

2L 8053

VIII.

1845

3186248631

u 8053 / VIII 1845

Slovanská knihovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186248631

ПРАВДА

письмо літературно - політичне.

Рочник VIII-ий, 1875.

Під редакцією д-ра Олександра Огоновського.

123340

У ЛЬВОВІ.

З друкарні товариства им. Шевченка
тід зарядом Фр. Сарніцького.

U 8053 / VIII 1875

З М І С Т.

I. Часть літературно-наукова.

I. Поезні.

- Ст. Руданський*: Переклад Гомера Іліади. Пісня III. стор. 3, 41. Пісня VI. 545, 249.
- Руданський и Гетьманець*: Перекл. Демона Лермонтова 745, 785, 825, 865.
- Данило Млечи*: Думка 89. Сумні веснянки 209. Бужано 292. Думка 377. Над Прутом 505. Думка 6:б. Марійка 905.
- Ю. Федькович*: Думки: Гуляли, Рокита, Присягав ся 129.
- Ө. В. р—ля*: * * *, До ватажка, Старий 169. На память 10. Січня 1865 р. 337. Думка 70б.
- М Нетяги*: Сон царниці Миллиці. Переспів з сербского 425, 465.
- К. Н. Устиянович*: Згадка про Січ 585. Дві доньки Слави 945.
- Ол. Шаржисинський*: До „Правди“, З великорусского 665.

2. Повісті и оповідання.

- О. Яковенко*: Семен Жук и ёго родичі. Ч. I. стор. 8, 46, 90, 131, 171, 210, 252, 293, 338, 378. Ч. II. стор. 626, 666, 706, 750, 789, 868.
- В. Лукаківський*: Пригоди в моїй проїзді 428, 469, 506, 548.
- † † †: Візш герентш 480.
- О. Я. К — ий*: Мої давні знаємі 792, 829, 948.
- М. Л.*: Червона квітка 873.
- И. Левіцький*: Благословить бабі Палажці... 906. Бідний думкою багатіє 953.
- Андерсен*: Шийка єляшки, перел. И. Верхратский 834.

3. Розправи гісторичні, критичні и и.

- М. Костомаров*: Руска исторія в житєписях. Перел. О. Барвіньский. 1) Володимир Св. 17. 2) Ярослав Володимирович 56. 3) Теодозий Почерский 140, 142. 4) Володимир Мономах 182, 219, 264. 5) Андрій Боголюбский 558, 636, 676. 6) Мстислав Удатний 715, 761, 799. 7) Данило Галицкий 842, 876, 915, 959.
- В Баріньский*: Рік 1775 — столітня річниця зруйнованя Січи 590.
- Вас. Н.*: Историческія пісні малорусского народа съ объясненіями Антоновича и Драгоманова 22, 67, 108.
- И Верхратский*: Кілька слів о словарі О. Партицкого 303, 348.
- И. В.*: Суд Чеха о музиці славянській и южнорускій 617.
- Олека* Стороженко 522.
- Українский націоналізм 566.
- Два листи Шевченка 572.
- Політичні часописи на Україні 683.
- О. Кошовий*: Коли ж виясниться? (критика) 768, 807.
- Заклядини Черновецкого університета 813.
- Г. Забалько*. З нар. дних уст 882.
- До всіх живих руских людей 923.
- Г. Г. Шевченко*: Листи до Варволомея Г. Шевченка 925, 966.
- Літературні злочинства 931.
- Літературні звістки, на стор. 27, 74, 113, 147, 190, 390, 438, 490, 524, 615, 689, 724, 774, 817, 849, 885, 972. Важнійші між тими звістками: Рух літературний на Україні в 1874 р. — 27; Рух літературний в Галичині 74; В справі нової хрестоматії старославянскої и старорускої 113; Наукові виданя в Росні 147; Dr. Umlauf, die österr.-ungar. Monarchie 190; Рускі виклади в Львівскім університеті 392, 817; Хмари И. Левіцького 488; Сборникъ малоросійскихъ заклинаній Еюшменка 440; Фонетична правопись 491; Переспів Слова о полку Игоревѣ Кеңдзерского 492; Памятники руской старини въ западныхъ губер-

II

ніяхъ імперіи 524; Лист Українця до редакції Друга 525; Лермонтова Пісня про царя Івана Вас., перекл. Старикий 645; На Кожум'яках, комедія 645; Географія Галиціи Татоміа 646; Спиридон Осташевский 689; L' Ukraine et ses salons historiques par M. A. Ramb ud 689; Schäfte, Bau und Lobon des socialen Körper 724; Gazeta Lwowska 775; Київ и его предместья 819; Дещо з перекладів и самостайних творів І Грінюк 835; Історія малоруського народа И. Марковича 886; Рускі виклади в університеті черновецькім 885; Письма К. Н. Устияновича 973; О сравнительно-историческомъ изученіи русской литературы, Пыпина 974.

II. Часть політично-соціална.

Огляд на р. 1874 — ст. 31, 77.

Справи російські 116, 149.

Хроніка рос. Яска: Січень 237; Лютий 275; Марць 319; Цвітень 441; Май 527; Червень, Липень 648, 691; Серпень, Вересень 851; Жовтень, Падолист 978.

Домовий податок 230.

Відповідь авторови статі: „Еще нѣсколько словъ о реформѣ домовой подати“ 311.

Реформа домового податку и „Слово“ 359, 393.

Слово сказано на роковинах Шевченка у Петербурзі 280.

Сегорічна сеосія Галицького союму 448.

Союм краєвий и „Просвіта“ 451.

Внесок и бесіда о. Качали о введеню руського языка 493.

Перегляд часописей: 1) Галицькія отношенія кievскаго отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета 535, 575; 2) „Впередъ!“ о повстаню турецких Славян 734.

Малоруска національність 614.

Що діє ся на Україні 655, 726.

„Руській Вѣстникъ“ про українофільство 729.

Образки з побиту російської держави 892.

Перегляд політичний 35, 82, 123, 160, 193, 242, 282, 326, 419, 497, 539, 579, 658, 697, 738, 777, 818, 857, 889, 934, 984.

Новинки на стор. 38, 85, 126, 162, 195, 245, 285, 329, 373, 420, 459, 501, 541, 581, 661, 700, 741, 779, 821, 861, 898, 937, 987. — Важніші між статтями „Новинок“:

Закладни товариства „Надія“ в Збаражні 38; Наука руського языка в Бережанській гімназії 85; Перша філія Проєвіта 126; Перехід холмських уніятів на православіє 162; Справи Тернопільські 163; Руській театр в Калуші и Рожнітові 165, 197, у Львові 198, 285, в Єлтині 662, в Станіславові 987; Святковане роковин смерті Т. Шевченка у Львові 195; Процес Оссенгайма 206; Шевченкові вечорниці у Відні 245; Дещо про сілських варія Золочівско-Бродської околиці 333, 421, 461; Витяг з протоколу засідань виділу „Просвіти“ 374, 423, 898; Загальні збори товариства Руської Бесіди 459; Дві комісії для укладаня шкільних книжок 459; Товариство „Порука“ 501; Голоси в краю о „Просвіті“ и п. Федоровичу 502, 542; Могила Т. Шевченка 541; Андрій II. Пригара 581; Греко-катол. головна школа у Львові 581; Наука и політика у Поляків 582; Вимір податку ґрунтового 700; Загальні збори товариства М. Качковського 701; Черновецький університет 741; Семінарії учительські в східній Галичині и руський язык 742, 989; Касино сьвятоюрське у Львові 743; Інститут Дім Народий у Львові 779; Заложене філія „Просвіти“ в Тернополі 782; Міністер Штремайер у Львові 783; Ученики Русини в Львівській гімназії 784; Статистика Черновецького університета 821; Статистика Львівського університета 821; Велика нужда руської учащої ся молодежи 823; Найновіший лік русько-українського народа 823; Товариство „Дружній Лихвар“ у Львові 861; Руське духовенство и руський язык 863; Руська семінарія духовна у Львові 899; Памятник Шевченкови и школа его имени на Україні 903; Товариство „Січ“ у Відні 937; Товариства руських академиків 939; Профессор М. Драгоманов 942.

Від редакції: 1, 289, 992 и н.

Крім того: Переписки редакції, всякі оголошеня и т. н.

Наконець були надзвичайні додатки: до н-ра 6-го „Бесіда Вол. Барвінського в XIV-ї роковини смерті Т. Шевченка“; до н-ра 11-ого „Справозданє річне товариства „Просвіта““; до н-рів 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 и 24 „Додаток проми-слово-торговельний“.

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осолинських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на шів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платиться по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ВІД РЕДАКЦІИ.

З сим н-ром розпочинаємо VIII-ий рочник нашого часописьма. Серед найнеприятливіших обставин у 1867-ім р. заложена, коли по упадку „Мети“ и „Русалки“ народня партія здавалась розбитою, а противники її, після битви під Садовою и етнографічної вистави в Москві, смілійше ніж коли небудь піднесли голову и видавали оклики трикумфу, здужала „Правда“ вже вскорі по своїм появленю зібрати в-одно прихильників народної справи, розбудити на ново дух народній у нашій суспільности и удержувати в ній житє и рух. Наслідки того руху народної партії, заложене товариства „Просвіта“ в 1869 и „Товариства и.м. Шевченка“ в 1873 р., піддевиженє „Рускої Бесіди“ и „руського театру“, через перехід сих інституцій в руки народної партії — суть отже таким ділом в великій частині заслугою „Правди.“

Хотя нікі обставини наші багато на лучше змінились, потреба однако печатного органу народної партії не стала меншою, сли не більшою як коли небудь. Лучити всі народні сили в-одно, бути тим сполучником, котрий вяже разом всі наші поодинокі и тільки в певних напрямках ділючі народні товариства и інституції, доповняти їх працю, закривати до нової праці для добра нашого народу и нашої народности — се німіньке задає „Правди“, задає немале, котре тільки при щирім и ревнім уділі цілої нашої партії даєть ся сповнити.

Взиваємо отже до спільної праці всіх, котрі суть одной гадки з нами; вспомагайте нас, як хто може, матеріяльно и морально, всі, що бажаєте піднесеня нашого народа и нашої народности.

Редакція зі своєї сторони доложить всіх сил, щоб „Правда“ достойно репрезентувала нашу партію. Головна причина дотеперіш-

них хиб и недостатків „Правди“, именно що ціла праця редакційна почивала лише на однім-двох людях, котрі, заняті при тім иншими справами и обов'язками, мало могли їй часу посвятити, тепер вже усунена: видавництво позискало до редакції „Правди“ більше сил, котрі працю тиж себе поділили.

Наслідком того буде перед всім точне видаванє кожного н-ра в означнім часі; відтак точна кореспонденція зі всіми, котрі з видавництвом „Правди“ в якій небудь справі перепишуть ся; наконець старанне редакване часописьма.

З сьм н-ром зачинаємо поміщати вибрані частини Гомерової *Иліади*, перекладу Ст. Рудаського, и довшу повість оригінальну „*Семь Жук и ёго родичі*.“

Звернемо також більшу увагу на нашу історію. Крім оригінальних праць будемо поміщати переклад дуже цінної праці нашого великого історика Костомарова „*Русская история въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей*“, на котре діло ми вже давнїйше звертали увагу и заохочували до переложеня єго. Єя історія вийде опісля и окремою книжкою, котру переплатники „Правди“ будуть могли дістати по значно зниженій ціні.

Наконець стали рубрику „Правди“ будуть становити бібліографія и критика, в котрій рубриці будемо старати ся давати докладний образ руху літературного в цілій Малій Русі, и завідомляти також о таких проявах в інших літературах, котрі нас дотичать.

Еще отворимо нову рубрику н. н. „*З народних уст*“, в котрій будемо поміщати такі пісні, казки, повіря и т. д. нашого народу, котрі з естетичних, історичних або інших зглядів заслужують на особливу увагу. Просимо всіх, хто може, збирати дотичні матеріяли и нам їх пересилати.

„Правда“ виходити ме, як и доси, два рази на місяць, 3. (15.) и 18. (30.), в 2½-аркушевих випусках.

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. а. в.

Коли число передплатників побільшить ся, розширимо об'єм „Правди“, без піднесеня ціни, на 3 аркуші кожний нр.

Редакція и адміністрація „Правди“ на улиці Оссолинських під ч. 12. — Місцеві передплатники зволять відбирати „Правду“ в канцелярії друкарні Товариства ім. Шевченка в камяниці Гіпотечного банку на пляцу Маріяцкім напруготу готелю Жоржа. (Вхід або з Маріяцкого пляцу або з Кривої улиці.)

Просимо о скорє надсиланє передплати.

ИЛІЯДИ ГОМЕРА

ЗБІРКА ТРЕТЯ.

Вільний переклад Степана Руданского.

ТКАНЬ.

На першій сходці війск ахейського и троянського Парис чи то Олександр визивас до бою найхрабрійшого з Ахеїв; но тільки побачив, що з Ахеїв вийшов Менелай на Ёго, спадає з духу и з поля втікає (1—37). Трохи погодивши зважується знову стати на поєдинок з царем Менеласом и війну кінчити: Менелай не одрікається, а тільки просить, щоб іх умова була закріплена Пріямом (38—110). Війско здіймас зброю, з обох боків готовлять дарн святні; тим часом Елена старому Пріямові й старшині троянській показує з башти на ближньому полі ахейських отаманів (111—244). Покликавший Пріям одходить з Антенором и старим звичаєм скріплює умову, що хто переможе, той мати-ме Елену и всі її скарби, Ахеї ж до того ще мати-мать окуп з троянського люду (245—301). По одході Пріяма, Менелай и Парис готовлять ся до бою, стають на взмірянім місті и — Менелай перемагає; но Париса живо підхоплює Врода (Афродита), односить до дому (302—382) и зараз приводить до Ёго Елену, котра зпочатку Ёго поспікає, а потому в ласку до себе приймає (383—448). Менелай даремне Париса шукає и Аламеиной гордо жадає в Троянів викону умови (449—461).

ПІСНЯ ТРЕТЯ.

Присяга. Огляд зі стін. Поєдинок Олександра з Менеласом.

- Тільки що до строю військо поставало,
Трояни мов птахи кинулися з криком:
Такий крик буває в журавлів під небом,
Як вони минувши бурю й непогоду
5. З криком пролітають хвилі Океану,
Несучи погибель карликам маленьким
И на пих з повітря разом упадають;
Но сильні Ахеї тихо виступали
И палали сильне брат за брата стати.
10. Як Нот коли гори туманом укріє
Чабану не милим, а злодію милим,
И ти тільки й бачиш, як каменем кинуть:
Такая тьма стала під ногами війска
И так воно швидко поле пробігало.
15. Тільки одні к другим близько підступили,
Из Троянів перший вийшов Олександр
У пардовій шкурі из мечем и луком;
У руках держав він два ратища мідних
И стрясав и кликав лучшого з Арсеїв
20. Против Ёго вийти, бійкою побитись.
И тільки побачив Менелай хоробрий,
Що він так поважно виступав из строю,

- Зрадів, ніби лев той, що найде поживу,
Що шийме оленя або козу дику
25. И дере голодний, хоч би ёго гнали
И люті собаки и жваві молодці:
Оттак Менелай той зрадів Олександром.
„Тепер я,“ подумав, „ворогу оддячу!“
И враз из теліжки скочив из оружжям.
30. Но тільки побачив красний Олександр,
Що сей показався, враз підъупав духом
И счез у дружині, тікаючи смерти.
Мов той подорожний, що де над скалою
Дракона побачив, здригнув усім тілом
35. И разом одскочить й лице ёго блідне:
Так живо одскочив до своїх Троянів
Красний Олександр перед Менелаєм.
Аж поглянув Гектор, тай почав соромить:
„Парисе облудний, зраднику жіночий!
40. Щоб ти не родився, згинув, не женився!
Я сёго бажав би, и се лучше було-б,
А ніж стати людям соромом та сміхом!
А се-ж то Ахеї смілтися будуть;
Хоробрий він, скажуть, на лице дивлючись,
45. А в ёго у серці ні сили ні волі!
Не ти-ж мов хоробрий на кораблях бистрих
Перепливав море, набирив дружину,
Зводив чужоземців и взяв молодницю
З далекого краю, в хороброго люду
50. Батькові, пароду й городу на горе,
Ворогам на радість, а собі на сором?
Чого-ж ти боїшся тепер Менелая?
А знав би ти добре, чия в тебе жінка,
Не спасла-б ні ліра, ні дари Уроди,
55. Ні твар, ні волосся, як би ти валився!
Смирні и Трояни! а то й воїн-б дали
Кам'яну сорочку за твої злі вчинки.“
Аж до ёго мовив красний Олександр:
„Гекторе! ти можеш мене попрікати,
60. Серце твое крінке, як тая сокира,
Що в дерево стрягне и завдає хисту,
Коли тесля з ёго корабель буде:
Така в твоїх грудях завзятая сила.
Но дарами Вроди попрікать не можеш:
65. Всякі дари божі треба шанувати,
Бо по своїй волі ніхто їх не має.
А коли ти хочеш, щоб я таки бився,
Так хай собі сядуть Трояни й Ахеї
Та дозволять тільки мені з Менелаєм
70. Битись за Єлену и всі її скарби.

- И хто в нас поборе и верх буде мати,
Той до себе візьме и скарби и жінку,
А ви, присягнувши на спокій и дружбу,
Жийте собі в Трої, а ті нехай ідуть
75. В конную Арлею й Ахею жіночу.
Почув тее Гектор — и зрадів од мови,
Став по середині, взяв ратище боком
Повдержав Троянів и вони спинились.
Тим часом Ахеї луки натягали,
80. Стріли налучали, камінням кидали,
Аж поки не крикнув Гамемнон володар:
„Стійте, не кидайте, хоробрі Ахеї!
Бо адається, Гектор щось мовити хоче.“
Крикнув — и Ахеї стали й перестали,
85. И Гектор промовив до одних и других:
„Трояне й Ахеї! учуйте ви мову
Того Олександра, що з ёго вся бійка:
Він усіх вас просить, Троян и Ахеїв,
Положити зброю на землю родючу,
90. А позволить тільки ёму з Менеласем
Битись за Єлену и всі її скарби.
И хто з них поборе и верх буде мати,
То до себе візьме и скарби и жінку;
А ми присягнемо на спокій и дружбу.“
95. Мовив, и все військо на тее мовчало.
Аж до них промовив Менслай хоробрий:
„Вчуйте-ж и мене ви! много мені горя, —
Но хай помиряться Трояне й Ахеї,
Бо й вони не мало горя перенесли,
100. Як ми з Олександром почали незгоду.
Кому з нас судилось, нехай помирає;
А ви помиріться: ви, Трояне, дайте
Чорную ягницю и біле ягнятко
Для Землі и Сонця, а ми дамо Дію;
105. Та скажіть Пріямю, хай сам поклянется —
Бо ёго всі діти зрадники й певірні —,
Щоб из них которий клятви не зневажив:
В молодого хлопця усі думки хибкі,
А старий розсудить — задне и передне,
110. Щоб одним и другим було як найлучше.“
Мовив, и зраділи Ахеї й Трояне,
Радні спочити од тяжкого бою;
Зупинили коней, з коней позлізали,
Зброю поздіймали, коло себе склали,
115. Мало межн ними й поля оставалось.
Гектор кликунів двох одіслав до міста,
Ягнят нару взяти та Пріяма звати;
А Гамемнон сильний повелів Талейбу

- До судеп побігти, барана принести;
 120. И він не перечив царю Гамсмону.
 Аж там до Єлени Радуга*) злетіла
 В постати зовиці її Лаодики,
 Жінки Геликавна Антенорієнка,
 Найкращої дочки Пріяма старого.
125. Вона у світлиці хустку вишивала
 Червону, подвійну, вишивала бої
 Мідяних Ахеїв та Троянів конних,
 Що їх через неї війна погубила;
 Так Радуга стала и їй приказала:
130. „Ходи лишень, мила, та поглянь на диво
 В мідяних Ахеїв та Троянів конних:
 Кинулися було одні против других
 На чистому полі бійку розпочати,
 А тепер затихли, бійку занехали,
135. Над щитами стали, ратища вкопали.
 Тільки Олександр з ярим Менелаєм
 Хочуть із-за тебе ратищами битись;
 И хто з них поборе, той тебе и візьме.“
 Мовила, и в серці память пробудила
140. За першого мужа, місто и роднину;
 И вона залилась дрібними слезами,
 И в білій памітці вийшла из терему;
 Та не сама вийшла, вийшли и служанки
 Ера Пітеєївна и красна Климена;
145. И живо пустились до Скейскої брами.
 Аж Пріям и Пантой, Фимойта и Лампо,
 Клитій й Гікетаон, Арієва лізка,
 Укалеї й Антенор, мудреці старні,
 Давно вже сиділи на Скейскій брамі.
150. А старні звісно до бою не дужі,
 За те до розмови мов стрекоти тиї,
 Що сидючи в лісі стрекотом стрекочуть:
 Так воно на брамі и ті отамани;
 Взяйділи Єлену, що на башту сходять,
155. И одні до других стали говорити:
 „Не див, що Трояни и славні Ахеї
 За сю молодичку стільки літ бідують:
 Се-ж бо настояща богиня безсмертна!
 Но хай вона іде з своєю красою,
 Щоби нам та дітям лиха не терпіти.“
160. Аж Пріям Єлену став до себе звати:
 „Ходи, мила дочко, та сядь коло мене;
 Там и муж твій первий, и рідня и близькі;
 Ты мені не винна, боги мені винні,
165. Що вони Ахеїв на мене підняли. —

*) Ирда.

- Як ти назвеш того високого ростом?
Що то за Ахеєць пишний та величний?
Багато є других висчих головою,
Но краси такої и такого виду
170. Нігде не видати: до царя подібний!⁴
Ему и сказала дивна Елена:
„Свекоре мій милий, сильний и поважний!
Лучше-б я пропала, як мала из сином
Твоїм утікати, терем покидати,
175. Дитину малую, братів и родину.
А тепер я мушу у печалі скітати!...
Скажу я за того, за кого питаєш.
То сам Атрієнко, Гамемнон володар.
Він и цар могучий и борець хоробрый,
180. И мені псовидій приходитьсѧ дївер.⁴
Старий здивувався и голосно мовив:
„Щастя тобі в світі, царю Атрієнку,
Що так много в тебе Ахеєського люду!
Заходив колись я в винную Фрилію
185. И бачив немало Фрилійського війська
У князя Атрел и князя Милдона,
Як воно стояло по річці Сангарі;
Бо тогді и я був у них побратимом,
Як на них напали жінки Амазонки,
190. Но й тих було менше, як тепер Ахеїв.⁴
Старий запитався и про Одисея:
„Скажи-ж, моя доню, хто там такий другий,
Головою менший як цар Атрієнко,
А плечима ширший и грудьми видніщий?
195. Оружє поклав він на землю родючу,
А сам він обходить ряди війскової,
Мов часами в полі баран недехатий
Обходжує стадо біленьких овсчок.⁴
Ему и сказала дивна Елена:
200. „А се Одисей той, мудрий Лаєртенко,
Що зріє у Іоаді, в землі камянистій:
Він и хитрий тяжко и до мови здатний.⁴
Аж до неї мовив Антенор премудрий:
„Що правду, то правду кажеш, молоднице.
205. Був и в нас колись-то Одисей премудрий
В послах из-за тебе з яри Менеласи;
Я и угощав їх и приймав у себе,
И спізнав їх звичай и до мови здатність.
Як вони бували у Троян на раді
210. Стоячи був красний Менелай плещистий,
А сидючи красчий Одисей премудрий.
Но як вони слово до всіх говорили,
То Менелай було говорив не много,
Коротко и спльно, — не був пустомелем

215. Ані баламутом, хоч був и молодшим.
А Одиссеей мовить, то стане бувало,
Вдивиться до низу, очи в землю втупить,
Цішком не порушить ні вверх, ні до низу,
Держить нерухомо, ціби не звичайний,
220. Подумав би инший — несмілий, немудрий;
Но як пійде голос из грудей широких,
То з уст ёго мова спшалася снігом;
Ніхто Одиссея не міг переспорить,
И ми з ёго виду вже не дивувались.“
225. Втрете про Аянта старий запитався:
„Що-ж то за Ахеець сильний та високий,
Первий из Аргеїв плечми й головою?
Ему и сказала дивная Єлена:
„Се Аянт могучий, ахейска опора;
230. А там коло Кретли стоить Идоменей,
И навколо вёго кретскі отамани;
Менелай бувало приймав ёго в себе,
Коли він из Крети до ёго заходив.
Бачу я и других чорнявих Ахеїв,
235. И всіх би спізнала, на имя назвала;
Не бачу я тільки ще двох отаманів,
Кастора візниці, та ще Полидевка,
Що одна їх мати моя породила.
Чи вони не вийшли из Лакедемону,
240. Чи може и вийшли на кораблях чорних,
Та не хотять тільки бою починати,
Ховаючись встиду та сорому мого!“
А земля родюча давно вже їх вкрила,
У Лакедемоні, у рідному краю.

(Конець буде.)

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

I.

Одного весняного дня 186 . року, так як о півдні, на схід-
нях університетського рундука, у городі Н. сидів, вельми зами-
слившись, молодий парубок. Уставивши лікті у коліна и підперши

щожки долонями, дивився він, через університетський майдан, на далекий край неба. Зглянувши на його чоло, на блисткий вираз його палкого погляду чорних великих очей, можна було догадатись, що в голові його засів цілий рій думок; що думки ті не аби-які, не щоденні, що вони витають десь далеко-далеко.

То був Семен Жук. Він скінчив університет, узяв диплом на кандидата-юриста и, зібравшись їхати до дому в Чернігівщину, завернув попрощатися з тим храмом, в котрім освітнвся наукою. Обійшовши ті аудиторії, де слухав лекції, він сів на рундуці и дожидав свого товариша Антона Джур, скінчившого тієї-ж пори університет з дипломом лікаря. Джуру треба було ще завернути чогось до професора Бокогрія. Дожидаючи Джур, Жук замисливсь про свою будущину; про путь, котрий треба було вибирати у житті, и про те, як простувати на тім пути...

Аж ось скрипнули важкі дубові двері: Жук обернувся, з університета вийшов Джур.

„Що,“ спитав його Жук, „зовсім?“

— „Зовсім,“ одповів Джур.

„Поїдеш?“

— „Поїду.“

„Коли ж?“

— „Днів через десять.“

„Овва!... довго ждуть!... я думав сегодні.“

— „Не можна... чого не робив — Бокогрій твердить одно: щоб я дружековав у його, тай годі.“

„Гм!.. ну, та дарма... поки що я з'їду до дядини, а через десять днів вернусь за тобою... Ходім!“

З сим словом Жук зняв шапку, низенько поклонився університетові и сказав: „прощай! спаси-Біг тобі!...“

Студенти пішли через майдан. Джур був веселий и висвистував мазурку, а Жук йшов повагом, хмурий.

— „Чого ти, Семене! такий хмурий?“ спитав Джур. „Спустив ніс на квінту, наче бурсак перед ректором, або наш брат, зрізавшись на екзаміні... Ти-ж узяв кандидата... чого тобі ще?! тепер вольний козак на усі чотири боки...“

„Еге!... вольний козак!..“ одмовив якомсь похотя Жук... „вольний... ти то я замислився, що вольний!... вольний, та не знаю, що діяти...“

— „Се-б то як?“

„Так! ти тільки подумай: що перед нами... ціле море життя... а як його переплисти?“

— „Предки наші плавали на чайках, а в наш час плавають на пароходах...“ шуткував Джур.

„Ні!... ти не шуткуй, а слухай справді... Ну, скінчили ми університет: ти лікар, я кандидат прав, що-ж даліше? Двері університета за нами зачинились; а відчинились пичі двері — двері життя... Хоч чи не хоч, а треба переступити поріг, треба ввійти у ті двері... Що-ж ми там робити мси? куди приставить нас, до якої роботи приверне хозіаи того широкого поля, котре зветься — житем?... Ти лікар! твоя стежка протоптана: поїдеш за кордон, вернешся, візьмеш кафедру и почнеш: учишь, та лічишь, „жить, та поживать, та грошей наживать...“ Одно слово: твоя стежка видна; не видно на ій ні груди, ні гололедниці; рівно як на столі...“

— „А хиза на тій дорозі, котра веде у Жуківку, єсть и тепер, на весні, и грудa и гололедниці?“ перебив шутками Джур...

„Цить бо! я веду річ не шуткуючи... До Жуківки ми доїдемо з тобою гарно, по рівному; та в Жуківці треба шукать, треба вибирать стежку...“

— „И вибирай до схочу, залюбки...“

„Легко сказать: „вибирай!“ Стежок багацько — та на яку йти, не знаєш! Глянеш на одну — багно; глянеш на другу — ожеледь и хвелця; на третій — скрізь копці, тільки те й роби, йдучи по ій, що дивись: як би не споткнуться, та не зломать вяз...“

— „Чудний ти чоловік, Семене! на тебе найшли смутні думки, ти й философуєш невідь що. Мені гірш ніж тобі! у мене вже скибка одрізана! лікар, тай годі! дорога загорожена. Учи, як ти мовляв, да лічи, та з сієї колії вже й не виходь; бо ся колія — твій хліб насущний... От-що! Чи так же у тебе?... Ти куди кинь, так клин: чи у судовики, чи в адвокати, чи в учителі, хоч и в профессори — добивайся... Та тільки на що се все тобі! у тебе — хвалить Бога, худібчина не аби-яка; ти чоловік з великими достатками... „лежи на печі, та їж колачі.“

Жук косо глянув на Джура, всміхнувся и сказав: „не про се річ... я мислю не про байбацтво, а про ту стежку, на котрій моя праця принесла-б найбільшу сумму громадскої користі...“

— „От воно що!... громадскої користі“ — переговорив ёго Джур, притискаючи останні слова. — „Паничу забажалось праці“... .

„Я з роду не був паничем!“ сердито сказав Жук. „Та тепер и не час сидіть згорнувши руки...“

— „Годі, годі“, перебив ёго Джур, „не сердься. . . йди в учителя.“

„Пішов би, так хисту нема.“

— „Ну в судовики, тепер зявдаються нові суди, треба нових людей; на юристів тепер велика потреба.“

„Ні, брате! нікода! хоч я й юрист, я з роду, з віку не піду у судовики, мене аж мороз по шкурі дере, як нагадаю: як то страшно бути суддею! Розібе голодний чоловік шибку, та вкраде бохонець: суди ёго: у тюрму, або в арештантські роти!“

— „А по твоєму як? погладить злодія по голові, чи що?“

„Не треба гладить по голові, це треба й кожій здирать. . .“

— „Значить: не треба карать ні за яку провину?“ перебив Джур.

„А ти думаєш, що треба? . . . а ще лікар „друг людей“, гуманіст! . . . Хиба кара доводить до цуття? Хиба сама кара не таке-ж зло — лихо, як и провинна? Ріжниця між карою й провинною тільки та, що зло-лихо-кару заподіває ціла громада, государство, а провинни робляться людьми поодинокими: кара, як зло-лихо, справедлива тільки на стільки, на скільки в ій єсть потреба. От — и усе! Провинили люде недужі, хворі, іх треба гоїть, а не карать“ . . . Жук трохи спочив, з очей ёго летіли искри того божого жару, котрий горить у чесних, просвічених молодих людей. Далі він знов заговорив: „От — ти лікар: суди-ж сам, чи не чудно-б було, коли-б недужу слабу людину — ти став гоїти голодом? . . . Нападе на чоловіка пропасниця, и ти, яко лікар, даси ёму хини; нехай же та сама пропасниця приневодить чоловіка до такого непокірного ёго волі бажаня, що він мусить украсти бохонець — и ти, ставши суддею, замісто хини, пропниш недужому тюрму з вониючим повітрем, з голодпечею. . . Виходить так: за те, що на чоловіка напала пропасниця — ёму присудять ще сухоти. . . Скажеш, не правда се?“

— „Ти сёгодні философуюш и вдарився в софизми. . . Поодинокі злучаї, похожі на той, який ти зараз привів, бувають, але ти бери не поодинокі злучаї, а возьми и провинни и провинників загалом, тогді. . .“

„Теж святе буде“, перебив Жук махнувши по вітру рукою. „Ні! ні! не піду я в судді. Нехай буде й по твоєму: нехай судді будуть и потрібні, на те щоб творячи справедливий суд, розвивати у народі цправову сферу; але ся наука не по дуні мені. . .“

— „Так в адвокати йди“, говорив ніби дразничись Джур.

Жук сплюнув чогось на бік, трохи помовчав и заговорив наче-б сам до себе: „Здається краще усєго зроблю, як стану хазяйнувати. Погано тільки, що я в хозяйстві — наче Хома в дворянстві... ні теорії, ні практики ні аза не тямлю; але-ж не святі горпки ліплять!...“

— „Так!... а мені здається,“ сказав Джур, „що хазяйнуючи, ти підеш на ту стежку, по якій найменше добудеш користи для громади.“ Останнє слово Джур вимовив з таким притиском, наче хотів чимсь докорити Жуку. А Жук не звернув уваги на той потайний докір и сказав:

„От же й ні! слухай: нехай буде, що я суддя: привели до мене злодія, що з голоду вкрав мірку борошна; осудив я єго на півроку в тюрму, тай кажу: дивіться люде! не крадіть, бо й вам те буде. — Отсе раз. А ось друге: я хазяйную; помаленьку вводжу в практику теорію науки; знаю: коли, як и чим треба підгноїти яку землю; коли виорать; яку пашню після якої лучше посіять; жну не руками, а машинною; молочу не ціпом, а машинною; из такої ж ниви, з якої сусіда мій темний Ничипор збирає дві-три копи, я зберу десять, або и двадцять. . . Ничипор дивиться; потайно завидує, а в слух глузує з мене, скаже, що „богатому чорт дітей колише“, а далі — стане потрохи придивляться на мого хазяйноване, тай собі так. . .“

— „Який ти швидкий!“ перебив Джур. „Справді ти мені нагадуєш про Манилова. . . Твій Ничипор надивиться на твої машини, тай у себе позаводить.“

„Сам не позаводить; бо у єго в кишені злидні. . . Але коли більша частина Ничипорів стапуть оброблять землю по моєму, орати муть її плугами, а не коvirяти муть, як тепер, ралами, тогді у іх буде родить не сам-треть, а сам-двадцять. . . а там, коли не вони, так діти іх заведуть гуртові машини. . . Ну, тепер кажи: де більш користи?“

— „Коли б твоїми устами та мід пить, воно б добре було; так лихо наше, що селяне наші уміють гуртом тільки шинки заводить та горілку пить. . . Жди, покіль тота освіта просвітить засліплені панскою и жидівською експлоатацією очи. . . У літа іде, та коли то вона приїде!“

„Колісь приїде, коли почала іхать; аби іхала, аби не сиділа на одній місці. . . Швидкої роботи не хвалять. Та треба звернуть и на те увагу, що народ наш знаходиться у такій темноті, у такому убожестві духовному и матеріальному, що й гріх и сором винувати єго за те, що він черепашою ходою йде по стежці свого

економічного розвитку. . . вже й те добре, що він не стоїть, а йде. . . А яка велика міцна сила повишила бути у тім народі, котрий уміє йти наперед; дарма, що на кожному ступні ёго ходу зупиняє и жидівска кабала процентами, и панські утиски землею й лісами и тисяча инчого. Найголовніша ж притчина, котра зупиняє економічну ходу сільського люду — та, що по селах у нас нема громадского кредиту, по усім селах один банкир — жид, а жид — тепер у нас усюди велика сила.“

— „Сю силу и я знаю,“ сказав сміючись Джур, „бо платив їй по 4⁰/₁₀ місячно.“

„Бач! бач! . . . а що!“ скрикнув Жук, наче зрадівши; „ну слухай же дальше: котре літо у нас у Чернігівщині плохі урожаї — трохи що не голод; хвороба на скотину; заробитків нема; винокурні и сахарні заводи у панів запустили; пани збідніли; а налоги ростуть и ростуть. . . Мужик платить. . . а з чого він платить? Прийде збірщик: „давай подушне!“ а подушного нічим заплатити и продати нічого; клуня и комора пусті! . . . А все таки: „давай подушне, а то оцінують и ту останню телицю, котрої взяти и чума посоромилась.“ От и несе мужик жінчину плахту до жида у застанову; позичає у Ицька два карбованці, оддає їх збірщкові, а жидові через зиму заплатити втрьох. . . От-то де крепачтво наших селян; жид закрестив и панів. . . Заведи ти на селі хоч невеличку позичкову касу и ти усе село визволиш з жидівскої кабали. . . Хиба тут не буде громадскої користі?“ спитав Жук, дивлячись на Джура таким поглядом, наче перед ним стояв той самий жид — банкир, що закрестив селян.

— „Поможі тобі Боже!“ одновів Джур. „Тільки навряд чи послухає твоєї проповіді мужик, хоч ти й надінені народне убранє — и підеш за плугом. . .“

„Цить, цить, цить!“ заторохтів Жук. „Не посити му я народнєго убраня, зангравать з мужиком не буду; за плугом не ходити му, бо й не вмію; проповіді ні якої не держати му, бо добре знаю, що народові вся попівска проповідь остила. . . Я буду тільки працювати, учити ділом и давати пораду тільки тогді, як у мене питати муть.“

— „Добре, добре. . .“ говорив Джур. „А жида де дінеш? Покіль він шинкувати ме у селі — уся користь, яку придбають селяне з твого проводу, йти ме до жида в кишенью за горілку.“

„Не вся, а певно якась частка її йти ме; бо без горілки не можна, и ми немо. . .“

— „Пемо, та не упиваємось.“

„И селяне не упивають ся; не вір тому, хто говорить, буцім селяне стали більш пить: пють вони и тепер стілько, скілько пили и 20 літ назад; але пропивають тепер більш; бо колись за відро горілки платили пять золотих, а тепер пять карбованців: виходить, що пють в одну міру а пропивають більш ніж в шестеро, та не без того ще, що й жид обсчитає: дасть в набір кварту, а запише — дві. . .“

— „Чим же ти допоможеш сему лиху?“ допитувався Джур.
„Треба чимсь допомогти, та вже в сім разі „запомога не од нас, а хйба од Бога“ . . .

— „От тобі й на!“ зареготався Джур. — „От тобі й „сила“, котра не знає чим побороть жида й горілку.“

„Не регочись, брате!“ визвірився Жук. „Буцім ти й не розумієш, що жид — тут пяте колесо до воза. . . Хйба без жида не буде й шинку! Гай-гай! ти згадай лучче про те, що половина бюджету в нашій государстві складається з горілки.“

— „Еге! та от ти куди стрижен! Значить: акциз — по боку!“
„А ти думав як? щоб тільки одного жида по боку!.. Хе — хе — хе! . . .“ Жук засміявся тим сміхом, в котрому можна почути не одну тільки веселу пропію, але якась ище, смутне чувство. Тим часом Джур и Жук прийшли до Жукової кватири.

„Заходь, покуримо“, сказав Жук.

— „Дякую! нема часу; треба швидче йти до дому, передягнуь, та до Бокогрія.“

„Ну йди, та додержи ж слова! Через десять двів поїдемо до мене в хутор. . . чуєш?“

— „Чую, чую. . . прощай!“

„На здоровє!“

— „Щасливої дороги.“

Товарині розійшлись.

Жук прийшовши до дому, довго міряв ступнями свою кімнату и вдовж и впоперек, покіль не ввійшла дівчина и не поклікала ёго обідати.

II.

Весна того року була раня, тепла; косовиця почалась рано. Звичайно: в Черніговщині коло Батурина починають косить перед Купалом, а того року почалась косовиця далеко раньше; вже коло половини червня стояли инде копиці сіна.

Почтовим шляхом по дорозі до Батурина їхав простий візок трояном. На передку сидів погонич, хлопа літ під 16, босе, в одній сорочці и в соломяному брилі: спека була велика, так варож и варило. На заді воза сиділо двоє проїзжих. Ї одежу, п лица їх так занесло курявою, що не можна було розпізнати, хто з їх білявий, а хто чорнявий. . . Коні тюпали помаленьку и піднимали страшенну куряву, котра так стовпом и стояла. На дворі була така тиша, така тиша, що навіть листя на вербах ні каплі не тремтіло. . . Привязаний до дуги почтовий дзвоник не то що-б дзвонив, а якось жалібно голосив, наче й ёго добрала літня спека. —

То їхали Жук и Джур в рідну хату до Жука, де ёго ждала неня и сестри.

„Ану хлопче! торкай пристяжних,“ заговорив Жук до погонича. . . „Он — бач права зовсім не везе, й посторонки телюпаються. Торкай! . . . от — от — недалеко. То й пече-ж! . . . Господи!“

— „Добре таки пече,“ сказав погонич, буцім не дочувши слов Жука про пристяжну. Жук знов озвався:

„Ну бо, хлопче! поганяй швидче! Дивись — ідемо наче з копанн. Ну! . . . приїдемо до дому — мій могорич.“

— „Дякую! я не вживаю.“

„Чого не вживаєш?“

— „Горілки.“

„Ну четвертака дам, тільки швидче поганяй!“

— „Ей! ви гаспідські коні! нію!!“ крикнув погонич на коней; сіпнув оглобельну за віжки и махнув пугою на пристяжних. А коні й байдуже собі!

— „Ти-б їх пугою свиснув!“ сказав Джур.

— „Не поможе! сієї жидівської худоби й колком не підженеш! Ти на їх: нію! а вони тобі: тюп, та тюп! — Нію! що-б ви поздыхали ёму на радість!“ гукнув погонич из усієї сили, хлеснув пугою и оглобельну и пристяжних.

„Хто держить станцію?“ спитав у погонича Жук.

— „Звістно хто: жид! хйба по копям не видно: такі шкапини тільки у жидів бувають. . . Нію!“ И пуга знов простяглась по коням.

„Чп дома то моя матуся?“ заговорив Жук.

— „Певно, що дома,“ одповів Джур; „час робочий, косовиці; де-ж ій тепер бути, як не дома?“

Замовкли; бесіда якось не йшла; спека не давала їй говорити.

— „Ви до Батурина, паничі?“ спитав погонич.

„Ні,“ одповів Жук, „не до Батурина, а в Жуківку... Знаєш дорогу?“

— „Як не знати! учора там був... якогось лікаря возив.“

„На що лікаря?“ сполохнувся Жук.

— „Кажуть віспа в селі Куликах, що зараз за Жуківкою.“

„А в Жуківці?“

— „Там нічого не чути... Так ви се у Жуківку у гості, чи що ідете?“ допитувався погонич.

— „Хто в гості, а хто до дому,“ одповів Джур.

— „Так ви може Жученки?“

— „Один Жученко, а другий — ні!“

— „Еге! бачте, а я й не знав... нію!“ Показалась висока могла. Погонич взяв вправоруч з поштового шляху. Проїхали верстов дві, дорога почала твердіша, курява стала далеко менша и перед проїзжими явився чудовний краєбраз! На версі чималої гори біліла церква, на котрій сяяв золочений хрест; на взгір'ї в садах, наче в зеленім морі, розкошував білий панський будинок з зеленим зелізним дахом; округ ёго визирали невеличкі, чепурні, огрядні хатки селян: з десятком, чи й менше; по під горою, мов срібний пояс, текла річечка, на другім боці річки, тож на взгірю, розкинулось чимале село.

„Ото де церква,“ сказав Жук, то нани хутор — Жуківка; там тільки наше дворнище, та священника; а ото на тім боці козаче село — Кулики. Приход один. Церква у нас, а зовється хутором... Коли хочеш побачити усю красу сего краєбразу, треба подивитися на ёго тогді, як сонце сходить. Просто рай! річка оддає червоною гадюкою... Ну, хлопче! торкай, торкай! от — от дома будемо.“

Жук замовк. Мовчки вїхали в село; в селі тихо — наче в могилі: пігде ні що не щавокне; зараз видно, що робочий час.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ Ї НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

I.

Князь Володимир Святий.

Наша історія о часах дохристиянських темна и повна переказів, котрим годі признати неперечну достовірність. Причина сєго єсть та, що наші перші літописці писали не раньше другої половини XI-ого в. и о подіях, що збули ся в їх отчині в IX-ім и X-ім в., з виімкою немногих письменних грецких вістий, не мали инших жерел, крім устних народних переказів, котрі по своїй власности підягали видумкам и змінам. Певно можна сказати, що й руский нарід, подібно иншим північно-європейским народам, з християнством одержав дійстні и тревалі основи для дальшого виробленя горожанської и державної жизни, без котрих властиво для народу не має історії. З давних часів східну половину нишнієї Європейської Росії заселяли народи чудского и туркоманского племени, а в західній половині, крім народів литовского и чудского племени, що сягали своїми оселями до побережя балтійского, жили Славяне під різними місцевими назвами над берегами рік: західної Двини, Волхова, Дніпра, Припети, Сожі, Горини, Стира, Случи, Буга, Дністра, Сули, Десни, Оки з їх притоками. Вони жили невеликими громадами, котрих осередком були городи — укріплєні місця оборони, народних зборів и управи. Не було ні яких постанов, що б вязали племена між собою. Признак державної жизни не замічаємо. Князьки управляли славянорускими племенами, котрі вели між собою усобиці и не могли обопільно и одностайно себе обороняти против чужоземців, тому й часто ними чужі орудували. Сі племена обожали природу, признавали мислящу людску силу предметам и появам вишньої природи, поклоняли ся сонцю, небу, воді, землі, вітрови, деревам, птицям, каменям и т. и., а на основі того обожая природи складали и установляли різні басні, віруваня, святки и обряди. Релігійні їх представленя виражались почасті в виді ідолів, та в них не було ні святиць, ні жреців; тому їх релігія не могла мати признак повсюдности и незмінности. Вони мали неясні виображеня про истпуванє чоловіка по смерти;

загробний світ представляли собі в своїм виображеню яко продовжене туземного життя и припускали, що на тім світі як и на сім одні невольниками, другі панамп. Вони віддавали честь умершим прародичам, уважали їх покровителями и приносили їм жертви. Вірили також в чародійство, т. є. знате тайної сили річий, и вельми поважали чарівників и чарівниць, котрі, як їм здавалось, визначались таким знатєм; з тим вдалось багато забобонних звичаїв, як ворожби, шептаня, завязуваня узлів и таке инше. Іменно сильно вірували в тайну могучість слова и така віра виражалась у множестві заговорів, що й доси задержались у народа. Такому духовому розвитку були відповідні роботи для потреб жизни. Вони знали ставити собі деревляні мешканя, укріпляти їх деревляними мурами, ровами и земляними насипами, робити судна и риболовчі наряди, обробляти землю, ховати домашні звірята, прясти, ткати, шити, приготувляти страву й напитки — пиво, мід, сивуху —, кувати крушці, випалювати глину на домашню посуду; уживали ваги, міри и монети; мали свої музикальні інструменти; на війну виходили не списами, стрілами а почасти и з мечами. Всє, що знали, переходило від покоління до покоління и розвивало ся дуже помалу, та взаємни з Візантійскою імперією и почасти з арабским Сходом впливали мало-по-малу на образоване руских Славян. З Візантії заходило до них християнство. Коли в половині IX-ого віку похід Русинів на Візантію скінчив ся невдачею и буря знищила їх судна, прийняли вони хрещене, однак потім поганьство опять взяло верх в їх краю; та й після того багато Русинів було в службі у Візантійских імператорів в Греції, приймали там християнство и приносили єго до своєї вітчизни. В половині X-ого віку київска княгиня Ольга прийняла св. хрещене. Однакож були то тільки приготувляючі появи. За князів так званого Рурикового дому панувало справденне варварство. Вони накладали на рускі народи дань и підчиняючи собі до певного степеня сполучали їх в цілість; але їх власть не мала державних черт, тільки наїздничі або розбійничі. Окружали ся вони дружиною, шайкою удалців, хітних грабежа и розбоїв, складали з охотників всіляких племен військо (ратників) и набігали на сусідів, на краї Візантійскої імперії, на східні сторони прикаспийскі и закавказкі. Вони вилривлялись за здобичю. Того домагались и від підчинених народів, котрі мусіли платити дань; и чим більше можна було з них брати, тим більше брали. Однакож ті, що брали дань, не приймали на себе ні яких обовязків за тую дань подавати підданним які небудь вигоди. З другої сторони князі и їх дружинники дбали тільки про

дань и добич и не вводили нічого в жизнь підданих, не ломали їх обичаїв а лишали їх внутрішній устрій, щоб тільки платили дани й побори.

Такий варварський склад громадської жизни зміняє ся з прийнятем християнської релігії; з тою перейшли з Візантії — найбільш образованої держави тогочасної — до нас так поняття юридичні и державні як и засновки духової и літературної діяльності. Приняте християнства було переворотом, котрий обновив и оживив Русь и вказав єї историчну дорогу.

Сей переворот здійав Володимир, названий Святим, чоловік великий на свій час. Жаль тільки, що жизнь його нам мало звісна в подрібностях. Літописи, що переказують його историю, подають чимало таких черт, о котрих достовірности скорше можна сумнівати ся, чим давати їм віру. Відкидаючи всё, о чім можна сумнівати ся, обмежимо ся на коротких відомостях, котрі при всій своїй скупости все таки достаточнo показують надзвичайну важність значеня Володимира в рускій исторії.

Володимир був сином воївного князя київського, Святослава; сей ходив на Хазар, що панували в полуднево-східній Росії, взяв їх город Саркел на Дону, побідив прикавказкі народи: Ясів и Касогів, завоював Болгарию на Дунаю, однако мусів її після завзятої оборони уступити грецькому императорови. В повороті з Болгарії в Русь убили його Печеніги, нарід туркоманського племені. Новгородці призвали Володимира ще в хлопчій віці на княжий столець и він поїхав у Новгород разом ис своїм дядею Добринею, братом матери Малуші, що була ключницею бабки Ольги. По смерти Святослава почалась між його дітьми усобиця. Київський князь Ярополк убив брата свого, деревлянського князя Олега. Володимир утік ис своїм дядею в Швецію и вернув в Новгород з чужоземним війском. Вражда між ним и Ярополком постала з того powodu, що дочка князя полоцького Рогніда, котрої руки просив Володимир, одказала йому сими словами: „не хочу роззути (роззуті жениха — обряд свадєбний; роззуті — замість: вийти за муж) сина рабині,“ дорікаючи йому низким походженем по матери, и вибиралась вийти за Ярополка. Володимир завоював Полоцк, убив Рогволода, полоцького князя, и оженив ся насильно з Рогнідою. Вслід за тим овладів він Києвом и убив свого брата Ярополка. Літописець наш зображає загально Володимира жорстоким, кровожадним и женолюбивим; однак ми не можемо довіряти такому зображеню, бо з усєго видно, що літописець пароншо хоче паложити на Володимира-погашія скільки можно богато чорних красок, щоб тим яр-

*

чийше вказати на чудотворне дійство благодати хрещення, представивши тогож князя в дуже світлім виді по прийнятю християнства.

Досить певно можна прийняти сю вість, що Володимир ще яко поганець владів більшою просторною нинішнієї Росії и дбав так про розширене свого панованя, як и про укріплене своєї власти. Таким способом владів він новгородскою землею — берегами рік: Волхова, Невы, Мсти, Луги, — землею білозерскою, землею ростовскою, землею смоленскою у верхівях Дніпра и Волги, землею полоцкою на Двині, землею сіверскою по Десні и Сеймі, землею Полян або київскою, землею деревлянскою (східною частю Волини) и правдоподібно також західною Волиню. Радимичі, що жили на Сожи, и Вятичі, що жили на берегах Оки и єї приток, хотіли виломати ся з підданства, однакож їх покорено. Володимир виміг дань навіть на віддалених Ятвгтах, полудикім народі, що жив у лісах и болотах нинішнієї гродненської губернії. Не треба однак думати, щоб то панованє мало характер державний: воно обмежалось на збираню дани, де можна було її збирати, и таке збиранє було похоже на грабіж. Сам Володимир укріпив ся в Києві з помічю чужоземців — Скандинавів, званих у нас Варягами, и роздав їм городи, відкіля вони ис своїми оружними дружинами могли збирати дань від мешканців.

В 988 році прийняв Володимир християнство. Обставини, що попереджали и супроводили сю подію, розказують ся з баєчними чертами, котрі зовсім властиві устним переказам, записаним вже досить давно по означеній події. Певно тільки то, що Володимир хрестив ся и в тім самім часі одружив ся з грецкою царівною Анною, сестрою імператорів: Василя и Константина. Хрещенє єго відбуло ся правдоподібно в Корсуні або Херсонесі, грецкім городі на полуднево-західнім березі Криму; відтіль и привіз Володимир в Київ первих духовних и конечні принадлежности для християнського богослуженя. В Києві хрестив він своїх синів и нарід. Нарід без явного супротивляння хрестивсь в Дніпрі, почасти тому, що в самім Києві вже значно розширене було християнство и християне не становили там незначної меншости, а більш усєго тому, що в руских поганців не було стану жреців, котрі-б розъяснили народови переступство такого перевороту після поганьского погляду и побуджували-б товпу до супротивляня. Саме давне руско-словянське поганьство не мало означеного характеру, загального для всіх, в зміслі позитивної релігії, и основувало ся на множестві суевірій и виображень, що при невіжи й опісля легко ужи-

вались по явнім прийняттю християнства. Більшість вступала в нову віру и сповняла обряд хрещеня, не знаючи що ділає. Борба поганства з християнством виражалась в тім, що й далше перестерігали поганські звичаї жизни и берегли поганські суєвіря; така борба відбувала ся многі віки після Володимира: однак се не мішало рускому народови прийняти хрещене, в котрім спершу не добачав нічого противного, тому що не розумів ёго змислу. Тільки ностепенно и для нешпогих відкривало ся дійсно світло нової науки.

Володимир шильно займав ся розширенем віри, хрестив нарід в землях ёму підвластных, ставив церкви, назначав духовних. В самім Києві збудував він церков св. Василя и церков Богородиці, так звану „Десятинну,“ названу так від того, що князь назначив на удержане тої церкви и єї духовенства десяту часть княжих доходів. Для сильного укріпленя новоприйятої віри, постановив Володимир розширити книжну просвіту, и тому казав в Києві и инших містах брати дітий у знатних людей и віддавати їх в науку. Таким побитом на Руси за яких двайцять літ виросло поколіне людей, котре що до висоти понятій и що до круга відомостей далеко сягнуло вперед від сёго стану, в якім находились їх родичі; сі люди стали не тільки основателями християнської суспільности на Руси, але також провідниками просвіти, що переходила враз з релігією, борцями за державні и горожанські засновки. Ся одна черта вказує у Володимирі справді великого чоловіка: він зовсім поняв вірну дорогу до сильного впровадженя засновок нової жизни, котрі хотів заціпити в своїм полудикім народі; и проводив свій замір, не зважаючи ні на які трудности. Літописець говорить, що матери, віддаючи дітий до школи, плакали за ними, як за вмерлими.

Володимир являє ся по хрещеню дуже добродушний. Проникнутий духом християнської любви, він не хотів навіть карати злодіїв, и хоч спершу згодив ся був на поради корсунських духовних, що були коло нёго в Києві, однак потім за порадою бояр и городских старців установив карати переступників тільки грошевою пенею — виурою, після давних звичаїв, зважаючи й на те, що такі кари будуть помнажати запаси для удержаня війська.

Володимир зберіг племенну словиньску веселість и годив її з вимогами християнської релігії. Він любив бенкети и празники, однак бенкетував не з самими своїми боярами, але хотів ділитися своїми утіхами з усім народом — з старими и з малими; він

виправляв бенкети особливо в більші церковні празники або при нагоді посвячення церков, що тоді було важною подією.

Він призивав парід з усіх сторіц, кормив, поїв усіх, що приходили, роздавав бідним всё потрібне, а навіть дбав про тих, що не могли з якої небудь причини явити ся на княжий двір, и казав розвозити по городі страву й напитки. Однако хоч так мирно проводив час, не забував воювати ворогів. Тоді київску Русь непокоїди Печеніги, нарід кочуючий и наїздичий. Майже ціле століте нападали вони на руский край и за вітця Володимира, в часі ёго небутности, мало-що не взяли Києва. Володимир відпер їх успішно и дбаючи так про помножене воєнної сили, як про побільшене населеня в краю около Києва, населяв городи, що заложив по берегах рік Суди, Стугни, Трубежа, Десни, або укріплені міста поселенцями з різних земель не тільки руско-словянських але й чудських. В 992 році відняв у польского короля червеньські городи, нинішню Галичину, и прилучив до Руси сей край, населений Хорватами, вітвою руско-славянського племені.

Перед кінцем жизни дізнав Володимир великого смутку: син ёго Ярослав оказав ся неслухняним отцеви и готовив ся ити на него. „Теребите путь и мостите мосты,“ приказував він; однако смерть постигла ёго в сих приготавленнях. Він умер 15-го липця 1015 року в своїм підгороднім селі Берестові.

Историческія пісьни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Т. I. Кіевъ. 1874.

Кілька поменчих пісень, будучих у мене під рукою а не видрукованих у названім на вступі збірнику, які я вважаю не лишнім тут подати для ёго доповнення, дають мені спосібність, за одним разом також у спілці з читателями „Правди“ переглянути сей збірник коротко, и таким чином тих читателів, котрі доси ще може не успіли зробити знакомства з сим вельми цінним ділом, познакомити з ним ближше.

По словам учених редакторів збірника він має обіймити ті всі пісні малорусского народу, в котрих визначились зміни поспільного порядку того народу, так як в инчих, в нім не поміщених піснях відбилась історія ёго релігійної, семейної, економічної жи-

зни. Так представити має збірник „поетичну історію постільних (політично-соціальних) проле на Южній Русі від (що найменше) IX. віку аж до таких фактів найповішого часу, як знесене палищни и угорска революція в Австрії, а знесене кріпацтва и польске повстанє р. 1863 в Росії“⁴. Таким чином збірник сей з одної сторони не ограничає ся тільки на пісні, у котрих розказані тісно-історичні факти — бо обіймає и всі такі, у котрих відбулись усі дрібні обяви поспільного жита даної історичної епохи— ; але з другої сторони виключено из збірника багато такого, що би нам дало пізнати історію морального, внутрішнього жита нашого народу. Збірник, по свому заложеню, подає хронологічним порядком пісні маючі звязок з історичними фактами и їх обставинами; и у тім, здає ся мені, лежить головна его вага, що ті пісні, доси порозкидані по друкованих и рукописних збірниках, учені автори звели до купи, означили хронологічно, се-б то розвідали и назначили кожій з тих пісень час єї повстаня и віднесли кожду до певного історичного факту, або до обставин певної історичної епохи. У сім треба ділу пп. Антоновича и Драгоманова для нашої етнографічної літератури признати епохальну заслугу. Але всі инчі пісні, виключені з того збірника, а відносячі ся до релігійного, семейного, економічного жита, ждуть ще и доси подібного упорядкованя, бо їх шш. автори з цілою свідомістю виключили, вважаючи їх далекими від заложеного предмету. Можна би на се жалуватись, тим більше, що пісні признані редакторами за історичні и обняті в збірнику, як се и о піснях історичних усіх других народів сказати можна, для фактичної історії народу подають дуже неповний, а ще менше автентичний (правдивий) матеріал; коли противно, до історії поезії, розвитку ідей и в загалі просвіти, тільки в полученю з другими піснями на темат митологічний, семейний, економічний, становили би цілостью дуже вдячну для студій над культурним становиском малоруского народу в історії и теперішности. Сказано: могли би-смо жалуватись, але не жалуємось, знаючи, що такий повний збірник, даючий місце кожій пісні, котрої час повстаня означити дасть ся, тепер ще, при недостаточности зібраного матеріалу, ледви чи можливий; по крайній мірі труд и всякі можливі перешкоди, на які б уладженє такого збірника копечно напіткати мусіло, були-б его виданє опізнали до далекого часу.

Тимчасом и за сии збірником, хоч з того боку не повним, можна з інтересом просліджувати розвій ідей у малорускім народі.

Найдавніші, поганські і старокняженецькі часи заступлені богато, іменно колядами і щедрівками, багатше чим якого небудь другого народу в Європі, як се виказують автори в переднім слові до збірника.

Замітний в тих пайдавніших піснях—хоч їх, як коляди, співають тепер хлопці найбільше для дівчат, а гаївки вже такі самі дівчата співають—майже цілковитий недостаток елементу еротичного, так богато заступленого в пізніших піснях. Можна споритись, що пісні еротичні, і в загалі пісні про тісніший домашній побут, затратились, витиснені новими на той темат, або коли і схоронились, то з часом утратили риси давнішого утвореня. Але скорше можна, аналогічно до розвою письменної, а здає ся і пародної поезії народів західної Європи, поставити догадку, що любов и инчі подібні чувства не дали початку малоруській народній поезії. Лірика середного віку, пісні провансальських трубадурів, німецька „*Minne*“ появляють ся доперва в XI. — XII. віках. Перші в збірнику поміщені пісні мають характер виключно митологічний и героїчний. Скільки в них митологічного, скільки героїчного, трудно розібрати. Коли редактори збірника прихилиють ся до думки, признаючої їм у важній часті историчне значіне, другі, як приміром у послідних и-рах „Правди“ п. Нечуй, підкладають їм виключно митологічний темат. Чи ся послідня думка дасть ся оправдати, я судити не беру; але запевно можна через половипу в них добачити митології, що и признають видавці. Можна таким чином припустити, що перші ті початки поезії повстали з митології и були поетичним виразом поганского богословія нашого народу. За сим свідчить ще и те збережене їх характеру обрядового до тепер; вони співають ся на різдво, великдень, співались и в часи поганські на відповідні природні свята; навіть коли славословія героям, князям співались при таких нагодах, як приміром поворот из щасливого походу, то мусіло се напевно діятись при релігійних обходах сих подій. Коли признаємо колядам и щедрівкам сей первісний митологічний характер, то замітимо тут у збірнику прогалину; не бачимо тут того переходу з поганских понятій до культу християнского божества и святих, як се по логічному порядку річи конечне, и як се бачимо в літературі других народів. Споминка в одній пісні про будоване церкви, може (як се и п. Нечуй замітив) відноситись и до поганської святині, позаяк у всіх піснях приходить багато термінів модернізованих. Прогалина та вийшла з виключеня богато звисних коляд и щедрівок темату релігійного, об чім видавці споминають в переднім слові. Інтересна була би студія того пере-

ходу погапських понять до виображень християнських, и то власне в тім найдавнішій роді пісень, мало для змін приступних, що нам дає певність о давности принявшої ся з них християнскої номенклятури. В одній из звісних мені коляд господар саджає Бога по конець стола, коло нёго святу Пречисту а до окола всіх святих и частує їх: Господа Бога зеленим вином, Пречисту солодким медом, а всіх святих кудривцем-пивцем. В инчій, з рефреном: „чотири воли в золотих ярмах ходили“, представляє ся св. Петро плугатором. В третій пречиста Діва — друга Церера — справляє, що пшениця одним днем засіяна, на другий день пристигає до жнива; потім точить свічку из снігу, креше вогонь з леду и засвічує на весь світ.*) Ще инча описує хрестини Исуса Христа. „Всі святії-верховнії“ збирають ся на раду, яке би ему ния дати; пропонують всілякі, але на кожде мати божа „не злюбила, від престола відступила“; аж в конець годить ся на Исуса Христа.— Коляд таких співає ся сила в Галичині; але позаяк почастійше галичкі збирачі власне за для тої релігійно-християнскої барви прикладають їм мало интересу (дуже не справедливо), то и менче їх приходить в галичких друкованих и рукописних збірниках. Між тим вони зрідка, або зовсім не грішать тривяльністю, як се на перший позір здаватись може, и різко відріжняють ся від релігійних пісень пізнішого часу, котрих утворенє сягає, здає ся, не давніших віків, як початків заведеня унії, а може и багато пізніших, як приміром пісня „Пречистая діво мати руского краю“, або пісня про напад Татарів на Почаїв, з котрої мені приходить на память такий уступ:

„Тутки, Татаре
Кляштор облягли,
И монахови
Голову стяли;
А він бере свою главу,
Діві Марії на славу
На престол кладе“;

и всі другі звісні з друкованих (иногді латинскими буквами) молитовників, в котрих находимо, хоч з рідка, також и коляди релігійні цілком відмінного характеру від народних. Из штучного складу и мови, пригадуючої азык письменний теперішних Словістів, зараз пізначне авторство спеціалістів церковних, монахів, дяків и з рідка може тільки лірників, образованих в практичній школі „відпустів“.

*) Запис. Мих. Цар коло Львова.

Не мож и тому послідному родови поезні заперечити важности, хочби неґативної, для нашої поетичної исторії цивілізації: именно вказує неістнованє народних пісень на той темат, се-б то реліґійних, через ті довгі віки, від часу утвореня чи перетвореня послідної реліґійної народної коляди аж до теперішного часу, котрий недостаток штучне, на півписьменне утворство заступити мусіло,— на глибокий, дуже давних историчних часів сягаючий индиферентизм малоруского народу.

Як вже замічено, займає в найстарших піснях, побіч митолоґічного, головне місце елемент героїчний. Всі ті коляди и щедрівки, котрі після впчих признак віднести треба до перших віків рускої исторії, мають тематом війну и лови. Коли у щедрівці про „розділ здобичі“ споминають ся женщины, то тільки яко часть здобичі, невільниці; так само в кількох варіантах про „добуванє города“ міщане щасливому лицареви випроваджають дівчину на окуп. Пригадує се ті часи, котрі мабуть закінчив в. кн. Володимир, идучи, без попередного залицяня, з війском добувати собі жінки. Пригадує такі часи и пісня весільна, котра повинна-б була (я думаю) поміститись на сім місци в збірнику: *)

Припадь, припадь Марисуню
До стола,
Обступили боярчики
До кола;
Кіньми грають,
Двір рубають,
Марисуні шукають.

Пісням, у котрих женщины виступають вже як рівнорядні боярам товаришки, по тім, що сказано висше, я би приписав небагато але все пізнійший час утвореня. Так приміром коляда (нр. 4.), в котрій до гордою пана, що на „вігранах“ **) грає, приходять „три панни з Відня“ (коли се, як вказує „Відень“, це пізнійша вставка); дальше коляда (нр. 13.) „Пан Черемшльний“; „боярське сватанє“ (нр. 16.), де вже боярин не добуває дівчини силою, але (символічно) полює за нею. До того сватаня я

*) Гл. „Весіле в Котузові“ оп. В. Навроцький. Правда, р. 1869.

**) Сей инструмент, в инчих колядах „віргани“, варт замічання. позаяк він попри „цимбалах“ приходить частійше в колядах. Звісна мені одна коляда, тож здає ся давна, з рефреном: Ой грали, грали Вірмено на золотії віргани (в другім варіанті „цимбали“).

би як *pendant* вставив тут коляду, співану на Підгір'ю*), у котрій звенить стиха вже еротична струна „мінни“ XI.—XII. віку, а багаті обставини (що не поетично у величені, об тім пізнійше) припадають до часів князівських, а не пізніших:

(рефрен) Ой по під лужечок, по під калиновий
Калина, калина-вина, а вина ся наше ягода.
Тудаж ми їхали коні воронії,
Коні воронії, вози кованії,
Вози кованії, слуги молодії.
А в переднім візку сама гречпа панна,
Сама гречпа панна, а панна-ж бо Н. Н.
А за нею іде сивим кониченьком,
Сивим кониченьком сам поповиченько.
„Загадаємо ти дві-три загадочки:
Ой як відгадаеш — то наша будеш,
Як не відгадаеш — то батькова будеш.
А що ми цвите тай без сино-цвіту?
А що ми горит тай без положени?
А що-ж ми шумит тай без буйно-вітру?“
— „Папорот цвите тай без синоцвіту;
Золото горит тай без положени;
Шубонька шумит тай без буйно-вітру.“
— Дай ти Боже зіле — а в хаті весіле. —

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

Масмо перед собою 12 книжочок, котрі у що ино минушім 1874-ім році появили ся на Україні. Невеличкий їх об'єм, звичайно 1—2 арк., а до того многі з них не суть новими дільцями, тільки новими виданнями давніших книжочок або передруками. А й меж новими творами є мало оригінальних, значну часть становлять переклади з російського. — Помимо того однак тишимо ся щиро тими книжочками, бо вони нам дають доказ, що зачав ся знов живіший малоруский рух літературний на Україні...

Зміст сих 12 книжочок розличний: поезії, оповідання и видана популярні (в тіснішій значіню с'єго слова). Замітне мале число видань поезій — вс'єго на-вс'єго одна книжочка, ще й до того переклад, між тим як навіть в попередних літах, де менше малоруских книжок виходило, більше було поезій (правда, часто сумнівої вартости). Видко, що реалістичний напрямок теперішнього часу не прихильний поезії и в У-

*) Саджавка, Станісл. околу, зап. Навр.

країні, як и у нас в Австрії, де не тільки не появляють ся нові пое-ти, але й давніші замовкли. За те досить (6) вийшло повістей, хотя вони всі або передруки або переклади. Предмет їх взятий або з сучасного життя народу або з історії, тільки одна є казка. Прочі 5 книжочок суть дільця популярні: між ними одна релігійного змісту, дві — з фізикальної географії, одна медицина, а одна „як тепер одбувати меться воєнна служба.“

Заким приступимо до перегляду кожної книжочки окремо, скажемо ще кілька слів про язык сих видань. Чули-смо нераз наріканє самих таки Українців, що молодші писателі їх менше знають народну мову ніж старші — и замітка ся є в великій часті правдива. У многих новіших виданях українских бачимо або за багато провінціалізмів, котрі мабуть и не всюди на Україні зрозумілі (беремо тут назву „Україна“ в ширшій змислі, яко назву всіх частей Росії, заселених Малорусинами), або ново (не завсігди щасливо) ковані слова, без котрих часто можна би обійти ся. Не хочемо зовсім видаляти провінціалізмів з нашої літературної мови, але уживанє їх повинно мати ової границі. И у нас в Галичині писано гірским нарічем, для самих Галичан з инших околиць мало зрозуміли, — але таких провінціалізмів уживано хіба в оповіданнях и описах народного життя тих сторін, в котрім злучаю вони зовсім відповідні и придають описови більше місцевого колориту. Але тогді писатель всі такі провінціалізми зараз и сам пояснював. А й не тільки поодинокі слова або цілі фрази, але нераз и стиль в декотрих новіших українских виданях є замотаний и темний. Ба-жати-б, щоб українські писателі ближше познакомлялись з літературою галицькою (розуміє ся не „Словістів“), то таки хоч дещо схіснували-б з неї що до языка, як ми, Галичане, дуже багато схіснуливали и хісну-смо з літератури українскої. Деякі новіші книжки українські галицькому Русинови задля языка нераз и трудно читати, між тим як Шев-ченка або Марка Вовчка читає так як би й якого галицького писателя. Так само з найновіших писателів легко читаємо и любуємо ся пре-красним языком п. Нечуя.

Перейдем тепер коротко кожду книжочку окремо:

— **Де-що про світ Божий.** Ся книжочка вже досить знана и в Галичині; на Україні появила ся сєго року в 3-ім виданю. На 128 стор. середнєї 8-и міотить в собі яко передне слово „Де-що про пись-менство“, а відтак: 1. Де-що про землю; 2. де-що про сонце; 3. про зірки; 4. про місяць; 5 від чого мінить ся сонце и місяць; 6. про те-пло; 7. вода; 8. про воздух; 9. про вітер; 10. про погоду: а) туман; б) хмара, дощ, веселка (радуга); в) роса, иней, сніг; г) град. — Книжка дуже добре написана; доказом сєго не тільки 3 виданя, але й те, що вона переложена и на великоруску мову, котрий переклад вже також вийшов в 3-ім виданю (у Петербурзі).

— **Розмова про землю и небо — Комарова.** Про сю книжочку (переклад а великоруского) ми вже згадували, що у ній подана астро-номія фізична и що вона написана після публичних лекцій для народу, котрі колись-то читались у Полтаві А. И. Строніном. Книжочка ся вийде незабаром в великім накладі и в Галичині; тут тільки запримі-тимо, що вона відзначає ся особливо дуже популярним способом вило-

ження, котрий для подібних видань для народу можна назвати взорцевим. Наука не подає ся в формі сухої розправи або штучно склеєного діялоу: — представляє ся тут, як сільський хлопець власним розумованем доходить до правдивих понятій, в котрих відтак ёго утврджує и котрі доповнює розмова з священиком. Подібного популярного дільця не знаємо не тільки в нашій, але ані в польській ані в німецькій літературі. Язык перекладу дуже добрий.

— **Оповідання з святого писання** (чому не *письма*?), зложив священик *Стефан Опатович*. Випуск I. Церков божа патріархальна (в семі). Друге видане (100 стор. 12-и. Ціна 10 коп.). — Перше видане сеї книжочки вийшло в часі руху літературного 60-х років, — и книжочка справді заслугоє на те, щоби появили ся в новім виданку. Спосіб представлення є легкий и ясный, язык добрий.

— **Про хвороби и як їм допомогти**. (54 стор. 12-и. Ціна 6 коп.) Рецензент в С. Петерб. Вѣдомостях дуже остро критикує сю книжочку: „Автор єі, каже, мов-би загадав передати різні способи лічення хороб, системізуючи народну медицину и вносячи в ню раціональний елемент. Але в дійсности вийшло, що автор пігнав за двома цілями, — и книжка єго вийшла ані етнографічною ані педагогічною.“ Гадка, подати народови ради, як має хороб вистерігати ся и як їх лічити, таким способом, що виходить ся від поступованя народу, виказує ся ясно и переконуючо єго хибність, ознакомляє з властивою суцністю хороби а наконєць подає спосіб раціональний, — така гадка зовсім добра и щаслива: тільки вона в сій книжочці не переведена, як треба. Подибуємо тут навіть описи весня и т. д., досить довгі частини з дум народних, котрі не стоять ні в якій звязи з властивим предметом. Однак книжочка, хотя в цілости хиблена, в поодиноких частинах не є без вартости.

— **Як тепер одбувати-меться воєнна служба**. Зложив *Микола Троцький*. (32 стор. 12-и. Ціна 3 коп.) Гадка, виложити народови в популярній книжочці нові правила воєнної повинности, після введеня реформи, заслугоє на похвалу. Добре би було, щоб так и інші нові законні установи, чи то у Росії чи в Австрії, викладались народови: таким чином можна би темний нарід охоронити від неодної помилки и біди, в котру тепер за для невіжі впадає. Тільки-ж названа повисше книжка не-завоігда досить популярно викладає річ, — хотя рецензия єі в С. Петерб. Вѣдомостях, заперечаюча їй майже всяку вартість, видає ся нам за надто остра. — На кінци книжочки автор из наведених ним постанов виводить потребу и хосен просвіти, именно говорять о потребі и способі закладаня шкіл народних.

— **Байки Крилова**. *Вибрав и переклав М. Старицький*. (48 стор. 12-и. Ціна 10 коп.) Хотя наша література, и українська и галицька, не бідна на байки й оригінальні, то однако вzbогаченє єі перекладом такого байкописця як Крилов є дуже пожадане. Перекладчик, п. Старицький, займає ся частійше перекладами з російського. — Не всі переклади єго мають однаку стійність: декотрі плывуть легко и читають ся майже мов нервотвір, у інших склад тяжчий и також непотрібно ужиті деякі менше знані провінціалізми. При ще більшій старанности могли-б всі тні (30) байки прийнятись в нашій літературі, перейти в читанки и т. д.;

так же можна се хіба о декотрих сказати. Мусимо однак додатк, що поетичні переклади п. Старицького тим відзначають ся, що треба в них вчитувати ся: за другим читанем, при добрім виголошеню, многі твердості счезають и вражінє стає далеко користнійше.

— **Сорочинський ярмарок.** Из „вечерів на хуторі біля Деканьки“ М. Гоголя. Переклад М. Старицький. (40 стор. 12-я. Ціна 10 коп.) — Ся повість Гоголя переложена вже Кс. Климовичем и вийшла враз з перекладом инших повістей з „Вечерів на хуторі“ у „Руській Читальни“ у Львові 1865. Дуже значної різниці між обома перекладами нема, першину-ж мусимо дати перекладови п. Старицького. Не годимо ся з рецензентом С. Петерб. Вѣдомостей, котрий вважає переклад Гоголя, именно Вечерів на хуторі, непотрібним и невідповідним, хочби лиш для Українців. Ми противно бажали-б, щоб всякі знаменитші поетичні твори, котрих темат взятій з життя народу або з історії України, чи то з великорускої чи з польської мови чи з якої небудь иншої, переложені були и на малоруський язык, хоч-би там в сих творах були и деякі етнографічні помилки, — а бажасмо сѣго тим більше, що наша оригінальна література не досить богата на такі образи и оповіданя.

— **Тарас Бульба.** Вихлад Гоголів. Переклад М. Лободи. (Стор. 172 и IV 8-я. Ціна 50 коп.) Появленє сеї книжки паробило великого крику в Росії. Газета „Кіевскій Телеграфъ“, досить прихильна українській справі, похвалила переклад; за те „Кієвлянинъ“, посвятивши єму довгу передову статтю, підніс страшений крик, що слова перетвору *русскій, Русь*, переложено всюди на *українскій, Україна*, в чім добачив небезпечний сепаратизм. Прикре то справді становище українських писателів, котрі за кожде в рідній мові написанє слово мусять бояти ся денунціяції, и то денунціяції від орбанів пресси, котрих задачею повинно бути боронити вільности слова й печати. Ми що до уживаня назв *українскій, Україна*, годимо ся з рецензентом С. Петерб. Вѣдомостей, котрий вважає найліпшим лишати термінологію Гоголя, а тільки пояснити її в передмові: хотя бо Україна й може бути відповідною назвою о часах Тараса Бульби, то не киче відповідно називати Олега й Игоря князями українськими. Рецензент С. Петерб. Вѣдомостей гніває ся впрочім спільно на перекладчика Тараса Бульби, що він в многих місцях позмінював перетвір, так що вийшло зовсім инше діло, твір перекладчика а не Гоголя. Ми порівнували в многих місцях перетвір з сим перекладом, однак так великих різниць, які подає рецензент, ми не могли добачити, хотя й ми годимо ся з тою гадкою, що такі зміни и вставленя суть непотрібні и що через них переклад не зискав на вартости. — На кінці книжки долучений короткий словарець (IV стор.) українсько-великоруський.

— **Ніжньський полковник Иван Золотаренко.** А. Б. (32 стор. 12-я. Ціна 7 коп.) Є то повість Гребінки з часів Хмельниччини о полковнику Золотаренку, котрий зневажив любовника своєї сестри, польського шляхтича; сестра з туги змерла, а шляхтич став єзуїтом и підмовив орбаністого, доброго стрільця, щоб застрѣлив полковника, коли в'їзджав до міста Старого Бихова, що піддавсь добровільно московско-козацькому війську. Перед самою повістю є ще коротко и популярно розказано „де-що про козацтво й Україну.“

— Рибалка Панас Круть **И. Левицкого**, повість знана добре нашим читателям з II-го рочника „Правди“, а також з окремого виданя Львівського повістей **И. Нечуя** (псевдоніма п. **И. Левицкого**). Так оамо знані з VI-го рочника „Правди“ и з окремого виданя Львівського — казка „**Запорожці**“, и гумореска тогож автора поміщена в VII-ім рочнику „Правди“ п. н. **Не можна бабі Парасці вдержатись на селі**. — Над вартостю сих повістей не потребуемо розводитись; пригадаємо тільки польску критику о них п. Влад. Ордона (Правда, 1873, ст. 570). Повісти **И. Нечуя** виходять (коли не вийшли вже) и в великорускім перекладі у Києві.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ОГЛЯД НА РІК 1874.

I.

Рік 1874 — се рік по-породових болів віденьского траскоту. При новім році — на-ново повторились по усіх дневниках сто-гання скрахованих спекулянтів, що майже через цілий рік повто-рились в передових и непередових статтях віденьских дневників при нагоді політичнїї посухи.

А рік 1875 зпов розкриває нам свіжу картину новосвітнїго героя-спекулянта чорноморского рицаря **Офенгайма**. Нова картина відслонює ся перед світом — картина дуже займаюча, незвичайна, сумна, а може п.... огидна .... Розъяснить ся бачним очам не одна тайна повочасних прояв суспільного житя, виявить ся не одна причина теперішнього розстрою громадского, світ дізнасть ся, яким чином творить ся мов на дріжджах сучасна плітокрація. Міліони поставлено на одну карту. Один чоловік може їх втеряти — а держава зискати. — Але чи зискає? Дванайцять присяжних вирече важке слово, що стояти-ме міліони.

Тим часом наш народ убогий у грошеві капітали, мало торго-вельний, ще менше промисловий, а майже виключно рільничий — остояв ся трохи оддалік від сумних наслідків великої катастрофи. Так и піяково нам говорити про истоту сїго перелому світового и єго наслідки.

Звернемоь до наших домашних справ народних. Поминемо з ко-нечности Україну, як ні важний сей осередок нашого краю як по свому становиску так и діланю. Вправнійше та більше свідоме перо може виявить нам незабаром огляд на діланє закордонских бра-тів. Ми ограничимось до тогорічного діланя Русинів в Австрії.

Рік 1874 зовсім не маловажний для нас. Се рік переходу — перелому в нашій народній житни.

Народня и староруска партія уступили з спільної доси території. Народний дім, Ставропілія, Матиця, Рада руска — стались виключними інституціями старорускої партії и заразились давною слабостю своїх патронів: безчинністю, осластою и безхосенною мертвотою. Послідня надія доброї згоди — згасла мабуть на завше. Почалось зовсім віддільне діланє одних и других. Староруска партія спочивала в тім році на лаврах здобутих Радою рускою при виборах до Ради державної, збирала плоди віднесеної перемоги, — мала час розпізнати їх и застановитись над їх вартостю.

Народовці не стояли в тім ділі ніяк на заваді старорускїй партії. Висказали раз свою безнадійність на ласку німецьких централів, не сподіючись серед теперішних державно-правних обставин в Австрії з райсхратових виправ ніякого хісна ні для себе ні для свого народу в загалі, втерючи віру в цілющу воду черпану високою політикою з Відня — ограничились народовці на тихій праці над просвітою народу, піддвиженню словесности, розбудженню самовіжі в усіх верствах и піддвиженню добробиту в народі.

Висока — віденьско-центральна політика осталась виключно в руках старорускої партії. У віденьскі передпокої — стремились вони від самого початку конституційного житя в Австрії, на Відень указували неперестанно як на Веделєєв, з відки мав явитись спаситель и для Русинів, там виставляли жєбрущу руку, не вміючи навіть сміло виповісти німецького слова. А коли рік в рік райсхратові їх виправи не приносили ніякого хісна, а руский висланик ставав що раз більше смішним в очах самих передових Німців: то вину сєго спихали старовірці на сойм шляхецький.

Безпосередні вибори усунули и сю послідню вимівку. Рускі посла засіли при помочи Шомер-Израєля в Раді державній числом, котре пригадує часи Шмерлінґа. На недостачу заступників жадувались ніяк. Що-ж зискали посла святоюрско-шомерівської перемоги?... Наше священство памятає дуже добре, що рік 1874 був роком санкції конфессійних устав. Наш нарід чує, — а дасть Бог нові устава податкові, ще ліпше почує великі користи 80-мільонової пожички.

Наше духовенство — як голодний жєбрак вижидає обіщваного поліпшеня дотаций. Неграмотні селяне никнуть під натовпом лихварів. Лихварска хитрість перевертає всяку нову уставу в некористь народу. Шкільні розпорядженя міністеріяльні — остають ся мертвою буквою. А наш університет?...

И щож на все теє наші *par excellence* рускі послѣи? Нехай самі спитають ся, за чиею помощю переголосовано О. Качалу и партію правну (*Rechtspartei*), якими людьми засидилась більшість парламентарна. Ми пригадаємо, що наше духовенство вже тепер зачинає вздихати за улетівшою незалежністю, хоч ще далеко до строгого застосованя конфессійних устав, хоч заледво три карні процеси против трѣм священникам дали міру досяглости §. 8. устави з 7. Мая 1874 Ч. 50. Д. у. д., и в загалі не було у нас ще потреби застосованя сеї устави против вірноміністеріяльному духовенству. Нам було-б може и не жаль утрати давної незалежності нашого духовенства, коли-б ходило нам лиш о тих, що вибрали собі теперішних репрезентантів. Але посеред тих тямучо и нетямучо заблудших живе не мало щирих патріотів, офірливих працѣвників для добра народу, котрі, маючи крім святоюрскої неласки також и обаву політично-судових пересправ — не будуть могли віддаватись на будуче справам народним зо всею офірливостю и отвертостю. Хоч и змагає ся значно світска інтелігенція Русинів, то мимо того утрата незалежності нашого духовенства потягне за собою утрату чимало цінних сил робучих в одній и другій партії. А як небудь після того будучність оказує ся для народиї партії о стілько користнійшою, о скілько більшість теперішнього духовенства хилить ся до табору старовірців: то однак, в почутю справедливости нашої справи, мусимо жаліти над недалеким переворотом наших політичних діячів. Се овочі а заразом и міра високої мудрости и користи теперішних послів до Ради державної. „Як собі постелиш, так ся виспиш“ — най буде останнім словом в сій справі.

Про инші діланя руских послів у Відин лишаємо собі поговорити докладнійше тогді, як скінчить ся теперішня друга сессія Ради державної, котра, сподіємось, подасть нам ще нового матеріялу до — пребогатого впрочім — дотеперішнєго. Тепер лиш одно ще замітимо. Наші послѣи так мало дбають о интерес народу, котрий їх вибрав, що заведують навіть довідуватись про те, що діє ся не то вже у власнім краю, але у власних округах виборчих. Тим то й виходить, що навіть в справах Ради шкільної, про котру майже кождий ученик подасть певні цікаві дати, наші послѣи для попертя внеску о. Юзичинского не вмѣли приводити достаточо фактів, и мусів їх в тім по части виручувати Німець-Віденьчик.

Коли згадаємо на таку діяльність руских послів, коли згадаємо, що рускі послѣи не здобулись ні на оден для народу безпо-

середно користний внесок, що всі внески зміряючи до поліпшення бити народи́го (хоч їх не було багато), як внесок зглядом уставу о лихві, а ще давнійший о підписах людей неписьменних на вексях и т. н., вийшли з чужого табору: то не буде пересадно сказати, що руских послів в Раді державній було за багато до шовчаня и нетактовности, за мало до розумного и хосенного ділання. Осуд політики старорускої партії — сам собою зрозумілий и ясний.

Того року вийшов в жите по тяжкім породі рільничий банк для Галичини и Буковини. Не маємо ще ні якого справозданя з діяльности сього нового закладу кредитового; не хочемо отже на тепер близьше застановлятись над сим закладом кредитовим руским. Свого часу поговоримо обширнійше о банках кредитових в нашім краю. На тепер скажемо, що не видко ще наслідків истнованя сього, послом Яновским „вихлопотаного,“ дару віденьского для вірноконституційних Русинів. Зачисляємо ж сей заклад кредитовий для того до обрубу старорускої партії, що він станув старанєм сеї-ж партії — при помочи Німців и Чехів, а також вдовичо-сиротинского фонду священників архид. львівської. Надго немало услуг мусів руский посол Гушалевич и др. Яновский своего часу центральному рядови висвідчити за сей дар високої ласки! — Народовці — зовсім инакше глядять на організацію кредиту, и инакше піймають потребу кредиту в нашім народі. Для того лишасмо близьше обговорене сього питання на инший раз.

Другою институцією старорускої партії єсть Товариство бл. п. Качокского, що уконституовалось того року. Широкий — може й за широкий — обсяг ділання, яке зазначило собі се товариство, казав би сподіватись великих користей для народу, колиб руководство сього діла попалось було в инші руки, в руки самих живих людей. Але повим товариством головно кермувати муть ті самі люде, що обернули Дім народній — на дім приватний, що заколисали Матицю у вічний сон — словом, що маючи в руках майже міліоновий маєток народній, зібраний тяжким трудом щирих патріотів, омертвили сей народній капітал на шкоду власного народу. Тож и не привязуємо великих надій до сього нового товариства, як ні красні зазначило собі ціли и як ні щиро бажаємо хосенного достиження сих цілей. — Про инші институції старорускої партії, як Дім народній, Ставропілія и Матици, нічого й говорити, позаяк не ма у них и сліду діяльности. Годі бо уважати ознакою життя Дому народи́го ухвали з'їзду упривилеґованих членів Народи́го дому зглядом зваленя мурів збомбардованого костелу,

що вже самі собою валять ся, а підвисшене цяти „надзирателю здаія“ и випосажене бувшого надстоятеля реколектантів — за користний ужиток мастку народнёго. Тяжко назвати видаване „Временника“ гідним сповсюванем ціли народнёї институції, а ще тяжше сказати про „Матню“, що вона живе на світі Божім.

Оглянувши ціле діланє старорускої партії, скажемо коротко: жаль — але не дивниця! Жаль, що стілько мастку народнёго идіє в неудалих руках на шкоду бідного и темного люду. Не дивниця — бо мертві идеї можуть тільки вийти з замерзаючих голов, з заледоватілих сердець, бо мертва идея не оживить умераючих, не запалить и не внесе живих. Тож не диво, що „Слово“, сей головний и єдиний орган старовірців, з обавою о „свой бить“ тижнево три аркуші задрукованого паперу на зовсім нелітературні потреби достарчає. Але сум поберає, що „интелигенция“ може виключно ограничитись и вдоволитись такою мізерією. Може се и одна з головних причин так повільного розвою нашого життя в Галичині....

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Засідання Ради державної. На засіданю з 7. Грудня зачала ся Генеральна дебата над бюджетом міністра проєвіти. Против ряду говорили о. Вурм, др. Рацлял, пп. Куси и Вітезіч, виказуючи статистичними даними велике упослідженє Славян в Чехах, Моравії, Шлезії, в Іллірії и Істриї. За бюджетом промовляли німці-централісти, котрі однако враз закидували міністерству недостаточне переведенє устав конфессийних. Міністер Штремаср одвічав д. 9. Грудня на закиди як централістів (між иншими заявив, що скорє внесенє устави о патронаті є неможливе) так федералістів. Міністер, признаючи конечну потребу рідної мови для елементарної проєвіти, вказував, що плеканє в більшій мірі язика німецкого є в інтересі науки, що того вимагає поважанє для династії и інтерес Австрії. Того-ж дня освідчив міністер проєвіти на домагаия заложєня нового університета, що ряд постановив заложити університет в Чернівцях, позаяк міссією Австрії є нести культуру на всхід. П. Геровский парікав, що на теологічній виділі Львівського університета виклади переважно відбу-

вають ся по латинськи, а не по руски. На засіданю з 11. Грудня прийшла під парадю резолюція комісії бюджетової, що до зреорганізованя галицької Ради шкільної краювої. Др. Евсебій Черкавський против резолюції говорить, що статут галицької Ради шкільної був даний Полякам перед 7 літами в наслідок компромісу між польськими послами и централістами, дальше боронить Раду шкільну від деяких закидів и жадає приведеня фактів. П. Ковальський примічає, що Русини не брали участи в компромісі и указує на ненормальне становище Ради шкільної. П. Рацял (молодо-Словенець) вносить завізвати ряд, щоби на найближшій сесні галицького сойму предложив проєкт реорганізації Ради шкільної в той спосіб, щоби и потреби наукові руского народа були узгляднені. Внесок сей по промові д-ра Гербста відослаю до комісії бюджетової. На вечірнім засіданю з 11. Грудня др. Зіс яко референт заявив, що бюджетова комісія внесок Рацяла відкинула. П. Дунаєвський боронить преролатив Ради шкільної яко користних для краю и жадає, щоби радше и Радам шкільним инших країв такі самі преролативи уділити ніж галицькій відобрати. П. Калдір указує на польско-патріотичні тенденції галицької Ради шкільної. П. Рацял промовляє за своїм внеском, котрий не нарушає автономії Галичини а узглядає жадаля Русинів. О. Шведицький просить именем 3-х мільонів Русинів о відкиненє внеску Рацяла а приняте резолюції комісії бюджетової. П. Гневош старає ся виказати статистичними датами, що господарка Ради шкільної є для краю користна. О. Павликов наводить факт, що громада Могильниця подала о руский язык в своїй школі, а окружна Рада шкільна відмовила. (В кілька днів опісля урядова Gazeta Lwowska се дementувала). На кінци промовив референт др. Зіс и привів кілька фактів неохотного и на супротив Русинів несправедливого поступованя (именно в Дрогобичи) Ради шкільної. Відтак внесок д-ра Рацяла одноголосно відкинено, а принято більшостю голосів внесок комісії бюджетової. З дальших засідань Ради державної важнійша для нас резолюція ухвалена на засід. з 12. Грудня, визнаваюча ряд до внесеня проєкту о управильненю платні конгруальної гр. к. духовенства.

Справи заграничні.

Впроваджаючи в зміст нашої часописи перегляд важнійших подій у народів и держав заграничних, добре на вступі хоть коротко накрислити перебіг їх розвою в остатнім році. Не тяжко

нам се прийде за сей рік, бо був він в події, котрі потягають за собою значчі зміни, в події историчні, цілком не багатий.

У Россії, де всяке державне діланє лишенє від царского ряду виходить, береже тойже приязні відносиши особливо з Німеччиною и Австрією, а уважним поступованем стараєсь затерти супротивність своїх интересів в Азії з интересами Англії, не лишачучи притім жадної хвилевої пагоди, щоб свої становиска на полудневих азиятицких границях скріпити и на перед посупути. Домашні відносиши сеї держави оказують ся в деяких проявах з остатнєго часу не дуже щасливі. Посеред не дуже численної части народа, котра до интелігенції рахує ся, потреба що хвиля тут и там то перепроваджувати инквізиції, то до тюрми або на Сибір висилати, бо, як кажуть: дух революції, матеріалізму и пігілізму закоренив ся усюди.

Німеччина, зложивши довід сили свого оружя в війні з Францією, придбала собі тим провідирство межнародне в Європі и хіснує ся ним при всяких нагодах. Політика Бісмарка показала ся всім явно яко визисканє безвзглядне всяких відносин на користь держави а нарід німецький з своїми заступниками неперемінно віддає довіре̄ тому оспователю своєї нової сили и слави. Одна партия католицька лишенє важить ся боротись за права церкви римскої, але и та що раз то більше безсильною стає насупротив замірів Бісмарка. И так посольство німецьке в Римі зістало знесене, владки сидять по тюрмах, двох з них зістало відсуджених від свого уряду, проваджене списів метрикальних и шлюбів відобрано кирові, а тепер приготовлюють право так званих шлюбів цивільних.

Италія, заприязнена з Німеччиною вспільною борбою против курії римскої, слабує на дві біди: недобори фінансові и безлад адміністрацийний в своїй полудневій часті. Тут так дуже ще недостає порядку державного, що в декотрих сторонах нарід стоїть в звязи з бандитами.

У Франції держить ся все ще переходовий стан з рядом маршала Мак-Магона на чолі. Жадна з чотирох партий, на котрі нарід и збір послів суть поділені, ні републіканці, ні Орлеаністи, ні Бонапартисти, ні Лелітимісти не суть так могучі, щоб, переваживши всіх других, дістатись до ряду, а жадна не хоче від своїх жадань уступити, надіючись користнійшій хвилі. Добре, що до сєго часу ведуть ся змаганя партий у формах правних.

Инакше річ розвелась в Гіспанії. Тут коли по змушенім уступленю королевої Изабеллі и добровільній резігнації короля Амадея републіканці, обпавши ряд, не змогли побити Дон Карлоса,

за котрого підняв нарід в північних гірських сторонах оруже, мусіли уступити рядови тимчасовому зложемому з партий монархічних. Но й той не здужав закінчити війни домашнії. Тож в самім остатнім часі покликала армія на королівский твон Альфонса, сина Изабеллі, и він тепер, заявивши при вступі до краю, що буде рядив яко монарх конституційний, іде до Мадриту, радісно витаний по дорозі своїми приверженцями. Республіканці, видячи свою безсильність и нещасливий стан цілого краю, мовчки придивляють ся на стороні. Дон Карлос, котрого при сій нагоді лишень мала часть війська опустила, хоче и противо Альфонса дальше оружем добувати ся своїх прав до трону.

Англія за часів попередієго ліберального міністерства відсунула ся від справ європейских, дбаючи найбільше о свої інтереси гандлєві. При остатніх виборах до парламенту побідило сторонництво консервативне, але й міністерство, вийшовше з сих виборів, далеке від всяких більших змін. З сеї тишини годить ся хіба ще спійнути, що опозиція а по части и цілий нарід казує лвно симпатію для Німців, особливо в їх борбі против римскої курії, тим більше, що католицизм в остатніх часах розночав на велику скалю свою пропаганду в Англії.

Також и в прочих краях Європи ледви що зайшло в протягу минушого року такого, що би незвичайним або загально важним назвати можна було.

Тимчасом в Сполучених Державах північної Америки приготовлюють ся важні не сподівані зміни. В сім остатнім році президентури Гранта, довірника партії, котра поборола в великанській кривавій борбі революцію країв полудневих, та партія зістала народом при виборах останніх лишена, а давна, як се думано, знищена партія поборників невільництва одержала більшість и обійме незабаром ряд великого краю. Що се буде мало за наслідки, покаже ся не за довго.

НОВИНКИ.

Зі Збаража. (*Заклади Товариства „Надія.“*) Розбуджене народного самопізнаня між нашими міщанами за номочєю книжочок, видаваних товариством „Просвітою“, и газет, редактованих О. Наумовичом в Колодні, заявило ся в не дуже довгім часі гарними результатами. Спізнавши моральну и матеріяльну нужду, приступили наші міщане-ремісники по приміру Львова и Підгаєць до заснованя товариства, котреб тій їх біді могло запобігти. — Не стану я тут говорити, з якими не-

репонами муіли боротись основателі „Надії“, заким добили ся до своєї цілі. Як широ діяють ся польско-автопомічні власти на діло просвіти нашого темного люду, и як глядять їх орлани на кождий прояв духового житя між нашим народом — се річ занадто добре всім звісна; исторія нашого молоденького товариства могла-б послужити до сего иллюстрацією. — Нині однакож я подам тільки коротку звістку про перші загальні збори нового руского товариства. По одержаню затвердження статутів запросив комітет конституючого ся товариства так місцевих Русиянів як и позамісцевих священників на обхід народного свята — на перші загальні збори товариства, котрі відбули ся 17. (29.) Грудня м. р. По соборній службі Божій, відслуженій отцями Иларіоном Роздольским, Ив. Бохельским и О. Я. Горбачевским, наступила гарна проповідь о. Илар. Роздольского, в котрій бесідник представив живими красками моральний недуг и матеріяльну нужду нашого народа и завізав воіх міщан-ремісників, щоби приступали до завязуючого ся товариства „Надії“, котре має цілею їх з темноти двигнути и матеріяльній недоли зарадити. Відтак удали ся наші міщане в супроводі запрошених гостей до поблизької школи, де по досить довгій очікуваню рядового комісаря приступлено до діла. На вступі промовив до зібраних гостей голова провізоричнёго комітету Олекса Залуский и схарактеризувавши цілю товариства, виказав исторію его завязаня. По тій бесіді наступило відчитане и обясненє статутів и вибір председателя збору, в цілю перепровадження вибору нового виділу. На тоє достоїнство покликав збір О. Горбачевского яко найстаршого віком, котрий завізав до вибору виділу. Зпомежи 51 членів товариства вибрано до виділу майже одноголосно: О. Иларіона Роздольского з Стегнниковець, О. Я. Горбачевского пароха місцевого, Олексу Залуского міщанина, Михайла Добротвора міщ., Степана Ванькевича міщ. и Степана Праворского міщан. По оголошеню результату вибору вибрав виділ з поміж себе О. Роздольского одноголосно головою, О. Горбачевского — заступником, Олексу Залуского секретарем, а Ванькевича скарбником. — По укінченю вибору промовив О. Боднар з Добромірки и виказавши хосен и потребу товариства, яке завязує ся, заохочував до вписуваня ся в его члени. Збори замкнув голова товариства, о. И. Роздольский, короткою бесідою, в котрій, подякувавши за оказане ему довіріє и заявивши своєю радість над пробудженням нашого міщаньства, шіє в подяку Цісарєви, котрий радий всякому розвоєви нашого народа, „многая літа.“ — По тім розійшли ся всі.

— **Завязанє ремісничого товариства в Поморянах.** В остатних днях зістало завязане в Поморянах, містечку окр. Золочівского, товариство ремісничє „Порука“, — котрого цілею єсть, образованє и матеріяльна підмога своїх членів. Нове товариство, сподіваємось, буде розвивати ся гарно, бо вже в короткім чаєі від свого завязаня числить над 50 членів. Коли статут буде потверджений, подамо ближші звістки. Тим часом добре заміреному ділу від нас жєлаємо: „Щасть Воже“!

— **Справозданє товариства „Дружний Лихвар“ за рік 1874.** Товариство академічне „Дружний Лихвар“ відбувало загальні збори в Жовтню 1874. З справозданя виділу показало ся, що доходів було

1225 зр. 56 кр., видатків 13 зр. 1 кр. Мاستок товариства вносять до
29. Листопада 1874 . . . . . 1212 зр. 55 кр.

Уміщене того капіталу:

1. Пожички	1105 зр. 93 кр.
2. Лист заставний	81 " — "
3. В касі щадничій	1 " 81 "
4. Готівкою в касі	23 " 81 "

що чиниць разом 1212 зр. 55 кр.

Товариство поступило отже наперед.

До виділу на рік шкільний 1875 вибрані:

1. Др. Волод. Ганкевич, 2. пп. Заклинський, 3. М. Ковшевич, 4. Вол. Крунка, 5. Ром. Литвиневич, 6. Єрон. Лукашевич, 7. Андр. Павляш, 8. Пет. Погорецький, 9. Ів. Рудницький, 10. Раф. Стеблецкий, 11. В. Яворський. — Заступники: Пн. Дідошак, Дзюбанюк, Малиновський, Мійський Ом.

Головою вибрано Дра Вол. Ганкевича, касієром п. Павляша.

Дня 22. и 29. Падолиста відбували ся загальні збори, котрі передедили три передвиборчі збори. Принято внесений виділом зміненний устав по довгій оживленій дебаті. Після нового уставу буде мати товариство бібліотеку з наукових книжок и таку-ж читальню.

Тим часом подаємо тое коротке справозданє; коли-ж потверджені статуту з Намістництва прийдуть и надруковані будуть, розішле виділ шановним товаришам и ширше справозданє.

У Львові 30. Грудня 1874.

Др. *Волод. Ганкевич*, голова.

Андр. Павляш, касієр.

Ів. Рудницький, секр.

— **Помилки друкарські** зайшли в п-рах 20-ім и 21-ім в статті **Ludność Galicyi**, котрі змієл статті дуже поують; именно: на стор. 861 стр. 1, 2, 3 з гори замісьць *porid* має стояти „*чоловік*“; дальше на тій самій стороні, стр. 16 з гори — при цифрі слюбів замісьць *por*, має стояти *par*; на стороні 860. стр. 10 з гори процент померших замісьць 3.55%, має стояти 3.55%. Хто впрочім з читателів провірював обрахунок з увагою, той и сам мусів прийти на сі помилки; хтож ні, а интересує ся сею статтею, зводить її по зробленю поправки ще раз перечитати. В кінці ще одна помилка: стр. 869. в четвертій стрічці з долу по слові „*воли*“, пропущене слово: „*приниуку*“. — На конець ще одна помилка, не друкарска, а зроблена при писаню з вини автора: на стор. 868 стр. 5. з долу, число купців східної Галичини замісьць 53.000, має бути 29.000, як се мож пізнати з порівняня з цифрою поданою на стор. 856; ся цифра справлєна, впрочім ще сильнійше потверджує вивід автора. — *Автор*.

Одвічальний редактор: Др. **Олександр Огоновский**.

3 Друкарні Товариства Имени Шевченка. — Під зарадом Фр. Сервіцкоєго.

НР. НА ПОКАЗ.

Ч. 2. У Львові, дня 18. (30.) Січня 1875.

Рік VIII.

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссольвських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся
по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

И Д І Я Д И Г О М Е Р А

ЗБІРКА ТРЕТЯ.

Вільний переклад Степана Руданского.

(Конець.)

245. Кликунн вже несли містом для присяги
Ягна и ягницю и вино веселе
В козинёму міху; Ідей піс окреме
Блискучую миску, чарки золотні,
И помимо йдучи мовив до старого:
250. „Встань, Лаомеденку! просять тебе разом
И конні Трояне и Ахеї збруїні
Перейти на поле та присягу дати.
Бо там Олександр з ярии Менелаем
Хочуть из-за жінки ратищами битись;
255. И хто з них поборе, той и жінку візьме.
А нам, присягнувши на спокій и дружбу,
Бути собі в Трої, а ім собі плясти
В конную Аргею, в Ахею жіночу.“
Старий стрепенувся и казав дружині
260. Коні запрягати. Запряжено живо.
Став він на теліжку, потягнув за віжки;
И став коло ёго Антенор из боку,
И коні погнались у Скейскую браму.
Прибули до війска Троян та Ахеїв,
265. З коней позлізали на землю родючу,
Зайшли в середину Троян та Ахеїв.
Тогді підійнявся Гамемнон володар

- Разом з Одиссеєм; кликуни принесли
Божую присягу, вина намішали,
270. А царям па руки води позливали.
И враз Атрієнко вийняв ніж великий,
Що из мечем разом висів коло боку,
Позрізував вовну баранам на тімі,
И кликуни вовну роздали гетьманам.
275. А він став молитись, руки підійнявши:
„Дію, з гори Іди, славний и величний
Сонце, усе видне и всякому чуле!
Потоки и Земле и ви, що тим муки
Шлете під землею, хто присягу ломить!
280. Ви свідками будьте нашої присяги!
Коли Олександр зборе Менелая,
Хай беруть Трояне скарби и Єлену,
А ми одпливемо в суднах мореходних.
Колиж Олександра Менелай поборе,
285. Хай дають Трояне скарби и Єлену
И хай нам Ар'єям такий дають окуп,
Щоб про ёго знали и будуці люди;
А коли не схочуть ні Пріям ні діти
Окупу платити, а Парис загине:
290. То я таки буду битися за плату,
Аж поки вже бійки кінця не положу.“
Промовив, и мідю баранів порізвав,
И склав їх на землю; вони трепетали
И дух изпускали, бо ніж одняв силу.
295. А ті чарками вина набирали,
Зливали й молились богам віковичним;
А де-хто и мовив з Троян та Ахеїв:
„Дію всемогучий и ви всі безсмертні!
Хто зломить присягу, хай як вино сее
300. Так потече мозок у нёго и щадків,
А жінок їх рідних розберуть чужі.“
Мовили; Кроненко ж не вгарадив мови.
Аж Пріям Дарданів и собі промовив:
„Вчуйте-ж и мене ви, Трояне й Ахеї!
305. Повинен я зараз їхать до Ильёну:
Нема в мене сили бачити очима,
Як син буде битись з ярим Менеласм;
Бо Дій один знає та ті безсмертні,
Кому из них смертний кінець наступає.“
310. Мовив и в теліжку баранів позносив,
Став и сам на нюю, потягнув за віжки;
И став коло нёго Антенор из боку,
И коні погнались знову до Ильёну.
А Гектор Пріямів з дивним Одиссеєм
315. Місце розміряли, у мідяний шолом
Жереби складали, жереби стрясали,

- Кому по-переду ратищем кидати.
 А люди молились, руки підіймали
 И де-який мовив з Троян та Ахеїв:
320. „Дію з гори Іди, славний та величний!
 Хто лиш из обох їх завів сєє діло,
 Так хай він убитий як Невиду пійде,
 А в нас нехай буде упокій и дружба!“
 Одвів свої очі Гектор шеломенний
325. И потряс — и жереб Парису достався.
 Тоді усе військо рядом посідало
 Коло своїх коней та свого оружя.
 И враз Олександр, чоловік Єлени,
 Почав одягати хорошую зброю.
330. Спершу взяв на ноги виступці хороші,
 Що в ёго змикались срібними пряжками;
 Потому на груди натягнув и броню
 Брата Ликаона, що до міри була;
 Звісив через плечі меч посеребренний,
335. Мідяний, и щит свій кріпкий та великий;
 Взяв на тімня шолом хвостатий та ясоний,
 Що на ёму гребінь страшно хилитався;
 Взяв собі до міри ратище велике.
 Менелай тим часом и собі вдягався.
340. Узброїлись добре кожний коло своїх,
 Вийшли серед війська Троян та Ахеїв,
 Грізно спозирнули; аж жахом жажнулись
 Конні Трояне и Ахеї збруйні.
 А вони ставали на змірянім місті,
345. Ратища стрясали, злости добували.
 И ратищем первий кинув Олександр,
 Вдарив Атрієнка по гладкому щиту,
 И не пробив міді, — остріє погнулось
 У кріпкому щиті. Тоді мідь холодну
350. Підняв Атрієнко и до Дія мовив:
 „Як з нёго все лихо, так поможи Дію!
 Побий Олександра моїми руками,
 Щоб знали й боялись и будущі люде,
 Як платити лихом за мнлу гостиню!“
355. И розмахнув спільно, и ратищем кинув;
 Вдарив Пріяменка по гладкому щиту,
 И ратище гостре щит ёго пробило,
 Перейшло на виліт цяцьковану броню,
 Прорвало сорочку в самій здуховині;
360. Но він повернувся и од смерті спасся.
 Схопив Атрієнко меч посеребренний,
 Вдарив ёго в шолом, но меч розкришився
 На три-штири часті и з рук ёго випав.
 Тоді він промовив, глянувши на небо:

365. „Немаж, Дію, бога гіршого од тебе!
 Думав, що оддячу за зло Олександрю;
 Но меч покритився, а ратище дармо
 З руки полетіло — я ёго не влучив!“
 Промовив и скочив и сціпив за шолом,
370. Став ёго тягнути до збруйних Ахеів;
 И вишитий ремінь, що йшов од шолома
 Через підбороддя, давив тяжко шию.
 И вже-б доволік він и слави добув би,
 Коб Дієва дочка Врода не узріла:
375. Вона перервала буйволовий ремінь,
 И шолом порожний пійшов за рукою.
 Лицар замахнув ним, кинув меж Ахеів,
 И вірні слуги шолом підхопили.
 Він кинувся ще раз, щоб ёго из світа
380. Ратищем згубити, но ёго Урода
 Як бог підхопила, туманом обвила;
 Завела у терем красний та пахучий,
 Пійшла по Єлену, найшла її живо
 На башті високій з Троянками разом,
385. Тихо потягнула її за одежу,
 И в постаті прядки, сивої, старої,
 Що колісь для неї у Лакедемоні
 Пряла вовну красну и її любила,
 Так отто за нюю Врода и сказала:
390. „А йди лиш до дому! Олександр кличе.
 Він там у теремі пишний та хороший.
 На ёго й не скажеш, що він ходив битись;
 А скажеш: зібрався на вулицю гратись,
 Або спочиває з вулиці прийшовши.“
395. Мовила, и в неї серце защемило.
 Тільки вона зараз глянула на шию,
 На повні груди, на ясні очи,
 Пізнала, жажнулась и стала казати:
 „На віщо, небого, мене туманити?!“
400. Чи не хочеш може іще куди слати
 У місто фригійске, або у майоньске,
 Де є може в тебе чоловічок мпий?
 Заміг Олександра Менелай хоробрый,
 И вже мене має до дому одвезти;
405. Так ти мене знову хочеш одурити?
 Сама йди до ёго, подабуй дорогу
 До богів небесних, не йди до Олимпу,
 Журись коло ёго, за ним побивайся,
 Поки в ёго будеш жінкою — слугою!
410. А що я не пійду, мені тепер сором
 Постіль ёму слати. З мене всі Трояне
 Сміятися будуть; горе и без того!“

- До неї озлившись богиня сказала:
 „Не гніви невдячна, щоб я тебе в гніві
 415. Стільки незлюбила, скільки полюбила!
 Підійму я тільки Троян та Данаїв,
 Так и ти загинеш смертею лихою!“
 Єлена здригнула, біду ю намітку
 На себе напняла, пішла без одмови
 420. Пожимо Троянок, а та попереду.
 Тільки що прибули к дому Олександра,
 Служанки у домі взялись до роботи,
 А та пішла прямо у терез високій.
 Там для неї Врода крісло перенесла,
 425. Поставила прямо против Олександра.
 И сіла Єлена, Дієва дочка,
 Очи одвернула и мужа корила:
 „Пришов еси з бійки? А лучше-б ти згинув
 Од лицаря того, що був моім мужем!
 430. Казав еси перше, що ти Менелая
 И в руках и в силі и в ратищі зможеш.
 Иди-ж Менелая тепер викликати,
 Битися з тобою! Годі, не ярися
 И так необачно з ярим Менеласм
 435. Не ставай ні битись ані воюватись,
 Бо в ёго ти живо під ратищем згинеш!“
 Аж на теє Парис до неї промовив:
 „Годі з тебе, жінко, мене попрікати.
 Він мене сьогодні взяв через Палладу,
 440. А я ёго завтра, бо и в нас є боги;
 Лучше-ж ми пійдемо, оддем, обіймемся:
 Бо так моє серце й тогді не палало,
 Коли я з тобою из Лакедемону
 Перепливав море на кораблях бистрих
 445. И в Кранаї перве з тобою обнявся,
 Як тепер палаю, горю обійняти.“
 Пійшов попереду, пішла и Єлена,
 И обоє разом обнявшись спочили.
 А Менелай звіром пробігав по війску,
 450. Думав, що де небудь знайде Олександра;
 Та ніхто з Троянів и іх побратимів
 Не міг Менелая ёго показати.
 Но щоб вони знали, вони-б не втаїли:
 Бо він їм спротивів, як чорная гибель.
 455. Тогді и промовив Гамемнон володар:
 „Трояне, Дардане и ви побратими!
 Бачили усі ви, що Менелай виграв.
 Давайте-ж Єлену и вої її скарби,
 Та платіте окуп, та такий-же окуп,
 460. Щоб про ёго знали и будущі люди.“
 Атрієнко мовив, Ахеї силеснули.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

II.

(Дальше.)

Въїхали в двір... и тут тиша! З під комори тільки якась сіра собака гавкнула на дзвінок, та й вона скоро замовкла. Підвернули до рундука. З будинку одчинились двері и показався старий, заспаний чоловік, в сірих штанах городянского крою, босий, в жилетці. Він протирав очи и сердито двинувсь: мабуть ёму не сподобалось, що ёго розбудив дзвінок.

„Здоров був Иване!“ озвався до ёго Жук. „Се ти ще?“

— „А, а — а! се ви паничу! Я се вас и не пізнав, так вас занесло пидом... Та таки, признаться, задрімав трохи, скучно одному.“

„А де-ж матуся и сестри?“ спитав Жук Ивана.

— „Усі на косовиці, ще зранку поїхали. Там и повар, там и обідати-муть.“

„Отакє! чи даси-ж нам чого попоїсти?“

— „Нема у мене нічого! хйба самовар нагрію, та у ключниці візьму масла й молока.“

„Ну й добре! познось же, будь ласкав, з воза, та дай спершу нам внитися.“

Иван повагом позносив з воза скринки и узли, гукнув на ключницю, щоб борзій ставила самовар, а сам принявся обмивать и чепурить гостей.

„А де косять?“ спитав Жук.

— „В Нестратовщині.“

„Ми, перекусивши, подамоь туди-ж.“

— „Хйба пішки,“ сказав Иван; „бо дома коней нема.“

— „Далеко та Нестратовщина?“ спитав Джур.

„Верстов чотири.“

— „Ні! не буде й трох,“ перебив Иван, „тільки що жарко дуже.“

„Се дарма! ми підемо, як трохи спаде жара,“ одповів Жук.

Обмившись, причепурившись и перекусивши, Жук и Джура пішли до косарів. Йшли вони не проїздною дорогою, а стежечками через жита навпростець. Жара трохи спада, але все ще в повітрі стояла тиша и духота. Жито почало вже красоватися и оддавало тонким ароматом. На полях попадались невеличкі могили засіяні житом, котре легонько колисалось тихою, ледве примітною хвилею. Де-не-де манячили невеличкі гайки: небо було чисте, блакитне, нігде ні хмариночки... Груди розкривались якось широко, втягаючи в себе чисте ароматичне сільске повітре.

„Дивись!“ сказав Жук; „он-он манячить ліс; ото й наша Нестратовщина...“

— „А, ну! давай співать!“ заговорив Джура. „Я хоч и не поет, и не люблю идилії, але в такому місці, в такому часі — сам не знаєш, яка сила заохочує тебе до пісні.“ И два голосні баритони полились по полю! Слова пісні „в чистім полі трава росте“ котились по жнтам, як котиться живе срібло розсипане на столі.

Великий луг, кругом оперезаний березиною, липиною, кленом и осичняком, а инде й дубиною, — були Нестратовщина. Як тільки наші молодики ступили в сей луг, іх обдало чудовним ароматом свіжо покошеного сіна, материнки, дикої гвоздики и инчих полєвих квіток.

Одна, більша половина луга була покрита товстими свіжими покосами; на другій пишалось ярко зелене озеро трави, завітчаної такими узорами квіток, яких не виводила ще ні одна щітка художника и які уміє виводити тільки один великий художник — мати природа! В однім місці кизилки и звіробой розсипались по траві крапельками золотого дощу; в другім, мов срібні зірки на зеленому оксамитовому килимі, блищали білі гвоздики; в третім — пахуча материнка сиділа великими куцями и так гордо виглядувала, так мило и приязно, наче невіста на вінкоплетинах!... А далі різні колєри — то зливались, то розходились. И всяка рослина жила повним житєм, дихала повним зітханем, не вважаючи на свій близький кінець, не гадаючи про те, що от-от підступить до неї косар, махне косою и гострою сталью підотне її біля кореня, и вона, пишна и горда краса лугу, викохана природою, схилиться, впаде, засохне и піде на сіно скотині!.. Отак и між людьми! Клекотить молода кров, високими чистими чувствами хвилюється серце; святою, міцною надією наливається душа; и квітчається и пишастється повне щастя молоде жнтє, аж гульк! підкралась смерть, не наче злодій у ночі, махнула косою — и, Боже! де та краса, де

та сила, де та надія? Нема їх! зостався один холодний труп, над котрим льються гарячі слёзи приятелів, родичів, дружини и криваві слёзи матери, над котрим, мовчки, стоїть батько: — він не плаче, у ёго нема сліз; печаль так здавила ёго серце, туга так пригнітила ёго душу, що нікуди просунуться з очей слёзи! О, тяжкі й гарячі оті невидимі батьківські слёзи! Знаю я їх!.. крий Боже, вилилась би з очей та батьківська слёза! Здається вона б спалила и камінь, и воду, и лід....

На отім-то земному, заквітчаному озері йшла валка косарів; так рівно, поважно один за другим, наче колись козацькі чайки пили по Чорному морю за тихої години. Коси тільки блищали против сонця: блисне коса, сховається в траву и почувється тобі — такий шелест, мов трава зітхнула останнім зітханем. Першу ручку, звичайно, вів отаман, чоловік вже не молодий, високий, широкоплечий, черноусий; полудневе сонце так засмарило ёму лице, що являвся дуже різкий контраст смуглого чорного лица против білої груди, котра виглядувала з пазухи розхристаної сорочки.

— „Не отставай, а то підріжу!“ шутковали задні косарі з тих, котрі йдучи в середині не поспівали за передними.

„Бог помоч!“ сказали паничі отаманові, знимаючи брилі.

— „Дякувати вам!“ озвався отаман, не перестаючи косить.

„А де пані?“ спитав Жук.

— „Там десь біля катряги; мабуть полудень приготівляють.“

Геть з боку під кучерявою березою стояв панський тарантас; біля ёго два прості вози; на їх лежали харчі прикриті від сонця білими, наче сніг, ряднами. Біля возів була розкинута катряга. На таганку висів невеличкий казанок, а рядом з ним на сипках кипіли два величезні казани: в їх варилась каша косарям на полудень. З під воза вискочила ряба собака и кинулась на Жука.

„Тю-тю! дурний Рябо! не пізнав свого хазяїна, чи що?.. Пішов вон!“ закричав на Ряба Жук. Рябо подався трохи назад; але не переставав гавкати, мов сам собі не няв віри: чи справді Жук ёго хазяїн, чи ні?

„День добрий!“ озвався Жук до молодиці, котра сиділа біля казанів и мішала ополоником кашу.

— „Здорові були! а чого вам треба?“ спитала молодиця.

„Проведи спершу од собаки.“

— „Дойдїть, не бійтесь, він не вкусить!.. Цить! навіжений!“ гукнула вона на Ряба, пустивши в ёго поціном. Рябо одскочив в бік и, підобравши хвіст, поплентався собі під віз у холодок.

„Де пані?“ спитав Жук.

— „А на що вам? вони тут десь були... щось не видно, може де в куцах ягоди збирають.“

— „Сеня! Сеня!“ закричала молода дівчина, біжучи супротив Жука и розставивши руки, буцім хотіла піймати ёго.

„Рися!“ скрикнув и Жук и побіг на зустріч сестрі. Брат и сестра кинулись одно до другого на шию, обнялись и кріпко-кріпко поцілювались. Голосне цілованє оддалось луною у лузі.— „Коли-ж ти приїхав?“ спитала Рися.

„Сьогодні!... Як ти, Рисю, піросла, випрямилась... яка краля!...“ и Жук ще раз поцілював сестру. „А деж матуся?“ спитав він.

— „Тут, усі тут; ми тебе не сподівались сёгодні, думали, що ти пробудеш у дядини до Петра... Мамо! мамо!.. де ви? швидче йдїть! Сеня приїхав... Мамо!...“

— „Иду, иду,“ почувся за кущами голос. Жук побіг на голос. Мати обняла сина, стиснула ёго обома руками и цілювала в голову, а він припав устами до неньчиних грудей... и кілька хвилин так стояли вони, не мовлячи слова.

— „Скінчив?“ спитала мати.

„Скінчив, матусю! скінчив: кандидат.“

Мати перехрестилась, подивилась на небо и промовила: „Слава Тобі, Царице небесная! слава Тобі!... Як же ти, Сеню, сюди попав?“

„Просто: Иван сказав, що ви усі тут; ну, ми напились чаю, попоїли, та й сюди, пішки.“

— „Боже-ж мій, ти втомився! Ну, дякую-ж тобі, синку!... Дай ще раз поцілую.. Який ти жвавий, та гарний!... увесь в батька! Як вилитий батько... так и бачу покійного...“ И з під старих рісниць скотились у її дві слёзи.

„Де-ж, мамо, Соня?“ питав Жук.

— „Тут, тут и Соня; десь гриби збирає.“

Жук на radoщах и забув про Джура, та вже сей сам нагадав про себе.

„Лишенько-ж мені!“ сказав Жук, „я й забув. Матусю! отсе мій приятель лікар Джур“, додав він указуючи на Джура.

— „Спаси-Біг вам, спаси-Біг!“ говорила стара Жучиха Джурові. „Спаси-Біг, що завернули до нашої хати. Вибачте, що дома не застали; не сподівалась сёгодні гостей.“

„Де-ж отсе Соня, що її не видно?“ допитувався Жук и на все горло гукнув: „Соню!..“

— „Що, Марусе! чи готов полудень?“ спитала Жучиха куховарку.

— „Зараз буде; нехай ще раз закипить, щоб вварилась каша, наче ще сировата, ось покоштуюте.“ Маруся набрала з казана в ополоник каші, простудила її и подала Жучисі. Жучиха покоштувала и сказала: „Еге! нехай ще раз закипить; та здається, треба-б присолити.“

— „Ні, пані, лучше не солить; недосіа на столі, часом переборщиш, хуже буде.. на таку велику громаду смаку не добереш. Лучше кожен сам на свій смак присолить.“

— „А наш полудень постів?“ спитала Рися у куховарки.

— „Не знаю!.. ваш Опанас варить, треба ёго спитать; и де се він дівся? у ёго під казанком и огонь потух.. Опанас! Опанас! де ти?“ гукала куховарка.

— „Ось-де я! на що тобі здався я? скучала без мене чи що?“ озвався за катрягою Опанас.

— „Куди-ж бак!.. вельми скучала!.. Пані питають: чи готов полудень?“

— „Зараз буде готов... вареники ліплю.“

„З тим, Рисю, будуть вареники?“ спитав Жук.

— „З полуницями; а з Сонею назбирала.“

„Отсе добре! я дуже люблю вареники.“

— „По кор-ррячку! по корр-рячку! по корр-рячку!!“ гукали косарі.

— „Еге! бач синку! ми загомонілись, та й байдуже про косарів; пора вже порцію пести.“ сказала Жучиха.

— „По корячку! по коррячку!“

„Зараз, зараз!“ одгукнув Жук. „Давайте, матусю, я ім понесу.“

И влявши дві боклаги з горілкою, Семен пішов швиденько до косарів. Тим часом, поки Семен частовав косарів, прийшла до куреня Соня, а з нею друга дівчина, вже не першої молодости, але ще й не пристаркувата, літ може з тридцять: з лиця вона була білява, очи на викоті, великі, оловяні; рот невеличкий, губи тоненькі, зуби білі як крейда, на лиці широкий румянець; убрана по городянски; не можно було сказати, що вона гарна, красива, алеж и негарною, некрасивою ніхто б її не назвав. Се була Губернантка Риси и Соні, Fräulein Ганна з Берліна. Соня була дівчина 19 літ; біле, аж матове лице одділялось од широкого чола густими, широкими, наче з оксамиту, чорними бровами. Чорні як ніч и блискучі як зірки очи служили зеркалом того розуму, котрий

скривався під довгою чорною косою, котра спускалась низше пояса. Рот Соні — звичайний, трошки розкритий, спідня губа видавалась трохи наперед; ніс кривою; шия довга, біла як сніг; здається білості шиї и плечей спорилась з білостою української вишитої и вимережаної сорочки, котра покривала груди и плечи Соні; голова уся завітчана полєвими квітками. Дивлячись на Соню, не з разу можна було означить її вираз и красу: на первий погляд вона здавалась некрасивою, в'ялою; але чим більш дивився на її, тим більш становиться вона перед тобою красивіш и красивіш, и кожен, хто довгенько дивився на Соню, одходячи од неї думав: король-дівка!.. Рися була ще дитина, їй ишов 16-ий рік; невеличкий зріст, бистрі чорні палкі оченята; повне свіже з румянцем смугловате лице, коралєві тонесенькі губки, каштанове волосє... от и вся Рися...

Стара Жучиха зазнаємила Джура з Сонею и Ганною.

— „Дивіться, матусю, скільки я набрала грибів,“ сказала Соня, висипаючи на траву повну корзинку грибів.

— „Бач! а я скільки ходила, хоч би тобі поганого знайшла; навіть я мухомора не бачила,“ озвалась Рися.

— „Не даром же говориться: щасливому на гриби ходить,“ змішався Джур.

Соня подивилась у низ и стала обтрушувать траву, котра попримпала до її спідниці.

— „Ну — бо, Опанасе! чи даси сєгодні полудновать, чи ні? ти хйба забув, що паничі не івши?“ сказала Жучиха поварові.

— „Готово! готово!“ озвався Опанас, „зараз давати-му.“

— „А в тебе, Марусю, готово?“

— „Готово, пані.“

— „Коли готово, так гукай на косарів, нехай полуднують.“

Панночки розіслали під березою килим; Опанас постановив на килимі тарілки и миску з варениками. Маруся одставила кашу, розіслала радно, положила ложки; узала високу віху, наняла на неї Опанасову кирею, підвела її у гору и гукнула: „полудновать! полудновать!“

— „Даремно гукаси!“ глузовав Опанас, „ти ростом хоч и з віху, а голосом не вийшла, пициши, наче вошена; хто таки почує тебе... А ну, крипче гукни!“

— „Почують и так, коли захочуть,“ сказала Маруся.

— „Ні, не почувють.“

— „А ну, я гукну!“ сказав Джур и так ревнув „полудновать!“; що аж Рябко вискочив з під воза и загавкав несамовитим голосом; а луна озвалась десь далеко за Нестратовщиною.

— „От — як гукають,“ сказав Опанас; „а ну, Марусю, чи не гукнеш и ти так!“

— „Одчепись!.. пристав наче мокре рядно! Хиба повиязило тобі, не бачиш, що косарі йдуть!“

Жучиха, піднісши косарям до полудня по корячку, и сама сіла з дітьми полудновать. В косарськім полудні хазяйновав приказчик Павло Миронович, чоловік вже підтоптаний. Розмова йшла весело, жваво; жартам, смішкам и вигадкам и кінця не було; звісно як буває на косовиці у доброго хазяїна.

Пополудновавши, Жучиха звеліла Опанасові їхать до дому и приготувать вечеру. Косарі трохи спочили, хто поклепав косу, хто тільки помантачив, и пішли докошувать.

— „По чім у вас косять?“ спитав Джур.

— „Вони в мене не за гроші,“ одказала Жучиха, „а толокою. За гроші в один раз такої громади не зберете; а на толоку, бачте, трохи не усе село вийшло — 120 чоловік... За гроші б и сходійше було для мене, менше коло їх панькаться треба; та вже привикли так: толокою й скорійше и чепурнійше роблять.“

— „Як же так, що за гроші б сходійше, аж ви їм нічого не платите?“

— „Не плачу грішми, за те вже горілки наставаю в-волю. За гроші коли косять, так чотири порції в день зовсім доволі; а на толоці — що ручка, так и корячок; а за стравою по два корячки; ну, за вечерю и повечерявши пють вже без счоту, хто скільки здужає.“

— „Пють,“ всміхнувся Джур, „а про те й байдуже, як од сего шкодять здоровю.“

— „Куди вам!“ сказала Жучиха; „вони про се й думки не мають.“

„Як же їм и думать про се, коли вони з роду сёго й не чули; а до того треба сказать,“ внішався Жук, „що у їх горілка лікарство: забодить живіт — чарку горілки; стане нудно — знов горілки.“

— „Се — правду ти кажеш, синку!“

Повечоріло. Сонце сховалоєь за гори спочивать після довгого петрівського дня. Косарі повечеряли, випили добре, подяковали за хліб-сіть, позбивали коси, взяли клепачки, бруси, мантачки и разом усі рушили. Жучиха з панночками поїхала по переду, а паничі пішли у гурті з косарями.

— „Нуте, хлопці! пісню!“ гукнув отаман. „А де ти — Василь Дорошенко! виходь на перед, та починай!“

— „Якої-ж, дядьку?“ спитав молодий паробок, котрого кликав отаман.

— „Яку знаєш.“

— „Хиба я їх мало знаю!...“

— „Заводь такої, щоб усі знали, щоб ніхто не мовчав.“

— „Добре, дядьку!.. Нуте, хлопці! чи усі знаєте *березу*?“

— „Усі! усі! заводь!“

И слідом за тим зарокотіла на чистім полі сотня голосів як один, співаючи: „Гей! гук! мати гук! де козаки пють!“

„Ну, синку!“ говорила того-ж вечера Семенові мати. „Як же я рада, що ти скінчив своє вчене... Тепер ти домовати меш?“

„Домовати му, матусю!“

— „Ото й добре! пора вже зняти з моїх плечей клопіт по хазяйству... Хазяйнуй, синку, а я спочину.“

„Е, ні! тривайте, матусю! дайте трохи подивиться до хазяйства... Я вчився римському праву, а тут треба не ёго, а що инче... треба повчиться агрономії; а то часом з горяча так нахазяйную, що й кури сміяти муться.“

— „Ну, нехай же ось як буде,“ сказала мати: „до того літа ти тільки допомагай мені, та придивляйся, а літом — годі! сам хазяйнуй! Я стара людина.. пора спочить.“

„Нехай буде по вашому, матусю!.. а тепер: добра ніч! спать хочеться.“

— „Добра ніч, синку! спи з Богом! Огради тебе Господь силою чесного и животворящего хреста!“ Жучиха перехрестила сина, поцілівала ёго у голову и додала: „вам обом послали постіль у кабинеті.“

„Добре, матусю, дякую!“

Попрощавшись, Жук и Джур пішли спати и незабавом спали вже — наче ті праведники.

Уся Жуківка спить: тільки біля болота не сплять жаби, квакаючи, и кваканє їх розноситься по всьому селу... Де-не-де загавкає собака.. А люде сплять: день стомив и старого и малого: кого спека и робота, кого лихо...

Нехай вже вони сплять, а ми тим часом розкажем своїм читателеві про рід наших знайомих: Семена Жука, ёго матери и сестер.

III.

Прадід Семена Жука був родом з Муромщини, міщанин, коробейник; звався він Петром Носаревим. Що зими появлявся з своєю

коробкою у Батурині и відсіля розносив свій крам по селам и хуторам України. Носарев був високий, стрійний, чепурний паробок; але, як на диво, був такий смуглявий, такий чорноволосий, що Батуринці продражнили ёго жуком: так вже й zostався и він и увесь нащадок ёго жуками. Живучи у Батурині на квартирі у козака Бовкуна, молодий коробейник закохався у молоду Бовкунівну Одарку. Одарка й собі вподобала коробейника. Носарев посватався до неї. Куди! старий Бовкун и слухать не хотів! „Щоб моя дочка, козацька дитина, та стала дружиною кацапа!.. Ні! ні! сёго з роду, з віку не було й не буде!.. Викинь, дочко, з голови отсі дівочі думки... Покиль я живий — не будеш кацапкою.“ Так одрізав старий Бовкун.

Алеж Бовкун помилився! Молоде дівоче серце знає тільки вроду та вподобу; воно не вдаряє на те, чи Німець, чи Москаль, чи Українець ёму сподобався... любов не знає національності.

— „Коли, тату, не буду за Носаревим, не буду й ні за ким! або в черниці піду, або вік дівовати му,“ говорила батькові Одарка.

— „Як знаєш, доню, а за кацапа не оддам, у ёго и звичаї, и мова, и віра не наша; ні... ні!... не будь козі на торзі.“

— „Тату! він хрещений и миром мазаний таким самим, як и ми.“

— „Говори! хрещений, та не по нашому: у нас обливають, а у їх погружають. Сказав: не оддам! от усе! годі й балакать.“

Одарка замовкла. Носарев більш не сватався и перебрався на другу квартиру. На другу зиму — якось скоро після водохрещца у Бовкунового кума виходила дочка за-між, Одарчина ровесниця и подруга. Зазвали Одарку, вить вінця. Вбралась Одарка звичайно, наче на весіле, и пішла.

— „Не бався-ж там довго, доню!“ говорила Бовкуниха, виражаючи дочку.

— „Чого-ж я, мамо, бавити мусь довго: покиль люде сидити муть, потіль и я; як же спізнюсь, то може й заночую.“

— „За пізно не ходи! краще переночуй там. Тепер зима; часом звірюка нападе,“ додав од себе Бовкун.

Весело плели дівчата вінця; весело вони співали; Одарка не одставала ні в чім; тільки так як на половині ще вінець, вона одізвала на бік молоду и сказала:

— „Отсе, сестро! не тобі кажучи, так у мене зразу заболіла голова, так закололо у грудях, що пробіг: ратуй! Піду мвидче до дому.“

— „Де-ж таки до дому!. Приляж Одарочко на печи... може полегшає...“

— „Ні, ні! піду до дому, зовсім не здужаю.“

Молода пожалковала, пробовала задержати Одарку, не могло! Одно твердила Одарка: „до дому, та й до дому.“ Попрощалась и пішла.

Пройшовши гоней з двоє и порівнявшись з двома товстими вербами, що стояли на цвинтарі, Одарка примітила, що біля дзвіниці стоїть якийсь чоловік. Він кашлянув, рушив з місця и промовив: „Дарія!“

— „Вона и єсть!“ обізвалась Одарка.

Чоловік підбіг до неї и обоє яко мога швидче пішли, звернувши у глухий переулочок. Одарка уся трусилась!.. „Ох! говорила вона, чи ще далеко? Як ноги трусяться... страшно.“ — „Зараз, зараз!“ одповідав їй той чоловік. На кінці переулочка стояла кибітка запряжена трояном добрих коней.

— „Сідай! сідай швидче!“ сказав Одарці той чоловік, що йшов з нею.

— „Сіла вже,“ сказала Одарка.

— „Кутайся добре!.. ноги закутай, щоб не померзли; бо мороз — аж тріщить.“

— „Вже, вже, закуталась... Ну, швидче... Ох! страшно, серце бється, мало не вискочить... рушай!“

Чоловік скочив у кибітку и сказав: „Ну, Ванюха! работай!“

Погонич підобрав віжки, смикнув коней, крикнув, свиснув таким посвистом, яким уміють свистати тільки великорускі погоничі а наш брат ні за що не свисне... коні пустились на в-за-води, кибітка понеслась стрілою... Ніч була зорява, місячна, сніг видискувався як срібло...

— „Що отсе наша Одарка так довго не приходить!“ говорила на другий день стара Бовкуниха, затоплюючи піч.

— „Видно заспала,“ одказав Бовкун.

Через кілька хвилин в хату до Бовкуна прийшла його кума.

— „А я отсе одірвалась з дому до вас, куме, щоб провідати Одарку вашу... Як вона?“ спитала кума. „Учора не досиділа й до кінця вінець: хто її знає, що з нею сталось, певно з пристріту!.. Голова, каже, болить... до дому піду. Чого ми не робили, як не силували, не послухала и пішла.“

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

в життєписях сі найголовнїйших діятелїв.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложили Ол. Барвінський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

II.

Київский князь Ярослав Владимирович.

Князьство Ярослава можна назвати продовженєм Володимировича, так що до відносин Київського князя до підвладних земель, як и що до старани о розширенє на Руси нових засвоєнків жизни, виконаних християнством.

Ярослав який ся перший раз в исторїи яко бутївник впротив свого отцюка. По переказу літаєся князь Ярослав в Новгородї яко підручник київского князя и збрав з новгородської земли три тисячи дружин, з которих ісі тисячі нав відкляти в Київ свого отцюка. Ярослав вертаєся пресїлати сі гроші в роздїлявши ирля обриває ся з владой укрїпєнєм Володимирова сына. Ярослав утік в Шамлун каркєтєм збєкєтєм протїв отця. Смерть Володимира отцюка князя Ярославє востанєй обстанєи князя свєго прїкраснє, що єсть єго величїє прїкрасє востанєє єїє смери и отця. Єго Київськє єсть єїє рїчєх исторїї.

Володимир Ярославич, князь Киевский, востанєй обстанєи князя свєго прїкраснє, що єсть єго величїє прїкрасє востанєєє єїє смери и отця. Єго Київськє єсть єїє рїчєх исторїї.

Володимир любив з усіх синів найбільше Бориса. Разом з ёго меншим братом Глібом називають ёго наші літописи сином „болгаринів“, а інші, пізніші вісти сином грецької царівни. Нані історики, бажаючи сполучити ці вісти, припускають, що царівна, віддана за Володимира Святого, не була рідна а двоєрідна сестра грецьких імператорів, дочка болгарського царя Петра. Чи вона була двоєрідна сестра Василя и Константина, чи рідна — доси не рішено, але на всякий злучай дуже правдоподібно, що Борис и Гліб були дітьми тої царівни; Володимир яко християнин давав їм перед між іншими силами и вважав їх більш правими по роді, раз що з їх матірю по християнськи звінчав ся, а друге що вони визначились походженем по матери з царської крові.

Володимир, розмістивши синів по землях, держав Бориса близько себе, явно бажаючи передати ёму по собі київське княжество. Тому-то, як видно, зброїв ся Ярослав против отця, яко старший літами від Бориса, а тим більше з того поводу зброїв ся Святополк, старший літами від Ярослава. Літописи називають Святополка сином монахині гречанки, жінки Ярополка, котру Володимир взяв собі по браті, як говорять, бремінною, и тому не звісно, чи Святополк був сином Ярополка чи Володимира; та чи в однім чи в другім злучаю Святополк був віком найстарший з усіх інших синів Володимира. Смерть не допустила Володимира до війни з сином. Бориса тогді не було в Києві: отець виправив ёго на Печенігів. Бояре, прихильні Борисови, скривали три дні смерть Володимира, здає ся до того часу, поки міг вернути Борис; однак не дїждавшись Бориса, мусіли похоронити Володимира. Святополк нахилив до себе Київлян дарами и лєстю; вони признали ёго київським князем: хоч старшинство по роді давало ёму право на княжене, однак потреба ще було потвердженя и згоди народу, особливо тогді, коли були інші претенденти. Положене ёго однакже й мимо того не було сильне. Куплена прихильність Київлян могла легко змінити ся. Діти християнської царівни мали перед

них часах. Внуки Рогволода, памятаючи по переказу сю подію, враждували на внуків Володимірового сина, Ярослава, котрим окрім полоцької землі, що остала ся в руках потомків Рогволода з материнської сторони, дісталась під заряд уся остальна руска земля. Коли нетує такий переказ, а потверджує ёго вікове відьособленє полоцьких князів від Ярославового роду, то роді вважати Ярослава сином Рогвіди.

Та яко нерідний брат полоцького князя, що вже за життя Володимира був віддлений, Ярослав не був рідним братом и других синів свого отця.

ним моральне першєнство, могли крім того призвати чужинців, а особливо Борис мїг в кождїм злучаю бути для нєго небезпечним суперником. Святополк позбув ся обох, пїславши тайних убийців. Бориса убито на берегах Альти, недалеко Переяславля; Гліба — на Дніпрї, недалеко Смоленська.

То довелось и третєму братови, Святославови Деревлянському, котрий, почувши про небезпечність, утік в Угорщину, однак єго дїгнали в Карпатских горах и убили. Двох перших опїсля причислили до збору святих: опїс их смерти послужив предметом до реторичних повїстїей. Тих князїв вважали довго покровителями княжого роду и оборонцями рускої землі, так що багато побїд Русинїв над чужинцями приписувано безпосередному вмішаню святих синїв Володимира. Третїй брат Святослав не дїзнав такої чести, мабуть тому, що перших вивисшало в очах церкви походженє від матери, котра принесла з собою християнство в руску землю.

Ярослав, не знаючи нічого про смерть отця, привїв в Новгород Варягїв и розставив их по дворах.¹⁾ Заходці стали розпустувати; та против них сприягли ся и повбивали Варягїв в дворї якогось Поромони. Ярослав, з мести за то, завїзав до себе в Раком (близько Новгорода, за Юревим монастирем) виновникїв сприяженя під видом угощеня и казав их повбивати. Слїдуючої ночи потїм прийшла до нєго вість від сестри Предислави о смерти отця и об убійствї братїв. Тодї Ярослав явив ся на віче (народнї сходини), жалував за свїй віроломний поступок з Новгородцями и питав ся их, чи годять ся єму помочи. „Хоч ти, княже, повбивав наших братїв, однак ми можемо за тебе бороти ся“, відповіли єму. Новгородці мали вирахованє в тїм, помагаючи Ярославови; на них тяжила зависимість від Києва, котра мала стати ще тяжшою за Святополка, судячи пє єго жорстокости; Новгородцїв оскорбляло також думнє обходженє Київлян, що вважали себе панами. Вони піднялись за Ярослава, та разом з тїм піднялись и за себе, и не помилились у вирахованю, бо потїм Ярослав, обовязаний їм за

¹⁾ Варягами (Varingiar) звали ся мешканці скандинавских півостровїв, що служили у византийских імператорїв и переходили з отчини в Грецію через рускі землі водною дорогою по ріках від Балтїйского моря до Чорного. А ще Русини в образї тих людей познакомились со Скандинавами, то перенесли их станову назву на назву загальну мешканцїв скандинавских півостровїв. Шанїйше назва та розширилась в своїм значїню и під именем Варягїв стали розумїти загальню західних Европєйцїв, подїбно як нинї простий нарїд називає воїх західних Европєйцїв Німцями.

свій успіх, дав пільготну грамоту, що визволяла їх від безпосередньої влади Києва и вернула Новгородови з ёго землею давню самостійність.

Ярослав виступив у похід против Київського князя в 1016 році з Новгородцями, котрих літописець числить до 40.000; з ним було також до 1.000 Варягів під начальством Еймунда, сина норвезького князя Ринга. Святополк виступив против нёго осеню з Київлянами и Печенігами. Неприятелі стрітили ся під Любечом и довго (після літописий три місяці) стояли оден против другого на противних берегах Дніпра; ані одні, ані другі не сміли перші переправити ся через ріку; наконець Київляне роздражнили Новгородців зневажливими насмішками. Святополків воевода виїхав наперед и кричав: „Ах, ви сякі-такі теслі, чого ви прийшли з тим хоромцем (будівничим); от ми заставимо вас покласти нам хату!“ — „Княже,“ закричали Новгородці, „як ти не підеш, то ми самі ударимо на них!“ и вони перевезлись через Дніпро. Ярослав знав, що оден з воеводів київських ёму прихильний, и тому післав до нёго в ночи отрока и казав ёму так напійкнути: „Що робити? меду мало варено, а дружини багато.“ Київлянин відповів: „Хоч меду мало а дружини багато, та на вечер треба дати.“ Ярослав зрозумів, що в сю ніч треба напасти, и виступив у битву, а дружині своїй дав такий приказ: „Повяжіть свої голови платками, щоб відрізнити своїх!“ Святополк заложив свій стан між двома озерами и, не сподіючись нападу, цілу ніч пив и веселив ся з дружиною. Новгородці несподівано ударили на нёго. Печеніги стояли за озером и не могли помочи Святополкови. Новгородці притиснули Київлян до озера. Київляне кинулись на лід, але лід був ще тонкий и багато втонуло в озері. Побитий Святополк утік в Польщу до свого тестя Болеслава, а Ярослав війшов до Києва.

Болеслав, званий Хоробрим, бажав розширити свою польську обшир. Він побачив добру нагоду вмшати ся в усобиці руских князів для своїх користей, и в 1018 році пішов разом з Святополком на Ярослава. Ярослав, випереджуючи неприятелів, виступив против них на Волинь и стрітив ся з ними на берегах Буга. Тут знов повторив ся руский звичай дражнити неприятеля. Пістун и воевода Ярославів, Будий, їздив по березі и кричав, указуючи на Болеслава: „От, ми тобі тріскою проколемо череве твоє товсте.“ Не стерпів такої зневаги хоробрий Болеслав: „Коли вас не дотикає така догана,“ сїазав до своїх, „я сам оден згину!“ и кинув ся в брід через Буг, а Поляки за ним. Ярослав не був

готовий до бою, не видержав напору и утік з чотирма из своїх людей в Новгород.

Болеслав заволодів Києвом та не повернув ёго Святополкови, але засів в нім сам и приказав розмістити свою дружину по містах. Київ мав багато принадиго для завоюників. Дать з підвласних руских земель збогачувала сеі город; торгівля з Грецією и Сходом громадила в нім плоди тогдішної просвіти. Жити в нім було весело. Болеслав хотів, перебуваючи в Києві, правити своєю державою и вислав відтіля посольства в західну и східну імперію. Але такий поступок скоро роздразнив так Святополка, як и Київлян. Святополк став в своїм княженю підручником чужого самовластця, а Поляки почали обходити ся з Київлянами, як пани з невідьпиками. Тогді почали Русини в порозуміню з Святополком убивати Поляків. Розміщені по городах Поляки не могли собі помочи. Болеслав утік, але вспів забрати з собою княже майно и сестер Ярославових. Він перше сватав одну из сестер Ярославових, Предславу, але ёму відмовлено. Тепер взяв він її з мести до себе насильно.

Тим часом Ярослав квапно прибув у Новгород и хотів дальше утікати, за море. Та новгородский посадник тогдішній Коснятин, син Добрині, не пустив ёго и казав порубати судна: Новгородці кричали: „Будемо ще битись за тебе з Болеславом и Святополком.“ Наложили поголовну дань, з кожного чоловіка по чотирі куни — старости платили по 10 гривен, а бояре по вісімнадцять¹⁾ —, ванили Варягів, зібрали багато затязців и двинули ся на Київ.

Святополк, позбувши ся Болеслава віроломним способом, не міг вже більше на него надіятись. Не в силі удержати Київ, Болеслав усе-таки заняв червеньські городи, що забрав був від Польщі Володимир. Святополк звернув ся до Печенігів: на поміч Київлян, як видно, він також не числив. Ярослав став на березі Альги, на тім місци, де убито брата ёго Бориса. Там в одну з пятниць 1019 року, вс сходом сонця, наступила кривава битва. Святополк побитий утік. По переказу нашої літописи найшов на

^{1) Которе порівняття вимикає князя ширше, бо не може бути менше євно ти рівня і тільки євно тільки тако обличчя и користу обличчю. Тимчасом — вказує на ватова одне-одна, а не на двох, а вимикає князя тільки в користу обличчя в порівнянні з одним з обличчя на двох. Тимчасом — вказує на ватова одне-одна, а не на двох, а вимикає князя тільки в користу обличчя в порівнянні з одним з обличчя на двох.}

нёго якийсь дивний страх; він так ослаб, що не міг сидіти на кони, и ёго несли на ношах. Так приспів він до Берестя (Брест). „Утікаймо, утікаймо, за нами гонять!“ — кричав в непамяти. Отроки, що з ним були, послали розвідатись, чи не гонить хто за ними; та нікого не було, а Святополк усе кричав: „От, от, гонять, утікаймо!“ и не дав стати ані на хвилю; и загнав ся десь „в пустинню між Чехів и Ляхів“, и там закінчив жите. „Могила ёго в тім місци и до сёго дня,“ говорить літописець, „и з неї виходить смрід.“¹⁾ Память Святополка покрилась неславою між потомками и при нім остало в історії прозвище „Окаянного.“

Ярослав засів на столі²⁾ в Києві и мусів видержати борбу и з иншими свояками. Полоцкий князь Брючеслав, син брата ёго Изъяслава, в році 1021 напав и ограбив Новгород, взяв у полон багато Новгородців и уйшов в Полоцк; та Ярослав дігнав ёго на ріці Судожирі, відбив новгородских полонників, відняв грабіж з Новгорода, але потім помирился з ним и відступив ёму пануванє над Витебском и Усвятом.

В 1023 році довелось Ярославови бороти ся з братом Мстиславом. Сей князь, після давних вістей дужий тілом, краснолиций, з великими очима, відважний в битві, щедрий для дружини, дістав від отця уділ в далекій Тмуторокани, прославив ся богатырскою смілостю а особливо поединком з касожским князем Редедєю, що довго задержав ся в пам'яті на Русі и був улюбленим предметом старинних пісень. Русини, пануючі в тмутороканській стороні, часто воювали з сусідами своїми Касогами. Князь касожский, именем Редедя, завізвав Мстислава до поединку з тою умовою, що хто з них в борбі буде витязем, той забере майно, жінку, діти и землю звитяженого. Мстислав прийняв завізанє. Редедя був ростом велитень и незвичайно сильний; Мстислав знемогав в борбі з ним, та помолив ся до пресв. Богородиці и пообітував збудувати в єї имя церков, коли переможе свого ворога. Після того зібрав він усі свої сили, звалив Редедю на землю и зарізав ножем. Після умови забрав потім Мстислав ёго майно, жінку и діти, наложив на Касогів дань и збудував в Тмуторокани церков в имя пресв. Богородиці з вдяки, що помогла ёму в небезпечній хвили. Сей

¹⁾ Після скандинавских вістей Святополк згинув в обшїрі Руси, убитий Варягами.

²⁾ З того часу о князю, що вступив на княженє, майже все говорить ся в літописях, що „він сів на столі.“ Вираженє се годило ся з обрядом: нового князя дійсно саджали на стіл в головній соборній церкві, що й означало признанє ёго князем из отороки землі.

то князь-богатыр підняв ся на свого брата Ярослава з підвластними йому Касогами и прикликав на поміч Хазарів. Спершу, користуючись відъїздом Ярослава в Новгород, хотів було заволодіти Києвом, та Київляне ёго не прийняли; силою їх покорити, здає ся, він не хотів або не міг. Ярослав призвав из за моря Варягів. Примітити треба, що тогдішні князі майже все в усобицях мусіли призивати яких-небудь чужинців. Так було й тепер. Призваними Варягами проводив Якун (Гакоц), котрий тим заховав ся в пам'яті на Русі, що мав плащ золототканий. Ярослав и Мстислав вступили до бою в сіверській землі недалеко Листвина. Була ніч и страшенна буря. Битва була завзята. Мстислав виставив против Варягів Сіверян; Варяги перемагали Сіверян, але на Варягів кинув ся відважний князь Мстислав ис своєю смілою дружиною — и Варяги стали втікати; Якун втеряв навіть свій золототканий плащ. Оглядаючи рано боевище говорив Мстислав: „Ну, як тим не радуватись! Тут лежить Варяг, там Сіверянин, а своя дружина ціла!“ Рускі князі ще довго проявляли своє давнє значінє яко проводирі воївних шаєк, и тільки християнство мало-по-малу замінило їх в управителів земель.

Вп'язь не воював дальше з братом. Він післав Ярославови, що втік у Новгород, таке слово: „Ти старший брат, сиди в Києві, а мені най буде ліва сторона Дніпра!“ Ярослав мусів згодити ся, Мстислав вибрав собі столицею Чернігів и заложив там церков св. Спаса. З того часу брата жили між собою душа в душу и, користуючись слабостю наслідника Болеслава Хороброго, Мечислава, привернули в році 1031 Червеньські городи (Галичину), що зайняв був Болеслав; тогді привів Ярослав з Польщі багато полонників и поселив їх у себе над берегами Роси; Мстислав також дістав полонників для поселеня в своїм уділі. Таким робом в людість кнївської землі вливав ся між иншими польський народний елемент.

В році 1036 умер Мстислав, виїхавши на подюване. Він не лишив по собі дітей. Уділ ёго дістав ся Ярославови, и з того часу кнївський князь остав до смерти самовластцем руских земель, крім землі подоцької. Жив ще крім нёго оден син Володимир Святого, Судислав, в Пскові, та Ярослав за якусь-там провину, зараз по смерти Мстислава, посадив ёго в тюрму в тім-же Пскові, и нещасний сидів там аж до смерти Ярослава. Спершу Ярослав сам часто заїзджав у Новгород и проживав там довші хвилі, а в небутності своїй управляв через посаджиків. Коснятин, син Добрини, що не пустив Ярослава втікати за море, стягнув опісля

на себе гнів князя; ёго заслано в Ростов, потім убито в Муромі. В році 1038 Ярослав посадив в Новгороді сина свого Володимира, а по ёго смерті в 1052 році сина свого Изъяслава, и з того часу в Новгороді постійно вже були осібні князі; особливо в перших часах вибираю старших синів київского князя.

Ярослав розширяв обшир руского світа завоёванем нових земель. Крім прилученя Червеньских городів, забраних від Польщі, він щасливо воював з Чудю и 1030 р. заложив в чудській землі город Юриєв, названий так після християньского имени Ярослава, котрий в хрещеню одержав имя Юрія. В 1038-ім и 1040-ім р. виправлявся він на Ятвягів и Литву и наложив на них дань. Червеньські городи все ще були спорною обширю між Польщею и Русю, та Ярослав укріпив їх при Русі тим, що помирился и поріднив ся з польским князем Казимром. Ярослав віддав за нёго свою сестру. Казимр замість віна¹⁾ звернув вісімсот руских полонників, що колись забрав Болеслав: в тих часах цїнили дуже людей, бо не доставало рук потрібних для обробленя поля и оборони краю. Дуже правдоподібно, що тогді Казимр відступив рускому великому князеві наконецно и Червеньські городи, а за то Ярослав допоміг ёму заволодіти Мазовією. Не так щасливо закінчилась Ярославова морська війна з Грецією, остання в рускій історії. Між рускими купцями и Греками повстала суперечка, в котрій убито одного Русина. Ярослав вислав 1043 р. против Византії сина свого Володимира и воеводу Вишату, та буря розбила рускі судна и викинула на берег Вишату з шість тисячами воївників. Греки окружили їх, взяли в полон и привели в Царгород. Там Вишаті и многим Русинам викололи очи. Але Володимир відбив на мори щасливо напад грецких суден и вернув в отчнну. В три роки заключено мир; сліпців випустили з усіма полонниками, а для скріпленя спокою грецкій імператор Константин Мономах віддав дочку свою за сина Ярослава, Всеволода. Не одно то було споріднене Ярослава з чужоземними самовластцями свого часу. Одна дочка ёго, Елисавета, була за норвежским королем Гаральдом, котрий лишив навіть потомству стихотвір; в нім осіває свої воєнні виправи и жадує ся, що красавиця руска хотодна до нёго. Друга дочка Анна вийшла за французского короля Генрика I., и в новій отчнні приступила до римско-католицкої церкви, що тогді тільки-що відпала від єдности з східною. Сини Ярослава

¹⁾ Плата, що дає після давного звичаю жемих родичам або братам молодой.

(правдоподібно Вячеслав и Святослав) були жонаті з німецькими князнями.

Ярослав більш усёго лишив по собі память в рускій исторні своїми ділами внутрішнього устрою. Не дармо підчас борби з Святополком Київяне називали ёго „хоромцем“, охотником до будованя. Дійсно мав він пристрасть до будованя. В 1037 р. напали на Київ Печеніги. Ярослав був у Новгороді и поспішив на полудне з Варягами и Новгородцями. Печеніги страшенною силою підступили під Київ и розбито їх на голову. (З того часу вже набіги їх не повторялись. Часть Печенігів поселилась в рускій землі, и ми в пізнійших часах видимо їх на рівни з Русинами у війсках руских князів.) В память сеї події збудовав Ярослав церков св. Софії в Києві на тій місци, де точила ся завзята битва з Печенігами. Церков св. Софії будували грецкі будівничі и украшали грецкі художники. Мимо пізнійшого перебудовуваня и прибудовуваня, церков ся доси може служити образцем византийского будівництва тогочасного не тільки на Русі але й в усій Европі. У нас се одніока будівля XI-ого віку, що заховала ся в порівнаню в більшій цілости. В первістнім своїм виді була се подовгаста камінна будівля, зложена з величезних цегольних плит и почасті дикого каменя; довга на 52 аршинів а шпрока около 76 аршинів. Висока була від 60 до 70 аршинів. На північній, західній и полудневій стороні були зроблені камінні хори, піддержувані товстими стовпами з трёма арками внизу и вверху на полудневій и північній стороні; олтар тричастний, півкруглий з вікнами, а рядом з ним було дві каплиці. Будівлю освічувало пять купол, з котрих найбільша приходила над серединою церкви, а чотири над хорами. Олтарні стіни, олтарні стовпи и головна купола були украшені мозаїкою, а инші стіни стінною живописю.¹⁾ З верха церков була обведена присінком, з котрого на двох сторонах, полудневій и північній, провадило двоє витих сходів на хори. На тих сходах були намалёвані зображеня різних злучаїв з життя світского, як то : княжого полюваня,

¹⁾ Тепер з давної мозаїки осталося на головнім олтарнім зводі зображене Богородиці з піднятими руками, а внизу на тій-же стіні часть Тайної Вечері, а ще низше під нею часть зображеній різних святих. На олтарних стовпах зображене Благовіщення: на лівій стороні Ангел з вітвою, а на противоположенім стовпі прядуща Богородиця. Крім того задержала ся часть мозаїки в куполі. Давня стінна живопись в XVII-ім віці була заштукатурена и на штукатурці були нарисовані инші зображеня, в XIX-ім віці була нова штукатурка відбита, відкрита и підправлена, але не воєнім удачно и в деяких місцях дуже самовольно.

княжого суда, народних забав и т. п. (Фрески сі суть доси, хоч троха підправлені).

Крім св. Софії Ярослав збудував в Києві церков св. Прини (тепер вже не istnieje), монастир св. Юрія, розширив Київ з західної сторони и поставив так звані Золоті Ворота з церквою Благовіщення над ними. По його наказу збудував в Новгороді син його Володимир 1045 р. церков св. Софії на взір кнївської, хоч в менших розмірах. Церков ся сталась головною святинєю Новгороду.

Часи Ярослава визначились розширенням християнської релігії по всіх руских землях. Тоді вже виросло покоління тих дітей, котрих Володимир віддавав на книжну науку. Ярослав в тім згляді продовжав діло свого отця; по крайній мірі маємо вість, що він у Новгороді зібрав 300 дітей у старостів и пошів и віддавав їх „учити ся книгам.“ В Суздальській землі в 1024 р. сам Ярослав боров ся против поганьства. Повстав в сій стороні голод. Ворожбити навчали людей, будьто старі баби скривають у себе жито и всякий достаток. Народ зворушив ся и кілька жєнщин убито. Ярослав прибув в Суздаль, покарав ворожбитів и прихильників їх засадив в тюрми и научав народ, що голод єсть карою Божою а не походить від чародїйства старих баб. Християнство сильнійше стало ширити ся в сій землі між Мерею. Найглубше вкорїнилась нова віра в Києві, и тому там будувався оден монастир за другим. Помноженє єпископских катедр вимагало установленя головної катедрн над усіми або митрополїї. Ярослав положив початок рускій митрополїї разом з заложєнем св. Софії. Першим митрополитом за Ярослава являє ся Теопемпт, що освящав в 1039 р. Десятинну церков, котру на ново перебудував Ярослав. В р. 1051 замість Теопемпта поставив був собор руских єпископів Іларїона, родом Русина, чоловіка замітно ученого на свій час, як показує позісталий по нїм утвір „о благодати и законї.“ Сам Ярослав любив читати и бесїдувати з книжними людьми; він зібрав знавців и поручив перекладати з грецкого на руский язык різні твори духовної основи и переписувати вже переложені: таким робом зложила ся бібліотека, котру Ярослав казав берегти в св. Софії. Кнївский князь, як видно, наміряв освятити в очах народу свій княжий рід и в тїй ціли, утвердивши ся в Києві, перенїс тіло Гліба и положив рядом з тілом Бориса у Вишгороді: з того часу вони стали притягати до себе парід на поклони; говорили, що тіла їх були нетлінні и що коло їх гроба слабі виздоровляли. В 1044 р. відбув Ярослав дивний об: врядін приказав викопати з землі и хрестити

в Десятинній церкві кости своїх стривів Олега и Ярополка, а потім похоронити їх в церкві.

Ярославови приналежить початок збірника давних законів під назвою „Рускої Правди.“ Збірник сей зберіг ся в кількох розмаїтих, то більше то менше повних редакциях; містить він права, установлені в різних часах и місцях, чого не можна докладно означити. До нас дійшла одна из старших редакцій и не сягає раніше як до кінця XIII-ого віку. Неперечно декотрі из статей уложено за синів и внуків Ярослава, о чім впрост говорить ся в самих статях. Учені уважають перші сімнайцять статей того збірника jako приналежні часам Ярослава; однак не можна заперечити, що мабуть и многі из слідующих статей первістно відносять ся до ёго ж часів. Головним предметом установ Ярославогих — злучаї обид и шкід, котрі наносять одні лица другим. Загально, як за убийство так и за скалічене и побите вільна була месть; за убийство міг законно мстити брат за брата, син за отця, отець за сина и племянник за стрія. Коли ж не було мести, тогді платила ся князеви „вира,“ що мала різні розміри, після власности обиди и після стану обидженого; таким робом за убийство всякого вольного чоловіка платилось 40 гривен, а за княжого мужа 80. Мабуть до часів Ярослава можна віднести постанову о „дикій“ вирі, котру платила князеви вся громада або вервь (від верівки, котрою обмірювано приналежну громаді землю) в тім злучаю, коли на землі громадській доконано убийства; а не можна було пошукувати на убийці.

Коли хто найшов у кого-небудь украдену свою річ, міг її зараз взяти, як попередно объявив о крадежи на торзі; а як не объявив, то мусів вести злодія на звод, т. е. висліджувати, якою дорогою прийшла до нёго та річ. Такого порядку держали ся в справі збіглого або вкраденого холона. Коли обжалований заправ ся, дію рішалось судом з 12 вибраних людей.

Ще перед смертю розмістив Ярослав по руских землях своїх синів. В Новгороді був старший син ёго Володимир, що вмер ще за житя отця в 1052 р. В Турові був другий син Ярослава, Изъяслав, котрому отець по смерти Володимира віддав Новгородске княжество и назначив по своїй смерти Київске; в Чернигові Святослав, в Переяславі Всеволод, в Володимирі Волинськія Игор, а в Смоленську Вячеслав.

Ярослав умер 20. лютого 1054 р. на руках улюбленого сина Всеволода и похований в церкві св. Софії в мармуровім гробі, що задержав ся до сеї пори.

Историческія пісні малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

Т. I. Кіевъ. 1874.

(Дальше.)

Кілька галицких и волинских пісень, приведеных в збірнику на кінци сего періоду, відносять видавці вже до певних историчних осіб. Так пісню про „княгня Иванка“. И имя, и титул незвичайний (= княгня), задержаний може з давної вимови, и обставина, в котрій се княгня являє ся „на лугах, на барз широких, там же ми горить терновый огниъ“, и розказаний факт всадження до темниці, свідчать за догадкою видавців, що мова тут про Иванка Берладника (Ростиславича), що бурлакував по широких степах подільских и бесарабских. Позаяк нам сю историчну особу передає літопись яко бурлака, трібуючого з помочою простонародної черни прийти до княжества, мусимо признати, що, если до котрого из Руриковичів простий нарід міг відноситись симпатично и аж до нині зберегти его память у пісни, то до Ивана Берладника, або его сина найскорше. Другу пісню (пр. 12) відносять видавці, не без причини, до Романа Мстиславича. Позаяк, чим більше варіантів збере ся, тим ліпше для вирозумія и означенія пісни, подаю тут варіанти єї, не приходячі в збірнику.

а.

Гаївка під названем Воротар. *)

Воротару, воротару, воротареньку!
Отвори, отвори воротонька.
— А що-ж ми то, а що-ж ми то
За пан іде?
А що-ж ми, а що-ж ми
За дар везе?
— Крайное, крайное дитетонько,
Золоте, золоте зернетонько.

Гаївку сю співають хлопці и дівчата, тримаючи ся одно другого поли, и переходять ключем по під піднесені руки двоїх осіб. Ті задержують послідного в черзі, и ставляють єму питання: кого

*) Запис. Навр. в Котузові, Бережанского ок.

любиш? и т. д. — Дальші два *) варіанти представляють цікаві, в жаднім з 11-х варіантів в збірнику поміщених не приходячі відміни:

6.

1. ключ співає: Городе, городеньку,
 Чиі-ж то воротонька?
 2. ключ: Панові тай крілёві (2).
 1. Преці-ж нас припустіте.
 2. Чим же нас даруєте?
 1. Тим крайним дитетоньком.
 2. Чиє-ж то дитетонько?
 1. Панове и крілёве.
 2. В чім тее діте ходи?
 1. В сріблі тай злоті горит.

В.

Ой городе, городеньку,
 Чиі то воротенька?
 То нашого пана кріле,
 Що поїхав на поділе.
 Ой чо же нас не пустите?
 А чим же нас даруєте?
 Вось тим крайним дитетоньком.
 А в чім же те дитетонько?
 В біленькій плахтинці,
 З берегом в хустипці.

Послідні два вірші, здає ся, переимначені в новійшій часі, вказують на реалістичний змісл народної поезії, дбаючи про те, щоби представлене годило ся з представленими, дійсними обставинами. Видно з сего, що згадуване в тамтїм варіанті срібло-злото в убрані, заступлене в другім на білу плахтину, не єсть поетичною гіперболею, утвору ловійшого часу, а останком з тих часів, коли сей опис убраня згідний був з дійсною правдою.

До циклю пісень починаючих ся колядою про „Пана Перемішльного“, в котрих видавці збірника добачають споминку відносин галицкогo княжества з Уграми, а котрі вони з великою правдоподібністю відносять до историчного факту введеня князя Данила на галицке княжество з помочою Угрів, додаю дві пісні, видавцям, здає ся, не звісні, теж з рукописного збірника п. М. Царя.

*) Запис. Мих. Цар в Підберіцях коло Львова.

а.

1. ключ. Пустіте нас (2) до гір воювати.
 2. ключ. Не пустимо (2): мости полоमितе.
 1. Хоть ми мости поломимо,
 Ой то ми вам заплачимо,
 Самими талдрами.
 2. Не хочемо вашої заплати,
 Не пустимо до гір воювати.

(Дальше слідуєть: перші 4 вірші так само з відміною пятого):

Самими сороківцями.

(потому) Самими рублями.

(Последня строфа, як перші 3, потому:)

Собі дівоньку возьмемо,
 Хотьби найкраснійшу.

б.

Пустіте нас (2) до горської землі.
 Не пустимо (2), поломете мости.
 Заплачимо золотим зернетком.
 Не хочемо золотого зернетка.
 Пустіте нас до горської землі.
 Не пустимо, поломете мости.
 Заплачимо тим крайним дитетком.
 Не хочемо крайного дитетка.

Піснею „боярське хозайство“ закінчує збірник часи удільних князів Рурикового роду. По крайній мірі не відносять редактори збірника дальшої пісні Журило, поміщеної по тамтій, ані до якої небудь певної историчної особи ані историчного факту; впрочім и зміст пісні жадним словом, окрім хіба назвою (Журило — Чюрин), не нагадує якої небудь историчної епохи.

Пісня про князя Михайла вводить нас за одним разом в нову епоху політичної исторії и соціального побуту южноруского народу, поетичним и дуже оглядним представлєнем акту малнатовської самоволї и розпусти. Можна би, здає ся, з пісень на подібний темат, захованих до тепер між народом и по части вже друкованих, зложити хронологічно досить повний збірник, илюструючий тую власне пасивну сторону соціального побуту малоруского народу; збірник такий сягав би аж до нових часів, — а коли видавці мають під рукою и помістять в пізнійших томах цикль пісень про пана Канєвського и боднарівну, то сей період историчний, початий піснею про Касин вінець знятий князем Михайлом, дуже характеристично

закінчить ся на сім другим трагікомічним герої часів „розборових“ и прилученя Галичини до Австрії.

Акт західної цивілізації, оспіваний в пісні про князя Михайла, посередничить у переході до пісень другої часті того тому збірника, в котрих дуже живими барвами илюстроване азиатське варварство. Про перші напади Татар з часу Руриковичів не ма сліду в наших народних піснях; по крайній мірі ті пісні, що видруковані в збірнику, жадним признаком не вказують на походжене з так давнього часу; здавало-б ся, що нарід, поражений першими нагальними погромами, замовк з переляку. Народня поезія, котра в першій періоді обіймала своєю творчою силою релігію, княжі и боярські военні походи, лови и урочисті обходи часів супокійних, а в конаць и — так сказати — епічну любов, не найшовши в своїй традиції нічого подібного сій новій прояві (що значили супротив того Половецькі князьки, з котрими Русини били ся, але й сватались!), не змогла відразу перестроїтись на новий лад, ні найти нового відповідного виразу поетичного для нових обставин. Редактори противно здають ся прихилити ся більше до думки, що напади татарські з того часу народови зовсім не так були страшні, щоби его визвати могли до поетичної творчости на той темат, задля того и в поезії сліду по собі не оставили; але признають ще и ту третю можливість, що пісні, утворені в тім часі, витіснились або змінились утворами з другого періоду Татарщини. Як воно не є, але пісні про Татарщину, заховані до тепер и видруковані в збірнику, носять на собі сліди значно відмінної и віддаленої від давньої князівської епохи. (Ми говоримо тут про пісні ліричні, попереджаючі козацькі думи в збірнику.) Даремно шукати тут того епічного супокою, якими визначають ся коляди. Ляк и перестрах відбивають ся в самій поспішній мірі вірша, як пр. „за річкою вогні горять“, „ой там в полю, береза стояла“, „чому кури не пієтє“, — так відмінного від повольного, широкого ритму колад. Пісня стає безпосереднім виразом особистого чутя співака; а так, як те перше чуте, котре її визвало, був смуток, то и нута глибокої меланхолії придалась до неї и перейшла з часом на усі пізнійші пісні нашого народу, піддержувана всіми пізнійшими его нещастями. Пісня сумує над руїною рідної землі; жалує ся над долею дівчини взятої в певолу; сестра тужить за братом. — По вичерпаню и ослабленю тих перших мотивів лірика захоплює новий, а так близький предмет: дівчина остерігає козака перед Татарами, а козак далі вже — в пісні — стає до дівчини залицятись. В великій недоли зближують ся люде, рівняють ся оба поян; жінщина вихоплює ся до

гори; у піснях, про котрі тут мова, вона починає грати найважливішу роль; можна навіть допустити, що усі ті пісні зложені були самими жінчинами, так як и тепер усі ліричні пісні співають ся майже виключно жінчинами и носять (в Галичині) назване „жіночких.“ — Мужам назначає и пісня инче діло: вони дбають про оборону рідної хати, відбивають своїх рідних Татарам з неволі, идуть „у чорний ліс на сторожу“, поединком. Далі вже історія навчає нас, як вони збирають ся потому в оружжі купи, організують козаччину и з відпорного становиска переходять в рішущо агресивне. Той перехід не мусів бути скорий. Перші щасливі напади поединоких куп на мародерів татарских мусіли визивати до важніших подвигів, а наслідком того до щиршої організації. Тут, по щасливій виправі, при таборових огнищах по зимівках, в часі зимового відпочинку, мусіли ходити оповідання про взаїмні пригоди, про незвичайні акти богатирства, и складали ся помалу на ті мотиви, котрі дали початок козацкому епосови. У найбільшій часті дум, поміщених в сім томі збірника, віє дух сміливий, неспридавлений; видно, що в часі їх утвореня козацтво чуло ся силою и мало за собою неодну щасливу пригоду.

„Was unsterblich im Gesang soll leben, muss im Leben untergehen“ — слова сі, нераз дискредитовані, найвірнійше ще дадуть ся приложити до епосу, и на стілько мають абсолютної правди, що пісня, оповідаюча якийсь факт, не може повстати відразу, серед відбуваючого ся факту, але аж по зуповнім его довершеню, коли по розібраню першого его вражіння наступає рефлексія. Тогді, як ліричні пісні, згадані висше, могли в тій самій хвилі, рівночасно з діючим ся фактом и визванім чувством зложитись (и тому так, як се зробили редактори, и я бим дав ім місце перед думами): то думи від самого факту мусіли стояти подальше. Вони могли повставати в мисли и устах старих козаків, що перебули вже оспівувані в думах пригоди, передумали над ними, и можуть вже на них дивитись об'єктивно. Могли и скорше повстати, але в мисли и устах такого, що оспівувані пригоди видів але не брав у них чинного уділу; а коли грав у них яку важну роль, то тільки пасивну: але тогді у его пісні обізве ся чутно також лірична струна. Приміром: думи про турецьку неволю, мож напевно сказати, komponували справді турецькі невольники; багато у них живого и багато самопережитого болю — з відти и сөй ліризм чутний у них більше чим в других думах; але ті невольники не складали, а вже певно не співали своїх дум, сидючи ще в турецькій неволі; бо в них є и опис и розказ; хто описує неволю,

той певно не робить сего ані для своїх товаришів по доли, ані для себе самого: тут зрозумна тільки чисто лірична пісня, подібна тим, про котрих у поперед сказано. Думи ті про неволю співали мабуть повернувші або відбиті з неволі бранці козакам, для збудження сочуття, яко подяку за висвободженє, в кінци може и з агітаторскою тенденцією. Позаяк таких невольницьких дум стрічаємо більше, и складу такого самого як всі инчі думи: насуваєсь догадка (не пропущена и редакторами), що в загалі сю форму поетичну утворили турецькі невольники, и переломавши в думках тісно-невольницьких послідні акорди лірики, дали нам правдивий епос козацький. Старий, давний козак, повернувши, иноді скалічений — як в Шевченковім „Невольнику“ — з Туреччини, приставав, з пічого робити, з давної привычки, з потреби, до таборів козацьких; співав спершу про свою неволю, потім про свої давні діла и пригоди, а далі вже и про сучасні богатирські походи, котрих бував бездільним свідком. Потверджує сю догадку и те, що, як видно з примітки при варіанті 3. думи про Поповича, оден кобзар такі думи козацькі, як може давнійше и загално їх називали, именує „невольницькими“. Так коли перші из поміщених в сім томі дум, про Ландкоронського, про Байду-Вишневецкого (если признаємо ім хоч по части автентичність), судивши по дуже загално и педокладно поданих фактах, складані були авторами в часі багато пізнійшим, як сам факт сподіяв ся: то приміром вже думи про Свирговського (1574), про Богдана склали видно близькі, сучасні співаки, може навіть очевидці. Після сего можемо напевно той час (половину XVI. в.) приймати за час утвореня козацького епосу.

Відповідно до епічної, поважної оповісти, народня поезия для дум творить нову артистичну форму; мова не стісняє ся римами, а ритм змінєє ся відповідно до розвою оповіданого факту.

Замітно, що сили природи в думках не грають жадної переважної, чинної ролі; представленє природи ужите в них мірно, тільки декоративно, яко малюнок обставин и при порівнанях, всюди дуже гарних, як н. пр. в думі про Свирговського, коли він на раді „свним орликом літав, явороськом гнув ся“; дума про трєх братів в віршах:

„и тільки поле ліліє,
на стєпу трава зелєна зелєніє“

двома рисами віддає мистерно цілу обставину драмату; незгірший також опис чорноморської бурі. В загалі видатніша роля природних сил ограничена до рідких дуже, але за те пориваючої сили місць, в котрих чоловік, приголомшений долею, звертає ся до них як

до рівнорідних собі осіб, як се приміром в думі про трьох братів утікаючих з неволи, розмова погибаючого молодшого брата з орлами, котрі „в головах ему сідають“:

„Орли сизопері,
„Гості мої милі....“

або в думі про Свирговського, в котрій співак питає ся буйних вітрів, кречетів, орлів про погибшого гетмана. — Поминувши сі, впрочім цілком людські и з модерними поетичними приємами зовсім згідні уступи, всюди в думках чоловік стоїть на першій місци, у всім своїм діяню и мисленю людський, не ідеалізований, не підношений ані кермований надприродними силами*); всюди стоїть власними силами, поводить ся часто людськими мотивами и піддає ся часто людським похибкам. Поспільність, проміж котрої витворилась така устна література и котра опісля на такій літературі образувалась, мусіла виробити собі велику самодільність мисли и чину; мусіла обладати спорим запасом енергії, мусіла мати дуже живе почутє власної мужескої сили и власної одвічальности, и прийти до незвичайної, як на сей час и край, ясности погляду на себе и околяючий світ.

В однім из оповідань польского писателя Качковського, основаних на устній традиції з послідних часів Речипосполитої, герой оповідання, пан „староста Голобуцький“, називає правдивою приємністю битву з Гайдамаками, котрі, звісно, в тих часах репрезентували звівше ся вже трохи потомство давної козацкої поспільности; вони, каже Качковський, бють ся по лицарски, а перед битвою кланяють ся до наших шапками, щоб, мов, зачинати. Сей характеристичний рис козацких звичаїв, нагадуючий по неволи часи найширшого розцвіту західно-європейского лицарства, був, видно, одним из останків, завіщаних гайдамакам з часів, в котрих утворились думи, коли козацтво стояло на верху своєї историчної місци: передної сторожі європейської цивілізації супротив ві азиатських ворогів. В думках, про котрі говоримо, можна би найти багато таких рисів, котрі, разом зібрані, могли би зложити плястичний образ духа и обичаю давної козащини.

*) Як се и пр. противно бачимо в богатырськїм епосї середнього віку в західних літературах або сербських піснях. Виняток становить — бо й тут мусять найти ся винятки — дума про Поповича, в котрій буря утихає по словїди Поповича; однакж и тут, хто знає чи се чудо не припоровлене значно пізнішими кобзарями до моралізаторської тенденції тої думи, як вона нам тепер представляє ся, дуже повно и в многих варіантах захована, котрі свідчать, що дума сл переходила ріжні перероблюваня.

В думках козаки представляють ся заступниками християнства; в неволі козак волить терпіти найбільші муки, як потурчитись. Козак умираючи дарує своєму чурови свою зброю и коня и навчає єго бути вірним товариству; а щоби пересвідчитись, чи буде з него козак як слід, каже єму герцювати перед собою на кони. Погибшого в полі козака товариство вкриває червоною китайкою, копає єму гріб шаблями; над гробом „звонять“ єму вистрілами з „семипядних пищалей“, в сурми грають, и затикають на могилі спису з пропорцем, радуєтесь, що „козацка голова добре знала, що без війська козацкого не вмирала.“ По нещасливій битві козак памятає, щоби хоругви не покинути ворогови; ховає її при собі и хоронить через довгі часи неволі. Сомко Кушка таким знаком, захованим по битві, опісля, вертаючи з неволі, дає себе и своїх товаришів неволі пізнати війську козацкому.

(Конець буде.)

Літературні звістки.

Рух літературний між народною рускою партією в Галичині у минулїм році був невеликий. Часописьмо виходило тільки одно, а книжочка вийшла також лиш одна, збірничок поезій п. Верхратского п. н. „Калина.“ Впрочім появлялись тільки книжки шкільні, видавані Просвітою (а для шкіл народних — Институтом Ставропигійским, хотя укладали їх народовці), и книжочки популярні, яких именно Просвіта видала 11. Хоч ми майже про кожде дільце вже зараз по єго появленю згадували, хочемо тутки ще перейти всі разом, щоби таким ділом дати образ руху літературного галицьких (и бужовинских) народовців в р. 1875.

И в Галичині повтаряє ся тая поява, яку ми бачили в Україні: мало показує ся нового и оригінального. Поезій появлялось дуже мало, а на повість не здобулись галицькі народовці ні на одну! Всі давнійші писателі замовкли, не тільки такі, котрі вже від більше літ нічого не продукують (як о. Никола Устиянович), але й такі, котрі ще недавно велику оказували діяльність, як: Федькович, Млака, Шрам, В. Лучаківский, Заревич и и. В науковій літературі не появилось ні одно діло, а то в великій части для того, що дуже багато часу и сил забирає укладанє книжок шкільних, именно для гімназій.

— **Калина. Збірничъ стихотворѣвъ Ивана Верхратского.** (100 стор. 12.) Книжочка ся містить пів сотки поезій найбільше любовних, відтак и патріотичних. Не можемо зовсім заперечити п. Верхратскому поетичного таланту: деякі поезійки чисто-ліричні, особливо менші, суть удачні (найслабші суть поезії епічні); язык всюди чистий, хотя автор часом любує ся в рідко уживаних словах; видна старанність в формі, именно в ритмі, за-те разить де-куди неправильний рим, — однак гадаємо, що зі всіх праць п. Верхратського рускій літературі найменше

хісна принесуть поезиї. Ми бажали б, щоб п. Верхратский, котрий вже положив не малі заслуги для нашої літератури и языка збиранем народної номенклятури и термінології природописної, в тім напрямку працював и дальше, и розширив свою працю на збиране матеріялів до руского народного словаря або й на видане самого словаря. Се була б праця відповідна для п. Верхратского, а дуже важна для розвою нашого языка и літератури.

3 книжок шкільних появилсь 3 нові книжки для шкіл народних а 3 для гімназій. Іменно виїшли для народних шкіл: „*Нова руска читанка для 2-ої класи*“ и такаж „*Читанка для 3-ої класи*“ (обі уложені О. Партициком) и „*Історія біблійна старого и нового завіта*“ (написана о. В. Ильницьким). В попередних літах виїшли в нових виданях заходом народовців: Буквар, Читанка для IV-ої класи, Книжка рахункова и Малий катихисм. Таким ділом вже всі книжки для шкіл народних суть поправлені, именно що до языка, тільки лишив ся в давній формі більший катихисм, дійсне чудовище під зглядом языковим и педагогічним. Може б хто з наших священників змилював ся, та схотів его переробити: такий зробив би велику прислугу нашим дітям и їх родичам та учителям! — Для гімназій появилсь: *Мочіка Арифметика для 3-ої класи*, переложив О. Дейницький; *Пітця менша історія Ч. І.*, друге, значно поправлене видане перекладу В. Ильницького, и *Шульца менша латинська граматика*, для потреби руских шкіл приладжена Омеляном Огоновским. Книжки для шкіл народних не тільки языком але и змістом дуже користно відзначають ся від давніших, виданих ип. Ковальским et сопр.; книжки для гімназій суть перекладами (декуди и переробленнями) добрих німецьких первотворів, язык в них захований завсїгди чистий.

Популярних книжочок видала „Просвіта“, як висше сказали-смо, у минувшій році одинайцять. З тих є 4 тільки новими виданнями книжочок вже давніше виданих Просвітою, 3 суть передруки діл Просвітою ще не виданих, а 4 суть новими книжками. З тих 4-х одна написана після польского, одна лише по части нова, а 2 суть збірниками дрібніших (оригінальних и переложених) статеек. Перед всім впадає в очі в тих книжках цевна односторонність змісту; найбільша часть їх суть повісті моральні, подаючі людюви науки: будьте добрим, тверезим, трудящимся и т. и. Статей з наук позитивних: географії, історії, наук природних и т. и. в них мало, а статей дотикаючих потреб матеріяльного и соціяльного житя нашого народу — ще менше. Релігійного змісту виїшла одна книжочка.

— **12 пѣсней во честь и славу св. о. Николая, Мръ-Лихійского чудотворця, Руси и шкѣль патрона. Зложивъ Ю. Федьковичъ.** 2. вид. (32 стор. 16-и. Ціна 5 кр.) — В формі набожних пісень, які наші лірники співають, розказані тут жите и чудеса св. Николая, густо переплітані сентенціями и науками моральними для людю. Тіи то сентенції та науки й чинять сю книжочку придатною для просвіти народної, тим більше, що такі книжочки найрадше читають ся нашими селянами. Бажати б тільки, щоб автор поминув був такі чудеса о. Николая, як те що „дитятко въ среды и въ пятки Не хотѣло перси материнкой сса-“

ти⁴, а ограничив ся на такі, котрими враз яке добро було вдіане, невинність спасена и т. д.

— Якъ армарнували Тарасъ съ своєю жінкою? *Уложили П. С. и Н. В.* Наклад 2-ий. (40 стор. 16-п. Ціна 6 кр.) — Добра се и практична книжочка, котра в формі цікавої повісті представляє гибельні наслідки охоти нашого народу до непотрібного ярмаркованя.

— **Село Фармазони** або якъ то *трийцять Сербмаровскихъ господарьъ записало ся чортови и якъ то они за сьмь лѣтъ, сьмь мѣсяцьъ и сьмь недѣль дуже забогатѣли.* *Написавъ Ю. Федьковичъ.* Наклад 2-ий. (80 стор. 16-п. Ціна 12 кр.). — Фармазони се народна назва = Франк-Массони. В книжочці розказано, як оден письменний господар сельскій, виолужений воляк, за помощю священника и одного урядника з поблизького міста прыводить розпитих и задовжених селян до гаразду тим, що удає, будіим він Фармазон, и других селян вписує до фармазоньского брацтва. Вартість сеї книжки узнана згідно всею критикою галицкою. Темат до неї подало головню німецьке дїльце Zschocke, Das Goldmacherdorf.

— **Старый Ефремъ.** *Оповідане для руского народу.* *Написавъ Николай Устияновичъ.* Въ додатку: Справоздане зъ дѣланій Просвѣты въ послѣднѣмъ пѣворѣ, вѣдъ Мая до Падолиста 1874. (64 стор. 16-п. Ціна 10 кр.) — Книжка ся, передрукована з часописьма Галичко-рускій Вѣстникъ 1849 р., містить в формі оповіданя и розговорів уваги о порядку та ладі, який в світі є, спостереженя о деяких пороках нашого народу, потребі и пожитку праці, науки и т. и. Оповідане відзначає ся часто цвѣтучим стилем и поетичною окраскою: удачно представлена особа самого Ефрема. Гарна є також вставлена повісточка арабска.

— **Що насъ губить, а що намъ помочи може.** *Написавъ Ст. К(ачала).* Наклад 3. (80 стор. 16-п. Ціна 12 кр.) — В формі діялогу (впрочім мало оживленого) обговорені тутки многі практичні справи нашого народу: лінивство, шпаньство, лихва жидівска, темнота, — вибори до сойму и ин., пропінація, закладане шкіл, громадских шпихлїрів и кас пожичкових и и. В додатку поміщені ухвала Ради повітової Збараскої о шпихлїрях громадских и устав каси пожичкової оільскої (яко взорець до закладаня таких кас). Вартість сеґо дїльця показує ся ясно з того, що воно через чотири літа виходить вже в 3-ім виданю.

— **Перекотиполо** (ціна 8 кр.) и **Добре реби, добре буде** (ціна 7 кр.), *оповіданя Григорія Квітки.* До послѣднього оповіданя (трохи скороченого) додана казка: **Хто выдумавъ горѣвку?** — Обі книжочки се перша проба зъжиткувати повісті Квітки яко лектуру для простого народу в Галичині.

— **Байки, зложивъ Павелъ Свѣй.** (64 стор. 16-п.) — Баєк в сій книжочці є помічених до 100, з них $\frac{2}{3}$ віршами, $\frac{1}{3}$ прозою. Велика часть з них вже була знана, лиш деякі появляють ся в перший раз. Майже всі відзначають оя легким способом представлення, и тому зъжитковувано їх до шкільних читанок в більшій мірі ніж и. пр. приказки Гребінки або байки Глібова. Слабою стороною баєк писаних віршом є, що лад ритмічний в них не є належито захований.

— **Книга мудрости** або **житє чесного чоловіка.** *яку оно послѣ законѣвъ Божихъ и подсилъ бути повиню.* *Написавъ К. Селєцкій.* (60

стор. 16-и. Ціна 10 кр.) — В сій книжочці є моральні науки, як родичі мають своїх дітей виховувати, як їх посилати до школи, чого учити, — відтак яким має молодий чоловік бути, якъ мають чоловік и жінка з собою жити, як заходити ся з родиною та з челядею, які обовязки має чоловік зглядом громади и краю и т. и. Науки сі безперечно дуже добрі, тільки багать ся нам, що нарід лекше б їх читав, коли б вони в иншій формі були подані; именно бажали б ми, щоб замість абстракційних наук було представлено в формі оповідаія жите чесного чоловіка, як такий чоловік у всіх злучаях и потребах поводити ся, щоб той опис его жиятя був взорцем для наслідования.

— **Ластівка.** *Читанка для руского народу, уложена Львівскими фармазонами.* (64 стор. 16-ки. Ціна 10 кр.) — Книжочка містить 11 статейк розличного роду и змісту: 1) О сѣмохъ братахъ, що Богъ на нихъ сонъ чудный черезъ 372 роки наславъ; 2) Подорожъ до Почаєва; 3) Людска кровь; 4) Желѣзниця; 5) Пташина, яку намъ зъ ласки Божої чинить услугу при господарствѣ; 6) Якъ то зъ Русина Ивана зробивъ ся Нѣмецъ Йоганъ; 7) Село Болотівка; 8) Що то вже у насъ не дѣє ся! 9) Читальнѣ; 10) Богомазы; 11) Глогорожечка (казочка). — Статті писані цікаво и легко зрозуміло.

— **Мотыль.** *Читанка для руского народу, уложена Русинами Пережскими.* (64 стор. 16-ки. Ціна 10 кр.) Зміст: 1) Учїть ся, братя (Т. Шевченка); 2) Св. Ольга, велика княгиня руска; 3) Козацкій судъ (з Чорної ради Куліша); 4) Децо про телеграфы; 5) За дротяря сѣ Каньчуги и за коня, що розличнї штуки показувавъ, сѣ чого зновъ не для одного чоловіка добра наука выйшла; 6) О касахъ пожичковыхъ; 7) Якъ богачъ перейшовъ на бѣду, а бѣдакъ выйшовъ на богача; 8) Що то вже у насъ дѣє ся; 9) Всячина. — Ся книжочка, як и Ластівка, уложена на спосіб давнїйшихъ „Зѣръ“, видаваннхъ Просвітою; відзначають ся вони тим, що вони одні з книжочокъ Просвіти містять статті наукові зъ географїї, исторїї и наукъ природнихъ. А такихъ статейк належало б подавати більше, бо в школі народній люд наш дістає тільки дуже недостаточні відомости.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ОГЛЯД НА РІК 1874.

II.

Народовці не можуть виказатись такою помпатичною діяльністю, як старовіріці. Як сказано, висока політика, галасливі мандати райхсратові дістались у руки старовіріців, — праця, тиха, позитивна праця припала народовцям. А коли розглянемо в теперїшнихъ державно-правнихъ обставинахъ, коли пригадаємо собі, який ряд стоїть у верху и чого сподіватись від нѣго: то по-правді безсторонно признати належить, що тільки з негаласливої, позитив-

ної діяльності, так званої „орґанічної“ праці, можемо сподіватись пожатаних наслідків и лучшої будучности для нашого народу. Просвіта народу може тільки допровадити до здорового політичного життя народного, — а розвій питомої словесности може сам собою усунути претенсії як польскої так и „рускої“ партії.

По сій причині просвіта народня має найбільшу для нас вагу, а товариство „Просвіта“ неперечно стає ся найважнішим товариством народовців. Від „Просвіти“ залежить скорше або повільніше розбудженє самовіжі народної; вона має бути розсадником науки, в єї руках спочиває, бодай на тепер, витворенє питомої культури народної. Заданє „Просвіти“ вже само собою трудне и велике. Ще трудніше воно серед теперішних обставин. Способи найвідповіднішого вихованя мас людowych — ще и в теорії майже не усталені. Чиста наука дізнає примішки політично-кастової, застарілі провідні засади на взаводи раді б знайти притуловиско в масі люду. Щож доперва говорити о практиці? Чи книжки, чи часописи відповідніші для люду? Чи систематичне, чи доразове видавництво? Чи правопись доступна для мало грамотних, чи правопись археологічно украшена, для мало грамотних непрояснима а для учених злишня? Такі и инші ще трудности виходять при переведеню народної просвіти.

А коли поглянемо на наші сили літературні, коли згадаємо, що и так мало нових талантів прокидає ся на ниві словесній, то и не диво, що „Просвіта“ не може поступати вперед так, як би сього вимагав народній інтерес. Видавництво людowych книжок вимагає, крім знаменитої вправи язикової и наукової, ще знатнішого, доскональшого представлення предмету. Самі передові народи цивілізаційні ледви що здобувають ся на добрі книжки популярні.

Поглянувши на діяльність „Просвіти“, не можемо заперечити великих признак єї діланя. Хотя видавництво людowych книжочок вимагає значних змін, а все таки видавані „Просвітою“ книжочки передують перед пшшими видавництвами не тільки рускими але и деяким польськими. Число накладове сих книжочок (5000, 8000, а навіть 10000 екс.) свідчить вимовно о постуші читаючих людей и о самім діланю „Просвіти.“

Крім того розпочала „Просвіта“ в минувшім році також діяльність на поли економічнім. Матеріальний добробит условляє по конечности просвіту народу, без добробиту просвіта народу неможлива. Наш нарід гнетений віками не міг ще дивгнутись в двох десятках нового житя до правдивого розвою економічного. Діти панцизняних часів ще не повмирили, діти волі ще не підросли.

А під покришкою віденського лібералізму розвельможились жидівські пявки нашого люду. Визискуване на велику міру розкошилось у нашім краю: лихварі мов червотока нищать неворушне тіло. Зарадити тому злому давно було час, а нині вже найпізніша пора. Єдиний спосіб до того — заохота люду до статочности и ошадности, подаване помочи господарській нужді, розбуджене духа капіталізаційного, репродукційного.

Оттому то велику вагу привязуємо до сеї діяльности „Просвіти.“ Неперечно сподіватись належить, що широка публіка, щирі патріоти — підіймуть ся по провінції спомагати „Просвіту“ в тім ділі. Задля того не обавляємось, щоби се практичне розширене заданя „Просвіти“ в чім небудь могло ослабити єї діяльність. Взріст членів товариства (тепер 300 кількадесят), прихильні обяви для нєго майже у всіх частях нашого краю, помножене аґентур, розпочате утворене виділів повітових (філій) — все те знаменує значний розвій „Просвіти“ и підносить єї значіє, а ще більші надії подає на будучність. Згадаємо ще на кінци, що навіть багато давнійших противників „Просвіти“ цереконались тепер о щирости товариства и охотно підіймають ся ширити книжки ним видавані.

Звісна річ, що позитивна иніціятива до праці над піднесенем економічним нашого люду вийшла від народовців. За їх старанем завязалось у Львові перше руске товариство ремісничє „Побратим“, а то серед важких перепоп и не малої контрґаґітації зі сторони польскої. Вслід за сим завязалось також товариство „Поміч“ в Підгайцях, а того року товариство „Порука“ в Поморянах и „Надія“ в Збаражі. Се перші прояви оживленої самовіжі наших ремісників! Се нова ознака неперечної животности народної, що звільняє нас від немало теоретичних спорів з нашими противниками. Сподійсь, незабаром окликне ся паше купецтво, — а наші міщанє більше почувють руску кров у своїх жилах и прокннуть ся з просоня.

Побіч товариства „Просвіта“ друге найважнійше товариство народовців — се „товариство им. Шевченка.“ Просвіта народня и розвій народної словесности — се найголовнійші питання бити нашого народу. Одно и друге творить нашу жизнь народню. Товариство „Просвіта“ и „товариство им. Шевченка“ дізнали від противної партії найтяжших напастей, найчуднійших клевет, — и оба товариства остоялись против ворожих нападів. Замовквають вороги, бо перед фактом правди мусить накопець замовкнути и найбезстиднійша неправда.

Товариство им. Шевченка перебуло перший рік свого иснування, час безперечно найтяжчий, — и перебуло его щасливо. Борючись ще з тяжкими матеріальними перепонами, не могло вже в сім році розвинути діяльності на полі духовім. Головною его цілею мусіло бути скріпити ся у внутрі, запевнити свій матеріальний бит, именно утвердити и розвинути свою друкарню. Се ему и удало ся: друкарня его що раз більше змагає ся, и вже нині конкурує сміло з иншими такими заведеннями, уживаючими найліпшої слави. Вже й тепер спмагає товариство им. Шевченка „Просвіту“ по силам своїм, уможливляючи дешевше видаване єї книжок: не за довго, надійсь, зможе розвинути діяльність и в напрямку, ведучім до властивої его ціли, и помагаючи „Просвіті“ у праці для народу, значне працювати само для рускої літератури загально и для рускої інтелігенції так, як „Просвіта“ ділає для народної літератури и для народу.

Хто знає, як убогі Русини галицькі в грошеві капітали, як тяжко приходиться їм підіймати боротьбу матеріальну, той зрозуміє, що заснованє и утриманє таких двох товариств, як „товариство им. Шевченка“ и „Просвіта“, вже само про себе може доволі свідчити о силі народовців. „Після їх овочів пізнаєте їх!“ А як ні багато уваг могли би-смо при сій нагоді зробити нашим противникам, однак воліємо, щоб самі факти були нашими сповідниками перед тямучими людьми . . .

Обговорюючи стан и поступ наших товариств, не можемо поминути и „Рускої Бесіди.“ Свого часу назнаменували ми відповідно поступованє комісії Народного Дому зглядом „Бесіди.“ Старовірці досить недвозначно виявляли свою горячу надію, що „Бесіда“, витиснена з Дому Народного, мусить дійти до упадку. „Не так ждало ся — та так стало ся!“ — скажемо тепер. Не надіялись противники, що ограничене „Бесіди“ майже виключно на народню партію причинить ся скорше до піднесеня народної партії и самої „Бесіди“, ніж до їх упадку. — Як небудь иснуване „Бесіди“ о власних силах уважаємо подією радісною: однакож мусимо більше жадати від львівських Русинів, ніж вони до тепер сповняють. Львівским Русинам належало б пійти добрим прикладом для нашої інтелігенції, розбудити питоме, більше щиросердечне, менше церемоніяльно-польске жите товариске; „Бесіда“ повинна, після нашої думки, статись саленом вихованя *) нашої молодежи

*) Нехай се слово не буде зле зрозумітим. Не ходить нам о наслідованє других, але о витворенє и розвій товариского духа, сеї підстави громадского жита. Бажаємо, щоб *наш* дух обійняв рускі родини інтелігентні и вчинив їх живими складами народної цілости.

в народнім духу. Тут повинна стати руска родина на національнім ґрунті и виявити свою питому ознаку, створити власний народній салон, котрий чимало мав би різнитись від чужосторонніх салонів так, як характер наш народній чимало має відзнаки від інших. Жаль, що на тепер досягнене сеї цілі знаходить тільки дуже малі приготування. Алеж и не можна на разі — при відносно дуже ще малім числі інтелігентних родин руских в Львові — жадати так скорого сконцентрованя Львовян, тим більше що руске жіноцтво ще в загалі стоїть під впливом чужосторонніх поглядів. Деклямаційно-музикальні вечери и забави, можуть, при частіших повтореннях, з часом довести до пожаданої цілі . . .

Новий рух розпочав ся у нас, а то спільними силами: люде доброї волі так з одної як и з другої партії — підійнялись ширити повздержність (стремезливість) між людом.

Гадка сама собою — дуже красна. Ширене повздержности від спиртусових напоїв між людом, завязуване товариств мірности — се важний спосіб піднесеня добробиту. Ся гадка не тільки в широкім світі, але и у нас вже не нова. Ще в року 1848 велась широка агітація тою дорогою. Богато людей зарікалось тогді нап'итків; багато красних проповідей виголошено на сей темат и чимало було мови про великі надії з сеї агітації.

Чому ж нині, після більше як двох десятків літ, ширене мірности починає ся як би на ніколи неруханим ґрунті, на пустці ніколи не управляній? Чи було менше патріотизму, менше офірливости? Ні одно, ні друге, — але було те, що й тепер по більшій часті повторяє ся: більше остентации як правди, більше галасу — ніж практичного діланя, більше славолюбія — ніж щирости.

Коли бажаємо тривалости діла, мусимо бути реальними и практичною йти дорогою. Не можна відразу казати слабому ходити и працювати, а охриплому співати. Не досить сказати налоговому: „не пий!“ — але треба єго від налогу забезпечити практичнішим способом, як тільки одним мітінгом високопарним и трёма проповідями. Раптовністю, наглим уривом — не лічить ся ні яка слабість а тим менше наліг. Праця, температура зимова и висилена вже по правилам природи домагають ся відповідного посилку (в мірній мірі!). А коли горівка доводить до руїни и нещастя, то треба, усуваючи горівку, подати такі нешкодливі суррогати, лотрі б могли заспокоїти потреби самої натури. Розглянувшись в практичнім житю, придивившись способови житя и праці нашого люду, мусимо таке абстракційне, пустельниче ширене повздержности — назвати просто непрактичним и нетривалим. Враз з но-

вздержністю мусить йти переміна способу життя: здорова праця, здорова страва, дешеві а добрі и здорові напої, заохота до праці и ощадности, зрозумінє вартости часу, усуненє двотижневих весіль, тижневих хрестин, поминок и т. д. Без сих практичних реформ, без просвіти люду всякі круцияти остануть ся тільки марними демонстраціями, а по двох десятках літ знов будемо стояти на тій місци, що и тепер.

Ось для чого не можемо поділювати тих великих надій, які звичайно покладають на розпочате діло. Не багато зрозуміло практичну сторону повздержности и тільки мало знайшлося доси щирих людей, котрі не для слави, але для народу старають ся о трівале усуненє налогу и піднесенє добробиту нашого люду. Про них ачей и не знає митроп. Консисторія и не нагадують дописователі „Слова“. А ще більше є таких, що, не вижидуючи курренд консисторії, давно вже взялись до діла, без місії и галасу — и без освященя від св. Юра. Від сих людей и більше надіємось доброї долі нашого люду...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Засідання Ради державної зачали ся знов 20. Січня по одномісячній перерві. На сім засіданню відчитано письмо старо-чеських послів в одвіт на завізанє, щоби явили ся в Раді державній. Вони заявляють в сім письмі, що не можуть послухати завізваня, и опирають ся в тім на историчних правах Чехів; дальше заявляють, що не хотять дати ся в Раді державній майоризувати; теперішній конституції не вважають правно истнуючою. Предсідатель питає палати, чи неявленє тих чеських депутованих вважає оправданим. Пражак вносить, щоби одвіт чеських послів відослати до комісії для справ реґулямінових; в подібнім дусі ставить внесок Лінбахер. Більшість палати (в тім числі и наші рускі послы, крім о. Качали, и деякі Поляки) відкидає оба внески и не узнає неоявленя чеських послів оправданим. Молодо-чеські послы присилають окреме письмо, в котрім заявляють, що тільки тогді прибудуть до Ради державної, коли більшість чеських послів за тим рішнить ся. Палата узнає и неоявленє сих депутованих неоправданим. На тім самім засі-

даню Ради державної знесено примус леґалізаційний, помімо опозиції міністерства.

Причина окремого одвіту від старо-чеських и молоді-чеських послів лежить в тім, що молоді Чехи зібрались були ще 27. Грудня на конференцію в Празі, на котрій и постановлено, щоби до Ради державної лиш тогді вступили, коли на се згодить ся більшість всіх чеських послів (отже и старих). Се одна з 8 точок резолюції, ухваленої на конференції, на котру з'їхалось зверх 600 людей. Винших точках молода партія заявляє себе демократично-ліберальною, виступає против пасивної опозиції и проте буде старати ся, щоби в сейм чеський вийшли всі репрезентанти чеського народу и там вели активну опозицію, именно щоби там домагали ся виданя справедливого закона о обороні народности в краю, зміни истнуючих шкільних законів в дусі автономії, заложеня чеського університета и т. и.; дальше заявляють молоді Чехи, що будуть старатись о матеріальне піднесенє простого народу и о оживленє и взбудженє в чеськім народі горячого интересу для всіх питань народного и політичного життя. Наконєць вибрано для постійної організації комітет мужів довірія з 21 членів.

В Угорщині від довшого часу, именно коли зовсім ясною стала фінансова безсильність Маляр, панує хаос. Партії ворогують против себе и ослабляють себе взаємно. В остатних часах и верховодяча партія деакістів втратила свій вплив, именно коли хорий Деак не може дальше сам проводити їй. Тож смілійше зачинає виступати партія опозиційна: именно проводир єї, Коломан Тисса, висказав на новий рік свою програму, в котрій виповідає рішущу борбу против теперішнього малярского міністерства, признає дуалізм и жадає зняженя квоти (30%), достарчуваної Малярям на спільні потреби держави.

Між тим малярский ряд шукає собі нових клопотів, викликаючи борбу національностей пригнітанєм славянских народностей. И так сими часами приказав ряд „за панславістичні аґітації“ замкнути дві словацкі гімназиї, и то вже в Січню, так що ученики в середині року мусять удавати ся на инші гімназиї або тратити рік. Дальше розпорядив міністер просвіти перенесенє сербскої Матиці з Нового Саду до Буди-Пешту. Замітити - ж треба, що Новий Сад є осередком народного життя угорских Сербів и що Матиця сербска має також роздавати стипендії для учеників сербскої народности.

Справи заграничні.

В Гіспанії Альфонс XII. 17-літній, приїхавши до Мадриту, обняв ряд, а діланє его почало ся маніфєстами и виступами перед наро-

дом, котрі мають на цілі скріпити прихильність армії, котра его покликала, и позискати довіре у всіх, котрі ще не рішили ся. Особливо хосенна буде для молодого короля відозва до кліру, котрого важне становиско він яко король хоронити обіцює, застерігаючи при тім вільність релігійну для всяких инновірів. Але, що єсть найважнішим ділом для скріплення нового трону, розправа з Дон Карлосом ще не розпочалась. Поки що відозвався Альфонс до сторонників Дон Карлоса, щоб відступили від нєго, бо ім тепер не приходить боронити ні монархізму ні католицизму, коли він сам, король, представителем одного и другого. Вертаючі офіцири можуть безкарно вступати до королівської армії.

Покликанє Альфонса піднесли також у Франції дуже надії бонапартистів для молодого Наполеона. Яко наслідок того треба вже вважати остатній вибір бонапартиста Казо (Cazaux) до парламенту, хотя на користь его противника сполучились ряд и републиканці. Здавало ся на хвилю, що страх перед бонапартизмом сполучить и дальше орлеаністів з републиканцями при нараді над законами конституційними, котрі суть тепер на порядку дневнім парламенту и котрі мають на цілі означити и скріпити власть провізоричного ряду Мак Магона. Була надія, що згодить ся таким способом більшість на внесок установленя ряду републиканьского на який певний час без конечної звязи з особою Мак Магона, лишаючи можливість змінити форму ряду по сім часі. Але при нарадах показав ся сей-час великий розділ між партією републиканскою а всякими монархістами, так що знов ціла ситуація замутилась и годі догадатись кінця парламентарної борби.

В Англії цілий край жалкує над тим, що Гледстон (Gladstone) зложив провідирство опозиції, бо не ма надії, щоб знайшов ся на его місце такий спосібний чоловік и враз такий авторитет, під котрим би опозиція так велике и хосенне для краю становиско утримати могла, як під Gladston-ом.

Знов раз, як се часто трафлялось, загоріло коло Туреччини. В минувїм році прийшло було до кривавої бійки між Турками и Черногорцями: Турки напали на Черногорців и кількох убили. Судьї турецькі uznали вправді Турків винними и засудили кількох, але ряд турецький не хотів кари виконати, доки и винні Черногорці не будуть засуджені, и то не в Черногорі але в турецькім краю. Ся остатна вимога вже мало ще не побудила Черногорців хватити за оруже, але наконець Турція після енергічних

представлень інших держав, именно Австрії, Росії и Німеччини, відступила від своїх чудних домагань, и таким способом причина боротьби усунена.

НОВИНКИ.

Дня 7. (19.) Падолиста 1874 упокоїв ся в своїй маєтности під Брестом

ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО,

автор „українских оповідаць“ и „Гаркуші.“

Покійний в часі повстаня 1831 р. служив в рядах російського війська, відтак служив при генерал-губернаторі Бибикові в Києві, опісля був при тім-же яко міністрі справ внутренних урядником до окремих поручень, а від початку повстаня з 1863 р. був призначений до розпорядимости гр. Муравьєву в Вільні, и від того часу все переживав в тім краю. Умер яко „дійствительный статский совѣтникъ.“

О. Стороженко писав деякі повісти також російською мовою. Лишив по собі, крім деяких недокінчених річий, більший твір: півроман, півмемоари п. в. „Былое не минувшее, изъ записокъ помѣщика югозападной губерніи.“ Зміст оєго твору взятий з дійсних подій и осіб, котрі мали уділ в посліднім польським повстаню.

— Наука руского язика в Бережанській Гімназії. Прочитавши (в 18-ім н-рі тогорічної „Правди“) дописъ з Золочева, в котрій дописуватель жагує ся на Раду шкільну краєву, що не обсадила гідно посади учителя руского язика в тамошній Гімназії, я зістав приневолений и о науці руского язика в нашій, Бережанській Гімназії де-що подати до загальної відомости. — Людям дивно, що в Золочеві, в доперва двокласовій Гімназії, нема учителя Русина; а щож скажете на се, що в Бережанах, на 20 учителів, годі такого знайти, котрий би молодіж нашу (котрої тут більше буває ніж польської) гідно учив руского язика. Трудно повірити, — але пригляньте ся близше, а побачите, що се правда. Зачнім від найвисших клас.

В VIII-ій и VII-ій класі учить руского язика п. Лучаківский. Є то ще найопосібніший з всіх наших учителів руского язика, — та щож, коли я сам чув, як одного разу нарікав, ще ему „против его воли накидують руский язик, бо тойже не есть его властивим предметом (п. Лучаківский має кваліфікацію з класичної філології) и до науки того язика він не має замялованя.“ — Ми віримо, що лекше и приємніше учити греки и латини, бо корrekта латиньских и грецких задач далеко не така тяжка як руских: але можемо домагати ся від

наших учителів и трохи жертвенности и патріотизму, а того-ж не так дуже багато потреба на те, щоби щиро и охоче учити руску молодіж рускої мови... Може однак бути, що п. Лучаківський тільки з причини інших своїх занять, котрих справді до недавна мав много, не міг доси, так як належить, посвятити ся науці руского язика: по патріотизмі его сподіваємось однакож, що на будуще осуцить ті надії, які на него, також співватора одної з руских читанок для лімназий, мож покладати.

В VI-ій, V-ій, IV-ій класі „преподає“ руский язик „господин“ Паславський. Сумно, що в так важних класах дирекція не мала кому иншому поручити науку руского язика, як п. Паславському. Яка користь для учеників з науки сего „господина,“ видко з того, що, як сам чув-ем перед роком, ученики его хвалили собі дуже рускі лекції, бо вони суть радше игрою в шіжурки ніж наукою руского язика. П. Паславський впрочім не має зовсім ані кваліфікації ані студій потрібних до викладаня рускої мови. Як чув-ем від достовірних осіб, мав навіть жалувати ся перед львівськими учителями-колегами, що накинено ему руский язик в вищих класах, а він до того зовсім не приготований и жадних помічних книжок не має и не знає. Помимо такого недостаточного знаня руского язика, п. Паславський, як се часто власне у таких людей трапляє ся, має свої окремі літературні и язикові „убіждєнія“, не згідні ані з вислідками сучасної науки ані з потребами шкільними....

В II-ій класі, учить руского язика п. Мілкович. О нім не можу ще нічого ні про ні contra сказати. Як по перших курсі побачу ближше овочі его науки, не занехаю подати и об нім відомість.

Зістає ще I-а и III-я класа, в котрих учителем руского язика є катихит о. Соневицкий. Вже то дуже рідко трапляє ся, щоб який катихит, котрий прывик до церковщини яко язика письма святого, мав здорові понятя о рускій мові, щоби не уносліджав живої народної бесіди на користь церковного язика. О. Соневицкий же є в тім згляді катихитом над катихитами, котрий не повстидає ся и перед о. Циби-ком, славним автором славних по своему язку учебників релігії уживаних — на сором нашої мови и літератури — ще й тепер в наших лімназий. Сумішку ж язикову о. Цибика переносить о. Соневицкий з науки релігії и в науку руского язика. Чи може ж бути більший скандал, як той, що учитель рускої мови (а перед двома роками о. Соневицкий учив руцини и в VIII-ій класі), замість наглядати чистоти тої-ж мови, найбільше причиняє ся до затемнення всяких здорових понятій о ній? Що би сказано о учителю латинского язика, котрий замість учити класичної мови Цицерона казав би писати задачі в варварській латині середних віків? або о учителю польского язика, котрий би яко взір польского язика ставляв макаронізма єзуїтского періоду?...

Не хочемо впрочім тим нашим осудом зовсім ублизити поименованим пп. учителям. Вони можуть бути найліпшими учителями інших, своїх властивих предметів, але до науки руского язика вони зовсім не способні. Мусямо тут тільки повторити те, що вже сказав дописуватель з Золочева, що Рада шкільна краєва о науку руского язика в школах середних зовсім не дбає: в одних місцевостях віддає его По-

лякам, котрі не знають по руски и калічать руску мову на польський лад, а в других віддає рутено-руським, котрі замість руского язика учать якоїсь церковно-российської сумішки. А однак учителів правдивого, чистого, народного язика руского можна би знайти, хочби їх шукати — на Мазурах!

— **3 Підволочиск** отримали-смо писмо, в котрім описаний є факт, гідний щоб его до публичної відомости подати. Недалеко Підволочиск лежить маленьке сільце Воробіївка, маєтність п. С. Зелінського. Нарід простий у тім селі, як в загалі в Тернопільскім, не доконче грішать тверезостю; за те ж и п. арендар поріс у піре и обивателеви проінація несе добру шитрату, — дарма, що ані звідки постарати ся о сяку таку шкільку ані гроша роздобути на які небудь уліпшення громадскі. Отже у селі тім потрафив тамошній арендар так хорошо коло свого интересу походити, що не стямили ся мужики воробіївскі, як половина з них застрягла у товстій кишени арендаря п. Нютки, и то все за спожитий нектар бараболяний. Щоб заповнити собі скорість в виєкзеквовашо своїх довжників, казав собі арендар вставляти векслі, котрі мужики, несвідомі остроти векслёвого права, охотно давали. П. С. Зелінський мабуть не знав о тих маніпуляціях свого арендаря, а може бути, що и знаючи те приглядав ся тому з далека тільки за для того, щоб в потребі зілляти на придавлених мужиків ласку в тим більшім об'ємі. Бо коли п. арендар кільканайцять найліпших господарів обмотав, скликує їх п. З. до двора и яко правдивий добродій для своїх людей вибавляє їх з неволі жидівскої, викунуючи від свого арендаря векслі. Правда, що кождий викуплений довжник мусів виставити скрипт перед нотарем К. нарочно до того з Зб. сировадженням; правда, що кождий из вибавлених зъобовязав ся двацять чотири процент своему вибавителю платити; правда и те, що, полічивши всіякі штеמידі, кошти и належитости нотаряльні, впадуть ті проценти на трийцять або й більше; правда ґу конаць и те, що на підставі тих скриптів в разі недодержаня терміну заплати як раз нещасний довжник може бути викинений зі своєї батьківскої загороди: так всеж то акт великої ласки, коли ся возьме на увагу, що тим п. З. вступив чинно яко поборник борби економічної з жидами, що ослобонив бідного хлона від жидівскої лихви, ограничивши ся сам тільки на мізерних двацять чотирох процентах, котрі наш хлібороб при теперішнім цвигучім стані легко поносити може, и що вконець, колиб и прийшло до того, щоби хлоп змушений був свій кусень землі позбути, земля та легко на власність свідомого арикультури п. З. перейти може. — Злосливі язики кажуть, що ціла операція фінансова и п. арендаря и п. дідича обдуманна и перепроваджена зістала після певного пляну и що остаточною цілею воєго того є заокруглене обшарів двірских в Воробіївці и приспоренє дешевого робітника; однак и без того вже описаний факт заслугує не на меншу увагу, як ославлені порції ґр. Тарновского.

— **Закладанє крамів по селах нашими селянами.** Що люд наш вже й сам о себе міркувати починає, доказом того є те, що тут и там бере ся він до промислу, котрий до тепер у руках жидів спочивав. И так майже у кождім селі склепки з всіякими потребами для селян,

з солею, ремнем, залізом и т. и., були у руках жидівських. Жид такий склепар мусів з того свого гандлю численну свою родину виживляти; не диво отже, що и ледачий продавав товар и здержав за него немилосерно. Досвід новійший учить, що далеко лучше, коли возьме ся до такої продажі по селах сам такий хлоп. Науки до веденя такого діла не потреба, капіталу закладового також ні, а користь в тім така, що хлоп, для котрого таке зайняте є тільки побічне, дешевше може продавати. Для приміру наведу село Кошляки в Збараскім, де простий хлоп отворив такий склепик. Мимо того, що у селі тім було вже кілька жидівських склепів, жаден з них не міг видержати конкуренції з ново отвореним склепом и оден жид за другим з села вибрати ся мусів. Є отже ми го користей з такого промислу хлопского, и добре б було, щоби тому примірови всюди наслідували.

— Від товариства „Січ“ у Відни. Всехвальна Редакціє! Просимо Вашої ласки помістити слідуєче заявлене:

„Дякуючи за ласкаву память тих вп. станіславівських земляків, котрі для віденських Русинів-академиків 14 гульденів на „коляду“ прислали, Виділ товариства Січи жалує дуже, що грошей сих не міг ужити для призначеної ціли, а се тому, що товариство сєго року різдвяних свят не обходило.

Виділ товариства просить отже вп. дателів, щоб зводили прислані гроші або приймати назад, або обернути їх на фонд для напечатаня малорускої истории В. Ковальского, котра саме тепер коштом Січи поступає до друку.

Від Виділу товариства Січи.

Щасний Сельский, голова.

Иляріон Гарасимович, секретар.“

(Жалуємо дуже, що товариство „Січ“ сєго року не могло так як за давнійших літ обходити Святий вечер, свято наймильше кождому християнинови, а ще особливо миле и значуще на чужині, бо пригадає нам дорогий рідний край!... Жалуємо, цовтаряємо ще раз, товаришів „Січи“ и інших віденських Русинів и бажаємо ім на будущий рік — веселійших свят. — Ред.)

Від редакції.

Сей кр. видаємо в 3 аркуші. В загалі матеріалів у нас в стілько, що навіть сей об'єм оказує ся за малим. Ми раді б дуже, щоб наше часописьмо могло завсїгда видаватись в 3 аркуші, але на те треба нам більше передплатників, бо задля бідности нашої интелігенції не можемо ціли передплатної підвишати. Просимо отже наших прихильників, щоби не тільки самі пренумерували наше часописьмо, але и старали ся о его розширенє. Просимо також присилати нам передплату як найскорше, бо наступаючий кр. 3. розішлемо тільки тим, котрі або надішлють передплату або бодай вираюно замовлять собі наше часописьмо.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сервідного.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсертати) платить ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУШКА.

Заграй ти, цигане старий,
Такої, як гадаю:
И гроший дам, вина ти дам
И всього, що лиш маю;
Бо лютий біль от-тут горить
И груди розпинає,
А бідне серце так болять,
Що гине, умирає.
Заграй, старий, от-тую піснь,
Що-то колись снівала
Старая ненька, як мене
В колысці колысала.
Чаруй мені минувші дні,
Літа ті молоді,
Прекрасні, золотаві сні,
Той рай и ті надії...
Провадь мене ти звуком тим
В садочок, де я грав ся,
Чаруй и другів всіх моїх,
Щом ними величав ся,
Чаруй мені и діву ту,
Що мною гордувала...
Збуди тих всіх, що вже земля
На віки покривала...
Збуди, чаруй минувшість ту:
Най раз ще хоч заплачу,
Бо сліз не має, відколи
Я доленьки не бачу.

Чаруй, старий! Як потекуть
 Дві слёзи по личеньку,
 То лекше стане ми в душі
 И лекше на серденьку.
 Заграй ти, цигане старий,
 Такої, як гадаю,
 И гроший дам, вина ти дам
 И всього, що лиш маю.

1870.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

III.

(Дальше.)

Бовкун и Бовкуниха слухали куму мов води в рот набравши. Вони не зразу й зрозуміли, що воно за притча. „А де-ж Одарка?“ спитав з дивовижею трохи згода Бовкун, а Бовкуниха и кочергу з рук випустила.

— „Як де?“ питала дивуючись в свою чергу кума. „Хиба нема? вона -ж пішла до дому.“

— „Та що се ти, кумо! чи не жартуєш часом? де-ж би дівка ділась, коли-б пішла?“

— „Щур ім таким жартам! Ёйже Богу пішла до дому, та се мабуть ви жартуете,“ говорила кума.

— „Як бачу: погані жарти...“ озвався Бовкун. „Що-ж отсе таке жінко? га? Як ти мислиш?“

— „Ой чоловіче! Я й ума не приберу, що воно таке! Отсе так! от тобі й вінкоплетини!.. Ой горенько-ж мое! Де-ж вона ділась? Боже-ж мій милосердний! де вона? певно звірі розірвали...“ и Бовкуниха заголосила наче по мертвому.

— „Цить! ще напачешся й послі; треба думать: що отсе воно и як?“ говорив Бовкун.

— „Ох! думай вже ти, чоловіче! я не здужаю й думать!... Боже-ж мій милий!“

Бовкун прожогом кинувся з хати. По дорозі кого стрів, у всякого питав: чи не бачив хто ёго Одарки? — Чутка, що Бовкунівна у ночі пропала невідомо де и як, підвела на ноги увесь Батурин. Скоїлась велика колотнеча: усюди ходили, усюди шукали, усіх питали, — ніхто нічого не чув, ніхто не бачив, не було й сліду ніякого... и всяк рішав по свому: де ділась Одарка. Кинувся Бовкун до протопопа. И протопоп не знав, що діяти и яку пораду дати? чи править молебень, чи панахиду?

— „Шостий десяток живу на світі,“ говорив протопоп, „а такої притчі з роду у нас не було. Гм! жива людина пропала... чудне діло!...“

Бовкун наняв кілька верхових; розіслав їх на усі сторони; у вечері й верхові вернулись з голими руками... На дворі у Бовкуна стояла велика сила людей; гомін йшов гучний: хто розказував, як усі колодізі передивились у селі; хто оповідав, що й оболонки ні однієї не минули, — але з усёго того виходило одно: пропала Одарка без вісти и слід її прохов.

— „Треба ждять,“ радив Бовкуна отаман. „Вже-ж вона не провалилась крізь землю; якась чутка та проявиться.“

Бовкун сидів схиливши голову и мовчав, а Бовкуниха голосила.

Другого дня раненько знаєма вже нам кибітка підїхала до Бовкунового двору. З кибітки виліз Носарев, а за ним и Одарка, блідна як полотно, уся вона тремтіла. Підходячи до дверей Одарка перехристилась и сказала Носареву: „йди ти попереду.“

Війшовши у хату, Одарка упала батькові в ноги и хлипаючи проговорила: „Тату! мамо! простіть нас! ми вже повінчані!“

Бовкуни й не стямилась! вони своїм очам не вірили, їм здавалось, що се якась манія! їм и в голову не прийшла учора думка про Носарева.

— „Простіть нас, простіть нас!“ просила Одарка. „На все воля Божа!“

А Бовкуни наче оніміли: тільки дивились одно на другого и мовчали.

— „Се справді — вона, наша дочка, Одарка! Доню! доню! де ти була, чого ти наробила!“ проговорила в кінець стара: слези ринули у неї з очей и не давали говорити...

— „Так ви вже повінчані!“ озвався якимсь чудним голосом Бовкун, тяжко зітхнувши. „Швидко!.. несподівано... Який-ж вас піп вінчав?“

*

— „Хмільвський! ось и бумага од ёго...“ сказав Носарев, достаючи з кишені бумагу.

— „ Не треба, не треба!“ одповів Бовкун, „я неписьменний, читать не вмю и без бумаги повірю...“

Одарка підвелась, кинулась на груди матери и обідві заголосили.

— „Цитьте!“ озвався Бовкун, „годі рюмать, наплачетесь у друге, а тепер послушайте, що я скажу: Слухай ти коробейнику! чув я и знаю, що крадуть гроші, крам, одежу, волів, коней; але не чув, щоб християне крали у батька-дітей.. А видно крадуть, коли ти у мене вкрав!... Знаю я, що злодіїв карають и позорять, и знаю, що злодія ніхто не захоче мати зятем. Просите ви у мене прощєня! Щоб я простив, се-б то щоб я признав своїм зятем — тебе, злодюгу, кацапа, що опозорив мене на весь вік, на увесь світ!... Ні! сего козак не зробить... не покриє козак злодія... Що-ж тобі ще сказать? Йди собі чоловіче з моєї хати, не погавь її... моя хата з роду честна!.. йди з неї! не знай ти мене, я не знати му тебе... от и все!..“

— „Таточку!.. чоловіче!“ скрикнули разом и Одарка и її мати.

— „Цитьте!“ одрізав Бовкун тихим, поважним, але таким строгим голосом, що зуперечити ёму не можна було. „Тепер слухай ти, Одарко! (він не сказав: дочко!) Позорять діти своїх родителів... се буває, хоч и рідко; але чи позорять же так, як ти нас на старости літ опозорила?! Ти зломала, стоптала отцівску и нььчину волю; ти вразила до дна серце мое и материне; ти показала велику непокірливість, ти обезславила наш честний рід; ти отруїла наше жите; та за таку твою пакість, взять би тебе, накинуть як сучці петлю на шию, та на суху вербу... Пропадай ти, ледача душа!.. За се-б и перед Богом в одвіті не був, — та не зниметься у мене рука... ти моя...“ Голос ёго став тремтіть: Бовкун трохи спочив, глянув на Носарева и знов загорів батьківський гнів. „На що тобі, Одарко, мое прощєня, мое благословєне? уміла вінчаться без ёго, з'умієш и жить без ёго... Бог тобі судья! він бачить материні слёзи... Ти мені більш не дочка, я тобі не батько! Йди собі небога, прощай!“

— „Татоньку, голубоньку! що хоче робить зо мною, тільки простіть! не проганяйте не простивши!“

— „Батюника!“ озвався стоячи на вколішках Носарев. „Христос и розбійника простив.“

— „Для мене ти гірш розбійника!“

— „Чоловіче! прости їх! нехай вже буде по божему!” заговорила плачучи Бовкуниха. Серце матери не втерпіло.

— „Ні! ні!” твердив Бовкун, „козак слова не ламає.”

И нічим не могли умилюстити Бовкуна, не могли звернуть ёго до прощєня. Носареви поїхали з Батурина ні з чим.

А по селу знов понеслась гуторка! знов говорили про Бовкуна, говорили на всякий лад... довго говорили, тай замовкли, й забули. Не забув тільки старий Бовкун.

Носареви наняли собі у Хмілівці квартиру и стали жить мило, приятно, в любви. Одначе ж батьківський и материн гнів тяжким камнем лежав на серці Одарки. Через рік родився у їх син. Носарев ще раз одважився поїхать до Бовкуна просить прощєня и приїхать на христини. Бовкун и в хату ёго не пустив; а Бовкуниха не стерпіла: „Вже як хоч чоловіче!” сказала вона, „а я поїду.“ Бовкун насупився, замислився, одначе не боронив и пустив стару на христини. Боже мій, як зрадив Носарев побачивши тещу у себе в хаті, а про Одарку й говорить нічого!

— „А як нарекли хлопця?” спитав Бовкун свою стару, як вона вернулась до дому.

— „По дідові: Семеном.”

— „Нехай росте на здоровє, та щасливий буде!”

Сердився Бовкун на Носарєвих и не признавав їх за своїх дітей років зо три, поки не занедужав. Ёму здалось, що смерть вже недалеко од ёго: порадився він з протопопом. Пап-отець порадив простить дітей и благословить. Бовкун послав, щоб приїхали Носареви.

— „Ну Петре и ти Одарко!” заговорив Бовкун, лежачи на постелі и дивлячись милим поглядом на свого унука. „Отсе хлопця та смерть мирять мене з вами. Не хочу нести на той світ свого гніву, не хочу лягти в домовину и зложити руки не благословивши вас!... Тільки от-яка умова: коли ви приймете її — ви мої діти; а не приймете, ваш гріх. Ви знаєте, що я з покон віку козак и ставлю вам через те козацьку умову. Слухай Петре! згоди ти оту цапину бороду, обріж оті попівські патли, на віки забудь, що ти москаль, одречись од московських звичаїв (тільки од батька та од матери не одрікайся, хоч вони й москалі!), вивчись по нашому балакати и не зовись Носарєвим... Продражили тебе люде Жуком, так ти й зоставайся на віки Жуком... Се ще не все. Ще ось що: покинь свою коробку, своє крамарство... не люблю я отих аршинників.. Лучше по нашому, по українски: наши землю, сій хліб та кохайся з бжодою... От моя умова... Чуєте?”

— „Чуємо, татусю, и приймаємо її.”

— „Ну, коли так — иди-ж зараз виголись и вистрижись, тогді я тебе поблагословлю. А ти, дочко! бери сина, та йди близше до мене.”

Носарев митю кинувся з хати, а Одарка узяла на руки свого сина и підійшла до батька. Недужий старий Бовкун еле-еле підвівся, підняв на голову дочки обидві руки, зложив їх хрестом и сказав: „Благослови-ж вас Боже моєю рукою и пошліи вам вік довгий, щасте и здорове.” Сльеза скотилась з його очей и впала на голову маленького Семена.

Тим часом вернувся й Петро. Глянувши на його, усі здивувались; навіть недужий Бовкун не втерпів и усміхнувшись промовив: „от—тепер и на чоловіка походиш, а то зовсім був цап!.. який моторний став! справді наче козак.” — Петро, зголивши бороду и підстригшись по козацьки, справді видавав своїми чорними усами и очима щось похоже на козацьку вроду.

— „Годі-ж тепер сердиться! йди до мене сину!”

Бовкун поблагословив Петра.

Тижнів через два Бовкуну стало легше: трохи по троху він и зовсім одужав. Піднявшись па ноги, він першим ділом поплентався в церкву и помолився Богу, одслужив акафист Миколаєві и молебень Пантелеймону, и поїхав до дітей. Порадовалось старе серце Бовкуна, побачивши що дочка його живе в любови и в щасті. У хаті Жука усе було по українски и нічогісенько по московски. Навтішався Бовкун унуком, а на третій день, ідучи до дому, сказав: „Ну, дітки! хоч я й одужав, але не на довго, підтоптався я, час и на вічний спочин. Так от, поки ще ноги носять, хочу я поділить вас. Той ґрунт, де я живу, з роду, з віку козацький; його я призначаю синові; а для вас, діти мої, єсть у мене добра левада у Куликах, рядом з церквою. От беріть ту леваду, там и садок єсть, та будуйте собі оселю и нехай ваше гніздо зоветься: Жуківкою... Строїться и я чимсь запоможу вас. Ще вам під Куликами 40 днів поля, 5 упрутів лісу в Нестратовщині; та ще вам: плуг волів, пара коней и 20 овець и 40 пнів бжолі... буде з вас!”

Не минуло ще й року, як на Бовкуновій леваді під Куликами збудовалась хороша оселя Жуків. Жук щиро взявся за хліборобство и пасіку, а далі й за чумацтво. И хлібороб и чумацк вийшов з його добрий и пішов Жук у гору, та в гору.

Як тільки Семен дійшов 19 літ, батько оженив його, вибравши молоду, багату и гарну козацьку дочку. Більш дітей у Петра не було. Семен, забогатівши, не кинув чумацтва и ще за життя батька

посилав на Дін и в Крим 50 паровиць. У Семена було два сини: Иван и Костюк; обох їх Семен оддав в науку: спершу до дяка, потім у повітову школу. Заворушилась у Семена гадюка панства и закортіло ёго вивести своїх синів у пани. Костюка, як кріпшого здоровем, він оддав у военну службу, де ёго під Варшавою и вбито. Ивана батько записав у канцеляристи до повітового суду.

— „Усего у мене доволі есть,” говорить було Семен Жук; „и землі, и волів, и грошей и всякої худоби, та дітьми Бог обидив: не дав мені дочки; а гарного-б я собі вихватив зятя, може-б якого вояку — гусарина.“

Одначе-ж до молодіи натури Ивана, якимсь чудним дивом, не прицепилась ні чиновничя ні панська вдача: судовик з ёго вишов нікчемний. Але Семен, задавшись задачею вивести сина у пани, не жалів грошей: сіяв їх де треба, де й не треба, поїв и кормив и судей и усю повітову судову челядь, давав хабарі и, стративши не одну тисячу, добився таки того, що ёго козацького сина, ёго Семена зробили „коллежскимъ регистраторомъ”.

Зрадів Семен и цілий тиждень у городі поїв судовиків. „Тепер я добився свого,” говорив на radoцax Семен, „тепер мого сина не наженуть на греблю, не поведуть у провод и бить ёго не можна; він чиновник... от-що! може й до майорского чину дослужиться; стовбовий дворянин буде... Еге!”

Незабаром замислив Семен одружить свого „чиновника” и хотів вже засидать сватів до якоїсь Генеральської дочки; але не сталося, як ждалося! Ідучи за сватами у Конотоп, Семена понесли коні, викинули з воза и потрощили ребра. Похирів він тижнів зо два, та й Богу душу оддав.

Зоставшись самостайним господарем великої батьківської худоби, Иван Жук мерщій кинув суд и службу; спалив у печи свій „мундір,” убрався в свитку и взявся за хозяйство. Вольним чоловіком зажив він у своїй Жуківці з своєю старою ненею.

— „Ти-б, синку, женився!” скаже було вона ёму, „нехай би я попестила унуків; а то закрию очи, не знаючи — чи не зведеться наш рід.“ — Иван подумав и промовив: „Воно й справді треба одружитись.. а то зостанусь один... якось ні яково буде.”

— „Кого-ж, мамо, сватать?” спитав він неньку.

— „Отсе таки, кого?” одповіла, дивуючись, мати. „Хиба мала наша околиця! поїдв Ніжен чи в Конотоп, або в Ромни, мало хиба дівчат! яку хоч сватай!”

Не іздив Жук шукати своєї судженої; бо мабуть и справді „судженої конем не обїдеш”. Раз стоячи в церкві на крилосі, він

запримітив, як вийшла в церкву стара бабуся, убрана по городянски, а з нею молоде дівча літ 17, чорняве, чорноброве, миловидне. Жук так задивився, що забув, що взявся читать апостола, та вже дячок, пхнувши ёго з легка під бік, сказав: „прокимен: глас пятый: „Ти господи сораниши ни и соблюдиши нп.” Після церкви Жук розпитався, що та стара пані була Тетяна Осиповна Манжоліха, а з нею дочка її Олена Василівна. Жила Манжоліха на своїм хуторі, вдовуючи вже 15-те літо. Олена була у неї остання дочка: перших трох вона вже повидавала за між: одну в Прилуку, другу в Ромни, а третю аж у Глухів. Хутор Манжоліхи був на другім боці Куликів: Жуку траплялось чуть про Манжоліху, але ні разу не доводилось бачить її, або її дочку; та й трудно було де небудь крім церкви побачить Манжоліху, бо вона була неспушта хозяйка, не любила роз'їзджать нікуди по гостям, навіть и до церкви вона їздила „ради в годи”. Жук, недовго думавши, сів в бричку и покотив до Манжоліхи. Не минуло й пів року, як Жук одружився з Оленою Тарасовною. Бог наділив їх сином Семеном и дочкою Ориною. Мати Жукова, діждавши унука, не випускала ёго з рук. Померла вона того року, як Семена одвезли учиться в Ніжен.

И жив Иван Жук наче в раю: з жінкою любились вони щиро, дітьми втінались, худоба їх множилась. У пани Жук не ліз, од судовиків и урядників цурався, наче чорт ладану. Сім'я и хозяйство — були увесь світ ёго. Жук збудовав новий и простірний будинок; у господі у ёго було усе чисто, просто, без панських вигадок, ні в чім не видно було розкоші, але ві всім примітно було, що сей чоловік ні в чім не терпить недостатків.

Наступив семий рік молодому Семену Жуку и став ёго батько гадать про освіту сина.

— „А що, матусю!” говорив він неньці, „пора вчить Семена.”

— „Може й пора, сичку! Се ти лучше мене знаєш... договори дядка, нехай учить.”

— „Ні, матусю! дяк не годиться! треба когось кращого шукать.”

Став Семен радиться з жінкою. Вислухав и її пораду, ні на чому не рішив и поїхав шукать синові вчителя в Ніжен.

В той час жив у Ніжені чудний чоловік: хто він такий, відкіль родом, відкіль приїхав, чого приїхав? — ніхто сёго не знав; навіть мало хто знав и про те, чи давно він став жити у Ніжені. Зате мало хто й не знав Ивана Ивановича (так звався той чоловік). Призвища ёго правдивого тож ніхто в Ніжені не знав; а подражнили ёго Півтора-Іваном (за те, що він був дуже високого зросту), и під сім прозвищем трохи не кожен

з Ніженців знав Івана Івановича. Завсігди Іван Іванович ходив в одинаковім убрані: чорний довгополий аж за коліна сюртук, застягнутий од шиї до пояса на усі гудзики; на верх сюртука шинеля з сіро-синього сукна; на голові картуз широкий, у руках товста сучковата грушова палиця: — от и увесь Іван Іванович! Голова лиса, тільки на висках та на потилиці куштики сивого волося; вуси густі, сиві, але короткі, ніби підрізані; лице довге, усе в морщинах, під лівим оком бородавка, очи з-синя чорні наче крило у ворона, а в тих очах так и світився розум, ласка и якесь потайне, глибоке, старе горе. На вид можна було сказати, що Івану Івановичу літ під 60 и що він, як кажуть: „не одну повну випив лиха” и пережив не одну безсонну ніч. Жив він у Ніжені з того, що вчив по дворам дітей: він знав и науки и музику и мови: з Німцем говорив як берлінський Німець, з Французом не уступав Парижцю, з Поляками говорив як чистий Поляк, добре різав и по великоруски и по малоруски. Читав в оригіналах и Петрарку и Шекспіра и Байрона. Байрона здається він вивчив на память. От на сего то чоловіка и вказав Жукові один ніженський педагог, до котрого обернувся Жук за порадою...

— „Добре!” сказав Іван Іванович; „я поїду до вас вчить сина. В городі мені вже остило жить; хочу спочить в селі; добре, поїду.”

Жук почав був умовлятися за плату. Іван Іванович ёму одрізав так: „Я чоловік одинокий, мені не багато треба на прожиток; а збирать ні для кого то й не люблю я грошей... Мені треба от-що тільки: тепла хата, подушка, сніп соломи, кусок хліба, ложка горячої страви та шматок мяса... хиба ще тютюну люльку.”

— „Та як же таки так,” почав говорить Жук; „так якось не яково; безплатно не можна.”

— „А коли не можна, то й не треба... й не берить мене!”

Жук більш не суперечив и взяв до себе Івана Івановича.

На Наума (1. студня) рано в ранці Жук покликав до себе поца з причтом; одправили молебень и „ввели хлопця в науку.” Принявся Іван Іванович за Сеню.

— „Як ви ёго учити мете?” спитала раз Жучиха Івана Івановича.

— „Се вже моє діло,” одрізав він.

— „А чому вчити мете?”

— „Учити му тому, що сам вмю, а до того: любви и правді...”

Жучиха не знала, що на се й сказати. Иван Иванович спав в одній хаті з Сенею. В сьмій годині з ранку він будив хлопця, велів йому зараз же витерти усе тіло холодною водою, хутчій одягтись, и виводив його гулять на двір. Погулявши приводив його снідати; поснідавши витворяв з ним гімнастичні штуки, давав хлопцю спочити и тоді садив його за книжку. Од книжки знов на двір, за гімнастику. Після обіду хлопа бігало само, а спочивши Иван Иванович починав вчить його музиці. У вечері вчитель розказував що не будь Сені; в 8-ій годині давав йому вечерять, а в 9-ій виражав спати. — Гулять водив Сеню Иван Иванович більш туди, де йшли які-будь роботи, звертав хлопці гадки на роботу, на робітників; инколи було й сам візьме щип або косу чи заступ, и якийсь час робить у гурті з робітниками; а Сеня дивиться на вчителя, таї собі за роботу. Иван Иванович зробив Сені щип, граблі, лопату; а батько купив різні інструменти столярські. Дитина не то що привязалась до вчителя, а так полюбила його своєю чистою душею, що ні на одну годину не розлучалась з ним.

— „Зовсім ви, Иване Иванович, одбили у мене унука,” говорить було Сеніна мати.

Усміхнеться на сю річ Иван Иванович и лице його якось засяє... Сам Иван Жук тож полюбив щиро Ивана Ивановича: та не можна було й не полюбить його, такий він був приязний, жвавий и щирий.

И здавалось, що сама благодать царює и в домі и в сьмі Жука. Ніколи у сьмі його не показалась ні одна чорна хмара; з роду між подружжєм не пробігла чорна кішка!.. Хоча Иван Жук и був трохи упрямий, але Олена Василівна своєю добрiстю зміла так обійти, так повернуть, що Жук не то що не одмовляв їй ніколи ні в чому, але на кого-б він не розсердився — вона прийде до його, візьме за руки и скаже: „годі, Иване! серцем не допоможеш”, и скаже вона ті слова так мило, так принятно, подивиться на чоловіка таким поглядом, що той зараз и осяде и скаже: „воно й правда! и якого врага я тільки кров свою псую...”

Годів через два після того, як Иван Иванович поселився у Жуківці, раз на весні Жук сидів у своїй пасіці. Вже повечеріло: чує Жук, під тином щось пищить. Глянув Жук — дитина; взяв він її и приніс до дому.

— „А йди сюди, жінко! Бог талан наслав!” гукнув він на Олену Василівну.

— „Що там таке?” спитала жінка.

— „Та ну бо вже швидче йди дивись!”

— „Що се? дитина!.. де ти узав?”

— „Еге, де узяв! Бог дав... Бач, ти родила одного сина, тай заговіла, а мені мало сина, треба ще дочку... своєї нема, так от чужу Бог посилає. Бери швидче!”

— „Годі шутковать! кажи: де узяв?”

— „Під пасіку хтось підкинув.”

— „Отсе! Господи! чи воно-ж хрищене?”

Подивились: справді дівчина; бачиться, нехрищена ще. Охристили, нарекли Софією. Доглядять Соню узялась стара Жучиха: „Се на мене Господь зглянувся,” говорила вона: „одібрали у мене внука, от Бог и послав мені утіху.” Ніхто и не подумав розпитувать, чия то дитина. И росла Соня у Жуків як рідна дочка, и ні змалку ні зрісши не чула вона ні од кого, що вона не сестра Семену, не дочка Івану Жуку.

Минув ще рік и Олена Василівна порадовала свого Івана, родивши ёму дочку Орину, и в Жуківці пішло жите ще веселійш.

Прості селяне любили Жука. Не було в Куликах такої семі, котра-б не знала Жука и котрій він не став би коли-будь в якій пригоді, або запомозі. „Жук у нас золотий пан; таких панів мало на світі,” говорили Куличане. „Прийди до ёго хоч серед ночі, він не одмовить тобі ні в пораді, ні в запомозі. — ‘Позичте, пане, карбованця, чи два.’ — А на що тобі? питає, може на пропій! так и не проси, не дам. — ‘Ні, пане, на подушне треба, або на чоботи.’ — Добре, на! и дасть, тільки питає: коли вернеш? ‘Як зароблю, пане.’ — Е ні, так не можна! треба срок; який хоч срок, а щоб був. — Прийде срок: — вже хоч умри, а принеси Жукові гроші, а то в друге з роду не повірять... Проценту він ніколи не візьме, а срок здорово береже. И в самого ёго — слово святе!” Так говорили про Жука селяне. За те-ж и слухали вони ёго! Скаже було Іван Жук: „завтра, люде добрі, треба косить!” и усе село вивалить до Жука на косовицю!.. Настане возовиця: „поможіть, хлопці, хліб перевезти,” озветься Жук, и дивись: у неділю, після служби божої, з усього села з навантаженими снопами скриплять вози на Жукове гумно. Усе у Жука робилось толокою! Сусідні пани не долюбляли Жука, особливо після знесеня крпацтва. Наїдуть, бувало, и приказчики й самі пани у козаچه село Кулики, клінають людей на роботу; сулять добру плату, але ніхто не піде, поки не скінчена робота у Жука. „Не можна йти,” кажуть, „не годяться; ще в свого пана не поробили, — після Жукової толоки підемо.”

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЄПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскія.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

ІІІ.

Преподобний Теодозій Печерський.

В сю добу, коли Русь прийняла християнство, православна церков живилась монашим духом и релігійне благочестє було під виключним впливом монастирського погляду. Складось виображенє, що чоловік може вгодити Богу більш усєго добровільною повздержливістю, терпіннями, гнобленєм тіла, виреченєм ся зсякого земного добра, навіть відцуранєм ся від собі подібних, — що Богу мила печаль, смуток, слєзи чоловіка; и напротив, весела, супокійна жизнь єсть угодженєм дияволу и веде до погибели. Образцем богоугодного чоловіка став ся пустинник, що зірвав усякі звязи з людьми; прикладом високої християнської чесноти ставили затворників, що добровільно сидли в тісній келії, печері, на стовпі, в дулі и т. п., живили ся нужденною, грубою стравою, зьобовязали ся до мовчаня, мучили тіло тяжкими желізними кайданами и виставляли єго на всі невгоди нечистоти. Коли не всі мали вести таку жизнь, то всі по крайній мірі обовязані були в набожности приближати ся до такого идеалу. Слово *спасєнє* в християнськім змислі тісно звязувалось з звичаями, що виражали більшє або менше таке стремліне. Цілий склад богослужєня був такий, як би уложений для монастирського житя: довге читанє и стоянє, багато молитов и правил, надзвичайно зложена символіка и обрядність — все прикладало ся такому людскому товариству, де-б чоловік міг виключно займати ся молитвою. Сама основа молитов, що вїйшли в церковний звичай и були уложєні затворниками, мала більшє признак монастирського, як світського житя. Доконалий затворник був найвисшим идеалом християнина; за ним, після благочестивого погляду, слїдувала монастирска поспільність — товариство безженних постників и працєвників, що вважали ся справдєшним християнским товариством; за єго межею був уже „мір”, що доступав спасєня тільки молитвами затворників и монахів и скілько-змога приближенєм до установ

монастирського життя. Тому-то цист, яко одна з тих установ, мав и доси має у народа важне значіне в ділі спасеня. Тому-то вступлене в монастир вважалось особливо богоугодним ділом, тим більше, коли з сим були сполучені повздержливість и трудности; тому-то набожний мирянин думав перед смертю вибавити ся од вічної муки и записував у монастир своє майно або сам спішив постричи ся. Хоч вінчане в церкві и признавало ся святым ділом, однак монаше безженство ставилось далеко висше від сподружнїї жизни; набожний чоловік в поучаючих житєписях и проповідях міг безперестанно стрічати приклади подані яко образці, як-то святий муж оминав подруже або навіть утікав від жінки для уєдиненого або монастирського життя. Народній благочестивий погляд ишов в сім злучаю дальше від самої науки церкви и всяке зближене полів, навіть в подружю, називав гріхом. Звісно, що й доси мної між народом толкують первородний гріх Адама и Еви половим зближенєм, хоч таке толковане давно відкинула церков. Та мимо того сама церков признавала безподружню жизнь висшою сподружнїї и родинної.

Монастиреви, з єго уставами, з єго релігійними споминками й переказами, суджено було стати ся осередком духової жизни, висшим центром просвіти, котрої лучі мали падати на наш грішний світ. Коли Божа довготерпеливість щадила сей грішний світ, достойний кари за всі провини и гріхи, то се, після релігійного погляду, завдячував він именно вставленю тих подвижників, що відреклись від него и згордували єго широким путем з усіма втіхами. Вони молились за грішний світ и в сім залежала їх любов и служба людській суспільности.

В тих часах, коли духовна діяльність оберталась майже виключно в релігійній сфері або по крайній мірі була під сильним впливом релігії, понятно, що монастир став ся школою для народа; монахи були єго наставниками; в монастирях громадила ся книжна наука и значна часть збереженого до наших часів письменства носить на собі характер монаший.

Так було в византийскім світі и то само перейшло до нас. Хоч поруч з тим перенятим напрямком проявлялись проблєски самостійної духової діяльности свіжого и даровитого народу, та для потомства вони не видержали ривалізації з монастирским духом. Печерський патерик, що містить життя святих черців печерського монастиря, став ся в протязі віків твором звісним усєму рускому народови, навіть неписьменному; між тим поетичний твір XII. віку „Слово о полку Игоря,” перехований злучайно в однім списку, служить сумним свідцтвом о затраті другого рода літератури, що

не мала в книжнім світі тої кріпости, якою тішились монастирські твори.

Поняття про відреченє від світа, про гноблене тіла, уединенє и монастирську жизнь прийшли до нас, конечно, разом з хрещенєм. Хоч в часах Володимира в старинних списках літописи не говорять ся про монастирі, та се певно тому, що християнство щопино вводилось; однак правдоподібно й тогді вже появились перші початки монашого життя. Про часи Ярослава маємо певну вість, що за ёго княженя почали ся монастирі и умножили ся черці: сей князь любив духовних а особливо монахів; та перші початки були слабі задля недостачі людий сильних волею. Правдивими основниками монастирської жизни були: Антоний, а більш усёго Теодозий, що заложили печерський монастир. Звичай викопувати печери и поселяти ся в них задля спасеня повстав в Єгипті и истпував на цілім Сході. Разом з релігійними переказами зайшли до нас и оповіданя про печерників, що вгодили Богу: появили ся наслідувачі. Перший став копати печеру коло Києва Іляріон, священник в селі Берестові, що потім став митрополитом. Коли сей покинув печеру, поселив ся там молодий Антоний, родом з Любеча, що ходив на Атоньську гору и там постриг ся в монахи. Повернувши в отчину він не вдоводяв ся житєм в монастирях основаних в Києві, поселив ся в печері, морив себе повздержливістю, споживав тільки хліб та воду и то лише через день. Скоро однак слава ёго рознеслась по Києві, набожні люди приносили ёму потрібне до життя. Приклад ёго вплинув на якогось священника, именем Никона; він пристав до Антония и став жити з ним в печері. За ним явив ся третій товариш: се був Теодозий.

Нам осталося жите того святого. Воно неперечно давпе, бо звисне з рукописий XII-ого віку, и згадує ся в нім, що написав ёго Нестор, печерський літописець. Після того життя уродив ся Теодозий в городі Василеві (нині Васильків) и хлопцем переселив ся з родичами в Курск. Він втратив отця в тринадцятім році и остав під доглядом матери, женщины упрямої и строгих обичаїв. Змалку замітна була в нім мовчальність и задумчивість; він усувався від дитячих игрищ; релігія стала притягатн до себе сю скуплену натуру: релігійне чутє рано пробудилось в нім и заволодило всім ёго битом. Перше, в чім се проявилось, було стремліне до простоти; ёму противні здавались зверхні відзнаки, котрі надавали ёму перед низшими ёго становище в сусільности; він не терпів блискучої оджи а надягав таку, яку носили роби, и разом з ними ходив на роботу. Мати сердилась за се, а навіть

була свого сина. Якись подорожні богомольці заняли ёго розказами про Єрусалим, про місця де жив, учив и терпів Спаситель, и Теодозий тайно уйшов з ними. Але мати дігнала ёго, вибила, закувала и держала в оковах, доки не приобіцав не втікати з дому. Коли вже Теодозий був вільний, став печи просфори. И за се мати сердилась на него, бо вважала, що таке занятє не личить ёго роду. Материнський деспотизм вивів в-друге хлопця з мук: він утік від неї до якогось городу и пристав до священника; та мати знов найшла ёго и знов вибила. Таке невдоволенє матери з набожности сина обьясняє ся поганьским станом, в якім ще тогді були рускі люди, бо християнство проникло до них недавно; в Курску, городі глухім, незначім, не було ні одного монастиря; мешканці, хоч хрещені, не познакомили ся ще з монастирским битом; звичаї монашества для них здавались дивними и дикими. Муж, котрого Жите називає властителем города — правдоподібно княжий муж, посадник Ярославів —, полюбив Теодозия, взяв ёго до себе до дому и одягав в хорошу одіж. Та Теодозий давав сю подаровану одіж убогим а сам ходив в простій и наложив собі на тіло желізні ланьцухи: він певно чув, що святі затворники носили желізні пута и став їх наслідувати. Мати несподівано побачила сі кайдани, що до крови розїдали тіло еї сина, зняла їх и знов ёго вибила.

Тогді хлопець рішив ся втікати, до чого б не дійшло. Він чув, що в Києві є монастирі, и туди виправив ся, щоб там постричи ся. Дорога не була коротка, та ще й Теодозий еї не знав; на щастє він стрітив купецкий віз, що їхав з товарами в Київ, и не спускав ёго з очей; йшов за ним слідом и задержувавсь тогді, як віз задержував ся, и знов йшов дальше, як віз рушав з місця. Так дібрав ся він до Києва. Але київскі монастирі ще менш припали до вподоби Теодозию, як Антонію. Молодець був бідний, ёго нігде не хотіли прийняти в монастирях. Він почув про Антонія, пішов до него и просив, щоб ёго прийняв до себе.

„Сину — сказав Антоній — печера то місце сушне и тісне, а ти молодий: я думаю, що ти не витерпиш скорби в сім місці.“

„Чесний отче — відповів Теодозий — ти всё предвиджуєш, ти знаєш, що Бог привів мене до твоєї святости. Всё, що скажеш, буду чинити.“

Він казав Никону постричи Теодозия. Було се за князя Ярослава. Мати по чотирох роках вислідила пропалого без вісти

сина, приїхала в Київ и з великим трудом за помочию Антонія побачила ся з сином.

Теодозій не дав змінити ся ніякими просьбами и мольбами матери и намовив її прийняти пострижене.

Вона рішилась на то, тільки щоб могла ніколи видіти сина, и постриглась в монастирі св. Николая (на так званій Оскольдовій могилі).

Мало-по-малу збільшалось число затворників. Один молодий чоловік, син боярина, приходив слухати науки затворників и на-конець рішив ся прилучити ся до них. Никон постриг ёго. За ним постриг ся другий, скопец Єфрем, приналежний княжого двору. Ті злучаї розсердили против печерників київского князя Ізяслава Ярославича так, що грозив розкопати їх печеру. Князь посердив ся, але дав спокій затворникам: за то син боярина, пострижений під именем Варлаама, витерпів більшу борбу ис своєю родиною. Він був жонатий. Отець взяв ёго силою з печери и уживав всяких способів, щоб відвести ёго від монашества, и поручив ёго жінці подійствовати на него своєю любовою. Оповідач представляє ласканє жінки зовсім так, неначе б діло йшло о хитрощах блудниці. Варлаам сидів в куті, не брав поданої ёму страви и не зважав на ласканє жінки: так провів він три дні, мовчав и тільки в мисля просив Бога, щоб скріпив ёго и вибавив від хитрощів жіночих. Наконець родичі побачили, що нічого з ним не вдіють, и відпустили ёго ис слёзами; оплакувала ёго повдовіла жінка, плакали слуги, бо любили ёго; Варлаам нічим не зрушив ся. Місце те в житєписи може послужити образцем тогдішного погляду. Після того погляду, що часто стрічає ся в писанях монахів, ставить ся монаша одиночна жизнь висше над сподружний союз и родинні звязи, хоч вони все були одобрені и освящені духом Христової релігії и уставами православної церкви.

Варлаам поставив над печерою перков и був игуменом після того, як Никон пішов з Києва в Тмутаракань. З того часу тут положено початок до монастирського житя. Незабаром переведено Варлаама на бажанє князя игуменом в монастир св. Димитрія в Києві, а замість него, по благословеню Антонія, вибрали брата игуменом Теодозія.

Доси жили всі печерники в тісноті дуже нужденно, живили ся хлібом и водою, приправляли собі сочевицю в суботи й неділі, але часто в недостачи сочевиці вдовольали ся вареною зелениною. Теодозій переходив усіх своїми трудами, бо був дуже сильного складу тіла. Він усім служив, носив воду, дрова; всі жили руч-

ною роботою, а за призбираний гріш купували собі муку; кождий мав змолоти свою часть; колиж інші устали й відпочивали, Теодозий мов за них. Літними ночами виходив він з печери, роздягав ся до пояса, плів шерсть на копитка (погавки) и клобуки (чернечі шапочки), котрі потім продавав для свого удержаня. Під час роботи співав він псалми, між тим як мухи й комарі кусали ёго до крови. Він перший приходив до церкви на службу божу, а остатній виходив, через цілий час служби божої стояв на однім місци и не ворухивсь ані трохи. Таке насилуванє и покірність приносили ёму повагу й славили ёго.

Коли Теодозий став игуменом, показав великий талант устроїтеля й правителя. Зверхні знаки власти не тільки не зманювали ёго, але були ёму навіть противні; за то він умів управляти в самім ділі, як ніхто, и своїм норовственным впливом держав монастир в безумовнім послуші. Він вигледів одповідне місце для збудуваня церкви недалеко від печери и в короткім часі збудував там другу церкву в имя Пресв. Богородиці, построїв коло неї келію, переселив ся там з братиєю з печер и післяв одного монаха до Єфрема скопця в Константинополь, з просьбою прислати для новоустроенного монастиря устав. Єфрем скопец, бувший пострижений печерский, прислав Теодозію устав студийского монастиря в Константинополи, що славив ся святостю своїх сподвижників и ревностю їх в православию підчас иконоборства. Сей устав був отже багато віків уставом печерского монастиря.

Теодозий був дуже строгий, вимагав від братий точного вповнення устава и неустанно наглядав, щоб монахи не улекшали собі монаших трудів. Він ночами обходив келію, часто підслухував під дверми, а коли вчув, що монахи розмовляють між собою, то ударяв палкою в двері. Нікому не позволяв мати ні якої власности и коли найшов що-небудь подібного в келію монаха, то кидав в огонь. Ніхто з монахів не смів нічого зїсти крім того, що подавано на спільний стіл. Головне, чого вимагав він — се безмежний послух воли игумена, послух без усякого розмислу. Се ставило ся висше посту, висше всяких змагань змореня тіла, висше молитов. Всяке переиначенє приказу игумена обявляло ся гріхом. Одного разу подав ключар братію на стіл хліби, котрі игумен казав подати на попередній день; ключар зробив сю зміну тому, що минушого дня в монастири були вже інші хліби. Теодозий казав хліби подані не в означенім дню кинути в воду, а на ключара наложив покуту. Братя були привчені строго и буквально сповняти волю игумена: одного разу дверник не пустив

у монастир князя Изъяслава, тому що той князь приїхав у таку пору, коли Теодозий наказав дверникови пускати посторонних в монастирську загороду. Вимагаючи від братії строгої жebraчої и пісної жнзни, він сам був для інших прикладом: їв звичайно тільки житній хліб, варену ярину без омасти и пив тільки воду; в великий піст від пущеня до п'ятниці вербної неділі запирав ся в тісній печері; все носив на тілі волосяницю, а поверх волосяниці лху свитку и крім рук не мив ніколи свого тіла.

Теодозий приписував своїм монахам строге віддалене від світа, що вважав ся гніздом всякого зла, але відносив ся до світських людей з християнською любовю: він устроїв коло монастиря дім для калік, сліпих, хромих и давав на них десяту часть монастирських доходів, а в суботи посилав хліби по тюрмах. Хоч монастир мав неперестанні приноси, однак Теодозий не нагромаджував багачтв, давав їх другим и часто бували дні, коли монастир нечаяно попав у велику недостачу. Теодозий в тім згляді здавав ся на волю Божу; часто в оправдане такої надії неждані приноси визволяли братню з недостачі. Світські люди удавались до Теодозия з просьбами, щоб заступав ся перед князями и судьями; він помагав їм своїм заступством, бо князі и судьї зважали на голос Теодозия, яко праведника.

Часто князі приходили до него, а також призивали до себе. Одного разу прийшов він до князя Святослава Ярославича и застав там велику забаву: одні грали на гусях и органах, другі співали пісні. Теодозий сидів и слухав ис сумним видом а наконєць промовив: „Чи так буде й на тамтім світі?“ Князь казав зараз застановити забаву, зважаючи на присутність затворника, и потім вже Теодозий не стрічав у него таких забав; та се не спиняло князя віддавати ся забавам тогді, як не було Теодозия.

Добрі відносини до князів не спиняли Теодозия дорікати їм несправедливими ділами. Коли Святослав вигнав брата свого Изъяслава, Теодозий дорікав ёму и в своїм посланню до него порівняв ёго з Каїном, що вбив брата свого Авеля. Святослав так розсердив ся за се, що грозив заслати печерского игумена в темницю. „Я тому рад, сказав Теодозий; для мене се найлучше в жнзни. Чого мені лякати ся: чи втрати майна и багачтв? чи мені розлучати ся з дітьми и селами? Нагими прийшли ми на світ, нагими також вийдемо з него.“ Князь перестав дальше прослідувати Теодозия, котрого всі поважали, але й Теодозий перестав дорікати Святославови, а тільки при кожнім злучаю просив повернути братови кня-

женє; також в своїм монастири казав поминати в ектеніях спершу Изъяслава, яко великого князя, а за ним, вже из зглядів, Святослава.

До нас дійшли деякі науки игумена Теодозія: одні з них звернені властиво до монахів и відносять ся більш до питання богослуженя и монашої жизни; инші загально до християн. В одній з наук останнєго рода „Про кари Божі“, в котрій Теодозій признає суспільні нещастя як: голод, слабости, напади ворогів, наслідками наших гріхів, що стягають за собою кару небесну, — він гапить між иншими різні поганські забобони тогочасної громади, що недавно приняла християнство. Таким робом стрічу з черцем, черницею, лисим конем и свинею вважали яко лихе віщуване и то спонукувало йдучого вертати назад. Теодозій нападає також на віруване в чиханє, на чари, ворожби, зловіщі знаки, лихву, на світські забави, на музику, що тогді складала ся з гуслий и сопілок, на сміхованців, на поганський обичай цілувати ся з жінчинами підчас бенкетів; більш усєго розводить ся про пиянство, яко хибу тогдішньої суспільности, але pozwalaє впрочім пити мирно. Замітно, що Теодозій, відповідаючи князеви Изъяславови про деякі предмети релігійні, лагіднійший в правилах о пості, як звичайно церковні вчителі пізнійших часів. В середи и пятниці приписує він світским людям здержувати ся тільки від мяса а одним черцям від молочних страв. Повздержуване від мяса в середи и пятниці не обовязувало безъусловно, и духовні могли так накладати як и увільняти (аще связань еси отцемъ духовнымъ въ среду и пятокъ мясо не ясти, отъ того же и разрѣшеніє прими). В загалі ніхто не повинен сам накладати собі постів, тільки тогді постити, як каже духовний отець. В господні и богородичні празники, також в день 12-и апостолів, коли припадають в середу и пятницю, Теодозій позволяє їсти мясо. Теодозій строго відносить ся до иновірців: „Жийте мирно не тільки з друзями, учить він, але й з ворогами, однако тільки не своїми ворогами, а не з ворогами божими; своїм ворогом сей тобі буде, хто вбив би перед твоїми очима твоєго сина або брата; прости ёму всё; а божі вороги — жиди, єретики; що держать криву віру... Нема лучшої віри як наша чиста, чесна, свята; живучи в сій вірі можна избавити ся від гріхів, доступити вічного житя, а тим, що у вірі латиньській, вірменській, сараценьській, для тих не ма житя вічного, ані части не святими.“ Він виступав против віротерпимости: „хто хвалить чужу віру, той свою хулить, а хто хвалить и свою и чужу разом, — сей двоєвірець; хто тобі скаже: и ту й другу віру Бог дав — ти скажи ёму: хіба-ж Бог двоєвірен? Письмо каже: оден Бог, одна віра,

одно хрещене.“ У відносинах до латинян Теодозій наказує православним віддавати за них дочки и брати в них жінки, братати ся з ними, кумити ся, їх цілувати, їсти з ними й пити з одного начиня: коли латинянин буде просити їсти або пити, то дати йому з осібною начиня, а потім вишолоскати и змовити молитву. Не менше приказує він князеви всякого невірною, як и правовірною, накормити, одити й визволити з біди. Більш усіх ненавидів Теодозій жидів и житєписець його говорить, що він ходив до жидів ім докоряти, досаджав ім, називав беззаконниками и відступниками и бажав, щоб його вбили за Христа.

(Конець буде.)

Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Гл. Антоновича и М. Драгоманова.

Т. I. Кієвъ. 1874.

(Конець.)

Найкраще заховані и найгарнійші між думами того тому збірника — то дума про „Саміла Кішку“ и дума про „побіг трёх братів из Азова“; вони и що до объему перше місце займають між думами. Для доповненя мого огляду подаю читателям коротку їх фабулу, нагі два факти, котрі народному поету дали мотив до двох творів недорівнаної краси. В обох думах описаний побіг невольників з неволі. Сомко Кушка (особа исторична, коло р. 1599), атаман запороский, страдає в турецкій неволі на великій военній Галері, разом з півчверта стом товаришів козаків, між котрими три из старшини козацкої. Четвертий, Лях Бутурлак (потурнак*?), сотник переяславский, потурчив ся и в часі, коли діє ся факт, вже від 24-х років живе вольний, служить ключником при Галері, т. є. сторожом над невольниками, бо носить 84 ключів, котрими ланцухи невольників замкнуті. Молодий властитель Галери, Алкан Паша, „князя трапезунцке“, іде з великим почтом оружених Янічарів и Турків и богатими приборами до города Козлова, до „дівки — Санджаківни“ в зальоти. По дорозі пізнаємо всю нужду неволі, яку козаки терпіти мусять, и двознач-

*) Тогочасні хроністи польські називають перекинчиків бісурмежских „потурнаками.“

ний характер потурнака, давнього сотника переяславського. Алкан паша, видно, недовірливо дивить ся на своїх невольників; він має грізні сні, але и ему дума не відмовляє зовсім гуманного чувства, кладучи ему в уста всюди в промовах епітет: „бідні невольники.“ Допливши до Козлова, виходить Алкан паша до міста и гостює разом з Турками и Япичарамп у Санджаківни. Але він не довіряє и Ляхови-Бутурлакови; висилає Турків на підслухи до Галери, чи Бутурлак не змовляє ся з невольниками, — аж успокоєний описаною сценою брутальства, яка відбулась на Галері між Сомком Кішкою а ключником, відає ся зовсім радощам бенкету з Санджаківною, а вірному ключникови посилає на Галеру напйтків. При вині находять на перекинчика невеселі думи; він згадує віру християнску, ему тяжить самота; він запрошує до вина Сомка Кішку; але Сомко Кішка піби пє, а вино все виливає на сторону, поки ключника не запоїв до сну. Тоді він виймає ему ключі з під подушки и роздає козакам, щоб повідмикали замки у своїх ланцухів, але ланцухів не каже скидати з себе, доки не мине північ. В ночі вертає Алкан паша з Турками на Галеру ночувати — тихцем, щоби вірного ключника не збудити; перед спанем каже оглянути ще при світлі всіх невольників, чи котрому ключник, підпивши, не дав пільги. „Бог поміг,“ каже з сумліпною докладністю дума, — хоч всякого чоловіка оглянули, але „за замок руки не приймали.“ О півночі, коли Турки полягали спати, Кішка встає, тихо скидає з себе кайдани, будить козаків и наказує, щоб также тихцем ланцухи покидали в море, роздає вибрану зброю и убиває сонних Турків, лишаючи Ляха - Бутурлака живим, щоб був за яризу*) військового. Рано Галера відпливає з вольними козаками з пристани, супроводжена з берегу плачем Санджаківни, котра, не знаючи що сталося, жалуєсь на Алькана пашу, що її на сором покидає так скоро. Бутурлак справді стає козакам в пригоді. За ёго порадою Кішка половину козаків посадив яко невольників при веслах в кайданах, друга половина перебираєсь в турецьке платє. Від Царгорода вибігають против них 12 Галєр турецьких, поздоровити Алкана пашу з Санджаківною; дають сальви з гармат. Тоді Бутурлак промовляє до них „раз по турецьки, а друге по грецьки,“ щоб тихо

*) Слово „яриза“ мені не зрозуміле. Колядинки у нас, идучи колядувати, мають з собою одного „березу,“ бутя може, вопсований вираз з „яризи“; „береза“ дає усему лад и пильнує именові мішка, до котрого складають дану їм коляду (дарунок); після сего значив би яриза отілько може, що шафєр, господар.

з Богом відпливали, бо Алкан паша спить, „на похмілє знемагає.“ Таким способом допливають до Лиману дніпрового; кланяють ся Дніпру - Словуті и дякують Богу за визволенє з неволі. Але при Теңдер - острові стоїть гетьман запороский Семен Скалозуб з козаками на сторожі; помітивши Галєру, він їй не ймає віри, хоч єго товариші догадують ся, що се може утікаючі невольники. Дума, перепровадивши нас через цілу скалю ріжнородних чувств, дійшла тут до пункту кульмінаційного цілого дійства, розвиваючи ситуацію глибоко зворушаючу, повну трагічної грози. Бідні невольники, що прожили „пятьдесять чотири літ в неволі,“ висвободились з неї послідним висилком енергії, підступу, смілости, минули стілько небезпечеств від ворога и елементів; коли вже думають бути на кінци своєї Одиссеї, вже бачать рідну землю, чують шум рідного Дніпра, вже дякують Богу, що їм дасть тепер хоч на хвилишку прожити на волі: в тій радістній, неоціненій для них хвили, котрої вижидали довгі літа, котрої надія може тільки давала їм силу переносити на собі тяжку муку неволі — параз бачать вимірені против себе гармати, пізнають з далека, як не хто инший, а тільки їх брат, гетьман запороский дає недвозначний приказ козакам, як козаки гармати „набирають“ (ладують). Дума, розуміє ся, не опише нам тих всіх чувств подрібно, як се и зрозумно по натурі епічної поеми; але слухач чи читатель має час, проміж довгі розважування Скалозуба и єго козаків — чи стріляти чи ні —, перейти сі чувства в думці и відчуті в серцю. Розважання скінчились. Козаки бють з гармат и вражають Галєру; вона починає тонути, „дніпрової води“ наберати... Але Сомко Кішка найшов вже свою притомнісгь духа; він виступає на чердак (поклад), добуває „червону, хрещену, давню корутву“ козацку и

Розпустив,

До води похилив;

Сам нпзенько уклонив:

Козаки, панове молодці! сия Галєра не блудять,

Ні світом нудить,

Ні много люду царського (турецького) має,

Ні за великою добпчю ганяє:

Се єсть давній, бідний невольник,

Кішка Самійло из неволі уткає;

Були пятьдесять чотири годи у неволі,

А теперка чи не дасть нам Бог хоч час на волі.“

Скалозубові козаки ратують тогді єго и товаришів на каюках; слідує бенкет, поді здобичі, радістні сальви з „семипядних пищалей.“ Часть здобичи, по козацкому звичаю, дають на три церкви, для котрих козаки здавна мають особливий пошановок:

на Січову Покрову, на Межигірського Спаса (в Києві) и на Трех-тимирівський монастир (від часів Стеф. Баторія арсенал козацький). — Дума закінчує ся звісним славословем на честь всего народу християнского и війска Запороского.

Коли дума про Самійла Кішку відслонює нам, способом дуже наглядним, плястичним, одну картину из забутої, навірно богатої в подібні епізоди истории подвигів козацьких на морю: то у думі про „трёх братів“ бачимо безыменну, вражаючу до найглибшого чувства драму розгравуючу ся на пустім, широкім степу, розтягнутім між татарськими кочовисками а першими людськими оселями на Україні, — без ніяких свідків окрім „орлів сизопірих“ и „вовків сіроманців.“ Як шйаким чином не можемо помислити, що дума про Самійла Кішку, запускаючись в такі реальні подрібности, не єсть правдивим и майже зовсім автентично, тільки з поетичною прикрасою, описаним фактом: так о думі про трёх братів лобічно мусимо признати, що се чистий твір фантазії, котра поданні собі, розуміє ся з устних аналів, о частних напевно побігах невольників мотив зуміла в так поетичній формі спожиткувати. Помимо того воца — фантазія — не пустилась и тут на бездорожа, для котрих тут було, таке широке поле; не винаходить ні яких невимірних випадків, не виводить ні яких надприродних истот, ані *deum ex machina*; в дійствующих особах дає нам людеи, між котрими навіть найгірший характер чує и діє зовсім по людски, — и тиш власне дума вражає нам так глибоко до серця.

Безлюдний, яловий степ памить від промінів літчого сонця; жаркий пісок и розпачене каміне; три брати утікають по нёму з татарської неволі. Два старші вспіли роздобути собі коней, та ще и здобич захопити: татарське дороге платє. Третий, наймолодший (звісний мотив нашої народної поезії, так в піснях як и в казках), підбігає за ними босий и „пішний пішениця“; він просить, благає братів, щоби єго підвели на конях, покинувши часть здобичи. Братя не хочуть; найстарший, котрому слабовольний середульший брат піддає ся, з жорстоким сарказмом дорікає ще єму, що не на те брали богату здобич, щоби для него, трупа, покидати її марно. Він тогді просить, щоби єго хоч самі убили, не давали єго тіла звірям на поталу; „рубати тебе,“ відказує стямившись старший, „рука не зведеться, серце не осмілиться — здоров будеш, и до землі християнської добіжиш, ховаючись по супочинках від татарської погоні, тогді як нас, на конях, скорше зазріють.“ Гонять, покинувши брата, степом; середульший м'якшого серця, лишає єму по степу знаки, щоби не змінив дороги; коли не стає тернини,

він вже й не жалує на признаку дерти своє дороге платє и покидати по дорозі. Наймолодший біжить за їх слідом, пізнаючи з вдячним чувством, що брати о нім памятали. Добігши до голих обшарів, де середульший покидав шматки одежі, він з жалем догадуєсь, що їх тут орда нагнала и полонила або повбивала: хоче шукати за їх тілами, щоб не пішли птицям на поталу. Аж в кінець дорога его знемогає; „безвіддя, безхліб'я, вітер его з ніг зваляє.“ Він девятого дня добіг до Осавур-могили. — вже-вже земля християнска не далеко, але у него не стає вже сили; лягає на могилі. До него вовки ся наближають; орли сідають в головах, зачуваючи жир. Він з богатирскою резилнацією, з смертельною пронією, веде з ними розмову, як з собі рівними, бо тепер сильнішими від него: щоб, мов, заждали ще хвилю, аж козацка душа розлучить ся з тілом; умираючи, приходить ему тиха, жалісна думка: в турецкій землі бував, не згинув, аж тут, з голоду, з нужди треба умерати. „Не чорна хмара налітала, не буйні вітри вінули, як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.“ Вовки и птиці справляють ему шумний похорон, пируючи на его тілі.

Тим часом кінні брати добігають до річки Самарки, до послідних границь пустого степу. Аж тепер обзиває ся и в старшого брата жаль за покинутим молодшим. Станьмо, каже, пождімо, може він надбіжить; я всю здобич тогді скидаю и беру его на коня. На те ему, як обуджена совість, відказує середульший, що вже за пізно; він дев'ять день не їв, не пив, его вже й на світі не має; не тепер, а перше було мати над ним змидуване. В декотрих варіантах дума закінчує тим, що брати добивають ся щасливо до родини. В других артистично лучше вироблених народня фантазия пошукує поетичної справедливости. Братя змовляють ся при відпочинку, як оправдати перед родиною, що молодшого брата нема, як вони тогді спадщину по нім між себе розділять. Тут „не сизі орли заклекотали, — то орда їх з за могили набігла; відіймають їм здобич и рубають, стріляють обох братів. Розуміє ся, що коротке моє оповіданє не в силі ані в сотній часті віддати красу поетичного оригіналу.

На сих двох витягах треба нам закінчити огляд дум; єсть їх в збірнику спору, и кожду стоїть прочитати в оригіналі, яко цінні взорці поезії між поетичними утворами всіх віків и народів. Вони дають нам міру о дорогоцінних скарбах поезії, які дух народний зложив був в тих часах у своїх піснях и які безыменні козацкі барди розсипали щедро перед слухаючим уважним товариством козацким, серед українских степів, свідків діл богатирских,

оспіваних у тих піснях, — закріваючи не одного из слухачів до таких самих лицарських подвигів и виробляючи у тогдішнього козацтва почуте самовіжі и гідности, тим сильнійше, бо поставлене під контролю такої сумлінної, у найкращу шату поезії прибраної публицистики. Про богатирські діла тих людей історія мовчить; для Сомка Кішки, приміром, літописець має заледво кілька слів споминки; богатирі, малі и великі, погинули без спомину на широких боєвищах козацких, сягаючих від Фінляндії до Царгороду, а найбільша, може найкраща часть дум про них, котрі завчасу зібрані могли-б утворити другу може Іліяду — так як побіг Сомка Кішки, по моїй думці, сміло міг би стати побіч найкращих рапсодів Одиссеї —, загинула безповоротно разом з замовклыми кобзами и замкнутими устами посідних кобзарів козацких.

Збирачі, що пильністю своєю уратовали ті останки, котрі нам подають редактори у нинішнім и подадуть ще у дальших томах збірника, заслужили на почесний спомин в історії нашої культури, а пп. Антонович и Драгоманов на велику вдячність за те, що їх из поміж з півкопи книг зібрали и зложили в одну наглядну цілість.

Вас. Н.

Літературні звістки.

— В справі нової Хрестоматії старословянської и старорускої. В „Друзі“ з р. 1874 ч. 17. стор. 391 вичитую, що на місце Хрестоматії Я. Головацкого з р. 1854 укладає ся нова — лучша и повнійша. Не пише „Другъ“, хто єсть єї спорудником. Занимаючи ся від кількох літ наукою руцини в лімназіи и призбираючи собі бодай трошечка досвіду, осміляю ся подати прилюдно сих кілька уваг моїх під осуд чести читателів, именно же незнаного мені спорудника нової Хрестоматії.

1. Після моєї гадки повинна би така книжка обіймати цілі оба перші періоди нашої літератури, т. є. від 988—1798 (до Котляревського). Таким об'ємом вирівняв би ся материял літератури и виповнив би ся з материялом обнятим читанкою Ол. Барвіньського ч. II. и читанкою Тороньського для всшої лімназіи. Слідувало би відтак помістити уступи з літописей аж до XVIII. в., так н. пр. з літоп. „Самовидца о войнах Хмельницького“, з літоп. Григорія Грабянки и Самуїла Величка; зо два Універзали гетьманів козацких; кілька Грамот з XIV. и XV. в. (Памятники диплом. и судебно-дѣлов. яз. р. & Я. Головацкого, Львовъ 1867; Хрестоматія тогож стор. 319); устуи з Статуту Литовського; устуи з переводів Св. Письма Скорини и др. и з проповідей, евхологіонів и т. п. в. XVII. (Gram. d. ruthen. Spr. v. J. Lewicki 1834 Anhang — Auszüge); приміри сядябичних віршів Київських академиків: Кассіяна Сакновича, Симеона Полоцкого, Теоф. Прокоповича и др.; зо дві епіграми гербові; примірець з Словаря Памви Берниди; передне слово Мелетия

Смотрового до его-ж граматки; уступ з Сковороди и Климентія (Гл. Я. Головацкогo: О первомъ литерат.-умств. движ. Рус. въ Гал. Наук. Сбор. 1865. II.)

2. З старословянскихъ памятників належало би дати взорці: з Фрайзпільскої рукописи, з Супрасльскої рукоп., з „Толкового Псалтиря“, „О писменехъ“ Чръноризца Храбра (Славян. Грам. съ изборникомъ П. Перевльскаго. Спб. 1868 стор. Избор. 87. 67) и всі решта обняті в Specimina ling. palaeosl. ed. Aemil. Ogonowski, Leopoli 1871.

3. Дуже користо буде для пізнаня утвору цілого помістити — по можности — передне слово, початок и „послѣсловіє“ памятника; так приміром: початок до „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (Нестор), „послѣсловіє“ до Остромира Євангелія, передне слово до Сборниківъ Свято-слава и т. д.

4. З Св. Письма и з „Словесъ“ (проповідей) в загалі менче умістити, як є в Хрестом. Голов., патомість більше уступів з Патерикону: житєписей и літописей; ціле Слово о полку Игоря має бути.

5. Зовсім не повинні мати місця в малорускій Хрестоматіі так зв. „Древній повѣсти и пѣсни о богатыряхъ“, як о Іллі Муромці, о Соловею Будимировичу, о Алеші Поповичу и т. п., бо так що до язика и форми, як також що до ідеї аж капає з них московщина. — Прибавленіє Я. Головацкогo: „Пѣсни престонародніі“ мають своє місце де инде, т. є. в особній книжочці нашої усної словесности.

6. Конечно потрібні суть замітки літературно-історичні и обьясненя труднійшихъ місць а толкованє незрозумілихъ слів до всіхъ поданихъ уступів. Черезъ недостатокъ тихъ річей йшло читанє старихъ памятників дотепер дуже неспірно; а часто відбувало ся безъ основного розуміня. Деж бо, особливо на провінціі, учитель (не кажу вже ученик) мігъ завсїгди мати під рукою добрі словарі, діла о літературі (рускій!), ексєтетикъ партій з св. Письма и всяку прочу підмогу? Кілько то слівъ бракує в Словарі Мікросіча (и в II-ім вид.), а до Словаря Я. Досковскогo навіть нема чого розганяти ся, дарма що такий шумний титулъ має! Диктованє літературнихъ замітокъ забирає много часу в школі, а зрешта най вже граматичний матеріялъ записують собі ученики з викладу учителя усного и на таблиці, то буде з нихъ досить. — Отожъ най спорудникъ нової Хрестом. зволить завдати собі тільки труду и коментаремъ ясним, докладним, сумліннимъ най причинить ся до основнїшого, докладнїшого розуміня и до — раднїшого читаня позбиранихъ нимъ взорцівъ з давнихъ памятників. Світлі учені мужі в столицнїхъ містї: Вп. А. Петрушевич, И. Шараневич, Е. Огоновскій, М. Полянскій, Ом. Партицкий не відкажуть певно своєї доброї помоци до такого важного діла, „залеже книгы ветшаны, а умъ молодъ не дошелъ“ (Martin Natlala з Лавр. лѣтоп. 209, 39). Практичностю такою відзначають ся особливо росспїські учебники: є в нихъ и звістки коротенькі — а вистарчаючі — по часті літературній, історичній, археологічній, є малий словарець — а всѣ складно на своїмъ місці (гл. Грам. слав. П. Перевльскаго). Розуміє ся само собою, що виписки in crudo з Татищева, Шевирева и др. (як се часто практикує ся) мало на що придадуть ся; належить бо предметъ всякій в учебнику школьнімъ для школи, для учениківъ — schulmässig — обробити, безъ фразъ пустихъ, безъ мотанинъ

проблематичної. До уступів з літописей добре би було додати невеличкі таблиці родоводів княжеских з належною точністю хронологічною, а дальше вказати звязь и відносини літописця закладного и его продовжачелів, де є чому початок а де кінець. До історичних уступів з в. XVI — XVIII. здало би ся додати спис поименний гетманів козацких після Н. Маркевича (Истор. V, 149—152).

7. Годжу ся з заявляем в „Друзі“, що граматика старослов. не буде до Хрестоматії додана; най лучше обійме вона більший час літературного резвою руского и объясненія доконче потрібні. (Ж.)

— **Рускі Календарі на р. 1875.** В Галичині и Буковині появилсь три рускі календарі на р. 1875, оден у Львові, оден в Коломні, а оден в Чернівцях. У Львові виїшов, виданий Институтом Ставропигійским, „Временникъ“, в котрім, окрім звичайних частей календароклях, поміщені розправи д-ра Шараневича: Причина розницъ межъ календарями юліанскимъ и григоріанскимъ; Ставропигійская церковь во Львовѣ; Первыи члены Ставропигійского братства; Прочіи братства во Львовѣ въ XVI. и XVII. в. — Богатший змістом „Буковинско-русскій календарь“, виданий „Русскою Бесѣдою“ в Чернівцях. Часть беллетристична заступлена казкою з буковинского домашнього житя „Любовь все переможе“ и 4 поезииками Писидора Воробкевича (з тих лучші „Козакъ Торба“ и „Монастирска рожа“, найслабша „Кіевъ“) и 2 Дмитрія Вѣщковського. З прочих статей лео-, етнографичних, природописних и п., украшений по-части иллюстраціями, цікавійша по своему змісту: „Воеводство Буковина и ея народонаселеніе“ Гр. Купчанка (з иллюстрацією). Язык календаря дуже розмаїтий: в статі „Буковина“ дуже зближений до великоруского, в поезіях И. Воробкевича чистий малорускій, в інших більше або менше то до одного то до другого зближений. — В Коломні виїшов: „Народный русскій мѣсяцесловъ.“ Статі в нім поміщені (Князь Володиміръ Мономахъ, Баль на Лысой горѣ, Стережи ся лихвы и п.) уложені в подобний спосіб и таким самим языком писані як статі „Науки“ о Наумовича. Шкода тільки, що приклади и оповіданія історичні брані без потреби з історії великоруского народа, коли можна б їх подостатком знайти и в нашій історії...

— **Нові рускі книжки.** „Провіта“ видала: „Розказы про небо и землю“ (після виданя Киевского). Чистий дохід з сего дільця (64 стор. 16-ки. Ціна 12 кр.) призначений на фонд стипендії Тараса Шевченка. — Накладом „Матиці“ виїшла „Золотая книжожа“, дільце популярне о И. Наумовича з иллюстраціями. — З друкарні Института Ставропигійского виїшов „Сборникъ пѣсней“ (світских); ціна 35 кр., містять 130 пісень. — Др. Клим. Ганкевич видав в Чернівцях „О сравненіи акцентуаціи въ санскритскомъ, греческомъ и рускомъ языцъ.“ — І. Дулишкевич, священник в Чинадєві на Угорській Русі, видає „Историческія черты Угро-Русских.“ Передплата на II. випуск 1 зр. — В Києві виїшла в новім виданю книжка: „Иванъ Котляревскій, собраніе сочиненій на малороссійскомъ языкъ.“ Ціна 2 рублі. — По донесеню Одесского Вѣстник-а має в Києві виходити накладом книгарні Левченка и Ильницького (велико-) „руско-українскій словарь.“ — Ближні вісти про важнійші з сих книжок подамо у послідующих н-рах нашої часописи.

— Рускі газети в 1875 р. В австрійсько-угорській монархії виходить в сім році 9 руских (рутенських п рутено-русских) газет, з тих 8 в Галичині а 1 на Угорщині. У Львові виходять: 1) Правда, письмо літературно-політичне, 2 рази на місяць в 2½ арк.; 2) Слово, газета політична, 3 рази на тиждень 1 арк.; 3) Рускій Сіонъ, газета церковна, 2 рази на місяць в 2 арк.; 4) Другъ, газета беллетристична п літературна, 2 рази на місяць в 1½ арк.; 5) Ластівка, газета для дітей, 2 рази на місяць в 1 арк. — В Коломиї виходять: 6) Русска Рада, газета (політична) для народа, 2 рази на місяць в 1 арк. (яко додаток до Р. Р. має виходити „Зоря коломийська“); 7) Наука, газета для народа, 1 раз на місяць в 2 арк.; 8) Народна школа, 2 рази на місяць, в 1 арк. — В Уншварі (на Угорщині) виходить: Карпатъ, „общественная, церковная, науковая, литературная п экономическая газета,“ 1 раз на тиждень в 1 арк. — Крім того виходячі в Чернівцях „Bukowina'er Paedagogische Blätter“ поміщають також деякі статі в рускій (п в ромунській) язичі. — З тих газет у минувшім році „Ластівка“ виходила яко додаток до видаваного у Львові „Учителя“; сего року „Ластівка“ виходить окремо, а замість „Учителя“ виходить в Коломиї „Народна школа.“ Інших змін в журналістиці рускій нема від тамтого року.

— Польска журналістика в Галичині змоглась в сім році дуже значно. Щоденних газет виходило т. р. у Львові 3: Gazeta Lwowska, Gazeta Narodowa п Dziennik Polski. Сего року виходить ще: Ojczyzna (політична) п Kurjer Polski (з локальними відомостями). В процій Галичині виходить ще лиш 1 щоденна газета: Czas в Кракові. Газет людських виходить в сім році сім: 2 в Кракові, 2 в Тарнові, 3 в Львові. Крім того багато політичних, літературних, гумористичних, економічних п інших спеціальних часописей. Між такими спеціальними часописями деякі задля свого змісту придатні п многим з Русинів. Звертаємо особливо увагу на газетку пчільничу, котра виходить від нового року у Львові п. н. *Bartnik postepowy* під редакцією д-ра Цесельського, проф. університета. В редакцію беруть уділ п мужі теоретично високо образовані п також мужі з практичним досвідом, як др. Станецкий, проф. універс., др. Ромер, проф. в Дублянській школі Тинецкий п л. Часопись виходить 2 рази на місяць в 1 арк., ціна річно 1 зр. 50 кр.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Справи російські.

Бажаючи, щоб часопись наша одповідала своему становищу у Галичині, яке від неї читателі яко від політичної газети мають право вимогати, з сього року окрім переглядів політичного життя цілої Європи ми думаємо дати як можна буде більше місце для переглядів життя найближшого до нас царства — Росії. Про тую

землю, так близьку до нас и по географічним и по етнографічним єї відносинам, ми знаємо мабуть менше, аніж про остатні царства й народи; але дуже часто звідти відбираємо ми літературну підмогу на поли розвою нашого слова; туди іде чи мало наших родимців, котрі там шукають кращої долі, думаючи, що праця на чужім поли далеко солодша від домашньої журби о своє народне діло. Переклади повістей та романів російських або творів найкращих їх поетів старої доби ніколи не дадуть нам такого знаня життя російського зі всіх його боків, як висліджуване місяць у місяць найголовніших фактів самого громадского життя російського, до котрого наче-б то зовсім цікавості поміж нами нема. Правда, иноді, та й то дуже рідко, попадуть ся у „Слові“ які дописи з Роснії, але, дотикаючи ся поодиноких фактів и зовсім далеко не цікавих (про те на пр., як листи у Роснію адресовані треба надписувати, або: які там є титули та чини) вони нас зовсім не вдоволяють. Здавало б ся, що тая газета, силкуючись нас силоміць привязати до великого неподіляючого ся русского племенн, повинна-б у ясних и вірних образах се плечя й сю державу представляти; але звісно, що їй не стілько йде о правдиве та вірне ознакочлене наше з Роснією, скілько о прислугуване певним тільки людям та великим чинам того царства. Алеж знане того, що робить ся тепер (а не колись то) у сусідній державі, з кожним днем становить ся для нас більше и більше потрібним. Про те ми и думаємо у тій потребі задоволити наших читателів, поміщаючи в нашій часописи хроніки життя Роснії як з політичного, так и з громадского єї становища.

Розпочинаючи такі хроніки з сього числа „Правди“, мусимо вернутись кілька років назад и подати більш або менш повний перегляд найголовніших фактів з життя Роснії за остатній 1874 рік, як він постає перед нами у газетній и журнальній літературі того царства.

Отже хто дочитувався до тої пресси, може зараз бачити, що у остатні часи якась тіснота життя дає себе знати у кожній стрічці всіляких літературних чи публіцистичних чи більш беллетристичних праць російської печати. Поети, яких тепер там не великий гурт, не співають а наче стогнуть, публіцисти блукають наче у тьмі, не знаючи, за що вони прийнятись мусять — або можуть. Видко зразу, що тая загальна реакція, котра насіла над цілою Европою, укріпивши у нас після виборчої реформи пануване централізма, поставивши у Англії Дізраелі и Дербі замість більш ліберального Гледстона, вивіши на світ у Франції президентуру

Мак Магона, в Іспанії воєнну диктатуру Серрана, а по всіх німецьких землях бридкий розвій клерикалізму и Бісмаркового абсолютизму, — видко зразу, кажемо, що тая реакція у Росії має ще більше значіне, аніж де-небудь инде. Треба знати, що вже років зо три Росія, котра до 1871 покінчила свої так звані великі реформи у житю соціальному, після того часу, як там кажуть, „поставила точку“ и тепер ряд вже не старає ся о розширене и розповсюдженє серед російської громади ліберальних идей, а противно старає ся здержувати ліберальний рух у тих нових сферах житя, котрі були дані самими реформами ряду. Вже в 1872 році був виданий закон (7-ого червця), котрий дав адміністрації більше сили й змоги доглядати за пресою: тим законом міністру внутренних діл дано було право задержати и спалити кожду книжку журнала, де розбирали ся соціальні або політичні питання не з того погляду, який бажав би дозволити ряд; тогдіж заборонено було періодичним часописям передруковувати або пересказувати за для спопуляризованя тіи учені розправи, котрі в учених часописях друкують ся, маючи там тільки абстрактний змісл: *quod licet Iovi, se-6 to ученим докторам, non licet bovi* — усему чигаючому люду, котрий не заглядає у учені часописи, так думав законодатель. У 1873 році вийшов ще новий закон, по котрому той-же міністер з свого погляду може заборонити усім періодичним часописям міркувати про те або друге питанє, розголошеня котрого він не бажає; часописи, що ёго не схотять слухати, він може закрити на три місяці.

Адміністрація скоро почала вже користувати ся сими законами и впродовж 1874 року одна книжка „Отечественных Записок“ була цілком спалена, другі журнали, як н. пр. „Вѣстникъ Европы“, були задержувані перед виходом у світ, щоб вирізати з них тіи статі, котрі не подобали ся рядови, або відбирали застереженя за такі або другі мисли. Усе се мало той результат, що тон пресси російської страшенно упав, число літературних орбанів зменшило ся и в столицях и в провінціях Росії на добрі сили літературні зъявила ся велика недостача, а пресса журнальна, не маючи ходу до живого діла, почала займати ся скандалами й курёзами, жаліючись на те, що російська інтелігенція перестала интересуватись громадскими ділами. Оден з літератів, звісний своїми працями по психології, вивів вже навіть таке, що усі рускі люде в загалі не мають у своїх духовних відмінах од других народів тої моральної підстави, котра виробляє людеи з оригінальною силою волі, ведучих перед у розвою громадского житя. Він

справді мав право прийти до таких думок, бо за остатні часи, коли усі талантливі літерати старої доби замовкли, межі молодіжчю не з'являло ся ні одно перо, котре б робило більш сильне вражінє на громаду російську и мало б вплив на єї гадки.

Як притиснуте було дневницарство російське, так само й поодинокі ліберальні книжки не мали ходу, бо й для них закони цензурні остатних літ були дуже строгі. Той сам закон 1872 р., що давав право міністру палити журнали, установляв и для поодиноких книжок той сам порядок. Кожда так звана безцензурна книжка (се-б то видана без попередучої цензури) як тільки хотіла співати на ліберальний тон, зараз у карательній цензурі знаходила пекло, де її спалювали усю. Видавці и автори дуже терпіли од того, через що й придумали новий спосіб видавати такі книжки без нищення своїх кишень: надрукувавши лиш стілько екземплярів, скілько потрібно було оддати начальству на розглядини, вони прохали типографію задержати доски нерознятими, поки цензура не дасть відповіди, чи треба тую книжку спалити, чи її можна пустити у світ. Як що резолюція виходила така, яку призначив Омар для александрійських рукописей, тогді типографи розбирали свій набір, а в полумя йшло тільки тоє невеличке число екземплярів книжки, яке було надруковане. Таким побитом видавець не тратив ся на папір на усе виданє, за котрий він мусів би заплатити, якби друкував цілий наклад. Скоро влада запримітила такі підступи під карательний закон цензури, — и у минувшому 1874 році вийшов новий закон, по котрому яка-небудь книжка тогді тільки вважає ся надрукованою, коли усе число примірників вийде з типографії и з верстаків друкарських розберуть усі букви зложені задля друку тої книжки.

При таких обставинах пресси вона мусіла кинути домашні діла и, як оден критик казав, переїхала або в Америку або в Азію. Про чужі діла багато за остатній рік писало ся у російських журналах, а своє насущне літерати й публицисти наче забули: пригадуючи про Бьлинского и другі старі періоди своєї літератури, вони тішили ся хоч тим, що колись були кращі часи для свободи слова и що мабуть ті часи знов колись повернуть ся. Таке-ж було и по учених сферах. Географічне Товариство покинуло свої плани розслідувати так звані кустарні промисли у середній Росії и вирядило дві експедиції геть за каспійске море, щоб вишукувати старе дно Аму-Дарьї, добувати задля ботаніки, зоології й етнографії монгольских земель нові факти, тогді як ще доси з членів того товариства мабуть мало хто дотепно знає, що

то таке великоруский або малоруский нарід; правда, про остатній почало тоє товариство видавати великий збір матеріалів Чубинського, але виданє за недостачею грошей йшло дуже поволі. Літом учені російські зїздили ся у Київ міркувати про давні часи й археологічні вигадки; серед усіх розмов на сѣму зїзді археологів, стїлько ж далеких од нинішнєго житя, як далекі од Россиї Англія и Америка або Туркестан и Ташкент, два діла заняли публику найбільш од других: у одному, нема де правди діти, скомпромітували ся наші емігранти у Россию, коли один з них безтактно виступив против Ляхів за їх колишні діла, наче б то обьєктивна наука має діло до шаноб або ненависти єї слуг. Друге питанє про українські думи й великорускі „былины“ через Газетню брехню виїшло вже наче-б то не ученим питанєм, а ділом насущного житя; де-які Газети почали знов казати, що Українці хотїли, ухопившись за зміст ученої дебати, виказати свою ненависть до Великороссів и доказати свою цілковиту відрубність від „північно русского народа“. Але нічого того не було як з тої причини, що такої крайнєї ненависти и відрубности, яку хотїли вишукати Газети „Голосъ“ и „Кіевлянинъ“ (Газети сі голосили, що на зїзді висказувалась теория Духінского о иранскім походженю Малороссів а туранскім Великороссів), зовсім нема и про неї ніхто не казав ні слова, так и з тої причини, що на археологічному зїзді не було місця по самому характеру дебат для яких-небудь політичних питань.

Політична жизнь Россиї, про котру ми з Газет маємо тільки самі абстрактні звістки про той або другий шлюб членів царского дому, про відносини Россиї до Испанских діл або до міжнародного Брюссельского зїзду, як можна бачити з дневникарства російского, не дуже займала російську громаду, котра занята була через цілий рік страшним ділом, наставшим для Россиї з тих нещасних відносин єї до других царств, котрі викликали й там загальне воєнне вооруженє. 1874-й рік почав ся маніфестом императора про „воєнну повинность“, котрим на оборону „русского престола и отечества“ від якихсь єго ворогів прикликували ся не тільки селяне й міщане, але вже люде усіх станів побиту, котрі мають 20—40 літ. Тим маніфестом, а далі й законом, котрий незабаром означив плян набору по жеребам, Россиия показала, що вона, переймаючи од західних сторін усілякі реформи, ніяк не хоче одстати від цілої Европи, у котрій, окрім Англії хіба та Бельгії, тепер тільки й думка, щоб як небудь не остатись по заду других у числу війська. Ми не будемо додвигатись до усіх

дрібних частин тої остатнїї російської реформи а приведемо тільки найголовніші загальні цифри, котрі можуть показати, як зміцнити ся мусить воєнна сила Росії тою реформою. Доси у Росії було 780.000 чоловік армії. Реформа хотіла оставити стілько-ж постійних сил та додати ще 1,000.000 так званого запасу, задля скомпонування котрого треба, при 6-рочнім відбуваню служби, що року набирати 145.000 чоловік (се-б то по 5 чоловік з кожної тисячи люду). Таким побитом хотіло ся законодавцю дійти трохи не до двох мільйонів армії и до $3\frac{1}{2}$ мільйонів цілого числа збройної сили, як що додати до того числа „ополченьє“ и усі другі роди війська.

Усі Газети російські розбирали реформу воєнну впродовж цілого 1864 року и знаходили, що вона багато користи може принести російському люду; се була перша реформа, котра дотикала ся цілої маси народа без поділення ёго на стани, — тим вона мала своє демократичне значіне. Дворяне и другі привилеґіювані стани російської імперії у тому законі перший раз почули оден приказ на рівни з мужиками; через те, Газети казали, у відносинах одного стану до другого мусять з'явити ся інші звичаї: от хоч би й те, що доси уживане „ти“, коли офіцер обертає ся до простого жовніря, мусить змінити ся на більш чоловіче „ви“. Ще більш цивілізаторского впливу реформи на нарід бачили російські Газети у тому, що нові правила воєнної служби скорочують на два роки строк єї одбування для усіх, хто скінчив елементарну народну школу; з того, вони сподівали ся, вийде, що нарід з більшою охотою почне віддавати дітей своїх у школи, аби зменьшити їм на будуще важкість жовнірської служби... Але такі надії не дуже справили ся, хоч справді під кінець року в де-яких місцях (найбільш у полудневих Губерніях) и були факти, що сільські громади (як на пр. у Азові) постановляли приговори для заложеня школи, котра визволяла б хоч на два роки од салдаґчини.

Першого листопаду вийшов царський указ — робити набір перших 150.000 з 800.000 людей, прикликаних до вийманя жеребів. Півтора місяця тягло ся се вийманє и знов усе, що було в Росії інтелігентного, загомоніло про той набір. Газети старали ся вислідити, як иде тоє діло, найголовніш серед жидів, котрі у попередні часи завсігди видумували всілякі способи, аби втікти од жовнірства. Задля жидів була призначена окрема „перепись“, щоб іх справдешне число спізнати, бо, живучи паразитами серед руского люду, тоє племя, як и всюди, вважає себе чужими до цар-

ства людьми, и з погляду вислободження від рекрутчини, завсїгда старає ся втікти з очей адміністрації. Перепись тая показала у де-яких місцях, що там жидів далеко більше аніж їх лічила адміністрація; так на пр. у Турові їх замість 600 оказало ся 1500; але по цілому малоруському краю, як и по цілій Роснії, нарід весь и жиди не дуже протестували против нової системи набору. Газетні кореспонденції з різних частей держави казали, що при сьому наборі було менше пияства й докорів на несправедливі порядки, як то бувало давнійше. Тільки у найблизшій до нас країні, як докладав „Кієвлянинъ“, були наріканя з різних сторін, а найбільш зі сторони дворян (з котрих, як ми чули, оден застрілив ся, а двох чи трох повісили ся, не змігши знести призначеня себе до воєнної служби). Але „Кієвлянинъ“ бояв ся писати тні наріканя и по ёго словах, як и по всіх остатних Газетах, набор новий пройшов дуже гарно, за виключенем де-яких місць и станів, маючих особисті полегча у воєнному ділі чи од племенної своєї відрубности, чи од інших воєнних порядків, до яких вони звикли. Так на Уралі, чутно було, козакам не подобали ся нові порядки воєнної служби и вони збунтували ся, так що треба було війском здушити той бунт, після чого 27 чоловік козаків з різних станиць, яко найголовніші справці бунту, були строго укарані або засилкою у Сибір або темницею. Але звістки про се були дуже неясні у Газетних передачах. Ясніше розказують Газети й журнали російські про протести против нового закону Маріупольских Греків и Мennonітів. Перші, показуючи на привилегії, які дачі їм були царцею Катериною, слободившою їх від салдатчини на віки вічні, просили, щоб и тепер не нарушати тих їх прав. Мennonіти ж из свого релігійного переконаня зовсім не хотять йти у салдати, бо убивати людей вони вважають ділом шкодивим и неморальним. Влада російська обіцяла їм ще по первій редакції закону не брати їх до рушниць и давала їм пільгу на 20 літ від воєнних обовязків; але вони, маючи у своїй релігії закон, забороняючий мати при собі рушницї и инше оружє, добре бачать, що поступити у салдати — усе одно, що учити ся вбивати людей, и хотять втікати з Роснії. У американській державі Арканзас вони купили вже собі 100.000 акрів землі и хоч їх запевняють, що вони будуть салдатами не бити ся, а розводити ліси на північному побережі Чорного моря, вони усе таки хотять втікати. Так, побільшуючи воєнні сили свої, Россія мусить стратити чимало дуже працєвитого люду, що ще більш мусить підкопати економічний єї добробит.

К кінцю року 1874 вилічували газети, що буде після введення нової реформи, и знаходили, що через 15 років при иснуваню тої системи в Росії буде 9 мільйонів люду, готового бити ся. Де-які раділи з того, що вже й тепер у Росії більше війська навіть, аніж у Германській імперії, на 163.000*); ліберальні органи мовчали, або подавали тільки звістки про те, що робить ся навкруги, а ніхто не лічив, скільки через ту реформу згине люду праці. Так пройшов 1874 рік у Росії з головнішою ёго реформою; але, міркуючи про нёго, не можна сказати, щоб сей оден факт означав усю жизнь такого великого царства, бо и у других сферах життя продовжали ся так звані реформи, але вже не стілько ліберальні, які характеризували 60-ті роки російського розвою, а більше регуляторські, підбираючі усі форми життя під догляд ряду.

(Конець буде.)

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Чинности Ради державної роздроблені тепер переважно у поодиноких виділах, котрі не мало мають праці, щоби покінати всі приготования до нових реформ у всіх майже галузях державної управи. Виділ податковий, виділ колієвий и виділ для поліпшення економічного положення — мають перед собою тяжкі заданя до сповнення. Сеж найголовніші рани в організації нашої держави, що домагають ся скорої и радикальної поправки. Але після дотеперішних чинностей сих виділів не можна мати великої надії. В виділі податковім налягає вправді міністер фінансів на скоре закінчене розправ над проектом реформи податків. Тільки-ж памятати належить, що ся реформа не веде до нічого иншого, як

*) От які цифри подас на пр. „Голозъ“:

Війська, що на поли, тепер вже с:	900.000
Містних сил (внутренних)	80.000
У кріпостях	120.000
Резервових	206.000
Запасних (Landwehr)	257.000
Довських козаків	70.000

Усіх регулярних війск: . . . . . 1,463.000, тогді як у Германії є всёго тільки 1,300.000.

Як що додати сюди ще усі другі козацькі сили (200.000) та ті, що міють ся у Кавказі, Туркестані и Сибірі (266.000), та ще 1,000.000 „опрлченія“ (Landsturm), то й тепер усіх воєнних сил Росії буде трохи не 3 мільйони (2,931.000).

тільки до підвищення вже и так великих тягарів. Виділ колієвий зайнятий самими справами запомог и улогшень для поодиноких колій. При нарадах підніс др. Гербет, що в предложенях рядових тяжко доліянати якогось провідного принципу и що колієві справи тим способом тільки доривчо а не систематично залагоджують ся. На те дав мін. Банганс дуже характеристичну відповідь, що, позаяк не тільки не зварантовані, але й зварантовані колії починають хиріти, то ряд мусить передовсім спомогати зварантовані колії, а до незварантованих ёму ніяк мішатись. Так нам здає ся, що сей невеселий стан справ колієвих повинен предсі спонукати ряд до цілковитого зреформованя сих так животних, а доси зовсім занедбаних справ, від котрих залежить не тільки безпечність житя проізжих, але що більше и всі економічні відносини в державі. Такі питання не дадуть ся, після нашої думки, залагодити що-річними запомогами зварантованих колій, а занеханем нужди незварантованих. Образ стану желізниць в цілій Австрії, як ёго дуже яскраво зъялюстрував процес Офенгайма, не дуже може радувати самих найбільших сторонників теперішнього міністерства, и досить голосно домагає ся відрубної устави реформуючої дотеперішні недостачі. На се не спроміг ся ані ряд ані Рада державна. Чогож можна надіятись від виділу колієвого? Дозволеня більше або менше запомог для товариств колієвих...

Виділ для поліпшеня економічного розвою в державі давно вже зробив фiasco. Але нужда економічна не усунена; — чи-ж може усунутись виділ, що має зарадити сій нужді? Було би то бодай про forma неконсеквентно. Отже и нудить ся сей виділ над своєю и державною нуждою. — В конфессийнім виділі приготовляє ся устава о старокатоликах; проєкт нової устави езекуційної, внесений рядом, вишов вже з правничої комісії на дневний порядок повної Ради, але зараз ёго й відослано назад до комісії. Зараза худоби обговорена в райхсраті досить всесторонно, хоч на будуче все таки не конче за границі виперта. Маємо суоїдів, сказав менше більше мін. Ляссер, від котрих доброї волі залежить цілковите усуненє сеї зарази. З інших ухвал Ради державної зганемо ще хиба про ухвалене резолюції звизаючої ряд, що би вніс проєкт о урегульованю дотації католицкого кліру. Першим поводом до ухваленя тої резолюції були численні петиції гр. к. духовенства о піднесенє дотації; за таким піднесенем промовляли горячо оо. Шведицкий и Павликов, — але на внесок п. Русса розтягнуто резолюцію на проєкт для цілого католицкого кліру. — Дневники віденьські, переповнені процесом Офенгайма, задоволені з дотеперішної діяльності (?) райхсрату; але якби не було займаючого процесу?..

А тим часом в угорскім парламенті веде ся конвульсийна розправа бюджетова. Фінансовий стан великосвітних Угрів — подає дуже багато до роздумуваня над будучністю. Гроші — се дуже категорична вимога истнованя кожної держави. Ё конечні потреби в державі, котрі тільки грішми залагодити можна. Податкова сила народу — се велика підвалина державного господарства. Угорске міністерство домагає ся підвищення безпосередних податків, але парламент не дуже охочо нахляє ся до сего ліку грошевої слабости. Всі проводирі и непроводирі ріжних фракцій виголошують довгі бесіди о поліпшеню фінансів. Але ні в одній нема яєної програми и певного погляду в будучність. А предсі

тут ходить о жите угорської держави, „бо як дотенерішний стан потрі-
 вас ще оден рік,“ завважав справедливо оден бесідник, „Угорщина про-
 паде без виходу.“ Між мовцями визначив ся барон Sennyey поставле-
 нем певної, хоч ще не цілком виясненої програми. „Угода з р. 1867,
 ся підстава нопочасної держави угорської, и конституціоналізм — не мо-
 жуть вже більше бути предметом дискусії. До вилічення всього ала тре-
 ба впровадити парламентарну систему з рівним узглядненем народнього
 характеру и вимогів европейської культури, моральности и умітности.
 Дальше належить шанувати всі права и всім народностям, церквам и
 визнанням належить вимірити рівні права.“ Се найважніші слова барона
 Sennyey'а, знаменитого мужа в угорскім парламенті. Але від слів до
 діл ще дуже далеко, як ні правдиві повисші слова. Атжеж у нас в До-
 литаві від тільки десятків літ говорить ся о рівноправности всіх
 народностей! А дійсні вазмнини держави далекі ще від сих слів. Де
 рівноправність Угрів а притлумнених народностей угорської корони?
 Де рівноправність Чехів и Німців, Поляків и Руошів?... А предсі для
 сеї нерівноправности нидіє держава! — Може, може коли слово стане
 ся тілом...

Доброю иллюстрацією до слів Sennyey-а о шанованю прав народ-
 ностей є дальше поступованє малярского ряду насупротив Словаків.
 Коли ряд зніс словацку гімназію в Ст. Мартоні, хотіла громада еван-
 гелицка сього міста взяти удержанє єї на себе, а Чехи зложили на тую
 ціл в кількох днях 4.000 зр. Але ряд малярский, переступаючи обо-
 вязуючу уставу угорську, не дозволив отвореня гімназії. Навіть против
 Матії словацкої виступив ряд, виточив їй слідство и заборонив засі-
 даня єї виділу. В наслідок того газета словацка Slovenske Noviny, при-
 хильна згоді з Мадярами, перестала виходити, заявляючи, що по такім
 поступованю малярского ряду газета угодова з патріотичного обовязку
 мусить перестати виходити.

Справи заграничні.

В Франції розпочались по довгім зволіканю наради над будучою
 формою ряду. Доси ухвали в зборі національнім випадають на користь
 республіканців. Внесок ухвалити форму ряду тільки на час 7-и літ
 президентури Мак-Магона упав; більшостью 1 голоса устанавлено, що
 Франція не тільки хвилево є республікою але й на дальше має нею
 позістати. В дальших нарадах республіканці чим раз більше позича-
 ють голосів через те, що в деяких питаннях голосують з ними орфа-
 нисти а в деяких и бонапартисти. Ухвалено крім збору депутатних
 уконституувати на спосіб висших палат в инших державах конститу-
 цийних еще сенат, котрий в більшій части має вибирати ся тими са-
 мими виборцями, що и палата депутатних. Законодательство держави
 принадлежить зборови депутатних и сенатови; виконувати закони буде
 президент, котрого вибирає ся завсігди на 7 літ и котрому разом з се-
 натом принадлежить право розвязати збір послів; міністри президента
 відповідають за всяке неправне урядованє. Однак наради ще не скін-
 чені, и получені монархісти можуть ще повалити декотрі ухвали,
 користні для республіки. — При 2 нових виборах до збору національ-

ного в однім республіканці побідили бонапартистів, другий ще не рішений.

В Гіспанії узнане нового короля Альфонса XII. зі сторони європейських держав має бути фактом скінченим, именно узнали сго Німеччина, Австрія и Россия. Однак до сеї пори молодий король не має з сього узнаня великого пожитку. До угоди з Карлістами не прийшло, и війна розпочалась на правду; але початок оказав ся користнійшим для дон Карлоса ніж для Альфонса, котрий особисто удав ся був на війну, а тепер, побитий, вертає назад до Мадриту. Карлісти стріляли навіть на потяг залізничий, котрим їхав король Альфонс, и ушкодили кілька вагонів.

В Німеччині закрито парламент по ухваленю слюбів цивільних (помимо сильного опору ультрамонтанів и Поляків) и устави о утвореню загального банку цісарства німецького. В Баварії против заведеню слюбів цивільних всі єпископи внесли представлене до короля. В загалі борба між ультрамонтанами а рядом точить ся без перерви завзято; ряд пруский сконфіскував семи днями пастирські послання двох єпископів.

Тревавші через якийсь час приязні взаємини між Англією и Россією, котрі завсїгда суть найлучшою порукою супокою на Сході Европи, значно остудились. При кількох нагодах оказало ся се явно. И так поширає міністерство англійске протест свого зсмякка Райтера, котрому Шах Перський концессию, отриману до будови залізниць в Перзії, відобрав, передаючи її тепер Россіянинови. Далше жалить ся пресса російська, що при залагодженю суперечок між Турцією и Чорногородю Англія від інших держав відсунулась. Найважнійшим же оказом непорозуміння єсть висказане королеви Вікторії в мові, відкриваючій сесопю парламенту, що Англія не возьме уділу в нарадах, котрі за старанем Россії мають відбуватись в Петербурзі в ціли деяких змін що до міжнародних прав воєнних (яко продовжене конференції Брюссельської).

НОВИНКИ.

— **Перша філія „Просвіти.“** Дня 2. Лютого с. р. завязала ся в Бортниках, в старостві Бобрецькім, філія товариства „Просвіта.“ Входить до неї членів 26, всі замешкалі в околиці Бортник. На загальних зборах 2. с. м. явились: 1. з Сугрова: начальник громади и чотири господарі; 2. з Голешова: учитель місцевий и три господарі; 3. з Молотова: священник, учитель місцевий и дяк; 4. з Букавици: два господарі; 5. з Отиневич: учитель місцевий и оден господар; 6. з Бортник: учитель місцевий и оден господар; 7. з Загірочка: священник и дяк; 8. з Демидова: оден господар; 9. з Ходорова: два міщане; 10. з Дубрівлян: оден господар; 11. з Вовчатич: оден господар; 12. з Молодинча: оден член.

Як з виказу сего видно, обнимає філія „Просвіти“ 12 місцевостей, и як на філію повітову пристало, складає ся переважно з членів селли

Яко гості на зборах явилися делегати центрального Виділу: др. Ганкевич, проф. Вахнянин и проф. Партицкий, — дальше з власної иніціативи: місцевий священник и горетка молодших паробків-Русинів. Вид збору був поважний, празничний, интелігенція и селяне в настрою сердечнім, на всіх лицах щира радість и ентузіяз.

Збір філії одкритий о 4. годині по полудни щирою промовою от. Колодницького, яко повномочника центрального виділу. За ним упросив голосу проф. Вахнянин и в довшій промові до селян роз'ясняв ціль и потребу науки, представляв задачу „Просвіти“ и ново заснованої філії, и взивав всіх присутних до неустаючої праці як около себе так и около других братів-селян. В дальших розправах брали уділ священники, учителі и селяне, з поміж послідних найбільше пачальник громадский з Сугрова, Василь Іваськевич, муж розумний и статочний, справі філії душею и серцем відданий.

Приступлено відтак до вибору Виділу. Вибрані: от. Колодницький Головою, от. Огоновский з Молотова заступником Голови, учит. Мих. Слюзар з Молотова секретарем, учит. Іл. Дрогомирецький з Бортник касиером и господар Стефан Марущак з Бортник контрольором Виділу. На заступників вибрані: Гринь Лашків, господар з Букавини, и Гнат Кашинський, дяк з Загірочка.

Збори відбувались від 4 до 9 години в вечер. По укінченю всіх чинностей селяне в радістнім успособленю роз'їхались домів, а присутні священники, учителі и делегати центрального Виділу, запрошені в гостину до місцевого пароха, перебули у тогож дальшу часть ночи аж до приїзду желізного цютягу.

Се в короткости справоздане з загальних зборів першої філії „Просвіти.“ Завязалась пона в старостві, в котрім до недавна еще ні одного члена „Просвіти“ не було; в котрім, як на загальних зборах виявило ся, елемент польский рущині противний и заснованю філії ставив як найсяльнійші запори: — тим більша честь и слава тим немногим патріотам, що в послідній хвили взяли ся за діло и довели до так світлого кінця! Факт заснованя філії в Бортниках повинен и других членів Просвіти, розкинутих по всіх околицях краю, заохотити до подібного ділання. Лиш в децентралізації „Просвіти,“ за помочою філій, лежить вся світла будучність товариства.

В Бортниках зділано еще и тоє радістне спостережене, що всі присутні селяне були людьми письменними, и що всі вони обітували займатись ширенем просвіти в народі через розпродаж популярних книжочок. Жалувались вони також, що в околиці Бортник суть еще громади, в котрих и доси ні шкіл ні письменних людей нема. Отож и тут красна задача для ново завязаної філії — може за сі впливом опам'ятають ся и ті нещасливі громади...

В кінці и те замітити належить, що добре з'організовані філії благотворно впливати мусять и на центральний Виділ товариства. Тепер, коли тяжка задача „Просвіти“ около видавництва книжок шкільних в більшій части вже закінчена, тепер настає крайня пора з тим більшою енергічною посвятити ся діяльності на полі популярних видавництв. Більше чим коли небусть повстає потреба видавати для народу відповідну газету а книжочки „Просвіти“ приновляти більше до практичних по-

треб наших сільських и маломіських жителів. Надіємось, що гадки, піднесені на зборах нашої філії, не перегомонять без сліду и що делегати центрального Виділу постараять ся о те, щоби дану обітницю як найскорше перевести в діло.

— „Просвіта“ и Поляки. До „Руского Сіона“ пишуть з Жидачівського: Подаємо до загальної відомости факт, котрий сими днями в нашій околиці загальне огірчене викликав. Декотрі священики, хочачи порушеній у нас сираві встемезливості в поміч прийти, удали ся до товариства „Просвіти“ у Львові по книжочки для народа и заложили в однім склепі в Жидачеві їх розпродаж. Заледво довідали ся о сім тутешні Поляки, зараз кинули ся зо всею ненавистю на властителя оклену, грозячи, що нічого у него купувати не будуть, поки не викине книжок, и дошитуочись шильно за тими, що їх сировадити поважились. Правду сказати, многи з нас не знали до тепер видань „Просвіти“; но коли закипіла тая буря, пішли ми нарочно до склепу и купили всі книжочки. Перечитавши їх, сказати мусимо, що суть відличною лектурою для народа. Там знайде наш селянин за дуже низьку ціну (5—12 кр.) все, що для его морального, матеріяльного и національного подвигнення потрібне, — що его и поучити и забавити може. Причини ж, котра би наших Поляків аж до того кроку уповажняла, не досмотріли ми в них жадної. Єдиним можливим мотивом єсть лиш той: що наші братя хотіли б, аби наш хлоп вічно темним був и запиваючись безпам'яті їх проінації спомагав. Іншого мотиву ми не знаємо. Подаємо отже сей факт Жидачівських Поляків до загальної відомости. — Заразом довідуємо ся, що и в Журавні не хотів з тої самої причини жаден купець розпродаж руских популярних книжок на себе приймати.

— Поправки похибок. В статі „*Руска історія*“ в н-рі I-ім на стор. 18, стрічка 12 з гори, замість *деревляними мурами* має бути *деревляними стінами*; в II-ім н-рі на стор. 57, стрічка 12 з гори, зам. *визначились* має бути *визначались*; стор. 57 стр. 3 з долу зам. *Ярославого м. б. Ярославового*; стор. 60 стр. 12 з долу зам. *Київ м. б. Києва*; стор. 61 стр. 4 з долу зам. *вступив м. б. вступає*; стор. 65 стр. 17 з гори зам. *людей м. б. людей*; стор. 65 стр. 1 з долу зам. *об: врядин м. б. обряд: він*. — В статі „*Історическія пьски*“ в I-ім н-рі на стор. 25, стрічка 14 з долу, зам. *Турли* має бути *Турки*; в II-ім н-рі на стор. 72 стр. 11 з гори зам. *слапиченій м. б. ожалічений*; стор. 73 стр. 12 и 13 з гори зам. *часто м. б. чисто*.

ОГОЛОШЕНЕ.

ПАВЛО МАРТИНІВ

отворив у Львові на улици Зацерковній (коло Волоскої церкви) під н. 4

ВАРСТАТ ОБУВА

и поручає ся ласкавим взглядом високоповажної публіки як львівської так на провінції, котрій щиро и ревно старатись буде догодити доброю, скорою и як найдешевшою роботою.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

3 друкарні Товариства Книст Шевченка. — Під надком Фр. Сарайського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платить ся
по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУЖКИ.

Гуляли.

Гуляли. Гусли розривались,
Гули цимбали, бас ревів,
Як вихор ледвіні літали,
Кружок дівчат як мак лелів;
И мене тягли вни до гуляня —
Не піду, братчики, я з вами...

Бо у кутку на цвинтари —
Ох братчики милі!...
Стоять свіжі, не порослі
Дві чорні могили;
А там попи поховали
В неділеньку в ранці
Тихесенько — без гомону —
В одну новобранця,
А у другу ту дівчину
З чорними очима!...
Ви знали і? — хатиночка
В гаю при долині? —
Обійко ж їх и ховали
Черці як голуби!...
Ви гуляйте — а я більше
Гуляти не буду!

Рокита.

На зеленій мляковині
 Рокита ряхтить,
 З убогого ледінка
 Дівчина ся кпить;
 А він пішов тай висватав
 На вкірки єі,
 Вна на вкірки віддала ся —
 Весіля в двоі.
 Пють и в него, пють и в неі,
 Пропій уже пють...
 Пишний кресак з рантушечком
 Дунаєм пливуть.

А другий день и поховали.
 Весільнов отця частували,
 Весільнов брацтво и дяків;
 А гарний дружба приобрів
 Таки из тої смечини,
 Що деревце, то й домовину;
 А скришник „вічная“ завів.

Присягав ся.

Присягав ся на матінку
 Хороший ледінь:
 Що як мила 'го покине,
 То піде за Дін;
 Що там з другов покохаєсь,
 Що там буде жить,
 Що там будуть у золоті
 Обое ходить.

Та не пішов він сердешний
 Другої шукати,
 Найшла его умерлого
 Мати на кроваті.
 Нарядила, тай сусіду
 За милов післала;
 А дівчина, як учула,
 Вона — засміялась...

Ю. Федькович.

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

III.

(Дальше.)

Минуло Сені десять літ. Иван Иванович став говорить, чи не пора б ёго в Гімназію везти. — „Добре,“ сказав Жук, „одвеземо ёго в Гімназію; а ви зостанетесь у нас, поки Соня підросте?“

— „Ні, не зостанусь; бо нічого у вас мені робити,“ одповів Иван Иванович.

— „Коли так, то не повезу Семена в Гімназію.“

И не повіз, поки не прийшла пора вчить Соню. Иван Иванович проготовив Семена добре и оддав ёго в III. класу, а тогді взявся вчить и Соню. —

Щастє, кажуть люде, не довго сидить на однім місці. Так виїшло и з Жуками. Не минуло ще й року, як Сеня занедужав, так що ёго мусіли узять до дому. Хлопя поправилось, але Иван Иванович порадив перегодить цілий рік и не везти хлопця в Ніжен в Гімназію, поки не окріпне. Недуг Семена нагнав таку тугу на Жука, що він за час недуга сина посивів, постарів на десять літ и похолов духом...

Настав 1866 рік и приніс у семью Жуків велике горе! Літом лиха болість холера не минула й Куликів, завернула й до Жука на хутір и вихопила самого Жука и Ивана Ивановича. Не одна Жучиха з дітьми ридала, проводжаючи на гробовище чоловіка свого. За Жуком ридали усі Кулики. Не було там лукавих, напускних сліз: то були слёзи щирі, то була найвисша честь, яку могли оддати селяне помершому Жуку. Не багато єсть павів, котрі б своїм житєм заробили собі між селянами таку велику повагу и шанобу, якими користовався Иван Жук!...

Сумно якось стало и в домі и в дворі Жука! Олена Васи́лівна ходила, наче не своя... И справді трудно їй було: на її руках зосталось велике хозяйство и трое дітей: правда, Семен в той час вже був на другім курсі університета; але всеж ще треба

було щось и для ёго уділинь материнских клопотів... Доучувать Соню и Рису узляла Олена Василівна Гувернантку, котру ми вже знаєм; знайшов її Сеня: він не вважав на те, що вона була Німкеня, бо вона добре знала де-які науки и музику; а чого не хватала, він сподівався сам додати своїм сестрам — що на вакациях, а що скінчивши університет.

Узялась Олена Василівна за хозяйство, сама до всего доходила и ті клопоты ніби розважали її. Не любила вона зітхать перед людьми, жадковать на долю и нарікать... Коли було приверне печаль до серця, вона піде у свою кімнату, зачиниться, стане навколішки перед образами и пічне молитися и плакать тихенько, щоб ніхто й не вчув... наплачеться, намолиться, серцю полегшає и знов вона за діло... До того треба сказать, що на світі нема нічого такого, до чого б чоловік не привик: привикне він до всего, инколи — привикне й до тюрми... Привикла и Жучиха до свого сирітства, до свого удовиноного житя! Тільки з себе вона не та стала: лице пожовкло, поморщилося, очи позападали, волосє посивіло...

Сусіди не наїздили втішать Олену Василівну: з великими панями вона ніколи не зналась, а полупанки вважали її за чудачку. Для їх вона справді чудна була. Живе вона у себе на хуторі, нікуди не їздить, ні з ким не водиться; клопочеться тільки коло дітей та хозяйства. Не була вона в институті, держить себе якось просто, з усіми рівно и з козачкою и з панією однаково ласкаво; панских звичаїв у її зовсім нема; заговорить з нею яка пані — вона й говорить и думає якось оригінально, „по своєму...” Ну хіба же се не чудачка!... А як вмер муж у Олени Василівни — вона стала ще чудніша для своїх сусідок: не наділа вона чорного убраня з плерезами, а вбралась у сіру капоту и білий очіпок и не переменяє сего колору... Завсігди вона за ділом; коли не по хозяйству де товчеться, так сидить собі у салі, під вікном, плете чулок и дивиться в вікно на гумно, на дорогу, на село, на небо. Літом вона на полі, а більш на городі, копається, садить з дочками квітки, поливає їх, поле, обкладає дерном цвітники и возитьсья, наче дитина... бо сказано: вона „чудна.”

Трапиться, хоч и ради-в-годи, зайде до Жучихи який-будь гість: вона посадить ёго, начне розмову, та таку сердечну, таку ласкаву, так ніжно и ласкаво дивиться на свого гостя, що той не втерпить, щоб не подумать: „Боже мій! яка отся Олена Василівна, ласкава, привітна, яке добро... бувають же такі добрі душі... тільки, все таки єсть у неї щось таке... чудне...”

Треба сказати нам кілька слів и про Джура и про те, як пробував в університеті Семен Жук. Джур був сином убогого шляхтича з уманщини. Він був годів на три молодший од Жука. Обадва вони вступили до університету одного року и в той час, коли між професорами и студентами починав вже потрошечку потухати той світич, котрий в кінці 50-х и з початку 60-х років світив над молодіжю. Той світич піднімав и підносив в гору не тільки дух молодіжи, але й люде пристарковаті, підтопані, против своєї волі підпадали під вплив пановавшого тогді духу. — Намісто сего світича заворушувався вже де-куди — той инчий дух, котрий розпустився и опановав нас усією своєю силою в кінці 60-х и з початку 70-х р. и котрий й тепер панує. З новим духом наче-б то почало ширшати поле громадської роботи; але ся робота навернулася, під завісою „економічного добробиту”, тільки на поле акціонерне, процентове, на поле легкої наживи, через що другі ниви життя zostались перелогами: нива моральна, нива інтелектуальна життя нашого часу перелогує й доси. Тяжко становиться на душі, як придивишся, яке зіле поросло на тій ниві, котра спахана и засіяна „новим духом”, духом нашого часу! Виросли ідеї дрібні, мізерні, виріс еґоїзм, лукавство, а найбільш жадане користи... З сего-то жадання, як дуб з жолудя, виріс обман, лицемірство, лакейство, и звонкі, але до краю пусті слова, слова и слова... Діло тільки там — де бачиться еґоїстична користь!

Але цур їм, сим гадкам, вернімось краще до Жука, та до Джура!

Хто з нас не пам'ятує, як у ті роки, в котрі Жук и Джур скінчили гімназії, не тільки що в університетах, але и в гімназіях були „центри”, коло котрих групувалась молодіж: були центри націоналів, космополітів, ідеалістів, реалістів; навіть и жида мали свій центр. Коло тих то центрів, як бжолі біля матки, розвивалась молодіж. Герценовський „Колокол“, твори Бюхнера, Файербаха не то що читались, а виучувались на пам'ять. Нехай собі говорять: що то був для нашої молодіжи час хаосу, а все таки час славний, час честного прямоваия до громадського добра! Такий „хаос” єсть неперемінний плод історичного життя и минут єго не можна... Такий „хаос” буває в житті кожного народу и благо тому народів, котрого передовики з'уміють покористоватись часом того „хаосу”, покористоватись чесно, на користь — не еґоїзмові а громаді, и виведуть з „хаоса” на просту дорогу прямоваия до цивілізації и мирного прогресу, а не до біржевої пропасти и удушливого класицизму. Не так було у нас! З „хаосу” ми впали в болото и наші співаки „братства, равенства и свободи” заспівали

про потребу „неумытної кары.” Ватажки десь поховались... Знайдеш було якогось ватажка де в запечку и він нищечком промовить тобі „поганий час,” але витягни ёго у громаду и він народно — божиться, христиться и присягає, що наш час — єсть найкращий час... О Боже! скільки у час Петрів одреклось далеко ранійш од того часу, коли заспівав півень — духовного туману!... И усякі центри, усякі „кружки”, громади розлетілись наче хмара од вітру! Замість громадської роботи, видумали „кабінетну” роботу. И з тих „кабінетних” робітників стали виходить и виходять тепер акціонери, банкери, жидівські наймити, одно слово: люде прокопчені в диму „економічного добробиту”, люде, у котрих девіза: „гроші, гроші и гроші”.

Хотілось би йти мимо отсих „нових” людей, та не минеш їх, як не минеш Дніпра, ідучи з Чернігова у Київ...

Так ото вже в той час, як Джур и Жук були на третім курсі, університетска молодіж розділилась на двоє: більша часть її зосталась без провідаторів у широкому полі идей и зосталась вона в сфері идей як вівці без пастуха. И хочуть вівці прямовать до дому, у село, але не втраплять... Одначе йти треба... дух молодіжний не стоїть, и йдуть вони, куди очи зирять. Кождий йшов тією тропюю, котра здавалась ему вірною и прямою. А чи справді вона вірна, чи справді вона пряма, чи не можна на її заблудити — не було з ким порадитися. И отся честна молодіж виходила в житє, не здобувши в храмі освіти міцних, не гнилих підвалин прогрессу и прямованя по дорозі громадської користи и добра. Друга частка молодіжи мала своїх провідаторів, котрі й вели її по тій дорозі „духовного” розвою, де світяться акції, банки, гроші; одно слово, до тієї зорі, при світі котрої скоро и легко можна набить кишеню и спочить сном еґоїзму.

Ті підвалини, котрі вложив в дитинну душу Жука Иван Иванович, оберегли ёго од впливу на ёго „нового духу”, він цілком належав в університеті до молодіжи без провідаторів: він був націонал; признавав, що наш час — єсть час піднесеня народнёго биту, — але в голові ёго не зложились міцно и ясно ті способи, над котрими треба працювать: він бачив рани, та не знав, чим їх треба гоїть и з чого почать.

Джур кидався й сюди й туди; и в кінець виробив собі девізу: „ubi bene, ibi patria”, и доказував, що національність хмиєра. „В наш час,” говорив Джур Жуку, „цивілізация стирає зовсім національні одміни народів. Найперша національня одміна, мова,

вже так стирається, що знаючи одну мову Французів — можна об'їхати увесь світ.

„Так се-б то колись буде на усім світі одна мова?“ питає його Жук.

— „Певно, що так; бо мова, як и релігія, повинна бути — одна...“

„Що до релігії“, перебивав Жук, „то се правда — бо Бог один на увесь світ; а що до мови, так спитаю тебе, яка-ж мова опанує?“

— „Мова більшости.“

„Се-б то Китайців?“

— „Більшости просвіченої, цивілізованої.“

„Де ж ся більшість? який нарід найбільше просвічений и цивілізований?“

— „Певно, що не наш.“

„Але й не Французи.“

И знов зачепить Жук Джура, питаючи: яким побитом можна підняти народний добробит на космополітичному ґрунті? И почнуть вони споритися и споряться, покіль не зайдуть у таку пущу, що вже й самі не знають, як з неї вилізти.

Жук був парубок щирий, правдивий; що на умі, те й на язпці. Джур починав вже розуміти ту науку життя, котра каже: „помовчи язичку, — папки дам“. Правда, молода натура Джура, не зовсім ще зопсована, не давала йому сили брехати з товаришем; під впливом „нової школи“ він знав, де треба сказати тільки: „гм!“ и сказати так, щоб того гм! ніхто не зрозумів, або кожен розумів по свому, як хотів.

Жук, яко чоловік одкритий, вважав Джура чоловіком правдивим, и любив його: він не зрозумів, що се — молоде деревце, котрє росте на ґрунті того „нового духу“, котрий тогді тільки що подавав свої міязми, а в тих міязмах багацько задушилось людей, и ще більше гарних речей про волю и освіту — пережінились на короткі, незвучні, але користні слова: акція, облігація, банк, дивіденда, гроші!...

От з таких то жерел повиходили герої моєї хроніки, моєї битописи живих людей.

IV.

В першу ніч у Жуківці спалося Джурові не добре: лігши, він скоро заснув кріпко, але годин через дві прокинувся; якісь

чудні думки стали лізти до ёго в голову и розгоняли сон. Так вочався він до світа и тільки що почало займаться на світ, він мерщій встав, вдягся и пішов на хутір. Замислившись, спустився він на греблю, минув річку, вийшов на вчорашній шлях и усе йшов, усе йшов, покіль не піднявся на ту саму гору, де вчора він з Жуком любовався краёбразом. Глянув Джур на Жуківку и промовив голосно: гарно! дуже гарно!

Сонце тільки що стало підніматься и мов червоним поломем обхватило Жуківку и Кулики... А повітре чисте як скло, тихе, тепле, так и обдає чоловіка тим чистим селянским теплом, котрим напоїла ёго ніч; запах материнки, чобрину, смилки и зеленого жита, запах чистий, свіжий, тонкий так и вривається силою в груди: легким становиться тісно, вони наповнились свіжим ароматом, серце спочиває якоюсь радістю, и тут тільки чоловік зрозуміє, як різниться таке повітре од городянської спеки и духоти.

Нова картина: по дорозі заскрипіли вози з косарями; заревла череда, поспішаючи на пашу; мекечуть вівці; скиглять голодні свині, тюпаючи в толоку... усе ожило.

Джур сидить на версі гори, тягне люльку, дивиться на Жуківку, та щось думає... А сонечко йде собі та йде; вже геть-геть піднялось, вже почало припікати и зігнало Джура з могили. Тихою ходою поплівся він назад у хутір. Жук ще спав.

— „Отак усі хозяйіни роблять,“ говорив Джур, будячи Жука. „Славний з тебе хозяйін!.. ей-Богу — славний! Люде незававом обідати муть, а він хропе, рад що добрався до перини.“

„Та се я так з дороги,“ одговорювався Жук; „завтра так не буде.“

Паничі вмились, причепурились и прийшли в садю. На садовому Ганку сиділи округ столу Соня, Рися, Ганна Ивановна и якийсь незнаёмий нам пан. Соня наливала чай.

— „Се мій брат Семен, а се ёго товариш, лікар Джур,“ сказала Соня панові, и обернувшись до паничів додала: „а се Иван Радіонович Хмара.“

Пан Хмара встав, подав руку Семенові и сказав:

— „Прошу любить и жаловать, ваш сусід, титулярний совітник.“

Жук стиснув ёму руку, поклонився и швидче сів до столу.

— „Раненько ви, паничі, встаєте!“ сказала, сміючись, Соня.

— „Я раньше вас устав,“ сказав Джур, „ще сонце не сходило; а от ваш братуха спав би й до вечера, коли-б я ёго не збудив.“

— „Хто спить, той не грішить,“ обізвався пан Хмара.

А Жук буцім не про ёго йшла річ, пив собі чай та оплітав ситницю и редьку з маслом.

— „Іж, іж!“ шутковав Джур; „тобі редька користна, вона чистить кров.“

„От дякую тобі, що сказав; а то-б я й не знав,“ одповів Жук, плямкаючи ротом и намазуючи новий кусок ситниці.

— „Сироватка ще користнійша на кров,“ вставив своє слово пан Хмара, а далі спитав Жука: „давно навернулись на наші хутори?“

„Учора. Ви, здається, не давно живете в нашім сусідстві?“

— „Ні! я жив у Конотопі на пенсії, а зимою одружився з вашою сусідкою Варварою Павловною Семенютою.“

„Чув, чув... та не доводилось мені бачить вашу супругу.“

— „Найблизша ваша сусідка... наш хутір Кринки; межа з межою з вашими землями.“

„Хутір знаю,“ говорив Жук, „та не був у ёму ніколи.“

— „Такий то ви добрий сусід,“ усміхнувшись сказав Хмара. „Правда: ви не жили тут, більш у городі, а навернетесь на ка-никули, так хйба тогді до сусідів... От - тепер як обживетесь у нас, так вже прошу завітати и в нашу хату.“

Жук кивнув головою.

Чи хочете читателі познакоMITься з титулярним совітником Хмарою? Подумайте, що перед вами стоїть чоловік літ 50, високий, товстий, голова вистрижена; борода довга, густа, трохи сивовата; лице товсте, обдуге, наче заспане; очи невеличкі, и сидять у лобі так глибоко, що наче вони завжді трохи заплющені; брови широкі, навислі. Ходить Хмара тихо, поважно; говорить з тиха, рівно, не підводячи у гору голосу, не спускаючи ёго й дуже низько; трохи в ніс, але мягко-мягко. Завжді одягається у темно-коричневі штани, чорну жилетку без вирізу и чорний кафтанець якогось конотопського покрою: не то сюртук, не то жакетка. — От вам и увесь Хмара. Він пристав у прийми до сироти Семенюги.

Жучиха хоч и була раз чи двічі у Хмар, але тільки ради звичайности; у душі вона не любила ні Семенютівну, ні її прий-мака. — „У Семенютівни довгий язик,“ говорить було Жучиха; „а про Хмару я паматую, як він служив окружним начальником. Мій покійний Иван не знався з ним, не любив ёго за хабарі... Чула й тепер, що Хмара заздрий чоловік.“ Так говорила Жучиха. — Але пора вернуться нам на лавки, де пють чай. Ще Жук не успів напиться чаю, як Олена Василівна вернулась з хозяйства. По-

здоровившись з гостями и дітьми, вона сіла и сказала: „крий Боже! яка спека; тільки-б в холодку лежать.“

— „Дуже пече, чи не буде сёгодні грому й дощу,“ одповів Хмара.

— „Навряд, непохоже; небо чисте.“

Після де-якої розмови Хмара сказав: „Я до вас, Олено Василівно, по ділу.“

— „Кажіть, по якому?“ спитала вона и глянула прямо в очи Хмарі.

— „Та воно не що й діло, а так якось... Усе коїть ваш Павло Миронович.“

— „Щож там таке?“

— „Косарі ваші вкосились в наше болото: на дві ручки трави заняли.“

— „Без сего, Иване Радіонович, не можна, не встережешся; та дарма, не велике лихо: обиди-ж тут ні якої нема...“

„По моєму,“ вмшався Жук, „так тут пряма користь пана Хмарі: ви собі заберіть два покоси од межі, тай годі.“

— „Воно так!.. я й не кажу, щоб тут була яка обида од вас, Олена Василівна; але колиб Павло Миронович глядів, то-б не вкосились; він межу добре знає; се він умисне зробив, на нашішку мені!“

— „Бог з вами! яка-ж тут нашішка! та Павло й не був на болоті, як косили; гам заводів гумений; а сей чоловік новий, може й помилився.“

— „Дарма! дарма!“ заговорив Хмара, дивлячись у низ. „Се я тільки так для порядку сказав, а то хйба стоїть говорить про два покоси осоки... цур їй!“

Панночки и Джур устали и пішли у сад, а Сёмен зостався, ёго дуже интересовав Хмара.

— „Не можна так говорить,“ сказала Жучиха, „що два покоси байдуже; чужого не треба займать.. Я звелю ті два покоси згребти и одвезти до вас у двір.“

— „Храни вас Боже! за що се ви мені и жінці хочете таку обиду заподіять!“

— „Яка-ж тут обида! ваше добро... нам ёго не треба. Спаси-Біг вже й за те, що не сердитесь за те, що вкосились.“

— „Ні! ні! ні за що!.. як се можна!“ говорив Хмара. „Нехай лучше та осока згниє.“

— „На що їй гнити? в хазяйстві згодиться, зима усе перебере.“

— „Ні, ні!“ твердив Хмара. „Хиба у мене тільки й сіна, що та осока, хиба я з неї заубожію! та коли б я знав, що ви... я б з роду з віку й не сказав про се. Я думав, що се Павло Миронович мені на напасть робить... А коли бачу, ще ні, так Бог з нею, з тією осокою; нехай вона прахом піде! — Коли ви пришлете її до мене, я велю запалить її.“

— „Крий Боже! на що палить... Ну, коли так — возьміть за її гроші.“

— „Не возьму.“

— „Так як же се воно буде?“

— „Помиримось як не будь.“

На сім слові підойшов до банку отаман Жуківський Павло Миронович.

— „Добрий день!“ сказав він, уклонившись.

— „Здоров будь, Павле! на що отсе наші косарі вкосились?“ спитала Жучиха.

— „Де?“

— „Як де? на болоті; переконали межу Івана Радіоновича.“

— „Бог з вами, пані! и не думали! то Іван Радіонович не знає свої межі.“

— „Хто?! я!... не знаю свої межі?“

— „А вже ж не знаєте: я її знаю 20 літ; а ви її знаєте тиждень без місяця. З-роду вона йде так, як и тепер покосили: од великої верби на сім березі цоб на верболіз, а з-відсіля прямо на суху вільху... От-як... Вам, пане! хтось підцковав, а ви й повірили, що ми вкосились.“

— „Нехай и так,“ сказав Хмара, застаючись ні в сих ні в тих.

Семен глянув на Павла, а Павло не втерпів, щоб не сказати:

— „Еге!... то-то! даремно тільки турбуєте й себе й нас.“

— „Ну добре, добре, йди вже до свого діла,“ сказала Жучиха и перевела розмову з Хмарою на инче.

Через кілька хвилин Хмара знов сказав: „Бсть у мене велика просьба до вас, Олено Василівно!“

— „Кажіть, яка?“

— „Ви знаєте, що нас межують?“

— „Як не знати! восьме літо межують, аж обридло.“

— „На веспі звели на плян мій хутір и ваші кринки.“

— „Чула й про се! нехай ёму аби що, тому межованню: я

отсе рада радісенька, що син приїхав; нехай як хоче, так и межується, а я й руками й ногами од того межована.“

— „Чого так?“ спитав Хиара.

— „Чудно якось вони межують: не розберу я, чи воно так треба по закону, чи вони шахрують...“

— „Крий Боже! ніякого шахрована нема, усе як слід по закону; та и не можна шахровать, межують не в канцелярії, а в очевидь, при усіх.“

— „Може й так: та все таки чудно виходить: он у землеміра Вашлапского було десять упругів пісчуги, а одмежовали ёму десять десятин самого гарного дугу.“

— „В законі нема міри на упруги, видно так слідовало“... Помовчавши трохи, Хиара сказав. „Не знаю, чи говорив вам Павло Миронович, що моя земля врізалась клином у вашу, а Павло Миронович узяв тай показав той клинок вашим; я об'явив землемірові спор.“

— „Чула, чула... Павло каже, що той клинок з-поконвіку наш.“

— „Неправду він говорить: от у мене документи єсть: чи не зволите прочитать?“

— „Подивись ти, Сениу! бо я в документах мало тямкую.“

Хмара витяг з бокової кишені товстий пакет, достав з ёго пожовклий лист гербового паперу пописаний рижим чорнилом и подав Семену. Семен перечитав и всміхнувся.

— „А що?“ спитав Хмара.

„Се не документ.“

— „Як не документ, а щож се таке?“

„Се партикулярний спис“, одповів Жук.

— „Еге!.. спис!.. а подивіться, хто ёго підписав!“ и Хмара ткнув пучкою на те місце, де було написано: „повітовий маршал Кисіль.“

„Все одно! я кажу, що се не юридичний законний документ. Але тривайте: великий той клинок?“

— „Пів упруга; на ёму манячать 17 дубків... Хиба стоїть про се спорить?“

— „Стоїть“, сказала Жучиха; „тут міра дарма: чи упруг, чи два, чи сто — все одно: чужого не бери, свого не теряй. Коли той клинок не наш, Бог з ним; а коли наш, я не відступлюсь од ёго. Зберім ми старих людей, тай розпитаємо: чия то земля? Як люде скажуть, так нехай воно и буде.“

— „На що ж людей питать, коли у мене документ є?“

— „Живі свідки лучше знають.“

— „По закону сего не можна : закон заборонив питать свідків про такі справи, де єсть документи.“

„Здається такого закону нема,” вмишався Семен.

— „Як нема! я на законах зуби приїв; на память їх знаю.“

„Може, але такого закона я не читав.“

Хмара знов поліз до кишені и витяг невеличку книжочку, розвернув її и, показуючи Семенові, сказав: „а прочитайте отсе, паничу.“

„Виходить моя правда,” одповів Семен, прочитавши; „тут річ иде про документи затвержені законним урядом; а хиба ваш спис — такий документ?“

Хмара скривився и замовк.

— „Ви не ремствуйте на мене, Иване Радіонович,” сказала Жучиха, „я вашого не хочу; нехай нас люде розведуть.“

— „Гм... нехай розводять... Я думав, що такий людині, як ви, соромно буде позиваться; лучше, думаю, по сусідски переговорють...“

— „Який ж тут сором позиваться за своє! то й чого нам лізти в суд: людей спитаймо, от и усе!“

— „По моєму: нам краще б помириться.“

„Як же мириться, коли ми й не сварились.. Підождім,” сказав Жук, „покіл приїде межова комісія, тоді зберемо третчиків, нехай вони розсудять.“

— „Гм! дощ за шию не йде,” озвався нехотя Хмара; „підождемо. — Одначе я у вас загомонівся, пора й до двора... Прощайте!“

Хмара поїхав до дому, а Жучиха з Семеном пішли на плян-таци подивиться, як насинкують тютюн.

Тим часом у саду між Джуром и панночками велась инча бесіда. Джур завів річ про еманципацию женщин. Соня з увагою слухала ёго и горяче спорилась, коли в чім погляд її не сходився з поглядом Джура. Рися не довго слухала ту бесіду: молодій дитині літа більш тягли її до квіток, ніж до вченої бесіди. Рися нарвала пучок квіток, піднесла ёго під самий ніс Джурові и спитала: „гарно пахнуть?“

— „Дуже гарно!“

— „Нате ж вам їх та нюхайте,” и перекрутившись на одній ніжці, Рися хотіла знов побігти, але очі її стрілись з строгим поглядом Німкені; вона зупинилась.

— „Сядьте з нами,” сказав Джур.

— „Не хочу, я не люблю сидіть, ходім лучше по саду; ходім!“ дзвонила своїм срібним голосом Руся.

— „И, чого б я ходила та пеклась на сонці!“ сказала Німкена.

— „Ви сидіть собі в холодочку, а ми походимо,“ сказав Джур и піднявся з лавки.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

III.

Преподобний Теодозий Печерський.

(Конець.)

Вже педовго перед смертю Теодозия положено початок до основаня камінної церкви на тім місци, де й тепер стоїть головна церков печерского монастиря. На перший раз допоміг до того оден Варяг, именем Шимон. Задержало ся про него таке поетичне оповіданє: Шимона вигнали стріи ёго з отчини; він виправив ся кораблем служити на Русь. Позістав ёму по отцеви хрест в десять локоть з поясом — після одного переказу вартости 50, після инших 8 гривен — и з золотим вінцем на голові Розпятаго. Шимон забрав з собою пояс и вінець, як утікав з отчини. Тогді почув він такий голос: „Не вкладай сёго на свою голову, а неси на приготовлене місце, де буде ся церков Матери Мої, и віддай в руки преподобного Теодозия, а він повісить ёго над жертвенником.“ Після сего привидженя зірвалась буря, коли він плив Балтійским морем в руску землю. Шимон затрівожив ся и думав, що Бог карає ёго за се, що взяв окрасу Христового образа, и став за се каяти ся; тогді побачив він на воздуху зображене церкви и вчув голос: „Се церков, що буде збудована в имя Божої Матери и ти будеш в ній положений. Розмірай поясом двайцять локоть у висоту, трийцять в довжину и трийцять в ширину.“ Прибувши в Київ, Шимон не зважав на се и довго не будував

церкви, та мав знов чудне привидженє. Вже по смерті Ярослава, за котрого він приїхав на Русь, виправлявсь Шимон з ёго синами Изъяславом, Святославом и Всеволодом против Половців и ходив до Антонія за благословенєм. Преподобний Антоний сказав: „О сину! багато поляже від вістря меча, багато потончуть и раять, багато потоне у воді, а ти останеш; тобі суджено лежати в печерській церкві, що тут збудує ся.“ Русинів побито на Альті. Шимона ранено и він лежав на поли посеред трупів и умираючих и знов побачив у воздуху зображене тойж церкви, що ёму являлась над балтійськими водами. Він виличив ся з ран, оповів Антонію про сі привидженя и віддав ёму вінець и пояс. Антоний змінив имя Шимона на Симона и передав ёго дар Теодозію. Симон вельми полюбив Теодозія и багато допоміг ёму до вибудованя церкви. Се було в 1073 році.

Симон прийшов опісля до Теодозія и сказав ёму: „Дай мені, отче, слово, що душа твоя благословить мене не тільки в сій жизни, але й по смерті моїй и твоїй.“— „Ся просьба висше моєї сили, відповів Теодозий. Але як по моїй смерті вибудує ся та церков, як будуть в ній зважати на перекази и мої устами, то се буде тобі знаком, що я маю ласку в Бога.“

„Господь свідчив про тебе, сказав Симон, я сам чув з пречистих уст Ёго образа. Помолись також об мені и о сині моїм Юрію и о потомках моїх, як ти молиш ся о своїх ченцях.“

„Я не о одних тільки ченцях молю ся, відповів ёму Теодозий, але й о всіх, що люблять се місце.“

Симон поклонив ся до землі и сказав:

„Отче! не вийду від тебе, дай мені на письмі своє благословенє.“

Теодозий дав ёму молитву, яку тепер вкладають у руки покійникам.

Та Симон, готовлячись будувати церков, попросив ще в Теодозія відпустити гріхи ёго родичам.

Теодозий підняв руки у гору и сказав: „Най благословить тебе Господь Сиона та щоб ви побачили красоти Єрусалима по всі дні жизни вашої в третім, в четвертім роді до останнєго.“

Симон оставив латинську віру и перейшов на східне православнє.

Церков заложили в 1073 р. Теодозий и єпископ Михаїл під час побуту в Царгороді митрополита Юрія. Основанє сі подало повід до зложеня розказів про се, як чотири майстри в Царгороді одержали від самої Богородиці приказ ити в Русь и збуду-

вати церков, що образ, опісля намістний, принесений з Греції, вручила сама Богородиця и що се утвір штуки небесної. Се був початок того богоговійного почитання образів явлених, що так опісля розширило ся на Руси. З винайденем місця для церкви також вязали ся чуда, подібні чудам Старого Завіту в історії Гедсона и Цліі. Теодозий бажаючи дізнатись, яке місце угодне буде Богови для поставлення церкви, молив ся, щоб всюди була роса, а на тім місци, де має бути церков, не було роси; на другу ніч просив відвортно, щоб там була роса, де всюди не було роси, — и все сповнялось по ёго бажаню... Місце вказане висшим знаменем для церкви було заросле корчами; сі корчі знищив огонь, зведений з неба силою молитов Теодозія. Коли треба було копати рів під основи церкви, підняв перший сю роботу князь Святослав. Богаті люди жертвували волости й села на будуване церкви з тою умовою, щоб були поховані на сім місци. Варяг Симон перший дізнав сеї чести.

В слідуючій 1074 році, 2. мая умер преподобний Теодозий и назначив по вибору братий, навіть против свого власного бажаня, наслідником своїм Степана. Він казав по своїй смерти не вмивати свого тіла и похоронити в печері, в сій бідній одіжи, котру носив и в котрій умер.

По переказу просив Теодозий перед смертю Святослава, щоб церков печерска була визволена з під власти князів и владик, тому що її заложила Богородиця а не люди; справді монастир довго був незалежною общиною. Теодозий установив тверду норовственну звязь між усіми, що належали до монастиря. Коли хто буде призваний на яке-небудь висше духовне місце на Руси, то може ёго приймати и виходити з монастиря тільки за дозволенем старших, та все мав гледіти успокоєня в печерськім монастири; тільки за таких святий основатель монастиря обіцяв молити ся перед Богом. Многі печерські ченці, що займали опісля високі місця в рускій церкві, зважали на заповіт основателя и, де вони ні були, не теряли звязи з монастирем. З благословеннями св. Теодозія в мисли, духовний питомець печерского монастиря, чи був він в Ростові, Володимирі, Новгороді, Полоцку, все звертав ся серцем до Києва, до заповітної обители, яко обіцяної землі спасєня, хоронив правила, що одержував у сім монастири, и ширив їх усюди, куди сягав ёго вплив. Се різко проявляє ся в однім памятнику духовної літератури XII-ого віку, а именно в посланію володимирского єпископа Симона до печерского монаха Поликарпа: „Хто не знає мене грішного єпископа Симона и краси соборної церкви володимирської и другої

суздальської, що я сам збудував. Скільки в них городів и сіл и збирають десятину з усеї тої землі и всім тим владіє наша малость! Скажу тобі, що всю ту славу и честь я вважаю грязю и волів би я гріскою стирчати за воротами або смітем валати ся в печерськім монастири, та щоб люди тим покидали ся, або бути одним з тих убогих, що просять милостині перед воротами чесної лаври: лучше сеї дочасної чести для мене оден день в домі Божої Матери, як тисяч літ в оселях грішників.“

Той-же дух, що виявив ёго Теодозий в своїй жизни и устрою монастиря, на довго оставав у ёго монастири. За ним появил ся цілий ряд борців, котрих діла записувались, переказувались устно, служили прикладом для інших монастирів и ширили в рускім народі звисний напрямок релігійних поглядів. Відтіль впливало, там скріпилось и утвердилось то розширене понятє, що Бог любить в християнині: добровільне терпінє, морєне себе постом, удалєне від подружнїї звязи, втомляючу молитву, слёзи, смуток, вздохи, жаль, убожество, — що монастир єсть дорогою до спасєня, и в світі, коли не зовсім неможливо, то вельми трудно спастись: тільки надія на молитви подвижників може давати потіху; тому треба подавати монастирям дари и наділяти їх богацтвами, щоб у них молили ся за грішників.

В тім напрямку були світлі сторони. Вони залежали вже в тім, що монастирі були головними провідниками християнства; а в добродійнім впливі християнства чей и невірні люди сумнівати ся не можуть. Та з другої сторони відзнака монашого стану и шана чернечої жизни вносили односторонність в релігійні погляди. Думка, що Богу всего милійша одиночна, тудяща жизнь чєнца, и чоловік тям близший спасєня, чим дальше від світа, випєрала християнську чесноту з сєго світа: набожні люди стремили не до того, щоб в людськім товаристві, в світі звершати діла любви христової; їх идеал жизни Богу милої був не посеред людських відносин, але противно, по за ними. Спасєне лекшим здавалось одинокому, відорваному від людей затворникови; а напротив житє з людьми доводило до неминучого гріха; — так думали Русини, коли між тим після духа Євангєлія слідувало думати на відворот. Словам Христа — що той не гідний Ёго, хто Ёго ради и Євангєлія не оставить отця, матери, жінки и всєго, що ёму дороге в світі — надавали змисл вступлєня в монастир, коли між тим вони домагались від послідувателя Христового висше від усяких родинних и кривних відносин ставити правду, оповіщену наукою Спасителя и потверджену прикладом Ёго жизни и смерти. Високе змаганє страдати за правду,

за ближних, обернулось в змагане страдати для самого страданя; середок став ся цілю; борба з дияволом, в образі зла и зіссутя людского товариства, замінялась борбою з марами, що трівожили розстроні нерви змореного пустинника. Безженність, котру колись предкладав апостол яко стан відповіднійший, и то до часу, для деяких ёму подібних, в тяжку добу прослідования, — вивисшено саму по собі яко мужність и тим понижено подружний союз; то, що могло бути участю тільки немногих, одарених спосібністю „вмістити“, ставилось коли не обовязуючою, то все таки висшою чеснотою, достойною змаганя, и замінялось в дивоглядне насилуване природи; наконець шаноба для сліз, смутку, болізни, убожества, загально для нещастя, що приказав Учитель для пільги в горю, для щастя людского, замінилось у знарочне домагане сліз, смутку, болізни и убожества. Таким способом логічно виходила безцільність діл любови Христової; коли страдане вважало ся само по собі цілю, то не треба було стремити до зменшеня ёго на землі; напротив здавалось, що треба о се дбати, щоб люди страдали: до того доводила односторонність, що впливала з пануваня монашого напрямку в християнстві. Коли идеал християнської мужности був поставлений по за горожаньским товариством и під умовою насилуваня людської природи, то ёго не могли досягнути не тільки всі, але й більшою частю ті, що виключно ёму віддавались; відтіл вийшло, що наслідки стремління до такого идеалу були більш усёго противні духови Христової науки, именно: лицемірство, обмана самого себе, святочництво и притуплене ума. З виїмкою немногих людей, котрим з-висше дано було досягнути висший идеал монаший, з виїмкою бідолах, слабих душею и тілом, неспосібних до праці суспільної — монастирі наповнялись людьми, що вносили в себе то, чого в них не було, жалкими муками, що виображали собі, що Богу миле насилуване даної Богом духовної и тілесної природи чоловіка, а більш усёго самолюбам, дармоїдами и лицемірами, що надягали на себе личину святости. По за монастирями цілий світ перебував в грубій похотливости и в темній невіжи, панували й на дальше и розвивали ся гріхи, діяли ся насиля й злодійства, лилась ріками кров людска, люди гнобили одні других; між тим набожне чуте потішало ся тим, що так конечно мусить бути на світі по воли Божій, и дбало примирити ся з сумнієм и божеством у виповнюваню деяких видимих звичаїв, що зближали жизнь до чернечого идеалу, поставленого по за світом и горожаньским товариством.

Літературні звістки.

— У 1-ім н-рі з с. р. ми подали образ літературного руху малоруского на Україні, переглянувши ті книжочки (беллетристичні і популярні), котрі там появились у минушому році в рускій мові. Однак образ сей був неповний, бо не згано там за наукові діла дотикаючісь малорускої історії, етнографії и т. и., котрі у Росії як давніше так и доси виходять в російській мові, так що навіть в збірниках народних пісень, казок и т. д. бодай титулова сторона появляє ся в мові російській. Подаємо ж тепер (після „Кіевского Телеграфа“) перегляд видань наукових, именно дотикаючих ся малорускої етнографії и історії, які новились в минушому році у Росії.

А) В р. 1874 вийшли чотири книжки, посвячені малорускій етнографії: 1) I-ий том *Записокъ югозападнаго отдѣла императ. географическаго общества*; 2) V-ий том *матерьяловъ, собранныхъ этнограф.-стат. экспедицій въ югозападный край, П. П. Чубинскаго*; 3) *Чумацкія пѣсни* *Ив. Рудченка*; 4) *Истор. пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями* *Вл. Антоновича и М. Драгоманова*. Про послідню книжку ми помістили ширшу статю, проте ограничимось нині на перегляд 3-х перших книжок.

I-ий том *Записок* містить крім статей Кюсовского „о климатѣ Кіева“ и Антоновича „о промышленности въ югозап. кр. въ концѣ прошлаго вѣка“, и статей Яснопольского „о торговомъ движеніи изъ Малороссіи“ — властиво етнографічних дві статі Русова и Лисенка про кобзаря Вересая и музику українску и матеріяли записані шп. Русовим, Чубинским и Бѣлиноким. Статі ті и матеріяли узнали цінними знатоки в Росії и за границею. Замітити тільки треба, що з пісень Вересая опущені три думи, котрі той кобзар співав в часі археологічного з'їзду. Слабшою частю „Записок“ вважає Кіев. Тел. объяснене матеріялу, и висказує бажане, щоб на будуче юго-запад. відділ не инакше видавав матеріял, як в систематичнім и порівнюючм обробленю.

Чумацкія пѣсни з обширною передмовою Рудченка суть зовсім повним и совістним виданем того роду народнієї поезії, в ній бо поміщені и уложені в систему всі до сеї пори знані пісні и варіанти о чумаках. Критика російська и загранична виразила ся о сім виданю з найбільшою похвалою. Именно російський критик п. Веселовский по поводу того збірника сказав, що и в Росії зачинають дійсно наукою видавати народні пісні, а Італіанець рецензент в *Rivista Europea* зовсім справедливо висказав бажане, щоби передмову п. Рудченка переложити на який західний язык. Тая передмова не уступає передмовам п. Шттрє о побиті Сициліянців ведля пісней и далеко повніша від розправ Дори д'Истрії о побиті Румун, Сербів, Альбанців и т. и. ведля іх пісней, надрукованих ріжними часами в *Revue des deux Mondes*.

Матеріяловъ этногр.-стат. экспедициі въ югозападный край П. П. Чубинскаго зібрано до сего часу 7 томів, з тих вже надруковані $\frac{1}{2}$ I-го, $\frac{1}{2}$ VII-го, III., VI. и V. Успіх сеї експедиції предотавляє ся дуже користним в порівнаню з неуспіхом експедиції в „сѣверозападный край“, на котру страчено кілька тисячів рублів без волякого ре-

зультату. Експедиція в „югозападний край“ уряджена була географічним товариством в р. 1868; успіх її задля того так значний, що вона тут попала на Грунт вже пригтовлений, застала многих діятедів, котрі ще за часів руху умислового в початку 60-х років збирали матеріяли етнографічні тепер передали ті матеріяли а деколи навіть и цілі монографії п. Чубинському. В р. 1874 вийшов V-тий том матеріялів п. н.: Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя. Найбільша відзнака сѣго тому — богацтво матеріялу: 1209 сторін! Однако пісні и варянты не завсїгда уложені в добрім ладі, так що мож подибати варянты одноі пісні в двох, раз навіть в трѣх місцях розкинені.

В) В р. 1874 вийшло також кілька праць по **исторіі Малорос- сні**. Найзнаменитшими з тих праць суть: 1) *Русская исторія съ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей, Костомарова*, в котрій особливо в IV. и V. вип. виложена дуже докладно исторія просвіти в Малій Руси в XVI-XVII вв. Близше оціняти сѣга діла не потребуємо, бо подаємо его в перекладі; звертаємо особливо увагу на дальші житєписи. Шкода тільки, що автор так мало дав місця в своїй исторіі періодови литовско-рускому, котрий доси ще в загалі мало знаний, винявши немногих спеціялістів. — 2) *Исторія возсоединенія Руси, Кулиша*. Коротку рецензію I-го тому ми подали у минувшім році після С.-Петер. Вѣдом; вийшов вже и II-ий том. Докладнійшу оцінку подамо пізнійше. — Крім сих 2-х більших діл появилсь ще—також не маловажні праці—: *Сборникъ матеріяловъ для исторической типографіи Кіева, Антоновича и Терновского*, и монографія *Ор. Левіцкогo „О состояніи Малорос- сіи во второй полов. XVII. в.“*, котра друкує ся в „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ (ще не скінчена).

В) На **археологічнім зъїзді в Києві**, як звісно, читано багато рефератів, котрих предметом були исторія, народна словесність, штука и язык Малороссіи; такими н. пр. реферати: нп. Водкова „о малорусской орнаментикѣ“, Дашкевича „о Бологовской землѣ, какъ о зернѣ казачества“, Драгоманова „о малорусскихъ пѣсняхъ о кровосмѣшеніи сравнительно съ иностранными“, Жигецкого „о Пересопницкомъ Евангеліи XVI. в.“, „о малорусскихъ думахъ“, Лучицкогo „о малорусской демонологіи“, Малишевского „о соцініанахъ въ югозап. Руси“, Миллера „о ведикорусскихъ быдінахъ и малорусскихъ думахъ“ — и також кілька рефератів нп. Антоновича, Константиновича, Каминского и и. о рїзних предметах археології, нумізматики, архітектури Малороссіи. Праці ті, як будуть надруковані, вяснять не одну сторону исторіи народного духа в Малороссіи для своїх и чужих. Досить указати на такий памятник, як *Пересопницке Евангеліє*, тую дуже цікаву задля свого часу пробу передожити святе письмо „зъ языка болгарского на мову рускую“ в XVI. в. и приспособити той переклад для ужитку и католиків и православних.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Справи російські.

(Конець.)

Звісно усім, що після соціальної реформи еманципації крестян, котра поліпшила побит простого люду, задля уладнання взаємин помежи крестянами й панами була заведена ціла інституція „мирових посередників“, котрі вели усі діла по нарізу землі крестянам. Хоч вони й не поспіли усёго свого діла скінчити, але вже з 1868. року почали у Росії говорити, що тая інституція, потребуючи на себе багато розходу (до двох мільйонів з земських фондів), не вдоволяє вже свому старому призначеню, бо діл зістало ся вже дуже мало. Так по всіх містах, де заведені були нові суди з мировими судьями по закону 1864. року, мирові посередники вже стратили свій судовий характер, а де заведені були земства, се-б то зїзди виборних з усіх станів, мирові не мали вже й своєї адміністративної власти. Тим то й вийшла у минушому році ще нова реформа, по котрій усі крестянські діла будуть вести нові зїзди або комісії, складаючі ся з віце-губернатора та 6-и панів, котрих вибирає земський сойм. Кождому такому панови призначено по 2000 карбованців дотації, що в загалі на усі російські губернії, котрі мають земські установи, дасть далеко менше против старого дво-мільйонного розходу. (Тепер вже лічить ся 34 губерній з земськими установами, або 360 повітів.) Ся реформа дуже характеризує напрямок, котрий взяв тепер російський ряд; бувши через усі 60-ті роки демократичним, він тепер усе більш старає ся піддержувати інтереси панства, котрі були нарушені крестянскою реформою. Двічі у минушому році цар голосно заявляв свої симпатії до сёго усеж таки привилеґіюваного стану: раз — прикликуючи панів доглядати народних шкіл, другий — на десятирічному юбилею судової реформи 1864 року. И оден и другий раз він казав, що найголовніша сторона усёго государственного житя Росії — пани и що їм найголовніш він поручає догляд за усіма ділами у земстві, як у питаню просвіти, суда, моральности, так и по усіх других сферах житя. Пани заслали до царя адреси з подякою, за дия чого робили надзвичайні зїзди; але з другого боку императорска влада настановляла над ними великий надзір и догляд зі сторони своєї адміністрації. Не довіряючи цілком чисто панским переконанням виборних у земствах, влада по усіх тих місцях, де зъявили ся в діяльності їх демократичні тенденції, старала ся

зміцнити догляд свій або через міністерство просвіти, або через адміністрацію. Так на пр. Вятське земство, котре, як можно бачити з фактів поданих у „Извѣстіяхъ Географическаго Общества“, більш усєго старало ся про народну просвіту, одібрало від влади остереженє. Вісім років воно більш усіх земств тратило ся на народні школи; витратило за сей час 1,686.000 карбованців, завело 12 друкарнь и тим довело до того, що там оден школяр народної школи приходиться ся на 88 чоловік населена, тогді як у 1869 був оден ученик на 169 чоловік. Добачивши тєє, міністерство просвіти зажадало, щоб у учительській семінарії Вятське земство не сміло назначати від себе професорів и управителя и щоб у школи воно не могло поставляти від себе учителів. Земство сказало, що тогді воно не дасть грошей ні на семінарію ні на школи, коли влада візьме під свій догляд усе шкільне діло; з того межі Губернатором и земськими виборними почала ся сварка, скінчивша ся на користь— адміністрації. Але такої ліберальної опозиції не вживали другі земства, котрі більш мусіли при таких жаданях міністерства схилити ся перед ним. Треба знати до того, що тепер земства не мають у своїх виборних стілько великоземельних панів, як то було перш; у більшій частині земств малоземельні пани становлять більшість; кресляне, як и перш було, у всіх ділах земських знають більш про свої обовязки й тягости, аніж про свої права; зістаючи ся фіктивними висланцями, не розуміючи своїх інтересів, вони нігде не могли заняти свого законного місця, тим більш, що земські зъїзди весь остатній рік збирали ся дуже рідко. Самоуправленє у земствах зійшло назадоволюване егоїстичних інтересів малоземельного панства, тогді як великі пани почали шукати собі сили на поли біржі. Дуже легко зрозуміти, що при таких стані діл заявленя царя про силу, яку має дворянство, мусіли викликати діяльність не в інтересах демократичних станів, тим більш, що догляд влади дуже був против усяких демократичних тенденцій.

Як у земстві так и у суді и у школі взяла російська влада під свій догляд усі справи. Літом минувшого року був виданий закон про екзаіни на право бути адвокатом, котрий мав на меті знищити тих пявок, що під именем „брехунців“ або „аблокатів“ розвели ся по всіх містах після судової реформи, але часто не мали потрібних юридичних студій. З другого боку тим законом дано було право мировим зъїздам и висшим судовим инстанціям у якому небудь краю давати дипломи на адвокатський стан не тільки за знаня юридичні, а й за політичну „благонадежність“ и за уміне вгоджати кому слід. Тепер вже дуже жалкують ся у Росії на

наслідки того закону, бо й суди й з'їзди дуже надзуживають сього даного їм права аттестовати кого хочать, як хочать. Адміністрація з того дуже користує ся, бо має через те великий вплив на всі сторони житя. Ми тут говоримо тільки про центральну Россію, де є земства, котрі хоч який небудь протест можуть робити против всемогучої адміністрації російської; що ж дотикає ся до країв західних, де земства нема, там панованє адміністрації було по старому дуже сильне. Про се ми добре знаємо по ділах тамошних наших уніятів, котрим усім було приказано записуватись до православної віри и у церквах поздіймати уніятські олтарі й органи. Коли нарід не хотів того робити, адміністрація насилала на нєго козаків, котрі єго били и заставляли писати тее, що хотіло ся їй. Скінчило ся діло на тому, що Холмська єпархія перейшла з-під міністерства просвіти у міністерство внутрєнних діл. Через те усі західні краї Россії чекають з великою нетерплячкою заведеня у них земских порядків.

Зміцненє адміністративного руху замісь перш обіцяної краєвої самостійности у земствах найкраще можна бачити у ділах просвіти, як народної так и панської. Ми вже казали, що з початку минувшого року цар прикликував дворян своїх доглядати за школами, щоб там не заводили ся шкодливі напрямки. Найбільш панські земства, Московске, Катеринославске, Тверске, Смоленске и Пензенске, зрадівши тому аристократичному напрямкови, зараз почали дякувати цареві за сю зміну внутрішньої політики. Після того 25. мая вийшов новий закон о народних школах, котрим зміцняє ся догляд адміністрації и панства над школами. Вже й перше за тим, що робить ся у школах, дивили ся и архієрей и Губернатор; тепер же заведені комісії (училищные совѣты) у двох инстанціях: одна — для цілої Губернії, де предсїдає Губерський „предводитель дворянства“, а друга — для повітів, де предсїдають повітові (уѣздные) предводители. Тії „совѣты“ мають замикати школи, як тільки в них запримітять „вредное направление“, и затверджують учителів на їх місцях, коли вони після цілого року испиту під доглядом инспектора будуть знайдені „благонадежными“. Задля того догляду у кожній Губернії назначає ся директор и 2 помічники єго — инспектори. Як взяти сі цифри, характеризуючі сю реформу, то можна бачити, що перш инспектори коштували владі 68.000 карбованців, а тепер будуть коштувати 319.000; сі цифри показують, на оскільки зміцняє ся догляд над народними школами у Россії; характер єго — ще старими інструкціями затверджений — той, що инспектори народних шкіл доглядають добре книжок, які вживають ся по школах, щоб

помежи ними не попали ся неodobрені критикою міністерства ; вони окрім того доглядають за учителями, и як тільки у сих запришчають „неблагонадежность“, зараз мусять їх вигоняти, а поставляти нових.

Що до учителів народних шкіл, то треба знати становище, у якому у Росії підготовка їх стоїть тепер. Усіх учительських семинарій по цілій Росії з Сибірю (лічучи сюди вже не тільки рядові [казенные] а й земські семинарії) було для учителів 47, а для учителёк — 7, що ставить Росію далеко по заду других європейских сторін, не тільки Пруссії (де одна учительська семинарія приходить ся на 300.000 чоловік), а навіть и нашої Австрії (де одна семинарія буде на 316.000 чоловік), бо у Росії одна така семинарія приходить ся на півтора мільйона люду. Щоб Росія порівняла ся у тому ділі з другими землями, їй треба б мати коло 300 семинарій, на що пішло-б трохи не 5,000.000 карбованців розходу. Але при теперішньому напрямку міністерства просвіти, звертаючого найбільшу увагу на вихованє класичне в середних школах, на котрі йде ціла третина розходу, побільшавшого за остатні сім років в два рази, трудно того сподівати ся, бо на учительські семинарії воно дає не більш як 400.000 карбованців. Правда, весь розхід на семинарії з тим, що дають земства, дійде до 600.000; правда й те, що міністерство в остатні часи взяло ся за се питанє, задля чого переводить під свою власть и семинарії, основані ріжними земствами, чіпляючись до такого або другого нелегального їх поступованя: але з того не видко ёго дбаня про освіту простого люду, бо хоч усі ті кільканайцять семинарій, котрі заведені земствами, воно з погляду регуляції їх забере під себе, усе-ж таки число учителів и шкіл не може побільшати зразу. Що до самих народних шкіл, котрих лічить ся у Росії коло 20.000 з 800.000-и школярів, и на котрі з 13-мільйонного бюджету міністерства просвіти йде усёго 865.000 карбованців, то звісно становище їх не може бути дуже гарним, бо учителі з світського стану, змінивші тепер у Росії попів и дяків, котрі перше учили народ, маючи дуже невеличку дотацию (по 100 карбованців на рік), часто мусять занехувати свої обовязки педагогічні задля зарібку на другому поли праці. У остатні часи преса російська дуже критикувала и самий напрямок наочуваня, котрий ті нові учителі стали заводити у народних школах, з чого видко, що семинарії, заведені ще недавно, не спромогли ся навчати будучих учителів доброю методою вченя. Міністерство під конєць минувшого року объявило, що воно хоче завести обовязкову науку для народу,

який плян хоче спробувати насамперед у столиці; наші и другі європейські Газети дуже похваляли тії ёго заміри; але хто добре знає дотеперішнє становище научуваня у Россії, легко може бачити хоч би з наведених нами цифр, що тії пляни мусять зістати фантастичними мріями, бо реформи остатнього року, зміцняючи догляд над школами, не дають самим школам живого розвою побільшенем числа учителів и поліпшенем метод педагогічних. Цікаво, що міністерство просвіти у Россії з де-якого часу звикло подавати не тії факти и цифри, які поправді характеризують становище шкільного діла: щоб притягти до себе симпатії російської громади, воно ставить другі цифри більш ёму любі и порівнює їх зовсім з другими, через що трудно дуже знати статистику російських шкіл. Так на пр. по справозданю міністерства одна народня школа приходиться на 4.288 чоловік а оден школяр на 118, тогді як по розправах „комітета грамотности“ 1 школа виходить на 4.639 чоловік а оден школяр на 132 чоловіки люду. Другий відчет міністерства, котрий брав до розправи вже усі и середні и висші школи, вилічив, що з усіх учащих ся оден школяр приходиться ся на 81 чоловік люду и що одна школа виїде на 1.911 чоловік, тогді як найлучший російський календар Суворина подає зовсім инші цифри: у нього одна школа виходить на 3.435 чоловік, а оден школяр — на 84 людей.

Такі неточности міністерства з замірами показати більш, аніж є на ділі, деградують ёго в очах громади російської тим більш, що їй не подобає ся система класична, котру воно хоче зміцнити (бо з середних шкіл класичних Гімназій лічить ся 122, та ще 33 прогімназій, тогді як реалок на усю Россію тільки 30, та й з тих багато основані земствами, а не міністерством). Управленє тими середними школами и наука у них теж дуже по-заду стоїть од жаданя громади російської. З одного боку те, що шкіл середних зовсім не стає на задоволенє потреб громади, бо у остатні роки на одну вакансію у Гімназіях просило ся по 10 — 15 чоловік, котрі через те, що місць у школах на них не ставало, мусіли зіставати без науки. Міністерство у минувошюму році відкрило ще 15 нових чотирикласних прогімназій, а цар затвердив закон про шестикласні прогімназії, котрі й почали то у тому то у другому місті odkривати; але з другого боку ніяк не може громада російська задоволити ся тими порядками, котрі заводить міністерство зовсім у консервативному зміслі або просто тільки дотикаючи ся до форми, як на пр. заведеня „ранців“, се-б то по военній формі зроблених гаманців для книжок, тогді як самий дух науки нічого не їде на

перед. Велика сила приписів про те, як мусять себе держати школярі, як ходити, як кланяти ся, що робити трохи не у кожду годину дня, и педантизм директорів викликають такі випадки, як стріляня у директорів на різних кінцях Росії (у минувшому році школярі стріляли на своїх педагогів у Ейскі и Екатеринбургі); брак добрих учителів и начальства примушує ряд привозити їх з-за кордону з так званих у Росії „братевъ-Славянъ“, задля котрих у Липску на російські гроші заведена філологічна семинарія; але ні з тої семинарії ні з Петербурского Інституту историко-філологічного не вистарчає учителів на усі російські Гімназії, бо діло науки стоїть дуже погано по університетах, з котрих завсігди йшли найголовніші учительські сили. Громада російська не любить чужинців, чи то будуть брата-Славяне, чи Французи та Німці, и бажає б краще коло своїх дітей мати своїх учителів, бо тії чужинці, не знаючи звичаїв и побиту, відносять ся з якоюсь зневагою до російського, що вражає школярів; а міністерство не хоче дати педагогічно-вихованих учителів з свого люду а набирає їх по за кордоном. Тим так и непопулярне тоє міністерство у сфері середних клас люду, за для котрих воно старає ся тепер найбільше.

Не люблять ёго и за відносно ёго до жіночого вихованя. Найбільша частина жіночих Гімназій (котрих тепер у Росії лічить ся 56) и прогімназій (139) заложена не міністерством, и гроші на них дають або земства и городські громади, або беруть ся з других фондів. Але потреба середнього и навіть висшого вихованя дівчат у Росії дуже велика. З того часу, як заборонено було у 1871 році приймати жінок на усі державні місця окрім учительських, а у 1873 році тим дівчатам, що учили ся у Цюриху, заборонено вертати ся, скінчивши курс науки, назад у Росію, так зване жіноче питанє у Росії понишло; але не зменьшало ся число дівчат, що хотять хочби и без прав, які дають дипломи, слухати курси висших наук. Через те и у Петербурзі и у Москві и у Києві деякі професори читали курси, більш або меньш підходячі до університетської висоти; у Казані професори університету уложили програму великого курсу на три роки з 17 наук, приганяючи ёго до того, щоб скінчивши той курс дівчата могли йти у учительки Гімназій; але такі курси не могли задоволити бажаючих науки дівчат, бо вони були більш випадковими, аніж постійними; Московські курси при політехнічному музеї, де було у минувшому році вже 103 студентки, мають більш стійности через те, що їх піддержують куші грошми; а по других містах лекції

дівчатам читали ся через дуже невеличкий час. Міністерство обіцяло виробити план цілого університету жіночого и вже завело для вироблення того плану комісією; але громада ніяк не може дочекати ся, що з того буде; міністерство ж поки що старає ся завести у Гімназіях жіночих науку класичних язиків — грецького и латинського, чим ще більш дратує громаду, бо тая вже знає, що тая наука за недостацею учителів буде дуже лиха (як вона є и у хлопячих Гімназіях) и не приведе ні до чого. Ми будемо подавати звістки про сей дуже цікавий для нас рух жіночого питання у Росії, коли міністерство просвіти подасть свій обіцяний план загально наукового університету для жінок, бо доси є тільки два міста, де учать ся дівчата у Росії більш висшим наукам, аніж призначені на курс Гімназій, але ті мають фахове значінє: се-б то курси при Медично-хірургічній академії, де виучують ся так звані „учені акушерки“, и педагогічні курси, де учать ся на учительниця низших шкіл.

Щоб скінчити перегляд діл дотикаючих ся до просвіти, ми мусимо ще сказати про бунти, що були у минушому році трохи не у всіх висших заведенях Петербурських и котрі ще більше мають значінє для характеристики теперішньої молодіжи російської; вона почуває себе дуже придавленою різними правилами про єї житьє, не дозволяючими їй громадити ся у товариства. Діло почало ся з Технологічного інституту петербурского, де студенти зажадали дозволу заводити товариства, сходини, товариські читальні, спільний буфет, громадску касу и окрім того просили, щоб комісії, видаючі стипендії бідним їх товаришам, запитували у самих студентів голосу, чи слід кому давати чи ні. В університеті Петербурским и у Медико-хірургічній академії молодіж дуже недовольна була одним профессором; у Горному інституті теж студенти подавали якісь колективні просьби, заборонені студентскими правилами. Начальство тих заведень з початку виключало то сих то тих студентів; після того, коли лишивші ся без діла студенти почали добивати ся у коменати своїх шкіл, взяла ся за діло и поліція и, як кажуть, повиганяла з Петербургу по різних городах кілька сотень студентів закритих курсів. У Медико-хірургічній академії, котра належить до міністерства війни, але котру хоче під свою власть взяти міністерство просвіти, була закрыта конференція профессорів, а наряжена осібна адміністративна комісія для успокоєня тої школи. Багато молодіжи страшило через те можливість вихованя и пішло у ті ряди незадоволених, котрих звать або нігілістами, або соціялістами и демократами.

Соціально-демократичний рух такої молодіжи, маючий у Лондоні свій орган („Впередь“), теж заявив себе у минулому році ділом, котре розбирало ся у окремому суді. Рух той, котрий ніяк не може влада знищити, прийняв тепер форму розповсюдження серед простого люду проклямацій и книжок соціально-демократичного характеру. Молодіж, що не вдоволяє ся реформами аристократичного напрямку, збирає товариства для друкованя казочок и других маленьких книжочок, де старає ся показати несправедливість розложеня податків поміж ріжними станами громади, надъживаня адміністрації и и. Одні з них хотять тільки під запомогою друкованого слова простому народови показати теперішні недолади громадского житя у Россії и роз'яснити ідеї демократичної рівноправности; такими книжками вони хотять довести простий люд до зрозуміння ёго політичного значіння після реформи о земстві и т. ин. Другі, більш радикальні, пишуть книжки, підточаючі простий нарід на бунт. Треба знати, що ще в 1867 році був виданий у Россії закон, котрим забороняли ся усілякі товариства, котрі мали-б заміром перестроїти теперішній стан російского царства. Той закон бажав, щоб кождий, хто зачує про таке товариство, доніс про нёго владі, під грозьбою, як того не зробить, бути покараним до 50 карбованців. Але товариства не уставали и мабуть російські люде не дуже бояли ся тої кари, бо про такі товариства ніхто не доносив поліції. Де-які спілки уміли навіть заводити тайні друкарні задля друку ріжних проклямацій. Одну з таких спілок відшукали десь під Москвою, и перед судом над нею вийшов у минулому році новий закон про усілякі товариства, котрий побільшував кари тим, що збирають спілки для супротивляня владі або для підбудженя одного стану против другого, и забороняв зовсім вже навіть и такі спілки, котрі, хоч и не мають нічого революційного у собі, а збирають ся так собі поміркувати, не спитавши дозволу у поліції. Через кілька день після виходу того закону почав ся суд над згаданою нами громадкою молодіжи з 10-х хлопців и двох жінок, котрі, завівши друкарню, вспіли, поки їх не найшла поліція, понадруковувати кілька книжок зовсім революційного характеру. У одній під назвищем „До интелігентних людей“ сі остатні прикикали ся йти у нарід, щоб підбурювати ёго против царя, панів и в загалі против теперішньої влади и єї аристократичного правованя; у другій — „як треба жити по закону природи“ — розказували ся соціяльні теорії о рівноправности усіх людей и доказувало ся, що усе, що кажуть попи про божественне право царів — є брехмею; остатня книжочка під заголовком — „Русскому народу“

росказувала про те, що пани держать під собою простий люд у темноті, не даючи йому освіти, що влада збільшує податки на простому народі, не притягаючи до них людей з висшого стану; через те, каже брошура, треба підняти ся усьму простому народові и жадати нового поділу землі, зменшеня оброків и правди при виборі у земствах людей з усіх станів.

Суд розбирав не тільки зміст тих брошур и проклямацій російських революціоністів, але й те постановляв ім у велику провину, що книжки писані з дуже популярними закидками и чисто народією мовою. Двох з верховодців того діла (Долгушина и Дмоховского) засуджено у Сибір на каторжні роботи; других на 8, на 5 або на два роки; найменше винних у тому ділі посаджено під арест. Усі вони були молоді ще люде од 18 до 27 років, и діло їх викликало осудженя зі сторони Газет аристократичного напрямку, до котрого у Росії належать тепер трохи не усі Газети, бо демократичні напрямки зовсім заборонені. До характеристики сеї сторони дуже цікаво додати ще такий факт. Коли йшло діло Долгушина, Дмоховского, Паніна и інших, „Московскіе Вѣдомости“ користували ся корректурними аркушами петербурських Газет, щоб стенографічні протоколи суда у Москві випускати як можна ранійш; але сі листи усі перш переглядала цензура, щоб там не було надруковано чого небудь, чого не бажала б бачити влада надрукованим. В задержаних петербурських Газетах були вийняті вже-деякі місця; а Московска Газета передруквала їх з корректур того не знаючи, за що й була на три дні заказана. Таким побитом найаристократичійша и консервативна Газета була покарана наче-б то за діло демократів.

Уся остання преса російська, як ми казали, віднесла ся из зневагою до тих хлопців, у котрих по єї словах ще на губах молоко не всохло, але вони дмуть ся щось політичного робити. Такі відносини пресси російскої до молодіжи з демократичними прямованями дуже легко зрозуміти серед того напрямку, який тепер у ній панує. Найхарактеристичнійша з усіх публіцистичних праць за минувший рік була праця Генерала Фадѣева, котрий під заголовком „Чѣмъ намъ быть?“ написав у Газеті „Русскій міръ“ таку програму життя, по котрій усі висші сфери мусять жити на кошт низших; вихованє и усі плоди цивілізації по тій теорії належать тільки до висших сфер, коли низші мусять тільки працювати на них. Така умова аристокрації против усіх останних членів (нагадуюча класичну умову членів тіла против черева, з тою різницею, що тут скорійш одно череве, то є невгамоване

панство, умовляє ся против усіх останних членів, що на нєго працюють, щоб їх поїсти) дуже подобає ся и панству и владі російській. Цензура не пускає критики на тую статью, яку хотіли б зробити більш ліберальні орлани. Остатня книжка „Вѣстника Европы“ надумала ся було сказати щось про ті вигадки Фадѣева; але, як видно з нумерації сторін тої книжки, цензура повирізувала те, чого їй не хотіло ся бачити у друку. Такі порядки цензури, до котрих вже призвичаїла ся російська пресса, не дають ніякого способу людям з демократичними напрямками свої думки прилюдно у пресі виявляти або де будь у ній чути. Через те вони й ховають ся або де небудь за кордоном, або у потайні товариства, число котрих усе більшає у середині Росії. Дуже ясно, що діло з такими потайними спілками у Росії далеко не скінчило ся на карех над Долгушиним, Дмоховским и єго товаришами, бо в осени, скоро після суду над ними, знов були якісь ще більші арести демократів по цілій Росії. Про ті арести мовчала російська пресса, але наші німецькі, славянські и англійські газети розказували може вже й багато чого з своєї фантазії. „Daily News“ долічувала число арестованих до 3000. Чи справді їх так багато, чи ні, — усе ж таки, най третя часть того буде, така спілка вже далеко сильніша од громадки Долгушина и Дмоховского. Не можна сказати и того, щоб стілько молодіжи збожеволіло и щоб вони не знали, яку гру хочуть вони розыгравати. Як що лічити, що усякий, хто йде тепер за соціалізмом, мусить перш сказити ся, то тогді треба прийти до того, що трохи не уся інтелігентна російська молодіж переказила ся. Коли-ж у теперішній молодіжи бачити будучі інтелігентні сили и у єї напрямках дошукувати ся розвою будучих напрямків, то можна сказати тільки, що и на дальше він мусить зістати демократичним. Проте здає ся нам, що ті міри, які узяв російський ряд для знищення того демократичного руху, про котрий ми кажемо, не доведуть ні до чого. Замість того, щоб підняти питання про реформу оподаткованя и притягти до прилюдного отвертого розбору єї застанов усі мислячі сили царства, ряд російський хоче у пресі заперти шлях до виголошеня демократичних переконань, а усіх демократів загнати під землю, щоб їх не було й чутно. Таким же поступованем замикають ся уста лиш людям поважним и уміркованим, котрі б и питання ріжних реформ трактували в поважний и уміркований спосіб; але ніяк не спинає ся а, противно, майже конечно викликує ся діяльність революційна, котрою, конечно, в

найбільшій частині займають ся люди горячі а недозрілі, котрі однак тим скорше знаходять віру и послух, що до наук ними голоше-них нарід не знаходять корективи у голосі людей ёму прихильних а при тім розважних.

Остатні діла ряду перед кінцем минувшого 1874 року й спочатку нинішнєго показують, що він зовсім не хоче йти на компроміс из „недовольними“, а гадає їх зломити. Так перед початком 1875 року одна Газета, котра ще мала ліберальні и демократичні переконання, була нарушена, що викликало дуже великий жаль по всіх кінцях Росії. Ми кажемо про бувшу Газету „С. Петербургскія Вѣдомости“. Вона була ще у 1863 році взята од Академії Наук в посессію на 15 років Коршем, одним з ліберальних літератів. Идучи чесно за своїми переконаннями и не схиляючись перед бюрократичними силами, він через те дуже стратив довіря у ряду, котрий хотів зігнати ёго з редакторства. Перед кінцем минувшого року ёму звелено було кинути редакцію и розпустити найкращих сотрудників. Він не хотів кидати роботи, до котрої отдавав усю свою душу, и показував, що термін контракта на посессію ще не укінчив ся. Але ёго не хотіли слухати и передали Газету під власть міністерства просвіти, назначивши на місце вигнаного Корша другого редактора. Яке вражінє зробила тая зміна на громаду, видко з того, що на новий рік число пренумерантів тої Газети, як ми чули, упало з 12.000 на 3.000.

Звістка, котру приніс нам „Голосъ“ у одному з остатних нумерів про зміни, які хоче робити ряд російский у університетах, ще більше може здивувати усякого, хто звик дивити ся на Росію яко на землю, котра хоче, щоб її вважати прогрессуючою у наші часи. Після бунтів осінних наряджена була осібна комісія переглянути закони про висші школи. Тая комісія хоче тепер, як сказано у „Голос-і“, так поставити діло висшої науки, щоб її змогли брати тільки люди з заможнєго стану, а ніяк не бідні студенти, котрі, як здає ся владі, роблять тільки багато клопоту йї а зовсім не вчать ся. Задя того комісія думає дати реформу університетам таку, при котрій колегіяльне управленє профессорів підупало-б, а замість тих колегій управляла-б університетами окрема од влади адміністративна комісія. Вона має дбати про те, щоб як найменше вступало до університетів бідних людей, до чого за найкраще средство лічить зменшенє стипендій, які тепер дають ся бідним студентам, и заведе більше строгих екзамінів.

Ми подамо у свій час розказ, що з того буде; нинішню ж нашу хроніку діл російских за минувший рік скінчимо тим ви-

водом, який сам виходить з наведених нами фактів. Прямоває владі російської по шляху зміцнення аристократичних принципів, запроваджене до того ще дуже консервативним рухом, чим далі усе більш и більш викликає незадоволене тою політикою, що мусить довести її до такого або иншого кризису. Ми казали тепер більш про культурні відносини російської держави; але й економічні діла єї цікаво буде розібрати, що ми зробимо у одній з будучих наших хронік.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Парламентарна праця *Ради державної* все ще нуртує в виділах, а пленарні засідання мало дастарчають цікавого матеріялу. Як вже в попереднім числі згадали-смо, відкинула Рада державна на внесок д-ра Едльбахера ново-випрацьований проєкт езекуційний и відіслала єго знов до виділу правничого. Міністер др. Глязер не дуже й обставав за ухваленем сєго проєкту езекуційного, позаяк часткове ухваленне справи судової не може відповідати цілям систематичної праці сєго знаменитого правника.

Відтак точили ся в Раді державній наради над зміною регуляміну. Переведено сю зміну в такий спосіб, що знесено деякі ограничення свободи голосу и усунено инші неслухности, н. пр. що міністрам вільно було голос забирати вже й по скінчених дебатах. Тепер приходять під нараду внесок др. Вільдауера о надзорах шкільних. Коммісія, вибрана до розсмотреня сего внеску, розширила єго и на Галичину, именно ограничила компетенцію галицької Ради шкільної краюєвої тим, що відбрала їй право именувати учителів и директорів лімназійних, віддаючи єе право, як є ві всіх инших краях Долитавії, міністерству просвіти и корони. Виділ краєвий виготовив протест против ограничення дотеперішньої компетенції Ради шкільної, в котрім розводить ся широко над хосенною (!) діяльністю тої-ж Ради. Тож и надіялись горячих дебат в Раді державній над сям внеском.

В конце мусимо ще нагадати о непрошених заступниках Русинів в Раді державній. В бюджетовім виділі предложив міністер просвіти свій проєкт що до утвореня університету в Чернівцях вже з р. 1875/6, жадаючи відповідних кредитів на кошти урядженя. Не можемо противитись закладаню університетів в Австрії в загалі як и в нашім краю. Утворене університету в Чернівцях може причинити ся до більшого розвою и рускої молодіжи на Буковині и найсхідніших частях Галичині. Піймаємо при тім університет все тільки як институцію науки. Тож не можемо радуватись тенденційними голосами, котрі раді б мати

в новім університеті тільки розсадник Германізації. Так надъуживати інституції науки для пристрастей и тенденцій сторонничих, — значить понижати святиню науки. А ще менше можемо радуватись, що такі самозванці, як Др. Вільдауер, промовляють буцім-то іменем руского народу и ставлять ёго яко средство котерийних забігів Германізаторских. Русини бажать розвою умислого для своїх дітей а то так для власного як и для вселюдского добра. Але ніколи не будуть Русини служити мізерним орудєм славянофобних тенденцій!

В *Пешті* розвілась кризис міністеріяльна повним цвітом. Міністерство Вітто подахось до димісії з powodu клопотів фінансових. Цісар не прийняв був зараз димісії и застеріг собі остаточне рішене по докладнім перегляді теперішних взаємин між угорскими партиями. Розходить ся тепер о сполучене правого центра, з Тишою на чолі, з деакістівскою партнею. Тільки тим способом можна би утворити сильнішу більшість міністеріяльну в парламенти, котрий дотепер дробить ся в найріжнороднійші відміни бути мадярскої. Стан справ здає ся дуже клопотливий, коли сам монарх подає помічну руку до скріплення парламентарної більшости и в тій ціли особисто трактує в *Пешті* з проводирями сторонництва. Після найновіших вістей фузія сторонництва вже наступила: утвореня нового міністерства з обох головних партий мадярских підняв ся бар. Венкгайм.

Справи заграничні.

У Франції вже скінчили ся розправи в парламенті над уставою о сенаті, без котрого и перша устава конституційна, котра вже зістала принята, не мала б важности. При первім читаню принято уставу о сенаті цілком по внеску республіканців, однак при другім читаню, коли президент Мак-Магон заявив, що такий уставі він противний, республіканці були переголосовані и ціла устава відкинена. Опісля однак республіканці порозуміли ся з ліберальнішими Орлеаністами и уставу о сенаті в трохи зміненій формі, а також и цілу уставу конституційну наконецно принято. Таким способом конституція республіканска в своїх головних установах вже усталена.

З Гіспанії нічо важнішого не донесено. Війска збирають ся до нових борб а ряд в Мадриті визнає свою власть на користь своєї партії, проганяючи противників з краю и зносячи деякі ліберальні установи, лишивші ся з остатних революційних часів.

Проектований зїзд в Петербурзі ще не певний, бо крім відказаня Англії и инші держави ще не надумались.

У Німеччині нові чутки носять ся, що Бісмарк задля підвужавшого здоровля хоче від ряду відсунутись. Побачимо, чи и сёго разу се не пустий гомін. — Папа римский видав енциклик до єпископів пруских, в котрій заюдждає церковні закони а священників назначених рядом відлучає від церкви.

В Італії зайшла остатним часом подія, що певно буде мати на-

олідком значне переіначене становиска партій опозиційних, котрі завсігди ще спияли монархічний ряд в провадженю сунокійного розвою сєго краю. Знаємо, як Італія едналась і получилась двоюкими заходами: розумною політикою Кавура, міністра Віктора Емануїла, і горячо сміливими подвигами Гарібальдія, котрий однак добра для своєї вітчизни надіявсь лишень від крайню радикальної політики і республіканської форми ряду. Тож коли при лишенім всіма папі Віктор Емануїл засів в Римі на престолі, сам богатир-патріот, люблений і славлений цілим народом Гарібальді, старий і слабый, нудив ся на скалистім і малім острові Капрера яко небезпечний при нагоді ворог двору королівського. Але преді се змінилось. Старий батько народа, завізваний від того-ж народа на посла, приїхав власне до Риму и не старає ся, як всі страхались, спокій заворушити, але, офірливий и в своїх гадках для добра вітчизни, сердечно витаєсь в королем и єго рядом, причиняючись таким способом немало до усталеня ладу в державі. Колишній генерал славних ворохобників в червоних сорочках хоче тепер перед всім занятись ділом, якби то багнистий край римский осушити та плодове поле з него зробити.

НОВИНИ.

— **Перехід Холмских уніятів на православіє.** Дня 12. (24.) Січня с. р. відбув ся в місті Білій (Бялі) в Сідлецькій губернії акт прилученя 46-х парафій (20 з Більского, 23 з Влодавского и 3 з Константинівского околу) до православної церкви. В сих парафіях живе до 50.000 людей. На акт сей зїхались духовенство тих парафій (31 священників), депутовані (по 3 з кожної парафії) wraz з віттами громадскими и православний архископ Іоанникій з Варшави. Губернатор Сідлецький Громека відчитав народови царске призолене на прилученє до православія, архієп. Іоанникій благословєє синода. Відтак одправилась літургія, перед котрою ще мав проповідь більський протосерей Н. Ливчак. Проповідник розказував за прослідіванє православної віри Поляками и насильне введєне унії, и виразив радість з причини повороту до давної віри. По службі Божій архієпископ роздавав срібні позолочені образи И. Христа и Д. Марії депутованим, по 2 образи на кожну парафію. Наконєць губернатор запросив все духовенство, гостей и депутованих від парафій на обід. Парохам прилучених парафій призначив ряд крім попереднєї платні, земель и инших прав по 1.200 рублів річно для кожного. — Перехід Холмских уніятів на православіє викликав клики радости и триюмфу в російских (консервативних) газєтах и в „Слові“, яко ознака нової побіди віднесеної над католицизмом и Польщою, в польских з тих самих причин гіркі жалі та тяжкі осудженя російского ряду; німецькі газєти, воюючи з ультрамонтанством и католицизмом дома, раді всякому пораженю небезпечного и не-

навісного їм елементу. Ми прийняли вість о сій події спокійно: не тільки задля того, що ми давно були на ню приготовлені, але й тому, що ми на сю справу не здивлюємося з тісного партикулярного становища — ані навіть з становища національного, не бачучи в ній великого хісна для національності —, але з становища загально людського. Введенє православия в Холмщині само собою ні злим ні добрим ділом: таким або сяким стає ся головно через спосіб, яким воно було переведене. Спосіб сей описували нам часто и подрібно польські газети. Хотя далеко не всім донесеням їх мож повірити, то однако й самі російські газети не посміли заперечити, що з причини „очищуваня обряду“ діяли ся „безпорядки“, котрі треба було аж війском усувати. Такий же спосіб вводити яку небудь віру не може у нас знайти симпатії. Навіть коли-б справді введено православия в Холмщині було потребою політичною, чого ми однако не допускаємо, то тим ще спосіб ёго введєня далеко не оправданій. Нарушенє свободи індивідуальної, свободи совісті завсїгда и всюди мусяє в нас знайти противників, и если сам факт прийнятї православия ми приймаємо зовсім спокійно, то попереднє „очищуванє обряду“ ми все приймали з жалєм и сочувєм для бідного хоч в многім блудячого народа....

— **3 Тернополя.** (*Тернопільська жидова. Чим повинна тепер зайняти ся „Просвіта“? Наша інтелігенція. Місцевий народ. Бурса.**) Вичитуємо в „Правді“ що раз частійші вісти з ріжних сторін нашого краю, як почутє и самовіжа між нашим тяжко пригноблєним народом будить ся. За прикладом львівського „Побратима“ почули й такі малі місточка як Підгайці, Збараж, Поморяни потребу завязаня товариств, пізнали вже, що в нашій віці тільки сполучєними силами зможемо добити ся якогось становища між иншими просвіченими народами, коли не хочемо позістати у заду або й потонути у морі більш трудящих передових народів сусідних.

Та не такі ми щасливі, дарма що наш Тернопіль столицею Поділя. Замість випередити в народнім ділі инші міста галицькі, Тернопіль позістав по за усіма. З якого боку ми б ні приглянули ся нашій подільській столиці, то все випадуть наші вісти сумні, не веселі. Причиною сєго лиха єсть жидова, що всюди втисне ся, де тільки можна влісти. Кождому посторонньому, що вїздить до Тернополя желізницею и опинить ся на двірці, певно видаєть ся, що попав ся в кімнати жидівської біржі. Жидова опадає кожного, що годі відпекати ся и мимоволі попадеш в єї небезпечні кігті. Тож само можна бачити кожного дня (вийнявши суботу), як жидова саранчою вилягає на передмістя и за жарний гріш викупує або й видурює всє, що наш мужик везе до міста на продаж. Не буду Вам широко писати про т. з. економічну борбу, котру ш. Поляки колись з таким шумом розпочали, а котра тепер вже навіть в *Gazet-i Narodow-ий* пряткає, ані про жидівську лихву — про се писано и пише ся у нас досить, а недавно писав Вам и ш. корреспондент на Збараского. Скажу

*) Заявляємо, що за статі подавані між дописями Правди, именно коли допикають ся особистостей, редакція приймає на себе одвічальність перед властями, а не перед публикою. Приймаємо такі дописи після засади, що обі сторони треба вислухати. Р.

тільки спеціально про наші сторони, що нужда народу у нас з причини жидів дуже велика и що векслі жидівські та скрипти нотаріальні з'їдають що раз більше наших мужиків. Причина всьому, що мужик темний и не має понятя о праві. Після моєї думки „Просвіта“ повинна-б постарати ся о те, щоб наші правники виголовили популярні книжочки, котрі-б поясняли народови небезпечне право векслёве — а не завадило-б и инші правничі питання ёму потрібні в той самий спосіб виложити. Не моралізуймо нашого мужика, бо він ще моральнійший від усіх инших верств, не годуймо ёго все життями святих та моральними повістками, розбудім у него дух до промислу и праці, а тим способом виратуємо з пропасти, в котру туй-туй влетіти може, и тогді вже будемо ёму правити о геології, астрономії и и. подібних відомостях.

Хотів я Вам розказати про народні справи в Тернополі а зійшов на борбу економічну. Та не подивуйте за се, бо то й для нас важне питання. А тепер вернім до Тернополя. Спитаєте, що за причина, що у нас, де тільки є міщан руских и ремісників, немає такого товариства, як н. пр. у Львові, або Підгайцях и и. містах? Я думаю, що у нас ще не розбуджено, як би належало, самовіжі між середнєю верствою, отже інтелігенція руска за мало зробила в тім згляді, між тим як польска пропаганда дуже сильна, так що міщанство наше підлягає сильному впливови латинського костела и тернопільскої „Gwiazdy.“ Вплив сей уоунути можна-б, коли-б духовна власть місцева получила ся ис світською інтелігенцією и сполученими силами ділала. Та кільколітний досвід показав, що місцевий парох не тільки не вмів притягнути недовірчивої и почасті здеморалізованої верстви міщанської, але й не вмів сконцентрувати верстви інтелігентної а навіть її зовсім відтрусив. Не дивно, що так стало ся, бо не вміє ужити відповідних способів, а часто замість осягнути ціль, невластивим поступованем віділяє ся від неї. Так н. пр. інтелігенція наша все ще вважає церков точкою осередною, коло котрої охотно громадилась би, як би тільки духовенство вміло її до себе притягнути; руского приходника вважає інтелігенція наша все таки овоім пастирем. Але замість піддержувати ту природну звязь и її скрипляти, місцевий парох її ослабляє и розриває. Для ілюстрації моїх слів наведу характеристичний факт. Одна богата міщанка записала вмираючи досить значний гріш на реставрацію зовсім попсованих и нездалих орґанів в тернопільській середній церкві. Наш парох довго надумувавсь, що з тим зробити, а наконець обдумав, що відновивши орґани можна-б дуже доброю грою на тих орґанах притягнути не тільки міщанство, але навіть руску інтелігенцію. Як думав, так зробив. Орґани обмалёвано, міх полатано, повставлювано нові дуди и що неділі й свята почав пригравати дяк *ad majorem dei gloriam.* Парох думав, що стіни церкви не помістять людий, що налянуть прислухувати ся милій грі орґанів. Инакше ждало ся, а инакше склало ся. Хто хоч трохи мав слуху, мусів утікати з церкви або затикати собі уха, щоб не чути дяківського тиранканя. Так замість притягнути інтелігенцію, гра на орґанах ще її розганяє. Не тим способом притягнете, о. парох, інтелігенцію и міщанство до церкви: коли хоче ся вам орґанів, то постарайтесь бодай о гру добру, а ще лучше — заведіть хоральний спів

як у Львові або в Чернівцях, а побачите, що й латиняки радше охотять послухати милозвучного співу як німої гри орґанів.

Та досить вже тих сумних згадок про наш Тернопіль. Я рад, що можу закінчити моє письмо втішною вісткою. Інтелліґенція тутешня и духовенство цілої околиці чуло з давня потребу помагати вбогим молодцям и дати їм удержанє в нашім дорогім місті, щоб могли ходити до школи. По довгих пересправах, помимо всіляких перепон из сторони властей и рівнодушности (а щпрііше сказавши неприхильности) місцевого пароха и декана, завязало ся и истнує у нас товариство для піддержаня убогих руских учеників цілий вже рік з накладом. Товариство заложило з початком сего шкільного року „Бурсу“, в котрій містять ся пять учеників, синів вбогих сельских родин. Бурса удержує ся из вкладок и жертв членів и нечленів и розвиває ся що раз більше, так що з часом можна буде її значно розширити. Члени того товариства дійстні платять вкладку одноразову 3 зр., а потім по 25 кр. місячно; опомагаючі хоч би й незначні датки, основателі 10 зр. (одноразово), а покровителі 50 зр. (тож одноразово). Окрім того дають члени без попереднього зъобовязаня жертви в натураліях. Признати тут треба, що духовенство тернопільского й сусідних деканатів, мимо рівнодушности декана, отже зовсім добродійно, причиняє ся дуже щедро до піднесеня товариства и піддержаня Бурси. — Дня 2-го л. Лютого відбули ся загальні збори товариства в забудованю лімназіяльнім. Завважали-смо однакож, що чшло прибулих членів аж надто було незначне. Бажали би-смо тому, щоб члени товариства в інтересі розвою тогож численніше прибували на загальні збори, бо тим способом причинять ся до розбудженя и піддержаня житя товариского и духа асоціяційного, чого власне дуже недостає Русинам. На загальних зборах відчитано оправозданє и подано результати, які осягнуло товариство. Приходу доси мало товариство 760 зр. 32 кр., розходу 320 зр. 55 кр., отже позістало в готівці 439 зр. 77 кр. Не вчисляю вже тут датків в натураліях. Коли зважимо, що товариство лічить заледю 65 членів, то мусимо видати дуже користне свідочтво про жертвенність нашого духовенства. При кінці наступив вибір нового виділу з 9 членів, котрого головою вибрано місцевого адвоката Дра Володимира Лучаковского. Маємо надію, що теперішній голова, чоловік рухливий и оборотний, надасть товариству ще більше житя и причинить ся до ёго розвою и піднесеня.

Вельми заслужили-б ся наші Русини для рускої справи, як би й по інших містах завязували бурси для піддержаня руских убогих учеників, бо тільки тим способом можна-б зберегти нашу убогу молодіж перед деморалізацією польскої пропаґанди.

— **Руский театр.** Трупца театральна під дирекцією п-и Теоф. Романович з Станіславова поїхала до Калуша, де давала представленя через чотири педілі. Всіх представлень дано в Калуші 15, именно грано: Назар Стодоля, Шельменко наймит, Женитьба, Заздрісна жінка, Чародійні скрипки, Галька, Дон Жуан, Від ступня до ступня и и. Поверхністю своєю представляв ся театр дуже добре: сардероба дуже красна, порядок майже взоровий, тільки декорації зовсім лихі и дрантнів, радше шмати ніж декорації, так що треба їх конче заступити новими. Гра акторів була вже оцінена в дописи з Станіславова (у остатвіму и-рі

„Правди“ з тамтого року), тут подамо лиш кілька коротких заміток: Найліпша артистка ві всіх ролях, особливо в богатырських, є сама директорка П. Марія Романович має миленький голос, грає дуже добре всякі наївні ролі. З поміж акторів є найліпшим п. Гринецький, грає дуже добре чорні характери і ролі характеристичні. П. Стефурак добрий в ролях комічних, особливо в низшій коміці, менше добрий в ролях легкої коміки, котрі грає на такий сам лад, як ролі коміки низшої. П. Людкевич є особливо добрий співак (баритоніст); грає також не зле, однак ролі комічно-характеристичні грає також на оден лад. П. Вітошинський виглядає красно на сцені, в грі его мало ще рутини. В загалі видко у акторів щиро волю и працю, и мож надіятись, що при дальшій неуставарчій праці поставлять сцену руску на такім становищи, що не повстидає ся зовсім по-при польських сценах и в столицях краю. Від вистревалости-ж руских акторів залежить не тільки будуча доля рускої сцени, але в не малій часті и доля рускої національности в Галичині, а наконець и доля самих акторів, котрих и на самій рускій сцені може чекати красна будучність, коли тільки щирою працею причинять ся до піднесення сеї сцени. Чим більш високо и многосторонно розвине ся руский театр, тим и більшої субвенції від сойму буде міг домагати ся и сподівати ся.

Коли однак дирекція театру и артисти щиро и совістно свою довжність сповняли, руска публіка Калуша и околиці з своєї сторони зовсім не робила того, що до неї належало. Місцевий парох и декан Калуский, о. Г.....ъ, не тільки сам не появивсь в театрі, але навіть и до своїх парафіян раз так мав обізватись: „на боже не маєш, а до театру маєш гроші!“ Околичне духовенство, з дуже маленькими ввічками, оказувало ся зовсім гідним свого проводира. Під час ярмарку на Іордан було до 40 священників в місті, а з тих лише 4 появило ся в театрі. Таким способом Калускі преподобні и високопреподобні, и вся свічна верства доказала, як ще темно у неї самої в голові: доказали, що у них брак воякого замилуваня штуки, брак елементарних понятій о значіно и важности сцени, наконець брак патріотизму. Ходили и спомагали руский театр в Калуши Німці, Італіянци (від желізниць Альбрехта), Жиди и Поляки, люде, на котрих ніколи не мож було числити и котрі по-часті и не розуміють руского слова — тільки одних Русинів в рускім театрі не було видко! Сумне се свідоцтво низшости Русинів (по крайній мірі Калуских та околичних Рутенців та Русских) насупротив людеј инших народностей.

Дуже приемний контраст до Русинів Калуских становили Русини з Рожнітова, куди заїхала труппа п-и Романович з Калуша. Священники околичні, без згляду на політичні и національні пересвідчення, „мягкі и тверді“ щиро и ревно займали ся театром: не тільки самі ходили дуже пильно, але и заохочували других. Особливо з узнанем мусимо піднести патріотичну оферливність оо. Ружицкого, Рожаньского и Вінтоняка. Не менше від священників причиняє ся до утриманя народного театру сам руский нарід, сам руский хлоп. Струтинці, Цінівці и загально ціла околиця Рожнітівска спішить, горне ся на кожде представлене и запожняє що вечера — впрочім невеличку — салю, котру Рада міска безплатно відступила. А й не тільки не жалують селяне наші гроша на

русский театр, але й спмагають убогу руску сцену чим можуть. Фір до перевезеня з Кадуша до Рожнітова достарчили безплатно. Тут п-і директорова и шп. артисти може у перший раз утішались сердечно, бо пізнали, що їх трудя не марні, що їх праця, котрій посвятили овое жите, знаходить узнанє и у самого простого народу и доброчинно впливає на той нарид; тут пізнали вони, що то мож зробити з наших „хлопів“, що сі „хлопи“ — то правдива підвалина нашої народности, на котрій мочиває ціла наша будучність. Заслуга се велика околичних священиків, котрі — тверді и мягкі — ошільно працюють для добра народу.

— **Для Дружного Лихваря** зложили: На весілю укінченого богослова п. Мих. Флонта у о. Ант. Чапельського, пароха в Добровлянах в Дрогобицкім, дня 28. Січня (9. Лютого) с. р. зложили на висок п. Льва М. Максимовича, слухача прав, и Іоана О. Нановского, слухача техніки, для академ. товариств „Дружний Лихвар“ и „Академ. Кружок“ гості весіельні суму 16 зр. 50 кр. а. в., именно: вп. шп. Георг. Кмпицькевич, декан и парох з Гаїв нижних, 2 зр.; Пялт. Денищак, декан и парох в Тулиголовах, 1 зр.; Іос. Чапельский, парох в Унятичах, 1 зр.; Ант. Чапельский, парох в Добровлянах (специально для Акад. Кружка) 1 зр.; Іоан Чапельский, ук. бог. (специально для Дружн. Лихваря) 1 зр.; Іоан Німців, парох в Гошові, 1 з. 10 кр.; Іоан Грабовінский, парох в Горожанці малій, 1 зр.; Мих. Флонт 1 зр.; пані Кароліна Ольшанська 1 зр.; п. Якобіна Ку.. 1 зр.; Іоан Моняк, слух. прав., 50 кр.; Пясецкий з Росні 50 кр.; Вятровский з Старої Соли 20 кр.; гості не заявивші своїх имен дали 4 зр. 20 кр., що разом чинить повисше виражену суму 16 зр. 50 кр. Припало отже по воли гостей для обох товариств по 8 зр. 25 кр., котру то квоту підписаний дотичним товариствам вручив. *Лев М. Максимович.* — Окрім того прислали: вп. М. Бучинський, урядн. суд. в Станіславові, 2 зр.; вп. о. Ляторовский 50 кр.; інші датки 1 зр. 20 кр. За що виділ товариства „Дружний Лихвар“ вп. добродіям подяку складає. — У Львові дня 26. Лютого 1875.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

Вп. М. Нетязі. Лист дістанете сими днями; дещо переказали-смо и деякі непорозуміня вяснили-смо в листі до п. О. Б. Тим часом дякуємо. — *Вп. И. Е.....* в З. „Заговір Фієска“ и „Кабалу и любов“ одержали-смо. Займем оя радо. Чи не хотіли-б Ви що до будучих праць порозумівати ся з нами наперед? Можна-б таким способом уложити систематичний план. — *Вп. Е. Ж. в С.* Лист Ваш дістали-смо через п. З. З точками Вами поданими з деякими згоджуємо ся зовсім и завоігда годили ся, з деякими-ж ні. Близше в листі. — *Вп. И. Н. в В.* Дякуємо за щиру раду и жичливість. Розважимо близше и подамо одвіт у будучім н-рі. — *Вп. О. Т. в Н.* Жадані числа „Правди“ вишлемо и приймаємо радо заміну, бо и нам деяких н-рів недостає. З дописи Вашої зробимо хоч по часті ужиток. Корреспонденці, подаючі вісти локальні, однако маючі більше ніж локальне значіне, приймаємо завоігда дуже радо. — *Вп. Вас. Н. в Жабієці.* Лист дістали-смо. До сего н-ра було вже за пізно, помістимо в послідуочім н-рі. — *Вп. Марко Мураєа.* Може що з сонетів виберемо. Невабавком вишлемо Вам лист. — *Вч.*

авторами двох поезій, переданих на Р. Бесіді, з котрих перша зачинає ся: *Здоров мій друже! Ізник ще не вироблений и в загалі видко всюди початковий твір ще молодого писателя, однакож обі поезійки, особливо друга, написані не без таланту. Трібуйте й дальше! — Ви. Гнат Р. Рату 10 зр. товариство им. Шевченка отримало.*

Оголошенє конкурсу на письма популярні.

Центральний видѣль товариства „Просвѣта“ розписує конкурс на написанє слѣдующих дѣлець популярныхъ:

1) *Житя рускихъ историчныхъ святыхъ*, и. пр. Ольги, Володимира В., Бориса и Глѣба и и. Житє повинно бути описанє так, щоб враз була розказана исторія Руси певного часу;

2) *Житя знаменитыхъ князевъ, гетьмановъ, герцовъ и иныхъ мужевъ рускихъ*, котрихъ описанє такожє має бути сполученє съ розказанєм исторіѣ Руси.

Житя сѣ мають виходити окремыми книжочками, по одной або по двѣ житєписи въ одной книжочцѣ, и повинни бути уложені въ способъ приступный и займающей для простого народу. — Приймають ся не тилько цѣлы серіѣ але такожє поодинокы житєписи.

Премія за приняты и одобрены выдѣломъ творы назначена до 20 зр. вѣдъ друкованого аркуши въ форматъ популярныхъ выданъ „Просвѣты.“

Хотячя ще докладнѣйшихъ инструкцій зводять удати ся до Выдѣлу товариства „Просвѣта“ у Львовѣ, ул. Подвале пр. 7, коло Волоскои церкви.

Вѣдъ центрального Выдѣлу товар. „Просвѣта.“

У Львовѣ 2. (14.) Лютого 1875.

ОГЛОШЕНЕ.

Имя собственнаго произведенія, дозволеннаго цензурой, на малоросійскомъ языкѣ книги (съ обдѣлкой) въ богато-риемныхъ стихахъ, подъ заглавіемъ: 1-я „Веремія малоросійского Гевала“ въ 3-хъ подилахъ „Сватанья“, „весилья“ и „житя“ съ приключеніями, обычаями — повѣрьями, по казацкому звичаю Украинцевъ Малоросіянъ, съ пѣснями Страницъ 411, статей 923, стиховъ болѣе 12 тысячъ; 2-я „Бандура Украинского Гевала“ семиструнная съ виршею, гласящая про житє Украинцевъ Малоросіянъ, веселое и смутное, страницъ 56, ладовъ (статей) 76, стиховъ 626. Цѣна за обѣ книжки 1 руб. 50 коп. съ пересылкою въ Россіи. Желающимъ приобрѣсть это чудовое сочиненіе, сколько кому угодно экземпляровъ, прошу адресовать письма мнѣ, автору, въ Полтаву Старосенжаровскому жителю, Ивану Герасимовичу Бублюю. Трєбованія будутъ исполнены въ тоже время.

Малоросійскій казакъ *Иванъ Бублей.*

Одвѣчальний редакторъ: Др. **Олександр Огоновскій.**

З друкарні Товариства Имени Шевченка. — Під зарадокъ Фр. Сергійцова.

Виходять випу-
сками в 2^{1/2} арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся
по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

—
* * *

Тобі сусідоньки сказали:
„Тебе не любить милий твій!
„Ми все узнали, розгадали,
„Він слово дав уже другій.“
И ти годовку опустила,
Слеза блиснула на очах;
Брехня сусід тебе вразила
Глибоко в серце; жаль и страх,
Печаль чоло твое покрили,
Поблідли щоки й на устах
Чудна усмішка пролетіла...

Ось він прийшов, на тебе глянув,
И серце стиснуло в ёго;
На душу впав сумніня камінь;
Однак він не сказав того.
Він затаїв журбу глибоко,
Він про сумніне не сказав;
Вернувся до дому й одинокий
Сумніне слізми виливав.

И після того добрий геній
Шептав тобі не раз, не два:

Щоб ти покинула сумління,
 Щоб руку другу простягла. —
 Скажи їй ласкаве ти слово,
 Не раз н ёму чувся глас,
 „Любов н щастє вернеш знову,
 „Коханє знов прийде до вас.“

А ви, стрічаючись, мовчали,
 Слова вирали на устах:
 Друг друга гордо провозжали
 И нічо плакали в пїтьмах....

Мпнали літа, — ви старіли,
 Краса снадала, одцвіли,
 Обох сумліне вас сушило;
 Чого шукали — не знайшли....

1871.

Θ. В—р—лє.

До ватажка.

Ти любиш, сидячи у хаті,
 На злу неволю нарікати;
 А після доброго обїда
 Поляять деспота-сусїда.
 З чужої любиш ти кишєні
 Давать убогим грошей жмені;
 И розсипать слова не нові
 „Про свїт науки н любови.“

Покинь „високі“ слова,
 Возьмись за простє діло:
 У нас робїтників нема,
 А ватажки нам надоїли...

1871.

Θ. В—р—лє.

Старий.

Хоч вус ёго мов снїг біліє,
 Хоч голова вся посивїла,
 А серце — юнє у ёго!

Хоч підтоптав ся він літами,
 Але иде з молодиками
 И мысли свіжі у ёго.
 Хоч на чолі й видно морщини,
 Хоча борба ёго сушила,
 Але він духом не унав :
 Громадску ниву засіває,
 Словесним хлібом і вважає :
 „Колись то буде урожай !..“

1871.

Ө. В—р—л.

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

IV.

(Дальше.)

Німкinya пішла назирцем за ними. Не то щоб вона стерегла панночок, але їй здавалось чудним, щоб молоді дівчата гуляли без неї з чужим паробком, котрого учора тільки побачили в-перше.

— „Отсе ми идемо наче в процессі,“ сказала Рися и підбігши до ореді скочила на неї и стала гойдатся.

— „Бачте, яка у нас на хуторі простота,“ заговорила підійшовши до ореді Німкinya и подивилась на Джур. „Городянка б так не зробила,“ додала вона, вказуючи на Рися.

— „Тепер и по городах починається простота,“ одповів Джур.

— „Наша Рися, здається, и дил села вже дуже проста; правда, молода; хоч їй и 16-е літо, але душа у неї наче у десятилітній дівчині.“

— „Воно й краще так... зоостаріться ще постіє,“ сказав Джур и глянув на Рися. У білому вишайному платті, з довгою до-сою, з завітчаною головою гойдалась вона на ореді, и справді походила на щось таке дитинне, чисте, незвинне. Здавалось, що в тих дугах, котрі вона проводила оредю, витала у повітрі сама

невинність, сама небесна чистота, та душа ангела, котру люблять малівають поети и художники...

— „Ох! молодість, молодість!“ сказала зітхнувши Німкіня: „не знаєш ти ні журби ні клопоту; не вважаєш ти на те, що завтра буде; живеш ти тим, що маєш сьогодні...“

А Джур все не звертав очей з Риси.

— „Чи ти ще довго будеш гойдатися, Рисю?“ спитала Соня.

— „Покіль захочу, — а що?“

— „Ми підемо.“

— „Ідїть, мені байдуже, я й сама до дому втраплю, не заблуджу,“ и з уст її посипався звінкий голосний регіт. Так не регочуть ні городянки, ні вишколені „приличїями“ діти аристократів.

Втомилась Рися и злізла з орелі. Усі пішли по саду. Джур замислився.

— „Ви за кордон поїдете?“ спитала Соня.

— „Хотів би, та не знаю, чи буде з чим, грошей треба.“

— „В які землі поїдете?“

— „Мабуть в Німечину: до Відня, Праги, Липска, може заверну до Цюриха.“

— „Вернувшись катедру візьмете?“

— „Ні.“

♦ — „Чому?“

— „У професора увесь час иде на теорію, на лекції. Теорія сама по собі усюди нічого не стоїть, а в медицині більш усього потрібна, як для науки так для житя, практика. Правда, в університеті єсть клініка, але в клініці нашій небагато напрактикуєш.“

— „Хиба професорові вже не можна приватно практикувати?“

— „Можна, и практикують, та не слід. Удариться професор в практику — и так полюбить гроші, що у ёго не буде вже й часу йти за наукою. Поведє він свої лекції, спустивши рукави, аби-як; як торік, и позаторік, так и сёгодні и завтра. Коли ж я вольний лікар — мене ніщо й ніхто ві до чого не приневолює; лічу по охоті; цильную за наукою; нові теорії вводжу в практику; з практики обновляю теорію и таким побитом и в науку и в житє вкладаю більш користи ніж — професор.“

Соні здалось, що в речі Джура оддається якась фальшива

нота; але вона не зуміла знайти тієї ноти, и щоб самій не сфальшовати — замовкла.

— „Ой як жарко! дивіться: так піт и мє... От би тепер купатися,“ сказала Рися.

— „Господь з вами!“ скрикнув Джур. „Хиба вам жить остило!“

— „А що?“

— „А те, що скупавшись тепер, як раз придбаєте горячку, або ревматизм.“

— „Ви лікар — так вилічите.“

— „Не завжді и лікар поможе... По моєму — нуте, краще до хати.“

— „Заспівай, Соню!“ сказала Рися, прийшовши в хату.

— „Співай ти, я не хочу.“

Джур прийнявся просить Рися заспівати. Рися сіла до рояля, ударила по клавишам и заспівала: „в кінці греблі — шумять верби, що я насадила.“

Джур подяковав їй и спитав, чи не співає вона великоруских пісень?

— „Співаю,“ одповіла Рися „та тепер вже ніяких не хочу; жарко, попросить Соню.“

Соня порилась у нотах и заспівала „Ах! морозь морозець! молодець ты рускій.“

— „Тепер ваша черга!“ пристала Рися до Джура: „співайте.“

Джур одмагався, а далі спитав:

— „Якої ж вам?“

— „Якої знаєте... А то, ні!.. тривайте: я співала українську, Соня великоруску, а ви циганську...“

Усі зареготали, а Німкinya трохи почервоніла.

— „Хиба я циган?“ спитав сміючись Джур.

— „Так що, що не циган! аж и Соня не великороссянка, а співала великоруску пісню.“

Джур заспівав дуже добре Мицкевичевого „Воеводу.“

Прийшов час обідати. За обідом Рися усе жартовала, усіх смішила.

Пообідавши Жучиха пішла спочить, а Семен, узявши під руку Соню и вийшовши в сад, спитав у неї:

„Як тобі сподобався Джур?“

Соня здвигнула плечима, глянула на Семена и сказала:

— „Ніяк... здається, чоловік розумний.“

„Тай годі?“

— „А то ще чого тобі треба?“

„Я хотів би, щоб ти до ёго придивилась добре; ти умієш розгадувати людей.“

— „Куди тобі!... На що се тобі?“

„Треба!“

— „Та на що? скажи!“

„Моє діло...“

Соня ще пильнійш глянула на Семена и спитала: „чи не сватать думаєш?“ А в серці у неї ніби щось кольнуло: вона визволила свою руку з Семенової руки.

„Ні! ні!“ одповів Жук... „ей Богу ні! се мені и в думку не приходило.“

Вони порівнялись з черешнею, під котрою сиділи Джур, Рися и Німкиня и їли з дерева ягоди. Соня и Семен и собі сіли до гурту. Як ось на доріжці од будинку показалась молодиця уся в чорному, наче черниця.

— „Се удова, дякониха з Куликів; чого се вона йде сюди?“ сказала Соня.

Дякониха усім поклонилась, поздоровила Жука з приїздом и сказала:

— „Я до вас: не во гнів вам, Семен Иванович! Поможіть, будьте ласкаві! у мене хлопець не здужає, а я чула, що ви привезли лікаря.“

„Та от-же вам и лікар,“ одповів Жук дяконисі, указуючи на Джура, „просіть ёго.“ Дякониха стала кланяться Джурові.

— „Чим не здужає ваш хлопець?“ спитав Джур Дякониху.

— „Бог ёго святий знає: люде кажуть, що крикливці напали, а сама я не знаю, що воно за недуг. Кричить дитина, як не перерветься; вже я й ворожку звала, и виливала вона и зривала,—не помогло... Возила я и в Иржавець, там и акафист правила и одливи давала з лампадки, що перед Бого-матерю горить,— ні що не помогло.“

— „Великий ваш син?“

— „Семий год.“

— „Що ж болять у ёго?“

— „Не знаю сего! кричить усе, та кричить, та за живіт береться.“

— „Далеко ви живете?“

— „Ні отут зараз за греблю.“

— „Добре! ходім.“

На полу у дяконишиній хаті сиділо хлопа в одній сорочці, замурзане, не вмите и не своїм голосом кричало: „ой живіт болить! ой! ой!“ Джур обдивив дитину, узяв пульс, подержав голову, постукав у живіт, у груди и спитав дякониху:

— „Чи не давали ви ёму цитвару?“

— „Ні!“

— „А е він у вас?“

— „Нема, не знаю, чи є у кого и на селі.“

Послали до попа — и там нема цитвару.

Джур достав того насія у Жучихи, одніс до дяконихи и дав пораду, як поїть цитваром хлопця.

На другий день дитина перестала кричать, узлясь за іму и видужала. Дякониха прийшла подяковать Джура и сказала:

— „Правду люде казали, що на хлопця щось наслано: як стали виходить з ёго клубками черви, — то крий Боже!.. Я знаю и хто се загодіав... се стара дячиха так удружила мені.“

„Бач, яка темнота!“ говорив Жук Джурові: „Коли дякониха вірить, що на її сина наслано глистів, так що ж говорить про простий сільський люд!..“

— „Лучше скажи, що говорить про земство, котре не додумается, щоб у кожій волости був лікар...“

V.

Час вшов; Джур жив у Жука: що-дня молодіж іздила або ходила, чи в ліс, чи до женців, або вязальників; гуляла, співала, грала, читала, спорилась про прочитане... усім було весело! Здавалось, що, дивлячись на веселу молодіж, и стара Жучиха молоділа.

Раз якось винявся такий день, що з самого ранку й до нізнього вечера йшов дощ: каложі понабігали чималі; про роботу у полі й думати не можно було; навіть без пильної потреби ніхто й з хати не виходив. Прийшлося и нашій молодіжи просидіть цілий день дома. Стара Жучиха найшла собі якесь хатне діло и вешталась з однієї кімнати у другу: в одній кімнаті вона знайшла, що біля образа павук заложив собі оселю; позвала служанку Мартусю, показала їй пучкою на павутину и веліла знять; у другій кімнаті Олена Василівна догляділась, що в кутках на долівці пилу багато и знов показувала Мартусі.

— „Мартусю!“ говорила вона, „ось подивись, що отсе таке.“

— „Де? що-ж там таке?“ питає Мартуся.

— „Хиба не бачиш! он — у куточку за грубою... дивись!.. мабуть гречку будемо сіять...“

Мартуся почервоніє, швидко замете пил и скаже: „и де воно береться!.. сьогодні своїми руками усюди повитирала...“

Німкinya з Сонєю сіли за п'яльця и щось вишивали; Джур з Жуком грали у шахи; а Рися сіла було грати щось на роялі, але, взявши кілька акордів, побачила цуценя, свого любимого „Качана“, покинула рояль и стала пустувати з Качаном: бігала по салі, дражнила цуценя, а воно, бігаючи у слід її, гавкало. Далі, наче стріла, підскочила Рися до столика, на котрому стояли шахи, и перемішала на кону усі фігури.

„Що се ти робиш! Рисю!..“ скрикнув Жук; а Джур мовчки підвів голову, глянув на Рисю, здвигнув плечем и тільки всміхнувся.

„Бач, що вона заповідяла!.. яка важна гра була у мене; от-от дав би мата, а вона узяла, та й попсовала! бач!..“ ворчав Жук.

— „Велике діло попсовала!.. начнете и в друге,“ шуткувала Рися. „Їй же Богу не витерпіла: нудно стало дивиться на вас, як ви обидва уперлись лобами у шахи и замислились, мов про що путнє думаєте.“

— „Не твоє діло,“ одповів трохи з серцем Жук.

— „Та годі, годі, не гуди, не сердься... А ви не сердитесь?“ спитала вона Джура.

— „Ні! за що тут сердиться?..“

— „От — який ви добрий, не такий, як той Жук... он як гуде: аж губи обвисли.“

„Ганна Ивановна,“ обізався Семен до Німкині, „визьміть відсіть Рисю та посадить її за п'яльця або за книжку.“

— „Так би то й посадить!.. отсе-б то я так и послухаю, коли не захочу!.. як раз на таку й напав!“ одповіла Рися почервонівши и стала против вікна. Для неї показалося неприємним, що Семен вважає її наче малу дитину, котру Губернантка може посадити „за книжку“. Одначе Рися не хотіла, щоб Джур примітив, що слова Семена образили її. Трохи згода, дивлячись у вікно, Рися сказала: „Господи! коли отсей дощ перестане... наскучив він мені; не можна через ёго й з хати вийти... сиди наче в келі черниці.“

— „Ви б заспівали,“ озався до неї Джур.

— „Не хочу!.. я під дощ не люблю співати.“ И з сим словом Рися пішла у другу кімнату, сіла собі у куточку и стала читати.

„Давай дальше грати,“ сказав Семен Джурові.

— „Не хочу, обридло,“ одповів Джур і заходив по салі. Жук закусив чогось губу и мовчки сів до рояли; а Джур, пройшовши кілька разів по салі, повернув у ту кімнату, де сиділа Рися.

— „Що се ви читаєте?“ спитав він у неї; и заглянувши у книжку, додав: „невідь що! нісенітницю!“

Рися заискрилась и спитала: „Чого се так, що нісенітниця?“

— „Того, що у нас нікому ще йти у ті університети, про котрі ви читаєте. Учора позаводили дівочі Гімназії, а сьогодні давай вже їм університет!“

— „По вашому-ж як? зовсім не треба університета за для женщин, чи як?“ спитала Рися Джура, пускаючи и докір и иронію.

— „Я сего не кажу: я говорю, що ще рано заводять університет; а чи треба, чи не треба ёго у наших часі, про се треба спитать самих женщин; нехай вони скажуть.“

— „Вони й говорять, що треба, и треба...“ задзвеніла з жаром Рися.

— „А кілька їх говорить?“

— „Повинно, що не одна.“

— „Коли їх багацько, коли їм справді треба університета, нехай зложуться, зберуть гроші й заведуть...“

Рися не втерпіла, скочила з свого місця и строго спитала Джура: „ви шуткуєте, чи правду говорите?“

— „Чисту правду... та, здається, ви сердитесь, Орино Ивановно!“

— „Не можна й не сердитись, коли чуєш, як розумний чоловік, чоловік освічений, чоловік котрий видає з себе ліберала, стане верзти отаке, як ви...“

— „Еге!.. годі! годі! бачте, ви починаєте вже лаять мене...“ перебив Рися Джур. Ёму бажалось, як кажуть, ввидать у неї уха и це хтів, щоб вона сердилась на ёго; а найбільш не хотів він, щоб Рися вважала ёго за консерватора.

— „Лаяться я й не думаю,“ одповіла Рися, „а справді чудно якось слухать те, що ви говорили!.. Я вам: „отче наш“, а ви мені „од лукавого.“ Хиба таки ви справді щиро говорили?... Хибаж таки в а ш і університети заведені на приватні, на зібрані гроші? хиба вони орудуються коштом приватним, а не государственным? Отсе вам раз! а друге ось що: як по вашому зробить тогді, коли вчиться в університеті показалася хіть у таких тільки дівчат, котрі убогі, не мають спроміжности; з чого ж вони

зберуть таку велику сумму, якої треба на те, щоб завести університет?“

— „Нехай дають, хто що може!“

— „Але кому вони давати муть? хто від них приймати ме? Чудно, тай годі!.. Та я й не вірю, щоб ви такі неподібні речі вели од щирого серця... се ви туман пускаєте, дражните мене.“

— „Ні!“ сказав Джур: „та тривайте, ще ось що: я почав з того, що хто піде в той університет?.. питаю вас: ви пішли б?“

— „Отак ви и всі!.. гукаєте про-Біг: „давайте нам університет!“ — а нехай завтра дадуть вам ёго — то й стояти муть порожними аудиторіи: бо одна скаже: я й рада б, так спроможности не маю; друга заговорить, що вона не пригтовлена; третя...“

— „Годі! годі!“ перебила Джура Рися. „Знаю, що дальше: „пята, шоста, сёма и т. д.“ Так ви усі еманципатори.. у вас одна річ, „роля женщины признана ий самим її полом...“

„Постійте! пустіть и моє слово до гурту,“ озвався Жук, стоячи на порозі и вслухавшись в спір сестри з Джуром. „На ниві життя справді роля женщины обведена самою природою; єсть такі справи, до котрих женщина не може належати по своїй фізичній природі, на пр. солдатчина; але ж и з сего не виходить того, щоб женщина мусіла потребовать меншої освіти ніж мужчина! Чому женщина не може бути лікарем, учителем, судею, професором и т. д.? Мені здається, що самий пол припеволює до того, щоб женщина були просвічена не менш як й мужчина, бо женщины перша природна роля — єсть роля матери; значить — роля найважнійша в громадянскому житті: роля воспитальниці!.. які будуть нььки, такі й діти... Я стою за те, що у чоловічестві усе лихо залежало, залежить й залежати ме ще довго од женской тьноти!. Яким духом напоєна мати, таким вона напоїть и своїх дітей...“

— „Одначе наші нені,“ внішався Джур, „були напоєні духом крещанства, неволі, а не напоїли нас тим духом...“

„Бо прийшов свій час, прийшла своя година, прийшла смерть крещанства; але скільки-ж віків народ терпів неволю, скільки віків чекали жи сего часу!.. Отже коли-б женщины, коли-б матери були освічені, напоєні духом волі, не проходили-б цілі столітя, покіль злєслось рабство!.. Рабині родять рабів! се така аксіома як и те, що на вербі не ростуть грушки...“

— „Чом же сієі аксіоми не засвоїли собі женщины?“ спитав Джур.

„Гм! чому не засвоїли... Сидячи з звязаними ногами не побіжиш! Сидячи у духовній тюрмі — відкіль би вони освітілись промінем розвою и науки...“

— „Отже,“ перебила Рися, „люде теперечки мізкують, щоб випустить нас из тюрми, а пан Джур каже, що не треба...“

— „І сего не кажу: я кажу, що це рано заводить університет, бо нікому буде у ёму вчиться...“

„Рано хйба через те, що нікому буде вчить,“ сказав Жук.

— „Як нікому?“ хйба у Києві, у Харкові, у Одесі нема профессорів?“ спитав з дивовижою Джур.

„Як нема! єсть! але з тієі профессури, може, чи знайдеш и двох таких, котрі годились би профессорувати у женскому університеті. Наша профессура — се стара каліч, напоєна таким духом, котрий своєю вонею вбиває молоді організми. Нове вино — треба лить в нові судини... В університеті молодіж повинна не тільки освічатся наукою, але й розвиватся духом... Головніша підвалина університетскої освіти дух... А ти скажи мені, Антоне! поправді: яким духом напоєні наші профессори? духом користи, еґоїзму, бюрократизму...“

— „Не всі-ж, єсть між ними люде и з инчим духом,“ одповів Джур.

„Один або два, — се не багато; а останні — загалом еґоїсти, котрі давно кинули науку, давно ведуть своє профессорске діло аби як, формально, а головна річ — котра заложена на акциях, обліґациях, на легкій наживі без праці... Ну, коли таким духом наповать и освічать женщину в університеті, так лучше нехай вона буде не освічена...“

Усі отсі речі Соня слухала з другої хати и не вмішувалась в спір. Останні слова Семена підвели и її, и вона вийшовши у ту кімнату, де спорились, спитала Жука:

— „Ну, Сею! скажи-ж, чи не на одно ви обидва бете: п. Джур говорить, що заводить женські університети рано через те, що нікому в їх учиться; а ти кажеш, що рано їх заводити через те, що нікому в їх учить! виходить и по твоєму и по ёго одно: університетів не треба...“

„Не нетреба, — а рано! то не все одно,“ сказав Жук.

— „Коли університет для нашої освіти діло добре, так и не

рано; бо що добре, те не буває рано," встала своє слово Рися.

И знов між молодіжю на сю-ж таки саму тему завязалась горяча спірка. Соня, котру Джур вважав яко холодно, не енергічну, розжевріалась більш усіх. И довго довго вони спорили. Зі спору про освіту перейшли на спір, на яких основах повинна вестись дівоча просвіта: чи на космополітичних, як доказував Джур, чи на національних, як доказував Жук....

У вечері тогож дня Джур сів з Рисею грати у шахи. Погляд ёго більш літав над головою Риси; на шахи він трохи що не зовсім не дивився и робив великі помилки в ходах. Рися поправляла ёго, сміялась и раділа, що обігрувала ёго... Одна шашка якось впала зі стола на долівку; и Джур и Рися кинулись разом піднімати її; голови їх зустрілись и волосє Рисіної коси торкнулось об Джурову щоку... Джур загорівся, наче хто приском на ёго сипнув...

— „Ось-ось! єсть! знайшла," сказала Рися, сіла и опустила свої очі на стіл: а на лиці у неї показався якийсь незвичайний румянець... Обое мовчали и мовчки переставляли шахи з однієї ходи на другу... У салі почувся аккорд и Жук заспівав: „Колиб мені крила, крила соколині.“ —

— „Ви знов програли," сказала Рися Джурові; але сказала вже не радіючи, як перше; наче нова виграна зовсім не втішала її; сказала якось ліниво, наче по приказу, наче тільки для того, щоб щось сказати. В голосі її чутно було якусь замисливість, мов вона зовсім не про шахи мислила, мов у неї у мислях витало щось инче, чого вона або не хотіла, або не вміла, а може й не посміла виразити. —

— „Програв!" одповів Джур и глянув на Рисю, силкуючись піймати її погляд.

— „Може ще раз заграємо?" спитав Джур.

— „Ні! не хочу, годі!" одповіла Рися, бистро схопилась зі свого місця и бистро пішла у свою хату. Зачинивши за собою двері, Рися налила повну миску холодної води и стала вмиватись; алеж жар не то що не спадав з лица, а навіть становився ще більшим; серце у Риси застукало у грудях так якось чудно, так невідко, як ніколи у неї не стукало!.. Инстинктивно Рися приложила руку до серця, ніби сподівалась, що придержить ёго, не дасть ёму так битись. — „Боже мій! що отсе діється зо мною!" подумала Рися. „Ляжу, полежу трошки; може перейде.“ И лягла вона

в постіль... Не допомогло. — „Ні, тут ще жарчій! одчиню вікно!“ Рися одчинила вікно, сіла біля ёго и задивилась на дощ, на бульбашки в калюжах. — Дивилась вона, але здається нічого не бачила; вона все силковалась розібрать, що діється з нею? то їй здавалось, що у неї голова горяча, що вся кров кинулась у голову, и вона обома руками хваталась за виски; то в грудях щось давило; то ніби усю її кидало в жар....

— „Чи не позвать би матусю? чи не порадиться-б з нею?“ думала Рися; „або може з Джуром?.. він же лікар?.. Ні! ні! не треба! я здорова, зовсім здорова!“ И вона вставала, йшла до дверей, щоб пійти у салю; але їй знов здавалось, що голова у неї горить, що в очах якось мутно, и вона знов верталась, сідала біля вікна и знов дивилась на хмари, на дощ, на бульбашки...

Прийшли звать до вечери, Рися не пішла, сказавши, що істи вона не хоче и що в неї голова болить.

Прийшовши спать, Соня застала Рися біля вікна. „Ти не зду-жаеш, Рися?“ спитала Соня.

— „Ні, я здорова, голова трохи болить.“

— „Чом же ти не ляжеш? та ще й сидиш біля одчиненого вікна, а на дворі сиро, дощ.“

— „Дарма! я не боюсь... свіже повітре освіжає голову... Подивись, Соню, яка славна картина: я поставила на тім вікні лампу, од неї як раз одсвічує на калюжу и видно, як бульбашки грають.“ Рися сподівалась сими словами одвести річ од себе и звернуть сестрині уваги на природу.

— „Може й гарна картина, одповіла Соня, та час вже спати, очи злипаються. Будемо ложиться.“

Довго Рисі не спалось, довго вона переверталась з одного боку на другий, довго у неї горіло лице, довго стукало серце: але натура взяла своє, сон изнеміг її и перед світом вона заснула.

(Далше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

IV.

Князь Володимир Мономах.

Між давними князями дотатарської доби після Ярослава ніхто не лишив по собі такої голосної та доброї пам'ятки, як Володимир Мономах, князь діяльний, сильний волею, що визначавсь здоровим умом посеред своїх братів князів руских. Около ёго имени обертають ся майже всі важні події рускої історії в другій половині XI-ого и в першій чвертині XII-ого в. Сёго чоловіка можна справедливо назвати представителем свого часу. Славянсько-руські народи, що з незапам'ятних часів жили віддільно, мало-по-малу підчинялись власти київських князів и таким способом задачею їх спільної історії стало поступенне и повільне творенє державної цілости. В яких формах и в якій степені могла проявити ся та цілість и дійти до цілковитого осущення — се залежало вже від наслідуючих умов та обставин. Суспільний устрій у тих народів мав ті загальні для всіх признаки, що вони складали землі, котрі тягнули до городів, точок своїх осередних; в своїм часі дробились вони на часті, хоч зберегали до звісного степеня звязь, так між частями роздробленими, як и значнішими одиницями, и відтіль походило, що були два роди городів: старші и менші; останні були залежні від перших, але з признаками внутрішньої самостійности. Члени землі збирались в городах радити про свої діла, а вести розпраци, оборонювати землю и управляти нею мав князь. Спершу політична власть київських князів виражалась тільки в тім, що вони збирали данину з підвластних; дальшим степенем до сильнішої єдности и звязи між землями було розміщенє синів київського князя в різних землях, а наслідком того було розвітвленє княжого роду на лінії, більше або менше відповідні розложеню и розвітвленю земель.

Се розміщенє княжих синів почало ся ще в поганьстві, та грубі варварські звичаї не допускали розвинути ся якому-небудь но-

вому порядку; сильніші брата виганяли слабих. Так з синів Святослава остав ся оден тільки Володимир; у Володимира було багато синів и всіх він розмістив по землях; та Святополк за прикладом поганьських предків став виганяти братів; діло скінчилось тим, що, з виключенем осібю виділеної полоцької землі, що дісталась старшому синові Володимира, Ізяславови, яко уділ матери, уся остання Русь була під властю одного київського князя Ярослава. Се не була монархія в нашім зміслі слова и зовсім не вела до тривалого получения земель між собою, а напротив, чим більше земель могло нагромадити ся під властю єдиного князя, тим менше могла та єдина власть наглядати над ними и мати вплив на ток подій в тих підвладних землях. Напротив, коли по прийнятю християнства разом з одною вірою входив на Русь и оден письменний язик и однакі моровствени, політичні и юридичні понятя, то хоч в різних землях перебували и свої князі, то ті князі походячи з єдиного княжого роду зберегали більше або менше однакі понятя, привички, перекази, погляди, були при тім під руководством єдиної церкви, отже своїм правленєм допомагали розширеню власностей и признак однакових у всіх землях и вели їх до з'єднєня між собою.

Після Ярослава починає ся вже непереривно ся доба, що звичайно називає ся удільною. Осібні князі явили ся в землі Сіверян або чернігівській, в землі смоленських Кривичів, в землі волинській, в землі хорватській або галицькій. В землі новгородській спершу зважали якби на правило, що там князем мав бути старший син київського князя, та се правило дуже скоро уступило силі народнього вибору. Земля полоцька вже перше мала осібних князів. В землі руській або київській виділилось княжене переяславске и до того княження після розділу Ярослава прилучена віддалена ростовська волость. Властиво не було ані правил для розміщення князів, ані порядку їх наслідства, ані навіть прав кожного лица з княжого роду на княжене де б то ні було; відтіля потім природно мусіли виходити непорозуміння, що доводили неминучо до усобиць. Само собою розуміє ся, що то задержувало хід розвитку тих засновків образованности, що Русь одержала з християнською вірою. Та ще більш спиняло се розвитє сусідство з кочуючими народами и неперестанне ворогуванє з ними. Здавалось, якби Русь доля судила видіти у себе прихожих из сходу гостей, що зміняли одні других: в X-ім віці и в першій половині XI-ого в. вона терпіла від Печенігів, а від половини XI-ого в. їх змінили Половці. При внутрішнім незладі и княжих усобицях Русь не могла вбезпечити ся

и охоронити ся від такого сусідства, тим більше що князі самі призивали чужинців у своїх усобицях оден против другому.

При таким положеню діл найважнішою задачею тогдішньої політичної діяльності було, з одної сторони устанавити лад и згоду між князями, а з другої дружно обернути всі сили рускої землі на свою оборону против Половців. В исторії дотатарської доби ми не бачимо ні одної такої особистости, котрій би вдало ся доконтати требадо и успішно таке велике діло; та з усіх князів ніхто не прямував до тої цілі з такою ясністю погляду и з таким хоч хвилимовим успіхом, як Мономах, и тому имя ёго мало довго повагу. Крім того про жизнь ёго зложилось понятє яко про князя взорцевого.

Володимир родив ся в 1053-ім р., рік перед смертю діда свого Ярослава. Він був сином Всеволода, найбільш любленого из синів Ярослава. Між тим коли Ярослав ипших синів розмістив по землях и назначив ім уділи, Всеволода держав усе коло себе, хоч дав ёму уділ близький від Києва Переяславль и віддалений Ростов. Старець Ярослав умер на руках у Всеволода. Мати Володимира, остання подруга Всеволода, була дочкою грецького императора Константина Мономаха; Володимир одержав по дідови з материнської сторони имя Мономаха. Таким робом мав він три имена: одно княже — Володимир, друге хрестіне — Василь, третє по дідови з материнської сторони — Мономах.

В тринадцятім році життя займав ся він вже війною та полюванем, що після тогдішніх понятій личило княжому родови. Володимир в тім злучаю не був винькою, бо в тих часах князі загально дуже рано робили то, що після наших понятій личить тільки дорослим; іх навіть женили в хлопцям віці. Отець післав Володимира в Ростов, а дорога вела через землю Вятчів, що ще тогді не хотіли супокійно підчиняти ся княжій власти Рурикового дому. Володимир не довго був в Ростові и скоро появил ся в Смоленську. На Руси тим часом починалось двоєке горе, одно за другим, що роздерало край цілі віки. Спершу піднялись княжі усобиці. Початок до тих усобиць був ось-який. Ростислав, син помершого Ярослава Володимира, утік в Тмуторакань, город положений на Таманьскім полуострові а приналежний тогді чернігівському князеви, що помістив там свого сына Гліба. Ростислав вигнав того Гліба, але й сам не вдержав ся по нім. Подія ся, одна з многих подібних в слідуочних часах, здає ся сама по собі замітна именно тому, що

вона була тогді першою в тім роді. Після того проколола ся вражда між полоцкими князями и Ярославичами. В 1067-ім р. полоцкий князь Всеслав напав на Новгород и ограбив ёго; за то Ярославичі пішли на него війною, розбили и взяли в полон.

В послідуючій 1068-ім р. настало инше горе. Найшли из сходу Половці, кочуючий нарід туркоманьского племені; вони стали нападати на рускі землі. В перший раз стерли ся з ними Русини невдачно. Київского князя Изяслава розбито и в слід за тим прогнали ёго самі Київляне, з котрими він и перше жив в незгоді. Изяслав вернув в Київ з помочю чужоземців-Поляків, а син ёго по варварскі казнив и мучив Київлян, що вигнали ёго отця; тому-то Київляне при першій нагоді опять позбули ся князя. Изяслав знов утік, а замість него засів на київскім столі брат ёго Святослав, що перед тим княжив в Чернигові; тогді чернигівскою землею став управляти Всеволод, а сина ёго Володимира Мономаха посадили на княжене в Смоленську.

Через цілий час княження Святослава служив ёму Володимир як старшому князеві, бо отець Володимира, Всеволод, був в згоді з Святославом. Таким робом Володимир з порученя Святослава ходив на поміч Полякам против Чехів, а також в справі всёго Ярославового племені воював против полоцких князів. В 1073-ім році вмер Святослав и на київскім столі опять засів Изяслав, що на сей раз, як здає ся, погодив ся з Київлянами и з своїм братом Всеволодом. Сей князь вивів з Володимира-Волинського сина Святославового Олега, щоб там посадити свого власного сина. Олег остав без уділу и прибув в Чернигів до Всеволода. Володимир був тогді в дружних відносинах з тим князем, приїхав из Смоленська в Чернигів и гостив ёго з отцем своїм. Та Олегови досадно було, що він не володів землею, де княжив ёго отець и де прожив він дитинний вік. В 1073-ім році він утік з Чернигова в Тмуторокань, де по Ростиславі жив вже подібний ёму князь, біглиць Борис, син помершого Вячеслава Ярославича. Не треба думати, щоб такого рода князі дійсно мали які небудь права на то, чоґо добивались. Тогді ще не було установлено и не ввійшло в звичай, щоб усі лица княжого роду конечно мали уділ, як рівно-ж не утвердило ся правило, щоби у всякій землі були князями лица приналежні до одной княжої вітви через своє походжене. В самім розпорядженю Ярослава не видно, щоб він, розміщуючи своїх синів по землях, мав загода на думці розтягнути право осаджених синів на їх потомство. Сини Ярослава також не установили такого права, як то видно в Смоленську и на Волині*).

*) Ще раньше вмер Вячеслав, що княжив в Смоленську; князі перевели туди

наслідства в своїй кривській землі, хоч Ярославичі хотіли відсіяти її виперти. Відносини зовсім не були означені, не було загально принятих и освячених часом прав князівських на княжене, отже з того зрозумно, що кождий князь, як тільки дозволяи на те обставини, старав ся настановляти свояків — а особливо синів, як були у него, — и в такім злучаю не жахав ся виперти з місця иншого князя, менше собі близького. Від таких поступків не могла князів здержати думка про нарушене чужого права, тому що такого права ще не було. З своєї сторони було зовсім природно для князя гледіти княженя, так як княжили ёго отець и рідня а особливо там, де був князем ёго отець, де може й він сам родив ся и де змалку навикав в думці заступити місце отця. Такий князь міг найлекше найти собі поміч у воївних чужоземців. И справді звернулись до Половців Олег и Борис, що утікли в Тмуторокань. Не вони перші ввійшали сих ворогів Руси в сі внутрішні усобиці. Скільки нам звістно, був першим Володимир Мономах, що показав їм дорогу до такого вмішаня. Після власної звістки Володимира Мономаха, поміщеної в ёго поученю, він ще перед Олегом и Борисом, за життя свого дяді Святослава Ярославича, водив Половців на полоцку землю.

Олег и Борис кинулись з Половцями на сіверску землю. Всеволод вийшов їм на стрічу, але ёго розбили. Олег легко заволодів Черниговом; Чернигівці прийняли ёго самі, бо знали ёго здавна: мабуть він и родив ся в Чернигові. Коли опісля Всеволод разом з київским князем Изъяславом хотів відняти Чернигів в Олега, Чернигівці показали ся прихильними Олегови. Між тим Всеволод и Изъяслав успіли зайняти стіни окільного города и спалили будівлі, що находились в обширі утвореній тим окільним городом. Мешканці не здавались и уйшли до внутрішнього города, так званого „більшого“, и боронились до останних сил. Олега з ними не було в городі: не піддержував він своєю присутностю и запобігливостю того упорства, з яким тогді стояли за него Чернигівці, и мабуть походило воно из щирої прихильности Чернигівців до него. Володимир був тогді з отцем. Почувши, що Олег з Борисом иде против них на визволене Чернигова и веде з собою Половців, оставили облогу и пішли на стрічу ворогам. Наступила битва на Ніжатинській Ниві під селом тої-ж назви. Бориса убито, Олег утік. Та їх витязі до-

з Волини Игоря, а по смерті Игоря назначили там князем Володимира Мономаха мимо дітній Игоря. Так само на Волини не було права наслідства між князями, а київскі князі поміщали там своїх синів: так коли княжив в Києві Изъяслав, на Волини був ёго син, а коли Святослав заволодів Києвом, то помістив там свого сина; коли-ж Святослав умер и Изъяслав знов став князем в Києві, став на Волини княжити син Изъяслава.

рого зашатати за свою побіду. Київський князь Изъяслав поляг в тій битві.

Смерть Изъяслава доставила Київ Всеволодови. Чернігів втративши надію на Олега здав ся и в сім городі посадив Володимира Мономаха. Олег и брат ёго Роман Святославич трібували вигнати Володимира з Чернігова, але надармо. Володимир випередив їх, вийшов з війском під Переяслав и без битви позбув ся суперників; він помирился з Половцями, що помагали Святославичам. Половці и Хазари, що були з ними, зрадили своїх союзників: Олега виправили в Царгород, а Романа вбили. Володимир умів дуже вдачно роз'єдинити противників.

Оставши на княженю в Чернігові, Володимир мусів з усіх сторін розправляти ся з противниками. Тмуторокань знов вирвала ся з під ёго власти: там засіли інші два беззудільні князі, сини Ростислава Володимировича. Половці неустанно непокоїли чернігівську землю. Хоч Володимир заключив з ними союз під Переяславом, та союз сей не міг бути тревалий: передовсім Половці, яко нарід хижацкий, не дуже свято держали всякі договори; вдруге Половці розбивались на орди під проводом різних князків або ханів и звали ся в літописях наших „чадо“; між тим як одні мирились з руським князем, другі нападали на ёго край. Володимир розправляв ся з ними скілько можна було удачно. Таким робом, коли два половецькі князкі пустошили сторони сіверского пригорода Стародуба, Володимир призвав на поміч иншу орду и розбив їх. Опісля розсіяв він під Новим Городом (Новгородом-Сіверским) орду иншого половецького князя и визволив полонників, що Половці уводили в свої становища, звані в літописях „вежами“. На півночі були у Володимира завзятіми ворогами — половецькі князі. Князь Всеслав напав на Смоленськ, що зіставав у власти Володимира и після того, як отець посадив ёго в Чернігові. З мести за се Володимир наняв Половців и водив їх пустошити землю половецьку: тогді дісталось и Миньську; там, після власного свідоцтва Володимира, не оставлено ані челядина (слути) ані скотини. З другої сторони Володимир воював з Вятчанин: сей славянський нарід все ще упорно не піддавав ся власти Рурикового дому и Володимир два рази ходив війною на Ходоту й сына ёго — проводирів сёго народу. По приказу отця займавсь Володимир також ділами на Волині. Сини Ростислава заволоділи були сим краєм. Володимир вигнав їх и посадив Ярополка, Изъяславового сына. Коли-ж сей князь не погодив ся з київським, то Володимир по приказу отця вигнав ёго и посадив на Волині князя Давида Игоревича, а сідуючого року (1086) знов посадив Ярополка. Тогді власть київского князя в тім краю була

ще сильна и князів настановлювано и змінювано після ёго верховної волі.

В 1093. році вмер Всеволод. Володимир не бажав покористуватись своїм положенням и зайняти київський столець, бо привиджував, що з того вийде усобиця. Він сам післав закликати на київське княжене сина Изъяславового Святополка (що княжив в Турові). Сей був старший від Володимира літами и мав певно багато прихильників в київській землі. Через цілий час княження Святополка був Володимир ёго вірним союзником, ділав з ним усе згідно и ні трохи не думав позбавляти ёго власти, хоч Київляне вже не любили Святополка, а Володимира.

Володимир став ся, так сказати-б, душею всієї рускої землі; коло него обертались усі єї політичні події.

Ледво що засів Святополк в Києві, як Половці прислали до него послів, щоб заключив з ними мир. Святополк привів з собою з Турова дружину, людей собі близьких. З ними він про всё радив и вони пораяли ёму засадити послів половецких в темницю; коли після того Половці стали воювати и облягли оден з пригородів київської землі — Торцький, Святополк випустив задержаних послів и сам предкладав мир, та Половці вже не хотіли мирити ся. Тоді Святополк став радити ся з Київлянами: радні ёго розділили ся в гадках: одні, більш відважні, поривали ся до бою, хоч у Святополка було готових збройних тільки 800 людей; инші раяли, щоб бути більш осторожними; наконець рішили, щоб просити у Володимира помочи для оборони київської землі від Половців.

Володимир виправив ся з своєю дружиною и закликав також свого брата Ростислава, що княжив в Переяславлі. Війско трёх князів зійшлось на березі ріки Стугни и там зібрала ся рада.

Володимир гадав, що лучше, як би ні було, помирити ся, тому що Половці були сполучені силами; того-ж доказував боярин по имени Ян та ще де-хто з дружини, та Київляне запалились и хотіли конечно бити ся. Им уступили.

Війско перейшло ріку Стугну, пішло трёма відділами, так як було трёх князів-проводирів, — перейшло Триполє и стало між валами. Се було 20. мая 1093 р.

Тут Половці наступили на Русняів и виставили гордо в їх очах свої знамена. Спершу пішли вони на Святополка, розбили ёго, потім ударили на Володимира и Ростислава. В руских князів мало було сили в порівнянню з неприятелем; вони не видержали и стали втікати. Ростислав утонув при переправі через Стугну; Володимир сам мало що не пішов на дно, кинувшись.

спастися потопаючого брата. Тіло втонувшого привезли в Київ и похоронили у св. Софії. Смерть Ростислава приписували Божій карі за жорстокий поступок з черцем печерским старцем Григорием. Про старця сёго говорили тогді, що він має дар віщуна. Отрїтивши старця Ростислав запитав ёго: від чого приключить ся ёму смерть? Старець Григорий відповів: від води. Ростиславу се не сподобалось и він казав Григория кинути в Дніпро; и за сю провину, як говорили, постигла Ростислава смерть від води.

На тім не скінчилось. Половці дійшли до Києва и між Києвом и Вишгородом на урочищі Желані в другий раз розбили Русинів того-ж року 23. липця.

Після тої побіди Половці розсіялись по руских селах и забирали полонників. Ровесник описує різкими чертами стан бідних Русинів, котрих купами гнали вороги в свої вежі: „Сумні, змучені, втомлені безхлібям та безвідам, нагі та босі, чорні від пилу, з закрівавденими ногами, з невеселими лицами йшли вони в неволю и говорили одні до других: я з такого-то города, я з такого-то села, розказували про свою родину и з слёзами зводили очи на небо до Всевишнёго, що знає всё тайне.“

В слідуючій 1094-ім році Святополк думав положити кінець нещастям руского народу, заключив з Половцями мир и оженив ся з дочкою половецкого хана Туторкана. Та й сей рік був не менше тяжкий для рускої землі: саранча винищила хліб и траву на полях, а сню-ріднене київского князя з половецким не зберегло Руси від Половців. Коли одні Половці миридись и споріднювали ся з Русинами, инші вели на Володимира ёго неумолимого суперника Олега, Олега за-слали були Византийці в Родос, та не довго він там перебував. В 1093-ім році він вже був в Тмуторокани, вигнав відтіль двох князів таких бездомних як и він (Давида Игоревича и Володаря Ростиславича) и сидів якийсь час супокійно в сім городі. Та в 1094-ім році прикликав він Половців и пустив ся добувати ту землю, де княжив отець ёго. Володимир не дер ся з ними, відступив ёму добровільно Чернігів, здає ся також тому, що в Чернігові, як и перше, були прихильники Олега. Сам Володимир виїхав в Переяславль.

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— Проф. др. Umlauf в I. томі свого найновішого діла: *Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie; geographisch-statistisches Handbuch*, опираючись на відомостях, винятих з часописи „Globus“ — пише межі иншими о Русинах ось що:

„Die ruthenische Gesellschaft, sobald sie nur einigermaßen zu der gebildeten zählt, spricht und schreibt in der polnischen Sprache (?). Der Sohn des ruthenischen Landmannes, der mit den polnischen Kindern die Schule besucht, der Bauernwirth im Verkehr mit dem Grundbesitzer, sie alle sprechen mit Leichtigkeit die polnische Sprache (?!). Man kann nicht behaupten, dass die polnische Sprache nicht allen Galiziern zugänglich sei (?!). Ihre Erlernung macht niemanden (?) Schwierigkeiten, denn das polnische Element, welches die Seele, die Intelligenz der Nation bildet, hat seit Jahrhunderten bereits das ruthenische Element von Grund aus durchdrungen(!), und Kraft genug in sich, um dieses Werk in Vollendung der historischen Mission, die ihm geworden, dort zu Ende zu bringen, wo es nicht ganz geschehen sein sollte(?!). Das alte Ruthenien existirt nicht mehr, es ist umgestaltet, polonisiert, und nur die untersten Schichten widerstreben diesem civilisatorischen Umbildungsprocesse, weil sie vermöge ihres Culturzustandes der Civilisation überhaupt widerstreben.“

Пан Умляуф пише учене діло а не знає обставин галицьких лиш з письма „Globus“, котре знов з своєї сторони Бог знає з-відки черпало свої відомости. Не годить ся нам Русинам перейти мовчки тоті ложні замітки о нас, тим більше, що тота книжка навірно перейде до бібліотек гімназьяльних так галицьких як и других країв австрійської держави; не оден учитель зачерпне з відтам світла науки и буде молодіж учити, що Русинів майже не має вже на світі божім, що вони вже спольщили ся, а сли ще позістали найнижші верстви товариства не перетворені польщиною, то и ті мусять конечно улячи тому цивілізаторському процесови.

Пан Умляуф, видко, не був в Галичині на Руси, а сли був, то через шкля німецькі або польські не бачив Руся, не читав навіть хоч би лише урядових виказів о Галицьких Русинах, — а пише учене діло о тій Руся... Як би котрий з нас пописав такі небиліці о Німцях, — Господи! якого би то вони врику наробили! Пан Умляуф не знає, що у нас на Галицькій Руся є над 1000 шкля людювих з викладовим язиком руским, що того язика учить ся кожда дитина польська, котра до тих шкля ходить; що нарід сельський закладає читальні рускі, и що пильно читає книжки не польські але рускі; що до 30.000 книжочок руских де читани накладу лиш одной Просвіти розходить ся за одия рік помежи нарід, не вчисливши инші виданя; що Галацка Русь має чотири рускі печатні, що видає кілька руских часописей; що три літературні товариства розвивають руский язик и руску словесність; що по всіх середних школах крім науки релігії викладає ся по руски ще наука руского язика и его словесности; що у Львові иснує осьмоклясова руска гімназия,

що на університеті львівськiм є катедра руского язика и єго словесности и двi катедри правничi, що професор австрiйскої исторiї на тiм-же унiверситетi викладає исторiю красу и в рускiм язичi, що на унiверситетi так львівськiм як и краківськiм кандидати стану учительского до лiмназий здають екзамен учительский з деяких предметiв в язичi рускiм; що суть три мужескi учительскi семинарiї а одна женська, в котрих кандидати на учителiв народних бiльшої половини предметiв мають учити ся по руски; того всего, як видить ся, не знав пан др. Умляуѣт, а писав учене дiло.... Пан Умляуѣт не чув також нiколи о руских забавах, зборах, бесiдах, декляиторско-музыкальних вечерах, де збирає ся руска интеллигенция рiзних стаѣв, а по найбільшiй частини свiтска; бо якбi чув, то знав би, що интеллигенция руска (адвокати, професори, урядники, лікарi и и.) говорять руским язиком а не польським. Пан Умляуѣт нiчого не знає о рускiй лiтературi, не знає руского слова; не видить, як воно що раз бiльше розвиває свою силу и красу а разом з ним серце и душу руского народа, котрий не вмер, хоч подоптаний вiковою неодолею, але живе и що раз спiльнiше обьявляє своє духове жите, та що раз смiїлише и крiпше домагає ся рiвноуправненя свого руского слова в школi, судi и урядi.... Руске слово образовало и зручило Литву, збогатило и украсило язик польский и єго лiтературу, збогатило и угладило язик великорускый, — и воно мало би улячи польському слову!..

Дивне то зъявище, що Нiмци люблять з якоюсь цивiлiзаторскою миссею виходити. Вони не вважають на одвiчнi права народiв, розвивати свого народного духа и плекати своє рiдне слово, яке кождий нарiд вiдобрив якo найдорожше майно вiд самого Бога. Бувають часи, де той або другий нарiд, двигнений щасливими обставинами, розвинув ся духово скорше, повнiїше и красше, позiставляючи другi народи по-заду себе. Чя з вiдти виходить, що він має накинута форму и духа свого образованя другим народам? — и в тiм має бути єго цивiлiзацiйна мисся?!.. Отже в 17. вiцi повиннi були Нiмци прийняти вiд Французiв и язик и словеснiсть и всю французку культуру: от до яких консеквенций доходить ся ступаючи по дорозi, котрою йде п. Умляуѣт!.. Не спольщили ся Русини за 400 лiт пiд польським панованєм, то тепер вже їм спольщити ся годi.... Такi небылицi, якi п. Умляуѣт в своїй книжцi написав, суть нинi дуже спiзненим анахронiзмом.

Пан Умляуѣт може ще в 2-їм томi свого дiла „похибки“ свої справити; як сєго не зробить, окаже не тiлько велику невiжу и недостаток критики, але й безсовiстность авторську в цiлій наготi.

— **Новi книжки и виданя в Росiї.** В Києвi вийшли при кiнцi 1874 р.: „*Сцены и рассказы изъ Малорусскаго Народнаго быта, Петра Раевского.* Второе издание исправленное и дополненное 18-ю новыми сценами.“ Цiна 75 коп., з переилкою 1 рб. ср. (В. тоє виданє вийшли „Сцены“, виданi в 1871 р. в унiверситетскiй друкарни в Києвi). — *Левцкiй, Повiстi.* Цiна 1 рб. 50 к. В сiм виданю помiщенi: Хмари (з котрої повiсти 2 частини помiщенi були в „Правдi“ — в новiїшiй формi — : 1873 р. „Новий чоловик“, а в 1874 р. „Екзамен“), Запорожцi (казка помiщена в „Правдi“ за 1872 р.) и „Не можна бабi Парасцi вдержатися на селi“ („Правда“ 1874). — *Русско-Украинскiй*

словарь. Ц. 1 рб. 30 к. — Як доносить „Рускій Міръ“, приготував одну з духовних осіб в Петербурзі *виданя проповідей Інокентія, архієпископа Харківського и Херсонського, в перекладі на малорускій язык.* В склад 1-ого випуску того видання мали бійти світлий и страстний тиждень. — *Костомарів*, котрий недавно був небезпечно занедужав однак тепер вже майже зовсім виздоровів, написав в великорускій язиці *історичну повість з часів Івана Грозного п. н. „Кудяръ“.* Дня 5. Лютого (24. Січня) даний був в Петербурзі літературний вечер на користь бідних студентів; на тім вечері Костомарів розказав сюжет сеї повісти, а О. Міллер прочитав з неї чотири глави. Друковати ся має ся повість в „Вѣстнику Европы“. — В „Кіевск-ім Телеграфі“ в 25. н-рі з 26. Лютого (10. Марца) надрукований фелетон п. н. „*Изъ востпоминаній о Т. Г. Шевченкѣ*“ *А. Козачковскаго*, в котрій статі сей приятель нашого великого кобзаря розказує дещо цікавого з життя поета. Бажати б, щоб и інші приятели и знакомі Шевченка оголосили, поки час, свої споминки о поеті, котрого жите так мало знане, а так важне и цікаве — щоби враз з житем сих людей не затратились и многі важні вісти о Шевченку.

— **Література сербска.** Виходить тепер нове видане 3-х перших томів *сербскихъ народнихъ пісень, зібраних Вуком Караджічем.* Видане се передприймає вдова Караджіча. Ціна передплатна одного тому 2 зр. Друк зачато від 2-го тому, котрий обіймає 42 арк.; вкорі зачне ся и друк 1. и 3. тому. Адрес видавниці: Anna Karadschitsch in Wien, Landstrasse, Marokkanergasse нр. 3. Там-же мож дістати и інші виданя и твори Вука Караджіча, між котрими особливо важні: *Српско Ньсмачко-Латински рјечник* — 1852, ц. 10 зр.; *Ньсмачко-Српски рјечник* ц. 2 зр.; *Живот и обичаји народа Српскога* — 3 зр.; *Српске народне приповістки* — 1870, ц. 1 зр. 50 кр.

— **Совістність літератца.** Виходяча ві Львові під редакцією п. Клемертовича, одного з головних сотрудников „Слова“, газетка для дітей „*Ластівка*“ поміщає у кождому н-рі по кілька статейк винятих з видань „*Просвіти*“. Найбільше експлоатують ся в сей спосіб „*Байки Павла Свого*“ и найновіші читанки для людю, як „*Мотиль*“. Хотя властиво передруковане хочби одного кусничка з якої книжки повинно наступати лиш за призволенемъ видавця, то однако за поміщене 2-х — 3-х статейк з якої книжки, именно колиб вони були передруковані задля того, щоб на сю книжку звернути увагу публіки, ми не робили б ніякого закиду п. редакторови „*Ластівки*“. Але коли се передруковане доходить до такого степеня, що при дальшій такім поступованю за кілька місяців будуть попередруковувані цілі книжки „*Просвіти*“, то мусимо се назвати безсовістною експлоатацією и заложити против тому рішущо протест. Очеvidно бо хто передплачує „*Ластівку*“, не потребує вже купувати деяких книжочок „*Просвіти*“, бо в *Ластівці* знайде все, що є и в тих книжочках. Сподіваємось, що ся наша згадка, котру зробили-смо чекаючи довго надармо на поправу п. редактора „*Ластівки*“, вистарчить, щоб его на дальше від подібного поступованя повстримати.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Дня 1. Марця с. р. відбулась у міністерства внутрішніх справ нарада *par excellence* вірноконституційних послів Ради державної з міністрами долитавськими. Деякі дрібні непорозуміння між міністерством и централістами, особливо ж внесок Вільдауера о надзорі шкільнім, так дуже вижиданий централістами, а так дуже ненавистний прихильникам Галицької Ради шкільної, спонукав міністерство кн. Ауерсперга по дуже довгій перерві знов шукати за своїми прихильниками и відновити *die Fühlung mit der Parthei*. Майже всі міністри — з виімкою п. Земляковського — були при тій нараді. Міністер Ляссер подав в довшій промові образ ситуації, що, здає ся, висить дамокловим мечем над тепершнім міністерством, — и чи мало злякав згромаджених послів-централістів можливим зростом сили опозиційної партії, на коли б внесок Вільдауера Рада державна прийняла. Міністерство на певно надіє ся, що в тім випадку не тільки Поляки але й ціла правниця, а именно так звана правна партія — підійняли б „Strike-Politik“ и змогли би силу непримиримих Чехів, що, хоч троха ослаблені розділом „молодих“ и „старих“, все таки невтомно чигають на упадок „вірноконституціоналізму“. До такого упадку причинив би ся чи мало згаданий внесок. Для того радив п. Ляссер дуже горячо, щоб відложити внесок Вільдауера *ad calendas graecas*. Ситуація, здає ся, не дуже ясна и надійна, бо прихильники міністерства злякались и пішли за радою своїх менторів. Тільки Гербст и Брестель тяжко відказували на міністерство за ёго тривожний конституціоналізм — и видалились остентаційно перед кінцем наради з міністерської палати.

В Раді державній веде ся оживлена розправа над податком домовим. Не можемо тут входити в розбір и оцінку предложених рядового, що становить тепер підставу горячих розправ, бо тісний об'єм нашої часописи не дозволяє нам розбирати усіх справ. Але конечно годить ся хочкоротко піднести сю справу так важну для наших селян, позаяк внесена реформа домового податку головно відносить ся до сіл и малих місточок. — Два опособи єсть, як підвишати податки. Перший зовсім простий: то підвишене дотеперішної величини податкової; другий — введене реформи податкової, котра сама собою приносить більші податки. Перший спосіб — більше разячий и непопулярний; другий, яко не всім зразу зрозумілий, більше годить ся для закриття властивої ціли. — Що внесена устава о домовім податку не лишить дотеперішного *status quo* високоости податку домового, як те говорив міністер скарбу, але доведе до підвишеня податків и обтяженя сільської

людности (іменно там де платять ся доси за дім в останній класі розміщений 1 р. 68 кр. податку, після запропонованої устави треба буде платити 2 р. 80 кр. податку) — те висказав др. Паспер и чимало інших бесідників, а навіть сам референт др. Бер признав, що при домах з кількома мешканцями (кімнатами) наступить підвишене податку. Що проєктована устава домового податку не має ніякого принципу, не відповідає вимогам науки скарбової и єсть тільки латаниною ніби-то на ліпше, те признав сам міністер скарбу, — а предсі відомо кождому хоч трохи фаховому чоловікови, що справедливість в податках дасть ся osiąгнути тільки впровадженем раціональної системи всіх податків, цілковитим и взаїмним зреформованем всіх податків, так як всі податки разом мають доперва засягнути ту частку, котру кождий з чистого доходу власного має віддати на цілі державні. Розривана реформа тільки поодиноких податків, несистематична реформа мусить конечно вести на злі дороги и до несправедливости. Ось задля чого не знайшла проєктована устава в Раді державній ні одного принципового оборонця, а меншість комісії, заступлена референтом п. Кржежувничом, мала домені доказів єї шкодливости. Але більшість Ради державної відкинула внесок, щоб перейти до дневного порядку над тою уставою, и приступила до спеціальної дебати. Разом з більшістю голосували и рускі послы. А так можна обавлять ся, що проєктована устава домового податку буде прийнята в Раді державній.

Знаємо дуже добре, що наші рускі послы не мають претенсії бути знавцями скарбовости; розуміємо, що оо. Павликов, Наумович, Крижановский etc. не мають знаня раціональної податковости, а будучи паронами, крилошанами и шів-крилошанами, не чують, як тяжить податок на наших людях; не можемо жадати, щоб вони були ознакомлені з наукою скарбовости: — але все можливе припускати так званий хлопський розум и здоровий погляд на річи, котрий приказував боронити інтересів свого народу и не йти сліпо за тими, котрі дали досить доказів, що за послугуване не думають віддячитись хочби и дрібними уступками на користь руского народу. Коли наш люд що раз більше упадає під визискуванем лихварства, коли високість податків що раз більше стає ся незносним тягаром для нашого народу, коли наше духовенство дармо вичікує поліпшення свого быту: радо-рускі послы, котрі хочуть славитись раг excellence заступниками руского народу, йдуть дорогою, котру треба назвати що найменше нерозумною.

В Угорщині і скінчилась криза міністерияльна и парламентарна. По довгих пересправах и нарадах витворилась нова партія из полученя Деакістів и лівого центра. Обі сторонам достарили кандидатів до нового міністерства. Барон Венкгайм обійняв президію міністерства, Коломан Тіша внутрішні справи, Кол. Шель міністерство скарбу, бар. Сімоні гандлю, Безя Перчель справедливости, Авг. Трефорт просвіти, Тома Пехи комунікації, а Петро Пеясевич позістав міністром для Крочави. Бар. Сенпуеу, начальник сторонництва умірковано-консервативного, не ввійшов в склад міністерства ані нової рядової партії, але заявив, що буде стояти до теперішнього ряду в „доляній оппозиції“¹⁴. Неустанні відміни в політичній життю Угорви, їх санвіційні пориви до великосвітнього

панованя, не залагоджені справи клопотливих фінансів — все те не дозволяє нам видавати нашого суду про будучність Угорської монархії и про силу ново скомбінованої партії.

Справи заграничні.

Пересилене конституційне у Франції закінчилось оголошенем законів державних що до збору послів, сенату и президента, котрі то установи через прилучене ся Орлеаністів до Републіканців одержали в парламенті більшість. Відповідно тому виступили з ради міністрів противники нових устав а на їх місце наступили довіреники нової більшости збору народнього, самі головні діятели при осущеню конституції: Бюфе, президент національного збору, яко міністер для справ внутрених, Дюфор для праводавства, Л. Сей для фінансів и Валлон для просвіти. Однакo прийнято також Де Мо, яко представителя партії лелітм.-монархічної, яко міністра торговлі. Таким способом стане ся прямоване нового міністерства найбільш неприязне Бонапартистам, котрі через зручну и підступну тайну організацію в остатних часах між всякими частями народу вкоренялись.

В Гіспанії з поля війни нічо не чувати рішаючого. Ряд Альфонса поступає спішно на дорозі реакції; що-ино зніс установи застерігаючі вільність научаня, а бувшому президентови гіспанської републіки, Кастелларови, відобрав професуру в університеті.

Німеччина подібно різко веде діло в противних замірах, в борбі против католицизму. Щоб ще більше підкопати и обезсиляти становиско єпископів, зістало внесене право, котре зносить всякі теперішні платні з державних грошей для єпископів и позваєє такі давати на будуче лишень тим, котрі виразно освідчать, що піддадуть ся ві всім законам державним. Але мож сумнівати ся, чи и се средство осягне свою ціль супротив католицкого духовенства, котре в правдиво мученичеській постійности боронить прав своєї церкви.

НОВИНКИ.

— Чотирнацяті роковини смерти Тараса Шевченка святкували Львівські Русини, як и давнійших літ, музикально-декламаторским пєчером, котрий відбув ся в Понеділок 25. Лютого (8. Марця) в ратушеній салі. Кошти и захід уладженя оєго вечера обняли товариства „Просвіта“ и „товариство им. Шевченка“, при помочи членів „Дружнєго Духваря.“ Частью музикально-вокальною заняв ся и сим разом проф. Н. Вахнянин.

Велика зала ратушева, украшена взносячим ся серед зелени цвітєв бюстом Т. Шевченка, битком була заповнена публикою, майже

виключно рускою; на галеріях, тож битком заповнених, містила ся наша учаща ся молодіж. Яко репрезентанти властей явили ся віцепрезидент намісництва п. Бартманський и член виділу краевого п. Серватовский. — Попит за білетами був так великий, що навіть многі Русини, з причини що пізно зголосили ся, не могли білетів дістати.

Вечер розпочав ся о $1\frac{1}{2}$ год. симфонією Мих. Вербицкого, котру виконала музика полку бар. Яблоньского під проводом капельмайстра Панганса. Симфонія та, на народних мотивах основана, а зовсім добре виконана, дуже симпатично була прийнята публікою и дала нам на-ново почувувати великість страти, яку руска музика в Галичині зазнала через смерть Вербицкого, в котрого кождім кузенку пробиває ся не тільки знаменитий талант, але и чисто руский народний дух. По відіграню симфонії наступила бесіда виголошена п. О. Барвінським. Бесідник, висказавши про Шевченка коротко, що він розбудив нове жите в руско-українсьім народі, застановив ся відтак над тим, що се за нарід, и перейшов цілу історію руско-українского народу аж до найновіших часів, вказуючи іменно его становище в європейській культурі и его значіне для сеї культури. Оратор порівнював все хід історії и ідеї, за котрі боровсь руско-український нарід, з історією и ідеями народів західно-європейських; вказав, як Русь-Україна мала також свої хрестоносні походи против дичи азіатицкої, котрі и з ліпшим успіхом та більшою користю перевела, ніж західно-європейські народи борбу за святу землю против Сараценів; вказував дальше, як боролась Русь-Україна за свободу релігійну и індивідуальну, як однак вже від послідних часів Хмільницького, від когн тойже покинув справу народа, зачинає ся упадок козаччини, аж саме 100 літ тому кінчить ся внішня історія Русь-України зруйнованєм Січї и тільки раз ще тяжко давлений нарід кинувсь добувати волі — пожами, гайдамацтвом, в часі французкої революції. Висказавши це, що нарід наш ніколи не оказував ся комуністичним або соціялістичним, закінчив п. Б. свою гарну бесіду тим, що Русь-Україна буде й дальше поступати и розвивати ся на основі сучасних ідей. — Бесіду сю висказав п. Б. з жаром, и хотя вона тривала досить довго, ціла публіка слухала єї з неустаючою увагою, и обявила своє узнанє и згідність з виголошеними гадками грімкими оплесками в середині и на кінці бесіди. Також польска критика прийняла її прихильно, а тільки закинула п. Б.—у надмірне идеалізованє козаччини.

По сій бесіді хор мужеский під проводом п. Вахнянина відспівав з супроводом фортепяну дві народні пісні Лисенка: „Ой не гаразд Запорожці“ и „Ойз-за гори з-за дніпру“, котрі обі, добре виконані, особливо ж перша, дуже симпатично були прийняті публікою. Відтак відспівав п. Вахнянин (з супроводом фортепяна) думу „Кодись було надітали орди Україну“. Хотя єя дума з давніших вечерів музикально-декляматорських досить була знана публіці, однак красний спів п. Вахнянина так ешодобав ся, що п. В. мусів її на неустаючій домаганя новторити. Потім наступила деклямація: п. Ж. виголосив „Сон“ Т. Шевченка („Гори мої високі“ в II. томі Львівского виданя).

Тепер відчитано телеграма, котрі між тим понадходили — воїх 13, іменно: 1 з Підгаєць від міщанско-ремісничого товариства „Поміч“, 1 з

Збаража від товариства „Надія“, 1 з Поморян від товариства „Порука“; 2 з Перемишля — від Русинів Перемиських и від учасної ся молодіжи, 2 з Станіславава — від тамошних члеовів „Просвіти“ и „товариства им. Шевченка“, и від молодіжи Станіславівської; 2 з Самбора — від Самбірських Русинів и тамошній молодіжи гімназіальної; 1 від учеників Тернопільських, 1 від молодежи Бережанської, и 2 з Відня — від питомців віденьських и від товариства Січ (ся послідня надійшла аж опісля).

По відчитаню спх телеграм відспівали панни Л. и п. Ц. прекрасний терцет М. Лисенка „Сонце заходить“, а на конець хор мужеский: думку Т. Шевченка „Заросли шляхи тернами“ — музика Исид. Воробкевича. Закінчив ся вечер походним (маршом) уложеним з руских пісень, котрий відограла музика полку бар. Яблоньского. Цілий сей вечер дуже симпатично був прийятий публ кою и зробив тим більше вражінє, що всі частини его річ, деклямація, музика, співи були творами самих тільки Русинів, відзначали ся руским чисто-народним духом и самими Русинами були виконані. Велике наше народне свято святковано достойно по народному.

— **О пробуваню руского театру під дирекцією п-ни Т. Романович в Калуши и в Рожнітові** дістали-смо ще одну допись, з котрої найважнійші частини, поза-як вони доповняють допись в 4. н-рі поміщену, тут подаємо :

.... Зачну від виліченя тих кусників, котрі були в наших сторонах виставлені, а се в тій цілі, щоб показати, як маленький ще репертоар нашого театру, тої бідної сирітки, котрою опікує ся „Руска Бесіда“ у Львові, та щоби тим способом спонукати наших передових людей, щоби віднесли ся до України та добули звідтам які нові твори драматичні. В Калуши від 9. Січня до 4. Лютого дано 19 *вистав* — так назвав се наш нарід —, на котрих відограно 27 кусників. (Не вичисляємо їх тут, бо репертоар наш знаний по найбільшій часті вже з попередних дописей.) Остатнєю виставою була Галька, на котрій одній саяла була заповнена, а п-ни Марія и Теоф. Романович и п. Людкевич отримали безлічні оплески від публики.

В Рожнітові крім творів граних в Калуши відограно ще 5 нових кусників. Що до самого театру в загалі мусимо сказати, що виділ „Рускої Бесіди“ не міг дирекції народної сцени в ліпші руки передати, як повіряючи її п-ні Романович, — а за се так „тверді“, як „мягкі“ а навіть холодні повне узнанє и подяку складають. Зроблю лише три замітки: П-на Марія Романович грає з таким жаром, з таким пожегтованєм, що навіть дійсно здоровлє своє наражує. Показує ся конечна потреба ще одної доброї артистки для таких ріль; може, коли се трудно в Галичині, можна-б придбати з України? Друге: просимо виділ „Рускої Бесіди“, щоби конче постарав ся о ліпші декорації, бо ті, що суть, вже давно відбули свою службу. Третє: може-б хто з наших писателів змигував ся, та замість „Підгірян“ написав який инший текст до прекрасної музики Вербицкого?

Приходжу тепер до осуду публики, який був висказаний в 4-ім н-рі „Правди“. Сказано там, що о. Г. з Калуша не появилсь в театрі:

трохи то так, але трохи й не так — бо о. Г. був, о скільки мені звістно, зо 3 рази в театрі. Що до осіб з Рожнітвських сторін, котрі найбільше оказали готовість до офірливости для руского театру в-разі неповодження, мушу по-при о. Ружицкім зараз згадати о. Вінтоняка (о. Рожанський крім щирого серця для театру та докірливого слова для байдужих — мало що міг більше жертвувати), відтак п. Товарницкоґо, адьюнкта судового, и п. Чичкевича, почтмайстра, котрі своїми трудами и заходами ціле пробуване трупци в Рожнітові уможливили и улекшили. Не менше належить ся узнати оо. Заячківскому, Кобриньскому и Щуровскому, паням Макаревичевій з Сваричева и Левицкій з Ракова, пп. учителям з Рожнітова и Ціневи — и чесному гасді Матулякови, котрий не тільки давав свої фіри до Калуша и Крехович, але й обовязав ся був в-разі неповодження по 5 зр. за білет платити и по можности угощував пп. артистів. Тут п-на Романович натрапила на сам корінь народа и має повне право свій театр „народним” називати.

Але наслідки пробуваня рускої сцени в Рожнітові суть далеко більші и важнійші, ніж де-коли який театр лишив. При наших театрі всі переконаня зійшли ся разом приязно, всі верстви набрали до себе довіря, и не забавком завяже ся тут філія „Просвіти”, що обіймати ме може більше членів, ніж тепер має ціле товариство.... Честь и слава пп. акторам за їх красну гру на сцені и за чесне взорове житє домашне, честь и слава п-ні директорці за єї хороше завідуване, и найщирша подяка „Рускій Бесіді”, що в так добрі руки віддала так важну институцію, як є театр в наших часах для наших селян и міщан, що, відкинувши отруту, шукають світла правдивого, котре ему наша сцена так мило и щиро уділяла.

Сподіюсь, що всеч. Редакція не відмовить поміщеня сих кілька слів, тим більше, що воно може немало прислугу народній справі зробити — от власне хотять у Рожнітові ставити деревяний будинок на театр, щоб на рік знов єго можна сюди спровадити. — *Гнат Рожанський.*

— **Руский театр у Львові.** Група Театр. Романович приїхала з Рожнітова до Львова и дає представленя в сали Єзуїцкоґо городу три рази на тиждень: вві вторник, в четвер и в неділю. Дня 11. Марця (27. Лютого) грано „Наваря Стодолю“ Т. Шевченка, а 14. (2.) Марця „Заздрісну жінку“ и „Слабу сторону“. Закии подамо докладнійшу оцінку, зазначуємо коротко враженє, яке сі дві перші вистави зробили. Гра акторів є добра, що признають и польські газети; але участь публики, именно рускої, недостаточна: на першім представленю було навіть майже більше не-Русинів ніж Русинів; на другім сядя головно була заповнена молодіжю. Се дасть ся виравді вияснити незвичайно некористною місцевостю, де відбувають ся представленя: далеко від осередку міста, в місци при теперішній порі не дуже приступнім, а при тим в малій и низькій сали. Але сі обставини можуть тільки вияснити холодність публики в загалі, але зовсім не оправдують апатії публики рускої, котра, хочби тільки з патріотизму, повинна спомагати таку народну институцію, як театр. Сором, що за сію апатію нашу мусимо зносити докори польських газет, на котрі нічого не можемо відповісти, бо суть зовсім заслужені. А сей патріотичний обовязок для нас тим більший, що театр п-ни Романович заслугує на всяку підмогу з нашої

стороні; сповнене ж сего обов'язку тим легше, що само представлене винагородить нас наші заходи и видатки...

Не можемо при сій нагоді не висказати нашого глибокого жалю, що руский театр в головнім городі руского краю мусить містити ся в закутку, в малій нужденній комнаті. Подякуй за се, руский народе, славетному „управляющому совѣту Народного Дома“, котрий навіть за гроші не хотів віднаймити для руского театру велику сажу Народного Дому. Обурювало нас пару разів, коли-смо чули, що польські власти або інституції в декотрих провінціаллях містах та місточках не хотіли рускому театрови винаймити локалю, котрий єсть під їх зарядом. Але безконечно разів більше мусить обурити си серце, що то само зробила інституція руска, інституція, називаюча ся „народною“, для руского народного театру. Атже ж тая сама інституція відступала безплатно сажу для німецьких музикальних продукцій, віднаймала тую сажу на пиварню (за що ще й до нині грошей не відобрала), віднаймала її німецькому театрови на представлєннє оф-фенбахівских Schöne Helena и т. п. штукоч, віднаймала на виставу образів, віднаймає рік в рік на балі и т. и. кождому хто схоже — а й тепер в тім самім часі, коли в чужій, малій, далекій кімнаті відбувають ся рускі театральні представлєннє, рївночасно вигриває в сажі Народного Дому військова музика свої „Promenade-Conzert-y“. „Управляюцій совѣтъ“ звиняв ся тим, що контракт заключений з рядом (Радою Шкільною) о винаймленє локальностей на лімназію не дозволяє ему винаймати сажі для театру, — але се оправдуванє є чиста брєхня, бо такої винїмки дотичаючої театру нема в контракті... Ми цікаві, що сказав би наш нарід, котрий в часі пробуваннє руского театру на провінції таку симпатію оказував для него, коли б побачив, як містить ся у Львові руский театр и як з ним поступив „Управляюцій совѣтъ“ Народного дому, того дому, котрий той нарід поставив своєю кривавою працею! Поступай так дальше, „управляюцій совѣте“ — а ми небаком против тебе заапелюємо до нашого народу, правдивого властителя Народного Дому...

— **З Жабівки.** (*Еще о г. Тарновскім и о „порциях“*.) Не знаю, чому Ви не звертаєте Вашої уваги на пробіг порушеної г. Тарновским справи „порції“. А справа ся прецінь, поминувши єї важність економічно-соціалну, и в своїм формалнім розвою дуже цікава. Сама ярість и крайно-особисті инвективи, з якими воїлякі шляхетно и нешляхетно урожені панове з східної Галичини напустилися на недискретного Графа и в загалі на шляхту західної Галичини, доказує, що граф Тарновский мірив добре, и не помилив ся в адресі. Допустім, приміром, щоб на мене супокійного чоловіка, хтось, хочби навіть який граф, написав цілком серіозно в якій газеті, що я одному, двом, трьм людем здер живцем шкіру, и що се — мое звичайне ремєсло. Щож би було натуралнійшого, як те, що я би (розуміє ся, колиб моя совість була зовсім чиста) або цілком замовчав, або просто виточив ему процес в карнім суді за оцирство. Як же-ж би я, намість того природного кроку, став писати довгі и широкі статі, и через цілий оден місяць (руский!) в кождім н-рі кождої галицкої газети раз у раз голосив: „неправда, неправда, неправда; граф Х. Х. мене кривдить на чєсти; пане графе! відкличте, майте сумління перед Богом и перед людьми; на милость нашої вітчизни, відкличте, бо щож подума-

ють наші вороги, Німці, Москалі, ціла Європа, коли дізнають ся, що в Галичині є такий чоловік, котрий безкарно людям живцем здирає шкіру? Аджеж то діє ся на відворот; не я їм, а вони мені здирають*) шкіру!“ — Шож би Ви тогді о мені сказали? *Słuchacz niech sobie sam w myślі dospiewa.* —

Звістно, що, по всіляких протестах, наконець сими днями „с. к. towarzystwo gospodarze galicyjskie“ (зложене из шляхти східної Галичини) одноголосно видало такий остаточний суд: *Zebrawie s. k. gal. tow. gosp. odpiera zarzut uczyniony Stanisławem hr. Tarnowskim w artykule p. t. „Porcja“ szlachcie wsch.-gal. jako niezgodny z prawdą.* — Я не хочу тут доказувати, що пановне товариство в тім своїм суді свідомо або несвідомо помиляєсь. Але позвольте мені сказати, що спосіб той, яким се товариство провадить борбу з *hr. Tarnowskim*, що найменче — дивний, аби не сказати — смішний, и зовсім не раціональний. Обвинений (бо всі признали, що *hr. Tarn.* обвинив панів из східної Галичини) виставляє сам собі свідочтво моральности — и урадувавшись таким глибоким довірем до самого себе, плеще в руки. Мое почтение перед такою логікою, и перед всіми юристами господарского товариства!

Звістно, що *hr. Tarnowski*, наслідком такої ухвали, зложив свій мандат до сойму. Я не знаю, чи ему та логіка так займонувала, чи може поголоска, котра розійшла ся по Галичині: що, як би *hr. Tarn.* появив ся на будущу каденцію в соймі, то всі, котрі чують ся его „порцією“ уражені, вийдуть из салі засідань.

Читаємо в „*Przegląd-i Lwowsk-im*“ (последний нр.), що *hr. Tarn.* виїхав до Варшави, и що Варшавяне при приїзді стрічали его щиро и з остенційною радістю; и що, як об тім довідались деякі сфери в Галичині, постав великий гнів на варшавських Поляків: „чи и вони хотять нас відсторонити від себе?“ Видно Варшавські Поляки, котрі об „порції“ читали и в своїх газетах (в кореспонденциях з Галичини), не тільки що не похваляють експлоатованя мужиків зі сторони східно-галицьких жидівських и нежидівських капіталістів, — але також вірують у все, що написав о „порції“ *hr. Tarnowski*.

А шож буде з свідочтвом моральности господарского товариства? Віденські Німці, Варшавські Поляки, західно-галицька шляхта (*vide Czaj и br. Rozwadowski*) повірили не протестам, — а графу Тарновскому. Таким чином в свое свідочтво моральности буде хіба вірити тільки само *towarz. gospodar.* и всі кузини его членів в східній Галичині.

Виходить, що панове протестанти повинні би оглянутись за якимсь вартнішим свідочтвом, третєї особи. Такою третєю, безсторонною особою могли би бути Русини галицькі. И справді деякі протестанти, а за ними польські газети, покинують ся на їх свідочтво, бо — аргументують — кождо „порція“ так як її описує *hr. Tarn.* справді істнувала, тоби вже давно Святоюрці були її підхопили, яко дуже вигідне оруже против Поляків. Згода; певна рация єсть в тім аргументі, однакож єсть и гачок. Я думаю, що, денебудь „порція“ практикує ся, не тільки Святоюрці, але всі рускі священники на селі, котрі об ній мусять знати, повинні би кождий подібний факт подати до загальної відомости, з вла-

*) В однім из протестів в *Gaz. Nar.* сказали деякі панове прямо: Не ми хлювів, а хлюпи нас визискують; робітники крадуть нам збіже на кождім кроку.

споручним повним підписом. Однакож, коли сего доси не зробили — се має бути доказ, що „порция“ не існує? — За Вашим дозволом — ні, зовсім ні; се тільки доказ, що (об чім ми впрочім давно знаємо) не тільки „порция“ може існувати, але існує також — патронат. Священик, котрий би осмілив ся щось подібного написати и подати факт з подрібним названем села и особи, — побіч инчих шикан, від котрих навіть такий самостійний чоловік, як Гр. Тарн., не єсть вільний, — наразив би не тільки свою власну матеріальну екзистенцію, але и екзистенцію своїх свояків, знакомих и т. д.

Отже, аби такому закидови запобічи и заразом доказати раз на завсїгда, що Гр. Тарн. помилив ся и що „порция“ зовсім в Галичині не існує, я пропоную дуже поєдничий спосіб, котрий нічого не буде стояти інтересовані особи, — а Святоюрцям и другим овященикам відбере можливість покликувати ся на грозьбу репрессалій зі сторони патронів всїляких добрих „парафій“. Нехай ц. к. товариство господарске, або его члени, або инша спілка властителів більших маєтків зберуть між собою капітал 50.000 здр., и зложуть его в добрих паперах (щоб не тратити процентів) в депозиті, або приміром в касі ощадности ві Львові, на три роки, з нотаріальним актом такої онови, що: сума та має ся вицлатити на власність тому, або тим особам, хто в протягу того часу докаже дорогою цивільного процесу (N. N. contra куратора згаданого фонду), що „порция“ під тим або инчим названем, але в формі описаній графом Тарн., або еще гіршій, практикує ся, або практикувалась до осені р. 1874, що найменше в 50 селах пяти ріжних повітів східної Галичини, и то переважно властителами більших посілостей.

Розуміє ся, що по звїсній ухвалі господ. товар. и по численних протестах майже певне єсть, що ніхто такого доводу не перепровадить и таким чином гроші разом з процентами вернуть ся властителам назад. Спосіб се в Европі звїсний и загально прийнятий; аджеж недавно Вертгайм у Відні призначив велику суму яко премію для того, хто его „einbruch- und feuersichere Kasse“ без ключа отворить.

Ви може налякаєтесь високости тої премії; однакож — де ходить о гонор так шановної и численної верстви народу, а при тим о розвіданє правдивого положеня економічного цілого селянського людю в східній Галичині, така жертва виходить зовсім незначна. А при тим, я сам, на підставі дуже добрих информаций, можу Вам сказати: будьте зовсім спокійні, — між тими, котрих Гр. Тарн. так несправедливо и так тяжко уразив, не найде ся напевно жаден, котрий би жадану суму, або хоч єї десяту часть схотів зложити. — Quod erat demonstrandum.

Безсторонний.

— **Пропагованє тверезости між руским народом и Поляки.** Редактор заслуженої Станіславівської часописи „Наша“, п. Мілерович, подає в 17. н-рі „Наша“ з 4-ого с. м., що Станіславівський відділ господарского товариства виключив его (п. Міл.) з помежи своїх членів за пропагованє тверезости між селянами; п. Мілерович освідчає заразом, що се его зовсім не відстрашить, йти дальше тою самою дорогою, т. є. займати ся щиро долею сільського народу. Кождий честний чоловік в Галичині, без ріжницї, чи Поляк чи Русин, мусить з щирим признанем прийняти той відзив и поступованє „Наша“ и его шановного редактора. „Es rast der See

und will sein Opfer haben.“ По „порції“ — „пропінація“, по Гр. Тарновскім — п. Мілерович. — Відділ Станіславівський єсть власне відділом (філією) того самого ц. к. господарського товариства, котре засудило Гр. Тарновського за его „порцію“. — Одно, що нас тішить в тих двох справах, то доказ, поданий ними: що далеко не всі Поляки вважають інтерес польського патріотизму ідентичним з інтересами „пропінації“ и „порції“ — як се хотіла представити більшість львівської польської публіцистики. Але по патріотизмі Поляків маємо право сподіватись, що голоси Гр. Тарновського, бар. Розвадовського и п. Мілеровича не остануть ся „гласом вопіючого во пустини.“

— **Ц. р. денунціант з професні чи з аматорства?** П. Венедикт Площанський від часу свого славного дебюту в „Кіевлянині“ в часі археологічного конгресу, сподобав собі, втикати свої три дутки до тісно домашних справ Росії, а именно міста Києва, — и то в який честний спосіб, зараз побачимо. На початку с. р. відбувались в Києві вибори до ради міської („городской думи“). Поза-як се в Києві єдине автономічне тіло, виходяче з виборів (бо „земства“ по сім боці Дніпра до тепер ще не заведені), то зрозуміо, що докола тих виборів сконцентрував ся інтерес всієї Київської публіки, — и зрозуміо також, як се всюди між мислячими людьми діє ся, що и тут мусіли потворитись групи — одні за тими кандидатами, другі за другими. Іменно против нововного вибору членів уступаючої „думи“ (котрої головою був Демидов князь С. Донато), піднеслась легенька (по нашому осудови) опозиція, іменно задля того, що ті занедбували приходити на засідання ради, що брук на улицах за давньої ради був лихий а стояв дорого, и з причини других т. п. річей, конечно належачих до адміністрації міського маєтку и удержуваня чистоти и порядку в місті; бо, звісно, ні яка рада міська на всім світі не рішає о політичних ділах, — а Київська найменше, поза-як Київська „дума“ сьвєлечно багато менше має автономії, чим приміром у нас рада міська в Кудяківі. Впишемо з „Кіевлянина“ членів, котрі перейшли при тім новім виборі. — Члени 1-го разряду*): Демидов князь С. Донато, Ейсман, Т. И. Войтєнко, Гладий, Вунге (ректор універс.), Рєппєн-кампф, Івенсен, Вайнштайн, Дехтерєв, Козловський, И. Т. Дехтерєв, К. А. Митюков, Меринг, Розєнберг, Мацин, Толля, Попов, Хряков, Чернов, Ефремѣв, Федоров, В. Я. Шульгин (ред. Кієвл.), Серебрєнникєв, Бродський; 2-ого „разряду“: Плотников, Струєв, Тєнцєр, Хлєбняков, Покровський, Балаклѣв, Фаворов, Сидорєнко, Ф. И. Донат, Альфєрєв, Лѣсков, Шварц, Лѣчков, Гудим-Лєвкович, Терповський, Рилѣв, Радич, Личков, Лєвковський, Доппельмаир, Элєхин, Борисєв, Матѣѣв, ки. Рѣпин. 3-ого разр: профєс. Антонович, проф. Кєстяковський, чин. Сливчанський, купці: Богатирєв, Борисєв, Калашєв, Богданєв, Балабуха, Дитятин, Зуєв, Зиков, Савицький, Самойлов, Хатушєв, Шишкин, проф.

*) Виборці діяють ся після цензури на 3 „разряды“, так як у нас на 3 „кола“, — тільки що вибір діє ся способом дуже скомплікованим, котрий дуже утрудляє виборцям бранє уділу в виборах, и зовсім не дає повности перєсвідчєня, чи вибрані суть рєпрєзєнтантами більшости виборців.

Хржонцевский, проф. ак. Сольский, кущі: Фодомин, Истоинин, Плеско- носов, Кобец, Шкот, „граждане“: Россіанов, Науменко. —

При виборі голови, дотеперішній голова п. Демидов кн. Донато одержав найбільше голосів, именно раз 46, другий раз 49, — однакож оба рази не приймив вибору, — и так само 10 других кандидатів, котрі мали менше від него голосів. Аж в конець вибрано 15. (2.) Лютого головою проф. К. А. Митюкова, 53-ма голосами, при довгих оплесках публики. Снімемо ще, що найбільше голосів по Митюкові мали кандидати Бунге (37) и Войтенко (33).

Не читали-смо нігде, щоби котра з російських газет, хочби з найбільше польско- и українофілодних, добачла в тій Київській борбі виборчій яку небудь акцію або тенденцію політичну; и хоч всіх газет російських не читали-смо, але так, як ні якій редакції тих газет не сміли би-смо приписати ідіотизму, то и думасмо напевно, що жадна газета російська не поняла тої борби, котра могла — в найдавший консеквенці — мати за предмет тільки питання освітлення и брукованя улиць и заряду маетком громадским, як борбу о політичні пересвідченя.

Задля того можемо бути певні, що се не віддруковане з якої російської газети, але оригінальний помисл нана Площанского, що пише „Слово“ в Н-рі 13. стор. 3. об тих виборах: „Во время выборов обрисовались городскія партіи; главныхъ партій есть въ Кіевѣ двѣ. Во главѣ одной стоитъ князь Демидовъ, до сихъ поръ голова Кіева, и представители мѣстной интеллигенціи: ректоръ университета Бунге, профессоръ Ренненкампфъ и ред. „Кіевлянина“ Шульгинъ. Вторую партію образовали нѣкоторые кущи **польского убѣжденія**, намѣрившіи избрати головою Кіева Войтенка. Къ той партіи примкнулъ также профессоръ университета Кистяковскій“ и т. д.

Кождий пізнасть, що розуміє Слово під „польским убѣжденіем“ приписуваним російським підданям: очевидно ті самі „убѣжденія“, котрі визвали революцію з р. 1863. Зрозуміє також кождий, що коли хто скаже: „ті и ті люде „з польськими убѣжденіями“ „організують партію“ — очевидно, не длячого ничого, як для того, щоби ті убѣжденія польскі перепровадити в жите, — той обвиняє тих російських підданих в очах російського ряду о зраду стану. Виділи-смо више, що між вибраними радними є тільки одно имя польске: проф. Хржонцевский, решта имен переважно великорускі, німецкі и кілька українских. Бачили-смо також, що за Войтенком голосувало 33 радних, між котрими того Хржонцевского — як се впливає из згадки Слова (один профессор Кист. а прочі кущі), не було; — всі ті 33 мають після Слова бути партією з польськими убѣжденіями. Наші читателі пізнають з того, скільки в такій денунциácii може бути правди, особливо, коли читали Станіслава Гр. Тарновского описе его побуту в Києві в вересню 1874 (Przegląd Polski, пр. за жовтень 1874), в котрім сей безперечно чоловік з польськими, хоч уміркованими, „убѣжденіями“ жалуєсь, що по довгих глданях найшов ледви кількох Поляків, и що ті кілька Поляків сховались в свій домашний кут, ні якими справами публичними не интересують ся, и не пробують навіть яко Поляки до небудь заманівестуватись. Виходить з того, що п. Площанский мав на думці

не Поляків, але тих самих людей заденунціювати, котрих денунціював вже так безуспішно своїм археологічним артикулом в Кієвлянині. Пан Площанский думає очевидно: коли не удалось з денунціяцією, що ті люде підперають український сепаратизм, то може тепер хоч „польскін убѣдження“, яко *ultima ratio*, що небудь відіють тим людам. Позвольте, шановний Пане редакторе Слова, пай ми зі своєї сторони скажемо, що ми думаємо о Вас. Натурально, не скажемо Вам цілої своєї думки, бо не хочемо Вас знов поставити перед судом прислжних в таке неприємне положене, аби п. Мохнацкий знов мусів за вас заклінатись на чім світ стоїть, що Ви за надто *simplex servus dei* до того, аби мати які небудь російські „убѣдження“. Ми виразимо нашу думку тільки такою альтернативою: Чи ви денунціант з професії? Рішучо відповідаємо на се: Ні. Чому? Вже и для того ні, бо ми пере-свідчені, що ряд російский надто розумний, аби аж Вас міг вибрати за своє орудіє. Впрочім заперечила тому и така повага, як найвищий трибунал в Відні: „третє отдѣленіє“ напевно оплачує, если потрібно, для своїх інформацій далеко зручнійших люде. Виходить друга альтернатива — що Ви се робите з амасторства. Жичимо Вам всего щастя до того шляхотного смаку.

— **Безтактности о. Томи Баревича.** Звістний в цілій Галичині ба и по за єї границями в самій *Weltstadt Wien* о. Тома Баревич, не могучи вже вславляти ся в соймі и в Раді державній своїми бесідами, старає ся и на теперішнім менше впливовім становищі, щоби его слава не вмирала та щоби світ не забував на него. В Дрогобичи вів борбу з Русинами та Жидами в раді міській, а в Самборі, де не має до того можливости, бо не засідає в міській раді, веде борбу з рускими книжками бібліотеки гімназійної та з своїми учениками. За замкненє руских книжок бібліотеки гімназійної ми вже розказували; тепер нам оповідають деякі факти, як поступає о. Тома з повісною его опією молодіжю. О. Тома, може чуючи докори совісти закладуючої ему ренеацтво насупротив свого народа, находить ся звичайно в злім гуморі, котрий відтак мусять зносити его ученики. Своїми докорами догризає нераз ученикам до крайности. Так перед кількома місяцями сказав між иншими одному ученикови з 8. класи К., що'его (ученика) винесуть завтра на цминтар, з чого ученик мав аж занедужати; а сими днями знов в 8. класі одному з найліпших учеників Лев... докоряв так, уживаючи всяких неприличних слів, що тойже, сказавши: *jak x. dyrektor może шніє pogównuwać ze świnią?* — внав безиритомний під лавку а від того часу лежить хорий в горячці. Ціле місто сильно обурене на о. Баревича, а на донесене, як кажуть, старости з'їхав на коміссію зі Львова инспектор Солтикевич. Як ся справа скінчить ся, не знаєм; опінія публична в Самборі домагає ся що найменше перенесеня о. Баревича на инше місце.

— **Хто властиво оплачує „убѣдження“ редактора „Слова“?** На се питанє, находимся в тім приємнім положеню відповісти з найпевнійшою докладністю: Славянскій благотворительный комитетъ в Києві. Але які дешеві ті убѣдження, які дешеві! Подумайте лиш: до тепер діставав и. Площанский від того комитету по 400 рублів річно, але від нового року комитет видно здеградував его до низшої класи диет, бо

в прелімінарі коштів на р. 1875 призначив для пана Площанського лиш 250 рублів.*) При такій дорожні! Давніше, видно, „убіжденія“ лишче поплачували. Приміром бувши професор Головацький за свої убіжденія купив собі сільце на Литві. Пан Площанський — заледви призбирав дещо (з пренумерати Слова?) на малу камяничку на Городецькім передмістю. Прошу уважати: пан Площанський, — а не редакція Слова. Редакція Слова містить ся завжди ще в найменім локалю, на Вірменській улиці, и платить чинш, котрий навріно фігурує и в рахунках, посланих редактором Слова до київского благотворителя, для виказання дефіциту в редакції. Бо „благотв. комитетъ“, яко добрий господар, и то зовсім не богатий, безпечно мусить від своєї утриманки (даруйте за специфічно львівське виражене) жадати рахунки, заким ій вишле свою убогу ленту. Треба знати, що той комитет досить убогий, такий убогий, що „Київскій Телеграфъ“ радить ему, чи не відповідійше було б, намість послання такої мізерної суми, компромітуючої тілько всі славянскі газети, попросити від Народного Дому або від Матиці або з фонду Качковського — якої субвенції для себе? Ми скажемо намість тих товариств: се би не було лучше, а навіть було б гірше, бо від того дня, в котрім би русскі наші собраття, намість платити нам, хотіли від нас грошей — від того дня було би вже и нашія приязни з Россиєю; ми (т. є. звістно, хто се: ми) воіли би тогді улюкувати наші убіжденія десь в Австрії, хочби и в „диспозитивнійнім фондї.“ — Наївний „Київскій Телеграфъ“ питає ся благотворительного комитету, що п. Площанський може зробити з мізерними 250 рублями? хіба (каже К. Тел.) ужле іх на „штукатурку дома“? Об сїм домї и він вже знає, з поводу процесу з (Gazet. Nar. Але видно не знає, що камяничка вже готова и не потребує вже штукатурки; — и без штукатурки, ужити гроші зовсім не штука. Але коли вже о будинках мова, то ми сміємо запитати п. Площанського, якого каменя він ужив на підмуроване своєї гарної камянички? Питаня сего не треба собі легко важити; бо в сїм питаню (як воно и дрібно напозір) заключає ся важна kwestія політична. Звістно бо, що після „Слова“ обрисувались при виборах ради мійскої в Києві дві політичні партії: одна польська, друга патріотична руська. Одна з тих партій має те політичне убіжденіє, що для брукованя улиць в Києві камінь „фастонскій“ (граніт) лучший, але дешевший; друга з менше горячим політичним жаром боронить свого політичного убіжденія, що камінь „колотый“ чи пак „бульжний“, хоч гірший, але за те дорожший — чи може на оборот (vide фелетон в Київск. Тел. „мостовое дѣло“, и полеміку ректора Бунге в Київлянїні з чин. Сливчанским в „Київск-ім Телеграф-і“). Ми не вичитали добре, и не спам'ятали, котра партія за бульжним, а котра за тим другим; бо, признаємось з соромом, що не приписували-смо сему

*) В Австрії преці платять лучше за службу, так в приватних як и публичних урядах Найвишній урядник, приміром, практикант при тугешій п. к. дирекції поліції, ще навіть не в одинацятій ранзі, дістає зараз в пернім році служби 500 злр.

питанню такої великої ваги політичної, поки нас не поучило Слово; знаємо тільки, що К. Телегр. волів би камінь лінший и дешевший. Але пан Площанский, котрий розмишляв над сим питанням, мусів на певно до підмурованя своєї кам'яниці ужити камінь своєї барви політичної. Скажіть же нам, пане редакторе „Слова“, якого Ви політичного уб'їдження: чи хвастовського, чи буляжного? и котре з них дешевше?

Факти и цифри подані тут вплинали-смо з н-ра 17. с. р. Київського Телеграфа, котрий в статі „Справка для Київського отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета“ подає їх після офіціального оголошеня „плану разходовъ отдѣла на г. 1875.“ В статі сій радить К. Тел., між иншими, щоби комітет тих 250 рубл., котрих Слово, иснує уже 15 років и має через се напевно свій бит забезпечений, не потребує, ужило на закупню клясиків великорусских для „Дружного Лихваря“ або „Академического кружка“, бо (каже), приміром „Акад. Кружок“ так мало знає великоруску літературу, що в своїм органі „Другу“ повість Тургенева „Собака“ переведив не з оригіналу, а з німецкого перекладу. Однакож ми мусимо сказати, що и тут ті рублі не потрібні; „Акад. Круж.“, як чули-смо, має давно в своїй бібліотеці діла Тургенева, хоч може ще не порозрізувані. А „Дружний Лихвар“, здає ся нам, може б й не хотів приймати грошей від „благотворительного комитета“. — Алеж чи в Києві або в загалі в Росії не ма убогих студентів, або обскурантів-редакторів?

— **Процес Оффенгайма.** В 1. числі „Правди“ згадали-смо про славний процес Оффенгайма, що розпочав ся був у Відні дня 4. Січня с. р. и перетривав цілі майже два місяці, напоовняючи усю публіку так в Австрії як и в цілій Европі невгасаючою цікавістю. Об'єм и ціль нашої часописи не дозволяли нам слідити за пробігом сего процесу и подавати шанов. читателям хочби коротких справоздань з сеї фінансово-економічної драми. Однак по укінчюю пересправи, сповняючи наш обов'язок не поминати важних хочби и чужосторопних подій, подаємо коротенький погляд на сей процес.

Віктор Оффенгайм рицар Понт'євксину, тепер властитель справді княжої палати у Відні и кілька-мільонового маєтку, був до р. 1872 генеральним директором Львівско-Черновецької желізниці, побираючи за те річну платню 30.000 зр. Чоловік незвичайних здібностей, син великого гандляря віденьського, обізнаний з фінансовими и кодїєвими справами кількالیтною службою в міністерстві фінансів гандлю и при желізниці Кароля Людвика — Оффенгайм цідійняв завчасу велику гадку вибудованя желізниці аж до Чорного моря, щоб тим способом отворити австрійській торговлі широке поле на всхід. Р. 1864 удалось Оффенгаймови разом з кількома знаменитими аристократами галицькими (як кн. Сапігою, кн. Яблоновским и ин.) и иншими впливовими особами узискати концесію на будову и ведене желізниці зі Львова до Чернівців, хоч властиво желізниця Кароля Людвика мала право першенства до такої желізниці на всхід. Але управляюча рада желізниці Кароля Людвика дарувала великодушно (!) се право першенства свому генер. директорови Герцови, а той в порозуміню з Оффенгаймом відступив се право за 200.000 зр. Оффенгаймови и ёго товаришам.

Будову нової желізниці обійняв мільоновий Англичанин Тома

Брассей, оден з найзнаменитших и найбогатших будівничих желізниць в Европі. Опісля продовжено сю желізницю з Черновець дальше на полудне.

Але стан сеї желізниці, що справді підпадала чимало некористним впливам елементарним, погіршав ся почавши від заломаня мосту на Пруті що раз більше; перерви в руху потяговім, скарги проізжих и торговельників що раз частійше товтораля ся, аж наконець в Вересню р. 1872 узнало міністерство на внесок мін. д-ра Банганса потребу заведеня секвестрації тої желізниці.

Офенгайм зрік ся директорства, а опісля коли відступило міністерство акти судови — дістав ся до слідчої визниці, з котрої тільки зложенем кавці одного міліона зр. увільнив ся.

Прокуратор держ. Граф Лязезан вніс скаргу против Офенгайма озлочиньство ошуетва доконаного на шкочу самої держави, що гварантує певну квочу річного доходу з желізниці, и акціонерів тої желізниці.

Акт оскарженя обіймав девять осібних пунктів, з котрих кождий про себе мав становити злочиньство ошуетва. Перший пункт дотичив обіцяня и виплати 1,900,000 зр. ав. Томі Брассеєви (що будовав желізницю) титулом ветушних видатків (Voranslagen) будови, — котру квочу зовсім не ужито на будову желізниці, а розділено між пятєх основателів (Gründer) разом з Офенгаймом. — Другий пункт дотичить викупу на ґрунтів під желізницю, що належало властиво до Брассея. Але викупном ґрунтів зайняв ся сам Офенгайм и зискав при тій операції для Брассея 100,000 зр. — Третій пункт обіймає закупню 360,000 порогів під желізницю, чим також Офенгайм займав ся, глядючи більше на таність як на доброту порогів, через що мало товариство желізниці понести шкочу околочу 70,000 зр. ав. — Після четвертого пункту вплинув Офенгайм на завчасне зпільнене будівничого Брассея від одвічальности за викінченя и відповідне виконане будівль при желізниці. Опісля оказалось, що желізниця не буда висінчена, за для чого товариство желізниці само мусіло поносити кошти викінченя и направи. Тим способом нарості кошти влічено до коштів руху желізниці, а через те мали понести и так акціонери желізниці, як и держава шкочу більш як 3½ міліонів. — Після пятого пункту оскарженя зажадав и отримав Офенгайм від фабрикантів при закупні возів и машин для желізниці 3-процентову провізію в цілковитій сумі 42,000. Опісля сказав перед управляючочою радою, що фабриканти обірували сю провізію властиво ёму, але він хоч прийняв то не для себе, але прийняв її для товариства. На тій підставі відступила управляюча рада сю провізію Офенгаймови в доказ узнаня ёго великих заслуг для товариства. — Пункт шестий подібно як четвертий дотичить нерівного впису в книги колієві, — а пункт семий відносить ся до перенесеня сумми 850,000 зр., котра належалась ще Брассеєви за будову першої лінії зі Львова, на конто будівлі другої лінії, при чім загаєно ще пів міліона. — Офенгайм мав дальше дестним способом и „штроменерами“ вплинути на загальне згромаджене акціонерів Львівско-Черновецької желізниці, щоб узискати концессию на будову дальшої желізниці з Сучави до Яс — не для товариства але осібній спільці, в котрій був и Офенгайм, за що дісталась кождому з тих спільників сумма 100,000 зр. з капіталу будовляного; те становить осьмий

пункт оскарження.—Остатний пункт закидає Офенгайма, що він при затягненню позички $5\frac{1}{2}$ -міліонової для товариства пошкодив значно акціонерів.

Ось головні зариси акту оскарження. По довгих, а незвичайно смілих, бистрих и розумних выводах оскарженого, по переслуханю около 70 свідків (між котрими були кн. Саміга и Яблоновский, гр. Альфред Потоцкий, ексміністри др. Шленер и др. Гіскра, міністер Банганс и інші знамениті мужі аристокрації), по вислуханю знавців, поставлено судям присяжним 9 питань, на котрі відповіли будь одноголосно, будь більшостю голосів: ні! и Офенгайма узнано невинним заклиненого злочинства.

Місце не дозволяє нам входити хочби побіжно в розбір образу, який відслонив сей процес перед нами. Незвичайна притомність, розуміне річи, надзвичайні здібности оскарженого, переслухуване знаменитих свідків — між тими и одного міністра—, маса нагромаджених фактів найрізпороднійших — все то складлось разом на те, щоб вчинити сей процес дуже важним під зглядом правничим, економічним, психологічним и політичним.

Цікавий суд пресси о тім процесі. Славянска, малярска и загранична (німецька) пресса вважає Офенгайма, помимо осуду присяжних, вишним; прускі газети именовано вважають результат сего процессу великим скандалом и ознакою великої корупції в Австрії. Віденські газети, як и публіка Віденська, поділились на два табори: один, репрезентований именовано газетами Neue Presse, Fremdenblatt, Wiener Tagblatt, триюмфує з-причини уневиннюючого осуду присяжних; другий, менший, репрезентований именовано часописями Presse, Tagespresse и Deutsche Zeitung, вважає Офенгайма, як и виводив прокуратор державний, головним репрезентантом и мотором ери „Гріндерств“ и „швидляю“, котра ера так сумно закінчилась „траскотом“ в Маю 1873.

ОГОЛОШЕНЕ.

Имя собственнаго произведенія, дозволеннаго цензурой, на малоросійскомъ языкѣ книги (съобдѣлкой) въ богато-риемненныхъ стихахъ, подъ заглавіемъ: 1-я „Веремія малоросійского Гевала“ въ 3-хъ подилахъ „Сватанья“, „весілья“ и „житья“ съ приключеніями, обычаями — повѣрьями, по казацкому звичаю Украинцевъ Малороссіянъ, съ лѣснями Страницъ 411, статей 923, стиховъ болѣе 12 тысячъ; 2-я „Бандура Украинского Гевала“ семиструнная съ виршею, гласящая про житье Украинцевъ Малороссіянъ, веселое и смутное, страницъ 56, ладовъ (статей) 76, стиховъ 626. Цѣна за обѣ книжки 1 руб. 50 коп. съ пересылкою въ Россіи. Желающимъ приобрѣсть это чудовое сочиненіе, сколько кому угодно экземпляровъ, прошу адресовать письма мнѣ, автору, въ Подтаву Старосенжаровскому жителю, Ивану Герасимовичу Бублею. Требованія будутъ исполнены въ тоже время.

Малоросійскій казакъ *Иванъ Бублей*.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновскій.

З друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під зрядом Фр. Сергіяного.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улици
Осоломських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

Сумні веснянки.

I.

Сніг стонив ся, води грають,
Дуг ся розвиває,
А у муні, сиротині,
Серце умліває.
Умліває, розпукає
З великого горя,
Бо надія моя згасла,
Як в день ясна зоря;
Розпукає, умліває,
Гірко в світі жити,
Як тя доля осудила
Плакати, тужити.

II.

У діброві яворина
В лист ся розвиває,
А лугами, долинами
Пітвичка вже співає.
Смуток згинув, радість всюди
Дібровов, лугами,
Лиш оден я весну мнлу
Витаю слёзами...
Ой думав я, що потішить

Весна серце моє,
 Бо крізь зиму довгу, люту
 Рвало ся на двоє...
 Та нещасне ошукалось,
 Надія пропала,
 Бо весна у него трути
 Ще більше улляла...
 Все воскресло, зеленіє,
 А воно конає,
 Бо вже більш весни своєї
 Та не дочекає!...

Ш.

Прилетіли ластівоньки
 З далекого краю
 Та співають літаючи:
 „Витаєм тя, маю!“
 И хлопята и дівчата
 По толоці скачуть,
 Все ся тішуть, лиш я бідний
 Не тішусь, но плачу...
 В осени мя ластівоньки
 У горю лишили
 И у горю мя застали
 Хорого без сили,
 Хоч думав я, що у щастю,
 Мене привитають...
 Возьми, Боже, дні тим людям,
 Що щастя не мають!...
 1871.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК и ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

Ч А С Т Ь П Е Р Ш А.

V.

(Дальше.)

И снився тієї ночі чудний сон Риси! Приснилось їй, щоби
 вона ходить в якімсь зеленім лузі, усіяному квітками, а на тих

квітках цілі рої бджіл, метеликів, а зверху, над її головою, літають три голуби. Звідкіль не взявся шуліка и кинувся на голубів; голуби од ёго, та прожогом до Риси и сіли до неї на плечи... Як ось знов несподівано з-за осоки вийшов стрілець и йде прямо до Риси, вона звернула в бік; він прицілився на неї, вона скрикнула, впала на землю и прокинулась... Чи звела очи чи ні, знов спитьсья, що вона живе у якимсь великім городі; у хорошому прехорошому будинку; в тім будинку паркети, бронза, розкішна мебель, тропічні квітки и рослини. Знає Рися, що усе те добро її власність, але її якось верне од тієї роскоши; бронза якось давить їй груди, квітки и рослини стягують її душу; тяжко їй! той світлий будинок здається їй тюрмою; рветься вона з ёго!.. от-от би полетіла вона у свою лубу, у свою веселу Жуківку, та ба! до яких дверей не кинеться — не можна вийти; усі двері — позамикані!.. Кинулась би з вікна на улицу — високо, страшно, щоб не вбиться. Стала вона кричать, стукать у двері, у вікна!.. Задзвенів у дверях ключ и вийшов Джур, а за ним тиск Жидів. Стала Рися просить Джура, щоб він її ослобонив, визволив з тієї неволі, а Джур всміхається, та велить Жидам висипать з торбинок золото. Рися кинулась до дверей, Джур за нею, піймав її, уняв на руки и знов вніс її в будинок и знов замкнув двері, знов осталась вона самотою... Не стерпіла вона більш: одчинила вікно и вискочила на улицу. Падаючи вона вдарилась об камінь и дуже забила голову!.. кров побігла цівкою... Рися проснулась... голова у неї боліла — Соця ще спала. Рися тихе-сенько встала, одяглась и вийшла у сад. Після учорашинього дощу в саду було ще мокро, гулять не можна було: Рися сіла на ланку и замислилась. Хто її зна', про що вона мислила, тільки груди її примітно колихались наче хвиля и часом видітало з їх довге — важке зітханє. Довго так сиділа Рися и просиділа-б може цілий день, як ось вийшла на ланок Жучиха и поздоровившись з Рисею спитала її:

— „Що се, серденько, з тобою? чого се ти так рано піднялась?.. Та яка бліда, лице наче не твоє!.. Господи! ти мабуть не здужаєш, Рися!“

— „Ні, матусю! ні, серденько! Не турбуйтеся, я здорова, грохи голова боліла, погано спала и снилось таке невідь що...“

— „Що ж тобі снилося?“

Рися розказала матери свій сон.

— „Куди ніч — туди й сон!“ одповіла стара. „Мало що иноді приверзеться. Не все те переймать, що на воді пливе...“

*

Цур ёму!.. Не гарно, що ти у ранці в сиру годину сидиш на дворі, застудиш голову...“

— „Е, ні, матусю!“ сказала Рися, силкуючись говорити веселим голосом.

— „Ну, ходімо ж до чаю.“

Мабуть и справді Рися була дуже бліда, бо, як показаласть вона у салі, усі разом спитали її: чи здорова вона? Джур попробовав у неї пульс и зробив таку гримасу, яку уміють робити тільки лікарі в той час, як не знають, що сказати.

А Рися зачервонила, вихопила швидче свою руку з Джурової руки и швидче сіла до столу, так щоб самовар закривав од неї Джура.

— „Пульс у вас ненормальний! у вас невеличкий жар,“ сказав Джур.

— „Байдуже!“ одповіла Рися, „минеться.“

— „Чи не пропасниця у неї?“ спитала Жучиха Джура.

— „Не похоже,“ одповів той.

— „Кажу ж вам, матусю, що я не виспалась, того й бліда.“

— „Може й справді од того,“ сказав Джур. „И я сю ніч негарно спав. — Устав ще сонце не сходило, пішов, викупав ся и набрів на вельми печальну сцену, та отсе й думаю позвать усіх вас, панове, на запомогу мені, а особливо панночок; чи можете?“

— „Що там таке? говоріть!“ сказали в один голос и Семен и ёго сестри.

— „Викупавшись, бачте, забажалось мені курити,“ став говорить Джур. „Хвать до кишені, сірників нема. Заходжу я в першу хату по дорозі, щоб добуть огню. Входжу, дивлюсь: в хаті нікого и нічого нема. ‘Здорові були!’ гукнув я, думаючи: чи нема кого на печі. И не помилился! ‘Доброго здоровля!.. а хто там такий, чого треба?’ озвався жіночий голос з печі. — ‘Чи нема,’ кажу, ‘у вас огню? дайте, будьте ласкаві!’ — ‘Де у мене той огонь узявся! у мене й хата пятий день не топлена,’ одказано мені з печі. — ‘Може кресало у вас є?’ питаю. — ‘Кресало є, ось осьде на комині, коли треба, возьміть, викрешіть собі; та хиба самі сюди злізьте й возьміть, бо я не здужаю.’ Я зліз на припечок. Дивлюсь: лежить на печі стара баба и стогне. ‘Що се ви, бабусю, нездужаєте? що у вас боить?’ — ‘Ох, не питайте! бодай би ёго й не говорити!.. не вам кажучи, паничу чи пане... не знаю, як вас величать!.. виразка у мене на нозі... Тіпала я конопі, та якось койстрицею

Й сколола п'ятку, а вона й прикинулася; та отсе, не вам кажучи, и болить и болить, и гние и гние!.. Ох-ох-ох!..' — 'Давно-ж се сталося у вас?' — 'Давненько вже! шостий тиждень минає!.. Мабуть Господь та свята Пятнонька покарали мене за те, що в десяту п'ятницю не пішла до церкви.' — 'А покажіть мені вашу ногу!' — 'На що вам воно здалось! там таке дігться, що крий Боже!.. дике м'ясо поросло.' — 'Покажіть, бабусю; я лікар, може запоможу чим.' — 'Ой, де вже вам! один Бог запоможе мені, як простянусь на лаві! Шкода, пане, й не дивіться.' — То с'як, то так ублагав я бабу, щоб показала ногу. Як розв'язала вона товсту ганчірку обмотану округ ноги, так засмерділо з рани, що й сказати брідко!.. Подивився я: б'яту мій!.. На п'яті рана в голубині яйце!.. загнилась, не промита, гній аж тече... Питаю баби: чи не гоїла чим? — 'Гоїла,' каже, 'засипала перепаленим галуном, та не помогло! Я й покинула! Нехай, кажу, що Бог дасть! на все воля Божа! все одно, мені вже й так не довго на сім світі жити!' — Спитав я у неї теплої води, щоб промить рану. — 'Нема', каже, 'теплої, а ось у горщику біля мене стоїть та, що я п'ю.' — 'Хто вас доглядає?' питаю. — 'Хто-ж мене буде доглядати, крім Бога та святих угодників! Нікому! я стара людина, удова, єсть у мене дочка, зросла вже дівка, так вона жне у Батурині за сніп и усе літо там... Не можна!.. землі у нас своєї нема, а треба на зиму припасти хліба, а то з голоду попухнемо... От вона й жне. У неділю, або в свято, навідається до мене, сече мені хлібець, зварить страви, принесе води, та й знов піде до хоз'яїна, а я тут одна... З сусідньої хати, спаси-Біг! дівчинка забігає до мене що-ранку; подасть мені свіжої водиці, та й піде... от и догляд увесь и за те дякую Творця небесного.' — Я взяв промив бабі ногу, роздивив рану и отсе зараз піду до неї, щоб припекти пекельним камнем... Але с'єго мало! треба що-дня двічі або тричі промивати, треба чисту перев'язь, а не ганчірку; треба, крім того, доброї страви!.. так от давайте гуртом гоїть!"

— „Давайте! давайте!“ скрикнула Соня; „я знаю, яка се удова: се Ольга Сакуниха; то-то її давно не видно, а то було вона нам приносить коли не гриби, так ягоди!“

— „Дивно мені,“ сказала Жучиха, „що вона занедужавши не послала до мене своєї дочки...“

— „Ніколи все, а може й не посміла,“ сказала Соня. „Одначе нічого терять часу, ходім зараз до неї.“

— „Тепер нема чого ходити до неї нам усім, я один піду,“ сказав Джур, „а ви однесіть їй чого попоїсти.“

„Я піду з тобою,“ озвався Жук; „бо не знаю, де ся удова живе. Та мені здається, найкраще буде, коли ми заберемо її до себе у двір и тут станемо гоїть.“

— „Справді так! у нас же против кухні пуста хата стоїть; добре отсе ти, синку, нагадав; та чи схоче вона перейти до нас?“ додала Жучиха.

„Спитаємо!.. ходім!“ сказав Жук.

— „Зараз,“ одповів Джур, „тільки возьму лапісу.“

Зробивши що слід біля рани, Джур сказав до недужої: „Ваша рана, бабусю, не так-то швидко загоїться, а доглядать вас як слід нікому, може-б ви перебрались у больницю у город? пані Жучиха дала б коней одвезти вас.“

— „Ох! спаси Господи паню Жучиху и пошли и їй и її дітям, чого вона бажає, а в больницю я не поїду...“

— „Чому? там швидче видужаєте.“

— „Кажіть, добродію, швидче помру! Хйба я не знаю, не чула про больниці! Ні! ні! ні за що не хочу! лежати му дома, що Бог дасть! Вже хоч и вмру, так у своїй хаті, у своїм селі, а не на чужині...“

„Ну, коли так,“ озвався Жук, „то я перевезу тебе, бабо, до себе у двір; там у нас єсть зайва хата, там ми гуртом будемо доглядати тебе.“

Баба подякувала и сказала: „Ні, не хочу, не приходиться.“

„Чому?“ спитав Жук.

— „Люде сміяти муťся; скажуть: покинула свою хату, та пішла в старці, лизать панські тарілки; ні, не хочу!.. Дасть Бог, я й дома одужаю; мені дома краще: тут я сама собі господиня.“

Даремне Джур и Жук уговорювали бабу; баба стояла на своїм: „не хочу.“

Тим часом Соня и Рися принесли бабі попоїсти. Недужа з слізьми на очах дякувала їх.

Вернувшись до дому Рися підійшла до Джура и сказала;

— „Велике вам спаси-Біг за вашу запомогу бабі! навчіть мене, чим би я справді стала для неї користною, хоч на час її недугу?“

— „Носіть їй їсти, доглядайте її, от и все; треба рану промивати, та се я сам робити му...“

— „Я не думала, що у вас таке добре серце... я...“

— „Що ви? ви вважали, що мое серце покритоє товстою корою?“

— „Ні!“ одповіла Рися, засорошилась и швидко пішла у другу хату.

До самого обіда Рися не приходила в саяю. За обідом вона більш мовчала, за те більш ніж перш вслухувалась в кожне слово Джура...

Смерклось! усі вийшли в сад: з-за густої липової алеї ви-пливав на небу місяць. Вечер був тихий, срібний, молодий! зорі наче всміхались, так як всміхається закохана дівчина до свого судженого.

„Тиха українська ніч!

Прозрачно небо, зв'язди блищать,“

став декламувати Жур з Пушкіна.

„Еге! вже й лікар ударився в поезію!.. Мабуть отакий вечер як сьогодні добре й реалістів,“ шуткував Жук.

— „Хіба у реалістів вже й серця нема, хіба для реалістів поезія terra incognita, чи що?“ спитав Жур.

„Яко живі організми — реалісти не можуть не мати серця, серця — фізичного, серця — просто як того шматка мяса, без котрого чоловік не живе; але серця для поезії реалісти у себе не признають, и саму поезію вважають як щось не то що зайве, а навіть як щось шкідливе для народнього розвитку.“

— „Се хто тобі сказав?“ спитав Жур трохи з серцем.

„Та все ж, таки, реалісти й сказали,“ одповів Жук.

— „Може, але я сего не говорив и не скажу; бо навіть и з фізіологічного боку — поезія єсть вираз чувства, а чувство — вираз серця, ergo поезія єсть вираз живого чоловічого органа. Не признавати поезії — значить не признавати духовного життя серця...“

„Гм!“ всміхнувся Жук — „признавати... Я знаю, що ви „признаєте“ поезію, але чи вважаєте ви з неї яку користь?“

— „Реалісти, котрі не вважають з поезії ні якої користі, мусять бути людьми неосвіченими світом історії...“

Жук знов сказав: „гм!..“ и помовчавши трохи спитав Джура: „Чи признаєте ж ви, реалісти, користь з поезії у наш час?“

— „Я признаю,“ одповів Жур, „але не таку користь, яку поезія мала колись давнійше; бо...“

„Наш вік — вік грошей, вік еґоїзму,“ перебив його Жук.

— „Годі вам споритися,“ сказала Соня; „справді вечер дуже чудовний. Ну-мо лучше гуртом співати, сама пісня якось проситься з душі“ — и не дїдавшись одповіді, Соня завела:

„Ой виїду я на шпилечок“ —

„Се не гуртова,“ перебив їй Жук, „а нуте разом:
„За Німан іду.“

І чотири срібні голоси покотились в срібній повітрі... Скин-
чавши пісню, Рися сказала:

— „Як не хороше на дворі, а мене така хіть взяла співать
самій, що я піду в салю; тільки прошу вас, панове: не ходіть
ніхто в салю; я хочу быть сама; чуєте?“

Рися вийшла в салю, сіла до роаяли и заспівала „пісню пе-
вольниці.“ Останні цункти пісні:

„Лети моє слово, далеко на небо,
Далеко, далеко, щоб люде не чули“

Рися проспівала так виразно, з такою щирістю, з таким ви-
разом серця, що наче справді слова її летіли „далеко, далеко на
небо“, до Бога, щоб там зістаться на вік, щоб відтіль не вер-
таться, щоб там вмерти.

Джур ввійшов в салю, взяв руку Рисі, стиснув її и про-
мовив:

— „Спаси-Біг! такої пісні, такої співи я ще не чув, ні-
коли не чув.“

— „Справді?“ спитала тихо Рися.

— „Вірте, що правду кажу.“

— „Хочете, ще заспіваю?“

— „Ні, не співайте... боюсь... часом другої вже так не заспі-
ваєте... Мені жалко стане першої, жалко буде першого впливу... Ні,
не треба! не співайте!“

— „Не буду...“ одповіла Рися и вийшла на ганок, а за нею
и Джур. Соня сиділа облокотившись на перило. Рися підійшла до
неї, нахилилась, обвила її шию обома руками, міцно стиснула и
ще міцнійш стала її ціловать и в чоло, и в щоки и в вічі.

— „Що се з тобою, Рисю?“ спитала Соня.

— „Нічого, нічого, так!.. так!.. Така ти мені в отсю хви-
лину хороша, прехороша, така приятна, що усе б тебе цілювала
и не переставала...“

— „А голова не болять вже у тебе?“

— „Ні, не болять!“ и Рися знов обняла и цілювала Соню.

„Та буде вже тобі! бач, як розцілювалась... а мене хочби
раз який чмокнула,“ озвався Семен.

— „Ти не такий хороший, як вона; ти вчора мене розсер-
див, ну та дарма! — прощаю... мир!..“ Рися поцілювала кілька
раз брата.

А Джур сидів мовчки и дивився на небо...

VI.

Близилося до другої Пречистої. На дворі запахло осіню. Люде обробились, обжались, скінчили возовицю. На дворах біля клуць стояли гордо, мов князі в золотих шапках, стоги и скирти пашні. В клунях готіли ціп и, виготовляючи озиме насіне. Баби порались в городах, вибираючи за суха картоплю и вибируючи біб, фасолю, соняхи и инче. На швах йшла сійба. На деревах показався де-не-де жовтий лист; гудина на огірках и ка-вупах почорніла; був вже морозець и придавив її. Усе віщовало кінець літа.

Близився и Джурові час покидать Жуківку.

В Кулики привернула на зимівлю рота піхотниць; тут же призначено бути и баталіонному двору. Вечерами куликівска вулиця стала оглашатись солдатськими піснями. Нераз тихим вечером долітала и в Жуківку московско-солдацька пісня:

„Командир нашъ прилетѣлъ,
Веселитесь нам велѣлъ!
— „Веселитесь ребята,
Веселитесь молодцы !..“

И дивне діло! ся „весела“ пісня наводила журбу на всю Жучишину семью! Сама Жучиха, як вчує бую, що солдати співають, швидче зачиниться собі в хаті так, щоб до неї не доходив голос пісні. Соня и Рися завсїгда од солдатської пісні становились на якийсь час замисленими и журливими, а Семен солдатські пісні звав „вічною памятю“ по вбитій українській волі!

У купі з солдатами явились у Куликах и чотири репрезентанти воєнної інтелігенції: баталіонний майор Сопун, його адъютант прапорщик Оскерка, ротний капітан Иванов и другий прапорщик Маслоковский. Незабавом усі вони познайомились з Жучихою. Треба й нам з ними познакоMITься. Сопун родом був з сосницького повіту: син незаможного полупанка — як и усі полупанки без освіти, без розвою, з крѣпацькими думками. Навчившись чому Бог послав у повітовій школі, Иван Гаврилович Сопун записався в якийсь піхотний полк, ходив „усмирять“ Венгра, був недалеко и від Севастополя у кримську баталію, виганяв з лісів України и Подоля Ляшків з „золотими грамотами“ и за 33 роки „безпорочної служби Богу и царю“ дотяг до майорського чину. Вештаючись по світу між людьми усякого стану и читаючи часом де-що, Сопун так натерся, що в бесіді не зразу показувалась його мала просвіта. Одначе солдатчина не звернула Сопуна на Великоросса, або на „всероссийского підданка“, він зостався Українцем. З природи добре серце Сопуна не закорявило, не зачерствіло и не раз не два щимило його тими

болями, котрі щимлять народне серце. Але літа й солдатчина, жите нежонатого, жите в мандрівках, в походах вивітрили з Сопуна енергію: майор наш був зовсім підтоптаний чоловік! И не диво! Ёму було 52 роки, хоча з лиця, та ще було як підголитися, як підперезеться срібним поясом, причепить шаблюку, обвіситься хрестами та медалями, так видає чоловіка літ 35! Найтруднішим часом для Сопуна був час зараз після їжі: не встиг він встать з-за столу, не встиг перехреститися, як очі в ёго вже й злипаються, соловіють! так и верне майора до сну; так він и куняє. Через то-то він и не любив у гостях обідать! Примітно ще в Сопуна було те, що він не вмів розказувать коротко, и те, що можна виговорить в двадцять слів, він так розтягне, що стало-б на цілу друковану сторону. Приміром: треба ёму розказать, що він бачив, як жид обшахрував селянина: — майор и почне свою річ з того, як він того дня встав, як убрався, як розсердився на свого „деньщика“ и т. д., одно слово: розкаже усе те, що було з ним — як до того часу покіль він побачив жида й селянина, так и після того, як він покинув їх!.. В загальж сказать, майор був чоловік добрий й чесний, хоча важкий й скучний.

За те адъютант ёго Литвин Оскерка був вже дуже швидкий и веселий; мягкий наче віск и гнучкий — наче шиялга. Знав він, де треба зігнувшись, де випрямитися; перед ким задрать кирпу, перед ким одкополить губу; де треба всміхнутися, де промовчатъ; де быть низипе води, тихше трави... За те й любили ёго старші! не любив ёго тільки Сопун, а терпів ёго через те, що ёго прислали ёму в адъютанти з полку. Сопун мислив, що Оскерку приставлено надзирачем до ёго. Оскерка був молодий ще паробок, літ може 25 чи й менш, з освітою більшости піхотних прапорщиків. Любив говорить багацько, швидко, видаючи з себе чоловіка освіченого и закидаючи в свою річ французкі слова, котрих може й сотні не знав. За те в танцях був верховодом и павряд хто й з кривших „мазурів“ оддирав мазура краще Оскерчиного!.. Сопун шутковав, що Оскерко й живе й мислить ногами и що ноги піднесуть ёго високо у гору...

Рязянець Иванов був чоловік жонатий, простий; вийшов з кадетів не довчившись и, як кажуть, тер собі з-тиха лямку, дбаючи тільки про хліб насущний, та про те, щоб солдати ёго роти були добре виправлені, добре знали муштру и величання усіх начальників, починаючи з фельдфебля и кінчаючи генералом. Женився він з якоюсь попівною, без жадної освіти, але вона була з себе огрядна и вміла пекти дуже смачні пироги. Дітей у їх не було.

Прапорщик Маслоковский був дуже молодий хлопець, тільки що випущений з Орловскої воєнної гімназії. Маслоковский був

сином воєнного священика, родом з під Харкова; але не признавав себе ні до якої нації и говорив, що він „славянин“. — „Предок мій був козак Маслюк; утік з України в Московщину и став Маслюков. Син ёго чи онук перебіг у Польщу и зробився Маслюковским и католиком. Прадід вернувся до православія и поселився в Росні... ну, до якої-ж нації я повинен належать? Певно ні до-якої!.. тільки славянин!“ Так говорив Маслюковский. — Та й те треба додати, що Маслюковский не любив розмови ні про політику ні про літературу и вельми мало тямив в іх. За те до панночок — так тягло ёго, наче магнит тягне до себе залізо.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЄПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

IV.

Князь Володимир Мономах.

(Дальше.)

Тоді вже, як видно, виробив ся вновні характер Володимира и в нім дозріла гадка ділати не для особистих своїх виглядів, а в хосен всієї рускої землі, на скільки він міг той хосен розуміти; найбільше-ж — енергічно, сполученими силами спасти руску землю від Половців. Доси виділи ми, що Володимир, скільки було можна, старав ся устроїти покій між Русинами й Половцями; та з того часу він стає ся завзятим и непримирним ворогом Половців, воєє з ними, підіймає на них усіх руских князів и з ними всі сили руских земель. Вражду сю розпочав він поступком з двома половецкими князями: Китаном и Илтарем. Сі князі прибули під Переяславь договорювати ся про супокій, розуміє ся з заміром сей супокій нарушити, як и перше робилось. Китан став між валами за городом, а Итар ис знатнішими людьми приїхав в город; з рускої сторони виправив ся до Половців закладником син Володимира Святослав.

Тоді-ж прибув від Святополка Кнївлянин Славята и раєв убити Илтара, що приїхав до Русинів. Володимир спершу не рішав ся на таке віроломство, та до Славяти пристали дружинники Воло-

димира и говорили: „Нема гріха в тім, що ми нарушимо клятву, тому що вони самі дають клятву, а потім гублять руску землю и проливають християнську кров.“

Славята з рускими молодцями підняв ся продерти ся в половецкий стан за городом и вивести відтам Мономахового сина Святослава, післаного до Половців закладником. З ним разом взялись за се діло Торки (нарид того-ж племені, що й Половці; та яко поссленці Київської землі вони вірно служили Руси). В ночі 24. Лютого вони не тільки щасливо визволили Святослава, але убили Китана и ёго людей.

Илтар був тогди у боярина Ратибора; рано 24. Лютого Илтара з ёго дружиною закликали снідати до Володимира; але ледво-що Половці війшли в кімнату, де їх закликали, як за ними замкнули двері и син Ратиборів Ольбег постріляв їх зверху через отвір, зроблений в стели кімнатній. Русини оправдували свій віроломний поступок тим, що їх вороги були також віроломні. Та Володимир став після того зивати руских князів против Половців, а між тими й Олега, від котрого зажадав видачі сина убитого Илтара. Олег не видав ёго и не йшов до князів.

Київский князь Святополк и Володимир зивав Олега до Києва на раду про оборону рускої землі. „Йди в Київ“, говорили ёму князі, „тут ми умовимо ся про руску землю перед єпископами, игуменами, перед мужами отців наших и перед городскими людьми, як нам обороняти руску землю.“ Але Олег гордо відповів: „Не пристало судити мене єпископам, игуменам та смердам“ (т. є. мужикам, сказавши по нашому).

Тогді князі, що прикликали Олега, післали ёму від себе тако слово: „Коли ти не йдеш на невірних и не приходиш до нас на раду, то значить ти задумуєш на нас лихо и хочеш помагати погонцям. Най Бог нас розсудить.“

Се було обявлене війни. И так, замість того, щоб пти сполученими силами на Половців, Володимирови довелось ити війною на своїх. Володимир ис Святополком вигнали Олега з Чернигова, облягли ёго в Стародубі и держали в облозі доси, поки Олег не попросив супокою. Ёму дарували супокій з умовою, щоб він конечно прибув в Київ на раду. Київ — говорили князі — найстарший город в рускій землі; там треба нам зійти ся и умовитись. Обі сторони цілували хрест. Се було в Маю 1069. р.

Між тим роздражені Половці набігали на Русь, хан половецкий Боняк з своєю ордою палив сторони Києва, а тесть Святополка Тугоркан, не зважаючи на споріднене з київским князем, обляг Пе-

реяславъ. Володимир з Святополком розбили ёго 19. Мая; сам Тургоркан поляг в битві и зять ёго Святополк привіз тіло тестя в Київ; ёго похоронили між двома дорогами: одна вела в Берестово, а друга в печерський монастир. В Липцю Боняк повторив свій напад и 20. дня рано вдер ся в печерський монастир. Монахи, відслуживши утреню, спочивали по келнях; Половці виломали ворота, ходили по келнях, брали що їм попадалось в руки, спалили церковні полудневі и північні двері, вийшли в церкву, забрали з неї образи и глузували з християньского Бога и закону. Тоді Половці спалили загородний княжий двір, званий красним, що збудував Всеволод на видобицкім горбі, де опісля поставлено видубицкий монастир.

Олег не думав сповнити договори и явити ся в Київ на княжий з'їзд. Замість того явив ся він в Смоленську (де тоді не знать яким способом засів брат ёго Давид). Там набрав він війська и вийшовши відтам, пішов вниз Окою, ударив на Муром, що діставсь в управу сьнові Мономаха Изяславови, посаженому на княженє в сусідній ростовській землі. (Отець Олега, сидячи в Черпигові, княжив тоді-ж и в Муромі и тому Олег вважав Муром своєю отчиною). Дня 6. вересня 1069 р. Изяслав поляг в бою. Олег взяв Муром и окував усіх найдених там Ростовців, Білозерців и Суздальців: видно, що Изяслав управляв Муромцями при помочи людей своєї землі. В Муромі и ёго волости було ще тоді поганьство; край заселяв парід финьского племені, Мурома, и державсь при князях тільки через дружину, що тут мабуть була одиноким славянським населенем в тих часах. В Ростові, Суздали й Білозерську напротив славянсько-руський елемент вже перше пустив свої корені и краї сі мали своє місцеве руске населенє.

Олег, відвоювавши Муром, взяв Суздаль и поступив строго з ёго мешканцями: одних взяв в полон, других розіслав по своїх городах и забрав їм майно. Ростов здав ся Олегови сам. Згордів Олег успіхами и забажав підчинити своїй власти и Новгород, де княжив другий син Мономаха, Мстислав, молодий князь, великий любимець Новгородців. Новгородці випередили забагання Олега и перше чим він міг стати з війском на новгородській землі, самі на него виправили ся в ростовско-суздальську землю. Олег утік из Суздаля та казав з досади спалити за собою город и опинив ся в Муромі. Мстислав вдоволив ся тим, що вигнав Олега з ростовско-суздальської землі, котра ніколи не була уділом ні Олега, ні ёго отця. Опісля предложив віп Олегу супокій и лишив ёму до волі знестись ис своїм отцем. Мстислава спонукувало до уступчивости се, що Олег був ёго хрестним отцем. Олег згодив ся позорно,

а сам думав з необачка напасти на свого похрестника; та Новгородці дізнались про ёго замір перед часом и разом з Ростовцями и Білозерцями приготувались до бою. Вороги стрілили ся одні з другими на ріці Колакші в 1096-ім р. Олег, побачивши у противників розпущене знамя Володимира Мономаха, подумав, що сам Володимир Мономах прийшов з більшою силою на поміч сїнові, и утік. Мстислав з Новгородцями и Ростовцями пішов слідом ёго, взяв Муром и Рязань, мирно обійшов ся з Муромцями й Ростовцями, тільки визволив людей ростовско-суздальскої області, що Олег держав в городах Муромі и Рязани полонниками; після того Мстислав післав до свого суперника таке слово: „не втікай більше, пішли до своїх братів з просьбою; вони тебе не позбавлять рускої землі.“ Олег обіцяв так вчинити, як раяв ёму витязь.

Мономах обійшовсь ласкаво ис своїм суперником, и памятником тогдішних відносин ёго до Олега осталося сучасне письмо ёго до Олега, дуже важне особливе не тільки тому, що в многім обьясняє особистість князя Володимира Мономаха, але й тому, що се в загалі оден з немногих образців тогдішнього способу вираження; „Мене — пише він — спонукав написати до тебе син мій, твій похрестник и теперішній сусід: він прислав до мене мужа свого и грамоту и так каже: погодім ся й помирім ся, а братови моєму суд прийшов; не будьмо ёму местниками; покладаймо всё на Бога; пай вони стануть перед Богом, а ми рускої землі ве погубім. Я послухав и написав; чи ти приймеш моє письмо добре, чи з насмішкою — покаже твоя відповідь. Коли убили моє и твоє дитя перед тобою и ти побачив кров ёго й тіло, що зівало неначе ледво-що пропукла цвітка, чому ти, над ним стоячи, не винкнув в думки душі своєї и не сказав: на що я се зробив? На що задля кривди сёго марного світа причинив собі гріха, а отцєви и матери сліз? Тобі було б тогді покаяти ся Богови, а до мене написати розважливе письмо и прислати невістку мою до мене... вона тобі не вчинила ні доброго ні злого; я б з нею оплакав мужа єї та свадьбу їх намість свадебних пісень. Я не бачив перше їх радощів ні їх вінчання; пусти її як можна скорше, я поплачу з нею разом и посаджу на місци наче тужну горлицю на сухім дереві, а сам потішу ся в Бозі. Так було й за отців наших. Суд прийшов ёму від Бога, а не від тебе! Коли б ти, взявши Муром, не займав Ростова, а прислав до мене, ми б погодились; розбери сам, чи тобі слідувало післати до мене, чи мені до тебе? Коли пришлеш до мене посла або попа и грамоту свою напишеш з правдою, то й волюсть свою візьмеш и серце наше прихилить ся до

тебе и будем жити лучше, як перше! я тобі не ворог, ні местник.“

Тоді наконець склалось то, що довго задумувано, а ніяк не могло сповнитись. В городі Любечи з'їхались князі Святославичі — Олег, Давид и Ярослав, київський Святополк, Володимир Мономах, волинський князь Давид Игоревич и червонорускі князі Ростиславичі: Володар и Василько. З ними були їх дружинники, та люди їх земель. Ціль їх ради була — уложити и прияти способи оборони руских земель від Половців. Цілим ділом управляв Мономах.

„На що губимо руску землю — говорили тоді князі —, чого враджуємо між собою? Половці пустошать землю; вони втішають ся тим, що ми між собою воюємо. Най же з того часу у всіх нас буде єдине серце; збережім свою отчину!“

На сім з'їзді князі постановили, щоб усі вони володіли своїми волостями: Святополк Києвом, Володимир уділом отця свого Всеволода: Переяславлем, Суздалем та Ростовом; Олег, Давид и Ярослав — уділом їх отця Святослава: сіверскою землею и рязанською; Давид Игоревич — Волиню, а Василько й Володар — городами Теревовлею й Перемишлем з їх землями, що складали край, опісля званий Галичиною. Всі цілували хрест з тою умовою, що як хто небудь з князів нападе на другого, то всі мають зброїти ся на провинника усобиці. „Най буде на се хрест чесний и вся руска земля.“ Так постановили вони в тім часі.

Доси Володимир був в приятних відносинах ис Святополком київским. Сей останній був чоловік вузкого ума и слабого характеру и підчиняв ся Володимирови, як в загалі люди єго вдачі підчиняють ся особам сильнішим волею и розумнішим. Та звісно, що такі люди склонні підозрівати тих, котрим мимовольно підлягають. Вони їм покірні, але в душі ненавидять їх. Давид Игоревич був заклятим ворогом теревовельского князя Василька и хотів присвоїти собі єго землю. Вертаючи на Волинь з Любеча через Київ, він впевняв Святополка, що Василько з Володимиром задумали позбавити Святополка київскої землі. Сам Василько був чоловік підіймливого характеру; вже він водив Половців на Польщу; потім, як сам опісля признавав ся, думав ити на Половців, але, коли єму вірити, не думав вдіяти ніякого лиха руским князям. За підмогою Давида Святополк запросив до себе Василька на имянини тоді, як сей вертаючи з Любеча домів проїздив мимо Києва и не заїздаючи в город опипив ся в видубицькім монастири, виславши свій табор вперед. Оден из слуг Василька або підозрівав зраду, а може бути що

Й хто-небудь остеріг ёго, тому не раяв князеви їхати в Київ. „Тебе хочать спіймати“ — говорив він. Та Василько, надіючись на хрестне цілуванє, подумав троха, перехрестивсь и поїхав.

Було рано 5. Листопада. Василько вийшов в дїм до Святополка и застав у него Давида. Після першого поздоровленя вони усіли. Давид мовчав. „Остань ся у мене на празник,“ сказав Святополк. — „Не можу, брате, відповів Василько, я вже вислав свій табор вперед.“ — „Ну, так поснідай з нами,“ сказав Святополк. Василько згодив ся. Тоді Святополк сказав: „Посидіть тут, а я піду, кажу дещо приготувити.“ — Василько остав ся з Давидом и почав розмову з ним, але Давид мовчав, неначе-б нічого не чув. Наконєць запитав Давид слуг: „Де брат?“ — Стоїть в сїнях, — відповіли ёму. — „Я піду за ним, а ти, брате, посидь,“ сказав він Василькови и вийшов. Тоді слуги зараз наложили на Василька окови и приставили до него сторожу. Так минула ніч.

На другий день Святополк скликав віче з бояр и людей київскої землі и сказав: „Давид говорить, що Василько убив мого брата Ярополка и тепер раду радить з Володимиром; хочать убити мене и відняти мої городи.“ Бояре и люди київські сказали: „Ти, княже, повинен берегти свою голову. Як Давид говорить правду, най Василько буде казнений, а як неправду, то най Давид прийме мєсть від Бога и відповідає перед Богом.“

Відповідь була двозначна и обминаюча. Игумени були смілійші и стали просити за Василька. Святополк ссилає ся на Давида. Сам Святополк готов був визволити Василька, але Давид раяв осліпити ёго и говорив: „Як ти ёго визволиш, то не буде княжєня ні мені, ні тобі.“ Святополк вагав ся, та потім зовсім піддав ся Давидови и згодив ся на гидке діло.

Слідуючої ночі повезли Василька в оковах в Білгород и завели до невеликої кімнати. Василько побачив, як Торчин, що їхав з ним, острив ніж, догадав ся в чїм діло и почав кричати и з плачем звивати Бога. Війшло двох конюхів: оден Святополків, по имени Сновид Изечевич, другий Давидів — Дмитро; вони постелили коверець и взялись до Василька, щоб положити ёго на коверець. Василько став з ними бороти ся; він був сильний: двох не могло з ним справити ся; прийшли на поміч інші, звязали ёго, звалили и знявши з печи доску, положили на грудь; конюхи сіли на ту доску; та Василько скинув їх з себе. Тоді прийшло ще двох людей, зняли з печи другу доску, звалили її на князя, самі сіли на доску и придавили так, що у Василька затріщали кости на груди. Вслід за тим Торчин Беренда, вівчар Святополків, при-

ступив до операції: заміряючи ударити ножем в око, він не вцілив и прорізав Василькови лице; але потім вже удачно вийняв у него обоє очий одно за другим. Василько став без пам'яті. Їго взяли разом з коверцем, на котрім лежав, положили на віз и повезли дальше дорогою у Володимир.

Проїзджаючи через город Звиждень, привезли ёго до якоїсь попаді и дали їй випрати закрівавлену княжу сорочку. Попада випрала, наділа на Василька и гірко плакала, тронута тим видовищем. Тоді Василько очуняв и закричав: „Де я?“ Їму відповіли: „В Звиждені городі.“ — „Дайте води!“ сказав Василько. Їму подали води, він випив и мало-по-малу зовсім прийшов до себе, згадав, що з ним діяло ся, и пошупавши на собі сорочку спитав: на що зняли? „Я би в тій закрівавленій сорочці умер и став перед Богом.“

Пообідавши, лиходії повезли ёго у Володимир, де прибули шестого дня. Давид помістив Василька на дворі якогось володимирского мешкащя Вакія и поставив коло него трицять сторожів під проводом своїх княжих отроків, Улана и Колчка.

Почув про се перше всіх князів Володимир Мономах и здригнув ся. „Сёго не бувало ні за дідів, ні прадідів наших,“ говорив він. Без проволоки призвав до себе чернигівських князів Олега й Давида на раду в Городець. „Треба поправити лихо — говорив він —, инакше ще більше лихо буде, стане брат брата убивати, и погине земля руска, и Половці візьмуть землю руску.“ Давид и Олег Святославичі також затрівожились и казали: „Щось подібного ще не бувало в роді наших.“ Справді не бувало: в роді княжім перше звучались варварські братоубийства, та осліплюваня не бувало ще. Такі проступки принесла у варварську Русь грецка просвіта.

Усі три князі виправили до Святополка своїх мужів з таким словом: „Нащо наділав ти лиха в рускій землі, нащо устремив ніж в братів? Нащо осліпив брата? Коли-б він був виноватий перед тобою, то ти-б повинен був переконати ёго перед нами и доказати вину ёго; він був би караний, а тепер скажи: в чім ёго вина?“ Святополк відповів: „Мені сказав Давид Игоревич, що Василько вбив брата мого Ярополка и мене хоче вбити, щоб забрати волость мою: Турів, Пиньск, Бересте и Погорине, говорив що він закликав ся з Володимиром: щоб Володимир засів в Києві, а Василько в городі Володимирі. Я нехотя беріг свою голову. Не я ёго осліпив, а Давид; він ёго й завіз до себе.“

„Сим не вимовляй ся — відповіді князі —, Давид ёго ослів, та не в своїм городі а в твоім.“

Володимир з князями й дружинами хотів переходити через Дніпро против Святополка; Святополк в страху збирав ся втікати, та Київляне не пустили ёго и післали до Володимира мачоху ёго й митрополита Миколая з таким словом:

„Молимо тебе, княже Володимире, и разом з тобою братів твоїх князів, не губить рускої землі; як станете з собою воювати, поганці утішать ся и візьмуть землю нашу, що добули отці и діди ваші трудом и хоробростю; вони боролись за руску землю й чужі землі добували, а ви хочете погубити руску землю.“

Володимир поважав вельми свою мачоху и нахилив ся до єї просьби. „Правда, сказав він, отці й діди наші берегли руску землю, а ми хочемо її погубити.“

Княгиня, повернувши в Київ, принесла втішну вість Київлянам, що Володимир нахилив ся до супокою.

Князі стояли лівобіч Дніпра, в бору, и пересилались ис Святополком. Наконєць останнє їх слово було таке: „Коли се провина Давидова, то най Святополк иде на Давида, най або візьме ёго, або зжене з княженя.“

Святополк цідував хрест, що поступить по воли Володимира и ёго товаришів.

Князі зібрались ити на Давида, а Давид дізнавшись об сїм трібував погодити ся з Васильком и заставити ёго самого відкрити від Давида небезпечу, котрій підлягав Давид за Василька.

В ночі прикликав Давид якогось Василя, про котрого містить ся в літописи ціле оповіданє. Давид сказав ёму:

„Василько сеї ночи говорив Улапу и Коляці, що хоче від себе післати свого мужа до князя Володимира. Посилаю тебе, Василью, иди до имешника свого и скажи ёму від мене: Як ти пішлиш свого мужа до Володимира и Володимир верне ся, я дам тобі город, який схочеш: чи Всеволож, чи Шепель, чи Переміль.“

Василь пішов до Василька и переказав ёму слова Давида. „Я нічого такого не говорив — сказав Василько —, та готов післати мужа, щоб не проливали задля мене крові; дивно тільки, що Давид дає мені свої городи, а мій, Теревовля, у него. Йди до Давида и скажи, най пришле до мене Кульмія. Я пішлю ёго до князя Володимира.“ Василь ходив до Давида а вернувшись сказав, що Кульмія нема.

Василько промовив: „Посидь трохи зо мною.“ Він казав слугі вийти и говорив до Василя:

„Зачуваю, що Давид хоче мене видати Ляхам, не наситив ся він ще моєю кровю; ще більш хоче упити ся нею. Я багато лиха вдіяв Ляхам и хотів ще вдіяти и мстити їм за руску землю. Най видає мене Ляхам; смерти я не боюсь. Скажу тобі тільки по правді. Покарав мене Бог за мою гордість; до мене прийшла вість, що йдуть до мене Берендичі, Печеніги, Торки, и я сказав собі в думці: як будуть у мене Берендичі, Печеніги, Торки, скажу я братови своєму Володареви й Давидови: дайте мені свою меншу дружину, а самі пийте собі й веселіться; я ж зимою піду на ляцку землю, а на літо завоюю ляцку землю и відомщу за руску землю. Потім я хотів заволодіти дунайскими Болгарами и поселити їх у себе, опісля-ж хотів просити ся у Святополка й Володимира йти на Половців: або славу собі пайду, або голову положу за землю руску; иншої думки у мене в серци не було, ні про Святополка, ні про Давида. Кле- нусь Богом и ёго судом страшним, не думав я про ніяке лихо братам; та за мої гордощі укорив мене Бог и смирив!“ — Не звісно, чим скінчились ті пересправи Давида з Васильком, та мабуть Василько здержав Володимира, тому що він в сім році не нападав на Давида. Наступав великдень. Давид не випустив Василька, а на- против, хотів загорнути волюсть осліпленого; він пішов туди з вій- ском, але у Божска стрітив ёго Володар. Давид був такий же трусливий, як лиходій. Він не відважив ся вступити до бою и запер ся в Божску. Володар обляг ёго и післав до него таке слово: „Нащо наділав ти лиха та ще не каєш ся. Схаменись!“ — „Хиба-ж я се вчинив — відповів Давид —, хиба-ж в моім городі се ста- дось? Всёму винен Святополк: я боявсь, щоб и мене не взяли и не вчинили зо мною того-ж; нехотя мусів я пристати на ёго раду, я був у него в руках.“

Володар не перечив ёму, дбаючи тільки об сім, як би визво- лити брата з неволі. „Бог свідком усёму тому — післав він ска- зати Давидови —, а ти впусти мого брата, и я з тобою помирю ся.“

Давид втішив ся, казав привести сліпого и віддав ёго Волода- реви. Вони заключили супокій и розійшлись.

Та другої весни (1098) Володар и Василько з війском йшли на Давида. Вони підійшли до города Всеволожа, взяли ёго приступом и запалили; мешканці утікали, Василько всіх їх казав вигубити и мстити за себе на невинних людях, — замічає літописець. Ва- силько показав, що хоч він був безталанний, та все не любив так рускої землі, як говорив. Брати підступили під Володимира. Трусливий Давид запер ся в нім. Брати-князі післали до Воло- димириців таке слово:

„Ми прийшли не на ваш город и не на вас, а прийшли ми на ворогів своїх: на Туряка, Лазаря и Василя, — вони підмовили Давида; він їх послухав и вдіяв лихо. Коли хочете бити ся за них — и ми готові; а не хочете, — так видайте ворогів наших.“

Володимирські городяне зібрались на віче и так сказали Давидови :

„Видай сих мужів, ми за них не бємьсь; за тебе ж бити ся можемо; коли не видаси, — ми отворимо город, а ти сам про себе дбай як хочеш.“

Давид відповів: „Іх тут нема, я їх післав в Луцк; Туряк утік в Київ, Василь и Лазар в Турийску.“

„Видай тих, кого вони хотять, крикнули городяне, а ні, то — ми здаємо ся!“

Давидови нічого було робити. Він післав за своїми любимцями: Василем и Лазарем, и видав їх.

Брати Ростиславичі по розсвіті повісили Василя и Лазаря перед городом: а сини Василька розстріляли їх стрілами. Потім відступили від города.

Після такої розправи пішов на Давида Святополк; доси вагав ся він сповнити княжий засуд и укарати Давида за сей проступок. Давид гледів помочи у польского князя Владислава Германа, та сей взяв у него гроші за поміч и не поміг. Після семинедільної облоги у Володимирі, Давид здав ся и поїхав в Польщу.

У велику суботу 1098-ого р. Святополк ввійшов у Володимир. Зайнявши Волинь, київський князь подумав, що добре було б тим-же способом заволодіти й волостями Ростиславичів, за котрі він зачав війну з Давидом.

Володар випередив напад, ввійшов против київского князя и взяв з собою сліпого брата. Вороги стрітились на урочищи, званім Рожново-поле. Коли війська готові були ударити одно на друге, знов явив ся сліпий Василько з хрестом в руці и кричав, звертаючи річ свою до Святополка :

„Се хрест, котрий ти цілував перед тим, як позбавив мене очий! Тепер ти хочеш відняти в мене душу! Сей чесний хрест розсудить нас!“

Наступила завзята битва. Ростиславичі побідили. Святополк утік у Володимир. Витязі не пігнались за ним. „З нас досить, стати на своїй межі“, говорили вони.

Тоді у Ростиславичів и у їх ворога Давида було спільне діло: боронити себе від Святополка, тим більше що київський князь

не думав лишити їх в супокою. Посадивши одного из своїх синів, Мстислава, у Володимирі Волинськiм, післав він другого, Ярослава, до Угрів закликати їх на Володаря, а сам уйшов в Київ, задумуючи мабуть посадити того самого Ярослава в уділі Ростиславичів, коли їх вижеше так, як вигнав Давида. Святополк хотів покористуватись враждою, що повстала між Ростиславичами й Давидом, щоб придбати пацуване своїм синам. Давид прибув з Польщі и зійшов ся з Володарем. Закляті вороги помирились и Давид лишив жінку свою у Володаря, а сам виправив ся пайняти половецку орду, котрою управляв воївний и жорстокий хан Боняк. Здає ся, Давид вспів перекопати Володаря, що дійсно провинником лиха загодяного Васильковн не був він, а Святополк.

Володар сидів в Перемишлн. Прийшли Угри ис своїм королем Коломаном, на поклик Ярослава Святополковича, и облягли Перемишль. На щастє Володаря Давидовн не прийшлось далеко їздити за Половцями : він стрітив Боняка десь недалеко и привів ёго під Перемишль.

У вечер перед битвою з Уграми Боняк о півночи відїхав від війска в поле и став вити по вовчому. Ёму вторували голоси многих вовків. Така була половецка ворожба. „Завтра — сказав Боняк — ми побїдимо Угрів.“ Дика ворожба половецкого хана сповнилась. Боняк — говорить сучасний літописець — збив Угрів на прах, так як сокіл збиває галок. Угри втікли. Багато їх потонуло у Вігорі и Сяні. Давид посунув ся під Володимир и зайняв володимирську волость. В самім городі сидів Мстислав Святополкович з засадою (залогою), зложеною з мешканців володимирських пригородів, Берестян, Пиняп и Вигошівців. — Давид став ділати приступи : дощем сипались з обох сторін стріли; облягаючі закривались рухомими вежами; обложені стояли на стїнах за досками; такий був тогдішний спосіб війни. Підчас одной такої перестрїлки, 12. червця 1099. р., стрїла крізь дірку доски ранила на смерть князя Мстислава. Обложені по ёго смерти терпіли тяжку облогу до серпня, наконець Святополк прислав до них на одсїчу війско. Серпня 5. Давид не устояв в битві з присланим війском и утік до Шоловців. Витязі не на довго заволоділи Володимиром и Луцком. Давид прийшов з Боняком и забрав ям сей и другий город.

(Конець буде.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Домовий податок.

Нова устава о домовім податку стала голосною вже не тільки в чужосторонніх часописах, але й між рускою публікою. Видко пригадалась нашим послам райхсратовим народня пословиця, як ратуватись, коли на кім „шанка горить!“ З другої ж сторони и наш люд починає живіше почувати своє політичне положене. Оказує ся правдою, що наш люд не тратить доброго розуміння річи в справах, що ёго безпосередно дотикають. Ледви що скінчились розправи в Раді державній над податком домовим, а вже проявляє ся не то між свічною верствою, але й між людом сільским справедливий осуд поступованя наших *rag excellence* руских послів.

То, здає ся, затрівожило упривилєгованих заступників руского народу, и нагнало ім страху про втрату визисканої популярности.

От-тому то нараз „Слово“ и „Русская Рада“ посипали артикули в обороні нової устави податкової и руских послів. Один и другий орган мимоволі відкрив найслабшу але й найсумнійшу сторону противної нам партії — илноранцію и сліпу пристрасть, що для себостичних вигід посуває ся аж до обманюваня люду!...

Не хочемо ширше розводитись над тим, а відсплаємо цікавих до 28. и 29. ч. „Слова“ и до артикулу „Листъ Гайдамахи до громады въ Торскѣмъ“, поміщеного в 5. ч. „Рускої Ради“.*)

Повернемось до самої річи, щоб переконатись, чи справді усправедливились наші послы з ового діла.

Так „Слово“ як и „Русская Рада“ виводять, що нова реформа податку домового єсть поступом в уставодавстві податковім — и улегшенем тягарів податкових для нашого люду.

Чи справді так? Ми були б раді, щоб бодяй одно було правдою, а тогді можна би хоч в часті усправедливити наших послів.

Податок домовий належить до безпосередних податків. Як при кождім податку так и при сім повинно оподатковане дотикатись тільки чистого доходу. Вишукати сей чистий дохід, означити ёго величину, вимірити данину — се задане катастру. Очевидно, що таке задане там легше, де дохід самостійно виділяє ся, а труднійше, де дохід не тільки самостійно не виділяє ся але тільки припускає ся. При першім — катастрованє може бути з найбільшою докладністю переведене, при другім — катастрованє може бути тільки зближаючо-докладне.

*) „Слово“ в артикулі „реформа домової подати“ (писанім правдоподібно якимсь райхсратовцем) повтаряє яко власний вымысл (!) майже дословно бесіду міністра скарбу; „Русская Рада“ обкидає болотом посла Гайдамаху, селянина, и думає тим усправедливити поступованє руских аристократів (!) в Раді державній.

Та подвійність заходить и при домах. Годі заперечити, що кожний дім несе дохід, а то що до форми будь позитивний будь негативний. Позитивний дохід являє ся там, де домп віддають ся в наем, де отже той дохід приберає форму чиншу. Негативний дохід являє ся там, де дім зістає в уживанку властителя. Тут не ма формального доходу, але мимо того єсть справдешній дохід о стілько, о скілько властитель дому єсть в посіданю капіталу, за котрого уживанє нічого не платить, а зглядно оплату від такого уживаня зискує и для себе щадить яко дохід. — В однім и другім випадку дохід з домів являє ся яко дохід з капіталу. А так як після справедливости кожний капітал повинен підпадати податкови, то и домп, а властиво дохід з домів мусить бути оподаткованим.

Подвійна проява доходу з домів витворила з часом подвійну систему оподаткованя домового: — домовий податок чиншовий и домовий податок клясовий.

Сю систему заведено в Австрії патентом з дня 23. Січня 1820*).

Поминаємо тутки домовий податок чиншовий, котрий не знаходить ніяких трудностей в справдешнім переведеню, а звернемось до податку клясового. Назва клясового податку походить з того, що для всіх домів, котрі не підпадають податкови домово-чиншовому, утворено 12 кляс з відповідним сталим накладом податковим (Steuersatz). Після патенту з 1820 р. підпадають тільки домп замешкані и такі, котрі можуть бути замешкані, такому податкови.

Вже згадапа нами властивість доходу з домів, що зістають в уживаню властителей, мусіла допровадити до утвореня такого способу клясового оподаткованя. Річ ясна, що при власнім уживаню дому дохід, хоч и з негативною власністю своєї форми, мусить бути ріжний при ріжних домах, бо предсі дім поземельний а з поверхами, дім з одною кімнатою а з кількома, дім мурований а в землі майже викопаний — се велика ріжниця в величині так капіталу самого, як и відповідного доходу. Як же означити сей дохід, як витягнути величину чистого доходу, як означити стопу податкову з домів, що не несуть чиншу, а тим самим не виявляють відрубного доходу? За що и від чого має оплачуватись податок від таких домів? Де и в чім шукати міри прийнятого але певидимого доходу? Як сказано, дохід при таких домах проявляє ся негативно в ошаді оплати за уживанє капіталу предствленого домом. Такий дохід не може рівняти ся переочічним відоткам краєвим від готових грошей капіталових (Geld-Werth-Kapital), бо гроші и загалом грошеві вартости дозволяють ріжнородного користного уміщеня, ріжнородного обороту, а тим самим викликають далеко більші доходи як нерухомий капітал уміщений в домі. Але мимо того в кожнім домі містить ся капітал, котрого високість не можна поминути при обчисленю приближаючо-докладного доходу з дому.

*) Др. Лоренц Штайн так виражає ся о сій устави: Das einzig rationelle System ist bei richtiger Ausführung unzweifelhaft das österreichische, das durch Patent vom 23. Jan. 1820 die Gebäudesteuer von der Grundsteuer trennte und die Klassensteuer von der Zinssteuer schied. (Lehrbuch der Finanzwissenschaft стр. 265.)

Вартість того капіталу в грошах виражена т. є. ціна дому — не може бути підставою виміру доходу з дому, але може и повинна бути регулятором при тім вимірі. Єдиною и правдивою підставою виміру доходу при нечиншових домах може бути тільки ціна уживання (Gebrauchswerth) нерухомого капіталу уміщеного в домі. Виходить то ясно з цілої системи раціонального податку домового. При чиншових домах представляє ся та ціна чи вартість уживання в чиншу, бо чинш не єсть нічо иншого, як оплата ціни уживання дому. Без схилчення спра; ведливости не може бути и при нечиншових домах инша підстава доходу и оподатковання. Наколи при чиншових домах пожиткова вартість (Nutzwert) не становить підстави доходу и оподатковання, то и при нечиншових домах не можна брати иншої засади, не можна намість ужиткової вартости вводити пожиткової вартости за підставу ондаткованя*).

Дійти сеї ціни ужиткової — се задане катастру. З натури уживання нечиншових домів впливає, що та ціна не дасть ся докладно, а тільки приближаючо означити. Патент з 1820 р — залагодив се питанє в той спосіб, що так як для ґрунтів утворено кільканащцять родів управи (Culturarten), так и для домів нечиншових утворено 12 кляс. Підставу сих кляс становить склад дому, о скільки він обіймає менше або більше помешкань, більше або менше або й ніяких поверхів. Як при ґрунтах кожний спосіб управи має иншу вартість и инші дає доходи, так и при домах кожда кляса відповідає иншій вартости ужиткової а тим самим и иншому доходу.

Для того відповідає кожній клясі домів — инший наклад податку.

Що утворене сих кляс и установа накладу податкового кождої кляси після патенту з р. 1820 відповідали справедливости и уміркованому взглядоу на убожші верстви людности, об тім переконує погляд на ті кляси. Так до дванайцяті (последної) кляси належали домн, котрі складались з 1 — 3 частей мешкальних, до XI. ті домн, котрі складались з 4 — 5 частей, до X. з 6 — 7 частей, до IX. з 8 — 9 частей и т. д. Як бачимо, найубожша кляса (а до сеї належали наші селяне и чимало середно маючих міщан) мала змогу розширити свої домн з одної кімнати до трох, не паражаючись на підвишене податку. Що тим способом подавано помічну руку піднесеню найубожшої верстви людности т. є. нашим селянам и міщанам — не потреба, здає ся, більше доказувати.

Додати ще належить, що кухні, пивниці и стрихи, дальше цілі помешканя парохів, не підпадали домовому податковн. Що більше! Після патенту з р. 1820 наклад податковий був дуже малий и не міг навіть дотикати людности нашої. Так платилось від домів XII. кляси

*) Спитає може хто, яка є ріжниця межн *пожитковою* а *ужитковою* вартостю? — Така яка є межн словом: *уживати* а *пожиткувати* (споживати, спожитковувати). Ужиткова вартість відповідає користи з уживання річн; пожиткова вартість відповідає користи з пожитків, які віддає сама річ. З властивости последнього терміну виходить, що о пожитковій вартости може бути мова тільки там, до річ або осібн овочі з себе виділяє, або через свою споживу для споживаючого користь приносить.

властиво 20 кр. мон. конв., від домів XI. класу 1 р. мон. конв., — а доперва пізнійше подвосно сей податок, а в конець додатками втягнуто до вісім-разової величини первісного податку.

Такий єсть короткий начерк дотеперішного домового податку клясового.

Рівночасно як побільшано податок клясовий, підвищено ще більше може и домовий податок чиншовий. Се підвишене податку враз з мійською дорожнею и враз з мійськими видатками и тугарами — викликало по містах, де чиншово-домовий податок заведено, незадоволенє з дотеперішної устави податкової. Се було причиною піднесеня нової реформи домового податку. Коли держава що раз більше потребує грошей, коли крах віденський пожер 100 мільонів з кишені податників державних, коли тим самим розходять ся о підвишене податків: очевидна річ, що серед таких обставин треба підвишене податків убрати в залицяючу форму реформи податкової.

Під позором ніби то докладнішого катастру роздумано спосіб, як би ліпше потягнути сільських и маломійських податників!

Що нова устава податкова не єсть ніяким поступом в реформі податкової и в порівнянню до патенту з р. 1820, — се досить ясно. А вже ж нова устава не знайшла ні одного оборонця для свого принципу, міністер скарбу сам ясно винувів в своїй бесіді, що здобуті результати скарбової науки не знаходять и не можуть знайти переведеня в новій уставі, а чимало бесідників наівно проговорились, що в тій уставі розходить ся о вирівнанє чиншового податку з клясовим, бо коли держава побирає з чиншового податку домового 16 мільонів, то з клясового податку домового побирає тільки 4 мільони! Що ж се значить? Хто платить переважно домово-клясовий податок? Чи не наші селяне, чи не наші маломіщане? А що ж значить вирівнанє 16 мільонів — з 4 мільонами? Чи се може бути знижене або бодай заховане status quo дотеперішного податку домово-клясового? А хоче знати, який поступ чинить нова реформа в науковости скарбовій — послухайте, що говорить міністер Де Претіє: Eine Gesetzgebung, welche lediglich das reine Einkommen zur Grundlage der Besteuerung nehmen wollte, würde in finanzieller Beziehung (!) grausamen Enttäuschungen entgegen gehen! А предсі наука вже давно дійшла до вислідку: що податок тільки від чистого доходу може и повинен оплачуватись! Деж тут постути раціональної податковости?...

Пригляньмо ся ближе новій реформі.

Після §. 1. нової устави становить предмет домового податку або дохід з чиншу, або позиткова вартість мешкальних будівль (Wohngebäude); §. 2. обіймає винятки що до увільненя від податку. Поминувши, що §. 2. не чинить ніякого постути в порівнянню до патенту з р. 1820, піднести належить сю обставину, що, коли доси цілі помешканя парохіяльні були вільні від податку домового, натепер тільки урядові локальності пароха (Pfarramtslokalitäten) — отже найбільше 1 кімната — будуть вільні. Потішають ся наші послы, що сей податок буде оплачувати фонд релігійний! Але хиба тільки редактор „Русской Рады“ ще думає, що истнує еправді фонд релігійний; бо в широкім світі вже давно відома річ, що фонд релігійний — то тільки бухгалтеричний

виказ. Хтож понесе оподатковане парохіяльних домів, як не наші податники?—§. 18 а) установляє, що пожиткова вартість домів має доходити після числа и величини мешкальних частей (Wohnbestandtheile) и приналежностей помешканя (комор, стрихів, пивниць etc.), після роду будови и якості. При тім належить узгляднити місцеві відносини, які именно помешканя займають ся властителями в порівняно з їх посілостями и т. д. Не тільки сама місцевість, але и положене дому в певній місцевості, близькість гостинця и інших доріг, високість чиншу в поблизких місцевостях — все те впливає на означене а взглядно на підвишене пожиткової вартості.

Як небудь нова устава має бути майже виключно уставою катастроальною, мимо того, як бачимо, не грішить вона ні ясностю, ні докладностю.

Що значить вартість пожиткова при домах печнишових? Її и котрі то пожитки несе помешкане через власне уживале? В чім висказує устава мірило сеї вартості? Де порука, що вимірена комісією вартість пожиткова відповідати буде тій релативній користі, котру має кождий з власного уживаня свого дому? Чи високість чиншу в одній місцевості управле приймає сю високість чиншу яко пожиткову вартість домів в другій, хочби и сусідній місцевості? Чи комора, стрих и пивниця призначені до мешканя для людей? — Чи противно не повинна вартість самого дому узгляднитись яко регулятор означеня вартості пожиткової, а властиво ужиткової?

Ще більше неясно є, що означають „части мешкальні“ (Wohnbestandtheile). Устава не говорить, що належало би під тим розуміти. А задля важности сєго терміну — сей брак докладного означеня дуже шкодливий для переведеня устави. Чи комори, які водять ся у нас по селах, належать до мешкальних частей дому? Чи кухні, а властиво кімнати з кухнею, де тільки варить ся и пече ся, де часом служба просить ся — належать до мешкальних частей? А коли так, то чи не доведе ся до того, що наші бідні хати селянські з одною кімнатою (де, як виражає ся „Слово“, „вмєстѣ и варится, подѣ постелею бульба стоить, а на серединѣ дѣти съ теляткомъ, ягнятами и поросятами якъ можуть прохоживаються“) и з одною коморою, де господаря переховує свій сірак, чоботи, рантух и т. д., а господар не тільки свою шанку и онанчу ховає, але часом на свободі від теляток и ягнятк відпочиває, чи не доведе ся, кажемо, що такі хати будуть почислені до домів о двох мешкальних частях?

Щоб докладнійше виказати властивість нової речформи податкової, наведемо що оден уступ §. 18 с): Пожиткову вартість не можна оцінювати при домах з одною тільки мешкальною частею — низше 10 зр., при домах з двома або трєма частями — низше 5 р., при інших домах за кожду мешкальну часть — не низше 8 р.

Щож се значить? Наколи пересічний процент краєвий впиносить 5%, то прийняте пожиткової вартості дому на 10 р. річно — відповідає капиталови 200 зр. А преді наші селянські хати одно- и дво-кімнатні — після §. 18 с). не можуть бути взглядом свого річного пожитку низше оцінені! Так ясна річ, що після нової устави буде побєратись податок від капіталу, котрого не посідає оподаткований! Зважити

ще належить, що по над те мінімум пожиткової вартості — кожний додаток: стрих, мур, кухня, комірка, ладність (солідність) будови — побільшати муть пожиткову вартість дому, а тим самим и накладаний податок, що кожде улущене в будованю домів у наших селян (про що предсі дбати належить) — треба буде ошлатити даниною податковою!

А коли так стоять річи, чи ж можна сподіватись по новій устави не то вже зменшена, але бодай непадвисшена дотенерішного дошового податку для нашої сільської и маломіщанської людности?

Ідімо далше! — Від так оціненої вартості пожиткової буде оплачуватись певний процент яко податок. Чимало послів затривожилося тим, що ані проектована устава, ані мотиви рядові, ані сам міністер скарбу не виявили — будучої стоппи процентової, яка має бути накладом податковим.

Поминувши хйби устави податкової, и найліпша устава може статись несправедливою и злою, наколи поставить ся за високий наклад податковий. Великий наклад податковий ломить силу репродукційну капіталів, нарушує сам капітал, а в кінци веде до руїни господарства.

Міністер скарбу, напертий послами опозиційним, ніяк не хотів виявити певної величини податкового накладу. Вправді прийняв на хвилью 20%⁰ яко прандоподібний наклад, але зараз и застеріг ся проти якому небудь зьобовязаню, не падвисшати сього накладу податкового. З того легко можна догадатись, що на будуче довідаємось о новій устави, котра нам напевно принесе далеко більший наклад податковий, як 20%⁰.

Але помпнаємо натепер се питанє, позаяк устава нова не обіймає в тім ніяких постанов. Піднести тільки годить ся брак поділу домів на класи, бо нова устава, коли має бути катастроальною, повинна була обійняти и такий поділ класовий. Наколи не ма такого поділу, припускати належить, що стопа процента а взглядно наклад податковий для всіх буде однаковий, а се значить, що так на малі як и на великі доми наложить ся той сам податковий наклад. Тим часом відома річ, що малий капітал не в силі нести так великі доходи як великий капітал, а надто малий капітал вимагає до свого розвою більшої ошадї від оподаткованя як великий. От-тому то находимо в патенті з р. 1820 певну прогресию в накладі податковім. Коли за дім о 1—3 кімнатах (XII. класи) наложено первісно податковий наклад 20 кр., то за дім о 4—5 кімнатах (XI. класи) наложено вже 1 зр., за дім о 6—7 кімнатах (X. класи) 2 р., за дім о 8—9 кімнатах (IX. класи) 3 р., за дім о 10—14 кімнатах (VIII. класи) 4 р., за дім о 15—18 кімнатах (VII класи) 6 р. и т. д.

Вже з того виходить ясно, що патент з р. 1820 був для нашої сільської и маломіської людности о багато користнійший, між нова устава. Патент з р. 1820, обіймаючи в найнизшу класу 1—3-кімнатні доми, не притискаючи найубожшої верстви людности в єї розвою маєтковім кождостепенням накладанєм податку, подавав вже тим самим велику поміч піднесеню найубожшої верстви людности. Можемо бути певні, що там, де вже в завязку утвореня капіталів податковість добирає ся до кожного и найменшого взросту повстаючого капіталу, де

найубожша людність нахилиючись до капіталізації підпадає зараз більшим податкам, де вибудоване трохи простороннійшої, трохи тривальшої і вигіднійшої — хоч все таки убогої — хатини спроваджує оплату більших податків: там не сподіватись хутко поступу, коли ще до того вже навикнене людности до неощадности и невитривалости стає перепонуою скорого поступу.

Скажуть нам може, що нові комісії оцінкові—предсі становити будуть охорону нашої людности від надмірного оподаткованя, що ті комісії власне будуть порукою справедливости. На те здає ся надіятись и дописуватель „Слова“, коли каже, що тепер буде біда панам и підпанкам, а нашому народови полегшає від лучшої справедливости!

Погляньмо тільки на склад тих будучих комісій, а знайдемо відповідь и на се питанє! §. 7. нової устави постановляє: „Кожда комісія повітова складає ся з голови, котрого враз з заступником именує міністер скарбу, и з членів з рішаючим голосом. Половину з тих покликає міністер скарбу. Одного члена вибирають 20 найвище оподатковані посідачі домові, а решту (т. є. двох) вибирають начальники громадскі.“

Чи ж не виходить ясно вже з самої устави, що наші селяне в найліпшій випадку не досягнуть навіть $\frac{1}{3}$ часті цілої комісії, що надто при таким складі комісії оцінкової наша людність буде найслабше заступлена? Хто ж троха обізнаний з такими комісіями в нашій краю, той певно знає, кому легше до них достушити: чи панови, котрий звичайно комісією угощає, чи бідному селянинові.

А предсі від тих комісій буде завибіти ціле переведене катастру!— Деж та порука справедливости в переведеню и так нерациональної устави? Де и в чім усуває нова устава „дотеперішню несправедливость“?

Не можемо, зі взгляду на об'єм нашої часописи, вхидити в подрібнійшій розбір нової устави, за котрою голосували рускі послы для добра руского народу!

Вже з того, що тут сказано, виходить, що нова реформа податкова не відповідає ані вимогам науки скарбовости, ані не веде до улегшення податкового тягару, а противно *мусть спровадити ще більше обтяженє нашої сільскої и маломіждскої людности и стане єл чималою перепонуою в розвою матеріального биту нашого люду.*

То будемо завдячувати послам, що вишли з препорученя „Русской Рады“, з лона партії, котра все нам підсувала найогиднійші тенденції, щоб підкопати віру до нас! Ми не потребуємо воювати таким оружем, ми вказуємо тільки на факти, на діла наших противників, що діялись прилюдно и котрих годі заперечити. Не досить єсть зватись „батьком Руси“, — не в тім діло, щоби тільки инакше голосувати, як польскі послы, не в пристрасти, не в галасованю лежить такт и мудрість політична! — Ми не ставили-ємо ніяких перепон в політичній діланю радо-русских послів, ми дожидались осущення вашого идеалу, як то ви піймаєте заступництво народа, добро народа, справу парода.

Ви призволяєте на 80-мільоніві пожитки для поратованя крахістів — а голосуете за задержанєм газетового штемплю, ви вислугуетесь Німцям-централістам—а кидаєте каменем на Чехів, ви даєте 150.000 р.

на виставу в Філадельфії — а голосуєте за новою уставою підвищення податків, ви прерогуете для себе привилецію руского патріотизму — а славославите германізаторів и не знаєте навіть станути в обороні прав Буковинської Руси! — Се ваша руска політика, се ваш патріотизм, се ваші діла!

Правда, ваш мандат не обов'язує вас до правної одвічальности, — вас здає ся не обов'язує и моральна одвічальність! Але ви діткнули найдражлившої сторони нашого народу, — позігавили память, котру не забуде наш люд и після котрої навчить ся цінити своїх упривилежованих заступників. Крутанинами не оправдаєте вашого постуговани. Наш люд має вже доволі пізнання, щоби дав легко заманитись! Нам жаль тільки, що ви так дискредитуєте нашу інтелігенцію в очах народу...

Хроніка російська.

1875, Січень.

(Ряд и громада. Нові постанови раду. Холмські уніяти. Бюджет. Адвокатура. Студенти. Питанс робітничс. Рно и жиуди. Література и журналистика. Малоруский театр.)

Обіцявши подавати хронікальні звістки про розвій соціального життя у Росії, ми хотіли завести у нашій часописи такий підділ, де-б читателі могли найти перегляд тих головніших фактів з діяльности російської влади, котрими цілком обзначає ся характер життя російської громади у різних ёго формах; але ми не думали лишати на боці и таких фактів, у котрих ініціатива йде од самої громади и котрих звісно можно буде завсїгди менше найти, аніж на першому поли. Вже близько п'ятнадцять років живе Россия тими реформами, що виходять з царского приказу, и діяльність громади у сих реформах виявляє себе такою або другою силою енергії, з котрою послідня бере ся за реалізацію тих або других замірів влади. Перша половина 60-их років тим себе заявила, що усі, хто тільки хотів працювати на користь народу, йшли на різні місця, заведені російською владою. Тепер вже пройшов той жар, з яким кидали ся найкращі люде російської громади на служене царским реформам, з одного боку од того, що самі реформи стратили свій ліберальний характер, з другого — що й самі діячі на поли поліпшення добробиту низших клас народу перевели ся в сферах люду працюючого головою и замість них виплинули люде більш елоістичного напрямку, котрі пішли на поле біржевого ажіотажу и будівлі желізниць, з замірами начинати свої кишені. У пресі, котра кілька років назад була у Росії досить ліберальною, з'явили ся навіть потурання тим елоістично-буржуазним идеям, тогді як друга частина ві дуже опустила тон.

Перший місяць сего року краще усёго може схарактеризувати таке становище діл суоїднїї нам держави. Місяць той, як кажуть „Петербурзькія Вѣдомости“ — „былъ чреватъ событіями“, се-б то дав багато нових приказів зі сторони влади; але більша частина газетної пресси віднесла ся до них так, як названий нами орган, котрий при новій редакції почав тільки панелірики писати владі, се-б то без жадної кри-

тики, або з горячими симпатіями. „Вѣстникъ Европы“, яко журнал більш самостійний, правда з'явив знов свої протести против деяких приказів міністерства просвіти, але ці протести дуже вже нишком вголосують ся, щоб лічити їх за свobodний голос, маючий силу серед громади. Другі газети и журнали або строять панелірки, підлизуючись до влади, або зовсім неживим голосом розказують про те, що робить ся у ділах внутреннєї політики, або и зовсім мовчать про свої діла, зайнявши ся далекими інтересами и тематами.

Про те нам хоч коротко треба завести у нашу хроніку ті факти котрими схарактеризувала влада своє прямуване за місяць січень. 12. (24.) сего місяця ще 50.000 народу уніятської віри у Холмській епархії „возсоединились“ з православною вірою, чим закінчило ся „то вѣковое недоразумѣніе“ и ті иптрія зі сторони папи“, против котрих у тому ще році борол ся російська влада. З 45 приходів церковних „тільки у 25 прийшло ся военну силу у діло пустити“, з чого російські газети бачуть, що серед того люду була велика охота до „возсоединенія“.

З нових діл влади справді чимало було приказів: приказ про торг жидів горілкою, заклад ще одной висшої школи у Ніжині (філологічного институту), приказ по судовим ділам, скликане коміссіи по робітничій kwestii и відкрите засідань єї, наконєць оголошене бюджету на новий рік и результати нового набору.

Бюджет на 1875 рік розлічений так, що влада жеде доходу 559,361.193 карбованців а загальні розходи вилічує у 556,105.410, при чому лишає ся під кінець фінансового року надвишка доходу на 3,255.783 карб. Против тогорічнєго бюджету доходи побільшені на 21 мільон, а розходи на 17, через що й вийшла тая надвишка. Але, додивляючи ся до цифри, яку що року приходить ся ставити Россії на так звані „дополнительные“ и „экстраординарные“ розходи на практиці, и яка буває, середним числом, більш 4,200.000: треба думати, що хоч и не буде для Россії ні якого фінансового клопоту, приходи під кінець року тільки зйдуть ся з розходами. Побільшене загальної цифри бюджету, котре за остатні 7 літ доходить більш аніж до 100 міль. (у 1868 було 441 міль., тепер 559), здає ся „Вѣстникови Европы“ дуже ненормальним, тим більш, що воно не показує росту продуктивних сил царства. Найголовнійший артикул доходу, акцизний збір з горілки, котрий сам становить третину усєго доходу, а з податками — половину, знов побільшано ще на 7 міль. и він вже дійшов до свого максимум, після котрого вже не може йти в гору; найбільшим над усіма остатніми розходами зїстає, як и передше, розхід на міністерство війни: на нєго вилічено 175 міль., се-б то трохи не третина усєї сумми, тогді як на пр. на міністерство просвіти йде тільки $\frac{1}{40}$ цілого розходу (14 міль.). Такі цифри характеризують політику Россії у внутреннєму хазяйстві, а можна думати, що вони під кінець року ще більш будуть характеризувати военний напрямок єї держави, бо треба думати, що після военної реформи бюджет на міністерство війни мусить ще побільшити ся, тогді як другі сторони життя будуть більш занеханими при тому руху централізму, котрий виявляє ся у других приказах влади. Так вона, доглянувши ся, що старі закони про „присяжныхъ повѣренныхъ“ (адвокатів), котрими провінціяльним судовим инстанціям давало ся більш автономії, не ведуть до путя а тільки на-

плоджують надъжиття (про які ми в попередній хроніці казали вже), взяла назад той закон. Міністерство справедливости, як видно з того, хоче лишити при собі центральне право оціняти тих осіб, котрі хотіли б зробити ся адвокатами, тогді як перш воно дано було провінціям. Перелякало ся воно мабуть, щоб така автономія не пошкодила замість того, щоб служити для розвою судового діла. Також обаво мабуть заставила владу заборонити юристам російским зібрати ся у Москві на з'їзд, щоб поміркувати про деякі — вироцим невинні — питання правничі. Тимже ж мабуть поводили ся и міністри, котрі з початку с'єго року (після бунтів у висших школах петербурских) зібрали ся обоудити діла просвіти: по їх переконанню треба буде завести особні комісії, котрі б екзамінували студентів окрім профессорів, котрі самі викладають науки; така невидана ще нігде контролія и заміри не пускати у студенти біднійшої молодіжї здають ся „Вѣстникови Европы“ чимсь дуже незвичайним и він не хоче няти віри, щоб ще така реформа справдилася.

Дня 17. (29.) Січня розпочала свої засідання комісія про робітничу квестію, котра мусить регулювати відносини наймитів до фабрикантів, або й до приватних осіб на послуги. Поки що комісія ся збрала статистичні факти, котрі показують на пр., що у Росії тепер иснує 15 мільйонів людей, належачих до робітничої класи, и всіла поки що найголовнійші параграфи проекту законового роздвигати; але по складу єї можна вже гадати, який напрямок будуть мати єї роботи. У тую комісію під председательством міністра царских маєтків зібрано 40 членів, межи котрими правда нема лиць з адміністрації, але й нема жадного робітника, чоловіка, котрий живе тільки працею своїх рук. Мабуть, збираючи їх, пригадано байку Крилова про „Совѣтъ звѣрей“, котрі радять ся про овечок, а їх не кличуть на раду — „забули“. Так и у сій комісії є 11 представителів од панства, се-б то „губернскихъ представителей дворянства“, 13 „предсѣдателямъ губернскихъ земскихъ управъ“, се-б то тих людців, що у російському земстві стоять завше за інтереси влади й панства, двоє представителів муніципального російского правління, та ще кілька найзаможнійших фабрикантів. Казано, що бюрократія не буде мати ніякого впливу на рішення єї комісії, але ми знаємо, що то значить у російских ділах. И Катерина сто літ назад збрала різних людей, заміряючи ся перебудовувати своє царство по духу идея Монтезкье, та кіпчло ся зовсім на чому нішому; и за нашої памяти було таке-ж, коли пинішній цар-освободитель скликав панів міркувати про знесенє кріпацтва. Пани-дворяне приїхали тогді боронити свої інтереси, але мусіли оддати землю мужикам, бо того хотіла влада, котра також казала, що не хоче мати ніякого впливу на їх дебати: бо тогді вона прилюдно виголошувала, що стає на сторону простого люду. Тепер же, коли трохи не цілий рік твердить влада про те, що єї сила — у дворянах, то треба думати, що и аристократія по капиталу, по роді и по своєму адміністративному становишу, з якої складає ся названа комісія, постарає ся більше о інтересах наймателів а не наймитів, котрі будуть хіба тільки оборонені од фактів експлоатації, лягаючих дуже важко на фізичне здоровє робітника. Про які-небудь соціальні зміни нема чого думати при теперішнім прямуючию влади російскої. Але скажемо спаси-Віг їй и за те, що подумала хоч про гігієнічні об-

ставини працюючого свого люду, котрих звістно не хотять знати фабриканти и люде будівлі желізниць.

Ще був оден закон виданий в Росії у місяці Січню 1875 року. Він дотикає ся становища жидів у західній части Росії. Звісно, що там вони живуть більш з продажу горілки, з шинків своїх, котрі стали тепер там на місце старого кріпацтва. Простий люд там, як и у нас, має ще над собою пана, з під рук котрого не вярве ся ніяк на волю — фляшку, котру жид підносить ему, вибираючи з него процентами весь заробок, що лишить ся після виплати податків. Торік ще був виданий ліберальний закон, по котрому дозволяло ся жидам заводити шинки не инакше як на власній земля и у власній хаті. Звісно-ж, що жидам заборонено купувати собі землі. Тим то й закон той здає ся визволяв мужиків од горілочного пануваня над пими жидів; але з сим законом таке-ж вийшло, як и з законом про адвокатів. Правда, він не взятий назад, як той, але дуже змінили его: по новому приказу за той місяць „власними“ жидівськими землями будуть лічити ся ті, котрі вони беруть на аренду. Нема вже чого казати, що усі шинкарі-жиди зуміють поставати арендарями и діло остане ся таким, як и колись було... Треба було владі назад взяти той закон, бо на доходи з горілки — котрий, як ми вже казали, у сёму році ще дуже побільшив ся — держить ся увесь бюджет: не буде жидів шинкарів, то й не буде простий люд пити; а перестане він пити, — з чого ж тогді жити російському царству при нипішній фінансовій системі? Вже ж не з таможенного доходу, котрий займає третє місце по числу у бюджеті, але теж до того вже дійшов, що на нашій границі жиди-контрабандисти дуже гріють коло него руки. Недавно отсе на контрабандистів на галицькій границі Росії висилала влада військо, щоб їх зупинити, або усіх у Сибір заслати. Нам здає ся, що такі налітиви ні до чого не доведуть; хоч усіх жидів у Сибір пережени, контрабанда буде, коли вона фінансовими законами у Росії дуже користним ремеслом стала.

Кидаючи факти того недоглядного управління Росією, котрі наплоджують їй тільки біди, и переходячи за тим до життя поспільного у сферах неофіційної науки и літератури, ми мусимо признатись, що таких фактів, виявляючих рух самостійної ініціативи громади російської, пройшовший місяць дає небагато. У Петербурзі літерати збирали ся на обід, котрий дали бувшому редактору „С. Петербурскихъ Відомостей“ після его одставки від діла, котре він, як признавав ся, дуже любив; у Москві теж збирали ся літерати на юбилей Писежского, дякували ему за его цінні праці на поли російської літератури; він казав, що его ділом було — казати правду, и се дуже усім подобало ся, бо мабуть давно вже у Росії не чуто слово правди з уст літератів. Замість розбитої газети у Петербурзі склали ся дві редакції на провінції — у Києві и Одесі („Кіевскій Телеграфъ“ и „Новоросійскій Телеграфъ“), котрі як раз відповідають тій нужді, про яку вже давно заведено говорити у столичній пресі — недостачі провінціальних органів. Але, як остатні звістки показують, Одеска редакція чи не розійшла ся вже зовсім, позаяк видавець газети хотів послуговати не стілько „интересамъ края“, скілько якимсь своїм власним интересам, котрих другі не поділяли. У одному з остатних н-рів тої газети редактор роз-

бив денунціацію на своїх сотрудників. Озливши ся, що вони кинули послугувати его интересам, він просто обьявив їх трохи не революціонерами — такими радикалами, що крий Боже доброму чоловікови и знати ся з ними. Се дуже гарно характеризує обставини, при котрих тепер може на провінціяльних кутках у Росії рости видавництво газетне. Додамодосёго ще й такий факт, що дуже трудно у Росії окрім двох столиць вишукати достаточний кружок пренумерантів; коли столичні газети й журнали мають їх більш як по 10.000, провінціяльні мусять держатись тільки на сотнях. Так „Кієвлянинъ“, перша газета у Києві, коли розпочинала своє діло одинадцять років назад, мала тільки 400 пренумерантів; „Кієвскій Телеграфъ“, як ми чули, має їх тепер не більш як 700. З другого боку будучність їх не дуже певна ще й од того, що виходить вони з під цензури и з під догляду адміністрації. У 1866 році читали ми у „Петербурских Вѣдомостях“ протести „Кієвлянина“ против адміністрації; він казав, що кине видавати, коли буде мусів під таким доглядом зіставати. Але після того зробивсь він по сёму питанню, як кажуть Французи, *plus royaliste que le roi même* и тим тільки задержав своє иснуванє аж доси. Про те при таких обставинах не можна дуже радіти з фактів розвою провінціяльної російскої пресси.

У столичній літературі и дневникарстві не запримітили ми нічого значного, відрізняючого ся по тону або по змісту од загального сну, яким спить тепер и поезия и беллетристика у Росії. Нових журналів не заводило ся, окрім хіба историчнїго журналу „Древняя и Новая Россия“, у котрім статя Костомарова про царевича Олексія Петровича викликала багато різних критик. Сей писатель, дарма що вже дуже старий, працює у остатні часи з такою ж енергією, як и колись. Окрім историчних своїх праць, він написав — як се згадували-смо — роман з часів Ивана Грозного н. н. „Кудеяръ“; деякі глави з сёго роману були читані на літературному вечері у Петербурзі, де кажуть було багато публики. — Такі факти літературного характеру можна за примітити у місяці Січні 1875 року в житю російським. Що дотикає ся до полудневих сторін, більш нам близьких, то у Києві приватна громадка хотіла представити на сцені українську оперетку „Чорноморський побит“, до котрої музику написав п. Лисенко; однако антерпренер кїївского міського театру не дозволив на представленє оперетки, хотя воно мало бути урядженє любителлями и не в театральній сали. Антерпренер видів в таким представленю аматорським шкоду для кїївської опери, и заборонив представленє, опираючись на своїм контракті заключенім з містом. Впрочім у минушому році grano у Києві, а сего грають и в інших містах на Україні малорускі пєси так давнійші, як и деякі новіші, котрі у нас в Галичині ще зовсім не знані. Звертаємо на се увагу именно виділу „Рускої Бєсїди“, котрий повинен постарати ся, щоби з такими новими творами, як н. пр. Лисенка „Різдяна ніч“, могла познакомити ся и галицько-руська публика.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Комната послів *Ради державної* прийняла уставу о податку домовім, помімо опозиції меншости, в загалі після проєкту рядового, тільки з деякими змінами. За уставою голосували, як згадували-смо, и рускі послы, з винятком о. Озаркевича (и о. Качали). З давніших постанов комнати послів занотуємо ще прийняте внеску о. Озаркевича, щоби священники, котрі крім конгруи побераютъ додаток особистий, не потребували від того додатку оплачувати еквівалент.

Відтак зачали ся дебати над проєктом ряду о заложеню університета в Чернівцях. На заложене сего університета годить ся майже ціла комната, навіть Поляки; найгорячіше боронив сего проєкту и „німецької культури“ в загалі п. Томащук, котрого „Слово“ звикло було вважати Русином. Против заложеня університета виступав оден з найзагорільших централістів, проф. Зіс, він бо противив тому, щоби закладано університети для політичних цілей. Як мало впрочім міністерство хотіло узвгляднити потреби самої Буковини, видко з того, що в проєкті міністерства не було навіть и згадки о катедрах обох краєвих язиків, руского и ромунского, а тільки проєктовані були катедри славянської и романської філології. Ромуни однак заходились коло своєї справи: коли в комісії розсмотрюючій сей проєкт не мали жадного члена, то упросили не-Румуна (п. Думбу), щоби поставив внесок о установеженю катедри и ромунского язика, и комісія внесок сей прийняла. Рускі ж послы зовсім не дбали про свій язык, мабуть вдоволяючись тим, що се буде університет німецький; хотя в комісії засідав о. Юзичинский, не поставив жадного внеску о рускім язичі. Аж коли *Gazeta Narodowa* визискала сю обставину, щоб з того зробити закид руским послам, обізвалось и „Слово, и на засіданю комнати послів вніс о. Озаркевич резолюцію, щоби завізвати ряд до заложеня катедри руского язика. Резолюцію сю понер п. Геровский, котрий ще вніс, щоби на тую ціл призначити на сей рік (т. є. від Жовтня до кінця Студня) 550 зр. Внесок сей відкинено, резолюцію ж о. Озаркевича прийнято. Також прийнято резолюцію Гомперца, взивалочу ряд до заложеня університета в Моравії.

Дальше рада комнати послів над проєктом о правних відносинах старокатоликів. Проєкт сеї устави називає „старокатоликів“ просто „католиками, котрі признають всі артикули католицкої віри окрім непогрішности и найвисшої юрисдикції папи“. Устава ся уновномочає старокатоликів закладати віддільні, духовній цензурі не підчинені громади конфесійні. Ряд не може відмовити призволеня, сли устава тих громад не противить ся законам и сли викаже ся, що громади мають достаточні фонди на душпастирство и на науку релігії. Рускі послы голосували против сеї устави, окрім п. Геровского.

По залагодженню ще деяких справ дотичаючих залізниць, именно по прийняттю проекту до закону о уділені пожички 1,800,000 згр. для залізниці Луцької, приступила комісія до розправ о адміністраційнім трибуналі. Після введення конституціоналізму в Австрії не переведено ще у нас реформи властей адміністраційних, а задержано майже зовсім давній порядок адміністрації. Політичні власті, звязані більше волею своїх пастоятелів, як духом уставничого розвою конституційного, видають часто по конечности такі розпоряджіня, котрим хибує якої небудь правної підстави, крім ласки або пеласки пастоятеля. Так само діє ся и в автономічних властях. Молода, майже ще целинками заповита автономія з своєю неясно означеною приналежністю, позбавлена скutoчної екекутиви, обтяжена до того чимало так званими порученнями справами — мало що не на омацки обертає ся серед свого неясного круга ділання. Що при таких обставинах чимало діє ся своєволю, а на тім так єдиниці як и ціла суспільність значні поносять страти так морально як матеріально — се зовсім ясно. Тим надбужитям адміністраційних властей має по часті зарадити адміністраційний трибунал (Verwaltungsgerichtshof). Комісія послів ухвалила уставу о утворенню в Відні трибуналу кассаційного, до котрого будуть могли вносити жалоби ті, котрих покривдила власті політична або автономічна. Однак не думяемо, щоби ся устава змогла довести до цілковитого усуненя зла, позаяк вона має ще мало недостатків.

Дня 20. Марця закінчили ся засідання Ради державної, котру відрочено на неозначений час. Перед тим ще повибирано членів до спільних делегацій — з Галичини очевидно саміх Поляків. На остатнім засіданню п. Геровский и н. интерпелювали ряд, чи знає о тім, що прибувши з Холмщини священники дістають в Галичині посади душпастирей, хотя не знають руского языка, лиш польский и російский.

Дня 6. Цвітня зачинають ся засідання *сойми краєвих*. До сойму чеського відбували ся тепер вибори на місце старо-чеських послів, котрі в соймі не являлись и длятого потратили мандати посольські. „Молоді“ Чехи зискали 2 місця, так що всіх їх вийде тепер до сойму 9, між ними и голова їх Сладковский.

Галицький сойм зачне свої засідання під новим маршалком, бо дотеперішній маршалок кн. Лев Сапієга отримав димісію. Головною причиною тої димісії був процес Офенгайма, в котрий и кн. Сапієга був замотаний яко голова управляючої ради черновецької залізниці и яко поберавший знески Гріндерскі. Кн. Сапієга ще перед двома роками сам подав о димісію, коли ухвалено уставу о безпосередніх виборах: тую отже тепер прийнято. Кн. Сапієзі впрочім мусимо признати, що трудне становище маршалка галицького сойму, зложеного з дуже різнородних елементів, и в котрім повно пристрастных голов, виконував з великим тактом. А хоч часом за багато давав волі русинодним декляторам, сам однако яко маршалок не давав ширватись політичним пристрастам и чи раз притихала буря під єго булавою. Новим маршалком именований гр. Альфред Потоцький, бувший міністер-президент. Гр. Потоцькому приписують добру волю для Русинів, між иншими мав протпвнитись славній резолюції галицького сойму власне для того, що в ній знехтовані

права руского народа. Сподіємось, що Гр. Потоцький на новім своїм становищі потвердить вість о тій приписуваній ему безсторонности зглядом Русинів.

Е. В. цар виберас ся на проїздку до Далмациї, котра наступить 1. Цвітня, а скінчить ся аж коло половини Мая. Ся проїздка, здає ся, буде мати важні наслідки для Далмациї, именно в матеріяльнім и економічнім згляді, як видко з того, що враз з цісарем буде в Далмациї міністер рільництва Хлюмецький (також міністер крайової оборони Горст). В Сериню, кажуть, має цар приїхати и до Галичини и Буковини.

Справи заграничні.

Явним доказом щасливої зміни в неприязних до недавня взаєминах між нашою державою и Италією оказуєсь приїзд нашого цісаря до Венеції в гостину до короля Віктора Емануїла, котрий-то приїзд наступить при нагоді проїздки цісаря у Далмацию. У всяких дневниках италійських відзивають ся голоси радісні, що приязнь зананувала не лишень у народів обох держав, але що и двір австрійський лишив ся своєї для Италії неприязної традиції. Приїзд цісаря просектовано дуже величнє: штучне освітлене Венеції з єї цародійними палатами и водами, великі маневри війскові и и.

У Франції виголошена програма нового міністерства більше задоволила партії консервативні ніж республіканську. Тепер, в час святкових ферій для парламенту, ряд буде міг доказати чином, чи має щирю волю привести нові установи конституційні в жите, при нагоді кількох нових виборів, бо тут ему прийде ся рішитись, як має поступати противо забігів Бонапартистів.

В Гіснанії остатнім часом завилось між борючими ся сторонами сильніше жадане сунокюю. Кабрера, давний провідник війск Карлоса, відрік ся сього претендента и оголосив маніфест визнаючий до угоди. Хотяй би его примір не навернув з-разу и інших від борби, то бодай ослабить ревність в присиланю нових засобів для Карлоса; тож може хоть таким способом буде сей-же змушений до якоїсь угоди, инакше-ж годі сподіватись скорого кінця війни.

В Сербії, де недавно з причини недовіря скупчини мусіло міністерство уступити, оказалось по ріжних суперечках остаточнє цілком неможливим, щоби новий ряд міг з дотенершінєю скупчиною в згоді поступувати. Тож князь розвизав скупчину, котру годі було задоволити и котра відай не представляла волі більшости народу, бо сейчас вислано князю адреси, дякуючі за розвязанє, з Білгороду и з інших частей краю. Колиж сербський нарід не в одній тяжкій хвилі велавив ся разумним поступованєм, то и се хвилеве переселене перейде не ослабляючи здорового розвою єї держави, котра яко єдиний цвіт вільного и самовіжного славянського народу всім нам дорога.

НОВИНКИ.

— **Шевченкові вечорниці у Відні.** Дня 9-ого Марця святкувало товариство „Січ“ у Відні пам'ять смерті Т. Шевченка вечорницями. Явились мимо великої слоти, яка того дня була, крім всіх майже членів товариства ще дуже численно і гості з других славянських товариств, именно: з чеського „Akademicky spolek“, хорватского „Velebit“, „Русская Основа“, „Буковина“, польских „Ognisko“ и „Sila“ (товариство польских робітників). З руских послів були пп. Геровский и Наумович.

Вечер отворив голова товариства п. Сельский короткою бесідою, в котрій, висказавши що з Шевченком зачинає ся нова доба нашого историчного житя, вказав на важність теперішнього часу, у котрім впрочім, хотя може менше обявляє ся ентузіязму, за те більше спокійної праці. „Теперішний час,“ сказав бесідник, „то для нас час найважнійший може в цілім процесі нашого народного розвою; се час збираня сил народних, ширеня самовіжі народнєї, піднесеня материяльного добробуту народного, час которий рішить наше „бути або не бути“. Коли праця усеї просвіченої громади рускої зможе впровадити в житє політичне простий нарід и забезпечити ёму рішущий вплив на справи політичні, — коли зможе замість народа темного и бідного попровадити до борби нарід просвічений и богатий: тогді сповнять ся ті надії, которі незабутний наш Шевченко вложив в серце кождому щирому Русинowi и которі серед найприкрійших хвиль підтримують наші сили; тогді нарід наш добуде собі в громаді народів славянських місце самостійного и вільного члена.“ В прямованю до сеї ціли, в борбі за наші народні права велику опору дають нам симпатії других Славян, котрі також мусять боронити своєї народної самостійности против сильніших ворогів. Спільна ціль всіх Славян: єдність, але до тої єдности можуть Славяне дійти тільки пошанованєм прав кождого славянского народа.

По бесіді голови відспівав хор товариства під проводом п. Гапоновича пісню „Ой у лузі, при березі“ композиції Лисенкової. Далше деклямував п. Зарицкий „Тополю“, почім п. Гапонович відспівав солю при супроводі фортепяну пісню „На що мені чорні брови“, тоже Лисенкової комп. Наступила друга деклямація п. Пігуляка: „Дитину ховати, то камінь глотати“, поез. Леонтовича. Потому відіграв п. Б... на фортепяні думку и коломийку Тимольского. Врешті пісню хоральною: „Огні горять“ (думка Т. Шевченка, музика Воробкевича) закінчилась перша часть програми.

По короткім перестанку зачалась друга часть програми відчитом п. Терлецкого: „Шевченко и Некрасов“. П. Т. констатує перед всім, що у нас найважнішим питанням є питання хлонске. Однак для розв'язаня того питання дуже мало зроблено. Рік 1848 приніс нам вправді дуже много, однак се все ми не виробили з себе а дістали з чужих рук, він не був продуктом нашого внутренного житя народного. Наш

нарід ще й нині невольник тих несправедливих економічних стосунків, котрі сго давили до 1848-ого р... політична свобода не причиняє ся до розвою нашого народу. „В той самий час, коли нові політичні форми зробили з него чоловіка вольного на своїй землі и в своїй хаті, — в той самий час економічна неволя відбирає від него послідній кавалочок землі, виганяє его из хати и з дітьми и з родиною кидає під чужим порогом шукати кусник хліба.“ — Инакше розвиває ся те саме питанє в Россії. Там кріпацтво знесено виправді пізнійше, але там від давна вже література працювала над виясненем сеї справи: головними репрезентантами такої літератури у Великорусів — Некрасов, у Малорусів — Шевченко. Найбільша заслуга їх в тім, що вони цілим поколінням показали дорогу нової праці и звернули їх до нових ідеалів, до живого народа... Впрочім літератури обох народів ріжними дорогами дійшли до того самого питання протонародного: українська література відразу зачала ся від опиєуваня побиту протонародного — Гулак-Артемовский, Квітка, Марко Вовчок; російська мусіла щепель за щеплем переходити усі веретви народні — Достоєвский попередник Некрасова. Головна ж ріжниця між Некрасовим а Шевченком є неоднакові їх погляди на минушість свого народа, котра то ріжниця викликана неоднакими історичними стосунками обох народів. Шевченко, від сумної теперішности обертаючись до минушости, в блискучих спомишках народної борби за волю шукав відради и заохоти до нової праці, нової борби за волю. Некрасова муза, муза невгомного жалю и рознуки, звернена тільки до теперішности, для поганої минушости у него тільки чувство відррази и слово прокляту....

Дальше відспівав п. Фоярович при супроводі фортепяну сольо: „Der Erlkönig“ комп. Шуберта. Тут прийшла ще и третя деклямація п. Мазікевича, именно: Шевченкове „Послання“. По деклямації відспівав хор пісню „Палій“, одну з найновіших сегорічних композицій Воробкевича. Прийшло ще дальше сольо на цитрі п. Гапоновича: уступ з опери „Норма“. Врешті відспівав хор три народні пісні: „На долині, при Чигрині“, „Закотив ся місяць в хмари“ и „Ой під гаєм, раєм.“

Що до програми сего вечера — скажемо одним словом, що не могла вже ліше бути зложена, а до того додамо, що и не гірше випало перепровадженє єї так в загалі як и у всіх поодиноких пунктах. Проспівані хором пісні подобались усім надзвичайно; доводом сего те, що на загальне жаданє мусів тойже пісні: „Палій“, „Огні горять“ и народні пісні ще другий раз співати, и за кожним разом був повитаній гучними оплесками. За се належить ся велика подяка пп. Гапоновичеви и Яюсови, котрі ніколи не жалували часу и заходу для піднесеня хору Січолого. Гра на фортепяні и на цитрі удалась дуже добре. Дуже добре и з правдивим чутєм були виголошені деклямації. В кінци згадаємо ще про се, що вилив, який тоті вечерниці на всіх притомних зробили, був дуже добрий.

— **Роковини смерти Тараса Шевченка** святковано сего року в Петербурзі. Ближшу звістку про се подамо у „Хроніці російській“ за місяць Лютий, котру помістимо в послідуючім н-рі нашого часописьма.

— **Катедра географії в Львівському університеті и польські часописи.** Міністерство просвіти постановило у минушому році, щоби по всіх австрійських університетах були заложені катедри для географії; слиб до тих кафедр не було готових сил наукових, то мали б ся роздавати стипендії здібним людям, котрі б на заграничних університетах робили студії географічні. Ся постанова міністерства побудила у Львові 3-х учителів середних шкіл, між тими одного Русина, проф. Вахнянина, подати ся о таку стипендію. Подане йшло до міністерства через місцевий університет. Коллегіом профессороме філос. факультета мало в некористнім світлі представити міністерству п. Вахнянина, хоги враз заявило, що его зовсім не знає! Помимо такого представлення міністерство, недовіряючи справедливо безсторонности такого осуду, мабуть уділило п. Вахнянинови, яко чоловікови безперечно здібному, стипендію. Хога се уділене стипендії ще зовсім не запевняє падаюя кафедри, деякі польські газети вже підняли страшенний крик, а именно орган міністра-родака и всяких доробкевичів, Dziennik Polski, в негідний спосіб при всякій нагоді нападає п. Вахнянина, а враз и руцину, котру після якоїсь середньвічної extra-польської філології називає все ще *parczeszem* (очевидно языка польского). Причина сего зовсім ясна: Поляки боять ся, що одна катедра університетска дістане ся Русинови, котрий готов навіть по руски викладати! Коли ж ходило о обсажене якої кафедри польским кандидатом, тогді польска публицистика з кожного и найслабшого таланту робила цевостепенного європейского ученого. За те кілька то трудностей, кілька протипностей мусів переборювати такий ученый и працєвитий чоловік, як др. Шараневич, заким добив ся до кафедри, — помимо того, що Поляки не мали ніяких кандидатів, котрі б хоч яко-тако могли були ривалізувати з др. Шараневичем!... Ми не хочемо рівною платою відплачувати польским газетам, критикуючи їх кандидатів в подібний спосіб, як вони виступали против кандидата-Русина — хога се пришло б нам дуже легко —: тільки рішущо мусимо ім пригадати, що Львівский університет не для самих Поляків, але и для Русинів, и що Русини від добиваня своїх прав ніякими газетярскими криками и лайками не дадуть ся відстрашити.

— **На памятник Тараса Шевченка** прислали: ученики Самбірської гімназії 4 зр., впп. Мірон Мальчевский 1 зр., Осип Кульчицкий 1 зр.—Се перші датки на тую цілє и походять від молодежи, котра, як нераз вже, дає старшим добрий примір и вказує дорогу. Наші ж старші люде оказались в сій справі вельми байдужими. Товариство им Шевченка оголосило було у минушім році передплату на гіпсові відлитки бюсту Шевченка роб. п. Баронча по ціні дуже низькій (6 зр.), чистий дохід з тих відлитків призначений на поставлене памятника Шевченка, — але ані низька ціна, ані красота бюсту (величина его трохи більша ніж натуральна), ані красна цілє не змогли заохотити до передплати и — сором сказати — зголосилось всєго на-всєго 14 передплатників! 14 на півтретя мільйона галицко-русского народу а на більш ніж 3000 галицко-русской інтелігенції!! Не знаємо, чи знайшов би ся який другий нарід на світі, котрий би в такій справі так мало оказав патріотизму...

— **Руский театр у Львові.** Труппа п-ни Теоф. Ромянович да дальше представлення у Львові. Удїл публіки трохи більший, однако же ще не зовсім такий, якого належало-б сподіватись. Помимо того, що театр в сусіднім городі, коло самісінького св. Юра, з достойників св.-юрски ніхто не являє ся. З околичного духовенства також майже нікого и могли-смо добачити. — Докладнійше справоздане мусимо лишити и пізнійше, задля недостатку місця в сїм н-рі. Скажемо тільки, що гран по більшій часті штуки передожені з чужих язиків, однако на рускі театрі у Львові ще не видані; а також и деякі оригінальні рускі, ал вже знані кусники. Зовсім нову и оригінальну пєсу представлено ли одну: Каспра Румшельмаєра п. Данила Млаки, з музикою Исид. Воронкевича. И штука и музика дуже добре вражїне зробили на публіці. — Труппа п. Т. Романович вже лиш кілька днів має забавити у Львові.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

Вл. М... З.....ї в *В...* Статєю з „Недѣл-ї“ покориствуєм ся. Де куємо. — *Вл. И. Н.* в *В.* Шахові коники при нагоді помістимо. Що д другого проєкту Вашого було-б се справді добре, та фонди наші на те не позволяють. — *Вл. Евгений* .....ї в *В.* Думка Ваша оказує рещи чуте, переклад з Гетого менше удачний. До поміщення в „Правді“ с поезии ще не годять ся. — *Вл. И. Гер.* в *В...и.* Статі цілої ми не могли помістити, бо забрала би найменше 5 сторін „Правди“; однако ми дуже радо будемо хоч би и що місяць поміщувати короткі звістки о Вашім товаристві. Такі частійші звістки будуть, гадаємо, и пожадані для наших читателів и користні для товариства. — *Вл. Т.* з *И.* *почта Я.* и *вн Селюк.* Дописи Ваші не могли вийти ще в сей нр., бо перед всім мусим поміщувати такі статі, котрі би через проволєку застарїли ся. Ваші дописи и пізнійше не стратять свого интересу.

Від Редакції.

З сїм н-рем кінчить ся 1-ий квартал 8-ого роцника „Правди“.

„Правда“ виходити же и дальше 2 рази на місяць в 2½ аркуші. Ціна з квартал 1 р. 50 кр. — Можна також еще и 1-ий квартал по ціні пренумераційній (1 зр. 50 кр.) дітати.

Просимо о скорє надсланє пеледплати, бо будемо наше часписьмо послати лише тим, котрі в-час запренумерують або хоч зголосять ся до адміністрації.

До сего н-ра долучаємо яко надзвичайній додаток „Бєсїду Вол Барвінського, виголошену на музикально-декляматорскім вечері у Львові е XIV. роковини смерти Тараса Шевченка.“

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Книжки Шевченка. — Під надзором Фр. Сєрїаїєвца.

Додаток до 6-го числа „Правд“.

ВЕСІДА

Володимира Барвіньського

виголошена

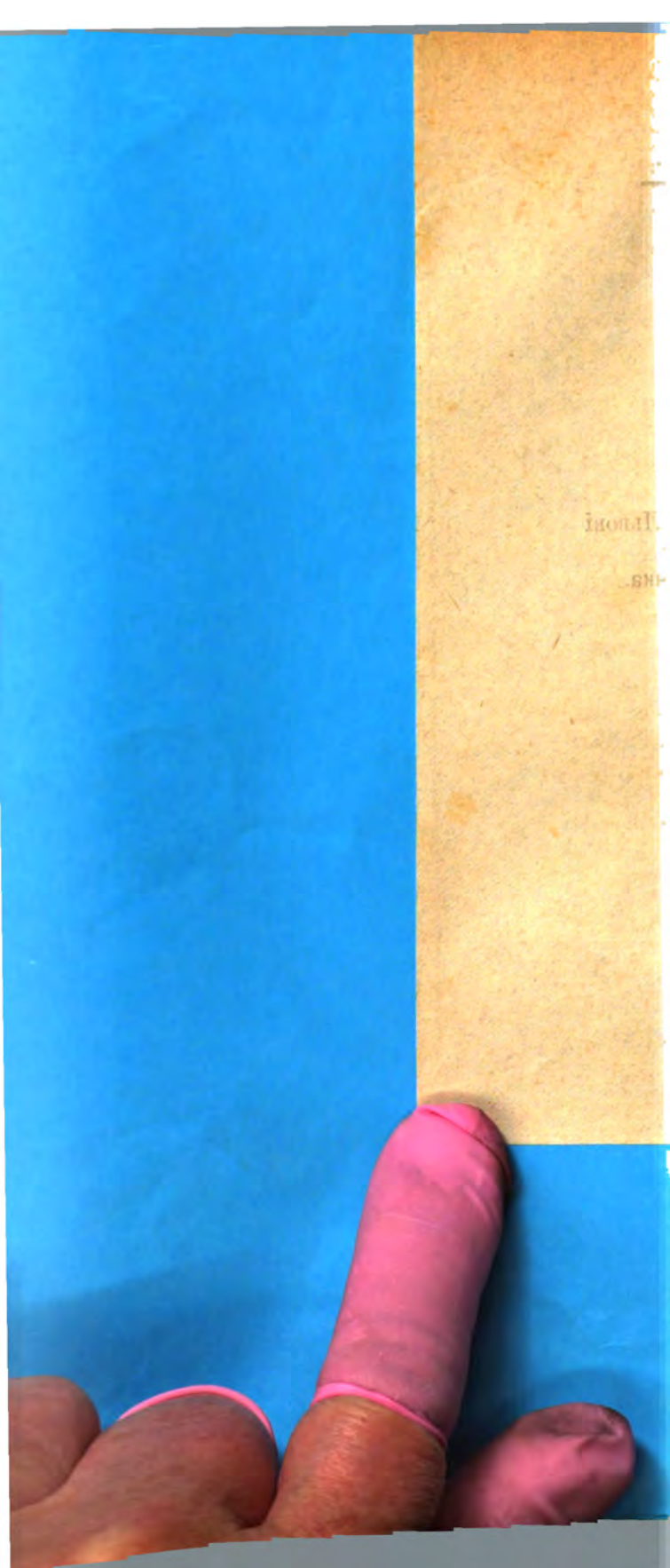
на музикально-декляматорскім вечері у Львові

в XIV. роковини смерти Тараса Шевченка.

У Львові, 1875.

Зъ друкарні Товариства имени Шевченка
надъ зарядомъ Фр. Сарніцкого.

БЕСІДА

Володимира Барвіньского

виголошена на музикально-декламаторнім вечері у Львові
в XIV. роковини смерти Тараса Шевченка.

Поминки смерти Тараса Шевченка стались у нас осередком кристалізації народнього духа, з'єдноченем всіх щирих народовців в одній мисли віддання почесу вікопомному кобзареві руського народу — триумфом щирого патріотизму нашої громади.

Тарас Шевченко — ёго вікопомні твори — ёго дух безсмертний — се дух нашого народу, бо Тарас Шевченко перший зрозумів и порушив всі струни духа народнього, що самотою досі крився у курних хатах оддалік від цивілізованого світу, Тарас Шевченко перший

роздер грубу заслону, що де
минушість історичню, и в
довго замерлого духа, а в
дороги народнєго прямованя
нового жита нашого народу

Оттому то имя Тараса І
вяжеться з нашим народом
риєю, що почитаючи памят
нєго кобзаря — тим самим
чного духа нашої народност
смертність нашого народу и
ми нашого идеалу народнєй

Серед громади інших
мують до цивилізаційного
виступає наново наш на
видівню, домагаючись своїх
свого послвництва в цивилі

Щож се за народ? Чи
раз між руїнами всесвітнє
підіймаємо тепер наново на
поруч з іншими народами
арені?

„Хто ж ви и чіи ви
лоси, що відзиваються навк
вас не знає історія цивилі
ващі батьки напаятовані н
ваща земля — се тлумови

ких — ваш народ се пострах цивілізованої людскости.“

Так кличе до нас чи мало голосів — від самого початку нашого народнього відродження аж до послідних часів, а вслід за тим хочуть знехтувати наші права — стоптати нашу волю — заперечити нашу животність.

Не диво Ш. Г.! Всяке нове діло — новий подвиг — нова идея — находять такі перепони, таке недовірство, таку илноранцію.

Аджеж доперва недавно стали відкривати учені на Американських полях сліди колишньої культури, аджеж від недавна доперва розкрились ученому світови чародійні гієрогліфи Египської цивілізації, а в помпейських и геркулянських гробах ще й досі дивуються учені над силою и величиною попілом засипаної культури.

Що и нас засипано руїнами, що и нас запізнано в історії та ославлено дикарями — про те, думаю, не прийдеться нам соромитись перед світом. Що наш народ жив історичним життям — про те свідчать доволі високі мотили — широкі руїни нашого краю, що ми жити-мем и на будуще и жити хочемо життям народнім — те чуємо в нашій груді — в наших серцах!

Але історична минувшість народу так само промовляє за ёго стійністю, — як минувшість одиниці будить в нас надії о її будучности. Історія народу се цензура ёго життя. А пове життя народне не може здорово закорінитись без здорового розуміння минувшости, без пізнання власних історичних похиб и блудів, без доброї волі, щирої поправи минушого зла.

А як небудь чи мало знаємо таких народів, що справді власною провинною утратили своє істноване, власною виною и власною рукою зруйновали свій народній добробит — ми сміло и думно можемо сказати перед цілим світом, що наш народ, перебувши найкращу вікову боротьбу за гуманні ідеї — ідеї людскости — упав в конвульсійних висиленях під навалом чужосторонної інтриги.

Історія нашого народу — наша минувшість оправдує нас перед світом.

Історія застає наш народ на самім краю європейского світу, в безпосереднім майже сусідстві Азії. Ту тихі села, веселі хутори, багаті міста, — народ тихий, працєвитий, на военну здобич не лестний, — там широкі поля, непроглядні країни, незгублені диковини, — а серед тих непроглядних країн мов страшний

вулькан — кишить неперелічима сила диких горд азіатицьких.

Таке сусідство не надобилось до супокійного розвою цивілізаційного. Ту не могла бути тиха цивілізація, ту не могли здвигатись багаті пам'ятники мирної культури; — ту не всишучо треба було стояти на сторожі проти вічно неспокійному морю дичі азіатицької — тут писалась історія не на пергамінах, не в архивах, але на людських тілах, мечем и пожежою, на землі кінськими копитами поораній, кістьми засіяній, кровю политій.

А як ні порано розпочинається боротьба нашого народу з тією антицивілізаційною силою горд азіатицьких, як ні близьке сусідство сього дикарства — все таки не можемо ніяк признати, щоб наш народ в чім небудь зрісся с тою сусіднєю дичиною.

Від найраньших часів історичної пам'яті сливе вже наша країна у сусідів якоу земля супокійна, богата и торговельна, вже в IX. віці знає історія чи мало людних міст на Русі, и в серці Русі — України — в Києві — тій матері городів руських, процвітає интернаціональна торгівля, воєвнича шайка заморських Варяг тратить між нашим народом своє дикарство и перемінюється в спокійних поселенців нашої країни; — у нас шириться віра

Христова не мечем и насиллям, як те чинив Кароль Великий с Саксонами, але мирним апостолованем слова Божого, — у нас отрясається грецька церков з бізантійського имеріалізму и стається церквою автономичною; у нас вже с самого почину витворюється могуче життя громадське, що стається найбільшим авторитетом, найвисшою апеляцією так для єдиниці, як и для загалу, — громада стає судією над роз'єднаними князями, — а політичне життя находить голосний відгомон в усім народі, в усіх его верствах.

Згадаймо М. П! що Русь-Україна перемогла не збройною рукою а силою своєї тодішньої культури цілу Литву, переісточила князів литовських — на князів руських; згадаймо, що Русь-Україна надала тодішній Литві свою віру, свій язык, свої закони, свою культуру, ціле своє життя громадське, — згадаймо, що руський язык стається урядовим и дипломатичним языком литовських князів, що доперва силою нашої культури здіймається Литва до повного політичного життя, — що и Польща славилась великими войовниками и знаменитими мужами руського роду — а не прийдеться нам соромитись за нашу рідну країну, за наш народ — не прийдеться нам признаватись до дикого варварства.

А все ж поруч із тим, як розвивалась культура у нашій країні, наш народ вів и мусів вести найтящу боротьбу з азіатичьким дикарством. Се була конечність историчнёго життя тодішніх народів, и историчного положеня нашого краю. Коли на западі рицарство шукало собі слави в хрестоносних походах до Божого гробу, край наш мав свої хрестоносні походи, — більше небеспечні, довше триваючі, більше славні.

Русь - Україна висилала своїх найкращих синів, — цвіт своєї молодіжи на широкі степи, на війну з невірними Бісурманами.

Се початок славного лицарства Козацтва.

На низовях Дніпра витворюється самородний, майже чернечий закон войовників руських. — Се початки повстання Січи запорозької. Визволяти бідних невольників з тяжкого яєпру татарського, ратувати полонених християн з тюрем музульманських, боронити краю від напасти хижих бісурмен — ось чого знялося славне лицарство - козацтво на славній Україні. — Широкі степи загули славою лицарства - козацтва, — Крим лякався хижого птаства Запороського, — на Чорнім Морю тремтіли турецькі галери перед козацькими чайками, — Синоп и Трапезонт чираз палали козацькими огнями а на передмістях Царгороду чираз за-

палили козаки-запорозжці ясні свічки Турецькому Султанови.

Рицарі козаки стали славою Речі посполитої, — Стефан Баторий заманює козаків під свої крила — цісар німецький Рудольф II. славить козаків українських за їх славну боротьбу з невірними, пересилає козакам хоругви и подарунки військові, завзиваючи їх до дальшого святого діла — польський король руського коріння Іван Собеский — при помочі козаків проганяє бунчучні горди Музулман с під Відня, — а край наш гомоніє славою козацькою, — кобзарі співають думи лизарської слави, — народ витає своїх героїв вікопомною славою, и передає їх память с покоління в покоління — аж до наших часів.

Сто разів палали наші села від огню татарского, сто разів упадали наші городи під несподіваним напливом бисурманів — наша земля вкривалась широкими руїнами, високими могилами, пустими згарищами — и сто разів підіймалась Русь-Україна до тяжкої боротьби — останні свої скарби віддавала в офіру загроженої людскости — та не внала під тим навалом азиятизму, не пропустила дикого елемента в глүб Европи, а слонила її своєю грудю від заглади дикарства.

Коли західна Європа славиться своїми хрестоносними походами, — а лишає Палестину в руках невірних, коли западне рицарство величається на турнірах серед оплесків красиць воєнною штукою, а Туркам дозволяє окошитись на руїнах славних Греків и полудневих Славян, — наше козацтво — наш народ, ніким не хвалений, ніким не споможений, повздержує набігь Татар и Турків, остається на сторожі европейского пограниччя а хоч засипаний згарищами, — зруйнований в своїм добробиті, — не дає осістись азиятицьким гордам на своїй Україні.

Се заслуга нашого народу перед цілим цивілізованим світом, — заслуга тим більша, чим страшнійша була негативна сила Азиятизму, що нищила всі сліди культури, що заповила колишню Грецію на довгі віки гнилою оспалостю, а Московщину напоїла до переситу ханським абсолютизмом!

Чогож так славно распочате святе діло — обернулось навпослі на погибель братніх народів, — чогож ті самі козаки-запорожці, котрих найзнаменитші мужі Речі посполитої величали найкращим цвітом народу, найліпшою обороною краю — стаються ворогами тої Речі посполитої, — тих протекторів своїх? Чому саме тоді, коли обходиться прилюдний акт Унії

Любельскої — розпочинається страшна міжусобиця двох народів, двох елементів и що раз ширшає, росте, змагається, аж поки обі сторони не упали в роззяреній борбі перед престоном непроханих сусідів?

Чи є що краще, лучче в світі,

— Як у куші жвити,

З братом добрим — добро певне —

Пізнать, не ділити?

Так! М. П! Але се розбратане — то розбратане двох вічно ворожих елементів, — ся міжусобиця — то непоконаний протест историчної логіки — се довговікове ворогуване — то конечність поступу ідеї людскости — ідеї волі и свободи чоловіка. — Бо М. П! Польща прийнявши западну віру, зложивши голд німецькому цісарству, чимало втерjala первістного характеру славянства и отверла на стижір двері західним, февдальним — не славянським тенденціям.

З заходу вслід за германським февдалізмом ширилось можновладство висших кляс в державі — нехтуване громадського идеалу, — вслід за римською вірою поступала нетолеранція релігійна — нехтуване свободи віри, мисли и слова!

А так як почуття гідности кожного чоловіка, свобода життя громадського, пошановане прав єдиниці, авторитет самовіжного все-

народного голосу, пошановане кожної віри, як внутрішніх святощів совісти — були найголовнішими ознаками нашого життя родного: — так наш народ, почувши небезпечну загрозу из Заходу мусів стати в обороні тих загрожених прав народних — прав вселюдських. Се була конечність глибокого почуття людскости — закоріненого в масі народу руського.

И так коли на заході доперва французска революция с кінцем XVIII віку мстить знехтувані досі права людскости и стає переломом для прав свободи єдиниці, свободи віри, мисли и слова, Русь-Україна вже в першій половині XVII віку, одже більше як о сто літ вперед, розпочинає се велике діло всесвітньої культури.

И коли досі сила козацтва виключно була звернена проти Азиятизму — тепер звертається не тільки козацтво як збройна сила народу. — але цілий народ до борби за ті гуманні идеї — за идею людскости. И розпочинається трагічна довговікова боротьба на славянській землі — між славянськими братами. Сумна, непохибна конечність историчної правди. Бо там де можновладство закріплює люд робочий, там де право мусить ухилятися перед силою, де свобода віри стається монополем, де хмари державців и арендаторів

мов павки висисають найживотніщі сили богатої країни, — де гідність людскости — стається пронією, там мусить озватись віковичне почуття людскости, там мусить почути чоловік глибоку уразу, хоч би він був сином найубожшої хатини. М. П.! Більш як двіста-літня війна — се не бунт свавольної дичі, — за приватну уразу — хочби и Богдана Хмельницького — не підніметься самохіть 200.000 збройного люду, — підшептами местных сусідів не дасться заманити цілий народ, а тим менше такий народ, що так здорово, так ясно відчував своє становиско політичне, таким здоровим жив життям політичним!

Се найкраща — але й найсумніща епоха нашого историчнєго життя.

Найкраща, — бо зрозуміння прав людских — се гідність народу, — піднесеня знамени свободи — се слава народу, — смерть и руїна за идеал людскости — се мучеництво для людскости!

Сумна — бо зради проводирів, — проневірство гетьманів — малодушність передуючих людей — се упадок святого діла.

Звільна — незначно, розпочинається — ся боротьба, аж поки не ростлівається довго притушена іскра — и на голос Хмельницького — підіймається ціла Україна за свої

права, за свободу віри, за волю уярмленого люду, за зневагу прав людскости. Але той сам Хмельницький, котрого народ виносить до найвищої почеси, и зове своїм батьком, забуває на кривду народу, а здобувши ёго силою триюмф — трактує про войскові почеси, — а коли найкращі сини України полягли за її волю — Хмельницький віддається у руки Московському цареві, щоб уратувати своє гетьманство. (Шляхотський) Виговський витворює можновладство козацьке, а вслід за тим жебруть гетьмани надворних почесей по царських и королівських дворах.

А народ опущений, зраджений, розъєднаний рветься с тяжких оков скованих власними виродними синами, домагається волі, апелює до людскости и гине тисячами за свій идеал народній.

Се хвиля розъєднання сил нашого народу. А коли висша верства тратить розумінне народнёго идеалу, и йде сліпцем за чужосторонними идеями, — коли козацтво стається орудиєм егоїстичних забігів гетьманських, люд наш кидається в останню, страшну распачливу борбу и мстить страшно свою кривду на своїх кривдителях.

Се Гайдамачина — страшна в своїм почині — страшніща в своїх наслідках.

Смутні сцени Гайдамаччини живо нагадують рівночасну майже революцію французьку. Та сама роспач люду, той сам нелад, ті самі стони кривди людської, тільки не ті самі наслідки. Там отрясається людскість є своїх оков, — на руїнах перестарілого світу — яснє новочасна цивилізація, — тут ще раз бере верх закріпощенне люду, — ще раз роскошує фєвдальне можновладство — негация людскости, — Україна упадає в останніх конвульсійних висилєннєх.

Бо там одним подвигом опаматується народ, сила французького люду централізується в непогамованім дужаннє до відродженнє суспільности, — а тут довговікове розьєднаннє, соціяльна, релігійна и національна борба висилєє и ослабляє силу народу, корруція роздєрає єдність, а люд позбавлений свічної верстви — знемагає під силою збройної интриги.

Зруйнованнє Запорожської Січи — се послідний акт знищенє автономії України.

Поглядаючи ще раз на историчну минувшість нашого народу дві річи годиться піднести.

Довговікова борба нашого народу, як ні ріжні переходила вона стадії — зовсім далека від комуністичних и соціялістичних переворотів, які проявились на заході. Идеал нашого

народу не перечить природного устрою суспільності. Він не йде до комуністичного зрівняння всіх багатств, ані до соціалістичного зрівняння всіх людей після одної міри. — Народний ідеал не перечить конечности витвореня різних веротів суспільности, але домагається во всім свободного іачим не упривілюваного переходу кожної єдиниці з одної веретви у другу, свободного розвитку всіх моральних и матеріяльних сил кожної єдиниці. Сей ідеал — се ненарушима підстава неустанного здорового життя економічного и морального — таж в народі як и цілій людскости. Соціяльна борба України — таж далека від комуністичних и соціалістичних тенденцій, як далека її боротьба народня — и релігійна — від народнєї и релігійної нетолеранції.

Друга важна річ нашого історичного життя се становиско наших провідників народніх — до народу.

Згадаймо М. П., що життя наше історичне було твором цілої маси народу — цілий народ жив тим життям и добивавсь свого ідеалу. Не єдиниці — не які котері кермували нашим духом народнім, але сам народ заховав здорову чутність свого посланництва. Хто зрозумів сей ідеал народній и станув на чолі народніх подвигів — того величав народ своїм

батьком и заховав ёму вічну вдячність, вічну славу у своїх думках народніх. Хто спроневіривсь тому идеалови народньому — хоч би се був гетьман козацтва — тратив симпатію народу и свою славу.

Так прокляв народ Богдана Хмельницького за ёго відступництво від справи народнёї — так відцуралось козацтво Мазени гетьмана, а Семен Палій, хоч не був Гетьманом Петра В., хоч перший з Українців пізнав Сибірську неволю, стався найлюбіщим героєм народнім, — так як ціле ёго діло було виразом идеалу народнёго. Памятаймо П. Г. — що наша справа — не вязалась и не вязеться до особистостей, — що відступництво одного лица — не переиначило и не переиначить народнёго идеалу.

Сто літ минає сёго року від зруйнованя Січі! — Се послідній акт кривавої трагедії народнёї. Упала Січ — упало козацтво — бо и Січ и козацтво — переладжені по царським указам не мали и не могли б мати народнёго значеня.

Не вернуться — на віки пропали!
 Не вернуться козачина,
 Не встануть Гетьмани,
 Не покриють України
 Червоні жупани!

Деморалізація політична — українських гетьманів, деморалізація можновладних полковників козацьких, — мусіла схибнути козацтво — и власною рукою — зруйновати — колись так славну Січ Запороську.

Русь — Україна — вилюднена, зруйнована, скрізь пожарищами, могилами — руїнами засипана, — ні одної пяди землі — без сліду кривавої минувшости. Такою упала Україна разом из Польщю перед престолом чужого сусіда.

Упала Україна — але не упала идея, за котру боровся наш народ — не впала идея людскости.

Після французької революції розпочалось на заході нове життя — життя гуманних идей. Цивілізація ступила на нові дороги — але не торкала ще далекого сходу и Русі-України.

Нам судилось бути послідними в відродженю народнім, — бо ще незатерті були сліди сумної минувшости, ще нерозрито и не заглажено всіх наших могил, не засипано недавних руїн, — слава минувшости ще страхала ворогів України, — а Україна довголіковою боротьбою надто була висилена, надто ослаблена и зруйнована, щоб скоро підвестись до нового життя.

Обідрана сиротою
 По над Дніпром плаче,
 Тяжко-важко сиротині,
 А ніхто не бачить,
 Тільки ворог, що сміється.

Ось яку — застав Україну Тарас Шевченко. И треба було доперва такого генія — такого невідродного сина України як Тарас Шевченко, — щоб оживити завмерлу матір, пробудити сонних братів — викликати нове життя народне!

Се могоча сила слова великого генія Русі-України. На голосний гомін Тарасової кобзи — відзивається ціла Русь - Україна — новим голосом, — голосом нового життя народнього, з уст до уст переходить животворне слово Тараса Шевченка, з рук до рук переходить „Кобзарь“ Тараса Шевченка, — а вслід за тим оживає на згарищах, на руїнах, — на могилах Русі-України — завмерлий дух народній новим життям. И о диво — трупи встали и очі розкрили и брат з братом обнялися и проговорили слово тихої любови.

Перед авторитетом Тараса Шевченка клоняться вороги Русі-України — ёго могоче слово будить завмерлих и навертає заблудших, а роздераючи учено-сковану заслону нашої минувшости и сказуючи нову дорогу прямо-

вання народнього — Тарас Шевченко стається творцем нашого відродження народнього.

Минають, здається, часи грубої сили — настає пора духового — морального розвою народів.

Інтелігенція — правда и наука — се зброя — котрою так одиниці як и цілі народи — здобувають собі тепер свої становища. Се підстава и нашого народнього відродження! Намість зруйнованої Січі — здіймається тривальша Січ в наших щиро-патриотичних серцях, — се сильніша, моральна Січ щирого патріотизму, що перебуває всі границі, всі перепони, кожду частину Русі-України, — и лучить нас в одну семью, в одну Січ — в оден народ. — Намість козацтва закликаємо — не до воєнної справи аде до цивілізаційної праці всіх щирих синів Русі-України, ми не дожидаємось гетьманів, не кличемо замерлого світу — але дожидаємо апостолів правди и науки.

Гляньте на нашу Русь-Україну! Наша земля, що слида колись славянським расам — між славянськими землями — занедбана тепер власними синами; ми мали своїх князів, своїх бояр — тепер глядаємо їх на чужому полі; ми мали овичче, могуте міцністьство — тепер

воно ледво на передмістях осталося; — ми мали люд самовіжний — тепер розв'язують його ренеґати!

Чи ж мало тут праці, — чи мало тут діла совісного патріотизму?

Так! до праці, — щирої — органічної праці кличе нас наш щирий патріотизм. — Не страхаймося такого діла — се діло людскости!

Наш язык надобив ся віками — до державного панованя не тільки в нашій країні — але и в сусідних краях, наш язык чи мало засилив польську и російську мову — чи ж має бути нараз нездібним до дальшого розвитку? — наші народні думи, наші пісні — рівнаються гомеровим співам, чи ж має зникнути наша словесність? — наша земля хоч и занедбана — сливе своїм багатством — чи маємо страхатись економічної праці? наш люд кличе світла, світла и науки, — чи ж маємо спочивати у темноті? Ні! мої ІІ! Ваш патріотизм, ваша щирість, ваша любов Тараса Шевченка — кличуть вас до святого діла. Ваша мати Русь-Україна — где від вас яко від свічної верстви — свого спасення, — людскість наказує Вам не занедбувати єиновського обовязку и не кидати народу, що напевно ста-

неться важним фактором всесвітньої цивілізації.

Спокійно можемо сказати нашим сусідам: „Не страхайтесь нас! Ми не йдемо до революції, ми не шукаємо переворотів, — ми йдемо законною дорогою, у нас нема ні слова неправди. Глядіть! Тарас Шевченко так щиро любив свій народ, свою Україну, такою горячою любов'ю обійняв усіх Славян, цілу Славянщину, він так кріпко боровсь за ідеал людскости, він життя своє положив за ту свою любов — не страхайтесь — ми не спроневіримося завіщанню Тараса Шевченка. Ми стаємо братами всіх щирих працівників правди и науки. Наша хоругва — то безсмертний дух Тараса Шевченка — він кличе до нас: „обмініться брати мої — молю вас благаю!“

Ось діло Тараса Шевченка, що його пам'ять нині святкуємо!

Де ж ти,
 Великомучениче святий,
 Пророче Божий! Ти між нами;
 Ти присносущий, всюди з нами
 Вітаєш ангелом святим.
 Ти, любий друже, заговориш
 Тихенько — тихо про любов,
 Про безталанну, про горе,
 Або про Бога, та про море,
 Або про марне диту кров

(3 людей великими катами);
 Заплачеш тяжко перед нами —
 И ми заплачемо... Жива
 Душа поетова, святая,
 Жива в святых своих речах,
 И ми, читая, оживяем
 И чуем Бога в небесах!

Да ж е
 Пророк Божий! Ты нам
 Никогда не отступил
 Ты и теперь еще живишь
 Ты и теперь еще живишь
 Ты и теперь еще живишь
 Ты и теперь еще живишь
 Ты и теперь еще живишь
 Ты и теперь еще живишь

Виходять випу-
сками в 2^{1/2} арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улицы
Оссолинских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ИЛИЯДИ ГОМЕРА

ЗБІРКА ТРЕТЯ.

Вільний переклад Степана Руданского.

Розмова Гектора з Андромахою.

390. ...И Гектор пійшов собі з дому
По старій дорозі, по вулицях битих.
И тільки добрався до Скейської брами,
Де вже ёму було в поле виходити :
Аж ёму на зустріч вийшла ёго жінка,
395. Славна Андромаха, дочка Гетіона,
Що мав собі Плаку та ще й Гіноплацкі
Їеби и царем був славних Киликійців ;
Его рідна дочка за Гектором була.
Вона и зустріла; коло неї нянька .
400. На руках держала малую дитину
Як ясную зорю. Гектор свого сина
Називав Скамандром, по люд Царем-міста,
Бо Гектор один лиш и ратував місто.
И він ззаднвився, сипом любувався ;
405. А жінка стояла у слёзах, а далій
Руку ёго взяла, мовила й казала :

- „Згубить тебе сила!... не жаль тобі, милий,
Дитини малої и бідної жінки,
Що вдовою стане! Ахеї зберуться,
410. Убють тебе, милий, а мені без тебе
В землі лучше бути, бо вся моя втіха,
Коли ти загинеш — одна туга буде!
Нема в мене батька ні рідної пеньки:
415. Батька збавив віку могучий Ахилло,
Як він узяв місто славне Киликийске,
Муровані еби; убив Гетіона
И збруї не грабив — серця не дістало.
И спалив він тіло у пишній збруї,
420. Могили насипав, а Дієві дочки
Взяв насадилі — горнії русалки.
Було там у мене и семеро братів,
В один день и тиі у Невида*) стали;
Усіх перебив іх Ахилло могучий,
Спавши на стада іх волів и овеці.
425. Неньку мою рідну, Плакийску царицу,
Взяв було до стану з скарбами другими,
И за тяжкий викуп випустив на волю —
Но її у дома Артемида вбила.
Ти тепер у мене и батько и ненька,
430. Ти и брат мій рідний и муж мій коханий!
Змилуйся, не кидай дитя сиротою,
Мене удовою; останься на башті,
А все своє військо постав коло смокви,
Де стіна низькая и перелаз легкий;
435. Туда уже тричі приступом кидались
Обидва Аянти, Идомень хоробрый,
Могучий Тидьенко и два Атрієнки:
Чи іх божевільний на те надуумив,
Чи може ім серце про тебе сказало.“
440. Аж до неї й мовив Гектор шеломенний:
„Я го, моя мила, и сам тебе бачу,
Та стид мені буде Троян та Троянок,
Коли я мов хирний тікати му бою.
И серце не позволить, бо я таки змію
445. Небоязним бути и битися першим
За славу отцеву та за свою славу.
Хоч бачу я день той и умом и серцем,
Коли прахом ляже Іліон набожний,
И Пріям воївний и народ Пріямів.
450. Та не так я серцем за Троян болюю,
За саму Гекабу и царя Пріяма

*) *Невида* — Гадес, Ад.

- И за братів рідних, що много їх славних
 Перед ворогами прахом полягає,
 Як за тебе мила, що тебе Ахеєць
455. Поведе и вольний світ тобі закрие,
 И ти у Арґеї будеш хусти ткати
 Та воду з Мессейди або з Гіперей
 З нудьгою носити, у тяжкій неволі.
 Силачешся, и ворог погляне тай скаже:
460. „Се Гектора жінка, першого затажця
 У Троян, що з нами за Іліон бились.“
 Скаже и на тебе спаде друга туга,
 Мужа повернути, неволю позбути!
 Но хай мене криє земля сирова,
465. Як маю я плач твій та неволю бачить.“
 Мовив — и наставив руку до дитини;
 Аж дитина з криком к лону притулилась
 На руках у мамки — батька не любила,
 Спужалася міді и кінського чуба,
470. Що з ёго шелома страшно опускався.
 Усміхнувся батько и рідная мати,
 И зняв собі Гектор из голови шелом
 И поставив шелом на землю родючу,
 Поцілував сина, взяв ёго на руки
475. И враз помолився всім богам и Дію:
 „Дію и боги всі! дайте, щоби син мій
 Як и я був первим у Троян и сильним
 И таким хоробрим и в Ільоні радив!
 Щоб люди казали, як буде йти з бою:
480. Сей ще лучший батька! а він нехай з бою
 Добичі приносить матери на втіху.“
 Промовив — и інці передав дитину,
 И жінка до лона дитя притулила
 З сміхом та слёзами, и жаль ёму стало,
485. И обняв він жінку и до неї мовив:
 „Не плач, моя мила! як часу не буде,
 Ніхто, моя мила, к Невиду не справить.
 А буде, так долі ні злий ні хороший —
 Ніхто не об'їде, хто родився тільки!
490. Иди ж ти до дому, гляди свого діла,
 Пряениці та кросен, розкажи и слугам
 Зайнятися ділом; а бійки доглянуть
 Лицарі Ільонські и я уже з ними.“
 И промовив Гектор и шелом хвостатий
495. Підійняв; и жінка пійшла до будинків,
 И все озиралась, слёзи проливала.
 А тільки прибула до пишних будинків
 Гектора, де много слуг на нюю ждало,
 Вона усім слугам жалю наробила.

500. Вони, як по мертвим, по живім ридали;
 Бо вже и не ждали, щоб він повернувся
 И од рук Ахейских в поля не загинув.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

VI.

(Дальше.)

Жучиха хоч и не долюбляла воєнних, але, звичайно, привитала Сопуна и ёго товаришів и запросила їх не забувать її хати и завернуть до неї на Семена „на пірїг и ложку борщу“.

В день Семена народився Семен Жук и сей день Жучиха завсїгди святкувала, а того року тим більше через те, що її любий Семенко скінчив університет. —

Семена тогді прийшлось в четвер. У ранці Жучиха з усією сеєю пішла до церкви, пішов за ними й Джур. Сопун з товаришами завернув також в церкву, прийшло чимало й Куличан. З церкви пан-отець з причтом и Сопун з своїм „пштабом“ зайшли до Жучихи з поздоровленєм. Трохи згодя прибув и знаемий пан Хмара з „супругою“. Трохи-по-троху на обід зїхалось чимало гостей: були й Батурищі и Копонопці и хуторяне. Жучиха кожного гостя витала приязно.

Пообїдали. Гості пішли в сад. Сопун сїв на лавочці и, сидячи, заснув. Рязанець Иванов, укутавши за обїдом трохи не всю фляшку вишнівки, тільки піхтів, сидячи на ланку, паче той паровик на залїзниці. Хмара ходив з картами и заохочував собі товариство до преферансу; а прапорщики, паче метелки, літали між панночками — від одної до другої. Маслоковский більш усіх лпн до Рисі, а Оскерга паче стрикоза вертівся коло Соші. —

Підойшов до сієї групи и Джур, и, промовивши кілька слів, став піднимать на глузи Маслоковского. Молодий прапорщик червошів, починпав и собі глузовать з Джура, але глузи у ёго виходили або дурпицею, або вельми грубими; одначе він не кидав бесїди своєї

з Рисею. Джур став гніватися и косо дивиться на Маслоковського. Рися не знала, що заподіять и як одв'язатися від прапорщика. Але стара Жучиха виручила її, покликавши до себе... Через кілька хвилин на садовім ганку стояв великий стіл покритий тонким білим настільником, котрий блищав наче сніг ясного морозного дня. — На столі поставили величезну куву з варенухою, а на другім кінці стола самовар. Рися сіла палить чай, а Олена Василівна примостилась біля куву. Семен, яко господар, зазивав гостей до столу: „а нуте панове! хто до чаю, хто до варенухи!“ говорив він. Усі мужчини, крім Оскерки, вдались до варенухи. Пан-отець и Сопун усіли ближше до Жучихи, а Джур присів на тім кінці, де стояв самовар.

— „Гарний отсе нашіток!“ говорив пан-отець, беручи з рук Жучихи другу чашку варенухи, „та жалко, що він виводиться у нас.“

— „Не всюди виводиться,“ одповів Сопун. „Хто не вдирається в чуженицю, той не шампанске, а варенуху.“

Оскерко посунувся ближше до Сопуна.

— „Тепер навіть виводяться й люде такі, котрі вміють варить варенуху,“ озвався пан-отець.

— „У мене був дещицк, так от варив варенуху!.. такої варенухи я більш нігде не пив...“ говорив, паче з просопа, Сопун. А Оскерко знов посунувся до ёго.

— „Чи чули, панове, новину?“ озвався Хмара: „у нас є новий сусід.“

— „Хто? хто такий?“ запитало разом кілька голосів.

— „Віренко!“

— „Се той, що купив недалеко од вас хутор Сумний-Кут?“ спитав пан-отець.

— „Еге! він самий.“

„Який се Віренко?“ спитав Жук. „Як ёго звать? я знав одного Віренка, чи не той се?“

— „Віренко Олексій!.. Той, що колись у нас у Конотопі писарчуковав у суді, а тепер — бач, тисячу десятин землі купив...“ одповів Хмара.

„Так Олексій Віренко!.. се він и є!..“ заговорив радісно Жук. „Я ёго знаю давно... Як же він живе?“

— „Хто ёго зна', як він живе...“ одповів Хмара. „Живе якимсь вовком, ні в кого не буває, ні до себе нікого не зове: живе, наче ведмідь у берлозі...“

„Давно він приїхав у Сумний-Кут?“ спитав Жук.

— „Давненько! зараз після великодних свят,“ одповів Хмара.
 „Жалко, дуже жалко, що я й досі не знав про се, а то я б давно поїхав до ёго...“ сказав Жук.

— „Чого ви до ёго поїдете?“ запитав Хмара.

„Так! зазнаємиться! Віренко чоловік відомий, чоловік освічений, ёго й література знає...“

— „Я не радив би вам їздить до ёго.“

„Чому?“ спитав Жук Хмару.

— „Тому, що ви чоловік молодий, а Віренко, знаєте, був на заслано; на ёго, знаєте, як всі дивляться...“

Жук подивився на Хмару тим поглядом, яким дивляться на того, кому не хочуть виректи ту глибоку зневагу, котрої він достойн, и сказав: „спаси-Біг вам за раду, але для мене вона не потрібна, бо в чім, в чім — а в знаємости я й сам вмію одрізнити чорне від білого.“

И повернувшись спиною до Хмари, Жук сказав Джурови: „Антоне! хочеш вареної? Давай за здоров'я того, хто любить кого“

— „Давай!“

„Давай по другій — на погибель тому, хто завидує кому.“

— „Давай!“

Бесіда йшла весело, варенуха розвеселила усіх.

Ввечорі хто сів у карти грать, хто просто розмовляв, а молодіж вдарилась до танців.

— „Вам весело?“ спитала Рися Джур, танцюючи з ним польку.

— „Бачте — я танцюю,“ одповів Джур.

— „Але се не значить, що вам весело!.. Я питаю: чи весело вам в душі?“

— „Дивлячися на вас, хиба можна скучати?“

— „Знов таки се не одповідь; вашу річ я взяла б за комплимент, але й сама знаю, що, коли мені весело, то и другим я не дам скучать...“

— „Отже й помиляєтесь! На сей раз вам весело, а мені — ні.“

— „Чого?“

— „Того... як би вам сказать... та приміром: чого скучно парібокни, котрого завтра поведуть у привод, під станок...“

— „Щось чудно... я и не зрозумію сего... здається, вас не ведуть привод?“ шутковала Рися.

— „Ні, не ведуть... але ви забули, що через тиждень мені

треба... треба їхати з Жуківки," сказав Джур, дивлячись пильно на Рису.

Рисині очі стрілись з очами Джура и спустились у низ... Джуру показалося, що Рисина рука, котру він держав, погорячила... він стиснув її, Рися з легка стиснула Джурову руку и спитала:

- „Хиба вам так сподобалась наша Жуківка, що...“
- „Жуківка?... Жуківка для мене могла-б бути усюди... колиб...“
- „Колиб що?“
- „Коли-б зі мною були... ну, як би ёго сказать?.. жуківські люде...“

Рися нічого не одповідала.

Танець скінчився; Рися пішла у другу кімнату, а Джур сів у куточку и замислився. Ёму й справді не хотілось кидать але не Жуківку, а Рису. Ёму здавалось, що він любить Рису. Кажу: здавалось, бо в тім чувстві, котре заворушилось у ёго в серці, він не дав собі справжнёго урозуміння... Посидівши, Джур піднявся и вийшов в сад. Довго він ходив по саду, довго думав, далі зразу став и голосно сказав: „так, так, так! я її люблю!“ и знов став ходити по саду... „Що же, чи сказать їй, чи мовчать? Ні!.. лучше мовчать!.. лучше подождать, побачить, — помислить и довідаться, довідаться з вірного жерела — що за нею! Але од кого и як?.. Хиба у Семена вивідать?.. не яково!.. а не вивідавши, — нічого й говорить з нею. — Я знаю, що вона мене любить; знаю, що я їй до вподоби; знаю, що їй згодиться одружитись зо мною; й стара против сего нічого не скаже й Семен згодиться, алеж треба подумать и про хліб... від одного кохання не наїсись!.. Добре, коли за нею дадуть гарне придане, а коли ні, що тогді!.. у мене своїх достатків нема; практика моя... то ще журавель в небі!.. Ні! не приходиться тепер говорить Риси...“

Такі думки сновались у голові Джура... А що думала Рися?.. Вона в ту хвилину нічого не могла думати! її чисте молоде дівоче серце зарілось первим коханем, 'тим коханем, котре не дає нічого думати, котре не вважає на будущину, не вважає на завтра!.. воно живе тільки тимчасовою хвилею... хвилею щасливих молодих літ, свіжих сил, горячих и правдивих чувств, хвилею святої любови!.. Ёю жило й серце Риси!..

На другий день Семен йшов на поле подивиться як сіють.

— „Піду и я з тобою,“ сказав до ёго Джур.

„Ходи, коли маєш охоту; але я піду далеко й назад вертати му пішки.“

— „Дарма, піду; хиба в мене ноги куповані...”

Вийшли на поле. Джур став заводити річ про достатки и трохи-по-троху навів річ и на худобу Жуків и довідався, що Жуки мають трохи не півтора тисячи десятин однієї землі, що в добрий рік дохід їх буває всім тисяч карб.; але скільки ще мають грошей — того не довідався, бо Жук на питає про гроші якось нехотя одновів Джурови:

— „Хто ёго знає, я не считав и ніколи не розпитував про се мамусю... знаю, що щось є, але кільки — не скажу.”

И знову у душі Джура забігали питання: чи казати, чи не казати? И знов Джур становився на тім, що темер не час ще говорити про своє коханє... треба ждати...

Зблизився й день виїзду Джура з Жуківки. На кашуні сего дня з-ранку Джур принявся паковать своє збіжє. Вложивши усе и зачинивши скринку, він глянув округ себе и в душі ёго заворушився жаль и коханє... серце ёго так зациміло; страсть, стрівшись з розлукою, підняла страшну хуртовину!.. а тут наче на зло повз вікна пройшла Рися по саду!.. Джур загорівся ще більш и тут то натура дала ёму знати, що вона не признає й не хоче признавати ні яких матеріальних розчотів... що який-б не був матеріаліст, але мислить про те, що „коханєм ситий не будеи“, натура дозволяє тільки тогді, коли страсть не запалала ще усією силою свого огню, поки сила любови не обхватила ще усіх нервів, усёго організма! тільки тогді!.. а в час хуртовини серця не застановивши ёго чувств, як не зупиниш людскими руками тієї хвилі, котру жене сердитий вітер по воді!

Джур вибіг в сад и догнав Рисю. Рися йшла задумавшись.

— „Добрий день!“ сказав Джур.

Рися здригнула. Голос Джура наче електрична искра пробіг по її жилах.

— „Добрий день!“ одповіла вона.

— „Що се ви так рано вийшли на прогульку?“ спитав Джур.

— „Так! я давно вже встала... не гарно спалось... а ви давно встали?“

— „Я вже вложив ся...”

Обоє замовкли... Джур подивив ся на Рисю: очи її здались ёму вохкими: от-от викотяться з їх слёзи.

— „Орино Йвановна!“ сказав Джур, „скажіть мені правду: ви плакали?“

— „Ні!“

— „Чого ж ви такі смутні?“

— Я?.. ні, я не смутна... я так собі... а може й... у кожного є своя печаль... єсть вона и в мене...“

— „У вас? печаль!.. у ваші літа?“

Рися глянула на Джура...

— Скажіть мені, Оришо Івановно! яка у вас печаль? чого вона? може я поможу вам?“ Джура взяв Рися за руку и стиснув. Рися не однімала своєї руки...

— „Скажіть!“ допитувався Джура дивлячись в вічі Риси.

— „Не допоможете... не схочете...“

— „Я не схочу! я!.. Рисяю! хіба ви не примічаєте, що я... я люблю вас!.. Рисяю, мила моя Рисяю! чи любите ви мене?“

Рися нічого не відповідала, тільки поблідла и затрусилась паче в пропасниці...

— „Що ж, Рисяю! ви мовчите? ви не любите мене?“

— „Ні!.. я люблю вас...“ еле чути промовила Рися...

Джура нагнувся и поцілював її.

— „Ви завтра поїдете?“ тихенько спитала Рися.

— „Завтра!“ одповів Джура.

У Риси полились слізи.

— „Пустіть мене!“ сказала вона однімаючи руку... „пустіть! ідіть собі в кімнату... я іду в ліс... не йдіть за мною... не хочу...“ и вона швидко пішла наперед. Джура стояв увесь в огні, голова горіла, серце билось, він сам був не свій!..

„Антоне! Антоне! де ти?“ гукав Семен. „Йди чаю пити.“ — Але Джура не чув нічого! перед ним стояв образ Риси, в ушах ёго чулись слова її „ви завтра ідете...“ він задихався!..

„Антоне!“ скрикнув підходячи до ёго Семен. „Ти глухим став, чи що? — кричу, кричу, зову тебе, а ти стоїш паче вкопаний й не чуєш.“

Джура подивився на Семена.

„Та що се з тобою Антоне! чого ти такий червоний?“

— „Що зо мною?“ одповів Джура... „Зо мною те... що я.. я люблю твою сестру Рисяю!“

Жук ні з роду не сподівався такої одповіді, не знав що й сказати и мовчав.

— „Чогож ти мовчиш, Семене! хіба не чув, що я сказав?“

„Чув, та щож мені казати?“

— „Що казати!.. Боже мій! и ти не знаєш, що казати!.. та ти порадив би мені, що діяти! говори швидче, говори.“

Джур взяв Семена за руки и стиснув їх з усієї сили.

„Ай!“ крикнув Семен, „постій! не дави так боляче! та що се ти, Антоне!.. як же се так!.. ти спочинь! дивись, як од тебе палить жаром. Ходім у хату!“

— „Н, в хаті душно... не підучу... ти мені кажи, що діяти?“

„Та що-ж я тобі скажу? Рися знає, що ти любиш її?“

— „Знає.“

„Що ж вона?“

— „И вона мене любить.“

„От — як! гм!.. ну се ваше діло, я тут нічого...“

— „Бач! нічого!.. я у ёго поради прощу, а він „нічого“... геть! йди собі!..“

„Чуєш, Антоне! ти справді тепер не при собі... Ходім у хату та спочинь, а послі порадимось.“

— „Тривай, я й тут спочину...“

Пройшло більш години: Джур и Жук сиділи мовчки... Як ось прийшов Иван и сказав:

— „Пані ждуть вас до чаю.“

„Зараз прийдемо. Ходім!“ сказав Жук.

Джур мовчки встав и пішов; але прийшовши в дім, повернув у свою кімнату и просив принести ёму туди чаю. Матери Жук сказав, що Джур втомився пакуючись и хоче спочити, и взявши чай сам поніс ёго Джурови...

— „Ну, Семене! щож ти мені скажеш: піде Рися за мене, чи ні?“ спитав Джур трохи згода.

„Не знаю...“

— „А ти як думаєш?“

„Я?.. мені здається, коли вона тебе любить... тільки, що вона ще дитяна... Сам ти знаєш, що її заміж ще дуже рано... нехай би ще погуляла...“

Джур підскочив. „Рано!.. се-б то вона мені не пара... так?“ спитав Джур, глянувши грізно на Семена.

„Ні! не так!.. ти не горячись, осядься трохи... Ти лікар и лучше мене знаєш, що ранні браки шкідливі... Ти розмисли гарненько: коли ти кого любиш, тақ не захочеш зробишь того нещасним... а хіба Рися буде щаслива, вийшовши заміж у такі дитинні літа?...“

— „Я й не кажу, щоб зараз вона виходила за мене... можно щось и подождать... але чи ти згодишся на наш брак?“

„Хіба я що?“ одповів Семен... „я Рисі не батько... не мені

з тобою жить, у неї своя воля є... Се як вона сама захоче та матуся..."

— „Чи вже ж матуся стане суперечити?“ спитав Джур.

„И про се я не знаю; сам попитай у неї..."

А Рися тим часом зайшовши у ліс втирала дрібні слізи. Їй душило те, що „він завтра поїде, ёго завтра вже не буде“: більш ні про що Рися й не думала! Їй и на гадку не прийшло, чи жениться він з нею, чи ні; їй хотілось тільки, щоб вона ёго бачила, чула ёго голос, говорила з ним, щоб він не їхав. — Виплакавшись Рися вернулась до дому, прийшла в свою кімнату, замкнула двері, вмилась; тогді одімкнула замок в дверях и сіла.

Несподівано для неї війшов Семен.

„Де ти Рися була?“ спитав він.

— „У лісі гуляла..."

„И чаю не пила?“

— „Ні! я встала рано, напилась молока и пішла гулять..."

„Одна?“

— „дві! хіба мені первина?“

„А Джура не бачила?“

— „Бачила в саду..."

„Що він тобі казав?“

— „На що се ти допитуєшся?“

„Я знаю, що він тобі казав..." сказав Семен и всміхнувся.

— „Коли знаєш, так па що питать!“

„Рися! скажи прямо: ти любиш Джура?“

Рися зачервоніла, спустила у низ очи и тихенько промовила:
„Еге!“

„Гм! а пішла б за ёго заміж?“

— „Я про се й не гадала!..."

„Так погадай, та ще й добре погадай! він сьогодні сватати ме тебе..."

Рися замислилась... Трохи згода вона сказала: „Серце Сенью! братику мій! порадь ти мене..."

„Моя хата з краю!.. тобі з ним жить..."

— „Я ще молода... людей не знаю; ти лучше знаєш Джура... він твій приятель..."

„Про мене!“

— „Що про тебе?“

„Рано тобі заміж... погуляй ще..."

— „Сенью!.. він завтра поїде?“

„Поїде..."

Рися знов заплакала. Семен став її уговорювати, став її заспокоювати, став пестити наче дитину.

— „Сеню!” сказала заспокоївшись Рися, „мені байдуже за-
мужя!.. коли-б він не їхав... жалко мені його буде!.. Сеню! скажи
йому, щоб не їхав —”

Злов Семен став уговорювати Рису, що Джурови не можна
не їхати, що ще лучше, коли він поїде, тоді ще краще вона
засвідчиться, чи справді вона його з він її любить. Заспокоївши
сестру, Жук пішов у поле. Їму хотілось освіжитися! Така песпо-
дівана річ, слізи сестри, котру він дуже любив, зробили й на його
великий вплив, підняли в його цілий рій думок! Він любив Джура
яко товариша, поважав його, але при думці — щоб Джур став йому
швагром, — у його на серці становилось не зовсім добре! Чим
Джур не вдоволяв його для швагра? про се Жук не допитався сам
у себе, але коли-б залежало од його одного, він би не згодився
на замужя Риси з Джуром!.. Через се він и навертав и Джура и Рису
на ту гадку, що Риси ще рано заміж! — „Нехай мише,” думав
Жук, „рік, або два, тоді и видній буде: може я й помилуюсь,
може Джур и справді стоїть Риси!.. мені що в йому!.. мені, аби
вона була за ним щасливою... нехай же вона його краще розпізнає,
я то, що вона покохала його — се не диво! молода дівчина!..
дитина.”

За обідом и Рися и Джур більш мовчали, говорив за всіх Жук
з матерю більш про хозяйство, та про роботи. А Соня пильно
придивлялась и до Риси и до Джура и до Семена.

У вечері, як тільки після чаю стара Жучиха встала, щоб ити
у свою кімнату на розмову з приказником про хозяйські речі, Джур
запитав її, чи не дозволить вона зайти до неї и йому поговорити
про дуже важне діло.

— „Заходьте, заходьте!” сказала Жучиха; „я не забавлюсь
довго з приказником.” Вона знала вже, про яке „важне діло” Джур
хоче говорити з нею: Семен вже пробаговістив їй усе, що сам знав.

Годину згодя Джур сидів вже з Жучихою и мучився, не зна-
ючи з якого боку почать річ про своє „діло.”

— „Дякую вам, Олено Василівно!” говорив Джур, „за ваші
хліб-сіль и ласки...”

— „Ні за що,” одповіла Жучиха. „Спаси-Біг и вам, що за-
вернули до нас... Вибачте, коли скучали; звістно на хуторі не
великі веселости.”

— „Мені нігде не було ще так весело, як у вас.”

— „Дякую вам за добре слово!.. Поїдете — не осудить нас... може чи й доведеться вже бачитись...”

— „От — добра хвилина звернуть на своє діло,“ подумав Джур и сказав:

— „Се од вас залежить, Олено Василівно!”

— „Як од мене?” спитала Жучиха и стала пильнійш придляться до чулка, котрий плела.

— „Так! коли ви захочете — я вернусь до вас... а не захочете...”

— „Я вас не розумію,“ сказала Жучиха и пучки її стали швидче перебирать прутки.

— „Е, скажу од разу просто,“ подумав Джур и, вставши, промовив:

„Олено Василівно! я люблю вашу дочку Рися!.. вона любить мене... благословіть нас...”

Жучиха положила чулок на стіл.

— „Спаси-Біг вам,“ сказала вона. „Але Рися у мене ще дитина... куди їй заміж!..”

— „Весіле можно одложить... ви тільки не одмовте мені!.. благословіть нас, нехай ми будемо заручені... зробіть нас щасливими...” Джур припав губами до Жучишиної руки.

— „Щасте не од людей, а од Бога,“ одповіла Жучиха. „На все Ёго свята воля!.. Коли Рисина доля — бути вашою, так сего не минеш... Я не одмовляю вам, а на заручини тепер не згоджаюсь... Кажу вам, що Рися дитина... треба підждать...”

— „Ми будемо ждати, покіль ви скажете... тільки благословіть нас тепер!..”

— „И сего не можна!.. се все одно, заручини будуть... А на що тепер вам заручаться? Хиба незарученим не можна ждати!.. Ось послухайте мене! сідайте!“ Джур сів. Жучиха заговорила так: „И ви и Рися люде молоді... діти... Вам здається, що коли ви тепер кохаєте одно другого, так вже й на віки кохати мете... а про те й не вважаєте, що перше кохання не буває довговічним... серцю не закажеш... Отже ні ви ні Рися не можете дати заруки за своє кохання... Ви поїдете між людей, може зустрінете иншу красу и покохаєте її... и про Рися скажу, що и я за неї не зарікаюсь... Кажу-ж вам: перше кохання чисте, горяче, святе, бурливе, ні в чім воно не знає перепони... але вважайте й на те, що що горить дуже, те швидко й згорить...”

— „Так як же?“ спитав Джур.

— „По моєму от-як: не треба ні яких заручин — їдьте

собі, куди вам треба... Я вам не одмовляю... подождіть років зо два: коли за сей час не забудете Риси, коли кохати мете її, а вона вас, тоді — благослови вас Господи й під вінець“ — Жучиха піднесла хустку до очей а Джур схилив голову й замислився: обоє мовчали.

— „Воля ваша и божа,“ заговорив згода Джур... „нехай и так!“ и став ціловать руки Жучихи.

— „Я вирекла своє слово... але не подумайте, що я припе-
волувати му свою дитину! Оборони мене од сего Господи!.. я даю дітям волю... не мені жить а їм; одначе думаю, що й Рися буде однієї гадки зо мною... Я звелю позвать її и спитаємо у неї.“

Прийшла Рися; лице її було бліде, а очи блищали; несміливо вона підійшла до матери, наче в чому провинуватилась. и несміливим, тихим голосом сшчала:

— „На що мене звали, матусю?“

Жучиха ніжно глянула на дочку, ласкава усмішка мигнула на її губах и вона спокійно з ласкою сказала:

— „Рисю! пап Джур сватає тебе! як ти про се думаєш?“

Рися впала на груди до матери, обняла свою пению и крізь слези одповіла: „Матусю! я люблю його!... але про сватає я не мислила ще...“

— „Чого-ж ти плачеш? годі! годі! перестань, доню!.. заспокойся, помисли и скажи!..“ Рися не одводила свого лица од нещичиних грудей и не випускала з своїх рук материни шиї. А стара Жучиха гладила її по голові и ніжно цілувала... Так ділось може хвилиня з десять; далі Джур озався: „Скажіть же Орино й Івановна ваше слово.“

— „Мені здається,“ промовила тихо Рися, „рано ще мені заміж.“ Джур зітхнув.

— „И я так мислю,“ сказала Жучиха.

— „Одначе-ж скажіть,“ допитувався Джур, „чи підете за мене, чи ні?“

— „Піду, та не тепер... подождемо трохи... подождемо, покіль мине мені 18 літ.“

Джур став ходити мовчки по хаті.

— „А ви за сей час не розлюбите мене? не сподобаєте другого?“ спитав Рисю Джур.

— „Ні! ні! я зарікаюсь за себе, Аптоне Миколаєвич! покіль жива я, однаково любити му вас... от вам Бог и моя мати нехай будуть свідками мого слова, що серце моє не привернеться ніколи ні до кого, кроне вас.“

Страсть знов забунтовалась у серці Джура: він забув, що тут сидить Жучиха, и обнявши Рису, став її цілювать...

— „Рису,“ говорив він — „для мене ти дорожша усього на світі, святійш Бога, яснійш сонця!.. коли я розлюблю тебе, коли я!... нехай мене...”

— „Годі! годі!” перебила ёго Жучиха, „так клястись гріх великий, на все воля божа. Ви лучше скажіть нам: куди ви од нас поїдете, и коли навернетесь до нас?”

— „Поїду од вас прямо в Н., відтіль може за кордон... але запевно нічого не знаю... одно добре знаю, що на весні буду у вас; а до того часу прошу вас, не забороніть мені писати до вас... сподіваюсь, що не забороните и Рисі відповідати мені?”

— „Чом же! пишіть до нас, ми з великою подякою одповідати мемо вам. Одначе, мої голубята, час и спати.”

Не спалось тієї почи ні Рисі, ні Джуру, ні Олені Василівні!.. Олена Василівна, попрощавшись з Рисею и з Джуром, засвітила перед образом Пречистої лампадку, впала на вколішки, и довго-довго молилась без слів, молилась серцем, душою... молилась тією молитвою, якою моляться ніжні матери, вимоляючи у Бога щастя своїм дітям...

А Рися, прийшовши у свою спальню, виложила перед Сонею, як кажуть, усю свою душу, и усе говорила з нею про Джура, аж поки не стало займаться на світ.

Джур, перекинувшись де-чим з Семеном, ліг спати; але навіть до самого світу и очей не зводив. Образ Рисі так и стояв перед ним! Джур кілька раз вставав, світив свічку, запалював папирса, курив, знов гасив свічку и знов лягав спати и знов не йшов до ёго сон, а тільки наче з-за стіни впливала, мов лебедь по воді, Рися и плала, плала... а він все дивився на неї... все любовався нею...

Другого дня після снідання Джур поїхав з Жуківки. Семен провів ёго до першої стації.

— „Не забувай же мене!” говорив Джур прощаючись з Жуком.
„Пиши до нас!” говорив Жук.

Товариші обнялись, поцілювались и роз'їхались.

(Далше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвінський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

IV.

Князь Володимир Мономах.

(Конець.)

Замір Мономаха получить князів на єдине діло против Половців не тільки не довів до ожиданої ціли, а довів напротив до довголітнєї війни між князями; з того вийшло для рускої землі ще більше горе. Однак слідуячого 1100-ого року таки вдалось Мономахови опять зібрати між князями раду и переконати Давида Игоревича, щоб піддавсь княжому судови. Давид сам прислав до князів в тій справі послів. Жаль, що не знаємо подрібно приготованя до сєго діла. Серпня 10-ого князі: Володимир Мономах, Святополк, Олег з братом Давидом зійшлись в Витичеві; через двацять днів, 30. Серня, вони знов зійшлись на тім місци и вже тогді був з ними Давид Игоревич.

„Хто має на мене жалобу?“ спитав Давид Игоревич.

„Ти прислав до нас,“ сказав Володимир, „и заявив, що хочеш жалувати ся перед нами за свою кривду. Ось тепер сидиш з братами на однім коверци. На кого маєш жалобу?“

Давид нічого не відповів.

Тогді князі сіли на коний и стали осібно кождий ис своєю дружиною. Давид Игоревич сидів осібно. Князі радили про Давида: спершу кождий князь ис своєю дружиною, а потім радили між собою и післали Давидови від кождого князя мужів. Сі мужі сказали Давидови таку річ:

„От-що говорять тобі брати: не хочемо тобі дати Володимирского стола за се, що ти устроив ніж між нас, вдіав се, чого ще не бувало в рускій землі; та ми тебе не беремо в неволю, не діємо тобі ніякого лиха, сиди собі в Бужску та в Острозі; Святополк додає тобі Дубец и Чорториск, а Володимир дає тобі 200 гривен та ще Олег и Давид дають тобі 200 гривен.“

Потім князі післали до Володаря таке слово:

„Возьми до себе брата свого Василька; буде вам обом Перемиськ. Хочете, живіть разом, а не хочете — відпусти Василька до нас; ми його живити мей!”

Володар сердито прийняв таке пропозиція; Святополк и Святославичі хотіли вигнати Ростиславичів з їх волости. Вони взивали до участі в сім ділі Володимира, що після з'їзду в Витичеві поїхав в північні свої землі и був над Волгою, як прийшов до него зазив від Святополка йти на Ростиславичів: „Коли ти не підеш з нами, то ми будемо самі по собі, а ти сам по собі.” Видно, що й на витичівській з'їзді Володимир не годив ся з князями и не зовсім похваляв їх постанови: „Я не могу йти на Ростиславичів — відповів він їм — и зломати хрестне цідуванє. Коли останнє вам не до вподоби, то приймайте перше” (т. є. постановлене в Любечі). Володимир був тогді сердитий, як показують и слова в його поученю, що відносять ся до описаної події. Тому він уважав відповідним навести слова з псалтиря: „не ревнуй лукавим людям, не завидуй беззаконним!”

Дійсно, то, чим закінчили князі свої усобиці, мало доказувало справедливости. Володимир не перечивсь з ними багато, бо бажав як би ні було закінчити усобиці, щоб зібрати сили руских земель против спільних ворогів — Половців.

Святополкови, яко кївському князеві, хотілось, подібно своїм попередникам, власти над Новгородом и для того бажав він посадити в Новгороді свого сина; між тим там вже був князем син Мономахів Мстислав. Володимир уступив Святополкови, а замість новгородского князівства Святополк обіцяв Мстиславови Володимирске.

Мономах закликав Мстислава з Новгорода в Київ, але вслід за Мстиславом приїхали новгородські послы и повели таку річ Святополкови:

„Ті, що нас прислали, приказали сказати: не хочемо Святополка, ні сина його; коли в него дві голови, то посилай його. Нам дав Мстислава Всеволод, ми його виплекали, а ти Святополку утікав від нас.”

Святополк не міг переговорити їх и спонукати Новгородців, щоб сповнили його волю. Мстислав знов вернув ся в Новгород. Новгород своїм положенєм за неприступними болотами та дрімучими лісами чув ся безпечним. Там годі було навести ані Половців, ані Ляхів; годі було з чужоземною помічю заволодіти Новгородом.

З того часу Володимир без вплину звертав свою діяльність на те, щоб захистити руску земцю від Половців. В 1101-ім р. Воло-

димир підняв князів против них, та Половці, почувши про збори руских князів, прислали одночасно від різних орд просити супокію. Русини згодились на супокій, готові покарати Половців за перше віроломство. В 1103-ім р. нарушили сей супокій Половці и Мономах спонукав руских князів підняти сполученими силами перший зачіпний похід на половецьку землю. В літописи описаний сей похід дуже симпатично и видно, що він зробив вплив на сучасних. Київський князь ис своєю дружиною и Володимир ис своєю зійшлись на Долобску (на лівій стороні Дніпра близько Києва). Князі радили в шатрі. Святополкова дружина була против походу. Тоді розлягались такі голоси: „Тепер весна, як можна відривати смерда (пахаря) від рілі; він мусить пахати землю.“

Та Володимир на се відповів: „дивно, що ви не жалуете смерда, а жалуете коня, котрим він пахає. Почне смерд пахати, набіжить Половчин, візьме у него коня и ёго самого ударить стрілою, вдере ся в село и жінку й дітий ёго візьме в полон.“

Дружина Святополкова нічого на се не могла сказати и Святополк промовив: „я готов.“

„Богато добра вчиниш“ — сказав ёму на те Мономах.

Після долобскої ради князі стали зазивати чернігівських князів до участі в поході, а за ними й інших князів. Давид послухав, а Олег відмовив ся нездоровлем. Він нерадо передерав ся з Половцями, котрі помогли ёму взяти Чернігів, и мабуть обчисляв, що дружба з ними стане в пригоді ёму й ёго дітям. Прибув ис своєю дружиною полоцький князь Давид Всеславич, прибули й деякі інші князі. Русини йшли кінно й пішо: сі останні суднами по Дніпру до Хортиці. По чотиродневній виправі степом від Хортиці стрітили Русини на урочищи, званім Сутінь, 4. цвітня Половців и побили їх на голову. Половці втерали до двайцять князів. Один з їх князів, Белдюзь, попав ся в полон и давав за себе великий окуп золотом, серебром, кіньми й скотиною, але Володимир сказав ёму: „багато разів постановляли ви з нами договори, а потім ходили воювати руску землю; чому ти не вчив синів своїх та роду свого не ломати договору и не проливати християнської крові?“ Він казав отже вбити Белдюзя и посічи ёго тіло. Русини набрали тоді багато овець, скотини, верблюдів и невольників.

В 1107-ім р. воївний Боняк и старий половецький князь Шарукань думали відомстити Русинам за попередні погроми, та їх розбили на голову під Лубнами. В 1109-ім р. Володимир послав воеводу Дмитра Іворовича на Дон: Русини нанесли ще більше

шкоди половецким вежам. За те на другий рік Половці спустошили сторони Переяславля; а слідуєчого року Володимир знов з князями підняв похід, що більш усіх придбав собі слави в очах сучасних людей. Переказ звязав з ним чародійні віщування. Розказують, що 11. лютого в ночі над печерским монастирем появил ся огненний стовп: спершу він став над камінним столом, перейшов відтіль на церкву, потім став над гробом Теодозія, наконець підняв ся в сторону східну и щез. Появі сій товаришили блискавиці й громи. Грамотії толкували, що се був ангел и віщував Русинам побіду над невірними. Весною, Володимир з своїми синами, київский князь Святополк ис своїм сином, Ярослав и Давид з сином другої неділі посту виправились на Сулу, перейшли чорез Псёл, Ворсклу и 23. марця прийшли на Дон, а 27. в страстний понеділок розбили на голову Половців на ріці Сальниці и вернули домів з великою добою и полоном. Тоді, говорить літописець, слава про походи рускі дійшла до всіх народів: Греків, Ляхів, Чехів и дійшла навіть до Риму. З того часу на довго Половці перестали трівожити руску землю.

В 1113-ім р. умер Святополк и Київляне, зібравшись на віче, збрали Володимира Мономаха своїм князем; та Володимир вагав ся; між тим Київляне, недовольні поборами свого покійного князя, напали на дім ёго любимця Путяти и розграбили Жидів, котрим по-такував Святополк за свого панування и повіряв збирати доходи. Іншим разом післали Київляне до Володимира послів з такою річю: „Йди, княже, в Київ, а як не підеш, так розграблять и княгню Святополкову и бояр и монастирі; и будеш ти одвічати, коли розграблять монастирі.“ Володимир прибув в Київ и засів на столі по виборі київської землі.

Час ёго княження до смерті, що наступила 1125-ого р., був цвітучою добою в давній історії київської Руси. Вже ні Половці и ніякі інші чужоземці не трівожили руского народу. Напротив, сам Володимир послав сина свого Ярополка на Дон, де син ёго завоював у Половців три городи и привів собі жінку, дочку яского князя, незвичайну красавицю. Другий син Володимира, Мстислав, з Новгородцями поразив Чудь на балтійским побережю, третій, Юрий, побив на Волзі Болгар. Удільні князі не сміли починати усобиць, слухали Мономаха а в злучаю непослуху почувли ёго сильну руку. Володимир прощав, як хто в перший раз нарушив лад, за другим разом строго карав. Так н. пр., коли Гліб Мстиславич, оден з кривских князів, напав на Слуцк и спалив ёго, Володимир пішов на Гліба війною, але Гліб поклонив ся Володимирови, просив суцкоюю и Володимир лишив ёго княжити в Мийську.

Кілька літ пізніше, мабуть за такий сам проступок, Володимир вивів Гліба з Миньска, де він також вмер. Так само в 1118-ім р. Володимир зібравши князів пішов на волинського князя Ярослава Святополковича, и коли Ярослав покорив ся ёму и ударив чолом, він лишив ёго у Володимирі и сказав ёму: „Все йди, коли я тебе завізвю.“ Але потім Ярослав напав на Ростиславичів и навів на них Ляхів; крім того він зле обходив ся не своєю жінкою; Володимир сердив ся на него й за то. Володимир вигнав Ярослава, а Володимир Волинський віддав свому синові Андрієви. Ярослав покушав ся відобрати Володимира з помічю Ляхів, Угрів и Чехів, та не успів, а Ляхи зрадливо ёго вбили.

Не так вдачі були діла Мономаха з Грецією. Він віддав дочку свою за Льва, сина византийского імператора Діогена, але вслід за тим у Византії наступив переворот. Олексій Комнен зійнав був Діогена. Лев хотів за помічю тестя добути собі незалежну країну в грецькій державі на Дунаю, але ёго забили убийці, котрих наслав Комнен. Лев лишив сина, для котрого Мономах добивав ся тої ж самої країни, що перед тим Лев. Спершу воевода Володимирів Войтишич посадив був Володимирових посадників в грецких дунайских городах; але Греки прогнали їх, а в 1122-ім р. Володимир помирился з наслідником Олексія, Іоаном Комненом, и віддав за него внуку свою, дочку Мстислава.

Володимир Мономах являє ся в рускій історії яко закондавець. Ще раньше, за дітий Ярослава, війшли в „Руску Правду“ важні зміни й доповнення. Дуже важною зміною було се, що усунено мечь за убийство, а замість того введено грошеву кару — виру. Се вимагало, щоб змінити законодавство и установити багато статей задля різних злучаїв обид и проступків, що вимагали платні вир в усякім розмірі. Таким робом всякі розміри вирної платні назначувано на кривди и побої різного рода, що заподіяли одні другим, так як и за крадіж різних предметів. Незалежно від платні вирної за деякі проступки, як н. пр. за розбої и підпалюваня, провинник підлягав заточеню и розграбленю — давній народній карі. Убийства злодія не вважали убийством, як воно сталось при самій крадежи, коли злодія ще не спіймано. — Коли Мономах скликав и зложив раду з тисяцких: київского, білогородского, переяславского и людий своєї дружини, постановлено деякі важні статі, щоби вбезпечити добробит мешканців. Обмежено самовольне побиранє відсотків, що за Святополка доходило до великого надбужитя и визвало по смерти сёго князя прослідюване Жидів, що були лихварями. — За Володимира установлено,

що лихвар може брати тільки три рази відсотки и як візьме три рази, то вже тратить сам капитал. Крім того постановлено дозволені відсотки: 10 кун за гривну, що становило майже третину або трохи більш, коли маємо вважати згадану тут гривну гривною кун^{*)}.

Часті війни и напади Половців нищили капитали. Являлись довжники, що не були в змозі виплатитись, а під видом їх були й обманці. Торгові справи були для купців небезпечні; тому й сі, що їм давали гроші, також були в небезпечі втеряти свій капитал. Відсіль и високі відсотки. Де-які торговці брали у других купців товари не вилачуючи за них гроші наперед, а виплачували по випродажі з відсотками; з того powodu виходили обманства. За Володимира розрізнявано між тим купцем, котрий не міг виплатитись, що втерпів несподівано від огню, води або ворога, и тим, що занастив чужий товар або пропив, або „пробивсь” т. е. почав бійку а потім мав заплатити виру або „продажу” (низший вид вири). Коли купець не був в силах заплатити, належало зважати: з якої причини се було. В першій злучаю т. е. при несподіванім знищеню, купець не підлягав насидю, хоч и не був зовсім свобідний від заплати довгу. Де-які брали капитал від різних осіб, а також від князів. На злучай неможности уплати такого торговця, ёго вели на торг и продавали ёго майно. При тім гість т. е. чоловік з иншого міста або чужоземець мав первенство перед иншими вірителями, а за ним князь, а потім вже инші вірителі забирали, що лишилось. Набїги Половців, лихва, користолюбність князів и їх урядників — всё причинялось до того, що в масі народу перебувало бідолах, що не могли вижити и йшли в найми до богачів. Сі люди звались тогді „закупами”. З одної сторони ті закупи брали від хозяйіна гроші и втікали від него, а з другої хозяйіни обвиняли їх о різні видатки в господарстві и на тій підставі угнітали а навіть повертали в неволю. Закон Мономаха дозволяв закупови жалувати ся на хозяйіна перед князем або судами, накладав визначену пеню за кривди їм заподіяні и угніт, боронив їх від домагання хозяйіна на злучай запропащення або ушкодження якої-небудь річи, коли дійсно закуп був невинний; але за то з другої сторони — грозив закупови повною неволю на злучай, як утече, не сповнивши умови. Крім закупів, що служили

*) Гривна була — гривна срібла и гривна кун. Гривна срібла була двоєка: більша, що складалась з срібних кусочків ваги від 43 — 49 золот., и гривна мала — в кусочках від 35 — 32 золот. Сім гривен кун складало гривну срібла, отже гривна кун становила в приближеню від 6 до 7 або від 5 до 6 золотників срібла.

по дворах хозінів, були закупи „ролейні“ (поселені на землях и обовязані до роботи властителей). Вони одержували плуги й борони від властителя, що показує, як збіднів нарід; хозіни не рідко напастували таких закупів з тою приключкою, що вони попусували дані їм рільничі наряди, и повертали в неволю вольних людей. Відтіл вийща потреба означити: кого именно вважати холопом. Законодавство Володимира Мономаха означило тільки три злучаї повернення в холопство: перший злучай, коли чоловік сам добровільно продавав себе в холопи або коли хозіин продавав ёго на основі попередних прав над ним. Але таке купно мало конечно відбувати ся при свідках. Другий злучай повернення в неволю наступав, коли входила в супружество жінка невольничого походження (мабуть злучалось, що жінчини гледіли визволу з неволі у виході замуж). Третій злучай, коли вольний чоловік без усякого договору стане ся слугою приватного чоловіка (тіуцьство без умови, або привяже ключ до себе без умови). Мабуть се тому було постановлено, що де-які люди принявши службу позволяли собі всякі непорядки й обманства, але що не мали умов, то хозіини не могли від них домагати ся винагороди. Тільки виказаних тут людей можна було повернути в холопство. За довги-ж не мож було и всякий, що не міг заплатити, міг відробити свій довг и відійти. Военні полонники, як видно, також не ставались холопами, тому що об сім нема згадки в „Рускій Правді“ при вичисленю злучаїв неволі. Холоп був тісно звязаний з хозіином: хозіин платив ёго довги а також звертав ціну річи, котру вкрав ёго холоп. Перше, за Ярослава, коли холоп побив вольного чоловіка, належало убити холопа; тепер же постановили, що в такім злучаю хозіин платив за невольника пеню. Холоп в загалі не міг бути свідком, але коли не було вольного чоловіка, тоді приймали и свідоцтво холопа, як він служив у свого хозіина. За холопа и рабови не накладали вири, але убийство холопа або рабини без причини підпадало карі грошевій князеви, „продажи“. Після деяких даних належить до часів Мономаха віднести постанову про наслідство.

В загалі після тогдішнього руского звичайного права, всі сини наслідували зарівно, а дочкам обовязувались видавати придане при виході замуж; меншому синові діставав ся отцівський двір. Кождому однак вільно було розпорядити своїм майном в завіщаню. В правах наслідства боярів и дружинників и в правах смердів була та ріжниця, що наслідство боярів и дружинників ні в якім злучаю не діставалось князеви, а наслідство смерда (простого хлібороба, пахаря) припадало князеви, коли смерд вмерав бездітним. Жінчиного майна не міг муж нарушити. Коли вдова не ви-

ходила замуж, то була повною хозяйкою в домі покійного мужа и діти не могли її вигнати. Замужня жінщина мала з мужчиною однакові юридичні права. За убиство або обиду, їй заподіяну, платила ся однакова вира як за убиства або обиди заподіяні мужчині.

Місцем суда в старовину були: княжий двір и торг, и се означає, що був суд княжий, але був також суд народній — вічевий; здає ся, що постанови Рускої Правди, маючи найбільш збережене княжих інтересів на цілі, не обіймали всього вічевого суду, що придержував ся давних обичаїв и установ, які насувались даними злучаями. Доказами на суді були: зізнання свідків, присяга, и наконець проба водою и желізом; але коли введено се останне — не знати.

Доба Володимира була часом процвіту художнєї и літературнєї діяльності на Руси. В Києві и в інших городах вносились нові церкви, украшені живописю: так за Святополка збудовано в Києві Михайлівський Золотоверхий монастир, котрого стіни доси стоять, а близько Києва Видубицький монастир на місци, де був загородний двір Всеволода; крім того Володимир перед смертю поклав прекрасну церкву на Альгі, на тій місци, де убито Бориса. — До сього часу відносять ся уклад первісної нашої літописи. Игумен Сильвестер (около 1115-ого р.) уложив в одну книгу уривки, що вже перше истнували, и мабуть сам додав до них оповідання про події, котрі сам бачив. Між творами, що ввійшли в ёго книгу, були й писання печерского літописця Нестора, від чого цілий Сильвестрів літописний збірник мав потім в ученім світі назву Несторової літописи, хоч и не справедливо, бо не всё в ній написав Нестор, а при тій не всё міг написати одец тільки чоловік. Гадка описувати події и укладати їх порядком після літ появилась тогді, як познайомились письменники з літописцями византийскими, з котрих деякі, як Амартол и Малала, були тогді звістні в славянськім перекладі. Сильвестер дав початок рускому літописаню и вказав дорогу другим після себе. Ёго збірник продовжали другі літописці після літ и розвітвив ся на багато частий, відповідно різним землям руского світа, що мали свою віддільну историю. Безпосередним и близшим по місцевости продовженем Сильвестрового літописного збірника була літопись, що займалась переважно київскими подіями; написали її в Києві різні лица, що змінювались одно за другим. Літопись ся зве ся „київскою“; вона займає часи Мономаха, иде через ціле XII. столітє и перериває ся на подіях перших літ XIII. столітя В часах Мономаха багато мабуть переложено з византийської літератури, як доказу-

ють рукописи, що злучайно збереглися и відносять ся именно до кінця XI-ого и початку XII-ого столітя. З нашої першої літописи видно, що Русини письменно могли читати в своїм язичі Старий Завіт и життя різних святих. — Тоді ж за прикладом византийських житєписців почали складати життя руских людей, котрих поважали за святість життя й смерті. Тоді вже було написано життя перших основателів печерського монастиря: Антонія и Теодозія, и преподобний Нестор, Печерський літописець, дав початок Патерикови або збірникови житий печерських святих. Утвір сей розширяв ся потім новими додатками и став ся потім любимою книжкою до читання у набожних людей. В ту добу написав життя св. Ольги и св. Володимира монах Яков, тоді ж зложено дві різні від себе повісті про смерть князів Бориса й Гліба, з котрих одну приписують тому ж монахови Якову. Ровесник Мономахів, київський митрополит Никифор, родом Грек, лишив нам одно Слово и три Послання: з тих два звернені до Володимира Мономаха, а між ними одно „обличительне“ против латинян. Тоді вже наконечно виробивсь розділ церков; була вражда між письменниками одної и другої церкви и Греки старались впоїти Русинам свою ненависть и злобу до західної церкви. Другий ровесник Мономахів, игумен Данило, відбув подорож в Єрусалим и лишив по собі опис тої подорожи.

Неперечно, крім оригінальних творів и перекладів власного релігійної літератури, була тоді на Руси ще поетична самостійна література, що мала менше-більше ціху давнього поганьства. В злучайно збереженім поетичнім памятнику з кінця XII-ого столітя: „Слово о полку Игоря“ згадує ся про співця Бояна, що співав про події старовини и між иншими про події XI-ого столітя; з деяких признаков можна припустити, що Боян співав також про походи Мономаха на Половців. Сього Бояна так поважали, що потомство прозвало його Соловієм старинних часів. — Сам Мономах написав „Поучене своїм дітям“ або так звану „Духовную“. В ній Мономах розказує подрібно події свого життя, свої походи, своє полюванє на диких коний (зубрів?), диких кабанів, турів, лосів, медведів, — свій образ життя, занятя, з котрих добачаємо невтомну діяльність. Мономах дає дітям ради, як себе провадити. Сі ради, крім загальних християнських моральних наук, піддержувані многими виписками з святого письма, доказують начитаність автора и містять в собі багато важних черт, так особистости характеру Мономаха, як и його віку. Він зовсім не каже князям карати смертью кого небудь. Коли б провинник навіть заслужив

кару смерті, говорить Мономах, то й тоді не треба губити душі. Видно, що князі тогдішні не були оточені царською величю і були доступні для всіх, кому було до них діло: „Най не посміють ся ті, що приходять до вас, з дому вашого ані обіду вашого.“ Мономах навчає дітей всё робити самим, у всё вглядати, и не здавати ся на тіунів и отроків. Він завіщає їм, щоб самі судили и боронили вдів, сиріт та вбогих, не дозволили сильним губити слабих, приказує, щоб кормили и поїли всіх прихожих. Гостинність вважає він першою чеснотою: „Більше всёго шануйте гостя, відкля б він ні прийшов: чи посол, чи знатний чоловік, чи простий, всіх гостіть їдлом и питєм, а коли можна й подарками. Сим вславить ся чоловік по всій землі.“ Він приказує їм відвідувати хорих, віддавати остатню услугу вмерлим, зважаючи на те, що всі смертні, привитати кожного на стрічи добрим словом, любити своїх жінок, та не давати їм над собою власти, шанувати старших як отців, а молодших як братів; удавати ся до духовних о благословенство и зовсім не чванити ся своїм станом, зважаючи на те, що всё поручив їм Бог на короткий час, и не зберегати в землі багатств, бо се великий гріх. Що до війни Мономах рає дітям не здавати ся на воевод, самим поставляти сторожу и не бенкетувати та не висипляти ся в поході; підчас сну не здіймати з себе збруї, а в переході через рускі землі ніколи не позволяти, щоб військо робило пакости людям по селах або нищило хліб на полях. Наконець, він каже їм вчити ся й читати и наводить яко приклад отця свого Всеволода, що сидячи дома вивчив ся пять язиків.

Мономах умер коло Переяслава в любимій церкві, збудованій на Альті, 19. Мая 1125-ого р., в сімдесят другім році життя. Тіло ёго перевезено в Київ. Сини и бояре понесли ёго до св. Софії, де ёго й поховали. Мономах лишив по собі память доброго князя. „Всі лихі думки ворогів — говорить літописець — Бог дав під ёго руки; украшений добрими звичаями, славний побідами, він не славив ся, не чванив ся, по заповіді Божій добро чинив ворогам своїм и безмірно був милосерпний для старців и вбогих, не щадив свого майна, а всё роздавав вбогим.“ Монахи славили ёго за побожність и за щедрість монастирям. Ся добродушність, сполучена з енергічною діяльністю и розумом, винесла ёго так високо и в очах людей сучасних и в памяти потомства.

Мабуть народні епічні пісні про часи київського князя Володимира „Красное Солнышко“, так звані биліни володимирового цикло, відносять ся не до одного Володимира Святого, але й до Мо-

номаха, так що в поетичній пам'яті народу сі дві особи злились в одну. Наш погляд потверджує ось яка подія: в Новгородській літописи під 1118-им роком Володимир з сном своїм Мстиславом, князем Новгородским, завізвав за безлад и грабіж з Новгорода сотского Ставра и посадив ёго в тюрму з деякими провинниками, новгородскими боярами. Між билинами володимирового циклю єсть одна билина про Ставра боярина, котрого київський князь Володимир засадив в погріб (тюрмами тогді були погребі [пивниці]), але Ставра визволила ёго жінка, переодівшись в мужеску одіж. Имя Володимира Мономаха так поважали потомки, що опися склалась сказка об сім, будьто византийський император прислав ёму знаки царского достоїнства, вінець и коронаційний плащ и кілька столітій потім московські царі вінчали ся вінцем, що називали „шапкою” Мономаха.

Розбираючи всё безпристрастно, треба примітити, що Мономах в своїх поученях и в уривках літописців (де об нім говорить ся) являє ся більш бездоганним и добродушним, як в своїх поступках, в котрих прозирають хиби часу, вихованя и товариства, посеред котрого він жив. Такий на пр. поступок з двома половецкими князями, убитими з нарушенем даного слова и прав гостинности; завіщаючи синам повздержливість у війні и людскість, сам Мономах однако мижоходом признає ся, що при занятю Миньска, в котрім він мав участь, не лишено при жизни ні челядина, ані скотини. Наконєць він хоч и дбав про руску землю, але й себе не забував и, караючи князів дійсно винуватих, відбирав іх уділи и віддавав своїм синам. Та все він в исторії мати не велике значіне, що живучи в суспільности, котра ледво що виходила з варварства, повертаючись в такім товаристві, де всякий гонив ся за вузкими свогкористними цілями, ще майже не розуміючи святости права й договору, оден Мономах держав знамено спільної для всіх правди и зберав під ним сили рускої землі.

В другій частині оєї статі про князя Володимира Мономаха, у 6-ім ч., зайшли оєї похибки, котрі просимо справити: на стор. 220, стрічка 12 з долу, замість *погонцям* має бути *поганцям*, стр. 4 з долу зам. *1069 р.* має бути *1096 р.*; стор. 221 стр. 19 з гори зам. *1069 р.* має бути *1096 р.*; стор. 222 стр. 23 з гори зам. *ве погубім* має бути *не погубім*; стор. 225 стр. 16 з гори зам. *не дворі* має бути *на дворі*; стор. 227 стр. 11 з долу зам. *овпустити* має бути *опустити*; стор. 229 стр. 18 з долу зам. *половецка* має бути *половецки*, стр. 2 з долу зам. *забрае ям* має бути *забрае ім*.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Хроніка російська.

1875, Лютий.

Культуртреферство російське в Азії. Земства. Питанє робітничє. Кобзар Вересай в Петербурзі. Помилки Шевченка в Петербурзі. Проект пам'ятника Шевченкови. Сл'явянскій благотворительний комітет. Українскі маллярі.

Місяць Лютий у Росії пройшов тихо. Одна з газет консервативного руху з воєнним напрямком, „Рускій міръ“, підняла була бучу зглядом денеші Скайлера про зневагу інтересів народа, яку практикує російська адміністрація у середній Азії. Усі, хто брав оя за се питанє з того чи з другого боку, не вважаючи на оправданя ташкентских генералів, мусіли прийти до того, що нічого не зробиш там, де мало чесних політичних переконаній задля того або другого діла, де нема людей, звикших до служеня ширшим яким-небудь интересам, окрім интересів власної кишені. Мусять признати ся брати наші закордонці, що тая главна роля Росії культуртреферства у степи Азії поки що не по силі їм, бо щоб культивувати яку-небудь околицю, поліпшаючи добробит єї народа, не досить мати силу війська під ташкентскими офицерами, а треба завести ще й других яких факторів того культуртреферства. Ся таких, котрі-б покладали цілею житя свого не уміне тільки командувати війском або поліцією, а докладали усї свої знаня до розв'язаня трудніших питань житя економічного и соціального, ще мало у Росії. Їх не стає не тільки на Азїю, а навіть и на середню Росію так звану європейску. Після зимової сесії земских соймів російських сєго року, перший раз прийшло ся тепер подивитись на те, які средства має тая автономія провінціяльна, яка є тепер у Росії. Звісно, що переходні форми від старих часів кріпацтва, так звані з'їзди мирових посередників, з тим роком скінчили свос истнуванє. Нові соціальні установи, маючі характер вже постійних форм житя люду російського, під назвищем „присутствій по крестянскимъ дѣламъ“, зменшили самоуправу повітову, побільшавши підлеглість адміністрації тих земских єдиниць соціального житя, на котрі колись велику надію покладали Сл'явофіли. Треба було чекати, щоб при теперішній реформі задля рівноваги земских сил и сил адміністрації з так званих „земств“ у Росії виступили діячі у новозроблені „присутствія по крестянскимъ дѣламъ“. Але, як видко, не народило ся ще батато таких діячів у Росії. Більш ліберальна прєсса, додивляючись до ходу введєня згаданой нами реформи, бачить тільки, що й тут не без „ташкентців“, що й тут практикована доєи автономія земска дала поки-що таких діячів, котрі радісінські занятя визначені у новому законі місця, аби лиш було де дотациі брати. Земства мало де завляють охоту до земскої діяльности; таких земств, як у Черниговщині, котре хоч ревізію робило по волостям и хоч що небудь робило, не видко

по цілій Росії. Другі радісінки віддавати заведоні ними школи и учительські семінарні міністерству просвіти, як тоє зробило у лютому Тверске земство.

Серед такого браку смілої або горячої иніціативи у громаді російській питане про робітничу квестию ще скілько-небудь займало прессу. Комісія, про котру ми згадували у перших наших хроніках, вела своє діло по-троху; деякі газети, як на пр. „Голось“,*) підіймали питане про те, що дуже хозяйство терпить од ломаня наймитами договорів, з чого виводили, що треба видати закони, більш строгі для наймитів, не вважаючи на те, при яких обставинах договорюють ся наймателі и наймити; другі, як „Кіевскій Телеграфъ“, приводили факти страшенної експлоатації робітників в українських фабриках цукру. Але сі й другі газетні міркуваня не можуть мати впливу на роботи комісії, про котрі скажемо тогді вже, коли вони будуть скінчені.

Не маючи тепер ніяких більш звісток з політичного життя російського, бо єго зовсім щось не чути**), ми з тим більшою охотою обертаємо ся до справ нам приязніших — до розвою руху українского за кордоном, коли можна так назвати прихильність до пісень и дум українских, яка зъявила ся після археологічного зъїзду київского того року. Як звісно, профессор петебурского університету О. Міллер, спеціаліст по народній словесности велико-рускій, звернув тогді увагу и на українські думи, видані київским відділом Географічного товариства и пл. Антоновичем и Драгомановим. Кобзар Остап Вересай, котрий співав тогді думи, які він ще памятає, у лютому сєго року вже був закликаний етнографічним відділом центрального Географічного товариства у Петербург, де профессор Міллер подав про нєго докладний реферат, зъупинившись найбільш на порівнанню сєго южно-русского кобзаря и дум, які він співає, з північно-руськими „сказителями былинъ“. Треба знати, що кілька років назад у тій-же сади петербурского Географічного товариства по заходу покійного олавянофіла Гильфердинга перед В. князем Константином був приведений один з північних „сказителей“ — Рябинин. Князь, як казали тогді газети, ледве висидів до кінця того співу-розповіданя, та й усі члени ученого товариства почували себе щось дуже моторошно, — так ординарно й скучно розказував „сказитель“ свої довгі, безстрастно-епічні биліни. Оплески, з якими тепер публіка зустрічала співи Вересая, показали, що тая артистичність, з якою наш кобзар згадує про минувші часи лицарства-козацтва, пройме до серця кожного чоловіка, не вважаючи на єго народність. Статі, які були поміщені про Вересая и єго пісні у англійскому журналі „Atheneum“ торік, а з початку сєго року у італійскій „Rivista Europea“, те-ж саме підтверджують. Не що инше

*) Ся газета після насильної зміни редакції „Петербурскіхъ Вѣдомостей“ (при підкупках чиновників міністерства зі сторони нового видавника) має тепер найбільшу популярність у Росії.

**) Так звацій політичний журнал російскій „Отечественныя Записки“ за місяць лютий не подає нам нічого з того відділу, заявивши єл замість того критичними етудами про російську комедию.

доказує и тая прихильність, з якою, як пишуть у російських газетах, зустрічали Вересай Великоросси у вагонах по залізниці від Курска до Петербурга. Про те мусів учений референт у російському Геогр. товаристві признати ся, що думи українські по артистичности свого виконання, по глибині и сердечности чувства и зміслу и по красній своїй композиції далеко за собою зоставляють подібну ж форму народної словесности великорускої.

П. Міллер одному тільки дивувався (мабуть забувши у своїм ученому кабінеті про обставини, у яких живе тепер українська народня словесність), порівнюючи думи до білини великоруских: чом поезія з такої далекої доби, як часи Владимира або й ще давніші, задержала ся доси в більшому числі варіантів и має більше співаків и послухачів, аніж тая козацька поезія, котра й доси не втратила свого страстного ліричного елемента у сі виконаню. „Се дивне питане я не беру ся тепер рішати,“ сказав професор. Справді, трудно тепер ще дізнати ся, од чого то парід українский, так виховавший свої відрубні національні елементи за часів козацтва, так легко покинув и кидає свою индивидуальність, як ні один з усіх славянских народів. Нехай вже колись нам історія про се розкаже. Тепер же Міллер, один з учених російских слідуочий в деяких сторонах науки за вимершою вже школою славянофілів, під кінець свого реферату, порівнюючи обі русскі народности до останніх славянских, сказав таке до великорускої публіки: „Почувши Вересай, ми можемо заприжити до собі задрість до наших братів южнорусів, котрі у своїй народній поезії дають більш гуманні и сегочасні ідеали життя, аніж наші північно-русскі поезії; але усунемо се небратерске почуте кудись дальше, бо усе ж таки ми — діти одної матери.“ На скілько поділяє такий погляд ученого професора російска громада Петербурска, можна бачити на пр. з того, що Вересай з того часу, як приїхав у Петербург, співав по всіх учених товариствах и в багато деяких панских домах, як на пр. у князя Вяземского и др. Навіть царскі діти (Павло и Сергій Александрович) зъявили цікавість почути українского кобзаря, и Вересай, як кажуть у газетах, співав свої думи у зимному дворці царскому. Як би ж то, скажемо, прихильність Великоруссів до пісень и дум українских могла мати не самі художественні інстинкти, а означала яку-небудь зміну переконанн соціально-політичного: то ми могли б місяць лютий 1875 року назвати памятним у історії розвою українского руху у Росії. А покищо заждемо тоє казати.

Маємо ще розказати про другий подібний факт з петербурского життя. Вересай, прибувши туди, співав окрім других місць ще у клубі художників на поминках Т. Шевченка, котрі відбувались там сего року 22-го лютого, через те, що у самий день єго смерти (26-ого), як кажуть, не можна правити панахиди, бо він стоїть меж царскими торжественними днями. На тих роковинах було до 200 осіб обох полів, зібравших ся, як видно з засланого до нас слова одного з членів того товариства, помянути поета „не злим, тихим словом“. Позаяк казати прилюдно які небудь довші річи у зібранях неофіціальних у Росії дуже трудно при теперішньому напрямку діяльности поліції, то співали там різні ієси, написані на текст Кобзаря Шевченка п. Лисенком и Рубцем, двома

українськими композиторами. Співало ся, як нам пишуть, „Думи мої, думи мої“, „Заповіт“, „Учіте ся, брати мої“, „Ой чого ти почорніло“, „За сонцем хмаронька пливе“, „Ми заспівали, розійшлись“ — яко сольо, квартети, дуети, а хором, котрим управляв сам композитор п. Лисенко, пісню невольників „Ой нема, нема ні вітру ні хвилі“, „Поки зійде ясне сонце“ и ин.⁴ При обіді один з членів клуба художників підняв питанє про поставленє Тарасови памятника такого, якій вже затверджен рядом для Пушкина у Москві. Се питанє звело бурю: найшли ся такі з великороссів, котрі не хотіли, щоб у сьму ділі, котрим показує ся шаноба до одного з генияльних народоуців и у житю своєму и у поезиі, замішані були „сильные міра сего“ — князі и графи: „без них,“ казав оратор, „се діло мусить зробитися“, забуваючи про те, що при байдужности и инерциі маси у Россиі ні яке діло не може обійтись без князя або иншого великого шапа. Поміркувавши так и сяк, порішили таки просити князя Воронцова, властителя місць, де родивсь Шевченко, виблагати у ряду дозволеня поставити Тарасови памятник и збудувати у селі Кирпівці школу сго имени. Трудно надіятись, щоби з тих проєктів що небудь виїшло. Ряд російський не хотів тепер дати дозволу на поставленє памятника Пушкинови в Петербурзі серед памятників царів и генералів, а запер ёго кудись геть у Москву, щоб поет не сторчав на виду у столиці воєнного царства. А що дотикаєся до памятника Шевченка, то мабуть рядом з Богданом Хмельницьким годі вже Києву бачити ёго у себе: про се й мови не підіймали художники, бо бачили, що то річ неможлива. Але, як нам здає ся, під Канєвом або у Кирпівці памятник Шевченкови не буде мати свого значіння, а за такою школою, які тепер заводять ся на Україні, не варто дуже й побивати ся! Обрусительна школа на місци, де родивсь чоловік, голосно цілою своєю діяльністю заявивши права української мови на літературне єї вихованє, чи не буде скорше глузованєм над Шевченком ніж пошанованєм великого поета и патріота українського! Про те, думаємо, нема нам чого дуже радіти, що наші „братя - Петербурці“ заходили ся коло того питаня...

Але вертаємо ся знов до Вересає. Він співав ще и у славянському благотворительному комітеті петербурькому,⁵ котрий від якогось часу надумавсь не тільки благотворити, а й займатись пізнанєм славянских народів, задля чого думає вже видавати збірник, для котрого Головацкий и другі наші земляки понаписували чогось и про Галичину. Референт, котрий поясняв публиці на зборі комітета, хто такий Вересає, здивував ся, як кажуть газети, тим, що славянський комітет надзвичайно обернувся и до мало-русского славянського народу. Дивно було членам комітету, котрі вичують з великою цікавістю етнографічні відрубности малорусского народу за кордоном у Галичині, побачити просто перед собою тії відрубности. Мабуть не один з них не думав, що п. Головацкий, розказуючи про Рутенців-Галичан, належить до якогось другого народу, аніж вони усі. Тая путаниця идея, які визнають члени славянського комітету, показала ся на сьму зборі, коли самі члени не знали, чи добре вони роблять, що покликали до себе Вересає, й чи слід їм по їх програмі таке робити.

Ще один факт мусимо подати у сій хроніці, дотикаючий ся до розвою української ідеї у Росії. У „Академія художеств“ одкрита з'явала у кінці лютого четверта рухома вистава образів російських художників. Пробувши якийсь час у Петербурві, вона поїде по других городах, як того потребує устав товариства художників-малярів, котрі її уложили. Як видко з переглядів єї по російських газетах, старі українські малярі Г'е и Трутовский нічого не дали за сей рік задля українского малеваня. Первий з їх виставив портрет Пушкіна и другий жанр, взятий з житя тогож Пушкіна; другий не намалював задля вистави нічого. За те з'явили ся два три нові таланти, що беруть сюжети для своїх картин з природи и побиту українского, се: Куїнджи и Ярошенко, котрому-ж приналежить и один з найкрасших жанрів сѣгорічної вистави — „Невский просект нічо“, де проституток, „гірко свій хліб заробляючих“, як каже Шевченко, мочит дощем. Але два етюди Ярошенка (Жида и Малоросса) не так остановлюють на собі увагу критиків и зрительів, як дві картини Куїнджи. На одній намалював він український степ з горячим колоритом літнього дня, коли мрак встає по над землею, вкритою тисячами степових рослин. Сим крайобразом він себе поставив на ряду з другим знаменитим російским малярем крайобразів Шишкіним (малюючим дуже артистично соснові ліси и річечки північної Росії), коли другою своєю працею показав, що він почуває своїм артистичним серцем не одно тільки жите природи, а може бути й добрим жанристом. Як відкинути жанри Маковского „Посѣщеніе бѣдныхъ“ и „Ожиданіе“ родичів засланих на каторгу у Сибір проступників коло переселочного замка, то друга картина Куїнджи „Чумацкій трактъ“ буде, як кажуть, найкрасшою картиною цілої вистави, коли вона й справді не є такою. На картині, де бачите тільки море калюжі, по котрій під дощем идуть сюди й туди розминаючись коло корчми валки чумацкі, у всіх позах волів, чумаків, котрі идуть або коло возу або и идуть на возі, чує ся усе те горе нещасного люду, котрого може визволити з сеї аршинної калюжі хиба тільки желізниця. Чумак, котрого ледве можна бачити по-за мракою дощу, висше колін угруз у тую калюжу и нахилився од натуги идучи, щоб можна було як-небудь посунутись вперед. А всі бачуть, що єму так чвалати ще не один тиждень прийде ся, через що картина довго задержує коло себе дивлячого ся на неї, натхаючи на нѣго гуманні ідеї, котрі художник певне з чумацких гірких пісень набрав.

З других картин на українскі теми кажуть ще про одну — Прянишнікова, котрий після Гоголя намалював, як мужик взяв ся „На лисій горі“ серед відьм и чортів, котрі літають навкруги єго чи на помелах чи в діжах, сидять на жабах, танцюють и крутять ся. Кому до вподоби такі фантазії, нехай тишуться, але Куїнджи дає українській школі малярів той напрямок на підставах соціальних з ідеями широкої любови, котрий ми бажали б бачити більш розвинутим працями будучих наших композиторів, помежи котрими про одного молодого ще хлопця Мартиновича згадує Петербурскій кореспондент „Кіевского Телеграфа“ у 22-ім н-рі тої газети.

С Л О В О,

сказане на роковини Шевченка с. р. у Петербурзі.

Поет ланого неба и широкого степу України, усїєї красної природи єї и могил, поет исторїї своєї родини и лихолїтя українського люду під гнетом кріпацтва, Тарас Григорович Шевченко у своєм у „Заповіті“ прохав нас згадувати про нього у вольній вже семї —

„не злим тихим словом.“

Чотирнадцять років вже минуло з того часу, як помер віп, кількома днями усєго переживши той памятний акт нашого государственного и соціального житя, котрим 23 мільонам кріпацкого колюнь люду Росції дана була воля, через що вони стали більш або менш рівноправними обивателями поміж особами з других привилєгованих станів громади.

Поет-художник, тільки силою свого таланта видобувши єя из сфери неістнуючого вже тепер кріпостного стану, з обстанови, при котрих діти мерли з голоду и холоду, поки батьки їх та матери одбували десь важку панщину або й теж помирали під канчуками їх поміщиків або за надто ревних економів, вишовши з семї, у котрій єго мачуха щоденно сварила єя, лаяла єя и била єя з єго батьком за нікчемність будучого великого чоловіка, — весь вік співав гіркі, важкі пісні:

Думи мої, думи мої!

Лихо мені з вами!

часто почувете у єго книжці.

Усі ми знаємо єю книжку, и нема чого мені розводити єя тут про те, що багато де які місци з неї проказані єму були не одним почувем бажаня як найскорїшого знесеня ненавистного кріпацтва, а були натхнені тим загально-чоловічим поривом до идеалу житя, котрий примушував єго ліру одкликати єя на теми идея гусситизма або первих мучеників християнства, — теми довічні, помежи котрими мисль ознесеню кріпацтва зъявляється лиш частністю нашого російського житя 30-х и 40-х років.

Завдаючи раз у раз тугу од того, що нема перед очима в дійстности того идеалу, котрий ще прийде колись возвістити мирові „апостол правди и науки“, так дуже (але надарно) жаданий Шевченком, він тільки декола спочивав натомленною душею своєю на тих картинах з старої доби, коли воля.

Без холопа и без папа

Сама собі у жупані

Розверталаєя весела,

Оксамитом шляхи слала

И єдвабом застидала,

И нікому не звертала —

або думав себе потїшити мріями про тні часи, коли —

святая

На землю правда прилетить

И оживуть степи, озера,
 И не веротовні,
 А вольні, широкі
 Скрізь шляхи святі
 Простелються, и не найдуть
 Шляхів тих владки,
 А раби тими шляхами
 Позіходять ея до купи
 Раді та веселі,
 И пустиню опанують
 Веселі села!

Якби бажаючи хоч чим-нибудь приблизити ті мрії до нас, у всіх останніх віршах своїх він усе одно співав: „кохайте менших братів, обмивайте їх, витягайте з убожества їх матеріального и морального, навчайте їх бути людьми!“ При сему він йшов за гуманними почуттями серця чоловічого, котрі не зникнуть ніколи, поки люде старати муть ся бути „людьми“ у тому високому зміслі сего слова, яке давав ёму Шевченко у віршах про долю свою, що засадила ёго за книжку з словами:

„Учися серденько! колись
 З нас будуть люде —

Про те я, як думаю, й усі тут сидячі за столом, вістаю при переконані, що нинішня наше згромаджене — не остатне, не вважаючи на те, що кріпацтво вже тільки на ужиток архивів достало ся.

„Страдания народа,“ як сказав другий, близький до Шевченка по таланту й напрямку поет наш Некрасов у тільки що надрукованих віршах своїх*), „не зникнуть од тієї або другої реформи, а будуть ще довго иснувати під тією або другою формою.“ Тим то для людей, хоч скільки небудь бажаючих запомоги лиху народа, завсігда приятно буде зійти ся під прапором идей Шевченка, щоб прочитати або проспівати, як ми сьогодні, ті місця з ёго творів, котрими він своїм послухачам, як сам каже —

Тугу розганяє,
 Хоч сам світом нудить.

Треба-б тільки, щоб такі збори, як нинішній, не проходили без жадних практичних наслідків; проте я й рішив ся сказати тих кілька слів — не задля того, щоб виглосити який-небудь тост. Невподоба тости підіймати при тих обставинах, при котрих вже 14 літ пройшло після смерті Шевченка, и що-року збираються тут люде, шануючі ёго музу, а ще й доси не видані усі ёго твори, ані дневник ёго, ані переписка ёго, ані споминки ёго знакомих, якби слід того жадати од почитателів ёго таланта. Сі матеріяли ще й доси не зібрані.

Проте я прохав би усіх, хто є тут, „помянути“ Шевченка не одним „тихим словом“, а ще й яким небудь ділом. Деякі наші літератори — Полонокий, Тургенев, Марко-Вовчок вже обіцяли вдати до громади що мають у руках з творів Шевченка, або що знають про ёго.

*) Элегія. Отечественныя Записки. 1876, Февраль, стор. 496 — 496.

Художник Ге хоче зібрати усі звістки про малярські праці Шевченка и зробити оцінку ёго діяльності на сёму поли; якби ще кілька чоловік зъявило сёгодня охоту попрацювати в ділі зібраня матеріалів про Шевченка, то на той рік ми знов зібрали ся б з більшим правом на ймена почитателів таланта Шевченка. Хай кожний, хто знає що небудь про ёго, зносить до купи усе, що має...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорскої монархії.

Дня 6. Цвітня розпочались *засідання галицького сойму* по звичайних церемоніях. Намістник гр. Голуховський представив соймови нового маршалка гр. А. Потоцького. Вступна промова маршалка не мала ніякої ціхи політичної, а ограничилась тільки до звичайних формальностей. Зі сторони ряду не внесено майже ніяких предложень, а позаяк и Виділ красвий задля ранної пори соймового збору не міг випрацювати потрібних внесків, то не знаходимо на дневнім порядку соймових засідань важних справ. Внесене п. Гавзнера о побільшеню числа послів з міст, предложене о зміні розграниченя судів повітових в Галичині, внесок кс. Стемпка о ухваленю устави против пляства, внесок рядовий о приналежности судів в справах сервітутових, будова соймового будинку, справоздане з рахунків Виділу краєвого, вибори до всяких комісій и ріжнородні інтерпеляції — от и усе, чим доси займан ся сойм.

Найважнійшою з поміж тих справ е неперечно внесок п. Гавзнера. Справа побільшеня послів з міст до сойму вже від кількох літ точать ся в соймі и обговорює ся в дневниках. Брак достаточного заступництва інтеллігенції в соймі, а лучше сказати, брак інтеллігентних заступників в соймі — викликав неперечно гадку о побільшеню послів з міст. Міста мають бути осередками освіти, інтеллігенції и поступовости; в містах має скуплятись середна кляса, животність кожного народу; скоро буде більше заступників з міст, тим самим буде більше заступників інтеллігенції, більше животности в самім соймі, и сойм отрясе ся з своєї ослапости. Так думаютъ приклонники побільшеня послів з міст.

Тільки ж, думаємо, такі теоретичні виводи не зовсім сходять ся з дійсним станом Галичини. 23 послів входять до сойму гал. з вибору міст и торговельних комнат; крім Львова и Кракова ще 13 міст галицьких висилає заступників своїх (Перемишль, Станиславів, Тернопіль, Броди, Ярослав, Дрогобич, Вїля, Новий Сонч, Тарнів, Решів, Самбір, Стрий, и Коломия). Коли зважимо, що малі посілости вибирають до сойму тільки 74 послів, то годі сказати, щоб міста були так дуже покривдені, а то раз для того, що Галичина в загалі яко дуже переважно рілний край не може рівнятись з іншими краями західними більше торговельними и промисловими, а в-друге, що и наші менші

міста мають сільський характер и не мають таких специфічно-відрубних справ, котрі би в соймі заступати належало. Що Жидова, оуд попитовий, староство та уряд податковий творять переважно истогу наших міст — се сумний, але неперечний факт. — Які ж тут відрубні інтереси?.. Интеллігенція?.. Але ж интеллігенція репрезентує ся тут самими майже урядниками. А чи в користь було би для сойму нашого, коли б в его склад прибуло ще кільकाбайцять послів-урядників, се питанє, на котре вже досвід дотеперішний дав досить ясну відповідь. Коли в соймі брак интеллігентних, працєвитих и независлих людей, то причина сего не в малім числі мійських послів, але в неохоті до політичного ділання серед теперішних обставин. Побільшене мійських послів не сировадить більшої животности сойму, але більше заступників міщанського жидівства. Ми, досвідчені о наслідках тої сили для нашого людю, не маємо охоти ставати в єї обороні. Тим и проясняє ся, для чого и в самім соймі панує неохота против внеску п. Гавзнера — особливо між сільськими послами.

Про ділання инших соймів не маємо нічого знаменитого донести, хіба що ново вибрані молодочехи Слядковский и Вацек вступили до чеського сойму, відкинувшись до тогорічної декларації молодоческих послів, та другий подібний факт, що Италянци з полудневого Тиролю від кількох літ в перший раз явили ся на соймі в Инсбруку.

Дуже характеристично малює Neue Freie Presse, хоч очевидно з централістичним задоволенєм, теперішнє положенє краєвих соймів: „Нинішні сойми не мають ніякого політичного змісту. Сімнайцять зборів громадських збирає ся на те, щоб залагодити адміністраційні справи краєвих громад и виповнити широку їх автономію. Их компетенція ограничена, а хоч конституція, здає ся, первісно віддала власть уставодательну соймам, а Раді державній надала тільки посередну силу, то преді тепер опановує Рада державна цілпй круг компетенцій, а навіть в непевних випадках перемагає могутча сила центрального тіла над слабими провінціональними корпораціями.“

В Уграх: наробила багато шуму интерпеляція Истоного, виголошена в парламенті після цілогодинної бесіди. П. Истоци, порушивши прилюдно „паньюдаїзм“, зворухнув ціле гніздо шершенів. Ціла жидівско ліберальна праса кинулась на интерпелянта, скрізь розносить ся в имени лібералізму дивникарський крик в обороні жидів, а посол Истоци підпадає найогиднішим насмішкам жидівско-ліберальних газет. Для важности цілого питання з становишка суспільно-економічного подаємо цілу интерпеляцію:

„Зваживши, що навіть після оспвідчення п. міністра визнань и просвіти з. д. 4. Липця 1874 не має в Европі держави, в котрій би мали жиди більший вплив и більшу вагу як на Уграх; — зваживши, що сей елемент дуже скоро множить ся в краю, и що залляне краю жидами особливо чужосторонніми звернуло на себе прилюдну опінію; — зваживши, що сей елемент так задля внутрішних своїх власностей як и задля зверхних обяв має не так ціху визнання, як пануючої колись в старожитности системи кастової, — що яко самостійна сила суспільна своїм одностайним стремлінем, вслякими непоконаними способами на політичнім, суспільнім и економічнім полл що-дня робить здобич и випирає нежидівскі еде-

менти а навіть грозять їх цілковитою загладою; — зваживши даліше, що жидівство творить організм космополітичний, що стоить по-над інтереси державні і народні і тільки так довго оказує прихильність для народної справи, як довго чужі або сподівані взаємини політичні заповняють ему перевагу, а тим способом тільки визискує для себе справу народну; — зваживши, що не може бути заданем Угрів, щоби служити за поле для сеї економічної олігархії, і для касти, котра через таку олігархію стремить до свого політичного панованя; — зваживши вконець подібне становище, яке наш ряд, вслід за прикладом інших європейських рядів, заховує супротив ультрамонтанізму і интернаціоналу і соціяльної демокрації, котрі бодай у нас не оуть так дуже небезпечні: — запитую ш. міністерство: 1) чи задумує внесеном приобіцяноі а доси не предложені уставі о инколяті (право поселеня) покласти таму наплывови жидів з заграниці? 2) Чи ряд ставив би запови мирному рухови для власної оборони (зглядно на полю суспільнім) підійнятому через нежидівські елементи против тій наїздній касти? 3) Чи ряд в загалі думає в тій справі зайняти яку становну позицію, чи даліше придержувається своі неутральної політики?*

Справи заграничні.

Сердечне приняте нашого цісаря народом италійским в Венеції причинилось не мало, щоб піднести з'їзд сей по-над обяву політичної ввіжливости. Велику важність сеї події узнає вся праса європейска, а декотрі дивняки доносять, що при сій нагоді були порушені важні справи політичні. Подають навіть, які річи малц бути обговорювані при з'їзді, і розводять ся вже о наслідках нового поєднаня, — але все те лишень догадки, котрі одні другим противорічать. Все однакож треба сподіватись, що зближене до Австрії зробить Італію менше завислою від Німеччини, як се доси було.

Увага загальна звернулася вскорі від Венецького з'їзду до Німеччини на нову яскраву обяву внішної політики Бісмарка. В депеші до кабінету бельгійского вже давнійше висланій а тепер оголошеній робить він ряд бельгійский уважним, що праса бельгійска і всіякі важнійші особи сеї держави оказують ся явно союзниками оппозиції католицкої в Німеччині, похваляючи і заохочуючи туюж Проте домагає ся Бісмарк, щоб Бельгія доповнила свої установи правні так, щоб могла перешкодити всякому діланю, котре б могло небезпечним бути для внутрешного супокою держав сусідних; тепер бо не вистарчили права бельгійські навіть на те, щоб засудити Duchesne'a, котрий листовно оферував ся вбити Бісмарка. Кабінет бельгійский, ставляючи справу Duchesne'a ще раз перед суд, відповів застерігаючи ся против всяких жадань Німеччини що до уставодавства бельгійского, а ціла майже публицистика ненімецка, особливо англійска і французска, виразила задивоване, що Бісмарк так низько сміє цінити независимість Бельгії, котра єсть стережена правами межинародними. Сей час появилася, якби відповідь на се, в однім з півурядових дивняків берлінських статя, що ряд німецкий переконав ся о приготованях

Франції до нової війни а шід час такої Німеччина не може від Бельгії сподіватись правдивої нейтральности, коли вона тепер оказуєсь неприязною. По сім здавалось, що знов велика війна перед дверми, але показалося, що се був лишень великий шум, щоб переголосити фійске політичне депеші до Бельгії.

Поступоване против опозиції католицької продовжавсь в двоякий спосіб. На поли законодавства прийнято вже уставу що до знесеня платі державної для непокірних єпископів а приготавляє ся знесенє державних законів, котрі дозволяють церкві саморяд своїми справами, перепяску в Папою. Крім того ведуть ся дальше процеси и кари против поодиноких єпископів.

У Франції декотрі міністри в своїх відозвах взивають до устанєня ряду республіканського.

В Гіспанії відозва Кабрери хоть не мала скорих більших наслідків, однакож незаперечно внесла розстрій у військо кардістів, котрий небавом мусить привести унадок претендента. Часто вже тепер чувати то о переходах з війська Карлоса до Альфонса, то о карах смерти, котрі виконують ся на зловлєних відступниках від Карлоса.

НОВИНКИ.

— **Загальні збори товариства „Просвіта“** відбудуть ся в Маю, дня 27., в четвер, в латинске свято (Боже Тіло). В тім місяци, здає ся, відбудуть ся також загальні збори *„товариства ім. Шевченка.“*

— **Руский театр у Львові.** Трупша панни Т. Романович дала у Львові від 11. Марца до 11. Цвітня 13 вистав, перших 10 в сали єзуїцького городу, а остатні три в театрі гр. Скарбка. В єзуїцькім городі грані були: 1.) Назар Стодоля; 2.) Заздрісна жінка и Слаба сторона; 3.) Каспер Румпельмаєр и Людвик XIV.; 4.) Псотник; 5.) Дон Жуан; 6.) Шельменко наймит; 7.) Підгір'яне; 8.) Наталка Полтавка; 9.) Дови на мужа и Берко запечатаний; 10.) Від степеня до степеня. Відтак grano в театрі гр. Скарбка, у-купі з польськими представлєнями: 11.) Наталка Полтавка; 12.) Школяр на мандрівці; 13.) Заручини на селі (Сватанє на вечернигях або Українці). Grano отже 6 оригінальних штук и 9 переложєних з французького, німецького и польського. Гра акторів була в загалі старанна. Участь публки в сали єзуїцького городу не дуже велика, однако на кількох представлєнях, як Наталка Полтавка и на остатнім, заняті були майже всі місця. Головна причина малої участи публки — маленькість и нужденність сали и положєне єї далеко від середини міста и неприястунне задля злої дороги. — Представлєня в театрі гр. Скарбка знадли численну публку польску, особливо на першу и другу виставу. Помимо того, що гра наших артистів вже була нам досить знана, ми, признаємось, бояли ся о виступ їх в театрі гр. Скарбка, по-при виступленю польских столичних артистів, котрі завсїгди грали наперед. Однак показало ся, що Русини своїм театром не повстидають ся: доказом сєго симпатичні обьяви публки и прихильні оцінки майже ві воіх польских газетях, котрі запрошують наш

театр, щоб и на другий раз, коли з'явиться ся у Львові, дарав представлення разом з польськими артистами. Однак мусимо деякі свої уваги зробити що до вистав в театрі г-р. Скарбка. Наталку, Полтавку треба трохи инакше инсценувати, именно 1-ий и 2-ий акт треба стягнути в оден (властиво вони и становлять лиш оден акт): бо тепер 1-й акт складає ся лише з 2 сцен, в котрих лишень! дві особи виступають, — подібно и 2-ий акт. Тим-то мало життя видко на сцені. Відтак придовгі діалоги треба скоротити, особливо коли грає ся перед мішаною публікою, котра бесіди Возьного й не розуміє, Гра акторів була добра, особливо сподобав ся п. Сановский в роли Макогошенка, тільки роля Возьного невідповідно була обсаджена: п. Стефурак, котрий впрочім комічні роли дуже добре грає, віддав її мляво.

На другу и третю виставу в театрі Скарбка вибрано дуже слабкі штуки: „Школяр на мандрівці“ є переклад слабенького польського оригіналу (Przybłeda), а „Заручини на селі“ ще слабшим первотвором українським. Однак дирекция руского театру о стілько в тім невинна, що дирекция польского театру жадала на ті два рази одноактових опереток з життя народного, яких у нас є небогато. Найгірше випало друге представлене через те, що мало життя було на сцені, а головну ролю школяря виголосив п. Лукіян, артист театру польского, так тихо, що майже зовсім не було можна его зрозуміти. — Зі Львова поїхав наш театр до Тернополя; сподіваємось, що тамашні Русини и в загалі тамашня публіка приймуть его широко и сердечно, як и заслугує.

— **З Бережан.** Перечитавши безъименну допись в 2-ім ч. Правди с. р. о науці руского языка в бережанській гімназії ждав я, чи по першій курсі не справить може дописуватель хибних вістей, які подає в згаданій дописи. Дарма! не джду ся; треба справити самому.

Не стану я боронити себе, бо говорити pro domo sua на кожний злучай річ не дуже мила. Але відперти хибні вісти про моїх товаришів в заводи виджу ся примушенням тим більше, що товариші сі, котрих приязню чваню ся, котрих честь завсігди мені дорога, могли би легко підозрівати, що або я сам, або хтось в моїм имени згаданою дописею настав на їх честь.

В відповідь отже на поодинокі замітки скажу и я:

Сумно справді, що дирекция — и то видить ся не одної нашої гімназії — не має кому приділяти науки языка руского, а самим некваліфікованим до того; але в тім ні вина дирекції, ні вина наша, с. є. сих некваліфікованих до руского языка учителів. Вина в недостатку учителів кваліфікованих. А в чім глядати причини сього недостатку, се річ так загально відома, що и говорити о тім нема що. З тоїж самої причини и до польского и німецкого языка нема потрібного числа учителів. А до руского языка сей недостаток мусить оказати ся ще більшим длятого, що з причини надъобовязковости предмету мусить він бути розділений в кожній гімназії що найменше між трѣх учителів. Колиж хто не кваліфікує ся до викладаня языка руского, а до інших предметів, то чи дивниця, що при скуднім часі не робить з дилетантизму умітних студій над русчиною, що не старає ся о помічні книжки до тої науки або и не знає о них? А признавати ся відтак з тим, я по крайній мірі не видів бим причини отидати ся. Річ також конечна, що, доки Русинів стане, доти и будуть між ними різні гадки чи то „убѣдження“, и доти різно

Бєсти ся буде наука рєчнини, як то буває и в инших предметах, хочби и в математиці, з чого одлако не виходить, що зарав вже наука веде ся нездало. Тільки що до заміток против п. Паславского. — Що до заміток против о. Соневицкого, думаю, стане сказати, що тому профєсорови, за тактовне поступованє від товаришів як и молодежи и всеї околиці високо поважаному, котрого працю нашi високi власти завсiгди узнають, наша митрополича консисторiя дала тяжко почути свою власть за тое одно, що важив ся учебники релiгii Цирика назвати зовсiм нездалими. Колиж наконєць додам, що, о скiлько се менi може бути вiдомим, наука руского языка вiдбуває ся в нашiй лiмназiї як найправильнiйше на рiвни ис всiма иншими предметами, як найточнiйше пiсля истнующих принципiв и пляну наукового, о чiм свiдчать протоколи конференций так звичайних як и при нагодi лiюстраций ц. к. инспектора вiдбуваних, то стане кождому ясно, як красну вiдилату дiстали в дописи ч. 2. „Правди“ тутешнi учители Русини, котрим хотя недостас квалифiкацiї до руского языка, то не хибує певно як найлiпшої волi и ревности в удiляню сеi науки.

На послiднi слова безiменного дописователя вiдповiдаючи могу запевнити єго, що на Мазурах нема нi одного учителя Русина, до руского языка квалифiкованого, а тим, якi там суть, так є добре, що — знаю се вiд них самих — зовсiм не мають охоти пересилати ся скода и виставляти ся на подiбнi злосливi напасти, на якi би тут були нараженi.

Константин Лучакiвский,

учитель в лiмназiї бережанокiй.

(Помiщаємо дуже радо се письмо вп. К. Лучакiвского, мусимо однако деякi своi уваги додати, имено: 1) Ани дописуватель не жадав ани редакция не жадає, щоби руского языка учили самi тiлько квалифiкованi до того учители; сам п. Лучакiвский, о скiлько знаємо, не має квалифiкацiї з русчини, а однако дописуватель признав єму спосiбнiсть до научуваня сєго языка. 2) Наглядати, щоб якого небудь предмету (отже и руского языка) учили лиш спосiбнi до того люде, повиннi дирекция лiмназiї, тiло учительске и Рада шкiльна; а сли мiж учителями якоi лiмназiї нема спосiбних, то належтє о них постарати ся. 3) Кождий Русин яко приватний чоловiк може мати якi хоче „убiдження“, однак яко учитель муситє стосувати ся до учебникiв. Навiть учителям нiмецкого языка (де вже не о язык, але лише о правопись ходитє) устави шкiльнi не дозволяють цiлком ити за своiми „убiдженнями“. 4) Чуємо радо, що о. Соневицкий назвав учебники о. Цирика нездалими, — але чи се зробив заделя *їх* языка? 5) Чи квалифiкованi чи нi, але таки суть на Мазурах учители, котрi б потрафили лiпше учити руского языка, нiж не оден, що вчить єго на Руси. Не гадаємо, щоби нi оден з них не хотiв йти до схiдної Галичини; а в прочiм, коби так о польский язык ходило, чи-ж Рада Шкiльна вагала-б ся хоч одну хвильку перенести и кiлькадесять учителiв з одного кiнца Галичини на другий? 6) Дописуватель зовсiм не виступав против о. Соневицкого и н. яко против учителiв в загалi, лиш против *їх* научуваня руского языка. — *Редакция.*)

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІЇ.

— *Вн. Гр. Іванькови.* Письмо Ваше дістали-смо; щодо видання „Правди“ одвітно ширше у найблизшій н-рі. З поезій помістим би-смо першу незабаром, коли згодите ся, щоб випустити 10 віршів у середині від слів „Ну, що-ж? Тепер краще“ аж до слів „так серце зомліє“ (котрі вірші після нашої гадки поують звязь), а крім того кілька слів трохи змінити.

— *Вн. товариство „Дружний Духвар.“* Задля недостатку місця Ваших виказів не могли-смо в сім н-рі помістити.

Оголошенє конкурсу.

Виділ „Рускої Бесіди“ у Львові признає за написане в язиці рускім творів драматичних зо співами (опереток, комедий зо співами, мелодрам) дві премії, першу в квоті двісті зр., а другу в квоті сто з. р. а. н. Твори мають бути оригінальні и основувати ся на исторії або на переказах и обичаях нашого народа.

Убігаючи ся о одну з тих премій звольте свої праці надіслати найдалше до 1. Мая 1876 р. виділови „Рускої Бесіди“ у Львові.

До оціненя надісланих праць визначить виділ „Рускої Бесіди“ комісією з мужів фахових, котра більшою голосів премії тим творам признаєть, котрі за релятивно найлучші а враз за самі собою добрі осудить.

Преміовані кусні зістають власністю автора, а Р. Бесіда через преміоване позискує лиш право представляти їх в театрі стоячим під єї зарядом, на-коли сама постарас ся о музику до тих творів.

Убігаючи ся о премії звольте свої праці надсилати беззимжно, а адреси свої подати в окремих опечатаних конвертах, подаючи зразом знак, по котрім їх працю від других можна відрізнити.

Від виділу „Рускої Бесіди.“

У Львові дня 10. Марця 1875.

Кароль Климович

на улиці Валовій, нр. 11, поручає:

Цукер найліпший в головах, 1 фунт по	29	кр.
„ другий	28	„
Кава Цейлон, велика	1 зр.	—
„ добра	96 и 92	„
Мідаля виборові	60	„
Розинки красні	44, 36 и 32	„
Гербата російська	1'80, 2, 3 и 4	зр.

Звертаю увагу на добірні вистоялі вина угорські, по ціні від 60 кр.
Особливо зеленьк по 1 зр. ав.

Од вічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

3 Дружній Товариство Іванъ Шовковск. — Від редакції Фр. Сарацинск.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (інсерати) платить ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

В справі видавництва „Правди“.

Редакция „Правди“ діставала и дістає листи з Галичини и України, в котрих висказують ся бажаня передплатників и прихильників „Правди“ и подають ся всілякі проекти що до піднесеня єї. Дякуємо сердечно за оказувану нам прихильність; бажаня ж и ради наших передплатників поважаємо високо, тому и хочемо їх тут докладніше обговорити. Задля того псміщаємо сей лист особи нам незнакомі з України (пропускаючи в нім тільки дещо менше важного задля скороченя):

Високоповажна Редакціє! Обертаючись в-перше до Вашої ласки з моім листом, я бажав би сказати про наше рідно письмо „Правда“ и про людей, котрі напинають усі сили, щоб підтримати и збільшити сей орган на користь рідному ділу...

Перш усєго, піхто не почне спорити, що, чим більша буде популярність якого письма, тим більше виграє идея, яку проводять письмо. Популярність „Правди“, на кілька мені знаємо, надто мала. Не далі як торік я чув з певних жерел, що на Україну виписувалось Вашого письма тільки 47 екземплярів! В Галичині у Вас єї розходилося тогді-ж біля 400 екземплярів. И так письмо, від котрого майже залежить існуванє цілої народности, письмо, котре бере ся за народню самостійність 16-ти мільонів людю, письмо, котрому треба мати историчне значінє, розходить ся по світові тільки в 450-ти ексемплярах! Від чого-ж така сумна доля дорогого для нас львівського письма? Від чого на українській же мові видавана „Основа“ мала далеко більше передплатників, а московскі журнали (як „Вѣстникъ Европы“, „Отечественные Записки“, „Дѣло“ и инші) лічать у себе їх по кілька тисяч? В наш вік поступу журнал чи часопись цінує ся по идеи, котру він проводить. Идея „Правди“ не кілько не гірш прямиуваня якого небудь „Дѣла“ або „Вѣстника Европы“. Що-ж таке є, що боронить сій идеи розростатись по світі, ширшати и рости через свій орган, що-часу добуваючи собі діячів и робітників проміж

тим людом, за котрого вона воює? Подумати, що Українці у нас, а у Вас Галичане на віки відцурались од усього рідного и зневажають все, що нагадує ім їхню ріднину, — ніхто не посміє: вже кілька було виданій Тарасового Кобзаря на Україні, а тепера осталося ёго в продажі не більш двох книжок, та й ті, здає ся, куплені по двацять пять карбованців кожда...

Мав я у сім ділі розмову з одним знаємим, щирим народовцем, котрий однако сёго року не виписував „Правди“, тому, як казав, що „книжечка тоненька, небагацько в ній є, а коштує мовби и добра.“ Я доказував свому знаємому, що треба, як мога, більш завербовувати до виписки Вашого письма; що зібравшись з коштом „Правда“ почне видаватись в більших розмірах и поміщати ме в собі статі красчі сёгочасних; — він казав, що так робити нияк; що треба перш „Правді“ получшати, тогді в неї будуть и передплатники, и сказав мені, що він вже відіслав гроші на московский журнал. Такі слова мені завчастя лучалось слухати од людей, для котрих усе, що торкає ся України и Українців, представляє пряму вагу. Після сёго я задумавсь: згадавши, якою „Правда“ виходила торік и поза-торік, и зрівнявши її з московскими журналами, найшов тоненьку нашу „Правду“ з невеличкими повістями, котрі друкують ся по пів року, такою бідною, що мені аж жалко єї стало! Згадавши до того, що се у нас оден тільки на Україні орґан, виджаний на українській мові, що се одно тільки письмо, котре воює за українську идею, мене взяло зло на тих людей, котрі зовуть себе патріотами, народовцями, народолюбцями и допустили до таких обстановин воюющий за їх діло орґан. Але споглянувши з другого боку, я знайшов де-яких з них и правими. И ось від чого: чоловік, котрий працює задля розвою тої громади, серед котрої він живе, як-що ся громада складає ся з людей освічених, в руках з яким nebude московским журналом, симпатизуючим нашій идеї, зробити далеко більш, ніж з „Правдою“. Богата беллетристика сих журналів, до котрої найбільш прихильна громада, ні в яким разі не зрівнає ся з беллетристичними статями „Правди“. Романи и повісти знакомлять публику з новим стросм життя, передають їй сёгочасні идеї; таку книжку всякий з охотою читати ме, тогді як збірник нумерів „Правди“ за цілий рік подарує трёма, богато чотирма або пятама коштовними статями. Сказати, що „Правда“ й дешевша; так на се-ж ніхто не вважає: хай вона красче більш коштує, та тільки більш и дає, — от як тут люде міркують!

Звідси моя Вам щира порада: щоб достати „Правді“ передплатників, щоб дати їй могу розходитись по світі и голосити свою идею, треба нам додати усіх сил, як мога більш, розширити и обогатити видане Вашого письма. У Вас тепер є власна друкарня; коли у Вас нема кошту и матеріялу — оберніть ся з проханем до своїх людей, як у себе так и на Україну: ніхто, я гадаю, з них не відкаже шановній Редакції в таких щирим и полезнім ділі. Видайте два-три нумери богатших над перші — и на той рік у Вас в двічі стане більш передплатників!

На се так щире и прихильне письмо — отсе наша відповідь:

Перед всім ми це гадаємо и не можемо робити конкуренцію російським журналам, таким як „Вестникъ Европы“, „Отечеств. Записки“ и и., котрі виходять книжками 30-аркушевиими що місяць и против котрих „Правда“, хочби и в двое більшою стала, все таки ще буде маленька. Ми не рахуємо на те, щоби той, хто передплачує „Правду“, не потребував вже російських журналів; тільки думаємо що „Правда“ для Українців повинна бути доповненем російських журналів подаючи многі такі річи, котрих не знайдеш в тих журналах, и подаючи не тільки сі річи але и беллетристику и т. и. в рідній мові. Передплата ж „Правди“ не є так висока, щоби по-при якім російським журналі або газеті не можна виписувати и „Правди“.

Розширити значно об'єм „Правди“, підвисцяючи враз передплату, не можемо, задля того, що Галичаде, а именню народовці галицькі, суть в загалі так бідні, що більше як 6 зр. на рік многим приходило б дуже тяжко платити, а через те ми може більше передплатників в Галичині би втратили ніж на Україні зискали.

Однако ми старали ся и стараємось неустанно всіми силами, щоби „Правду“ без підвисшеня передплати розширити. У минулїм роціми побільшили об'єм кожного н-ра з 2-х арк. на $2\frac{1}{2}$ арк., що становить 6 аркушів на рік; а сего року зачинаємо „Правду“ через половину або й більше видавати дрібнішим друком, через що теперішні $2\frac{1}{2}$ арк. рівняють ся давнішим 3 аркушам. Так ми готові поступенно и дальше розширяти об'єм „Правди“. *Нехай и. пр. приступить тепер 70 — 80 нових передплатників, а ми станемо зараз кождий н-р. видавати в 3 аркуші.*

Видавництво „Правди“ не може мати від друкарні „товариства им. Шевченка“ такої підмоги, як многі гадають. Друкарня ся друкує нам вправді наше часописьмо за низшу ціну ніж яка-небудь инша друкарня, и за те складаємо товариству им. Шевченка прилюдно подяку: але взяти на себе видаванє „Правди“ товариство се ані по своїм статутам не може, ані не можна від него с'єго жадати, бо воно все ще має багато клопоту и видатків з тим, щоби инвентар друкарні доповнити та довги повишувати.

Редакция „Правди“ старає ся також всіми силами, щоби внутренню вартість „Правди“ піднести. Се старанє наше; гадаємо, признасть кождий, хто порівнає н. пр. сей річник з минулїм. Ми задля того й удавали ся до найзнаменитших писателів наших в Галичині и в Україні, просячи у них підмоги, и тепер знов прилюдно просимо всіх, хто може, причиняти ся своїми працями

до піднесення нашого часописьма, єдиного орґана малоруського в цілій Руси...

Ще кілька слів про домагання, які часто чуємо від Русинів галицьких, щоби „Правду“ видавати частійше, 4 або хоч 3 рази на місяць. Узнаємо дуже добре великий хосен такого частійшого видавання: але трудности тут заходять так великі, що на довгий час ще о тім не можемо думати. На тепер можливе тільки побільшенє обьєму кожного н-ра, а се наступить, повторяємо ще раз, — без підвиснення передплати — за побільшенем числа пре-нумерантів.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

БУЖАНЕ.

(Прочитавши Хмельницкому П. Куліша.)

Бужане, Бужане,
 Ви козачі люди,
 Понесла ся ваша слава
 Українов усюди.
 У думках и піснях
 Вас, герої-дуки,
 Споминають, величають
 Ваші праонуки.
 Дали ви нам приклад,
 Як за правду, волю
 Оступитись й віддаляти
 Гіркую недолю.

Тому, братя мої,
 З просоня збудім ся
 И пильнійше та щирійше
 До праці возьмім ся:
 Щоб правду добути,
 А кривду здушити,
 Бо вже тяжко безталанним
 На сім світі жити!
 Святої ми правди
 Ще крихітку мали,
 И ту змісні недоляшки
 Вже нам відобрали.

Боронім ся, братя,
Як колись Бужане:
Або правди ся добемо,
Або нас не стане!

Міщане Бужане,
Ви козачі люди,
Русин щирий и правдивий
Про вас не забуде!
И у думах, піснях
Ме вас величати
Й про лицароку вашу славу
Внукам повідати.
1868.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК и ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

(Дальше.)

VII.

Розлука з чоловіком, котрого кохавш, нагонить завсігди и журбу и тугу; але не в кожному зрості ся туга, ся журба виказують одинакий вплив. В молоді и в зрілі літа не однаково чувствує серце и любов и ненависть, и печаль и радість. Розлука Рисі з Джуром нагнала на Рисю велику журбу, велику тугу: але-ж Рися в-перше любила, в-перше и журилась! в-перше боліло її дівоче серце; в-перше рвалось воно з грудей — туди, за ним!.. в-перше до неї впав на душу камінь печали! Рися страшенно страждала, щиро мучилась; але-ж муки ті були першими муками в її житті... А перші муки не довговічні! — Тим то трохи-по-троху муки Рисі становились менш и менш: журба спадала, смуток минав; молоде серце втихомирювалось и привикало ждати. Трохи-по-троху минали для Рисі безсонні ночі, душа заспокоювалась и зоставалось в серці тихе, спокійне коханє напоєне и приспане надією. А надія — надія

велика сила! кого вона не заспокоїть, кого не приспить, наче ніжна мати, пригорнувши до лона свою немовлячу дитину! Липимо-ж ми до якого часу Рису з її надією, покіль не зустрінемося з нею в другій частині нашої хроніки, и вернімося до других наших знайомих, — жильців благодатної Жуківки!...

Незабавом після виїзду Джура з Жуківки, Семен поїхав у Смутний-Кут до Віренка. Хутор Віренка справді був якийсь смутний. Через невеличкий ставок лежала гребля обсажена вербами. На однім кінці греблі стояла хата на дві половини; на одинбі комора, далі конюшня плетена з ліщини, за конюшнею йшли хліви, повітка, за ними клуня; за клунею на горбі віковічна дубина; були дуби обіймищів в-двое або и в-трое. В-праворуч тяглися тютюнники, а за ними садок з омшеником; в-ліворуч манячила довга біла камяниця, біля котрої стояли височенні залізні димарі: хоча й гордо, але смутно дивились вони округ себе на ті поруби лісів, котрі сплюндровали люде и дим з котрих перепустили у ті димарі, замисливши варить сахар, и виваривши замісто сахару — банкруцтво господарів Смутного-Куту!.. Отся камяниця — був сахарний завод, збудований попереднім господарем Смутного-Кута Ломачкою літ за пять до знесеня крѣпацтва. Ломачка був чоловік на всі руки!.. до чого хоч, привернеш його! Явився якийсь до його Німець з Прусів и підбив будувать завод. Збудували, насіяли буряків, стали робить сахар. Покіль були крѣпаки, покіль був даремний труд, не купована сила — завод йшов; але як знесли крѣпацтво та прийшлося наймать робітників — завод сів!.. Повести хазяйство вольною силою Ломачка не вмів, не вмів прирівнятья до нового строю, хотів жить, як жив за крѣпацтва; а грошей нема! Став Ломачка позичать. Позичав, позичав: прийшлося оддавать — нічим!.. до-позичався до того, що Смутний Кут продали публично з під молотка! Віренко перекупив його вже з других рук. — Так отсей то завод з своїми димарями був наче монумент того безголова, з яким наші пани вели свої хозяйства... се був печальний монумент печального крѣпацкогo часу. На другім кінці греблі над самою дорогою стояв новенький чепуренький, покритий соломою домок з помалѣваними віконницями: двір біля домика був великий, чистий; під вікнами був цвітник. От — и уся оселя Смутного Кута! О-круг його шумів ліс и ліс. Найблизше селище від Кута було за три верстви. Проїздної дороги через Кут не лежало; ніщо й ніхто, крѣме Кутян, не ворухив тут спокою! Тихо було наче в монастирі и хутор Віренка походив більш на скит чещів, ніж на

осею освічених мирян!.. Коли б мені довелось тікати од людей, щоб спасати душу, я б утік у Смутний Кут! тут би я оглядав природу, слухав, як на весні щебечуть соловії, трещать иволги и кують зазулі!.. слухав би, як шумить гай, як в осени и зимою скиглять сіроманці и реве вітер, и не чув би людскої ричи, або вірній, чув би людей и дивився на їх тільки тогді, коли б сам того бажав... Отже Віренко поселився тут не ради спасеня душі, він поселився тут з семеню. Проблукавши по волі й по неволі літ десять по світу, сполосовавши Россию вдовж и впоперек од Білого до Чорного моря, од Висли до Волги, надивившись на людей и на їх жите, проковтнувши не одну мірку лиха, — він одкупився від циганских переїздів, одкупився дорогою ціною: молодими літами, жвавостю и здоровем; и здобувши вірну ніжну дружину, за котру б оддав увесь світ, поселився він з нею и з трема маленькими дітками у Смутнім Куті, як мовляв він сам, „доживати віку“. Підтоптався він, спав з себе и не годився вже на жваву громадску працю: але серце ёго не зостарилось, воно молоділо від віри в кращу будущину народа... и сів Віренко в хуторі, бажючи заспокоїтись, пахати землю, доглядати своїх дітей и по волі взятись за деяку літературну працю.

Приятелів у Віренка було мало, а ворогів — доволі; бо Віренко не вмів ховати правди, різав він її кожному в вічі! не вмів він лукавувати думками, кривить душею: чоловік простий, без жодної заздрости, чоловік з головою, справедливий, щирий... Таких людей у нас не люблять и вважають їх завжди за неспокійних, невживчих... Та воно й правда! як же вживеться брехня з справедливостю, хитрость з щиростю!

Жук хоч и знав Віренка ще давно, коли він був дитиною, а Віренко молодшим паробком, — але знав він ёго тільки з виду. Тепер він пізнав Віренкову душу, серце, освіту и розвій и любив Віренка. Віренко не вважав на те, що він далеко старіший від Жука, більш знає жите и людей, більш має житєвого досвіду! Ні, він ніколи, ні разу ні в чому не нагадав про се Жуку, а держався з ім як з ровесником, як з рівнею и на помилку Жука вказував так скусно, що Жуку здавалось, наче він сам зрозумів свою помилку. Одно слово: Віренко, не дававши ні якої пощади людям запосливим, більш усього оберігав самолюбє у людей прямих, чесних и простих.

„Правдиве самолюбє, правдиве самоповажанє,“ говорив Ві-

ренко, „така святиня у чоловіка, котрої не слід ображати: без самолюб'я, без самоповажання — чоловік все одно, що старий жіночий стоптаний червик.“

Жук и Віренко здружились и стали частенько їздити один до другого. Раз Жук завіз з Віренком розмову про своє любиме бажання: завести позичкову касу.

— „Діло добре,“ сказав Віренко, „та тільки піде воно вірно и стане міцно лиш тогді, коли його заложить на умові асоціації, коли до його прилучиться сільська громада.“

„Так, так!“ одповів Жук; „я инак и не мізкую! бо коли я сам від себе заведу касу, з сього громаді невелика користь буде... Треба так діло ставити, щоб його вела сама громада, щоб громада зрозуміла усю користь від каси.“

— „Отсе й трудно!“ сказав Віренко. „Нема спору, що громадяне підуть до каси за позичкою, але самі, яко члени, до каси ледве чи прилучаться; бо між нашими сільськими людьми, хоча й живе поговорка „що в гурті каша їстися,“ але ж справжнього гуртового духу нема!.. Спаси-Біг жидам та становим: вони з панами вигнали сей дух и роз'єдинили наших громадян.“

„Мені здається, ви помиляєтесь,“ одповів Жук. „Хиба наші „толоки“ не гуртова праця?“

— „Праця гуртова, але не для гурту а для одного чоловіка. Ось послушайте, я розкажу вам, як я пробував завести асоціацію на селі. Отут верстов зо чотири од мого хутора єсть невеличке село Куцівка — на половину воно з „казених“ крестян, на половину з „временно-обязаних“. У Куцівці нема ніякого млина и їздять Куцівці за 8 верст у млин, аж у Маряновку. У мене в хуторі теж святе: нема млина, усюди ліс; де не настав млин — не молоти же він; а Куцівці мають у себе дуже вдачне для млина місце. От поїхав я у Куцівку в неділю: біля шинку, як водиться, зібралась громада. Став я їм говорити, щоб спорудити громадський вітряк. Я, кажу, дам дерево, залізо и каміне, а у вас свої майстри єсть, от и нехай вони поставлять у вас на могилі вітряк. Єсть у вас и чоловік такий, що колись мірошниковав у Маряновці: візьмемо його у мірошники, нехай він меле и мені и вам даром; а те млинове, що брати мемо з других хуторян, продамо и з тих грошей заплатимо мірошникові, а що зостанеться, будем складувати на всякий злучай, або купувати мемо гуртом сіль, деготь, ремінь.“ Слухали, слухали мене Куцівці и стали на тому, що „треба подумати“. Через тиждень приходять до мене. — „А що,“ питаю, „надумались?“ — „Надумались, пане!“ — „Що-ж?“ — „Та що, не приходиться так!..

чудно якось, що млин не має свого господаря, а знов чудно, щоб і грошей не ділять... Ми придумали ось як: беріть собі оту нашу гору і ставте собі млин, а за землю молоти майте пан даром." Довго я бився з ними, нічого не вийшло! Хотів, щоб продали мені під млин землю, і на те не згодились. От я, щоб вивідати у їх ума, підослав шинкаря жида купити землю... Ну жидові згодились продати землю за три відра горілки, а мені говорили, що ні за що тієї землі не продають, бо може колись самі зберуться поставити вітряк... Не треба вам казати, що я не взяв через жидівські руки землі; ставити му у себе топчак; але-ж подумайте, як то трудно нашому братові заповідати яке будь діло з селянами! Не вірять вони нам, а до того й засліплені темнотою, так що й самі свої користи не розуміють. Ім завсігди здається, що пан хоче обдурити їх. Жид піддержує між ними недовіре до панів..."

„Що-ж! не можна їх і винуватити за се!.. недовіре — плід історії."

— „Я й не винувачу їх... я кажу тільки про те, як довго ще треба ждати того часу, коли селяне стануть вважати і нас за людей і вірити муть нам більш ніж жидам." —

Така річ Віренка запалила Жука. Не довго думавши, став він побиватися, щоб завести позичкову касу. Порадився з матерю; мати згодилась з думкою Жука; хоча трохи и поживала головою, одначе не заборонила синові узяти тисячу карбованців, щоб заложити касу.

Раз в неділю після служби Жук завізав до себе пан-отця и чоловік двайцять розумніших громадян з Куликівки и став їм викладувати свої уваги про касу.

„Я дам вам в позичку," говорив Жук, „тисячу карбованців; от-се й буде ґрунт, на котрому збудуємо касу. Хто пристане до товариства, повинен що місяця вкладувати в касу по четвертаку, значить: на рік 3 карбованці. Кожен товариш має право позичити у касі стільки грошей, скільки коштувати ме половина його робочого товару. Приміром: у мене три пари волів; коштують вони 200 карбованців, значить в позичку мені з каси можна узяти 100 карб. — Срок позички положимо не дальш як на рік за 6 процентів. Отсю суму и проценти можна виплачувати и частками, місячно. Половину баришів, котрі зберуться з процентів — будемо повертати на виплату моєї тисячі."

Громадяне мовчки слухали Жука и чухали потилиці.

„Що-ж! як вам здається моя річ?" спитав Жук.

— „Та воно, бачте, паничу! поздоров Боже вас!.. річ ваша гарна, та діло якесь чудне...“ одновів оден з громадян.

„Чим же воно чудне?“

— „Та тим, що у нас сего з-роду не було; привикли, бачте, ми позичать коли треба гроші, — хоч у вашого отця, як був живий... нехай над ним земля пером! хоч у вашої матусі, пошли їй и вам Господи многі літа!...“

„А в жида хиба не позичаєте?“ спитав Жук.

— „Грапляється... беремо и в жида.“

„И виплачуєте в двое?“

— „Буває! буває и в трое...“

„Ну, бач!.. так хиба вам не краще позичать у своїй касі ніж у жида?“

— „Де то вже не краще?... краще!.. та кажу ж, щосьчудне. Як ви порадите, батюшка?“ обернувся один козак до пан-отця.

— „Моя рада така, що Семен Іванович хоче вам добра! Тільки от и я не розберу: хто ж заправляти ме у нас кассою?“

„Як хто!“ одповів Жук; „и самеж товариство! Прпшіром: буде у нас 20 товаришів, ну й виберемо з їх чолокік пять, вони й заправляти муть...“

Стали громадяне думать між себе, стали радиться, розсуждать: один звертав увагу на те, що „де держати мемо гроші? хиба в церкві!“ другий дивовав ся тому, що виходить воно так, „наче чоловік сам у себе позичає“; а в кінець усі запитали пан-отця: чи не буде за се чого од начальства? чи не оштрафують за се? чи не скажуть: як ви сміли заводить свою касу, коли каса єсть при волости?“ Жук заспокоював їх, кажучи, що касу не инак заведуть, як спитавши начальство, аж самого міністра, и знов став виясняти їм, як повинна завестись каса, як и хто орудовати ме єю, яка буде користь од неї и т. д.

Громадяне вірили, що Жук не хоче обманювати їх, не хоче підвести їх під геца, але все таки якось з сумлінням слухали ёго, стоячи більш усього на тому, що „коли б за се не було чого від начальства.“

„Коли так,“ сказав Жук, „так зробім ось як: я випишу вам отсе все на бумазі, а ви підіть з нею до посередника, або не в город, до комісаря, та й попитайте, що вони скажуть.“

— „Хиба так!.. отак добре! так краще!“ одповіли громадяне.

Днів через три завернули до Жука Сопун и Оскерко. Слово по слову Оскерко спитав Жука:

— „А я чув, що ви добре діло підіймаєте: хочете завести позичкову кассу?“

„Хочу, та не знаю, чи буде вдача.“

— „Пильнуйте, щоб була касса для народа — се перший камінь, на котрому можна збудовать розвій народній сили...“

„Так!“ одповів Жук.

— „Знаєте, ведучи кассу и стоячи раз-у-раз біля народу, можна робить великий вплив на погляд народній, можна звертати уваги громади з касси и на що инче...“ говорив Оскерко.

Жук глянув на ёго так, наче пятака дав, и сказав: „я вас не зрозумів.“

— „Діло ясне,“ проводив Оскерко: „можна помалецьку привертати народ до вчення, вияснить ёму причину ёго убожества, здирство яко він терпить, ярмо котре він носить; нагадати ёму про старовину, про волю... одно слово: можна, заслонившись кассою, принести користь.“

Жук глянув на Оскерку: Оскерко спустив очи на чоботи... Жук всміхнувся и одповів:

„В один віз не приходиться запрягати вола й коня. Коли я стану до касси примішувати и політику, так зроблю те, що вийде, як кажуть, ні Богу свічка, ні чорту кочерга! Народ треба спершу визволити з економічної неволі, з ярма спекулянтів и баришників; треба підняти ёго добробит, а коли у ёго буде що їсти й пити, тогді мож поговорити з ним и про щось инче... Але — се далекий ще час!..“

— „Отсе — то й шкодить нам,“ перебив ёго Оскерко, „що ми це навчилися ще й досі робити те сьогодні, що можна робить; а завжді одкладаємо на завтра те, що треба робить сьогодні!“

Жук розгорівся. „Ні!“ сказав він; „нам шкодить не те, а те, що ми привикли разом стріляти по два зайці! разом запрягати коня и вола;... не збудовавши хати ставимо піч... усюди нам треба примішати „щось инче...“ Заведемо школу для народа и зараз хлопцям и бухнемо: „нема Бога!“ Станемо розповідати про землю, про дощ — и прилетимо сюди и Січ и Гонту... нам, конечно, зараз замажуть рот... Ми тогді й сидимо зложивши руки, виповатимо уряд, плачемось, що нам усе заборонено, що нам нічого не можна робить!.. а діла справжні ёго, діла потрібного народови ми не бачимо!.. Усі ми ділимось на двоє: одні спершу кричать, а потім плачуть; другі мовчать — та видають себе авторитетами, богами з Олімпа: послухаєш їх, просто на речах, наче на органі, а кинься до діла? спитай отих „Генералів“ — що вони роблять? нічогоосінь-

ко!.. От-що нам ікодить!.. усякий хоче ватажковати, а робить нікому... „Усе пани та пани, а хто-ж на греблю?..“

Оскерко підскочив, и став видавать з себе завязтого червоного ліберала. Опоун підойшов до Жука и тихенько сіпнув ёго за полу...

Минуло ще тижнів зо два. Раз під двором Жучихи задзвонив дзвоник и зупинився візок, з котрого виліз якийсь мужчина и ввійшов у двір.

„Хто се такий приїхав?“ сказала Жучиха, дивлячись у вікно.

„Се становий!“ одповів Иван и пішов одчинять приїзжому двері.

„Я отсе до вас по ділу,“ сказав становий Жукові.

„А хибаж у нас трапляється, щоб становий заїхав коли без діла?“ пошутковав Жук. „Ну, кажіть-же, яке там у вас діло до мене?“

Становий достав папери, подав Жуку и промовив: „велоно з Губернії підсогласить панів, чи не пожертвує хто чого на монумент Лермонтову... Так отсе я й до вас за сим...“

„Добре,“ одповів Жук, достав з кишені три карбованці и подав іх становому, говорячи: „чим багаті, тим раді.“

Становий сховав гроші и папери и закурив папироску.

— „Скучно тепер на хуторі... Осінь... грязько...“ заговорив становий.

„Ми не скучаємо,“ одповів Жук.

— „Хиба у гості часто їздите?“

„Ні! більш дома! та й ні куди їздить.“

— „Де вам нікуди! кругом вас сусіди: он Хмара, Ракович, Колімісць; знов недавно переїхав сюди Віренко, чоловік звісний... та ви-ж ёго знаєте... ви, здається, були у ёго?“

„Був!“

— „Ну, от вам! хибя мало сусід... Я отсе зараз од Хмари, чув у ёго, що ви якусь кассу у Куликах завели?“

„Не якусь, а позичкову, и не завів ще, а думаю завести,“ одповів трохи з серцем Жук...

— „А Хмара казав, що вже завели.“

„Бреше ваш Хмара.“

— „Казав, що й громаду ви збирали у себе...“

„Збирав, тільки не громаду, а чоловік кілька...“

„Еге!.. бачте! а він каже: усю громаду; я й думаю, що як

же се так, що я про се нічого не чув... знов Хмара бідкується, що сю кассу ви завели на те, щоб поставить супротив ёго народ, перебить у ёго робітників..."

Жук не видержав — и подивившись на станового спитав: „Се ви у мене вивідуєте?... чули, що дзвонять, та не знаєте де! Ви-б просто так и сказали, що вам яко урядовому аґенту „треба знать усе, що діється у вас у стані”, та и розпитали-б мене про кассу, я-б вам и розказав усе, без Хмариних побрехенёк..."

Становий почервонів, став заикатись и божиться, що він и ма-уші собі не мав розизнавать про кассу, а тільки так спитав, до слова... Жуку стало гидко слухать брехню, він взяв швидче папироску и запалив її.

— „Паничу! до вас громада з Куликів прийшла,” сказав Иван Жуку, війшовши в кабінет.

Жук зирнув в вікно. На дворі стояло чимало народу... Становий став прощатись.

„Ні!” сказав ёму Жук, „од обіду я вас не пущу, особливо тепер. Я дуже радію, що громадяне прийшли при вас: ви послу-хаєте нашу розмову, знати мете, яку кассу ми заводимо... Ось ходімо до громади.”

Становий замислився, одначе не було що казать, мусів послу-хать Жука. З громади війшов наперед чоловік літ під 50, з сивими вусами; се був куликівський козак, Павло Замковий.

„Що скажете, люде добрі?” спитав Жук.

— „Усе добре, паничу!” одповіла громада.

„Добре, як добре! говоріть.”

— „Були ми з вашою бумагою у посередника, читав він її.”

„Що ж?” питав Жук.

— „Та нічого-ж!” одповів Павло. „Сказав, що кассу можна заводити, що за се нічого не буде... тільки, каже, треба писать в губернію.”

„А вже ж треба... Я ж вам и тогді се говорив... та ще не в губернію, а аж до міністра.”

— „Еге ж, еге!... так отсе ми вже усі гуртом до вас: давайте радитья, та кінчать діло.”

У Жука од радощів аж серце тёхнуло, аж очи заблищали.

„Давайте! давайте! будемо кінчать,” говорив він.

— „Роскажіть же паничу нам ще раз, як воно буде, щоб ми гаразд второпали.”

Жук знов виложив свої думки про кассу. Загула знов гро-мада, знов стали править, хто куди! Вже стало вечеріть, як Жук

вишіс з хати давно заготовлений проект устави кассової и сказав, що хто пристає до касси — повиннен підписатся.

— „Цур ёму! ще й підписуватся! чи не можна б не підписувавшись? Та у нас и письменного нема!.. хто за нас підпише?“

— „Я підпишу,“ озвався становий. „Давайте руки!“

Громадяне подались трохи позад.

„Ну-те ж! давайте руки!“ говорив Жук.

— „Давайте братці! хто первий?“ сказав Запковий и оглянув громаду.

— „Хто ж первий? ти! ти давай, а ми за тобою.“

— „А може нехай хто другий, може ти Степане, даш попереду?“

— „Ні! я не хочу!.. нехай дає Митрохван.“

— „Чого Митрохван?.. хибя без мене нікому...“

— „Ну коли не ти, так нехай Тарас дає, де він? де ти Ховань! давай руку!“

— „Еге ж, як раз!“ озвався Ховань „давай ти, а я за тобою.“

— „Ні! я перший не дам; нехай другі дають! Он Опанас стоїть попереду, нехай він и дає... Давай діду руку... чуєш?“

— „Не оглух ще, чую,“ одповів Опанас... „Вже комусь, та треба давать... Чи мені, так и мені!.. а може помірємось... Ось слухай, Павло! ке сюди твій щіпок, у тебе довший од мого: давайте, хлопці, ширяться; чия буде зверху, тому й давать руку первому.“

— „Ну-те, годі дурить! що се вигадали! коли давать, так усім ризом давать.“

— „Еге! еге! отак лучше!.. щоб не було ні першого ні-останніго!“ загула громада и разом кілька рук простяглось до руки станового.

„Ну! дай же Боже час добрий!“ сказав Жук.

— „Дай Боже!“ одповіла громада; „тепер би, паничу, треба могорича.“

„За що?“ спитав Жук.

— „За отсю кассу.“

„От — тобі й на! ще й касси нема, а ми вже й могорича пить...“

— „Вже як хочте паничу! а треба по чарці! ми з роду не виходили з вашої господи без чарки.“

Винесли судію и випили по чарці.

(Дальше буде.)

Кілька слів о словарі

О. Партицкого.*)

Р. 1867 вийшов ві Львові німецько-руський словар О. Партицкого, учителя руского язика и літератури. Хотя сей словар виданий вже давно — бо майже перед 8 роками —, однак зі взгляду, що він, яко майже єдиний німецько-руський словар, в Галиччині загално єсть уживаний, именно також молодіжю в школах, зі взгляду, що мабуть вже лиш мале число екземплярів сего словаря єсть нерозпродане, отже небавком треба буде новий словар видати, зі взгляду, що видане одвітного словаря в кождім язичі, в кождій словесности єсть дуже важне — приняв ся я кілька слів о словари п. О. Партицкого сказати. Нім перейду до властивої річи, най вільно мені буде дещо про словар загално натякнути.

Безперечно видане словаря южно-руского язика подібно як и грамматики одвітної належить до первих наших потреб**). И лише тогді, коли одній и другій потребі як слід зарадить ся, мож буде з успіхом повести систематично науку нашого язика. Правда, були и тепер єсть люде, котрі виучують нашого язика из пісень, казок, приговорок и т. п., а також из писаній народних писателів и з давніших памятників — тільки-ж наука така утрудлива, доходжене сущности нашого язика способом самоука мозольне я богато забираюче часу, а й надто не кождий рівно здібен одмітити зерна від полови; — тому то й бачим, як часто навіть писателі наші борять ся з формою, з вираженем, а нераз також доводить ся чути писателям від четців — часто задля поодиноких слів и вираженій — незаолужені догани и укори. Тому лиху може запобічи словар и грамматика. И не хочу тим сказати, що словар и грамматика, хотьби и найліпші, чародійно можуть все направити и цілком нас вдовольнити, що язик мов той образ в рами даєть ся уняти в словар и грамматику: живе слово народа — се ріка величава текуща з жерел глибоких, котра запоми не знає; трище вона все свіжими струями, а не раз — розуміє ся по упливі віків — значно удаляє ся від прежнього свого русла. Та все-ж заперечити не даєть ся, що словар и грамматика по можности вірно унявші язик в тій стадії, в якій він находить ся, значну діють прислугу самому язичу, становлять ся ёго регуляторами благодатними. Але и ті регулятори, хотьби були в своїм часі и найліпші, по яких кількадесяти або и більше роках, коли розвиток язика ступив дальше, стають непригожі, язикови не лєзя держатись давної своєї межі — и оказуєсь потреба уложити новий словар, нову грамматику, хотяй все, розумієсь, зі взглядом на те, що попередно в тому ділі зро-

*) Поміщасмо сю статю яко трактуочу о важнім предметі и достарчаочу також цінного матеріялу; однак не ві всім годимо ся з вп. автором. — Ред.

***) Грамматик у нас появилсь кільканащять. З тих грам. Я. Головацкого и М. Осадци ставуьт дуже цінним матеріялом для будущего грамматика. И. В.

блено. О граматиці поговоримо иншим часом, тепер же поведемо річ про словар.

Словар певного языка єсть то збор всіх слів а також и зворотів в тїм-же язиці уживаних. Вже з самого опредїленя (дефініці), що таке словар, слїдує, що словар, коли має одвїчати ціли, мусить бути уложений *практично*, т. є. головню вмїщати в собі той скарб лексикальний, який *дійсно* єсть в народї. Словар *повний* має загорнути по можности все богатство лексикальне языка; в *приручнїм* досить вибрати збір слів важнїйших и в розговорнїй бесїді частїйше уживаних, *при чїм має лучитись короткїсть з точкїстю*. Як до языка бїднїйшого або богатшого повний словар мїстити має 100 — 400 тисячей слів и бїльше; вь приручнїм (як до обьєму) вистанє 10—50 тисяч.

Словар повний (такий здає ся, у нас так скоро не появить ся, а порадно було-б, після нашой думки, щоб словар повний був руско-нїмецький, руско-российско-польский и пр. а не на відвороть нїмецько-русский и пр.) повинен в собі обняти: а) слова в народї уживанї; б) слова уживанї писателями народними; в) звороти (фрази) як людовї, так и такі, котрі у писателїв находять ся; д) слова и вираженя з церковного, котрі у кожного нашого писателя, не виключаючи и Шевченка, находять ся; е) з термінїв наукових витягнути треба тое, що найпотрїбнїйше, з одвїтних писателїв руских. *Нових слів* творити в словарї о скїльки мож мало, вже за-длїя той причини, що слова неужитї ще, словарем захваленї; рїдко коли приймають ся; лише тогдї ново введене слово легко ввійде в загальне уживанє, коло воно яким автором щасливо ужите само собою зверпе увагу читателїв. Що до а) и б) зауважимо, що робимо рїзницю межї словами народними (людовими) и словами у народних писателїв стрїчаними. Конечно у кожного народного писателя єсть бїльша часть слів людowych, але у кожного єсть також частина слів ним самим на народний лад утворених. Таких слів цуратись, розумїє ся, не можем. Впрочїм значно бїльша часть подібних слів простому мужикову навіть понятна. И так пр. люд говорить „журавлі летять ключами“. Данило Млака придає журавлям удалий епітет „*клю чолети*“. Сама річ, що такі утворенї слова мають місце в словарї. Инше діло з письменцями, в котрих ні ладу ні складу, як пр. з первоцїтатами Кохнївченка, Подушки и многих галицких писарчуків. Їх забавочки зовсім одсунути геть, складаючи словар! Також примїтити мусим, що у словарї годить ся вмістити тож и слова з инших языків загально вже принятї. И так пр. прийняли ми, подїбно як Нїмці и Поляки, з французького слова: *interessé* (intéressé, орудка, діло, зиск), *генїй* (génie, віщ, віщун), *наївний* (naïf), *дансер* (danseur, танцюра, таночник, плясальник), *куверта* (couvert) и пр. Тут належить також багато слів латинських и грецьких в цілїм цивілізованїм мирї уживаних (спеціальний, універсальний, артикул, принцип, исторія, мїт, апокриф и пр.). Сї и сим подібнї слова суть вже власностю нашого языка, бо одержали, так сказати, право обивательства. — Що до в) Кождий язык має свої питоменнї звороти, котрі належать до найважнїйших его визнач, н. пр. sich wovon nähren = чимось живити ся (*а не з чого!*); jemandem rathen = когось порадити, когось поради; jemandem heirathen, з кимсь ожентись, на кимсь ожентись; zu sprechen anfangen = зняти річ; Gelübde thun = за-

рік положити; Uebel anrichten = коїти лихо; der Donner rollt = грім рокотить; schwindende Ferne = мріюча даль; der Tag fängt an = на світ займає ся, на зорю займає ся, и пр. пр.

Що до творення нових виразів (коли їх вже *доложно* творити!) замітимо ще, що повинні вони складувати ся після правил словні (Wortbildungslehre) и так мають бути утворені, щоби поняття виражали різко, означено. И так н. пр. слово Geschäft = интерес, діло, орудка (соорудити, зорудити = zu Stande bringen), відтак Geschäftsführer = *орудник*, той що орудує діло. Слово, хоть и утворене, так поєдинче, що, гадаю, и селянин більше понятливий легко его зрозуміє. Побіч слова *лухар*, *kucharz*, *Koch*, можна ввести на Україні декуда, а в старорускім скрізь уживане слово „*повар*“. Відтак кухня, Küche = *поварня*, *варня*, *пекарня* (пекарня властиво Backhaus, Bäckerei); Küchenjunge, *kuchcik* = *варик*. Треба однакж встерігатись на слова з чужих язиків прийняті и загально вже уживані притьмом ковати нові слова, через що лише понятність бесіди непотрібно мутить ся, а язык нічого не зискує, н. пр. *исторія*, *историчний* = *уседійма*, *уседіймний* (!).

При словах и при зворотах уважаю за одвітне, именно в словарі повнім, точно привести дотичні цитати з авторів, пісень людових, казок, приповідок; если слово у люду записане, а доси у жадного з писателів не ужите, так треба точно подати місцевість, де тоє слово уживає ся, и помістити, если треба, в яких ситуаціях. Бо кождий язык уживає в певних ситуаціях певних лише слів, т. е. виражаєсь в певних злучах способом собі властивим. И так н. пр. Німець каже gutes Wasser (до питя), Поляк dobra woda; рускому селянинови скажіть „добра“ на воду, котру він пє, а одкаже Вам сей-час: „най берегам буде добра“, або „нашим ворогам добра“, а воду придатну до питя зове „ладна“, „гожа“, „погожа“. Воно, як подумаєш, виходить одвітно. Тота вода, що має в собі всі часті в *ладі* як слід, щоби придатись яко напій для чоловіка, єсть „ладна“, що *годить ся* до питя, єсть „гожа“. На відтінки подібного рода треба дуже уважати, именно зуставляючи словар.

При кождім слові має також бути (по можности) корінь слова, слова інших язиків славянських, именно *старославянського* и других язиків индо-європейских, відносячі ся до того-ж кореня. Розуміє ся, треба подати лише точні дані, а не уносити ся фантазією *).

*) До чого иноді доводить малченє и мрійка! И так лучилось мені, не тямлю вже в котрім письмені польскім, читати, що рієкпу єсть місто роєкпу (sic), и то задля того, що исторія Польщі богата на сумні випадки, так що нарід и полюбив собі *jęki boleści*, и назвав тому все красне роєкпєт, рієкпєт... Мій Боже, не знаю, котрий нарід на світі полюбить те, що єму доскуляє — хіба, що спина подлюбить ломаку... Польске рієкпу, словінське рекпу (schön) походить від кореня *pek*, curae esse, *мелєтв*, Sorge tragen, pflegen, schonen, *mieć staranie*, *pielęgować*, мати попечєнє, и очи ся (У Рюккерта: „das Schöne kommt von Schonen“). У нас єть також слово *пїкний* (від тогоя кореня *pek*, в значінні *пїгтєтв*, соудєтє, варити, пєчи) = zum Backen dienend., н. пр. *пїкня пїч* Backofen.

Згадати належить також, яка різниця межі рівнозвучними виразами иноді у поодиноких язиках славянських буває. И так пр. в польск. *białogłowa* = *Frauenzimmer, femme*; у нас в южнорусьм *білоголова* або *білоголовка* означає пташка, *Parus caudatus L., Schwanzmeise*, належачого до родини синиць (*Paridae, Meisen*) [Ся дуже красна и зовсім одвітна назва людова уживаєсь коло *Ожидова*; годить ся, щоб її приняти за наукову: синиця білоголовка]; — в росейск. напрасно звичайно = *eitel, vergebens, frustra*; у нас *напрасно* уж. коло Корчина, в Стрийщині) = нагло, несподівано, напрасна смерть, напрасниця = *plötzlicher Tod*; — чesk. *světlice* = *Irrlicht, ильца, блудне світило*; в руск. *світлиця* польск. *światlica* (досить рідко у Поляків уживане), чesk. *světnice, Empfangzimmer, Salon*; — чesk. *krk* = звичайно *der Hals, шия*; в руск. и польск. *карк, Nacken, Genick, dlouhokrký* = довшій, *langhälsig*; — в руск. *дрзкий*, чesk. *drzi, dreist, frech*; в польск. *dziarski, flink, tlichtig*; — руск. *обчий, общий* = *communis, allgemein*; польск. *obcy* = *alienus, fremd*; руск. *сслок* = *Dorfbewohner, mieszkający na wsi; sedlák* = *Bauer, селянин, wieśniak*; — чesk. *strom* = *Baum, дерево*; руск. *стремий* (кор. стрем. стреміти) чesk. *strmy*, польск. *stromy* = *jäh, steil*; на стрім (пр. летіти), *jählings, praecipiter*; — чesk. *přiložník* = *Beischläfer, наложник, хабаль*; руск. *приложник* = *Beiwort, nomen adjectivum*; — чesk. *planý* = *wild*, в польск. *plonny* = *unfruchtbar, steril, nicht ergiebig*; в руск. *планки* = *Früchte wilder Apfel-, Birn-und Pflaumenbäume*; (руск. *полонный* ужив в Стрийщині, а утвор. від *полон, plon, Ausbeute, Frucht*) значить *ergiebig, locuples*, пр. *полоonné* жито); — чesk. *nádoba* = *Gefäß, судина, судник, начине, церк. сосуд*; руск. *надоба, знадоба, знадіб, знадобок* = *Material, auch günstiger Umstand, Gelegenheit, нагода*, пр. користав з тої надоби *er benützte die (günstige) Gelegenheit*; по знадобі напишу до Вас лист = *gelegentlich werde ich Ihnen einen Brief schreiben*; — в чesk. *slepice* = *Henne, курка*; в руск. *сліпця* = *Blinnbreme, Chrysops caecutiens L. (муха)* — декуда також падальник, понадиць або сліпець, *Blindschleiche, Anguis fragilis L. (гад)*; — руск. *тумак*, чesk. *tumák* = *Thunfisch, Scomber thynnus L. (Thynnus vulgaris)*; польск. *tumak* = *куна лісова, Edelmarder, mustela martes L.*; — чesk. *metelnik* = *Voltigeur, Luftspringer, skoczek, скочникъ*; руск. *метельник*, *Wirbelwind* (кор. мет, відси також мести, пр. замелó снігом поля = *die Felder sind vom Schnee verweht*; *метелиця, метиль, метеля* = *Gestöber*; *метел*, також *wilde Bienen*; *метати werfen*; *мести, покій* = *das Zimmer auskehren*; *похит* = *Wurf (z. B. von Thieren)*, *мет* = *Wurf*; одним *метом*, *mit einem Wurf*; *замит* = *zarzut, Einwurf*; *замети* = *Einwürfe*, але також якo *plurale tantum* = *vom Schnee verwehte Stellen*; *вимети* = *Auswürfe*, н. пр. *вулканічні вимети, vulkanische Auswürfe*; церк. *омети, Fransen, стряпки, ріси*; *ометиця, Abwürfe* (відкинені часті при меленю муки; пословиця: *не посміє ся кметиця, тільки ометиця* = *ein ordentlicher Mensch* (кметь, кметиця *eigentl. ein wohlhabender Bauer*) *lacht einen nicht aus, sondern ein Schuft, ein Plunder*); *перемітка, ein weisses dünnes Leinwandstück* *entsprechend zusammengelegt und gebunden, welches von verheirateten Frauen (молодяці) in Podolien als Kopfbedeckung gebraucht wird. Oft sind diese*

Kopfbedeckungen mit goldenen oder farbigen Fäden recht hübsch bordirt; намітка = zarzutka, Ueberwurf; перемітати, перемітовати, umwerfen, überwerfen; пішов в мети-перемети, er fing an Luftsprünge zu machen, також er fing an unbesonnen zu handeln, er stürzte über Berg und Thal; меткий, мітний = rührig, behend; метелик = Schmetterling, papilio; мотиль, idem; мотосити, мотошати = zerren, tormositi, сіпати, метушити ся, мотошати ся, sich herumzerren; моторити = geschäftig sein, коротати ся, krzатаć się; моторний, меторний = rührig, geschäftig, behend, fesch; метнути ся, метнутись = кинути ся, н. пр. метнув ся ратувати, er fing hastig zu retten an; (яко посвоячене корінем можна уважати також и мотати, verwickeln, verwirren, zerren); чesk. mláka = Regenwolke, хмара дощева; руск. мрака = (düsterer) Nebel; — чesk. hostinec = Restauration, гостиниця; — руск. гостиниць = 1) шлях, дорога, котрою ідуть кущі-гості, Landstrasse, Handelsstrasse; битий шлях, битий гостинець, шоссея, Heerstrasse, Chaussée; 2) Geschenk, н. пр. батько приніс нам з ярмарки гостинця = der Vater hat uns ein Jahrmarktsgeschenk gebracht; — чesk. opravce = Reformator; польск. opravca = Henker, Schinder, луній, вішатель; — чesk. trup = Rumpf, тудуб, тулов, кадовб, опід; руск. труп, польск. trup = Leiche, cadaver; — в хорватскім: domovina = Vaterland, patria (Стросмаєра гасло: sve za vjeru i domovinu = все за віру и отчину); руск. домовина = Sarg, трупа, трумна, трумно, трупува, деревиско, деревяще (уж. в горах; у Вагилевича: Та вже сива бородонько не тобі ся бити — під зеленев муравоньков в деревящи гнити! Мадей); — чesk. vlast' = Vaterland, patria (тому vlastenec = Patriot); руск. власть = влада, Gewalt, Macht; — чesk. hranice = Scheiterhaufen, костер, рідше також Grenze, в руск. грляница звичайно Grenze; рідко також тое самое що грлянь = жар, тлінь, glühende Kohlen; — чesk. kostra = Skelet, гостяк; в руск. костер = Scheiterhaufen; костера = риба Acipenser Kostera, належача до родини Осетрів; костар або костач — инша риба до мерени, Flussbarbe (Barbus fluviatilis) подібна (Barbus Petenyi?); костур = 1) Knüttel, 2) Kirschfink, Kernbeisser, fringilla coccothraustes, костогриз, костоглід; — чesk. poručnik = Vormund, опекун; польск. porucznik = Lieutenant, поручник, лейтнант, лейтман; сотник, centurio, чesk. poručik; — чesk. ret = Lippe, губа; руск. рот = Mund. и пр.

Если тое самое слово уживане у нашім язичі в ріжнім значіню, треба се в словарі помістити и примірами пояснити, н. пр. брехати: 1) das Wort brechen, lügen, н. пр. брешуть люде, лучше плакать, як ніхто не бачить. Шевч. 2) von Hunden: bellen, in den Wind hinein bellen, klaffen, н. пр. пес бреше, а вітер несе; klaffen auch кліщити, н. пр. пес кліщить, der Hund klafft; пес закліщить, der Hund fängt zu klaffen an, der Hund wird klaffen; пси відкліснюють ся = von Zeit zu Zeit klaffen die Hunde; — позор (укр.), Schmach, Schimpf, з відті: позорний = schmähhlich, schimpflich; позір (гал.) 1) Stättlichkeit, Schönheit, Anmuth, для того позірний, stättlich, schön, н. пр. позірний хлопчик (в Стр.); 2) Schein, н. пр. на позір добрий; 3) Aufmerksamkeit: дай позір = gib Acht; als Commando: позір! = hab Acht! daher позорувати, Acht geben; 4) Blick, н. пр. позір у него дикий =

sein Blick ist wild; 5) Annschen, Gestalt, habitus, н. пр. позір у него мов у розбишаки = er sieht aus wie ein Räuber.

То би були уваги, які би я загалом що до словаря и способу уклада-ня тогож мав висказати. За тим забираюсь до перегляду словаря пана О. П.

Лишаючи правопись пана П. на стороні, бо їй ніхто не послідо-вав, а навіть и сам батько відцурав ся свого дитяти, приходим ad rem.

Пан П. говорить в переднім слові, що „нема умѣтности, котра бѣ въ нѣй (народній письменности) не була заступленою.“ Говори Климе, най твое не гине! скажемо на се. Чи п. П. застановив ся над тим, що неправда з понятого зле патріотизму нігде так не караєсь, як у строгій науці? Що-ж подумаєтямучий читатель по перечитаню сеї пере-хвалки? Ото нич иншого, тільки або, що у автора круг знаній обме-жений, або що автор нарочно говорить неправду — и' вже на первім кроці знеохотить ся. Дальше веде автор річ: „весь (!!!) скарб укра-їнської бесѣди, о скільки менѣ книжки и словарѣ українскій дозво-ляли, втягнувъ я въ сей словарь, крѣмъ того збиравъ я слова народнѣ въ нашихъ горахъ“ и пр. пр. Чваньба така тим більше поражає, коли поднимо ся, як словарець той зростом невеличкий (томик I. стор. 432, II. 375 в октавці). Відтак висказує автор надію, що мабуть скоро най-дуть ся люде умні, котрі то „вимѣтнуть“ зъ его „словника“ що чуже, не наше, доповнять, що недостаточне etc. В горі автор сказав, що „весь“ скарб української бесѣди и народних слов галицких и українських втягнув у словар, аж ту згодом-перегодом довідуємось, що він за-горнув також и де-що „чужого, ненашого“ — а таки, сказати Богом-правдою, того багато.

Через кілька стрічок дальше: „виданий мною словарь не е слов-никомъ нарѣчія, але языка“. Відай автор щоби тут не сказати два рази *словар*, держав ся реченія: *varietas delectat*.

Дальше слідує порівняне декотрих языків славянських з нашим. Порівняне тоє поверховне и недостаточне не може вдоволити філолога. Та годі про те багато розводитись: хто бо схоче порівнювати язики славянські, не удасть ся до підручного словаря, а шукати ме поученя в ділах Шафарика, Мікросича и других філологів славянських.

Перейдім тепер до самого словаря. Бачимо тут дуже багато укупа-них виразів, котрих на Руси не тільки нігде не учуєш, але також и в книжках не доведе ся побачити. Та охота до кованя слів тим більше безплодною, бо тикаєсь загално знаних понятій, на котрі більшою частю у люду єсть свої вираженя. Зворотня (фразеологія) у тім сло-варі заступлена дуже слабо.

Перевертаючи лист за листом куди попало, устромяєм взор наш у книжку и виписуєм дословно, а побіч даєм декотрі наші замічання.

Aeltern, родичі (*родич* переважно у нас и на Україні значить *consan- guineus, Verwandter*; родичі = *die Verwandten*; лише декуда в Галичині, іменно близь міст, *родичи* уживають в значіню *родители, parentes, Eltern*).

Andächtling, святошок (*świętoszek, святоша*).

Andeutung, спомка (по що так калічити слова, коли єсть: згадка, намік).

Brastig, думний (нім. *stolz, польск. dumny, в рускім гордий, пишній*;

у люду: гардий; — думний = gedankenvoll, sorgenschwer; після Adelung-a (Grammatisch kritisches Wörterbuch d. hochdeutschen Mundart): Brast, ein veraltetes Wort = Kummer, Gram, Sorgen, журба, грижа, гризота, печаль; — коренем посвоячене: bresthaft = mit einem Ge'rechen des Leibes behaftet, уломний, скарлючений, bresthafter Soldat = verkümmert Soldat; після Ziemann-a (mittelhochdeutsches Wörterbuch) Brast = Krachen, Gerasel, Tumult; хряск, тріск, ломот, гремот, хработ, рахкіт, тарахкотане, збурене, натовп, ворох, колот, заколот, замішане; — brasten verb. = krachen, prasseln, knittern, crepitare = хряскати, тарахкотіти, грякотіти, тріскати, прискати; — відтак означало-б слово brastig = гризливий, згризкий, печальний, печаливий; нагулююватий, пуравий, гороїжний; відирискливий.

Bratenfett, тлустінь вѣдь печенѣ. Кождому звісно, що в руокім „тлустий“ не може бути, лише товстий, а так товстїнь або й товщ печені, або товщ з печені. На розтоплену товщ говорить наш люд „тік“ (кор. тек), пр. пироги в тоці.)

Bagatelle, дурничка, маловартниця, дрѣблячокъ, нѣсенїтниця (Перше слово уйде, хоть не всюди; друге нещасливо уковане, прочі що иншого означають. Дрѣблячок, а не дрѣблячокъ, означає малі спратки, малі річи, а не багателю в обширнім змислі; — нїсенїтниця = ні се ні то, ein paradoxes Zeug, sinnloses Geschwätz etc. Bagatelle по руски: дрібниця, марниця, річ малої ваги.)

Beifuss, билиця; чорнобилъ, чорнобило, нехворощъ (Перше слово польське, bylica, друге добре, четверте означає властиво иншу хоть и подібну до чорнобиля ростины, Artemisia campestris).

Bremse, жукъ, овадь, бомокъ (Помішане. Кожда дитина на селі знає розличити жука від оваду. Жук = хрущ Scarabaeus stercorarius, Rosskäfer, Mistkäfer; бомжи або овади = мухи доскуляючі скотині з родни tabanus Bremse).

Bremse für (sic!) Pferde, кѣньскї клѣщѣ (Побачивши таку кумедну надпись, де-хто би подумав, що тї бремзи дають коням їсти мов овес, тому „für Pferde“. Однакож то має бути: Pferdebremse, gastrus equi, ледзель конячий або гнидник, котрого люд, часом подібно як и иншу муху дротила, hippobosca equina, Pferdelausfliege, невластиво зове „клѣщами“. — Властиво клѣщ = ixodes, Zecke.

Brosame, мякушь хлѣба, округки, недоѣдки (Мякушка, мятушка, мякушь хлѣба = eigentl. das Weiche des Brodes; округки, кришки, кришкинки, округи = Brocken, Brosamen; — недоїдки = Ueberbleibsel einer Mahlzeit, Rest von nicht ganz aufgegessenen Speisen).

Buttervogel, бѣлий мотиль (не тільки білий, а загалом „мотиль“).

Calamität, злощастье (нещасність, непощасність, пощастє).

Colonist, слобожанъ, асадчий (Не кождий колоніст слобожанином; слобожане були то поселенці, котрі для позисканя від панів діставали значні вигоди, льготи, „слободи“ або свободи; именно богато слобод

постало за польських часів на Україні, именно в половині XVIII-ого віка; — *осадний* не означає *осадця* (ном. sing. *осадець, Colonist*), а такого, котрий колонізує, осаджає осадців чи поселенців).

Charmant, гибкий, бадёрний, моторний, наскочний (sic!), звичайний, приятний (Власне значіне французского *charmant* есть повабний, приятний, милий, любий; відтак *Гречний* (той що к речи, до річи, д річи, зове ся *речним, гречним, гречним*, або, як на Уграх кажуть, *дрічним*; чемний (м. кчемний: той що к чему, зове ся „чемний“; що ні к чему, „нікчемний“; слово послідне взяте Поляками з нашої річи, тому то у них *niezemny*, хоть и говорять *ku niezemi*), привітний, привітливий, ввічливий; — гибкий = що дас ся згнати, згинати, *geschmeidig, biegsam*; бадёрний, (кор. др, дерти, драти) = надутий, що дере ніс в гору, удає велику повагу, майже тос, що ним. *übermüthig*; у Шевченка: бадёрити ся, може бути, що тут два слова сплили ся, именно бадё, батько, и дера, відтак бадёра, бадёрний, бадёритись; моторний (кор. мет), властиво: *flink, behend, rüthrig*; потому також *fesch, hübsch*; — *наскочний* зовсім не до ладу; якби се и виглядало, коли-б шармант та був наскочний? — *звичайний* = той що *звичай* має, *welcher den Anstand bewahrt, anständig*. Можна бути *звичайним*, хоть и не шармантуючи; навряд и шармант може ніколи забути про „звичай“).

Cholerisch, сукристий (Сукристий ужив. в Самбірщині в значіню; *sanguinisch*, походить від „кров“; холеричний же походить від грецкого *χολή* жовч).

Chloritschiefer, зеленець лупковатий (Автор словаря назвав *Chlor* зеленець, вітак и *Chloritschiefer*, зеленець лупковатий; однак в хлориті навіть и сліду нема з хлору, а названий так той мінерал від своєї зеленої барви з грецк. *χλωρός*, зеленяво-жовтий. *Chloritschiefer* = лупак хлоритовий).

Centaur, півкнь (Кентаврами звались в митології древних істотя, котрі мали, після сказаня, від голови аж по - за грудь постать людську, а там конячу; уковане слово „півкнь“ могло-б неспівідомого навести на гадку, що *Centaur* кнь недорослий, більший лощак.)

Datum, число; дано (Число значить *numerus, Zahl*; *Datum* з латиньского значить дата, даное, звич. уживане в ч. мн. даниі, н. пр. числа, події, з котрих дасть ся висновати дальший снуток; в листах и других подібних письмах розумієм через дату день, місяць, и рік разом з місцем, де письмо зістадо виготовлено).

Drescher, змолоцок, змолоцок (Ті слова поставлені в скобках, та зовсім не потрібні, бо не рускі; вистануть: молотільник, змолотник.

Dunkelbraun, брунявий (темнобрунатний).

(Конець буде.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

ВІДПОВІДЬ

авторови статі: „Еще нѣсколько словъ о реформѣ домової подати“ (Слово, Ч. 38, 1875).

Наша стаття о домовім податку в Ч. 6. „Правди“ викликала дуже горячковий артикул в „Слові“. Коли-б в нашій часописи могли знайти місце гумористичні и півгумористичні артикули, ми дуже охотно подали-б нашим читателям цілий артикул „Слова“ против „Правди“, щоб подати заразом образець, яка пристрасть опанувала наших противників и як то люде з райхсратовими гідностями и проводирскими претензіями піймають в XIX-ім віці кардинальні засади умітності окарбової и як розуміють засади образованої полеміки.

На тепер мусимо відослати цікавих знов до ч. 38 „Слова“.

В загалі мусимо визнати, що не маємо охоти полемізувати з людьми, котрі навикли полемізувати тільки киданем пустих слів, грубими и лайливими виразами, галасом и криком*). И нині, коли шідіймаємо річ з поводу статі в 38 ч. „Слова“, робимо се тільки задля закиду, якоби „Правда“ своєю статєю о домовім податку „грішила обманством люду“. Наколи-б „Слово“, що розпоряджає так пустими колюннами, було подзало цілу нашу статю (хотьби в переводі на свій „русскій“ язик), ми були-б звільнені від всякої дальшої полеміки. Тоді були би-смо певні, що навіть и читателі „Слова“ були би признали нам слухність.

Нам ходить передовсім о наш люд.

Чи нова устава податкова буде улегшенем тягарів податкових для нашого люду? А коли ні, то чи бодай ся устава не єсть поступом в умітнім переведеню податкового уставаодавства? — Таке питане поставили ми в ч. 6. „Правди“ и дали на се відповідь з самої нової

*) Дуже помиляє ся ш. автор артикулу „о домової подати“, коли думає, що „Правда“ „такоже“ (нам в загалі не звісно, щоб хто небудь полемізував в віденським дописувателем „Слова“ о д. п.) „кинулася будьто съ критикою на дописъ „Слова“ о домової подати. — „Правда“ дала тільки короткій погляд на нову уставу податкову, а не могла випускатись в критику з ш. автором вже для того, що в часі писаня статі „Правди“ доперва 28. и 29. ч. „Слова“ появились. В ч. 28. „Слова“ повторив ш. автор бесіду міністра скарбу, а в ч. 29. напав на посла Кшечуновича. А так як „Правда“ мала властивий текст бесіди міністра, а до оборони п. Кшечуновича не почувалась — то критика „Правди“ на артикули в 28. и 29. ч. „Слова“ буда зовсім злишнюю. В критику на послідуючі артикули ш. автора „Правда“ не може вже для того „кидатись“, бо тогді мусіла би ш. авторови передовсім примітивні засади сучасної науки скарбовости пояснати, що знов перейшло би не тільки обьем „Правди“, але и найбільшої часописи.

устави и в єї порівняннї з дотеперішню уставою. От-тому то сказано було: „Ми були-б раді, щоб бодай одно було правдою, а тогдї можна би хоч в частї усправедливити наших послів.“ Вислїдок був зовсім обективний, бо з самої устави. Буква устави, мисль устави и єї конечні наслідки — не дадуть ся змінити ні „полякоманством“ ні цустим галасованем о „неоспоримомъ свѣдѣтельствѣ о неложной русскости“. Против устави помагає тільки сама устава!

В горячковім артикулї „Слова“ не подибуємо ні одного аргументу з устави. Сам ш. автор мусїв признати, що нова устава податкова не тільки що не приносить для нашого люду полегшаня тягарів податкових, але противно мусить сировадити більше обтяжене малого капіталу и тяжше оподатковане наших сільских и маломійских домів.

В статї „Правди“ про домовий податок виказано достаточню сю некористь нової устави для нашого люду; крім того доказано, що нова устава домового податку не тільки не відповідає вимогам здобутих результатів умітності скарбової, але навіть в порівняннї з дотеперішню уставою ніяк не може мати претенсї до умітної поступовости. Райхсратовий дописуватель „Слова“ не зміг нам оспорити ні одного ні другого. При таких обставинах годї чим небудь усправедливити поступованє руских послів. Ложність оборони ш. дописувателя „Слова“ впливає з самих фактів и з доводів, що мають свою підставу в самій уставі, а не в злосливості, яку хоче „Слова“ и єго дописуватель вмовити „Правдї“.

Ми могли б на тїм скінчити нашу відповідь. Але ш. дописуватель „Слова“, повиривавши поодинокі уступи з „Правди“ и підійнявши наведені нами слова Д-ра Л. Штайна, дав ясний доказ, що не тільки хотїв би фалшувати мисль нашої статї, але навіть и мисль слів Д-ра Л. Штайна. З нашої статї бажав би вивести нелогіку, а похвальні слова Д-ра Л. Штайна о дотеперішній уставі з дня 23. Сїчня 1820 хотїв би толкувати яко нагану тої устави.

Ш. дописуватель „Слова“, навівши (недокладно) уступ з „Правди“ зглядом однаковости проценту, який буде оплачуватись (після нової устави) від „пожиткової“ вартости домів, пише дальше: „Хорошо, лишь вопрошаю: для чего „належитъ припускати“, будто стопа процентова, относительно же податковый накладе, для всѣхъ будетъ одинаковый? Для чего не належитъ противное припускати, что при опредѣленїи податкового наклада годичная выгода съ домовь, унятая въ числа, будетъ подѣленою на класы, и для каждого класа иная опредѣлиться процентова стопа на домовою подать и т. д.“

Для того, скажемо ш. авторови, що по перше, в уставі новїй такого подїлу на класи нема. А позаяк нова устава податкова єсть, як се ш. явтор за міністром повторив, катастральною, то такий подїл на класи повинен бути в тїй, а не в иншій уставі, бо після понятїй скарбовости до катастроу належить не тільки вислїдити дохід (котрий має бути підставою податку), але и єго означити и вимїрити. Як при Грунтах — установка родів культури (Culturarten) належить до катастроу, а зглядно спосіб установи таких родів культури до катастральної устави: то и при домах, коли б мав наступити такий подїл на класи (хочби и „годичной выгоды“), був би обійнятий в уставі те-

пер ухваленій, а не в другій, котра тогді була б також катас-
тральною уставою.

По друге „належить“ се припускати для того, що подібний вне-
сок Дра Пленера при розправі над новою уставою упав. Др. Пленер
домогав ся, щоб и для нечиншових домів установити степені т. с.
кляси вартости домів. З одної сторони тим положено би границі довіль-
ности оцінкових комісій, а з другої сторони увзгляднено би и инте-
рес податників. Такий процедур истнуе в Франції и в Прусах.

Внесок дра Пленера упав при голосованю и — о скілько нам ві-
домо — рускі послы не голосували за сям внеском.

По третє „належить припускати“ однаковість опроцентованя по-
житкової вартости з домів и для того, що нова устава податкова тим
власне різнить ся від дотеперішної, що в ній усунено дотихчасову
клясовість. Не перечимо зовсім, що переведене дотеперішної клясової
устави могло бути в поодинокх випадках несправедливе, тим більше,
що ту уставу переводили по селах домінії. Могло тим способом лу-
читись, що дім, котрий належав до висшої кляси, уміщено в низшій,
що замовчано про деякі мешкальні части дому и т. д. Як при Грун-
товім податку оказалось, що кількасот морлів Грунту в Галичині не по-
датковано, так и при переведеню домового податку були и могли бути
несправедливости и неправильности. Недокладности в переведеню уст-
ав проявляють ся и можуть проявитись на кождім полю уста-
водства.

Такі недокладности переведеня можуть лучитись и при новій у-
ставі податкової.

Все те однак ні троха не промовляє на користь „особой“ ло-
гіки дописувателя „Слова“. Коли усунено клясовість в домовім податку
для гадапої однотайности в податках, коли не застундено єї иншою
установою (котра запевняла би пошановане малого*) капіталу), коли,
в конце, тим способом опущене клясовости можна уважати яко одну
з кардинальних засад нової уставы податкової: то вже ж річ дуже ясна,
що тільки ще фалшива наївність руского райхсратовця може потіша-
тись ухваленем другої уставы, котра би в противорічности з що ино
ухваленою уйняла „годинчу выгоду домовъ въ класы.“

Надто ш. автор, кидаючи пусті фрази о логіці, позабув сам бути
логічним в своїй статі.

Сперва обстає ш. автор за клясовостю в домовім податку и на-
діє ся, що ще буде „годинная выгода съ домовъ унятая в класы“;
а зараз в другім уступі сидить ся виказати, що ся клясовість неспра-

*) Ш. автор говорить о тім, що нова устава каже мати „справедливый взгляд на ма-
лыи капиталы“, але не наводить відповідного уступу з уставы. — Ми не могли подібати та-
кого взгляду на „малі капітали“ в новій уставі. Пригадаємо тільки ш. авторови, що вне-
сок п. Геровского, щоб прийняти більшу квоту амортизаційну при хатах в Галичині,
упав при голосованю. Крім того зволить ще ш. автор не забувати, що означуване
квот амортизаційних, коштів утриманя и т. п. належить до коміссні оцінкової, ко-
трої склад для нашого людю є найнекористнійший.

ведлива и неконсеквентна. III. автора дуже обурює, що після патенту в 1820 р. дома XII-ої класи платили 20 кр. м. к., дома XI-ої класи 1 р. м. кон., дома X-ої класи вже 2 р. м. к. и т. д., — словом прогресивність*) в накладі податковім (що власне становить ціль устави клас) видає ся при додатку домовім ш. авторови великою „неконсеквенцією и несправедливістю.“

„Одно-дву-и три избовий дома платять по 20 кр. мон. коп. Дома не однаковий, а однакожь подать отъ всѣхъ одна и та сама“, каже ш. автор, а дальше триюмфально кличе до нас: „крутѣть же теперь як ваша „змога“, чи выкажете, будто дотеперѣшная система малому капиталу требованную вами ошаду въ оподаткованію обезпечаетъ?“ Ми передовсім мусимо признати, що після такого розумованя не піймаємо, як ш. автор в тій самій статі міг ставати в обороні класовости в домовім податку не розуміючи, що єсть класовість в податку и яку вона має ціль.

Предсі до истоти класовости належить, що кілька предметів податкових (Steuerobjekte), хоч що до своєї величини не однакові,

*) Ш. автор, впускаючись в критику податкового накладу поодиноких клас патенту з 23. Січня 1820, ставить намість тої прогресивности — свою питому прогресію и каже: „Совершенно иначе представлялось бы намъ дѣло тогда, если бы было определено: Одно- и дву-избовый домъ платитъ сороковца. три-избовый два сороковцы, 4-избовый три сороковцы, 5-избовый четыре сороковцы, 6-избовый пять сороковцовъ, а 7-избовый 2 зр.“ — Але ж се зовсім не прогресивний, а противно однаковий наклад податковий. Малий и великий капитал після вашого проекту (вийнятого живцем з нової устави) був би однаково дітківний таким податком; тут не може бути бесіди о лїкїи небудь ошаді малого капиталу; на малий и на великий капитал наложений однаковий наклад податковий. Возьмім приклад на числах, до чого дуже добре надає ся податок доходний. Після нашого розуміння прогресії розвиває ся вона в такий спосіб:

з доходу від 600 р. до 1000 зр.	платить ся	1 ⁰ / ₁₀	податку
„ над 1000 р. до 2000 зр.	„	2 ⁰ / ₁₀	„
„ над 2000 р. до 3000 зр.	„	3 ⁰ / ₁₀	„
„ над 3000 р. до 4000 зр.	„	4 ⁰ / ₁₀	„

Після „особон“ прогресії ш. автора мало би бути так:

від 600 р. — 1000 р.	платить ся	6 — 10 р. т. є.	1 ⁰ / ₁₀	податку
від 1000 р. — 2000 р.	„	10 — 20 р.	1 ⁰ / ₁₀	„
від 2000 р. — 3000 р.	„	20 — 30 р.	1 ⁰ / ₁₀	„
від 3000 р. — 4000 р.	„	30 — 40 р.	1 ⁰ / ₁₀	„

Де ж тут була би прогресія? Наклад податковий однаковий, а ріжниця тільки в суммі податковій. Се не було би ані прогресією, ані ошадю малого капиталу від оподаткованя.

Як довго маємо податки приходні (Ertragsteuer), так довго прогресія повинна остатись охороною для малого капиталу. Для того подибуємо прогресію не тільки в наших уставодаветві податковім, але и в прускім, французскім, англійскім и американськім. Дперва нова теорія виключного податку доходного втворила спір, чи не належало би прогресію усунути при виключнім податку доходнім, що досі ще в теорії не рішено.

в тільки зближені, лучать ся в одну класу. Річ очевидна, що при таких класифікованю податковий предмет пайбільшої величини з одної класи низшої мало буде різнитись від найменшого податкового предмету найближшої класи висшої. Се є конечність самого поділу. Так трикімнатний дім належить до XII-тої класи (до котрої і однокімнатний дім належить), а чотирікімнатний дім належить вже до XI-ої класи.

Вам видає ся се неконсеквентним и несправедливим, хоч ви признали за „Правдою“ користь класовости в дєсовім податку. Але та гадана неконсеквенція — все та сама, де не будь ви положите границу класи. Така „мнима“ несправедливість устає тільки при цілковитім усуненю класовости, бо там (як в новій уставі) нема вже ніякого поділу.

А преді сей поділ на класи — конечний: ви, ш. авторе, самі се признали „Правді“.

Ми тепер ще вяснимо: чому він конечний. Ми вже в попередній нашій статі сказали, що малий капітал потребує до свого розвою більшої ощади від оподаткованя, як великий. Малий капітал потребує сеї ощади від оподаткованя для того, щоб міг легше відновлятись (репродукуватись). Раціональна економія всіх народів домагає ся такої протекції малого капіталу, можливости скорої репродукції малих капіталів в интересі суспільности. Ми ж Русини ще в-двоє більше повинні домагатись такої підмоги малого капіталу и єго відновлюваня (репродукції), бо малий капітал у нас — се ми ж самі, Русини, рускі селяне и рускі маломіщане. Розвій малого капіталу у нас — се розвій нашої рускости, о котрій ви так багато на вітер говорите а вашими ділами убиваєте!

Щоби уможливити таку ощадю малого капіталу від оподаткованя, витворено власне класовість и з тим получену прогрессию в накладі податковім. Повиний наклад податковий застосовує ся при великих капіталах, а при малих зменшає ся наклад податковий відповідно до малости капіталу. Сю засаду прочувано вже в старім и середнім віку, але дперва з часу французскої революції яснійше пійнято. В р. 1793 ухвалив французский конвент під впливом духа таких людей, як Montesquieu, Rousseau и ин. — „un impôt gradué et progressive sur le luxe et les richesses, tant foncière que mobilière.“

Через таку ощадю малого капіталу від оподаткованя підмагає ся репродукція малого капіталу. Ось як се діє ся: малий капітал, репрезентований приміром однокімнатною хатою, платить дуже малий податок 20 кр. м. к.; але ся хата (а очевидно и капітал в ній репрезентований) може побільшатись о дві и три кімнати, не підпадаючи помімо того більшому податкови. И в тім власне залежить ощада малого капіталу від оподаткованя. Ся можливість побільшуваня малих капіталів без натиску податків є найважнішим фактором економічним в розвою малих капіталів. А нам власне ходить о те, щоб наші селяне и маломіщане могли здвигатись з своєї нужди — не підпадаючи за сей поступ більшим податкам. Так треба розуміти ощадю малих капіталів від оподаткованя, а лучше оказавши, так повинна устава податкова підмагати репродукції малих капіталів. Про ою важну економічну сторону податку говорять Др. Лоренц Штайн ось як: Je klęiner

nämlich die Summe des Ueberschusses, desto geringer ist auch die Neigung, sie zu kapitalisiren und desto grösser die Verlockung, sie für Genussmittel auszugeben. Dennoch ist der Process der Kapitalbildung gerade bei den kleinsten Ueberschüssen der wichtigste in der ganzen Volkswirtschaft. Daraus ergibt sich der somit leicht verständliche Grundsatz, das kleinste Reineinkommen ganz unbesteuert zu lassen, das kleine nur gering zu besteuern und erst das grosse mit dem vollen Steuerfuss zu belegen.“ (Fin. S. 457).

Коли ви, ш. авторе, говорите: „Если примемъ, что она (20 кр. м. к. податку) вимѣрена до можности дома одно-избового, тогда падатся не оныъ, лишь дву- и три-избовны, отже сильнѣйшія отъ него“: то ми можемо тільки жаліти, що ви так піймаєте оцаду малого капіталу від оподаткованя. Для нас ясно и зрозуміло, що 20 кр. м. к. податку від хати одно-кімнатної єсть дуже мірним податком, а коли дво- и три-кімнатні хати не платять більшого податку як однокімнатна хата, то в тім тільки проявляє ся підмога для малої (однокімнатної) хати, побільшуватись аж до чотири-кімнатної без плачення за те податку, и так тільки можна розуміти оцаду капіталів від оподаткованя.

Розуміємо се для того так, бо нам ходить о оцаду малих капіталістів в їх репродукції а не в їх консумції перепродукційній.

Ось для чого видає ся нам ваше питанє: котрому домови відповідає 20 кр.-овий податок? — зовсім злишнім, бо кождий ознакочений хоч троха з податками знає, що, коли наклад податковий XII-ої класи вносить 20 кр., то всі доми належачі до XII-ої класи мусять мати таку силу репродукційну, щоби могли сей податок перенести, — так що однокімнатна хата не може бути обтяженою тим накладом, а противно має можність поносити сей податковий наклад.

III. автор дуже дивно зрозумів слова дра Штайна: Das einzig rationelle System ist bei richtiger Ausführung unzweifelhaft das österreichische etc. Нам видались ці слова так ясні и зрозумілі, що ми наводячи їх не давали ніяких приміток з нашої сторони, а тільки поклали більший натиск на слова: „bei richtiger Ausführung“, печатаючи їх розстріленими буквами. Се, здає ся, виводило вас в блуд. Ми однак припускали, що хто пориває ся надавати тим словам иншу мисль аніж вони виражають, задасть собі труд прочитати цілий уступ з діла Штайна: Finanzwissenschaft, и для того подали-смо заразом и покликану сторону сего діла. Але вам, бачимо, мало залежить на сумлінности, бо ваша пристрасть доводить вас до того, що ви готові чорне назвати білим тільки з тої причини, що „Правда“ виказала, що воно чорне. Ви для того перевертаєте властиву мисль слів Штайна и говорите: „Штайнъ отже хвалить въ дотеперѣшной австрійской системѣ безусловно то, что она домовую подать отъ грунтовой, а класовую отъ чишової отдѣляла. Но переведеня сей системы Штайнъ вовсе не похваляетъ и т. д.“, а відтак слується виказати неконсеквенцію и несправедливість класовости при домовім податку, за котрою на вступі вашого артикулу так дуже обстає, доказуючи тим самим, що після вашої теорії належало би класовість уважати яко переведене устави, тим часом коли класовість (як се ви самі на вступі мимо волі и не-свідомо признаєте) мусить бути обійнята уставою, отже не єсть вже

тільки переведенем уставу, а належить до самої системи податкової. А предсі Штайн „безумовно“ хвалить австрійську систему домового податку.

Як би ш. автор був бодай прочитав стор. 265 з Finanzwissenschaft Штайна, то и ёму може б розяснилось, що Штайн хвалить австрійську систему не тільки для того, „что она домовую подать отъ грунтовой, а клясовую отъ чиншовой отділила.“ Адаже ж на тій самій стороні обговорює Штайн и англійську и французьку систему домового податку; одна и друга відріжняє домовий податок від грунтового, чиншово-домовий від нечиншово-домового, а предсі Штайн їх не похваляє а називає просто нераціональними.

Ще гірше зрозумів ш. автор слова Штайна „bei richtiger Ausführung.“ Ш. автор виводить з того, що клясовість при домовім податку (нечиншовій), введена патентом р. 1820, має бути неправдивим переведенем сёго патенту. Тим часом ся клясовість належить до истоти патенту з р. 1820 т. є. до самої уставу. Відома річ, що ухвалене устав — а переведене устав належить до зовсім відрубних органів державних. Мішати саму уставу з сі переведенем и казати, що устава для того зла, що сі переведене зле, може тільки той, кому недостає розуміння примітивних засад и підстав правничих. „Правда“ не може вважати своєю цілею „об'ячати“ в тім згляді кореспондентів „Слова“ з так високими претензіями до проводирства. — Ми вже сказали, що переведене патенту з р. 1820 було и могло бути недокладним и неправдивим, бо спочивало в руках домінії. Але розуміємо під переведенем сёго патенту зовсім що иншого як ш. автор. Ми и не перечимо, що дотеперішня устава податкова могла бути де в чім удосконалена и справлена відповідно до зміни часу. Але сёго не доказала нова устава, а противно, як ми виказали в нашій статі, оказалась вона зі взгляду на наш люд и наше міщанство шкідливим для нас реформом. Ось для того покликали-смо ся и на авторитет Штайна, котрого слова вповні стверджають наш погляд.

Ми мусимо поперестати, виказувати дальші признаки недостачі умітного образования в выводах дописувателя „Слова.“ По категоричнім суді, який видав дописуватель „Слова“ о нас, ми сподівались бодай якихсь доказів на оправдане руских послів. А тим часом райсхратовий кореспондент закриває мізерію наших руских аристократів нападами на „Правду“, кидаючи на нас болотом, на котре у образованих людей нема иншої відповіді крім погорди.

Ви закидуєте нам монополієство и нерускість — але ви не в силі подати ні одного факту против нас. Ми же висказали ваші діла. Ви чванливо кличете, що ми не могли Вам (се-б то нашим послам в Відні) нічого закинути, та чіпили ся аж домового податку! Марна ваша радість! Чи ж одна справа о домовім податку не достаточна, щоби виказати вашу иґноранцію або — несовістність? Але ж рівночасно виказували-смо и инші Ваші гарні діла в Раді Державній: чи ж голосуючи за мільйоновими видатками на підмогу біржі, на виставу в Філадельфії и т. и. голосували-сте в обороні матеріяльних, а голосуючи за уставами позбавляючими наше духовенство незалежности, занедбуючи боронити прав Буковинської Руси — чи виступали-сте за моральними

інтересами руского народа? Впрочім, ми обговоримо ще, як прийде час, основно і докладно цілу вашу діяльність в Раді державній...

Ми припускаємо впрочім, що може не всі до одного стали ся причиною такої нещасливої політики; може декотрий з послів не міг сам поодинокю видоматись з-під солідарности тих проводирів, що в райхсраті тримають язик за зубами, але своїм товаришам грозять „викиненем“, коли не будуть голосувати за ними, а по міністеріях „хлопочуть“ для себе о запомоги, а для сянів о стипендії. Се могло би приватно уневиннити поодиноких, але не може оправдати поступованя цілости русских послів. За-для того мусимо обставати при наших суді о наших послах руских до Ради державної.

Що ж дотичить закиду, що „Правда“ обманює люд, то думаємо, що на се дали-смо цілковиту відповідь, виказавши ложність виводів ш. автора.*)

Не завадить, може, ще додати, що не тільки одна „Правда“ повстала против новій устави о податку домовім. З'їзд економістів у Відни, що відбув ся в Цвітню с. р., тож зганнів сю „реформу“, и ухвалив зовсім инший спосіб реформуваня наших податків. Між иншими піднесено там також, як се ми в попередній статі нашій учинили, потребу більшої оццди малого капіталу від оподаткованя. Neue freie Presse з тої причини говорить, що було б далеко лучше сталось, коли б не у х в а л е н о перед сим з'їздом австр. економістів нової устави о домовім податку. А преді Neue Fr. Presse належала до протекторів нової устави!

*) Що до самої особи ш. автора відповідаємо коротко. Ш. автор. каже: „Доколь „Правда“ всесторонно не выкажетъ, которыми-то словами я въ моихъ выше наведенныхъ дописяхъ „мудрость“ министра финансовъ себѣ присвоилъ и какимъ-то болотомъ „Русская Рада“ посла Гайдамаха обкидала, дотоль „Правда“ у мене (и у всѣхъ русскихъ людей) не можетъ быть правдою, лишь простою клеветницею.“ Так передо воім „Правда“ не говорила, що ви собі присвоїли „мудрость“ міністра фінансів. Се дуже трудно, а для вас, очевидно, навіть не можливо присвоїти собі мудрість якого небудь міністра, а тим менше міністра фінансів. Коли ви так зрозуміли наші слова о вашій статі, то ми мусимо сказати, що ви робите собі „за много чести.“ Ми тільки сказали, що ви в Ч. 28. „Слова“ повторили (очевидно не цілу) бесіду міністра, не подаючи жерела — отже яко власний вимисл. О тім може кождий переконатись, коли тільки порівнає бесіду міністра а ваш І. артикул в ч. 28 „Слова.“ Перепечатувати ваш артикул и бесіду міністра нам не ма потреби. — Що же до болотистого артикулу „Русской Ради“ в Ч. 5, то ось вам докази: „Русская Рада“, писана для „проsvѣщенія“ народу, такими словами поучає сей народ о „приличномъ“ способі публицистичного писаня: „...Гайдамаха если то все писавъ, то лишь дуривъ выборыцѣвъ, пусть нѣтъ имъ блахмана... Чи Гайдамаха, если має хоть капку розуму и хоть капку русского чувства, може противъ тому голосовати (против нової устави податкової віе!!!)? Чи письмо тое, що він писавъ, не єсть чистымъ блахманомъ, чтобы вамъ очи замыслити?... Изъ всѣхъ тыхъ послѣвъ на всю думу державну лишь двоухъ глухонѣмыхъ: Гайдамаха и Голомбъ,“ и т. д. Кождий, хоч би и против „Правди“ упереджений, мусить признати, що такий спосіб писаня для народу є „киданем болота.“ Глядіть же добре, п. райхсратовій защитителю „русскихъ арнеократів“ — де ващ а правда и хто „клевететь.“

Хроніка російська.

1875, Марець.

(„Рускій Вѣстникъ“ против „современнаго украинофильства.“ Як стоить тепер] справа українська в Россії. Концерти Лисенка и его відповідь „Русскому Вѣстнику“. Питане робітників. Проект „всесловної волости“. Судова реформа в Польщі. Конець уні в Холмщині. Напасти „Кіевлянина“. Населене Києва. Саморідня поетка українська.

Прошлый раз, пишучи про Россію, ми жалкували, що українське питане спить там, так що, якби Вересай не співав в Петербурзі у Зимнѣму дворці у Великих князів, то по всій російській пресі чи й знали-б, що е у Россії 15-міліонный народ Українців. Коли-ж ось и зъявило ся тое українське питане, хоч справді й дуже чудним способом. Підняли ёго вороги українського руху: „Рускій Вѣстникъ“ и „Кіевлянинъ“. И тому и другому, бачте, дуже заздри стало, як сміють Українці лічити своїм такого великого поета, як Шевченко. „Хиба-ж Ваш він?“ заголосили вони у один голос: „хиба ж смієте Ви помежи своїми лічити ще й таких писателів як Квітка, Котляревский, Максимович, Гоголь, Костомаров?“ Сміх тай годі!

Треба розказати нашим читателям, як то повело ся таке чудне қі рго quo. Вже з 1845 року заведена у Києві „Комиссія для разбора древнихъ актовъ“, котра досі видала чи-мало вже матеріялу до исторії Українського народу; вже Бог-зна' з якого часу Костомаров пише про тее, що у Россії окрім усіх других е два народи — великоруский и украинский; вже Бог-зна' з якого часу Максимович заявив ученому світови, що помежи славянскими мовами е одна зовсім відрубна и од польскої и од великорусскої — мова українська. У Галичині усі, хто говорить тою мовою, з роду й не думали про те, щоб вони вживали польську або московську мову. Але бачте, наче-б то тільки тепер догледів ся до тої мови „Рускій Вѣстникъ“. Він не глузуючи думає завірити своїх читателів, що такої мови нема, бо й Шевченко навіть писав не по українски, а по великоруски чи щоб то, а що тільки тепер почали видумувати тую мову „зловредніи Украинфильы“.

В статі під назвищем „Современное Украинфильство“ у нумері за місяць Лютий сего року він розказує и про названу нами коміссію и про Костомарова з ёго теорією про дві рускі народности и з ёго напрямком розбирати діяльність кожного историчнѣго лица до глубини ёго сердца и про послідователів теорії и методи Костомарова и лає їх, як тільки може лягти „Рускій Вѣстникъ“; пайбільшу-ж увагу звертає він на те, що в останні роки Украинфильство знов підіймає овою головою, щоб занаяпати и розвій русского царства и усе Славянство завести до загину; се горе и нещасте він бачить у тому, що від 1873 року в Києві заведений відділ географичнѣго Товариства, котрий розпочав вже свої роботи по етнографії, географії и статистиці Полудневого краю Россії. Мало ім, каже, й сѣго: вони видають и пісні українського люду, наче-б то й справді треба так нікчемно час переводити (пригадуючи при сѣму збірник Антоновича и Драгоманова, що торік світ побачив).

Як би „Рускій Вѣстникъ“ казав тільки про такі нікчемні діла

Українофілів, котрі він вишукав тепер, та знов повторяв тільки ті ін-ситуації, котрі вже добре самі себе побили, виходячи колись з уст збожеволівшого вже Каткова, то ми муіли-б тільки поспіяти ся з того, що московска преса взяла на себе ще раз протелувати серед громади російської ліберальні ідеї українофільства. Але він окрім всього того зачіпає й нашу часопись и нашу „Просвіту“, через що викликає нас на більше подрібний розказ про се діло, и на відповідь йому з того становища, яке ми займаємо у Галичині.

„Русскій Вѣстникъ“ розказує про те, що, разом з основанем Географічного Відділа у Києві, и у Львові, котрі міста звязані тепер желізницею, українофіли теж завели свою „Просвіту“, свій журнал „Правду“ и починають писати „возмутительныя рѣчи“ против Росії. У послідній ин-ситуації він нападає не на нас, а на тих Українців, котрі замагають нашому ділу чи грошима чи працею. Запримітивши, що автор статі про Галичину у „Вѣстнику Европы“ 1873 р. прихильно відносить ся до напрямку нашої партії, а другий у „С. Петерб. Вѣдомостях“ за Май 1874 не поважає. Старо-Русинів, він каже, що се — мусять бути люде з тих революціонерів українофілів, котрих переконане „до того часу держатиь Росії, поки вона потрібна їм“ (стор. 839). Він вигукує перед цілою Росією и усім Слavianством поклик против слх мятежників, а послідним каже од себе: „Схаменіть ся! Ви йдете за тими-ж, що имя польске перед світом осоромили. Можна думати, що ви у них учили сл, бо чи-ж не так само, як и ви, робили агенти ненавистного *режонду*?“

З сього легко можна бачити вже, чого-то бажає ся „Русскому Вѣстникови“. Він тою денунцияцією хоче українофілів зробити ворогами русского царства, якими були за часу повстаня Ляхи; він хоче читателям своїм втовкти у голову, що українофіли хотять таки кудись одділити ся од Росії (чи не до Турції, або до Персії?!); він хоче сказати, що українофіли вороги и царства и 60-мільонового народу русского. Під конець каже їм, що вони — вороги й свого народу українского. Ему дуже хотіло б ся знати, які то вороги засилають гроші на типографію Шевченка до нас, а не в редакцію „Слова“, про „благотворителів“ котрого оповістили „С. Петербургскія Вѣдомости“. Чом, каже він, Товариство ім. Шевченка не йде за порадою „С. Петербургскихъ Вѣдомостей, котру тії давали нашим славянським комітетам, и чом воно не оголосило имен жертвователів на типографію Шевченка?“ (стор. 829).

Тому, скажемо ми в одновідь, що тії патріоти, котрі дали гроші на заложене друкарні, не хотіли такого оголошеня, а така воля дяючого дар воуди в цілім світі узглядняє ся. А навіть коли б и дателі своєї волі не були заявили, то й само товариство ім. Шевченка, коли справді дав хто з Росії гроші, имени его не оголосило бн, знаючи добре, що ще й доси така річ дуже багат значить у Росії, що усі Українофіли, починаючи від самого Костомарова, можуть накликати на себе денунцияцію о „взмѣну отечеству.“ Як же-ж могло-б воно сказати, що такий то нам гроші з Росії прислав, коли російський журнал „Русскій Вѣстникъ“ не тільки б оголосив се имя яко ими „мятежника“, а може й заслав би одного з своїх редакторів

у році поліціянта забрати ёго у тюрму! Хиба ми не знаємо, що може зробити тая редакция, котра своїх пренумерантів може обляяти ворогами за те тільки, що вони українофіли, се-б то люблять свою мову и поважують також Шевченка, поставившого тую мову на одно місце з другими Европейскими мовами?

Схаменіть ся, недолюдки, скажемо ми „Русскому Вѣстнику“ од себе и од лица нашої партії; не мішайте нас до діл своєї поліцейскої пресси! Нам діла нема до того, чи сей або той у нас пише по-українски, чи мовою „Русского Вѣстника“, або Дмитрія Ростовского, котрого ви нам за идеал ставите. Най пише собі хоч по турецки, хоч по китайски, аби лиш писав діло та аби ёго розумів наш народ. Вам бажало би ся тільки, щоб народ наш, навчившись по Вашому, співав „Боже царя храни!“ Най учить ся, най співає хоч и по французки „Vive le roi“, коли хто напише для нѣго таку пісню; бо усе одно, чи на тій чи на иншій мові буде він поважати свого царя, котрого має. Ми знаємо, що наш нарід вірний своїм царям. Але на що ви хочете тими та другими инсинуациями, виведеними з політичних відносин, одняти у нашого народа право на розвій своєї мови и своїх индивидуальних духовних відмін, право, против котрого не йшов и не йде ні оден цар на світі?! Чудним нам здає ся тее, що у Росії, де дуже сильна абсолютна власть царя, можуть такі припадки являти ся. В той сам час, коли у „Зимнѣму дворці“, місци, де тая власть живе, цар показує свою прихильність до української мови, слухаючи кобзаря Вересаєа, а діти царські даровують тому кобзареві табакерку на памятку, у Москві якийсь инсинуатор, котрий боїть ся имя свое прописати цілком, закриваючись у підпису букви Z, каже, що треба знищити мову українську и не давати ходу українофілам.

Треба було-б, щоб хтось з Українців, повертаючи слова сѣго Z против нѣго самого, сказав: „Як ви смієте вважати своїми Шевченка, Квітку, Когларевского и других діячів нашої словесности? Хиба вони писали задля тих поліціянтів, котрі идуть против свого-ж таки українского народу, але лакають ся виставити свое имя явно?“

Але не скаже такого ні оден Українець, бо „Рускій Вѣстникъ“ знає, що народ український — темний народ и не вмє читати того, що він напише тільки для себе и для своїх приятелів. Він не буде знати того, що у сій статі ёго вилаяно, як тільки можна було, и за ёго дразливість и за недбалість и за прихильність до революціонізму и инсинуациям, за котрі ёго вже не звать именем, а як собаку — якоюсь московскою кличкою — „мазени и ябедника“. Знає „Рускій Вѣстникъ“, що міністерство просвіти виганяє тепер учителів по народних школах, котрі надумали ся обьяснити школярям евангеліе по українски: тим він так и розходивсь против українофілів, ратуючих скілько ще можна при нинішних обставинах у Росії права свого народа на свою мову. Се ще можна зрозуміти. Але яке він мав право ганьбити той нарід російского царства, котрий стілько же любий російскому цареві, як и Великорусси, при тому абсолютизмі, який панує у Росії, — ми не можемо зрозуміти.

Ще дивнішою видає ся нам тая смілосць, з якою він обертає ся до нас и до нашої партії в Галичині. О нас, галицких народоцях,

борючих ся против клерикально-обскурантноі рутенщини и против не менше обскурантноі обще-русскости за народну самостійність и в загалі за добро нашого народа, „Русскій Вѣстникъ“ каже, що ми стаємо через те ворогами свого народу!! Нехай „Русскій Вѣстникъ“ буде спокійний и нехай старає ся, щоб лиш він стілько був приятелем свого московского народу, скілько ми свого галицкого и українского.

Кінчаючи таким робом звістку про бучу на українофілів зі сторони „Русского Вѣстника“, у котрій мусіли ми змінити топ хроніки на тон відповіді, переходимо тепер до другого факта, такого-ж чудного й смішного. „Кієвлянинъ“, котрий так багато писав и пише небилиць про українофілів, тепер раз переіменив тон. Давши перше так само, як тепер „Русскій Вѣстникъ“, діяльність київского Відділу Географічного Товариства за те, що воно хотіло йти слідом за „преступними“ гадками Шевченка, він тепер, пишучи про остатню книжку Куліша, почав вихвалити Шевченка, Костомарова и Максимовича, против котрих виступив Куліш. „Кієвскій Телеграфъ“ почав глузувати з нѣго за такі буцім-то зміни переконаній, хоч звісно, що діло не у тому, чи буде „Кієвлянинъ“ похвалити Шевченка чи ні, а у тому, як він буде відноситись до теперішнього руху українского. Его-ж, мусимо признати ся, нема и не буде мабуть ще дуже довго, бо при тих обставинах російської пресси, про котрі ми писали вже, ані „Кієвлянинъ“ ані „Кієвскій Телеграфъ“ не можуть бути українофильскими цілком. Нема чого й казати про те, щоб тепер була дозволена у Росії яка небудь газета на українській мові; але й про діла українські отверто писати не можна, хоч би хто й хотів и на „общерусській мові“.

Про те сказавши, що про українофильство піднялась розмова у „Русскому Вѣстнику“ и „Кієвскому Телеграфі“, ми зовсім не бачимо у тому справді якогось руху, користного для українофильства. Такі факти у Росії можуть скоріш викликати реакцію против української мови, чого ми справді боїмо ся після згаданої статі „Русского Вѣстника.“ Про те з жалем завівши про сі факти замітку у нашу хроніку, переходимо до других.

З чисто українских діл чутно було у тому місяці про два концерти, котрі давав автор першої нашої опери „Різдвяна ніч“ п. Лисенко у Петербурзі. Концерти ёго, як и перш було, складали ся з народних пісень славянских и з деяких частин ёго опери. Окрім того у одпому з концертів разом з артистами співав и народний кобзар Вересай, котрий цілий місяць ще жив у Петербурзі и, як ми вже казали, був покликаний и у царский дворець.

Той-же Лисенко написав відповідь „Русскому Вѣстнику“, у котрій стає за права української мови на розвій еї літературних форм. Жалуючи, що не можемо нашим читателям подати сеї відповіді, поміщеної в „Голосі“ з 31. Марця, скажемо тільки, що ми, радіючи сѣму фактові, дивуємось лише тим обставинам, при котрих Лисенко мусить писати в тій самій „поважній“ газеті, котра торік ганьбила як тільки мога ті-ж „українофильскія увлеченія“, се-б то дурниці, та й тепер не відрікає ся від своїх пересвідчень.

За тим з загальних інтересів цілої Росії, що були розбирані по газетах того місяця, ми мусимо звернути увагу на те, що згадана нами

комісія про робітничу квестію закінчила свої праці, виробивши правила за для найму робітників и послуги; вона виробила форми так званої „робочої книжки“, у котрій мусять записувати свої договори наймателі и наймити. Проєкт єї буде внесений в „Государственный Совѣтъ“ и тогді стане вже законом. Що тичить ся до українских земель, то робоча книжка там буде щось значити хіба в фабриках цукру, де після неї будуть мусіти наймати; бо для скорих робіт на жезлиницах вона необовязуюча, так само, як не лічить ся вона обовязковою для найму тих робітників, що приходять з-далека. Відтак комісія, котра працювала над згаданою квестією, не звернула уваги на потреби полудневих малолюдних земель, де всі робітники приходять з-далека: іх відносини до поміщиків зістали ся неурегульованими правилами тої комісії.

Друге питанє — стілько ж кумедне, скілько й ретроградне, завели на своєю зборі пані Петербурскої губернії, що заходили ся коло проєкту так званої „всесословної волости“. Про сей проєкт дуже вже давно говорено у різних сферах: в 1870 — 1872 році три рази проєктувало таку волость Петербурске „земское собраніє“, а з 1873 взяли ся за нєго „дворяне“. Діло в тому, що після знесеня кріпацтва старі адміністративні єдиниці, в котрих командували над своїми „людьми“ пані, були замінені новими формами автономічних сільских громад, так званих „обществ“. На скілько незрушеною зістала ся тая автономія по данім з-початку „Положенію“ новими законами, котрі одмінли мирових посередників, — ми не будемо розбирати. Усеж таки сільска громада зіставала ся такою формою, на діяльність котрої дворяне поміщики не мали впливу. Але їм дуже хотіло ся вернути свою власть над життям тої громади. От вони й вигадали плян такої „всесословної волости“, у котрій всі діла адміністративні й судові вели б не самі мужики, а усі „сословія“, при цім дворянство мало б сиди дувати напрямком и показувати стежку „крестьянскому самоуправленію“: „крестьяне самі без поводаторів можуть загинути через своє варварство и через те, що соціялісти навчають іх кат зна' чому,“ казали дворяне. Задля сєго взявши з старовини термін „волость,“ маючий тепер змисл найменшого адміністративного поділу, почали вони завіряти, що ся волость, а не сільска громада, мусить бути первим атомом, з котрих складають ся більш широкі форми життя. Таке зробив в минувшім році один Саратовский публицист Трирогов, запевнявшій читателів у своїй брошурі, що тільки при злученю кількох сід у одну волость и суд и адміністрація на найнищих инстанциях можуть добре розвивати ся. Тепер же на з'їзді дворян князь Лобанов-Ростовский и Граф Орлов-Давидов подали такий проєкт організації тої волости. Вона має з'їзд, складаючий ся 1) з заможних поміщиків, 2) середних поміщиків и 3) сільских громад; він з'їздить ся три рази на рік саме тогді, коли у мужиків иде робота, так що завсїгди більшість буде на стороні дворян; крестьяне ж тогді тільки можуть зрівняти ся у правах на голос, коли покинуть своє „общинное землевладѣніє“ и пороблять ся такими-ж поміщиками. Над сходом панує „волостний голова“, котрий назначає ся з дворян Губернатором и настає на місце дотеперішних виборних сельс-

ких старостів и волостних старшин. У своїх маєтках дворяне мають поліцейську власть, котру, коли схотять, можуть передати другій особі — арендарю своему або-що, и за те звать ся „помістными старостами“ и т. д. Усі ці довжності земских голов, помістных старостів, волостных старшин и т. д., котрих обовязки трудно зрозуміти з проекту, дворяне забирають собі задля того, щоб цивілізувати невміючого управляти ся и парламентарствувати мужика; а щоб се усе дешевше коштувало царству, аніж дотеперішня управа, проект пропонував сполучити власть судову и адміністративну.

Не треба додавати більш піяких коментарів до сього проекту, взятого трохи не з X-ого столітя феодальної Європи, и нема що казати, що він не міг видержати піякої критики. Уся російська печать, навіть сама ретроградна, заголосила против проекта дворян, а добати їх під кінець були заборонені рядом, котрий побачив, що діло йде о радикальній зміні „Положення 19. Лютого 1861 року“. Але з сього факту можна бачити, який напрямок має нинішнє панство петербурське, скомпромітувавше себе окрім того ще й невмінем або й нечестністю у веденю своїх власних „словесныхъ“, се-б то дворянских діл у тому-ж місяці.

Ще оден факт государственного законодавства Росії розбиравсь по газетах и журналах російских, се — судова реформа у Польщі, затверджена рядом 19-го Лютого сього року. Після того, як у 1864 р. виданий був закон о нових судах для цілої імперії, сей край зоставав доси при старих формах, яко край з окремішними обставинами. Тепер він трохи зрівнює ся з иншими землями, але не зовсім, бо не всі тії піялги, які мають центральні губернії, дані Польщі: інституції присяжних, яка є у Росії, тут не буде, та окрім того Мирові суди и Предсідатели мирових з'їздів будуть назначати ся и змінятися рядом. Совіта присяжних повірених теж не буде у Польщі, так що тепер зроблена більш формальна реформа, котра колись ще тільки з'єднить сей край з цілою імперією. Відтак з Польщі зроблений буде оден судовий округ з окремішнією палатою, заведені будуть мирові округи, мирові суди и громадські суди. Ся найнижша інстанція складати ме ся з громадського суду и лавників. Судя мусить мати не менше як 25 літ, скінчити бодай елементарну школу и мати в тій громаді стілько землі, скілько має й громадський вїйт; лавники також мусять бути письменниками. Апеляція від сих судів подає ся у мировий з'їзд. Ще одна відміна сих нових польских судів — та, що адміністративна власть має право переносити деякі діла в другі округи, де вже не буде людського впливу на їх рішене. Усі такі відміни мають цілю побільшати адміністративний догляд над оудом у Польщі, через що й дана дуже мала частина автономії.

Що наконець до справи уніяцкої, то вона вже закінчила ся, и у Петербурзі була депутація від священників и люду з подякою царевни за те, що почув їх бажане з'єдинити ся з православною вірою. Помежи депутацією був оден, як кажуть, прямиий потомок Іпатія Поц'бя, котрий найбільше причинив ся до введеня тої унії у 1595 р. Депутацію водили по цілому Петербургу, показували усе, що є там цінного, а 25-го Марця представили самому царевни. Нема що казати, що наші упіяти не позичали слів для своєї краснорічivosti, пригадуючи віру предків,

від котрої так силоміць їх відорвано, и розказуючи про те щастє, котрого вони дїждали ся тепер. Цар сказав їм в одповідь: „Вислухавши Вас, дякую насамперед Богови, благодать котрого влила в ваше серце гадку повернути ся у лоно православної церкви. Дїди ваші до неї належали, и тепер вона знов Вас приймає до серця свого. Дякую Вам за тую потїху, що дали мені; *вірю Вашій щирости у сєму ділі* и покладаю надїю на Бога, що він дасть Вам силу перейти по тій стежцї, котру Ви собі вибрали.“

Такі факти більшого зєдїнення частин Росїї у одну цілість чи в ділі релїгїї чи суда відбули ся саме тогді, коли оден з найгодовнїйших героїв такого єдїнства Леонтєв, друг и товариш збожеволївшого Каткова, помер чи повисив ся десь у Москві. Москва почала правити напахиди и обїди у честь єго, звїсно по порученю міністерства просвіти, від котрого оден чиновник Георгїєвскїй їздив задля того у Москву, щоби в торжественнїм слові показати всі заслуги Леонтєва в справі нинїшнєго класячного вихованя у Росїї.

Але з пропадом Леонтєва и Каткова, як ми бачили, не перевели ся вороги українского руху, и „Русскїй Вѣстникъ“, де тепер веде перед профессор Любимов, що недавно подав проєкт знищеня автономїї російских університетів, дуже єму не подобаючої ся, знов став, як ми казали, лаяти українофільство. Але можна думати, що найголовнїйшим центром такого українофобства, яке колись було у Москві, тепер стане Київ з редактором газети „Кїевлянинъ“ п. Шульгином, котрий бере наше „Слово“ під свою опіку. Правда, що Шульгин ще не вміє так докладно вилити свою злість против Українців и Українофїлів, як то робив и робить „Русскїй Вѣстникъ“; але бачучи, що „Московскїе Вѣдомости“ вже мовчать на сю тему, він починає по-трохи учитись тону зневаги до України, серед котрої виходить, и тепер не пропускає жадного нумера, щоб як-небудь не гавкнути протав українофільства: то єму здає ся, що українофільство тепер „это — нїчто глупое“, и се він каже саме тогді, коли у „Вѣстнику Европы“, журналї прихильно відносячим ся до українского руху, в розправі про Бєлінского показує ся, що тїлько за старі часи, а зовсім не тепер, той рух, не мавши демократичнєго змислу, викликав против себе зневагу зі сторони сєго критика Великоросса; то дуже заздро стане „Кїевлянину“, що у Одесї вишукавсь молодий літературний талан сільскої дївчини — Гапки Ищенкової, про котру була корреспонденция у „Петербургскїя Вѣдомости“; зачувши, що її хотять взяти у науку кїєвскї профессори, він підїймає галас против такого соціально-революційного заміру: „Най краще, каже, вона зїстає у Одесї, а то як вивчить ся, — буде з нею теж саме, що й з Вересаєм, котрого витягли аж у Петербург!“ То почне ні з того ні з сєго нападати ся на гадку про вартість українскої мови для народнєї просвіти, з котрою він сам буцим згоджав ся, коли її торїк підняв „Вѣстникъ Европы“. Тепер, бачте, „Кїевскїй Телеграфъ“ опублікував результати одноденної переписи Києва. Вийшло, що по мовам у сєму адміністративному и науковому центрі України люд подїляє ся так: 59% говорять великорускою мовою (се-б то загально-россійскою літературною и народнєю великорускою), а по українски говорять тїлько 39%. „Як же-ж сміють тепер деякі

українофіли, додає від себе до сих цифр „Кієвлянинъ”, „казати, що треба українську мову нестувати?” Хто ёго вже зна', з чого, — Кієвлянин хоче міряти цифрами про Київ відносини мов по усій Україні: він забуває те, що у якому хоч селі під самим Києвом, певне 99% розмовляють чисто по українски, а на великоруску чи хоч и на загально російську мову припадає не більш як 1%.

Закінчаючи наш перегляд російських діл за місяць Марець, бажаємо и статистикам и українофобам таким, як п. Шульгин, більш розкривати очи на те, що навкруги них робить ся а не кипіти даремною злістю против української мови. Нехай Гапка Ицєнко, скажемо од себе, коли почне учити ся, не забуває Шевченкової заповіди усім таким, як вона:

И чужому научайтесь,
И свого на цурайтесь:
Бо хто матір забуває, —
Того Бог карає,
Чужі люде цураються
В хату не пускають!
Свої діти — мов чужні,
И немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому!

Мабуть п. Шульгин од того й злий такий став, що забув сей заповіт Шевченка.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Засідання галицького сойму тягнуть ся пеняво, відбувають ся рідко, тривають коротко и мало справ на них залагоджує ся. Від 6. Цвітня до 1. Мая було всього 9 засідань, з тих 7 перед святами великодними, а 2 по святах. Хотя перерва задля свят тривала довше ніж тиждень, то однак різні комісії соймові, котрі або виключно або в дуже значній більшості складають ся з Поляків, через той час нічого не приготували, так що в середу по святах (28. Цвітня) не було над чим радити, и маршалок мусів задля того засіданне скоро замкнути а слідуєче аж на 3-ій день (30.) призначив.—Зі сторони ряду внесено проекти о охороні власности полівої, проект дотичащий змін заключених в уставах мір и ваг на міри и ваги метричні, предложєне в справі обнятя закладів примусової роботи в заряд держави и деякі інші менше важні. Виділ краєвий виготовив справоздання в справі управильнення промислу нафтяного, в справі організації шпиталів у Львові и Кудьнаркові, в справі толкованя уставу краєвої з 2. Мая 1873 о відноснах правних стану учительського, и деякі інші. З внесків приватних суть важніші: внесок п. Ендржеєвского о управильненю податку посмертного, внесок п. Тишковского о викупі права проінаційного в той спосіб, що вла-

стителі того права були б винагороджені оплатою, складаною за уділене шинкарських концесій, — подібний внесок п. Цивільського, жадаючий заведення оплати від горячих напоїв, з котрої $\frac{3}{4}$ доходу мав би діставати дотеперішній власитель пропінацийного права, внесок п. Гавзнера о заложене медичного факультету в Львівськім університеті, внесок п. Гошарда, звиваючий ряд до поставлення 37 інспекторів для шкіл народних замість теперішніх 20 в мисль §. 21. устави краюї з р. 1873, и деякі інші. Внесено також кілька інтерпеляцій, між ними посла-селянина Іванишева, чому соймови не предложений проект до устави о уладженю *jura stolae*. Рішено доси дуже мало; найважнішою ухвалою було, щоби закупити ґрунт коло Езуїцького городу и поставити на тім ґрунті будинок для сойму.

Стирийський сойм, а тим самим посередно и інші долитавські сойми занепокоєні трохи грозьбою ряду, що відбере ім право інтерпеляції. Іменно стирійський сойм уложив собі новий регулямін, після котрого над одвітом комісаря рядового на інтерпеляцію можна вести дискусію. В наслідок такої устави сойму намістник вїхав до Відня, а комісарєви рядовому заборонив відповідати на інтерпеляції. Відтак урядова *Grazer Zeitung* помістила статю, в котрій доказувала, що сойми краєві властиво зовсім не мають права інтерпеляції. В деякихъ інших соймах ряд також ставив трудности інтерпеляціям, именно коли інтерпелёвано в таких справах, котрі після гадки ряду належать до компетенції Ради державної. Однак впрочім комісарі рядові відповідають на інтерпеляції, а против статі *Grazer Zeitung* и намістника стирійського виступили навіть такі централістичні газети як *Neue fr. Presse*.

В соймї чеськім староческі послы не явились, тільки на завізване маршалка до появилення вислали меморандум. Молодо-чеські послы, осуджаючи пасивну політику, жадали однако відчитаня и дискусії над тим меморандум, однако сойм відкинув се жадане. Впрочім и староческі послы готові вступити до сойму, але лише тогді, як буде змінена некористна для Чехів ординація виборова. За такою зміною алітують и молоді. Впрочім вражда між молодими и старими ще взмогла ся, коли виділ краєвий віддав завідательство чеським театром спілці молодочеській. Старочехи з тої причини посувають свою завязтість так далеко, що хотять заложити другий окремиий чеський театр! Впрочім истнующий чеський театр народний має дістати від сойму субвенцію 300.000 зр. (на викінчене будови и урядженє).

Сойм в горішній Австрії вже замкнений. В долишно-австрійськім соймї піднесено справу нужди економічної з причини вістей, що фабрикант машин Зіль загрозив розпущенем кількох тисячей робітників задля недостатку роботи. Однак показало ся, що сі вісти були пересажені.

В Грацу через кілька днів були *грізні демонстрації студентів* и робітників против пробуваючого там від недавна Альфонза, брата испанского претсидента дон Карлоса, за котрим ряд испанский розіслав гончі листи, оскаржуючи его о убийство и інші прості злочинства. Ряд німецький задля того змусив его втікати з Німеччини, де він перше пробував. Против демонструющих виступало аж війско, котре и ранило кілька людей. Деяких студентів и робітників арештовано. Альфонзо посвоядчсний з пануючим австрійским домом.

Цісар по візді з Венеції *приїхав до Далмації* и робить тепер проїзди по цілім сім краю, в котрім що ніколи не був. Завзятуща вражда між дальматинскими Славянами и Италинянами однако не притихає а проявляє ся часом навіть перед лицем цісаря. Німецькі централістичні газети боять ся, що ся подорож цісаря по краю, котрого намістник (Ген. Родіч) єсть южно-славянским патріотом, визискана буде для полуднево-славянских цілей.

В *угорскім соймі* міністер-президент так відповів на интерпеляцію п. Истоци в справі жидівській: Ряд держить ся зглядом всіх угорских обивателів одноі політики и не робить ріжницї що до віри и народности. Алітації против жидів ряд шддержувати не буде. З еманципациєю жидів упало и ціле питанє жидівске. — Палата прийняла сю відповідь міністерства до відомости. Впрочім пресса малярска як и централістична Віденьска, з малими виїмками, виступила дуже неприхильно против интерпеляції и против илтерпелянта. Згадати однакож належить, що централістична віденьска пресса в найбільшій частині, а малярска також в невеликій частині, знаходить ся в руках жидів.

Против немалярских, именно славянских народностей нове міністерство угорске оказує ся так само неприязним, як и давнійші. Найбільше терплять Словаки. Ми вже доносили, що давнійше міністерство у минувшім році замкнуло всі три словацкі лімназіи; теперішше ж забирає ся ще до остатної институції народної Словаків, словацкої Матиці, котра, зложена великими жертвами словацких патріотів в 1863 році, до сего часу багато причинила ся до матеріального и морального піднесеня словацкого народа и тим самим хорошила сей нарід від маляризації. Отже ж малярский ряд в місяцю Цвітню с. р. застановив єї діланє, засеквестрував маєток (до 80.000 зр.) и виточив слідство по поводу панславистичних алітаций, так само як в справі словацких лімназий. Що небавком товариство и замкнене буде, о тім ніхто не сумніває ся.

Неуступчивими оказують ся Мадяри и для німецького язика, по мимо того, що Німці-централісти тепер іх любими союзниками и одні другим помагають дусити Славян. В найновішій часі малярский міністер коммунікацій видав до дирекцій всіх угорских желізниць окружне письмо, в котрім покликуює ся на давнійші розпорядженя що до уживаня малярского язика и ставить всім урядникам угорских желізниць не уміючим малярского язика 6-місячний термін до вичученя его: від 1-ого бо Січня 1876 року малярский язык виключно має бути уживаний на всіх желізницях угорских. Тое письмо звернене против урядників-Німців, котрих при угорских желізницях має бути до 40%. З тої причини німецькі віденьські газети підняли страшний крик и загрозили Уграм репрессаціями из сторони німецьких желізниць. На те знов Мадяри загрозили, що відберуть дебіт почтовий декотрим віденьским газетам. Ся остатня грозьба вправді оказалась кинена на вітер, але що до язика мабуть таки угорске міністерство не уступить.

Справи заграничні.

Король Італії по візді австрійского цісаря з Венеції приймав у себе в Неаполю принца-наслідника трону німецького, бо сам цісар

Вільгельм задля недуга пробуває в купелях в Вісбадені и лікарі заборонили йому їхати до Італії. — В італійськiм парламенті поставив був оден посод внесок, щоби по смерті Піл ІХ. знести устави, ларантуючі независимість папі (того знесеня бажав дуже Бісмарк), але парламент відкинув той внесок.

Спір межн Німеччиною а Бельгією розсудним поступованем Бельгії як також и тим, що явно оказалась загальна антипатія до напастливого постукованя Бісмарка, вже так як би залагоджений. — В Прусах війна ряду против католицизму стає чим раз завзятійшою: знесено 3 устави державні, котрі дозволяли католицкій церкві самоуправу своїми справами. Тепер вніс ще рлд проект до устави о знесеню монастирів: всі ордени и всякі подібні конгрегації зносять ся, тільки товариства, займаючі ся виключно послугою хорих, можуть дальше істнувати під дозором держави; орденам, трудячим ся наукою, лишає ся чотири роки часу, всі прочі мають в пів року бути знесені. Майном знесених орденів буде тим часом завідувати ряд.

В Англії в найновіших часах католицка віра розширює ся дуже значно, особливо між аристократією, помимо знаменитої брошури, яку против неї, а властиво против добмату неомильности папи, написав був Гледстон. В Лондоні отворено недавно католицкий університет. — В Индиях (східних) настали деякі непорозуміня між англійским рядом, а декотрими підданими Англії королями. Одного з таких королів ряд англійский зсадив з трону.

У Франції тепер вакації парламентарні. Партії приготовляють ся нильно до виборів сенату. Теперішній парламент („збір народний“) має ще лиш ухвалити кілька конечних устав, а відтак ще перед кінцем сего року буде розв'язаний.

В Турції знов, як се там дуже часто трапляєсь, наступила зміна міністерства. Нового великого везира Ессад Пашу віденьскі газети представляють яко приятеля Австрії, а прускі яко приятеля Німеччини. Попередний везир війшов був в непорозуміне з австрійско-угорским послом гр. Зичи через те, що везир не допустив, аби будову желізниць в Турції віддано австрійській спілці Гірпа, котру гр. Зичи поширав и для котрої вже навіть султана був позискав.

В Гіснанії не було важних подій. Війско короля Альфонса XII виграло якусь малу битву, але через те війна ще не відмінила ся значно. Тільки ж з війска Карлоса не перестають виступати, именно офіцери.

НОВИНКИ.

— **Одвіт „Слову“.** З причини статі о домовім податку в 6 н-рі „Правда“ „русское Слово“ зробило велике „низхожденіє“ и зволило пустити ся в полеміку з таким „покутнимъ“ письмом, як „Правда“. Хотя „Слово“ заявляє виразно, що зробило се тільки для автора статей „о

домової подати“, поміщуваних в „Слові“: то однак тая честь велика, яку нам така першостепенна газета сим зробила, тронула нас глибоко и побуджає нас до висказання нашої найпокірнійшої подяки. Правда, що „Слово“ враз назвало „Правду“ органом революційним, органом якогось кїївського нігіліста, але сєго не можемо ніяк за эле брати ш. редактори „Слова“, бо вже така, бачить ся, его натура, щоби денунциювати (або, як у Львові кажуть, бути „шпїцлєм“.) Правда й те, що „Слово“ називає враз „Правду“ органом польським, а російська „революційно-нігілістична“ партія зовсім противна Польщи, що й орган тої партії „Впередь“ не раз заявляв, отже бути органом польським а враз и революційно-нігілістичним є зовсім неможливо — але чи ж п. редактор „Слова“ винен тому, що він трохи „каліка на голову“? Правда дальше й те, що в Києві, о скілько знаємо, нема „нігілістів-революціонерів“, що „нігілісти-революціонери“ суть головно в Великій-Руси; наконець правда и те, що „Правда“, як би була органом „нігілістично-революційним“, мусіла б таки бути органом російським (московським), а сєго чейже „Слово“ ніколи не признавало — але чи ж редактор „Слова“ обовязаний так як другі звичайні люде держати ся правил якоїсь там долїки та здорового розума?... Заявляємо отже ще раз „Слову“ подяку за велике нисхожденіе его, а враз и глибокий подив наш, що — в так мало словах потрафив п. редактор „Слова“ так багато абсурдів помістити!..

На статью *Слова* „Еще нєсколькo словъ о реформѣ домовей подати“ поміщаємо відповідь в передній статі часті політично-соціальної; в найближшій же н-рі помістимо ще одну статью в тій самій так важній справі домового податку (котру не могли-смо в сім числі змістити), де цифрами и позитивними датами виказано буде значіне сєї нової „реформи“ як найдокладнійше и найяснійше, так що, надіємось, самим найзагорільшим прихильникам наших райхсратовців стане ясно, чи нова устава хосен чи шкоду приносить нашому народови.

— **Загальні збори товариства им. Шевченка** відбудуть ся незабаром — в Маю або в Червні. Пригадуємо се особливо за для того, щоби звернути на се увагу тих, котрі хотять в члени того товариства вписати ся. Установа бо є така, що хочиячий приступити яко дійсний член до товариства им. Шевченка має насамперед зголосити ся до виділу, хотя наконецьно приймає его загальний збір. Сподіємось, що крім 30-ти кількох дотеперішних членів ще знайдуть ся люде між рускими народовцями, що не пожалують 100 зр. (котра то сума впрочім сплачує ся и ратами, навіть в 10 літах), аби піддержувати товариство, маюче так красну ціль як розвиванє рускої літератури.

— **Руске ремісничє товариство у Львові „Побратим“**, завязанє перед 3-ма роками, через який-сь час гарно розвивало ся; однак тепер, замісьць розростати чим раз більше и дужати в сили, зачинає упадати. Головними причинами того суть недостаток людей, котрі би тим товариством щиро и ревно заняли ся, и апатія просвічених Русинів. Найбільше причинив ся до завязання „Побратима“ п. Маркія Желехівский, бувший учитель лімназіяльній у Львові, котрий відтак и щиро доглядав и пильнував свого діла. Коли ж в другій половині ми-

нувшого року п. Ж. виїхав зі Львова, не найшов ся на его місці чоловік, котрий би так само хотів и виїв зайняти ся ним товариством. Руска інтеллігенція також за мало интересувала ся ним. Вправді перед роком написало „Слово“ шумну передову статтю за „Побратима“, в котрій між иншими сказано, що воно — Слово — доси недовірливо споглядало на се товариство и задля того (!) Русь мало звертала увагу на него, але тещер, коли члени „Побратима“ особисто представили ся редакції „Слова“, то воно бере его в свою опіку; — однак з тої опіки „Слова“ був лише такий хосен, що п. редактор „Слова“ пожертнував 2 зр., а ще оден чоловік з партії „Слова“ 1 зр. 50 кр. на „Побратима“, и на тім вже и скінчило ся... Сумно було б однак дуже, як би ми дали тому товариству упасти. Вагу его для народної справи не потребуємо підносити, се кожний інтелігентний Русин сам добре знає. Але ж треба не тільки се знати й признавати, але и до діла плати ся. Коли заложено подібне польське ремісничє товариство у Львові „Gwiazda“, то опікували ся нею (я опікують ся ще й нині) польські літерати, студенти и многі-многі янші патріоти. А у нас чи ж би не знайти вже кількох людей, що би заняли ся сею справою? Називаємо себе народовцями, а оказуємо таку недбалість о міщанский наш нарід — в самім головнім місті краю, де є стілько сил наших, стілько університетської молодіжи!! Товариства наші: Руска Бесіда, товариство им. Шевченка, особливо ж Просвіто и Дружній Лихварю, взиваємо вас, допоможіть бідному міщанському народови рускому, двигайте его, піддержуйте товариство „Побратим“, не жалуйте на тоє тої трошка праці! Нагородою вашою буде — гаразд и щастє того народа, и сила й слава Руси!..

— **Руский театр** під дирекцією п. Т. Романович поїхав зі Львова до Тернополя, як се вже доносили-смо. Від 17. до 27. Цвітня дані були 3 представлення (перерва мусіла наступити з причини свят великодних), имено граю: 1) Заздрісна жінка и Бувальщина; 2) Шельменко наймит; 3) Наталка Полтавка. Сяля театральна була завсїгда заповнена, имено також Поляками и Жидами; молодіж руска интересує ся дуже ревню руским театром и приходила завсїгда дуже численно. Найбільше заповнена була сяля театральна на виставі „Наталки-Полтавки“, помимо того що попередше представленє (Шелменка) з причини нового обсадження ріль не конче удало ся. — Говорячи про руский театр, мусмо ще раз рішущо спростувати донесене „Слова“, котре „сожалїло“, що представлення театральні у Львові не могли відбувати ся в сали Дому Народного, бо „управляюцій совѣтъ Народного Дома“ не міг відступити тої сали задля контракту з Радою шкільною заключеного; вина невіднаймленя сали рускому театрови спадає отже після „Слова“ на „козакманів“ и Поляків!!! Гарна долїка, нема що казати! Видко, що пишущий сі слова не мусів дійти до VII. класи гімназ., де учать долїки! Ми скажемо ще раз коротко и рішущо, що в контракті, заключенім між Домом Народним а Радою Шкільною зглядом винаймленя локальностей на школи, не ма ані нів слівця о театрі — всі отже подібні оправдуваня суть простою брехнею. Если тні оправдуваня походять лише від редакції „Слова“, то ми їм не дивуєм ся; але если и „Управляюцій Совѣтъ“ має в них уділ, то вони дуже сумне свідочтво дають „Совітові“. — *Друга руска трупа театральна під дирекцією п. Ба-*

чинського давала представлення в Самборі і Дрогобичи, тепер дає в Стрії а опісля має поїхати до Перемишля.

— **3 села.** (Про видавництво „Правди“. Школа в Могильниці, бесіда о. Павликова в Раді державній и дементум *Gazeti Lwowskiej*.) На селі живучи, а ще в такім місці, де крім хлопа и попа иншої людини ні зазором не видко, куди лиш десь колись и то слабою хвилею доходить відгомон духового розвою, розумне и щире часописьмо то истий скарб, то одинока відрада, то вода перехована в жолудку вельблюда, котра кріпить чоловіка и без котрої прийшло би ся духови чоловіка зівянути и змарніти на тій безжизненій сагарі, де не слідно навіть маленької оази кріпшого духового житя. Тому-то невисказано радо виглядаю я кожного числа Вашої „Правди“ и як тільки надходить 2-ий и 17-ий місяця, то зараз хочби умисного посилаю на пошту, а не ма вже певнішого способу щоб поспувати мені гумор добрий, як коли число яке спізнить ся або й не дійде зовсім. А якже зрадувала мене вість, що хв. Редакция старає ся об'єм „Правди“ побільшити (и тепер вже починає де-які числа в три аркуші видавати). Показує то, що дух народний змагає ся поміж нашими письменними людьми. Коби то ще дочекати ся, щоб „Правда“ появляла ся частійше, хотяйби и в меншім об'ємі: для нас селяків було-б се дуже пригожим, бо було-б в нас більше занятя. Про мене — я не жалував би и докинути що до ціни передилатної. Не менше також видає ся мені важним и тоє, що хв. Редакция почала більше слідити и збирати поодинокі прояви нашого народного житя, з котрих входячи в їх причину можна вислідити, що розвій нашої народности спомагає а що спиняє, и обдумати потому средства оперті вже на фактичних датах. До сеї пори займало ся вправді „Слово“ такими річами, але як недостаточна була ся збірка, показало ся з того, що о. Павликів в своїй бесіді в Раді державній против дотеперішного устрою Ради шкільної не знав навести більше фактів над ту одну обстанову, що в Могильниці против волі громади заложившої школу язык польський єсть языком викладовим в тій школі, що вправді *Gazeta Lwowska* зараз дементувала, під котре дементум ми однак позволимо собі підложити знак питання. Може вправді бути, що громада могильницька не подавала до Ради шкільної окружної о язык викладовий руский, а може се подає де небудь затратилось поміж актами Ради; може бути и се, що на папері стоїть для могильницької школи записаний язык викладовий руский (чого у нас не буває на папері!) — я сего не знаю; знаючи однак теперішні відносини могильницькі, твердити можу, що в практиці так не єсть а особливо в тій школі могильницькій, де учитель єсть Поляк и *gorący patriota*. Яко додаток до збірника Вашого можу оповісти Вам не оден факт з ріжних обрубів нашого народного житя, може Вам се на що здасть ся.... *)

*) Донесеня о положеню вашого народа и працях над піднесенем его в ріжних сторонах краю єуть нам завжди дуже пожадані, и просимо сердечно о такі донесеня всіх нам прихильних людей; однак задля малого об'єму нашої часописи коротші дописи можуть скорше поміщуватись, ніж довгі. Другу часть сеї корреспонденції мусямо відложити на пізніше. — Ред.

— **3-під Торимірки.** (Дещо про сільський народ Золочівско-Бродскої околиці під зглядом ёго матеріяльного и інтелектуально-морального биту.) І. Не багацько треба мені писати, щоб подати образок сільського народу нашої Золочівско-Бродскої околиці під зглядом ёго матеріяльного и інтелектуально-морального биту. Бо як в цілій Галичині нашій так и тут народ дуже убогий — а може й найубожший. Ремеслом и в загалі яким-небудь промислом він майже й не займає ся. За ковалем, теслею, колісником, столярем а навіть ткачем треба довго шукати та далеко їздити, та й то дуже рідко здібати, особливо коваля або столяря мужика. Ремесло в нашій околиці — то леміш и чересло, та хоч я кажу, що таке ремесло найлучше, але не в наших сторонах; — воно у нас дуже невдячне. Земля наша зимна та мокра, а височинно своєю рівнає ся з карпацькими горами. Вчасно захоплює нас зима, хоч не снігова — але морозна, а пізно приходить весна. Та й тая весна у нас є зимна та холодна, що й годі її весною звати. Через теє то у нас весняна сівба опізняє ся о три-чотири неділі в порівнянню з околицею, що тягне ся по той бік Золочева аж підо Львів. Прийде ж тую землю орати, то зверши вона зовсім засохла, що й плугом влупити годі, а за плугом заскірна вода виступає. Така земля у нас особливо на сім обшарі, що простягає ся від Поморян аж по самий Золочів а сюди аж по-під Заліці та по-за Підкамінь, як села Накваша, Немляч, Попівці, а далі аж по-під Борати, що під Бродами. И рідко де знайти землі пишної, хіба отсі піски та ромуші Сасівщини, що кляном вбивають ся в нашу околицю и доходять аж до Плугова. Треба тую землю добре управляти, добре и часто гноїти, три-чотири рази впорати та за кожним разом вискородити, поки в неї зерно вкине ся. А вродить так, що й за роботу не верне ся. Морг не вродить більше як 4—6 кіп збіжа. Пшениця майже зовсім не родить ся и мало хто її сіє; навіть скарби не всі сіють, а як сіють, то тільки аби сіяти; бо зародить ся через пів з метлицею та все таки хоч трохи заснічена. Жито потребує доброї управи и то родить ся дуже з стоколосою. Ячмінь и гречка рідко коли вдають ся; оден тільки овес буває добрий. Бараболя родить ся тільки на гною тай то видає 4—5 зерен. Як же-ж прийде молотити, то копа жита и пів кірця чистого зерна не видасть, а з косярнини буває корець, — а гречка дуже завідна буває на видаток як всюди так и в нас.

Після сєго ж то й зрозумно всякому буде, що матеріяльний бит тутешнього народу не дуже мудрий; бо поле, що становить ёго увесь матеріяльний бит, дуже невдячне. Навіть тії шваби, що осіли під Вовчківцями та в Малинскихах, не великі штуки доказують, хоч правда, не борють ся з такою нуждою, як наші люде. Ще-ж то як де в якім селі наші люде працєвитійші та запобігливіші, то й нужда в них не така. А треба ж Вам знати, що народ тутешній и о половину не такий роботящий, як на Поділю буває, а навіть, сказати б так, лїнивий против подільського. Я гадаю, що ся ёго непрацєвитість, якась лїнивість и ослапість має свою причину в тім, що в него нема й половини тої фізичної сили, яку бачимо в Подільських людеј, — не такий він твердий на зимно та непогоду, як Подоляки. А й теє має свою причину: він живить ся по-найбільше ягодами та губами, дуже рідко коли їсть

горох, фасолю, а часто буває так, що хліба у него не стане на 4—5 місяців и тогді живить ся одним тільки борщем пісним та без закришки и бараболею. А ще до того и вода буває болотяна та багниста а не жерельна, від чого и ёго віддихові органи нездорові. Лїнівїйші від хлосів бувають баби, та ще й в додаток часто недбалі, не-господині, и нераз трапляє ся, що вона зове ся господинею, а людяного борщу зварити та хліба спечи не вміє. А господарка сама між нашими людьми дуже низько стоїть: спосіб обробляти землю такий, який бував за їх дідів та батьків. Рідко де в котрім селі задивляють ся наші люде на господарку нового способу, що по скарбах заводить ся; ба навіть самі скарби рідко котрі господарять в спосіб поступовий, а найбільше дають жидам в посесїї; — а жида, звісно, не лучше за нашого мужика господарять.

Про економію й говорити не ма що. Вже статок тутешнєго господаря показує нам ясно на ёго економію. Шіснацять-морговий господар (а се в нашій околиці найбільшій) утримує четверо таких конят, що всі разом не мають сили й за одного швабского коня. Тї конята худі, кушляві та сухоребрї такі, що, коли б не шкіра, то й кєсти розлетїли б ся, та от завбільшки доброї волоскої вівці. Літом пають ся звичайно по чорних як ріля пасовисках та замість оброку дістають зеленої трави. А зимою то тільки й їх, що обермок якої там соломи раз на день. От-так то звичайно годують наші господарі своїх коней и вони тільки-що животиють. Товар рогатий тож такий нужденний по наших селах як и тї коні, — а за расу й не питайте. Корови малі, сухоребрї та кушляві, вимня мало що й знати в них. Бо-ж то й годівля того товару чи не гірша від коней; наші ж бо господарі водять оя такою думкою, що коня більше треба пильнувати, як корови, бо кїнь в тягарах ходить — а корова нічого не робить. Я сам бачив одного господаря, що навіть орав коровами — жінка поганяла; а як прийшло полудне, кинув чоловік коровам трохи хопти, жінка сіла під корови, видоїла — и від двох коров було стілько молока, що стало на полудне трїлїтній дитині спражити. Ось чому то у наших господарів так мало набїлу, тільки що молока стане для дитини. Бо й як же-ж то можна, щоб такий господар тримав 10—15 штук рогатого товару, де він до того ні свого пасовиска не має, ні машини до різани сїчки в зимі? Як же-ж зважимо ще й тую обставину, що такий господар живить и зьодягає у себе часто-густо 8—12 душ родини й не-родини спосібних до роботи, тільки для того, що ёму буде їх в живя потрібно: то вже великий собі легко виобразити може, яка в него економія и під иншими зглядами и в тих дрібницях, що нашого малого господаря з нїг валять.

В него не знайдете покладного гроша, продати часто-густо нема що, а продає хїба дещо зо збіа, аби податок оплатити. Якже-ж лучить ся ёму перенести ще яке нещастє, то вже тогді збуває худобу звичайно за безцін. А як стане в котрого хліба до нового и грунт не заставлений в жида и довгу нема, то от там и богач. Але таких богачів небагацько знайдете на всю нашу околицю. Тут на 50 господарів стане двом хліба до нового, а на сто двох без жадного довгу; а на 40 маємо 15 таких, що вже и їх поле и весь господарский статок

того не стоїть, що виносять довги по жидях нароблені ні на що инше, як на оказії — на пнятику. А скільки ж то з-поміж тих задовжених вже тільки халупниками остали ся! Тим-то в нашій околиці майже нема такого села, де би жида не орудували мужичим полем в 50—200 моргів, роздобутим хитро-мудро не великим коштом не так за випожичений капітал, як за провізію. Єсть навіть такі села, що на 700—800 душ мешканців буде 150 душ жидів. Нема по наших селах арендаря, щоб не засівав поля мужичого, коли ще не яко свою власність, то бодай яко провізію. А народ наш и не журить ся тим, и байдуже собі, що ёго добро в жидівські руки переходить, а він сам з своєю родиною в повевірок пійдуть. Він завсігди тої гадки, що проданий ґрунт колись конечно до него або до ёго родини повернути ся мусить...

— **Справозданє касове товариства „Дружний Лихвар“ від дня 25. Жовтня 1874. до кінця Лютого 1875.**

А. Загальна сума з дня 25. Жовтня 1874.	1212	55
---	------	----

Б. Стан каси від того часу побільшив ся, а именно:

а) вкладки членів	40	35
б) звернені відсотки	6	58
в) добровільні датки	10	82

В. Оборот касовий.

а) вкладок вилнуло	40	35
б) звернені відсотки	6	58
в) добровільні датки	10	82
г) звернені пожички	96	20
д) уділені пожички	103	80
е) безповоротні видатки	14	19

Г. Всіх членів користало з пожичок 20.

Д. Побільшив ся отже капітал о	43	66
--	----	----

Позістає загальна сума	1256	11
------------------------	------	----

У Львові 28. Лютого 1875.

Др. Ганкевич,
голова.

Андрій Павлиш,
касир.

Чистий дохід з представлень театрального „Наташка Полтавка“, даного на користь товар. „Дружний Лихвар“ артистами рускої сцени під дирекцією панни Т. Романович в сали єзуїтського городу 1. Цвітня с. р., виносить: Прихід з білетів 174 зр. 50 кр., добровільні датки 24 зр. 80 кр., разом прихід 199 зр. 30 кр. Розхід 158 зр. 39 кр. Чистий дохід 40 зр. 91 кр. — Виділ „Дружнього Лихваря“ складає паннам Т. и М. Романович, пп. Сановському, Гриневецкому, Стефуракови и Людкевичу за їх щирю охоту и прекрасну гру, також всім панам, що мали уділ в представленю, як и ви. публиці, котра численним зібранем и наддатками причинила ся до узисканя повисше згаданого чистого доходу, найсердечнійшу подяку.

— **Посмертна згадка.** При кінці минушого року упокоїв ся в Іозефштаді фельдвებель Осип Сідер. Скінчив він гімназію в Тарнополи и зложив там екзамен доспілости ще перед покликаем до війська. В покійнику стратила громада наша многонадійного робітника. Ще яко гімназіяет займав ся студіями рідної мови, котру подлюбив над усе в світі. На тій то рідній мові и зложив кілька поезій оригінальних и гарний переклад „Слова о полку Игоря“, а приготавляв ся до переводу Гомерового епосу. Єго горяча любов до бідного народу, єго правдиве посвяченє для народної справи загрівали товаришів до щирої праці и зберегли для нєго їх серця. Осипа идеали вічно жити муть в памяти єго товаришів. Вічная єму память!...

— **Поправки похибок.** В статі „*Руска Історія*“ в н-рі VII-ім на стор. 267, стрічка 12 з гори, замість *через* має бути *через*; на стор. 272, стр. 3 з гори, зам. *читати* м. б. *читати*; на стор. 274 стр. 13 з долу зам. *половецкими* м. б. *половецкими*, стр. 7 з долу зам. *князів* м. б. *князів*. В н-рі VI-ім на стор. 227 стр. 11 з долу зам. *впусти* м. б. *впусти* (ту поправку мидьно подано між поправками в ч. VII-ім поміченими).

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІИ.

— *Вн. Вол. Н. в Жабівці.* Очікуємо нетерпеливо письма від Вас. Тільки мусимо єго скоро мати.... Жадану давніше книжочку и инше вишлемо сими днями. — *Вн. М. Нестяга.* Ждемо одвіту від Вас, чи годите ся зглядом згаданой поезії чи ні; бо хотіли бя-смо за-вчасу знати, щоб відповідно до того собі уладити. — *Вн. О. Б..... в Т.....* Лист вишлемо Вам сими днями, де и всё пояснимо.

Сей нр. „Правди“ спізнив ся з причини свят великодних и з причини, що видаємо єго в три аркуші (дрібним друком). Послідуючий нр. (9-ий) вийде вже точно 3. (15.) Мая.

ОГОЛОШЕНЄ.

Кароль Климович

на улиці Валовій, нр. 11, поручає:

Цукер найліпший в головах, 1 фунт по	29 кр.
„ другий	28 „
Кава Цейлон, велика	1 зр. — „
„ добра	96 и 92 „
Міддали виборові	60 „
Розинки красні	44, 36 и 32 „
Гербата російська	1-80, 2, 3 и 4 зр.

Звертаю увагу на добірні вистоялі вина угорські, по ціні від 60 кр. Особливо зеленяк по 1 зр. ав.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під надком Фр. Сервілюсо.

Виходять випу-
скамв в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиця
Осоголицких.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

На память 10. січня 1865 р.

М. А. К.

Як у неволі, на чужині
Кругом мене пославсь туман;
И гризла туга по Україні,
И здавалось, розум потухав;
В той час, коли остання сила
От-от вже кидала мене,
Холода кров и річ німіла,
Смерть підступала до мене;
В той тяжкий час, як клеветою
„Приятелі“ троїли грудь —
Явилась ти мені зорёю
И не дала на вік заснуть.

Моя небесна, світла зоре!

Любови світоч и добра!
Живила ти мене в неволі,
И на волю знову провела...
Ти вбите серце воскресила,
Житя нового налила,
Мій путь як сонце освітила,
Ожив, живу й співаю я:

„Благословен святий той світ,
Світ непорочної любови!
Благословене будь во вік
Дівоче серце й серця слово!“

О. В—р—ля.

СЕМЕЙ ЖУКІВ И ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яловенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

(Дальше.)

VIII.

Жук землі не чув під собою, радіючи своїй вдачі! В голові його виріс вже цілий плян тієї користі, яку зробить громаді позичкова каса, и які тільки мрії не наvertsались у його в думках! Жид втікав з Куликів, не маючи більш ніякого позитку! Куличане на барикаді з касою купують туртом сіль, дерють, товар шевський! за місто карбованця за пуд соли платять коповика!.. трохи-по-троху каса розробляється, Куличане поправляються, заводять школу; одно слово: в голові Жука виросла на місці роз'єдинених Куличан невеликочисленна, але міцна и зажиточна асоціяція!..

Своїми радощами Жук поділився и з ненею и з сестрами и побіг з благовістож до Віренка.

— „Добрий почин,“ говорив Віренко, „половина діла... дай Боже, щоб не задержали тільки, а швидче затвердили вашу касу! тогді за вашим проводом, дивлячись на Куличан, може й наші Куцівці підіймуться!.. У вас краший ґрунт: раз що козаки — народ менш загнаний, а друге й головніше те, що вас Куличане знають з діда, з батька; я-ж для Куцівців новий чоловік, не диво, що вони мені не вірять.”

„Коли-б тільки пішла добре каса, зараз приймусь за школу,“ говорив Жук.

— „Школа школою, її можна завести й тепер, стоїть тільки узятися добре; а от єсть важніше діло...“ одмовив Віренко.

„Яке?“ сполохнувся Жук.

— „Чи не звертали ви часом уваги на наше земство? чи не примітили, у яких воно руках? хто у нас гласними? хто в управі?.. А от-от нові вибори, треба обновить земств... треба їхати вам на вибори.”

„А ви поїдете?“

— „Як же! поїду! хоч мене тут и не знають, але поїду... Підсогласив вже й двох сусідів — може знаєте Булгаренка и Івасенка: обидва — молоді люде, чесні и освічені.”

„Поїду и я.“

— „Ідьте! усякий чоловік, котрий бажає добра народови и має право голоса, повинен пробиватися в земство. — Конечно на перший раз мала надія на те, щоб нам удалось вигнать з земства отих злодіїв и бюрократів, що там позасідали, але будемо боротися, добре и одного свого чоловіка введемо... От, на приклад — вас... як ви про се думаете?“

„Зовсім згоджуюсь з вами... Я рад би душею йти гласним, та певно не виберуть.“

— „Треба пробовать! Годі нам тільки пісні співать та одним Шевченком пробавляться; час взятися и за діло — час вступити на реальний ґрунт!“

„Так се-б то виходить и пісню и поезию по боку... годі! не треба... долой Шевченко!.. finita поезия!“ закидав Жук, жевріючи.

— „Ні, не finita! без пісні, без поезиї, без искусства жить не можна; але однією піснею, однією поезиею нічого не вдієш! Пісня заохочує людей до роботи, пісня и поезия підіймають духа, енерґію, патріотизм, підіймають духовне жите. Пісня, поезия, як и музыка, мали великий вплив и велику заслугу в исторії народного розвою... Але можна співать, можна грать, та не завжді; треба спершу діло робити, думати про хліб, а наівшись вже и про пісню... Самі ви добре знаєте, що чоловік голодний и холодний не співати ме.“

„Правда ваша, але-ж и сухой реалізм — мусить довести чоловіка тільки до еґоїзму.“

— „Може й так, та на щож брать край! хіба реалізм не може зжитись разом з поезиею? хіба він шкочить їй? реалізм — оден реалізм без поезиї — зсушить чоловіка, и нема такого завзятого реаліста або матеріяліста в світі, котрий би ніколи не вдарився до поезиї! нехай він як хоче становиться на дуби супротив поезиї, супротив искусства, але колись таки и в ёму пробеться, прорветься така хвилинка, в котру він забуде „матерію“ и з любовію послухає и пісню и музику и подивиться на Рафаельску Мадону... Поезия повинна доливать реалізм, так як дух доливає матерію!“

Жук замислився, а Віренко бігав по хаті мов молодий паробок: очи ёго світились, лице почервоніло, видно було, що в ёму прокинувся той жар молодости, котрий водив ёго на мочари для проходу; та ба — не прохолодив! іскра того жару тліла; тільки не завжді вже горіла поломям молодости.

— „Гляньмо хоч на Англію,“ заговорив знов Віренко. „Чи вже-ж в Англії або в Північних Державах Америки люде менше нашого прихильні до реальних боків жита? чи менше наймого там

громада кохається в економічних питаннях? а чи занехали-ж там пісню, поезію, музику и загалом искусство?! Я мовчу вже про те, що Англія — народ глибоко матеріальний, не оддасть свого Шекспіра, свого Байрона ні за яке королівство; але зверну тільки нашу увагу на те, що в Англії все віддають повагу не тільки таким великим поетам, як Байрон, а навіть и далеко-далеко меншим!.. Так-то, Семене Івановичу! моя думка така, що тільки духовні сліпці, котрі бажать и силкуються видавати себе за передовиків, проповідують хрестові походи против поезії и благовістять, що поезія — брехня, що вона затуманює, що наша інтелігентна громада одвертається од поезії через те, що поезія її не вдоволяє, бо ми, бачте, доросли вже до того, що нас интересують инчі серйозні справи и питання!... Еге!.. Така проповідь мусить виходити з уст або людей темних, мало освічених, або від людей, котрим забажалось блиснуть „новим“ слівцем!.. Одначе: дарма!.. перемереться, мука буде!.. и такі речі супротив поезії мають и деяку користь!.. поезії вони не вбють, а допоможуть вяснити ту истину: що поезія и искусство не шкодять реалізму в загалі, а особливо в розвою економічного добробиту; тільки, як я й сказав вже вам, треба спершу діло робить, хліб пахать, працёвать, а за працю, або по праці — и пісню співать и впиваться поезією, музикою, искусством...“

„Все таки виходить,“ промовив Жук, „що на перше місце виступає реальне житє?“

— „Инак и не можна! инак и не повинно бути; а як тільки стане на впаки, то и буде те, що ми співати мемо, а під пісню интелігенції народ наш будуть убожіть, обдирать и одбирать и жида и „пани“ и бюрократи! бо нікому буде заступиться за ёго, оборонить ёго: нам не буде часу, ми вдамося в пісню!...“

„Погано й без пісні... в пісні душа одпочиває!“ сказав Жук.

— „Запевно так! — але спочиває добре втопившись; а коли чоловік спочиває од байбацтва, од ліни, од жиру, так він доспочивається до того, що й на віки засне духовно!... Так, так Семен Іванович! — годі помагать народови „піснею“; будемо запомагать ёму ділом!.. для сёго й повинні ми прибираться в усі ті кутки, де тільки можна реалізувати нашу любов до народа, нашу охоту и бажанє запомагти ёму.“

„Против сего я нічого й не кажу... мої думки ві всім згоджуються з вашими.“

— „Коди так, то и силкуйтесь пролізти у гласних!“

„А ви?“

— „Коли виберуть — и я не одмовлю. Тільки на се й сподіваться не можна... ви догадаєтесь, через що...“

Дожились виборів.

Виборча сая у повітовім місті трохи що вмістила у себе усіх виборців: тіснота и духота були страшенні. За столом предсідателя сидів високий сивоволосий товстий пап Дмитро Павлович Балабан. Прочитавши имена виборців и вибравши чоловік пять гласних стали одихать. Балабан, узрівши Хмару, підойшов до ёго, взяв під руку и став ходити з ним по салі, котра на час одниху троха попросторнійшала; бо половина виборців повернула у другу хату „заморить червяка“. Проїшовши кілька раз повз Жука, Хмара підвів до ёго Балабана и промовив:

— „Семен Иванович! наш предсідатель бажає зазнаємитися з вами.“

Жук встав, вклонився и простяг руку до товстої и пухкої руки Балабана.

— „Давно вже чую про вас,“ сказав Балабан Жуку, „давно бажаю зазнаємитися з вами, та жалко, що ви й досі не завернули до мене, старого.“

„Вибачте мені! я недавно осівся в своїм хуторі, та й часу ще вільного не було... то се, то те.“

— „Знаю, знаю,“ перебив ёго Балабан, „ви чоловік невсипущий; чи давно живете в хуторі, а вже й кассу завели... що значить молоді енергія!“

Жуку не сподобалась річ Балабана; він зрозумів, куди стриже Балабан, и промовив:

„Не завів ще, а коли задрісні люде не перешкодять, так заведу.“

— „А! и ви тут!“ озався Балабан до Булгаренка, котрий сидів поруч з Жуком.

— „Тут!“ одповів Булгаренко; „не приходиться одставать од людей: куди люде, туди й ми.“

— „Що ж! може в гласні?“ спитав Балабан.

— „Коли виберуть, не одмовлю.“

— „От за се спаси-Біг!“ дяковав поважним голосом Балабан и повернувшись до Жука, спитав: „А зи будете балотуватись?“

„Буду! запевно візьму чорних, але буду...“

— „О ні! чога чорних! нам треба молодих, енергічних людей! ми вже підтоптались! нам пора спочити, нехай ще молодіж потрудиться,“ говорив тоном проповіді Балабан.

Почали знов вибирать. Дойшла черга до Булгаренка... посчитали шарі — „вийшов!“ гукнув Балабан... Віренко, Жук и Іваненко стисли руку Булгаренку, Хмара й собі поздоровив ёго.

— „Вибирається в гласні — Віренко,“ гукнув Балабан. Кинули шарі, посчитали: „не вийшов!“ — почувся голос Балабана. — „И за те спаси-Біг!“ промовив Віренко; „тепер я знаю, що за мене єсть хоть 12 голосів, колись буде більш.“

Жуку випало ще менше голосів, ніж Віренку. — „Се, панове,“ озвався Балабан, „мусить бути помилка! треба в-друге кинуть шарі.“ Кинули в-друге — ще гірше! в перший раз за Жука було 8 голосів, а в-друге тільки 5...

Стали вибирать Хмару: „вийшов!“ гукнув Балабан. За Хмару було більш ніж $\frac{2}{3}$ виборчих голосів.

„Погано діло йде!“ шепнув Жук Віренкови.

— „Не гарно, але тривайте, що дальше буде,“ одповів Віренко.

Вибрали ще одного Жукового сусіда — козака з Куликів и священника з Жуківки.

„Хоч за се спаси-Біг!“ промовив Жук.

Стали вибирать управу. Предсідателем вибрали Балабана, а в члени одного волосного писаря та нашого знаёмого Хмару.

Жук не всидів на місци; схопився, плюнув и голосно промовив, наче-б то до Віренка: „Теребите путь и мостить мости!.. сдершу кради, а тепер грабовати муть... Погибне мабуть моя каса!“

— „На двоє баба ворожила,“ одповів Віренко. „На завсе ж стояти муть Хмари, колись розійдуться... и в наше віконце загляне сонце...“

IX.

Натура Семена Жука була не з тих мізерних натур, котрі, взносячись духом дуже високо від удачі, ще низше падають від першої неудачі. Такі натури один мій знаёмий зове голодухами. Сі натури не звертають уваги на те, що доля однаково строга и до молодого й до старого, однаково стягує кожного, мов супонить; однаково важкою й грубою рукою веде по дорозі жита и молодця и діда; тільки що ми самі неоднаково примісаєм ту одинакову строгість людскої долі. Замолоду, коли чоловіка интересує трохи що не всяка нікчемниця, коли чоловік, шукаючи истини и добра, широ обманює сам себе, тогді молода енергія проганяє од нас деякий мрачний погляд и ми не сидкуємось придивляться и зрозуміть однаковість

долині строгости и мізкуємо, що доля одного гнітить, давить, душить; другого цілує, милує и гладить по голові. Через те пропадає у нас и енергія и сміливість борються з долею: борються до остатку, як борються з вітром могучий дуб, покіль або вітер не стомиться й затихне, або виверне з корінєм дуба...

Жука не образило навіть те, що він не попав в гласні: ёго брала досада тільки на те, що в управу вибрали Хиару.

„Будемо ждати ще три роки,“ сказав Жук и знов вдався до свого звичайного життя. А життя у ёго йшло рівно. Цілий день він вештався по хазайству, до всего придивлявся. Довгими осінними и зимовими вечерами він читав або розмовляв з сестрами, особливо любив він вести розмову з Соною. Прочитає Семен, або Соня яку-будь нову книжку (а в книжках недостачі у їх не було) — и йде один до другого, щоб швидче поділитись вичитаною новиною, порадиться, разом посудить, помислить, поспорить. Дні за день Соня становилась більш и більш потрібною для розмови, для поради Семену, и сама Соня так привикла до бесід з Семеном, що того дня, у який гості або що инче перебивали їй бесіду з Семеном, вона чувствовала, що наче не допила або не дола, наче чогось їй не стає такого, без чого вона невдовольнена.

Воєнні гості ходили до Жучихи спершу дуже часто, трохи не що дня. Соні и Семенови се так не впадобалось, що вони просили матір приймать гостей раз тільки в тиждень, в неділю,

— „Се якось не яково буде,“ говорила стара. „Як же таки так: придуть люде, а ми їх не приймемо, — скажемо: „тепер не до вас, приходить в неділю!“ Не можна, діти, так! люде сміяти муться з нас.“

Соня и Семен стали спершу уговорювать матір, що тут не буде ні якої обиди ні для кого, що так водиться всюди у тих, котрі не люблять дзвонить язиками та пересипать з пустого в порожне; далі бачучи, що Жучиха не пристає на їх річ, перестали вговорювать и стали на тому, що вони не будуть завжди виходити до воєнних гостей, а сидіти муть собі у осібній хаті. Але й се старій не сподобалось, и хоч вона й не суперечила дітям, одначе покрутила головою.

Частійше всіх заходив до Жучихи Оскерко и все лестився до Соні. Соня в душі не поважала и не долюбляла Оскерка, одначез все показувала вид, що приязно витає ёго, и віжливо, хоча й холодно, розмовляла з ним. Оскерко не запримичав, або може й не хотів запримичати Соїної холодности и більш и більш лестився до неї. Семенови з першого ж дня не сподобався Оскерко,

як чим довш, тим більш він не долюблював сего — як він говорив — „Гутаперчевого Литвина.“

Одної неділі зібрались у Жучихи усі воєнні і Віренко з дружиною. Соня сіла грати на роялі якусь сонату Бетговена, а Оскерко присівся до неї перевертати ноти. Ігра виходила якась м'ягка, задушевна; звуки так якомось попадали в саме серце и збирались там, щоб потім вибухнути цілою течією чутства. Семен спершу стояв и слухав музику, потім сів собі в куточку, поодаль усіх, підперся рукою, встроїв очі на Соню и так замислився, наче втопився в хвилях тих високих звуків, котрі вилітали з-рід пучок Соні. Соната кінчалась бурним, гучним fortissimo. В останній раз пучки вдарили по клавішам, Семен скочив з свого місця, підбіг до Соні, обняв її за шию и, поціловавши кріпко в чоло, промовив: „З душі тобі дякую.“

Оскерко й собі протяг руку до Соніної руки в ознаку своєї подяки. Семенови здалось, що Оскерко стиснув руку Соні. Він глянув на Оскерка и знов мов кров ударила йому в голову: він швидче пішов у другу хату. Не то ненависть, не то ревність почувствовав Жук в серці и увесь останній час вечера ходив якийсь сумний и дивився на Оскерка, наче на свого ворога.

„Що тобі за охота,“ говорив другого дня Жук Соні, „слухать залиціане отого Гутаперчевого Литвина.“

Соня з дивовижною глянула на Семена.

„Мене вчора велика досада взяла,“ говорив Жук далі, „як ти не заборонила йому стиснуть твою руку... я бачив.“

Соня всміхнулась и сказала: „чи не мислиш ти, що я люблю Оскерку?“

„Сего я не знаю!.. може й любиш... хто вас розбере...“

— „Сеню! Сеню!“ одповіла Соня таким голосом, в котрому чути було и жаль и докір. „Не сором тобі так думати! чи вже ж би я тобі не сказала, коли-б справді кохала Оскерку!“

Семен встроїв в Соню свої чорні очі и так пронизував її своїм поглядом, так пильно дивився на неї, наче судя дивиться на провинника, котрий не тільки не признається, а одно твердить: „знати—нічого не знаю.“

— „Я мислила, Сеню, що ти лучше мене знаєш... Чи вже ж може тобі не прийшло на думку, що таких, як Оскерко, я не можу любити?!.. Ні!.. не полюблю я чоловіка, котрий стоїть низше мене, на котрого мені треба дивиться з гори...“

Жук наче трохи заспокоївся, хоча йому й самому чудно стало, як навернулось до його питання: „и яке мені діло — кого вона

любить?“ Одначе не на довго він заспокоївся. Трохи-по-троху очевиднійш становилась з ним якась переміна: став він сам замикається в хаті ніби для того, щоб ніхто не перебивав йому читати хемію — а перше сього не було!... Сяде він біля столу, розкриє книжку, підопреться обома руками, вліпить очи в книжку, хоче читати, але очи не бачать книжки; дужки якісь чудні лізуть в голову. Сидить він так собі довгенько, закриє книжку, встане, вийде в сад і мовчки ходить... довго ходить...

Серце матери єсть первий віщун: воно зараз почує, коли в дитини що-небудь незвичайне скоїлось. Жучиха зараз заприїтила, що її син „чогось скучає“.

— „Що се ти, сину, не поїдеш до Віренка?“ говорили Жучиха Семенови.

„Не хочеться, матусю... нехай... завтра поїду!..“

— „Поїдь синку; а то засидівся дома... Тобі, мабуть, скучно... якийсь ти не веселий...“

„Ні, матусю! то вам так здається, а мені весело, як и завжди.“

Жучиха тихенько повела головою; а Семен попросив Сою заграць ту Бетговену сонату, котру вона града того вечора, як Оскерко перевертав їй ноти. Соня не одмовила и заграла. Жук знов так як и тогді дивився на Сою и так як и тогді поцілював її в подяку...

И на сей раз Жук, цілуючи Сою, почувствовав, що кров підходить в голову! в висках у ёго застукало, наче молотком, а в серци почудось ёму чувство — не злоби й ревности, як в перший раз, але якесь м'яжке, тихе, ніжне, спокійне чувство...

Минали дні. Жук становився все смутнійш и все більш и більш слідив за Соєю. Приїде Оскерко — Семен з Сою и очей не спустить, так и ходить слідом за нею, насторочить, мов заяць, уша, силкуючись піймать кожне слово и Оскерка и Сою. Розійдуться — Семена візьме сором від того, що він слідить за сестрою.

„Та що ж отсе діється зо мною! Господи! сам себе не розберу... чи не зсунувся я з глузду!... Чого отсе я за нею сліджу... яке мені діло!... аж я своїм висліджуванем заподіваю и собі и їй велику наругу...“ думав Жук.

Трудний час наступив для Семена: кожен раз, як приходив Оскерко, Жука кидало в пропасницю... Нема Оскерка — Жук вірять, що Соня ёму правду сказала, що вона не любить Оскерка.

и не може ёго любити... Появиться Оскерко, заговорить з Соною — для всіх очевидно, що Соня витає ёго тільки віжливо, як и кожного гостя, одному Семенови здається щось инче.. Залізе зараз до ёго в душу сумліне и мов якийсь голос невидимий шепче ёму, що Соня не сказала ёму правди, що Соня кохає Оскерку...

Соня не могла не запримітити, що брат слідить за нею, що він ніколи не покидає її на самоті з Оскеркою. Їй не досада брала її на Семена, але їй становилось якось принятно: хоча вона й не могла зрозуміть, чого для неї принятно висліжуване Семена.

Наступив великий піст; на дворі запахло весною, сніг починав розтавять. На первім тижни, по заведеному звичаю, Жучиха з усією сімєю говіла. Вернувшись у вечері од сповіди, Жучиха лягла раніше від звичайного спать; Семен сидів з сестрами. Розмова йшла про Джура, бо не за довго до того прийшов від ёго лист. Рися впала в смуток и пішла до себе в кімнату, Соня и Семен остались у двох и вели розмову: чи буде Рися щаслива за Джуром... Зазула на годиннику прокукувала десять раз. Соня встала, щоб ити спать.

„Тривай ще трохи Соною! посидь!.. Мені щось дуже скучно на душі,“ сказав Семен.

Соня сіла и одповіла: „ну, добре, посижу, тільки з умовою: щоб ти сказав мені по правді те, про що я питаю...“

„А хіба я коли брехав тобі?“ спитав її Жук.

— „Ні, сего не було... та так... якось... знаєш...“

„Ну, кажи: — що?“

Соня підійшла ближше до Семена, стала перед ним, положила свої руки до ёго на плечи и сказала:

— „Ну, гледи ж Сеню! говори правду; кажи: від чого ти такий скучний?“

„Хто?.. я?.. я, здається... та з чого се ти взяла?..“

— „От — бач! бач!.. вже й починаєш викручуваться... й не хочеш прямо сказати!.. от — се вже не гарно.“

Семен замислився; він не ждав, щоб Соня дала ёму таке питане, и не знав, що їй відповідать.. Брехать не хотілось, а правдивої причини свого сумованя він и сам мабуть собі не вияснив.

— „Так що ж?“ допитувалась Соня, „скажеш, чи ні?“

„Що ж казати тобі?.. я й сам не знаю, що зо мною... здається, я й не скучаю... а так щось... таке иноді найде на мене,

що й не второпаю, що діється зо мною... часом приходять думка, чи здоровий у мене мозок..."

— „Я вірю тобі... може ти й не знаєш причини; бо може чи й шукав її. Хочеш, я тобі поможу: давай шукать разом причину твого смутку..."

Жук всміхнувся и сказав: „Гм!... давай, коли не хочеш ще спать..."

— „Тебе ніхто нічим не образив?" спитала Соня.

„Ні, ніхто..."

— „А Оскерко?... За що ти на ёго сердилшся, за що ненавидиш ёго?" и Соня скинула на Семена довгий допитливий погляд.

Семен почервонів, у висках у ёго застукали жили... Одначе він посилювався усміхнуться и одповів:

„Оскерко!.. що ти!.. чим би він образив мене?"

— „За що ж ти ёго ненавидиш?"

„За те, що він тебе кохає..." одповів Жук и обвів своїми руками кругом Соніної шиї.

Соню кинуло в жар... вона почувствовала, що руки Семена горячі наче огонь: нагнулась до ёго чола, приложила губи — од чола несло жаром... Обоє мовчали...

— „Пора спать!" проговорила швидким нерівним голосом Соня, поцілівала ще раз Семена и не пішла, а побігла в свою кімнату.

Рися вже спала. Соня не роздгалаься, а впала на коліна перед образом Пречистої и горяче молилась! губи її не розкривались, видно було, що вона молилась без слов... Матове лице її, освічене матово-блідим світлом лампадки, здавалось на той час чимсь не земним; дивлячись з боку, можно було сказать, що то сама правда, сама чистота и невинність моляться перед образом Пречистої!... О, гарна, дуже гарна була в ту хвилину Соня! здавалось, що округ неї стоїть якийсь ореол божественности, котрий боронить, щоб ніхто смертний не підійшов до Соні, не перебив її високої чистої и святої молитви... бо й справді в той час уся Соня ввійшла в молитву, в огляданє Бога... вона уся тогді була м о л и т в а!...

Довго так стояла Соня, потім тихенько підвелась, глянула округ себе, ще раз звела очи на образ и в пів голоса промовила: „Господи! одверни ёго від мене, а мене від ёго!"

(Конець буде.)

Кілька слів о словарі

О. Партицкого.*

(Конець.)

Ebene, байракъ (Ebene, рівня, рівнина, також низ; — байраками або чагарками зовуть на Україні яри порослі мішаним а буйним лісом, часто іменно по-над самими ріками скалисті; дуже часто називають так и самі порости, що тягнуть ся ярами надрічними).

Ebenmass, розладъ, розмірність (Ebenmass = розмірность; розлад = розстрій; в розлад їх привели = привели їх до незгоди.)

Eckzahn, клакть, кла (кло, plur. кла або клова, Eckzähne.)

Edel, знатний, благородний, шляхотний, прекрасний, дорогий, красний (edel, szlachetny = благородний, чесний; edelkennd, чесько мислячий; значний, знатний; Edelleute = знатні люде; — прекрасний = sehr schön; дорогий = theuer (doch Edelsteine дороge od. чесне каміне); дородний = schön, wohlgestaltet; красний = schön, roth (у нас в южнорускiм в значіню „червоний“ *красний* рідко уживає ся, в великоруск. же дуже часто).

Edelknabe, пазъ, щитоносецъ (Page, раџ = паж, джура, джус, чура; — щитоносецъ = Schildträger.)

Einhalten, оніліти, запіліти, закутати, обікрити (перші два слова уковані, а означали би, если би їх прийняти, зовсім що иншого; опіліти = виродити полою, ослонити полою; запіліти = заслонити полою; закутати = verkarren; обікрити = bedecken; — einhalten; ослонити, обслонити.)

Erstarren, окаменіти, ожоїти, стрепоніти (?), оніміти, здупліти (?), задригавіти (zdrętwieć?!), здеревіти, стверднути (sic!) (Окаменіти = versteinern; ожоїти виписав автор з словарця И. Магури, поміщеного в Галичанині з р. 1862 вип. III. и IV. стор. 253, тільки не зрозумів добре та її вийшла чепуха. И. Магура пише: „Ожоїти, ожоїнути, *hockend* erstarren“. И зовсім справедливо: те значіне виходить, коли порівнаєм вираз ожоїти н. пр. з російським жопа, южнорускiм піджок (на піджокку сісти = niederhocken). Пан И. же хотів дліше и коротше вдати и випустив „hockend“, тоє, що власне тут модулює значіне erstarren; — оніміти = stumm werden; verstummen; здупліти = здуплівити = hohl werden, modern; здеревіти = holzlicht werden, verholzen, в невластивім значіню також = erstarren; ствердіти = hart werden, verhärten; — відтак на erstarren були би лише ті вирази; заціненити, еціненити, сціннути, закостенити, закоченити (закоценити), заковязнути, задубенити, а також и задеревіти.)

Erdfahl, снідий, блеклий (Снідий = снідий, esculentus, essbar; сніди = знідомі принаси; блеклий = decoloratus; fahl властиво половий (зрив. старосл. плавий, лат. flavus); про тоє erdfahl = половий як земля, сідий як земля. Русин однакож так не говорить; кажемо „чорний як земля“. Польск. śniady, bräunlich = смаглий, смаглявий, смуглий, смуглявий; [смаглий від смаги, Hitze, Sonnenhitze; davon

- смажити* = pregeln, rösten; *смажний* = heiss, brennend, brennend heiss, н. пр. смажні уста; *смажний* eigentl. sonnverbrannt, von der Sonne gebräunt; смуглолиций = айдоуф.).
- Fels**, щовбъ, бовдъ (?), кам'яна гора (sic!) (щовб = Gipfel, szczyt.)
- Felsengeklüft**, Felsenkluft, бескеда, вертепъ, яруга, балта, печера („бескидамп“ зове наш парід свої гори, се-б то Карпати [вираз „Карпати“ книжний и людски не звісний]; вертепи або вертеби має у люду ріжні значіня; вертепи = Abgründe, jäher steiler Weg, рідко коли Felsengeklüft. На Поділю, пменно коло Більча, зовуть „вертібами“ малі в жерела богаті озерця; в церковнім вертеп = Krippe; — яруга = дєбра, узка долина межн горами, удоле; — балта або блат, о скілько знаю, означає велику и широкую сокиру (зрив. булат); печера = Höhle, Gruft; — Felsenkluft = розпалина, розколина, розсілина, розпучина в скалі; Felsengeklüft = розокале, вертепи межн скалами.)
- Felsenwand**, кам'яна ст'їна (стіна скали.)
- Fischsamen**, коросня (П. П. хісновав з гарного збірничка п. Магури; в Галичанині в печатаню помилено и місто Fischsamen випечатано Fischsamen, що однакож на стор. 327 справлено; п. П. на поправку не звернув уваги, а так після его словаря коросня [коросня, крошня або фатка] не означає прилад до пманя риб (Fischhamen, черпак), а молочко рибаче (F'schsamen!).
- Flächenraum**, площина (Fläche = площа, площина; Flächenraum oder Flächeninhalt = площність.)
- Flöte**, флюяра, сопілка (флюяра = eine Art Hirtenflöte, инструмент видаючий подібні тони що флет; сопілка, свистілка = Pfeife; Flöte = флот.)
- Flintenlauf**, ручична труба (на Україні уживає люд: руля.)
- Folter**, битка, мука, мучене (битка = Rauferei; Folter = муки [pl.].)
- Filz**, пільсьн (pilsń = повсть.)
- Forschen**, винишати, ппшати, (властиве значіне слова „пшати“ єсть: grübeln; forschen = слідати, вислідити, доходити.)
- Forschung**, бадашка (?) (вислід, вислідка.)
- Geburtsfest**, роковини (роковини = jährliches Fest; Geburtsfest = аразник родин, обхід родин.)
- Grashecht**, зеленіста щука (молодий щупак, щуплик, молода щука.)
- Grabstätte**, гробъ, могила (гріб = Grab; могила = Grabhügel; — Grabstätte = гробовище, місце гробне.)
- Graupe**, крупи, логазя (крупя = Graupen; логазя = Gerstengraupen.)
- Geschickt**, ладшпий (?), ладшій (?), східпий (?), моторний, умівний (?) (спосібний, здібний, зручний.)
- Goldammer**, стронадця (trznadel = стернадка жовта, стерник жовтий, жовтурка, жовтопірка, жовтогрудка, жовтогруд, жовтобрюх.)
- Geschlinge**, легке = Lunge; Geschlinge = подроби, подрібці.)
- Gottesgebälerin**, Мати Божя (Gottesmutter = Божя Мати; Gottesgebälerin, Богородиця; на тні синонімі понятя єсть у нас особі: вираженя, котрих поминути не годить ся.)
- Gottesläugner**, безбожникъ, богоборникъ (безбожник = Gottloser; Gottesläugner = заперечаючий естествоване Бога, одрікаюший ся Бога, Богоодступник; також Богоборецъ.)

- Gottesläugnung**, безбожництво, безбожність (Богоодступство, заперечене Бога; — безбоже, безбожність = Gottlosigkeit.)
- Gottesvergessen**, безбожний, нечестивий (нечестивий = unsittlich, unmoralisch; — Gottesvergessen = забуваючий Бога.)
- Genick**, каркть, потилиця, потилокть, потилиця, шия, вязи (Карк = Genick, Nacken; потилиця = Hinterkopf, часть *тильна* голови; шия = der Hals; вязи = властиво ligamenta, Bänder; потом Wirbeln, vertebrae; на останку також Nacken, Genick, пр. вязи скрутити = das Genick brechen.)
- Gerölle**, розсипъ (ринь, ринячина = Gerölle; ринище, риновище = Uferstelle, wo das Gerölle abgelagert wurde; запінок = Schotterbank, Flussinsel; auch mit Gerölle bedeckte Ufertheile. — Schutt = розсип, румовище.)
- Gesindel**, зволочть, нечесть, голота (Gesindel = наброд, брідня, збрід, збрідня, зволоч, голота, мотлош (уж. коло Борислава біля Дрогобича, зрив. польск. motloch). — Schande, Schmach, Unehre = нечесть.)
- Golddurst**, хѣтъ золота (пожадане золота.)
- Gross**, — ungeheuer gross, гаведний (?), гавязний (?), ломоватий, величезний (прѣвеликий (уж. в Станіславівщині), величезний, величезний, величезний; також ломоватий (в Тернопільщині, від ломати ужив. в значіню: kolossal.)
- Halsschnur**, нитка перлѡвъ (sic!), намисто (Halsschnur = низка (т. е. нитка чи шнурочок насіяних або нанізаних) коралів, пацѡрок, перел и тям подібних украшеній; намисто, монисто = ein gewöhnlich aus mehreren mit Gold- und Silbermünzen gezierten Halsschnüren bestehender Halsschmuck der Bäuerinnen.)
- Hauptsegel**, головне вітрильце (не вітрильце [Segelchen], а головне вітрило, головний парус.)
- Heimweh**, бана, банябѡсть (туга за домом, бановане за домом.)
- Hell**, прозорний (прозорний = pellucid, durchsichtig; ясний = hell.)
- Hirtenstab**, єпископска палиця (вперше чуємо, що єпископ та має палицю; доси бо все чули-сьмо „жезл владичий“.)
- Hartriegel**, крушина, дерень, свидъ (Крушина, скорух чорний або скрух чорний = Rhamnus frangula, Faulbaum; — дерен = cornus mascula, Hartriegel; свид = cornus sanguinea, rother Hornstrauch.)
- Haut**, — die abgelegte Haut einer Schlange, лѣновисько (лінище, ліновище, ліновиско = 1) abgestreifte Haut, Balg eines Thieres, welches sich gehäutet z. B. einer Schlange, Raupe u. dgl. — 2) Ort, wo die Häutung stattfindet.)
- Hermaphrodit**, мѣшанецъ (мѣшанецъ = Mischling, Bastard; єрмафродит, обопоецъ = Hermaphrodit, Zwitter.)
- Klopffagd**, ловля, на котрѡй жердками вистрашують дичину (нагінка, погінка, гінка, загін, штурівка.)
- Koppel**, свора, путо; пасовиско, вигонъ, пастѡвникъ (Koppel 1) вѣшало пр. у шпади; 2) смич, свора, на котрїй ведуть пси, а також кїлькѡсть псів на смичу улятих, eine Koppel Hunde = дая, свора пѡів (свора, зрив. польск. sfoza, zwierać rad. wr.); 3) огорожа, ворине (г. wr.) 4) місце огорожене.)

- Kundschafter**, видець (?), впокоць (?) (вподок в „Правді рускій“, пам'ятнику законодавства руского з столітя XI-ого, значить Augenzeuge.)
- Kreide**, крийда, вапнюка, довгъ (крейда = Kreide; вапнюка = verächtlich statt вапняк, Kalkstein; „довг“ означає крейда лише в перенесенім значіно и то в певній лиш ситуації, н. пр. на крейдку брати = брати на борг.)
- Landscheide**, границя, межа, розгранє (границя країв.)
- Landschlacht**, земельна битва (битва на суходолі або на суші.)
- Landschreiber**, земельний oder краєвий писаръ (сільський писар.)
- Lauf an einem Schiessgewehre**, труба (на Україні = *дуло* або *пуля*; у нас цівка; труба = Trompete.)
- Lawine**, замѣть снігова, совпъ (заміть снігова = Schneegestöber (сніговиця, метелиця); *совп* або *sawb* = прилад до иманя риб; — *Lawine* = лавина, лава (лавиця) снігу з верхів високих гір зсуваюча ся, засипуюча нераз цілі долини, сувала сніжні.)
- Leibestüfung**, тѣлесне движенє, рухъ тѣла, движки тѣла (тілесне движенє = Körperbewegung; — *Leibestüfung* = вправа в руках тіла.)
- Laxiren**, каляти (властиве значіне слова „каляти“ есть besudeln; laxiren у люду: лаксовати, лаксом итн.)
- Legende**, житє святого, святопись (казанє; описанє житя або чудесного діланя святого, четія; напись на монетах.)
- Lehmwand**, глиняна стѣна, лѣпянка (глиняна стіна = Lehmwand; лїпянка = Lehmwerk, Lehmhütte, Klebwerk, зліпєць.)
- Lieblingsschriftsteller**, улюблений писатель (письмакъ) (писатель = Schriftsteller; писака, письмак, писака = Skribler; писар, писецъ = Schreiber.)
- Machthaber** могутєнь (?), повновластникъ (властєль, властєлин, властич, повновластник.)
- Makulatur**, попудний (sic!) наперъ (попудом = дуже скоро, тельмом; попудний = дуже скорий; наглий, пр. попудна робота = робота „на галай, на балай“; — *макулатура* означає папір друкований або писаний, котрого уживають до завиваня розличних річей; також не-чиста рукопись, именно з первої руки.)
- Marktschreier**, фаринникъ, дуrolюдъ (кликун торговий, окличник, викликач, крикун торговий.)
- Marmorarbeit**, бѣлокамѣнна (sic!) робота (мраморна [мраморна od. маймурна] робота; статуця [Statue] або що небудь иншого виділаного з мрамору.)
- Marmor**, мармуръ, бѣлий камѣнь (мрамор, мармур, маймур. Бувають мраморі білі, червоні, брунатні, чорні, пестрі и пр.)
- Marmorblock**, грубий мармуръ (кряж мармуровий, брус мармуровий.)
- Milde (gelinde)**, рахманний (Декуда в Галичині мають уживати рахманний яко синонім до „побожний“, але не до „лагідний, смирний“.)
- Meute**, череда (череда псів, зграя собак, лая.)
- Molch**, чорна ящериця (не конче чорна; ириця, водова ящериця, водяниця.)

- Meteor**, наповида (?), зъявище (в очн впадаюче, церемінаюче зъявище
воздушне, метеор.)
- Messerrücken**, задъ ножа (тило[ужив. коло Дрогобича] = Rücken des Messers, Säbels od. überhaupt eines scharfen Gegenstandes.)
- Messerschmied**, ножовникъ (pożownik = ножар; ножідник = піхва на ніж, Messerscheide.)
- Moder**, гнилизна, плісьнь, спорохиявина (гнилизна = Fäulniß; плісьнь = Schimmel; порохно, друхно, трухло, трухлина, трухлявина = Moder.)
- Nestel**, варкочъ (?) (властиво: гніздо (Nest) на голові, т. є. пук волося на верху голови упятий.)
- Niederschlucken**, поглотнути (проглотнути, проковтнути, пролигнути.)
- Nussknacker**, кліщѣ до давлєня орѣховъ (Nussknacker = 1) лускач (в Самбірщині), тискавка (коло Бродів), товкач до оріхів, товкачка, уменш. товчачок, товчатечка (ужив. на Україні) кліщі до оріхів; 2) птиця *corvus caucosatactes*, лукогоріх, лускач, оріхолуп, крячка, сойка гірська.)
- Oberfuss**, плєсна, верхъ нога (плєсна, плєзна = Plattfuss, metatarsus.)
- Occident**, спадєнь (?).
- Ofenheerd**, припчоукъ, ватра (припчоук = Hintertheil des Ofens; ватра aufgeschlagenes Feuer; огнище, огниско = Feuerheerd.)
- Ofenhütter**, костєгрѣй (в українськїм „пічкур“.)
- Ohnmächtig**, пѡввмерлий (?) (ohnmächtig = безвладний.)
- Ohrenbeichte**, ушна (sic) сподѣдъ.
- Öel**, пролѣй (?) (гал. олій, укр. олія, дем. олія, в гал. олієць.)
- Opium**, насонне лѣкарство, зубова мастъ (?) (Через „опіят“ розуміють лік макуий в собі опій (opium), а служачий до заморочєня, до усиплєня; на білѣ зубів записують лікарі опіяти, ичєнно tinctura opii, з чого однакож не слїдує, щобл Opium мож назвати „зубовою мастю.“)
- Opium**, сонне зѣлье (sic!), макове молоко (sic!) (Opium = опій; єсть то сок вицпавяючий з надрізаних головок маку східного, на воздухѣ скоро густіючий и набираючий барви брунатної. Загуслий той сок збгають у лісочки або колачики, як и бачимо опій в гандлю; = макове молоко = Mohnmilch, повстає через утирає макового насїня з водою в макїтрі або иншїй подїбнїй посудїні.)
- Ornitholog**, знавєць птицъ (Знавєць птицъ = Vogelkenner; через „орнітолог“ розумієм чоловіка посїдаючого науковоє знанє о птицях. И так и. пр. пташники (Vogelsteller) и торгуючі птицями (Vogelhändler) суть часто доситє справнїи знавцями птицъ, через тоє однакож не суть єще орнітологами.)
- Osten**, східєнь (?) (Osten = схід, восхїд; — через „схїдєнь“ розуміє наш люд junger Trieb einer Pflanze, Schössling.)
- Packleinwand**, вантух, грубе полотно (Полотно до накованя; декуда „паклак.“)
- Picknik**, приятельськїй обѣдъ (Picknik або Pickenick з шведского = пікнік, бенкет, до котрого кождїй участник даткоє причїнає ся, учає из спільних приносин уряджена.)

- Pflanzstadt**, саднба, осада, слобожанське місто (шваби???) (Pflanzstadt = (grössere) Colonie, більша осада.)
- Porzellanen**, файрурскій (глина файрурска есть то персть порцеланова (Porzellanerde), значно занечищена и тілько до виробів фаянсових (так звані „файфурки“) пригожа; Porzellanen, порцелановий, порцелановий.)
- Porzellanhändler**, файфурникъ (торгуючій порцелано.)
- Porzellanfabrik**, файфурня (фабрика порцелан.)
- Priesterkäppchen**, ярмурка (Ярмурками або берлидками зовуть у нас звичайно шаламухи (шоломки, Käppchen), які жиди носять; — Priesterkäppchen = папафійка, шоломка або шоломок священнический.)
- Rein**, огрядний (в словарци приложенім до первого томка „Народних оповідань Марка Вовчка“ (С. Петербург, 1861) толкує ся слово „огрядний“ = похилый, толстый; reinu, reinego ciada.)
- Rahne**, брусъ (Rahne = дерево повалене вітром, валяк, звалин, логин, лежух; місце, де дерево од вітру вивернене зістало, вверть, польск. wykrocisko.)
- Reiher**, боцянь (seltener чапля) (bosian, der Storch, ciconia alba, бусько, бусок, бусель, чорногуз, неклейка, бучак, лелека; — Reiher (ardea cinerea), чапля, чаплюка, чанура, бушля, волкованя; hier und da auch *rybолов*, womit man aber gewöhnlich die verschiedenen Sterna-arten (Seeschwalben) zu benennen pflegt.)
- Ruthenschlag**, ударенє лозою (березинною), плетіть (ударене різкою.)
- Rüssel**, хрюнька, хрюнь, рило (хрюнька, хрюнь = Schweinsrüssel; рило = Rüssel.)
- Rückwirkung**, взадне дѣланье (wsteczne działanie пр. wody = вспятне діланє води.)
- Sarg**, гробъ (Sarg = домовина, труна; Grab = гріб, кор. гроб.)
- Sanguinisch**, живий, веселий (живий = lebendig, lebhaft; веселий = froh.)
- Sargtuch**, смушокъ (смушок = Lammsfell, Schaffell; — покривало на труну, капа на труну, рядио на домовину = Sargtuch.)
- Schachtel**, долобало („долобало“ не значить тоє, що видовбане, а тоє, цр довбе або служить до довбаня, тому *долобало, довбало* = 1) довбач, клюдерево, клюдерево, picus, Specht; 2) ein meisselartiges zum Aushöhlen dienendes Instrument. — Schachtel = шкатула, шкатулка, калитка, калита.)
- Schieferplatte**, лупкова дошка (цпнта лупакова, таблиця лупакова, окрижаль луп.)
- Schiessbedarf**, стрѣливо (Schiessmaterial = стрѣливо; — Schiessbedarf = оскільки потребуемого пороху.)
- Schiessgewohr**, стрѣльба (властиво стрѣльба = Schiessen; а відтак Schiessgewehr, тому то и співають у пісни: „За димом не видно, за стрѣльбов не вчує.“)
- Schiesspulver**, стрѣльбовий порохъ (стрѣльний порох.)
- Spiessbock**, серниця (Spiesser, Spiessbock = молодий олень, що вперше має роги, шпичак. — Серниця = Rehweibchen, сернюк = Rehbock.)
- Schmalthier**, оленокъ (не оленок, а оленця, лапа, маюча більше ніж ріг.)

- Schmelzwerk**, ясеяцева робота (?) (Завод [заклад¹ до топлення крушків, руд; топишца; також топленна, топлені річп.)
- Sowohl** — als auch, такъ — якъ (У галицьких писателів стрічає ся часто так — як, однакож повинно уживатись як — так. Також и в російським есть какъ — такъ, и у лучших писателів польских jak — tak. Люд наш завсе уживає як — так, н. пр. „Чом конопля зелена як в зимі, так в літі?“ — Що иншого значить так, як, н. пр. Чи так у вас, як у нас и пр.)
- Seifenwasser**, мильни (mydliny = мильовинє.)
- Spieler**, грачъ, картяръ (грач = Spieler; картяр = Kartenverkäufer; — картяр, картій, карточник, картєжник = Kartenspieler.)
- Spinat**, шиннакъ, лобода (що иншого шпинат, а що иншого лобода, Gänsefuss, chenopodium.)
- Scorpion**, медведюкъ, медведецъ (Scorpion = шкорпіон, niedźwiadek, належить до Паучаків [Arachnoidea], пменно до черевоцелених [Arthrogastra]. Шкорпіони дучають ся переважно в краях горячих, декотрі роди бувають також в Европі полуднеий. Кусають ідо. У нас шкорпіонів нема; — медведюк, медведик, медведчук, медведюх = Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris, turkuć podjadek, комаха (insectum) належача до саранчюв (Orthoptera), звірючка погана виправді, але не ідовита, хотия шкідна через підгризоване корінців на луках п полях. У нас роками дуже часта.)
- Schuhflicker**, партола, вертола-швецъ (?), ходачникъ, шевцюга (партола = Pfuscher; ходачник = той, що „ходаки“ робить; шевцюга = Schuster (mit Verachtung); — Schuhflicker = прищипкар, прищипник, швецъ-полатайко, швецъ-латач.)
- Seelenamt**, панахида (Seelenamt = душстаровництво, душнастирство; — Seelenmesse = панахида, служба божа, відправлена за усопших християн; — панихида з греч. παννυχίς (пів, півна, пів всякий, кожний, цілий, весь п віс ніч), властиво: всеночне бдіне, потом молене о усопших або парастас (парастасис, предстательство, ходатайство.)
- Spitzzahn**, зубъ сѣкачъ, передний зубъ, клевакъ (Сікач, передний зуб = Schneide- oder Vorderzahn; — клевак = Hauer, grosser, hervorragender Eckzahn (z. B. beim Schweine); — кло, зуб кутний = Eck- oder Spitzzahn (у люду часто: зуби кутні = зуби черенні; Backenzähne, Kauzähne.)
- Seufzen**, востхнути, вздохати, янчѣти (sic!), стогнати (Seufzen = вздохати, зітхати; — stöhnen = jęczeć, стогнати.)
- Stöhnen**, стогнати, зойкати, айкати, ковірѣти, сковичати (стогнати = stöhnen; зойкати = jammern; зойк = Jammergeschrei; айкати = aj schreien; ковірѣти = verkümmern, das Leben elend fristen; сковичати, heulen, winseln.)
- Sprachorgan**, губа (Губа = Lippe, Mund. — Орудє мовне = Sprachorgan.)
- Stiefelschmiere**, чорнило до чобѣтъ (чорнило до чобіт = Stiefelschwärze; — смавило до чобіт = Stiefelschmiere.)
- Sterbling**, погибша (здохла) вѣвця (?).

- Steppenfuchs**, корсакъ (Корсун, коршун, корсак = яструб малий, скригулець, *Astur nisus L.*, *Sperber*; — *Steppenfuchs* = лис степовий.)
- Stoppelgras**, стерниста трава (трава по стернищах ростуча, постерниця.)
- Stüber**, щутокъ, штиверъ (перше польске *zszutek*, друге переключене з німецького; по руски: штовшик.)
- Sturm**, буря, непогода, негода, зав'ял, суховійниця, бурянь (буря, шувір = *Sturm*; непогода, негода = *schlechtes Wetter, Unwetter*; — зав'ял = *Windwehe, monceau, de neige fait par le vent*, звич. plur. *zavii*, снігові зав'ї, снігові замети; — суховійниця = *ein starker, trockener Wind*; — бурян = хопта, хабуз, *Unkraut*.)
- Sturmwind, Sturmwetter, бурян** (бурян = *Unkraut*.)
- Sturzbad**, навальна купіль (купіль натрискова.)
- Subtraction**, одшибане (відшибати = *mit Gewalt wegziehen, wegreißen, wegstossen*; відшибане = *Wegstossen, Wegschlagen*.)
- Tod**, безголовье (безголове = *Verderben, Verwirrung, Wirrwar, Elend*, на безголове, *zum Verderben*.)
- Tabackshandel**, торг табакою (тютюном) (Вираження торг табакою, гандляр деревом, и т. н. уживані декотрими галицькими писателями, як рускими так и польськими (*handel tabaka, handlarz drzewem*) уважаю яко зовсім недоладні. В подібних случаях, після моєї думки, треба все класти другий падеж; протое: торг дерева, торг табаки, гандляр дерева. Інша річ при глаголах и суцникках глагольних, н. пр. торгувати деревом, торгуване деревом.)
- Taschenwörterbuch**, словарець (словарець = *Wörterbüchlein*, об'ємом малий словар; карманний словар: *Taschenwörterbuch*, словарець маючий такий формат, що книжку вигідно мож ховати и носити в кешени (кармані).)
- Tagthierchen**, поденька, денниця (Денниця, денничка = *Morgenstern, jutzenka*.)
- Tagvogel**, денний мотиль (1) денний птах, птах ведучий жите денне; 2) денний мотиль, дневник.)
- Talg**, лій, смалець, сало (*Talg* = лій, н. пр. лоівки, лоеві свічки = *Talgkerzen*; — смалець, перетоплене сало, перетоплена солонина, тік з солонини = *Schmalz*; — сало, тук = *Schmer*.)
- Thräenthal**, долина плачу (падоць плачу, падоць земна.)
- Todtengespenst**, душа покійного oder помершого, мара, мертвець (душа покійного = *Seele des Verstorbenen*; мертвець = *der Todte*; мара = *dichter Nebel, Gespenst, Todtengespenst*; мари (pl.) = *Todtenbahre*. — *Todtengespenst* дословне мрець-опир.)
- Trespe**, стоколоса, костерева, м'їлиця (стоколоса = *Bromus, Trespe*; костерева, костерява або кустриця = *Festuca, Schwingel*; м'їлиця = *Arega spica venti, Windfahne, Ackerschmiele*. Ті трави межі собою вельми різнять ся. Подібна до м'їлиці єсть половуха або половушка (*Agrostis vulgaris With*.)
- Tretrad** = допгаюче колесо (колесо наступове od. наступне.)
- Triefüchtigkeit**, сл'їзокість (капавість, від капати, *triefen*.)
- Toll**, галатиноватий (?)
- Treibjagd**, облазъ, облава (Облава = *Treibjagd*; — облази в польск. *upłazy* = *Lehnen, Gebirglehnen*; так зовуть в горах наших збіча

- порослі бивною травою а подекуди и корчами (кряками, кущами), mit tippigem Graswuchs bedeckte, hie und da auch mit Gestrüch bewachsene Bergabhänge, anders: *лази*.)
- Treibwerk**, тягуще слово (прилад порушающий, рухало, пудило, двигало; ворота (pl.), триб; деколи також „прудиво“ (від прудити — eine Spannung veranlassen, z. B. корч напрудив жили — der Krampf spannte die Adern.)
- Treibsand**, курпий пісок (навійний пісок, розвійний пісок, летучий пісок; vom Treibsand verwehte Stellen, навії піскові.)
- Unthat**, збродня (злодіє.)
- Ungelehrig**, незалпшивий (sic!) (непонятливий, непереїмуций.)
- Untrinkbar**, чого пити не можь (не до питя, непитний.)
- Unverderlich**, незопсутий (не до зіпсованя, незіпсоваєий, неспортий, незнищимий.)
- Unsauber**, неогрядний (печетий, нехарний, нечумазний; — неогрядний — nicht fett, nicht beleibt.)
- Umstricken**, обсітковати (обсилити, обилести, обмотати.)
- Urfehde**, прилга нести (первісна затія, первісна котора [котора староруск. — Fehde], первісні сколотини, первісний заколот, первісна колотнеча; заспор.)
- Verdauung**, стравленє, потравь (травленє — Verdauung; потравиця, потрав — отава, Grummet.)
- Verwegen**, смілий, одважний, зухвалий (смілий — kühn; відважний — muthig; сміливий, зухватий, зухвалий, здуфалий — keck, frech; — смільчакватий, смідий, смікний, идучий *прожогом* в небезпечность, загонистий — verwegen.)
- Verbrennbar**, згористий (sic!) (спалимий, спальний; також палкий [палкий — brennbar; glühend heiss, brennend heiss]; — згористий у людю значить — spradzisty, abschüssig, н. пр. згористе поле.)
- Verlieren**, пострадати (страдати — leiden; пострадати — потерпіти, ausstehen, leiden; польск. postradać — потерати, втерати.)
- Vordreschen**, виколосити (на переді молотити, по-переду молотити.)
- Vogelschlinge f.**, силць (Schlingen сильки, силці, смйки; — Vogelschlinge — силька на птахи.)
- Verbrechen**, проступокъ, провиня; Vergehen, провиня, проступокъ (Vergehen а Verbrechen не ест само одно: Vergehen, проступок, провиня, прогріх, прогрішенє; — Verbrechen, переступ, більше злодіє.)
- Vorausagen**, будучити (?), ворожити, предказати (наперед говорити, прорекати, пророчити [кому щось, н. пр. напроочив ему щастє]; — ворожити — wahrsagen.)
- Vollmond** — повня (люд, о скілько знаю, говорять „підповня“. У писателів українских стрічаємо однакож „місяць у *повні*“, н. пр. у М. Вовчка.)
- Vorgefallen**, приключений (?).
- Vorzug**, здоба (здоба уживає ся в піснях в значіню здобич, die Beute.)
- Wölfen**, окотити ся (о вовкахъ) („окотити ся“ уживає ся о вівцях, заяцах; — о вовках же кажемо: оцєнити ся, в подібнім значіню також тікати ся, кичити ся, гильнити ся.)

- Wandhacken, Wandnagel, кілоць (кілок = Pflöck; гак стінний = Wandhacken; — цих стінний = Wandnagel.)
- Wurmfrass, порошно (порошно [Moder, vermodertes Holz] а червоточина, червоточини [Wurmfrass] не все одно.)
- Wunsch, жадоба, хіть, воля, бажанье (Wunsch = жичене, желанье; Begehren, Verlangen = бажанье; Sucht = жада, жадоба; Wille = воля, хіть [хіть auch Lust, охота.]
- Wassergott, Морунь (бог водний.)
- Wassergöttin, морска богиня (богиня водна; — Meergöttin, богиня морска.)
- Wasserbaumeister, водяний будівник, сокирник (майстер будівлі водної; сокирник майже тое, що тесля, Zimmermann.)
- Weberschiffchen, човнок, човенок (люд говорить завсе: човник, гсп. човника.)
- Weichselzopf, ковтокъ, ковтуць (ковток = Schluck; Bissen, Brod, и пр. дасть Біг роток, дасть и ковток = буде роток, буде кусок = gibt Gott ein Häschen, so gibt er auch ein Gräschen.)
- Weltachse, ось од снасть (?) світова (вісь земна = Erdachse [natürlich eine ideale Linie]; снасть = Gerüst, Vorrichtung.)
- Zahllos, несмътний (II. II. тое слово взяв з великоруского; в малорускім: нечислимий, нечислений, незлічпий, незлічний.)
- Zeitwort, часослово (автор словаря хотів щось лучшего скласти, ніж утерті и в граматах прийаті вже назви: дієслово, глагол; однакж думаю, що все таки будуть уживатись више приведені назви. Вираз „глагол“ уживає ся також и в людівій річі, як в Галичині так и на Україні. И так и. пр. в Бережанщині співають [при викоплетинах]:
- Надлетіло потетко це, це, це!
Сіло собі в віконечко, щечече —
А за столом панєпочки *глаголет*,
Марисеньці віночок лагодет.)
- Zickzack, викрутась (sic!); клесомъ, въ кривульки, викрутасомъ. (Зик-зак; сли би вже хто упер ся руске слово на тое мати, то був би впрям підходящий: зубень, зубак.)
- Zumuthung, домаганье, вимога (також приписованє, приєуджуванє, при-суда.)
- Zugendrescher, каверзникъ (каверзник = Aufwiegler, Unruhestifter, auch Abenteuerer; — Zungendrescher = пустомеля, тріскач.)
- Zusammenflechten, клѣтити (sic!) (сплітати, сплести; kleicé = zusammenfügen, Klebwerk machen.)
- Zusammenschmieden, спогрѣти (sic!)
- Zwerchfell, болона, перепонка (болона = Haut; перепонка = dünne Scheidewand überhaupt; — Zwerchfell = перепонка діляча ямину грудну від черевної.)
- Zwitter, мѣшанецъ (sic!) (мішанецъ означає Mischling, Bastard; а Zwitter = обополий, обоого пола, двуполецъ. Zwitterblume двуполий цвіт, цвіт совершений.)
- Zucker, цукоръ, цукурь (sic!).
- Zwölfstel, дванадѣсятка (дванадѣсяток, дванадѣсятка не означає $\frac{1}{12}$, но тое, що містить в собі 12, дюжен, Dutzend; — Zwölfstel = дванадѣсятина.)

То би були замічання, які би ми по короткім перегляді словаря п. П. учинили. До того доложимо, що в невеличкім тім словарці єсть споре множество слів неумістних, неблагоподобних и соблазняючих, виразів спорзних, порочних (*nota bene*: автор писав свій словарець, як сам виражав ся в публичних письмах, для молодежи). Примічаємо, що-сьмо тут, презираючи словар дуже скоро, лише малу частину похибок тамже находячих ся виписали. Окрім тих єсть єще, скажемо словами словаря п. П., „несмітний безбаш“ виразів найчуднійше укованих, а и толковане слів німецких значною частю невірне; іменно часто побиває ся п. П. на номенклатурі науковій, творячи найдивнійші в світі термини.

Не можу залишити також о тім зганути, що п. П. в своїм словарці приводить слова німецкі застарілі и дуже рідко уживані, на котрих місци в словарі приручнім лучше було умістити вирази частійше уживані, в книжках и повседневній мови частійше лущаючі ся. И так находимо н. пр. *adjectivum brastig*, *subst. Fraiss* и інші рідше уживані слова, іменно зложені.

Пану П. заманулось *весь скарб* нашої бесіди затугнути у свій словар. Та ба! до того треба праці. Треба студіювати літературу стару и нову, треба самому ходити від села до села, прислуховатись бесіді и чудовій пісні селян, полюбити, порозуміти и в цілости обняти той наш язик, що то розтікає ся сірим вовком по землі, шизим орлом під облаки — квидить соловієм, то затурчить ніжною горлицею — тужить сивою задуєю, то знов клекче хижим яструбом-соколом — сміє ся калиновим дугом, то знов сумує темною мракою над чорним бором Бескидским — зрадіє ясным лицем сонця, то насупить ся смолевими хмарами тучевими — колихає млиим супокоем погодиливої зоряної ночі літної, то угнівню загрозить величавим громом серед блискавок хмари роздираючих — шевеліє легким вітерцем маєвим, то загуде борвієм завалюючим ломами ліса високопенні — деліє срібним потоком, то шумить поважно Дніпром-Словутицею, стогне-реве розбитими філями по Порогах, або вне бушуючими воянами Чорного моря — свище протяжним повистох вітру гуляючого по узких зарінках Дністрових, або лунає свободним гомоном по розлогих степах України....

Єще раз скажемо, щоби навчити ся докладно язика, треба многолітній, совісної праці. Щиро попрацювавши яких двадцять — тридцять років, можна потім и прийнятись за виданє менше-більше повного словаря. Для обігнаня першої потреби порадно би зложити тимчасом *приручний* словар, котрий би приміром містив тільки слів, кілько у словарі п. О. П., а окрім того обіймав и одвітку часть (найпотрібнійшу) зворотні (фразеології). Для зладженя такого приручника вистане рік, найбільше два літа праці, розуміє ся, совісної. В приручнику, єще раз повтарям, має лучитись *короткість з ясностю*.*)

И. Верхратский.

*) Поміщаючи сю розправу — в тім роді у нас першу — хочемо 1) подати богаті матеріали, призбирані п. В. по більшій часті межи народом, 2) заохотити и інших до збираня матеріалів и до виданя словаря руского (або руско-российского, руско-польского, руско-німецкого и т. п.). Аж коли такий словар появлять ся, можливо буде и видати *міжком* добрий словар німецко-, польско- або російско-руский. — *Ред.*

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Реформа домового податку и „Слово“.

(Критична и практична розвідка, присвячена руским мослам в Раді державній.)

Шановна редакція „Правди“ застерегла ся в 6. н-рі с. р. против подрібнішого розбору реформи домового податку за для недостатку місця. Однакож тепер, коли невідомий райхсратовець, осмілений тим застереженням, обернув kota хвостом, и, намість як в попередних н-рах „Слова“ (нр. 28 — 37) оправдуватись против справедливих рекримінацій селян за приложене чинної руки до тої реформи, тепер в н-рі 38 „Слова“ підносить ту свою оборону до формальної апології новоухваленого проєкту податкового, а на теоретичну критику загальних засад тої устави ховає ся за свою *ultima ratio*: „полякоманство“:—тепер, я думаю, пора приглянутись тій уставі ближше и розібрати єї важніші постанови практично, щоб на усю *misera contribuens plebs*, успокоеву туманами „Слова“, *нове підвищенє того податку* не прийшло потім несподівано, як грім з ясного неба.

Для Галичини, де дотепер 96.08 % усіх домів в селах и містечках, з внімкою Львова, Кракова и Бродів (789.003 против 27.984 домів) *) платило *найнижчий* податок т. е. 1 зр. 63 кр., а взглядно 93 кр., — де таким чином значне підвищенє того податку спаде цілим тягаром на ті доми, отже на найбіднішу и найчисленнішу верству, на селян; — для Галичини, а передовсім для рускої публіки становить се питанє одєн из найважніших и найжизненніших' інтересів, до яких в послідних роках доторкнулась галицька публіцистика.

Нова реформа не сталає ще уставою; проєкт домового податку, ухвалений, з чинною помочєю „русских заступників“, в комнаті послів и найшовший опісля в „твердо рускій“ публіцистиці таких горячих оборонців, — не перейшов ще комнати панів и не має оанкції корони. Можна єго ще піддати навіть острійшій, як моя, критиці, и трібувати в публіцистичній дорозі доповнити того, що пропустили рускі послы в парламенті; можна жадати від них оправданя. Чому від них именов, а не від польских послів, як се хоче „Слово“? Тому, що, після прийнятої в австрійскім парламентаризмі засади: заступництва „инте-

*) Всіх домів в Галичині, підлягаючих податкови класовому, отже сільских и маломіських, є 816.987; з тих платять податок в найнижшій класі 789 003. *Reform der direkten Steuern nach den Anträgen der Regierung. III. Statistische Tabellen. Wien. 1874. Tab. XI. pag 38.*

ресів“, польські послы робили тільки те, до чого мали право и обов'язок: заступали интєрес своїх мандантів. Мижім мандату не давали, а справедливо оборони *селянських* интєресів можемо домагатись від руских послів. Отже се зовсім не „полякоманство“, а ретельно набуте право, коли нині нашу критику адресуємо власне до тих наших заступників.

Заданем сеї праці буде, розвідати на підставі автентичних дат и постанов нової устави: що в артикулах „Слова“ (нр. 28 — 38) є правди? Як виглядає в практиці новий податок, в прирівнаню до дотеперішного? Як більше-менше він буде високий, від ріжного роду домів, и на скільки справедливійше розложений?

Похвалу, з якою невідомий п. Райхсрат рекомендує новий податок читателям „Слова“ и селянам, можна зібрати в тих словах: „Новий податок буде так розложений, що селянські доми будуть не тільки — розмірно до нанских домів — платити менше, але и в *загалі будуть менчий податок* платити, між вони платили и платять до тепер.“ Скільки він, щоби дійти до такого вислідку, мусів видумати и написати свідомих и несвідомих неправд, побачимо в дальшій тягу моєї праці. Але тут зараз мушу схарактеризувати ті зручні способи, якими він ті свої грубі фалші намагає ся укрити перед цікавим читателем, и усунути як тільки можна найглибше з під критичного розбору. Се знаменує вже зараз з першого погляду его неспокійну совість. Він раз зарве проект устави з кінця, другий раз з початку, потім знов з кінця, щоби вернутись на ново до середини; говорить о мініміум оцінки комнати, а заверне до справ сервітутових и розкаже, як оден пан ціпив собі дуба на $\frac{1}{2}$ крейцаря; ну, се ще би може стояло з річею як небудь в звязку; — алеж бо він зараз одним душком починає трактувати о кризисі угорського міністерства, о внесено Вільдавера и Раді школьній (се усе в статі о податку домовім III. „Слово“ нр. 30), щоби перейти з того зовсім консеквентно до якогось урваного діалогу з Фельком Гайдамахою — и т. д. *in dulce infinitum*. Найцікавіше ж у тій грі „хованого“ от що: В своїй полеміці з „Правдою“ він витикає, що: „у Правді на подрібнійший розбір устави місця нема“, а сам, *з умислу*, не подає тексту ухваленого проекту, и замкає тим самим „Правді“ можливість такої подрібної критики; кажу: *з умислу* не подає того тексту, щоби читателі через порівнанє тексту з его зручними выводами не пізнали ся самі на его вибігах. Бо треба знати, як річ ся має з тим текстом. Позаяк він ще не єсть уставою, то и не ма его видрукованого автентично у дневнику устав державних; *єдиний* друкований текст, який ширша публіка може мати перед собою, єсть первістний проект міністерства, виданий ще на початку р. 1874; проект той пішов до комісії, в комісії підпав новому переробленю, з котрого вийшли два нові проекти: проект більшости и проект меншости, — оба, розуміє ся, не всюди згідні з текстом міністерского проекту. Сі оба проекти комісійні, видруковані, розуміє ся, тільки для ужитку послів, служили за підставу до обрад комнати послів, але ширшій публіці не дістались в руки, ані навіть польским газетам. Віденські ж Газети, подаючи розправи и ухвали комнати послів над поодинокими §§-ми проекту, реферували найчастійше тільки, що: той и той § (котрий

ще до того не згоджував ся ніколи з н-ром §-у міністерського проєкту) приняла комната після внесення більшости, або після внесення менчости, або із зміною такого-то слова *). Шановний п. Райхсрат повинен був ті зміни зіставити із записок стенографічних при своїм текоті, а після сего видруковати цілий ухвалений текст в „Слові“, заким ще взяв ся до его інтерпретації на овій лад читателям „Слова“ и до витпкань „Правди“, чому проєкту не розібрала „подрібнійше.“ З тої причини и я нині, пишуци сі замітки, користуватись можу тільки з друкованого тексту міністерства (die Reform der directen Steuern mit Ausnahme der Grundsteuer, nach den Anträgen der Regierung. I. Gesetzentwürfe. a) Gebäudesteuer. Wien. Staatsdruckerei. 1874.), и з того, що можу зміркувати із скупих реляцій віденських газет; задля того також не кликувати буду проєкт після §§-ів того тексту.

I. Автор попереднього артикулу (нр. 6. Правди) познакомив вже читателів більше-менше з основними ріжницями між проєктом нової устави, а уставою з р. 1820 и 1821, котра ще до тепер нормує домовий податок.

Дотеперішні устави відрізняли два роди домів, а після того и два роди домового податку: *чиншовий* и *клясовий*. **) *Чиншовий* податок оплачують ті доми, котрі віднаймають ся за чиншом. Властитель такого дому мусить що року подати до уряду „фасию“, се-б то доноовти, скільки дім его приносить чиншу на рік. Від того чиншу, по відтягненню певного проценту на кошти репарації, отже від чистого доходу, власть-финансова вимірює певний процент яко податок, а именно в Відні, у всіх столицях країв коронних, а в Галичині окрім Львова ще також в Бродах и Кракові; від чиншу брутто відшибає 15% на кошти репарації; від тогож, що лишить ся, платять ся тепер (з додатком „надзвичайним“ и додатком „воєнним“) — 26 $\frac{2}{3}$ % податку. В них осадах відшибає ся 30% на кошти, а від чистого чиншу сплачує ся податок 20% (також вже з державними додатками). ***) В тих осадах, в котрих більша половина домів віднаймаєть (приносять чинш властителям), платять той чиншовий податок всі доми без виїмки, се-б то також и такі, котрі зовсім не віднаймають ся; тих чиншову вартість оцінює уряд через порівнане з другими домами, котрі чинш приносять. Се трапляє ся переважно також тільки в містах; з поміж сід, в котрих також всі доми платять чиншовий податок, а знаю в Галичині тільки Борислав; в західній Галичині, бути може, трапляють ся такі села частійше, де и. пр. суть великі фабрики, копальні, и з тої причини много робітників, не

*) На фіру макулятури, якою єсть більша часть райхсратових записок стенографічних, ледви чи хто схотів би тратитись.

**) Dr. Johann Chlupp: Systemat. Handbuch der directen Steuern in Oesterreich. Prag 1866. — Józef Winhars: Zarysy treściwe o podatkach. Lwów 1872. — Kais. Patent vom 28. Jänner 1820. Galiz. Provinzial-Gesetzsammlung 1820 и 1821.

***) Первістий податок чиншовий висював в Відні и ст. 16%. До того прийшов в р. 1849 додаток $\frac{1}{3}$, се-б то 5 $\frac{1}{3}$ %, маючий заступати податок доходовой, — а в р. 1859, взглядо 1863, другий: воєнний додаток в висюкости $\frac{1}{3}$ первістного податку, отже знов 5 $\frac{1}{3}$ %. Первістий податок в них осадах висював 12%, до чого прийшла так само додатки $\frac{1}{3}$ и $\frac{1}{3}$, се-б то по 4%. Гл. Finanzgesetz für 1875 vom 22. Dezember 1874. R.-G.-Bl. Nr. 147 art. IV. a).

маючих власних хат. У всіх пнчих осадах (т. є. в котрих або тільки менча половина домів приносить чинш, або зовсім таких домів не ма) воі доми, котрі дійсно не віднаймають ся, підлягають тільки *класовому* податкови. Позаяк тут ніякого чиншу нема, то я податок не становить тут певного проценту від чиншу. Устава (дотеперішня) ділить такі доми після їх допускальної вартости на 12 клас, приймаючи яко критерію вартости число комнат и те: чи вони з поверхом або тільки партерові, позаяк поверхи на домах вимагають більшого накладу капіталу и запевняють спідним поверхам більшу тривалість. И так належать до найнижшої XII-ої класи всі доми з одною, двома и трёма комнатами; до XI-ої з 3 — 5 комн.; до X-ої з 6 — 7 к., коли дім тільки партеровий. Доми з 6 — 7 к., але з поверхом, належать вже до IX-ої класи, так само як домп партерові з 8 — 9 комнатами и дальше аж до найвисшої класи. Устава (примітїть добре, та сама устава податкова раз на завсїгди) призначила високість податку, якпїй домп певної класи мають оплачувати, а пменно ведля слїдууючої таблиці:

класа	скілько комнат	партеровий чи з поверхом	дотеперішний цілий податок	
			зр.	кр.
XII.	1 — 3	все одно	1	63
XI.	4 — 5	все одно	4	90
X.	6 — 7	партерові	9	80
IX.	6 — 7	з поверхом партерові	14	70
	8 — 9			
VIII.	8 — 9	з поверхом партерові	19	60
	10 — 14			
VII.	10 — 14	з поверхом партерові	29	40
	15 — 18			
VI.	15 — 18	з поверхом партерові	39	20
	19 — 21			
V.	19 — 21	з поверхом партерові	58	80
	22 — 24			
IV.	22 — 24	з поверхом партерові	78	40
	25 — 27			
III.	25 — 27	з поверхом партерові	98	—
	28 — 29			

II.	28 — 29 30 — 35	з поверхом партерові	122	50
I.	30 — 35	з поверхом	147	—

Щоби пересвідчити ся, на скільки дотеперішній податок чиншовий и клясовий и котрі доми обтяжав, и чи справедливо тяжив на різних клясах людности: облічим, скільки він репрезентував проценту від сирого (брутто) чиншу а взглядно пожитку, для того, що тільки той *сирий* чинш и пожиток можемо на підставі більше менше певній віднайти. Тут побачимо, що в Відни, Львові, Бродах, Кракові податок (чиншовий) виносив $22\frac{2}{3}\%$ сирого чиншу.*) Від янчих домів (по за висше названими головними містами), котрі чиншовому податкови підлягають, виносять дотеперішній податок 14% сирого чиншу.**) Приступаючи нарешті до тих сільських домів, котрі платять клясовий податок в низше оказаних незмінних квотах — то тут труднійше той процент від сирого пожитку облічити, по заяк не маємо певної незмінної підстави до облічення їх пожитку. Однакж можемо собі тут помочи нормою, яку до облічення того сирого пожитку подає нова устава, по Вашому, п. райхсрат, зовсім справедлива. Після неї дім з одною и з двома кімнатами приносить сирий пожиток 10 зр.; від чого дотеперішній податок (XII кл.) 1 зр. 63 кр. — се-б то $16\frac{3}{10}\%$ сирого пожитку; дім 3-кімнатний, котрий до тепер платить також податок 1 зр. 63 кр., а таксує ся після нової устави на 15 зр. сирого пожитку, платить таким чином тільки $10\frac{87}{100}\%$. Доми в XI-ій клясі після такого самого обрахунку (чинш сирий одної комн. 6 зр., отже 4 — 5 кімнат 24 — 30 зр.) платять тепер $16\frac{33}{100}$ — $20\frac{41}{100}\%$; в X-ій кл. (1 кімната річного пожитку 8 зр.) $17\frac{5}{100}$ — $20\frac{41}{100}\%$; в IX-ій $20\frac{41}{100}$ — $30\frac{63}{100}\%$; в VIII-ій $17\frac{5}{100}$ — $30\frac{63}{100}\%$; в VII-ій $20\frac{41}{100}$ — $24\frac{5}{100}$ — $36\frac{75}{100}\%$; в VI-ій $23\frac{33}{100}$ — $32\frac{85}{100}\%$; в V-ій $36\frac{83}{100}$ — $38\frac{88}{100}\%$; в IV-ій $36\frac{83}{100}$ — $44\frac{5}{100}\%$; в III-ій $43\frac{75}{100}$ — 49% ; в II-ій $50\frac{83}{100}\%$ — $54\frac{7}{100}\%$; в I-ій $52\frac{5}{100}$ — $61\frac{2}{100}\%$.

Остерігаю зараз, що той процент клясового податку тільки для того виходить на позір такий по лихварски високий у всіх клясах, що мінімум пожитку — котрий я тут приняв з нової устави — таля нова устава означила досить арбітрально: отже що до високости податкового проценту обрахунок не єсть зовсім певний; але за те дає нам той обрахунок досить певний образ стосунку, який заходить між податком (дотеперішнім) домів різних кляс и ріжної структури и величини. З ввімкою домів 3-кімнатних, котрі після сего платять нерозмірно малий податок, всюди замітна певна раціональна прогрессія,

*) Возьмім приміром дім, що приносить в названих містах 300 р. річного чиншу. Від того 15% коштів репарації лишить ся 255 р.; від того дотеперішній податок, як сказано висше, $26\frac{2}{3}\%$ = 67 зр. $98\frac{1}{2}$ кр., що значить — облічивши — $22\frac{2}{3}\%$ від 300.

**) Так само: від 300 р. — 80% коштів, лишаєсь 210 р.; від того, як сказано висше, 20% податок = 42 зр.; се значить, облічивши: 14% від 300 р.

так що доми вищої класи з більшим числом кімнат платять більший процент від сирого пожитку; а так само між домами рівної величини але партеровими и повершними заходить різниця проценту, котрий від домів з поверхами завжди єсть більший, позаяк, як се справедливо аргументує п. райхсрат (се власне мудрість міністерска), доми поверхові солідніше збудовані и триваліші ніж партерові. В тій прогрессі доходимо до домів з 35-ма кімнатами, котрі після того обрахунку платять яко податок більше ніж 3 рази такий процент від сирого пожитку, як доми з одною и двома кімнатами; се замки магнації або великі монастирі, збудовані на цілі століття; вони майже нічого не потребують на амортизацию капіталу, позаяк властитель не приїде так скоро в конечність, будувати їх на ново з фундаментів. При тім замічаємо також гуманний взгляд на бідніші класи людности и на дрібні капітали. Таким чином сей податок (клясовий) єсть заразом так сказати: люксувовим, се-б то податком, котрий новітні теоретики признають яко оден з найсправедливіших податків, бо трафляє сильнійше богатих, котрі тішать ся без праці вигідним житєм, хіснують з капіталів зібраних їх предками, и уживають у всій повній особистої самостійности и горожанских прав.

Чиншовий податок в Відни, Львові, Кракові и Бродах рівняє ся по сему більше-менче клясовому податкови середущих кляс, позаяк з одної сторони сі доми солідніше збудовані и користують ся своїм положенєм в центрах гандлю и промислу, з другої ж сторони не можуть поносити наклад рівний панским палатам, бо дають поміщене бездомній людности, котра платить вже заробковий податок, а на котру більшу половину чиншового податку звалюють властители домів. Менче від них, але все — по моєму—більше ніж доми 2-х — 3-х найнижших кляс на селі, платять доми в провінціальных (повітових) містах и містечках. Але пригадаймо собі, що в тих, особливе менчих містах, більша половина домів деревяних; що у них містять ся ціла маса міщанского, безземельного пролетаріяту, котрий, не маючи власних домів, переважно поносить весь тягар чиншового податку, звалюваний на него властителями.

Впрочім я не заперечаю, що нерівности накладу трафляють ся и в старій уставі, хоч тільки вишкові, як приміром в домах 3-кімнатних XII-ої класи. Але ж при тім треба памятати, що поділом домів на класи и означенем раз на завжди сталої квоти податкової для кожної з тих кляс, дана була можливість кождому, хто ставив дім на селі, поставити его в такій солідности, в таких розмірах и з таким коштом, котрі відповідали певній високоості податку, який хотів властитель на будуще платити. Міг собі приміром селянин до мешкальної комори и світлиці додати алькір—а платив податок такий самий, як би за одну кімнату платити мусів. Из статистичної табелі доданої до міністерского проекту*) бачимо, що справді маломіщане и селяне користали з тої вольности; бо коли домів 4- до 35-кімнатних в Галичині є всего 27,984, то 3-кімнатних домів є в Галичині 83.341; вправді називає п. Райхсрат

*) Reform der direkten Steuern. III. Statistische Tabellen p. 39.

доми 3-комнатні „панськими“ (!), опираючи на тім фалші всю свою дальшу аргументацію; алеж таким чином було би в Галичині дуже багато панів, бо 27.984 + 83.341, се-б то 111.325! — між тим, коли після Рапацького дворських обшарів в Галичині всего є 5.000; а допустивши, що на кождім обшарі є по 3 дома панські, — виходило би тільки 15.000. Отже зваживши ще, що, як кождий знає, „пани“ звичайно мають більші двори ніж з 3-ма кімнатами, все число 83.341 таких домів припадати мусять майже виключно на селян або бідніших маломіщан. Між тим ново ухвалена устава заборонює селянинові придати до своєї комори и світлиці ще алькир, під карою плачення о половинну висшого податку. Врешті — добре; признати треба, що и давна устава була декуди — в малих вимках — несправедлива; за для того и справедливо від нової реформи можна було жадати вирівняня тих дрібних нерівностей. Тим часом ми побачимо, як пова реформа намість того підносить ті нерівности до більшої потенції, и віддаючи отаксоване домів сільських а тим самим и наклад податку на самоволю адміністрації, ту нерівність робить ще гірше разячою.

II. Придивім ся тепер новій уставі.

Modus облічення головної підстави до оподаткованя, т. е. чиншу, лишив ся при чиншовім податку той сам. *) Инакше стало ся з тими домами, котрі до тепер платили сталий податок клясовий, отже в містечках и селах. Щоби и ті дома підтягнути під одну норму податкову з міськими домами, нова устава каже при кождім таким домі оцінювати его вартість пожиткову. Се кардинальна постанова, відріжняюча нову уставу від дотеперішної, и кардинальна помилка, котра дасть ся в знаки именно нікому нічому, як тільки нашим селянам. До таксованя як тої вартости пожиткової, так и проценту, який має ся відбити на кошти амортизації и репарації, творить нова устава нову інституцію, так званих комісій таксаційних. Комісія таксаційна (в повіті) складає ся з 7-х членів и 7-х заступників. Презеса и (заступника) и 3-х членів (и тількиж заступників) именує міністер скарбу; 1 члена (и заст.) двацять найвисше оподаткованих в повіті; а 2-х членів (и т. заст.) начальники громад свого повіту. II. райхсрат хвалить собі дуже той склад комісії, а навіть недвозначно дає пізнати, що се заслуга именно руских послів. Розуміє ся, що склад, який пропонували польські послы**), був би ще гірший; але власне найгірше именно те, що по відкиненю давнійшої засади: означеня прогресивного фіхш клясового податку, після нової устави такі комісії в загалі не стинува ти мусять. Від їх оцінки залежати буде високість податку; коли приміром комісії в инчих краях коронних тримати ся будуть мінімум оцінки, поданого уставою, а комісії в Галичині приймуть висшу оцінку: то очевидно Галичина буде розмірно висший податок платити, як ті краї; коли комісія в Галичині панські дома буде таксувати після дозволеного уставою мінімум, а селянські дома висше

*) З вимковою що до високости коштів амортизації и репарації, об чім пізнійше.

**) Двох членів, намість громади, мали б вибрати найвисше оподатковані, або виділи рад повітових.

того мінімум, до чого мають право: то и тут селяне будуть висший податок платити ніж богатші кляси. Запитаете мене, для чого не мають всі комісії всюди таксувати рівно? або на відворот, таксувати в Галичині низше, як в инчих краях, а панські доми висше ніж селянські? Відповідаю на перше питане, що я на те поле пішов за паном райхсратом, котрий виразно инсинує комісіям можливу тенденційну оцінку, — а позаяк п. райхсрат в своїх виводах єсть міністеріяльнійший, ніж сам міністер фінансів, то, думаю, нікто мені за се допущене не зробить процесу. На друге питане відповідаю: Коли б се правда могла бути, що припускає п. райхсрат, т. е. що оцінка могла би бути несправедлива, то поміркуюмо, на чию некористь ся нерівність в таксованю би вийшла? Бачимо из складу комісії, що більшість голосів, а при тім ще и презеса, мають рядові урядники, и від них виключно буде залежати отаксоване, хоч сидіти будуть побіч них два війти громадські. Знаємо, що в других краях коронних урядники більше можуть чути ся близькими з людністю, ніж у нас, и що у нас спеціально менче солідарними з хлопами ніж з другими верствами людности, — розуміє ся, коли инсинуация п. райхсрата має який небудь позір правди. Отже колиб инсинуация п. райхсрата мала за собою правду, з чим я не годжусь, то висший розмірно податок платила би Галичина, а в Галичині — селяне. Однакож єсть и инча причина, для якої селяне будуть засуджені новою уставою на нерівність, а се именно така: комісії, а именно фискалістичній більности, мусить в фискальнім інтересі ходити о підвишене приходів держави, отже о як найвисше отаксоване. Протів такого високого отаксованя єсть після устави рекурс до висших инстанцій. Розуміє ся, що кождий пан, кождий чоловік інтелігентний буде користати з того, и рекурувати в назначенім терміні до краєвої, до центральної комісії, а з відти и до міністерства. А скілько-ж наших неписьменних селян буде могло користати з сего права? скілько їх буде хоч розуміти ті результати отаксованя, котрі комісія має оголосити письменно за для можливих рекурсів? — Чия-ж се буде кривда? Такої мимовольної, бо уставою не наміреної, кривди давна устава не допускала, бо високість податку означена була в уставі и не зависіла від арбітральности таксацийних комісій. Однакож Ви, п. райхсрат, приймаєте за певне и за підставу своїх обрахунків, що комісії всюди при таксованю тримати ся будуть мінімальної високости, яку устава дозволяє. И маєте в тім певну рацию; сам п. міністер фінансів сказав при дебатах в Раді державній такі більше-менче слова: *Es ist ja natürlich, dass es ganz ausserordentliche Gründe sein müssten, welche die Schätzungskommissionen — die ja zur Hälfte aus Steuerträgern bestehen werden — zwingen würden, bei der Einschätzung über die durch das Gesetz festgesetzten Minimalsätze hinauszugehen.* Сі слова вельми важні и ми їх приймаємо до відомости, аби на них відкликатись. Слова сі будуть урядники (більшість комісії) пам'ятати при отаксованю, и коли міністер своєї думки не змінить, будуть брати всюди мінімум, як довго той сам міністер буде міністром. Але хто-ж нас упевнить, чи новий який міністер одного поранку не напише от такого рескрипту (зовсім легально): *Es ist ein Irrtum, wenn die Kommissionen das Gesetz dahin interpretiren zu müssen glauben, als ob bei der Einschät-*

tzung über das gestattete Minimum nicht hinausgegangen werden dürfte; im Gegenteil... und bei dem Deficit, das zu erwarten ist, darf ich mir die Hoffnung nehmen, das die Häuser nach ihrem wirklichen, und nicht nach dem imaginären Werte geschätzt werden. Це буде для кожної комісії зрозуміле. Такий рескрипт може и не вийде; але вже сама делальна можливість его доказує, що нова устава не творить „eine Selbstbesteuerung durch die Steuerträger“, як каже міністерство, ані „самооподатковане“, як каже за паніматков міністерпальний п. райхсрат, — але віддає вибір податку на власну волю адміністрації, чого давна устава не допускала.

: III. Приходимо тепер до самої оцінки сирого пожитку сільських (и маломістечкових) домів. Нова устава (§. 15 с. мініст. тексту) каже: „Пожиткова вартість одної кімнати не може такувати ся при домах з одною кімнатою менше як 10 зр; при домах з двома и з трьома кімнатами менше як по 5 зр., при домах з 4—5-ма кімнатами менше як по 6 зр., а при всіх инчих домах менше як по 8 зр.“ О виїмках поговоримо дальше. — Ті „найнижші цифри річного пожитку, каже п. райхсрат („Слово“ нр. 32.), суть то якби заборона против спихая податного тягара з вишших на низших“; бо, каже „нехай вишрубє комісія річний пожиток з одно-або дво-кімнатного дому и на 11 — 12 — 13 зр; — а все ж такої не зможе вона пожитку з такого-ж 3-кімнатного дому прийняти низше, ніж 15 р.“ Те каже він в припущеню, що комісії будуть такувати несправедливо. Приймаючи сю суппозицію вірною, я запитаюсь п. Р.: А щож буде, як така комісія пожиток з одно-або двокімнатного дому отакує на 15 — 16 — 18 — 24 зр., чого устава не заборонює, — а дім 3-кімнатний отакує тільки на 15 р., а 4-кімнатний на 24 зр., на що устава дозволяє? Тоді буде дім з одною кімнатою платити такий самий податок, що и 4-кімнатний, а більший ніж дім з трьома кімнатами. Якеж тут „забороло“? „Забороло“ було би тільки тогді; и то слабе; якби устава побіч мінімуму установила: була також максимальні квоти, по-за котрі не мож би було виходити таким комісіям, від котрих сам п. райхсрат боїть ся несправедливости в-таксованю селянських домів. Найбезпечнійше ж для наших селян и-найсправедливійше було, назначити сталі квоти податку в певній прогресії, як се було дотепер, и увільнити їх від доброї чи (по думці п. райхсрата) злої волі комісій. Доми в Відні и в більших містах не залежать и по новій уставі від самоволі комісійної, но тут є певний дійсний чиниш, котрого ніяка комісія ані зменшити ані побільшити не може.

Але перейдім до виїмок. В Галичині, як знаємо, селянські доми бувають трьохі структури. О мурованих не говорю, бо таких дуже мало. Отже є доми дерев'яні, т. зв. „дильовані“ — кладені „в зруб“ з балків або „опілків“ (півкруглих цвів) в гірських и богатих в ліс повітах: „валковані“, се-б то городжені з вальмів, котрі складають ся з содоми и глини, в повітах, де є ще ліса достаток на дерев'яний зруб, але є вже и лишна солома; в кінці т. зв. „балабуховані“, се-б то муровані „балабухами“, зробленими з такоїж композиції содоми и глини, — се в повітах Тернопільским, Чортківским, де дерево дуже дороге. И-накших домів селянських в Галичині же ма, хіба, десь в третім селі.

циганська кузня в землі и землею крита, або рідка дуже хата якого найбіднішого „халупника“, плетена з хворостини. На тих фактичних відносинах збудував п. райхсрат от-таку спекуляцію ad usum delphini, се-б то для потішення затрівжених новим податком селян („Слово“ нр. 28): „Повысшія найнизшія цѣны годичной выгоды (се-б то висше приведені шіпіта) домовъ должно разумѣти лишь о домахъ изъ *твердого* матеріала созданныхъ, отже о *мурованкахъ*; а *лѣпянки*, дома *деревяныи* и *гороженныи* належить (!) по соображенію всѣхъ обстоятельствъ, *низше* оцѣнити.“ А в н-рі 36 „Слова“, на рекламацию якогось невірного Томи з Балшгорода, поясняє се ширше; по найвнм виводі о „полудомах“ и „чвертьдомах“, котрого не стоить тут повторяти, каже дальше: „мы отже належмъ до изятія, и будемъ до него и въ будущности належати, различіе бо между порядочно а плохю созданными домами должно... точно наблюдать. Одно-и двуизбовый, изъ твердого матеріала всецѣло, а *по крайней мѣрѣ на прочномъ подмурованіи* созданный домъ, долженъ не низше, якъ на 10 зр. цѣнитись.... Но простыи лѣпянки должно низше 10 зр. выгоды цѣнити; такъ говорятъ новый законъ...“ — Чи не замічаєте, що п. райхсрат вже в тім другім поясненю починає ретироватись? Коли в н-рі 28-ім залчив до тих виімок всі без виімки дома не муровані, то вже в н-рі 36-ім домів „*по крайней мѣрѣ на прочномъ подмурованіи*“ (отже хочби деревляних и лѣплених) до тих виімок не заличує. Однакож, помимо тої ретиради, все ще ані в тім, що п. райхсрат сказав в н-рі 28, ані що сказав в н-рі 36, *не ма одного слова правди*, а тільки свідоме уводжене селян. Бо нова устава виразно описує ті виімки з під загально принятого minimum (§. 15 c. alin. 2, мініст. тексту): „Nur bei den Morlakenhütten in Dalmatien, dann bei Rohrhütten, Erdhütten, oder aus *blossen* Ruthenflechtwerke oder *eingesamten* Pflöcken errichteten Hütten ist die Annahme eines geringeren Nutzungswertes gestattet.“ Отже передовсім маленька стилістична поправка: не *должно*, як ви думаєте, але: *можно*; але се ще дурниця. Конець кінцем, що инчих виімок, як оі висше по німецки приведені, устава не допускає. Скажіть же мені, де тут єсть, що до тих виімок належать всі дома „*немуровані*“ або хоч „*прочно неімдмуровані*“? Скажіть мені дальше, сумлінні читателі, скільки є в вашім селі „Morlakenhütten in Dalmatien“, або Rohrhütten (з тропці), або „aus *blossen* Ruthenflechtwerke“, або „aus *eingesamten* Pflöcken“ збудованих хат? або Erdhütten (не Lehmhütten, отже виразно з землі, як у нас пр. кузні, котрі податку не платять и не будуть платити)? Дехто з Вас може мені назве якого цигана або якого найнужденнішого халупника або яку хвжу на поли при пасіці; але ж куди з відси аж до такого загального, категоричного: „ми будем и в будущности до виімок належати“? — Я ж Вам кажу, и то операючись на доказах, що противно: не тільки „ми“ (се-б то всі селяне в Галичині) не будемо належати до виімок, але навіть, як здає ся, ті малі виімки, які нам давала давна устава, нова устава зносить. Именно є в Галичині тепер 10.752 таких домів в XII-ій кляці, котрі платять намістъ звичайного 1 зр. 63 кр. тільки 93 кр. клясового податку, а то на підставі уставы з 1820 р., котра каже, що Gebäude, die nur 1 Wohnbestandtheil haben und zudem einzeln, ausser allem Zusammenhang mit einer Ortschaft, folglich entfernt gelegen sind, zahlen nur die Hälfte der Steuer XII.

Klasse. Такої виїмки не допускає нова устава; отже такі доми будуть тепер так само опіюватися найменше на 10 зр. річного пожитку, як і всі інші. — Ту виїмку давньої устави я навів умовно в дословнім німецькій тексті для того, що текст той позорно не згоджує ся з одною приміткою в міністерияльних статистичних табелях*). Іменно додама до висше приведеного числа 10.752 домів, котрі платять 98 кр. под, примітка, що се все суть: Rohrhütten in Galizien. Однакож приведений текст устави ясний; а інших домів, котрі би 98 кр. в Галичині платили, в уставі з р. 1820 визначених нема; а звістий мені самому власне такі доми, в моім селі, далекі від села, хоч солидно як и другі (отже не Rohrhütten) збудовані, котрі власне платять 93 кр. податку. Отже очевидно заходять тут помилка в міністерських табелях; а найправдоподібніше те, що є и в Галичині скілька „Rohrhütten“; а укладаючий ті таблиці згенералізував, за для догідности, и ті тростяні доми, и доми в присілках під одною цифрою и під одним назваєм. Впрочім допустім, що тут не референт міністерияльний помиливсь, а я; то все таки тих 10.752 хат, котрі б яко „Rohrhütten“ належали до виїмок нової устави, зовсім не „ми“, т. є. не всі галицькі селяне, кожд зважимо, що в Галичині є всіх селянських домів (тільки з 1 або 2 комнатами)**) — 705.662, отже 70 раз більше. — Виходить, що из воєго числа 705.662 домів селянських з одною або двома комнатами, 694.910 не буде зовсім належати до яких небудь виїмок; а тільки прочих 10.752 — и то може — *позволяє* устава такоувати низше як по 10 зр.

IV. Від виміркованого тим опосебем сирого нежитку при сільських и маломіських хатах, а від признаного річного сирого лишиву в містах — має дальше коммісія означити, який процент треба відшибнути на кошти удержани (репарації) и амортизації капіталу. Замічую, що тут не тільки сільські доми, але и доми даючі цдци залежати будуть від доброї або, по Вашому, злої волі властей адміністраційних. Однакож и тут устава робить ріжницю між домами чинцовими, а „пожитковими“. Задля докладности мушу привести дотичну постанову нової устави (§. 21 мініст. т.): Der Abzug der Erhaltungs- und Amortisirungskosten wird für jeden Ort, in welchem die Steuer nach dem Zinsertrage (в містах) bemessen wird, nach dem von der Steuerbehörde erster Instanz zu erhebenden durchschnittlichen Bruttozinsertrage eines Gebäudebestandtheiles***), und zwar für jene Orte in welchen dieser Durchschnittspreis 100 fl. erreicht oder übersteigt, 10%; für jene Orte, wo dieser Durchschnittspreis 45 fl. erreicht oder übersteigt, mit 15%; für jene Orte, wo er 15 fl. übersteigt und 45 nicht erreicht, mit 20%; für Orte, wo er 5 fl. übersteigt und nicht höher als 15 fl. ist, mit 25%, endlich für jene Orte, in welchen derselbe sich auf oder unter 5 fl. herausstellt, mit 30% von dem Bruttozinsse gestattet.

*) Ref. d. dir. St. Stat. Tabell. pg. 35.

**) тамже pg. 39. 1 и 2. Galizien.

***) Прошу пам'ятати: не Wohnungsbestandtheiles, тільки в загалі: Gebäudebestandtheiles — одної убік ації, як приміром також сталя и етс.

Дальше alinea 4: In Orten, in welchen die Gebäude nach dem Nutzungswerthe (отже в селах) besteuert werden, hat die Commission das Abzugpercent für jedes einzelne Gebäude in Abstufungen von 5 zu 5 Perzent (отже приміром тільки 30 — 25 — 20, а не 31, 27 и т. д.) festzustellen; doch darf dasselbe nicht mehr als 30 Perzent des angenommenen Nutzungswerthes betragen.

Замітити треба передовсім, що и тут устава подає — знов на відворот тільки maximum, низше котрого, на користь властителей, комісія пійти не може; и що таким чином, колиб ходило о „вшрубоване“ податку в гору а тим самим и чистого чиншу и позитку, коміссні оклонніші би були, взятись передовсіми до селян, се-б то знизити им (як се дозволяє устава) процент на кошти низше максимальних квот, бо від них не потребують ся бояти ніяких рекурсів. Придивім ся передовсім, як на сім §-і вийшов Відень, сей „камеш преткновенія“ між „Правдою“, паном райхсратом и п. Кржечуовичем, о котрім ми ще поговорило и пізнійше. Однакож поперед ще одна примітка, для лучшого порозумія справи. Звістно, скілько в великих містах варте само місце, на котрім дім стоїть. Звістно и. пр. кождому, що ві Львові оден квадратний сажень ґрунту під дім, и то не в самім місті, але при сзудінім городі, платив ся до 50 зр., т. є. стілько, що в неподільнім оелі можна купити 1600 раз стілько поля, бо цілий морг. В Відні такий сам квадратний сажень землі під дім иде на сотки и тисячі зр.; за ціну місця, на котрім оден дім стоїть у Відні, можна би в галицьким менчим місті купити цілу улицю домів. Властитель такої парцелі в Відні ставив на ній дім, и віднаймає его чиншовникам за грубий чинш; а від того чиншу платять податок. Той чинш—признасте—був би з того самого дому може в десятеро менчий, як би він не стояв на тім ґрунті, на котрім стоїть, се-б то не в Відні, але в яким малім галицьким місті. Щож дає ему таку високу ціну? Місце, ґрунт, на котрім стоїть. Виходить з сего, що чиншовники платять властителями не тільки за дім, але и за той ґрунт, може навіть за ґрунт багато разів більше, ніж за сам дім. Запитаєте за сям: якаж з сего користь для властителя? Користь така, що більша половина доходу приходить ему не з дому, котрий всеж таки потребує накладу, але з ґрунту, котрий стоїть вічно, не потребує отже ані амортизації, ані репараци; и противно чим довше він стоїть, тим він ціннійший, бо, звісно, ґрунти в містах идуть що-року в гору, бо міста як Відень підносять ся, будують ся, ростуть в людність. А при тім таа парцелі навіть не платять ґрунтового податку. Виходить з того, що тільки від тої частинки домового доходу, котра приходить з самого будинку, а не з ґрунту, повинен би ся відшибати процент на амортизацию и репарацию; уже помянувши те, що дім в Відні, соліднійше збудований, буде стояти довгі віки, — отже теж дуже мало потребує на амортизацию — и що більший капітал, якими в Відні доми будують ся, лекше сам ся зьамортизує (подвоить ся) ніж малий капітал, яким будують ся доми у нас. Отже порозуміємо, для чого устава в вимірі коштів амортизації и репарациі устанавляє певну прогрессію, позорно некористну для більших міст (де пересічний сирий чинш єсть більший), а позорно користну для менчих и для сіл. Се не єсть зовсім, як думає п. Райхо-

рат (нр. 38, полеміка з „Правдою“), протеговане менчих капіталів су-
против більших, а чисто, по можности оправедливе облічене дійсних
коштів, котрі, як бачимо, в більших містах менчі, а в менчих більші
в порівнянню до сирого чиншу.

Ідім даліше. В н-рі 33 „Слова“ розправляючи о тих коштах;
п. райхсрат говорить: ... „противно же при громадних (се-б то вели-
ких) каменницях, по великим містам, если годична вигода (ножиток) в
виді чинша 100 зр. від одной комнаты переносить, відшибає оя (після
новой уставы) тільки 10%, або так званий шістак від з. ринского.“
Замічу, що пропущено тут, як бачимо з німецкого тексту, многоважне
слово: „пересічна“ вартість всіх домів одной місцевости. Даліше (нр.
38 полеміка з „Правдою“) позаяк справді міністерокий проект и про-
ект комісійной більшости починав пробресию не від 10%, але від 15%,
хвалить п. Кшечуновича за сю поправку ось як: „... не тако и того;
что и п. Кшечуновичу удалось сильною рѣчью къ рѣшенію той поправ-
ки подпомогчи, чтобы въ областяхъ чиншовой подати, гдѣ одна изба надъ
100 зр. чинша въ годъ несетъ, на репарацию и амортизацию отшибано
только 10%.“ Dixit et salvavit animam. Очевидно, що тут и він и
п. Кшечунович мали Відень на думці; и в тій своїй думці дали для
Відня те, що ему по справедливости належало ся; т. е. не оподатку-
вали більших капіталів більше, як менчі, але тільки відшибли лиш
такий процент на амортизацию, який він справді що найбільше на се
видавати мусить. Однакож — не тіште ся преждевременно ви, иже
не доброжелаете „крахістам“, ані ви, иже малі капітали хочете на-
поіти и накормити. Во во истину, кажу Вам, що и „шістак“ пана
райхсрата — дурниця, а и не менче мудрість п. Кшечуновича, котрий
по словам п. райхсрата цілий катастер має в мізинім пальци, що най-
менче тут зарахувалась. Осміляюсь се оказати на п. Кшечуновича,
помимо того, що я (vide „Слова и п. райхсрата) не тільки „нігіліст“,
але и „полякомац.“ Для доказу я не потребую и багато труда —
жаль тільки, що панове посла и того малого труда пожадували. Sta-
tistische Tabellen zur Reform der directen Steuern, таблиця IV., стор. 15
виказує пересічний сирий чинш дванайцяти міст, в котрих чинші суть
найвисші в цілій Австрії, між тими Відня, Львова и др. Се розуміє ся
з р. 1871 — отже перед „крахом“ (значить — на довгі роки та висо-
кість коли не буде зменшатись, то певно не побільшатись). Бачимо з
тої табелі, що з цілої Австрії найвисший пересічний чинш одной убі-
кації (vide текст німецкий § 21: vom durchschnittlichen Bruttozins-
ertrage eines Gebäudebestandtheiles) був в містечку Поля: 55 зр. 37 кр.;
за сям доперва слідує **Відень** з пересічним сирим чиншом **50 зр. 34 кр.**;
за сям *Прага* 49 зр. 92 кр.; за сям *Чернівці* — 44 зр. 82 кр.; за
сям *Львів* — 40 зр. 36 кр., вое від убікації, eines Gebäudebestandtei-
les. Як бачимо, *нема в цілій Австрії такої ооади, в котрій пересіч-
ний чинш досягав би або перестигав 100 зр. від одной убікації; отже
и не ма такого міста, котре би підтягнути можна під вашу и пана
Кшечуновича преславну поправку, се-б то в котрім на кошти аморти-
зації и репарации треба би відшибати тільки 10% — той мудрий „ші-
стак від ринского“.* Значить так в Відня, як в Празі, Львові, Чер-
нівцях а навіть по всякій правдоподібности у більшій части всіх міст

в Галичині випадє той процент однакий — 15%. Кажу се о найбільшій часті Галицких міст (я тих містечок и сіл, де воі доми чиншовий податок платять) тільки: правдоподобно; хоч властиве міг бим сказати, що правдоподобно у всіх тих містах без виньки, бо, як бачимо з дальшої табелі (Tab. VI рф. 23. рубрика 5), окрім Львова, Кракова и Бродів (в котрих 3-х містах разом взявши, той чинш пересічний єсть 33 зр. 59. кр.) у воіх инчих містах Галицких платячих чиншовий податок (разом ті міста взявши) єсть той пересічний чинш — 21 зр. 27 кр., отже так в тих 3-х винькових, як и ві воіх других галицких містах, також кожде поодинокю взявши, певно винебе пересічний чинш сирий одной убікації більше як по 15 зр.; се-б то воі вони (може з дуже малими виньками) будуть підтягнені що до проценту коштів під ту саму скалю, що Відень. Тільки в Моравії, Сальцбургу и Висшій Австрії той пересічний сирий чинш одной убікації у воіх позастоличних містах тих краів разом взявши, винебє менче як 15 зр.; отже тільки в тих тріх краях о більшій ноловині міст и містечок повітових можна на певно сказати, що вони користуватись будуть ничою скалею як Відень, т. є. відшибатись буде у них на кошта амортизації и репарації 20%, а взглядно, в Сальцбургу, навіть 30%. У всіх инших краях, а именно в Галичині, можна надіятись ового тільки виньковю для маленького числа містечок.

Другий уступ приваденого више §-а 21-ого говорить о домах, котрі чиншу не приносять, отже о сільских. У тих найвисший процент, який коміссі на кошта відшибати можуть, єсть 30%, се-б то тільки два рази такий як в Відни. Отже припускає устава, що, коли наша сільска хата стояти буде аж 67 років, то каменяца у Відни буде стояти 125 років. Порівнайтеж тепер, оскільки є таких хат в галицкім селі, котрі-б дожили 67 років, — а скільки в Відни камяниць, котрі пережили в горю по 200 років? Отже не вважаючи вже на те (що оказано више), що часть капіталу приносячого чинш в Відни амортизації не потребує, завжди ще остоунок прийнятий уставою між домами в Відни а нашими селянскими не єсть рівний. Скажете: устава подає тільки „maximum“, више котрої коміссі вийти не можна, а комісія повинна увагу мати на всі обставини, и брати процент також низший в Відни ніж 15%, се-б то на некористь віденських домів. Однакож — так само може комісія в галицкім селі теж вийти низше дозволеного найвисшого проценту 30 — все буде залежати від самовольности адміністрації; а де людности треба буде на кождім кроку боронити овоіх интересов супротив интересов фінанса, там — як думаєте? чи скорше поставлят на овоім богачі (хоч и окраховані) віденські, підперті могучою пресою, котрих кожде сльіце відбиває оя о шибі міністерияльних бюр, — чи може скорше нашому селянинови, для котрого кождий возний и старости має авторитет міністра?

Вот тут ще одно, над чім з паном райхсратом неречити не буду, бо не знаю, на скільки він має правди за собою; именно оповідає він, що нова устава дозволяє деяким селянским хатам (т. єв. у него „полудомам“) відшибати в деяких разях навіть 50% на кошта; текот міністерский дозволяє се тільки для домів, котрі збудовані або на чужім ґрунті або за так зв. Demolitionszwecke (приміром доми під мурами

кріпостей); але бути може — об сім не находжу певної звістки в часописях —, що се в Раді державній розширено и на „Morlakenhütten in Dalmatien“ etc. Тоді вийшло-б се на користь тих 10.752 хат галицьких, про котрі говорено више, отже, на всякий раз, для дуже малої часті людности.

Маючи тепер ті три головні засади нової устави перед собою, обібрані з тих латок, які їм овідомо або несвідомо поприцінав п. райхсратовець, можемо приступити до найважнішого заданя нинішньої праці: до розвіданя *високошти* нового податку. Наша приповідка каже: лекше одному дурному положи в став кинути, як десятём путним її в ставі найти; шановному п. райхсратови лекше було запутати справу, як її нам тепер видобути з тої запутанини; и задля того не одну ясну річ треба було ще раз вяснювати. — Дальша розвідка піде вже лекше, и без непотрібних відступів. (Конець буде.)

НОВИНКИ.

— **Перегляд політичний** и деякі статі з „Новинок“ мусіли-омо задля недостатку місця в нинішнім н-рі відложити до послідуячого н-ра.

— Пригадуємо, що **загальні збори „Просвіти“** відбудуть ся в Четвер, 15. (27.) с. м. Треба, щоби як найбільше членів зъ їхало ся з провінції, именно задля того, що на порядку днівним буде також зміна статутів, а до того потрібно присутности $\frac{2}{3}$ всіх членів. Виділ поста-рав ся о знижене ціни їзди на желізницях.

— **Домовий податок и нові вибори до сейму.** В справі, для економічного положеня нашого краю так важній, *реформі домового податку*, поміщавмо ще одну статю, котра ту реформу представляє ще з одного, з практичного становища, и показує її в яркім, але не менше правдивім світлі. Ті всі вислідки, до котрих статя доходить, оперті на таких незбитих доказах и датах статистичних, котрі кожного, навіть найбільше збаламученого горячою апологією „Слова“, пересвідчити мусять. Задля тих богатих статистичних дат, котрі впрочім и самоостійний від реформи податкової мати будуть интерес для читателів „Правди“, статя набрала такого об'єму, що в однім н-рі помістити її не було можна; друга половина лишена до слідуячого н-ра „Правди“. Вже в нинішнім н-рі спростовано долії важні дати и виводи статей податкових „Слова“; слідуячий нр. викаже тих фальшів більше; хоч не пошерестане на тім негативнім результаті, але піде дальше и викаже, що процент податковий буде найменше вносити 25 від ста; що тогді як Відень буде платити *менше* або в *найгіршій* разі рівно як до тепер, то малі міста будуть уподатковані далеко тяжше як до тепер; тогді як більші дома на селі (двори) дістануть дуже значну шільгу податкову, то дома селянські в одню и двома світлицями будуть платити *більше* як платили до тепер. Скільки именно більше, побачуть читателі в слідуячим н-рі. — Дотеперішніми и нинішнюою статєю зроблена буде найважніша наша повинність, бо висвітлена буде об'єктивна правда. Але відирава, яку ми омн даємо наанам рутеньоким райхсратовцям и „Слову“, и в загалі справа нового

податку — має ще одну интересну сторону. Панове рутенські райхсрати, вихвалявши як слід нову уставу в „Слові“ и „Рускій Раді“, задумують її ужити для пропаланди своїх кандидатур при будущих виборах соймових. В Коломні, як доносить „Слово“, друкують вони цілу брошуру, нове поправне видане анології податкової реформи. Се було би смішне, як би не було такою кривдою для здорового розсудку и для мозонок наших селян. Бо треба тільки подумати: Ті самі люде, котрі своєю нездібністю до заступования интересів селян и нашого краю показали так ясно и з таким пекоретним для економічного положеня селян наслідком, — ті самі люде звивають селян, аби їх ще раз вибрали до сойму и до Ради державної и понерають ті свої претенсії — чим? новою уставою податковою, котру вони ухвалили, и котра на селян накладає новий тягар податковий!!

Ми дотепер промовляємо ще тільки до нашої интелігенції; але від нас омих буде залежати, чи схочемо обізватись в тій справі також до селян. Стоїть тільки ті незбиті вислідки, котрі-смо виказали в „Правді“, представити ясно, добитно и коротко в брошурі... Ми могли би навіть до тої нашої брошури віддрукувати яко прилогу: брошуру рутенсько-фіскальну и всі дотичні артикули „Слова“ и „Русскої Ради“, не вимаючи навіть и того, в котрім нас названо „полякоманами, революціонерами и нігілістами“. Бо що до полякоманства — на се маємо легкий доказ противний; що-ж до денунціяції революціонерства — то навіть кождий селянин зрозуміє, що критикувати *проект* податковий — ще зовсім не революція. Той сам *проект* критикувати будуть преці и в висшій компаті Ради державної, и — надіяється треба — відкинуть; навіть и там коли его приймуть, може не санкціонувати его корона. Критиковали его німецкі газети, польські, изби гандлєві, товариства правничі, з'їзд економістів в Відні — а ще з сего не вишла до тепер ніяка „революція“, ані ніяка газета в цілім світі не назвала сего революціонерством. Честь денунціяції припадає виключно тільки „Слову“, котре ту професію допровадило вже до артизму. — Коли-ж теперішній час вважаємо для сеї справи не зовсім відповідним, то нича річ — як прийде виберати послів до Ради державної. В Раді державній ухвалюють ся уставы дотикаючі найглибше матеріальних интересів нашого краю и народу. Там мають ся ухвалювати дальші уставы, заробкова, доходова; прийдуть опісля и посередні податки, и всілякі такси від спадщини, и др. Люде, котрі подібні справи так мало студіюють и трактують так легко, як наші рутенці, не можуть засідати в Раді державній. И тогді буде нашим обовязком, недопустити їх вибору. Се нам прийде тогді ще лекше — если (чого не хочемо) нова реформа стане ся уставою. Бо до того часу устава ся буде вже переведена в житє, и наші селяне почувють вже и самі на собі єї наслідки. Тогді навіть вже буде лишне, виясновати їм, хто „полякомани“, а хто „нігілісти“.

Витяг з протоколу засіданя виділу Товариства „Прогрєсита“, почавши від мая минушого року.

XI. Засіданє з дня 19. грудня.

Присутні: Ом. Партицкий, Ом. Огоновский, Барвіньский, Романчук, Ганкевич, Савіцкий, Вахнянин, Стефанович.

1. Рішено вислати проф. Шанковському до Чернівців, дві книжки рускі для шкіл народних в 2 екземплярах в цілі предложения їх тамошній Раді шкільній для введення їх в народних школах на Буковині.
2. Рішено на внесок Партицького вислати до Рад. повітових запрошене, щоби купували книжки видавництва „Провіти“ на премії для шкіл в східній Галичині.
3. Рішено унорядкувати на ново бібліотеку „Провіти“ и закупити деякі книжки для неї.
4. Рішено передрукувати українську книжку: „Про небо и землю“ на користь побільшення фонду стипендії ім. Тараса Шевченка... в 10.000 екземпл.
5. Принято до відомости, що п. Гузар задля недостатку часу виступає з виділу. На его місце завізвано проф. О. Борковського.

ХІІ. Засіданє з д. 23. січня 1875.

Проводить Партицький. Присутні: Ом. Огоповский, Ганкевич, Савицький, Барвінський, Стефанович, Борковський, Вахнянин, Романчук.

1. Партицький подає до відомости, що заходом п. Маркія Желехівського удалось склонити деяких священників и селян до завязаня філії „Провіти“ в Бортниках. Виділ годить ся на завязанє філії тамже и приймає в члени Провіти слідуєчих членів тамошного провізоричного виділу: Димитрія Колодницького, священника в Загірочку, Филімона Огоповского свящ. и Мих. Слюзаря учителя в Молотові, Иляр. Дрогомирецького учителя в Бортниках. — Для ново приступаючих членів ухвалено деякі пільги и выгоди, имено: опустити декотрим вступну вкладку, знизити для учителів и селян річну вкладку на 1 зр. и давати по 1 екс. кожного популярного дільца gratis. 4 повисше именованим членам дано повномочіє запросити членів повіту бобрецького на збори повітові в цілі уконституованя виділу повітового.
2. Принято в члени товариства о. Омеляна Волянського, кооператора в Нових Залізцях.
3. Рішено розписати конкурє на написанє повістей для дітей, життєписий святих и оповідань историчних (з исторні рускі) в формі біографій за реперуацією до 20 зр. за ориґінали, до 12 зр. за переклади.
4. Виділ приймає товариство ремісничє в Поморянах „Порука“ и товариство в Збаражп „Надія“ в члени товариства.
5. Ухвалено справити вивіски для агентур.

ХІІІ. засіданє з д. 25. січня.

Присутні: Ильницький, Ом. Огоновский, Вахнянин, Савицький, Ганкевич, Борковський, Романчук, Барвінський, Партицький, Стефанович.

П. Желехівський и о. Колодницький предкладають слідуєчі особи до прийняті в члени товариства:

Василя Иваськевича, пійта в Сугрові; Юсіфа Походжая, господаря в Отпневичах; Стефана Терлака, Яця Галушцака, Пилипа Ка-

пуютка, Івана Петровського, господарів в Сугрові; Микиту Оніоцькова, Іллію Паздерекого, Прокопа Грицева, господарів в Голешеві; Гр. Ляшкова господаря в Букавині; Івана Ильчишина, господаря в Димидові; Федора Лучаковського, господаря в Дубрівлянах, Іосифа Пале; кичку, госп. в Вовчатичах; Данила Слюзара дяка з Молотова; Михайла Калинца, госп. из Ходорова; Стефана Марущака, госп. в Бортниках; Гната Кашинського, дяка из Загірочка; Алексея Любинецького, госп. в Ходорові; Івана Штокаля, учителя з Отиневич; Кліма Савицького, учителя з Голешева; Яця Пруса и Панька Кота, господарів з Букавини. Всіх прийнято одноголосно.

XIV. засіданє з д. 13. лютого.

Присутні: Голова Федорович, Вахнянин, Ом. Огоновский, Партицкий, Савицкий, Стефанович, Ганкевич, Романчук, Барвінський.

1. Принято до відомости справозданє делегата висланого д. 2. лютого до Бортник в ціля уконституованя виділу повітового філії Просвіти в Бортниках. На зборах явилось 26 членів з повіту бобрецкого. Яко гості були притомні: о. Антін Кульчицкий, парох місцевий, Др. Володимір Ганкевич и проф. Вахнянин. Вибрано виділ, котрий зараз уконституовав ся. Вибрані: о. Дмитрій Колодицкий священник з Загірочка яко голова; Філімон Огоновский священник з Молотова яко заступник голови; Михайло Слюзар, учитель в Молотові, яко секретар; Іларіон Дрогомирецький, учитель в Бортниках яко касієр, и Стефан Марущак, господар з Бортник яко контролёр. На заступників до виділу вибрані: Гринь Лашків, господар з Букавини, и Гнат Кашинської, дяк в Загірочку.
2. Філія в Бортниках жадає виданя „Правотаря“. П. Федор. заявив, що готов дати з своєї сторони 100 з. яко нагороду для працюючих коло уложеня Правотаря. Поручено пп. Барвінск. и Ганкев., щоби зібрали до того окремиий комітет, котрий-би в своїм часі здав справу виділови.
3. Рішено святкувати роковини смерти Т. Шевченка музикально-декляматорским вечером разом з товариством им. Шевченка.
4. Принято в члени товариства: Володиміра Лавровського, практиканта політичного в Бережанах; Сидора Єзерского, катихита в Золочеві, и Микиту Чехута, учителя народної школи в Грабківцях.
5. Кассієр здає справу з руху грошевого за Вересень, Падолист и Грудень 1874 р.

Доходи:

з розпродажи книжок в загалі	379 зл. 66 кр.
з вкладок членів	135 „ 19 „
з добровільних датків	50 „ — „

6. Справозданє з руху книжкового за час від 10. жовтня 1874 до 1. січня 1876.

Популярних книжочок розійшло ся . . . . . 9598 прим.
в загальній вартості 914 зол. р. 35 цент. — отже місячно розійшлось пересічно 4000 примірників.

7. Рішено друкувати дільце п. Бічая „о управ'ї рол'є.“

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Івана Шевченка. — Від видавця Фр. Сергійського.

Виходить випуски в 2^{1/2} арк. 3. (15.) и 18. (30.) кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и адміністрація під н. 12. на улиці Осольницьких.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУЖКА.

Ще дитиною в городі
Рожу посадила
Дівчинонька, щоб дівочий
Город прикрасила.
Буйна буря, град и туча
Частенько спадали,
Бідній рожи процвітати
В городі не дали...
Вже й дівчина мов калина
Цвите-процвітає,
Вже и серце дівочее
Козака кохає...
Козаченька в чужиноньку
Далеку пігналі,
Молодого в чистім полі
З могилів звінчали...
А в городі біла рожа,
Що дівча садило,
Чудно, мов-би цвітка з раю,
Прекрасно зацвила;
Та зацвила, щоб дівчина
Єі не видала —
Бо вже бідна у могилі
Вічно спочивала...

1870.

Данило Млаха.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ПЕРША.

(Конець.)

IX.

З того часу Соня стала держати себе по троху геть од Семена, силкуючись так, що він того не запримітив. Як тільки вони zostавались сам-на-сам, Соня завжді виходила з свого звичайно спокійного стану; то холод то жар перебігали по її жилам; вона якось мусилась; бесіда не йшла и залучивши першу хвилину, Соня спішно виходила з тієї кімнати, де сидів Жук, и не верталась вже туди, покіль не приходила мати, сестра або Гувернантка.

Семен одначе спостеріг Соніні заміри и хоч не силковався не zostаваться сам-на-сам з Соною, одначе, коли вона виходила, ніколи не застановляв, не заперечував її йти... А тим часом Жучиха запримітила, що з сином її день-за-день щось не добре діється, що він все більш и більш нудиться и ніщо ёго не розважає. Приїде Віренко — и з ним Семен не той, що був колись; бесіду веде він не так вже жваво, а якось вяло, з неохотою... Стане Жучиха радить синові, щоб він поїхав куди небудь, розважився: Семен махне рукою и скаже: „не хочу! чого я поїду?!.. мені дома добре, не скучно... З чого ви, матусю, берете, що я скучаю, нуджусь?.. мені весело...“

— „Не гніви, синку, Бога, не обманюй матери!.. я й бачу и серце мое чує, що щось у тебе не гаразд — та не розберу, що й від чого... Сказати би: закохався ти, — так, здається, ні в кого... А може — хто тебе знає! — хіба мало людей... так щож, коли кохаеш, нічого таїться... Бог помоч... одружись...“

А Жук на таку річ ціловав материні руки, та заспокоював її, що з ним нема ніякої переміни. Жучиха слухала, з недовіреж хитала головою и думала, як-би вивідати правду; и з пан-отцем радилась и акафисти правила и Богови молилась — все не помагало!..

Наступила весна ві всій своїй красі: ліс и земля убрались в нову свіжо-зелену одужу; вишні и яблоні вкрились білим цвітом; загули бжолы, защебетали жайворонки, посипались трелі соловіїв, усе ожило, усе повеселіло!.. Тільки на Семена буцім ніякого впливу

не зробила весна!.. По прежнему ходив він замислений и смутний. До хозяйства брався якось не жваво: прийде до ёго Павло Миرونвич, стане Семен балакати з ним про сійбу, про садженє тютюну, слухає, дає поради, загадує те и те зробіть: — але усе те Жук сповняв наче по приказу, наче ддятого тільки, щоб хоч з формального боку показати матери, що він не нудиться, що він щиро береться за хазайнуванє!.. Одно слово: все те робив Жук ддя виду тільки, в душі ёго залягла якась апатия до усеґо... Навіть шутки Риси, котрі він було сам визиває, тепер стали сердити ёго...

Стояв раз славний весняний вечер: небо було чисте, зоряве; блідолиций місяць визирав з-за густих лип; соловії тріщали... Жучиха звеліла приготувати чай в саді під липою... уся Жучипина семья сиділа округ столу; самовар шумів и тільки він та соловії зворушували ту нерухому тишу, яка стояла того часу в повітрі!.. Усі мовчали, кожен думав про щось своє. Жук сидів против Соні и дивився на неї... Допивши свій чай, він підвів очи в гору и сказав:

„Сопю! що, як би я вмер?...“

— „Що — що?“ перебила ёго Жучиха. — „Що се ти кажеш, Сєно?! Господь з тобою! що се ти...“

Семен спохватився: „та се я так, матусю, шуткую...“

— „Славні шутки! цур ім!.. в такий час житє саме лізе в душу, а ти нагадуєш про смерть...“

„Треба-ж колись и вмрять... Так чуєш, Соню! було-б тобі жаль мене, коли-б я вмер?“

— „Що за думки у тебе!“ одповіла Соня. „Не-відь що вигадав!“

„Не хочеш правди сказати!“

— „Та ну, годі Сєню!.. наче тобі більш ні про що говорить...“ знов перебила ёго мати.

„Та ви не гнівайтесь, матусю!.. так щось забажалось говорити про смерть... Мені здається иногді, що я скоро повинен вмрети... На що не гляну, усе мені верзеться, що усе и усі прощаються зо мною...“

Жучиха скочила з місця, перехрестила сина, поцілівала ёго и приложила руку до ёго голови. Голова була холодна...

„Ви вже зараз, матусю, й до голови!.. думаєте, що я не здужаю... Я зовсім здоров! Ходім лучше в хату... Нехай Соня загрє мені Бєтґовєнову сонату...“

— „Ні! не грати му сєгодні...“ одповіла Соня.

„Чому?“ спитав Жук.

— „Так!.. не хочу...“ Голос її тремтів, на очах блиснули слєзи.

— „Що се з вами, діти?“ запитала Жучиха. „Один ні з сього ні з того збирається вмирать, а друга — плаче, хто її зна'чого.“ И на лиці Жучихи показалаь печаль... Вона стала пильно дивиться на Союю и на сина. Союя сиділа якось зажурена... очі її часто зупинялись на Семені... Семен сидів нагнувшись и дивлячись на стілу... Жучиха взяла Союю за руку и не переставала дивиться на неї: Союя дихала якось трудно, и тихенько прикусувала спідню губу, щоб не дати волі слёзам, котрі так и рвались з очей...

„Чи може-ж се статся?!..“ мелькнуло в голові Жучихи. „Чи вже-ж таки? — ні! не повинно бути!.. Чи вже вони закохались? Чи вже-ж вони знають, що вона ёму не сестра?“ Жучиха тихенько випустила Союю руку, встала и пішла в дім...

— „Так!.. так!..“ думала вона, сидючи на самоті у своїй хаті; „тепер мені ясно, чого він нудиться, чого він сумує... Так!.. він любить Союю... и вона ёго любить... Та від кого-ж вони дізнались, що вони не рідні між себе?.. Хиба Иван як чи не пронюхав? та де!.. від кого він би се узнав?! Одначе чи с'як, чи так... на все воля божа!.. Шож, коли вони закохались, Бог ім на поміч! нехай одружаться!..“

И рішила Жучиха не довго одкладувать, а на другий-ж день прямо переговорить з сином.

— „А знаєш що, Сенью!“ сказала вона ёму, позвавши до себе у хату. — „Хоч ти й не говориш мені правди, не признаєшся, але я сама добре бачу, що ти нудишся и сумуєш, и знаю від чого.“

Жук з дивовижею глянув на матір.

— „Знаю, знаю! усе знаю!..“ вела вона дальше. „И знаю, чим можна вигоїть тебе... тобі треба одружитися... ти закоханий... А що, чи вгадала?..“

„Ні, мамо! не вгадали, я не закоханий.“

— „Ще й не признаєшся!.. годі таїться!.. Одружись, синку.“

„Ні з ким, мамо!.. моя невіста ще на припечку кашу їсть,“ став шутковать Жук.

— „Ти не шуткуй, синку!.. я тобі не шуткома говорю, одружись!“

„Та що се ви, мамо! З ким же одружитися?.. кого брать?“

— „Бери ту, котру любиш.“

„Значить: ні кого й брать, бо я ні кого не люблю.“

— „Чи справді?.. не брешеш ти?“ В голосі Жучихи Семен почув и докір и жаль и ніжну любов матери.

— „Хочеш, я скажу, кого ти любиш?“ питала мати.

„Кажіть, коли знаєте...“

— „Ну, слухай — Соню...“

Жук затрусився и похилився на бік; мати піддержала ёго... він упав до неї на груди и заридав наче дитина...

„Мамо! матусю!.. я не винен в тім... я знаю, що... я таїв свою любов... таїв навіть від самого себе... що-ж мені діяти, коли у мене не стало сили, чи може я не з'умів задушить се чувство... вирвать з коренем з свого серця любов до — сестри... Матусю! не гнівайтесь на мене.“

— „Годі, годі синку! перестань, заспокойся! хтож тебе виноватить?.. ти ні в чім не винен... ну, полюбив, полюбив... щож — на все воля божа!.. Заспокойся! серце не камінь... ёму не вкажеш... сама знаю се добре...“

А Жук ридав и ридав...

— „Та спокойся бо, Сеню! серце моє!.. заспокойся!.. Господь з тобою! чого плакати, ти-ж нічого такого не заподіяв.“

„Нічого?!“ одповів хлипаючи син; „ще нічого!.. Матусю! я закохався — в сестру...“ и він не переставав ридати гістично...

— „Ні, Сеню! ти — та заспокойся, та послухай, що я тобі скажу... Ну, закохався... щож! Соня — Соня тобі не сестра!..“

Жука мов хто обухом вчистив по голові!.. він — наче занімів, наче скаменів... ёму здалось, що він збожевольнів, що навіть слух ёго обманює, що у ёго галюцинація.

„Що ви сказали, мамо!“

— „А те-ж, що Соня...“

„Ну-те?..“

— „Не сестра тобі!..“

„Не сестра!!“ скрикнув Жук. „Так вона не сестра!.. що се ви, мамо!.. се ви знущаетесь з мене, чи що?“

— „Нехай мене Бог боронить, щоб я з свого сина знущалась... Ось слухай! заспокойся!.. я тобі все розкажу. Окриме мене ніхто сего не знає, що вона не сестра тобі, не дочка мені!.. хто її родителі — один Бог знає... її підкинено до нас.“ И Жучиха розповіла синові усю подробицю.

Семен слухав її, впиваючись в кожне її слово: те, що він почув від неї, так здивовало ёго, що він сам собі не вірив; боявся, чи справді він слухає своїми ушами, чи справді він слухає свою рідну неньку!.. Слухаючи розповідь матери про Соню, він инколи хватав себе за голову, за уши; наче хотів завіряться, чи єсть у ёго голова, чи єсть у ёго уши, чи не позакладало їх, чи добре, чи правдиво він чує ними!..

Не то що трудно, а навіть просто не можна це то-б вірно, а хоч подібно описати той внутрішній, душевний стан, котрий охопив Жука. Завірявшись, що перед ним не манія, а рідна неня, що він слухав її правдиві речі, Жук наче переродився. Він почувствовав, що до його вернулась прежня веселість, прежня жвавість, він став зовсім не той, яким був за годину до того. Здається мені, що стан його духа походив на той стан, в якому буває чоловік засуджений на смерть, чоловік, котрий спускав вже свою голову під катову сокиру и котрого потім одпустили и ослобонили!.. Він так вже попрощався з життям, з людьми, що, визволившись з катових рук, мав справжнє право сказати, що він знов народився, став жити в-друге, встав з гроба!.. Так подібно и з Жуком було! він вже на віки прощався з Сонею: кривість, имя сестри — стояло перед ним такою бездною, через котру ні в вік, ніяким побитом не можна, здавалось Жукови, перейти, щоб стати з Сонею у парі... сестра — на віки розділяла його од подружжя!.. Жук вже на віки, хоронив свою любов, на віки осудив себе любити без жодної надії любити и мовчати, любити и нудитися, любити и мучитися — мучиться пекельними жуками, страждати — страшним стражданням!.. Аж ось — одно слово його матери: „вона не сестра!” воскресило, оживило його!.. педавні муки, нудьга, безнадійність, страждання — усе отсе наче рукою зняло, наче нічого сего не бувало... И перед ним вироста в одну хвилию: любя коханка — замісто сестри. Розпука вилилась з душі и душа налилась до краю світлою надією! Серце гризли не нудьга, не муки, а нектар блаженства и любови — наповав його!.. Хиба-ж після сего Жуку не можна було сказати, що він воскрес, що він став жити в-друге?!

И Жук прожогом кинувся до Соні, до своєї милої Соні, щоб проблагостити їй своє нове народжене. Не знайшовши Соні в домі, Жук побіг в сад, гукаючи: „Соню! Соню!.. де ти?“

Соня сиділа під тією-ж липою, де вчора Жук говорив, пючи чай, про смерть. Жук підбіг до неї, вхопив за обидві руки и голосом повним хвилёваня спитав:

„Соню!. любя Соню!. скажи: чи ти хочеш мого щастя? чи хочеш, щоб я був на віки щасливим?“

Соня здивувалась!.. вона не розуміла, що діється з Семеном: він показався їй якимсь чудним, зовсім не тим, яким вона бачила його годину чи дві до того.

— „Що з тобою, Сеню?“

„Нічого!.. нічого!.. ти говори мені швидче: чи хочеш, чи бажаєш — мого щастя?“

— „Хиба у тебе єсть про се сумліне? хиба ти сам сего не знаєш...”

„Не знаю!.. не знаю!.. мое щастє залежить од тебе... од однієї тебе...”

— „Він не здужає,” подумала про себе Соня. „Господи! треба-б єго повезти в Київ” — и пильно дивилась на єго.

„Сеню! ти, здається мені... не зовсім безпечний...”

„Думаєш: я не здужаю... що?.. ні! ні! я здоров, здоров так, як давно вже не бував... та ну бо, Соню! голушко! говори швидче: чи бажаєш мого щастя... чи хочеш стать на віки моєю... моєю дружиною?..“

Соня одступила назад, визволила свої руки з рук Жук и мимо волі осінила єго хрестом, говорячи: „Сеню! що се ти верзеш? подумай!.. та ти справді не здужаєш... ходім в дім, та ляж, спочинь... Що се ти — ти, наче, не при собі!...”

„При собі!.. зовсім при собі!.. не дивуйся, Соню, моїй речі, не хрести мене, не думай, що я з глузду з сунувся, що в мене в голові туман... я здоров! не жайся моєй речі... я справді питаю тебе: чи хочеш стать у парі зо мною?..“

— „Сестрі з братом?.. ти...”

„Цить, цить!.. ти мені не сестра, я тобі не брат...”

У Соні ринули слізи: остання річ Семена завірила її, що він отуманів, збожевольнів, їй стало єго жаль...

„Чого ти плачеш, Соню?” допитувався Жук. — „Ти не віриш мені? думаєш, що я брешу, що верзу нісенітницю?... Ну, ходім до матусі!.. ходім, нехай вона тебе завірить, нехай вона тобі скаже, що ти мені не сестра.” И взявши Соню за руки, Жук бігом повів її в дім. Соня не суперечила: їй и самій хотілось швидче добраться в дім, позвать неню, розказать їй, що Семен небезпечно запедужав, уложить єго швидче в постіль и послать за лікарем.

Жучиха сиділа в салі. Жук підбіг до неї з Сонєю и сказав:

— „Матусю! серденько! завірте Соню, що вона мені не сестра... я їй говорив, та вона не вірить...”

А Соня мокрими від сліз очачи глянула ніжно-жалібним поглядом и тихенько проговорила:

— „Мамо! треба швидче послать за лікарем.”

„Бачте, бачте!” скрикнув Жук, почувши слова Соні; „чуєте, мамо, що вона каже? вона думає, що я з ума зійшов!”

— „На що за лікарем?“ спитала спокійно Жучиха. „Соня тобі правду говорить.“

Соня здвигнувшись, подалась трохи назад и тихо промовила:

— „Правду?.. так значить, ви мені не мати?“

— „Ні, Сонечко, ні!“

— „Хто ж моя мати?“

— „Не знаю, моє серденько!“

— „Так я безрідна? так у мене й матери нема?... ніхто її й не знає!.. Де ж ви мене взяли?.. а батько мій хто?“

— „И про те не знаю!..“ одповіла Жучиха.

Соня спустилась на столець... ноги її и вся вона тремтіла.. холодний піт виступив на чолі. Зложивши хрестом на грудях руки, бліда як крейда сиділа Соня и говорила:

— „Так я безрідна!.. ні батька, ні неньки!“

Жучиха и Семен прийнялись заспокоювать Соню. Соня мовчала... тільки краплі холодного поту виступали більш и більш. Жучиха одвела її в спальню, вложила в постіль, вкрила теплим одягом и сіла біля ліжка; а Семен, стоячи з боку, дивився и мовчав... Лице його якось витяглось, очи запали, на чолі понапинались жили... Багацько він пережив того дня!.. йому здалось вже, що щастє, надія, мелькнувши наче блискавка, знов покинули його, осудивши терпіть ще гірці муки.

Помовчавши, Жук тихим голосом промовив до матери:

„Мамо! послать би за лікарем?“

— „Пошли, синку, швидче!“

Жук на цинках вийшов з хати.

Два гонці побігли за лікарями!

А Соня, закривши очи, лежала наче мертва. Риса и Frl. Ганна, не знавши нічого, тільки дивовались: їм здавалось, що тут сподіялось щось чудне, але що именно — вони не могли зрозуміть.

Минуло годин зо дві, в котрі Жучиха не одходила від Соніної постелі. Далі вона тихенько встала, нагнулась до лица Соні, и стала прислухаться, чи дише вона, чи ні. — „Пресвята Богородице! спаси її!“ промовила Жучиха. Очами повними сліз подивилась вона на образ Пречистої, перехрестила тричи Соню и подумала: „заснула!“

Нищечком, тихенько вийшла Жучиха з Соніної спальні, а слідом за нею ввійшла туди Frl. Ганна.

XI.

Пізно вже в вечері привезли лікаря. Соня не спала, вона лежала без пам'яті, важко дихала; очі блищали, лице горіло... од неї так и палило.

Сівши біля недужої, лікар узяв пульса, посчитав, виняв з кишені трубочку и вставив під руку у самого плеча Соні... Живе срібло піднялось у трубочці до 40°. Лікар зробив серйозну міну в лиці...

— „Горячка!“ сказав він, написав рецепт и велів їхати за лікарствами, а сам прийнявся допомагати тим, що можно було достати дома...

Перед світом привезли й другого лікаря. И сей став проводить те-ж, то й перший: считати пульс, міряти температуру, слухати груди...

— „По моєму не горячка, а тільки нервовий припадок,“ сказав новий лікар. „Небезпечного нічого нема!“

У Жучихи й Семена наче гора звалилась з душі.

Однаке перший лікар не згожався и стояв на своїм, виводячи горячку з того, що Соня нікого не пізнавала и говорила пісенітницю.

В кінці обидва лікарі згодились на тім, що Соня дуже слаба, що їй треба спокій, що треба положитись на молоду силу природи и тільки помагати природі, та підкріпляти сили недужої....

Великий смуток склався в домі и в дворі Жучихи через недуг Соні. Стара Жучиха ледве-ледве передвигала ноги. Вона разом мучилась и за Соню и за Семена: більш усіх в недугі Соні вона виноватила себе одну: „я-то, я, стара, та дурна; усе лихо заподіяла!... Щоб було мені спершу приготувати Соню, а потім їй сказати, що вона не дочка мені... так ні-ж! не з'умила й сего — покарав мене Бог за гріхи!“

Про горе Семена й говорить нічого: він ходив, як кажуть, між життям и смертю. „Не жити ме вона — и мене положати в одну могилу з нею,“ думав він.

А пан-отець що-дня служив молебні о виздоровленні болящої Софії.

Лікарі не виїздили з Жуківки...

Вісім днів Соня нікого не пізнавала и твердила чудні речі: „Безрідна!.. підкидачка“ — говорила вона... Сі слова розуміла тільки Жучиха та Семен.

Девятого дня Соні полегшало. Вона пізнала Жучиху и Семена и Рисю. Побачивши двох незнаємих мушци, Соня виразила на лиці дивовижу.

— „Се лікарі,“ сказала їй Жучиха.

— „А давно я не здужаю?“ спитала Соня.

Один з лікарів приложив пучку до своїх губ и дав Жучисі ознаку, що не треба говорити з недужою.

Днів через три лікарі поздоровили Соню, Жучиху и Семена и запевнивши, що тепер вже ніякої опасливости нема, поїхали до дому. Жучиха взяла з їх слово навідуваться хоч днів через два. Соня пролежала ще тижнів зо два. Як же ж вона змінилась! Яка вона стала блідо-жовта, худа, слаба!... молоде житє не било ключем, а наче малесенький огонєк у лампаді блищало у її очах...

Не будемо говорити про радість Семена, про загальну радість усього Жучишиного дому — про ту радість, яка витала и світилась у всіх на лицах від одужованя Соні...

Минуло ще з місяць, чи й більше: Соня зовсім поправилась. Жук, не заводячи за увесь сей час ні разу розмови з Сонею про свое коханє, став тепер радиться з матерю, яким би побитом краще приступити до Соні?

— „Треба, синку, з осторогою!.. підождемо трохи!.. нехай ще вона поправляється, а я щось придумаю.“

Семен спустився ві всім на матір.

Зближалось 29. Липця, день народження Рисі, котра вступала в 18-ий рік свого житя. Жучиха задумала святковать сей день як ради Рисі, так и ради видужаня Соні.

„Треба зїздить до Віренка,“ сказав Жук матери, „давно я в єго не був.“

— „Конечно треба!“ одповіла мати.

„То може б и Соня поїхала з тобою, щоб подяковать Віренчуху... вона кілька раз заїздила до нас за час недуга Соні, а з нас ще й досі ніхто не був у неї... не гарно.“

Згодились, щоб другого дня з-ранку Семен з сестрою и Сонею поїхали до Віренка. Соня була якась весела, задовольнена сама собою. Підійшовши до Жука, вона сказала:

— „Сеню! хочеш — я заграю ту Бетговену сонату, що колись ти бажав?“

„Заграй!“ одповів Жук.

Соня грала з страстю и та страсть, наче луна, наче електрика обзивалась в душі и в серці Жука; він не зводив своїх очей з Соні... Соня скінчила; Жук сидів мовчки...

— „И не подякуєш?“ сказала до ёго Соня. „Мабуть не гарно я грала, бо давно таки не грала! за час недугу не присідала до рояли.“

„Чи ти не втомилась?“ спитав її Жук, дивлячись на її блискучі очі.

— „Е, ні! мені так гарно якомсь на душі, так весело, що й сказати не можна... все б грала, та грала. Думала: тебе розвесело; аж ні! чого ти такий сумний?“

„Я? — так собі...“

— „Ні, не так!... я знаю!“ И Соня впиалась своїми очима в вічі Жука... В серці Жука піднімалась давнішня хуртовина; він збирав усі сили, щоб вдержатися, щоб нічого не сказати Соні, боячись, щоб знов чого не сталося не гаразд...

Жучиха сиділа в другій хаті з Рисею. Жук встав и намірився йти до їх. Соня загородила ёму дорогу и сказала:

— „Чого се ти від мене тікаєш, Сеню?... Я хочу поговорити з тобою... хочу дати тобі відповідь на твоє питанє...“

„Яке?“

— „Забув!..“ в голосі Соні почувлись слізи.

Жук взяв її за руки и сказав: „Ну, ну, кажи-ж: що ти хотіла? ну!.. серце, Соню!..“

— „Ти забув... знаєш: у саду питав мене — ще до мого недугу...“

Жук не знав, що діяти... він боявся промовити слова... недуг Соні страшною манією стояв перед ним...

— „Памятуєш: питав про щастє... казав: чи хочу я твого щастя... бери ёго!“

Соня схилила свою голову на плече Семена. Семен стиснув її и кріпко, кріпко поцілював... хвилини три ніхто не промовив ні слова...

„Ти любиш мене, Сонечко? ти моєю будеш?..“

— „Буду!.. твоя, твоя на віки!“ и знов замовкли, тільки чулось довге цілованє. А стара Жучиха дивилась на їх з другої хати и слізи радости виступили на її очах.

„Ходім до несі! ходімо, скажемо їй!“ говорив Жук.

— „Ходім!“ одповіла Соня...

XII.

В хуторі у Віренка було одно любиме місце біля дому, де, в вольну годину, любив він спочивать: під вікнами стояло дві дикі старі престарі груші; стояли вони одна супротив другої; гілє їх сплелось між собою так густо, що вийшов такий намет, в котрий ніколи не проглядувало сонце. Біля сих груш Віренко завів цвітник, між грушами всипав землю піском, поставив стід, ослін, и сидячи тут оглядував своє господарство; бо справді з сего місця воно було як на долоні.

Під сими ж грушами у холодку грались завжді за доброї години Віренкові діти. В сему ж холодку застав Віренка з діворою и Жук.

Віренко зрадів гостям.

„Поздоровляйте мене!“ сказав Жук, цілуючись з Віренком. Голос ёго отдавав щирою радістю, лице наче сяяло...

— „З чим? кажіть!“ спитав Віренко. „Кассу затвердили?“

„Ні, не те!... я женюсь!“

— „Оттак!.. час добрий!.. А кажіть, з ким?“

„З нею!“ одповів Жук, указуючи на Сою.

Віренко подивився на Жука таким поглядом, у котрому можно було зрозуміть, які думки вскочили в голову Віренка. „Чи в своїм віп умі?“ подумав Віренко и спитав:

— „Шуткуєте!.. як же можно!..“

„Жениться з сестрою?“ перебив Жук. „Так?.. ха—ха—ха!“ була сестрою, а стала невістою... буде жінкою.“

Віренко здвигнув плечима.

„Не дивуйтесь!“ сказав Жук. „Се правда,“ и розказав Віренкови историю Соні.

— „Ну, коли так,“ озвався Віренко після того, як замовк Жук, „то поздоровляю вас! дай Боже вам — щастє — долю!“

Жук запросив Віренка до себе за батька.

— „Добре, добре, буду... А коли ж весіле?“

„Не скоро ще!... на Соніні именини, в день св. Софії.“ —

Весело було 29. липця в домі Жучихи. Не тільки люде, а здається и стіни святковали и ділили радість старої Жучихи и її семі. На radoщах Жук зазвав не тільки своїх приятелів, а трохи чи не всіх своїх сусід.

Стали садовиться за обід. На дворі почувся дзвоник.

— „А хто се спізвився так?“ спитав Віренко.

„Се Хшара суне,“ одповів Жук, подивившись в вікно.

Війшов Хмара з жінкою.

— „Вас треба тричі поздоровлять,“ сказав Жукови Хмара.

„Через що тричі?“ спитав Жук.

— „Раз через те — що сьогодні народжене вашої сестри; друге — з зговором; а третє ось що — читайте!“

Хмара подав Жукови бумагу и додав: — „Я отсе прямо з городі; учора в вечері був у комисаря, принесли при мені з почти папери; стали розпечатувать — и ваш тут. Я кажу комисареві: дайте, я одвезу сам своему сусідови, бо завтра буду у ёго в домі!“

„Браво!!“ крикнув Жук, кинувши погляд на той папір, котрий привіз ёму Хмара. „Браво! слухайте, панове! „Уставъ ссудо-сберегательной кассы въ селѣ Куликахъ, утвержденной г. Министромъ, препровождается для врученія учредителямъ,“ прочитав Жук.

Почались нові поздоровленя.

„Ну! се справді у нас разом велике свято!“ говорив Жук, радіючи, наче мала дитина, и цілуючи то нею то сестру то невісту то Віренка.

— „Жаль,“ сказав Хмара, „що наш предводитиль не захотів побитися зо мною о заклад. Я ёму говорив, що каса таке добре и вгодне и Богови и урядови и народови діло, що її без всякої суперечі затвердять; а він твердив, що ні, и ні!.. Отже на моє вийшло! Коли ж ви, Семене Ивановичу, одчините вашу касу?“

„Про сє за вірно не скажу... Прийде якийсь час!... нехай люде оброблюються... вольнійше буде. Знаєте: швидкої роботи не хвалять.“

— „А на що ж ёго й одкладувать? грошей вам не добувать; певно, що вони у вас на готові; а чим швидче запоможете народови, тим лучше,“ говорив Хмара. И довго ще він твердив, яке се користне для народа діло видумав Жук.

Перед вечером в день св. Софії Жуківска церква була повнісенька народу; тиск був страшений! В церкві горіло три паникадила, серед церкви стояв аналой, покритий білою новою парчею, царські двері вже були відчинені и пан-отець у білих ризах дожидав молодих. Хмара прийнявся порядковать у церкві и одпихать народ од аналою.

— „Розступіться бо! чого лізете?.. дайте ж молодим дорогу!.. бач налізли! и чого вони тут не бачили!“ гомонів Хмара.

— „Того, чого й ви не бачили,“ озвався чийсь голос.

— „Та розступіться, кажу вам!“

— „Розступимось, як треба буде... И чого він тут порядкує! ишов би до себе тай порядковав!“

— „Ти мовчи!“ огризнувся Хмара, сам не знаючи на кого...

— „Молоді! молоді!“ почулось між людьми. Народ при сім слові — як один розступився на два боки и від дверей до аналоя стало свободне місце. — „Гряди! гряди!“ гукнули півчі...

Кончилось вінчанє, стали виходить з церкви. Як же здивувались наші молоді, побачивши неждану картину. Не менш як сотня куликівських дівчат, завітчаних квітками и стрічками, у білих мережаних и вишитих сорочках, стояли лавою в два ряди од церковних дверей через увесь цвинтар и по улиці. Як тільки молоді виступили з церкви на цвинтар, дівчата почали поспівать перед ними путь квітками, говорячи: „щоб так на вас Господь сипав щастє, долю и вік довгий!“

Другого роду свято одбулось у Куликах на Покрову. В той день Жук реалізував свою завітну думку, одчипяючи двери позичкової касси. —

(Конецъ I. части.)

Літературні звістки.

— **Нова часопись руска.** Для 27. с. м. появил ся 1. нр. нової **Газети школьної**, котра має виходити у Львові два рази на місяць під редакцією О. Партицкого (в 1 арк.) Програма часописи виражена на 1. стороні такими словами: „Въ програмъ „Газеты школьной“ входити буде все, що лишъ зъ школою и зъ домашнімъ вихованємъ стоить въ звязи. Головну рубрику становити будуть розправы педагогічній и препараціи для учителѣвъ на подставѣ учебникѣвъ школьныхъ. Артикулы, якій зъ рѣжныхъ наукъ — зъ исторіи, зъ наукъ природныхъ, зъ господарства, зъ літературы — подавати будемо, пригодноть ся не лишъ дальшимъ кругамъ, но еще особливо тымъ учителямъ, що не мають способности и можности въ иншіи якій способъ потрібныхъ вѣдомостей набути. Старанємъ редакційного комитета буде, скільки можъ, популярно и приступно такій вѣдомости подавати. (До розправъ зъ фізики, зъ натуральной исторіи и зъ господарства долучать ся всякіи потрібній иллюстраціи).“ Також буде „Газета школьна“ номіцати великіи именована Ради школьної и конкурси на посади учительскіи, корреспонденціи, бібліографію, новинки. В склад редакціи входятъ профессори и учителя в Львівскій семінарій учительскій: Партицкий, Курилович, о. Стефанович, Бічай. Зверх того обіцали свою підмогу: совітник школь-

ний о. Ільницький, др. Шараневич, др. Омел. Огнєвський, др. Савіцький, а до фелетону Юрий Федькович.

I-ий нр. містить, крім слова від редакції, статі: Перший день школи; пренарація до рускої Читанки для II. клясы (переходить ся тут цілий оден кусник з тої читанки так, як его в школі брати треба); зъ фізики: де-що о баллонахъ (з 2 иллюстраціями); зъ господарства: о плугахъ (з 1 иллюстрацією); справозданє Рады школьной краєвої о станї шкѣль нашого краю въ роцѣ 1874; женскій семинаріи учительскій; маївка на бодоняхъ Плѣснеска (туку маївку відбували недавно кандидати Львівської учительської семинарії); именованя; библіографія. В фелетоні поміщена звісна повістка українска з школярского житя: Дзвонярь.

Нова часопись відзначає ся дуже користно вибором матерії и ясним, приступним уложенєм статей. Не бачимо тут зовсім теоретичних розправ з педагогіки и т. и., тільки річи практично дібрані и практично уложені. Практичною стороною газети є також и те, що захована в ній правопись така, яка в шкільних книжках виключно уживає ся. Такої и тільки такої правописи повинно ся уживати и ві всіх популярних часописьмах и книжках, бо вона народови найпрístupнійша; всяка ж инша правопись лиш баламутить ледве присвоєні правописні понятя. Нехай „Слово“, „Другъ“, „Сіонъ“ пишуть якою хочуть правописею (и яким хочуть язиком): „Ластѣвка“, „Наука“ и т. д. повинні писати ся правописею шкільною.

— Иншої газетки, *призначеної для народу* (?) появил ся в м. Цвітні оден нр. яко додаток, котрий має від часу до часу виходити при „Раді рускій“ п. н. „Зоря коломыйска“. Є в ній, крім многих поезий п. Вінцковського и таких инших поетів, в потї чолъ працюючих на ниві рускої поезії, також деякі трохи цікавіші статі писані прозою, з котрих особливо одна заслугує на увагу: признає ся в ній потреба виданя св. письма в народній мові, и обговорює ся переклад (Кобиляньского) євангелія Луки, виданий Райхардом у Відни; критик хвалить в загалі сей переклад, а тільки не годить ся (справедливо) з правописею его. Видко з того, що потребу виданя св. письма и молитвенника в рускім язичі признає чим раз більше людей, и не за довго вже на противній стороні лишить ся само тільки однісеньке „Слово“, котре ще недавно дораджувало писати для народу яким небудь язиком, хочби язиком „Слова“ або „Карпата“, бо коби лиш предмет був приступний понятям народа а спосіб представлення був легкий — то нарид зрозуміє! А чейже ж „Слово“ знає звісну анекдоту о Рутенцю, котрий запитав селянина: „Вопрошаю тя, земледільче, возможно ли сие бренице без повреждения сапог перегрести?“ на що мужик відповів: „Та-бо, прошу пана, я не розумію по німецьки.“ Атже ж задля свого змісту и т. д. се питає зрозуміє мужикови?...

— „Галицка Руска Матиця“ видада наконець в початку сего року (з датою року минувшого) „Литературный сборникъ, 1872 и 1873,“ 1 том в 700 стор. в 8. Том той містить „Сводную галицко-русскую летопись съ 1600 по 1700 годъ,“ т. є. збірник всякого роду записок и надписів, роблених сучасними людьми по ріжних книжках (на краях и чистих листах їх), на будинках, надгробниках, дзвонах и т. и. пред-

метах. Перша половина с. т. містить властиву літопись, в різних язи-ках: рускім (церковно-рускім з більшими або меншими примішками народного), польскім, латинскім, — а друга часть „прибавленія и при-мѣчанія“ автора, з котрих далеко більшу частину становлять знов нові записки подібного роду, як поміщені в властивій літописи. Літопись ою уложив крилошанин о. Ант. Петрушевич, на котрім одним и починає ціла діяльність Матиці (хйба що ще від часу до часу ви-дасть о. Лепкий який „молитвословъ“).

— Коштом и заходом товариства „*Просвіта*“ що ино вийшла кни-жочка (64 стор. мал. 8-ки. Ціна 24 кр.) п. н.: **Практична наука сель-ского господарства. Часть II. О управлѣ рѣль. Написавъ Иванъ Блчай.** Перша часть сеі книжки вийшла перед двома літами и містила розправу о навозах. Галицко-руська література не богата в книжки господарскі, тому сі книжочки, з ілюстраціями и практично уложені, повинні знайти погуп, особливо між священниками, учителями на селі и також між свічнійшими селянами.

— **Рускі виклади в Львівскім університеті в році 1875.** До 1848 р. не було на світських виділах Львівского університета ніяких ру-ських викладів, бо не мож такими вважати лекції філософії и т. и. в церковно-российскім язиці, які читав при кінці минушого а з по-чатку сего столітя н. пр. Петро Лодій, „любомудрія умозрительнаго и дѣйствительнаго кесарево царскій народный профессор“. В 1849 р. заложена була на виділі філософичнім катедра руского язика, котру аж до свого переселеня в Россию (1867) займав Як. Головацкий, а від 1867 р. займає др. Омелян Огоновский. В р. 1862 за міністерства Шмерляга заложено дві рускі катедри правничі, з котрих викладали спершу д-ри Лопушанський и Сроковский, а тепер викладають д-ри Ив. Добрянський и Олекс. Огоновский. За міністерства Гогенварта Львів-ский університет стратив зовсім давнійшу ціху німецку и вже тепер залежить від велі кожного професора, в якім з краєвих язиків хоче викладати: в польскім чи в рускім. Тепер є 2 професори на філосо-фичнім, а 2 на правничім виділі, котрі викладають по руски. Іменно в сім році викладали и викладають: На виділі філософичнім др. *Ом. Огоновский* в 1. курсі: а) Погляд на всі три періоди літератури ру-скої; б) Язык старословенський: обяснене деяких статей з памятників XI. в.; в) обяснене староруского памятника: Волиньско-галицкая лі-топись; — в 2. курсі: а) Історія рускої літератури: період II. від принята унії церковної до кінця XVIII. віка; б) наука о словотворі в язиках старословенскім и рускім; в) обяснене староруского памя-тника Паломникъ Данила мниха. Др. *Ив. Шараневич* в 1. курсі: Істо-рія Червоної Руси до кінця XVIII. віка. На виділі правничім: др. *Ив. Добрянський* в 1. курсі: австрийске карне право, в 2-ім: австрийский процес қарний. Др. *Олекс. Огоновский* в 1. курсі: австрийске право приватне; — в 2. курсі: а) австр. право приватне, б) австр. право облігацийне, в) практичні вправи з австр. загального права при-ватного.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Реформа домового податку и „Слово“.

(Критична и практична розвідка, присвячена руским послам в Раді державній.)

(Конець.)

VI. „Високість податку (вимір), каже нова устава (текст міністер §. 20), означений буде в дорозі уставидавства.“ „Правда“ в н-рі 6-ім піднесла тут ще одно питане: — чи високість проценту, *стопи податкова*, буде після нової устави для всіх домів без різниці однакова. И відповідас на се питане зовсім логічно, *що буде для всіх рівна*, придаючи заразом, що в тім містять ся в новій реформі велика несправедливість против менчих капіталів. *Аж по сім вияснено „Правди“* (як се зараз побачимо) провидів и райхсратовець „Слова“ на очи, що се справді несправедливо, хоч для пана законодавця був час и місце, застановитись над тим ще в Раді державній, коли тую несправедливість ухвалював. Отже доперва поучений „Правдою“, він (н-р. 38 Слова) пробує ся в иронічнім тоні: „хорошо, лишь вопрошаю: для чего наложить припускати, будто стопа процентова, относительно же податковий накладь будеть одинаковий? Для чего не наложить *противное* припустити, что при опредѣленіи податкового наклада годичная выгода, унятая въ числа, будеть подѣленою на класы, и для каждого класа иная опредѣлится стопа на домовую подать,“ и доказує те свое „противное приуищення“ тим, що „видимъ именно, что новыи домово-катастральный законъ такъ при оцѣненіи брутто выгоды, якъ и при отчисленію отсотковъ на репарацию и амортизацию, справедливый взглядъ на малыи капиталы имѣти наказуетъ. Но логика „Правды“ такого приуищення не можетъ робити...“

Умисне приводжу ті слова ще раз, хоч вже їх приведено раз в „Правді“, аби на відворот придивити ся доліці пана райхсрата. Хоч вже в попереднім виказано, що признане новою уставою инчих процентів на кошта амортизаци и репараци для домів в головних містах, и инчих для сіл и малих міст (и то не всіх) не єсть ніяким протелованем або „имѣніємъ взгляда на меншии капиталы“, а тільки дійсним, на природних, фактичних відносинах опертим обліченем правдивих коштів домів більших (в містах) отже трівалійших, а домів малих и менче трівало збудованих, котрі тим самим справді забераютъ властителиви більше капіталу на напругу и амортизацию; але допустім, що се вельми грубе помішане понятій пана Р. має рацию, и що справді устава в тім намірила мати „взглядъ“ на меншии капітали. Ну так, видно, устава признала потребу, вже тепер, при катастрованю, той взглядъ виразити числами, и загарантувати; то чому ж ло-

лічно, не зробила сего також тутка, з означенем розмірної високостя накладу? Відповідь: бо сего устава в загалі не хоче, и не намірила. Але, бути може, п. райхсрат такої „лінійністичної“ логіки не понимає; може лекше зрозуміє таке *argumentum ad hominem*, на его питомім язичі: „...Если твой домъ за высокою оцѣнено на 200 зр., кривды не сдѣлано тебѣ (селянипови) пійкою, если только такойже тринзбовый домъ тою самою мѣрою оцѣнено на 300 зр., четырензбовый на 480 зр. и т. д., ибо въ той самой сорозмѣрности пойдетъ и податъ, *отъ вѣсъхъ однакии отсотки отъ гульдена*, високоств которыхъ не цѣна домовъ, но державна потреба *опредѣлитъ*.“ — Перечитайте се собі ще раз, и перетрїть собі очи; бо се Ви читасте не в снї, але на явї, се не еств мїй жарт ані моя композиция: сї слова видрукованї в „Слова“ нр. 32 з 1. (лат.) цвїтня 1875, и то в статї V. о „реформѣ домової подати“*) *того самого автора*, котрий опїсла, тїлько двї недїлі пізнійше, в н-рї 38 „Слова“ з 17. лат. цвїтня 1875, в полемїчїм артикулї против „Правди“, написав слова, приведенї висше: „хорошо, лишъ вопрошаю, для чего належитъ припускати“ etc. Порївнавши обї дати и оба тексти, кождий чоловік, умїючий читати, признаств: по перше, що п. райхсратови ані в Радї державнїй, ані навїть ще на початку цвїтня 1875 через голову не приїшла гадка — так проста и ясна: що одним и таким самим тягаром податковим обтяжати мїліонувї капїтали и капїтали 200-ринскої — се зовсїм не має рацїї; в початку ж цвїтня с. р. п. райхсрат уважав се зовсїм природним. *По друге*: що пану Р. *ооперва по персчитаню н-ра Б. „Правди“ з 30. марца 1875* (котру очевидно мусїв читати десь по 1. цвїтню) зробило ся трохи ясно в голові (розумїв ся, на скїлько се в такїй темнотї може статись), и він пересвїдчив ся, що се справдї зовсїм не справедливо. *По третє*: Честний чоловік, пізнавши свїй блуд, був би щиро признав ся до вини, а п. Р. — в живї очи заперече „Правдї“ того, що він сам зовсїм категорично, без найменшого виганя висказав перед двома недїлями. Так, пане райхсрат, дійсно, як Ви в н-рї 38 кажете: „Правда превозошла въ справедливости цыгана“; але Ви сго зовсїм не перевисняли, а навїть противно, не оден може цыган стоїть морально висше. Хоч же ж я ані на хвилью не пагаюсь назвати такий Ваш спосїб полемїки перфїдїєю, якої приклад не легко би найти мож в якїй небудь публицистичїї, помимо того Ви за се вялїсене повиннї менї подякувати, и похїснуватись ним в тїй брошурї, котру друкете в Коломнї о новїм податку, для селян; як будете в нїй передруковувати свої статї зї „Слова“, то не забудьте статю V. переробити після вашого нового „убѣжденїя“, — инакше селяне пізнали б ся зараз на Вас.

Хоч впрочїм виказано вже ясно и довідно в н-рї 8 Правди (стор. 312—313), що стопа податкова по мысли нової устави не може бути и не буде инакша, як тїлько однаковою для всїх домів без жадної вїмки, я ще позволю собі поклїкати, для довершеня доказу на се, свїдків дуже компетентних в сїй справї, именно міністра фїансїв и Раду державну. Міністерство фїансїв не внесло проекту домового податку

*) шпальта 4 послїднїй уступ.

відрубно, а ввело відразу проект реформи всіх безпосередніх податків; окрім ґрунтового (котрий на подібних засадах зреформований вже уставою з 1869 р.) внесені проекти заробкового, доходного и рентного податку. Всі ті проекти внесені були міністерством до Ради державної разом, яко цілостю, и тільки задля фізичної неможливости не взято їх під обради и не ухвалено всіх разом; але взято передо всіми домовий податок під обраду, бо очевидно з него обіцює собі міністерство найбільшого побільшення доходу державного. Всі ті податкові проекти творять з домовим податком, и між собою, органічну цілостю, як се вповідає міністерство в мотивах*): „При укладаню тих спеціальних устав (домової, заробкової, доходного и рентного податку) мала ся завжди на взгляді гадка загальної реформи; и таким чином представляють ся проєктовані тут поодинокі установи також тільки яко органічні часті однолітої системи, так що відкинене хочби одного тільки з тих проєктів знищило би гармонію цілої будови.“ Комната послів, приступаючи до обради над одним з тих проєктів — податку домового —, приїшла тим самим и всі прочі проекти в їх загальних рисах, и навіть се комісія висказала виразно. Між тими проєктами проєкт заробкового податку ділить заробкуючих на три класи**); а описля §. 6 каже: die Erwerbsteuer wird mit dem im Wege des Gesetzes für jede Classe festgesetzten Prozentsatze bemessen. А видите? тая (проєктована) устава катастральна, стояча з такоюж катастральною уставдою домового податку в органічній звязи, застерігає для кожної класи окремиї проєкти податковий, а не лишає сего аж до будущої фінансової установи. Отже то єсть „явніше взгляда“ на менчі капітали; а крім того ще (§. 6.) приказує (а не дозволяє, як се при домовім податку о коштах амортизації и ренарациі) в другій класі від всего доходу відшибнути 150 зр.; від того, що лишить ся, приказує ще дальше устава відшибнути ґрутовним купцям и фабрикантам, отже великим капіталістам, 15%; а инчим (ремісникам, дрібним купцям) 30%; а доперва від того вимірює ся проєкт податковий, и то инчий як в класі I-ій або III-ій. В третій класі так само знов від плати річної аж до 1000 зр. має ся відшибнути $\frac{1}{6}$ частей, а тільки від $\frac{1}{6}$ часті вимірює ся податок; вишим платням відшибає ся менче. — А се не єсть те саме, що (Ви думали б, п. Р.) при домах відшибане коштів на амортизацію и ренарацию; бо крім того всего ще, після дальшого 25 §-у, комісії мають отаксувати и відшибнути всі видатки (без ограничення maximum як при домах): die wirklichen Betriebsauslagen und Erhaltungskosten, се в класі II-ій; в класі I-ій відшибає ся приміром при акційних товариствах: цілий фонд резервовий (§. 24) и т. д. Отже показує ся, окрім доказу з самої натури річи поданого

*) Reform der directen Steuern. II. Motivenbericht pg. 3.

**) Ref. d. St. I. b. Erwerbsteuer. §. 2. проєкту: именно до I-ої класи належать акційні товариства, банки и т. п.; ті очевидно будуть платити найвищий проєкт; до II-ої класи купці, фабриканти и самостійні ремісники; до III-ої побораючі плату в відсоєнних службових (приміром бухгалтери, суб'єкти, урядники желізниць, робітники), ті очевидно будуть найнижше оподатковані.

в н-рі 8 „Правди“, що и так компетентна особа, як п. міністер скарбу, признає: що там, де високість стопа процентової від ріжного роду капіталів має бути *не однакова*, там мусять се бути виразно висказане в катастральній уставі; и мусять в тій самій уставі ті ріжні роди капіталів тісно и докладно бути розграничені клясами, „уняті в кляси“, як Ви кажете. Як скоро того в катастральній уставі домового податку не ма, то значить: *процент податковий для всіх домів без ріжнлиці буде однакий*.

VI. П. райхсрат приймає, буцім-то по словам п. міністра фінансів, майже за зовсім певне, що той процент податковий буде виносити 20%; и на тій підставі вилічив нашим селяням — чорне на білім, що хлопска хата одно- и двокомнатна платити буде 1 зр. 40 кр., отже 23 кр. менче ніж до тепер (нр. 28. Слова.). Після него буде податок справедливійше розложений, як до тепер, а то именно через се, що більші дома и богатші кляси людности будуть більше розмірно платити, ніж менчі дома и убожші кляси. Послухаймо другого такого райхсратовця. П. др. Іоанн Копп, депутований Віденьский, о котрім можемо припустити, що він, тримаючи ся скалі податкової устави, бодай о 15% розумнійший від нашого п. Райхсрата, сказав до своїх виборців в Відні, на зібраню 3. мая с. р. здаючи ім справу з своєї посольської діяльности: Die neubeschlossene Hauszinststeuer ist eine grosse Wohltat namentlich für Wien; es werden nämlich, indem die bisherige Hausklassensteuer auf gerechtere Grundlagen gestellt wurde (Hausklassensteuer — отже селянські дома), auch diese Häuser (селянські) zu einer ergiebigeren Beitragsleistung herbeigezogen. Отже Ваш товариш райхсратовий, пане Р., признає ся до того, що ви заперечуєте: що такої Відень по новому податкови буде значно менче платити (grosse Wohltat!), як до тепер. Поміркуймо, чи має Ваш товариш яку рацію. Возьмім на хвильку — хоч викажемо дальше що инчого —, але возьмім на хвильку Ваш процент податковий 20%. И пригадаймо собі, що виказано було на початку моєї статі, що податок дотеперішний від домів в Відні (від чистого чиншу 26²/₃%) вносив 22³/₁₀% сирого чиншу; а податок дотеперішний клясовий від найменшого селяньского дому (в XII. кл.) 16¹/₃% сирого чиншу. Після нової устави вносив би податок від найменшого селяньского дому, по Вашому 20% від чистого чиншу, се значить від сирого чиншу — 14%*). В Відні ж новий податок 20% значить 17% від сирого чиншу.***) Отже коли давнійше ріжниця була 6% між домом в Відні а нашим селянским, то тепер тільки 3%. Цілих 3% Відень зискав. Справді grosse Wohltat. Побачимо, на кім та Wohltat відібе ся. Правда, що після повисшого обрахунку селянський дім супротив давнійшого податку мав би платити о 2¹/₃% менче, ніж до тепер. Але то тільки для того,

*) Після такого рахунку: 10 зр. річний пожиток; від того 30% коштів, лишає ся чисто 7 зр.; від того 20% податок = 1 зр. 40 кр.; се дає 14% від 10 зр.

**) Після такого самого обрахунку, взявши дохід (чинш) 10 зр. в Відні. Від того 15% коштів, лишає ся 8 зр. 50 кр.; від того 20% податок = 1 зр. 70 кр.; се дає 17% від 10 зр. Так само, розуміє ся, випало би, якби-сьмо взяли чинш 1000 зр.

що взяли-сьмо на хвилю Ваш 20%. Не знаю, звідки Ви берете ту именно високість проценту; Ви покликуетесь на п. міністра фінансів. Алеж, як се кождому звісно, п. міністер, котрому потрібна була в промові за своїм проектом яка небудь цифра для виказання пропорції нового податку, в якій ріжні роди домів дійсно его будуть платити, взяв таку легку до лічення цифру 20. Однакож зараз застеріг ся, що тая цифра зовсім не має означати будущего дійсного проценту податкового; так як и се зрозумно, бо раз — се від него не буде залежати, а належить до компетенції Ради державної; по друге и Рада державна, як прийде час означеня того проценту, не може радитись в тім тільки власної доброї волі, але мусить ухвалити стілько, скілько потрібно буде до покриття бюджету. Ви ж, п. Р., взяли сей приклад рахунковий п. міністра за аксіому, и будете на нім цілу свою спекуляцію, и то так на певно, що навіть до крейцаря вираховали-сте, о скілько менче селяне будуть платити: о 23 крейцарів! Застережене п. міністра фінансів берете хиба тільки за жарт. Алеж се річ надто серйозна, щоби з нею можна було жартувати. П. міністер застеріг ся не на даремне. Ви побачите всраз самі на цифрах, що 20% — се марна иллюзія; будущий наклад процентовий не може виносити тільки 20 від ста, як се самі зараз признасте, а щоби Вашому голословному припущеню не противу ставити також тільки голословної нелиції, я попробую виказати цифрами, скілько сей процент найменче винести *мусить*, аби нова устава досягнула своєї заміреної ціли, т. е. аби дала державі що найменче стілько приходу, скілько давав дотеперішній податок домовий. Звісно, що прихід, який дає державі дотеперішній податок домовий — (в р. 1872) 20,282,190 зр.* — становить значну часть всего приходу держави. Звісно також, що, якби новий податок виніс менче сеї цифри, то не було б тої ріжниці ні звідки покрити; знаємо також, що ніяке міністерство не осмілило би ся вносити таку уставу податкову, котра би дотеперішній прихід того податку зменшила. Мусимо таким чином прийняти за певне, що наклад податковий після нової реформи означений буде, *мусить бути*, такий, щоби приніс державі стілько, скілько приносив давний податок, отже, з уваги на прийнятий нами рік, *що найменче* 20,282,190 зр. Я навіть міг би справедливо пійти дальше, покликуючись на слова п. міністра, що від нової устави „надієсь, вправді не через підвисшене, але через рівнійший розклад, побільшеня приходу державного“ — и сказати, що нова устава має цілею побільшити прихід держави, отже роздобути більше як 20 міліонів, що найменче о дватри міліони. Однакож я буду для п. Р. великодушним, я беру тільки

*) За підставу мого цілого обрахунку беру р. 1872, для того, що за сей рік подає нам міністерський проєкт богатий и вірний матеріал статистичний, и ще на підставі сего матеріалу власне міністерство внесло, а Рада державна ухвалила уставу о домовім податку. Подана висше цифра розкладає ся так: 1) податок чиншовий в Відні и головних містах, а в Галичині крім Львова ще в Кракові и Бродях — 11,720,540 зр. (Stat. Tab. pag. 7); 2) податок чиншовий чистий у всіх других містах и селах: 1,955,455 зр. (тамже стор. 11 послідня рубр.); 3) податок класовий 6,606,195 зр. (тамже ст. 37).

те, що єсть намацальне, и прийму за певне, що міністерство на те тільки задало собі стілько праці, на те тільки робило коштовні приготования через 6 років, на те тільки боронило в Раді державній нової реформи, и робило з неї питанс кабінетове, аби — натягнути з тої реформи лиш тільки приходу, кілько давала и давна устава. Читателі напевно вже зрозуміли, куди я прямую. Я хочу на підставі авгентичних дат облічити, скілько би дала нова устава, якби процент податковий був справді 20%. Скоро з того облічення покаже ся, що сума податку від всіх домів в Австрії вийде така сама, як була до тепер, то я пристану на гадку пана райхсрата, — я тогді скажу, що 20% вистарчить и що наклад процентовий — хоч може, але не мусить бути висшій. Як же-ж би, борони Боже, показалось що нічого; як би показалоь, що, принявши 20%, сума податку буде менча ніж до тепер, то будемо мусіти стілько процентів до тих 20 додати, скілько потрібно, аби ріжницю вирівнати, и дотягнути до суми дотеперішного приходу з домового податку. — Читателі звольте поступати за мною уважно и недовірливо, и коли що видало б ся їм неправдоподібним, перевіряти мій обрахунок, щоби опісля могли оказати, чи справді инакше може бути, а ніж так, як се з мого облічення вийде. Я нічого не утверджую а ргіогі, бо сам шукаю объективної правди; часом мені приїде яка трудність при обрахунку: имено иногді подані в мініст. табелях дані дадуть ся на двоє комбінувати. Я в таких разях прийму з двох можливостей ту, котра буде промовляти *проти* мого доказу, а *за виводами пана Райхсрата*, се-б то за найнижшим процентовим накладом. Читателі се самі побачуть.

VII. Отже приймим на тепер аксіомо п. Р., 20%, и оподаткуймо всі доми в Австрії новим податком після нової уставн, беручи доми в такім порядку, як їх обговорювали-сьмо висше.

1. **В Відні з околничими 21 осадями (Umgebung)** виносив від всіх домів, котрі від податку не були вільні, чистий чинш, вже по відшибленю 15% на амортизацію и репарацію (що той процент буде 15 а не 10, виказано висше) — 27,217.634 зр. (Stat. Tab. ст. 7, рубрика 7 з заду). Маємо тут вже чистий чинш до оподаткованя. Беремо, по Вашому, 20%, дає податок 5,443.527 зр.

Примітка. А був до тепер (в р. 1872) 7,258.034 зр., се-б то о 1,814.507 зр. більший. Могли би-сьмо на сім вже станути, и сказати до п. Р.: На підставі Вашого твердження о 20%, Відень буде платити о близько два міліони податку менче; се значить по перше, що ті спадаючі з Відня два міліони принаде заплатити инчим містам и селам, а по друге се маєте доказ, за котрий Ви дуже гніваєтесь на „Правду“, що такої Ваша устава протеґус „крахістів“ и то грубо. Бо так як в Відні є всіх домів (по виключеню нових, отже вільних) 13,616, то з повисшої знижки принало би на кожний дім віденьский по 130 зр. презенту — через знижене дотеперішного податку, *річно*. Але я не пишу моєї статі тільки для виляня моєї нігілістичної и полякоманської жовчи на п. Р., а для ш. читателів „Правди“, котрим залежить на розвіданю дійсної правди. Для того ходім дальше.

2. Доми в *прочих головних* містах окрім Відня, а взглядно в Галичні ще в *Кракові и Бродях*, мають такий-же чистий чинш вже по

відшибленю тогож проценту амортиз. (15%), и чиншу з нових и публичних домів (котрі и після нової устави не платять податку) — 15,381.772 зр.; від того по Вашому 20% податок, дає — 3,076.354 зр.

Примітка. А платили до тепер 4,462.506 зр., отже о 1,386.152 зр більше; значить, зваживши що таких домів є в Австрії 25.972,*) то принав би після Вашої аксіоми, презент 50 и кілька зр. на кожний такий дім річно, отже також и на п. Площанского, яко властителя звісної каменички в Львові. Мали би-сьмо таким чином до тепер вже більше як 3 міліони, котрі в консеквенції мусіли-б звалитись на маломіщан и селян, и то на користь „крахістів“ и п. редактора „Слова“. Але будьмо великодушні, и ходім дальше, бо ми, „нігілісти“ и „полякоми“, не пишемо для „оклеветаня“ Слова, а для розвіданя правди.

3. Домів в менчих містах**), по-за головними містами, місточках и чиншових селах є всіх в Австрії 228.664. З тих всіх домів, котрі після устави з р. 1849***) *побіч клясового податку платять чиншовий податок*, а після нової устави платити будуть після чиншу, *сирий чинш* виносить разом 23,606.475 зр.****) Звертаю увагу Вашу: *сирий чинш*. Отже відшибнути треба процент на амортизацію и респарацию. Той процент, як бачили-сьмо в однім из попередних уступів (IV), не всюди буде рівний. Процент той, як знаємо, стосує ся після пересічного чиншу бруто одної убікації в кожній осаді. Ми не маємо и не можемо мати дят що до кожної осаді, але маємо такі пересічні цифри цілих країв, що більше-менше вийти мусить на одно. Після того поділити можемо всі краї Долитавії на слідуючі три групи. Именно *перша* — Буковина; Чернівцями; в тій виносить чинш бруто пересічно від одної убікації 44 зр. 82 кр., отже, після приведеного під IV*****) §-у 21 нової устави, хоч не підпадає під ту саму скалю що Відень (між 45 — 100 зр.), але вже дуже до неї зближає ся; задля того можемо сміло, на мою некористь, відшибнути для буковинських домів того розряду такий лиш процент, як для Віденьських — 15%. Чинш сирий від всіх тих домів в Буковині виносить 714.700 зр.; від того 15%, лишить ся чистий 607.495 зр. — До другої групи належать краї: Низша Австрія (20 зр. 74 кр.), Стирня (20 зр. 80 кр.), Каринтия (16 зр. 27 кр.), Побереже [Küstenland] (18 зр. 82 кр.), Далмация (24 зр. 46 кр.), Чехи (16 зр. 32 кр.), Шлезия (15 зр. 72 кр.) и Галичина (21 зр. 27 кр.)*****); в тих краях, як бачимо, виносить пересічний чинш бруто межі 15 зр. а 45 зр., отже для тих домів треба би після §. 21. відшибати 20%. Возьмім до тої групи ще також (на мою некористь) и Мораву, позаяк в ній та пересічна цифра вправді менче як 15 зр. (14 зр. 76 кр.) виносить, але вже до 15 зр. ся збли-

*) Stat. Tab. II. pg. 6. рубрика 2 з 4. по відшибленю віденьських домів.

**) до котрих давна устава лічила також Чернівці; за те не залічувала Бродів и Кракова.

***) Kais. Patent v. 1. Novemb. 1849, котрого текст приведений низше під X.

****) Stat. Tab. III. pag. 11. рубр. 1.

*****) „Правда“ нр. 9. стор. 369.

*****) Statist. Tab. VI.

жає. В тих 9 краях чинш сирій вносять разом 21,594.688 зр. Коли би-сьмо брали не пересічно цілі краї, але поодинокі осадп, як ведить устава, то, бути може, нашло би ся багато таких осад, в котрих би той процент амортиз. випасти мусів 15%, так як в Відни; але з другої сторони безперечно в більшій часті осад випасти би мусів знов процент більший, т. є. 25%. — Між тими двома єсть процент 20 посередний, и для того ми би могли его сміло приймати. Однакож, на мою некористь, щоби натягнути як найбільший податок, возьмім тільки 18⁰/₁₀, се-б то тільки о 3% більше як у Відни, для кожного, навіть найлихшого місточка галицького. Відшибнувши его від сирого чиншу, дістанемо чистого 17,707.645 зр. — Третю групу складають краї: Висша Австрія (13 зр. 29 кр.) и Країна (9 зр. 31 кр.), отже межі 5 зр. а 15 зр. пересічного чиншу одной убікації. Таким чином, після §. 21, відшибатись у них буде 25% на кошта. — В кінці до послідного розряду, від 5 зр. и низше, се-б то з процентом до відшибленя 30, належить Сальцбург (4 зр. 43 кр. одна убік.). Ми однакож, завсїгди на некористь мого доказу, підтягнім и Сальцбург до той самої групи, що Висша Австрія и Країна. Чинш брутто в тих трѣх краях вносять разом 1,297.087 зр., а по відшибленю 25% коштів, чистий чинш 972.816 зр. Зібравши всі три групи разом, маємо у всій Австрії з 228.664 домів чиншових по-за Віднем и столицями країв (без Кракова и Бродів, але з Чернівцями) сирого чиншу 23,606.475 зр.; а по відшибленю 15, 18 а взглядю 25%, чистого чиншу 19,287.956 зр. Від того, по Вашому, 20% податок, дає 3,857.591 зр.

Примітка. А до тепер платили ті самі дома чиншового податку 1,956.455 зр. и клясового 1,340.611 зр., разом 3,296.066 зр. Отже тут новий податок вийшов би вищий о пів міліона. Вправді ми его, як признасть кождий, витягнули за надто високо через те, що відшибли-смо за малий процент на амортизацію; отже властиво був би він більше-менче тільки рівний старому, принявши аксіому пана Райхсрата (о 20%) вірною. — Однакож и так вже пізнати можемо, що тогді, як для Відня и столиць краєвих нова устава приносить значні користи, то для малих міст, місточок и чиншових сіх вона не дає ніякої користи, а, як побачимо дальше, зовсім противно.*)

*) До того уступу мушу, по видрукованю вже першої половини мої розправи в 9. в-рі Правди, додати важку поправку. Именно на стор. 372, вірш. 9 поданий пересічний чинш брутто одной убікації малих міст и місточок в Галичині на 21 зр. 27 кр.; ся цифра вірна, однакож не вірно те, що я з неї випровадив, що *именно у переважній часті, а навіть у всіх тих містах галицьких* процент амортизаційний випаде тільки 15%, *отже такий сам як у Відни*. Зроблено се через помилку, при поспішнім читаню §-у 21, так як там розходилоь мені особливе тільки о Відень. Однакож у Відню ся пересічна цифра єсть, як там подано вірно, 50 зр. 34 кр., отже, так як и сказало, Відень підлягає скалі призначеній для осад з пересічним чиншом між 45 а 100 зр. в процентом 15. Галичина ж, як пересвідчитись можна з приведеного на стор. 369 §-у 21, ведля скалі між 15 а 45 зр. (бо 21 зр. 27 кр.), підтягнена мусить бути під процент 20%, а не так як Відень 15. Се впрочім простую задля докладности; що сказано там о проценти и користи домів в Відни, лишаєсь непоручено и вірно; а

4. Приходимо до тих домів, котрі платять тільки *клясовий* податок; се-б то не віднаймають ся, отже таких домів, котрих *пожиткову* вартість річну мусять означити таксаційні комісії, як сказано вище під II.*) Ми бачили, які форми подає устава тим комісіям для таксовання ріжного рода домів. Приймаємо також за певне (що признає и п. Райхсрат в своїх обрахунках, и на що маємо також зваранцію в приведених під II. словах п. міністра фінансів), що ті комісії, хочби лиш при першій таксованню, котре в сих роках наступити мусить, тримати ся будуть *найнижшою* осклі оцінки, на яку дозволяє устава, — так що приміром пожиток з домів одно- и двокомнатних отаксований буде не вище, як на 10 зр.; — з домів 3-комнатних не більше як по 5 зр. від комнати; з домів 4—5-комн. не більше як по 6 зр.; з домів 6—7- и т. д. комн. не більше як по 8 зр. пожитку від одної комнати. Пригадаю також сказане вище, що, коли-б тим комісіям инсонувати можна тенденційність при таксованню домів, то се могло-б вийти тільки на некористь *селянських* домів, т. е. на наложене ім більшого податку, як всім инчим клясам. Се последнее вийшло би тогді тільки на користь моєї тези: що повий податок більший буде именно для селянських хат; однакож я сего тут ще не виказую, позаяк не можемо на перед и без підстави кривдити ті комісії на їх чести, и позаяк на якийсь час спустити ся можемо на приведені слова міністра фін.: es müssten ganz ausserordentliche Gründe sein etc. Задля того будемо, як инакше після сказаного и не можна, переважаю таксувати після minimum дозволеного уставою, так само як се робив також и п. Райхсрат в „Слові“.

Числа тих неотаксованих ще до тепер нами домів, котрі після давньої устави не платять жадного инчого податку а тільки *клясовий*, не маємо виказаного в статистичних табелях окремо. Маємо тільки (Stat. Tab. X.) виказане подрібно число всіх домів, котрі платять клясовий податок, без ріжниць, чи ті доми платять той податок виключно, чи клясовий податок побіч чиншового. Всіх таких домів разом е в Австрії (разом вже з ново-збудованими, отже вільними від податку) 2,638,866.**)

Міністерска табеля розділює се число подрібно після дванадцяти кляс давньої устави, подає число домів кожної кляси з оібно, так що з малими винітками знаємо о кождім з тих домів, скільки він має комнат. Се нам дуже вигідно для отаксовання тих домів після нової устави, бо, знаючи до якої кляси котрий дім належить, знаємо також***) скільки він має комнат. Стоїть тогді тільки помножити число комнат всіх домів одної кляси через мінімальну пожиткову вартість одної комнати, а будемо мати загальну суму пожитку всіх домів тої кляси. Але, як оказано,

зроблена помилка в нічмі не нарушає жадного з моїх виводів попередних, аві остаточного вислідку. Спростоване се я хотів подати зараз на вступі винишної части, ще перед читанем н-ру 9-ого „Правди“, але вже перші два аркуші сєї другої части були тогді в друкарни, що може посвідчити редакція. Авт.

*) Правда нр. 9. стор. 365.

**) Stat. Tab. стор. 32. послідня рубрика.

***) порівнай табличку в н-рі 9. „Правди“ стор. 362.

приведене вище число 2,638.866 домів клясових обіймає не тільки всі дома *мечиншові* на селах і в малих місточках; в нім містять ся також число тих 228.664 домів чиншових (в малих містах і місточках), котрі побіч *чиншового* платять (до тепер) ще и *клясовий* податок.*) Ті послідні дома ми вже отакували и оподаткували вище під 3. Задля того мусіли би-сьмо тепер їх відшибнути від загального числа клясових домів, и отаксувати тепер тільки лишні дома, т. є. 2,410.202. Тільки-ж заходить трудність така, що не знаємо, з котрих именно кляс відлічити тих 200 тисяч чиншових домів, бо табеля їх не специфікує окреме. А се би становило велику ріжницю. Однакож ми маємо вже певну дату, именно чистий пожиток тих домів, котрий обрахували-сьмо вже під 3. Задля того тепер можемо и мусимо отаксувати всі 2,638.866 домів клясових без ріжниці. Колиж від чистого пожитку, який вийде з того отаксування, відшибнемо чистий пожиток з домів чиншових під 3., котрий вже знаємо, то лишить ся чистий пожиток тих 2,410.202 домів чисто клясових (в селах), о котрих власне мова.

Між приведеним вище загальним числом клясових домів маємо: *по перше* 2,363.211 домів XII-ої кляси, се-б то домів з одною, двома и трёма комнатами. Позаяк дома з *одною* комнатою підпадають инчому отаксованю, як дома з 2 або 3-ма, то їх треба з тої суми виділити. Домів з *одною* комнатою єсть в Австрії**) 845.494. В тім числі є також 71.355 тих гірших домів (в Дальмації, Галичині и Буковині), котрі до тепер платили половину, а також и чверть клясового податку XII. кл., а котрі и після нової устави можуть ся таксувати *нижше* принятого мінімуму 10 зр., и також — після п. Р. — кошта амортизації и репарації приймаєно на 50%. Але, так як я в попередних уступах (II. и III.) виразив сумніє, чи ті виїмки будуть мати важність також и для Галичини, то я Галицкі дома того роду (котрих є 10.752) и Буковинські (406) ***) , все на некористь моєї тези, залічую до правильних

*) Тільки дома в Відні, красивих столицях, а в Галичині також (побіч Львова) в Кракові и Бродах платять після патенту з 1820 виключно лиш податок чиншовий, так званий первістний (ursprüngliche Zinssteuer). Дома у всіх прочих містах и чиншових селах (а в Буковині також в Чернівцях), хоч и віднаймають ся, и підлягають (від р. 1849) чиншовому. т. зв. розширеному (ausgedehnte Zinssteuer) податку, — ало єуть при тім поклясифіковані, и належний мають (формально тільки) клясовий податок. Приміром дім 4-комнатний в Перемішля, котрий приносить чиншу 300 зр. На такий дім припадав би податок чиншовий давньої устави, и дійсно платиться — 42 зр. Але той дім, яко 4-комнатний, належить до XI-ої кляси, з їхшх клясового податку 4 зр. 90 кр. Отже уряд податковий запиєє єму податку клясового 4 зр. 90 кр., а чиншового — решту, т. є. 37 зр. 10 кр. Так, що разом він платить 42 зр., значить стілько, що припадало би за чиншовий; як бачимо — той сам податок чиншовий, тільки під двома ріжними назвавами записаний и порохований. В статистичній табелі той дім вказаний раз в числі 228.664 домів чиншових, а другий раз між домами клясовими в числі 2,638.866, а спеціально між домами XI-ої кляси, котрих є 178.361.

**) Stat. Tab. стр. 39 рубр. I.

**) Rohrhütten in Galiz. und Bukowina.

домів; а тільки підтягаю під внімку *дальматинські* „Morlakenhütten“. Тих є тільки (Таб. стат. стор. 35, рубр. послідня) 54.229. Допускаю, щоби не завдат зменшити загальної суми податку, що ті дальматинські хати будуть отаксовані тільки о 1 зр. низше правильного мінімум, отже по 9 зр. Дає нам суму пожитку: 488.061 зр. Від того могли би-сьмо, по думці п. Р., відшибнути на кошта амортизації і репарації 50%; однакж, против интересови моєї тези, відшибнім тільки 30%. Лишає ся чистого пожитку до оподаткованя: 341.643 зр. Лишає ся *однокомнатних* домів, не підпадаючих внімці, 791.265, а річним пожитком по 10 зр., се дає пожитку 7,912.650 зр. Від того 30% коштів, т. є. 2,373.795 зр., — лишає ся чистого пожитку до оподаткованя 5,538.955 зр.

Дальше маємо, тоже в XII-ій класі, домів з двома кімнатами 1,115.867, т. є. 2,231.734 кімнат, — й домів з трьома кімнатами 401,850, т. є. 1,205.550 кімнат. Разом 1,517.717 домів, або 3,437.284 кімнат. Кожда кімната по 5 зр. пожитку (після нов. устави), значить 17,186.420 зр. сирого пожитку. Від того 30% на кошта, т. є. 5,155.926 зр., лишає ся чистого пожитку до оподаткованя 12,030.494 зр.

По друге маємо домів в XI-ій класі 178.361, т. є. власне домів з 4 і 5 кімнатами, се-б то таких, у котрих кімната після нової устави таксує ся на 6 зр. річного пожитку. З того загального числа домів XI-ої класи не маємо в статист. таблиці вказано, скільки домів має по 4, а скільки по 5 кімнат. Задля того не можемо на певно знати, скільки се загальне число домів містить у собі кімнат. Взяти би-сьмо через половину — и сказали: 89.180 домів має по 4 кімнат, се-б то 356.720 кімнат, а 89.180 домів по 5, се-б то 445.900 кімнат, и вийшло би разом тільки: 802.620 кімнат, по 6 зр. Але може би Ви ся не згодні. Ви б могли сказати: хто знає, чи 5-кімнатних нема $\frac{2}{3}$, а тільки $\frac{1}{3}$ 4-кімнатних; таким чином вийшло би далеко більше число кімнат, за сим далеко більша сума пожитку, а консеквентно и більший податок — на Вашу користь, а против мого наміреного доказу. Га, то я уступало; я навіть ще більше для Вас зроблю, ніж Ви могли би жадати або надіятись від мене. Я одним замахом пера валю уої 4-кімнатні, отже менше видатні дома в Австрії, а на їх місце ставлю самі „панські“ дома з 5-ма кімнатами, и кажу: в цілій Австрії домів з 4-ма кімнатами не ма; є тільки в XI-ій класі (розуміє ся в селах и місточках) 178.361 домів, а кожний має по 5 кімнат. Таким чином дістанемо більше кімнат, бо 891.805. Кожда кімната по 6 зр., се-б то сирого пожитку 5,350.830 зр. Який же від того процент на амортизацію и репарацію маємо відшибнути? Устава дозволяє 30%, без взгляду на більше або менше число кімнат; а що дозволяє устава, сего чим більший пан, тим певнійше и осягне; певнійше пан, що має 5 кімнат, як наш селянин для своєї хижі; певнійше пан, що має замок з 35 кімнатами, як панок для свого двору з 5-ма кімнатами. На сім віковім и невідміннім правилі опершись, ми би могли сміло твердити, и не помилити бись, що не тільки при домах з 5 кімнатами, але и при всіх других домах, з 6, 10, 30, 35 кімнатами комісії приймуть найвигіднійшу скалю, т. є. 30%, так як дозволяє устава. Бо се, як ми вказали вище (під I), залежати буде від доброї волі комісії, в

котрій засідати буде двох селян, супротив 4-х людей, маючих зовсім противні погляди як наші; и в котрій *адміністрація* буде мада абсолютну більшість. И примітіть се добре: комісія, коли паньському будинкови признасть найвиший процент 30 до відшибеня, не зробить жадного беззаконства; вона зробить зовсім після устави, и то-тої устави, котру Ви п. Р. ухвалили, и котру ще и тепер бороните и славите так горячо. Але я знов роблю уступку для Вас. Я приймаю о 5 $\frac{1}{2}$ менчий процент, и допускаю, що комісіи *загалом* будуть відшибати домам 4-и 5-комнатним тільки по 25 $\frac{1}{2}$ на кошта. Се дало б від повисшої суми 1,337.707 зр.; лишаєсь чистого пожитку 4,013.123 зр.

По третє. Всі прочі дома, з більше як 5-комнатами (дотенерішні кляси X — I) мають тільки одну скалю отаксованя, усім спільну, по 8 зр. від одной комнати. Скільки дома в кожій з тих десяти кляс мають комнат, не виказує подрібно статистична таблиця, для того, бо виказані в ній тільки числа домів кождей кляси; а як ми бачили висше, в кожій з тих кляс є дома з двояким числом комнат. Але ми се можемо обрахувати *легко и певно*, слідуючим способом. Всіх клясових домів в Австрії є, як сказано висше, 2,638.866, а в них *комнат* разом 6.093.585*). Від того числа відшибнім всі дома, а взглядно комнати XII-ої и XI-ої кляс, котрі-сьмо вже оподаткували, — а тих є: домів 2,541.572, а в них комнат 5,174.583. Коли ої числа відшибнемо від повиших, то лишить ся нам неоподаткованих ще домів (X. — I. кл.) 97.294, а в них комнат 919.002, по 8 зр. каждая. — Тут мені уважний а сумлінний читатель міг би зробити оден закид такий: Висше, при домах XI-ої кляси приняв я, правда, на свою некористь, яко факт (неправдивий), що дома в XI-ій кл. всі мають по 5 комнат, намість їх поділити на 4-и на 5-комнатні. Через се сума усіх домів XII. и XI. кляс, котру тут відшибаю, зробилась більша, як єсть дійсно. В консеквенції отже вийде сума домів прочих 10 кляс менчою, против дійсної суми; а власне в тих 10 клясах одна комната цінить ся о 2 зр. висше як в двох перших. Для того я, знов на мою некористь, приймаю, що 178.361 домів (по моему перше 5-комнатних) XI-ої кляси, 100.000 домів має тільки 4 комнати, т. є. разом менче о 100.000 комнат; у тих 100.000 комнат взяли-сьмо по 6 зр. и вже оподаткували-сьмо передше. Колиж тепер ої комнати припали би консеквентно до числа домів десяти виших кляс, то прийшло би дати кождей по 8 зр., се-б то по 2 зр. або разом 200.000 зр. більше пожитку, аніж дійсно ім признано. Задля того тих 200.000 зр. долічимо ще тутки. Маємо отже передовсім 919.002 комнат по 8 зр., т. є. 7,352.016 зр.; до того, як сказано, долічим 200.000 зр., — будемо мати 7,552.016 зр. сирого пожитку.

Питанє тепер, який процент на амортизацію и репарацію приймуть для тих домів пересічно комісії? Устава дозволяє, як знаємо, 30 $\frac{1}{2}$. И можемо бути певні, після того, що вже сказано висше, що ті комісії будуть и тут дуже часто такий процент признавати. Але я не хочу вірити в инсинуації нана Р. Я припускаю, що ті комісії

*) Stat. Tab. X. стор. 33, послідна рубрика.

будуть — ідеальні комісії; що засідаючи в них урядники будуть неч алами всіх урядників, пани ідеалами всіх панів, а селяне ідеалами зд- ступників селянських інтересів: інтелігентними, вимовними и против адміністрації и панів до крайности упертими; и що ті комісії будуть далеко міністерняльнійші, як сам п. міністер фінансів, се-б то не будуть вважати на приведені на початку сеї праці слова п. міністра: що комісії тільки в надзвичайних разях таксувати будуть некористнійше для оподаткованих, як допускає устава. Очевидно, що після таксування таких ідеальних комісій доми в висших клясах, як приміром VI. до I. кл. (т. є. 15 з поверхом до 35 комнат) дістали би найнижший мож- ливий процент на кошта, т. є. 20%. (Бо щоби яким небудь домам на селі, о котрих тут мова, признано лиш 15%, се-б то лиш стілько, як *домам в Відни*, се вже був би абсурд.) Але таких великих домів є з між висше приведеного всего числа розмірно дуже мало. Бо в 1-ій клясі 1655, в 2-ій 366, в 3-ій 643, в 4-ій 1.023, в 5-ій 1.661, в VI-ій 4.059, разом коло 9.000, отже ледве *двасяма* часть домів тих, про котрі тут мова. За те домів в VII-ій клясі (15 — 18 комн. без поверха и 10 — 14 з пов.) є 14½ тисяч, в VIII-ій (10—14 без пов. и 8 — 9 з пов.) 19 тисяч, в IX-ій кл. (8 — 9 и 6 — 7 комн.) 36 тисяч, в X-ій кл. (6—7 комн. без пов.) до 18 тисяч; разом близько 90.000 домів. Ті очевидно всі, а по крайній мірі переважна часть, дістануть що найменче 25%. Ми возьмемо *пересічне* число для всіх домів тих 10 кляс по 22½%; виправді устава дозволяє тільки скалю від 5 до 5 процент (отже або 20 або 25 и т. д.); але сказано: се число посередне для всіх домів. Від оярого пожитку 7,552.016 зр. — 22 и пів %, значить 1,699.204 зр., лишить ся чистого пожитку до оподаткованя 5,852,812 зр.

Разом вібравши, маємо після сего облічення:

морляцких хат в Далм.	54.229 з чистим пож.	341.643 зр.
прочих домів з 1 комнат. XII. к.	791.265 " "	5,538.955 "
домів з 2 и 3 комн. XII. кляси	1,517.717 " "	12,030.494 "
домів з 4 и 5 к. в XI. клясі	178.361 " "	4,013.123 "
домів X. до I-ої кляси	97.294 " "	5,852.812 "
разом домів клясових	2,638.866 з чистим пож.	27,777.027 "
від того, як сказано відшибім	228.664 з чистим чиншом	19,287.956 "
лишаєсь домів	2,410.202 з чист. пож.	8,489.071 зр.
до оподаткованя. Від того по Вашому 20% податок, дає		1,697.814 зр.

Запримітять тут читателі, що пожиток, а в консеквенці и по- даток з тих близько 1½ міліона сільських, чисто клясових домів вигля- дає надто малий в прирівнаню до пожитку (и податку) тих 200 тисяч чиншових домів маломіських. Однакож се вяснює ся легко, по перше тим, що чинші, як знаємо, справді суть висші, аніж приймає устава для сільських домів пожитку, хочби сі доми були в висших клясах*);

*) Приміром дім з 10 комнатами на селі, не винаймлений, таксе нова устава на 80 зр. річного пожитку, тогді як такий сам дім в місті, хоч малим, дає чиншу, коли віднаймає ся, бодай з 200 або 300 зр. річно, и від такого чиншу платять пода-

оподатковані приходки помешканя дають за се дуже малу компенсацу:

А помію того всего дістали ми з 20-процентового накладу податкового тільки 14,075.286 зр.!

Зробімо ще лишне, для успокоєня нашої вельми дражливої совісти; допустім, що не *вигмки* будуть становити злучаї отаксованя висшого, ніж дозволяє устава, — а противно: в більших домах будуть такі доми становити вигмку, де комісії пристануть на мініміум дозволене уставою.

Отже допустім 1) що з-поміж 13.000 домів Віденьських комісія з 10.000 домів, через відшибане меншого проценту амортиз., добуде на кождім домі по 100 зр. більше чистого чиншу, як ми приймали*); дістали би-сьмо таким чином ще звязку 1,000.000 чистого чиншу;

2. так само з-помежи 25.000 домів в инчих сторонах 20.000 домів по 50 зр. висше, як ми приймали; дістанемо звязку знов 1,000.000 зр. чиншу;

3. в конаць з-помежи більших домів чиншово-класових, т. є. 97.000 домів X. до I-ої класи, прийім, що з 80.000 тихже отаксований буде кождий на 100 зр. чистого пожитку більше, а ніж ми (теж вже висше мінімальної скалі) отаксували — се дало би звязки 8,000.000 зр. чистого пожитку. Таким чином добули би-сьмо крайним напруженем ще звязку чистого пожитку на 11,000.000 зр. (що значить 220 міліонів капіталу!). Через се виросте цілий чистий пожиток австрійских домів з 70,376.433 зр. на **81,376.433 зр.** Від того, по Вашому, 20% *податок* дає найвищу можливу суму **16,275.287 зр.;**

між тим, коли **дотеперішний** (старпій) податок приносив державі:

з Відня — — чиншовий . . .	7,258.034 зр.
з инчих голов. міст „ . . .	4,462.506 „
з всіх инчих міст, містечок и сіл —	
чиншовий	1,955.455 „
и класовий	6,606.195 „
разом 2,678.454 домів	20,282.190 „

Се-б то, коли би процент податковий по новій уставі вносили тільки 20% від ста, як твердить пан Райхсрат в „Слові“, то податок такий принос би о цілих **4,006.903 зр. менше** для держави, як приносил **дотеперішний** домовий податок. — „Welche Enttäuschung in finanzieller Beziehung!“ міг би тогді сказати міністер фінансів, коли б справді він, не облічивши понеред, допустив до ухваленя тільки 20% накладу и побачив такий дефіцит. Однакож в таких річах не може бути жадного Enttäuschung. Коли прийде до установленя проценту податкового, буде вже мав міністер скарбу, и буде мала Рада державна результати оцінки комісії таксаційних перед себою; на підставі тих результатів, котрі після всего того, що сказано висше, мусять вийти значно низші аніж ми приймали, буде облічено,

*) Се значить, що приміром від дому з чиншом 1000 зр. прийме замість 15% тільки 5% амортиз.!

який треба взяти процент податковий, аби податок приніс такий загальний дохід, як для бюджету потрібно, т. є. **найменше** такий, який приносить дотеперішній податок. Кажу *найменше такий сам*, а повинен ем властиво сказати: хоч о кілька мільонів *більший*. Бо пригадаю те, що сказано на початку уступу VI., що именно нова реформа податкова має на цілі *побільшене* доходу держави. В мотивах до проєкту реформи висказало міністерство се дуже виразно*): *Allerdings dürfte durch diese Verallgemeinerung der Steuerpflicht sich auch eine Steigerung der Staatseinnahmen aus den Beiträgen der Staatsangehörigen ergeben, und die Regierung hat auch niemals ein Hehl daraus gemacht, dass sie solch einer naturgemässen Steigerung entgegenstehe.* Се впрочім ясне як сонце; як виказано в н-рі 7. „Правда“, само міністерство признає, що новий податок зовсім не відповідає науковій теорії; отже що нова реформа зовсім не має на цілі замінити пережилі давні теоретичні засади, на яких основане дотеперішнє австр. уставодавство податкове, на нову теорію (бо се би було „*Enttäuschung in finanzieller Beziehung*“), а виключно тільки — взгляди *фінансові*, т. є. побільшене приходу держави.

Однакож я, по моім заложеню, не думаю оператись на тім *Steigerung*. Я тільки ограничаюсь на такій конклюдзії: Скільки *мусить* бути той процент податковий, аби прихід з него (з нового податку) *вирівнав* дотеперішньому приходови податковому з тих самих домів? Як бачили-сьмо, 20%, прийнятий паном Райхсратом, дає від добутої найвище можливої суми чистого пожитку 81,376.433 зр. прихід о 4 мільони менчий, як доконче потрібно; навіть 24% дає ще о 750.000 зр. менче як треба. Доперва 25% від повншого пожитку дає суму приходу податкового стільки, яка що найменче потрібна, т. є. 20,344.108 зр., се-б то майже той сам прихід, що чинив давній податок, бо заведви тільки о мізерних 61.918 зр. більшо, якої сумки міністерство, здає ся, зовсім не мало на гадці, коли говорило о сподіванім *Steigerung der Staatseinnahmen!*

Розуміє ся, що по всім, що було сказано висше, я апі на хвильку не сумніваюсь, що процент той випаде висший, ніж 25%; як думаю, скорше вже 27%. Але сего доказувати, на припущенях, не було цілею отсеї праці. Я тільки знамірив, на підставі незбитих и найавтентичніших дат, доказати, и, думаю, доказав-ем, що *будущий процент податковий від домів вкносити буде найменше 25%*.

Ще оден закид против моєї аргументації міг би мати трохи позору правди в очах легководушного або несумлінного опонента; для того мушу зараз на него відповісти. Именно в протягу того часу, заким устава нова в жите ййде (а потріває се ще з-кілька років), чинші з домів чиншових можуть пійти в гору; через те загальна сума чистого пожитку підвищить ся, а тим самим підвищить ся и сума податку нового, хоч процент податковий був би тільки 20%. Правда; сума чиншу безперечно може з часом вийти висше; а навіть вже нині може єсть висша, як була в р. 1871 и 1872, з котрих всі дати подані в моій розвідці похо-

*) Ref. d. d. Steuern. II. Motivenbericht pg. 2. al. 3.

дять. И то помимо того, що, як всі знаємо, від часу краху чинші у всіх більших містах або не йдуть вже в гору, або навіть (як в Відні) спадають. Се в загалі економічний закон, що високість проценту з кожного капіталу (чи він єсть в готових грошах, чи в нерухомих добрах) не може рости безгранично, а хвилює ся безперестанно між двома: максимальною и мінімальною цифрою, и так само як не може довго стояти на мінімальній границі, так само мусить, дійшовши до свого максимум, застановитись и вернутись в долину; на се власне маємо доказ добитний в „краху“ и сполученій з ним депреціяції мійських домів. Так приміром, як се показує стат. табл. VII (стор. 24), в Відні загальна сума чиншу пішла абсолютно в долину з року 1867 на рік 1868 о 155.000 зр. — Колиж помимо того можливе, а навіть певне єсть, що загальна сума чиншу від р. 1871 (котрий взяли-сьмо за підставу всіх рахунків) до тепер и на будуще підвищить ся, то се вийде з того, що нові доми будують ся, отже повстають нові об'єкти, котрі ту суму чиншу підносять. Коли приміром вибудує ся оден новий дім з чиншом 1000 зр., то загальна сума чиншу піднесе ся о 1000 зр.*) Се правда, и через се, коли приміром в р. 1880 сума чистого чиншу підвищить ся в Відні з 27, допустім, на 30 міліонів, то в консеквенці сума податку 20% (нового) піднесе ся з 5,443.527 зр. на суму 6,000.000 зр. Однакож треба зважити, що так само, а навіть в більшім розмірі підвищив би ся и давний податок. Бо від тої самої суми висшого пожитку, давний податок ($26\frac{2}{3}\%$) винесе 7,998.000 зр., значить був би о 1,998.000 зр. більший, як буде новий; тогді як в р. 1871, котрий взяли-сьмо за підставу, ріжниця була менча, бо 20% нового накладу давав тільки о 1,814.507 зр. менче як давний. Так само буде и в инчих містах чиншових. Вже нині сума (давнього) податку виносить більше, як виносила в р. 1871; и коли би нині прийшло Раді державній означувати процент накладовий, то очевидно не брала би за критерію до порівняня суму податку давнього в р. 1871, але з р. 1875, и до вирівняня ріжниці потребувала би вже більше, як ми приймали на підставі року 1871. Закине ще хто, що через побільшене загальної суми чиншу побільшить ся пересічний сирий чинш одної убікації, а через се доми Відня вступлять з часом до висшої скалі, в котрій процент амортизаційний відшибає ся не 15%, а тільки 10%. Відповідаю, що и се неможливе, бо, як довго сума чиншу з Відня (а так само инчих міст) підносить ся тільки абсолютно, т. є. тільки через побільшене числа домів, то пересічна цифра мусить лишити ся та сама. Однакож допустім ще (хоч сій можливости категорично можемо заперечити), що по „краху“ и релятивний чинш з поодиного дому буде підносити ся, и що через се пересічний сирий чинш одної убікації теж буде йти в гору, аж доки не дійде 100 зр., т. є. до скалі, в котрій процент амортизаційний має бути не 15, а тільки 10.

*) хоч знов на відворот через те побільшить ся конкуренція помешкань, и помешканя повинні подешевіти. Примітити треба, що властиво ново збудований дім не підносить зараз суми податкової, бо на 25 років він від податку вольний. Але за те вступають кожного року під оподатковані ті доми, котрі перед 12, 15 и 25 роками були збудовані, и до тепер були вольні, а тепер їм термін вольности кінець єсть.

Але — се дуже, и то дуже далекий такий час. Бо, як знаємо з попередного (уст. IV. нр. 9. „Правди“), пересічна цифра в р. 1871 була 50. Отже мусіла би ся подвоїти, т. є. діи з чиншом 10.000 зр. мусів би дійти до чиншу 20.000 зр. Се однакж могло би наступити доперва в тім далекім часі, коли би в Відни настав знов *grosser wirtschaftlicher Aufschwung* (як перед р. 1873), по котрім безпосередно мусів би зараз наступити, як знаємо, *grosser Krach*, а по сім річи вернули би до давного порядку, т. є. до 15 $\frac{0}{100}$ аморт. — Конець кінцем, які небудь би я собі робив трудношти для мого доказу, вислідок завжди виїде той сам: Процент податковий мусить винести коли не більше, то завжди найменше 25 $\frac{0}{100}$. —

VIII. Дальші виводи, які дадуть ся зробити з того вислідку моєї праці, я міг би сміло лишити розсудкови читателів „Правди“. Але нам треба конечно ще розправитись з автором статей податкових и статі polemічної в „Слові“, шановним паном Райхоратом, именно спростувати ті практичні вислідки, які він випровадив з тої самої нової устави податкової, котру-сьмо в пинішній статі розібрали практично.

1. *Свідома* лож єсть те, що Ви, п. Р., написали в своїй polemіці з „Правдою“, буцім то наклад процентовий не буде для всіх домів однакий; бо що *мож*, доказано в н-рі 8., а що *свідома*, се виказав я тепер Вашими власними словами.

2. *Лож*, не знаю чи *свідома*, єсть те, як Ви обраховуєте новий податок для „порядочного“ селяньского дому з одною и двома світлицями на 1 зр. 40 кр., и твердите після сего, що ті доми будуть о 23 кр. менше платити, як до тепер. Бо: такий дім після пресумціи нової устави дає сирого пожитку *найменше* 10 зр.; від того *можна* (а не *должно*) відшибнути на кошта *найбільше* 30 $\frac{0}{100}$, лишаєсь чистого (найменше) 7 зр., а від того податок *найменше* 25 $\frac{0}{100}$, т. є. 1 зр. 75 кр., отже о 12 кр. *більше* від дотеперішного податку. И то в тім *найкористнійшім*, майже неправдоподібнім разі, як наклад буде тільки 25 $\frac{0}{100}$. Бо дійсно, здає ся, буде 26 $\frac{0}{100}$, се-б то 1 зр. 82 кр., т. є. о 19 кр. більше як до тепер.

3. *Лож* єсть, що (по Вашому) „ми“, се-б то вся маса селяньских домів з одною и двома комнатами в Галичині, „будемъ належати до изъятій“, и платити ще менше, бо тільки 70 кр. податку. Бо: вся маса селяньских домів, т. є. в Галичині: 267.112 з одною, и 427.798 домів з двома світлицями, будуть платити податок правильний, найменше 1 зр. 75 кр. А тільки дуже незначна частина, бо 10.752 домів *мож*е буде належати до „изъятій“. Який ті доми, коли би справді належали до „изъятій“, податок платити будуть? Коли комісія отакоє пожиток з такого дому о 2 зр. менше мінімального ценуса, отже на 8 зр., а відшибне, по Вашому, аж 50 $\frac{0}{100}$ на кошта, лишить ся 4 зр.; від того 25 $\frac{0}{100}$ податок — дає 1 зр. податку, т. є. о 7 кр. більше, як до тепер (93 кр.). Комісія, розуміє ся, може отаксувати сирій пожиток и низше; але се залежить від єї ласки. А між тим лож єсть, буцім то склад тої комісії вїдмкві доми таксувати на менше, як 10 зр., або признавати коштів не менше як 50 $\frac{0}{100}$. Бо устава на се тільки *дозволяє*, а не приказує, ані навіть дораджує.

4. Лож єсть, буцім то *панські* доми будуть за те платити більший податок, як платили до тепер. Бо возьмім приміром дім з 4-ма кімнатами. Такий дім платив до тепер податок в XI-ій класі — 4 зр. 90 кр. А після нової устави пожиток 6 зр. від одної кімнати, значить 24 зр.; від того 25 $\frac{1}{2}$ коштів, лишить ся 18 зр.; від того податок 25 $\frac{1}{2}$ — дає 4 зр. 50 кр., се-б то о 40 кр. менше як до тепер. Возьмемо дім з 19-ма кімнатами, котрий до тепер платив в VI-ій класі 39 зр. 20 кр. податку; одна кімната по 8 зр., значить 152 зр.; від того хочби навіть тільки 20 $\frac{1}{2}$ коштів (намість 25 або 30 $\frac{1}{2}$), лишаєсь 121 зр. 60 кр.; від того податок 25 $\frac{1}{2}$, дає 30 зр. 40 кр., отже о 8 зр. 80 кр. менше як до тепер. Возьмім палату (на селі) з 35 кімнатами, котра до тепер платила 122 зр. 50 кр. Одна кімната по 8 зр., т. є. 280 зр.; від того хочби навіть тільки 15 $\frac{1}{2}$ коштів (як в Відні, намість 20 — 25 — 30 $\frac{1}{2}$), лишаєсь 238 зр. Від того 25 $\frac{1}{2}$ податок, дає тільки 59 зр. 50 кр., отже о 63 зр. менше як до тепер. А коли-б, чого я не допускаю, процент податковий виносив 30 $\frac{1}{2}$, и коли-б комісія отакувала (ausserordentliche Gründe!) комнату по 10 зр., и коли-б признала коштів тільки 10 $\frac{1}{2}$ (чого нема и в Відні): то завжди ще податок (30 $\frac{1}{2}$!) виніс би тільки 94 зр. 50 кр., отже о 28 зр. менше як до тепер, тогді, як *противно селянська* хата з одною комн., колиб процент податковий був 30, при *мінімальнім* (звичайнім) отаксованю платила би 2 зр. 80 кр., значить о 1 зр. 17 кр. *більше, майже ще раз тільки*, що до тепер.

Б. Дальше лож єсть, що Ви твердите, буцім то Відень, взявши по 20 $\frac{1}{2}$ податку, не буде платив *менше* податку, як платив до тепер. Бо: до тепер платив, як знаємо, 7,258.034 зр. А тепер буде, обрахуймо: Чистий чинш до оподаткованя 27,217.634 зр. Від того коли приймемо не 20 але 25 $\frac{1}{2}$ податок, дає 6,804.418 зр., значить о 453.616 зр. менше, як платив до тепер. З того пониження податку припадає на кожний віденський дім річно о 42 зр. менше, як платив до тепер: розуміє ся *пересічно*, бо се залежить від високости чиншу; возьмім на примір дім у Відні, що приносить річного оного чиншу 4.000 зр., значить чистого 3.400 зр. Від того давнійший податок 26 $\frac{2}{3}$ $\frac{1}{2}$ дає 906 зр. 55 кр. податку; а від того самого теперішній податок: 25 $\frac{1}{2}$, дає 850 зр. податку, т. є. о 56 зр. 55 кр. менше як до тепер. Се однакож єсть як на Відень малий дім; возьмім дім з чиншом 8000 зр., такий буде платити о 113 зр. менше, як платив, и т. д. Навіть як возьмемо 26 $\frac{1}{2}$, то ще завжди Відень буде платити менше, як платив до тепер, о *звеш* 180.000 зр.; отже припаде на кожний дім ще завжди пересічно по 13 зр. менше, як до тепер; тогді, як шід тим самим условом (стопа податк. 26 $\frac{1}{2}$) селянська хата з одною стітлицею платити буде 1 зр. 82 кр., отже о 19 кр. *більше*, як до тепер.

П. Райхсрат в н-рі 31. (арт. IV.) не вірить в те, але каже: „но припустімъ, чтобы оно и такъ было“ и пояснює те зменшенє (котре він тільки припускає) тим, що в Відні старі доми валять а нові ставлять; а позаяк новим домам, по его думці, доперва в р. 1874 признала Рада державна увільненє від податку „на столько и столько“ літ (сам ухвалював, а не знає, на кілько имено літ? отже знайте, п. Р., що на 25): то, аргументує п. Райхсрат, через се, бути може, прийде в податку в Відні менше, як до тепер.

Се свідчить тільки о илноранціі пана Р., котрий не з'явив і не скотів познакомитись з дотичним уставодавством дотеперішним, а хоче поучувати „Правду“. Бо зменшене, яке висше виказано, обраховано без *взгляду на факт*, що Відень тепер перебудовує ся; колиж ще и то возьмемо на увагу, то сума податку ще більше піде в долину, хоч знов не так дуже; бо, п. Р., доми ново-збудовані в Відни мають право до увільнення від податку не доперва від р. 1873, але не много давнійше, бо — ще від року 1835 (тридцять и пять); в р. 1873 тільки се право, котре давнійше було на 8 років, потім на 12 и 15 років, розширено на 25 років. Тепер дальше: увільнене таке мали не тільки доми в Відни, але и всі доми ново-збудовані в цілій Австрії, також и на селі; а в р. 1873 так само и тим домам признано вільність від податку на 25 літ, як и для Відня; отже різниця в сумі податковій між Віднем а прочими домами вовсім не через се змінить ся, а виключно, як виказано, *через низше, ніж до тепер, оподатковане Відня*.

6. В тім самім н-рі „Слова“ аргументує дальше п. Райхорат: „Если же я во второмъ уступѣ сей статіи припустилъ, что *сума* домової подати изъ прочихъ мѣсть (по-за Віднем), мѣстечекъ и селъ Цислейтаніи въ будущности можетъ значительно высшею статись, нежели теперъ, и въ сорозмѣрности до сумы домової подати съ Вѣднѣя совсѣмъ быти иною, якъ теперъ, то основалъ я тоє принужденіе на слѣдующемъ обстоятельстве“: Се „обстоятельство“, по его дальшіймъ виводі, залежати має именно в тім, що від якогось часу многі місточка и села перемінили свій давнійший характер; що именно почали в них доми віднайматись, и дійшло до того, що тепер вже в такихъ осадахъ *більша* половина домів віднаймаєсь чиншовникамъ; „но (каже дальше п. Р.) они платятъ податъ домово-класовую а не домово-чиншовную; *по новому же порядку* (новій уставі) перейдуть неотгѣбно до подати *домово-чиншової*, и тамъ домовая податъ станеть вдругъ противъ теперѣшней высшею, а черезъ то и сума домової подати изъ прочихъ мѣсть, мѣстечекъ и селъ Цислейтаніи въ сравненіи съ Вѣднемъ побольшится, хотя онъ (Відень) столько же будетъ платити, что и теперъ“. Скільки слів в тім уступі, стільки ложей и доказів илноранціі шановного законодателя. Що Відень — хочби загальна стопа процентова була навіть 26%, не буде „столько же“ платити як до тепер, бачили-сьмо вже. А що менчі міста, місточка и села будуть багато більше платити, як до тепер, се також вже знаємо з давнійшихъ уступів моєї праці (де-сьмо їх оподаткували, именно тих 228.664 домів); але те побільшене виїде не з того „обстоятельства“, котре приводить п. Р., а виїде именно тільки через *висше оподатковане* нової устави. Бо: *не правда*, що ті доми (в малихъ містах, місточках и фабричнихъ селах) платили тільки клясовий податок, а доперва „по новому порядку“ перейдуть до *чиншового* податку. Бо сей „новий порядок“ тріває вже від року 1849 (сорок девять), отже досить вже *старий*. Патент цісарский з 10. жовтня 1849*) каже (§. 83): „die Besteuerung der Gebäude nach dem Zinsertragnisse wird (vom 1. No-

*) Гл. Chlupp, systemat. Handbuch der dir. Steuern in Oesterreich. Prag, 1856. Pg. 139, §. 100 и LGB. з 1849.

vember 1849) in den Kronländern, in denen die Gebäudesteuer eingeführt ist, auf *alle Gebäude* ausgedehnt, die ausserhalb der bis dahin der Hauszinssteuer unterworfenen Orte (d. i. ausserhalb Wien, Lemberg, Krakau, Brody etc.) — a) in Ortschaften gelegen sind, in denen sämtliche Gebäude, oder **wenigstens die Hälfte derselben** einen Zinsertrag durch Vermietung abwerfen, oder welche — b) ausser diesen Ortschaften gelegen, durch Vermietung wirklich benutzt werden. — Оже нова устава не впроваджує тут нічого нового, а зіставляє в тім згляді те, що було до тепер. Ріжниця заїде тільки що до високоці податку, а то именно через такі „обстоятельства“: *По перше: після дотеперішньої устави* відшибано на кошти репарації и амортизації від сирого чиншу 30%*), а після нової відшибатись буде тільки 20% в переважній частині малих міст, 25% в другій, меншій половині тих малих міст и містечок, а в дуже малій частині доперва 30%, як се вказано в попередних уступах. *По друге: після дотеперішньої устави* виносив процент податковий 20%**); а *після нової устави*, вже хочби також тільки 20%, винесло би більше, з уваги на низькі кошти амортизації и репарації; але, як знаємо, буде стопа процентова виносити найменше 25%. В практиці виглядає се так: Дім в Перемишлі, Станіславові, Тернополі приносить приміром 300 зр. чиншу. Від того — після дотеперішнього (давної устави) — 30% на амортизацію и репарацію, лишилось чистого 210 зр. Від того (знов давна уст.) 20%, дає податку 42 зр.,***) після давної устави. — Тепер після *нової устави* той сам дім: чинш 300 зр.; від того кошта 20%, лишаєсь чистого чиншу 240 зр. Від того новий податок 25%, дає 60 зр.; отже той сам дім буде платити о 18 зр. більше як до тепер: — тогді як такий сам дім (300 зр. чиншу) в Відні платив до тепер 67 зр. 98 кр., а платити буде після нової устави (25%) тільки 63 зр. 75 кр., се-б то о 4 зр. 23 кр. менше як платив до тепер. Колиж той дім стоїть в такім найменчій містечку або в такім малім селі, в котрім більша половина домів віднаймає оя, а яко процент на амортизацію и репарацію буде ему можна відшибнути пахішим дозволене уставою, т. є. 30%: то чистий чинш винесе 210 зр., від того новий податок 25%, дає 52 зр. 50 кр., а платив до тепер (так як в Станіславові, Перемишлі, Тернополі) тільки 42 зр., отже платити буде після нової устави о 10 зр. 50 кр. більше, як платив до тепер.

*) §. 84 патенту з 1849.

**) Первісно тільки 12%; від р. 1868 20%, г. л. Motivenbericht стор. 42. „Права“ нр. 9., стор. 361.

***) З тих 42 зр. податку — як ми бачили в примітці до того уступу, де-сьмо всі такі доми оподатковували — одна часть, то є. 4 зр. 90 кр. називає ся клясовий податок, а решта, т. є. 37 зр. 10 кр. — чиншовий. Називає ся тільки, але о назву не ходить, бо платить дійсно и в загалі 42 зр.; се тогді як дім був 4-комнатний и належав до XI-ої класи; якже ж був дім з 2-3 кімнатами, отже належав до XII-ої класи, то платив так само 42 зр., тільки тогді припадало з того 1 зр. 63 кр. на клясовий, а решта — 40 зр. 37 кр. на чиншовий, и т. д.

Стілько в відповіді пану Райхсратови и „Слову“. А тепер ще до шан. читателів „Правди“.

IX. Іменно уважному читателеви пасунутись тут може така увага: Се правда, що Відень буде платив багато менче як до тепер, так само головні міста країв коронних, а за те малі міста и містечка дуже значно, а села не розмірно також значно більше податку з домів, як до тепер. Але може се не є несправедливо? Може справді доси Відень був перетяжений домовим податком, а за те малі міста, містечка и села униквали в частю, бо не платили з домів податку тільки, як би по справедливості повинні?

Алеж, милій читателю, Відень стоїть и до тепер, помимо, що платив той так значний податок; доми не опорожнювались и не заростали буряном, властители домів не покидали їх и не утікали на село, щоби достунити того щастя — плачення меншого податку. Противно, доми пові будувались не поєдинчо, навіть не улицями, але цілими передмістями. Се доказ, що податок не був за тяжкий, що був такий, як власне его Відень міг поносити. А звісно, не той податок єсть тяжкий, котрий єсть що до цифри високий, але той, котрого платити тяжко, або неможливо. Ви скажете може: ну, правда, знижено Відневи податок, але не так знов дуже; все ще доми в Відни, цифрами взявши, платити будуть вищий податок, як доми на селі. А справді на цифрах так. Можемо навіть сю цифру докладно облічити. Сельський дім в Галичині ліплений з глини платити буде, як знаємо, після отаксованя пожитку 10 зр., 25-процентового податку 1 зр. 75 кр. В Відни не ма такого дому, котрий би приносив пожитку (чиншу властиво) тільки 10 зр.; отже мусимо взяти, для перепровадження порівнянь, идеальну частину віденського дому, іменно таку, котра дає чиншу 10 зр. річно. Від того процент на кошта 15%, лишаєсь чистого чиншу 8 зр. 50 кр.; від того 25% податок, дає 2 зр. 12 $\frac{1}{2}$ кр. Отже о 37 $\frac{1}{2}$ крейц. більше платить віденський міщанин, скажете, за такий сам пожиток чи вигоду, як наш селянин. Однакож, чи пожиток єсть справді той сам?

В пожитку селянської (галицької) хати, таксованім уставою на 10 зр. річно, не містить ся нічого більше ані менче, як лиш пожиток, чи пак вигода мешканя в глиняній, курній хаті, и то хаті, поставлений на кусневи ґрунту, котрий сам не має майже ніякої вартости; значить се тільки пожиток з тих чотирьох стін и отріхи, котрі стоять на тім ґрунті, з капіталу 200 зр. (принятого, розуміє ся, за високо), котрий що року значно зьуживає ся, — бо одного року солом'яна стріха переґине (а се трафляє ся по части що кілька років солом'яним стріхам), другого року безрога зробить діру в стіні, третого року корова вивалить ціле вікно з рамцями и одвірком, четвертого дощ перемотить повалу и повада завалить ся; потім незадовго и дерев'яний зруб спорохніє, и не мине 20 років — з давної хати жадна частина не дищать ся та сама, що була, розуміє ся в тім щасливім припадку, коли вся хата не погорить ще скорше — а трафляє ся се також дуже часто*).

* В р. 1872 (з котрого маємо статистичні дати) погоріло в цілій Австрії 16.089 будинків; з того числа припадала на Галичину майже половина, бо 7.817; а з того числа було будинків солом'єю критих, отже очевидно селянських хат, 6406. Можемо

Вже не лічу того, що кілька разів до року, іноді по кождім більшім дощу, хата мусить ліпшити и білити ся, не тільки в середині, але з верха. — Сказано висше, що в тім пожитку 10 зр. не містить ся менче, як пожиток мешканця; однакож и се мушу спростувати; бо містить ся менче, як пожиток мешканця чоловіка. Чоловік муонть ся тою вигодою ділити з телятем, підсвинком, квочкою на яйцях и гусягами. Тої части пожитку мешканця худоби не повинен би трафляти домовий податок.

В пожитку (чиншу) 10 зр. в Відни містить ся пожиток вигідного мешканця в яснім и соліднім будинку, котрий дуже помаду зруживає ся, бо звісно, в Відни стоять дома и по 300 років; дальше містить ся в тім чиншу пожиток з ґрунту, на котрім дім стоїть, и котрий має дуже значну вартість, котрий пожиток по́та bene не збуживає ся ніколи, а противно, що року росте; дальше містить ся в тім чинші пожиток користаня з превигідної комунікації з всіма сторонами світа, з желізниць збігаючих ся в Відни, на котрих удержане дають контрибуенти (також и галицкі хати) міліони грошей; пожиток користаня з всіх средств просвіти, як фахових шкіл, університетів, політехніки, музеїв, на котрі вся Австрія, отже и наші хати дають річно великі суми; дальше пожиток користаня з вистав, як приміром вистави в р. 1873, на котру ми видали 8 міліонів; пожиток з опери надворної, на котру даємо пів міліона річно, и т. д. Запитаєте: щож дім віденський и его чинш має за звязок з комунікацією, школами, оперою и т. д.? — Має, бо в тих 10 зр. чиншу містить ся заплата и за ті всі вигоди; турист, котрий приїздає до Відня, платить високий чинш не тільки за 4 стіни, як заплатив би в галицкім селі, але за ґрунт, за місце и за всі вигоди, які єму дає мешкане именно в Відни; той сам дім, перенесений 100 миль за Відень, не мав би для него такої пожиткової вартости, и він би за него не заплатив тільки чиншу. Спитайтесь, скілько властители домів в Відни заробили приміром на чиншу в часі вистави р. 1873, и заробили именно для того, що їх дома стояли тогді в Відни, а не в галицкім селі. И се усе коштує віденського мешканця тільки 37½ крейцара. Подумайтеж, скільки б усі ті вигоди стояли нашого селянина, як би він схотів з них користати; можете се навіть облічити, коли злучаємо іздали-сьте в р. 1873 на виставу до Відня. Закинете ще, що правда, але ж побіч мешканя и всі инчі потреби життя віденського мешканця коштують дорожше, власне для того, що его дім, его мешкане стоїть в Відни. Се також ні; то усе, що робітник, купець, властитель дому, урядник видасть в Відни на своє житє дорожше як де инде, не пропадає з Відня, лишає ся там, и мусить очевидно ужитись на користь

припустити, що всі соломюю криті хати будуть належати до одно- и двокомнатних, котрих є, як знаємо, до 700.000. Ті всі хати потребують, аби зовсім вигоріти, більше-менше 100 років. Отже за 50 років вигорить половина, за 25 років четверта часть. Що 25 років треба кожду четверту хату ставити на ново, бо погоріла. Ну, можна ся асекуровати, але звісно, що асекурація соломяної хати коштує більше, як безпечної від огню віденської; а є в Галичині такі села, в котрих ніяке товариство асекураційне, з обави страт, асекурації не приймає.

самого Відня. Робітник, що видасть більше на їду, відбере собі в до- рожшій заплаті за роботу в фабриці; фабрикант, що заплатить ему за роботу, відбере собі з продажу свого продукту н. пр. до Галичини, або п робітникови самому. Отже тут Відень, яко пункт центральний про- мислу, не тратить нічого, и за се ему ніяка пільга в домовім податку не належить ся. Віденський властитель дому и его чиншівник, именно через се, що мешкає в Відни, в віденськім домі тішать ся всею кон- ституційною свободою, и визискує її до можливих границь; навіть его просьби и жадани, не оперті на належитім ему праві, найдуть скорше послух, як такі-ж жадани кожного нічого, хочби тільки для того, що не потребують робити такої далекої дороги; кождий австрійський муж державний слухає уважно кожного его слова, кождої навіть певноказаної жалоби; старає ся відгадати его певнеказані мисли, для того, що він мешкає в Відни, в віденськім домі. А вже певно не граєть ся в Відни такий староста, котрий би вислав до віденської громади возьного з наказом, аби сидів так довго на екзекуції, аж доки віденська громада не навчить ся по руски. Але селяне Бутимскі коло Жовкви того зазнавали! А преці се кардинальна засада кожного уставидавства податкового: причиняти ся до коштів державних розмірно до користей матеріальних и моральних, які кому подає держава.

В кінци ще одно, об чім вже спіменено в „Правді“. 10 зр. пожитку, який селянинови устава облічує з 200 зр. капіталу, єсть его цілий по- житок и весь капітал: цілий оден дім. Такий маленький капітал, як звісно, подвоює ся (репродукує ся) може за 20 років, а може и то ні; 10 зр. пожитку з такогож капіталу в Відни єсть тільки ідеальною ча- стиною 100 и більше раз більшого чиншу, и 100 раз більшого капі- талу. А, звісно, такий значний капітал подвоює ся за 15 або и за 10 років.

X. Так як моя розвідка дотичить властиво тільки державного по- датку, то спімену тут ще тільки мимоходом про дальші пслідки нової реформи. Звісно, що державний податок бере ся також за підставу до виміру додатку красвого, індемнізаційного, повітового, громадского. Зміна в відносинах того податку веде за собою и зміну відносин до- датків автономічних. Нерівність розкладу податку державного виступає в висшій потенції через идучу за сим нерівність розкладу тих до- датків.

Додаток красвий вносивь в сім році (здає ся мені) 30 крейца- рів від 1 ринского податку (але податку без воєнного „цушлягу“); інде- мізаційний, здає ся, 50 кр.; повітовий пересічно у всіх повітах 7 кр.*), отже разом 87 кр. від ринского чистого податку. Се давало від домів XII-ої клася до тепер 81 кр., так що цілий податок з автономічними додатками вносивь пересічно 2 зр. 44 кр. — Хотівши облічити, скільки внесуть ті додатки від *нового* податку, мусимо мати на увазі, що вони накладались не на цілий дотеперішний податок, бо з відшибненем воєн- ного додатку, отже в XII-ій класі не від цілих 1 зр. 63 кр., але від

*) Wiadomości statystyczne Wyzd. Kraj. Lwów 1873.

93 кр. Позаяк же тепер будуть мусіли накладатись на цілу квоту податкову, то для одержання такого самого доходу потрібно буде накладати менчий процент від ринського податку, розуміє ся, если потреби краєві лишать ся ті самі; зважити також и те треба, що Галичина, через зняжоне податку в Відли, Празі, Трієсті и т. д., буде мусіла в загалі більший податок платити, а через се менчий процент буде треба наложити від того податку, аби на потреби краєві дістати ту саму квоту. Більше менче, думаю, потрібний буде тільки наклад 50 кр. від ринського. Таким чином дім селянський з 1 и 2 комн. від 1 зр. 75 кр. податку буде мусів платити 50%; се дасть разом з податком 2 зр. 62 кр.; а через се загальний наклад селянського дому буде против дотеперішного о 18 крейцарів більший.— Колиж, як ми бачили, панські доми будуть платити значно менчий податок державний, а Львів, Краків и Броди також менчий як до тепер, то в тім самім стосунку зменшить ся їх причинок до видатків *краєвих*, а спеціяльно *Бродів**) також до видатків *повітових*. А наш солянин буде и на край и на новіт платити більше, хоч він помимо того буде завжди належав до менчости так в собмі, як и в раді повітовій! Ну, ми, „полякомани“, до того рук не приложили...

* * *

Розвідані в повисшій студії факта дадут ся зібрати в слідуючих коретких словах:

Реформа домового податку зворушує глибоко економічні відносини держави. Міліонів тягарі переважують ся з одних податкуючих верств на другі...

Така цагальна революція економічних відносин держави, до якої повинна державу змушувати тільки надзвичайна, невідзовна konieczність, не має нині ліякої рації; бо не заходить така потреба змінювати ті відносини, тріваючі від давна и усталені, до котрих людність монархії вже з давна заакомодувалась и вжиласть.

Значну часть тягару податкового відоймлено Відневи и головним містам, а наложено на малі міста и села...

Значну часть тягару податкового звалено и в селах з великих капіталів на найменчі. Селяне платити будуть більший податок, як платили до тепер...

Сі великі зміни не тільки не були потрібні, але заводять и нерівність в розкладі тягару, бо накладають рівний тягар на нерівні сили. Попераючи великі капітали, підкопують малі, бо відбирають ім по части можливість репродукції. —

Висока політика приходить иногді до дуже низьких (морально) результатів; централізм в цілім світі прямує ріжними дорогами, але до однаких цілей. Звісі приміром німецькі девізи: *Durch Licht zur Freiheit. Durch Freiheit zur Macht.* Се був поклик лібералів в Німеччині р. 1848. З того очевидно зробила ся там *Macht. Durch Macht zum*

*) Звісно, що Львів и Краків не належать до організації повітової.

„grossen wirtschaftlichen Aufschwung“. Durch „grossen Aufschwung“ zum grossen Krach. Durch grossen Krach zur Steuerfreiheit. Так Freiheit остаточно завжди побідити муosity. Переходячи з Німеччини до наших австрійських відносин, муosity з д-ром Коппом сказати: Ja, diese Steuerreform ist eine grosse Wohltat für Wien und — Brody. Не дармо наші вірні слуги централізму и Шомер Израиль були великими приятелями при виборах до Ради державної.

1. (13.) Мая 1875.

Н. З. Ж.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Сойм краєві в Долитаві скіпчили свої засідання в половині Мая, тільки галицький сойм радив аж до 29., а дальматинський зібрав ся аж до влізді цісаря, 17. Мая. На другий раз поговоримо докладніше о сегорічній сесії соймів краєвих в загалі, а особливо галицького; тепер потуємо тільки найважніші ухвали галицького сойму: ухвалено именно знесенє проінації за винагородою дотеперішних властителей оплатами від консензів на шинки через 26 літ, по котрім часі ще 1 корчму будуть мали право задержати; також ухвалено уставу против ніянства и и. Дуже цікаві були розправи бюджетові, — особливо над уділенєм підмоги для „Просвіти“ на виданє руских учебників. По завзятій опозиції ш. Поляновского, Скржиньского и Хржановского а обороні о. Качали, пп. Камінського и Зиблікевича сойм ухвалив дуже маленькою більшостью голосів підмогу (за підмогою голосували селяне рускі и мазурскі, більша часть Русинів и невеличка часть польської интелігенції). „Просвіта“ з причини сих дебат соймових підмоги не прийняла. Справу дорогову удало ся п. Кржечуновичу удвоити в комісії.

В Угорщині сойм також замкнений — и тепер відбувають ся приготвлення до нових виборів.

Справи заграничні.

У Берліні гостив недавно цар російський и був прийманий надзвичайно сердечно яко найвірнійший и найцінніший приятель цісарского двору и народу німецького. Велику вагу сего з'їзду признає вся европейска журналістика, доказуючи тим самим, як переважаючий вплив на розвій політичних відносин Европи, а передовсім на тріванє або вірванє спокою, має сердечна приязнь трєх цісарів німецьких и славянских країв. Що з'їзд в Берліні веде за собою також діло політичне, видно и з того, що з царем приїхав також князь Горчаков. Воі голоси згоджують ся в надії, що се подибанє скріпить ще сильніше опокій, а навіть французскі дневники виражають довіре в добру волю царя російського и надію, що він не згодить ся на те, щоб гордому жовнірству німецькому вільно було ще раз нищити нарід французский. — Не за довго за царем російским приїхав и король шведский в гостину до Берліна.

Французский збір народний зібрав ся знову, щоб, як сподівають ся ренубліканці, сповнити остатній свій обовязок: приготувати вибори для зборів відповідаючих новій конституції.

В *Англїї* оказались, враз з недовірею до супокійного настроєня Німеччини, в різних виголошенях міністрів в парламенті, особливо же в ирею англійській, незаперечні прояви сильної волі, ужити всякої поваги а в потребі и сили до удержаня суноюю.

В *Швейцарїї* зістали народови предложені дві важні нові устави: перша запроводжаюча шлюби цивільні, друга дозволяюча брати уділ в заряді поодиноких кантонів всім Швейцарам, хотяйби и ново прибувшим до кантону. При голосованю перша устава зістала принята, друга відкинена, але одно и друге стало ся лишень дуже малою більшостю, так що тим оказав ся сумний розділ народа на дві майже рівні партїи.

НОВИНКИ.

— **Загальні збори „Просвіти“** відбули ся 27. с. м. Зібрало ся над 80 членів, між тими до 10 священників и учителів сельських и до 20 селян. Рішено не прийняти підмоги 2000 зр., ухваленої соймою на видаване шкільних книжок; голова ж п. *Вол. Федорович подарував товариству 12.000 зр.* Впрочім пороблено деякі зміни в статуті и вибрано новий виділ и нового голову (знов п. Федоровича). Докладніші вісти подамо в послідуючим н-рі.

— **3 Бережан.** Вже в 7-ім ч. „Правди“ с. р. колега мій и приятель п. Лучаківский подав належиту відповідь на безъименну допись з Бережан, поміщену в 2-ім ч. „Правди“ с. р., пояснюючи достаточно, як хибні вісти сей безъименний дописуватель подав о науці руского язика на нашій гімназїи. Декотрі однак річи наведені безъименним дописувателем, маючі явно на ціли мене в очах читателів а особливо учащої ся молодежи обезчестити, зістади еще моїм другом не досить докладно пояснені, що власне спонукує мене в обороні особистої чести еще кілька слів в відповідь дописувателю написати.

Не знаю, з відки знає мене так добре безъименний дописуватель, що поважає ся публично заперечити мені всяких студий потрібних до наукованя руского язика. Правда: не маю я еще кваліфікації з руского язика, однак слухаючи через один рік профессора Мікросича у Відни, а потім через два літа проф. Огоновского у Львові и зложивши у того кілька колоквій так з старого як и нового періоду рускої літератури, ніхто не може відмовити мені сумлінної праці а відтак и студий в рускім язїці. Впрочім не хочу в тім взгляді більше говорити, аби ся не видавало, що сам себе хвалю, а відсилаю ч. дописувателя поспитати ся об мені профессора Др. Е. Огоновского, а від того може ся вивідати, о скілько правди сказав він в своїй дописи, приписуючи мені совершенно незнане руского язика.

Дальше пише безъименний дописуватель, якобы я мав жалувати ся перед львівскими учителями-колегами, що мені руский язик накинено в

виших класах та що я до него не приготований и жадних помічних книжок не маю и не знаю. На сю замітку п. дописувателя вже сам не знаю, що відповісти; от — хотючи бути гречним против Вас, пане дописувателю, мушу Вам сказати, що се тільки проста видумка з Вашої сторони. Я бо завсе еще в школах Гімн. будучи учив ся руского языка з замилованем, а и тепер з рівною любовю стараю оя мій матерній язык другим уділяти; також маючи під рукою скрипта з викладів Др Мікросича и Дра. Огоновского а крім того много инших помічних книжок и ділаючи завсе студія над русиною в цілі приготовлення ся до узискання кваліфікації з того предмета, не міг-ем щось подібного говорити и ніколи не говорив-ем перед якимись учителями-колегами, котрих у Львові близше мені знаємих я и не маю.

На послідні слова безъименного дописувателя, що я маю окремі якісь языкові и літературні гадки, чи — як дописуватель хоче — „убіжденія“, мушу сказати, що школа не єсть ареною політичною, де кождий міг би свої гадки при науці висказувати и учити як ему подобає ся, але в школі так учитель як и ученики мусять держати ся не тільки при науці руского языка але також всіх инших предметів приписаних учебників (як то впрочім цілком справедливо ви. редакция „Правди“ в увазі 3-тій замітила). Сей принцип уважаючи яко найвідповіднійший, щоби наука якого нибудь предмету добре могла відбувати ся, завше я строго виконував и тепер виконую. Що так справді єсть, що я завше и в науці руского языка поступав після истнуючих принципів и пляну наукового, о тім найлучше можуть посвідчити протоколи конференцій так звичайних через ц. к. директора як и через ц. к. инспектора при злучаю люстрації відбуваних. Ви. ц. к. инспектор С., люструючи так тамтого як и того року нашу Гімназію, був майже в кождій класі, де я учу руского языка, и не то щоби мені дещо закинув, але противно знайшов, що наука відбуває ся зовсім правильно. Се буде, гадаю, достаточне, щоб доказати, скільки правди сказав п. дописуватель в замітці, що мої лекції руского языка суть радше „игрою в піжмурки як наукою.“ Відай суд мужа науки и педагога більше значить як гадки недозрілих молодиків учеників, котрим, як видно, безъименний дописуватель послуговував ся. Ся обстановка цоказує також аж надто явну, що дописувателю не ходило о науковане руского в бережанській Гімназії, а о зовсім иншого, бо тогді був би він з иншого вірнійшого жерела вісти затагнув.

Бережани, 27. Цвітня (9. Мая) 1875.

Володимир Паславский,

учитель в Гімназії бережанській.

— 3 під Торимірни. (Дещо про сільский нарід Золочівско-Бродскої околиці під зглядом вго материяльного и интелектуально-морального биту.) II. Причина, чому наш нарід так легко траить Грунти, лежить головню в тім, що він сам себе не тямить и не знає: хто він такий, під яким правом стоїть, и що йому а що другому тее право прислугує. Відомостей він не має ніяких и під зглядом интелектуальним стоїть він на такім самім степені, як и під зглядом материяльним. Навіть в вірі Христовій він темній невіжа, и рідко де знайти такого чоловіка, щоб був належито ознакоmlений з *началами* віри христіянської. Він и не чує в собі потреби, придбати собі яких відомостей.

И тим то так дуже неохочо посилав він свої діти до школи, нераз аж екзекуціями змушений. Але по-часті и він за собою правду має, бо и сам бачить, що ёго дитина в тих школах нічого не навчить ся, марно час тратить и від господарки відвикає. Дитина, що вйде з теперішних шкіл, до котрих 5—6 літ ходила, не вмє навіть добре прочитати, написати, дещо порахувати, а вже про які засновки до інтелектуальности и не питаєте. Спитаєте її: „а щож ти вмієш?“ — то вона вам виговорить які польські вірші, котрі кожного курсу на екзамені виголошувала перед инспектором — через цілих 5 років свого школярства. Бо-ж то и школьництво наше не таке на ділі, як на папері. Так и. пр. наказує Рада шкільна, щоб дітей по сільських школах причувати до господарки. И майже в кожній сільській школі побачите: на стіні висять порозвішувані малелькі возики, саночки, драбинки и т. и. Але на що вони там висять, чи тільки аби висіли, чи аби украшали хату — не знаю Вам сказати. Але менше о те, бо такий стажок господарський кожда дитина сільска в свого батька, або в сусіда бачила и знає більше від свого батька, ніж в школі довідати ся може. Тільки-ж Рада шкільна приказуючи, причувати дівтору по школах до господарки, хоче тее з практичного боку виконувати и наказує, щоб при школі був городець, садочок а навіть (як можна) пасіка, и щоб в тім городці сама дівтора робила. Але панове учителі обертають тее нераз в свою користь и заставляють шкільну дівтору до своєї домашної роботи та до своєї господарки, що тепер так широко розводять у себе. Вони заставляють школярів одних дрова рубати, других зо стаєп гній викидати, третих окотину пасти — а дівчат відсилають до пані учительки и там дістають вони свою роботу, воду носити, піре дерти, дітей колосати та бавити, а як в літі — то копати або полоти в городі. Ви побачите коло школи малелький садочок дичок; алеж и тні дички не діти садили, але їх таки батьки, що вйт вигнав за шарварок на просьбу пана учителя — бо не за довго надйде и. инспектор, то треба садочком похвалити ся. Не инакше йде у нас и з самою нзучою. Пан учитель зайнятий своєю господаркою, рідко коли сидить з дітьми в шкільній хаті, але задасть дітям чи що читати, чи писати, а сам забирає ся до иншої роботи. Та й в тій науці не бачу я великої щирости просвітити нарід, а більше охоту ёго спольщити. Так и. пр. починають, після нової методи, дітей вчити читати від польского язика и не беруть ся до язика руского, поки вони польского добре не вивчать. А треба-ж те знати, що-то той польский язик для рускої дитини, що майже не чула и не пробовала иншого язика. Всякий, хто мав близьке знанєне з нашим народом руским, розуміє тую трудність, майже неможливість вивчити ся по польски вимовляти, и я не потребуо тут розписувати оя. Над наукою того язика тратять діти найбільше часу, и хоч трохи вивчать ся по польски читати, то таки завсїгди вони не стають ся Поляками. А се-ж роблять наші учителі найбільше для того, бо за тее дістають похвали від п. инспекторів та Ради шкільної — и всі іх инші провини прощають ся. До такої школи наш народ дуже неохочо посилав ової діти, а дуже часто навіть лучає оя, що до того слухвати мусять екзекуціями. Буває так, що батьки увільняють своїх дітей від школи. А тут діє ся найбільше надбужитя: панове учителі, в порозуміню з (многю) радою місцевою, вставляють ся за увільненем

від школи дитини того батька, що розуміє ся на таким інтересі — и нераз увільняють ся такі діти від школи, котрим би тее жадною мірою не належало ся, а мусять ходити до школи тії, котрі би повпнні бути увільнені. Бо звичайно хто мастить, той и іде. Тим то нарід наш и туоу школу *драчкою* вважає для себе, а не такою инотптуцкєю, котра-б доводила ёго до освіти и интелектуальности. И сєж то найбільша причина, що освіта нашого народа в такій стагнації.

Тільки-ж и сєго всёго не можна розтягати на всіх оіських учителів без внімки; є п у нас такі учителі, що не запізнають свого становища и свого звання, та ревно заходять ся коло просвіти народнєї и то не тільки в школі, але и по-за школою. Тільки-ж и вони попадають на перепони тяжкі до нобореня, перепони від тих людей, від котрих би малп надїяти ся помочи. Я укажу Вам на факт правдивий, що став ся в Кругові. Там єсть ревний учитель и ревно заходить ся коло добра народу. Не тільки в школі заслугоє він на всяку похвалу, але и захованє ёго по-за школою зовсім таке, як учителя бути повинно, и робить в тїм згляді тільки що може. За ёго старанєм заложила тамошняя громада свій склепик, де можна дістати соли, нафти, сірників и т. и. Давнійше того склепика не було, а тільки жид-арендар тамошний тримав в коршмі тії річи та дер з людей, що сам хотів; так и. пр. за тонку соли мусіли люде жидови платити по 13—14 кр. Люде Кругівські вхопили ся за той склепик громадський, зложений учителем, тим більше, що можуть там всё далеко лучше дістати як у жида, та ще й далеко таньше. Жидови той склепик став солею в оці. Він ужпвав всяких способів, щоб до того не прийшло; а як вже прийшло до того, удав ся до тамошнього зарядителі скарбу пана Наравокого и просив ёго, щоб він на тее вплинув, особливо на учителя — нехай би все тее понехало оя, бо для него велика втрата. Пан Н. покликав найперше до себе учителя и представляв ёму и толкував: на що ёму в тее вдавати оя и річи непотрібні починати. Учитель відповів впрост, що він на тее учителем, аби люде до доброго научати й наводити. „Niech pan to pamięć w trąbę, co panu z tego, że ten lud będzie uczony i w dobrym bycie? A jeżeli pan mnie posłucha, to ja na pana nie zapomnę, będzie pan mić i mnie utrzymanie na kilka krów i pastwiska i opału, co tylko panu będzie potrzeba.“ Так говорив пан Н. Учитель відповів ёму, що він все тее и утриманє для коров и пасовяско и опал мати буде и від того люду, для котрого він посвятив ся, над котрого просвітою працює и працювати буде після свого переконаня и обовязку свого яко учителя народнєго. Побачивши пан Н., що годі що зробити з учителем, кинув ся він сам між темпий нарід, и почав интригувати всякими способами и обіцянками та грозьбою людеї від того відводити, а особливо представляти, що учитель для своєї власної користи заложив склеп. Не знаю Вам сказати, як тая справа нині стоїть, — знаю тільки, що склепик таки истнує.

Витяг з протоколу засідань виділу Товариства „Дросвіта“, почавши від мая минушого року.

XV. засіданє з д. 27. лютого.

Проводить голова Федорович. Присутні члени: Романчук, Ом. Огоновский, Партицкий, Вахнянин, Стефанович, Савіцкий.

1. Принято в члени товариства: о. Тита Ковальського, пароха в Спасові; о. Ореста Чеховича, пароха в Боратині; Федя Коцовського, Івана Любинецького, Василя Юревича, Федя Калинця, господарів в Ходорові; Григорія Антонова, стражника в Бортниках; Ілька Баковського, столяря в Бортниках.
2. Рішено закупити з видань Volks-und Jugendbibliothek Спамера в Липску придатні для „Просвіти дільця.

XVI. Засіданє з дня 13. марца.

Проводить голова Федорович. Присутні члени: Ом. Огоновский, Партицкий, Романчук, Савіцкий, Ганкевич, Барвіньский.

1. Принято в члени товариства: Казимира Федоровича, академіка у Львові; о. Антонія Кульчицького, пароха в Бортниках; Василя Левицького, господаря в Букавині; Николая Сливку, Николая Стахова, и Николая Гнатова, господарів в Демидові.
2. Рішено, щоби загальні збори відбули ся 27. (лат.) мая.
3. Принято дільце уложене п. Павлішем після польського д-ра Яніковського (o gatunku w nagłych chorobach).

XVII. засіданє з д. 10. двітня.

Проводить Ом. Партицкий. Присутні члени: Романчук, Вахняниц, Борковський, Савіцкий, Ганкевич, Барвіньский, Стефанович.

1. Рішено подати до сойму о субвенцію 3000 зр. на видаване книжок шкільних.
2. Принято до відомости донесене о. Рожанського про заходи взглядом основаня філії в Рожнітові и донесене о. Цурковського зглядом філії в Заліцках. Обом сям пан-отцям дано інструкції до відповідного поступованя.
3. Принято в члени товариства: Юліяня Бережницького, слух. філософії в Кракові, и И. Мандического, слух. прав у Львові; відтак о. Николая Михалевича, священика з Чернелена руского, и Николая Писарчука, властителя дібр у Львові.
4. Принято до відомости озвідчене п. Федьковича, що він „Просвіти“ як давнійше, так и тепер завсігди прихильний, и що обовязує ся для неї и дальше працювати.
5. Принято до відомости донесене філії Бортницької, що охота селян ко читаню в приступленю в члени „Просвіти“ велика и змагає ся з кожним днем; що на послідне засіданє філії зібрало ся з самого Демидова дві фіри селян, щоби вислати ся в члени. Великим ревнителям в сій справі є Олекса Любинецький, господар и паламар з Ходорова.
6. Рішено постарати ся о знижені ціни для переїзду на залізницях галицких для членів „Просвіти“ на загальні збори в маю.
7. Рішено вислати до окружних рад шкільних спис книжок популярних з просьбою о препорученє їх до бібліотек шкіл сільських.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під зарядом Фр. Сервіцького.

Виходить випу-
сками в $2\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолнских.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

СОН ЦАРИЦІ МИЛИЦІ.

(Сербска народна дума.)*

Переспів М. Нетяги.

Сон приснив ся цариці Милиці,
Вірній жінці славен-цар-Лазаря,
У Крушеві у палатах царских;
Ой приснив ся сон на-вдивовляжу:
Наче синє проломилось небо,
Ясне сонце на степ в траву впало,
По травици до річки скотилось
У криницю на Косовім поли.
Плавле ж, плавле по криниці сонце,
Его промінь по-під небо вдарив;
Над рікою ж скачуть сіроманці,
Из криниці сонце досягають,
Та не можуть ёго досягнути —
Ой палить їх грім та блискавиця.
Ясний місяць в мори потопає,
А по небі покотились зорі,
И Косово темрявою вкрилось;
Гайвороня у темряві краче,
А між ними журавлі гасають.

*) Српско народне пјесме из Босне и Херцеговине г. 1867.

Оттакий то снів ся сон царици
 И стрівожив серце полохливе.
 Швидко-хутко з постелі схопилась,
 Умивалась, та молилась Богу
 О півночи, мов ранком веселим.
 Потім ще раз лягла на постели,
 Одягла ся, окрила ся шовком,
 Та й заснула мов ягничка тиха.

Ой приснив ся ж другий сон царици:
 Наче зняв ся яструб, хижа птиця,
 Из Стамбула, Костянтина-града;
 Прилітає на Косове поле,
 Та сідає уз Ситницю-річку.
 За ним лине два шуліки слідом,
 Два шуліки, два орли великі,
 За орлами дві вороні галки,
 А за ними усе инше птаство.
 И здавалось, хоч запрягнути,
 Скільки літом на дереві листя,
 Стільки в поли налітало птаства,
 Посідало на Косовім поли,
 З обох боків уз Ситницю-річку,
 З обох боків поуз річку сіло,
 И все поле Косове окрило;
 Коли б з неба яблуко упало,
 Не упало б на сирюю землю,
 А на пташку малу чи велику;
 И птаство в поли табір розіклало.
 Коли ж лине соколів ватага,
 Лине грая, з города Крушева,
 Из палати славен-цар-Лазаря;
 Прилітає на Косове поле,
 З хижим птаством чвару починає;
 Розганяє пташачі ватаги,
 Наганяє на Ситницю-річку,
 Дере піря, дере з них нещадно,
 Усе поле Косове встилає,
 И Ситницю-річку каламутить.
 Тільки ж дарма, нема з того вжитку,
 Налітає сила птаства в-друге,
 Побиває соколів сизеньких;
 Знемогли ся ж соколи сизенькі —
 Летить піря на Ситницю-річку.
 Підняла ся ж темрява у гору,
 Заступила, затемнила сонце,
 А в темряві журавлі гасають,
 Та шумує гайвороня чорне.

Оттак снів ся другий сон цариці,
 И ще більше її истрівожив.
 З переляку вона пробудилась,
 Умивалась й Богови молилась.
 И умившись й Богу помолившись,
 Сумна сіла на мягкій постели,
 Похилила голову на руку,
 А слізеньки по обличчю длють ся.
 Обтирає ж ревні слёзи паня,
 Та йде, будить володаря свого,
 Володаря, славного Лазаря,
 Та до нього оттак промовляє:
 „Ой устань же, славний цар-Лазарю,
 „В ночі мені добрий сон приснив ся,
 „Може Бог дасть, то и добре буде!“

Славен Лазар тее зачуває,
 На Милицю очи повертає,
 Та до неї оттак промовляє:
 „Ой Милице, жінко моя вірна!
 „Що такого тобі догодилось?
 „Чого плачеш ревними слёзами?
 „Який тобі в ночі сон приснив ся,
 „Та чого ти так перелякалась?“

Ему паня тихо одмовляє,
 И ревне плаче та слізми ридас:
 „Ти мій пане, славен цар-Лазарю!
 „Чудний мені сон в ночі приснив ся:
 „Наче синє проломилось небо,
 „Ясне сонце на степ в траву впало,
 „По травици у річку скотилось;
 „Над рікою ж скачуть сіроманці,
 „Из криниці сонце досягають,
 „Та не можуть ёго досягнути —
 „Ой смалить їх грім та блискавиця,
 „Ясний місяць в морі потопас,
 „А по небі зорі покотилась,
 „И все поле нітьмою окрилось.
 „А по поли гайворони кряче,
 „По Косові журавлі гасаять —
 „Ясний промінь по-під небо вдарив.
 „Тогді мені другий сон приснив ся:
 „Наче зняв ся яструб, хижа птаха,
 „Из Стамбула, Костянтина-града,
 „Та сідає на Косовім поли.
 „За ним лине два шуліки слідом,
 „А за ними дві вороні-галки,
 „А за ними усе инше птаство,
 „Та сідає на Косовім поли,

„На Косові уз Ситницю-річку,
 „З обох боків поуз річку оіло,
 „Та у поли табір розіклало.
 „Коли ж лине соколів ватага,
 „Лине, грая, з царскої палати,
 „Из палати олавного Лазаря,
 „Прилітає на Косове поле,
 „З хижим птаством чвару починає,
 „Розганяє шташачі ватаги,
 „Наче вовки в полонині вівці —
 „Наганяє на Ситницю-річку.
 „Тільки ж дармо, нема з того вжитку,
 „Налітає сила птаства в-друге,
 „Побиває соколів ватагу.
 „Полягають соколи сизенькі;
 „А що пшці — то й ліку не має,
 „Скільки птаства трупом полягає:
 „Все Косово шірем устилає,
 „И Ситницю-річку каламутить.
 „Все Косово темрява окрила,
 „А в темряві гайвороня криче,
 „По Косові журавлі гасають;
 „Тогді страшно я перелякла ся.“

(Конець буде.)

ПРИГОДИ В МОЇЙ ПРОІЗДЦІ.

(Гумореска.)

„Подорожі образують чоловіка“ — сю гадку читав я вже дуже давно, в якійсь дуже красній книжці, хотяй в якій, пшці не памятаю. Книжка тая, а ще більше може бл. п. старенький мій учитель з шкiл елементарних, оповідаючий нам дива о чужих краях, виціпили в грудь мою непогамовану охоту до подорожованя, котра мене довгий час непокоїла и переслідувала. Пан учитель говорив як книжка, так красенько, так займаючо и з такою свідомостю річи, що ми, молоді школярі, порозтвиравши губи як воронята, з вліпленими на оповідаючого очима, сиділи тихенько — хоть мак сій, и думали о — другім свіданю або підвечірку, а кождий з нас, в наслідок того оповіданя пана учителя, набрав такої охоти до подорожованя, що був би цілим серцем вибрав ся в подорож на вакації хотьби сімлітні до дому....

Укінчивши елементарні школи, пішов я до висших, та ріс собі помалу, а в міру як ставав старшим, росла поступенно и моя пристрасть до подорожованя; а коли-и вже почув ся обивателем академії — неперечно великим чоловіком, моя подорожованія достигла пайвишнього пункту. Днями пересиджував я над Географією, атлантами, Глобями, описами подорожей, читав ріжні дотичні книжки, випитував о найменші подрібности подорожи тих, котрі були так щасливі, що дальше ніж я по за обрубом столиці наш старенький шар земний оглядали; а в ночі — ах Боже, в ночі! — їздив я то жидівською будкою, то поштовим возом, то залізницею, на пароходах, а навіть балонами в повітрію по цілій Европі, звіджував всі краї, люстрував всі столиці — то заплакав на руїнах старого Риму, зітхнув жалко над памятниками штуки и цивілізації Греків стародавних, мірив оком колосальні пираміди, купав ся в Мертвім морі, бив поклопи перед гробом Спасителя, то знов приглядав ся битві Іспанців з биками, заїдав присмаки повільних Англіїців, спивав пиво з Німцями, то числав сердечно на сотки пажми нашим сватам Москалям — оглядаючись однако, чи хто не схоче мені рівною віддати мірою. Іншим разом воював-ем з Ботокудами, Папуанами, Омбайцями и иншою диковиною, гніваючись на них особливо за те, що називали свої дівчата красними, а котрі, вірте мені, суть дуже а дуже погані. Іхати! іхати в світ далекий, куди би мя очи несли — була моя гадка, думка, мов бажанє, мій идеал! Іхати Гвалт, а тут всі кешені, як-ем мав їх щось двацять, почавши від верхного сурдута а скінчивши на камізельці; пусті, що аж лял бере! Ах кілько шістачків помандрувало на певні нумера на лотерію! кілько соток паперців реньскових перерахував я в душі, що мали мені бути нагородою за трафленє терно! кілько отче-нашів переклепало ся до всіх святих польских и руских, поєдиномо и всіх разом, щоби шістаки мої игрою в лотерію переіменили ся в ноти Банку народного віденьского! Де там! недоля якась лихая завзяла ся на мене, фортуна не засміяла ся навіть амбом апі екстрактом з вівіски лотерійної до мене нещасного!

Надійшли мої остатні вакації; весь мій маєток, до котрого належали також цияшки вбиті в стіну до вішаня ручника и образця святого Миколая, котрого так сердечно но надармо о виграну терна просив-ем, спакував я в одну скринку и приїхав до дому, з сильним наміром, вмочи на моім вітцю субвенції що найменче на подорож по нашій нецивілізованій Галичині. Але щож! шрії мої зістали ирїями, хіба щобим був вибрав ся в подорож на спосіб бл. п. Апостолів, піхотою — а до такого способу маандрівки мене

не конечно тягнуло. Нераз в поговорці з моїм татуном представив я їм, може ще краснійше и вимовнійше як бл. п. старенький мій учитель, хосен з такої проїздки, виказував документно, що я стану ся великим, ученим, досвідченим чоловіком,—переконував-єм, що певволенє мому бажаню єсть погрішенем против прав засадничих через ограничене моєі особистої вільности; все надармо! мої юридичні, філософічні, релігійні, практичні и теоретичні арбументациі не віднесли найменшого наслідку. Мій отець, на цілий потік красної моєі бесіди, відповідав усміхом, — и повторяв знать яко добрий католик слова святійшого папи Пія ІХ.: поп *possumus*, подаючи лаконічно яко повід неуділення мені грошевої підмоги на подорож — потреби вкладу в господарство. Що за проза, що за присталість в понятях! погадав я певдоволений — и відходив неохотний, опускаючи татуна, щоби дальше думати в шопі на сіні мою миленьку думку о подорожованю...

Моя витревалість и мій смуток, видно, перебили в кінци и глухе на мої просьби довгий час небо. Було то якось на початку Серпня, день погідний мав ся до заходу, — я, закуривши цигаро, усів в тіни, на лавці свого виробу и дивив ся на красне небо и на червоне лице сонця, що, нанікши землю цілий день немилосердно, йшло собі десь до моїх антиподів, щоби їм докучати. Нараз учув-єм легеньке поклепанє по рамени.— „О чім так думаєш?“ озвав ся за мною знакомий мені голос.

Я обернув ся: „Ах! а ти звідки тут взяв ся, Мільку?“ відповів-єм, побачивши мого доброго знакомого и давнійшого колеґу, — и зачали-сьмо сердечно витати ся, не видівши ся довший час з собою.

Мілько був мій колеґа від давних літ — разом ми все учили ся, разом переходили розличні колі долі школярської, темпераментом и успособленем ми згоджували ся на волосок, однако дивили-сьмо ся на річи, час вакацій пробував він у мене або я у него, тож не диво, що були-сьмо собі приятелями від серця—гейби другі Кастор и Поллюкс. Отець Мілька був частковим властителем села, мав отже вправді невеликий, але чистий, добре загосподарований масток, а що був запобігливий, чесний и працювитий чоловік, а Мілько єдишак у него — тож дім той мож було сміло назвати достатним. Задля слабого здоровля Мілько не міг дальше ити з нами в школах, — а укінчивши лімназию осів на батьківщині, и займав ся господаркою, що мало так довго тревати, доки би здоровле его цілком не поправило ся. Від часу нашої розлуки в школах не виділи-сьмо ся — не диво проте, що

не могли-сьмо досить навитати ся. Небавком прийшли мої родичі, посідали-сьмо всі в альтанці, и розмова йшла шпарко и весело о ріжних річах.

— „Знаєш, у тебе моя перша стація,“ озвав ся мій приятель до мене.

„Як-то, Мільку, чи гадаєш їх мати більше? Я гадав, що ти приїхав мене відвідати, та забавиш з кілька неділь?“

— „Дуже охотно учинив бим те, бо, як знаєш, все з задоволенєм пробував-єм в домі твоїх шановних родичів з тобою, але нинька инший маю намір. Ото послухай: отець мій виправив мене на переїздку, давши коні и потрібні гроші, щобим трохи розірвав ся — и поручив мені, знаючи о твоїй подорожманні, щобим тебе просив за товариша моєї проїздки. За границу, обіцяв мені отець, що поїдемо на безрік, а тепер мусимо обїхати хотьби всхідну половину нашого краю, звідати села, містечка, міста, поїхати в гори, а зрештою де нам сподобає ся. Маємо коні, гроші и час, здоровле и молодий вік — уладимо ся, як схочемо. Прибув я проте до тебе, щоби упросити тебе за товариша. Сди твоя охота до проїздок не щезла, сподію ся, що мені не відмовиш... но, згода?“

Гадав-єм, що серце мені трісне з утіхи... на відповідь став-єм цілувати и стискати Мілька з усеї сили. „Згода, згода! охотно поїдемо куди хочеш,“ відповів-єм и став рецитувати села на яких 10 миль до-вкола, через котрі мали-сьмо іхати.

„Знаєш, Мільку,“ став-єм правити в нападї доброго гумору: „я сподівав ся, що з кимось буду витати ся нині — бо права рука мене свербіла сильно від самого раня, рідкий гребінь упав мені три рази на землю; а колиж краяв хліб, ніжик, випавши припадково з руки, впав шторцом и застряг так сильно в землю, що ледви-м его витягнув: очевидно була то ворожба твого приїзду.“

Мій отець усміхав ся — всі давали мені ріжні питання, жартували з мене и дровичили ся — але я на все не зважав, сміяв ся враз з ними и так був добре успособлений, що розгнівати мене було неможливо. Надійшов час вечері. Тут знову балакали-сьмо всіляко, и аж когут запіявший на північ пригадав нам, що час удати ся на спочинок.

Товариш мій спав як вбитий, коли я ще думав о проїзді. Охолонувши з першої радости, став я в душі розбирати, о кілько та проїздка сповнить мої мрії. Га, їсть пес пса, як нема барана — гадав-єм; не увиджу я заграниці, не увиджу испанских биків, не

заплачу над Римом, не скупаю ся в Мертвім морі, не буду слідити звичаїв, обичаїв, установ, способу життя Ботокудів, Новозеландців, Філіппінців и иншої диковини: щож робити! то спізнаю хоть нашу Галичину, той „край медвежий“, котрий надармо трибували цивілізувати німецькі митці, а до котрого тепер и білі медведі полярні мають заглядати.

Вставши рано, я сейчас був готовий, бо окрім маленької скриньочки з шматем и одежею, скла на одно око, того незбутого товариша на моїй фанфаронаді в столиці, дальше помади на засівуючий ся вус, маленького кешенкового гребінця, мошонки грошевої, в котрій спочивали з собою в прикладній згоді картка лотерійна торічна з плястерком англійским замість грошей, и пушки на тютюн — не посідав-ем и крихіточки нічого більше. Гадав би хто, що та безгрошевість псовала мені гумор. Борои Боже! я тогді був зовсім в веселім настрою наших німецьких цивілізаторів, що, хотяй з пустими кешенями, худі и бліді, доходять до маєтку и об'єму тіла за помочю пудрів, малп и скрипок в проклятім медведячім краю.

Щастє, видно, усміхнуло ся мені на правду, бо и татуньо мої забули на своє non possumus и накормили по-трошки мою зголоднілу мошонку; мамуля причинили ся також датком и благословенством skutочним на дорогу.

Попрощавши ся зо всіми, поручивши сестрі пильнувати старанно песика мого „коракса“, усів-ем на візок Мілька и оба виїхали-сьмо з дому на мандрівку в світ Галицький. Не можу описати, що ся тогді в душі моїй діяло! Мав-ем пізнати нашу всхідну Галичину, той світ дивно мозаїкований Русинами рускими и руськими, Поляками римско-католицької и мойсеевої віри, Німцями, Вірменами, русоїдами, русофілами, ляхоїдами, ляхофілами, етимологами и фонетиками, обрядовцями и латинізаторами; мав-ем нагоду, зіткнути ся з людьми чорного, червоного и білого піднебіня, ріжної барви и ріжного понятя!...

Подорож йшла весело и скочно, особливо для того, що гостинець ново шутрований давав нам понятє приємної їзди по малєвниці. Погода була чудесна, все усміхало ся до нас усміхом високопрешодобних и преосвящених, а радість цілої природи об'являла ся безчисленим множеством жучащих и зичащих божків, живлячих ся смачно кровю уцтивих наших коників. Розмовляли-сьмо з Мільком о всіляких предметах з філософії, політичної економії, исторії природної, фізики, астрономії, словом вели-сьмо дуже розумну бесіду — так що в великім западі заведи почули-сьмо,

що половипа сурдута Мілька и мого випадила ся до крхтя, аж тогді, коли нас обох добре запекло. Невідступний товариш нашої їзди, циаро, скутило собі, видно, прислухувати ся тій мудрій напій розмові, и покинувши циарничку лежало собі свобідно на прикриваючих ся взаіжно полах сурдутів. Очевидно, невій повід до сміху, бо що до убраня виглядали-сьмо якби брата сямські.

По кількамидевій їзді затримали-сьмо ся на рогащі. Наче-кавни ся довго; щоби хто вийшов по гроші, стали-сьмо жиди з гори набирати — очевидно рег „ти“. Жив одукнув нас за такий непошаповок, а взявши ринского, обазав: „Коли-сьте рогачку переїхали, мусите строф заплатити: решти не видам.“ Сказавши, обернув ся, сховав ся до хати и зачинив дворі. Молода кров тим більше в тім неуцтивім поступку жиди увиділа злочинство. Очевидно злізли-сьмо з візка и стали-сьмо припускати интури до дверей и вікон, а коли то ніщо не помагало, загадали-сьмо з Мільком зробити жидови філя тиж, що заціпнули-сьмо двері від хати з двору, щоби не міг вийти; а щоби и переїзджючих не видів, загадали-сьмо замазати вікна хати глиною, що власне розмінена перед хатою лежала. Як загадали, взяли-сьмо ся сейчас до діла — позакасувавши рукави, стали-сьмо серед сміху мазати грубо глиною шиби. Робота була на укінчено, коли на гостівниці загуркотіло, а краспий повіз з двома панями затримав ся перед рогачкою.

„Гей там!“ обізвав ся голос з повозу; „ходіть по граші!“

Сей час, як був-єм обдертий и обпалений, заваланий ділий глипою, поснішив-єм до повозу, щоби відібрати гроші а при тім придивити ся ідучим. Але хто опише мій стид и зачудованє! Пані ідучі були мої знакомі з столиці, з значного дому, бо жінка и донька високого урядника, у котрого я з захованем великої етикети бував и за порядного и честного молодця уходив, а навіть — так мені бодай здавало ся — принав-єм пані до смаку.

„Чи то ви? що ж то робите?“ спитали обі пані разом зачудовані, а кинувши гроші на землю, казали фірманови іхати. Вже повіз в туманах пороху щез давно, коли я з мого стиду и остовпіння отямив ся; сейчас зібрав-єм розкинений гріш и послішив до Мілька, котрий, укінчивши мазанє вікон, сидів на візку и чекав на мене. Остатній бо був нам час до відїзду, бо жид, не могучи добути ся дверми, виліз на під, передер стріп и начав як навіжденний кричати на ціле горло: „Валт!! Не чекаючи довго, казали-сьмо затягти коні и сильним клусом спішили-сьмо утікаючи перед дальшою жидівскою напастю.

От и знов надарив ся новий предмет до розмови, сміху и забави, хотий властиво тим несподіваним здибанци з знакомими мені жінщинами трохи и згриз-ем ся. „Знаєш, Мілку!“ сказав-ем до свого товариша; „я дуже з того не доволен, що вони мене пізнали; навіть не знаю, як тепер викрутити ся, коли з ними зйду ся.“

— „А по-щож маєш признавати ся, що то дійсно ти був? Скажи, що о нічим не знаєш — випреш ся всего и буде добре.“

„Не можна — пізнали мене напевно; радь инакше.“

— „Га, то розкажи їм факт правдиво!“

„Також не можна, бо будуть дивувати ся, що за ринского метив-ем ся на жиді.“

— „Велика річ! скажи, що взяв 10 ринских.“

„Не випадає —“

— „Но, то почекай же! скажеш, що маєш брата цілком подібного до тебе и станеш їм оповідати сам, що твій брат мав таку а таку пригоду, и власне так зробив як ми зробили. Будеш нарікати на єго пустацтво тай справа якось при добрім крученю залагодить ся...“

Серед шпаркої їзди, розговору и сміху — зійшов нам весело перший день проїздки; спека, порох, пристрастне куренє цигар відібрали нам охоту до їжі;—аж коли сонце клонило ся до заходу, горячо зменшало ся, а ми доїзджали до села, аж тогді учули-сьмо змученє и потребу випочинку, їжі и напою. Вісім миль віддалили-сьмо єя від дому. Понеже не мали-сьмо нічого пильного до дальшої їзди, то постановили-сьмо в селі, до котрого зближали-сьмо ся, переночувати. Може о чверть миль від села, при скруті на приватну дорогу, стояла буда, импровизоване мешканє для вартівників. Коли-сьмо зїзджали до села, затримало нас двох добре підьохочених мужиків.

— „А що за одні?“

„Ну, та люде“ — була наша відповідь.

— „Ба! та що за люде? туди не вільно їздити людем — а звідки?“

„З Пацанова.“

— „А деж то той Пацанів?“

„На місяци.“

— „А чого тут їдете?“

„З приказом від бецирку, щоби всім паницям по кількадесять патиків вцідити.“

— „Маєте рехт, панове комісарі — їдьтеж, їдьте, а бийте найбільше жого сусіда Стефана, бо то найбільший в селі паниця;

я з ним вже два літа о Грунт мамин правую єя, та годі що видерти.“

„Ну, бувайте здорові — вьо!“

— „Гов! гов! чекайте!“ закричали мужики — „ни тут цісарска варта!“

„Ну, та щож нам до того?“

— „Скидайте солому з брички!“

„Подуріли-сьте? та на що? а якже ми поїдемо?“

— „Га, то не поможе! у нас є зараза на товар, є приказ всю солому від переїзджаючих відбирати — таке є цісарске право...“

Не помогла промова, просьба, гнів ні грозьба: раді-нереді, мужи-сьмо викинути до найменшого стебла солому, а посідавши на дні візка, на голих дошках ледви з тяжкою бідою вирвали-сьмо єя з напасливих рук пняних вартівників.

Приїхали-сьмо до села и заїхали до коршми. Коршма, хотяй лінша як церков и плебанія, була однак дуже мізерна, а вже ж дуже мало — як се звичайно на селі, лежачім дальше від публичного гостинця — могла заспокоїти жаданя струджених, голодних и сврагнених подорожних. Коли заїхали-сьмо на підсіне коршми, було темно. На гуркіт візка війниов жид з незміреним ліхтарем а малесенькою в шім свічечкою, подивив ся на нас від ніг до голови, не сказав и слова — лиш вернув ся до комнати, зіставивши нас в темноті, не знаючих зовсім місцевости.

Чекали-сьмо хвилю сподіючи ся, що знов хто з світлом вийде, щоби нас вивести з лабирінту корчемного підсіня и запросити до хати — але на дармо. Мусіли-сьмо злізати и самі на омацки добивати ся жидівского приюта. Я вибрав сторону всхідну, а Мілька західну до розвіданя сіней корчми. и оба йшли-сьмо з руками на перед себе витягненими серед сліху и парікань на темноту и на жида — в сторону, де нам на хвильку млаве світло шабасівки заблисло. Ідемо, аж нараз учув-єм лопіт, квік, хруньканє и розпучливий крик Мілька взиваючий мене на поміч. Хотів-єм бічи, алеж тут влетів-єм до якогось самотріску. Рій курей, качок, гусей привитав мене тисячом найчудійших голосів; хотів-єм утікати, але замість до дверей клітки, трафив-єм просто на невинні телятка, що сполошені несподіваними гістьми стали надо мною ревати. Не зіставало мені ніщо більше, як ім вторувати: — зачав я, Мілька и фірман під небеса кричати, що и помогло, бо на таке терцетове реванє товариачих, птичих и людских голосів вилетів жид зо свічкою — и поспішив на ратунок. Показало ся при світлі, що я

попав ся в загореджу сіней, де в райській згоді спочивали птиці ріжного роду з телятками; що до Мілька, то той, идучи різко на перед, упав на купу свіжого навозу, в котрім спочивали по днівнім труді, против воді и відомости господаря, трефні звіратка, котрим природа відмовила рогів знать для того, щоби світ від поколеня забезпечити.

Сподівали-сьмо ся, що утримуючий таку гостинницю буде нас бодай перепрошувати — але завели-сьмо ся! Він, замість перепросин, став нас еще лаяти, що-сьмо ему тільки райваху наробили. По взаємній перемові прийшли-сьмо в кінци до комнати. Задуха, воня горівки и простого тютюну — ударили нас неприємно на самім вступі. За шинквасом сиділа стара, поморщена, обдорта и нехарна жидівка в штернбіндях на голові з зачатою синією панчохою в руці; за столом розсіли ся вигідно в ріжних поставах обивателі села, покріпляючі ся для прохолоди галицько-сільским Але*). Коли вступили-сьмо до комнати, всіх очи звернули ся на нас; ми однако, не зважаючи на нікого, з густою міною перейшли ся кілька раз по обширній комнаті, а Мілько спитав жиди:

— „Дістанемо станцію?“

Жид, якби зачудований тим питанням, не відповів ні слова, тільки глянув на стару жидівку за шинквасом.

— „Га, хиба там з нами в алькирі!“ загаркотіла стара — „бо иншого місця нема.“

— „А дістанемо що з'їсти?“

— „О дістанете! єсть горівка, гулі, яйця.“

„Не велика потіха,“ сказав-єм до Мілька; але щож робити, пішли-сьмо оглядати наш нічліг. Описати его годі, та ласкаві читателі виобразять собі, як алькир жидівський на селі в коршні виглядає и що в собі крєє. Брудні бети, старі поломаші меблі, стара брудна одіж, барилки и фляшки з горівкою, незмірене число всілякого роду заставів селянами зложених, все в неописанім неладі — кілька книжок єврейських, ліхтарі мосяжні, кілька побитих склянок и філянок, куфер великий зелений, предмет зітхання безгрошевих а дотепних урльошників — словом як в ковчезі Ноя; двєрі пописані крейдою то углєм самими числами, представляючими довги селян, вікна поліплені папером, заложені шматкою або дощинками... Раді-нераді мусіли-сьмо прийняти на нічліг устелений барліг з хлопських кожухів, прикритий простиралом ніколи неправим,

*) Але (вимовляй: аль), пиво австрійське.

хоть з старости драгтивим. Казали-сьмо собі дати горівки — а наш фірман приніс нам різні добрі річи до їжі, котрі мої мамуня без нашої відомости нам в бричку вложили. Кохана мамуня! не забували ніколи на мене — а от и тепер памятали навіть на таку дрібноту а для нас таку велику річ, бо вибавила нас обох майже від смерти голодової!

Обмивши ся з пороху и покріпивши ся, мали-сьмо класти ся спати, коли двері отворили ся и станув перед нами підпитий селянин.

„Що там скажете, батьку?“ спитали-сьмо.

Селянин усміхнув ся, моргнув до нас кілька раз и вибелькотав з тяжкою бідою: „я... віт!“

„Ну! а щож доброго скажете нам, пане віте?“ спитав-ем.

Віт знов моргнув, усміхнув ся и сказав: „А ци то те... панове ось не лашки, що то бунтують ся?“

„Красну гісторію можемо ще з хлопами мати,“ сказав-ем по німецки до Мілька. — „Ні, віте, будьте спокійні, нам борше їсти и спати хоче ся, як бунтувати.“

— „Ага, та я то зараз пізнав, що ці, бо панове говорять по німецки — а то ви певне з бецирку комісарі? Дуже перецрашаю — я то так тільки жартом казав. — У нас хвала-бу товар вже не слабує, часом там десь на ратиці та на писки... У мого сусіда...“ хотів щось дальше говорити, але тільки моргнув, усміхнув ся и став сильно кашляти.

„Но, но, ми вправді з бецирку, але нині не час нам о тім говорити; — йдіть но а постарайте ся, щоби ми мали солому в сиджене. Пильнуйте добре, щоби зарази не привозили, а тепер на добраніч напийте ся там и за наше здорове. Бувайте здорові!“

Віт склонив ся нам бецирковим, моргнув ще раз радісно и пішов послухати нашого приказу, т. є. покріпити ся за наше здорове. О соломі забув бідняка и ми мусіли на голих дошках їхати добрий кавалок за село, аж нам удало ся купити кілька вязанок соломи.

Ніч перебули-сьмо найгірше; я лежав головою и ногами до гори, ож в ямі, Мілько знов головою и ногами на діл, ож на горбку по середині. Жиди товкли ся до пізна в ночи, а коли ся втихомирили старі, зачинали жиденята одно по другім виводити плачі в дивні голоси. Але в літі ніч коротка, ми молоді, тож перебуло ся то все якось з свободою и сміхом. Скоро світ покріпивши ся остатками провіяптів даних нам мамунею, заплативши за все в три рази більше жидам, опустили-сьмо коригу, не чека-

ючи на можливий рапорт віта о заразі товару, и гнали-сьмо скоро, щоби чим борше з села дістати ся. — Мимо того, що нічліг дав нам досить предмету до бесіди, постановили-сьмо однако нігде більше в коршмі сільській не ночувати.

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— Іван (Нечуй-)Левічний є тепер головний и майже єдиний представитель літератури малорускої в Україні, именно коли Стороженко умер, Костомаров від давна пише тільки по великоруски (хотя о малоруских темах), Куліш своєю „Історією возсоединенія Руси“ заняв трохи неясне ссановище, а Марко Вовчок не пише нічого ані по українски ані навіть о Україні. Ми вже в 3. н-рі допесли, що при самім кінци минушого року вишов новий, и то досить великий том его повістей (около 400 стор.), в котрім поміщена, крім двох коротеньких звісних читателям „Правди“ оповідань „Запорожці“ и „Не можна бабі Парасці вдержатись на селі“, довга повість „Хмари“, з котрої також дві частини були вже друковані в „Правді“: з 1873 р. „Новий чоловік“ и з 1874 р. „Елзамен“ (сего уступу в Київскім виданю нема). Небавом по появленю сих повістей вишли сєго року ще три твори п. Левіцкого: 1) *Унія и Петро Могила, митрополит Київский*, дільце популярне; 2) *На Кожем'якал*, комедія з міщанского життя київского, и 3) *Маруся Богуславка*, опера. Лишаючи обговорене сих трєх найновіших творів на пізнійше, зганемо тепер трохи докладнійше тільки за повість „Хмари“, користуючись головно критикою, яку помістив „Київскій Телеграфъ“ (газета виходяча 3 рази на тиждень в Києві, котра тепер, именно коли від нового року С. Петерб. Вєдомости перейшли під иншу редакцію, з всіх російских газет найбільше ще и найприхильнійше займає ся українскими справами). в 30. н-рі з 9. (21.) Марця с. р. Застерігаємо собі при тім, що пізнійше, коли сю книжку докладно прочитаємо, подамо и наш власний суд, коли-б він де в чім не згоджував ся з оудом „Київ. Телеграфа“.

Повість „Хмари“ представляє історію трєх родин, двох профессорів київської духовної академії, Туляка Воздвиженского и Канівця Дашковича, и полтавского поміщика Радюка. Дашковича назвали б ми отцем головної героїні, а Радюка головним героєм, коли б в повісти можна відрізнити головне від неголовного. В повісти діють три покоління: купець Сухобрус, отець жінок Воздвиженского и Дашковича, сі жінки в їх чоловіками и доньки їх, Катерина и Ольга з їх адораторами, — и середне покоління може в рівній мірі бути признаним героями як и наймолодше. А навіть в наймолодшій поколію київска институтка Ольга далеко менше героїнею, ніж хуторска полтавска панночка Галя, котра спо-

чатку притягає до себе серце Радюка, на котру тойже опісля без ко-
нечної причини забуває, а наконєць знов без коначної причини з нею
женить ся, зірвавши з Ольгою. В повісті представлені и два місяця
дійства — Київ з духовною академією, єї студентами, професорами, з
студентами університета, інститутом и село в Подтавщині в дрібними
и середними панями. Идею повісті не легко поняти; здає ся, автор хо-
тів показати, як безхосенна наука, як не твердо уґрунтоване виховане,
сли воно не проникнуте національним чувством, національними прямова-
нями, сли воно в руках чужих людей. Однако в повісті представлені
не наука и вихованє в загалі, хочби й чужі, а тільки семінарська наука
и інститутське вихованє...

Національні примованя в повісті має репрезентувати молодий сту-
дент Радюк. Але ж ціла єго любов до народа виражає ся тільки тим,
що раз трохи поміг хорій бабі, а звичайно тільки бавить ся в декляма-
ції та крім того ще надсакає паннам, котрим носить без ріжниць и
Шевченка и ґр. Монте Хріста. Навіть не маючи наміру ідеалізувати
київську університетську молодіж 60-х років, не мож вважати предста-
вителем єї такого пустого чоловіка як Радюк: досить згадати недільні
школи, щоденну школу, школу оільських учителів, спори українських
студентів з польськими в засадничих народних и соціальних питаннях и
много інших сторін тогдішнього студентського життя, котрі показують, що
лучші представителі єго займались чимсь поважнішим ніж те, чим зай-
має ся Радюк, а що тогді називано „горобцюванєм“. Так отже не мож
сказати, щоб ся повість п. Левіцького була удачна, ані в композиції, ані
в ідеї, ані в способі представлення головного репрезентанта тої ідеї.
Крім того вона надто довга и багато в ній повторяє ся, особливо
в описовій часті, в котрій однак подибують ся и прекрасні місця, ди-
шущі щирим чувством любови до Києва...

Красота декотрих описів, кількох ліричних місць, вірність пред-
ставлення життя хуторян, вірність и новість малюнку життя киево-поділь-
ських купців, студентів и профессорів академії, и декотрих черт життя
на пів схолястичних учених 40-х и 50-х років — все те в всякім разі
робить повість п. Левіцького цінним літературним твором. Зовсім вірно
и після натури описані и місцеві Фамусові и Загорбці, котрі по вече-
рі у проф. Дашковича зробили Радюкови репутацію „неблагонадежного“
чоловіка. „Такі панове не перевели ся и до сеї пори и скрегочуть зу-
бами бачучи, як сильно змінилася єуспільність и як значно упав їх
кредит.“

— **Розмова про земні сили, А. Іванова.** *З деякими додатками та
одмінами. Переклав на українську мову М. Комаров.* Київ 1875. 91 стор,
12.-и. — Се друга часть популярної енциклопедії, котрої перша вийшла
минувшого року п. н. „Розмова про небо та землю“, и знана вже й у
нас, в Галичці, з виданя „Просвіти“ (3-ю часть в великорускім оригі-
налі становить „розказъ о жизни земной“ [біологія], а 4-у „розказъ о жизни
человѣческой“ [соціологія] — але єї остатні дві части мають вже бути
слабші від перших). Ся книжочка складає ся з 7 частей, и містить найва-
жніші науки з фізики и метеорології: про воздух, про воду и пари,
про гук, про світло, про магнетизм и електрику и т. и. Від великорус-
кого первотвору ріжнить ся ся книжочка тим, що в ній дещо змінено

в укладі и в виборі фактів, особливо ж тим, що немало подавано, н. пр. о аеронавтиці, о росі, инеї, снігу и градї, о зеркалах, о штучних магнетях и електричній машині, а 7-ий розділ навіть цілий ново доданий: що вигадали люде, щоб краще дознатись про всі оці сили и як повернули їх на користь собі? (Говорить ся тут именно о барометрі, термометрі, побільшаючих шклах и телескопах, о компасі и т. и.) — Спосіб вложена є зарівню легкий и ясный, як 1-ої книжки; язык чистий народній; терміни більшою частю взяті або з народної бесіди (звукъ — гук) або з инших славянских языків (електрика — громовина).

— **Сборник малороссийских заклинаний.** Составилъ П. Ефименко. Москва 1874 г. Під тим надписом вийшла при кінци минушого року, видана московским „Обществомъ исторіи и древностей російскихъ“, книжка, містяча в собі 221 „заклинаний“ (т. є. шептаць, заговорів, прокльонів и т. и.) малоруского народа. Коли Великокуси мають два такі збірники своїх „заклинаний“, Сахарова и Майкова, малорускі „заклинанія“ являють ся тут перший раз в більшій числі зібрані и систематично уложені; перед сим виданям були тільки деякі поміщені в I-ім томі „Трудовъ экспедиціи“ Чубінского, а з галицких деякі (дуже небагато) в „Вѣнку“ (Відень, 1847). — П. Ефименко поділив в своїм збірнику „заклинанія“ на 8 відділів, цілком в той сам спосіб, як поділив Майков в своїм виданю великорускі „заклинанія“ — се задля того, як каже сам п. Ефименко, щоб легше одні и другі порівнювати між собою. Відділи тіє суть: 1. *любовь*; 2. *бракъ*; 3. *здорове и болѣзни*; 4. *частый бытъ*; 5. *промысли и занятія*; 6. *отношенія общественныя*; 7. *отношенія къ природѣ*; 8. *отношенія къ сверхъестественнымъ существамъ*. Крім головного тексту подані також и варіанти.

Поаяк „заклинанія“ з одної сторони важні для пізнаня народа и мітології, а з другої сторони легко можуть щезнути в самім народі через піднесене просвіти народної заведем шкіль, збудованем желізниць и т. и.: то треба бути вдячним п. Ефименку, що подав нам такий досить повний збірник того не маловажного літературного матеріялу. — П. Ефименко wraz з одним членом „юго-западн. отдѣла имп. географ. общества“ забирають ся видати ще другий повнійший збірник „заклинаний“ малоруского народа. Добре б було, щоби и з Галичини, як хто має або може зібрати до того матеріяли, післав їх для нового збірника (Адресувати найліпше „въ юго-западный отдѣлъ импер. географическаго общества въ Кіевъ“).

— В II. и III. кпжці „Ученій въ московскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ“ поміщені (між иншим) **Рестри всего війска запороского** після Зборівского договору з королем Яном Казимиром 1649 р. — більше ніж 38.000 имен. Між иншими многі з малорускої шляхти можуть знайти собі в тім списі предків и поправити теперішній польскій спосіб писаня своїх прізвищ (Чарних, Тарновских и и.).

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Хроніка російська.

1875, Цвітень.

Царські и народні свята у Цвітні. Пляство. Література популярна. Гр. Толстой, бр. Корф, Блінов. „Другъ народа“ и виданя „Соляного городка“. Просвіта народна и ряд. Розправи газетярські о народній просвіті. Молодіж. Література соціально-революційна. Університети. Війско. Література українска. Новий спис людности. Університет в Сибірі.

У місяці Цвітні в Росії цар святкував християни свої внути Оксани Олександровни, потім справляв у Петербурзі так звану майську параду, котра, хотя називає ся маевою, ніколи не відбуває ся в Маю а завше в Цвітню, раз через те, що царска родина чим скорше втікає в Крим, як тільки у Петербурзі пройде лід по Неві, а по-друге для того, що у Маю військо йде на літні квартири. Відгак цар поїхав за границу, и, як вже звісно, насамперед зустрічали его у Берліні з великою прихильністю. У тім-же місяці Цвітню почав ся у Росії той нігде инде незаний „пожарний сезон“, котрий після офіціального обрахунку нищить на 60 міліонів маєтків, а усю „деревяну“ Росію опалює до чиста впродовж 15—20 років. Так дала себе знати весна Росії.

Нарід російський святкував у тім місяці крім свята царського еще Великдень. Се свято обходять ся у Росії так, що не дуже може зарекомендувати тую землю з єї православними „обычаями“, котрими вона иногді хоче хвалити ся перед Европою. Як би хто схотів на первий тиждень Великодних свят аж до поминального вівтірка проїхатись Росією вздовж від Петербурга до Одесси, або й поперек від Бреста до Саратова, або піднявши ся в гору глянути на неї з птичої перспективи, побачив би невтішний вид. Уся Росія в ті дні, від Тавриди до Балтика и від Висли до Уралу, вкрита пнями, що або валяють ся на земля, або штульгикають, як то кажуть, „мыслѣтми“, се-б то ходять зикзаками. Уся Росія не гірку горілку й солодкі вина та меди більше ніж цілий тиждень, щоб не загубити старих своїх звичаїв; даремно пишуть про се газети, вираховуючи, що ціла третина часу у рік йде на різні свята, а з святами на пляництво! Той свободний час, в котрім би нарід не тільки міг відпочати по трудах, але й розвинути свій розум читанем книжок, він обертає на плятику и гультайство; як ми вже казали колись, не може не пити той нарід, котрий пляництвом а не працею мусить піддержувати баланс бюджету государственного по рознісі приходів и доходів царства російського. З другого боку, хоч би й хотів він свободний час обернути на читане книжок, то не найде їх так легко. Видань для народу нема в російській

имперії у рідній мові. Є великорускі популярні книжки, але й тих мало; історія їх писання дуже цікава. Колись у початку 60-х років, коли всі пани загоріли ся послугувати „меншому братови“, граф Л. Толстой розпочав був у своїй часописи „Ясная поляна“ видавати дуже гарні розкази, котрі могли читати ся не тільки малими хлопцями з простого великоруского люду, але й старими людьми. Але граф одвернув ся скоро від простого народу й почав писати романи з великого світу, яку працю и тепер веде у „Русскому Вѣстнику“ у новім своїм романі „Анна Каренина“; тим романом на безрибї не можуть нахвалити ся тепер російські рецензенти. Після Толстого ще оден пан розпочав свою службу народови, вже українському, в Верхньодніпровскім повіті Катеринославскої губернії. Се був барон Корф. Писав він дуже багато, але з того всього не було нісна, бо пустив ся у високу педагогіку, а не маючи талану, який був у другого російського педагога Ушинського, книжки свої писав так сухо и такою мовою, що їх дуже скоро почали лягати усі критики. Їму хотіло єя дійти до того-ж, до чого простував и граф Толстой, щоб мову приблизити як найбільше до народної. Толстой у своїй „Ясной Поляні“, багче, практикував иногді и таку методу, що завдавав хлопцям з своєї школи написати який-небудь розказ. Вони писали, а він, поправивши трохи склад, оставляв туюж мову и усі ті ідіоми, які уживали самі маленькі автори. Школа Толстого була в Бѣлевскім повіті Тульскої губернії — у тому місці, де и в старовину, як пише Костомарів в своїм романі „Кудеяръ“, жінка Кудеяра, приїхавши з України, найшла усе чуже, и хати и людей и звичаї и мову. Барон Корф же, яко „истинный сынъ“ нинішній Росії, хотів на старі місця Запорожя черенести тую Тульську мову графа Льва Толстого. У сему напрямку він пішов ще дальше и мабуть, покористувавши ся народним великорусским словарем Даля, повводив в свої книжки такі слова и такі ідіоми, котрі можуть зрозуміти хіба тільки Костромичі та Ярославці, бо їх не поняли навіть критики-педагоги, котрі ляляли єго за дуже великий великорусспзм. Якими б не були напруссистами критики книжок пана барона, хоч вони може у політиці й стояли б за те, що краще для самих Українців, коли старе їх село Половиці буде звати ся „Екатеринославомъ“: а всеж таки усі заговорили про неможливість вводити у школу не тільки катеринославскої губернії, а й загальною таку мову, котрої насамперед учитель мусить вивчитись из словаря Даля. З другого боку на своїй „невгавгавучій мові“*) барон Корф у своїх книжках „Малютка“, „Нашъ другъ“ понаписував такого, що по просту вишло як горох з капустию: тут було й про те, як треба садити квочку, щоб вивела курятка, и як треба „судосберегательні“ (позичкові) товариства закладати и як писати просьби у суди, — не було одного лиш пляну й зміслу, котрий дав книжкам Ушинського „Родному слову“ и „Дѣтскому міру“ велику славу помежи педагогічними книжками російськими.

*) Беремо собі вираз з „Ківолянина“, котрий думає заглушити на Україні дух народної самовіжі, проізажуючи над Українофілами и їх книжечками, котрі, він каже, пишуть ся не по українски, а „по-невгавгавучему“.

Торік у „Новому Времени“ з'явився був роман, у котрому автор хотів намалювати, як Корф з своїми „Малютками“ і розправами про „Обученіе грамотѣ“ дбав тільки о свою славу, яко педагога, а зовсім не думав служити Українському народови и его просвіті. Але через поміщене того роману газета була закрыта и не знати тепер, чи з'являть ся той роман цілий в друку. Діло, котре розпочав барон, само себе вбило, не маючи ніякої реальної підстави, и тепер, як писали недавно кореспонденти з Верхнедніпровского повіту у столичні газети, школи у сѣму повіті не можуть навіть и називати ся именем шкіл: школярі в них мерзнуть, бо зимою вітер дме у хату крізь розбиті шибки, не мають на чім сидіти, не мають чим писати, нема на чім учити ся и т. д.

Був ще оден педагог у Росії в остатних часах, Блінов, котрого розмалёваний буквар під заголовком „Наглядная азбука“ дістав нагороду на Віденській виставі и котрого книжка „Ученіе свѣтъ, а неученіе тьма“, містяча у собі повний курс так званого в Росії „родиповѣденія“, теж викликала не малу похвалу; але коронований за его систему Віденською виставою буквар був скоро заборонений російським рядом зовсім, не тільки задля ужитку в народній школі, — и друге его видане було спалене. Міністерство просвіти закрыло ще одну часопись видавану для учителів під назвищем „Школьная жизнь“; тепер, як глянути на популярну літературу, яка є у Росії, мабуть ні на що буде дивити ся. Остала ся тільки виходяча у Києві часопись для народу „Другъ народа“ — одна на усю Росію з такого рода часописей, та ще виданя „Соляного городка“ у Петербурзі.

Про перву газету, видавану п. Андріяшевим (Київским Маратом), нема що багато говорити, бо вона веде ся вже кілька років без всякого певного напрямку, и нарід українский, для котрого вона призначена, з-роду читати її не буде, вже для того самого, що найголовніша сторона популярної книжки, мова, там зовсім не народна. Про виданя ж „Соляного городка“ почала тепер розмовляти російська преса, через що й ми думаємо, не буде лишнім, хоч трохи познакомити з ними наших читателів. „Соляний городок“ завів у Петербурзі бувший поліцеймайстер столиці п. Трепов, котрого имя знане в цілім світі з заведеня у Росії порядків тайної и явної поліції. Зложено окрему „комісію“, збудовано гарний музей педагогічних підмог, и почали всі, хто хотів, давати виклади для народу, беручи за се по 5 копійек від особи. Мисль була дуже гарна у основі, через що й Москва у себе теж хоче тепер завести такі-ж „народныя чтенія“. Але згод тих „чтеній“, як оказало ся тепер, був зовсім инший: тим заводом адміністрація хотіла в свої руки забрати монополію на просвіту народа, як забрало вже її міністерство просвіти.*) Книжки за їх ініціативою видавані суть дуже слабенькі, так що нарід їх не читає, а тільки слава є, що щось робить

*) Недавно в Харкова просила интелігенція, щоб и у сїм городі дозволено було завести виклади для народу; але ряд не дозволив того, обіцявши з початку виробити оден загальний план тих лекцій не дозволяючий ніяких місцевих відмін.

ся для народної просвіти, 80.000 примірників книжок, в котрих передруковані були найкращі з „читеній“ Солоного городка, не пішли в наряд, а барон Коссінский, котрий взяв ся був на свої гроші друкувати їх и розпродувати на ярмарках по селах и містах, вже з кінцем минушого року просив взяти від него се діло. Тепер же взяли ся до тих книжок критики, и в однім з остатних н-рів „Дѣла“ хтось показав, що книжки тії писані не тільки без жадного розуміння законів педагогіки, а навіть и без всякого змислу, а помилками у коректурі, у мові и в самім змісті їх. Газети російські підхопили сміливе и правдиве слово критика и через свята займали ся глузуванням з пияцтва російського народу и з книжок, котрі ему замість горілки хотять піднести его „друзья“.

Як розвивати ме ся у Росії дальше популярна література, коли графи и барони покинули думку про народню освіту, не знаємо сказати. У „Складчині“, літературному альманаху виданому торік на користь голодаючих Самарців, був оден душе гарний вірш, в котрім автор его так сказав: „Ми дуже щедрі, щоб давати хліб нашому народови, коли він голодає. Але що би ми сказали ему, як би він попросив у нас „духовного“ хліба? — Мусіли б признати ся, каже сам в відповідь, що такого хліба ми не запасли ще для нього, що й самі его не маємо.“ Сі дуже невідхлібні для російської інтеллігенції вірші дуже вірно характеризують нинішнє положенє. Графи и барони покинули „просвіщати“ нарід и весті его „за сучасними огнями“; а народовці російські не дбають про нього, хоч може й хотіли б теє робити. Для нас цікаві новіші розправи журналів и газет російських в ділі народнєї просвіти — особливо через те, що вони вясняють становиско того найголовнішого питання з життя народа. З горячої полеміки, котра веде ся тепер помежи російськими педагогами, можна бачити, що там є два або й три стороництва: одні налягають на те, щоб в народних школах завести між розмовами учителя з школярами — також науку де-чого з космографії, геології, хемії, фізіології и з інших природописних наук; другі бажають, щоб школяр вмів тільки читати, та учив ся катехиза та граматики, бо природописні науки по їх переконанню ведуть до атеїзму. Перші хотять, щоб як найширше розростали ся пові учительські семінарії, котрі давали б більш просвічених и знаючих методи учителів; другі — жалують, що священники в дяки сільські, котрі доси мали монополію наuczуваня, тратьте її що-раз більше и більше. Нема що казати, що першого напрямку люде — Петербурські літератори и педагоги, а второго клерикального — московські, помежи котрями найголовнішим їх представителем зъявив ся Цвѣтков у „Руському Вѣстнику“. Граф Толстой, викликавший теперішню полеміку, не стоїть ні на сій ні на тій стороні, а тільки почав лаяти нових педагогів за їх доведене нової наглядної методи до абсурду, виходячи ще з особистого якогось патріотичного погляду, котрому не подобає ся, що нові методи переняли нові педагоги від Німців. Педагогічні журнали усі, які є у Росії, підняли ся против сєго глузуваня над ними Гр. Толстою и старають ся захистити свій напрямок. Вони виголошують, що для народних шкіл мусять бути просторі хати, добре зроблені ослони, гарні книжки и такі учителі, котрі окрім своїх фахових знаній мали б

ще й знаня з фізіології, психології, антропології. „Вістникъ Европы“, котрий, помимо того, що став пропагувати спирітизм и рух отоликів (яким у нас, в Галичині, займано ся 1853 р.), усе таки стоїть за справжню освіту, помістив розумну статю про педагогів-дяків. Він прозиває їх остатними з могокан, вказує на те, що, хотя попи та дяки учили Россию трохи не 1000 літ від самого Ярослава, але до посліднього часу народ жив у страшній тьмі, тогді як книжки „нових“ педагогів Ушинского, Евтушевского и и. розходять ся десятками и трохи не сотками тисяч примірників. Другі газети, як „Недѣля“, тільки глузують з цілої сеї педагогічної війни и показують, що „нові“ педагоги нічого нового тепер не дають окрім полемічних слів, а — що гірш усёго — переймаючи від Німців методи, не знають того народу, для котрого хотять працювати. Ціла ся борба літературна помежи педагогічними таборами російськими доказує тільки те, про що ми вже казали колись, недостачу сил и змоги до народнєї просвіти. Скільки б не кричали літерати про освіту, про єї потребу для народу, про найкращі методи й підмоги, нічого тут не вдіє тєє царство, у котрому на 75 мільонів народу (як не лічити сюди ще Кавказу, Сибіри и Середнєї Азії, а то й на 86 мільонів народу) иде всёго 860 тисяч карбованців на рік на сільські школи. З другого боку, скільки б не силкували ся журнали показати, що теперішні популярні книжки Солонного городка — Бог зна' що, а не книжки, усе ж таки кращих книжок не буде, бо сил. літературних, котрі працювали б на сёму полі, и нема й не буде, бо діло поставлено в самі тяжкі бюрократичні дуби.

Тая молодіж, котра б могла віддати и талан свій и працю на се діло, за рухи демократичні забирає ся під арешт и заоуджує ся за соціялізм, сепаратизм, комунізм и инші тяжкі переступи. Ряд не хоче допустити, щоб до народу говорено и єго мовою и про все те, чого він хоче знати; народовці ж, які є найбільш помежи Великоруссами а то й помежи Поляками и Українцями, бажали б и мову у популярних книжках бачити не ту канцелярийну, якої держить ся міністерство просвіти, а народну, живу, и хотіли б розказувати народови про ті соціяльні відносини, за які він найрадше слухає и яких він надієв ся після „великих реформ нинішнього царствования“. Але не бачучи можливости сказати всё, що вони б хотіли и що узнають конче потрібним, и вважаючи границі, які дозволяє цензура до обговорюваня таких питань, недостаточними, вдають ся в соціялізм з революційним рухом. З того и виходить тая страшна колотнеча, котра збурує тепер російське царство. Богато молодих и талановитих сил з Великороссїв, котрі вдали ся в той рух революційний, перед висліджуванем поліції мусїли втікати за границю. Ся еміграція росте що дня, порозбиває ся вже на партії під проваторством тої або другої особистости (Бакушіна, Лаврова и и.). Далекo від рідного краю видає воєн або журнали и книжки для своїх неофітів,*⁷⁾ або пише книжочки для народу,

⁷⁾ Такі на пр. видає так званої соціяльно-революційної партії: „Государственность и анархія“, „Историческое развитие интернационала“, „Анархія по Прудону“ або цілий журнал „Впередь“; книжечки для народу суть и пр. „Хитрая механика“, „Четыри браты“, „Емельян Пугачевъ“, „Исторія французскаго крестьянина“ и и.

у котрих хоче підбурити его до революції. Чи революція, яку хотіли б підняти сі російські соціалъ-демократи, конче потрібна и користна для Росії и самого народу російського, о тім сумніваємось; не будемо и про те казати, чи вона можлива: — одно дуже ясно видно, що єя діяльність еміґрації що-дня збільшує у Росії реакцію зі сторони ряду. Лякаючись заграничних революційних книжок, котрі удає ся таки еміґрантам провозити у Росію, ряд приказує арештувати кожного молодого чоловіка, котрий попаде ся з такою книжкою (кажуть, що тепер по тюрмах сидить вже коло 700 людей, над котрими скоро почне ся суд); студентів, що окрім того ще й дома бувають, виганяють з шкіл, розсилають по різних городах и т. и. А вверху всього того йдуть від ряду цілі купи нових приказів, ограничаючих дуже свободу науки. У сьому місяці на пр. вийшло таких приказів два. Бажаючи покарати студентів вищих шкіл за читанє забороненої літератури, цар приказав зложити нову комісію задля перегляду університетского уставу (під председательством Делянова); ся комісія мусить побільшати контролю над викладами університетских професорів, котрим також ряд вже не довіряє. Другий приказ дотикає ся книжок, котрі могли б читати салдати. Мабуть у якогось з них найшли заборонену книжку; через те тепер приказує ся ім тільки ті книжки читати, котрі ім санкціонує ротний командир своїм підписом. Кождий жовнір (а поміж ними у Росії від сього року будуть вже и дворяне) мусить книжку, яку здобуде, давати начальству до підпису, а командир поперед, ніж підпише її, мусить її перечитати та й добре додивити ся, чи справді вона вийшла у Росії, чи то так тільки підписано, як и справді підписують еміґранти на своїх книжечках „Москва“, тогді як вони видані де у Женеві.

До чого дійде той розлад помежи рядом и лучшими силами молодіжи російської, не можна до тепер сказати нічого. З наведених нами дат видно тільки, що ані одна ані друга сторона не хоче уступити. Молоді соціалісти не хотять и чути ні про яку лєґальну діяльність у себе дома, котрою вони при своїх інтеллігентних силах могли б багато зробити для літератури, переживаючої якусь аґонію. Нам прийшло ся раз зустріти одного еміґранта-Українця: „Чом не хочете Ви писати по українски для свого народа таких книжок, котрі обьясняли б ему его соціалні права після Ваших нових реформ?“ питали ми его; „атже-ж простий нарід українский не знає добре законів „Положення о крестьянах“, порядків у нових судах ваших, прав, які він має у земских повітових и губерских радах (собраніях), законів про повинність военну, про податки, про робочі часи и таке инше. На Вашім місци ліпше було б розьявляти ему се все, аніж втікати за кордон!“

— „Як би ми й схотіли завести яку популярну літературу про сі діла хоч на самих лєґальних підставах, то зараз нас и позабирали б у тюрми!“ одповів він; „саму безвинну книжечку, котра б дотикала ся соціалного становища мужика, ряд тепер не пустить в друк. Через те — краще з заграниці писати ему, що сам думаєш.“

И пишуть народовці такі книжки то у Цюриху то у Женеві, а іх товариші, що провозять ті книжки в Росію, йдуть у тюрми. На-

рід же-ж остає ся в тім стані, в якому и був. Правда, для великоруского народу можуть знайти ся хоч які небудь книжки, видані школою їх „нових“ педагогів. Українці ж, як видно з того, які бібліотеки закладають для себе штундисти й шолопути, остають ся й доси при старій церковно-славянській літературі XVII. и XVIII. столітя. Кілька тисяч примірників книжок, виданих в Києві, котрих може б вистарчило на які два-три повіти нашої Галичини, не можуть, як видно, дати досить „духовного хліба“ кільканадцяти мільціонам українського люду, и мусять він читати те, що зготовлено було для нього ще давно.

Оставляючи се питанє про нарід, про котре почали міркувати й представителі буржуазії російської на з'їзді фабрикантів машин и горних заводчиків, обертаємось до тих фактів діяльності ряду російського, про котрі звістки принесли нам газети. Зробивши спис жидівського населеня, загадав ряд на 1876 рік заповісти загальний опис людности цілої Россії, бо статистичні цифри з остатнього опису 1858 року вже не вистарчають тим мілітарним цілям, за для котрих роблять ся у Россії такі „перениси“. Треба знати, що так звані „ревізії“, котрих від 1722 до 1858 було десять, дотикали ся тільки оподаткованих станів люду російського: вони давали знати, скільки доходу може дати царство и скільки жовнірів може поставити. Після воєнної реформи, котра притягла усі стани до жовнірської служби, тепер треба зробити загальний опис усіх станів, який й думає ряд заповісти на будущий рік. Тепер по царському приказу вже роблять ся до того заходи. Зміцнюючи дома воєнну силу свого царства, цар не хоче забувати й того значіння своєї сили у Європі, на котре указують тепер заграничні газети: літом сього року він хоче вже у своїй столиці зібрати конгрес міжнародний по старому питаню о „звичаях війни“. Побільшаючи славу свого царства воєнними силами, він не забуває й діл просвіти, и хоче вже дати Сибірі новий університет, о котрий просив єго генерал-губернатор Казнаков. У сему краю, чи цілій частині світа, на котрий звернули увагу за остатні часи праці Ядринцева, Ровніського и Географічного Товариства російського, починає ся якась нова жизнь, викликана боротьбою мішаючих ся рас славянорускої и азиатської: одні (Ядринцев) кажуть, що там з тої мішанини народів утворює ся вже якась окрема місцева народність, котра, помимо того що псує ся сивілітичною заразою и дає тільки ідіотів и кретинів, усе таки вже починає заявляти свідомі переконання в децентралізаційнім дусі; через те вони й стоять за єї самостайність. Другі ж думають, що треба Сибір як найбільше переймати російським впливом, и, стоячи за культуртрегерство російське, нагадують тим відносини Німців до нашої — Буковини. Шлях збудована там університету тим має ціну, що він покаже, на скільки можна надіяти ся на самовіжу Сибірі у сему ділі.

Такі важніші прояви життя російської громади и літературно-наукові справи казали ся за місяць Цвітень. У тім-же місяцю розпочав свої засідання з'їзд фабрикантів машин и горних заводчиків; але єї засідання, котрих дебати були дуже цікаві з економічного погляду на продуктивність Россії, затягли ся й на Май, через що ми розкажемо про них окремо у послідуючій хроніці.

СЕГОРІЧНА СЕССІЯ ГАЛИЦЬКОГО СОЙМУ.

Сегорічна сессія галицького сойму краєвого зачала ся 6. (лат.) Цвітня, а скінчила ся 29. Мая. Через той час відбули ся 34 засідань соймових. Матеріалів до нарад достарчили: ряд своїми пропозиціями, Виділ краєвий своїми справозданями и внески поодиноких послів в соймі.

Ряд вніс с. р. 7 пропозицій: замкнене рахунків и прелімінарів фондів індемнізаційних, внески о територіяльній поділі краю и обняттю домів примусової праці (поправи) в варяд держави, наконець проекти устав: о мірах и вагах метричних, о компетенції судів в справах сервітутових и о охороні власности полёвої.

Виділ краєвий вніс 32 пропозицій, з котрих найважнійші устава доріжна и устава о піднесеню хову худоби. З незалягоджених на остатній сессії справ устава громадска не була взновлена, а устава пропінаційна знаходила ся в старій, на попередній сессії вибраній комісії.

Від поодиноких послів вплинуло 38 внесків, з котрих важнійші: внески пп. Тишковского и Кржечуновича о знесеню пропінації за винагородою дотеперішних властителей, внески кс. Стемпка и п. Андрійовского против пиянства, внесок кс. Стемпка против лихви (о ограниченю стопи процентовой), внесок п. Гавзнера о побільшеню числа послів в міст, о Качали о введе руского викладового языка в 4-клясовій так званій гр. к. взорцевій школі у Львові, д-ра Антоневича о зміні устави о викладовім язичі в школах з справедливим увзглядненем Русинів, п. Білоуса о заложеню шкіл ремісничих и промислових и шкіл низших реальних, п. Гавзнера о заложеню медицинского факультета в Львівскім університеті, п. Скржиньского о заложеню другої реальної школи у Львові, п. Гошарда о установленю 37 инспекторів шкіл народних (замість фактичних 30), о. Крижановского о розширеню науки німецького языка в школах народних и середних, угодвий внесок п. Каміньского о уладженю відносин польскої и рускої народности, Андрійовского о уреґульваню належитостей правних, п. Сівца о знесеню рад повітових и деккі інші.

Найважнійші ухвали соймові, котрі підлягають ще санкції цісаря, оуть: устава пропінаційна, устава полёва и устава карма против пиянства. Уставу пропінаційну принято після внеску п. Кржечуновича, на котрий згодив ся и рядовий комісар; заходить проте обава, що устава ся буде санкціонована, хотя 37 послів Русинів и селян внесли против неї протест. Устава ся установляє, що теперішні властители пропінаційного права вишинку и продажі напоїв (в селах — міст вона не обовязує) вістануть при сім праві ще (найменше) 26 літ, по тім же часі тратять теє право, однако дістають за те винагороду увискану з оплат складаних шинкарями и и. — и зістають на вічні часи в поодіаню одного шинку. Ся остатня точка зовсім неутралізує цілу уставу; бо, як справедливо и на підставі дат статистичних виказав Dziennik polski, далеко більше число сіл має и може мати лиш по однім шинку. — Користнійша є устава полёва, ухвалена на внесок

ряду, маюча цілею хоронити власність полёву, щоб люде другим шкоди не робили. — Найхосенійша ж з згаданцх повисше трёх устав в устава карна против пияства, ухвалена на внесок ксёндза Стешика и селянина Андрійського, накладаюча кари грошеві або арешту на пияниц и шинкарів и вкладаюча обовязок на жаңдармерію и инші органи безпеченства доглядати точного винюваня сеі устави. Гроші за кару стягані вдивають в громадску касу на фонд місцевої позничкової каси.

Горачі и довгі дебати веди ся о зміні давної, дуже несправедливої для громад а користої для панів устави доріжної. По стороні громад станули сим разом крім всіх селян послы рускі (окрім о. Завадовского), найбільша часть послів з міст и навіть деякі з властителів більших посілостей, так що мож було мати надію на релятивно користо перевердене сеі устави. Однак що не прийато проекту ані після внесеня більшости ані меншости коміссії доріжної, лише внесок п. Гневоша, щоби цілий проект звернути назад коміссії, котра б мала давнійше право декотрими новими постановами доповнити (и постановити, як має двір причиняти ся до доріг, сли не буде давати матеріяли): то цілий проект застряг в коміссії и не прийшов другий раз під нараду сойму.

З ухвал соймових, не підлягаючих санкції монарха, деякі також суть немаловажні або бодай интересні. Занотуємо з них имено слідуєчі: Сойм відкликав свою ухвалу з 1874 р., постановляючу заложити сталу публичну школу ветеринарії wraz з школою кованя коней и з шпиталем для звірят ві Львові, и ухвалив завізвати ряд до заложеня такої школи, жертвуючи на те фунт з будинком и річну субвенцію з краевого фонда и застерігаючи собі, щоби викладовий язик був польскій (поправку „и рускій“ більшість соймова відкинула). На петицію комітета, завязаного для спомагання священників-емігрантів з Холма, рішено на туюж ціль виплатити 3000 зр.; уладжено організацию шпиталю у Львові и закладу для божевільних в Кракові; выражено (на внесок п. Андрійського) конечну потребу радикальної реформи законодательства о належитостях правних и ухвалено завізвати ряд до найскоршого переверденя тої реформи, а тимчасом до усуненя в дорозі адміністраційній деяких похибок и вадливостей в застосованю теперішних законів и принципів о належитостях правних. Интересні були дві дебати о Раді шкільній краєвій. Перша позстала при предложеню справозданя бюджетової коміссії о прелімінари шкільного фонда на р. 1876. Ся коміссія змінила була досить значно прелімінар, уложений Радою шкільною и предложений соймови; однако гр. Голуховскій, яко президент Ради шкільної, виступив дуже горячо в обороні єї прелімінаря, и тогді кілька послів польских внесли, прийати прелімінар після жаданя гр. Голуховского и предложеня Ради шкільної, щоб тим Раді шкільній насупротив напастей в Віденськім райхсраті объявити повне довіре. Сөй внесок и прийато. Другий раз закініла дуже горяча борба о Раді шкільну між п. Ковальским и др. а Поляками при укладаню бюджету, коли п. Ковальскій вніс вичеркнене ремунерацій для членів Ради шкільної. В обороні Ради шкільної виступив и комісар рядовий, и дебата прибрала дуже дразливий характер. Наконєць п. Скржинскій

поставив внесок, щоби сойм формально ухвалив вотум довіря для Ради шкільної; тогді рускі послы опустили сялю, а позіставші послы (польскі и польско-рускі, як о. Завадовскій) одноголосно ухвалили вотум довіря; о. Качала не вийшов з салі, але сам оден голосував против.

Многі справи (особливо такі, котрі не належать до компетенції сойму) рішив сойм в той опосіб, що ухвалив завізвати ряд до переведеня іх чи то в дорозі адміністраційній, чи уставою державною. Так на внесок ко. Стемпка ухвалено завізвати ряд до ввєднєня уставн (протів лихви), ограничаючої стопу процентову при позичках; прийато внесок д-ра Гошарда, щоб ряд установив в Галичині, так як того обовязуюча вже устава вимагає, 37 инспекторів окружних, замість поставлєних ним дотепер лиш 20; ухвалено завізвати ряд до заложєня другої реальної школи у Львові и Кракові (внесок п. Скржиньского) и медичного факультету в університеті Львівскім (внесок п. Гавзнєра); дальше ухвалив сойм віднєстиь до ряду, щоб при экзаменах правничих у Львові и Кракові право польске було назад, як давнїйше, предметом обовязковим (внесок п. Скржиньского); в той сам опосіб ухвалив сойм (на внесок п. Дунаєвского) рівночасне відбуванє вакацій в університєтах и середних школах (о скілько можна, в Липию и Серпню); ухвалено номноженє чюла лікарів повітових, установлєне посад повітових вєтеринарів и реформу дотеперїшого опособу щєпленя віспн, упорядкованє тариф желізничих и сполучєнє в-одно теперїшних а будову нових желізниць в Галичині, и в.

Деякі справи переказав сойм віділови краєвому. Суть то найбільше пєтиції, котрі після спеціальних ухвал відослано до Віділу краєвого для залагодженя, подаючи звичайно враз и опосіб того залагодженя; на остатнім засіданю соймівім відослано загалом всі незалагоджені в палаті пєтиції до Віділу краєвого не всказуючи напрямку, в якім мають бути залагоджені. З инцих справ переказаних Віділови краєвому суть найважнїші: внесок о. дра. Крижановского, щоби німецький язик зачавши від 2.⁽¹⁾ клєси в школах народних був предметом обовязковим, а в середних школах щоби крім науки язика німецького в низших клєсах найменше оден предмет а в высших найменше два предмети викладали ся по німецки. Потреба науки німецького язика в народних школах мотивована тим, що язика того потрібно до війска!!! Сойм відослав той внесок, підписаний 37 Рутєно-русокими и сєлянами, до Віділу краєвого, щоб тойже в порозумїню з Радою шкільною внесок розвідав и потому здав соймови справу. — Також відослано до Віділу краєвого внесок п. Білоуса звиваючий ряд до заложєня шкіл гончарства, гарбарства, кушнїрства, дротярства, садівництва и рїльнїцтва в рїжних місточках краю. Віділ краєвий мєє в порозумїню з Радою шкільною, статистичним бюром и Львівским промисловим музеєм розвідати найліпші місцевости для проповованих шкіл и зажадати відтак від ряду заложєня тих шкіл. Так само и другий внесок п. Білоуса о пониранє у ряду старани декотрих міст заложити у себе низші школи реальні відослано, яко пєтицію, до Віділу краєвого. — Агрономїчну школу в Дублянєх, удержувану товариством господарским, ухвалєно в засаді прийяти на краєвий фонд и поручєно Віділови краєвому вєсти в тім

ділі дальші переговори, також уложити програму організації и етат тої школи.

В загалі сойм, після виказу *Gazet-и Lwowsk-oi*, на остатній сесії повяз до 36 ухвал підлягаючих санкції корони, около 55 ухвал не підлягаючих найвисшій санкції, рішив видати до 30 завізань до ряду и переказав 50 и кілька справ Виділови краєвому. Важних справ однако рішено зовсім не багато, а не рішено деякі такі, котрі власне для Русинів мають більшу вагу в соціальнім або національнім згляді. Се именно справа доріжна, внесок угодовий п. Каміньського и внески язикові о. Качали и д-ра Антоневича. (Сі три послідні або не були зовсім передані ні якій комісії або не прийшли з комісії до палати.)

Внесок Каміньського такий: „Зваживши, що в нашім краю живуть дві народности, польска и руска, звязані з собою спільною и одвічною исторією и багато відносинами; зваживши, що уладжене відносія о народностях є для загального добра и гаразду краю дуже потрібним и пожаданим; зваживши, що справа уладження тих відносин, піднесена в соймі в 1869 р., до сеї пори нарештє не рішена — вис. сойм зволить постановити: Поручає ся Виділови краєвому, яко спеціальній комісії, щоби, розпізнавши одвітні відносини в краю, предложив краєвому соймови на послідуючій сесії соймовій проект до закона, а зважєдню резолюцію до ряду в справі постійного и справедливого уладження відносин польскої и рускої народности в королівстві Галичині и Володимирі.“ Підписані 12 Поляків (Чарториский, Смолька и и.) и 5 Русинів (Качала, Кашевко, о. Завадовский и 2 селяне). Внесок тої приняла ціла польска преса (окрім Станіславівскої *Gazet-и Podkarpack-oi*) дуже неприхильно, и він не був навіть поданий до першого читаня.

Внесок д-ра Антоневича: „Розваживши, що фреквенція учеників грецкогo обряду в середних школах східної Галичини зменшає ся; розваживши, що на той сумний стан впливає та обставина, що молодіж руска з народних руских шкіл находить трудність в переході до шкіл середних з викладовим язиком польским; розваживши, що зі взгляду на піднесене просвіти зменшене фреквенції не може бути байдужим—вношу: вис. сойм зволить ухвалити: Взиває ся комісія едукатійна, щоби в найкоротшій часі предложила вис. соймови до конституційного трактованя проект закона, змінюючий ухвалу краєву з 22. Червня 1867 р. (нр. 13. Вістн. зак. кр.) о викладовім язичі з справедлившим увзглядненем потреб людности краю.“

Внесок о. Качали и промову в обороні сего внеску подамо в послідуючім н-рі, де ще також о діяльності сойму в загалі прийде ся нам кілька слів сказати.

Сойм краєвий и „Просвіта“.

Подаючи в попередній статті огляд діяльності галицкогo сойму в сегорічній сесії, а в окремім додатку знов справозданє з остатніх за-

гальних зборів „Просвіти“, доповняємо ті донесеня описом дебати соймової над уділенем субвенції „Просвіті“. Жалуємо, що малий об'єм нашого часописма не дозволяє нам всі бесіди привести дословно: ми муємо обмежитись на витягу з стенографічних записок.

Як звісно, виділ „Просвіти“ внію на руки о. Качали петицію до сойму о уділене підмоги 3000 зр. на видаванє руских учебників для лімназий. З причиня, що є тільки одна лімназия руска, видавництво руских учебників лімназияльних муєть приносити тільки страти и ніхто, ані товариство яке ані який приватний чоловік, того б не підняв ся. Коміссія бюджетова сойму увзгляднула по части ті обставиня и постановила уділити підмогу на тую ціль в сумі 2000 зр.

Ся справа прийшла на порядок денний в соймі 25. (лат.) Мая, коли ухвалювано бюджет краєвий. Уділено підмогу польским театрам у Львові и Кракові и наступила позиція 3000 зр. на руский театр для Рускої Бесіди у Львові. Тоді встає п. Поляновский, властитель дібр з Скадатского, и ставить внесок, щоби сю позицію трактувати пізніше разом з підмогою для товариства „Просвіта“, бо він хоче вказати, що книжки видавані „Просвітою“, товариством того самого сторонництва що и „Руска Бесіда“, и розкидувані по краю шкодливі и не ліпші як виданя Ставропілії. Помимо сунротиввєня руских послів, котрі хотіли, щоби справу підмоги для театру трактувати окремо, и також польских селян, з котрих оден озвав оя: *kiedyscie dali na polski teatr, to dajcież i Rusinom na ruski* — більшість соймова прихилила ся до внеску п. Поляновского.

Обі позиції: запомога для руского театру и на рускі учебники прийшли отже разом під нараду, на ранішнім засіданю 26. Мая. Виступів знов *посол Поляновский* и сказав: Хотя не вступав-єм ніколи против Русинів и всьм приятелем іх, однако мушу виступити не против підмоги але за инакшим ужитем ві, именно вношу, щоби суми 3000 зр. (для театру) и 2000 зр. (на книжки шкільні) віддати но Бесіді и Просвіті, але під опіку Виділу краєвого. „Театр руский буває и в моім повіті (NB. театр стоячий під зарядом Рускої Бесіди, т. е. трупна п. Романович, в повіті п. Поляновского ніколи не була — прим. ред.) и після тих, котрі там бувають, суджу чим він є. Бувають там також и *uczciwi i prawdziwi Rusini*, але самі — головно ж бувають ті, котрі після мого переконаня не симпатизують з Австриєю але з ким иншим, и тіи не приїжджаюч самі, але привозять з собою инших людей, поважних господарів з села. Не питаю, що ся діє в театрі, але що ся діє но-за театром? Агітація тріваюча пізно в піч!... Що до Просвіти, то вона дістає підмогу від 1872 р. Тоді ухвалено, не знаю з яких причин, підмогу без дискуссії. В 1873 р. була ж дискуссія и оден з послів сказав, що субвенціонуємо Просвіту для того, бо вона видає книжки, котрих „наміренем є тільки то що истинно моральне и красне“. Спускаючись на те, що Просвіта є субвенціонована отже неначе-б рекомендована соймом, наші ради повітові купують дільця Просвіти и розсилають до народних шкілок (Книжочки такі як „Що нас губить“ и ім подібні, яко призначені для старших людей, Просвіта звичайно не дає Радам повітовим для ужитку в школах — прим. ред.). В тих школах знайшов ся оден мій приятель, Русин, котрий прєслав

мені переклад декотрих устувів и питає, чи вільно соймови давати знамено хосенности товариству, що видає такі книжки. Позволю собі прочитати кілька місць в дословнім перекладі и доведу, як визискують там квестію проінаціи супротив нас, як кажуть що „пан и хлоп ніколи спільного интересу не можуть мати“, як говорять, що „интерес панів є як найбільше взяти“ а ваш интерес як найменше дати. На иншім місци доказує ся, що є вражда між Русинами и Поляками, що Русини суть на своїй землі наймитами у Поляків, між тим як Поляки повинні бути наймитами — таку бодай конклюдію мож витягнути. Відтак виступає ся против цілого ряду, увіряючи що ряд є польський а Поляк не розуміє Русина, теперішні урядники суть тільки Поляки. Оповідает ся о урядниках, що вони обаламучують, що питають громад, в якій мові хотять мати розпорядження, чи по польськи чи по німецьки, а о рускій мові и не згадують. Наконєць приведу уступ, котрий доказує, що се не унія, але зміна обряду, а передо воім шизма! — Відтак п. Поляновский читає 1) з книжочки „*Що нас губить а що нам помочи може*“ (III. вид. з 1874) слідуючі кусники: а) Розговор II. стор. 15, Павло: Але-ж бо, правду сказати — аж до Свящ... Тому то и не оден священник мусів мовчати; б) ст. 21 Розговор III. від початку аж до — Павло... то велика кривда для людей. в) ст. 22, Кирило: Пани и жиди радили вибрати пана або хлопа — аж до Свящ... Пана интерес більше взяти, хлопа менше дати, и таких річей много найде ся; г) ст. 23, Василь: Табо ще до того не казали попів виберати — аж до (ст. 26) Василь... най пише буквами польськими; д) ст. 31, розговор IV, Свящ. Давнійше казали пани: не треба хлопа учити, най буде дурний, так ліпше; не буде знав за кривду допоминати ся, а хоч и ушіне ся, то кінця не виведе. 2) з книжочки „*Листівка*“ 1874: а) ст. 55 Отже до такого чоловіка зайшов я у хату — аж до Чи би так Німець повісив рускі образи на свою стіну? Де там! б) ст. 53, де захвалюють ся письма о. Наумовича, „автора знаного з тенденцій и багато виголошених пересвідченій шизматичних“; в) ст. 9, де священник селянина идучого до Почаєва не раз, але аж 3 рази поблагословив. „Звісно ж, каже п. П., що пропаганда шизматичка сильно старає ся о те, щоби галицких Русинів пхнути на богомоде до Почаєва, де шизматичкі священники пронаують шизму.“ Бесідник кіпчить, висказуючи свою гадку про внесок угодивий Каміньского: „я приятель Русинів, 50 літ прожив-ем між ними, 27 літ господарюю, ніхто мені не вскаже и одної скарги на Русина чи-то в старостві чи в суді. Ми живемо в згоді и зроснені щиро.“ Хотять деякі кодифікаціи угоди, але угода була вже заключена в Городлі и Люблині. Що тая угода була добра и щира, доказом сам п. справознавець (п. Зиблікевич), котрий в Кракові, найбільше польським місті, вольними голосами польськими вибраний президентом... Поручаю отже мій внесок.

В обороні руского театру и Просвіти виступив о. Качала, на котрім однако сего разу знати було фізичне умучене, ослаблене. Що до руского театру, каже о. Качала, то той стоїть під надзором Виділу краєвого, котрий до того и вибрав окрему коміссію. Що ж тикає ся Просвіти, то субвенція, яку вона отримала и яку коміссія бюджетова и на будущий рік їй дати хоче, призначена и уживає ся лише на ви-

дане книжок шкільних, а брошури популярні видає Просвіта за власні гроші. Відтак поясняє бесідник в загальні значіння книжок и кусників, приведених п. Поляновским. Переклад сих кусників мабуть и дословний, але не впливає з відси, що всі вираженя віддані в спосіб відпо-відаючий духови одного и другого язика. Особливо насуває ся таке сумніне що до синонімних буцім-то вираженій „правовірний“, „право-славний“ и „шизматичкий“. П. Поляновский приводив уступи з деяких книжок, не зважаючи коли ті книжки видані. Одна з тих книжок вийшла (в I. вид.) ще 1869 р., коли були інші відносини. Нині Про-світа и Бесіда суть товариствами сторонництва т. з. угодowego, котрому проводив б. п. Лавровский; сторонництво тее хоче жити з По-ляками в згоді, але враз и дбає о овою народність. Воно хоче свою народність и свій язик розвивати відрубно як від польского так и від російского: не хоче, щоб Русини стали Москалями, але и не хоче, щоб стали ся Поляками. Що до пропінації, п. Поляновский повинен був припускати, що тая пропаланда відносить ся до давніших проєктів а именно до тих, котрі мали на цілі викупити права пропінації з гарантією цілого краю за винагородою для управнених. Впрочем оли п. Поляновский вважає тую алітацію небезпечною, то най виточить цілу справу перед прокураторією и судом, але до сойму се не належить.

Др. Каміньский. П. Поляновский в своїй бесіді помішав річи, котрі з собою не стоять в звязи. Він говорив о книжочках Просвіти, котрі не суть книжками шкільними, алеж субвенція сойму тикає ся тільки книжок шкільних. Ті книжки стоять під контролею Ради шкільної и Виділу краевого, отже Виділу краєвий субвенцію аж тогді випла-тити, коли Рада шкільна книжки одобрить. — Зовсім що иншого суть популярні книжочки Просвіти, тіє суть видавництвом приватним, а річи, котрі виходять приватно, не можуть впливати на відмову субвенції видавництву книжок шкільних. Впрочем и в тім, що відчитав п. Поляновский, не було нічого так страшного. Як би-смо з рівною докладно-стю переглянули польські брошури, найшли би-смо там річи, котрі сто-ронництва в краю ще більше розъярують (браво з сторони Русинів). Товариство, против котрого виступив п. Поляновский, заслугоє на оглядніше трактованє, бо stoi na gruncie państwowej idei polskiej (!). На твердженє п. Поляновского, покликуючого ся на Городло и Люблин, що угоди заключати не треба, бо незгоди не ма, відповідає п. Каміньский, що так само промовляють до Поляків Німці в Познаньскім (браво від Русинів).

П. Скржинский (піднесенем голосом). Признаю ся, що в коміс-сії бюджетовій голосував-ем за уділенем субвенції. Я робив се в до-брій мысли, вірячи мужам, під котрих правленем стоїть Просвіта. В коміссії питав я о. Качалу, чи виданя Просвіти суть добрі, и отримав-ем на те відповідь прихильну. Я вірив тим словам, бо був-ем певний, що посол краєвий и особа духовна не міг би похвалити таких річей, як ті, котрі соймови представив п. Поляновский. Не знаю, чи в польских книжках шкільних (!) знаходять ся такі шкодливі и переступні річи, але коли б так було, я б виступив против них так само рішучо як и нині против руских. В добре зьорганізованих державах,

в Німеччині, Франції, Англії, навіть в освобідній Швейцарії п Амерязі пропалатори подібних тенденцій засіли б на лавці обвинених. У нас инакше ся діє, отже бодай не повинні-смо достарчувати грошей на те, щоб за їх помочю злонамірені алітатори сіяли зерно суспільної вражди (брава — галас).

П. *Хржановский* відповідає о. Качалі, що не б. п. Лавровский дав иніціативу до згоди, але згода вже давно на полях битв заключена и стверджена союзами историчними. Хто ж таке пише, як тов. Просвіта, той не до згоди прямує, але до вражди суспільної. О. Качала оказав, що прокуратория повинна против того виступити — я й лишаю се прокураторії, але гадаю, що сойм не повинен субвенціонувати таких книжок, против котрих мае прокуратория виступити. Виказано тут тенденцію Просвіти, котра під маскою угодовости ширить такі книжки. О угоді в такій спосіб переводжуваній привів бим слова Гербурта: *jedni ością, drudzy na wędkę łowią*. Буду голосувати за внеском п. Поляновского.

П. *Петруский* яко член Виділу краевого поясняє, як доси поступав Виділ краєвий при асси/нованю запомоги ухвалюваної соймом для театру руского и для Просвіти. Театрови виплачувано субвенцію по вислуханю думки комітету, котрому мож завірити. Книжки шкільні Просвіти відсилав Виділ до Ради шкільної краєвої, и аж тоді, коли таяж посвідчила, що книжки суть нею дійсно потвержені, асси/новано субвенцію. Бесідник просить именем Виділу краевого, щоб сойм подав директиву Виділови, як мае трактувати дальше сі справи. На всякий злучай заневняє, що поступованє Виділу краевого буде дуже острожне.

Референт др. *Зиблікевич*: Буду як найсіильніше боронити внеску комісії, хотя задача тая не легка, коли два члени комісії против него вступили. Сойм не субвенціонує Просвіти яко товариства, але тільки яко видавництво руских учебників. Насупротив факту, що язык руский заведений в школах, ми мусіли б собі утворити таке видавництво, якби не було Просвіти. На книжки ж такі, з яких деякі уступи читав п. Поляновский, ніщо не йде з субвенції краєвої. А що до книжок шкільних не вкраде ся нічого шкодливого, забезпеченя против сего мае сойм в Раді шкільній, під котрої цензуру иде кожда шкільна книжка, в котрій вчера власне на внесок п. Скржиньского дали-смо вотум довірія. Если панове не розріжните між книжками шкільними издаваними Просвітою а книжочками популярними — то всяка аргументация устает. Я глубоко пересвідченій, що, як би усунути сего издавця руских книжок, то се було б тільки з шкодою для нас: бо суть сильні намагання певної партії, щоб зіпхнути Просвіту з сі теперішнього становища. На щастє наше, на щастє справи польскої и рускої намагання тиі доси були без наслідків. Не попіраймо ж їх, бо вони вимірені на нашу шкоду. Я вважаю му се великою шкодою для справи рускої и польскої, коли сойм в першій хвили дасть ся пірвати. Просвіта повздержує тих, котрі Бог знає куди пішли би, якби не те товариство. — Що до закидів п. Поляновского, то з повірваних куснів не дасть ся тенденция осудити, на те треба б прочитати ціле діло. Але й так не виджу ві всіх цитатах щось переступного. Не розумію н. пр., для чого п. По-

линовский відчитував уступи о тверезости. З тих причин рад бим, щоби вис. палата голосувала за внеском комісії.

При голосуваню внесок комісії прийнято дуже слабою більшістю ледве кількох голосів. Шкода, що не прийнято внеску п. Голеєвського, котрий жадав именного голосованя. О скільки мож було зміркувати, голосували за уділенем запомоги всі послы селяне (Русини и Мазури), далеко більша часть руских послів з интелігенції и около 20 Поляків; против голосували около 50 послів з польскої интелігенції, кілька Рутеню-русских и Поляко-русин о. Завадовский. Як доносить „Слово“, голосували против уділення субвенції також єпископ о. Ступницький и п. Кашевко, оба члени Просвіти. Ми ожидаємо від обох сих панів або здементованя того донесеня, або мотивів свого поступованя.

Вслід за тою дебатом соймовою появили ся и статі в польській пресі; то парафразуючі то доповняючі бесіду п. Поляновського, деякі написані в тоні, якого польська преса уживала супротив Русинів найбільше в 1848 и в 1861—62 рр. Три головні ціхи характеру нинішній Польщі, нетолеранція національна и політична, нетолеранція соціальна и нетолеранція релігійна, пробили ся ясно в бесіді п. Поляновського et contr. и в статях дзєвникарских. Націонал польский п. Поляновский не хоче допустити окремішнього від Поляків народа руского и признати ему яко такому які небудь права; тут ему горячо секундує Dziennik polski, котрий, з свободою польского демократа, валить всі вислідки исторні, етнографії и філології и нині, в 1875 р., все ещє (мало-)русский нарід вважає частиною народа польского, а (мало-)русский язык нарідцем языка польского. Шляхтич польский п. Поляновский рад би, щоби рівноправність станів була лише теорією а хлоп цюбья все ще стояв під „патриархальною“ властю пана; а коли хто поважить ся зганути хлопови о его правах, то той у него соціаліст, комуніст, гайдамака и т. и. Католик п. Поляновский видить, як и далеко-далеко найбільша часть теперішних Поляків, в католицизмі и ультрамонтанстві єдине спасенє Польщі, и, як Німці стерегли Рену, так вони стережуть умі в Галичині, як коли б унія доси помогла що Польщі заховати руский нарід в Галичині для польскої ідеї! В загалі показує ся, що нинішні Поляки затратили не одну чесноту своїх дідів, але хиб іх не позбули ся майже ні одної...

Преса, вже не тільки польська, але и німецька, чєска и и., стала ще більше займатися рускою справою, коли Просвіта на загальних зборах, що відбулись на другий день по тій дебаті соймовій, постановила субвенції не прийняти и заявила се соймови через нисьмо доручене маршалкови. Польська преса, котра від довшого часу рускою справою в загалі, имено що до становиска Русинів до Поляків, не займала ся а донєрва порушила ся трохи, мовби уколєна шпилькою, в наслідок внеску угодового п. Камінського, тепер зачала кидати ся наче б укушана скорпіоном. За виїркою Gazet-и Narodow-oi, Czas-у и Gazet-и Podkarpack-oi (виходячої в Станіславові) — и то лиш по части, бо п. пр. Gaz. Narodowa зробивши одного дня два кроки наперед в обороні Просвіти и Русинів, на другий день цюфала ся бодай оден крок назад — вся проца польська преса, політична и неполітична, виступила против Просвіти и Русинів. Годі нам тут хочби лиш коротко характеризувати

вати виступлене кожного часописьма, приведемо лиш оден примір: Тижднева часопись у Львові, *Ruch Literacki*, в передовій статі нападає на Русинів-народовців, що вони вироблюють язык незрозумілий галицьким Русинам, до котрого беруть слова з українського (котрого, н. пр. Шевченка, галицький хлоп не розуміє!) и московского а не з польского, и взиває Раду шкільну, щоби вона, котрій Просвіта відкиненем субвенції дала потум недовіря (! таке вотум народна партия дає Раді шкільній здавна, але тут о сойм ходило, а п. редактор *Ruchu* не знає навіть сойму від Ради шкільної відіржнити), позносила прийняті нею книжки цікільні и завела инші, в мові народа галицького, дуже близькій до польскої, а терміни наукові мають ся брати з языка польского, котрий з всіх славянских має найдавнішу и шайліпшу термінологію. *Ruch liter.* хотів би, бачить ся, такого языка ужити яко переходового до польского, и виказати, що польський *jest właściwie książkowym językiem ruskim*. Розуміє ся, на яке небудь поважне трактоване такі статі и проекти не заслугують.

З Віденьских газет именно *Neue Fr. Presse*, по поводу дебаты соймової и загальних зборів Просвіти, дораджує Полякам, щоби поробили уступки Русинам и Німцям (!) галицьким. Найсимпатичніший був для нас голос праскої *Politik*, котра укоряє Рутено-русских, що вони ще не пізнали ся на тім, що служать Німцям яко *Kapopenfutter*, указує на вагу руху малорусского в Галичині и в Україні, з повним узнанем виражає оя о поступованю Просвіти, именно о непринятю субвенції, однако сподіває ся, що розжарені приотрасти упокоють ся и федералісти-Русини з федералістами-Поляками злучать ся при нових виборах до сойму. На се мусимо лиш сказати, що в соймах тепер зовсім не може бути груповане партий на федералістів и централістів, тут радить ся лише о справах чисто краєвих, — инше діло в Раді державній.

Найзабавнішу ролю вфав „Слово“. Найоильнійший аргумент его о полякоманії галицьких „Українофілів“ був той, що їх хвалять Поляки. Тепер той аргумент страгало и не знає дати собі ради. В н-рі з 8. Червня пише, що рух малоруский зовсім малий, а давніше писало, що страх що ті Малоросси в Україні вироблюють, так що Русекому з Галичини годі и показати ся там; в тім-же н-рі в передовій статі пише, як то *Gr. Голуховский* и Поляки страшно протегують „малих“ Русинів, а зараз в послідуючім н-рі з 10. Мая також в передовій статі виказує фактами, як-то Поляки трактують „малих Русинів“ зовсім так само як „великих“!! Забавна також манія „Слова“ о великості: визнаючих идею окремішности малорусского народа від великорусского називає, буцім-то дуже дотепно, „малими“ Русинами; „Слову“, бачить ся, так дуже и оподобалась идея „общерусскости“ за те, що „общерусский“ народ — великий; але коли б Хини були ближше, то воно готово б и до хинської народности признати ся, лиш задля того, що той нарід ще далеко більший (5 разів) навіть від общерусского.

Ще кілька слів о загальних зборах Просвіти и о вражіню, яке єї виступлене зробило між галицькими Русинами. Збори ті були численніші ніж котрі небудь дося: явило ся на них зверх 80 членів. В перший раз явили ся селяне (з філії Бортницької) и міщане (з Поморія),

разом до 20 чоловік. З самих справ трактованих на сих зборах мусимо піднести 4 яко найважнійші. Першою є патріотична жертва п. Федоровича, жертва якої нині майже не знайти у всіх народностей и сторонництва в Галичині, щоб була не тільки так значна, але и так розумно призначена. Тепер зможе Просвіта вже зовсім спільно стати на ногах и далеко ширшу и міцнішу заявляти діяльність. Другою дуже радісною обставиною є чим раз більше змагаюче ся розширене книжко-Просвіти: у минулїм році розійшло ся в Галичині до 30.000 екземпл. популярних видань Просвіти, котрі вид. тепер друкують ся в 8—10.000 прим. Також з вкладок членів у минулїм році далеко більше вплинуло ніж звичайно. Се вправді сумна обява, що з причини неплачення вкладок мусів виділ Просвіти майже половипу членів вичеркнати, але зъявище неплачення повторяє ся, часто ще в далеко більшїм степені, ві всіх товариствах; беззглядне ж поступованє виділу не можемо як тільки похвалити. Успїшний розвій Просвіти не залежати ме від великого числа членів-фігурантів, але від щирої праці хочби и не так дуже многих людей для цілей товариства. В прочім многі з вичеркнених членів можуть еше назад бути прийнятими по сплаченю залягаючих вкладок. Третєю справою трактованою на загальних зборах була зміна статутів; найважнійші зміни суть: 1) зниженє вкладки річної (з 3 р.) на 2 р. и 1 р., и опущенє вкладки вступної; 2) кождий член (замість 2 еко. по половині ціни) діставати буде 1 екс. популярних книжочок *gratis*; 3) до комплекту для відбуваня загальних зборів потрібно 40 членів (зам. $\frac{1}{8}$), а до зміни статутів 60 чл. (зам. $\frac{3}{4}$). Наконєць рішено на загальних зборах по довшій и цікавій дускусї майже одностолсно не прийняти ухваленої соймом субвенції. Сей крок зовсім оправданий, не так виступленєм пп. Полянвского et совр., о котрих Просвіті байдуже, як мотиваи, задля яких уділювано субвенцію, а котрі були виголошені в мовах пп. Камінського и Зиблікевича. Ми хочемо радо вірити, що сі панове, щоби прислужити ~~до~~ Просвіті, більше сказали ніж справді гадають; але обставина, що для уратованя субвенції треба було виголошувати аж такі гадки як идею державної єдности руских народовців з Поляками и догідности перших для справи польскої, приказувала категорично Просвіті такі инсинуації віддалити, навіть зреченєм ся субвенції, хоч се материяльно и шкоду приносить Просвіті. Впрочім патріотична и щедра жертва п. Федоровича не мала рішучого впливу на тую постанову загального збору, бо п. Федорович заявив виразно, що він дає 12.000 безъусловно, чи Просвіта прийме субвенцію чи єї зрече ся.

Се поступованє Просвіті знайшло одобрєне и взбудило ентузіязм між Русинами в цілїм краю. Закиди якоїсь полякоманїї або зависимости Просвіти від Поляків мусіли щезнути як мрака від сильного подуву вітру. З кількох сторін доходять нас повні узнаня для Просвіти голоси з краю, з котрих тут оден лише, яко прямир, приведемо. З Дрогобича, в котрій стороні Просвіта може найменше мала прихильників, прийшла до голови товариства, п. Федоровича, така телеграма: „Русини міста Дрогобича поздоровляють Вас за Ваше славне діло. Приступаємо до Просвіти.“ Підписані 6 осіб з найзнаменитших репрезентантів Дрогобицких Русинів. — П. Полянвский доконав справді два значні діла:

и для своєї передше дуже маловажної особи зискав голосну славу (хочби Герострата), и замість пошкодити радше прислужив ся Просвіті. Заслуга тая належить ся також більшости польських послів в галицькій соймі и більшости польської журналістики.

НОВИНКИ.

— Нововибраний виділ товариства „Просвіта“ уконституував ся в такий спосіб: заступником голови вибрано (по зреченю д-ра Омел. Огоновского) п. Даміяна Гладилевича, секретарем п. Н. Вахнянина, скарбником д-ра Вол. Ганкевича, економом о. Стефановича, контролором п. Жуковского. Корреспонденції адміністраційні має вести п. Жуковский, літературні п. Барвіньский; надзир над бібліотекою поручено п. О. Партицкому. Відтак поділив оя виділа на секції: літературну и адміністраційну; до літературної вписали ся: др. Огоновский, Вахнянин, Барвіньский, Гладилевич, — до адміністраційної: др. Ганкевич, Стефанович, Жуковский, Партицкий, Борковский. Літературна секція вже уконституувала ся, вибравши головою д-ра Огоновского а секретарьм Вахнянина.

— Дня 19. (31.) Мая відбули ся загальні збори Рускої Бесіди у Львові при досить слабім уділі членів, бо з 70 дійсних членів не явила ся навіть половина. З справозданя, відчитаного господарем Бесіди, довідали-сьмо ся, що Р. Бесіда в м. р. мала два процеси: оден з „управляючимъ совѣтомъ Дома Народного“, котрий процесує Бесіду о незаплачений чинш з давних літ (з тих літ, коли власне члени управл. Совѣта и завідували Рускою Бесідою) — той процес в першій інстанції вже не за довго буде рішений; другий процес видаля була Бесіді п. Моленца о відшкодованє з причини зірваня контракту з єї чоловіком — сей процес вже рішений на користь товариства. Найважнішим заданем Р. Бесіди є удержуване руского театру: виділ заключив в кінці 1873 р. на р. 1874, а в 1874 р. на р. 1875 контракти з п. Романович. Також розписав Виділ в 1873 дві премії (300 зр.) за найлучші твори драматичні, з тих одну в квоті 200 зр. признано п. Корн. Устияновичови за драму „Ярополк“ по справленю деяких хиб в тій драмі. В сім же році розписано (и оголошено в „Правді“) нові премії за твори драматичні годячі ся під музику. Принявши се справозданє до відомости и вибравши контролора до справдженя рахунків за два минувші роки, заг. збір вибрав новий виділ з 9 членів, котрий описла так уконституував ся: голова сов. др. Сроковский, заступник др. К. Сушкевич; госпцоар А. Цурковский, бібліотекар о. Ї. Пюрко; секретар Вятвицкий. Прочі члени виділу: Ганкевич, Вахнянин, Шухевич, Хромовский.

— Дві комісії для укладаня шкільних книжок. (*Додаток до теорії о рівноправности Поляків и Русинів в Галичині*). У Львові истнують дві комісії шкільні, польська и руска, обі утворені за часів и за ініціативою Ради шкільної краювої, а властиво ср. Голуховского (хотя польська, в иншій формі, мабуть ще перед 1860 р. истнувала); обі мають задачу постарати ся о добрі книжки шкільні, особливо

для шкіл народних. В склад рускої комісії входять і працюють в ній професори університету др. Огоневский и Шараневич, совітник шкільний о. Ильницький и професори та учителя шкіл середних Полянський, Партицкий и и.; де поміне належать також сов. др. Яновский, проф. теології др. Костек, проф. універс. др. Евс. Черкасский и и. Подібний склад з професорів університету и шкіл середних е також комісії польської, тільки ж, розуміє ся, в одній и другій засідають не ті самі особи. Руска комісія, від коли введений руский язык викладовий в академічній гімназії у Львові, старає ся також о укладанє руских учебників для гімназій. Іменно робота єї така: вона переглянула на-самперед всі учебники для шкіл народних, на борзі попоправляла що ся дало, на дальше ж старала ся о уложєне нових, котру працю поручала або своїм членам або завзивала до неї и людей з по-за себе. Нині бугвар и майже всі читанки рускі для шкіл народних уложєні на ново, и на стілько перевысшають давнійші книжки, що самі найзавзятійші противники рускої комісії не могли відказати їм найбільших похвал (як „Слово“ читанці для III. класи, уложєної п. Партицким). Так само на ново уложєні маий катихизм и исторія библійна, инші книжки значно поправлені и перероблені и з всіх книжок для шкіл народних лишє один більший катехизм лишив ся ще в давній лихий формі, бо єго поправленє або переробленє почыває остаточно в руках не комісії шкільної але консисторії. Книжок для гімназій за часу истнованя рускої комісії вийшло 16 (2 суть ще в друку) накладом „Провітї“, а 2 накладом Матиці. Одним з перших діл рускої комісії було уложити правопись одвітну цотребам (мало)руского языка, котра би ві воїх шкільних книжках консеквентно була переведена; єю правопись и уложила комісія в 1869 р. на підставі граматики д-ра Осадци. Другою великою и довгого часу вимогаючою працею комісії було уложити руску наукову термінологію для граматики, математики и и. Сєго доконала комісія, при помочи єахових людей з по-за неї. Для многих книжок, именно читанок, комісія наперед уклала програму, плян, докладний и подрібний. Матеріяли або цілі книжки надіслані комісії то на повнім засіданю читає, то приділяє референтам; відтак або відкидає або одобряє, почім книжка иде до Ради шкільної для на-конечного принятя, котре й звичайно наступало, бо Рада шкільна звичайно опускала ся на суд комісії шкільної. Такі були и суть праці и такі результати тих праць рускої комісії шкільної. — Далеко менше має праці комісія польська, вже задля того, що питанє о правописи, о термінології и в загалі языкове дуже мало або жадного заходу їй не робилє. Вона ще й займала ся тільки книжками для шкіл низших, а для середних лишє одними читанками.

Якаж нагорода за ті праці комісіям? Польська комісія що два роки або й *що-року* дістала и дістає до пару тисячей гульд., так що на одного члена припадало по 200 до 300 зр. Членам польської комісії вчислює ся и ремунерує ся кождий найменший час, кожда найменша праця в комісії и в справах комісії. Руска комісія за *шість* літ свого значно більшого діланя дістала з милости гр. намістника разом 700 гульд., т є. кождий член по 100 гульд.!! Але може польська комісія побирає гроші з якого спеціяльно польского фонду?

Коби и так було, то обов'язком було б ряду постарати ся о подібний фонд и для Русинів. Але ж спеціально польского фонду не ма, бо идуть на те гроші в т. з. Normalschulfond, до котрого входять и польскі и рускі гроші... Члени рускої комісії працюють вгравді з патріотизму; вони розпочавши свою працю не мали жадної надії на матеріяльну нагороду. Але тут питане ремунації стало вже питанем засадничим, тут иде о засаду рівноправности. Для чого фонди публичні, фонди краєві мають бути уживані тільки на користь одної сторони (котра ще й може менше на те заслугоє)? З того становища виходячи, руска комісія внесла в II-ій половині минушого року до президії Ради шкільної поданє о ремунацію; однак чекала місяць, и другий, и третій, и ще більше — аж накопець в пів року польска комісія дістає за минувший рік чи півтора року ремунацію до 2000 зр., а на поданє рускої комісії нема одвіту. Тогді идуть два члени рускої комісії до Гр. намістника, щоб представити ему сю справу и розвідати причину такого нерівного постування. Гр. намістник мав прийняти членів комісії дуже сердечно, признавав рускій комісії, що вона багато робить, більше навіть як польска, але в кінци заявив, що не ма для неї жадного фонду; буде вправді старати ся, щоби щось роздобути, але на певно приобіцати не може. — Нам дивно, що для рускої комісії фондів не ма, а для польської знайшли ся, хотя руска скорше внесла поданє. Не завидуємо зовсім членам польської комісії їх ремунацій: нехай дістають и тисячі з приватних кешень, але з публичних фондів инше діло — тут иде, кажемо ще раз, о засаду... Гадаємо, що руска комісія найлучше зробить, коли сю цілу справу предложить міністерству просвіти...

— 3 під Торимірки. (Децо про ольський нарід Золочівско-Бродскої околиці під зглядом ёго матеріяльного и интелектуально-морального битю.) III. Нужденні екопомічні обставини нашого народа, нужденне живленє себе, всіякі домашні клопоти стають ся дуже часто причиною ёго пиянства. А пиянство руйнує ёго до останку и матеріяльно и морально и стає ся великою перепоною до ёго освіти. — Не знайдете майже ні одного мужика на всю нашу околицю, щоб хоч зо три рази до року добре не впів ся. Правда, тепер и в нас заворушила ся гадка, заводити брацтва тверезости; та що за користь з того, коли и тою многоважною справою мало хто щиро займати ся хоче, и дуже часто все те тільки на демонстрацію виходить. То и тут буває так, що самі священники боять ся жидів против себе зрушити, а деякі вважають тую справу тверезости не середством до моральности, але самою цілею котру осягнути мають, та завівши у себе таке брацтво гадають, що вже все зробили и все покінчили. Але годі заперечити и того, що багачько маємо в нашій околиці и таких священників, що порозуміли тую справу правдиво и щиро нею займають ся, а заводячи у себе брацтва тверезости старають ся заразом зносити звичай 2—3-недільних okazji, як: весіль, хрестин, похоронів, що відбувають ся и в нашій околиці через так довгий час пиятиками. За теж то не одно стає ім на перешкоді. Найбільшою перешкою до того єсть крайня темнота народу: він вірить яким небудь нашептам, лякаючим и відотрашуючим ёго від того діла; а потім и сама матеріяльна за-

висвітлює від жида не дозволяє їм того кроку вчинити. А підкопана повага священиків, се третя перепона. По церквах голосять ся послання і куренди митрополічі: народ слухає їх, але не діймає віри і сему, що з божого місця голосить ся; він иде до своїх Шмудів, Мошків, Срулів, розкажує що чув в церкві а навіть що на сповіди чув — и питає в жидів поради, що їму робити. Волякий здогадає ся, яка тая жидівська порада, чия вона добро а чию гибель на цілі має. Ми и писати о тім не гадаємо, хоч и багацько цікавого дало би ся сказати. Алеж бо се и не дивниця. Жидова, ся пташина, що ні сіє ні оре а збирає, и єдиної тому матеріяльно вмагає ся, що вміє користати та висисати темний наш народ, вже з засади своєї не може спокійно приглядати ся сій справі тверезости, и мусить обрушувати ся, бо хоче себе и свій бит на будуще обезпечити. Ми ж и не дивуємо ся сему, и гадаємо, що волякий, хто до сеї справи тверезости забирає ся, приготував ся на таку перешкоду. Нас тільки дивує инша перепона, тяжша до поконання, перепона що походить від дворів та окарбів (розуміє ся польських, бо руских окарбів у нас нема). Тіи-ж бо наші Поляки (окарби), ті самі, що так дуже воюди, де тільки лучить ся, кричать *oświaty dla ludzi!* виноватять в тім найчастійше самих священиків, виписують цілі статі по своїх дневниках гарними фразами про добро народу — ті самі стають ся найбільшими противниками в справі тверезости народу нашого. Хто б читав ті дневники польські по за границями, а не бачив своїми очима Галичини и єї народу, той дивував би ся: „чого ж то ті Русини нарікають так дуже на Поляків и їх гзду, чоґо вони називають Поляків ворогами руского народу, коли вони так щиро домагають ся морального и интелектуального двинення того народу?“ От власне тому — відпови на теє —, що у Поляків инше на язичі, а инше на думці. Ся-ж бо вся дневникарска річ панів польських також тільки до якогось часу, тільки хвилива демонстрація против *braci Polaków społecznego wuzpania* за те, що не хотіли остатними часами стати по стороні політики Поляків, а прихилили ся до політики рядової.

На закінчене моєї річи наведу вам факт правдивий, дуже недавний, що показує, як то шило в мішку не втаїть ся, и правда оліва на верх вийде. Стало ся тоє в Пеняках, селі графа Волод. Дідушицького. Вєсь двір того пана дуже ревно промовляє за просвітою народню, всі єґо офіціялісти в тую трубу трублять, и де тільки зійдуть ся, тільки й бесіди, що про *oświatę ludową*. А треба знати, що народ Пеняцький так під взглядом матеріяльним, як и интелектуально моральним на вою нашу околицю найнижше стоїть. Бєть там два священики — руский и латинський —, оба молоді, оба недавно там настали — співтора року тому назад — и оба застали своїх прихожан крайне ззубожілими, темними та рознитими. Не знаю, як там латинник заходить ся коло своїх прихожан; знаю Вам сказати тільки за руского священика, що він з цілою душою посвятив ся на добро того народу. Не тільки що в неділі й в свята не відійде у него відправа, щоб не було науки та катихизації: він ще шукає спосібности сходити ся з людьми, упоминає и навчає їх при кожній спосібности а найбільше кладе натиск на теє, щоб конець положить

п'янству. Але мабуть дуже занедбаний той народ, бо воляк ёго наука мов горох о стіну відбиває ся, и мимо своєї невтомної праці, він не бачить плодів своїх трудів. Після набоженства в свята або в неділі народ просто з церкви иде до коршми и там перед жидами розмірковує собі надо всім, що чув в церкві. За тее упоминав священник своїх прихожан показуючи, який великий гріх через те поповняють, що о предметах своєї віри з невірними обрадовують ся, и на яку небезпечність самих себе виставляють и свою віру. Лучило ся на самі Йорданські свята. Священник вийшов обійти село з кропилом, а переходячи дорогою по при коршму, побачив там майже всю громаду зібрану. Не понекав же-ж и той спосібної хвилі хоч короткими словами упімнути їх, вдаряючи на те, що негарно для господарів коло коршми перестойкувати та ще в такий день святий в тую пору, коли священник вийшов їх хати и обістя свяченою водою окропляти. На ті слова громада розійшла ся; але деякі зухвальці рекрути та екслокаї — експірмані двірські на перекір священникови зібрали ся наново до коршми, ще и музику найняли. Вже пізно в вечер ходила вся коршма від гульні захмеленої молодіжи... Тим часом оден з господарів, що на всі Пеняки найбільшим богачем славить ся, взяв з собою свого сина, поставив ёго в однім виході з коршми а сам став в другім — оба мали палки — и крикнув: „тікайте: ксёнда иде!“ Всі почали втікати з коршми, кидуючи всё та не поплативши жидови — одні в одні двери а другі в другі, и кождий дістав палкою по плечах. Жид поніс в тім шкоди, навіть бас музиці розбили. Минуло після того пару неділь — и ніхто до коршми не заглядав. Жид почав крутити ся и пішов на скаргу до зарядителя скарбу п. Свѣнткевича — Графа не було в дома. Розуміє ся, весь повід до того и всю вину приписувано священникови. П. Свѣнткевич шукав спосібности зійти ся з священником и погрозити ся ёму. Незабавом надарила ся таа спосібність: священник пішов до зарядителя підписати квіт на дрова опалові, належні священникови. П. Свѣнткевич скористав з доброї спосібности и почав свою річ тим, що ніколи з руского священника того не сподівав ся, и борше можна було того надіяти ся від латинника — того єзуїта, як від священника руского. „A wie ksiądz, говорив він дальше, że i żyd mógł by księdza za to skarzyć? Niech ksiądz w takie rzeczy niepotrzebne się nie wdaje.“ — „To są bardzo potrzebne rzeczy, сказав священник, bo nie przuprowadziwszy ten naród do trzeźwości, nie można i myśleć o jakim tam oświeceniu tego narodu.“ — „Ale księżę proboszczu! jak to może być, żeby ten chłop nie pił? Z czegoż będzie się ta arenda utrzymywać — a wiedzieć księdzu trzeba, że skarb właściwie tylko z propinacyi się utrzymuje — — —“ Так, видите, шило в мішку не втаїть ся; хоч поправді дуже нам треба сумнівати ся, щоби и Граф Дідушицкий такої був гадки, якої пан Свѣнткевич. А все-ж, як би там воно й було, ясно нам, що ті пани Поляки, що так всюди викрикують за оівіаіе ludowa, заступають самі дорогу до просвіти для того темного та нужденного хлопа.

М. Селюк.

До сего и-ра долучене яко надзвичайний додаток „Справоздане рѣчне зъ діяльности товариства Просвіта. за часъ відъ 15. мая 1874 до 27. мая 1875.“

В Києві в книгарні

М. Левченка и Л. Ильницького

на *Б. Владимирській улиці біля театру*

приймається підписка на **Правду**. Ціна за 1 рік без пересилки 6 рубл., з пересилкою 7 рубл.

Тамже знаходиться склад и продажя між иншими слідующих книжок:

1. *Антоновичъ и Драгомановъ* — Историческія пісні южнорусскаго народа. Изданіе съ предисловіемъ, примѣчаніями и объясненіями. Київъ 1874. Ц. 1 р. 50 коп.
2. *Ефименко* — Заклинанія южнорусскаго народа. Москва 1874. Ц. 30 коп.
3. Записки Київскаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. К. 1874. Ц. 1 р. 80 к.
4. *Закревскій* — Лѣтописное описаніе Києва. 2 т. съ атласомъ. М. Ц. 7 р.
5. *Комаров* — Розмова про небо та землю. К. 1874. Ц. 8 к.
6. " — Розмова про земні сили. К. 1875. Ц. 15 к.
7. *Лисенко* — Збірник українських пісень. Вип. 1-ий и 2-ий. Ціна одного вип. 2 р. 50 к.
8. *Девіцький И.* — Повісті. К. 1874. Ц. 1 р. 50 к.
9. " — Маруся Богуславка. К. 1875. Ц. 15 к.
10. " — На Кожемьяках. Комедія. К. 1875. Ц. 25 к.
11. " — Рыбалка Панас Круть. К. 1874. Ц. 8 к.
12. " — Унія и Петро Могила. К. 1874. Ц. 6 к.
13. *Левченко* — Опытъ словаря русско-украинскаго. Київъ 1874. Ц. 1 р. 30 к.
14. *Масловъ* — Т. Г. Шевченко. Біографическій очеркъ. М. 1874. Ц. 30 к.
15. *Номис* — Українські приказки, прислів'я и таке инше. Спб. 1874. Ц. 2 р.
16. *Рудченко* — Чумацькі народні пісні з нотами. К. 1874. Ц. 1 р. 30 к.
17. " — Народнія южнорусскія сказки. К. 1872. В. II. Ц. 1 р.
18. *Старицький* — Байки Кридова. К. 1874. Ц. 10 к.
19. " — Сорочинський ярмарок. К. 1874. Ц. 10 к.
20. " — Різдвяна ніч. II. вид. К. 1875. Ц. 35 к.
21. *Опатович* — Оповіданя з святаго писання. К. 1874. Ц. 10 к.
22. *Симашикевичъ* — Римское католичество и его іерархія въ подольской губерніи. Кам. П. Ц. 2 р.
23. *Лобода* — Тарас Бульба. К. 1874. Ц. 25 к.
24. Выдумки Київлянина и польскихъ газетъ о малорусскомъ патріотизмѣ. К. 1874. Ц. 20 к.

Тамже можна знайти мало не всі книжки по исторіи и етнографіи южнорусскаго краю.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновскій.

В друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під надзоромъ Фр. Сергіяного.

Виходить вину-
скамі в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссоліцких.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платить ся
по 5 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

СОН ЦАРИЦІ МИЛИЦІ.

(Сербска народна дума.)

Переспів М. Нетяги.

(Конець.)

Чує теє та цар славен Лазар,
Его серце туга обіймає;
Тільки дармо, нема з того вжитку,
Добрий лицар, лицарского серця,
Розважає свою любу жінку,
И до неї оттак промовляє:
„Моя жінко, царице Милице!
„Я сей сон твій тобі розгадаю:
„Те що спилось, люба моя жінко,
„Наче синє проломилось небо —
„То в нас наше царство завоюють;
„А що сонце на степ в траву впало,
„По травици у річку скотилось —
„То моя се голова поляже!
„Ой поляже у стену широкім,
„По травици скотить ся до річки,
„Щоб невіри єї не спіймали;
„А що місяць потонув у мори —
„То поляже хан турецкий трупом;
„Що по небі зорі покотились —
„То се трупом наші слуги ляжуть;
„А що промінь из Ситниці-річки

„По-під хмари, по-під небо вдарив —
 „То вести-муть моє тіло біле
 „И відтату голову до церкви;
 „А що сонце плаває по річці,
 „Біля не́го сіроманці скачуть —
 „То моя се голова поплине,
 „Біля неї галяти-муть Турки,
 „Та із річки голов досягати;
 „А що палить грім та блискавиця —
 „То се Сербя рубати-муть Турків,
 „Не даючи голови моєї;
 „А що пітьма Косово окрила —
 „То наринуть сюди бісурмени;
 „Що по поли гайвороня краче —
 „То в нас будуть судьями везири;
 „Що між ними журавлі гасають —
 „То під ними стогнати-ме рай
 „По вік віки, моя люба жінко!...
 „А що другий сон тобі приснив ся,
 „Наче зняв ся яструб, хижа птиця,
 „Из Стамбула, моя люба жінко,
 „Та сідає на Косовім поли —
 „То се вийде хан турецький з війском
 „Та заляже все Косове поле;
 „А що за ним два шуліки лине,
 „Два шуліки, два орли великі —
 „То султанські два дукки-везири;
 „Що за ними дві ворони-галки —
 „То ити-муть два кати червоні,
 „Два катюги, два Арани чорні,
 „Постинають вони старших наших,
 „Та поставлять своє отамане;
 „Що за ними усе инше птаство —
 „То наліне бісурменство хиже
 „Из Стамбула до Єдреня-града,
 „А з Єдреня та аж до Медиши,
 „И вся спля та на нас ударить;
 „А що птиця на Косові сіла,
 „З обох боків уз річку Ситницю,
 „Біля неї усе инше птаство,
 „И все поле Косове окрило,
 „З обох боків поуз річку сіло —
 „То се прийдуть турецькі потуги
 „Тай розкинуть табір на Косові;
 „А що лине соколів ватага,
 „З мого замку, з царської палаги,
 „Та сідає на Косовім поли,
 „Розганяє пташачі ватаги,
 „Наче вовки в полонині вівці —

„То се наші воеводи славні
 „В прах розібють турецькі ватаги;
 „Те що сила птаства налітає,
 „Та соколів сизих побиває —
 „Се поляже лицарство хоробре;
 „Те що густо силе ся з них ніря,
 „И Косово встеляє ся пірем —
 „Се лицарські голови поляжуть,
 „Все Косово труп лицарський вкриє;
 „Те що летить на Ситницю річку
 „И в Ситниці води каламутить —
 „Кров лицарска річку скаламутить,
 „Кров лицарска, та кров кінска, чорна;
 „Що Косово темрява окрила,
 „Заступила місяць и всі зорі —
 „То брат з братом знати ся не схоче,
 „Темним людом гордувати будуть;
 „Що по поли чорний ворон краче —
 „Запанують поганці над нами;
 „Що по поли журавлі гасають —
 „То застогнуть наші сербські люде
 „Сиротами у ярмі турецьким,
 „У неволи, у тяжкій кормизі.“

Так цар любу жінку розважає,
 А у неї ревні слізи ллють ся,
 По обличю котять ся та ллють ся,
 Наче жемчуг по сорочці білій.
 Цар до неї тогді промовляє:
 „Ой Милице, ти моя царице!
 „Не жури ся, не лякай ся, серце,
 „А як Бог дасть, так и добре буде;
 „Жаль же-ж мепі, що ти ревне плачеш;
 „Єсть у тебе володар твій славний,
 „Єсть у тебе ще й сини и дочки,
 „Єсть и зяті, славні лицарі,
 „Ще ж у тебе жне и твій батько.
 „Єсть у тебе девять братів славних,
 „Девять братів, девять Юговенків,
 „Наче девять соколів сизеньких,
 „И ні в кого нема таких жвавих.
 „Щеж ти маєш у Росії сина,
 „Та Степана високого — сина;
 „Хоч би Турки всіх в неволю взяли,
 „Так не зможуть Степана узяти,
 „А він візьме свою рідну неньку,
 „И повезе тебе у Росію,
 „У богате наше государство:
 „А в те царство Турки не заходять.“

До цариці теє промовляє,
 И царицю отсим розважає,
 И швидко-хутко сам на ноги зняв ся,
 Та відходить до сераю мужів.
 Там дванайцять сидить воеводів,
 А між ними Обиленко Милош.
 Тоді цар їх здоровить-витає,
 Вони разом всі царя здоровлять,
 Підняли ся усі, поставали,
 И цілують Лазареву руку;
 А цар Лазар садить біля себе
 Всіх чергою одного по однім,
 И починає сон оповідати:
 „Сеї ночі та два сні приснились
 „Моїй жінці, цариці Милиці:
 „Що сон перший, мої любі діти,
 „Наче синє проломилось небо,
 „Ясне сонце на степ в траву вшало,
 „По травиці у річку скотилось,
 „Ясний місяць потонув у моря,
 „А по небі покотились зорі
 „И Косово пільмою окрилось.
 „Тоді другий сон присняв ся пані:
 „Наче лине яструб, хижа птиця,
 „Из Стамбула, Костянтина-града,
 „Та сідає на Косовім поли
 „З обох боків уз Ситницю-річку;
 „За ним лине два шуліки слідом,
 „Два шуліки, два орли великі,
 „А за ними дві ворони-галки,
 „А за сими усе инше птаство,
 „Та сідає на Косовім поли
 „З обох боків уз Ситницю-річку;
 „З обох боків поуз річку сіло,
 „И табір в поли собі розложило.
 „Коли ж лине соколів ватага,
 „Та из сходу, з царської палати,
 „И починає з хижим птастом чвару,
 „Розганяє пташачі ватаги,
 „Наганяє на Ситницю річку,
 „Дере ніря, дере з них нещадно,
 „И все поле Косове встеляє,
 „И Ситницю річку каламутить.
 „Тільки ж дармо, нема з того вжитку!
 „Яструб хижий та ще й ёго птаство
 „Побиває соколів сизеньких,
 „Та їх трупом річку каламутить.
 „И все поле пільмою окрилось,
 „А по поли гайвороне краче,

„По Косові журавлі гасяють.
 „Братя мої, мої воеводи!
 „Мое серце туга обіймає,
 „И здає ся, мої любі діти,
 „Що прийшов вже час и та година,
 „Коли вдарить на нас Сербів Турок,
 „И в нас царство наше завоює!“

Чують тее сербські воеводи,
 И їх серце туга обгортає;
 Мовчить кождий, ніщо не говорять.
 А між ними лицар добрий, славний
 В него розум и лицарске серце,
 А зове ся Обиленко Милош,
 Розважає володаря свого:
 „Ти мій царю, славний володарю!
 „Сон то мара, оден Бог то віра!
 „Так як Бог дасть, так и добре буде.“
 Отсим Милош царя розважає,
 А Милоша цар благословляє.

А тимчасом час якийсь минає,
 Из Стамбула вістянець приходить:
 „Цар-Лазарю з города Крушева!
 „Збирай військо, веди на Косово,
 „Пішли мені та ключі городські,
 „Та ще й гарач вишли за сім років!“

ПРИГОДИ В МОЇЙ ПРОЇЗДЦІ.

(Гумореска.)

(Дальше.)

Чим даліше їхали-сьмо, тим менше знана околиця, всё нас займало, всё звертало на себе нашу увагу. Розправляли-сьмо Бог знає о чім — наш фірмаи, веселий хлопак, мішав ся часом також до нашої розмови, намавляв, захоочував до філів, робив на свою руку ріжні збитки — очевидно був то дуже пожаданий товариш в дорозі.

Не хотячи тримати ся скучного, битого гостинця, пустили-сьмо ся дорогою приватною; їхали-сьмо Бог знає якими дорогами — помежи поля, куди тільки вбиті сліди приватного тракту нам видіти давали ся. Аж от нараз нестало нам дороги, чи, ліпше ска-

завши, стали-сьмо на перехрестю, де п'ять доріг єднаких одна другу перетинали. Кожда з них вела в иншу сторону, мовби до 5 частей світа; затримали-сьмо ся на хвилю, щоб нарадити ся, куди маємо їхати. Стояв там вправді стовп з п'ятьма руками деревяними вказуючими дорогу, але де кожда дорога вела, з затертого напису годі було дізнати ся.

„Га, то почекаймо трохи, може хто надійде, та спитаєм о дальшу дорогу!“ сказав-єм до Мілька — и стали-сьмо попасати. Зїзли-сьмо решту наших принасів домових, попили водою з близької кернички — але ніхто не надходив.

Попасали так з годинку на роздорожу, коли ніхто не показав ся, пустили-сьмо ся дорогою, котра нам здавалась найбільше убитою, на перед.

Але якеж було наше зачудованє, коли, може по чвертьгодинній їзді, дорога з початку бита чим раз більше стала звужати ся и ставала гіршою а накопець суголовками завела нас просто до — пасіки...

„Но, добре!“ кажу, „огляньмо и пасіку — та знов попасем трошечки, мусить тут хтось бути, певне недалеко з-відси село, — впросимо ся десь на обід.“ — Зїзли-сьмо з візка, и идемо до буди стоячої при пасіці. З далека вже учули-сьмо спів антифонів на ноту церковну. — „Ага! певне пасіка належить до священника,“ погадали-сьмо, „а дяк пильнує, щоби пчоли не дармували.“ Дійсно, учувши наші кроки, вийшов з буди чоловік молодий, обгорілого лиця, з кепска по міщаньски вбраний; узрівши нас, склонив ся и сказав: — „А з-відки панове?“

„Менше о теє, з-відки; але де туди виїдемо? — бо ми зблудили; не могли би-сьте нам, пане реєнтий, показати до села дорогу?“ була наша відповідь.

— „Ну, та деж я реєнтий? Я лише піддачий,“ сказав молодець, зітхнувши жалко.

„Но, добре — алеж можеш бути небавком дяком.“

— „Ба, коби не ті гласи, котрих якомсь не можу навчити ся!“

„Га, все на сім світі иде трудно, однак працею таки переможеш; але не в тім тепер річ: дістанемо ся з-відси до села? и куди? далеко з-відси?“

— „А то панове певно галушни, ідуть до нашої паньунці,“ відповів дячок и поцілував нас обох в руки. „Най панове будуть ласкаві, як зістануть священниками, мене прийняти за дяка; я умію добре чоботи чистити, повозити кіньми...“

„Но, но, добре, добре, мій коханий. Якось то вже буде — але далеко з-відси до села?“

— „Ні! от зо два гони.“

„А кудиж іде ся до села?“

— „От так, тими суголовками — по-за тамтой хрест, потім возьмете гатьга від себе, потім трошечки на ліво — без гору — побіч себе, зїдете на долину, возьмете вісьта через міст, по-при Максимову хату — по-за коршму, на перед себе без маленький горбочок, коло Стефанової стодоли, по-при річку, тай просто заїдете на плебанію.“

„Ну, тепер вже знаємо добре, хотьби серед ночі, то трафимо. — А у вашого пан-отця багато панянок?“

— „Є чотири, файні як оріхи.“

„А пан-отець богаті?“

— „Го, го! и дуже! Мають такі стирти сіна! — а імость продають що року фасолі, цибулі, бураків що страх!“

„А приймуть нас на обід и в гостину?“

— „Га, га, га! чому ні? будуть ся дуже тішити панами, бо паннунці мене пераз питають ся: Федьку! а не видів-есь там, щоби до нас хто іхав? — Я сяду з панами тай завезу вас — як позволите.“

„О дуже радо, збирай ся!“

„А як у вас дома говорять, по руски чи по польски?“

— „Ет — всіляко: часом так, часом так, але до мене то все по руски, хоть я умію добре по польски.“

„А до ваших панянок не приїздять які каваліри?“

— „Та їздить там якийсь! але такий недобрый, все йно сварить на мене, що кепско ему пуцую чоботи, а я Біг-ме' рад би як найліпше; та щож я винен, коли кепский шварц, и ще гірші щітки...“

„То може єго цині застанемо?“

— „Ні, Богу дякувати! поїхав собі вчера и не приїде аж за тиждень.“

„А може не застанемо щікого дома у пан-отця?“

— „Ні, суть всі дома, бо наша Феська віддає ся.“

Розмова наша серед їзди тревала може з годину, бо, як шан. читателі видять, були-сьмо на стілько недискретні, що, користаючи з наївности дячка, вдирали-сьмо ся в тайну житя приватного незнаємих нам осіб. Але хто-ж нецікавий на такі річі? — а особливо треба дарувати нам, котрі, пустивши ся задля розривки в дорогу, в недостатку инших займаючих річей, мусіли-сьмо хоть

таким способом урозмаїчувати скучну часами подорож. Розмовою дядька бавили-сьмо ся, вправді до сити, але мимо того „два гони“ здавали ся нам трохи за довгі — може бути, що рови, вивози, ями, словом найстрашнійша дорога були тому причиною. Дядьок оповідав нам о товарі, конях и всій худобі пан-отця — кілька вони сіють, що мішають тютюн турецкий з домородним, кілька імость видають челяди на вечер, котра панцуця варить каву — словом всіякі а всіякі річи, о котрих нам и не конче потрібно було знати...

В кінци по двох годинах мозольної їзди показало ся нам село — самі були би-сьмо, на опис дороги через дядька, ніколи до него не трафили. В селі провідник наш зліз, и удав ся „городамі“ на плебанію, щоби увідомити о наших приїзді.

Не мали-сьмо нічого против тому, раз щоби не зробити в домі великого клопоту, потім, щоби домові приготували ся на наше прийняте, бо — Богом а правдою сказавши — кучпо нам було дуже за-про голод.

— „З-відки маю сказати, що приїздимо,“ спитав наш цікавий фірман, „як би мене випитували ся?“

„З-під Львова, з села Н.; скажеш, що наш отець дуже маєтний священик, а и ми маємо бути священиками та шукаємо жінок, — що ми властиво тут приїхали, а тільки удаємо що їдемо дальше; памятай, щоби ся не злапав, а о конях не забувай; як би нам випало довше тут забавити, а тобі кепско було: то скажи нам, а поїдемо дальше. Що день скажеш нам: о що? хто? и як тебе випитував ся?“

Зближали-сьмо ся до плебанії. Хлопак наш тріснув кілька раз сильно з батога и візок з шумом и гуркотом вточив ся на подвіре плебанії. Тьма псів заїло брехаючих з ріжних сторін повітала нас наперед; сиділи-сьмо на візку, боячи ся злізати. По добрій хвили показало ся кілька головок дівочих в вікні — и аж тогді вибігла опасла дівка з коромеслом и кивнувши, щоби-сьмо злізали, стала немилосерпа псам за ревність їх платити ударами.

Мешканє пан-отця виглядало з верха приємно и чисто, а що чистота була в загалі чеснотою домовників, пізнали-сьмо з того, що примірно чистісенькі платя и горнятка вигрівали ся на сонци перед вікнами при вході.

Вступили-сьмо в дім — в дверех привитав нас пан-отець з люлечкою на мірно довгим цибушку, чоловік около 50 літ маючий, здоровий и приємний видом. Борода значно віросла не починала ся вправді до дуже порядного виглядає, але хтож з го-

сподарів на селі, ще до того в жива, в п'ятницю в полудне виглядає оголений?

„Сьом Н., а се мій брат М.; дарують пан-отець, що сміємо Вас непокоїти; але в переїзді до родини змучивши ся, хотіли-сьмо трохи відітхнути, а яко поповичі судили-сьмо найти найліпший приют у Вашого Преподобия — але сли би-сьмо мали зробити найменшу прикрість, тогді ми сейчас віддалимо ся.“

— „Але що там як той каже — панове говорите! що ви можете мені за прикрість зробити? Русин каже: гість в дім — Бог в дім! прошу ближе, розгостіть ся — от добре трафилісьте, власне маємо сідати до обіду — прошу, розгостіть ся.“

„Знаеш,“ шепнув-ем до Мілька, „при такій щирости госнодара трудно нам маскувати ся — скажім правду!“

— „Встримай ся хвильку, може то має свій повід.“

Приладивши тоалету, вийшли-сьмо до „бавяльного“ покою. Всюди чисто, порядно, небогато але досить з смаком уряджено в цілости. Не так в поєдиноких частях: и так на сервантці, заставленій ріжного рода пуделками, склянками и філіжанками, в котрих лежало кілька одвічних писанок великодних, містили ся, не знаю чому, 5 разом на хрест зіплених проскурор; — під столом в кутику, досить зграбнім, спочивала рядом мозольно через дячка виглянцована пара чобіт єгомостя; над зеркалом причіплене було павиче перо, а за образом Михаїла Куземского, рисованого ще яко схолярха, стреміли заткані кілька прутиків лози з цвітної неділі. Зилар в золотих рамах, не идучий, украшав стілу, а на вікні висів зіпсований барометер. На канапі застали-сьмо якісь, знать святочні, дамські убраня и обویчик пан-отця новісенький. За комодою стояли палиці, цибухи и барилочка з горівкою, на комоді — чисто попросовані хустки колєрові, сині и червоні, и бревяр з зеленими стяжками, щб нас утвердило в догадці, що пан-отець нюхають табаку и читають бревяр. Перед канапою на столі лежало альбум з фотографіями найбільше наших єпископів, крылошан, послів и таких инших галицко-руських знаменитостей, тарілка з трукною на мухи и красно вичесаний пукель волося. Під стіною стояв великих розмірів, кулявий на одну ногу фортепан — а на нім ріжпі ноти, перо обдерте знать яко сказівка до нот, и Бог знає чому маленька книжечка, носяча незмірно багато слідів з мух, т. зв. Status animarum села. — Але досить того опису, щоби не впасти в підозріне, що я зіславий.

Запрошено нас до покою бавяльного, и пан-отець просив нас сідати, заким накриють до столу... Усіли-сьмо, — але Мілько

скочив ще борше як усів; причина тому була малесенька шпилька, що злосливо укрила ся в кріслі. Щастє, що не було папъ, — бо було би багато сміху, а так скінчило ся на тім, що Мілько пересів ся, але осторожнійше, на инше крісло.

— „А з-відки то панове прибувають?“

„З-під Львова,“ була наша відповідь.

— „А щож там ві Львові доброго чувати? певне панове способлять ся до священнического стану?“

— „Так!“ сказав Мілько, „мимо нашої волі.“

— „А то чому?“

— „Бо ми хотіли йти на права, але отець инакше нами зарядил.“

— „Ой, вже то певно, що всюди ліпше! Священик наш найбільшій, особливо з-початку, заким дістане добру парафію та чого доробить ся — у нас то ще хвала-Бо...“

Двері отворили ся и вийшли пані. — Повставали-сьмо и склонили ся.

— „Моя жінка, а то мої дочки“ — Ми знов склонили ся.

— „Прошу сідати хвильку, заким накриють до столу“ — сказала імость, и усіла на канапі, а панни вишукували собі тимчасом хвиливі занятя: одна бавила ся стоячою на вікні квіткою, друга крутила в руках кавалок паперу в трубку, третя притримувала гинучі від трутизни мухи, четверта обривала на пальчиках задирки. Пан-отець, усівши побіч нас, пускав клуби диму мішаного тютюну.

— „Але горячо на дворі нині“ — сказали імость.

„Справді, дуже горячо; ми можемо о тім докладно сказати, бо іхали-сьмо без перестанку від раца.“

— „А то з-відки панове ідуть?“ — спитала мамуня.

„Нині з села З., де перебули-сьмо ніч в коршмі.“

— „А чомуж не у священника? Тож не годить ся минати своїх, бо панове певно сини священника.“

— „Так,“ сказав пан-отець випереджаючи нашу відповідь, „и самі суть укінченими семінаристами.“

— „А щож там в світі чувати? пай но панове нам оповідають — ві Львові? як там? що там? О ми Вас так скоро не пустимо від себе, мусимо о всім довідати ся; панове певне ідете тепер до своїх суджених...“

„О ні, пані! Ми ще цілком вільні — ідемо до родини на вакації...“

— „Як там паші Русини тримають ся?“

„Добре, хвала-Бо! особливо молода партія чим раз більше заявляє жита, хоч старі гнівають ся за те...“

— „Бог бо то знає, за котрими тепер тягнути! У нас священники тримають ся старшої партії — бо то звичайно там суть крилошане, совітники, старі, поважні та розумні люде...“

— „А чим-же, прошу, ти старші так відзначились від тільки літ? що вони так багато розумного та хосенного зробили?“ спитав Мілько.

— „Ба, завше то люде старші, крилошане, стояли на переді руского народа... а то молодики, заводять якийсь новий язик, сприяють Полякам...“

— „О скільки я знаю, пишуть и бесідують ти молодики так, як у нас люде на селі говорять, — а и панство преці не говорите бесідою, котру старші хотять завести. Старість и уряд або становище не приносять ще розуму з собою — а що тичить ся приязни з Поляками, то ручу, що є то власне тільки вигадка старшої партії, щоби реакцію против неї повстаючу здискредитувати — вигадка в ціли власної оборони.“

— „Ну, та так у нас кажуть всі старші люде; повідають, що до молодіи не належить ніхто крім школярів — от та якихсь там кількох шалапутів...“

— „Звичайно, як старі, що уперті в своїх пересудах не хотять зійти з поля, на котрім нічого не зробили, та не хотять узнати хотьби найліпшу волю молодших; не маючи ж ім що більше закинути над молодість, відкликують ся на повагу свого віку, так якби то спорохнілий пень дерева був, для того що старший, ліпший від сильного молодого дуба.“

Пан-отець видко поміркував, що ми належимо до „молодої“ партії, тож, хотяй очевидно ділив гадку старших и своєї жінки, озвав ся: — „Вже то панове мають також рацию — то не ма що говорити; я хотя віком до старших належу, однак ніколи не держав цілком з ними, але узнаю також благородні стремління молодих...“

Імость зміркувала ся також и, хотячи направити ніби свою попередну бесіду, сказала: „Но, та то певне, що ви добре говорите, и я и мій чоловік и мої діти — ми всі більше Вашу сторону тримаємо; я йно казала, що у нас тут так священники говорять... Але що там — Татку! попроси но панів на циґарка, нім накриють до стола.“

— „Фуню! иди но там в моїй шафі..“ тут пошептав щось пан-отець наймолодшій доньці до ушка. — Фуня, гарна дівчинка,

може 14-літня, поскочила до другого покою, перевернула вітви-
раючи шафку з поспіху каламар з атраментом — и сей-час при-
несла нам мокрі як хлющ цигара.

— „Прошу — дозвольте панове, нім накриють до столу.
Муню! дай но сірничків —“ Муня, також гарна дівчина, побігла
и сей-час принесла сірнички.

— „Люню, а на попід мисочку — там на моїй шафці коло
каламаря.“ Сей-час Люня, не менше гарна від своїх сестер, по-
скачила як ланя, принесла дві мисочки и поставила одну передо
мною, другу перед Мільком.

Нічим уклоном подякували-сьмо за гречність панні Люни.

Стали-сьмо курити.

— „Панове може знають також алюмна Н. — він старає ся
о мою Ньюю; власне що нині від'їхав, поверне аж за тиждень.“

„Особисто не маємо приємности знати, але чули-сьмо нераз
о нім —“

— „Може що злого?“ поспитала борзо панна Ньюя.

„О ні, пані! будьте спокійні, противно, чули-сьмо лиш добре
о пану Н. — можемо побратулювати пані такого чоловіка.“

Панна Ньюя подякувала нам взором и зірвала галузку мірту,
знати нехотючи, з вазонка стоячого на вікні....

— „Ах, бо-ж то тяжко тепер о добрих людей на світі! особли-
во тії алюмни, жадають в посагу тисячів — а деж то бідного
священника на селі, що має діти, стати на тисячі — — —“

Двері отворили ся — а через шпару викилила ся голова дів-
чини, що нас від псів освободила. — „Прошу імоств...“ озвала ся
и замкнула двері.

— „Перепрашаю дуже, що вийду на хвилю — Дівчата, Муню!
заграй но що панам, закнім накриють до столу!“ сказали пані-
матка и вийшли на призив служниці.

— „Де-ж тільки обрусів старчить накривати —“ шепнув Мілько
до мене, „я голодний, що мені в горлі висохло — з'їв бим на
колоді и пальцями, а тут знать доперва курку ріжуть.“

„Цить — не поможе, мовчи и чекай — найи ся —“

Коли ми незначно шептали, пан-отець отворили фортепян,
положили ноти — панна Муня усіла, а збрабні білі єї пальчики
заграли красну, хотяй дуже знану, „Молитву дівниці.“

Панна Муня мала дійсно досить добру техніку, та щож —
фортепян старушок онімів, и декотрими клявішами уперто не хотів
відзивати ся, а декотрі видавали незгідливі тони — цілість однако
випала досить добре.

Пан-отець поглянув на нас, якби чекав похвали. —

„Справді, знаменитий талант,“ сказав-єм — оба уклопили-сьмо ся. — „Дякуємо за вже а просимо о ще —“ додав Мілько.

„Шкода, що фортеп'ян не конче добрий,“ тягнув-єм дальше; „ігра панни Муні видала би ся нерівно ліпше на добрім інструменті.“

— „Правда,“ одвітив пан-отець, „алеж бо вони всі у мене на тім п'яні учили ся — то и так диво, що єще тримає ся! на нім ще моя жінка учила ся и дістала его з виправою.“

— „А то дійсно твердої натури!“ замітив злосливо Мілько, знати з голоду.

— „А панове не граєте жаден?“ спитав пан-отець.

„О противно!“ підхвativ-єм борзо, „мій брат, кажуть люде, що неконечно зле грає — я не умію.“

— „А, то просимо! дуже просимо! будьте ласкаві!“ озвали ся пан-отець и панни разом.

Мілько глянув зісно на мене, бо ему не игра а лиш їжа була в голові.

— „Я не можу грати — дуже перепрашаю...“

— „Але чому? просимо! конечно!“

— „Я бою ся компромітації по майстерській игрі панни Муні.“

— „Ей не жартуйте, то не годить ся — я жалую, що перед знахорами вибралам ся — просимо! дуже! конечно! будьте ласкаві — —“

Рад-нерад, мусів Мілько улягнути просьбам красних панянок и пан-отця; сів до п'яна и ударив кілька аккордів. Мілько грав красно вправді, але — не знаю чи з голоду чи зі злості на мене — грав щось такого, таку мішанину з розличних трудних пес, що ані я ані ніхто з прислухуючих ся — ані певно він сам не розумів. Коли скінчив, встав и склонив ся.

— „Ах щож то за чудесний кавалок! то певне з якоїсь опери? Добре, що знаємо, що ви граєте; мусите тепер у нас сидіти нам пригравати. — Видиш Муню! видите дівчата, то так ся грає! ви може би-сьте так колись грали, коби-сьте хотіли вправити ся — що я ся наговорю! видите, як то красно. Що то за кавалок, прошу?“

— „Смерть голодова — якогось — забув-єм, увязненого, же красний кавалок, але трудний, я дивую ся, щом его потрапив на память.“

Четверта з полудня вибила — двері отворили ся, імость запросила нас до обіду. Церемонія впрошування на перед тревала би Бог знає доки, коби не Мілько, що взяв дві панни по-під руки и пішов на перед: я зробив то само, а за нашим прикладом пішли и пан-отець, взявши імость під боки. Знов по довгих церемоніях посідали-сьмо до столу. Страви були двоякого рода — для пань, в честь св. пятниці, пісні, а для нас єретиків, до котрих пан-отець рад-перад для компанії зачислив ся, м'ясні. На селі годі вимисляти, щоби обід для несподіваних гостей випав в всіх найменших подрібностях добре; тож и тут були похибки против параграфів Гастрономії, але голод пайліпший кухар. Особливо я и Мілько інак — попові наймити, и зовсім не супротивляли ся, коли по комії то імость то пан-отець придавали нам дарів божих з полумисків на наші тарелі. — На сам кінець принесено мамалигу, улюблену страву господарства з цілою родиною.

— „Панове певно не любите мамалиги,“ спитали імость.

„О, противно,“ відповів-єм з гречности. Мілько ж, знать урадований, що заспокоїв горячий голод, став лемішку тую під небеса вихвалати яко улюблену свою страву, що я аж здивував ся, тим більше що знав-єм, що він дуже не любив мамалиги. — Алеж був за те укараний, бо панна Люня, хочачи вволити его смакови, зготовила єму на вечеру власними руками відличну мамалигу. Бідний Мілько крутив ся як па веретені — але дотримав слова, наів ся досить на ціле жите!

По обіді подано нам чорну каву в бавяльнім покою, де тим самим порядком удали-сьмо ся, що до обіду.

Мілько був в незвичайно добрім гуморі — сипав дотепом и анекдотами як з рукава, смішив, бавив, приговорював, що аж мило. Грав на п'яні, очевидно, не смерть голодову, співав — ціле товариство розпливало ся над его талантом. Надійшов вечер — знов перекуска: ми дістали каву правдиву, а панли пили або каву з паленого жита и кукурузи або окропок з молоком. По перекусці знов бавили-сьмо ся в игри товариські, словом, як пізнали-сьмо самі, уважано нас за дуже — дуже пожаданих гостей, а виражешо нам отверто, що так борзо не відзискаємо волю до дальшої подорожи. Аж зигар, видзвонивши північ, покликав нас до спочинку.

Ніч однако не так приємно нам минула, як день. Змучені дорогою и переспавши попередню ніч не конче добре, заснули-сьмо вправді борзо — але заледви все в домі успокоїло ся, коли мій товариш зірвав ся на рівні ноги и як опарений став дивиним

голосами ревати и по покою бігати. — Зірвав-ем ся и я, гадаючи що ошалів бідачиско. На крик, лопіт и стук в нашім покою, прилетіли перелякані господарство з родиною, зі взгляду на певне, як думали, небезпеченство наше, зовсім в нічних убранях, кожде з них з свічкою; а навіть дівка, що нас від псів оборонила, надлетіла з тим самим, що поперед, коромеслом. По переведенім доходженю показало ся, що причиною того замішання був невинний заяць панни Люні, що в часі тишини нічної натрафив в своїх мандрівках по покою на голову спячого Мілька и став знать мею бавити ся. Мілько мав, бачить ся, по мамалезі, сон неспокійний; тож учувши якогось потвора об'їдаючого ему голову, переляк ся и став немилосердно кричати и бігати по покою, вивертаючи при тім горшки з молоком, тарелі и инші Грати, що в нашій спальні були поскладані.

Очевидно, що прибувши нам на поміч, увидівши що не грозить нам ні яке небезпеченство и отямивши ся з перестражу, повертали сей-час до своєї спальні. Засоромлене було взаїмне.

— „Як тут ся завтра показати світови!“ сказав по хвили Мілько.

„То не показуймо ся зовсім! збираймо ся, ранок небавком— утікаймо що скорше, заким з ким побачимо ся!“ відповів-ем. „Лишимо картку — з перепрошенем за нашу негречність и прикροсти; — щасте, що уходили-сьмо під чужим именем за/алюмнів.“

— „Га, нема часу до страчени!“ озвав ся Мілько; „добре ти радиш — я піду казати запрягати, а ти пиши картку.“

Стали-сьмо збирати ся по-тиху, як можна.

— „Ба, а як же я вийду на двір, коли там тільки псів?“ зажурился Мілько.

„Дурниця, от-тут є одежі пан-отця, яко кандидат духовного стану не будеш в них кепско виглядати. Убери ся в них и йди, буди фірмана, най сей-час запрягає и виїздить за браму; я зараз сідаю писати прощане, заберу річи наші — и виїдемо...“

Мілько зробив ведля моєї ради. Недовго тревало, ми збрали ся, спакували наші річи — и коли домівники спали, снячи о нічній пригоді, ми драгнули тихесенько в дальшу дорогу. Що там пан-отець, імость и панни о нас собі гадали, що говорили — не знаю; літ досить від того часу минуло, а я ні з ким з тої родини не видів ся, и слиби мені випало ще коли через тее село їхати, то мимо гостинности панства Н. ніколи там не покажу ся — хоть-бим мав з найбільшими невигодами в корші почувати.

Іхали-сьмо борзо — сонце зійшло аж тогді, коли ми зо дві милі дороги лишили за собою дім гостинного священика. Мимо того віддаленя, на саму гадку о тій нічній події Мілька аж мурашки переходили по тілі; він стидав ся о тім говорити, а навіть споглянути на мене — дивили-сьмо ся кождей в противну сторону. Від часу до часу лиш голосне протягле зіване було нашою єдиною розмовою.

Жаль мені стало на кінець Мілька, що так посумнів — и озвав-сьм ся:

„Дуриця, Мільку! то на людях буває — Що ж так великого стало ся? а впрочім чи ми коли з ними зійдемо ся, чи будемо їх коли видіти? Навіть з правдивого имени не знають нас.“

— „Ет! або то мені так тото вже и в голові!“ сказав Мілько надробляючи міною — „я журю ся, що-сьмо без снідання виїхали, не тою дрібнотою! Та якби-сьмо не мали жадної комедії, то би пам кучно було їхати.“

Я потвердив єго думку, и мало по-малу розвязали ся нам язики — давна веселість и свобода вернули назад.

(Дальше буде.)

Visum repertum.

(Нова казка для тих дітей, що єі не будуть читати.)

То був кінець місяця мая року ..75. Весна, котра того року троха була опізнилась, з кінцем того місяця зійшла на землю у войі своїй благодати — з ясним, синим небом, світлим сонічком, срібно-пухою росою, зеленю левад и білим цвітом садів. Високо над землею розбивались поетичні жайворонки; в цвіті вишень и черешень критичні пчоли шукали за медом; на землі чоловік заходив ся не зовсім практично над грозою роботи на насущний хліб. На широкім зеленім лані з пів копи парубків и дівчат пололо панску пшеницю; на другім лані сапали робітники бараболю; жінки на своїх загонах садпли росаду. Якийсь пізний-Иван волочив на засохлій рілі засіяну гречку; причину такого опізненя зрозумів кождей, хто вараз недалеко єго ниви, на границі, побачив аж три коршми, одна близько другої, а при кождій великі шмати поля в зеленою, рослою озиминою.

Поперек через всі ниви и лани идуть рядом стовпи телеграфічні а по при них желізна дорога. Час від часу переходять з гуком и свистом поїзди желізничі, одні прямуючи до великого міста, котре з за недалеких горбів виглядає своїми вежами; другі вертають в сторону

протівну — ид западови сонця. Машина, як обквачений кінь, віддихає тяжко, „робить боками“, тягнучи за собою нечислений ряд возів з набором; кінець поїзду ще не вийшов з по-за мійських горбів а чомо поїзду з машиною вже не за довго сховає ся на западнім закруті. И мужий при бороні, и робітники на панскім лані, и окомон, що стоїть над робітниками, поставали и дивять ся за ним з глуповатим виразом зачудованя на лици. Вони що-дня що дві години так стають и дивять ся на те саме; ні одному з них не прийде на думку, що́ таке в тих возах виправляє ся в далеку дорогу на запад? що то — чисте, повне зерно подільської пшениці и вибірнього жита; грубі пороги дубові, що росли на тім місци, де тепер пустий карчунок, засипаний піском и рідкими безпотрібними пляками; одним словом весь найліпший плід іх землі, и іх тяжкого труду. Вони на те зерно орали, вони его сіяли и зібравши очистили, але — білий хліб з него будуть істи англійські робітники и німецькі міщане; вони тих волів винасали, але мясо з них буде годувало віденского барона з Ringstrasse, або якого фабриканта пуговиць, котрий приїде ім незабаром з тих самих волів копита и роги. Он дивить: з по-за західного закрута, за котрим зникло ваше збіже, закурилась пара. Приїздає новий поїзд до нас. Машина повистує собі так весело, так легкодушно як віденский данди и сопе так з горда тім поспішним тактом, як може чули-сте вірменского шляхтича з під Городенки або Бережан. Який легенький набір! 5—6 возів; поїзд гонить, аж від вітру за ним порох з дороги піднімаєсь. Се, бачите, запад прислав вам запла-ту за плоди вашої праці.

Але робітники и окомон и пізний Иван так само без мысли витріщили очи як и перше; потім ті зітхнули, другий сплянув а третій почіхав ся в голову, и прийнялись дальше за свою роботу. Може хоч той пастушок, що сидить на рові при коровах и читає якусь книжчину, зрозуміє, що то за великанский драмат відгрюває ся перед его очима? Хіба, як підросте, а „неконцессіоновані“ шинкарі дозволять его научити, що він з ними не має „спільного интересу“;... тепер ще він чує під ногами тверду землю, але звідки-ж би ему тепер прийшло на думку, що тая земля, котра так непорушено стоїть під его ногами, непізначно, помалу висуває ся з під него; що тая „мати наша“, як землю поетично називає наш мужик, має прорізані жили, а з них жива кров без перестанку, без повороту точить ся и точить и відпливає в чужі богаті краї, на далекі моря. Якже ж би він міг се подумати, коли те не прийде на думку и панови тих коров, що він іх пасе.

Поїзд присів до двірця и остановив ся; коло него заріглоєсь робучим людом. Поспішно вибирають з него пакунки, носять, важать, ладують на вози. Помимо неприязни, з якою ми дивились на той мало-важний дар западу присланий нам за наші сотки тисячів сотнарів збіжа, ми бачимо зараз знамено впливу западної цивілізації: рух, побуджене до праці, до живого жита; неначе-б з серця, котре бє ся доси далеко в западних центрах промислу, вдарила свіжа хвиля животного соку до нас. Вози з набором розбігають ся по всіх улицях міста, стають перед склепами, тут виладовують пуделка з модними капелюшками; одно таке пуделко, важке в 5 фунтів, стоїть може за оден віз желізничий цільного жита; оден поставець легкого сукна — за три вози нашої вовни; оден

мандель гарних меблів за наш цілий діс. Але перед другим оклепом добувають и другі дари западу; великі принаєлки з книгами. Ті книги проказуєть о нових здобутках науки, о всім що найбільші и найліпші люде цідого світа мислять и роблять для добра людскости; приспівші газети оповідають о всіх об'явах жита народів Европи и Америки; о бою, який веде безперестанно сила фізична з правом, поступ з реакцією, праця з капіталом, вільність з деспотизмом, просвіта з темнотою. Живий здоровий ум може почерпнути щедро з тої завжди свіжої, ніколи не висихаючої криниці; мисли вияснюють ся, серця крінлять ся; домашні вступники таких самих ідей набирають нової сили до дальшої праці. Так як сонце від сходу принесло нам весну, розбудило живизнь в природі, так західна цивілізація безперестанно шле до нас світло своєї науки, тепло своїх ідей и будить и піднімає жите в духовім світі...

Тільки в причіпній світлиці великого темного будинку при „кравківській торгівниці“ не видно и не чути ані тої небесної весни в природі, ані тої земної, людскої. Вікна позамікані и закриті тяжкими заслонами, в світлиці мрачно и душно. Кількоро людей стоячи обступили постіль хорого. Півголосна, уривана розмова; хорий страждає тяжко. Він кидася, вимакує руками, закриває собі очи, очевидно говорять з горячки. „Was! podburza! bluźni! O, чи ви хочете мене убити? як мене очи болять від того світа! чого так ясно! замкніть віконниці!... забийте вікна!... Що за воздух!... мені свіже повітре віддих заперас... Закадіть ладаном, запаліть оковиту, але так, щоби я світа не бачив!“ Свідки того поглянули смутно по собі: „Чому ксєндз Хеліський не вертає? тут тільки ще св. вода в Люрд помочи може... А ось може и він!“ — и доглянувши вої на двері. За дверми почулась розмова; тихий голос локая и гнівна, голосна відповідь. „Тут лежить небезпечно хорий, — чи Ви католік? Вам тут не можна вийти“ — чути було тихий голос локая. — „Як то,“ гукнув гнівний голос другої особи, „хорий? комуж можна до хорого, як не мені, лікарєви?“ — „Там вже є найліпший тутешний лікар, др. Кржечунович, — а піскали ще по св. воду...“

Тут залупав сильний штурханець, и чути було, як локай покотився по землі. Двері відомкли ся и в них показав ся незнакомий, освічений ясним світлом з надвору. „Де хорий?“ спитав він голосно. — „Цитьте, об'явав ся голос дра К., не будіть его.“ Але незнакомий вступив без обави в світлицю. „Як Ви его лічите? В такій пітьмі! Ви его тим самим убете.“ Він приступив до вікон, и підтягнув заслон; ясний світ розійшов ся по світлиці. Хорий закрив собі лице руками, и застогнав. Незнакомий доктор став наосеред світлиці, и роздув ніадрі. „Що се за запах? тут чути наче горівку? Що!“ кликнув він на весь голос, „се-ж комната, в котрій заїдала перед годиною комісія пропінацийна! И ви тут подожжили хорого?“ Він мурнув кулаком в найбільше вікно; дві шибки вилетіло, до хати вступив пруд свіжого повітря.

Але тая нагла зміна, намість помочи, зашкодила. Хорий затряс ся, хвилював ще раз воздуху, закваляв ся, и простягнувсь на постелі. Все, що в нім було ще живого, вилетіло з него; лишилось нерухоме, мертве тіло. Др. Кржечунович взяв тогді незнакомого поважно за руку, и привів до постелі. „Що Ви зробили, шановний колего? Він через сильну притадаю на вчєрашнім заїданю соймовім дістав удару на мозок;

тільки герметичне відсторонене від світла и від свіжого воздуха могло его ще виратувати; его організм привик був до темноти и того запаху. Ви его убили.“ Незнакомий нахилив ся недовірливо над мерцем, и стукнув тричі пальцем об его чоло; чоло віддало голос як порожній горнець. Незнакомий усміхнув ся и глянув на дра Кр.: „Чи чуєте? порожня, зовсім порожня. Тут повинен сидіти мозок, а его, як чуєте, нема. Ergo — де нема мозку, там не могло бути удару на мозок; Ваша діялзна не устоїть ся перед сям ясним фактом, шановний колего.“ Доктора К. сей несподіваний оборот річи видимо заинтересував. Він, не зважаючи на тихий плач двох других людей, що відсунули оя до другого кута, обізвав ся поспішно до незнакомого: „То якже, шановний товаришу по науці, видените хоробу и наступившу напрасну смерть?“ Незнакомий поміркував хвильку. „Ги, хоробу? смерть?.. Побачимо: насамперед треба нам порозумітись: що Ви називаєте хоробою? Чи также тільки ослаблене и утрату найважнійших функций душевних — розуму и волі? В такім разі сей моральний кадавер був хорий від народження, а беручи річ докладно — від того віку, в котрім він повинен був прийти до розуму. Як же-ж він не мав властивого розуму, то не міг мати и того, що ми називаємо людскою волею; він мав тільки сурролат того, природні забаги, по польски porędy, по німецки Triebe, управляні, намість розумом — инстинктом его раси. Якийсь незвичайний висилек тих функций мусів іх тепер ослабити; слабість хронічна перейшла в остру; але на злучай — коли він справді вмер, то хто знає, чи тільки не морально: шогв moralis, котру треба добре відріжнити від звичайної смерти фізичної. Его організм фізичний виглядає здорово и здібний до механічного чину; ви бачите, які він має здорові, гнучкі сугасти. Але пригляньмося его лицю. Як він его сильно заквив руками! Попробуємо іх відоймати.“ Він нахилив ся над пацієнтом, в силую відоймив ему руки и — глянувши одним оком на его лице, відскочив як пилка від постелі. „Га, га, га! та се пан По-по-по... Га, га, га! се наш Демостенес соймовий! Га, га, га!“ Дивний доктор не смієв оя, а реготав оя на весь голос, як навіджений, підкакуючи по світлиці. „Чомуж Ви мені сего зараз не сказали?“ Він пристуцив знов до постелі, и в чувством подивив оя на „Демостенеса“. Мертвець лежав тепер в відкритим лицем у всім своїм маєстаті, але не у тім, який придає чоловікови смерть; се був маєстат шляхецкий; лице лежало як зріле яблуко, на подушці, пухнате, румяне, в „старопольским марсом“; воно мало вираз звісної добродушної серджтости — мимоволі нагадуючи старосвітского окомона або мандатора пацієнтного часу, котрий, як присуджував винному кару, то робив се в патриархальним „старо-народовим“ гумором: „Ти мудю! будь часкав, подожишь! Не хочеш? а попросіть но его хлопці на лавку, най я ему вліню причастіє.“

„Чомуж Ви мені сего не сказали — смієв оя незнакомий доктор дальше — га, га, га! а бодай Вас! То що иншого; тепер я Вам все визнаю. Я его хоробу студиював в галерії соймової. Послухайте, шановний товаришу по Ескуляпі. З его власних, автобіографічних и генеалогічних споминок я Вам збудую всю исторію розвою его слабости від часу его народження, — ба, що я кажу, від 5 генераций его предків, бо се хороба фамилійна. Его предки перед пятьма генерациями були так

щаскаві — з якого краю? не записала історія, але певно з Корони, або з Литви; бо інших цивілізованих країв тогді ще не було в Європі — привандрувати в Жовківські сторони. Чи Ви піймаєте всю великість тої ласки для Русинів, а спеціально для руских хлопів того щасливого села? Вони-ж могли від свого короля домагатись „надація“ в Короні, або спровадити собі польских хлопів; але ні, — їх чуле серце тягнуло сюди, нести світло цивілізації в Жовківські пустині, освітити ним темні голови руских хлопів, памятаючи на угоду, котру заключили предки тих предків в Городлі и Люблині з предками властителів тих хлопів. Нової кодифікації тої угоди вони не потребували, бо вони носили її в серцю; друга контрактова сторона, рускі хлопів, коли її не мала также в серцю, ну, то ім не завадило параграфу угодові апдікувати поверховно, куди попало. Врешті, як воно там и не було, але интерес їх був завжди спільний, его предків з рускими хлопами: хлопів робили на панскім лані, — пани предки їли з того самого лану хліб; хлопів брали горівку в їх арендаря, — пани предки брали від того самого арендаря гроші за пропінання. Тая спільність интересів тривала через 5½ генераций ненарушено; ніколи пани предки не позивали своїх хлопів до суду, бо, як зайшло яке мале непорозуміне, то зараз їх загодив давнійше подстаросці, а пізнійше мандатор. Аж прийшов той нещасливий рік 1849! Австрійскій (бррр!) парламент підніс соціяльну революцію, и — дивно, що тогді не став ся кінець світа. Він поважив ся тої спільний интерес назвати египетским; він осмілив ся розірвати відвічну згоду, заключену між рускими хлопами и панами на тисячи полях битв, ще перед Городлом и Люблином, и видержи нам їх з під серця, валплатив нам за се підлою монетою. За 60 мільонів австрійскої валюти — він думав — можна зречись того спільного интересу! Чуле, набальсамоване серце предків мусіло тогді обернутись в мурованім родиннім гробі! Але відвернім ся від того сумного образу, роздираючого серце кожного щирого патріота, стоячого на ґрунті звісної державної ідеї. Вернім ся до нашого пацієнта. Він дістав в спадщині добре, чуле серце своїх предків. Він н. пр. дозволив себе охрестити рускому попови. Вже в неввинній дитині, лічивший свій вік не на роки, а дні, Ви бачите тую ласкавість; бо якже-ж! хто ему, потомкови пяти генераций, був би завидував, якби він був дав охреститись Інізненскому примасови, або навіть папі римскому! Тая чулість серця не опускала его через ціле его жите. Через 50 років він, не зважаючи що міг простудитись або набавити ся катару, робив деревяній, рускій церковці тую честь — що неділі приходив до неї в полонині проповіди, щоби усі прихожане его бачили, и з его побожності брали собі тим ліпший приклад. Він через тих 50 років що неділі позволяв фалшивому співови руского дяка ображати свої делікатні, вельми музикальні уха, хоч зовсім не потребував того, бо міг, як захотів, записати фонд на вивчене и удержане хору добрих голосів, бо мав до сего, яко патрон церкви, повне право... Се вже маєте оден важкий блуд в его умисловім організмі. Бо в здоровім тілі мусить бути захована рівновага органів, так фізичних як и духових. Як серце его було надто чуле, то его голова мусіла за те уступити далеко на другий план.

„Дальше. Вправді не викрито до тепер ще ніякого документу історичного (маймо надію, що се удасть ся одному з теперішних істо-

риків державної ідеї), на підставі котрого вже тепер можна би з давностю виказати, що оден з его предків був батьком династії Дястів, Ягайлонів або яких инчих королів; але знаємо, що его предки, як були шляхтичами и мали свою загороду, були рівні будь-котрому воеводі, могли бути вибрані на королів, и з помочю політичної системи: *krąj stoi — pierzadem*, рядили великою державою. Мало того. Ті предки, все *posito* що були *bene nati et possessionati*, воювали над Алтою, під Жовтими водами, Берестечком, Збаражем (котрі місця, мимоходом сказавши, такими-ж сильними документами угоди, як и поля під Кірхгольмом и Хотинном) и в инчих сто битвах. Одно и друге виробило в тих предках не тільки незвичайну відвагу, але и незвичайне почуте власної, шляхетскої гідности, амбіції. Ті обі власности, так перша, як и поля, як загождені рускі хлопи и инчий живий и мертвий инвентар, дорогою спадщини перейшли з предків на нашого пацієнта. Він заявив одну и другу на 100 полях кінських гонитв, при 1000 зелених столах, и на 10 сессиях соймових. А звісно, що такі дві власности, коли надто переважають над инчими людскими здібностями, придушують в чоловіці, по перше, живе почуте справедливости, по друге почуте поважання мнїий других людей, котрі не суть *bene nati et possessionati*: по третє вироджують в чоловіці в високім степені дразливість на кожде судеречне мнїє, котре він тогді приймає як особисту уразу своєї амбіції.

„Пригляньтесь тепер тій голові, и скажіть самі, чи побіч тих трєх важких власностей умислових для розуму тут не було місце надто тісне? Об сім ми пересвідчились вже передше, простою механічною пробою. Крім того я для підпори мого теоретичного вислідку подаю Вам ще такі практичні докази. Ми з его орації знаємо, що він 50 років жив в Жовківскім, де весь нарід говорить по руски; его піп руский хрестив; в него на певно мамкою була Русинка, котра туо функцию сповняла за „нанске“, годуючи „ясного панича“ руским молоком; так само локай, камердинер, кухтя, шістунка, нянька, гардеробяна, швачка, прачка и т. д. и т. д., з котрими він малим, а по часті підростком бувши, мусів часто спотикатись. Знаємо, що він 27 років вже сам в своїм селі господарить; и яко господар напевно мусів через цілий той час щодень спотикатись и розмовляти з своїм карбовим, гуменним, атаманом, стаєнним, станґретом, побережниками, парубками, женцями, косарями, молотільниками, громадским вітом, присяжними, „депутатами“, провізорами, и — коли в его селі руский піп завів школу, також з шкільним комітетом. Всі ті люде — Русини, и не говорили до него певне инакше, як тільки по руски. Він через 50 років кожної неділі, не лічивши свят, був в рускій церкві, отже вислухав 2600 руских проповідей, хочби тільки по половині; и слухати їх мусів уважно, бо преці, яко властителя пропинації, мусіло его троха интересувати, хочби через одну цікавість, питанє: чи піп говорить також що о пиянстві до консументів его горівки, и чи він виступає за — чи против тверезости? Усе те він чув по руски. Тепер же подумайте: Він, як сам ся признав в своїй орації, не розуміє до тепер ще рускої мови; а ще лучше об тім самі можете пересвідчитись, порівнявши его орацію з „Ластівкою“... Ну, скажете, алеж, щоби за 50 років житя, при так глибоко в серци закопанім опільнім интересі его з рускими

хтонами, навчитись — не говорите, але хочби розуміти по руски, до того треба капинки інтелігенції. А, и я нічого инчого не кажу, я тільки констатую, що він того не навчив ся; видно, неоставало ему власне тої капиночки.

„Другий примір. Я був тільки раз в рускій церкві, а памятаю собі добре, що не тільки священник (був се великий католик, кс. Томаш Баревич) благословив и хрестив ся завоігда по три рази, але також и всі парафіяне. Ну, се нам, латинникам, легко запам'ятати, бо для нас се річ незвичайна. Багато інтелігенції до сего не потрібно. А бачите ж нашого пацієнта? Він вислухав 2600 служб божих руских, а в кожій сам священник хрестить ся и благословить найменче з 10 разів трикратно, отже-ж він бачив в овоім житю 78.000 руских хрестів. Якже-ж перечитав о таким-же хресті в „Ластівці“, то він той 78.001-ий, 2-ий и 3-ий хрест взяв за найважнійше знамено православія. Таке qui pro quo лучить оя у нас дуже часто, але тільки людям дуже слабої пам'яті, отже и слабої інтелігенції.“

Незнакомий остановив ся хвилюку и глянув на слухачів. Др. Кржечунович слухав его уважно, з саркастичним усміхом на лиці; другий свідок сів, спершись ліктями на столі, заткав собі уха, и читав уважно нр. 122. Ојсзузлу, и плакав ревно; слізи одна по другій котились по его лицю, и спадали дощем на папір, зливаючись в маленьке озеро разом з патріотичною водою, розлитою щедро по воій газеті. Третій свідок стояв ближше, и мав таку жмару гніву на лиці, що здавалось, тут-тут загремить, заблісне, и перун гніву вдарить просто в святотатські уста незнакомого. Але він здержував ще той гнів в собі. „Чи вже скінчили-сьте?“ сикнув він кризь стиснені зуби до незнакомого. — „Ні ще; Ваша пильна увага побуджає мене, представити Вам ще оден факт для докладности мого *visum gerentium*. Ви собі певно пригадуєте, як на сессіи соймовій р. 1873 рускі послы запитували комісаря рядового, чи ц. к. рядови звісно, що оден ц. к. староста вислав до одной рускої громади, котра осмілилась до него написати руске письмо, так зв. „підрафота“, аби сидів на екзекуції так довго, аж тая громада не навчить ся писати по польски? И як на се питане ц. к. комісар відповів, що — правда, ряд об сім знає, але позаяк о сім довідав ся за пізно, тогді, як вже ц. к. староста переніс ся дуже далеко, на ц. к. староство Ряшівске, то — річ скінчена? Ну, се усе правда, бо факт ствердив п. радця намістництва Барманський, котрий, як звісно, фраз не говорить, — и факт се такий цікавий, що кождей, з якою такою памятю и інтелігенцією, міг его зрозуміти и запам'ятати, хоч на ті 2 роки. Наш пацієнт се чув, бо був на тім засіданю соймовім, а навіть его тая справа мусіла більше заинтересувати, як кого иншого, — бо він родом и послом з Жовківського, а факт став ся в селі Бутині, під Жовковою, а той староста був Жовківський. А преці на усе те наш пацієнт, коли мав свою нещасливу орацію, забув зовсім: слаба пам'ять, и неясне, дуже неясне зрозуміне донеслости того факту, разом з его всіми попереджаючими и послідуочими обставинами. М'яке серце — амбіція, слаба голова — відвага; чоловікови, котрий посідає такі моральні влаености, дуже небезпечно пускатись на ховзку дорогу соймового посла. Бо як він раз війде до соймової сади, то особиста відвага

ондує его вириватись зараз з бесідою о річі, котрої він очевидно розуміти не може. Така бесіда, розуміє ся, не може удатись, и викинує иногді навіть в нашій соймі зовсім противні наслідки, як було оратором намірено. Се у такого чоловіка з такою амбіцією и таким серцем — мусить ділати смертельно. Наш оратор, не зважаючи на те небезпеченство, дав ся вибрати на посла. Се було его перше и найбільше нещасте. Він прийшов до сойму; тут веда ся річ о того бідного руского хлопа, о его просвіту, о его охорону против найгіршого діла, яким ему грожено: против книжок. Від чогож би було нашого пацієнта м'якше серце, идуче з лицарскою відвагою завжди в парі? Він встав — всі голови піднесли; він промовив — вони поникли; venit, vidit, et — hostes vicerunt. Слабкість хронічна, anaemia moralis, перейшла, наслідком такого виходу, в дуже злосливу, особливо для політичних мужів, хоробу — morbus blamage.

„Я не потребую Вам, шановний товаришу по Еокуллі, пригадувати звісне правило, що хороба ніколи не істнує сама одна; вона завжди провадить за собою ищі олабости, в орґанах найбільше до надповнаних зближених. Так и тут; він ще правдоподібно в шкільних літах захирів на horror librorum, księgowstręt, як ся слабкість називає ся по польски (у Русинів вона не обявляє ся так прилюдно, то и не прийшла ще до технічного терміну); до того, як се звичайно діє ся, прийшла ще задума конвессійна, melancholia ultramontana, обявляюча ся тим, що хорій думає: хто не вірить в неомилність папи и не тримає ся певних ритуалів, той має в собі живого чорта. Те и друге викликує в таких хорих ще и той феномен, що вони не терплять світла ані вольного воздуха; найраднійше люблять пітьму, и наслідком того ніколи не знають більше світа, як тільки, що в дірці від вікна. Я, не знаючи, що за хорій тут лежить, не заховав потрібної осторожности, и спровадив конечну катастрофу, хоч вона и так колись наступити мусіла. Осудіть тепер самі.“

Тут сентиментальний читатель Ojezuzdu, котрий якийсь час вже почав був прислухуватись его річі, зірвав ся и схопив незнакогого доктора за руку. „Чоловіче, що ти за оден?! Тебе певно вислати сюди ті, що вербують вже війська до забурень соціальних, що зраджують найзисші добра суспільности: свободу совісти, порядок, згоду суспільну, навіть ще гірше, вже розривають вал, котрий нас ділить від заграничного неприятеля! Ти розриваєш ропіючу рану, и роіа розливає ся вже по....“ Незнакомий доктор, намість чекати кінця бесіди, вхопив его за цульс и виїмив годинник. „Гм, гм, хочете знати, що я за оден? Я — новий директор певного добротинного закладу на Кульпаркові, и зачинаю болять, чи не буду мусів назначити и Вам не за довго безплатне поміщене в одній з моїх найміпше обезпечених кватир.“ Він підніс очі, и замітив и другого, як той підносиє з гнівом до него руку. Незнакомий подивив ся и на того з видимим сочутем. „Чи и Ви хочете, аби Вам цульс помацати? ні?“ — Але той, піднесши руку до неба, вибухнув довго здержуванім гнівом: „Ні, того вже аж надто! Ані в вольній Франції, ані в вольній Англії, ані в демократичній и вольній Швайцарії таких гадок виповідати не вольно; а хто їх виповідає, той одвічає перед судом. Там він не сидів би в директорскім бюрі на Кульпаркові, а на лаві об-

винених перед судом.“ И закінчив гласом велиім: „До прокуратора з ним!“

„До прокуратора з ним!“ завтуровав ему посідатель Ојсзузну.

„До прокуратора!“ відозвалось, неначе ехо, від постелі мерця. На сей несподіваний голос всі разом замовкли, а оба доктори насторожили уха. Кульпарківський директор, користаючи з того застановлєня воєнних кроків, промовив поважно: „Чи чуєте? Заждіть же-ж ще хвилю, заким заведете мене до прокуратора; мимоходом сказавши, прокуратори бувають люде розумні, а з такими Вам не добре вдаватись. Бачте, в нашім пациенті є ще трохи душі; его легке робить як за жита, и має силу, випускати віддих через гортань, и добувати з неї артикуловані звуки; значить він має більше-менче стілько, скілько мав перед своїм моральним самоубийством. Тільки-ж, як бачимо на сім прикладі, треба ему завдати яке средство стимулятивне, analepticum, щоби оживити в нім всі живненні сили его тіла.“

— „Може би води з Люрд?“ замітив упокоєний amator прокураторні.

„Ні, се було би ще за слабе, а впрочім він и так має досить води в собі. Ему треба завдати або чогось дуже приємного, або чогось дуже прикрого, або на відміну — одного и другого. Перечитайте ему петицію „Просвіті“; думаю, що то — средство дуже сильне.“ Сентиментальний читатель Ојсзузну, пошукавши в актах, найшов те псьмо, и з неохотою, але з вірою в добрий наслідок, почав читати. Перші слова внавали три морщини гніву на марсовім чолі пациента: але чим дальше до кінця, тим скорше морщини никли, и на устах видно було навіть щось якби легкий усміх задоволеня. Доктор ударив оя по чолі. „Е, я забув зовсім на ступінь интеллігенці нашого Демостенеса. Він очевидно не в силі врозуміти всю донеслість сего псьма. Він не вхопив властивої мисли, моральної науки, а поняв — в духу Dziennik-a polsk-ого — дши тільки, що більшість соймова зскакала назад 2.000 зр. до своєї розпорядимости. Треба ему, коли він вже на тій дорозі, щось сильнішого в тім самім духу. Відчитайте-но ему ще §. 4. устави пропінаційної.“

Всі три слухачі кинулись до акту, котрий висів на головній стіні, в гарних, золотих рамцях. Жаден не хотів відступити другому присьности читаня тої magna charta галицких вольностей; аж погодив іх Кульпарківський директор, виложивши ім, що, правда, всі вони змісл того параграфу дуже добре розуміють, але ніхто не годен слів тих відчитати з таким чувством, як тої дитини рідний батько. Рідний батько з тріюмфом здобив рамці, и виголосив урочистим голосом, помалу и доботно, цілий §., котрий постановляє, що, по заплаченю вартости пропінації, властитолі будуть мати право на вічні часи шинкувати горівку без ніякого консензу. Перечитавши, він впав в такий фервор, що до тексту додав ще від себе маленький коментар, викладаючи, що то за золоте право такий неконцессіонований шинок. Чому? бо іх буде мало; консензи на другі шинки буде видавати ряд тільки порядним людам; не дасть консенсу ані конокрадам, ані лихварям, ані всім инчим таким, котрі кожду коршму до тепер робили головною стацією всіляких недоволєних промислів, и через те за коршму могли платити властители дуже значну аренду. Коли-ж таких порядних арендаторів буде

дуже мало, то всі інші будуть мусіли добиватись о аренду того одного неконцесіонованого шинку за великі гроші.

Скінчивши читане, вони глянули на постіль. У пацієнта ніздрі розширились, лице виглядалось зовсім и приняло вираз як в голодного чоловіка, до котрого усміхає ся стіл добре заставлений. Але він ані ворухнув ся. Директор з Кульпаркова усміхнув ся медянхолоічно. „Бачите — лік починає ділати, а тепер, поки час, уживмо яркого контрасту. Але!“ — тут доктор з Кульпаркова зробив вельми серйозну міну — „мої панове! я Вас роблю уважними: я чую в собі силу, одним ліком его воскресити до життя; тільки-ж я не маю сили, его через те зробити инакшим, як він був; такі люде суть безсмертні! він, як ожие, буде вже потому жити вічно. Подумайте-ж, чи добре буде для нашого краю, для Вашого народу, для Вашої партії, коли будете мати вічно таких людей, як я его схарактеризував передше? Се не одна звичайна особа, се тип, котрий найде послідувателів, сторонників, котрий колись всіх Ваших потягне за собою, коли се доси ще не сталося. Гляньте в вікно: там весна; світить ясне сонце, віє вольний, свіжий воздух; гляньте на землю — тут люде живють и хотять жити, борють ся з перешкодами, які їм поставили давні віки темноти и неволі, поступають на перед. Ђму те світло, той воздух — прикрі; оживши, він буде терпіти вічні муки, бо він від них нігде не втече ані заховаєсь. Так само як не закриєте рукою сонця, ані не задмухаєте губою вітру, а тільки визвете сміх людей такою пробою: так и він и Ви, коли схочете хоропити себе и тих, котрим Ви накідаєтесь опікунами, від впливу цивілізації, визвете тільки сміх Європи, а поступу не здержите. Подумайте-ж добре, и скажіть самі, чи не лучше мертвого лишити в супокою, и віддати те, що належить до Вашого фамілійного гробу, тому-ж гробови?“

„Ні!“ кликнули всі три з щирим, сердечним патосом, „поверни его нам; нам таких людей треба. Наша партія без него бя не истнувала; наш нарід без тих людей не доконав би своєї цивілізаційної місії! Поверни его до життя, або ми закличемо: Polizei!“

„Га,“ сказав незнакомий зітхнувши, „нехай Ваша воля стане ся, Ви того хотіли. Відступіть же ся, бо я буду — чарувати.“ Вони з страхом відступились. Кульпарківський доктор нахилив ся над мерцем, зробив над ним знамено хреста, и почав рівним, поважним голосом говорити:

„Благословю тебе по раз перший!“ — Лице вмерлого не змінило свого задоволеного виразу.

„Благословю тебе по раз другий!“ Лице вмерлого прибрало вираз сумнівого ожиданя; его уха підпеслись троха, але очи лишлясь замкнуті. Тоді доктор підніс голос:

„И бла-го-сло-вію те-бе по раз третій!“ Сказав и відскочив на бік.

Тоді сталося нечуване чудо. Чоловік, лежавший на постели, підніс ся сильним рухом в гору, отворив очи, скочив на рівні ноги, здохмив руки до гори, и кликнув великим голосом: *Bluzni!!* po *trzykroć* *Włogosławii* — po *trzykroć* *bluzni!* И — вибіг з світлиці и зник в найтемнійших закутах коритаря. За ним вибігли з радісними окликами всі три его приятелі.

Наш чарівник стояв хвилю в пронічним усміхом на середині пустої світлиці. Потім стягнув ся, завістав арію з оперетки „три пари черевиків“ виходячи з будинку, и пішов своєю дорогою. По дорозі, видко, забув вже цілу свою пригоду, бо очевидно его голову запрятали мисли над своїм фаховим ділом; — він моркотів собі під носом: „Оден Кульнарківський заклад для Галичини — то капля в морі, зерно піску на березі, оден шинок для властителів проїнації.“

† † †

Літературні звістки.

— Коштом и заходом товариства „Просвіта“ вийшла в минушнім місяцю книжка п. н. „**Вексель и лихва наша бѣда.** Наука про те, як нашй люде мають ратуватись вбѣдъ лихварських рукъ и зъ вексельныхъ довгбѣзъ и якъ можна зоронити нашй маєтки вбѣдъ заклады. Написавъ *Володимиръ Барвіньскій.*“ 88 стор. 16-ки. Ціна 12 кр. (Друковано в 8.000 прим.) — Книжочка ся складає ся з двох частей: „I. Про те, якъ то вексель доводить нашихъ людей до нещастя.“ Росказано тут (в формі оповіданя), як порядний господар, зятягнувши раз невеликий довг у арендаря и давши на те вексель, впадає відтак в що-раз більші довги а наконєць, ошуканий з векслѣм и не знавши як поступити, тратить цілий маєток и йде на жєбри. Образок се, який тепер мож часто побачити в Галичині, особливо всхідній. Часть II. складає ся з 10 розділів: „1. На що є вексель и хто повиненъ его уживати? 2. Що значить вексель? 3. О заплатѣ векслю; 4. О поруцѣ вѣ вексельныхъ справахъ; 5. О наказѣ заплати; 6. О подписахъ на векслю; 7. О терминахъ або часахъ; 8. Якъ зголооситись до суду до присяги? 9. Що належить чинити, якъ вирокъ вийде несправедливый? 10. О заступникахъ або повномочникахъ.“ — В сій 2-ій части є популярним способом виложено все, що наш селянин о векслях знати повинен, щоби встеріг ся від бѣди, а пошавши в який клопіт щоби знав як оя ратувати. Наука пояснена часто прикладами и подано також 5 формулірів ріжних подань до суду и т. п. Розуміє ся, тая книжочка не може и не хоче заступити цілком адвоката, як не заступитъ жадна популярно-медичинальна книжочка лікаря: одна и друга мають більше цілею запобігати наперед можливій шкоді, ніж наставшу вже шкоду направити; але и коли небезпеченство настало, подають деколи цілковитий спосіб як ратуватись, а звичайно бодай подають, що в першій хвилі треба робити, заким властивий лікар (адвокат) приїде. В тім згляді отже дільце п. Барвіньского має велику ціну и, сподіємось, принесе немало хісна нашому народови. Бажати-б тільки в другій части сего дільця місцями ще яснійшого, популярнійшого предотавлення, нераз лекшого стилізованя; хоч автор, видко, уникав непотрібного уживаня правничого стилю (и правничих термінів), то однако часом придала би ся в тім згляді ще більша радикальність. Однак се

дрібні похибки наоупротив великої цінкості цілої книжочки в загалі.—Ся книжочка е у нас першим популяризованем правничих відомостей, які в щоденнім життю потрібні; а що книжка затитулована також „Рускій правотарь народный“, то сподіваємо ся, що буде виходити більше подібних ділець яко дальших частей „Правотаря“. Бажаємо, щоби се видавництво поступало як найскорше наперед и щоби як найбільше людей, особливо маючих практичний доовід, взяло в нім уділ.

— **Переглядъ южно-русской исторіи бдъ р. 1337 — 1450. Написавъ Подолянинъ. Львевъ. 1875. Накладомъ Галицко-Русской Матиці.** 84 стор. 16-ки, з мапою Руси-Польщі-Литви в XIV. стол. и родоводомъ династии Гедиминової и Ягайлової. Ціна 34 кр. — В оій книжочці поміщена исторія (Малої) Руси „бдъ вимертя династии Романовичевъ (1337) до смерти Свидригайла (1450).“ Автор надав тому періодови надписо „Русь пѣдданъча“, и поділив его на два менші періоди: „I. Одъ вимертя Романовичевъ ажъ до панованя Ягайлонѣвъ (1337 — 1386); II. Одъ вступленя Владислава Ягайлы на тронъ польскій ажъ до смерти Свидригайла (1386 — 1450).“ Очевидно е ся книжочка продовженемъ „Вѣстей про землю и дѣѣ Русинѣвъ“, написанихъ Денисомъ з Покуты, котрихъ I. випуск, обіймаючий руску исторію від початку аж до вимертя Ростиславичів (1199), вийшовъ 1869, а другий, сягаючий до 1337 р., вийшовъ 1870, оба накладомъ Матиці. Третій випуск, як и два перші, відзначають ся дуже користно особливо тим, що подають ясний перегляд досить замотаної исторіи Руси; языкъ в загалі чистий, спосібъ представляеня популярний (хотя дільце призначене не для простого народа), тільки не всюди однакий: в однихъ місняхъ цілкомъ зближений до понятій селянина, котрий перейшовъ лише сільску школу, в иншихъ зрозумілий хіба такому, котрий ходив до висшої гімназії. Що до самого змісту, то авторъ користувавъ ся, видко, особливо в 3-ій часті, найбільше „Исторією Галицко-Володимирскої Руси“ д-ра Шараневича, що очевидно зовсімъ не зменшає вартості дільця. В загалі витаємо радо сей третій випуск, и бажаємо, щоби и дальші за нимъ як найскорше наступили.

— **Фонетична правопись** зписує у нас чимъ разъ більше прихильників. Передъ кількома тижнями надіславъ намъ оденъ священикъ, котрий до недавна бувъ етимологомъ, розправу о фонетичній правописі, з моттомъ: „В имени правда“. Не поміщасмо однако сеї розправи, разъ задля того, що в загалі не хочемо займатися питаннями чисто правописними, а друге, що ш. авторъ відступає від т. з. кулішівки и проноує трохи відмінну правопись, бо хоче доповнитти азбуку кулішівки ще новими буквами, именно на *ль, шь, зь* и т. д. Такожъ приймає, якъ Серби, букву *ј*. Ми же, хотя не залперечуємо, що и т. з. кулішівка має свої недостатки, однако держимо ся засади „das Bessere ist des Guten Feind“, и не хочемо безъ дуже конечнихъ причинъ змінати те, що вже есть до певного степеня прийате. — Впрочиі питання правописне стоїть теперъ на порядку деннімъ и у иншихъ народів, а всюди перемагає наупрямокъ фонетичний: такъ Мадяри ще передъ 1½ рокомъ постановили в своїй правописі перевести більше засаду фонетики, чимъ має займатися академія наукъ в Пешті; а в Німеччині, по безконечнихъ спорахъ и всілякихъ предложеняхъ, звисний німецький ученій и прихильникъ фонетики Raumer діставъ урядове порученне від канцлерства уложити проектъ правописи,

котра би в цілій Німеччині загально мала прийняти ся. Розуміє ся само собою, що в так розвиненій літературі як німецька нараз радикальна зміна правопису є майже неможлива; але така радикальна зміна и непотрібна, бо німецька правопись вже и тепер є в більшій часті фонетична. Що Французи, а особливо Англіїці, свою до абсурду доведену етимологію також мусять колись покинути, се вже тепер мож вважати за певне.

— Недавно вийшла в Кременчузі книжка: „Переспів з старосвітської грамоти XII. в. Слова о полку Игоревѣ“. П. Кендзерский, автор того переспіву, инакше взяв ся до діла як Шевченко и Максимович; він загадав зробити скільки мож близький, так сказати фотографічний переклад, заховавши сам розмір вірша первотвору. Гадка дуже добра, и навіть не трудна до переведеня, бо первотвір на стільки близький до нинішньої малоруської мови, що тільки змінити деякі архаїзми и славянїзми, змінити форми и — стане зрозумілий Русинови. Однак п. Кендзерский взяв ся до діла не знаючи добре народної бесіди, дум и пісень народних. Тому вийшов у него язик штучний, доманий, солодково-нудкий. Перекладчик старав ся, замість о скільки мож зближати мову до первотвору, віддаляти її від него; для того проста и ясна фраза первотвору у него нероз перекручена; старорускі слова, що заховались и доси в устах народа, н. пр. *тьма, мла, сила, стяг, ратай, оболонь, незнаемий* — замінені синонімами, нероз навіть неудачними, н. пр. *нім, туман, великий шмат, хорогов, погонич, плугатар, площина, незнат-який*; а тіи слова, котрих вже не мож було замінити иншими, зіпсовані всілякими приставками, н. пр. *гочи* зам. „очи“, *гоблако* зам. „облак“, *хворобрий* зам. „хоробрий“, *вгрозь* зам. „гроза“ и т. и. Далше п. Кендзерский за-надто часто и нероз зовсім недоладно уживає зменчених и збільшених форм; каже нр. *братил, братуха*, навіть *братихуха*; руська *земелька, смілотонька, шелемега, містега, човнега* (зам. шолом, місто, човен); „на токові живо-тину (! жите) складають, віють *душечку* від тіла“, або „стеріг ёго еси *гоголиком* на *водиці, чашьками* та на *хвиленьках черплетоньками*“, — або „*дятелки токутоньком доріженьку* ік *річенці* явують“. — Так само и що до прислівників: рідко подибати звичайні форми: „там“, „тут“ и т. д., а все майже *тутки, тамки, осьдечки, ондечки*. Наконєць дуже часто п. Кендзерский вставляє непотрібні слова и частинці, як *мов, це, ген, ось, он, но* и и. Н. пр. „пѣти было піснь Игореви, того внуку“ — у него „*бояновому б це ось унуці*“; зам. „зъ Дону великого“ — „від великого *он* Дону“; зам. „отець ихъ, Святославъ грозний“ — „*такиж* їх бо *он* батечко, Святослав той грозний“; або зам. „Игорь и Всеволодъ“ — „Игорь *ось* та *ген* Всеволод“. Що тикає ся граматика, то п. Кендзерский не багато дбає о єї правила: н. пр. часто уживає хибно час давно минувший замість минувшего, н. пр. *утали були* Игореві знамена. Тутки брати *розлучили ся були* на березі бистрої Кояли; тутки гуляночку *закнчили були*.... И инших похибок против складні и науки о формах немало: „біля Курско“; на кривавої травичці“ и т. и.

(За Кієв. Телеграф-ом.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Внесок и бесіда о. Качали

о введеному руського викладового язика в головній т. з. греко-католицкій школі у Львові.

На засіданню галицького сойму з дня 8-ого Мая о. Степан Качала поставив слідующий внесок:

„В цілім краю Русини ні одної головної людової школи з руським викладовим язиком не мають. — Уже довгий час доминають ся вони о одну таку школу у Львові, де єсть Гімназія руска и суть рускі виклади на університеті, де для Поляків знаходить ся більше шкіл головних и кільканайцять людових з викладовим язиком польським. — Справедливе тее жадане не зістало до тепер увзгляднене під ріжними позорами, а то: якости хто инший мав становити в тій справі, або що треба зміни уставу, або що школа має перейти на громаду, и т. д., як тее нам в соймі в 1873 р. сказано. — Артикул I. уставу краєвої о язичі викладовім в школах звучить: „Право становлення о язичі викладовім в школах людових прислугує тим, котрі школу утримують.“ — Школа головна так звана греко-католицька взорова у Львові не перейшла до тепер на громаду, є вона в цілости до нинішніго дня удержувана з фонду шкільного нормального, котрий-то фонд від 1. Січня 1874 перейшов на край. — Край отже тую школу утримує. — Репрезентациєю краю єсть сойм. Соймови для того прислугує право становити о язичі викладовім в тій школі. — Фонд краєвий, до которого Русини зарівно контрибують, доплачує до шкіл людових, як преліміновано, висше 344.000 зр., а однакож в жадній школі головній язик руський яко викладовий не єсть допущений.

„В имя голошеного рівноуправненя Русинів в Поляками підписані вносять: вис. Сойм зволить постановити: „В головній школі взоровій у Львові так званій греко-католицкій має бути заведений поступенно язик руський яко викладовий для всіх предметів науки з наступаючим роком шкільним.“ — *Стефан Качала*, внескодатель. *Иванишів, Коциловский, Боднар, Андріівский, Керепин, Гайдамаха, Коцко, Пелех, Губар, Завадовский, Лісевич, Галька, Закупський, Петрушевич, Ковальський, Кульчицкий, Антоневиц, Шашкевич, Фецак, Козанович, Яворский, др. Яноуский, др. Крижановский, Білоус, Мандичевский, Форгуна, Павликів, Кашевко, Сівец, Міхальскі.*

При первім читанню сего внеску, на заосіданню сойму з 10. Мая, о. Качала так промовив:

„... Внесок сей поставив-єм головно для того, що ві Львові є руска Гімназія, суть рускі виклади в університеті а однакож нема рускої головної [т. є. 4-класової] школи. Підготовленем до Гімназії натурально мусить служити школа головна — отже де є руска Гімназія,

там и головна школа бути повинна : того вимагає, мені здає ся, простий розум, того вимагає логіка.

Не по раз перший являє ся тая kwestія тут в нашій соймі; вже підносили її небіжчик віцемаршалок Лавровський, а недавно посол Павликів. Я підношу тую kwestію по третій раз и дав би Бог, щоби вона скінчила ся з ліпшим наслідком....

Відомо, що внесок посла Лавровського не дочекав ся навіть жадної відповіді : застряг десь в комісії — и на тім ся скінчило. На внесок посла Павликова мали-сьмо вправді відповідь, але відповідь відмовну. Я не мав би о тім що більше мовити, однакж не можу поминути тих аргументів, котрими мотивовано тую відповідь, бо легко може бути, що комісія шкільна знов на ті аргументи ся покличе, або може новими подібними відповість. Отже я для того маю тее справоздане перед собою и хочу привести наведені в нім пункти, задля котрих нашому желаню відмовлено. Сказано там, що такому желаню супротивляють ся устави, и приведені всі, які тільки в тім згляді дали ся зацитувати.

Насамперед покликуює ся справоздане на уставу державну з 14. Мая 1869, в котрій в §. 6-ім сказано, що о язиці викладовім в школах людських становить власть шкільна по вислуханю тих, котрі школу утримують. Се в уставі шкільній державній. Отже перший голос має той, хто школу удержує, а другий голос має власть шкільна краюва. Дальше каже справоздане, що в тім самім дусі писані суть також наші устави краюві. Наводить ся тут з устави шкільної о язиці викладовім в школах (з дня 22. Юнія 1867) два уступи, котрі відносять ся до шкіл людських. Перший параграф звучить так *(читає)*:

„Право становлення о язиці викладовім в школах людських приорукує тим, котрі школу утримують,“ а §. 2. *(читає)*: „Сли школа побирає підмоги з фондів публичних, право становлення, котрий язык, руский чи польський, має бути викладовим, виконує громада разом з властев шкільнов краювов в той спосіб, що постановлення того роду зависять від затвердження власти шкільної краювої.“

Вправді сказано тут, що громада виконує тее право, — але я ся питаю, яка громада? Вказує те слово підмога, розуміє ся, тая громада, котра на школу дає, а сли тее не вистарчає, тоді фонд краювий або инший фонд публичний приходить їй в поміч. Отже скакано тут виразно: Хто школу удержує, той має становити о язиці викладовім. Противно той, котрий нічо на школу не дає, той и о язиці викладовім становити не може. Ті наведені уступи, здає ся, не були комісії на руку, бо вона иде дальше и цитує уставу краюву з 2. Мал. 1873. В сій уставі, именно в §. 14., постановлено засаду: „закладане и утримоване шкіл людських є обовязком громади.“ И з того власне уступу відедуковано, що громада має становити о язиці викладовім; розуміє ся, така тільки громада, котра причиняє ся до удержання школи, — але де ся не причиняє, там и о язиці викладовім становити не має права: а власне школа головна, о котрій тут мова, є такою, котра стоїть цілком на фонді краювим и від громади цілком а цілком нічого не побирає. Отже громада Львівська становити о язиці викладовім в тій школі права мати не може. Признала вправді комісія шкільна, що удержане школи т. з. греко-католицької у Львові тяжить на фонді нормальнім, котрий то

фонд перейшов на край — але zarazом додала, що то може бути тільки хвилино і що тая школа може перейти на громаду Львівську, — и з того, що може перейти на громаду и громада може ся колись до неї причиняти, дедукує для громади право становити о язиці викладовім, а так дає, признає їй право наперед незаслужене. Я думаю, що, доки громада до тої школи ся не починає, доти не має права становити о язиці викладовім. Школа може колись на громаду перейти, то правда, — але ще не перейшла; а щоби перейшла скоро, того и Рада шкільна не сподіє ся. Свідчить о тім бюджет шкільний, де на стор. 10 ціла сума на утриманє тої школи потрібна є прелімінована вже навіть на р. 1876. Отже тая школа є до тепер на фонді краєвім, и так, здає ся, зістане и дальше. Я для того не вносив зміни устави, бо не виджу, в чім би тут зміна була потрібна, бо постановленє устави вистарчає, що, хто школу удержує, становить о язиці викладовім: школу удержує фонд краєвий, отже край — репрезентацією краю є сойм, отже сойм має перший голос и орікає, який язык викладовий в тій школі бути повинен. Устава отже нашому жаданю не опротивляє ся. Вправді оден член Ради шкільної краєвої, коли порушив-єм тую kwestию, сказав ми, що завівемо зараз громаду, щоби тую школу взяла на себе. Я запитав: „а як не схоче?“ — „То змусимо її до того,“ сказав. Я на тее скажу: жба для того, аби Русинам не дати нічого.

Я думаю, що більше політично би було зіставити тую школу Русинам, и суджу, що Полякам ся кривда не стане. Ві Львові досить є шкіл з викладовим языком польским, а слиби їх колись було ва мало, може громада Львівська, замість коштів на удержанє тої школи, нову школу утворити, а ми узискали б одну руску школу. Коммісія шкільна (тогдішня, розуміє ся), а властиво єї референт, сам, здає оя, не вірив в твердість своїх аргументів, бо так сказав: хотяби сойм и становив о викладовім язиці в тій школі, то однакож коммісія того не дораджує — а чому? бо в тій школі ва мало учеників, бо тільки 100 Русинів! — Ві Львові є 12.000 Русинів, а ще и з околиць приходять. Чомуж би не мало стати учеників для одної школи, а властиво для одної класи, бо я не жадаю нараз а тільки поступенно введеня руского языка. Сли там мало руских учеників, то покажіть мені школу людоу [у Львові], в котрій би їх не було. Вони записують ся там, де ім догіднійше, бо всюди є язык викладовий польский, а нігде нема руского. Таку відповідь дала нам тогді коммісія; є то відповідь така, яку звичайно дає ся там, де ся нічого не хоче уділити.

Можна би тут піднести заміт, що школа людова є институцією громадскою, має стосувати ся до потреб громади, а Русини Львівські ще ся не домагали, аби ім отворити одну руску школу. Алеж панове! не всі школи мають характер тільки институції громадскої: суть школи округові, а власне тая школа до таких є зачислена, де не тільки з міст, але и з сіл приходять молодіж, аби поберати науку. Отже власне хоть одна така школа бути повинна. Сли ся запитаємо, для чого Русини до сего часу жадної школи з викладовим руским языком не мають, на тее дав нам відповідь тогді при дебаті посол Черкавський; сказав він: *est lex, etiamsi dura, tamen est lex*. Признав він, що устава є тверда, але я на тее скажу що иншого.

Там в Познаньскім братя наші Поляки борють ся також против централізації, не вільно їм учити ся в народнім язичі польським, як нам тут не вільно учити ся по руски, — а що їм там кажуть? Подібно як нам посол Черкавокий: *est lex, etiamsi dura, tamen est lex*. Чи панове таку відповідь похваляете? Я, панове, шаную право, доки воно обов'язує. Однакож то не перешкоджає, аби в дорозі стосовній домагати ся зміни тих твердих прав, а бодай того, щоби на нашу некористь не були викладані. Скаржите ся панове на поступованє Русинів в Відни, особливо на атак на Раду шкільну, котрого там допустили ся. Як відомо, я тої політики не похваляю, бо я би волів, аби ми дома погодили ся, — але згода може бути тільки на фактах а не на красних словах, и де нема фактів, там о угоді мови бути не може. Але тут чую з одної и з другої сторони, що угода єсть неможлива, бо Русини кажуть, що Поляки нічого дати не хотять, а Поляки кажуть, що дай Русинам що хочеш, то вони ніколи не будуть задоволені. [Ознаки задоволення в соймі.] Я питаю ся наперед, що-сте дали? Слимим хотів тее вичислити, не був бим в амбарасі, а фактом є, що Русини, котрі не малу часть а власне половину людности в краю становлять, до сего часу зні одної школи людової з руским язиком викладовим не мають. На таких фактах, не знаю, чи о угоді може бути мова. Панове впаєте, що я стояв на становиску угодовим — але я хочу угоди на справедливости опертої, бо инакше ніколи до якогось спокою не прийдемо и ніколи добра в краю не буде. Ми з нашої сторони не много ся домагаємо, и пр. тепер тільки одної школи. Але ви з вашої сторони покиньте мысль польщени Руси, бо завше ми то за такий намір уважати мусимо. Тут говорив тепер посол Стемпек о просвіті, що є потрібна в краю, що брак єї поводом лихви — але то певно, що просвіта тільки на матернім язичі дасть ся скоро осягнути. На кождім иншім завсігди ся утрудняє. Отже ми сли хочемо край ратувати, належить старати ся о просвіту, и о просвіту в язичі народнім. Сли того видіти не хотять, то що тому за причина? Ото що оден мислять, що чия школа, того будучність, а другий виразно каже, що Русинів треба польщити. Я би тих панів відіслав до историї, бо тая гадка не нова, практикує ся вона через цілу историю Польщі — и що вона принесла?

Принесла тее лихо, в яким ми знаходимо ся. Русини раді заховати народну свою відрубність, и власне бажали би, щоби їм на тій дорозі не кладено перешкоди. Не тут місце ані час над тим ся розводити, але я єсьм того пересвідченя, що, слиби Поляки свій власний интерес добре понимали — колиб справи малорускої не було, повинні б її піднести и підтримувати. Коли ділають противно, шкодять тільки власному интересови.

Мої панове! Коли тут минувшого року посол Білоує поставив внесок о реальну школу з руским и німецьким язиком, не відсилали-сте того внеску навіть до комісії, тільки сказали-сте: жадайте руского язика, той вам дамо, але німецького не хочемо. Я не жадаю німецького язика, я тільки вношу о одну школу головну з руским викладовим язиком. Здає ми ся, що того заміту мені зробити не можете. Внескови тому устави не противлять ся. Школи головної з руским язиком ви-

кладовим домагався логіка и справедливості; поручаю для того видпалаті той внесок и прошу, щоби був відосланий до комісії шкільної и щоби був рішений з ліпшим результатом як попередно.“ [Браво.]

Внесок той по волі внескодателя відослано до комісії шкільної в соймі, однакє тая до кінця сесії соймової не виготовила и не предложила повній палаті справозданя о нім, хотя часу (від 10. до 29. Мая) було досить и внесок був поставлений в такій формі, що прийняте або неприняте его соймом могло доказати охоту або неохоту Поляків до угоди з Русинами...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорскої монархії.

До половини Мая тривали засіданя соймів краєвих в Далмавії (окрім галицького и дальмацького). Здавалось би, що сойми, по віднятю ім права вибираня послів до Ради державної, покинувши займати ся високою політикою, розвинуть хосенну діяльність в справах адміністраційних и т. и. своїх країв. Однакє сі надії не цілком сповнили ся; причиною того був по части сам ряд, котрий став чим раз дальше ступати на дорозі ограниченя компетенції соймів краєвих, так що сьго вже й самим централістам стало за багато. И так самі централістичні сойми, як стирийський и долішно-австрійський, різко виступили против намагань ряду ограничити право інтерпеляційне соймів; тиж сойми, а також чеський и моравський, отже знов самі централістичні, підносили и питаля, належачі властиво до компетенції Ради державної, в той спосіб, що постановляля розбирати, о скілько деякі устави, ухвалені Радою державною, відповідають потребам країв; наконець знов щиро-централістичні сойми, як стирийський и моравський, відкинули думку ряду, щоби сойми самі подали руку до ограниченя автономії виробленем проєктів що до змін політичної адміністрації.

Ворба національна вела ся в сій сесії соймів не менше як в давнійших: В соймі моравскім домагали ся Чехи заложеня деяких шкіль чеських и також зміни ординації виборової — Німці-централісти справедливі сі жаданя відкинули. В соймі чеськім (молодо-)чеські послы домагали ся також зміни уставу виборової в духу більшої справедливости для Чехів, однакє ухвалено зміну в дусі централістичнім. Внесок дати 300.000 зр. на вибудованє чеського театру упав, призволено тільки 60.000.

Окрім завзятої борби з Німцями не перестають Чехи еще вести рівно завзяту борбу між собою. Обі їх партії закидають одна другій, що єї політика не довела ні до чого. И справді Німці поступають з Чехами, як у нас Поляки з Русинами: „старим“ не хотять нічого дати яко ворогам непримиримим, з котрими після їх гадки не мож пактувати тільки бороти ся на омерть; а молодим також не дають нічого,

бо не видять для себе ні якої користі в угоді, заключеній з меншою противників, між тим як більшість тихже могла б дальше зістати на своїм неприязнім становищі.

Против молодих Чехів виступив и сам Паляцкий з довшою статєю в Рокрок-у „О роздорі в народі чеськім“. Зміст сеї статі такий: Причини роздору в народі чеськім суть уже в характері народнім всіх Славян, котрі не хотять узнати ніякої дисципліни ні поваги и дробять ся на малі щепи, котрі лучать ся тільки в злучаю небезпеченства и тільки на короткий час, чим дають над собою перевагу Німцям и Мадярам, котрі цілком инакше поступають. Пал. не перестає однако ще уповати в провидіне боже, бо ратунок еше можливий. Первою надією Паляцкого е те, що династія и Австрія потребують конче Чехів; сли однако монархія не має волі ані сили вимірити Чехам справедливість, то Чехи не чувствують ся в обовісти обовязаними, причиняти ся до ві удержаня. Другою надією е рескрипт з 12. Вересня 1871; тому не треба тратити надії. Нарід чеський не иснує через Австрію, але сам через себе: отже треба скріпляти сили и духа, а тогді ніякої катастрофи не треба буде лякати ся.

Як Чехи з Німцями, так борють ся в *Дальмації* Славяне з Італіянями, котрі, помимо того що становлять лише $\frac{1}{10}$ людности, хотять панувати над $\frac{9}{10}$ Славянами, в чім ім помагають Німці-централісти. Коли цісар через цілий місяць робив проїздки в Дальмації, заходячи до всіх закутків сего найбільше з всіх заупущеного краю, щоб пізнати наочно его нужду, его потребу, то навіть и перед лицем цісаря продовжалась завзята борба обох народностей; а при від'їзді цісаря (14. Мая) тільки війти всіх 57 громад славянських чи околів дальмацких, з бурмістром міста Дубровника попереду прийшли зложити цісареві подяку, що „приїхав до Дальмації, того славянского краю;“ начальники ж 17 громад італіянських (міських) не явились, щоби попрощатись. Мож сподівати ся, що ізда цісаря до Дальмації принесе великі користи для того краю; и так вже ухвалено на раді міністрів зложити окрему комісією з урядників міністерства справ внутренних, котра, на основі замічань цісаря в часі его подорожи, має представити позитивні внески, які би реформи треба зробити в Дальмації під зглядом просвіти, комунікації, культури краєвої, здоровья и т. и.; внески сі мають предложити ся Раді державній вже на найближшій сесії.

Аж по від'їзді цісаря з Дальмації зачав свої наради дальмацкій сойм, котрі скінчились 9. Червня по залагодженю всіх справ. На остатнім засіданю одна часть італіянських послів не явилась, тільки письменно заявили, що дальше в нарадах сойму уділу брати не можуть, бо оден з них, Баямонті, бурмістр міста Спалато, був в Себеніко напастованій славянскою людністю. Італіяням ходило однак очевидно лиш о те, щоб вивликати скандал в соймі, аби его зірвати; між тим сойм замкнено, бо и так вже цокінчив свої роботи. Рівночасно повисилали Італіянци телеграми до віденьских газет, а тні зараз и підняли великі крики, що Славяне гноблять Італіянців в Дальмації, и жадали уступленя намістника Родича, бо він — Славянин. Між тим сконстатовано урядово, що Баямонтому зроблено лише котячу музику,

котра тревала около 10 минут; а винних вже укарано. Намагання централістів Італіянців и Німців против Славян дальмацких вже — марні.

Довго говорено, що *цісар має в осеки с. р. приїхати до Буковини*, коли буде отвирати ся університет и також буде обходити ся 100-літня пам'ятка прилученя Буковини до Австрії. Що до обходу сеї пам'ятки, то Румуни в сусідній Ромунії загрозили демонстраціями, — а знов що до прийнятя цісаря в Буковині федералісти тамошні не приступили до офіційального комітету, протестуючи против поступованю буковинських централістів, котрі хотять, щоб вони самі виступили яко репрезентанти Буковини супротив цісаря. З тих и ще з деяких инших причин цісар занехав на сей рік гадку поїхати до Буковини, и освідчив се депутаці сейму буковинського, котра приїхала до Відня з запросинами до навіщення їх краю; висказав однако враз надію, що приїде до Буковини на другий рік. — Ідучи до Буковини мав цісар якийсь час забавити и в Галичині, и сойм вже був призначив 25.000 зр. на прийняте цісаря; тепер, розуміє ся, и ся подорож занехана. Щоби потішити Поляків (як кажуть Віденські газети), котрі, по овому сангвінічному темпераменту, зараз великі надії собі робили з тої подорожи цісаря, надано міністру Земляковському титул тайного совітника.

Довгий час займали ся газети не тільки австрійські але и заграничні *брошуру архикнязя Іоана Сальватора*, майора артилерії, котрий домагав ся в ній як найліпшого узброєня Австрії з причини грабежливости Прус, и в загалі дораджував політику відпорну а не агресивну и союз з Росією. За написане тої брошури архикнязь був з Темешвару перенесений до Кракова, однако в авансом. Опісля появилася в Липську відповідь на тую брошуру п. н. „Уваги“, котрої автор видає себе за австрійського офіціра и дораджує, щоби Австрія сподобилася ся тісно з Німеччиною и провадила на сході політику агресивну. З Віденських централістичних газет самі найзнаменитші (як Neue Fr. Presse) виступили також против брошури архикня. Іоанна Сальватора, а за союзом з Німеччиною. Отже на те знов появилася статя в Віденській військовій газеті Militär. Zeitung, котрої автором має бути опять архикнязь Іоан Сальватор. В сій статі виказано, що автором „Уваг“ може бути тільки Прусак, — виказано, що для Австрії союз з Німеччиною не єсть потрібний, а для Німеччини союз з Австрією нетрібний лиш на так довго, доки Німеччина при неутраляности або за допомогою Австрії не перебуде щасливо війн, які її очікують. Автор статі виказує дальше, як Пруси підкопують Австрію, шпирячи прусачене між єї молодіжю шкільною и намагаючи її зруйнувати фінансово, а помагає їм в тім ділі велика часть німецької преси в Австрії, побираюча запомоги від ряду пруского. На раду автора „Уваг“, щоб Австрія розширювала ся на вехід, відповідає архикнязь, що Росія далеко більше має змоги на місце перестарілої Турції утворити державу славянську и що, на злучай війни Австрії з Росією, Славяне турецькі станули б по стороні Росії а не Австрії. Статі архикня. Іоанна Сальватора важні задля того, що автор їх споріднений з цісарем и що по-за ним стоїть, як кажуть, маршалок полівий архикнязь Альбрехт; звісно ж, що нинішня внутрення політика Австрії, опира-

ючи ся головню на Німцях (и Мадярах), є наслідком заграничної політики сі, т. є. союзу з Німеччиною.

Мадярський сойм був закритий 24. Мая бесідою тронвою, в котрій скавано, що неприязні обставини перешкодили залагодженю многих справ а висунули на перше місце питання фінансові; дальше агадно за праці доконані теперішнім соймом, як зміни деяких точок угоди з Кроацією; переведене спровінціалізованя Пограничя військового, зміну системи виборової и д. и. Новий сойм на підставі нової вже системи виборової має зібрати ся 28. Серпня. Тепер кипить алітація виборова в цілій Угорщині. Найпізнійше з всіх соймів в австрійско-угорській монархії скінчилися засідання сойму хорватского, бо аж 15. Червня. Звісний радикал Маканец виступав дуже остро против угорского ряду и ждав наконечного розвязаня справи що до прилученя Дальшати до Хорватії. Однак сойм перейшов над єго внеском до порядку денного.

Справи заграничні.

Борба на папері між публицистикою європейскою о тім, чи Німеччина захотіла супокій зирвати чи ні, а оли хотіла, чи сѣму переїждив цар російський, закінчилась. Найбільше ще річ сю виявив в англійскім парламенті міністер справ заграничних, виказуючи, що скорє узброєне Франції абудило в Німеччині підозріваня, котрі легко би були могли привести її до виповідженя війни, коли-б не був знайшов ся вплив упокоюючий. З цілого ж поступованя Англії при сій нагоді оказалось явно, що вона значно відступила від своїх попередних симпатій для Німеччини а приближилась до Франції.

Приязна звязь трѣх цісарів, забезпечуюча тріванє супокою, тепер знов замаяїється ся тим, що цар буде вертати з Німеччини через Чехи, а тут привитає єго цісар австрійський.

У Франції трактує збір народний закони доповняючі конституцію республіки, при чім партії монархічні уживають всякої нагоди, щоби устанодавство се або по своїй воли справити або хотяй спинити. Однакж оглядне поступованє рєпубликанців и відповіднє новим законам захованє міністерства дають поруку, що збір не за довго по удачнім залагодженю своєї задачі розвяже ся а нові вибори в осени будуть могли перевестись.

В Гіспанії війна домашня триває дальше. Ряд Альфонса, ослаблений нею, мусів шукати підпомоги у партії ліберальної и для того взяв назад деякі свої попередні розпорядженя ограничаючі свободу и позволив, щоб, як в часі передвиборчім, свобідно могли бути на зборах публичних обговорювані всякі проекти устав конституційної монархії. Наслідком того зближилось до короля досить значне число вартних людей, котрі доси держались в опозиції а тепер сполученими силами хотять прийнятись за роботу около уладженя держави. — З бєзвиза доносять о деяких користях війск Альфонса.

На порядку деннім италійского парламенту стояв довгий час внесеній ридом закон, подаючий надзвичайні средства до усунєня сумного стану в Сицилії, де уорганізований бандитизм більшу має власть

ніж ряд короля. Проти сего закона сильно виступила значна частина поолів, доказуючи або що той закон не потрібний, або не вистарчаючий й за те воли всенародній дуже небезпечний. Доперва по незвичайних борбах парламентарних, котрі й істноване міністерства загрожали, прийнято незначною більшістю сей закон з змінами, на котрі оя и ряд згодив. Не сподівають оя однакож загально від него великого цолучшенія сицилійських відносин.

В Греції трон Григорія I. здає оя в небезпеченстві. По різних пробах з всякими партіями віддав король нарешті ряд партії чисто демократичній, але и оя не вміє привести порядок в краю и утримати тим оялу династії, так що говорять о скорім уступленю короля з трону. Офіційні вісти заперечують се категорично.

НОВИНИ.

— Загальні збори товариства ім. Шевченка не відбули оя ані не відбудуть оя в місяцю Червню с. р., але аж в другій половині Жовтня. Виділя відложив іменно скликане загальних зборів з тої причини, що сего домагала оя значна частина членів товариства, як з провінції так и мешкаючих у Львові. Теперішній виділя, хотя головню займає оя піднесенем друкарні, не занехує цілком и справ літературних, іменно видавництва книжок. Так старає оя о зібране и видане поетичних творів Ст. Руданського (перекладаних и оригінальних), а недавно дістав позволене від Марка Вовчка видати его оповідання накладом товариства у Львові. — Пригадуємо, що хотячі вписати оя в члени товариства ім. Шевченка повинні наперед зголосити оя до виділя, котрий доперва предотавить їх загальному зборови.

— **Порука.** Як донесли-сьмо в 1. н-рі нашого часописьма з с. р., завязало оя в місточку Поморянах, Золочівського околу, товариство руских міщан під назвою „Порука“, котрого цілею єсть образоване и матеріальна підмога своїх членів. Коли зголосило оя до 50 людей, хотячих приступити до нового товариства, уложено статуту и подано до ц. к. намістництва до потвердження. Намістництво потвердило предложені статуту и відтак в вівторок великодний відбули оя перші загальні збори „Поруки.“

По короткій промові проводящого зборови и по оправданю провізоричного виділя приступлено до вибору голови и виділя товариства. Головою вибраний почесний член о. Михаїл Рудницький, парох руский в Поморянах (Після статуту головою може бути вибраний тільки почесний член з интелігенції). В склад виділя війшли міщане: Данило Стасюк, Федір Павлюк, Федір Гр. Макух, Федір Ів. Макух, Стефан Стасюк, Петро Мовчко, Іван Жуковский, Йосиф Макух. — По залагодженю деяких справ и внесків членів загальний збір прийав в почесні члени товариство „Просвіту“, котра пожертвувала до бібліотеки „Поруки“ по одному екземплярви кожного свого виданя. Милым зъявищем

на зборах були делегати з оубідних сіл в місточок, а именно делегати з місточка Трудовача, котрі прибули в тій цілі, щоби придати ся порядкам нового товариства и завязати колись у себе або подібне товариство, або хоч філію „Просвіти“. З околничих священиків явив ся на зборах тільки о. Иневич, руский парох з Розгадова.

Нове товариство розвиває ся дуже гарно. До тепер числять над 60 членів и має овій власний локаль, в котрім поміщена читальня товариства, окладаюча ся з всіх популярних видань „Просвіти“ и всіх инших періодичних видань популярних. Щоб побільшити фонди на розширення читальні, постановив видіти „Поруки“ просити переїзджаючих через Поморяні сторонних міщан, щоби не заїжджали до шинку лише до локалю „Поруки“, де не тільки можуть собі вигідно відпочити, але и дещо прочитати, — а за се мають зложити до каси товариства малий добровільний даток на побільшене читальні.

Поодинокі члени-міщане оказують також немало жертвенности. Так заступник голови, Д. Стасюк, пожертвував 100 зр.; именно за тії гроші має ся закупити світло церковне, котре буде відтак розпродувати ся, а чистий дохід вливати ме до каси товариства. Коли додамо до того, що члени „Поруки“ явили ся с. р. на загальних зборах „Просвіти“, дальше, що просили директорку руского народного театру паню Романович, щоби загоєтила з своєю трупою и до Поморяні, обіцюючи їй з ової сторони всяку можливу поміч: то сміло можна сказати, що товариство тее подає красні надії на будучність, що воно принесе немало хісна справі руского міщанства и справі загальній.

— **Голоси з краю о „Просвіти“ и п. Федоровичу.** Рішуще виступлене „Просвіти“ насупротив сойму краєвого и патріотична жертвенність п. Федоровича знаходять чим раз більше узнане в краю, навіть між такими Русинами, котрі до недавна виступали яко противники „Просвіти“. В остатнім н-рі помістили-смо телеграму, надіслану Дрогобицькими Русинами до п. Федоровича; тепер можемо ще пару инших таких фактів подати. В Стегниківцях, у декана о. Роздольского, на міссії, всі 20 присутні священики підписали адресу довірїя п. В. Федоровичу (тільки оден о. Наумович не хотів підписати). З Золочівских сторін одержали-сьмо відпис адреси до п. Федоровича, котру тут я поміщамо: „Високоповажний Добродію и щирій руский Народолюбче! З великою радостою приняла ціла руска родина Твое високопатріотичне діло до вдячної відомости, котрим відішхнув Ти славно всяку поміч нещирої руки чужої, а правдиво патріотичним прикладом просвітив дорогу до єдино ущасливяючої и прославляючої народ — народнїї самопомочи. До того хору веселого народнїї надії и слави для Тебе, великий наш Патріоте, долучамо сквалливо наш гелос, в тіснійшій кілці зібраних трудолюбців народних. Чолом перед Тобою! Честь Тобі! — В Бужку 10. (22.) Червня 1875. Аеанасій Пашковский, Кар. Вінтоняк, Николай Пачовский, Иван Левицкий, Юсїє Трилєвский, Данило Танячкєвич, священики руокі над-Бужних Золочівских сторін; Андрій Сумик, укінчений богослов.“ — Адреси довірїя, приготавлиють ся, як чуємо, також и в инших сторонах.

— **Сеймова дебата о „Просвіти“ и єпископ Ступницький.** В остатнім н-рі в статі „Сойм краєвий и Просвіта“ подали-смо донесєне „Слова“

що Є. Преосв. єпископ Ступницький голосував против уділення субвенції „Просвіті“, хотя єсть єї членом. Виділ „Просвіти“, бажаючи пере-свідчити єї о правдивості того факту, який ми піднесли до єп. Ступницького и отримав від нього лист, в котрім Є. Преосв. поясняє своє поступованє в слідуєчій спосіб: Є. Преосв. уважали, що „Просвіта“, яко товариство ділаюче для загального добра, має право жа-дати запомоги з фондів краєвих, на котрі не тільки Поляки але и Ру-сини додатки до податків оплачують. Позаяк однакж при дебатах показало ся, що більшість польських послів вважає уділенє субвенції „Просвіті“ за якусь милостиню и майже за средство, щоб „Просвіта“ в заміст за підмогу покинула своє народне становище: то Є. Преосвя-щенство, вважаючи прийняте субвенції під такими укоряючими обста-винами яко незгідне з честю „Просвіти“ и чуючи ся оскорбленим на чести яко Русин, не голосував за уділенєм субвенції — однакж в спо-сіб зовсім недемонстраційний.

Подаючи се пояснюванє Є. Преосв. до відомости наших читателів, простуємо враз наше донесенє о п. Кашевку, о стілько, що п. Кашевко в часі дебати сеймової о „Просвіті“ вже не був членом сього товариства. П. Кашевко вправді вписав ся був до „Просвіти“ за житя бл. п. Лавровского, однакж обовязки свої яко члена „Просвіти“ занедбував до того стєнення, що не платив навіть приписаних статутами вкладок; задля того виділ „Просвіти“ вичеркнув єго из списку членів в самім початку Мая с. р.

Від редакції.

З сїм н-ром кінчить ся II. квартал VIII-ого рочника „Правди.“ Просимо наших пренумерантів як найскорше прислати переоплату, а всіх наших прихильників як найчисленнійше передплатувати и розши-ряти наше часописьмо, а тим способом встирати намагання редакції підносити що-раз більше сєй єдиний орган малоруский в цілій Русі.

Ціна передплати: на чверть року 1 р. 50 кр., на пів року 3 р. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Оссолинских и. 12. — Як достаточнє побільшити ся число пренумерантів, станемо зараз видавати кожний нр. в три аркуші, без підвисшеня ціни передплатної.

Просимо також, олиби хто з минушого рочника міг нам відсту-пити нр. 9, або з сєго рочника нр. 3-ий и 4-ий, прислати нам єї н-ри, або бодає о тім нас увідомити. Ми приймемо їх з вдячностю або в за-міну або навіть за заплатою.

З причини, що в екземплярах 10-ого н-ра, розісланих нашим Галицким за-Львів-ским передплатникам, 2-ий аркуш, через зле розміщенє 8 коломи, хибно був ви-друкований, розсилаємо ім сєй аркуш в новім поправленім відбитку. Не висла-ли-сьмо єго зараз з 11-им н-ром тільки для того, що тогді вислало ся враз яко додаток 1 1/2-аркушове Справозданє Просвіти, отже при рівночасній висилці ще того аркуша треба би було більшу належність почтової платити.

В Києві в книгарні

М. Левченка и Д. Ильницького

на В. Владимирській улиці біля театру

приймається підписка на **Правду**. Ціна за 1 рік без пересилки 6 рубл.,
з пересилкою 7 рубл.

Тамже знаходиться **оклад** и **предажа** між иншими олідуючих книжок:

1. *Антонович и Драгоманов* — Историческія пѣсни южнорусскаго народа. Изданіе съ предисловіємъ, примѣчаніями и объясненіями. Київъ 1874. Ц. 1 р. 50 коп.
2. *Ефименко* — Заклинанія южнорусскаго народа. Москва 1874. Ц. 30 коп.
3. Записки Київскаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. К. 1874. Ц. 1 р. 80 к.
4. *Закрескій* — Лѣтописное описаніе Києва. 2 т. съ атласомъ. М. Ц. 7 р.
5. *Кожаров* — Розмова про небо та землю. К. 1874. Ц. 8 к.
6. " — Розмова про земні сили. К. 1875. Ц. 15 к.
7. *Лисенко* — Збірник українських пісень. Вип. 1-ий и 2-ий. Ціна одного вип. 2 р. 50 к.
8. *Левіцький И.* — Повісті. К. 1874. Ц. 1 р. 50 к.
9. " — Маруся Богуславка. К. 1875. Ц. 15 к.
10. " — На Кожем'яках. Комедія. К. 1875. Ц. 25 к.
11. " — Рибалка Панаф Круть. К. 1874. Ц. 8 к.
12. " — Унія и Петро Мегила. К. 1874. Ц. 6 к.
13. *Левченко* — Опытъ словаря русско-украинскаго. Київъ 1874. Ц. 1 р. 30 к.
14. *Масловъ* — Т. Г. Шевченко. Біографическій очеркъ. М. 1874. Ц. 30 к.
15. *Ножис* — Українські приказки, прислів'я и таке инше. Спб. 1874. Ц. 2 р.
16. *Рудченко* — Чумацькі народні пісні з нотами. К. 1874. Ц. 1 р. 30 к.
17. " — Народныя южнорусскія сказки. К. 1872. В. II. Ц. 1 р.
18. *Старицький* — Байки Крилова. К. 1874. Ц. 10 к.
19. " — Сорочинський ярмарок. К. 1874. Ц. 10 к.
20. " — Рідвяна ніч. II. вид. К. 1875. Ц. 35 к.
21. *Опатович* — Оповіданя з святого писання. К. 1874. Ц. 10 к.
22. *Симашкевич* — Римское католичество и его ієрархія въ подолюской губерніи. Кам. II. Ц. 2 р.
23. *Лобода* — Тарас Бульба. К. 1874. Ц. 25 к.
24. *Выдумки Київлянина* и польскихъ газетъ о малоруссокомъ патріотизмѣ. К. 1874. Ц. 20 к.

Тамже можна знайти мало не всі книжки по исторіи и етнографіі южнорусскаго краю.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновскій.

В друкарні Товариства Книжки Школьників. — Під надзором Фр. Сарайского.

Виходить випу-
сками в 2 $\frac{1}{2}$ арк.
з. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осоломистах.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся
по 8 кр. від одной стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

НАД ПРУТОМ.

Останні лучі сонця святого
У синих горах мруть и конають;
Що лягла спати ясна цариця,
Смуги червоні нам повідають.
В пшениці перепеличку чути,
И соловя чути, тѣхнає яшло,
Деркач озвав ся, чвірінок грає,
Мушки літають... Вже ся зъявило
Блїде личенько місяця-князя,
Зірки яскраві тліють-сияють.
Корови ситі домів вертають,
Ричать зарінком, пишно ступають;
Над Прутом вже ся до купи збили,
В порон вступають, дивлять ся в воду
На срібний місяць... З того вже боку
Та ждуть дівчата там коло броду.
Опер ся в пристань іх перавізник,
И до дому гонять люде корови...
Дзвіночка голос чути долинов
З дзвінниці тої там з-над дуброви..
Риболов сивий плюснув у воду,
Зловив марину й летить вже далій —
Домів спочити всё повертає...
На Пруті ще ся колишуть в фалі
Качки та гуом... Скрізь утїкає,
Даш ще в млиночку камінь гуркотить

И в горбочка тихий вітер заносить
 Флюари любі тужні ноти...
 А там на Пруті, де кучеряві
 Верби низенько віта схилили,
 Кормило плюсло, слава надходить;
 Глубінь бездонну вже переплили
 Гуцули гожі й сперли ся в беріг,
 Огонь на ватрі пильно роздули,
 На кіл яловий котел поклали
 И пісню „Чорна горо“ співали...
 Минула північ, місяць підходить,
 Бережам мрака ся простирає,
 Кормич вродливий ліг на бербеня,
 Заснув солодко, лиха не знає...
 И вже утихло там у млиночку,
 Вітрець из гори віє з тихенька...
 И всё поснуло — в снах ся колише;
 Лиш Прут синенький, річка миленька,
 Додів втікає, не спочиває,
 Хиба лиш з лугом трохи помовить
 И швидко далій й „краю мій милий
 Бувай здоровий“ — вже ся й прощає.
 1866.

Данило Млака.

ПРИГОДИ В МОЇЙ ПРОІЗДЦІ.

(Гумореска.)

(Дальше.)

Люде идучі в поле на роботу дали нам догадати ся, що небавком
 десь перед нами буде село — и дійсно, виїхавши на горбок, узріли-
 сьмо в кітлинні порозкидані сельскі хати. Село було велике, бо мало
 и церков и костел, котрі то обі святині божі якби задивляли ся
 на теперішні відносини обох обрядів, бо стояли відвернені від себе
 на двох противних кінцях села. Костел, як парадієр, сторчав думно
 и споглядав з погордою на бідну дерев'яну церквіцю, що, розсівши
 ся в формі хреста на горбку при плебанії, тоскливо споглядала
 на свої діти похиленим на бік хрестиком бані. При вїзді стояв
 очевидно стовп з метрикою села, виписаною на желізній таблиці,
 котру то метрику хлопці сельскі замість печатки болотом обстем-
 плювали; дальше о кілька кроків приглядав ся цікаво переїзджаючим

фірам св. Іоан Непомукен, що, завандрувавши десь з-над Молдави до „медведячого краю“ навертати Русняків, навіть в часі найбільшої спеки не скидав свого ковніря з горностаєвого футра. Набожний наш нарід пообвішував его віщями жита, знать щоби не бідував в голоді так як ось н. пр. ми — слиби ему коли прийшла охота наш край опустити. Недалеко від нєго стояла третя фігура, камінний хрест з зьображенем Спасителя. Напись на постументі в части затерта, але число 1848 дало нам дорозуміти ся, що фігура та поставлена на знак людєм того села, що Господь їх більше панциною карати не буде. Дивна річ, и тут незгода між св. Іоаном а тою фігурою: св. Іоан дивив ся філярно на идучих, а Спаситель взніс руки до Отця небесного, щоби поблагословив и освітив темного селянина.

— „Га, говори що хочеш — я до священника руского не заїду!“ сказав до мене Мілько.

„Добре, заїдьмо до коршми!“

— „Коли там не дадуть нам істи.“

„Розпитаємо ся ближше у когось, та дасть Бог, що знайдуть ся люде, що дадуть нам сніданок.“

Коли так говоримо, наш фірман задивив ся знать на купку идучих з граблями в поле красавиць, виїхав на горбок — и заледве спостерегли-сьмо ся, як візок перевернув ся а ми оба як непишні в дивних перевертах вилетіли коміть головою на дорогу.

Сміх дівчат дістав ся нам в уділі — щасте наше, що не потовкли-сьмо ся. Що-ж було робити иншого, як не сміяти ся? Гірше при тім однакo вийшов наш візок, бо колесо поломило ся.

На просьбу нашого гарного хлопака дівчата поскладали граблі на візок, и помогли завести заслабшу нашу локомотію до коваля. Ишли-сьмо як яка процессія через село на велику втіху сельської дівтори и серед побріхуваня псів з кожної сельської хати.

Згодивши коваля, казали-сьмо направляти колесо, а самі пішли до костела, де власне дзвонили, щоби побачити, чи має він причину так гордити ся.

Де там! — пусто, брудно, убого. — Ксєндз пробощ моркотів незрозуміло службу божу — а пан орбаніста для розривки кількох дримаючих дідів пригравав на попсованих орбанах якусь старосвітську пісню набожну. Оглядали-сьмо образи наших сельско-галицких Рафаїлів. Особливо сподобав ся нам образ, представляючий танець кощія з людьми кожного стану. Дуже то красний малюнок; дивно однакo, що навіть селянин був в конфедератці, отже самі Поляки витинали

гопака з смертю! Чи то може перечуте загибнення ідеї о Польщі? не хочу судити!

Заняті пригляданем образам, не зважали-сьмо, що служба божа скінчила ся, и що ксєндз пробощ вже були за нами приглядаючи ся нам з незапереченим вдоволенєм, що ми преці па красоті образів его святині пізнали ся. Стояли-сьмо перед зьображенєм крещеня Спасителя в Йордані, и варто було дивити ся на то чудо: св. Іоан в фелоні, якого в лат. обряді уживають, з хрестиком золотим в руці, стояв на горбку и тримав до гори взнесений збанок камінний, знать куплений на ярмарку під св. Юром у Львові; під горбком плинув Йордан. Спаситель, скривлений якби укусив квасне яблуко, обвинений в простирало, стояв по коліна в ріці, и угинав ся під тягаром води лмучої ся з збанка ксєндза Іоана Крестителя. На горі образу провидіне боже — як догадали-сьмо ся з заверненого ока незміреного розміру, лежачого на тригранній жовтій підставці, а під провидінем а над Спасителем уносив ся дух св. в виді индика; в перспективі далеко були виображені чорти в фраках, як утікають перестрашені, а громи в зикзаках побивають їх.... Образ був в красних золотих рамах.

„Знаєш Мільку, що подібного образа не знайде певне в цій Галичині.“

— „То правда!“

„Я его відрисую.“

— „Не потрапиш.“

— „Перепрашаю дуже, хиба за датком по зможности на відновленє вівтаря св. Філомени,“ озвав ся несподівано за нами кс. пробощ.

Обернули-сьмо ся и поздоровили уклоном заговорившого до нас.

— „А, панове певно малярі?“

„Ні, але хотяй не малярі, не можемо досить начудувати ся смакови и фантазії того чудесного образа.“

Кс. пробощ видно задоволені були тою похвалою, уділеною богомазови.

— „А з ким же маю честь?“

Представили-сьмо ся яко укінчені правники — туристи.

— „А.... дуже мені приємно... — Но, що то за образ, правда? ану вгадайте панове, хто его малював?“

„Записаний з Монахії —“

Кс. пробощ усміхнув ся з задоволенєм. — „Правда, що так виглядає? я то також кажу — а чя дасте віру, що той образ

єсть ділом мого парафіянина, простого селянина, котрий сам з себе так малює.“

— „Чи може бути? Знаменитий талант! що за трафне понятє предмету, колоратура, правдивість виразу в лицях осіб и вірна копія природи ві всіх подрібностях!“ відповів Мілько поважно.

„И з-відки той Рафаїл селяський прийшов на так красну гадку? таке уґрупповане?“ спитав-єм.

Кс. пробощ зробили міну, з котрої легко було догадати ся, що він сам а не хто инший подав гадку и уклад, а селянин гадку тую лиш убрав в фарби; — очевидно, що похвали з нашої сторони посипали ся ряснійше.

— „Ану, що коштує, вгадайте панове?“

„200 зр. найменше,“ відповів-єм.

— „Е, що ви кажете, хиба на жарт!“ відповіли кс. пробощ. Зляк-єм ся, чи не сказав-єм за мало.

— „Може гадаєте з рамами?“

„Ні, за сам образ,“ сказав-єм, „рама осібно, на рамах я не знаю ся.“

— „Ож видите, образ той коштує — уважайте — 10 зр., а рами 20, тож разом 30 зр.“

„Не може бути! то жарт! кс. пробощ хотять нам показати, що ми о малярстві и виображеня не маємо!“ плели-сьмо з Мільком на велику утіху и задоволенє пробоща.

— „Ні, дійсно так, панове! не жартую; я сам знаю, що то не до увірення, алеж так єсть справді.“

— „Я зараз заплачу за той образ его ціну, щоби післати до Львова на виставу,“ сказав Мілько („або пішлю до вашої церкви вікно вибите заткати“, шепнув мені до уха).

— „З охотою продав бим Вам той образ, але власне и я мав тую гадку; — по висгаві можу вам служити, а я кажу тут Казимірови другий намалювати єще красше.“

Оглядали-сьмо потім ще ріжні инші річи. Кс. пробощ вдоволенний, що знайшов перший раз знахорів, показував нам все, що тільки очима видіти можна було, чи варто чи не варто; ми очевидно вихваляли, аж нам самим кучило ся.

„Але нам час іхати,“ озвав-єм ся до Мілька; „ми попрощаєм кс. пробоща, и дякуємо красенько за показанє нам тільки красот.“

— „Го, го, го! де? що? іхати? а як плебанію опустити? та ви певне без сніданя? а прошу до мене встунити!“

„Сміємо скористати з гостинности кс. пробоща,“ була моя відповідь.

Кс. пробощ мешкав недалеко костела. Идучи розмовляли-сьмо о образах, о малярі сельськїм, о дотації плебанії.

— „Го! я мушу панам ще не одно показати з праць мого Казимира, що суть у мене дома; дійстно то варто видіти.“

Прийшли-сьмо до плебанії. Кс. пробощ, чоловік 45 до 50 літ маючий, рум'яний и дуже опаслий, засапав ся так, що мусів випочивати хвильку на ганковій лавці. Усівши, обтер піт, ліючий ся з чола, колёровою хусткою и закликав: „Панно Дорото, а дайте по нам кави! тут на ганок!“ — Панна Дорота, стара, бридка баба, на клик пробоща вихилила голову, а узрівши нас, стала, як зачули-сьмо, проклинати гостей; о скілько з долітаючих нас сів вирозуміти мож було, скупство її до того побуджало.

Дано нам перекуску, для голодних не согрішу, але скупство визирало з всёго. Закурили-сьмо люльки, а кс. пробощ став нам показувати дальші малюнки свого Казимира. Цілий покій був ними заповнений, але дійстно, годі нам було пійняти цілковитий брак змислу кс. пробоща. Поминувши, що Казимір на своїй палеті знать не мав більше фарб крім червоної, синїї, зеленої и жовтої, бо ними завсїгда и всі образи були малёвані, кожде лице святих було до лица людского неподібне: уста на бакир, очи хинські, ніс займаючий половину лица и т. д., словом були то дивогляди не до описання. Крім святих виділи-сьмо Пія ІХ. и літографію архієпископа Львівського лат. Між фотографіями сестрінок кс. пробоща, котрих аж 12 начислили-сьмо, був там також портрет кс. пробоща з молодих его літ, маючий рівне право бути моїм або Мілька портретом.

Уряджене покою, крім того богацтва образів, було скромне: ліжко величезних розмірів жовто політуроване, прикрите капою, на котрій впадало в очи зображене сцени Іосифа з панею Путифаровою; на стїні, по над ліжком, старенький диван, на нїм понавішувані реліквії наоколо незмірного срібного зигарка кешенкового; дальше бюрко з хрестиками и брев'ярами, софа широка витовчена так, що можна було пізнати, куди головою а куди ногами кс. пробощ на ній спочивали; велика жовта шафа на сукні, на ній метрики, ліхтарі з лоевими свічками, щипці и ріжні папери; за шафою в куті склад на чоботи, цибухи в кождім куті, и крісел кілька вибиваних незграбних.

Кс. пробощ просив нас сідати; балакали-сьмо о всіляких річах, очевидно що наш стан та характер и ціль їзди мусіли-сьмо докладно оповідати.

— „Панове юристи — гм! красний то завід, и я хотів конче ити на права, але отець мій—дай ім Боже небо!—не позволив. Не пізнав ся на моїх юридичних здібностях,“ сказав кс. пробощ и задумав ся хвильку.

— „Но, та влєж кс. пробощ, здає ся, не можуть дуже нарікати на свій стан и своє становище?“ замітив Мілько.

— „Гм! та, славити Господа, ні; запрацювало ся там трохи головою та грудьми, але щож з того, коли то чоловік не може мати мимо того супокою.“

— „А щож так не дає супокою кс. пробощу? сли вільно спитати ся.“

— „Ет, що там багато говорити! досить спитати ся, на що Господь Бог сей плюгавий нарід, тих Русинів, тих Русняків, сотворив? Хиба, щоби нам докучали!“

„Та менше, на що їх Бог сотворив,“ сказав-єм, „але на що син Божий їх відкупив?“

— „То сама правда — я певне того не був би зробив!“

— „Та и я ні! алеж ви гадаєте, що Исус тоє зробив? де-там! власне, що ні — а то тії шизматики тільки до нас липнуть и хотять через нас дійти ласки Божої! Их відкупитель то цар московский, а сотворитель чорт; деж в їх церкві єсть Бог? Я би свого парохіянина викляв, як би пішов на попівске Алмилуя-помилуя.“

Кс. пробощ видно були великим нашим неприятелем, бо крім тут наведеного уступу бесіди, котра достаточо свідчить о розумі шановного духовника, було там тільки бесіди, а ксєндз пробощ тільки нам досолили, що ручу, колиб були дізнали ся, що я також Русин, була би мене певне не минула сумна доля бл. п. Іони, був бим закінчив надійне моє жите в зграбно заокругленім животі кс. пробоща, и не міг написати отсеї повістки! Брр... як згадаю собі на туя хвили! кс. пробощ зіпріті, личко як гарбузик наду-те, з гніву на Русинів почервоніле як вишня, а уста видавали клуби диму як комин локомотиви! Хто знає, як би було випало те роздражненє кс. пробоща єму на здоровє, коби Мілько не був запитав, з-відки та злість походить?

— „И, видите, з-маленьку не терпів Русинів, хотяй отець мій до русняцтва признавав ся и був руского обряду — єт звичайно швець! бо що можна доброго и порядного у Русняків сподівати ся? — для того я и отця мого не любив. — Укіичивши школи яко вітверта голова, з відзначенєм, пізнав-єм, що мій отець

не тріпив великим ровуном, коли тримав ся того мерзеного об-
рада. Я не пішов в его сліди, став Поляком — душею и тілом...
Маме всього недостатком, осьь паном..."

— „Не о тее річ иде, кс. пробощу,“ озвав ся Мілько, „але
мали-сьте нам сказати, чому тепер так Русинів не любите?“

— „Правда! збочив-ем з дороги! алеж бо на саму гадку о Ру-
снях годі мені втримати ся від гніву. От виобразіть собі, той
під тутешній—що він мені зробив! заняв моїх пару мулів з свого
збіжа и каже собі платити за шкоду!“

— „А то нечувана річ! дійсно,“ озвав ся Мілько, „то ко-
нець світа! Преці мули Ваші не суть Русинами — що він має за
право!“

— „Правда? правда? Оже видите, той пописко все мішав ся
до моїх інтересів, самі нас зачінають, а потім кричать, що ми їх
утискаєм. Але добре, що Ви, панове юристи, навинули ся тут, до
мене Бог вас ссилає. Я власне мав писати скаргу на него, але
тепер напишу скаргу и виточу процес о образу чести.“

— „Очевидно, слупна річ! треба научити попа!“ озвав ся
Мілько.

— „Так, так, прошу-ж вас проте, зістаньте у мене на обіді,
а по обіді будете ласкаві мені помочи, упокорити того зухвалця.“

„Добре, дуже радо,“ сказали-сьмо оба; „спустіть ся, отче,
тільки на нас, все буде добре: Русняк прийде певне Вас пере-
прашати.“

— „Отже того я власне хочу, а прийму его в сінях, перед
порогом. Але добре, прошу вас, допікайте ему, пишійть, ображайте,
прозивайте; я нічого не бою ся — я маю гріш, а его мушу на-
вчти.“

Довго тревало, заким кс. пробощ успокоїли ся, и ми могли
звернути бесіду на иншу матерію. Кс. пробощ, видячи в нас по-
корителів свого ворога, котрого по християнськи не терпів, став
для нас дуже добрий, казав зварити добрий обід, дав вина, чорної
кави, хотів навіть, щоб-сьмо переспали ся — для набраня ліп-
шого концепту до скарги. Вимовили-сьмо ся з того. Кс. пробощ за-
мів нас до саду до альтанки, приніс папір и инші прибори до писаня,
щоб в холоді ліпше нам ишли мисли, а сам удав ся назад до
позкою на необідну дрімку, котра тревала звичайно дві години.

— „Що тут з тим мулом робити?“ спитав мене Мілько.

„Дурниця,“ відповів-ем, „диви-но, які грушки! ходім істи!“
Серед сміху, жартів, приговорок, стали-сьмо обривати грушки пре-
чудесного смаку — а деревина, що їх родила, видно була в особли-

вім пошанівку у кс. пробоща, бо була старанно оплетена плотиком до-окола. Очевидно, що і кешені не остали ся порожні. Вернулисьмо до альтани,—але щож тут писати? Знов сміх! а тут чий раз то більше часу минало: кс. пробощ готов збудити ся, а ми не тільки нічого не написали, але и ціле дерево з грушок оббили. Щасте, що наш хлопак від коваля надіхав; затримали-сьмо єго кологорода.

— „Га, та треба конечно щось написати,“ каже до мене Мілько.

„Добре,“ відповів-ем, „иди ти, нарви ще ріжних овочів и накадай в візок, а я тут напишу сам скаргу на попа.“

Сів-ем, взяв аркуш паперу и написав на середині великими польськими буквами отсей вірш по руски:

Мулів кривди ми пімстити
Не умієм, пане!
Метить оя оамі; за своїми
Ліпше свій обстане.

Подякував-ем потім за обідець и за грушки, та підписавши ся: „Русняки чистої крови“ посідали-сьмо оба з Мільком на візок — тай гей-же далі в світ галицький. Коли кс. пробощ пробудили ся? що казали перечитавши таку супліку? кілька лиха в нас кленучи всадили? — того не знаю, бо більше до него не вертали-сьмо ся, а и не знаємо також, як справа з мулами скінчила ся.

День був горячий; іхали-сьмо полями; жнива поступали жваво, збіже селян стояло в полукіпках, а лани панські, хотій колосе до землі приклякло, були ненарушені. Проклятий 1848 рік прогнав панщину! Хлоп став ся зухвалим, не хоче робити перше другому з власною шкодою! Мимоволі пригадав-ем собі строфу з пісні о панщині:

„Ми не вмієм молотити,
Наші жінки жати;
Ми не знали, що так тяжко
На хліб працювати.“

Сонце мало ся до заходу, спека зменшила ся а навіть цілком устала, бо вітер, зірвавший ся десь від півночи, став крутити ся и местн тумани пороху в дивачних перевертах. З-далека учули-сьмо, як загреміло, хмара зближала ся до нас и здавала ся вибирати собі місце саме над нашим візком. Страх мимовільний оторнув нас. Коби-сьмо були забобонні, гадали би-сьмо були, що то була кара божа за зроблений кс. пробощеві збиток. Небавком став грубими краплями з-початку рідко, потім що-раз густійше серед громів и блискавиць прати нас дощ. Дійстно, був то трохи за густий дощ на нашу рідку одєжу; тупили-сьмо ся як могли під наше покритє, все не помогло. Небавком, пливали-сьмо як пиріжки в воді; ані одної ни-

точки не було на нас сухої. Купіль така, хотяй не конче приємна, не попсувала нам однако доброго гумору, — бо и чогож мали-сьмо гнівати ся? Всяк дар совершен єсть сходяй свише, тож и ми перемокли совершенно. Єдно лиш здавало нам ся дивно, що и в небі не знали за рівноуправнене та мабуть задивили ся на наш вис. сойи и нашу польску автономію, бо коли о якої пів чверти милі ані капля дощу не спала, нам дістали ся в удлі цілі струї.

Щастє, що на світі все має свій кінець; тож и дощ скінчив ся, а ми поїхали в дальшу дорогу, успокоючи наш голод досконалыми грушками кс. Русоїда. Пізно смерком доїхали-сьмо до якогось села — як воно звало ся, годі було дізнати ся, бо з таблиці жєлізної утримали ся лиш рами: середина, котру мабуть хлопаки взяли собі за ціль при киданю камями, вже давно попрощала ся з сим світом. Перша хата при вїзді була інкола. Пізнати се мож було то по стовпі, високім, дубовім, в вилки закінченім, між котрими шість ся під маленьким дашком звінюк; а відтак ще ліпше по овальній вивісці, брудно-жовто малєваній, на котрій чорними буквами було по польски написано: „школа тривьяльна“.

— „Диви! Польща на лоні Австрії!“ сказав Мілько — „але де тут заїхати?“

„Поспитаємо в школі, пана учителя,“ відповів-єм. Стали-сьмо коло школи. Фабрика тая, де виучує ся тепер наш тємний нарід як любити польску вітчину, не думала ще тогді о своїм теперішнім щастю, именно що визволить ся з під батьків-крилошан, а дістане за маму-опікунку наймудрішу інституцію в Галичипі, славетну Раду шкільну. Тож школа в селі, до котрого вїзджали-сьмо, стояла собі на бакир — смутна, обдерта, опуцєна, з набуреною стріхою, з позаліплюваними вікнами — дійстний образ Русина на своїй рідній землі. Мали-сьмо вїйти до тої діравої палати муз галицких, коли на порозі появил ся якби прикликаний пан світлодавець, и став нам цікаво приглядати ся. П. учитель переступив вже термін житя, по котрім чоловік, не доробивши ся богацтва, стає ся ведля московскої пословиці кругом дураком; був зросту середнєго, сухий; очи мав великі, вистаючі, що здавались чим раз більше на верх вилізати; ніс великий, сухий, круглий, ведучий бесїду з підгненою бородою; волосє, як звичайно у учених людей, непорядно утримане, брудної барви, покривало ріденько розумну голову; лице сухе, але почервонїле, а властиво посинїле від обїятій червоної хустки на шиї, криючої старанно перед світом ковнїр. П. учитель мав на собі дуже старий зелений фрак, на котрім був лиш оден бронзовий Лузик, непевної барви панталюни на ремінци и чоботи, добрі на літо,

бо з численними люфтами. Станувши на порозі як буква Х, тягнув він дим тютюновий з короткого черешневого цибушка власного виробу и з шемницкої білої люльки, відпочиваючи видко з великим вдоволенем по дневнім труді.

Приступив-єм ближше и спитав-єм: „Чи маю честь говорити з паном професором?“

— „Або що?“ відповів світлодавець и фукнув мені в очи клубом диму з бакуну, що впріс під тінею стріхи шкільної.

„Га, бо хотіли би-сьмо впросити ся на ніч до Вас, бо-сьмо перемокли и помучили ся,“ сказав-єм.

— „Гм, а ви що за одні?“

„Братанки кс. крилошанина Н.,“ відповів-єм резолютно.

— „Того, що єсть над нашими школами?“

„Того самого,“ сказав-єм сміло, узрівши, що посвоячене мое з о. Н. впливало магічно на пана учителя, хотій крилошанин той був мені так само свояком, як хінський цісар.

— „А... прошу, дуже прошу, зайдіте, злізайте, розгостіть ся панове!“

Заіхали-сьмо. П. учитель поміг сам коні випрягчи и завести до стаїні; ми тим часом в школі стали перебирати ся и розвішувати мокру одежу. Надійшов п. учитель, зачали-сьмо балакати. Зараз на вступ довідали-сьмо ся, що він укінчив реторику в Бучачи, що має 40 хлопців а 20 дівчат в школі, що Федьо найліпше учить ся; виділи-сьмо скриптури, книжки, взори до писаня, таблицю, різ'у и инші реквізита шкільні; дізнали-сьмо ся, кілько він літ єсть учителем и кілько світ тишить ся его истнованем, чому доси не оженив ся, котрий хлоп в селі наймаєтнійший, котрий хлопець найліпше читає в церкві апостола, кілько кіп збіжя має дідич, який єсть стан господарства місцевого пан-отця — и в кінци, з якою він сам єсть прихильністю, поважанем и почитанем для цілої всесвітлішої консисторні в загалі, а для нашого мнимого стрія и для нас обох в особливости. Все, все оповідав нам бувший ретор бучацкий так докладно и в таких подрібностях, що хоть в десятій части хотіли би-сьмо так докладно знати о деяких наших руских институциях...

— „Не маєте що перекусити, пане професор?“ спитав Мілько, „бо якось нам трошечка вже кучно без їжі.“

— „Ах бодай тя! на віки забудь! правда! таж певне, що пани голодні, — але-ж коли я нічого не маю!“

„Може би можна тут що купити?“ спитав-єм.

— „Де там! не дістане! от я колись-тут був слабій — ніби зовсім на холеру, — та навіть круп на кашу не мір-єм дістати

бо то каша має бути дуже добрий лік на біль в середині. Але, правда, я пішло до пана економа; рихтик, все буде добре! Гей, Ивасю! Ивасю!”

Пан учитель кричав, але Ивася не видно було.

— „Десь вже заліз; позвольте панове, я сам піду — то недалеко.“

Дійсно по не дуже довгим часі вернув професор з веселою міною.

— „Но, а щож там, пане добродію, удало ся Вам що дістати?“ спитав Мілько.

— „Гм! от власне кепско — на нині, але завтра то буде за тее добре!“

— „Як то розумієте?“

— „Та то так: я на смерть забув, видите панове, як би мені запліщило в голові, що то завтра имянини панни Нікодеми, найстаршої дочки економа! Вони там дива приготавляють: тільки пекуть, варять, смажуть — тільки фляшок з вином, пивом, румом, що ледви ми душа з утіхи не вискочила, як-ем все то побачив! Запросили мене на завтра на вечер, а коли сказав-ем, що маю гості, зараз стали просити пан економ, пані економова и панни, щоби-сьте були ласкаві прийти зо мною. Тож прилучаю ся до їх просьби, и прошу також, щоби-сьте панове були ласкаві ити завтра зо мною. То дуже добрі люде, будете танцювати з файними паннами, — буде досить гостей, а вже що до їдла и питя — то хоть розпережи ся!“

— „Но, та то все добре; але якже, нині нічо не будемо їсти? змилуйте ся!“

— „Га, та видите, панове — та... трудно... але за тое завтра! ах Боже!“

— „Ба, алеж до завтра ми помремо з голоду!“

— „Но, то я піду ще раз, може що принесу перекусити; але прошу, будьте панове ласкаві уложити мені яку коротку примовку, так дотелну, до келишка: о, бо я, хоть старий, але філяр, дотепний и веселій! то всі панни и пані у економа мені признають и кажуть, що без мене нема жадної забави.“

— „Но, но, добре, добре! — идіть, идіть! якось тото вже буде.“

Професор побіг. Ми лишили ся, очікуючи нетерпеливо его повороту.

По хвили вернув — и приніс нам дійсно по шклянці кавя, булки и масла и лист від пана економа з запросинами на завтрашній вечер.

Говорили-сьмо ще довго. Професор нудив нас промовою до велишка, котру мусили-сьмо ему уложити. Мілько редагував бесіду и пів несотворені річи, професор списував все сквапливо, особливо слова котрих не розумів, а за кождим уступом, вираженням більше поетично, вставав и дякував осібно.

Так зійшов нам час до пізна, а потім удали-сьмо ся на спочинок. Світлодавець однако не спав до раня, бо учив ся бідняка бесіди подиктованої Мільком на память, повтаряючи кожде слово по кільканайцять раз з осібно.

(Конець буде.)

СУД ЧЕХА

о музиці славянській в загалі а о южнорускій в особливости.

„Правда часто нівечить ся, а все таки визначить ся.“ Тую пословицю мож примінити именно до всего, що южноруске. Кілько разів лучилось нам читати хибні толки на примір що до южноруского языка; кілько разів чули-сьмо и сусідів и своїх виражаючих ся з неуваженем о язиці южнорускім, сій короні языків славянських; кілько разів доводилось нам навіть у таких Русинів, котрі люблять своє питоменне, рідне, стрічати мніне, мов сусідні язики красші нашого; кілько разів кривавилось нам серце, коли чули-сьмо в товаристві безтолкових, недотепних и незрлих *Руснячків*, розказуючих серед загального сміху слухателів анекдоти грубі и мерзкі або інші небиліці ступневаною манерою Котляревского в тій святій мові, що

голосна та правдива

Як Господа слово.

Важка наруга, котру заподіювали отті перозумні люді рідньому слову, пересуналась мов черв поганій по сніжній лилі. И дійсно краса и милозвучність нашого языка и тогді визначувалась, так як відбиває краса лилі від поганого червака соваючого по цвіту гідке тілище. Так, справді так діялось и десь межи нами. Сумні обставини, серед котрих зростаєм, у многих затирають почуствованє власної гідности, спізнанє своєї народности и важкою уморою давають так, що и самі не вспіють помітити тих грузів, якими несвідучо засинують народню святиню.

Богато взійшло и восходить из дона южноруского народа одличних писателів и інших славних мужів працюючих для других племен славянських — а згадають-же хоч про них яко про синів южної Руси?... А що вже и казати про тих „ревних“ патріотів, що то у всім народнім, у людській річи, рівняючи її з старославянщиною або російщиною, бачуть все лише спорчене и „исковеркане“!..

Однакож „правда часто нівечить ся, а все таки визначить ся“. Краєа нашого язика, яко язика народа мешкаючого в самім осередку земель славянських, мовби в серци Славянщини, язика пребогатого, милозвучного и помежи всіми славянськими *органічно* найвисше розвитого, хоть и довго запізнавана, в новійших часах найшла прецінь узнанє учених філологів славянських, а гадка, яку прорекли мужі глибокої науки, згодом-перегодом почала ділати на загал, на вкорінені переосуди, роз'яснюючи мов передевіт темную мраку... А так, відай, еще и в наше віконце заблісне колись сонце, відай дучша доля ожидає наш язик, *а грядущі віки дивовати-мутъ ся, як мѣ язик такийъ краснийъ так дового бути в забєдбаню и загустіню*. Як би и уюстачувались обставини, в нас увірене крішке, що недалекий може вже час, коли наша Русь южна буде предметом шильних студий у всіх Славян.

Доселі однакож стрічали-сьмо — з немногими висміками — досить байдужести у Русинів до свого ріднєго, а у племен нам посвоячених, именно у сусідуючих з нами, багато недовіря ба навіть ворогуваня до всего, що зве ся южноруским. Тим приятнійше вражінє зробила на нас отата п. Макса *Конопаски*, поміщена в „Hudebnich Listech“ (Листах про музику) за р. 1874, а також и оцінка тої статї поміщена в чеськім шисьмі „Světozor“ р. VIII. 1874, де висказуєсь великій досяглости правда и подає объективно осуд нашої народнєй южнорускої музики.

Нечисленний але бодрий народ чеський видав вже багато учених, займаючих ся всею Славянщиною а бистроумно проглядаючих важні питання, які мали в будущині виникнути в світі славянськім. П. Конопасок править про общу музику славянську, визнаваючи тіи принципи, що з музичного лише тое, що з народа походить, мусить бути ужитим за підвалини, на котрих з успіхом мож збудовати відомство народнє. Що до питання, як належить плекати музику славянську, голосить, що вже в самім початку треба Чехам прямовати к розвитку музики славянської. Треба, каже, збирати невтомно всякі мелодїи народних пісень славянських, а маючи материял о скілько мож найбогатший, мелодїи упорядковати, а тогді природно вивинєсь мелодїя, на котрій слїдує класти закладини гудьби славянської. Збираємо протое, що нам під рукою виростає на основі співу народнєго, нові мелодїи, збираємо про тое, що наші побратимці Славяне з залюбованєм плекають на поля своєї племінної музики (*hubby kmenové*), ба и тогді, коли вони вже й упоракотъ ся з своєю працею, ми заєдно збирати-мемо. В тім разі однакож, коли леодинокі племена славянські мати-мутъ після матернєй свосї мови також власну музику свою, тогді вже и бесїди не може бути о музиці всім Славянам общій. Неуступність, з якою кождий Славянин супротив „братям“ придержуєсь свого, єсть историчне знамя. — Далше звертась шановний автор до питання, де шукати правої музики славянської, и виводить и виказує як на долони, що *славянська музика в цілій своїй чистоті и правоті задержалась у племені южноруского, поселеного в осередині огромих земель славянських, куди чужоземні, неславянські впливи не могли мати приступу*. Цілий уступ трактующий о музиці южнорускій вельми важний для всіх Славян в загалі, а для нас Русинів в особливости, тому то и подаємо его майже в дословнім переводі.

„Гадаю,“ говорить п. Конопасок, „що найстарша а власне єдино права славянська музика, именно тота музика, котра від прадавна с. є. вже перед утворенем держави велико-моравскої обща була воім Славянам, що тота музика єсть досегоднішня музика руска (dosavadní hudba rusinská). Хоть и виявляю тут овій незрушний пересвід, захочу собі в слідуючих строках висказати о тій річі по крайній мірі яко о догадці, а вельми живу собі, щоби те, що тут подам яко догадку, лишено було яко питане до розв'язаня мужам званим, именно дієписцям, філологам, и др. На певне покладаю, що мое мніє іх вироки в будучности потвердять.

Думка в мене така, що все славянське, яким воно мусіло бути в своїй первітности, могло заховатись лише в щені рускім (и кнепе русинського) без переміни аж до сегодня — и що кождому Славянину путевати к людови рускому, сли хоче з власного вида и слуху набути овідомости о тім, хто були єго прапредкове, як жили, як думали и чувствовали, як говорили и співали, як живились и одягались, який був іх побит домашній, які мали звичаї и обичаї. Все те можна яко у самого жерела студіювати лише сідє між людом руским, з вислідком всюди одинаким, так само в оселях найбільше віддалених по оклонах Карпатских, як в кождім пробутку рускім від Сяну аж по Дністер, Дн и Дніпро; як в низинах подільских так у Гірняків, Гуцулів, так у всіх Козаків — всюди помітити те саме. Суть де які одміни, то має се причину лише місцеву. В засновах єсть собі все руске, як в Подолі и в Волині, так в Україні и в Козаччині аж на волос. Велика тая часть Славянства має скрізь тую самую музику, а тая єсть в заснові ино сама одна пісьнь народна. Се дуже западним показом, котрий мусить взбудити найбільший подив, коли зважимо, що Русин уважає за вітчизну місце, де зродив ся, що правий Русин з низшої верстви людю не знає окрім тої своєї батьківщини з прочого великого світу нічого, и що самий верх щастя тут на земля бачить в тім, коли доля зводить єму батьківщини ніколи аж до смерти не опускаєти.

Люд кільканайцять-міліонний, межі котрим розлягаєсь лише один-єдиний спів — ані о собі не знає. Хто вчив весь той люд тої єдиної, тої общої пісні та в котрій добі?

Сли є що на світі, що би людський розум оторопило, вірю, щоби то мусіло бути подібні питаня. Русин не вміє читати, не вміє писати; що так принагідно вчує в корчмі о злучаях своєї околиці, як о бувальщині так о теперішности, тоє стає єму дієсною всемирною. Єго єдиною школою єсть церков. Що тут чує священника відправляючого в неділі и свята, за тоє платить; тому також приймає тоє одним ухом, щоби другим випустити; а до того єсть се рік-річно ціліський час без переміни завсєгда те саме. Окрім священника не має Русин иншого вчителя. Що „там єдворі“ говорять и діють, де польський пан сидить, те все уважає Русин вв надто польське, схитріле, нещире и всєму тому не вірить. Кождого иншого чоловіка в сурдуді, коли зайде такій до єго батьківщини, Русин найрадше оминає. Знає він добре, що то не буває звичайно нікто другий, як якийсь галапас (паразит) канцелярський (kancelářský holič), котрий цілять на єго кешеню або доконечне шукає в люді „кервавої давнини“.

Русин (селянин) живе про себе и не змінює власновільно в своїй життєвій, в своїм побуті нічого, хоть часом и стикаєсь з людьми иншого стану, инших звичаїв. Все, що Русин діє и виконує, належить до обрубав покою и миру, в яким могли пробувати племена, що жили серед великаньскої держави славянської. Всюди на границях огромних земель славянських кипіла завзята борба; властивости Славян підлягли многим змінам, ба Славяне самі змінились в многим. Тая то зміна проявилась за-для розмаїтости чужих народів, з котрими прийшлось Славянщині стикатись, розличю, тут опособом таким, инде инаким, так що нині Славяне від границі южної з Славянами від границі сіверної лише з трудністю порозумівають ся, а також пограничні Славяне на сході живучі значно ріжнять ся від Славян західних.

Однакож в самім осереді великої держави, куди борба з чужими живлами (стихиями) не досягала ані вплив тих живел не мав приступу, тут заховалось все в своїй первоті, тут нічо не змінилось. Усі ті криваві бої, що посеред держави славянської межі самими славянськими племенами возникли и вокипіли, видають ся яко усобиці в зрівняню з вічними заколотами и которами пограничних Славян з чужими живлами на юзі, на сівері, на сході и заході, лише яко мир, а плин часу не змінив Русина ні в чім — він остав Славянином, Славянином з кожного згляду, навперек тому, що підляг з одного боку Полякам, з другого боку пак, що вереміг его Москаль (Рус).

Чужі живла его не дотикались ніколи, а понеже з власного нахлону Русин прямо не мінить ся, то и остав до днеська таким, яким був перштво — Славянином. Розуміє ся, що говорю лишень о рускім люді сільским, серед котрого и глядати пісни народної. Руска шляхта перейшла на однім боці до табору лядского, на другім боці пак змосковцилась (погустіла), що и було причиною, що так многа річ без дяки уступити мусіла раз натовпу польському, то знов впливови московському. Лише пісня руска уживала завсе у всіх обставинах повної свободи, а про те заховалось аж по тую хвилю в первітній свіжесті.

Те дивне заховане единої пісни було лише можливе в самім осередку славянської держави. Коли-б лише одна часть середного Славянства була припустила зміни своєї пісни, а коли-б тая зміна була удалась ино з одним тоном той-ж пісни, то би могло се пригудитись лише в неспокійний час усобиць піднятих межі племенами славянськими, а руска народна пісьнь обьявляла би ся нині по крайній мірі в двох одмінах. Але Русини співають аж до сегодня на всіх місцях лишень ту одну одностайну пісьнь.

З того виходить на яв, що тая пісьнь, котра перетривала всякі пригоди в народі рускім, начало свое мати мусить в найстаршім, в правічім Славянстві. Руска пісьнь творить закладнини народної гудьби словінско-угорскої, народиї гудьби юго-славянської, ба и гудьби московскої. Вона обіймає в собі тонові твори, спільні всім народним пісням угорским, сербским и московским, а хто би міг о тім похлбовати, що тві первіци славянського народного співу були колись майном и Чехів и Ляхів? Що в плинні часу цілого може тисячелітя вмшчалось до славянської вдачі в музичі також дит, те нам ніяк на шкоду. Ми Чехове и Ляхове утужнили під тяготою важкої судьби так, що м'ягка наша вдача перемінялась

в *dur*. Руска піснь остала напротив тому в своїй славянській первітності, то єсть остала наскрізь *moll*. У Югославян вже и у Россиї пишуть нестало мінитись оба тонові роди.

Був час, коли я при студіїваню славянських пісень народних, рівно як кождий инший, звернув головню увагу к множеству и розличности їх, а так сталось, що жертвовав цілі два роки (1859 — 60) збирати пісень руских. Кождий Русин з-окрема знає теж крім ової головної а всеобщої народної пісні, котра ніколи не зміняє ся, про власну потребу еще також піснь свою домашню, т. є. околиці, де родив ся. Однї її співає так, другий инак, а на кождім місци учуєш її инакше. Я був досить неноворотним, щоб успів збирати всі тоті пісні, яко славянські народні опіви. Одного вечера однакож, коли наслухав ся співанок працюючого гончаря и в нотах собі їх помітив, роз'яснилось мені в умі нараз. Записки и оловце випали ми з рук, а по-неволи прийшло мені на язык питанє: „Як собі співає пташок?“ Співає він такої багато ріжних пісень; тї однакож складає лише з кількох певних творів, котрі ему природа вклала до горлочки. Він пічне н. пр. твором А, к котрому приспіває твір D; а того переїде к фігурці B, щоби закінчити твором C. То єсть ціле его співне багатство, має теж лише ті згадані чотири твори. По хвильці пічне пісеньку нову, т. є. він не зачне опять твором А, але втне гнеть B, повторює відтак кількакрати фігуру C, а кінчає твором D и т. д. Даймо на те, щоби н. пр. соловії володів 19 визначеними фігурами свого співу; з'уважмо, як велика розмаїть співних комбінацій вже з тих то 19 первіць удає ся нам; тая однакож росте прямо в багатство невичерете, коли додаєм к тим то первіцям еще властиві моменти сложности, такі довольні протягуваня або скороченя первітних творів соловіїного співу. Математика удіє нам так почот розмаїтих вложеній, якими чаровні пісні того то вечірнього співачка являють ся, діймивши, але з'умляємось перед ирєвеликостю того почоту, на котрий не находимо и ніякого мір'яла. А дійсне, як соловії складає Русин піснь свою. Усякі твори руского народного співу осередують ся в его *коломиїцї*, єсть вона головна а єдина піснь руска, на котру всі знамена и всі обставини вказують яко на найстаршу піснь славянську, котра на цілії осереді славянських обшарів днесь як и за прадавня співаєсь одностійно устами многих мільонів Славян. Вся руска музика опирає ся на коломиїці, а коли не суть всі мої попередні аргументації хибні, то може єдина коломиїка уважаною бути за первий и угольний камінь в славянській музиці. Тота первітна славянська музика є наскрізь рода *moll*-ового. Кождий Славянин запевно чує як я, що в характері славянським (*v roaze slovanské*) тоє мусіло визначитись, а проте єсть дуже добре, що у Чехів и Ляхів розвинув ся — можемо сміло речі: наслідком истории — такий род *dur*-овий. Нині же кождий з наших музиків, котрий працювати знамірє для гудьби славянської, най бачить, де и в кого ему студіївати оба тоті характері музичні. А велика ріжниця межі оним *moll*, котрого уживають на заході Европи, а нашим славянським *moll*. Там уживають его то задля модуляції, то задля лагідного переходу довго триваючого *dur*, або в цілі викликає ефекту. Наше *moll* однакож є глибоко чувствове а рівномірно проявє. Там проявляє ся лише з причин майже введєних, у нас же є вицвітом природного, внутренного чувства. — Так Славянин

співає собі способом, який примічаємо у півців окрилених в природі т. є. подобі его піони починають на тих закладах, які Творець вложив у вдачу співу пташиного. Для того то дійсне не прорекаємо гадки надто смілої и пересадної, коли скажемо, що Славянин собі співав вже тогді, коли крім пташини в цілім світі жадного еще не було учителя співу. А тим и вивернено прямо все, що ино говорили и говорять о впливі, який мало мати християнство при введеню у славянській землі на правий спів народно-славянський.“

В десятім и посліднім розділі своєї статі подає п. Конопасок в нотах визначене славянське коло (руську коломиїку), найперше в творах найбільше поєдинчих, первітних, потому з декотрими оздобами и варіаціями, як се проявляє ся межі людом руским. Статя ціла, написана основно и з залюбованем до предмету, свідчить вимовно о авторі. Виречене его сміле а правдиве вельми нас урадовало, але як нам и приято, що брат-Чех пильно збирає наші рускі мелодії, цінить їх и любує ся ними, так знов в другого боку сумно нам становилось, чому то ми самі, живучі посеред нашого люду, переховавшого так багато дорогоцінних первиць славянських, не взялись як слід до збираня наших безчисленних, пречудових мелодій. Знаю з досвіду, що кожде майже село має властиві варіації пісни народної. Тож до праці кожний Русин, що знаєсь на музиці! Збираймо мелодії о скілько мож з кожного села и видаваймо їх хотьби и невеличкими збірниками яко матеріали до закладин музики славянської, для прослави руского имени и Славянщини. А дасть Біг, удійстнить ся велична гадка піднесена нашими побратимцями Чехами, постане музика славянська. А музика, як каже п. Конопасек, то нічо иншого, лише мова, мова чувства, так як річ язикова мовою єсть розуму. Музикою переносимо до душі слухателя тое, що чуємо, а річю тое, що мислимо. Тож коли судьба розділила и розпорошила Славян так, що говорять ріжними говорами, що поодинокі щепи виплекали окремі літератури а діти одної колись матери язиково тепер лиш з трудностю порозумівають ся — най хоть в музиці з'єдинять ся, най вспільну мають мову чувства!

И. В.

Олекса Стороженко.

Зо смертю Олекси Стороженка втратила Україна одного з найбільше талантливих робітників на ниві словесній. Тяжка то втрата для нашої молоді літератури, багаті оправді живими поетичними народними елементами, але досиль ще бідної на діяльність. Ясним світлом сияють имена: Шевченко, Основьяненко, Марко Вовчок, Нечуй, але не много сих имен.

Подавши у 2-ім н-рі с. р. коротку звістку про смерть Олекси Стороженка, заходились ми пильно, щоб зібрати повний матеріал до его біографії. Однак заходи наші були марні; тож подаємо хоч тії короткі звістки про его жите и діяльність, які ми подибали у російських Газетах,

именно у „Одесскому Вѣстнику“. Не тратимо однак надії, що хтось з близьких знакомих покійника надішле нам докладніший опис его життя и діяльності, так интересний для кожного, хто тільки интересує ся українською літературою.

Олексі Петровичу Стороженкови було 68 літ, коли він упокоїв ся (7. (19). Падолиста 1874). У послідні часи, він недугував на аневризм, котрого він набавив ся від контузи в часі воєнної служби, 2. Мая 1829 р. в битві під Журжею. Будущому біографови приїде ся оцінити О. П. Стороженка яко діяча на полі загальної діяльності и яко художника в висшій и обширнійшій зміслі слова и в обох сих напрямках осудити его другом народу и людскости, з світлою головою, з чистим и теплим серцем. О. П. Стороженко був талантливий музик, живописець и скульптор. За скульптурні роботи він одержав медаль, а за проєкт пам'ятника літописцеві Несторови удостоїв ся имени художника. На воєнній полі він пробував сперва у Турції, в Польщі в 1831 р. в рядах російського війська, потім зівставав при Генерал-Губернаторі у Києві, при міністрі внутрішніх справ чиновником особних припорученій, від р. 1863-ого при М. Н. Муравьєви в западнім краю, а в послідні часи проживав у своїй невеличкій садибі Тришині, близь Бреста, и сповняв довжність „уїздного предводителя дворянства“ (маршалка повітового) и предсідателя мирового з'їзду. До характеристики его особистости и службової діяльності додамо слідуєче: коли у западнім краю підійняло ся питанє о язиці богослуженя для католиків того краю, котрі приналежать до рускої народности, то О. П. Стороженко явив ся горячим поборником руского язика, но подибавав опозицію у поглядах декотрих адміністративних осіб.

Коли западній край довго буде пам'ятати службову діяльність О. П. Стороженка, то українська народність и література схоронить теплу и віковичню пам'ять об его заслугах коло народнєго українского слова. О. П. Стороженко писав по російськи и по українськи, але він здобув собі титул українского писателя. Від українского народнєго духа він у нічим ніколи не міг и не хотів відчужити ся.

Першим его значнійшим твором був роман „Братя Близнецы“, взятий з побиту Малоросії XVII-ого віку. Він був написаний по російськи, поміщений в „Бібліотекѣ для Чтенія“ Дружинина и потому переведений на німецьке. В 1831 р. вийшли его оповіданя в українского біту, написані по українськи, під заголовком: „Українські Оповіданя Олексі Стороженка“ (2 томи, 22 оповідань и одна драма Гаркуша). Що до сих оповідань, то навіть и не-знатоки українского язика очаровують ся ними; хто не знає его оповіданя „Вуси“, переповненого таким українським гумором? Ті оповіданя бистро винесли его на перве місце між сучасними українськими белетристами. Ті оповіданя, самого різнородного змісту и колориту, визначають ся чисто народним українським духом, историчним знанєм и надзвичайно вірним, поетичним язиком. Він був на стілько близьким до чисто народнєго розказу, що его повісти не рїзнять ся від тих сказок, що їх списав из уст народа.

Такий енергичний и світлий ум, як О. П. Стороженко, не міг не оставити після себе неукінчених трудів и цілої колекції мемоарів, записок, вислідвань, письм и т. и. Ми не сумніваємо ся, що на Україні,

именно між близькими к нѣму людьми, знайдуть ся світлі збаччі и видавці всіх тих дорогоцінних пам'ятників и матеріалів, до котрих належать — крім множества літературних его творів, розкинутих по ріжночасних виданнях, и одного шутливого розказу, уже „пристроеного“ в Петербурзі — дві знамениті роботи: „Былое но минувшее“ и „Марко Проклятий“. Перше — мемоари в формі романа, представляючі польське товариство в 60-х роках, так близьке и всесторонно знакове авторови; ряд в високім степені інтересних правдивих подій и осіб з послідняго польського повстаня. Єще ширше и далеко глибоше обдумані ним вторий его творів: „Марко Проклятий“, котрий печатає ся у теперішній час у Одесі, и котрий передав він з доброю цілею Б. И. Б-му. Судячи по главах и по пляну автора, нарисованому для дальших глав в письмах до п. Б., можна заключати, що та поема представляє цілу українську епопею, обнимаючу всі важніші битові историчні хвилі. З переказів и подань людових о мітничій особі Марка-скитальця звів творчий талант автора діло величаве! Фантазія народних мітів о Марку, підкріплена и ведена по митецьки Стороженком у тій его роботі, розкриває перед нами світ повний живописних образів, виконаних по усяким правилам естетики, приманюючий нас тим більше, що обвіяний нашим рідним духом. Стороженко зберав до свого Марка через кільканайцять літ матеріали, тож шкода велика, що твір той не зістав у цілості укінчений. (Частини з него були поміщені в „Правді“ з р. 1870.)

Тим закінчаємо коротку нашу згадку про Стороженка, припороучаючи пам'ять его усім щирим патріотам.

Літературні звістки.

— Пам'ятники русскої старини въ западныхъ губерніяхъ имперіи. Т. IV. 1875. — Ся книжка буде остатнім томом видання, робленого за гроші російського ряду задля доказу, що західня частина Росії, хоч довго була під Польщею, але все-таки зіставала православною. Задля того зібрані були усі останки православної культури у сѣму краю, и видавали ся подібні книжки яко додаток до дорогих и великих маюнків церквей, старих руских замків, орнаментики и т. и. Сей четвертий том містить у собі широкій розказ про исторію города Вільни и багато инших матеріалів церковної православної просвіти по всіх западноруских краях бувшої території Литовско-Польського царства від XV-ого столітя до XIX-ого.

Виймаємо деякі інтересні дати з того дуже цікавого діла. Як видно зі списів усіх друкованих книжок, за весь час, відколи почали друкувати церковно-славянські книжки, аж до XIX-ого столітя у тій території надруковано 1295 таких книжок, коли в XIX ім столітю вже тільки 310. Тут тогді почали вже друкувати ся книжки на народних мовах. (У Вільні на пр. за часи від 1854 до 1864 року у 12 друкарнях було надруковано 152 книжок на (велико-)рускій мові, на польській 865, на жиудській 171, на латинокій 180, на єврейській 706, на инших

чужих мовах 30 книжок, коли вже церковно-славянської не було жадної.) Київ, Львів, Вільна, Чернігів и Почаїв — се були найголовніші центри, де містилися друкарні з церковно-славянськими типами впродовж XVI — XVIII-ого століття. Так у Києві від 1604 р. до 1800 було надруковано 517 книжок, поміж котрими твори київських академиків займають перше місце після біблій и других богослужбових книжок; у Львові, де поміж заголовками ми зустрічаємо різні „ляменти“, „привіти“ тій або другій особі, діла П. Беринди, Волковича, а також и переклади з Аристотеля, а то й „Благоутробіє Марка Аврелія“ написане „Київськими юношами“, усіх книжок вишовших за роки 1574 — 1793 лічить ся 146; у Вільні (де друкували ся праці Мелетія Смотрицького, Лаврентія Зизанія, Леонтия Карповича и и.) від 1525-ого до 1809-ого року 129 книжок; у Чернігові від 1646 до 1700 (се-б то за часи ще литовські) 35 книжок, а у XVIII-ім стол. 95, що дає всего 130 книжок; наконєць у Почаєві за роки 1618, а потім від 1742 до 1800 р. 100 книжок.

Далі слідуєть ще 23 міста або села, у котрих вже менше сотні було надруковано книжок, у такому порядку: Супрасль, Могилів, Унів, Гродно, Еве, Острог, Кутейно, Новгород-Сіверський, Варшава, Краків, Луцьк, Кременець, Довге Поле, Стратин, Угорци, Дермань, Четвертня, Познань, Чорна, Рахманов, Кринос, Полоцьк и Буйничі. Окрім того незвісним зістає ся ще місце друкування 13 книжок, а з міст по-за територією Польско-Литовської держави ще одна книжка (біблія руска Скорини 1517 — 19) була надрукована у Празі. Найстаршою роковою датою для друкованих книжок церковно-славянських являє ся 1491 рік книжки, друкованої у Кракові; після него по старшинству літ слідуєть: Вільна, Львів, Острог, Стратин, Дермань, Київ. Що тичить ся наконєць до Галицьких міст и сіл, то плодovitість наших друкарнь характеризує ся слідуєчими цифрами: у Криносі під Галичем в 1606 році була надрукована 1 книжка, у Стратині Бережанського повіту, з котрого в р. 1615 друкарня перенесена була у Київ, від 1604 до 1606 було надруковано 2 книжки, в Угорцях (Самбірського пов.) за 1618 до 1620 дві книжки, а коли ся друкарня перенесла ся в 1625 р. у Четвертню над Стремем, там було надруковано ще дві; наконєць у Буковинському Довгому Полю за 1635 — 1650 роки було надруковано 3 книжки, а в Унаві (Золочівського повіту) за 1600 — 1747 р. 34 книжок.

Порівнюючи відтак всі отсі дати, бачимо, що найбільше число книжок церковно-славянських вишло у згаданих нами з початку пяти містах, більш усєго — центрах братств и монастирів, тогді як у Острозі від 1580 до 1686 вишло усєго 21 книжок. Се підтверджує мисль Куліша, що робітниками у друкарнях завсїгді бували міщане и черці, бо книжне діло по своїй суцності є не сільска праця, а городска, але не відіймає у прованого від Куліша „лицеміром“ Константина Острожського права ініціативи у сєму ділі, бо він завів свою друкарню (1580) тогді ще, коли з великих міст тільки у Львові и Вільні було надруковано кілька книжок, а Київ ще зовсім не мав друкарні.

— П. Українець, звісний добре нашим читателям з статей, поміщених 1873 и 1874 в „Правді“, написав лист до редакції Львівського „Друга“, оповодований статьею Друга „Новое направление украинской литературы“. П. Українець каже: се зовсім не новий напрямок укра-

інокої літератури, що ся література „не тільки не враждебна великорусскої, но и не вредна общерусскої въ Россіи, не противна стремленію Галичанъ вѣйти въ духовую связь съ нашимъ русскимъ обществомъ“ — бо тї гадки висказувались часто и в Россіи и в Галичині. Що до розмірів уквалінокої літератури, то многі Українці, а навіть Великоросси, границі, зазначені в статях Українця в „Правді“, вважають надто тісними. У Россіи з скілько-небудь образованих людей ніхто не скаже, що українська література непотрібна. Вправді „складъ жизненнихъ условій дѣлає тое, що Костомаровъ и Кулишъ пишуть свої монографіи язикомъ, который у насъ (в Россіи) de facto общерусскій: но, певно, еслибы Костомаровъ выдалъ своего Богдана Хмельницкого по малоруски, то здоровомыслящіи люди взглянулибы только на тое, чи достаточно живымъ, чистымъ и народнымъ его языкъ, — а великоруссы або бы постарались пѣдучитиъ, чтобы читати его въ оригиналѣ, або перевели бы его.“ В Галичині ж и „Слово“ и „Другъ“ пишуть язиками, віддільними від „русского“, мішаниною „русского“ и галицкогo з цілою безоднею германизмів и полонізмів; коли б же писали більше по (народно-)галицки и по українски, то вийшло би и більше по „русски“ а навіть більше по „великорусски“. Що через малоруску літературу Галичане природнійше можуть вѣйти в органічну звязъ з „общерусскою“ культурою, сѣго доказомъ М. Шашкевич и и., а навіть „Слово“ з 1863-4 рр. и „Другъ“. „Всяка бо сила рѣчей не прекоротятъ вліянія на Галичанъ галицкой народной почвы и преданій, а тая почва и преданія мають найблизшихъ родствениковъ на Украинѣ“. Галичане и їх діти будуть конечно слухати казок и пісень українских, в політико-національних спорах з Поляками будуть частійше згадувати Хмельницького ніж Івана III., більше будуть читати Костомарова ніж Соловьева, Шевченка ніж Некрасова и т. д. Познакомлене ж з „настоящею русскою літературою“ не тільки не відверне, але й доведе „искреннѣйшихъ и догадливѣйшихъ“ до українофільства, як се діє ся и з українофілами російскими.

На сі долічні на фактах оперті виводи п. Українця, котрий хотів своїмъ письмомъ залагодити роздвоєне між рускими партіями в Галичині, подав „Другъ“ таку відповідь: 1. „Українцы у насъ партіи викликали и пѣддержуютъ.“ 2. „Мы совсѣмъ не оглядаемся на Россію“, ми вірні „нашому правительству и нашему народу.... Дайте намъ спокій съ украинщиною и съ великоружиною, мы маемъ свій языкъ!“ 3. „Нашъ языкъ много согъ лѣтъ уже розвиваеся разомъ съ польскимъ, у нас долшій часъ учили такожъ по нѣмецки;... мы беремъ такожъ взглядъ на языкъ церковный, съ которымъ нашъ народъ за надто тісно связанный“. 4. „Правда, що мы еще пѣдъ взглядомъ письменного языка совершенства не осягнули, але стараемся о тое. Если народъ нашъ хоть троха и письменно выобразуеся и выступаютъ поэты та иньи литераты въ полнѣмъ значеню того слова, на той часъ знайдутъ они и языкъ имъ потрібный.“ 5. „Не ходитъ намъ такъ дуже о фонетику, бо и мы пишемъ фонетикою..., але Кулишъ ѳткнулъ азбуку, которую Русины ѳтъ давна писали, а зробилъ собѣ зъ нею нову.“

Гадок наших про сю відповідь висказувати не потребуємо: — вона сама за себе говорить.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА

Хроніка російська.

1875, Май.

Справи українські. Російські реформи а український нарід. Постанови ряду. Празник „возсоединенія“ в Холмі. Коміссія. Реформа університетів. Коміссія телеграфічна. З'їзд фабрикантів машини и копальників.

Отвираючи в нашій часописи рубрику о справах російських в формі дуже коротких хронік, на які тільки й вистарчає у нас місця, ми задумали покористуватись сими хроніками и для подавання нашим читателям найважнійших звісток про справи, котрі зі всіх російських нас найбільше обходять, т. е. про справи українські. Але, як читателі бачили, не багато ми таких звісток подали, бо й не багато ми могли вишукати фактів оказуючих дужане и ширшане у Россії идеї української. Переглядаючи задля наших хронік газети и журнали російські, нам, правда, иногді трафляло ся подибати историчні имена, з котрими виступали колись Українці на оборону своєї справи; але сі имена згадують ся тепер у російській пресі більше задля чудного якогось докору Українцям за нинішню їх неміч и недбалість. Пишуть я. пр. „Отечественныя Записки“ або „Дѣло“ про земскі справи: виходить, що у тих сторонах на Україні, де истнують вже земства, ся справа стоить далеко гірше ніж в Великій Русі. У Черниговщині земці віддають свою автономічну учительську семінарію міністерству просвіти; у Полтавщині не мають таких друкарнь, які завело собі Вятске земство або инше; „народні представителі“—мужики у малоросійських земствах являють ся людом темним, неосвіченим, не знающим, як и що говорити на земских зборах. „А се-ж — славні потомки Богданів Хмільницьких, Паліїв и и., котрі вміли колись повертати не тільки економічними, а навіть и політичними справами!“ глузують при сім злучаю „Отеч. Записки“ и дорікають „представителів української землі“ за те, що не вміють користувати ся тими формами автономії, які їм дали російські закони.

Докір такий був би тогді справедливий, колиб потомки Хмільницьких та Паліїв, зарівно як їх прадіди, все тільки самі були завідували своїми справами, справами свого народа, колиб виховане, розвій свого народа все від них були залежали. Коли ж система централізаційна не лишила свободного розвою народови українському, то годі нині винуватити той народ за невміне того, чого не мав можливости навчити ся, годі єго винуватити за те, що отав таким, яким єго зробила опікунка-система....

Правда, вже більше як п'ятнацять літ чуємо все про Россію, що вона поступає на перед и у економічному добробяті и у соціальному и у політичному и у умовенно-моральному: але того поступу мало що йде на користь українському людови. Правда, у тім часі вкрьла ся Россія желізницями: але народови простому мало з того хісна (бо усе

він отогне, не дуже користуючись ними), а навіть и продуктивність краю підвпала, як довіряти бесідам членів Петербурского з'їзду фабрикантів машии, а торгівля загранична збільшилася, як пишуть самі „Отец. Записки“. Правда, вироблено реформи у земстві, у суді, у посессіях землю: але не багато з того вигадує собі український народ, не чуючи зрозумілої для себе мови у суді и у земських засіданнях, де не вміє отже й здобути своїх прав; як видно з дописи у „Кіев. Телеграфі“, він не вміє користуватись и такими економічними інституціями, як повичкові касси, уставів котрих він не зрозуміє, поки ему не об'яснять їх на его мові.*) Правда, адміністрація и зверхня сила держави російської дуже розвинулася, и по цілій Европі, чи то в Парижу чи у Берліні, поважають и боять ся сили Горчакова и Росії: але дома у внутренньому життю ми не бачимо нігде (окрім Фінляндії) ясного зрозуміння автономічності частин імперії; ні у Поляків ні в Українців не заприїмтно прогрессу живих демократичних ідей, котрі дають державі силу внутренню, а не видиму тільки; навіть и у великорускій літературі вільного голосу мало чутно, бо, як вже казали-смо, багато гарних сил, справжніх народозців, замість — хочби й в як тісних границях — працювати на реальнім ґрунті у Росії, можливіми средствами прямувати до можливих цілей, вдає ся в пляни революційні и відтак або заповняє тюрми або втікає за границю...

Ми, що до розвою політичної сили Росії, згоджуємо ся в загалі з поглядами сербської „Застави“ (нр. 52 „Руски пар је сад на врхунцу славе и моћи своје“) та českих „Narodni listy“ (нр. 132 „Německo-ruska demonstrace na Špřevě“), котрі бачуть у сьму не дуже гарні авспіції для славянських народів и для маленьких та слабих царств,—и до гучних звісток про силу російського царства не маємо особлившої цікавості.—Виходячи з національно-демократичного погляду, по котрому автономічні права, даючи землі и народови справжнє жите, мусять у полудневій Росії звязатись з питанням про мову тамошнього простого люду, ми з більшою цікавостю кидаємо ся и до таких дрібних фактів дорогої нам и за кордоном справи, як н. пр. з'явленє талану української поетки Ищенкової, ніж на інші діла російської маючи для загалу сеї держави далеко більшу вагу. За сей наш погляд, котрий и скорочує дуже в наших російських хроніках звістки про Росію в загалі, дорікали нам наші прихильники на Україні яко за вузкий: але, стоячи трохи не єдинцем коло праці на поли розвою української мови, ми мусимо звертати увагу більш на такі формальні питання. Річ дуже проста: у сій праці нам часто дуже бракує сил літературних; маючи надію, що по тім боці кордону, серед т. з. 15-міліонного народу, вони з'являть ся нам на запомогу, ми й приохуємо до усього, що чути там в фактів такого роду. Жаль тільки, що таких фактів не знаходимо багато....

*) При тім, як довідуємось в другій дописі у „Кіев. Телеграфі“, видумали пани на Україні нову форму експлоатації мужиків, т. з. панщину и півпанщину, нагадуючи новим наші великі и малі порції; пан дає 18 карбованців чоловікови и 12 жінці вага, щоб вони робили ему 104 днів (се-б то по 2 дні у тиждедь) на рік, а за кожний невідроблений день стягає по 50 копійк кари.

Переходимо тепер до проявів, які показувалися у різних сферах політично-соціального життя Росії в загалі у місяцю Маю, котрі були трактовані в російській пресі.

З приказів політичного характеру а централізаторського напрямку за остатні часи треба згадати об'явлення в Емс від 14. Маю о прилученню судових діл царства Польського до загального міністерства справедливости після заведення там однакових з цілою імперією форм суду, про котрі ми згадували в попередніх хроніках. (Наші Поляки, а також и Чехи, радіють иногді, коли побачуть у російських приказах ряду слово „Царство Польске“, замість терміну „Привислянські губернії“. Той рік раз, побачивши перше слово у російських газетах, заголосили и польські и чеські газети, що то мусять означати якийсь федералістичний рух у правованню російської внутрішньої політики. Але сі мрії Славян на зміну у Росії централістичного напрямку походять з загального незнання того, що у тій державі діє ся. Вони не могли б того казати, як би мали змогу докладніше додивляти ся до загального напрямку життя и образа мислей у Росії.) — Другі закони, більш або менш характеру консервативного, не мають якого небудь рішучого значіння, хоч деякі з них и характеризують напрямок винищівного законодавства російського. З таких законів писано було по газетах на пр. про заборону жінкам вести адвокатські діла, про установлене нової цензури для книжок, котрі читають саддати, и инше. Ще оден ліберальний закон що-до справ релігійних вийшов про секту Менонітів, котрим дозволено йти у воєнну службу тільки у казарменну, щоб не нарушати їх релігійних переконань, забороняючи вбивати людей. Пресса віднесла ся до того закона, величаючи милосердие царке до своїх підданих и толероване їх оскрупудів релігійних, хоч тая сама пресса так само вихваляла ряд за нарушене свободи релігійної инших иновірів — унітів. Остатних, як вона вилічувала, перейшло на православие у 243 парохіях Сідлецької, Люблинської, Сувалківської и Ложичинської губернії 237,100 чоловік; зістало ся ще неприлученими до православия — 27,000. Дня 11. (23.) Маю святковано в Холмі „возсоединеніє“ холмської епархії з православною церквою дуже торжественно, бо ряд призначив на те, крім дарунків для церковей и осіб, 12,000 зр. и вислав люблинського губернатора и много инших високопоставлених осіб. Від имени міністра явив ся тайний совітник Маков; генерал-губернатор гр. Котцебує, котрий з-початку нерадо видів не так введене унії, як насильний спосіб того введєня и для усунєня заходячих при тім „непорядків“ в рапорті до міністерства радив „прогнати Галичан“ (себ то руских священників з Галичини), не приїхав сам, тільки вольєв заступника. Саму церемонію „возсоединенія“ відправив архієпископ Варшавський Іоаннікий. Перед службою Божою мав адміністратор Попель проповідь, в котрій говорив о розширенню християнства в Славянщині и в Росії, відтак о підступних правованях Латинян, о насильнім введєню унії, дальше перейшов до теперішного свята, котре після его слів прискорив найбільше папа, оголосивши себе неомильним и заборонивши в минувшім році правити службу Божу по восточному обряду, а приказавши держати ся незаконно введених латинских обрядків. По службі Божій угощувано щедро наряд на публичнім пляцу міста, а для

значніших був приготований обід на 120 осіб. Ввечір надійшла з Петербурга телеграма, що адміністратор Попель именованій Люблинским єпископом, вікарієм Варшавського архієпископа. Всі члени консисторії и благочинні дістали багаті дари від синода и від імператора. Дня 22. Мая (3. Червня), на Вознесєнне, відбув ся ще другий празник в Холмі, на котрий приїхали архієпископ Варшавський Іоаннікий и митрополит Київський и Галицький Арсеній.

Більше, ніж о холмських уніатах, писала російська преса про так звані комісії, зїзди и конференції, котрі займали ся ріжними питаннями. Чудна доля сих комісій у Росії. Як тільки прочують про них російські газети, з-початку думають, що може що-небудь буде й доброго з того; але небаком вже так звані ліберальні орлани російські починають турбувати ся про злий напрям, який приймає котра комісія; пишуть багато против того напрямку, и під кінець, коли вже цілком ясно стане, чого бажає комісія, дають ся коли тільки можна, що не те вийшло, чого б бажало ся лібералам. За сей рік таке не раз вже скоїло ся, починаючи від питання про всеословну волость, про котру ми згадували. Була потім ще одна комісія про робітничому питанню, котра з-початку подавала всілякі надії російській пресі. Скінчило ся на тім, що всі газети побачили у результаті тільки одно гарне постановленє тої комісії — заборону дітям до 12 літ найматись на роботи, бо по всіх других питаннях проект „робочої книжки“ розв'язав руки наймателям, віддавши в їх руки наймитів и не гарантувавши ні скільки прав остатніх. Таких же комісій ждуть й на-дальше. Але скликана перед літом комісія за для переробленя університетского уставу 1863 року, у котру під президентством товариша міністра взяті ректори з усіх університетів, вже й наперед збудила против себе усю громаду російську. Не тільки газети повстали против можливих тенденцій тої комісії, але и поодинокі люде з університетского стану носпішили заявити свій протест, або й цілі університети у воєму овому складі. Так зробив на пр. Київський університет; бувшому ректору єго, котрого уряд скінчив ся перед скликанєм сеї комісії, усі професори, товариші єго, зробили публичну овацію на обіді, щоб показати, як вони цїнили в нім працєвника в університетскому Совіті (сенаті), зложеному на підставі старих законів 1863 року. Діло у тому, що тими законами дана була автономія університетам у виборі собі професорів и їх підготовленю з окінчених студентів; ті ж закони давали університетам и інші автономічні права. Тепер же коли професор Любимов, оден з найголовніших сотрудників Московської преси після смерті Леонтьєва*), почав писати у Русскому Вїстнику свої пляни реформи уні-

*) Оден в братів Каткова застрілив єя, а Леонтьєв просто вмер, а не повісивсь, як було у нас сказано помилкою. Методій Катков, брат редактора Михаїла Каткова, хотів був вбити Леонтьєва, за що єго засадили між варятів: тогді він випросив собі у сторожа ручник чи що, та й повісивсь. Про се багато дуже писало ся в російських газетах, через що й вийшла у нас помилка: трудно нам дуже відрізнити имена сих знаменитих лиць у російській пресі, котра до тогож задля більшої шаноби називає їх не прізвищами, а іменами з „отчеством“: Михаїл Никієєвич, Меєодій

верситетів російських, по котрим треба усі університетські вольності знищити и побільшити адміністративний догляд над ними, петербуржкий „Голосъ“, яко „ліберальна“ и трохи не одинока газета, знаюча як викручуватись від кар грошових и арестів, почав виступати против тих Московських реформаторів. „Нехай, каже „Голосъ“, звуть нас консерваторами за те, що ми стоїмо за старий устав 1863; але ми завше будемо стояти за вольний розвій університетської науки, тогді як наші профресиисти хотять его знищити“. „Голосъ“ попирає овою думку поглядом цілої освіченої громади російської, котра тим більше против нової реформи університетської, що у згадану комісією покликаний и Любимов и ще оден звісний своїм клерикальним и обскурантним напрямком член міністерства Георгієвский. Через се газети вслід за „Голосомъ“ и думка громади так идуть тепер против тої реформи. Але вже видко, що, не вбачаючи на такі протести, комісія, зібравши ся вже мабуть з осени, поведе своє діло далеко не по ліберальному шляху.

У тому ж місяці Маю розпочала ся у російській столиці ще одна велика інтернаціональна конференція з представителів телеграфічного діла від 18 держав всього світа; але про тую конференцію звісток нема, бо про неї не знає нічого й „Голосъ“ навіть, котрий хвалить ся и своїм лібералізмом и тим, що роблячи иногді опозицію рядови, від него поперед усіх вивідує про вої політичні діла*). Цілью тої конференції—завести єдинство у телеграфічних уставах всього світа**).

Найбільшою з комісій за місяць Май був з'їзд російських фабрикантів машин и „горних заводчиків“ (працівників в копальнях). Хоч з'їзд сей був приватним, але він, протягнись від 22. Цвітня до 11. Мая, почавсь и закінчивсь річею Великого князя Константина Миколаєвича, котрий був почесним председателем того з'їзду; се придало з'їздові офіційний характер и дає надію, що просьби російської буржуазії до ряду будуть мати вплив на законодавство в тій справі. Праці з'їзду дотикали ся продуктивності Росії як що до видобування мінеральних скарбів з землі так и до фабрик, котрі вироблюють машини. З-початку сього року на загальних роковинах російської Академії Наук був відчит про здобутки природничих наук на полі висліджуваня природного добра російського царства и головною мислю тій инавгурації була та, що в XIX. століттю величати ся своєю заможністю може тільки земля, маюча окрім хліба и живности ще досить желіза и камінного вугля. Треба, казав учений академик, звертати увагу на все, що може

Някифорович, Павло Михайлович и т. д. Серед сього лабиринту имен мабуть и заблудив наш хронікар у 8. и-рі „Правди“.

*) „Голосъ“ має тепер більше ніж 15.000 пренумерантів, бо ворог его, „С. Петерб. Вѣдомости“, не маючи жадного редактора, виходять тільки в такім виді як за основателя тої газети, Петра В., т. є. складають ся з самих тільки нисератів.

**) Приводимо факт, котрий тільки й міг у сій справі подати „Голосъ“ про довготу російських телеграфів за остатній час. В 1862 році було у Росії при 168 телеграфічних стаціях протягу телеграфічної лінії на 36.000 верств; тепер вже є 715 стацій и телеграму на 118.000 верстов. У першому році телеграм заслано було 714.919; тепер же передає ся 1,617.640 депеш.

побільшати у Росії здобуване тих двох продуктів землі: коли наука показує нам, що не тільки на Уралі, а і в полудневій Росії коло Дону и Дніпра знаходять ся вуголь и желізо, то обовязком практиків виконувати теє добро на користь нашої держави, бо тільки з тим добром можемо ми конкурувати з другими землями. Здавалось би, що тая російська буржуазія, котра зійшла ся на згаданий нами з'їзд, повинна б послухати поради, яку давала російська наука від лица Академії. Але вийшло так, що представителі машинової продуктивности на з'їзді слухали тільки голосу свого власного бажання грошей, а не вислідів науки, бо вони повернули діло зовсім не так, як того потребують загальні интереси добробити Росії. Подамо деякі факти, які приводили ся у дебатах на з'їзді, хоч и дуже суперечні оден з другим, а усе ж такі малюючі нинішнє становище гірної и металічної продуктивности Росії.

Найголовнішим місцем, де здобувають метали, є, як звісно, Урал; в нім є 138 копальнь и він дає 70% усєго здобуваного желіза у Росії, як лічити до неї й Польщу и Фінляндію. Але діло самого здобування зле стоїть нам и не дуже в гору пішло за остатні роки, як видко з обрахунку, який подавали на з'їзді. Так у 1860 році було витоплено желіза $14\frac{1}{2}$ мільйонів пудів, а в 1872 усєго 17 мільйонів, се-б то продуктивність за сі 12 літ підняла ся тільки на 19%, тогді як на пр. Стирія зробила поступ за сей час на 56%. Не від того так помалу підіймає ся оя продуктивність, що желіза там мало:—єго багато; а від того, що на копальнях є до 12 мільйонів карбованців довгу, та нема й охоти заводити ліпші способи топити єго; до того ще й лісу потрібного задля бессемерованя вже не вистарчає, а вуголь підвозити — дорого. Як возьмемо на увагу той факт, що для самого ремонту поповнених желізниць у Росії потрібно 7 мільйонів пудів желіза, то вже з сєго видко, як мало желіза можуть дати Росії єї власні скарби. З сєго виходило б, що треба як найбільше підняти продуктивність копальнь, до чого й мусіли б прямувати усі члени з'їзду. Але не забуваймо, що окрім властителей копальнь, котрі дають сирий матеріял, на тожу з'їзді ще були й фабриканти машин, котрих интерес — заробляти на виробці рельсів и машин. Фабрик машин, як казали у одному місці, Росія має тепер 167; а з них 125 такі, котрі тільки ремонтують желізниці, ладять знов поповнені машини; инші, правда, роблять и нові машини, але найбільше з готових частин їх, котрі виписують з-за границі. Ціна усєї продуктивности їх на рік вилічена була у одній газеті на 46 мільйонів, а другим членом з'їзду (котрий налічив не 167, а вже 350 фабрик машин) на 49 мільйонів карбованців на рік. Чи сяк чи так, а як вяти теє на увагу, що вони можуть за рік зложити з готових заграничних матеріялів тільки 285 локомотивів та 12.000 вагонів, то й видко, що того числа не може вистарчити на всі желізниці, котрі тепер простягли ся по Росії на 20.000 верств, яке число що року більшає (у 1861 їх було усєго на 2.000 верст). Але не самі желізниці, на котрих наживають ся тільки концессіонери, потребують у Росії машин. Велика потреба їх чує ся вже и по селах, и там також тая потреба дуже росте: рільничих и инших до сільського господарства потрібних машин привезено було у Росію з-за кордону у 1869 році за 711.000

карбованців, а у 1873 вже за 1,546.000 карбованців; та й окрім сих багато розходять ся по Росії маленьких машин, найбільше швацьких и всяких інших. Звісно, що йдуть вони усі з-за кордону, хоч и були вже обложені досить великим митом. Але истнуючі доси мита мають на цілі протегувати скорійше копальні, аніж фабрики машин. Про те фабриканти машин, бажаючи розвинувші ся потреби народу на свою користь обернути, заголосили на з'їзді про неминучість протекційної системи для своїх фабрик. Вказуючи на те, що й на желізниці у Росії дають усе, що їм треба, чужоземці, вони виступили за підвищенням протекційного мита на чужоземні машини, за преміями и підмогами грошевими російським фабрикантам машини и за тим навіть, щоб ряд (ерар) не робив замовлень на чужині, а усе завдавав тільки своїм. Один з ораторів казав навіть и таке, що далеко приємніше буде коли бити ворогів тими списами, котрі вироблені будуть своїми оянами вітчизни в своїх російських фабриках, на що представитель воєнної сили на з'їзді сказав, що, хоч и було б від ряду загадано їм стілько, скілько ему тепер потрібно, то вони не спромогли би ся все виробити в своїх фабриках.

Само собою понятно, що на з'їзді зустріли ся дві сторони, з котрих кожда стояла за свої власні інтереси: фабриканти машин тягнули за великим митом на чужоземні машини и на вільний привіз сирого невиробленого желіза; властители копалень, котрим на їх копальнях потрібні машини, навпаки хотіли здобути вільний привіз машин а велике мито на желізо. Скінчило ся на тім, що верх взяли фабриканти машин и виробили таку протекційну систему на машини, що один з членів з'їзду аж злякав ся и під кінець засіданій представив своє окреме мніє. Він вилічив усе, що платив російський люд у 1873 році за чужоземні машини по истнуючій доси тарифі, и те, що мусів би він заплатити тогді, як би була тарифа пропонована з'їздом, и вийшло, що приплата на побільшанє тарифи рівняє ся 13,000.000 карбованців. Про те він казав на з'їзді: „Чи-же у Вас, панове, Бог у серці, розум у голові? Як вже для наших фабрикантів машин потрібна протекція, то нехай вона буде у преміях або підмогах від ряду, а не будемо здирати уживаючих ті машини!“ Помимо сего протесту з'їзд буржуазні постановив випросити у ряду потвердження тої тарифи, яку він виробив. Борючись за свої власні інтереси, вони шіак не могли уступити поля здоблчі концесіонерам желізниць, котрих хотять вони через контролю ряду примусити замечляти рельси у себе, а не за кордоном. Вони вилічили, скілько у Москві и Петербурзі живе агентів заграничних фабрик, котрі пошукують замовлень (617 чоловік); вилічили, що концесіонери, замовляючи локомотиви за кордоном, за весь час будованя желізниць вигледіли для своєї кешени 17 мільйонів карбованців, бо х-с-т би й самі рельси взяти, то російські коштують на Уралі 2 карбованці, а привезені з Англії — по 80 коп. пуд. Але, бажаючи стягнути з концесіонерів як найбільше, фабриканти й слухати не хотіли того, що, накладаючи високе протекційне мито на машини, вони бють по кешени не тільки концесіонерів, а и всіх, що уживають машини — друкарів, швачок-дівчат, слюсарів и т. д.

Застережене своїх власних інтересів, без огляду на добробит цілої громади, є тепер загальною пругою життя вищих російських клас, як

ми не раз вже казали: тому не дивно, що, коли пани й дворяне у земствах дбають тільки про свої кешені а не про ті обовязки, які беруть на себе, то буржуазія, зійшовша ся на з'їзд, також не инакше поступила. Чи поліпшас-ж від того добробит Россії и чи побільшас у ній парових машин, коли н. пр. пароходи для рік, котрі коштують 22.000 карбованців, обложені будуть митом на 7.000 карбованців, ми не знаємо; чи будуть лучшими локомотиви у Россії від того, що за кожду зроблену на російській фабриці фабриканти будуть діставати по 1250, 1500 и 1750 карбованців премії, як хотять собі випросити — теж трудно сказати; чи піде в гору машинове рільництво через те, що від машин до с'єго потрібних буде оплачувати ся 10% — 20% мита — теж не видко. Ясно тільки для усіх, що, коли законом потверджені будуть домаганя фабрикантів машин, вони зароблять собі немало.

Цікаві для нас відносини, у яких станули на з'їзді фабриканти машин північної Россії до копалень полудневих єї сторін. У Херсонській и Катеринославській губерніях коло села Кривий Ріг (на річці Саксагані, що тече у Ингулець помежи сям Ингульцем и Базавлугом) вишукано скарб желізної руди на 20 верст завширшки и 50 завдовжки, про висліджуване котрого зайшла вже и газетна полеміка. Оден з членів з'їзду пропонував був дати протекцію полудневникам чи в субсидії, чи в увільненю від мита машин, потрібних на здобуване желіза коло Кривого Рогу, а також камінного вугля межи Александровском и Маріуполем и у Донському басейні. Але против дозволу везти у на-Дніпрянські и Донські місця машини з-за кордону без оплати, для збудованя там фабрик желіза, підняли ся усі члени з'їзду. Велика суперечка про се була и у виділі и на остатньому загальному згромадженю з'їзду, на котрому відкинено пропонуваня тої протекції Полудневи, бо, як казано, субсидії ведуть тільки до спекуляцій. Відтак північні фабриканти машин Великороссії, держучи в себе у рабстві своїх північних пожиткователів, не забули про те, що українські землі мусять доплачувати їм на північ не мало податків чи у тій, чи у другій формі... Про потребу розвою копальні желіза коло Базавлуга не було кому сказати на з'їзді нічого; та хоч би й був хто з Українских багатирів (хоч би той самий Поль, котрому належать єї міста) та хотів и сказати що-небудь про се, мабуть не багато-б було помогло, бо не мав би до с'єго правної підстави. Инше діло Фінляндія: коли на з'їзді зайшла така сама річ про неї, представитель єї Фурунгельм сказав (не сам, а через перекладача, бо не вмів єї слова по російськи): „нас не чіпайте! міркуйте собі про тарифу властивої Россії, скільки хочете, а нашого не змінуйте, бо нам и при старій (з 1868 р.) добре буде!“ З'їзд мусів виключити усякі дебати про Фінляндію після такого виступленя єї представителя. Централістичний орган „Голосъ“, котрий радів з того, що Поляки (так звані тепер Привислянці) згоджували ся з усім, аби їм лиш знести тарифу камінного угля шлеского, підняв злобні річи за се на Фінляндців, котрі нігде не хотять забувати своїх автономічних прав, даючих їм великі вигоди у економічних питаннях (гл. нр. 129). Той-же „Голосъ“, впрочім лаючи з'їзд за єго примоване до протекційної системи, перелічив, що доброго зробив з'їзд для народу на своїх засіданях.

От ті заслуги его: він постановив просити ряд о наукові вивіджуваня у Олонецкій губернії, на Уралі, в Польщі, на Дону и Дніпрі, и о вироблене геологічних мап сих земель; просити о зменшене робочих годин для робітників в фабриках з 16 и 17 на 10 у день и о зменшене свят до 65 на рік; о заведене шкіл при фабриках, задля чого усі фабрики поставили собі обовязком вносити по 1 карбованцю від кожного робітника у Технічне Товариство, котре має давати учителів для тих шкіл. Впрочім про робочі години и заборону малим дітям наймати ся на фабрики міркувала ще й робітнича комісія, про котру ми казали, а про зменшене неробочих днів (се-б то свят) міркує вже більше як цілий рік (від 19. марця 1874) ще окрема комісія з членів міністерства царских маєстностей и св. Синоду.

А тим часом поки оі усі комісії працювали для себе чи для законів, „деревяна Россія“ тягла далі свій пожеарний сезон: пожеари буди и у Козяні (Кіівскої губернії) и у Орлі и у Моршанску (Тамбовскої губ.); остатній город згорів трохи не весь; у полудневих губерніях народ дивив ся зі страхом на те, який урожай дасть Біг на сей рік, бо й з Херсонскої и Катеринославскої и Полтавскої приходили не потішаючі звістки про се. Міркуючи про продуктивні сили Россії en grand, земці російські не дуже дбають про заведене у малих місточках и селах приборів до гашеня пожеарів. Займаючи по 4 и 5 місяць служебних у земских управах, як пишуть „Отеч. Записки“, вони не дуже старають ся пізнати свою сторону и далеко пішли назад від кметів Слова о Полку Игореві: „пути имъ невѣдоми, яруги незнаемі“; а чи є вовки у губернії, чи ідять вони скотину у мужика, та чи не треба чогось вигадати, щоб вовків тих вигубляти — про те вони не дбають*), потішаючи себе газетними звітками про славу Россії у економічному и політичному змислі.

*) От дати: у Кіівскої губернії вовки з'їли у мужиків у 1871 році 2.425 штук більшої скотини и 7.758 малої; у 1872 — 2.409 більшої и 8.978 малої; у 1873 — 2.708 и 9.527 („Кієвлянинъ”).

ПЕРЕГЛЯД ЧАСОПИСЕЙ.

Під надписом „Галицькія отношенія кієвскаго отдѣла славянскаго благотворительнаго комитета“ поміщена була в „Кієвскім Телеграфі“ (нр. 62) статя з підписом М. Драгоманова, котру подаємо тут в витягу, раз що вона сама сама собою для нас дуже интересна, а друге, щоби пояснити деякі непорозуміння ш. автора що до „Правди“ и галицьких народовців.

Кієвскій відділ славянскаго благотворительнаго комітета находить ся тепер в дуже нужденнім положеню. Средства его зменшають ся з кождим роком, $\frac{3}{4}$ его членів не платять невеличкої річної вкладки (5 рубл.), а з платячих на загальні збори в день свв. Кирила и Меео-

дня явилось тільки 7 осіб! Зваживши, що в Києві давно вже були славянські симпатії (ще в половині 40-их років був там кирило-методієвський кружок п. Костомарова и его приятелів), зваживши, що Київська преса чим раз більше займає ся справами славянськими, не мож сказати, щоби такий упадок походив від байдужости тамошньої суспільности до Славян: найкорше причин его треба шукати в самім відділі славян. комітета.

Такі причини суть — між иншими — назва „благотворительный“, запомагане поодиноких Славян замість науково-літературної праці, и вороговане деяких впливових осіб комітета против Слянофілів з відмінними від відділу поглядами. Найліпше можна пізнати и оцінити діяльність Київського відділу з его відносини до австро-угорських Русинів, котрі відносини викликали вже цілу апологічну и полемічну літературу в бесідах бувшого предсідателя К. відділу п. Рігельмана, в статях „Кіевлянина“ и „Русскихъ Вѣдомостей“*), наконець довгий лемент п. З. в „Русск-ім Вѣстник-у“ („Современное украинофильство“).

Відділ обібрав собі похвальну ціль піддержувати національне самопізнане и симпатії до Росії в австрійско-руських землях. Але замість щоби насамперед розширити в Австрії памятники російської літератури и подати можливість тамошнім Русинам ближше познакомити оя з нею, він став посилати гроші на піддержуване літературних видань, котрі духом своїм нагадують часи Симеона Полоцького, а що до языка представляють неорляничну мішанину церковно-славянщини, малоруського, російського, польського и німецького языків, т. е. щось таке, чого в Росії ні оден чоловік з літературним образованием и за кару більше як пів сторони не зміг би прочитати (яко приклад поданий оден уступ в сегорічного „Слова“). Відділ не погадав и о тім, що заношого 250—400 рубл. газети, котра истнує від 1861 р. и виходить 3 рази на тиждень, така дрібна и нікчемна, що її ніхто, хто себе сяк-так поважає, не возьме. Відділ не зміг довідатись, що в Галичині суть інституції далеко багатші від него, и. пр. Ставропілія, Народний Дім, а котрі майже нічого не дають на літературу.

В друкованім оправозданю за 1871—72 р. Київський відділ слав. комітета оголосив, кому він дав по 250—350 р. Справоздане те дістало ся до газет, до російських, а відтак и галицьких польських и до „Правди“.

*) В Московских „Русских Вѣдомостях“ а 14. Марця були овгорювані австрійско-руські справи и відносини галицьких Русинів до Росії. Було там сказано, як наше „Слово“ вірне „руськимъ преданіямъ“, а має у Росії тільки 27 пренумератів; про нас же, народовців, було сказано, що Мадяри дали нам 10.000 зр. на виробленє нової буквы г, що „Просвіта“ побирає субвенцію від сойму, отже служити інтересам Польків, и т. и. Ми не згадували нічого о сій статі, бо годі нам згадувати про всякі дурниці, які подобас оя кому з Руських у Москві и Києві, або з Рутено-руських у Львові написати; так само не згадуємо також о вселяких небиліцях, які пишуть польські часописьма. Зганувши однако тепер при нагоді о статі „Руських Вѣдомостей“ мусимо їм пояснити, що буква г уживалась з давен-давна в Галичині, а „Галицько-руська Матиця“ на перших загальних зборах в 1849 р. виразно ухвалила на звук г уживати буква г. — Прим. ред. „Правди“.

Але всі крики польських газет о зраді, о московській интризі не могли и не можуть мати ніяких реальних наслідків, бо австрійський ряд знає добре, що слав. комітет є товариство приватне; редакторови „Слова“ н. пр. від того и волос з голови не спав.

Однако прийшли вибори до Ради державної, и ніяково було признаватись старій клерикальній партії, котра що йпо заключила союз з „Шомер-Израелём“, що є орган бере запомогу з Россії. Тому виїшла від неї корреспонденція до Neue Freie Presse, які то вірноконституційні та лояльні старі Рутенці и їх проводирі, а як за те 2 з партії української поїхали до Києва та привезли відтам гроші від слав. комітету на видаване „Правди.“ Між тим Gazeta narodowa, хотячи в часі виборів здискредитувати рутенських проводирів, написала о „Рускій Раді“, що вона дістає великі сумми від московского ряду. Але на се доказів не зміла більше привести як тільки оден факт з 250 рублями. О всім тім було розказано в „С. Петерб. Вѣдомостях“, де було и зганено о обороні адвоката Мохнацкого, по словам котрого в Россії панує кнут, и о поступованю „Слова“, котре встидало ся признатись до того, що поберас субвенцію, а бесіду адвоката з-початку хвалило, опісля ж фалшувало або опускало місця, котрі б могли єго компромітувати в Россії.

Тєє роз'яснене, котре з-початку поділяло и на „Кієвлянина“, визвало звісне письмо п. Площанского до редактора Кієвлянина з денунціяціями на Кієвських Українців, а особливо корреспондента С. Петерб. Вѣдомостей. Однако коли С. Петерб. Вѣдомости виказали всю слабість оборони и нанести п. Площанского, ніхто з єго оборонців не осмілив ся виступити явно, и аж значно пізнійше появилась стаття п. Z. в Руск-ім Вѣстник-у. Між тим галицькі молодці, котрі їздили за запомогами до Києва и Одесси, поміщали „оригінальні телеґрами и корреспонденції з Петербурґа“ в Віденських газетах, що в Россії викрито великий заговор стоячий в звязи з рухом малоруским, що кількох професорів кієвского університета арестовано, сам університет замкнено и т. и. А в кінці таких корреспонденцій подавано Россії, яко єдиний спосіб спасенія, раду, прятягати учителів з австрійських Славян.

Тії, котрим справді дорога справа сполученія моральних елементів славянських товариств, тії, котрим прикро бачити, як понижують славянске пмя всілякі профдівити, що за десяток рублів або Гудленів продадуть душу свою першому ліпшому, не повинні б були пропустити без уваги всі наведені факти, а коли вже так стало ся, то повинні би бути вдячні людям, котрі, будучи більш других ознакомлені з австрійськими Славянами, від часу до часу беруть на себе немилу роботу очищати справу славянської взаїмности від шумовиня. Але замість того самозвані „славяноревнителі“ певної сорти плачуть на те, що „современные украинофилы“ интриґують протів славянської єдности та „доносять на друзей Россії между Галичанами.“

Деяким, хотя дуже слабом, оправданем такого поступованія славяноревнителів (каже „Кієв. Телеграф“) може послужити поступоване Львівської редакції „Правди“. Іменно закидує К. Т. „Правді“ и в загалі народній партії між Галицькими Русинами, що, подібно як Львівські соїдзавант „общеруссы“ були и суть передовсім австрорутенцями клерикально-

бюрократичної барви, так и Львівські народовці и Українофіли понимають рух український найбільш формально и, справляючи що-рогу поминки за Шевченка, остають ся в немалій частині також австро-рутенцями и терплять між собою навіть уніятське ультрамонтанство. Дятого в Галичині до сеї пори можливі борби на смерть за букви, або безконечні спори на тему: бути чи не бути малорускій літературі... Між иншим Львівська редакція „Правди“ гадає, що вона зовсім означила свою програму, коли написала, що вона „признає самостійність Русинів від русских“ и стремить ся розвинути *руску* а не *русскую* літературу, котру будьто представляють в Галичині „Слово“ або „Другъ“. Алеж який се буде язык, якого рода и духа будуть книжки писані сим языком, при помочи якого рода союзників буде дійствовати *руска* партия в Австрії, — се для „Правди“ діло підрядне. Тому-то друкарня товариства им. Шевченка за два роки не збиралась надрукувати ані стрічки Шевченка для галицького народа, а між тим, чисто задля зиску, друкує „Рускій Сіонъ“, орган ультрамонтанско-уніятского клерикалізму; тому-то редакція „Правди“ не находить слів критики в відносинах до „Просвіти“, котрої члени, при воім своїм патріотизмі, зложили до каси товариства за 7 літ всього 700 гульд., так що товариство не могло-б истнувати, як би не діставало субвенції з фондів краєвих, задля чого мусить „лявірувати“ перед більшостю соймовою; тому-то „Правда“ піддержує політику посла Качала, котрий вважає толеранцію релігійну и цивільні шлюби ділом сатани и, не зіставши вибраним в рускім скалатскім окрузі, прийняв вибір в польскім бохеньскім и яко член польского клуба депутатів мусить мовчати в Відні, коли йде дебата о руских справах. Редакція „Правди“ не чужа и инсинуациям: вона дивить ся як на відступство на те, що деякі Галичане називають себе „русскими“ а не „Русинами“; вона дорікає п. Площанському не стілько за те, що він, побираючи запомогу від славянского комітета, понижає гідність пресси и віднімає средства, котрі могли-б бути ужиті більш продуктивно, але за те, що він служить „убіжденіямъ“ славянского комітета.

Але хто хоч трохи з увагою слідив за галицькою пресою в дватри остатні роки, той не міг не завважати ріжниць в поглядах між Львівскою редакцією „Правди“ а єї українськими корреспондентами. Хто вбачливо додивляв ся, не міг не завважати збільшеня числа добрих малоруских и руских книжок в різних галицьких товариствах в Відні и в Львові, и зростаючого числа статей в „Правді“ о різних наших руских діячах и о суспільнім житю в Росії, о російській літературі и и., не міг пропустити и статей перед и по з'їзді археологічним в Києві, в котрих видко, що до идей Українців в Росії прпстають и передові Галичане.

Все те повинні би завважати ті, котрі видають себе заинтересованими справою рускої єдноти и славянської взаімности; все те показує, що ся справа поступає на перед именно заходами тих, котрим закладують противділанє ії а котрі хочуть лиш живої єдноти, а не мертвої, и взаімности чесних и просвічених людей, а не обскурантів и ташкентців. Але щоб на тім пізнати ся, треба без пристрасти слідити за справою и мати яснійші представлення о Галичині ніж загал російської публки а навіть пресси, котра менше знає о Галичині ніж о Абиссинії.

Уважно и без пристрасти слідити за всіма проявами життя в галицько-руській суспільності, критично до них відносити ся, стоячи висше кружкових спорів, являти ся посередником, де треба, в имя просвіти и інтересів руского народа — се повинен би олавянський комітет. Але київський відділ поступав инакше — и прийшов до упадку. Упадок той можна-б відвернути хйба з великим трудом, и збільшеною науково-літературною працею, зверненою найбільше до австрійсько-руських оторін; именно на тепер тільки знакомленем галицької суспільності з життям російським за помічу книжок о Росії, як російських так и малоруских. Нехай би Київський відділ поставив собі за задачу поступено уложити систематичні збірники найважніших праць наукових и беллетристичних а) Малоросії, б) Великоросії, в) о суспільності всеросійській (особливо твори російських класиків), и заосмотрював ними поступено бібліотеки університетів (у Львові и Чернівцях), гімназій, студентських товариств в Галичині, Буковині и Угорській Русі: такого діла тепер чути потребу, (як показує приклад „Січі“ в Відні), а сли славянський комітет той потреби не зрозумів, то зарадить ся їй и без него.

Нашу відповідь задля недостатку місця в сім н-рі мусимо відложити до наступуючого н-ра.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Дня 29. Червня умер нечаяно цісар Фердинанд I. в 82-ім році життя в Празі. Вступивши по смерти свого отця Франца I. 1835 р. на трон, панував слабовитий на тілі монарх серед спокійних часів при помочи ославленого Метерніха, котрого ему отець остатнєю волею яко дорадника поручив. В бурних часах 1848 р. м'який, лагідний характер цісаря не рад був острим мірам, яких конечно бажало ся его дорадникам, кн. Віндштрєцу и и., и наконець 2. Грудня т. р. зложив корону, не маючи дітей, в руки С. В. цісаря Франц-Іосифа. Від того часу пробував без устанку в Празі а великого свого мастку уживав на добрі діла. Чехи втратили в нім „остатнєго коронованого короля Чехії“ и задля того чеські газети через кілька днів виходили в жалібних обвідках. Для Русинів имя Фердинанда Добротливого злучене з знесенем панщини (15. Мая 1848); також жертвував покійник що року значні суми на будованє и украшенє многих руских церковей. Вічная ему память!

З 1. Дяцем с. р. ввійшов в життя *загальний трактат почтовий*, уложений на конгресі почтовім бернєнським. До сего трактату приступили всі держави европейокі и декотрі за-европейскі, як З'єдинені держави американскі и Єгипет. Всі ті краї становлять союз почтовий, в котрім на всякі пересилки листові и в опазці з одного краю до другого наложена однака оплата. За лист, котрий не важить більше як 15 грамів, платить ся 10 кр., за карту кореспонденційну 5 кр.; за пере-

силки в опасці на-вхрест, котрі не важать більше як 50 гр., платит ся 3 кр. Оплата рекомендаційна виносить тільки, що й передше в кожді державі. Сей трактат почтовий очевидно улегшить рух листів межина родній, хотя не удійстнить ще первісної гадки німецького директора поч Стефана, щоби загальна оплата була 5 кр. (як тепер є тільки шля Австро-Угорщиною и Німециною).

Сорок оден послів руских и Мазурів-семян подали просьбу до міністерства, щоби воно не предложило *ухвали галицького сойму о знесенн пропінації* до санкції цісареві, именно задля §. 4. (застерігаючого дотеперішним властителем пропінації оден шинок на вічні часи). Однак Краківський *Czas* впевняє, щя міністерство вже рішилось за ухвалон галицького сойму, помимо того, що навіть деякі польські газети назвали її несправедливою; але мабуть польска шляхта все таки більше вді у ряду ніж рускі „попи та хлопи“ помимо іх вірноконституційности.

В маю відбували ся щорічні збори *робітників* в Вінер-Найштадт и в Відні. На зборах уміркованої партії в Відні явили ся репрезентанти робітників з Зальцбурга, Моравії, Шлезії и Чехії, а навіть оден делегат сельских паробків з Моравії. Ухвалено кілька резолюцій доти чащих економічної нужди, засуджено остро поступоване ряду, Рад державної и интелігенції в тій справі, вчислено Австрию до країв не поступових и упадаючих у внутрі и на зверх, виражено потребу знесенн податку консумційного, оплат шкільних и лотерії. В одній резолюції сказано: „Для сторонництва робітничого в Австрії є питанем життєним щоби Австрія замінила ся зовсім в державу промислову, и щоби, в ин тересі міжнародної свободи, найперше в власній державі утворені бул соціяльні вимінки збратаія народів.“ Далше жадано комнат торговелних, зміни ординації промислової, реорганізації шкільництва и всяк підмоги товариств заложених задля образования робітників. — При кінци Червня в Берні змовилось до 8.000 робітників в фабриках полоте и сукон и зажадали підвищення платні. Фабриканти відказали а відта робітники перестали робити. Поліція приписувала туо змову заграничним агентам и видалила всіх замісцевих робітників з Берна; одна змова не устала, хоч робітники впрочім заховують ся зовсім спокійні. Наконєць змішав ся сам тамошній намістник в туо справу и є надія що він приведе обі сторони небаком до згоди.

Багато писано в газетах о *канонах* (пушках) з т. зв. *бронзової крици*; котру-то массу винайшов австрійський генерал-майор Ухациус. Роблен з ними багато проб, и мало показатись, що вони далеко лучші навіт від славних крициних канон системи пруского фабриканта Круппа, а д того значно дешевші від тих послідних и можуть вироблювати ся в Австрії. Одні газети дуже горячо писали за введенем канон з бронзове криці (стали) в австр. артиллерії, другі (як *Neue fr. Presse*) рівн горячо против, але о сих кажуть, що вони підкуплені Круппом, котри и сам приїжджав до Відня и уживав всяких способів, навіть грзєб, щоби лиш єго систему принято. Однак комісія, що займалась сею справою майже одноголосно освідчилась за бронзовою крицею Ухациуса, а міністер и цісар одобрили вже внесок комісії.

В Угорщині відбували ся в першій половині Липця вибори до сойму сим разом спокійно без давнійших пятик и бієк, бо нова ординація

виборова все те уоунула. Партія т. зв. ліберальна, се-б то рядова, котра повсталала з фузиі давнійших Деакістів и лівіці, буде мати в новім соймі більше ніж дві третини своїх поолів. Однак старій Деак вже не буде ій проводити, бо задля хороби не хотів прийняти вибору; — з фузиі найбільше скористала давнійша лівіца, бо в теперішній ліберальній партії буде мати 60% своїх членів, а деакістів вийшло лиш 40%, коли передше було протівно. Партія консервативна Шенея дуже слабо буде репрезентована в новім соймі; мало що сильнішою буде також скрайня лівіца и „націонали“ (Серби, Румуни и т. д.).

НОВИНКИ.

— **Могила Тараса Шевченка.** Оден „подорожній“ пише в „Кіевск. Телеграфъ“: Проїзджаючи поштовим трактом з Тараці на Канів, я мусів чекати на парохід з Києва та вибрав ся на Чернечу або (як її нарід називає) *Тарасову гору*, щоб одвідати могилу Шевченка, котру я звіджував перед роком. Але щож на сей раз я побачив! Нижній поклад каменів, що становлять підвалниі могилы, зовсім ушкодженні, великі плити камінні повитягані и доокола в неладі порозкидані; желізна, груба скоба наоколо цілого чотирукутника відогнута: видко, що хтось хотів покористуватись тим цінним матеріалом. Верхня часть могилы також значно ушкоджена, по боках земля поусувала ся, віроятно не так від ніг почитателів великого чоловіка и поета, що сюди приходять, як від нечистих стіп місцевих злодіів. В загалі и цілий пляц наоколо могилы запустів; череда, що тут все пасе ся, пооб'їдала вже всі корчі и овочеві дерева, котрі недавно так гарно отіняли вершок Тарасової гори.

Як так дальше піде, то за рік, найдальше за два, ціла околиця довкола могилы и сама могила буде зовсім винищена и запустіла. На перший раз міг би и частокіл або хоч високий пліт охоронити могилу від розграбленя матеріялу, з котрого вона складає ся. Конче потрібно ще наняти сторожа з-поміж найблизших горі мешканців, котрий би відповідав за всі шкоди.

Яка сотня з всяких надписів на хресті з повними именами, отчествами и призвищами, що голосно говорять: „и ми тут були, и нас сюди заносило“ — сі люде не понесли би великих страт, як би зібрали невеличку суму на реставрацію могилы и охоронене єї на будуще від нищення....

На тую ціл зложили в редакції „Правди“ вп. пп.: др. К. Сушкевич 5 зр., О. Партицкий 15 екземп. книжки „Провідні ідеї Тараса Шевченка“ (сю книжку мож дістати в Рускій Бесіді по ціні 35 кр.), А. Н. 1 зр., др. В. Ганкевич 1 зр., Ю. Семенюк 50 кр., У. Р.....ич 50 кр.; академики: Л. Заклинський 1 зр., М. Колшевич 1 зр., А. Павліш 1 зр., Р. Литвинович 1 зр., И. Рудницький 1 зр., А. Горбачевский 50 кр., Я. Соколовский 20 кр.; Е. Гузар 1 зр., Н. Цегольський 1 зр., О. Цегольський 1 зр., А. Копертинський 1 зр., А. Оноферко 60 кр., В. Голінатий 50 кр., И. Маркевич 50 кр., Е. Левіцкий 50 кр., І. Дуб-

чевский 50 кр., А. Мойсеевич 50 кр., Н. Галуцкий 50 кр., Ю. Твардівнич 50 кр., И. Алексеевич 50 кр., И. Глинский 50 кр., И. Воеводка 50 кр., А. Лонкевич 50 кр., А. Сичинский 50 кр., А. Тимус 50 кр., М. Соловка 50 кр., О. Заячківский 50 кр., Балько 50 кр., К. Ясиницкий 50 кр., Ст. Макогонский 50 кр., О. Яворовский 50 кр., Білінкевич 32 кр., И. Шпитко 30 кр., Борис 30 кр., Т. Яворовский 30 кр., В. Решетилевич 30 кр., І. Щуровский 20 кр., В. Рожеївский 20 кр., Давидович 20 кр., Авдикозич 20 кр., Стефанович 20 кр., Строчкий 10 кр., Богатчук 10 кр. — разом 30 зр. 52 кр. грішми и книжки вартости 5 зр. 25 кр.

— Адресса довірія до п. Федоровича. З Тернополя и околиці вилано отсю адресу п. Федоровичови:

„Высокоповажный Добродію! Фактъ злучившій ся на загальныхъ зборахъ товариства „Просвѣта“ дня 15. (27.) мая повитала мы підписаній съ ширіою радостію.

Коли бо народъ, будучи на земли споконъ-вѣку своѣй все еще коморникомъ, по кровавыхъ судьбахъ зачинае нынѣ прозирати и боротись съ темнотою духовою и нуждою матеріальною съ темноты выплывающею; коли одушевилась громадка людей мыслею объ его добру моральномъ и матеріальномъ и складае лепту на престолъ добра всеобщого, вѣдоймаючи собѣ неразъ вѣдъ устъ кусокъ хлѣба горького: на видъ обновляющей ся такъ живій народной занепокойвъ ся духъ злости и лжи; лукаве его око не зноситъ стѣгла новыхъ идей, котора хотъ поводи а все-жъ такой проколюють ся. Що „самъ нічого не научивъ ся ані нічого не забувъ“ и боячисъ потерять свое мнѣ значѣне и выгоды общественній, силусь вѣнъ придавити пробудившесь наокрыги жите въ зародѣ и прибѣгае черезъ тое до денунціаціѣ.

Не диво отже, що Товариство „Просвѣта“ сталоь предметомъ лукавыхъ инсинуаціѣ.

Але вѣдпиряючи напастъ зъ належнымъ почутемъ своего достоинства и самостѣйности, яка 20-миліонному народови правомъ природы належить ся, „Просвѣта“ дала тымъ свѣтлый доказъ своей независимости и заманифестовала рускому міру, що почуваеть вона до обовязку тѣлько для своего народа и бере одвѣчальность за свои дѣла тѣлько передъ тымъ однимъ своимъ зверхникомъ.

Чинномъ такимъ выводилосъ Товариство рѣшущо съ-пѣдъ опѣки не прихильныхъ сусѣдѣвъ а вѣдъ теперъ датуватись буде не тѣлько нова доба „Просвѣты“, але фактъ такой досяглости знайде заслужене мѣсце въ исторіѣ.

Вы же, Высокоповажаныи Добродію, що своимъ пожертвованемъ и приводомъ Товариству въ такъ рѣшущо и критичну пору піддержали честь имени руского, пріймѣтъ отогимъ заявлене нашего найискреннѣйшого узнаня и поважания и будьте увѣреніи, що, якъ въ давнину народъ нашъ славивъ своихъ щирыхъ гетманѣвъ, такъ тымъ сердечнѣйше спомяне вѣнъ новыхъ гетманѣвъ духа!

Смѣло и крѣпко току трудною але певною дорогою! а дасть Богъ зреализують ся завѣтній слова народного генія: „Въ своѣй хатѣ своя правда и сила и воля.“

Тернопѣль дня 7. (19.) Червця 1875.

Адресу сю підписали около 40 людей з різних станів (священники, професори, учителі народні, міщане, урядники) по найбільшій частині не члени Просвіти — а деякі навіть до недавня противники Просвіти.

— **Culturträger-и нашого часу.** Громада Ясенице в повіті Бродскім заклала недавно тому у себе школу, розуміє ся з руским язиком викладовим. Коли б у нашій Галичині власти шкільні строго наглядали виконане законів шкільних, тогді учитель Ясеницької рускої школи не посмів би у першій класі учить дітей иншого язика як тільки руского, науку язика польского мусів би відложити аж до другої класи, тим більше, щє в Ясеницькій школі нема ані одної дитини польської. Але у нас инакше звичайно діє ся. Виконане закона о викладовім язичі залежить по найбільшій частині від доброї волі самого учителя, по частині знову від того, чи инспектор окружний є більше або менше сфанатизований патріот польський. Отже и Ясеницька школа віддана є такому учителеви, котрому не на думці виконувати закон о науці материнського язика в школах народних, а котрого старанем є — ширити польщину на Руси. Яких же средств доберає він до того? Ото п. Карнелі — так на имя сему Culturträger-ови — поприберав насамперед всіх школярів в конфедератки, и розпочинає науку з дітьми першої класи не в руским язичі а в польскім. При таким складі річей годі сподіватись, щоб діти хоч крихіточку скористали з науки. Вони більше туманіють, як щоби образувались, більше приймають муки учачись чужого язика, як щоби заохувались до школи. Росказували нам наочні свідки, що на екзамени за перший піврік хлопці ледви кілька букв з латинської азбуки могли розпізнати, а про руске ані один нічого не знав. Се споводувало пана Мьончинського, делегата ради шкільної, до зроблення уваги, що годі такою метою, опертою лиш на фалшивім патріотизмі, вести науки в школі, а треба бодай в другім півроку занятись щиро наукою руского язика. Чи п. Карнелі взяв собі сей заміт до серця, чи ні — об сім не знаємо, але знаємо що иншого. Ото сей п. К. дуже часто приходить п'яний до школи, а по за школою уганяє по всіх хрестинах, комашнях и цілєое старші (?) женщины по руках, та ще приговорює: „Пийте люде! Не уважайте на слова пепів, котрі вам заказують уживати горівки; я урядник, я ліпше ті річи розумію!“ Ми не хотіли дати сему росказови віру, але нам заручувано, що о сім факті від року вже знає тамошний инспектор окружний, п. Сонседский, ба, що більше, що навіть и сама Рада шкільна краєва зістала о всім урядово завідомлена, а до сего часу нічого не зробила !!!...

И якже при таких обставинах може наш нарід полюбити шкільну институцію, и посилати туди своїх дітей, де замість науки п'яний чоловік надягає на хлопців конфедератки и учить їх чужого язика?! Ми дивуємось дуже терпеливості властей шкільних и сподіємось, що п. инспектор округа Бродского оправдять росказаний нами факт урядово або, коли вже зробив донос об сім Раді шкільній краєвій, видобуде єго з коша, де зложений ad acta. Дивно нам також, д'ячого шкільна Рада місцева, котра ж має „надзирати над уділюванем приписаної науки“ и „надзирати над поведенем учителів“, а властиве чому парох Ясеницький, котрий є мабуть одинокий чоловік з интелігенці у тій місцевій Раді шкільній, на таке не тільки неелегальне але и скандальне поступованє не звертає уваги!...

— **Посмертна згадка.** Дня 20. Червня с. р. помер в Бужку по короткій але тяжкій недузі Іван Юліян Гродський, слухач філософії, в 25-ім році свого життя.

Тяжко не згадати за чоловіка, котрий, добиваючи ся становиска в світі, переміг и поборов безчисленні перешкоди, котрий, хоть о молодих еще силах, душею и тілом служив своему народови.

Немало світла був би той молодий цвіт порозносив поміж темних людей — аж тут неумолима судьба викопала ему позаранну могилу. Немалу страту понесла наша народність через его смерть — а особливо наша сцена руска, для котрої скупого репертоару перевів він много штук. Вачили-сьмо в его теці шкци до оригінальних драм чисто народної барви (покійник бував по rozmaїтих сторонах нашої Руси и придивляв ся щиро нашій домашній жизни, народним звичаям и поведінкам), однак невадїбно заскочила его смерть и то в чужій стороні, де він ся еї найменше сподївав. Покійник яко чоловік правого характеру лишив по собі незабутну воспоминку у тих всіх, котрі его знали.

Записуючи отже коротенько ту посмертну згадку, виповняю той сумний обовязок з щирим желанем покійникови Вічної памяти!

К. Вінтоняк, завідатель Бужка.

— **Подяка.** Дня 8. (20.) Червня упокоїв ся в Бужку в Золочівскім околі по короткій но тяжкій болїзни мій брат Юліян Гродський, слухач філософії, в 25-ім р. свого життя. Віддалений від родинного кружка, найшов він в домі всеч. О. К. Вілтоняка щирий и сердечний приют, щирих приятелів, свою рідню, котрі не щадили ні трудів ні видатків и пожертвованій, з правдиво християнською и братнїєю помощю осолоджали покійникови его послїдні хвилі. Честь нехай буде Вам за те, всеч. Отче Вінтоняк! Не менше чуюсь обовязаним зложити подяку ВПрепод. Отцю Ружицкому з Струтинна нижнїго, котрий, довідавшись, що покійник заслаб, сейчас щирим датком поспїшив ему в поміч, як и всім Всеч. ОО., котрі зволили ласкаво особистий уділ прияти в похороні покійника, супроводжаючи его на кладовище и проновїдаючи двічі над его могилою, именно: Всеч. ОО. Пашковскому з Олеська, Тарнавскому з Підліся, Левїцкому з Петрич, Трилївскому з Ожидова, Тянйчкєвичу з Закомаря и Пачовскому з Жулич. Приймїть Всеч. ОО. сердечну подяку и щиро-руске Спаси-Біг!

*Володимїр Гродський,
учитель в Дублянах.*

— **Оголошенє.** З причини надходячих вакадїй подає ся до публичної відомости, що всі письма, дотичаці товариства „Дружний Лихвар“, мають подавати ся до канцелярії товариства „Просвіта“ у Львові, ул. Підвале, ч. 7. Каса передає ся и контролорови Раф. Стеблецькому, практикантови в дирекції скарбу, до котрого тамже можна удати ся.

У Львові дня 10. Липця 1875.

Від виділу товар. „Дружний Лихвар“.

А. Павлиш, касїєр.

До сего н-ра долучений „Додаток промислово-торговельний“.

Одвїчальний редактор: Др. **Олександр Огоновский.**

в Друкарні Товариства Інокса Шевченка. — Під зарядом Фр. Сергїйського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Осолинских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

И Д І Я Д И Г О М Е Р А

ЗБІРКА ШЕСТА.

Вільний переклад Степана Руданского.

Стріча Діоміда з Главком.

- Главко Гіпполохів з Тидеевям сином
120. Уже виступали, готовні битись.
И тільки ночали до себе зближатись,
Первий обізався Діомід хоробрий:
„Хто ти небоязний из смертного люду?
Бо я тебе в бою не видав ніколи,
125. А тепер ти, бачу, всіх опережаєш,
Що на мос довге ратище виходиш.
То діти нещасних, що йдуть против мене!
Колиж ти безсмертний и прибув из неба,
То я не богами битися не буду.
130. Бо и син Дриянта, Ликоорґ могучий,
За те не мав віку, що з богами бився,
Що напав на мамок бога Діониса
И гнав їх по Нисеї, аж китяхи винні
Вони погубили, так він їх батожив
135. Ременем воловим; Діопис од страху
Аж у море скочив и вже ёгоTheta
Втшпала — так тяжко він перелякався.
За те и повстали всі боги спокійні
И ёго Кроненко осліпив, и жив від

140. Мало, бо спротивів всім богам безсмертним.
Так и я з богами битися не хочу!
А коли ти смертний и живишся хлібом,
Так иди — скорійше з смертею зійдешся!⁴
Аж син Гіпполохів до нього промовив:
145. „Що тобі, Тидъенку, про мій рід питати?
Як листя по лісі, так люди на світі;
Один лист од вітру опаде, а другий
Дерево пускає, весна розвиває:
Так и ми — той гине, а той виростає.
150. Но коли питаєш, то я тобі й скажу,
Щоб и ти знав рід мій, відомий для многих.
Єсть город Ефіра в закутку Арґеї,
Там колись Сизиф був за всіх наймудрійший,
Сизиф Боленко, и мав сина Главка;
155. А Главко мав сина того Белрофонта,
Що був и хороший и до всього вдатний.
Та Пройт зазломислив, ёго з дому вигнав;
Бо зі всіх Арґеїв він був заможнійший
И Дій ёму всіх їх під цішком поставив.
160. А то була в него царица Антея,
Вона й забажала з молодим обнятись;
Лиш Беллерофонта на те не склонила
И стала цареви на него брехати:
„Чи сам умри Пройте, чи вбий Белрофонта,
165. Що бажав зо мною на-силу обнятись.“
Мовила — почув він и жовч ёго взяла.
Но вбити самому серця не дістало;
Так він ёго з листом послав у Ликію,
А лист написав він на скляній дошці,
170. И післав до тестя, щоб там ёго вбито.
И пійшов він з богом у тую Ликію,
Прибув до Ликійської, текучого Ксанеу;
Володар Ликійський прийняв ёго щиро,
Девять днів вів учту и по волу різав.
175. Но коли вірниця десятая встала,
Він и став питати, чи не має в него
Яких небудь листів од зятя, од Пройта.
И тільки пробіг він зятеві листи,
Враз ёму Хімайру повелів убити,
180. Що її не люде, а боги родили:
То-то з чола лев був, из заду дракон був,
З боку коза була и огнем ишчала.
Но и ту побив він, на богів оддавись.
У друге ходив він з Солимами битись,
185. И то, казав, бійка найтяжшая була.
В третій раз побив він сильних Амазонок.
А коли з побою назад повертався,
Лучші з Ликійців засіду зробили

- На нього, но й тиї назад не вернулось —
 190. Усіх перебив їх Белрофонт хоробрий.
 Тогді цар дознався, що він божий оцадок,
 Оставив при собі, видав свою дочку
 И дав половину царскої поваги.
 А Ликийці дали найкрасчого поля,
 195. Щоб мав де орати и садки садити.
 И в нього родилось два сини и дочка,
 Гіполох, Исандер и Лаодамія;
 Та Лаодамія, що з Дієм обнялась
 И од нього мала сина Сарпедона.
 200. Но й він напоследок богам опротивів,
 И він одинокий по степах Алейских
 Блукав и боявся сліду чоловіка.
 Син ёго Исандер згинув од Арея,
 Як ходив хоробрий з Солимами битися.
 205. А тую у гніві вбила Артеміда.
 Но Гіполох живий, він мене исплодив
 И послав у Трою и наказав дуже,
 Щоби я храбрився, опережав других,
 Та щоб не соромив батьківського роду,
 210. Лучшого в Ефірі и в цілій Ликії.
 З такого я роду и з такої крови.⁴
 Мовив — и помякчав Діомид хоробрий;
 Ратище усунув у землю родючу
 И мило до Главка почав говорити:
 215. „Та ти ж мені давний батьківський знакомий!
 Бо Ойней поважний раз Белрофонта
 Двацять днів у себе приймав яко гостя,
 И вони друг другу гостинного дали:
 Ойней так дав тому пояс червонястий,
 220. А Белрофонт тому чарку золотую,
 И я її дома ідучи оставив.
 Тидея не знаю, бо я ще малим був,
 Як гинуло в Фебах Ахейское військо.
 Так будьмо знакомі, я в тебе в Арґеї,
 225. Ти в мене в Ликії, коли я там буду.
 А тут и на звалках друг друга минаймо!
 Много є для мене Троян та посильних,
 Бити кого бог дасть и ноги нагонять;
 Много є й Ахеїв, бити кого хочеш.
 230. Даваймо ж мінятись на наші збруї,
 Щоб відали люди, що ми не чужі.⁴
 Мовили — и разом з коней позвізали,
 Взаялися за руки, клятвою поклялись.
 И поміг Кроненко Главку з Діомидом
 235. Поміняти збрую золоту на мідну,
 Збрую стоводову на девятьвоводу. —

ПРИГОДИ В МОЇЙ ПРОІЗДЦІ.

(Гумореска.)

(Конць.)

Наступаючий день перейшов нам сяк-так: оглядали-сьмо звалиска замку недалеко від села стоячого, записували перекази що до того замку, оглядали околицю — аж надійшов вечер. П. учитель став прибератись, за кожною затягнутою на себе штукою Гардероби питав нас о мініє, казав нам ціну єї, оповідав, хто її робив, як довго вже є у нёго и при якій спосібности украшала красну фігуру шановного просвітителя народа. При тім оглядав він и сукню на наших фраках и шкірку на наших чоботах, а особливо подобала ся єму Мількова краватка, котру таксував дуже високо. Мілько подарував її пану профессору, котрий не мав нічого пильнішого, як в сей час нею прибрати ся, розказуючи нам, що та власне краватка буде малесом на дівчата. П. учитель виглядав як мода з року 1840 з краваткою моди о двацять кілька літ пізнійшої.

Рушили-сьмо до п. економа. Зараз на вступі привитав нас господар. Мілько, не знати з відки, запрезентував сміло себе яко доктора прав, а мене яко доктора медицини. З'умів-єм ся на той збиток колеги, та годі було на пёго сварити, тим більше що титули тії велике вражіє зробили на домівниках, гостях и п. профессору. Не буде хвальбою, сли скажу, що уважали нас всі за найдостойніших гостей; мужчини, самі касієри, лісичі, економи, горальники, говорили до нас з шанобою; пані придивляли ся нам з вдоволенем, а паняки — так нам бодай здавало ся — споглядали на нас з тужливими взорами; діти-ж ріжного віку, зросту и пола, куплячи ся коло мам, дивили ся, особливо на мене, з певним родом страху — знать бояли ся, щобим ім не хотів віспу щіпнати. Постанновили-сьмо бути демократами чистої крови, и застосувати ся до товариства. Присутність наша була з початку пригнітаюча для кількох дандих; оден лиш учитель, гордий, що ми єго гості а він наш давнійший знаёмий, оповідав, поправляючи умисне все свою краватку, близші подрібности о нас — пересаджаючи очевидно все на нашу користь. Випивши гербату на перших місцях між панями и паннами, котрим ввічливо usługували-сьмо, станули-сьмо до танцю, Мілько з панною Нікодемою, я з молодшою допською господарства. Мілько танцював справді гарно, тож єму поручено провід танцям. Що він при тім

не виробляв, що наплів ся дівчатам всяких небилиць, то Бог оден знає, але наслідком того було, що нас обох окричано душею товариства, кождий наш рух наслідувано, а кожде слово уважано за дуже дотепне и гідне гомеричного сміху. З профессором доказували-сьмо дива, мужчини мало нас не зацілували, пані говорили гречпости, що годі було обтріпати ся, а панни хотіли нас на смерть затанцювати. Музика хлопска, складаюча ся з скрипки, баса и решета, діставши від нас більше ніж була згоджена за цілу піч, грала скажено, всі тупали запятками и ногами до підлоги, якби хотіли дім завалити; словом, дивлячі ся на нас через отворені двері и вікна дівки и парубки могли справедливо гадати, що при нас ціле товариство ошаліло. Такої охоти не було єще у папа екопома, як люде запам'ятовують: що то тні „панн зі Львова“ можуть!

Не замутило на хвилю веселости омліне одної з паняпок, бо я, яко медичнер, вилявши фляшку винного оцту на головку красавиці, відчувив її зараз и пустив ся з нею в танець. Мілько твердив, що єго танцерка умісне єму у руках зімліла; але то злосливий хлопець — не варто єму вірити!

В часі павзи в танцях, котру красавиці раді би були значно скоротити, приступив до мене господар дому, и сказав з ушанованєм:

— „Просив бим папа консиляра на хвилюкку.“

Уважав-єм, що вже давно щось шептано о мені — и догадав-єм ся, що треба буде когось лічити.

„Чим можу служити?“ відповів-єм привітливо.

— „Ото пані Н. має до Вас велику просьбу.“

Пані Н., лісничева, склонила ся и сказала:

— „От біда, пане консиляру! дитина моя має з уродження язик прирослий, коби-сьте були ласкаві, ій той язичок підрізати.“

Зробив-єм дуже задумчиву міну — роздзявляв-єм по-кілька раз дитині губу, перевертав ій язик, словом робив-єм, що здавало ся мені потрібним, в кіпці освідчив-єм, що не маючи при собі копечних инструментів не можу, мимо щирої охоти, приступити до операції, але що повертаючи за тиждень охотно тую малу річ залагоджу.

Гадав-єм, що пізнають ся на моім жарті — де там! противно, узнапо мене за дуже здібного лікаря — и кождий з присутних старав ся користати з спосібности, щоби зарадити ся мене на свою слабість. Одного боліла голова, другий мав вічний катар, третій все гикав, — панни терпіли на прищі на язиках, біте серця — пані на сверб піг — діти на біль в середині — що я там о ріжпих слабостях подовідував ся, то годі и казати! Я на все знайшов ліки —

мятка, горівка, кізловий лій, перець, порох з медом — и розмаїту всячину ординував-ем — всі були вдоволені, для того, що я „не заливав“ мікстурами а ординував прості домові средства. Мількови яко юристови вело ся також несогірше, хотяй тільки мав виображення о правах, що я о медицині. Словом успіхи наші були не до описани; мало нас не носили по руках, а коби прийшло було до того, щоби-сьмо були могли признати ся, що єсмо Русинами, ціла зібрана там Полонія була би нам певне офірувала що найменше теки міністрів при іп сре королю польскім.

Пізно в ночи, дано нам вечеру. Имянини панни Нікодеми спровадили смерть багато дробу и инших звіряток домових, тож вечера складала ся головно з двох родів мяса: з курей и з мяса звірятка, котре — Бог знає чому — прозвано французом; особливо остатне приходило ві всіх можливих видах: яко козбаса, кишка, печеня, схаб, студжені ноги, кров, мозок, шинка, сальцесон, припкана солонина, печінка и легке. Пан профессор мало з шкіри не вискочив, коли споглянув на тіі лакітки: тож на переміну шептав то мені то Мількови до уха: „а що? не казав-ем, що нині будем уживати як царі!“ — Позасідали-сьмо до столу, але гадав-ем, що живі не вийдемо — годовано нас як Язя Ивасика Паталасика; що хвиля мусіли-сьмо зїдати по кавальчику мяса за здорове то одной то другої красавиці, а пані дому перепрошувала нас що хвиля, що нема навіть телятини, але то все з вини Мошка арендаря, котрий, забувши на празник имянин, забув и телятку жите відобрати. Парні такої, як живу, не памятаю; гадав-ем, що на смерть заім ся; Мілько ледви дихав — а однак всі дивували ся нашим міским апетитам, бо решта гостей, як панове так пані, іли мовби на-взаводи; а що вже пан профессор, то той міг би був дійсно лекції в ідженю давати, а так був занятий, що на бесіду, котру мав виголосити при тоасті, забув на віки.

Скінчила ся в кінци вечера: зачато пити тоасти вином з поблизького місточка купленим. Тут тільки хитрощі виратували нас від смерти; оба з Мільком станули-сьмо коло великого олеандра, кождий тоаст замість до губи йшов на коріня невинної цвітки, а було там тільки того, що дивно нам було, чому олеандер з місця не рушив ся — бо що в виноград замінив ся, о тім нема що сумнівати ся. Наслідком тоастів було, що всі забули о божім світі, а кождого з мужчин натура виступила на яв: одні сперечали ся, другі говорили не до річи, треті сміяли ся — словом нам тверезим здавало ся, що ми в домі зійшовших з розуму. Пані и панни по-веселіли також — Господи Боже! що ми тогді подовідували ся!

Кожда з пань оповідала то мені то Мількови про найсолодші хвили свого життя, т. є. коли єї чоловік до неї що залицяв ся; а панянки вздыхали сердечно — и давали нам досить недвозначно до пізнання, що вони раді би сердечно з міськими людьми подружити ся! Гамір, сміх, веселість прибирали що раз то більші розміри, старі зачали з молодими шаліти, танцювати, кричати и бавити ся — все що жило, навіть діти, стали танцювати, словом гадав-єм, що жид, продаючий вино, пасипав до него дурійки; порядку нігде ані за гріш — виглядало там якби на якім соймі. Особливо профессор рвав ся до танцю з паннами, але мав все нещастє. що падав, потягаючи за собою свою танцерку; летяча за ним без памяти пара побільшала купу, и так йшло дальше; з-відси сміх, зойк и крик.

Не було нам дальше що робити; шепнув-єм на ухо Мількови, щоби-сьмо виносили ся. Спостережено наш замір — и з-початку не хотіли нас пустити, але упертість наша перемогла. Прощали-сьмо ся сердечно. Мужчини стали на цово за здоровє наше пити, и лишили ся в хаті, а пані и панни — бо то вже свитало — вийшли на прохід и відпровадили нас аж до школи. Такої процессії не памятаю; обдливши наші танцерки крадькома поцілунками, попрощали-сьмо ся и аж, розтягнувши ся на соломі в школі, відітхнули-сьмо свобідно.

Спали-сьмо не дуже довго, бо служниця панства економів принесла нам каву и всіляких присмаків. Профессора не було, тож и діти, прийшовші на науку, нагнали-сьмо до дому. Не було нам довше що робити; проте, написавши крейдою на таблиці пращальне слово до пана профессора, пустили-сьмо ся в дальшу подорож без ціли.

По дорозі, по часті спали-сьмо, по часті бесідували, сміяли ся, робили свої уваги — як то звичайно по такім балю буває, як нема ліпшої роботи. По цілодневній їзді затягнули-сьмо ся над вечером до якогось місточка. Вечер був дуже красний; ідучи через улиці до заїздного дому завважали-сьмо, що жиде по улиці густо снують ся. Розгостивши ся в заїзднім домі, спитав-єм жидка, що тому за причина.

— „Ну, то панове не знають, що нині нового бурмістра обібрали та має бути факельцуг?“ була відповідь зачудованого нашою невідомостою жидка. —

Вийшли-сьмо на місто, щоби людам приглянути ся; ціла маломіська інтелігенція и всі жиди вилягли роями на пляц перед мешканє ново обраного пана бурмістра, всі в святочних строях. З-початку не звертано на нас уваги, але коли переходили-сьмо ся

може за часто поміж згромадженими, яли поодинокі кільця стоячих на нас показувати, споглядати на нас, робити свої уваги. Затримали-сьмо ся обіч стоячого самітно на боці и, як з лица видко було, незадоволеного, а навіть загніваного чоловіка, чудно убраного, що нерухомо споглядав на зібраних людей а з-під ока лиш липав від часу до часу на помешканє бурмиистра. Хотіли-сьмо довідати ся щось ближшого о п. бурмистрі, о поході з свічами и о відносинах місточка, тож запитав-ем по руски:

„Прошу вас, чоловіче, хто тут був перше бурмистром?“

Незнакомий зморщив брови, змірив мене від ніг до голови и воркнув по польски: „Я не жаден чоловік — що Вам до того?“

На туя відповідь стали-сьмо оба з Мільком свіяти ся.

— „Гм! то певне попередний бурмистр; мусів добре місту досолити, коли новим вибором всі так тішать ся!“ докинув Мілько.

Незнакомий махнув рукою, як би хотів нас добрим ударом почастиувати, а видячи, що ми хочемо відходити, крикнув:

— „А прокляті москалі! як смієте тут в нашім краю по московски говорити? Що ви за одні? Що маєте за право мене пиятати ся? Поліцай! замкнути їх сей-час до арешту!“

Ми стуханіли на той приклик! думали-сьмо, що то варят або ляний, и не вірили, щоби у нас було ще місто, де-б хто небудь міг першого ліпшого замикати до арешту! Ми гадали, що то лиш наша консистория має подібні привилеїї, — а тут показало ся, що и сей світський чоловік в єї права вдирає ся. Хотіли-сьмо що відповісти, але заким опамятали-сьмо ся, вже сторож публичного порядку привів нас до сіней близького маїстрату, и віддав своему товаришови, щоби нас укрит перед світом.

Не було перед ким оправдувати ся; довідали-сьмо ся лиш, що справді власне той чоловік був ексбурмистром, що був дійстно зненавиджений, бо був дуже прудкий, перекупний, несправедливий. Кінчачи час свого достоїнства, а діткнений бесідою Мілька, хотів видко послідний ще раз на нас ужити своєї власти.

Арешт був не конче приємний: темно, нечисто, вохко — як звичайно в арешті. Мимо того не могли-сьмо втримати ся від сміху. Стали-сьмо розпам'ятувати нашу долю. Недавно вивиснувано нас під небеса, а тепер замкнено в норі и понижено як яких злодіїв. Були би-сьмо може на лиху долю нарікали, коби-сьмо не мали багато прикладів на инших людях, особливо на Поляках, що то раз хотій незаслужено удостоювали ся польского *in spe* трону, а потім рівно незаслужено, помішані з болотом, служили за ціль дотепів попередним своїм почитателям. „Польский“ край, польський

обичай!... Угода в соймі Русинів з Поляками тоді не була ще пропонувана, князі не були ще нашими патронами и оборонцями против Роснії, унія люблинська ще не була святкована — тож не було перед ким и пожалувати ся, годі було шукати права. Ми говорили по руски, отже були-сьмо очевидно російськими еміссаріями до перекупуваня священників рублями и до шпігованя повстанців.

Скучило ся нам в кінци сидіти и зачали-сьмо стукати в двері.

— „Що там?“ спитав нас поліціянт.

— „Як то, що там?“ сказав Мілько; „щож то, ти гадаєш, що тут так добре сидіти?“

— „Ну, а щож я пораджу?“

— „Ба, та нам все одно; роби як хочеш, але ми тут сидіти не будем!“

— „Но, а як же буде? таж я не можу без приказу вас випустити.“

— „А ми не можемо на такий приказ довше тут сидіти.“

— „А чому ж?“

— „Так, чому? бо нам ся тут кучить, ми хочемо їсти, спати.“

— „Та то правда, але...“

— „Але що?“

— „Буде мені біда...“

— „Ей що там багато говорити! На, маєш тут на горівку, та скажеш, що ми повтікали. — Бери небоже, бо завтра нічо не дістанеш, а ми вийдемо за дурно.“

Поліціянт ще вагав ся, чи нас пустити, але ми не пагадували ся довго — и вийшли з арешту. Було вже коло одинайцяті годнини.

— „Знаєш, велику мав бим охоту пімстити ся на тім легарі, що нас казав замкнути,“ сказав до мене Мілько, „тільки не знаю єго мешканя.“

„Та и я не від того, в заїзді довідаємо ся.“

Пішли-сьмо до нашої станції. Дістали-сьмо ся однако до дому з тяжкою бідою, бо брама була замкнена, а в цілім домі якби всі поглухли, ніхто не відзивав ся и не приходив отвирати, хотяй кричали-сьмо під небеса и пукали до вікон и до брами. Аж по довгих випитуванях зі стороши вітвиряючого жидка, а лєґітимації з нашої сторони, впушено нас до середнини; але, коли пустили-сьмо ся йти до нашої компати, жидок затримав нас словом: „не можна!“

— „Якто не можна? таж ми преці наняли покій и наші річи суть там!“ офукнув ся Мілько.

— „Та що з того?“ була відповідь жидка.

— „Якто що з того? тож маємо право там ночувати!“

— „Ба, коли нема місця тепер!“

— „А деж ся поділо — вікном преці не втікло?“

— „Ну, та не утікло, але там є пані.“

— „Які пані?“

— „Аж три — одна стара а дві молоді!“

— „З-відки? що? як?“

— „Або я знаю з-відки, якісь своячки давного буржистра; він тут мешкає на першім поверсі, але що має сам мало місця, то все у нас паймає станції для своїх гостей, як нікого у нас нема.“

— „Таж преці ми були: якже ти міг пустити їх?! А деж ми будемо почувати?“

— „Або я знаю — я гадав, що панове переночують собі вигідно в арешті, тай не прийдуть на ніч до нас. Може панове пересплять ся на візку?“

— „А давно приїхали ті пані?“

— „Приїхали зараз по панах, але що йно замкнули ся в станції.“

— „Гм! а не маєш ти способу викурити їх з нашого покою?“ спитав Мілько жидка.

Жидок споглянув на нас з-під ока.

— „Но, я не жартую — на, тут маєш нагороду,“ сказав Мілько и вручив жидкови ноту банкову.

Жидок взяв гроші, заспалість з лица его уступила місце усмішці. — „Добре,“ сказав, „лягайте ж панове на візку, як би-сьте спали, а як я зачну кричати, кричіть и ви зі всієї сили.“

Були-сьмо цікаві, що з того буде. Жидок отворив другу браму по тиху, назбирав камінців малих повну жменю, а оден більший камінь взяв в другу руку. Приступив з двору під вікно и парнув камінцяши що сила в шиби; шкло забренькотіло, а з середини розляг ся крик переляку. Ми сміяли ся до розпуку. Мигом прилетів жид в браму з великим стуком и треском, ударив більшим каменем в двері, аж задуділа камяниця, впав сам на землю и став кричати: Гвалт! Ми не могли втримати ся від сміху, але, не хотячи псувати плянів жидка, кричали-сьмо також ніби з перестрашу — все виглядало так, як би хто з улиці отворив браму и кинув каменем на жидка. В наслідок лопоту, крику пань

и нашого и призиву жидка всі, що були в кам'яниці, позітали ся на долину и обступили кричащого; всі випитували ся о причину, жид кричав: „Гвалт! и відказував на якогось свого знаємого, котрий ніби засівши ся на него зробив єму тільки перестрашу. Збиток удав ся, пані дійстно не хотіли довше в станці пробувати, боячи ся дальшого нападу. Але и ми не мало зачудовали ся, коли узріли-сьмо, що пані тіи були власне мої знаємі з столиці, тоті самі, котрі мене обдарили кількома крейцарами на рогащі. Якась псотлива доля все мене з ними зводила.

Пан ексбурмістр, коли пас узрів як ми витали ся з єго своячками, пізнавши в нас своїх вязнів, також зачудовав ся не мало;— заклопотанє видимо малювало ся на єго лици. Не сказав однако ані слова, а склонивши ся лиш легко, казав зі станці забрати всі річи, и попровадив перелякані пані до себе на гору. Всє утихло, ми розгостили ся в компанії вигідно и стали ще мимо пізної пори барашкувати.

Недовго тревало, коли до тогож заїздного дому з гуркотом и стуком заїхав якийсь незнаємий.

Жидок, що нам таку зробив прислугу, прибіг до нас и став просити, щоби-сьмо гостя приймили на ніч, заручаючи нам, що дістанемо дуже веселого кумпана.

„Щож то за оден?“ спитав-єм жидка.

— „Тут з околиці властитель села, він сам дуже веселий и філяр, як з панями познакомиць ся, то вас обцілує — и певно не пустить, щоби вас до себе не запросив.“

„Колн-ж тут нема місця — чомуж не даси єму осібної станці?“

— „Бо більше нема у нас, лише той оден покій — най панове будуть ласкаві, то дуже добрий паниско, я ручу за него.“

Ще не рішили-сьмо ся, що маємо зробити, коли в дверех появил ся незнакомий.

— „Га, добрий вечер, панове! приймете мене на нічліг в комірне?“

— „Просимо,“ відповів Мілько; „але не знаю, чи буде нам тут досить просторо.“

— „При добрій згоді помістимо ся. — Жиде, зноси річи!“

Незнаємий був в віку до 40 літ, але крепкий, милого лица, а з очей видно було, що філяр, веселий и склопний до жартів. Представили-сьмо ся взаємно, — а коли послугач зносив річи, незнакомий розгощав ся. Поступованє єго и поведєнє було таке свійске, таке приязне, що в сей час були-сьмо на поуфній з со-

бою стопі. Пан Н. казав ще дати вечеру и вина; сиділи-сьмо и на желанє нашого гостя оповідали-сьмо наші пригоди в проїзді, не минаючи и способу ужитого жидком перед хвилею. Н. сміяв ся, договориював, оповідав знов пригоди свого жита, бавив нас анекдотами, словом був для нас дуже пожаданим кумпаном, так що аж десь над ранком удали-сьмо ся на спочинок.

Що жид сказав, те справдило ся: Н. запросив нас до себе, а ми запросини тиї охотно прийняли.

Рапо наш новий знаєший пішов за справунками, а ми удали ся до бюро телеграфічного, щоби довідати ся, що ся дома діє. Коли вернули-сьмо до дому, застали-сьмо запросини від пана ексбурмистра на сніданє. Очевидно, вже для наших знаємих пань, не відказали-сьмо. Пан Н., хотяй незнаєший, причіпив ся до нас и всі три пішли-сьмо на гору. На вступі виділи-сьмо, що пан ексбурмистр був дуже заклопотаний — хотяй дуже гречно и привіливо нас приймав.

— „Єсьм Н. з П.,“ представив ся наш новий приятель; „приводжу пану начальникови збіглеців з арешту.“

— „Я дуже, дуже перепрашаю... то помилка... я був те... не памятав ся...“

— „Певно! при виборі нового бурмистра було снідає, обід, вечера, легко память стратити; але то добре, добре тим хлопчи-скам так!“

Видячи, що наш товариш негречно за нами вступає ся, хотяй в души тішили-сьмо ся з того, звернули-сьмо бесіду на иншу дорогу, особливо що власне вийшла панна Леонтина и панна Марія з нами привитати ся.

Говорили-сьмо о всім о нашій подорожи, запираючи ся пригоди на рогачці; п. Н. впав в добрий гумор, плів без кінця, сміяв ся з вчерашних страхів, словом ми з п. ексбурмистром, а сей з паном Н. погодили ся. Розмова йшла весело, зістали-сьмо на обіді, шотім на вечери.

Коли о всім була бесіда, то не можна було оминути, щоби ще раз не вернути до нашого арештованя.

— „Дуже манів перепрашаю — и прошу, простіть мені мій поступок,“ сказав п. ексбурмистр до нас.

„Зовсім за сам чин не гніваємо ся,“ відповів-єм, „бо ми, вибираючи ся в прїїздку, були приготовані на ріжну судьбу и всілякі пригоди; то лиш нас найбільше діткнуло, що нас замкнуло яко Русинів.“

— „Або панове дійсно Русини?“ спитав зачудований господар.

„Так,“ відповів-єм, „пані можуть то потвердити.“

— „Е! но преціж не такі Русини, як в столиці, що-то не-навидять Поляків!“ сказала панна Марія.

— „Такі самісепькі, або не багато від них відмінні. Любимо Поляків яко людей, сусідів, другів, але не любимо їх, сли нам наші права заперечають, сли нас понижають, — а що так єсть, годі пану господареві самому заперечити. Наші відносини до Москалів суть подібні як до Поляків: як тут в Галичині від Поляків, так в Росії від Москалів мусимо жадати пошанованя наших прав яко окремішнєго народа.“

Бесіда перепесла ся на поле політики, панни и пані брали живий уділ, ми тримали ся різко, а як наші арґументи не могли переконати, то добивав наш товариш, розумний космополіт, своїми удачними дотепами.

Бог знає, доки були би-сьмо сиділи и бесідували, коби не слуга, що приніс нам телеґраму. Отець Мілька взивав его сей час до повороту. Очевидно, що о умовленій проїзді до нашого товариша не могло бути й мови. На великий жаль нашого нового господарства, а ще більший наш власний, мусіли-сьмо вертати хутко до дому. Місяць цілий іздили-сьмо, або лучше скитали-сьмо ся, по наших медведячій краю. Не одно виділо ся, не одного набрали-сьмо досвіду, хотяй тільки смішні пригоди нашої проїздки описав-єм. Манія до їзди до сего часу мене не опустила — и охотно вибрав бим ся знов колись в таку проїздку; але Мілько оженив ся и обняв господарство по вітцю; занятий дома не має ніколи часу, а и мені ніколи вже пустакувати! Но слибим ще раз знов пустив ся в світ, не залпшу моїм шановним читателям сю подорож описати.

1870.

Др. В. Лукаківский.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИЄПИСЯХ ЄЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

V.

Князь Андрій Боголюбський.

В другій половині XII-го столітя рускої історії появляють ся зароди того ходу подій, що розвинув ся и установив ся вже під впливом татарского завоюваня. Наш давний літописець, перелічуючи вітви славянсько-русского племена, вказує на Полян, Деревлян, Сіверян и т. д., але, говорячи вже по переказу про події IX-го и X-го столітя, залічає в склад руского світа Мерю, сторону заселену фінським племенем тої-ж назви, що займала просторонь нинішних губерній: володимирської, ярославської, костромської и часті московської и тверської; на рівні з тим нарѣдом ставить суплемінні и сусідні єму племена: Мурому на полудне від Мери и Весь на північ від тої-ж Мери по бігови Шекспи и около Білоозера. Уже в незапамятні часи славянські поселенці заходили в сторону тих народів и поселялись там, як то показують славянські назви города Ростова в землі Мери, и Білоозера в землі Веси. Жаль, що не знаємо ходу славянської колонізації в сих землях; неперечно, що вона з прийнятем християнства змагалась, повставали городи з рускими мешканцями, а самі туземці приймаючи християнство теряли разом з поганьством свою народність и поступенно зливали ся з Русинами, деякі ж покидали свою прежню отчину и утікали дальше на схід. Недавні розкопуваня могил заходом гр. Уварова в землі Мери показують, що поганьство и давна народність вже вигасали в XII-ім столітю, а бодай пізнійші могили з признаками меряньської народности можна віднести до сеї доби. Після письменних памятників в XII-ім столітю стрічаємо в сих місцях значне число городів неперечно руских: — Ростов, Суздаль, Переяславль-Заліський, Дмитрів, Углич, Зубців, Молога, Юрев, Володимир, Москву, Ярославль, Галич-Мерський, Городець и и. Неспокіи в полудневій Русі спонукали єї тамошних мешканців переселяти ся в сю сторону. Народ Мери стояв на низькім

степени просвіти, не творив самостійного політичного тіла и при тім не був воївний, як показує лихе оруже в ёго могилах; тому він легко підчиняв ся власти и впливови Русинів. В сім-то краю, котрий колонізували приходці з різних славяньско-руських земель, творилась нова вітва славяньско-руської народности, що дала початок великорускому народови; вітва ся в дальшій тоці исторії обняла всі инші народні вітви в рускій землі, многі з них зовсім загорнула и зляла з собою, а инші вітви підчинила своєму впливови. Недостача свідочств про хід рускої колонізації в сім краю становить в нашій исторії дуже важну прогалину, котрої нічим заступити. Мимо того однако можна вже и у давних часах замітити сі власности, що в загалі становили віддільні признаки великорускої народности: скуплене сил у власній землі, напрямом розширити свої оселі и підчинити собі инші землі. Се пробиває ся вже в исторії борби Юрія суздальского за Київ з Изъяславом Мстиславичем. Се був первий початок напрямку підчинити рускі землі первенству східно-руської землі. Юрій хотів утвердити ся в Києві, тому що очевидно гнобив ёго побут у східній стороні; та коли вийдемо в змісл подій тогочасних, то побачимо, що вже тоді разом з тим лучив ся напрямом руских мешкапців суздальської землі панувати в Києві. Се видно з того, що Юрій заволівши Києвом держав ся в нім при помочи Суздальців, що з ним прийшли. Київляне гледіли на княжене Юрія, як на чуже пануванє, а потім по смерті Юрія в 1157 р. поубивали всіх Суздальців, котрим Юрій поручив заряд краю. Опісля син Юрія Андрій не думав вже переселяти ся в Київ и хотів остаючись в суздальській землі панувати над Києвом и иншими рускими землями таким робом, щоб суздальска земля обняла первенство, як перше Київ. Від Андрія починає визначати ся яркими чертами самостійність суздальско-ростовської землі и разом з тим напрямом до первенства в рускій світі. В сю добу виступив в перший раз на историчну видівню нарід великоруский. Андрій був перший великоруский князь; він своєю діяльністю дав початок и показав образец своїм потомкам; вони-то мали при обставинах прихильних довершити того, що назначив їх предок.

Андрій родив ся в суздальській або докладнійше в ростовско-суздальській землі, там прожив він дитинний вік и першу молодість, там відобрав він перші вражіння, після котрих склались у него погляди на жизнь и понятя. Доля кинула ёго у вир безвиходних усобиць, що панували в полудневій Руси. Після Мономаха, що був князем київским з вибору землі, княжили в Києві оден з дру-

гим два сьни ёго, Мстислав и Ярополк; спору в них за землю не було, и їх можемо залічити до справдешних земских вибраних князів, як и їх отця, тому що Київлянам дорога була память Мономаха и вони любили ёго синів. Але в 1139 році чернигівський князь Всеволод Ольгович вигнав третёго мономахового сина, слабого и ограниченого Вячеслава, и оружем заволодів Києвом. Сим відкрила ся дорога до безконечного пеладу в полудневій Русі. Всеволод держав ся в Києві при помочи своїх Чернигівців. Він хотів забезпечити для свого роду Київ: Всеволод предложив Київлянам вибрати брата ёго Игоря. Київляне мимоволі згодились. Та як тільки Всеволод умер, в 1146 р., Київляне вибрали собі князем сина старшого Мономаховича, Изяслава Мстиславича, а Игоря зложили. Коли ж за Игоря підняли війну ёго брати, Київляне убили прилюдно Игоря, дарма що він вже відцурав ся світа и вступив в печерський монастир.

Изяслав щасливо справив ся з Ольговичами, та против него піднявсь новий невсипущий суперник, дядько ёго, князь суздальський Юрій Довгорукий, молодший син Володимира Мономаха. Почалась довголітна борба и в сій борбі брав участь Андрій. Справи замотувались так, що здавалось, усобици не буде кінця. Київ кілька разів переходив то в руки Изяслава, то в руки Юрія; Київляне зовсім збились з дороги: впевняють Изяслава, що готові умерати за него, а потім перевозять Юрія через Дніпро до себе и змушують Изяслава втікати; приймають до себе Юрія, опісля ж зносять ся з Изяславом и призивають ёго до себе, а виганяють Юрія; та в загалі легко уступають всякій силі. Київляне не зважаючи на таку непостійність, вимушену обставинами, незміцно любили Изяслава и неавиділи Юрія з ёго Суздальцями. Підчас тої усобиці Андрій не раз показував хоробрість в битвах, та пераз трибував установити супокій між роздражненими суперними сторонами, всё було дармо. 1151 р., коли Изяслав на час взяв рішущу перевагу, Андрій вговорював отця, щоб переселити ся в суздальську землю, и спішив ся сам перше від него уйти до сёго краю — у Володимир-на-Клязмі, пригород, що дав ёму отець в уділ. Але Юрій ні за що не хотів лишити полудневої Русі, знов зачав добивати ся Києва, наконець в 1154 р. заволодів ним и посадив Андрія у Вишгороді. Юрій бажав мати того сина близько себе, здає ся тому, щоб передати ёму київське княжене, и в тій ціли він призначив віддалені від Києва городи Ростов и Суздаль меншим своїм синам. Та Андрія не мали ніякі надії в полудневій Русі. Андрій був стільки ж хоробрий,

скільки й розумний, стільки ж вирахований у своїх замірах, скільки й смілий у виконанні. Він був дуже жадний панувати, щоб міг погодити ся з тогдішнім станом в Полудневій Русі, де доля князя постійно залежала и від забагів інших князів и від прихилу дружин и городів. Крім того сусідство Половців не давало и на будуще ні якої поруки на установлене порядку в полудневій Русі, тому що Половці були добрим орудием князів, котрі задумували силою добивати ся городів. Андрій рішив ся самовольно утечи на все в суздальську землю. Крок був важний; сучасний літописець вважав се потрібним особливо замітити, що Андрій рішив ся на то без отцівського благословення.

У Андрія, як видно, доспів тогді плян не тільки віддалити ся в суздальську землю, але утвердити в ній осередок, з котрого можна б повертати справами рускими. Літопись говорить, що з ним були в порозуміню його свояки, бояре Кучкови. Думаємо, що він мав тогді багато сторонників так в суздальській землі, як и в київській. Се перше видно з того, що в ростовско-суздальській землі любили його и скоро по тім оказали сю любов, настановляючи його князем по виборі; про се друге свідчать признаки значного переселення мешканців київської землі в суздальську. Але Андрій, що поступав в сім злучаю против отцівської волі, мусів освятити свої поступки в очах народу яким небудь правом. До сеї пори в почиттю Русинів для князів истнувало двояке право — походження и вибору, але оба ті права перепутали ся и втерля значіне, особливо в полудневій Русі. Князі, мимо всякого старшинства по роді, добивались княжих столів, а вибиране перестало бути єдинокорисним вибором всеї землі и залежало від військової товщи — від дружин, так що в самім ділі удержувалось ще тільки одно право — право бути князями на Русі особам з рурикового дому. Але який князь мав де княжити, для того вже не було ніякого иншого права крім сили й успіху. Треба було установити нове право. Андрій найшов його; се було висше безпосередне благословення релігії.

Був у Вишгороді в женській монастири образ св. Богородиці, привезений з Царгороду; після переказу малював його св. євангелист Лука. Розказували про него чуда, говорили між иншим, що, поставлений під стіною, образ сей вночі сам відходив від стіни и ставав посеред церкви, неначе показуючи, що бажає перейти в инше місце. Взяти його явно не було можна, тому що мешканці б на се не дозволили. Андрій задумав украдкою взяти його, перенести в суздальську землю, дарувати таким робом сій зе-

шли святиню поважану на Русь и тим показати, що над сею землею спочиває особливе благословенє Боже. Підмовивши священника женского монастиря Миколая и диякона Нестора, Андрій забрав в почи чудотворний образ з монастиря и разом з княгинею и помічниками своїми зараз потім утік в суздальську землю. Підчас подорожи того образу в суздальську землю діялись чуда: в дорозі уздоровляв він хорих. Андрій мав на думці підняти город Володимир висше старших городів Суздаля и Ростова, та він задержував сю думку до часу в тайні, тому переїхав через Володимир з образом и не лишив ёго там, де він опісля по ёго думці мав бути. Та не хотів Андрій везти ёго ні в Суздаль ні в Ростов, тому що після ёго пляну не треба було тим городам давати первенства. Десять верст від Володимира в дорозі до Суздаля сталося чудо: коні під образом нараз станули; запрягають ннших сильнійших, и ті не можуть рушити воза з місця.

Князь задержав ся; розпняли шатро. Князь заснув а рано оповістив, що ёму являлась у сні Божа Мати з грамотою в руках и наказала не везти єї образу в Ростов, а поставити ёго у Володимирі, на тім же місці, де приключилось се привидженє, покласти камінну церкву в имя Різдва Богородиці и оснувати при ній монастир. В память такого привидження намалювано образ, що зображав Божу Матір в такім виді, як явилась Андрієви з грамотою в руці. Тоді на місці привидження заложено село, назване Боголюбовим. Андрій поклав там богату камінну церкву; єї наряди и образи були украшені дорогоцінними камями и розпусткою (емайлю), стовпи и двері блищали позолотою. Там поставив він тимчасом образ св. Икону; на рамах, що для него спорудив Андрій, було 15 фунтів золота, багато жемчуга, дорогоцінного каменя и срібла.

Село Боголюбово, що заложив Андрій, сталося любим місцем ёго побуту и від того ж пішло в исторії прозвище Боголюбского.

Не знаємо, що робив Андрій до смерти отця, та неперечно він в тім часі справував ся так, що догодив усій землі. Коли отець умер в Києві по бенкеті у якогось Петрила, 15-го мая 1157 р., Ростовці и Суздальці з усею землею вибрали єдинодушно Андрія князем усеї своєї землі и таким робом нарушили заповіт Юрія, що призначав Ростов и Суздаль молодшим синам. Та Андрій не поїхав ні в Суздаль, ні в Ростов, а оснував свою столицю у Володимирі, поклав там величаву церкву Успеня Богоро-

диці з позолоченим верхом*) з білого каменя, привезеного водою з Болгарії. В тій церкві поставив він взятий з Вишгорода образ, що з того часу почав звати ся Володимирским.

З того часу Андрій явно показав свій замір вчинити Володимир, що доси був тільки пригородом, головним городом усеї землі и поставити ёго висше старих городів, Ростова и Суздаля. Андрій памятав про се, що в старих городах були старі перекази й привички, котрі обмежали власть князя. Ростовці и Суздальці вибрали Андрія на вічи. Вони вважали власть князя низше від своєї вічевої власти; живучи в Ростові або Суздалі міг Андрій дізнавати опору и мусів би ити під лад городянам, що горділись своїм старшинством. Напротив у Володимирі, котрий завдячував ёму своє вивисшенє, своє нове старшинство шад землею, воля народня мусіла ити ружа в руку з волею князя. Город Володимир, перше малий и незначний, сильно розріс ся и населив ся за Андрія. Мешканці ёго були найбільше переселенці, що зайшли до Андрія з полудневої Руси на нову оселю. На се ясно указують назви урочищ у Володимирі; там були ріка Либедь, Печерний город, Золоті Ворота з церквою над ними, як в Києві, и Десятинна церква Богородиці. Наслідуючи Київ дав Андрій церкві, що поклав у Володимирі, десятину из своїх стад и з торгу и крім того город Гороховець и села. Андрій ставив багато церков, закладав монастирі и не жалувал видатків на украшене храмів. Крім церкви Успення, що дивувала сучасних людей величиною и блеском иконостаса, свічників, стінною живописю та багатою позолотою, він поклав у Володимирі монастирі Спаский, Вознесенський, соборну церкву Спаса в Переяславлі, церкву св. Теодора Стратилата, котрому приписував своє спасене підчас одної битви, коли разом з отцем брав уділ в княжих усобицях на полудни; також поставив церкву Покрови при устю Нерли и багато інших камінних церков. Андрій спроваджував до того майстрів з Заходу, а між тим стала розвивати ся и руска штука, так що за Андрієвого наслідника рускі майстри вже без помочи чужоземців ставили и малювали свої церкви.

В ставленю богатих церков пробиває ся так добробит краю, як и політичний такт Андрія. Кожда нова церква була важною подією, що розбуджувала увагу народу и повагу для єї оснувателя. Андрій розумів, що духовенство становило тогді одиноку просві-

*) Після одних вісний, був оден купол, після інших — пять; се перше правдоподібніше, тому що в тих часах ставлено звичайно церкви з одним верхом.

чену силу, и умів позискати любов ёго, а тим самим скріпляв свою владу в народі. В житю видавався він ровесникам яко набожний и благочестивий чоловік. Ёго все можна було видіти в церкві, як він молив ся, як проливав слёзи жалю и голосно вдихав. Хоч ёго княжі тіуни а навіть духовні, котрим він сприяв, дозволяли собі грабити и инші лиха чинити, але Андрій прилюдно роздавав милостиню убогим, кормив черців и черниць и за то чув, як похвалявали ёго християнське милосердя. Часто по ночах він входив до церкви, сам запалював свічки и довго молив ся перед образами.

В тих часах залічали до благочестивих подвигів князя, що становили ёго славу, також війни ёго з невірними. В сусідстві з волостю Андрія, над Волгою, було царство Болгарске. Болгари, нарід финського, або правдоподібнійше змішаного племені, ще в десятім столітю прийняли мугамеданство. Вони давно вже жили в незгоді з Русинами, набігали на рускі краї и рускі князі нераз ходили битись з ними: такі битви вважано богоутодним ділом. Андрій два рази воював з тим народом и перший раз виправив ся з війском против него в 1164 р. Він взяв з собою св. образ Богородиці, привезений з Вишгороду; духовенство йшло пішки и несло образ під знаменами. Сам князь и ціле військо перед походом приймало св. тайни. Похід скінчив ся вдало; князь болгарский утік; Русини взяли город Ибрагимів (в наших літописях Брахимів). Князь Андрій и духовні приписували сю побіду чудотворній силі образу Богородиці; подію сю поставлено рядом з многими чудами, що походили від того образу, и на спомин того-ж установлено празник з водосвященем, що й доси відбуває ся 1-го серпня. Патриарх царгородский тим радше потвердив сей празник, бо припадав разом з празником грецкого императора Мануїла, що побив Сарацинів, а побіду сю приписували чудотворній силі животворящего хреста и хоругви ис зображенем Христа Спасителя.

Але не так прихильний бажаню Андрія був патриарх Лука Хризоверх, коли Андрій звернув ся до него з просьбою, щоб посвятив митрополитом для Володимира ёго любимця Теодора. Сею новою установою хотів Андрій рішучо підняти у гору Володимир, що залежав від ростовської єпархії; тогді Володимир не тільки став би висше Ростова и Суздаля, але набрав би ще передового духовного значіння в ряді руских городів инших земель. Але патриархи після давного звичаю східної церкви не легко и не зразу годились на всякі зміни в порядку церковної управи. И сям разом не згодивсь патриарх на таку важну перемену, тим більше, що ростовский єпископ Нестор ще жив и утік тогді в Царгород перед

Андрієм, котрий ёго не любив и прослідував. По кількох літах однак, 1168 р., любимець Андрія Теодор поїхав в Царгород и випросив собі посвященє хоч не на митрополита, то на єпископа ростовского. Він хоч вважав ся ростовским, але по бажаню Андрія мав жити у Володимирі, позаяк на се позволив патріарх. Таким робом ёго любий Володимир, хоч не міг в духовній управі одержати того первенства в Русі, котре принадлежало Києву, а все ж ставав висше Ростова, яко місце побиту єпископа. Як Андрій ні за що мав Київ, так и любимець ёго Теодор згордів, що не хотів знати київского митрополита: він не поїхав до него за благословенєм а вважав, що доволі ёму поставленя в єпископи від патріарха. Але сим нарушив він давний порядок на Русі, отже володимирске духовенство не хотіло ёго слухати; народ ворушив ся. Теодор замкнув церкви и наказав відправляти богослуженє. Коли вірити літописям, то Теодор з тої причини, щоби силою приневолювати до послуху ёго верховній власті, позваляв собі страшенні варварства: мучив непокірних игуменів, монахів, священників и простих людей, виривав їм бороди, відрубав голови, випікав очи, вирізував язики, забираючи майже у своїх жертв. Хоч літописець и говорить, що він поступав таким робом не слухаючи Андрія, котрий ёго послав висвятитись в Київ, то годі припустити, щоби всё то могло діятись від правленєм такого властлюбного князя против ёго волі. Коли подібні варварства не пересадні, то могли вони діятись тільки за відомостю Андрія, а бодай Андрій дививсь крізь пальці на провини свого любимця и пожертвував ёго тільки тогді, коли побачив, що народне зворушенє змагає ся и може мати небезпечні наслідки. Якби се ні було, Андрій післав наконець Теодора до київского митрополита, котрий казав лиходієви відрубати праву руку, відрізати язик и виколоти очи. Се — після византийского звичаю.

Андрієви не вдалось поставити свій Володимир в церковних відносинах на степень митрополі. Та Андрій в тім згляді начертав вже рано то, що сподіялось опісля за ёго наслідників.

(Дальше буде.)

Український націоналізм.

В остатні часи почали докоряти давним и новим українським писателям за націоналізм в їх творах и навіть доказувати, що націоналізм був причиною того, що українська література не розвилася гаразд, як того можна було сподіватись, бо не зачепила українських громадських інтересів. Сказати по правді, причина слабого розвитку давнішої української літератури в 30-х и 40-х роках була та, що на правобережній Україні, під російським рядом, розвивалися польські школи, університет в Вільні, лицей в Крем'янці. Дуже проста річ, що на правобічній Україні не було кому не тільки писати, але навіть и читати по українськи. Харківський великоруський університет, не вважаючи на своїх німецьких, польських и великоруських професорів, зараз вивів маленьку українську інтелігентну громадку; але українська література все таки не розвилася гаразд, бо учені України більше писали язком школи, великоруським, ніж українським; Великороссія перетягла до себе багато наших талантів; часть їх заслала на пошту на північ и тям дуже задержала розвиток нашої літератури, вбивши навіть талант Шевченків. Недавно Київська газета „Київській Телеграфъ“ почала нарікати на український націоналізм, як на велике лихо в українській літературі, що може допровадити її до якоїсь національної *узкості*, и доходить до якоїсь націоналофобії, знаходячи націоналізм навіть там, де ёго стільки як кіт наплакав, по народній приказці; але для націоналофобії що тільки сіро, то й вовк! По сій причині мені хотілось би трохи вяснити, що таке український націоналізм в наші часи, щоб побачити, чи справді український націоналізм така нікчемна річ, для котрої українська література дурно гаїть час.

Націоналізм, говорячи загально, то любов народа до тих прикмет своєї народности, котрими він одрізняється од инчих народів; то природній потяг народа обороняти ті прикмети од впливу чужої народности, розвивати їх, щоб жити в тих формах, в яких вивела ёго на арену природа й історія. У тих народів, що встигли збудувати собі сильне політичне царство, що грають значну політичну роллю, націоналізм вже показується як сила, чи природня, чи репресивна, щоб задушити инчі народности, асимілювати їх и розтягти свої етнографічні границі. Україна, не маючи самостійности, не замазала рук своїх репресивним націоналізмом, як инчі європейські народи; вона тільки силкувалась одбитись од впливу чужого націоналізму и оборонити свої національні прикмети. Ся природня и зовсім нікому не шкодлива форма націоналізму виявилась и в українській літературі, в обороні національного теперішнього и минушого життя давньої України.

Український народ обгортають услякі народи: Татари, Черкеси, Великорусси, Литовці, Поляки, Словаки, Мадяри, Ромуни й Болгари. Окрім того на полудни України живе багато Греків, Німців, Армян, а в городах и в містечках скрізь розсіпані Жиди. З сих усіх народів українська література зачепила тільки Жидів, Великоруссів и польських панів, зовсім не маючи в думці заціпати польський народ в самій Польщі,

або мазурскі села, котрих є багато на Подлясі, в Галичині и на Волині. З сього ми можемо бачити, що український націоналізм не *расовий*, не *релігійний*, а *соціальний*. Тим то ёго не можна назвати ні узким, ні пікчемним, а тим більше шкодливим. Тим то він вартий уваги більше, ніж де-хто про нього думає.

Роля Жидів на Україні, як и скрізь де вони живуть, така звисла на всему світі, що про те не варто б и слів тратити. Як роблять Жиди, так и наш народ дивиться на них, та и повинна ставати до них українська література, хоч конечно гуманізм накладає на літературу повинність пам'ятати про людську натуру Жиди, хоч и попсованого морально од п'ят до самого тїмя, до самої ярмулки на тїмбі. Українська література, як и народ, ніколи не дивилась на Жидів з чистого національного боку. И козаки й гайдамаки, и теперішній народ, и література не люблять Жидів не як Жидів, за їх віру и язик, а як експлоататорів народа, для котрих нема нічого святого, нічого людського, нема чести ні совісти, як діло йдеться на те, щоб обдурювати народ, де можна и як можна, щоб нагарбати собі народнього добра, зоставивши народ и в голоді и в холоді, хоч би він пронадав під тином. Ще треба пам'ятати, що самі Жиди великі націоналі, та ще в єрусалисько-небесному смаку: що вони ненавидять *гов-иновірців*, як Турки Гяврів, ставлять себе без міри високо, що вони од того наглї й горді, де чують свою силу, и ніколи не люблять того краю, де живуть, як свого рідного, не приростуть до нього душею. В погляді на Жидів не може бути й мови про узкий націоналізм. Коли козаки й гайдамаки різали Жидів, то не за те, що вони славили Єгову, а за те, що вони були орудивками польських репресалій, грабили народне добро, нівечили народ и знущались над ёго святощами. И тепер ми нераз чули од селян, що в Жиди нема душі, а тільки нара, бо як би в нього була душа, то він не обдурював би так людей. Що до Жидів, то тут ми маємо питанє не національне, а економічне, соціальне.

Українська література не може так само поминути и Великоросів.

Од великої государственої и літературної централізації, великорущина на всі застави впливає в українську жизнь. Великорущина пливе до нас через адміністрацію, а найбільше через губернаторів и єпископів, котрі на Україні всі Великоросси; через висчі, середні, низчі и народні школи, через літературу, через московське військо, а в конаць усёго через номосковлене українське дворянство й духовенство, котре робить на Україні великоруске діло. Великорущина загрибає жар в нашій печи нашими-ж таки руками. Якої шкоди наробила на Україні великорущина, ми зараз розкажемо.

Великорущина номосковила зовсім наше дворянство. Хоч воно має себе за українське, але язиком, просвітою, симпатіями воно великоруске. Наші багатчі панн зовсім не знають народного язика, цехтують ним, як мужичим, не горнутья душею до інтересів свого народа, свого краю. Багато з них живе по столицях и дає дітей в катковський ліцей. И там, де дворянство національне, и там воно одрізняється од народа и встоює за свої дворянські інтереси. Нашому дворянству труднійше горнутись до народа, як якому инчому; ёму трудно демократизоватись, хоч би воно того й схотіло, бо воно одрізняється од народа не тільки, як верхній

громадський шар, але ще й позфарбований великорускою фарбою, з чужим инчим язиком, з инчими громадськими и літературними ідеалами. Наші пани двічі панї, хоч вони того й не знають, а найбільше українські *барини!* Характер української жінчини, в загалі висчий од характеру Українця и енергічнійший, тепер зовсім зникчєннів між нашими панями. Українська дворянка и багата купчиха тепер чисте лихо на Україні, щирий ворог всего українського. Вона більше од мужчини ненавидить все українське и цурається ёго, як чорт ладану, вигонить ёго з сємьї, з дому, перекручує прислугу так само, як и польська панї. Українська дворянка й купчиха то клерикалка, то царистка, то катковщица, швидко може буде перероблена на кляссика и в загалі вона великороссиянка. Тип єї самий шкодливий тепер на Україні, и ще тим більше, що жєнщина консервативна, має великий вплив на чоловіка и на дітей. Тільки молодше жєнське поколінє скидає з своїх очей ту похуду, та й то не дуже хапається. Тим то нашому дворянству трудно демократизоватись ділом, а не теорією, практикою а не розумом. А вже писателїв з дворян нам трудно дождатись, бо вони не чують народнєго слова з уст матерїй и не надихаються до глибини душі народним духом: вони будуть писати для Москви й Петербурга, а не для України. Теж саме треба сказати про городян, про купецтво; навіть про молодше поколінє духовенства.

Між нашим панством и народом стїною стоїть великорущина: панство й народ то двї національностї на Україні, або трохи не двї. Зійтись їм у нас труднїйше, ніж де инде. Дуже наївно вимовились молоді нашї свящєники на моє питанє, на що вони розмовляють з сєлянми по великоруски и говорять проповідї в церкві московським язиком. „А для того, щоб мужики лєтче нас слухали и боялись, бо, як говориш до мужика по мужичи, то він стає за пане-брата,“ одказали менї молоді свящєники. Правда впливає тут, як олива на водї: великорущина то сила, котрою можна трохи налякати народ и лєтче загнати ёго в ярмо, а проста мова все-таки якось трохи рївняє мужикїв з панями. Все таки з рїдною мовою чоловік здається не такий далекий и чужий. Менче рїзні, більше буде прихильностї. Чи не для того, щоб мужики більше боялись, и наше дворянство так ухопилось до великорущини?

Гірше од уобєго, що великорущина, пожєраючи українщину, часто вносить в українську сємю великий нєлад, велику деморалїзацію. В дворянствї и в висчєму купецтвї, де вже зовсім запанувала великорущина, там того не буває, бо батьки й діти там уже одним московським миром мазанї. Але в низчєму купецтвї, в мїщанствї, в сїльськєму духовенствї великорущина робить велику моральну пакость. Де тільки молодше поколінє сємьї вхопило трохи великорущини чи в школі, чи по-за школою, а старше поколінє ще зостається національним, там діти часто ооромляються батькїв. Де тільки батько-мати, дядьки й тітки не вмїють говорити по московськи, а сини, дочки, небожї й небоги трошки вмїють штокати, там діти отидаються батькїв, як простих, старосвітських лєудей, хоч би наука дітей була лише в тому, що вони вмїють тільки закидати по великоруски. В таких сємях часто трафляється, що при високїх гостях, що вмїють уже штокати, діти ховають батькїв и родичїв

десь у далеких задних кімнатах, у пекарні, як стид задля себе. Про се погане діло згадував ще Полтавець проф. Юркевич, коли не поміняємось, в брошурі „О воспитанія“, и ёго слова підхопила одна газета, що ніби вони були написані, каже, навмисне для України. Наші космополіти певно зросли в обрусілих семьях, що того не розуміють, але то певна річ, що ніхто не назве таких стосунків в семьї гарними й нормальними. Як позаводили на Україні великорускі народні школи, се погане сімя всівається вже в повітове міщанство, и, що гірш од усёго, и в сільський народ. Школярі з урядових великоруских народних шкіл вже гнуть себе на кацанів и панків, задерають кирпу в гору, не поважають української національності и своїх простих батьків, нехтують усім народним, кидають свої народні пісні и співають салдацкі великорускі, поують и ламають народний язык. Часто громади здають сей нікчемний продукт великорускої, ненаціональної школи в москалі. Ще дуже цікава річ, що наше сільське духовенство, забороняючи співати селянам колядки й щедрівки, нігде не заборонило їм співати гидких салдацких стидних пісень, бо... бо вони великорускі... А як наш народ попсує своєю устною літературу, то на чому буде тогді стояти наша книжна література? Тогді певно народ, „эта естественная область украинской беллетристики“ (як каже Кіев. Телеграфъ), стане, прикинемо ми, вже зовсім „не естествоною“. А нам тогді скажуть, що під нашими ногами вже нема ґрунту для літератури; або нам зостанеться звійний ламаний язык вознього в „Наталці Полтавці“. В братах Славанах, що продають себе и свої ідеї в Росії за зайву гривню грошей, ми бачимо будущий свій образ національних покручів, для котрих не шкода ні теперішнього, ні минушого, для котрих будуще то добрий шматок хлібця та зайва сотня карбованців в якій небудь національній шкірі, що вже й тепер трапляється бачити на Україні.

Все лихо сталося од того, що великорущина на Україні одягла себе в культурний колорит, а з усёго українского здерла культурну одєжу и викинула ёго на чорний двір. Вона себе обчистила, облагородила, а нас обмужичила й опоганила. И вийшло так, що ненаціональна наука и просвіта на Україні стала хороговою панства, и до чого тільки доторкнеться великорущина, там зоставляє після себе панокій слід, хоч би навіть все діло було в великорускій мові. Українщина зосталася в мужичому, в простому колориті, не шляхетніе, а час од часу ще більше принижуеться, втрачує людське достоїнство и шанобу, стає смішною. Конечно великорущина и ввійшла до нас, и стоїть у нас за помощью одних репресалій, бо заводячи школи на Україні, Россия не помилилась завести в школи народний український язык, а завела свій, великоруский. Національний елемент міг би знов спасти українщину од приниження й посміху, бо й з посміха люде бувають, каже народня приказка. Не поважати-меться народний язык, народня пісня, народня література, не поважати-меться и сам народ. Нам треба, не гаючи дурно часу и слів, облагородити свою національність, поставити її так, як вона стоїть у всіх порядних європейских а навіть неєвропейских народів, не гаючи часу на те, доки вести національну літературу и язык, и чи далеко вести її, чи недалеко, и чому доти, а не далі, а як далі, то чи добре

воно буде, чи не розгнівається Великороссія й великоруска література, що знаходить собі базар на Україні для збування свого не Бог-зна, якого літературного краму. Внутрішня політика нехай буде політикою, а література нехай буде літературою. Гнути літературу під форму політики небезпечне діло, и можна тим її поламати й покалічити.

А ще більше шкодять нам ті Великорусси, чиновники, наші цивілізатори, що їх насилають на адміністративну службу на Україну, ті придворні камергери й камерюнкри, що займають високі місця у нас и нічогосінько путнього для України не роблять, тільки приїзджають „на кормлення“ розкішним хлібом, и рідко навіть виходять з хати; ті професори Великоросси, що ламають науку по своєму смаку и ганять все наше. Як люде чужої нації, вони дуже погано пораються у нас: втюкають нас в свої форми без жалю, без серця, якоесь немилосердно. Всі вони силкуються заводити у нас великорущину, хоч и свої люді, щоб *выслужиться*, пораються в нас дуже добре на чужу користь. В час польського повстання Великорусси-адміністратори дуріли на Україні й Білій Русі, маючи нас за сполячених, и наламували нас на катковско-великоруский лад так, що аж кістки тріщали: и хрести рубали на дорогах, и строїли великорускі хати, и заставляли співати великоруских пісень, убрали учениць в школах в сарафани, насилали на Волинь и Полісе цілі чумацкі діри велізных здорових хрестилень, щоб наші священники погружали дітей на великоруски, а не облявали и т. д. Великорусси-єпископи розсилають до сільських українских священників *секретныя предписанія* не проповідувати в церкві українским язиком. Всі Великоросси-адміністратори на Україні дбають тільки про свої національні и адміністраторскі интереои, а не про українскі, и вбивають немилосердно до смерти нашу національну жизнь. Ми знаємо дуже погані й фанатичні діла Великороссів урядників и професорів на Україні, такі діла, котрих чоловік нашої нації ніколи не зробив би, хоч би він був тричі перевертнем. Так и. пр. один ректор І., прощаючись з кінчившими курс студентами, сказав, маючи нас за *обрусъвших*: „Мнѣ поручено истреблять историческія памятники Малороссіи, и я вамъ совѣтую дѣлать то же...“ и т. д. Що роблять чужі люде в чужій стороні, на що вони придатні, те можна бачити тепер в Польщі, де на одно путне діло знайдеться десять чорних.

До сего всего треба додати, що великорущина через свої школи одбиває багато наших интелігентних людей од наших интєресів, накидаючи свої: краде в нас багато літературних сил на свою користь, що могли-б працювати для українского народа на літературному поли, а своїх сил нам не дає. А хто хотів би працювати на поли пшениці літератури, то не кождий зъуміє, бо не знає народнього язика, бо ёму ёго не дає волпоруска школа; и набирається смаку до великорущини, до котрої вже ёго й тягне. Ще треба сказати, що великорущина на Україні, перекручуючи нашу громаду, так її гладить и малює, що вона тратить свою національну оригінальність и з неї виходить, для українского художника або поета, ні Богови свічка, ні чортови кочерга. Як би тепер воскрес Гоголь, то не знайшов би для своєї музи и тих оригінальних національних тишів, які були за ёго часу, так вимагювала москвичина нашу українську громаду. Битові типи громади то діло

цілх віків! то велика втрата для українських художників; а вителлігентні типи у нас не швидко наростають, и ще довго будуть скелетами для художників, бо в нас нема свободи для їх зросту: ім не можна сміливо виступити на діло, на боротьбу, ім треба ховатись по закутках, а в закутках по лѣхах и картофля пускає жовте біде бадиле...

От таку то шкоду робить великоруска національність на Україні! Українска література не може поминути сѣго, хоч би й хотіла, бо то діло не узке и не пусте. Як тільки вона зачепить українську жизнь, вона скрізь наткнеться на шкодливий слід великорущини, и сі діло виявити той олід и допомогти Україні. Я не знаю, чим тут український націоналізм узкий, коли він виступає против великорущини, котра грає соціяльну ролю в нашій жизни, пеуючи гармонію в нашому розвитку, вносячи моральний нелад в громадскі шари и українську семью, припнжаючи все українске в очах самого українского народа, заплутуючи нас на ході нашого вольного розвитку и зовсім збиваючи нашу громаду з пантелику.

Третіх зачепила українска література — Поляків, але ми вже сказали, що вона зачепила не польский народ, а тільки польску шляхту, розсипану на етнографічній території українского племене. Польска шляхта и між нею наша шляхта, тільки сполячена, впливає на нас найбільше в Галичині, потім на Україні до Дніпра и на Білій Русі. Все, що ми сказали про великорущину на Україні, все те до слова треба прикласти до польської шляхти в Галичині. Вона тепер грає там таку нечесну и репрессивну ролю, як великорущина на Україні, и має собі на умі те саме, що мають Великоросси. Всі польскі порядки в Галичині прямують до сподачення українского племене. Польска шляхта в Галичині, то тіж катковці, тільки в польській шкірі; вони для нас так само шкодливі, як и великорускі катковці. Полякам на Україні и Білій Русі великорущина ввлязала руки, а як би вона їм дала волю, то вони робили-б те діло, що и в Галичині. До 30 років вона таки и робила сѣго, як їй попускав віжки великоруский ряд. Польскі пани в Галичині и на Україні з більшої части католицкі клерикали, катковско-польскі націонали, нашісти, роялісти будуцї Польщі и аристократи, и тим їх можна сміливо в очи назвати ворогами українского народа и всего українского. Наш літературний рух, наш націоналізм, наш демократизм, наша гісторія, язик, віра — се все їм подобається, як собаці цибуля. Вони тільки гаряче люблять наші плодючі поля, сіножати, наші старі ліси, порцї чи найдешевшу працю нашого народа на їх ланах та фабриках. В низчих и найнижчих своїх шарах, серед польских посессорів, економів, лісничих, фабрицких писарів, між котрими в глибокій Польщі вже й не чути аристократичнѣго духу, де ви вже бачите чесних и порядних людей, на Україні ви и в убогій шляхецкій хатині знайдете аристократичні претензї, панский дурний гонор, охоту жити широко по папски, польскі політичні претензї на Україну, знайдете таку ненависть до українского народа и українщини, як и в польских великих панів. В Галичині польска шляхта и єзуїти ведуть пропаланду, ідять нашу народність цілими селами, збивають з пантелику наше міщанство, а на Підлясі й уніятске духовенство, котре зробило ворогом українщини. Чи може-ж українска література илюзувати такі будяки, написані на націй землі?

Чи не має вона права заглянути в хати польської шляхти и розвідати, що там за люде? що там за идеали снуютьоя в шляхецьких головах? Чи там наші щирі прихильники, чи лихі вороги?

И знов ми бачимо, що український націоналізм и тут соціальний, бо він має на думці боронити українську живнзь од того, що хоче її перевернути зовсім до гори на свою користь. Та ще до того ми маємо діло з польським ретроградним націоналізмом, з польсько-катковським духом, таким шкодливим, як и великоруский ретроградний націоналізм.

Те саме треба сказати й про Мадярів, хоч їх ще й не зачіпала українська література, бо у писателів угорської Руси ще й доси забиті памороки то Мадярами, то великорускими катковцями. Але прийде час и для угорської Руси.

Так то нас обгортують, до нас лізуть у хату чужі націоналі, з своїми репресивними и ретроградними тенденціями, а на Україні Українці нарікають на україноку літературу за єї націоналізм. Космополітизм дуже добра річ для великих націй, бо він дає їм ще більшу силу; тим то вони так репетують против націоналізма, як недавно навіть „Вѣстникъ Европы“. Добре їму говорити, коли він безпечний в своїй національності, а другий кінець літературного великоруского ланцюга без сорома бе націоналізм инчих народів, по чому влучає, и сам „Вѣстникъ Европы“, без сорома казка, вже говорить про „походъ въ Индію“... щоб заберати нові землі мабуть для гуманного космополітизма. Наша українська література повинна зечепити націоналізм, але тільки против тих народів, що ми згадували, бо наш націоналізм звязується з свободою. Ми не бажасмо, щоб українська література тільки крутилася на тому одному колесі. Правда, нам добрі сусіди задали тільки зайву роботу, та щож маємо робити, коли так сталося! Але при тому ми бажасмо, щоб українська література, не кидаючи націоналізма, широко розвивала європейскі світові ліберальні идеї, беручи їх прямо з європейського жерела, а не перехоплюючи їх з десятих рук. Про гісторичний український націоналізм ми не маємо на думці тепер говорити.

Два листи Шевченка.

Чотирнацять літ вже минуло від смерти найбільшого поета-кобзаря України: що року майже відправляють ся єму святочно поминки у Львові, також у Відні, у Петербурзі и по инших містах; багато відчитів було читаних, багато бесід про нєго сказаних — та що з того? Що знали-смо про Шевченка в рік по єго смерті, те знаємо и в 14 літ! Доброго новного видання самих поетичних творів єго ще й тепер нема; ті, що є, суть нераз перекручені або незрозумілі, бо недостає коментаря, котрий єдино міг би їх пояснити — докладної біографії поета. Та, як так дальше піде, то й не буде. Близші знакомі Шевченка вже не молоді літами: як не розкажуть нам скоро всєго вірно и докладно, що знають про нєго, то се піде з ними у гріб — и перший поет-кобзар України буде якоюсь на пів митичною особою для наших потомків.

Не так роблять Німці та інші просвічені народи: ті збирають пильно кождий листок, кожду анекдотку про своїх поетів; кільки вони писали про своїх Лессінгів та Шіллерів и Гетих! А ми — доси є з новнійші хотя ще дуже недостаточні біографії Шевченка: з тих одна великоруска, одна польська, а одна німецька, а рускої нема ні одной!...

Понизше поміщаємо два листи Тараса Шевченка, писані по українски, оден ще нігде не друкований, а оден друкований у Росії в часописи не дуже розширеній, а у Галичині мабуть вовсім и не знаній. Нехай се буде тільки початком; нехай люде, котрі мають які листи або письма Шевченка, тим спонукані, вдадуть їх на світ, а волякий, хто знає що ближшого про нєго розказати, нехай оповість поки час. Ми радо всякі такі матеріяли помістимо у нашім часописьмі.

У н-рі 5-ім „Рускої Старини“, часописи посвяченої гісторії Росії XVIII-ого и XIX-ого столітя, надрукований оден лист Шевченка до Костомарова з 1847 року, писаний два місяці перед звисним арестом нашого поета. Редакция „Рускої Старини“ відшукала той лист десь помежи старими паперами на одному базарі Петербурському, де продають непотрібне шмате з старих канцелярій. Костомаров додав від себе замітку, що він сєго листу не відобрав з невідомих причин, хоч в часі писаня его був профессором в Київській університеті. Мабуть тогді перехопила его поліція и сховала яко доказ революційного народства Шевченка и Костомарова, а потім закинула. От він *):

1847 Февр. 1. Борзна.

Друже мій великий Миколає!

Я отсе й досі в Борзні и не роблю нічоголітнєко, лежу собі та й годі; у Київ страх їхати не хочеться, а треба; колиб то Ви були такі трудящі й добрі, щоб розпитали в університеті (хоч у Глушановського, він усі діла знає), чи я утверджений при університеті, чи ні; та й нагичиті до мене у славний город Борзну на имя Виктора Миколаевича Забьла з передачею мені. Та ще ось що: пошліть Хому до мого товариша, нехай він возьме у єго портфель, ящик або скриньку з красками й Шекспира, та ще й брилі й все сєє сохраниць

*) Редакция „Рускої Старини“, поміщаючи сєй лист, мабуть не знала, в якій мові він писаний, бо зроду мабуть не чула таких етіологічних термінів, як „українська“ або „малоруска“ мова. Се видко з того, що в тім самім н-рі сєї часописи подана бібліографічна звістка про книжку вже більше ніж рік надруковану: „Кобзарь Остапъ Вересай, его музыка и исполняемыя имъ пѣсни“. Отже критик „Рускої Старини“, побачивши тепер сю книжку, здивував ся дуже, що вона писана в деяких місцях якоюсь чудною мовою. Сподобавши собі вельми думи „про бурю на Чорному морі“, про „Хведора Безрідного“, про „трєх братів з Азова“, він дуже жалкує, що подибає там незрозумілі и поперекручовані „русскія“ слова, через що немало праці завдало єму читавє сях дум. Він скаржить єя і на те, що зустрів у тій книжці якусь чудну правопись, не одвічаючи самій мові. Так и. пр. каже він, слова „світе мій“ и „який гарний“ вгполюшують єя вовсім однаково (се-б то що до звука и=і?), а писані різно. — Се для чисто наукової часописи, для ученого (?) рецензента грохи за велика невідомість. Правда, що й самі Українці не мало винні: чому не поостарають єя о добру граматику и довним словом малоруского язика?

у себе, бо товариш мій хоче їхати з Києва. Як побачите Юзефовича, то поклоніться од мене. О братстві не пишу, бо нічого й писати; як зійдемося, то поплачем. Куліш блаженствує, а Василь Білозер поїхав у Полтаву одгесцьгуватися од учительства. А я й кругом мене діється ні зле ні добре, — подвизаюсь потроху то коло чарочок, то що; колиб то Бог дав мені притулитися до університету, дуже добре було б! Напишіть, будьте ласкаві, як що добре почувте. Свої композиції з грішми або сам привезу, або пришлю з Черниговом. Оставайтесь здорові. Не забувайте ж щирого брата

Т. Г. Шевченко.

Костомаров поясняє, що Шевченко жив тогді в Борзні у свого друга Віктора Миколаєвича Забіли, котрий писав вірші по українски. Шевченко хотів був отримати місце професора малярства при київськїм університеті и вже був назначений на се місце, — тільки арест его перешкодив у сѣму ділі. „Блаженство“ Куліша, про котре згадує сей лист, є не що инше, як шлюб, котрий відбув ся коло того часу. Василь Білозер — се той сам Білозерский, що опісля був редактором „Основи“, а в 1847 році був учителем у Полтавській военній школі. Він хотів був тогді взяти одотавку, щоб їхати з Кулішем за границю; але сей плян ім не удав ся. Ще одну примітку робить Костомаров до слова „братство“, що є у листі. Він обьяняє его не тим Кирило-Меєодиевским братством, котре, здає ся, було поводом доносу Юзефовича на Костомарова, — а тим, що воно відносить ся до кріпацкогo стану, у якому був тогді народ на Україні. „Звісно,“ каже Костомаров, „що кріпацтво завсїгди турбовало Шевченка и було одним з найчастійших мотивів его поезії.“ Але нам здає ся, що тут скорійш можна бачити вказане на поодинокий факт, а не розуміти сѣго слова, яко загальну идею про братерство.

Другий лист Шевченка, котрий тут подаємо, походить вже з кращих часів для української літератури — з того року, коли почала видавати ся „Основа“. Сей лист писаний був до Марка Вовчка, котра нам и передала его тепер, приобіцявши враз заслати у редакцію до нас де-які з нових своїх українских повістей. Вона була тогді у Дрездні, а Шевченко у Петербурзі. Кожанчикова, про котрого згадує ся у листі, є один з найзаможнійших книгарів-видавців у Петербурзі, котрий хотів був видавати „Ледацицю“ Марка Вовчка. От лист той:

25. Мал.

Спаси-бі тобі, моя доню любал, моя єдина, що ти мене хоч у Дрездені згадала. Я ще й досі тут, — не пускають до дому. Печать не дають. Не знаю, що й робити! Чи не повістись часом? Ні, не повішусь, а втечу на Україну, оженюсь и вернуся як умитий в столицю. Коли Ви вернетесь до нас? Як би через рік, то дуже добре було б. З Кожанчиковим я бачився позавчора и він мені нічого не казав про „Ледацицю“. Серденько моз! не посылайте поки-що нічого отим книгарям — поки Вас лихо не прискрипало; бо вони не бачать, а носом чують наші злидні. А в тім робить, як знаєш. В осени буде у нас свій журнал під редакцією Білозерського и Макарова. Підждіть трошки. А поки-що, — нехай Вам Бог помагає на все добре. Тричи цілую Вас и Вашого Богдася. Амінь.

Т. Шевченко.

Як мати-мате час, то питіть до мене через Камінецького, бо він знає-ме де я повертаюсь.

Недавно прислав п. Броніслав Залеский з Парижа листи Шевченка, писані по російськи до того-ж Залеского з Ново-Петровска в р. 1853—1859, до Академії наукової в Кракові, щоби їх надрукувала. Академія не рішилась надрукувати, а відтак п. Залеский зажадав звороту тих листів. Ми маємо у себе зроблений коротенький витяг з всіх 14 листів, wraz з коментарем самого Залеского. Але що маємо надію дістати самі листи в ориґіналі, то ветримуємо ся з поміщенем того витягу.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІЯЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ЧАСОПИСЕЙ.

В тій рубриці помістили-смо (в скороченю) у посліднім н-рі отатию Київського Телеґрафа „Галицїя относкія кіевского отдѣла славянского благотворительнаго комитета“, в котрій містять ся й деякі закиди против „Правди“ и против народної партії в Галичині в загалі. На тії закиди мусимо тут, хочби лиш коротко, одвітати.

Перед усім закидає нам К. Т., що и ми, народовці, в певній частині єсмо — австро-рутенцями. В чім однако та наша рутенщина залежить, не сказано виразно, тільки наступає кілька більш спеціальних закидів, котрих сума більше-менше заповне має становити рутенцину. Переходимо отже до тих спеціальних закидів.

„Галицкі народовці терплять між собою навіть уніятске ультрамонтантво“, сказано в статі К. Телеґрафа. Закид сей не перший раз чуємо, однак він опирає ся на недостаточнім знаню галицко-руських відносин. Фактично у нас між уніятами нема навіть ультрамонтанского сторонництва, бо тих наших кілька ультрамонтанів, хотя по більшій части високо в гієрархії суть поставлені, стоять цілком відьособнені, и під зглядом ультрамонтанских тенденцій не мають жадного впливу. Инше діло *клерикалізм*; той є між галицкими Русинами и то в високім степені; але о тім поговоримо низше. Кількох тих уніятских ультрамонтанів в Галичині до народної партії не належать и ніколи з нею не йшли рука в руку; за те нераз йшли рука в руку з нашими „общеруссами“, котрим и в загалі далеко ближші духом. Впрочім не вагаємо ся сказати, що ми, коли не йдемо з нашими ультрамонтанами разом, то се не задля самого відмінного реліґійного пересвідченя, але більше задля відмінних національних, літературних, політичних и соціальних понятій. Під зглядом самої тільки реліґії нам байдуже, чи хто ультрамонтан чи найкомплетнійший раціоналіст.

Що в Галичині можливі борби на смерть за букви, се правда, — але не зі сторони народівців. Тільки наші „общеруссы“ видять спасенне народне в з, ы и ъ, а ми, коли не уживаємо сих букв, то зовсім не з засадничих причин, лиш або з наукових, або просто для вигоди (атжеж обчислено, що коли-б друк або письмо якого діла без з-а заняло 16 аркушів, з з-ом займе 17!). Наконєць ми не уживаємо тих букв для того, щоб и тим способом зблизити нашу літературу до української. Однак питанє правописне вважаємо дуже підрядним, и ми готові и по три з-и писати, коли-б наші противники згодили ся лише писати по народному, по нашому.

Далеко важнійше діло „спори на тему: бути чи не бути малорускій літературі“. Се питанє у нас дуже важне, се наше питанє життєнне; бо з всього колишнєго добра наших дідів зістала нам в опадщині майже тільки одна мова — вої инше то лиха доля, то злість ворогів, то наконєць наша вина запронастила. Ті, котрі кажуть: не бути малорускій літературі, тим самим и кажуть: покиньмо нашу мову.... Правда, що се питанє: бути чи не бути малорускій літературі, фактично вже рішене, бо малорука література вже єсть; але не раз оказує ся потреба розібрати се питанє и теоретично, щоби для тої літератури, для праці коло неї, позискати як найбільше людей. Трапляє ся не раз, що люде здібні, працюючі на полі літературнім, ступлять на фалшиву дорогу, в наслідок фалшивих теоретичних понятій — тих людей щоб звернути, не жаль и довшого спору. Розуміє ся однако, що з часом таких спорів мусить бути що-раз менше, як се вже й тепер оказує ся.

О „Слові“ и „Другу“ ми не казали, що вони репрезентують у нас великоруску літературу, хотя під певним зглядом, бодай о „Слові“, и мож би се сказати. Розуміє ся, що ся репрезентанція виглядає дуже, дуже нужденно. Але ми казали и кажемо що иншого. „Слово“ прямує до великорущини; воно майже від початку свого истнованя, але більш систематично від 1866 р., старає ся вищипти великорущину у нас. Вядячи, що від разу годі у нас великорущину ввести (деякі проби ще в 50-х роках зовсім не удали ся, книжки и газети писані по великоруски — або ніби-то по великоруски — публика рішущо відкинула), взяло ся на способи: воно старало ся поступенно форми, слова и конструкторні великорускі вводити в нашу письменну мову. Тим способом справді многі привикали до великорущини: и саме „Слово“ и его читателі чим раз більше причували ся російського языка. (В загалі однак успіхи „Слова“ мали: з 9 газет, які тепер виходять у Галичині, лише одно „Слово“ пише буцім-то по великоруски, а и воно ради своїх власних передплатників не сміє ще уживати деяких великоруских форм. Всі инші пишуть языком більше або менше до народного зближеним. Навіть „Другъ“, о котрім здавалось би, що буде наслідником рано згасшого „Бояна“, не пішов цілком тою дорогою. Зі шкіль язык „Слова“ виключений зовсім, а книжки в нім не появляють ся жадні — окрім „Сборника“ Матиці.)

Закидує ся дальше „Правді“, що вона не означила достаточо своєї програми, написавши тільки, що вона признає „самостайність Руокинів від руских“ и стремить ся розвивати *руску* а не *русскую* літературу; який-ж се буде язык, якого рода и духа будуть книжки писані сим языком, при помочи якого рода союзників буде дійствовати *руска* партия в Австріі

— се для „Правди“ діло підрядне. Отже-ж, скажемо, ми справді гадаємо, що ціль наша досить ясно означена тим, коли каже оя, що ми хочемо хоронити и розвивати нашу (малоруску) національність, а именно розвивати нашу (малоруску) літературу. Способи чи средства, якими ся ціль має ся осягнути, вправді не виражені в тій дефініції, але вони або конечно з самої дефініції впливають, або суть справді ділом підрядним. Хоронити нашу національність — значить хоронити наш люд, бо люд и народ (нація) у нас, котрі не маємо ні шляхти ні буржуазії, суть понятя ідентичні. [^] Яким опособом розвій нашої національності, отже нашого люду, має ся відбувати, було вже при нагоді сказано. Идеї нинішнього віку и певні здобутки сегочасної науки мусять, розуміє ся, бути зъужитковані, однако при тій належить також узгляднити властивости нашого народа, его характер, его погляди, его понятя, які в плинні часів у него виробились. В такім дусі бажаємо щоби у нас писано книжки; яким же язиком, про се коли не за багато то певне не за мало мови було у нас. При помочи якого рода союзників буде дієвувати *руска* партия в Австрії, се діло хотя не зовсім маловажне, однако підрядне в порівнанню до цілі, як якій приймаємо. Ми и. пр. неродо видимо між партиєю федералістичною в Австрії також клерикалів (а навіть ультрамонтанів) и феодалів; та щож коли головна наша ціль, охорона нашої національності, категорично не допускає нам ити з т. зв. ліберальними и постушовими елементами...

Не трудно нам відперти закиди піднесені против товариству им. Шевченка. Що воно за два (recte півтора) роки не надрукувало ані стрічки Шевченка для галицького народу, се має свою добру причину: просвіта народу у нас доперва в початках, а від Шевченка просвіта народу не мож зачинати. Відтак товариство им. Шевченка має перед всім задачу видавати книжки для рускої інтеллігенції, а до видаваня книжок для народу причиняє ся посередню друкуючи дешево книжки „Просвіти“. Що для зиску друкарня товариства им. Шевченка друкує „Рускій Сіонь“, такий закид не розуміємо як можна робити. Як би котра друкарня хотіла в тій згляді руководити ся засадами, то не тільки не було-б хісна з неї, але и не могла-б утриматись. Треба відріжнати видавництва самого товариства від робіт прийманых друкарнею. Власним накладом товариство повинно видавати лиш те, що одвічає его засадам, и не гледіти тут на зиск або втрату; друкарня-ж мусить всім и всё друкувати, що лиш зиск матеріальний приносить.

Послідуючі закиди тикають ся знов „Правди“. „Правда“ не знайшла слів критики на „Просвіту“, котрої члени за 7 літ зложили всього 700 зр., через що товариство се змушене удаватись о запомогу до сойму и для того лавірувати перед соймовою більшістю. — Ми задачу публичної критики розуміємо так, що вона, именно насупротив власної партії, повинна виступити тогді, коли нема иншого способу зарадити злому. Отже-ж в „Просвіті“ конечно не завжди ишло всё так, як би повинно: але що тут не конце аж публичної критики в „Правді“ було треба, се оказало ся наглядно тим, що в посліднім (1874/5) р. вкладки членів принесли вже 500 зр. Хлябно також приписано „Просвіті“ якесь „лавіроване“ перед соймовою більшістю: ясным доказом против сего твердження

є дебата в останній сесії сеймовій о „Просвіті“ — (сю хибність узнав впрочім опісля мабуть и „Кіев. Телеграфъ“).

Що до політики о. Качали, котру „Правда“ піддержує, то знов ви. автор статі в „Кіев. Телеграфі“ в многім фалшиво її зрозумів. Іменно можемо впевнити его, що о. Качала скорше релігійну нетолеранцію вважає ділом сатани ніж толеранцію и має погляди в ділах віри и релігії ша стілько ліберальні, на скілько се лиш згідне з его становищем яко священника. Також и шлюбом цивільним о. Качала не з засади противний, а тільки, о скілько знаємо, не годить ся з тим, щоби іх *тепер в Галичині* введено. Погляди самої „Правди“ на сі справи були висказані у минувшим році при нагоді дебат конфесійних в Раді державній. „Правда“ виступила против *деяких* постанов уставу конфесійної не задля того, що ся устава надто ліберальна, тільки тому, що вона за мало ліберальна або фалшиво-ліберальна. Во ми правдивий лібералізм и свободу розуміємо не яко свободу для своєї тільки „ліберальної“ партії и своїх „ліберальних“ идсй, але яко толеранцію для воїх и воєких хочби най-противнійших и найнеурядніших идей и партій.... Що до інших закидів против політики и поступованя о. Качали, поговоримо о них при другій нагоді.

Останній закид зроблений „Правді“ в „Кіев. Телеграфі“ тикає ся виступленя „Правди“ против тих Галичан, котрі вважають себе „руськими“ а не „Русинами“. Ми на поступованє сих людей не можемо инакше поглядати як на відступство, „измѣну“, подібно як задивляємо ся и на поступованє тих, що вважають себе *gente Rutheni, natione Poloni*. Погляд наш тим більше оправданій, що наші „руськіє“ не відразу заявили себе такими: передше вони, як самі сказали, кляли душу и тіло, що вони Русинами, частиною самостайного 15-мільонного народа, — а свою „общеруськость“ заявили публично аж тогді, коли по битві під Садовою здавалось їм, що Россія забере Галичину и отворить свій світлий рай именно для проповідників сеї нової идеи общеруськості. Що наше поступованє так далеко відстоїть від наших противників як небо від землі, діло ясне. Придамо ще оден приклад: коли „Слово“, не маючи на се тіни доказу ані найменшої підстави, згадувало нераз, що „Правда“ видає ся за польські гроші, „Правда“ не одно, що знає о „Слові“, поминяє мовчки. Так донесено нам перед кількома місяцями з зовсім вірного жерела, що п. Площанский (за що? не знаємо) дістав від п. міністра просвіти в Россії 500 рублів на руки одного Угро-Русса, — однак ми зовсім и не згадували про се. Що ми дорікаємо п. Площанському за те, що він служить „убѣжденіямъ“ славянского благотворительного комітета, сѣму винен сам благотворительний комітет. Якби сей комітет служив справді славянским цілям, а не цілям самої Россії, а властиво тої партії у Россії, котра прямує до „обрусѣнія“ всіх Славян: тогді б ми з таким закидом против п. Площанского не виступали...

Пояснивши в той спосіб закиди против нас висказані в „Кіев. Телеграфі“, мусимо на кінці ще одно додати. *Руска* (українська) партія в Галичині не є властиво партією політичною ані соціальною ані навіть літературною ані якою небудь подібною; їй аналогію годі знайти між партіями якого небудь иншого народа в світі: вона є національною дає ся з всіх тих особистостей, котрі, вважаючи малоруський нарід и язык

самостійними и окремішними и від польського и від великоруского, хотять плекати и розвивати ту національну индивидуальність. Се повинні мати на увазі всі ті, котрі пишуть о справах и партіях галицьких, не оминаючи, розуміє ся, й того, що ми повніше яко інші ціхи и прямо-ваня нашої партії подали.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Урядова *Wiener Zeitung* помістила *виказ приходу з податку консумпційного в р. 1874*, уложений рахунковим департементом ц. к. міністерства фінансів. Той виказ констатує, що всього приходу з консумпційного податку в р. 1874 було о 6,935.339 зр. менше ніж в р. 1873, а именно було менше приходу податків: з пива о 1,728.920 зр., се ж значить, що зъужитковано пива менше о 2,010.372 відер в вартости 8,041.488 зр. Від вина зменшив ся податок о 513.677 зр., отже зменшилася ся консумпція о 195.314 відер в вартости 2,733,396 зр. Від мяса зменшив ся податок о 81,294 зр., отже консумпція о 6,401.100 фунт. в вартости 1,280.220 зр. Від збіжа (пшениці, жита, вівса, проса, кукурузи и муки з них) зменшив ся податок о 451.679 зр., отже консумпція о 3,226.421 мір (метців) в вартости 13,712.289 зр. Наконєць від цукру зменшив ся податок о 3,337.207 зр., отже консумпція була менша о 7,416.014 сотн. в вартости 126,072.238 зр. Ті цифри свідчать вимовно о страшнім упадку добробыта Австрії; не тільки заможні класи, але ціла людність, видко, діткнена сильно економічною нуждою; атже ж хліб и мясо не суть предметами люксусовими, без котрих мож обійти ся!

Щоби той луждений стан у найближшій будучности мав поправити ся, на те нема ні найменшої надії. У минувшім році бодай досить добрі *жнива* піддержували убогу людність монархії; на сей рік и в Долитаві и в Угорщині заповідають лихші *жнива* то з причини довгої посухи то декуди з причини розливів, градів и т. и. Спекуляція зараз пустила ся тут на гру; в наслідок того вже тепер ціни збіжа значно пішли в гору.

Лихі *жнива* для хліборобів суть, особливо в Галичині, добрими *жнивами* для *лихварів-жидів*. Але не тільки найнизша класа людности терпить у нас від сих пявок. Недавно „І. загальне стоваришене урядників австр.-угорської монархії“ видало брошуру п. и. *Das Beamtenelend in Galizien*, в котрій в страшних образах представляє нужду галицьких урядників від жидів-лихварів и жадає помочи від ряду. Одн судовий процес такого лихваря-жиди у Відни звернув на се лихо увагу и Віденської пресси. Галицькі суди, котрі перше якось не вміли собі ради давати з лихварями-обманщиками, зачали тепер трохи енергічніше до них брати ся, и кількох таких злочинців засуджено на більший або менший арест. Тепер же підняли галицькі жиди страшенні крики и нуж писати скарги до міністерства, що в Галичині переслідє ся страшно *die verfassungstreuen Elemente!* Міністер справедливости п. Глязер мав справді в наслідок

подана посла д-ра Генісмана, що був колись адвокатом у Львові, видати окружник до галицьких судів, в котрім жадає від них оправдання поручає їм строгу безсторонність. Ми, знаючі галицькі відносини мабуть ліпше від п. Глязера, гадаємо, що интерес справедливости и гуманности вимагав скорше завізвати галицьких прокураторів и суди до докладнійшого висліджуваня и острійшого караня обманств лихварів...

Змова робітників в Берні вже якби скінчена. Робітники відступили від свого первісного домаганя нормальної тарифи для всіх робітників, за те деякі фабрики, котрі менше платили ніж инші, підвищили платню. Страту, яку зазнали фабрики через змову в протягу 5 неділей, обчислюють на 960.000 зр.. а страту робітників 110,000 зр.

Між Австрією а *Румунією* заключена *конвенція торговельна*, котра має бути користна для обох сторін, особливо ж для Угорщини. Инакше однако задивляє ся на тую конвенцію румунська опозиция, котра дуже остро виступила против неї в парламенті; між иншими й задля того, що сею конвенцією вастережено зненавидженим жидам в Румунії право купчити и стало осідати.

По виборах соймових в *Угорщині* наступили зараз и вибори до сойму *хорватского*. Як в Угорщині перемогла зовсім партия рядова, а національна опозиция поражена (голова сербської опозиції и редактор „Застави“ Мілетіч не вибраний), так в Хорватії перемогла партия уміркована, бажаюча жити у згоді з Угорщиною на підставі послідієї угоди з нею; голова ж опозиції, Макавец, котрий домагав ся все нових уступок від Мадярів для независимости Хорватії, упав в своїм виборівім окрузі, де передше вибір его переходив майже одногolosно.

Справи заграничні.

Сего літа відбувають ся многі *звізди монархів*. Ми вже доносили о звізді цісаря Франц-Йосифа з королем Італії и о приїзді царя и короля шведского до Берліна. Відтак ще відбув ся звізд цісаря російского и австрійского в Чехах, звізд цісаря німецкого и австрійского в Сальцбургу, приїзд короля Швеції до Росії; вже й не згадувати о іздах инших членів пануючих домів німецкого, англійского, австрійского. Результатом тих звіздів вважають нове скріплене союзу між Австрією, Німеччиною и Росією.

В *Німеччині* в найновійшій часі опозиция католиків трохи ослабла; декотрі католицькі єпископи піддають ся церковним уставам пруским. Сполучена з католицькою опозицією опозиция партикулярнична не устас в борбі против централізаторских тенденцій Прус, однак без видимих результатів: недавно в виборах до баварского сойму т. зв. патріотична партия узискала вправді більшість, однако лише двох голосів; не буде отже, здає ся, могла звалити теперішнєго ліберального міністерства. За те партия конкерска, давнійше головна підпора Бісмарка, стала дуже ояльно в своїм органі Kreuz-Zeitung против кн. канцлера виступати, закидуючи єму, що він, ще з давнійших часів зьобовязаний жидівскому банкерови Бляйхредерерови, віддав в его руки на руйну всі фінансові справи німецкого цісарства и змарнував узпокані від Французів мільярди.

У *Франції* збор народний прийняв вже нарешті, помімо опозицій ліберальної лівниці, уставу „о вольности высшего научуванія“, котра устава дає немалий вплив на ціле виховане будучого покоління церкви. Також прийнято нарешті уставу о верховних властях. Відтак ухвалено відпочине сесії народного збору в Серпню аж до Листопада. Таким способом розв'язане теперішнього збору народного мабуть не буде могло зараз наступити, а нові загальні вибори до нового збору народного не будуть могли відбутися скорше як на весну у будучім році.

Турція знов має клопіт. Між тим як розширяє свої границі в Арабії, приводячи одного еміра та князя до другім в підданство, вибухли з невияснених ще причин непокої в Герцеловніи близько границі австрійської. Чи се тільки мала ворохобня, чи з того настане більше повстанє, ще не знати; газети доносять тільки, що мешканці одної околиці розпочали борбу з Турками, видаючи оклики: „Най живє цїсар Франц-Іосиф I.“ Турція вислала вже військо, а Австрія обсадила також своєю границю.

НОВИНКИ.

— 1. Липня (19. Червня) умер в Києві профессор государственного права в Новоросійськїм університеті, **Андрій Петрович Пригара**. Покійний був родом з Полтавської губернії, скінчив університет в Києві, в р. 1868 обороняв в Києві магістерську розправу „*Опыт историческаго изслѣдованія о состоянїи городовыхъ обывателей при Петрѣ Великомъ*“, и після того дістав згадану катодру в Одесі. Надмірна праця вплинула шкодливо на сго здоровє и він після запалєня легких в 1873 р. виїхав в Італію; але й там, як и опісля до самої смерті, не переставав працювати, писав з Італії кореспонденції до „Київ. Телеграфа“ и працював коло зачатого давніше діла „*О федеративномъ строе*“, викладаючи в нїм свою найлюбійшу ідею, ідею децентралізації. Повернувши з Неаполя в Київ, умер нечаяно, не змігши докінчити того діла. Займав ся також циро елементарною просвітою народу; доказом сего невеличка єго брошурка „*о томъ какъ царь далъ крестьянамъ волю и о новыхъ порядкахъ*“ (земстві, суді). Покійний лишив по собі щирий жалє в шпироких кружках в Полтавщині, Києві, Одесі, а також у Львові, де пробував в проїзді до Італії и вписав ся в члєни „Просвіти“. Вічна єму пам'ять!

— **Греко-католическаго головного школа у Львові**. О. Качала в бесіді соймовій, в котрій поширав свій внесок о введеню руского викладового язика в т. з. гр.-кат. взорченій школі у Львові, привів слова одного члена Ради шкільної, що Рада шкільна краєва змусить місто Львів взяти утрманє тої школи на себе, а тогді, розуміє ся, право становити о викладовім язичі в ній буде мати Львівська рада мійська, отже введе язик польскій. („Правда“, пр. 12, стор. 495.) Як звісно, внесок о. Качала не був рішений а мабуть и розбираний навіть в комісії соймовій. Між тим Рада шкільна оправді сеї справи не заснилася. Недавно, по поводу нової організації шкіль народних в Галичині, видала рескрипт до президиї Львівського магістрату, щоби громада міста Львова прийняла на себе удержанє гр.-кат. головної школи. В тім рескрипті піднесить Рада шкільна краєва, що сго школу узнала за етатову, що громада

міста Львова має її удержувати після истнующих приписів, що право презентованя учителів належати-ме до громади, що належить розписати конкурс на посади учительські при тій школі, и що ціла тая організація повинна бути переведена до 1. Вересня с. р. Львівский магістрат розглядав ся в актах и знайшов акт ще з часів цісаря Іоїсифа, що на удержане тої школи признає ся Грунт, котрий нині стоїть пустою. На тій підставі Рада міста Львова на засіданю з 1. Липця постановила подати представлене до Ради шкільної, що „громада м. Львова признає ся до обовязку удержувати тую школу (тепер нічим не причиняє ся до єї удержуваня), але зі взгляду, що тая школа посідає певний фонд, хотіла-б вийти в переговори и довідати ся, якого роду є маєток тої школи. В данім разі має ся рекуррувати до міністерства.“ Так отже Рада шкільна спішить ся, щоби до зібраня нового сойму справа сеї школи була вже остаточно уладжена и щоби не міг появити ся другий раз подібний внесок як о. Качали. Тогді Русинам не позістане нічого пншого, як внести *заложеної нової школи головної* з руским викладовим язиком у Львові на кошт краю: мотпів до сьго внеску не забракне....

— **Наука и політика у Поляків.** В Червню відбували ся загальні засіданя академії наук в Кракові, в другій половині Липця з'їзд педагогічний в Станіславові, а відтак з'їзд натуралістів и лікарів у Львові. Здавалось би, що всі ті з'їзди и згромадження, в котрих брали участь самі мужі учені и педагоги, будуть и обертати ся чисто на поли науки и педагогіки, без всякої примішки політики. Однак не зовсім так сталося. Іменно на з'їзді товариства педагогічного Станіславівска польска інтелігенція виправляла дуже не в пору польскі демонстрації, повиставлявши триумфальні луки з надписами о єдности Польщі и Руси и т. и. Не обійшло ся також и на самім — в прочім не дуже численнім — зборі педагогів без вираженій довірии Ради шкільній и т. и. маніфестацій, в котрих мимо волі мусіли брати участь и рускі учителі. Час би вже раз був товариству педагогічному зрозуміти стілько, що такі маніфестації підвластних учителів для верховної своєї власти, Ради шкільної, котра має *ius gladii* над ними, не мають жадного значеня и жадного зміслу. Учителі ж Русини, належачі або приступаючі до товариства педагогічного, повинні з гори заявити, що вони застерігають ся против всяким демонстраціям товариства, котрі з цілею єго не стоять ні в якій звязи. Впрочім що наука повинна бути вільною від політки, зачинають повади пізнавати и Поляки. Так *Gazeta Narodowa* ззивала виразно, щоби з'їзд натуралістів и лікарів, на котрий з'їхало немало гостей Поляків з Росси и з Познаня, відбув ся цілком без політичних маніфестацій. Однак таж сама *Gazeta Narodowa*, як п ціла польска преса, підняла страшенний крик, коли Краківска академія наук прибрала собі в члени *г.р. Уварова* — „*Moskala*“, помимо того, що тойже *г.р. Уваров* так ліберально и безсторонно постунав супротив Поляків на археологічнім з'їзді в Києві. Так само вступила польска преса зглядом катедри географії в університеті Львівскім, коли подав ся п. Вахнянин о стипендію в цілі осягненя сеї катедри, так що справді й стипендіи н. Вахнянинови не уділено. Знов так само поступила польска преса, коли на катедру славянских язиків в Кракові сам краківский університет запропонував Русина п. Ом. Калужняцкого. Деякі газети польскі

виступили тогді навіть з доктриною, що в таких разях не повинна рішати наука, але и взгляд на політичне переконане кандидата!—З такими засадами найменше повинні виступати Поляки, котрих національність, після утрати політичної самостійности, більше має користі від польських поетів, учених и артистів (Mickiewicz-ів та Матейк-ів), ніж від їх політиків.

— Колумни „Слова“, „Руского Сіона“ (и „Рускої Ради“) все ще переповнені описанем всіляких „**миссійныхъ торжествъ**“, маючих заводити и укріпляти **тверезість** між нашим народом. Ми свою гадку про се діло висказали вже в 2-ім н-рі нашої часописи з с. р., а тепер и „Слово“ зачинає приходити до пізнання правди. От як пише оден корреспондент его: „Рух той (до закладаня брацтв тверезости) заслугував би на повне узнане, колиб наше вч. духовенство на założеню брацтва тверезости або на відправленю „**миссійныхъ торжествъ**“ не кінчило вже всеґо діла. Заведе ся брацтво тверезости, відправить ся тут або там „**місія**“, и на тім кінець, а наслідки ось які: спершу тайні, відтак явні рецидиви з подвійною силою, бо шинкарі не сплять, горілонька манить, істи на переднівку хоче ся, по роботі в поли хоче ся покріпитись, — и пиятка, спершу тайна, потім таки явна, зачинає ся впять, на ново, а оли не всюди вже зачала ся, то незабаром зачне ся; лежить бо то вже в природі річи, що, як викорениш на яким поли злое, посади або посій на тім місци добре. Але о таким садженю и сіяню ні слиху ні диху...“ Ми пригадуємо нашим місіонерам, и в загалі всему духовенству як и всім людям, котрі мають змогу на наш нарід впливати, щоби враз старали ся змінити спосіб життя нашого народу, наклонити его до уживаня здорової и посильнішої страви а закинення острих постів, підносити его просвіту розширюванем популярних книжочок и закладанем читальнь, заохотити его до ощадности, заводити громадські шпихлірі и каси позичкової и т. и.—тогді и тверезість буде опирати ся на твердім ґрунті... До лекшого ж досягнення всеґо того причинило би ся дуже багато закладане філій „**Просвіти**“....

— Дня 24. (12.) Серпня мають відбути ся в Галичи загальні збори **Товариства имени Качковского**, котре подібну, тільки ще ширшу ціль собі поставило, як „**Просвіта**“. Товариство се завязалось більше ніж перед роком, однако до сеї пори не оказувало діяльности, по части з причини, що статути его пізно були потвержені рядом, по части з причини невідповідної его організації (члени виділу н. пр. проживають кождий в иншім місци, по кільканайцять и кількадесять миль оден від другого віддалений!). Членами товариства им. Качковского суть майже виключно селяне и священники (тепер має їх бути зверх 1000); за 1 зр. річної вкладки вони мають діставати даром всі видання товариства. Перша книжочка появилась сими днями п. н. „**Съ Богомъ**“. Заложитель и теперішній голова о. Наумович в своїй відозві, скликаючій на загальні збори до Галича, указує на давні славні часи за Романа и Данила, відтак на нужду, яку тернів руский нарід від нападів татарских, а наконець на ще більшу нужду, котру терпить тепер, де „**тисячи-тисячи** родинъ рускихъ уже безъ ґрунту, служать чужимъ и въ грубахъ имъ палять, а пшеницю зъ ихъ ґрунтівъ собирає чужій и панує...“; тому взиває до борби з темнотою, котра всему тому причиною. Ми до такої борби за-

силасмо щиро-руське Помагай-Біг! — *на-коли тільки ся борба справді буде вимірена против всякої темноти и вести ся буде оружьем чистої правди и науки...*

— Дня 30. (18.) Червня положено **первий камінь під другу міську церков** у Львові при Домі Народнім. Акт сей відбув ся цілком тихо: крил. оо. Кульчицкий и Павликів відправили одвітне богослужене, п. Ковальский ударив первий камінь три рази молотком, хор бурсаків відспівав „многая літа“ — и на тім всё скінчило ся. Крім згаданих осіб було при сім акті ще лиш кілька членів „управляющего совѣта“ Дому Народного. Угольний камінь має бути положений мабуть на другий рік, як цісар приїде до Галичини. Будоване зачато офіціяльно від 30. Червня, т. е. від положення першого каменя.

— **Руский театр** під дирекцісю п-и Теоф. Романович, виїхавши зі Львова, давав представлення в Тернополи; з відтам удав ся до Борщова, відтак до Улашковець, а тепер пробувас в Спятині. Сподіваємось, що знайде всюди сердечне и симпатичне прияте, на яке щира воля и ревня праця панни директорки и членів труппи заслугоє.—Труппа п. *Бачинского* дає тепер представлення в Городку.

— **Григорияньський календар** заведений вже — в *Египті* на приказ Єгипетского віцекороля. Можна собі виобразити, як не легко прийде магомеданским Єгиптянам, котрі привикли числити після літ місячних від утечі Магомеда, тепер числити після років сонічних від різдва И. Христа! Темнота народа, давня привичка и фанатизм релігійний вельми стоять на перешкодї реформі. — Що ся реформа однако дуже хосенна, чей ніхто не схоче заперечити. Єгипет тут випередив значну часть Европи, в котрій православна и уніятска церков ще доси опирає ся поступови науки. Може Россія, котра так бажає, щоб її вважано державою поступовою, пійде за прикладом африканської держави; атже ж се діло у Россіи, в православній церкві, и в десятій части не так трудне як в Єгипті. Найбільше дає ся в знаки ріжниця між юліянським а григорияньским календарем у нас в Галичині — де святкованє двояких свят не малу шкоду приносить розвоєви економічному и просвіті краю... Кажемо се явно, хотя знаємо добре, що наші рутено-руськіє противники крикнуть на нас, що ми хочемо спольщеня Руси! Ми таких криків зовсім не боїмо ся... Однако на наших єпископів и наші консисторіи не покладаємо в тій справі ні найменшої надії. Може, як би Россія приняла григорияньский календар, то й вони б пішли за нею. А може и тогді скажуть: „Ми совєсьм не оглядаєм ся на Россію... Дайте намъ спокій съ Ростією.“?...

— Дня (1.) 13. Липця 1875 відправила ся **поминальна служба Божа за бл. п. Юліяна Гродского**, слухача філософії, в церкві рускої семінарії у Львові, за старанем товариства Дружній Лихвар. Відправою занял ся Впр. ОО. Торонський и Шюрко, а хором пп. семінаристя, за що виділ „Дружнёго Лихвара“ обом Впр. ОО. и пп. семінаристам щиро подяку складає. — У Львові 14. Липця 1875.

Від виділу товариства „Дружній Лихвар“.

До сего н-ра долучений „Додаток промислово-торговельний“.

Одвічальний редактор: **Др. Олександр Огоновский.**

В друкарні Товариства Києва Шевченка. — Під надзором Фр. Серафимов.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолнських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платить ся після тарифи.

ВГАДКА ПРО СІЧ.

Жайворонку! божа птице!
Чом так неспокійно и беш ся й літаеш?
Квиляш жалосливо, неначе шукаеш
Чогось по-під гаєм зеленим в травиці?
Не суне по небу гроза сніговиці,
Всё розкішно пахне на божій землі;
Природа цвітуча раєм віддихає,
Сміють ся болюня, а пташки усі
Щебечуть, співають у гаю-розмаю —
Якеж твое горе и темна журиця?

Одвічає птиця жалібниця:
„Ой плачу я, плачу, паду ся й літаю,
Бо мого гніздочка уже не спізнаю,
Що в нім розпираєсь погана зигзиця.
Ой так, чоловіче! Чар сили цариці
Прокинула дивом у мому гнізді
Одно из діточок, котрі вигриваю,
В непевну зозулю, що діти мої
З гнізда випихає, на землю друляє.
Порадь! мої діти в траві в повитиці.“

Жайворонку! божа птице!
Якої-ж ти ради від мене бажаш?
Коли у гніздочко небачна пускаєш
Зозуленьку сиву, чудо-чарівницю.
У друге, пташино, непевной зигзиці
В гніздочко, що звила, ти більш не пусти!
И над діточками май лучше старане!
И виростуть любі твої дікочки
И розвеселять тя звучним щебетанем —
Тому стережи ся ворожої птиці!

Квилить, плаче пташинька,
 До сонця взлітає...
 А у моїй головоньці
 Думи виростають,
 Зворушили ся, гуляють,
 Сіли й нагадали
 Про гніздо у наших краю,
 Що в степу звивали
 Запорожці; про Січ-матер,
 Про вітця старого,
 Про могили ті високі
 Шляху Дніпрового.
 Жаль збудили — и буйний
 З хати випускаю,
 Щоб пішли на луг широкий
 До Дніпра-Дунаю.
 Шарахнули, полетіли
 Горами, долами —
 Утомились и присіли
 Над Дніпра водами.
 Тихо, тихо лють ся хвилі,
 Не ревуть пороги,
 Не шумить буйний вітрило —
 Все неначе в гробі.
 У болоті закисає
 Славная Хортиця,
 Де Січ була, величная
 Козацка збройниця.
 Дике поле, що по нѐму
 Козаки ходили,
 Села різнолюдні й ролі
 И міста покрили.
 Из Орди, що тут гуляла
 И в полон люд брала,
 Навіть сліду в дикім полю
 Більше не осталось...
 Всѐ минуло, прошуміло,
 И воє забуваєсь —
 Ииша жизнь тут закипіла,
 Мало хто й згадає
 Про Січ, матер волі й слави
 Тої України,
 Про сі життя криваві
 И славні години.

А бувало, що греміли
 Славою пороги
 И лякали в семім небі
 Турецкого бога.

На вид саблі козацкої
 Польща омлівала,
 Татарва в Криму конала,
 И Москва дріжала.
 Так! — а нині по Україні,
 По свободі й славі,
 Лиш могили в степу синім
 Видні величаві.
 А Хортиця у болоті
 Кисне потапає,
 И прибіжища свободи
 Нам не нагадає.

Деж поділись? чом не встануть
 Пишні гетьмани?
 Конашевич, Остриця
 И усі Богдани?
 Горе, горе! не повстануть,
 А якби повстали
 Из руїни, що зробили:
 Ми б самі їх гнали,
 Хоч з слезами. — Запорожці
 Знали воювати,
 Та не знали й не хотіли
 Волі шанувати.
 Жили пишно, розцвітались,
 Житє гайнували —
 И в коріню необачні
 Гнили, завмерали.
 Из богатирів свободи
 Виросли тирани;
 Розбицаки поробились
 З козаків. Гетьмани
 Безталанну Україну
 Здерли, зруйнували
 И з обплюваним обличем
 Слід царский лизали.
 Тое військо, що віками
 Перед себе гнало
 Дику орду, ляцьке кодро,
 На коліна впало
 Перед жменею Текеля
 Москалів и руки
 Дало в дуби заковати
 На неволі муки....
 Вольну волю прогуляли,
 Славу всю пропили —
 И голота по-під плоти
 Ворогів пустилась

Жебрати помилована,
 Жебрати підмоги
 И гріхів тяжких прощєня
 И смерти від Бога.

И сконало Запороже —
 Осталинь могили...
 Тільки з тяжкої роботи
 Козаків лишилось! —
 „Більш нічого?“
 Більш нічого.
 „Суд страшний від Бога!“

Як ті тучі, що прорвавшись
 На землю грянуть, не лишають
 По собі лиш руїну краю:
 Так Січ з врагами упоравшись
 Україну в краю до краю
 Розвалинами завалила
 И себе під ними задавила.

Україно! ти мучениця!
 В твоїй святій, благій душі
 Кривди и мука без ваги
 Заплакали болєм пекучим
 И висадили там ирвучий
 Боляк. Він довго, довго рвав;
 Болів, палив и набирив;
 Поки доспів и провалився
 И затроїв всю кров твою
 И ненавистю й пімстою.
 А сукровиця боляка,
 Кров Січи, пімсти на врага,
 Твоя кров власная, прогнила,
 Тебе на одр твій положила,
 Одр болівни нещасная!
 Одпочивай! прийди до себе!
 Коли нового ще життя
 И слави й щастя и добра
 Тобі трудній судило небо —
 А Січ, буйна твоя душа,
 Нехай нам стане днесь в потребі;
 Нехай научить нас з життя
 Свого и доброго и злого,
 Як нам вестись. Най стереже,
 Остерігає нас від всього;
 А від *недбалства* наді все;
 Идем бо до життя нового,
 И як заслужим — так буде.

Ой, Українці! Галичани!
 Нехай на сій святій землі
 У мирі и у гаразді
 Новая Січ почнесь, повстане!
 Без буйности и без догани —
 Нехай витає, мов в яри
 По лютій и тяжкій зимі
 Благое сонечко весняне.
 Вий ся ж, гніздо нового строю!
 Витаї нам ладом и красою,
Науки праведним шляхем
 Над нашими людьми й землями!
 А як просвітиш тепло, доно
 Промінем власним люд нещасний,
 И благодаттю поглянеш:
 То загоїш всі наші рани
 И даш нам мир и волю красну —
 Устань! устань, нова Січ-мамо!

Устань! ми довгими віками
 Живцем у гріб закопані
 В гіркій розпучі и нужді
 Жили, подоптані братами,
 Безчоловічними Ляхами,
 Гірш скота, що в жидів в ярмі;
 Аж нас закликав из утроби
 Землі солодкий волі глас..
 Ми встали и в тяжку двер гроба
 Били так довго, раз-у-раз
 Воскресним громом; божим двоном,
 Що застогнала двер хорому
 И пирсли ретязі неволі;
 И вийшли з гробу ми на волю
 Голодні чести и житя,
 Спрагнені всёго, о що „я“,
 Те людске „я“ Богів все молять.

Прийді ж до нас, устань між нами
 И розсвіти ся по-над нами!
 Однак не крицею, желізом,
 Що жизнь не родить, тільки ріже;
 Не пімсти страшними огнями —
 А всіх щедрот благих водами
 Цілющими. Залий всі рани,
 Що нам завдав наш пай тяжкий;
 Але не дуй ся у гординю,
 Як ті Ляхи, що навіть нині,
 Хотяї подоптані самі,
 Не кличуть волі, кличуть панства

И пімсти, всякого тиранства
Собі, а братови підданства —
На тій, не їхній вже землі.

И наведи нас на воє красне
И мирне и всёго нещастя
Причину темную: недбальство,
Непевну буйність и зухвальство
И зависти всі хоти, всі,
Ти в нашім серцю сполови!
Осет и кукіль, весь бурян,
Що занечистив божий лан
Душі народа, очисти!
И захочуй нас до праці
— Беззавистної на палати —
Біля своей убогой хати;
И засияй нам тихим ладом!
А виведеш тогді готовий
Народ на празник — лиш не крови,
На празник мира и любові
Усіх братерских нам народів.
Підеш там не усіми в згоді,
Не відцурають оя тебе,
З обличчям світлим там підеш
И часть заслужену приймеш
Помежи вольними братами;
Устань! сляй! веди нас, мамо!

Корнело Н. Устиянович.

РІВ 1775 —

СТОЛІТНЯ РІЧНИЦЯ

зруйнованя Січи Запороскої.

(Написав Володимир Барвінський).

Борба Руси-України в кінці XVI. и в початку XVII. віку була переважно релігійна. Сусідство поганих гурд татарских викликало збройну силу козацтва. Невсипуща війна „народу християнського“ з „невірними Бісурманами“ була засновком Січи запороскої на самім далекім узग्रаничю українских земель. Січ запороска була осередком руских воєвників, школою лицарства-козацтва и найбільшою твердиною Руси-України, звідкіля виходили найкращі воєвники рускі на оборону своєї України. Задля того козаки-Запоросці вважались не тільки рідними синами Руси-України и

еднали собі широку славу на всій рідній країні, — але й надто їх слава розходиласть и по широкому світі, и королі и передові люди Польщі вважали їх великою підмогою Річи-Посполитої и обороною миру християнського.

Як же ж розпочалась в Річи Посполитій захланність латинського попівства и шляхоцтва на православну віру и сі широку владу, як стало латинство що раз більше пригнітати православних людей у всіх можливих правах: тогді звернулось козацтво в середину тих земель, котрих воно доси стерегло против „Бисурманщини“, та попробувало своїх спіс и шаблук на плечах тих, що доси безпечно розвельможились на Русі-Україні з своїми порядками и з латинскою вірою. Тільки ж и тогді ще борба козацтва була переважно релігійною, а так, як не всюди однаково перемагало латинство, як ще в початках часто и вельможні пани и міщане ставали в обороні рускої віри и гамували загани латинства — то й козачі подвиги серед краю були в початках тільки спорадичні и більше місцевого як загального характеру. Не позбулось козацтво сього характеру ще й тогді, коли стало в обороні прав самого козацтва против централізуючої власти коронних гетьманів Річи-Посполитої. Не обіймаючи всіх інтересів руского народу, не находило козацтво и участі маси народу.

Але ж не тільки одні релігійні неприятели завелись у Річи-Посполитій. Важнійша річ була в тім, що в Річи-Посполитій виробилось могуче розкіпне можновладство, що за тою силою можновладців понижала сила королівська и пани-вельможі не тільки на сеймах и сеймиках становили права и порядки після свого інтересу, але й у своїх маєтностях на своїх територіях ще в більшій мірі и по-за границями сих шляхоцких прав и статутів становили свою шляхоцку волю єдиним правом над поселянами.

Визволитись из сього панского гнету, від цілковитого закріпощення шляхтичами, и скинути з себе сі невольничі кайдани наложені шляхоцкими порядками суспільного житя в Польщі — було найбільшим бажанєм, найбільшим інтересом цілого народу руско-українського. Се була найважнійша причина, що підіймала руский народ до повстаня против Польщі.

Треба було відкликатись до сього загального інтересу народнього, треба було стати в обороні всіх сих знехтованих прав народних, щоб здійяти усю масу народа и запевнити собі загальну підмогу.

Вчинив се Богдан Хмельницький закликаючи своїми універсалами весь народ руский до повстаня против Польщі, обіцюючи ви-

гнати на все панів з України и розтягнути козацкі права на ціле посільство, що стілько ж значило як визволене усіх поселян з тяжкого підданства. Ось тому то ні разу ще не підійнялось стілько народу за козаками, ні разу ще не зняла ся така страшна сила против Польщі, и ніколи ще так широко и з таким запалом не розширилось повстанє. Польща не встояла против такої сили и скоро покорились вельможні пани перед своїми давнійшими підданими. За Хмельниччини, хоч не на довго, з'єднали ся інтереси козацтва и цілого руского народу, з часів „батька“ Хмельницького лишилась незатерта память славного лицарства-козацтва в усіх частинах Русі-України и виробилась найбільша популярність „лицарів-невміряк“ між руским народом.

Але ж не сповнилась обіцянка „батька“ Богдана, не сповнились и надії, що скоро вирости між народом. В Зборівскім а опісля и в Білоцерковскім трактаті забезпечено и розширено права козацтва и православної віри, надано привилегії гетьманам, але про визволене закріпощеного люду, про усунене панского гнету и шляхоцкого ярма не згадано ні словом. Ось и не за довго стали вертатись пани-шляхтичі на свої маєтності та давні порядки під оком гетьманским та дозором козацким наново заводити. Але ж не того доживавсь руский народ після славної боротьби. Тяжко було повертатись у давні пута після кривавої війни за вольную волю: не на те кидалось посільство у ради козачі, щоб вислуживши цілу кампанію допомогти панам-козакам до панованя а самим віддатись у неволю панску. Задля того почались нові насилля и напади на панів, що поважились засісти давним порядком у своїх маєтностях и заставляти народ у нові пута. Мимо заключеного миру починає ся партизанська війна черни и поодиноких козацких відділів против панів, бо „знай Ляше: по Случ наше!“ кричала чернь и чернечі козаки. Тільки ж „батько“ Хмельницький став тепер зивати до понеханя сих напастей на панів, та казав піддаватись воли панских порядків. Оттогді то побачив народ, що ёго вивели в поле, що Зборівскі та Білоцерковскі трактати не склались в користь народу а на безпеку панів и козаків, що тисячі народу боролись не за свої права, але за розширенє прав козацких. З того часу що раз більше змагалась невіра народу до гетьмана, колишнього „батька“ стали проклинами проклинати та за новим гетьманом покликати, стала й охота до козацкої війни між народом що раз більше потухати. Коли ж ще з польської сторони не можна було впевнитись тривалого супокою и намість усуненя непорядків анархія що раз змагалась и здало ся аж до гетьманської булавни

добералась а й надто ще Кришці своїми загонами по Україні тяжкого лиха народови наносили, — оттогді надумавсь старий Богдан Хмельницький віддатись у протекторат Московского царя.

Р. 1654 піддалась козацка Україна протекторатови Москви під слідующими головніишим вимінками: 1. Привилеїї надані королями польскими мають бути свято доховані; 2. Цар не буде мішатись в внутрішні справи адміністраційні и судові, позіставляючи козакам їх власні права; 3. Козацкого війська має бути 60.000, а в часі війни може гетьман стілько зібрати війська, скілько зможе удержати; 4. По смерти гетьмана вибирають козаки нового гетьмана без впливу царского; гетьман може приймати заграничних послів, тільки має об сім увідомляти царя; 5. В війні з Польщею и Татарами можуть козаки заховати нейтральність; 6. Царські воєводи мають пробувати в Києві але не мішатись в справи козацкі; уряди не можна віддавати Москалям; 7. В потребі має цар прислати посилки на просьбу гетьмана, котрий ними верховодити має; 8. Шляхта задержує свої привилеїї и права и виберає своїх урядників.

З поміж трёх кандидатів протекторских: Польщі, Москви и Турци — Москва найбільші подавала надії доброго протекторату, а то раз вже для того, що була православна, а в друге и для того, що доси ще нічим не далась в знаки ні українському народови ні самим козакам. Заприсяжені обіцянки одновірного царя могли задля того уважатись яко велика порука самостійности козаків и України.

Годі тут говорити про симпатіи або антипатіи народні. Переяславский акт з р. 1654 був дипломатичним ділом козацтва, а не ассимиляцією двох народів, до чого недоставало найконечніиших умовій т. є. самовіжої волі народнєї. Сей Переяславский акт був ділом політичним забезпечуючим Хмельницкому гетьманство, козакам більші права а народови віру православному з більшою порукою, як того можна було сподіватись по Поляках або Турках серед тогдішних обставин.

Чи на добро вийшов новий протекторат для України и для козаків — на те найлучше відповісти фактами. Акт Переяславский не був нічим иншим, як тільки новим скріпленем прав козацких а залишенем прав народних. В статях Переяславских так само мало т. є. нічого не говорить ся за долю закріпощеного народу, як и в Зборівским и Білоцерковским трактаті.

Ось чому не получшала доля України и після Переяславского акту. Народ не бачив ні Зборівского ні Білоцерковского трактату ні статей Переяславского акту. Він бачив тільки події, що виходили після сих актів, а події були для народу сумні, невідрадіні. Розвельможене козацтво переймалось духом то шляхецким то навпослі

боярским и не прийнявши душею и тілом народнёго идеалу за часів Богдана Хмельницького — не могло тим менше опісля станути виразом того идеалу. За козацкою старшиною плодилась козацке можновладство, що гонило за маєтками, почестями и ласками.

Русь-Україна стає ся полем неустанної борби трёх сусідів о панованє над Україною. Москалі, Поляки и Турки, а разом з ними відповідні сторонники між козаками на взаводи торгують ся по сєгобїчній Україні и вкривають її кістями та поподом*). Народ переселює ся на тогобїчню Україну, де була велика просторонь

*) Наводимо тут опис стану України після „руїни“, коли вже Україна сєгобїчна знов почала залюднюватись. Московский священник Иван Лукьянов так описує сумний стан сєгобїчній Україні: „И поодохомъ (з Павлочи в Немирів) въ степь глубокую; и бысть намъ сіе путное шестіе печально и уныливо. быше бо видѣти ни града; ни села; аще бо и быша прежде сего грады красны и нарочиты селы вѣдѣнемъ — во нѣшѣ точю пусто мѣсто и вецезляемо, не бѣ видѣти чловѣка. Пустыня велия и звѣрей множество: козы дикіи и волки, лоси, медвѣди. Нынѣ же все разовсвано да разорено отъ Крымцевъ (чи тільки?). А земли зѣло угодна и хлѣбородна и овощу всякого много: сады что дикій лѣсъ: яблоки, орѣхи положекіе, сливы, дули, — да все пустыня; не дадутъ собаки Татаре населиться: только населятєя селы, а они собаки, пришедъ, и разорятъ; а вѣдѣхъ людей въ половъ поберутъ. *Не юстрину ту землю називать змѣтѣю*, понеже всего много на ной родитъ ся. И поодохомъ тою пустынею пять день, ничто же видѣхомъ отъ чловѣка. (Гл. Антоновичъ: Послѣдній вр. к.) — А літописецъ Величко ось як описує Україну тогочасну: „и прохода тогобочную иже отъ Корсуна и Бѣлой-Церкви, Малоросійскую Украинну, потимъ на Вольны и дадѣй естранству, видѣхъ многіе грады и замки безлюдніе и пустые; ваяы, негдѣсь трудами людскими аки холмы и горы вышпаніе и тилько звѣремъ дикимъ прибѣжищемъ и подвореніемъ сущи. Муры зась, яко то: въ Чолганскомъ, въ Константиновѣ, въ Бердичевѣ, въ Збаражѣ, въ Сокалю, що тилько на шляху намъ въ походѣ войсковомъ лучились, видѣхъ сдни малолюдніе, другіе весьма пустіе, разваленіе, къ землѣ прилинувшіе, зацѣпеніліе, испотребнемъ биліемъ заросліе и тилько гнѣздящихся въ себѣ змієвъ и разныхъ гадювъ и червей содержашіе. Поглянувши наки, видѣхъ просторніе, тогобочніе. Украинно-Малоросійскіе поля и розлегліе долины. лѣсы и обширніе сады, и кравіе дубравы, рѣки, ставы, іезера — запустѣліе, мхомъ, тростіемъ и непотребною лядиною заросліе. И не всеу Поляки, жалѣючи утраты Украины оная тогобочній, раемъ свѣта цолюкого въ своихъ универсалахъ ся нарицаху и провозглашаху; понеже оная предъ войною Хмельницького, бысть аки вторая земля обѣтованая, медомъ и млкомъ капающая.“ (Лѣтописъ Величка Т. I. ст. 4 — 5).

Тільки ж не одні „собаки Татарє“ так опустошили Україну. Як мало Росія дбала про долю України, виходить ясно з договору Росії з Турцією р. 1681, котрим Росія обовязалась „від Києва до Запорог по обі сторони Дніпра городів и городків не ділати“, и з договору Росії з Польщею 1686, котрим постановлено, що збудені міста від місточка Стаєк вниз Дніпра, именно: Ржищів, Трехтирнів, Камів, Люшні, Соколяки, Черкаси, Боровиця, Бужин, Воронків, Крилів и Чигрин, мають остатись *пустини* так як були. А р. 1700 жадав ще російський рід, щоб нагадати шляхці сєй договор в р. 1686 !!!

незаселеної и нікому неналежної землі. Втеривши надію прогону панів по-за Случ, шукає народ своєї волі на Задніпрянщині, де ще не бачив ні польського шляхтича ні могутчого арендатора. Інші ж поселенці як змога ратують ся від панської нахаби, то втискаючись між козаків, то збираючись у гайдамацкі шайки, щоб мстити своєю кривду на своїх кривдителях.

Але й в той спосіб не найшов народ український своєї волі. Тогобічня Україна скоро залюднилась новими осадниками, слобожанські землі попались в дарі старшинам козацким а за ними повернула давна неволя. „Гетьман пороздавав старшині маєтності,“ говорили бідолашні, „а старшина, поділившись нашими братами, позаписувала собі и своїм дітям в вічність и тільки що ще до плуга не запрягають, а там вже як хочуть так повертають наче-б своїми невольниками*.“ Як сказано, старшина козацка вбившись у маєтки не далеко відкотилась від польської шляхти. А надто ще й приступ посполитим людям у козаки зборонено. И знов нічого не позіставало закріпощеному людови, як тільки підійматись на своїх панів. Ось и здійняли ся (1686 р.) чернь-козаки и мужики на своїх панів, та не тільки панів, „не тільки арендаторів, але й інших людей и крамарів беззупині брали и маєтки їх між себе розшарпували, а декотрих и самих на смерть забивали и різні збитки и мордерства над ними вповняли.“

З другої ж сторони козацкі гетьмани старають ся відграничити козаків від простолюдців, наказують козацким полковим старшинам втягати в полкові „компути“ міщан и тяглих людей и тим способом перегороджують перехід закріпощених у вольні люде.

Непорядки, що викликали криваве повстанє руского народу, не переставали а ще більше змагались після прилученя України під протекторат Московского царя. Живі події ясно доказували, що Москва не задля добра самої України стала єї притектором. Москва саме тогді перебувала тяжку кризис и видобувалась в європейську державу. Відірване України від Польщі було смертним ударом для Польщі, але прилучене України до Москви яко самостійного краю ніяк не сходилось з московскою політикою. Козаки мали помагати Москві у руйнованю сили Річи-Посполитої, и тим велику чинили вприслугу царя Московским. Тільки ж скоро почала Москва

*) Державні земель (дідичі и їх посессори) мали не тільки право до землі и до ужитків, але також потягали простолюдців до роботи: „до правования греблі, до вожснї дров, до кошения и пританя сіва и до інших своїх потреб.“ Крім того давали простолюдці „державцям“ значний чинш в грошах, часть щорічного збору хліба „оселіщину“, десятину від худоби, и різні данини від виляких плодів.. (Гл. Антоновичъ: Послѣднія времена козачества etc. Кієвъ 1868.)

переиначувати Україну на свій лад. Велика сила гетьманів и неограничена самостійність козаків мусіли підпасти великій переміні. Ся переміна скоро наступила, як тільки почула Москва свою перевагу над Польщею. Вже за Юрія Хмельницького (10. Жовтня 1659) ограничено власть гетьманську, порозсаджувано по Україні густі гарнізони московські и московських бояр, ограничено свободу козаків в виборі гетьмана и наложено нові тягарі.

Андрусовским договором (1667) поділено Україну між Москву и Польщу. Роз'єднанє України освящено межинародним трактатом, а тим часом Дорошенко, не вбачаючи добра ні з одної ні з другої сторони, підіймає непопулярну гадку турецького протекторату, щоб поєднати роздерту сусідами Україну. И знов настає новий склад козацких партій, знов розпочинає ся нова боротьба з новою комбінацією. Вийшло на те, що співано у піснях:

Ой тепер наші славні Запорожці
 Та у великому жалю;
 Що не знають, кому покорить ся
 И яковому царю.

Вслід за сим висиленєм Руси-України никне що раз єї самостійність, значіне гетьманів и сила козацтва. Кожда вижебрана булава у престолу царского приносить що раз більше ограниченє автономії України з сторони царского ряду. При гетьмані Самойловичу відійнято гетьманам власть судову над козаками, заборонено зноситись з сусідами и всі листи наказапо відсилати царєви. Козаки не будуть мати на дальше участи в дипломатичних умовах а тільки царским рескриптом завідомляти-ме ся гетьмана о пунктах дотичаючих козаків. Гетьманови зборонено подавати збройну поміч и находити сусідські границі. Так що раз більше викла сила гетьманів и цілого козацтва, аж поки після упадку Мазепи зовсім не обезвладнено гетьмана установленєм „малоросийскої колеїї“ р. 1722. Малоросийска колеїя, зложена під резиденцією росийского Генерала з трьох штабових офіцирів и трьох старшин Генеральних, рядила цілою „Малороссиєю“. зносилає з сенатом у Петербурзі и видавала роскази гетьманови. Послідний гетьман Кирило Разумовский, любимець цариці Єлисавети, виведений в графи, був посліднією тінею славних колись гетьманів. Маніфестом Катєрини II. з 10. Листопада 1764 опорожнено уряд гетьманский на Україні по всі часи. Так скінчилась славна „Гетьманщина“. Автономічна колись Україна сталає зовсім підвладною провінцією Росії. Хто не зміг виказати свого права козацтва, мусів поступати у послільство с. є. у кріпацтво. Росія, відбираючи автономію України,

завершила сильною рукою централізму закріпощене народу.

Разом з упадком Гетьманщини хилив ся и сам народ до упадку. Коли козацтво не змогло трівало підійняти загального інтересу народнього с. є. визволення цілого народу з під власти панів и панских порядків, — то народ мусів сам як мога боронити сього інтересу свого. Велике число козаків, що зняло ся до війни за Богдана Хмельницького, мусіло навпослі зредуватись після заключених з Поляками трактатів. Колишні козаки мали знов повертати у панский послух. Їх доля не мала получпати після здобутої перемоги над Поляками.

Ось чому ще за часів Хмельницького починають ся напади на панів и панські маєтки вже не з сторони самого козацтва, але з сторони самого народу під ослоною и підмогою козацкої черни. Мимо заключених трактатів з польськими королями народ на ново підіймав ся в обороні своїх прав, як тільки пани стали назад повертати на Україну и наново заводити свої давні порядки. Коли ж ті повстання „черни“ оказують ся дуже слабими и не можуть обійняти цілої України, то причина сього не в ослабленю почуття самостійности народу и його бажання видобутись на волю, але в тім, що гетьманське (у реєстри списане) козацтво не бере уділу в тих повстаннях. Сам гетьман взиває поспільство до послуку панам и забороняє козакам спомогати неслухняний народ в дальшій борбі з панами. Повстане поспільства, лишене збройної підмоги козацтва, вже тим самим мусіло прийняти недисциплінарний характер гайдамацкий и розбитись в партизантку.

Крім того починає ся переселене народу на Західню Україну, де ще були вольні землі без утяжливого панювання панских порядків. Скоро тільки було можна вибитись на волю одною зміною оселення, народ український охочо лишає непевну боротьбу з панами и переходить у великій масі на Західню Україну. Правобічна Україна що раз більше видюдняє ся, а тим самим и опір народу против панів в правобічній Україні мусить що раз більше слабнути. Так бачимо, що відступництво козацких гетьманів від властивої справи народньої, можливість визволитись з під панского гнету через переселене на Західню Україну а наконець и иснуванє козацтва и Запорозжя, що періодично чимало абсорбувало незадоволених сил з поміж поспільства, не дозволяли сконцентруватись поспільству до вибитийшого и загальнийшого опору против панству.

Не тяжко було б доказати, що народ український мимо того розстрілення своїх сил невтомно рвав ся до свого идеалу: до повної волі и рівноправности. Доволі буде вказати на такий об'яз, як борба полковника Семена Палія з шляхтою. Зайнявши Хвастів, Семен Палій без помочи а навіть против волі гетьманскої закладає перші почини зреалізованого идеалу народу руского. Семен Палій невеликими силами воює и проганяє польских панів и звільняє поселян від підданчих повинностей. Мимо тяжких перепон Хвастівщина змагає ся силою, людністю и добробитом. Визволені села витають Палія як свого спасителя, а слава ёго живо розходить ся між народом и творить ёго найлюбійшим героєм народним. В протягу кільканайцяти літ (1684—1709) Семен Палій з'явив перевести малими силами в малім об'ємі (бо тільки в землях Білоцерковського полку) те, чого не з'явили козацькі гетьмани осушити в протягу кількох віків при помочи цілого народу. Хвастівщина являє ся мініатурою зреалізованого идеалу руского народу. Але панські интриги, підступ Мазепи, ёго дух шляхоцкий и честолюбивий знищили усю працю Палія и закінчили почате діло ссилкою Палія у Сибір. Тож и не диво, що народня поезия так симпатично оспівує Семена Палія и так жадібно тужить за своїм справдішим героєм.

Такі появи жизненности руского народу появлялись в менших розмірах и по інших сторонах Руси-України. Тільки ж треба памятати, що тогочасні обставини зовсім противились повному розвоєви идеалу рівноправности и волі, який був головною ознакою політичнёго жита руского народу. Упадок Польщі ще задалегідь не був унадом шляхецкого строю суспільности, а Россія задля свого державного складу була сильною підпорою панованя дворянства над поспільством. Атже ж, як сказано, Россія довершила власною рукою закріпощенє люду. Серед такого сусідства не міг руский народ осягнути свого идеалу, бо потерявши свою висшу верству на користь Роснії и Польщі, зруйнований у своїм матеріяльнім добробіті не міг ні-з-відки зачерпнути нових сил цивілізаційних до піддержаня свого первістку.

Ось тому являє ся Гайдамаччина вже тільки (1768) послідним кривавим вислєнєм руского народу за свое сутя, послідним страшним протестом народу против наложених кайдан неволі. — Се була послідня сцена довговікової боротьби самого народу за свою волю.

*   *   *

Який же уділ брало Січове козацтво у тій борбі руского народу з своїми ворогами?

Як сказано, Січ була мілітарною школою Руси-України. Сперва утікали у Січ всі прослідовані, незадоволені и покривдені, щоб жити на волі та відомстити свою кривду на тяжких ворогах. Хто не міг поміститись між городовими козаками, хто не міг погодитись з своїми панами и тяжкою на них палав пімстою, хто втерпав надію на своє добро загарбане панами, — той втівав у Запороже між бездомних козаків-Запорожців. Воюючи з Татарами и Турками, випасаючи свої стада на непроглядних степах, торгуючи по Дніпру між Кримом а Україною — козаки-Запорожці мали забезпечений бит и вважали себе споконвічними панами тих непроглядних земель, що їм тільки одним були відомі, над котрими тільки вони вміли панувати и против ворога забезпечатись.

Склад самого товариства, положенє Січи, неустання майже війна — все те разом витворило зовсім відрубний характер Запорожців великої завзятости, неустрашеної смілости и гордої самостійности. Висуючись у Запорожці все забував козак, не забував тільки своєї України, своєї віри и своїх панів-кривдителів. Вирікаючись усєго, Запорожець не вирікавсь тільки своєї волі. Шляхоцтво було нобілітациєю маєтних, запороске козацтво нобілітациєю заслужених.

Ось тому було Запороже гартом духа українско-руского народу, огнищем волі и підмогою воюючої України. З первих часів зістав Запороже в неустаннім контакті з Україною в єї боротьбі за волю и самостійність. Перші гетьмани являють ся запороскими учениками и операють ся на авторитет Запороскої Січи. З Січи, як би з живущого жерела, випливають нові сили, нові подвиги, нові зятяжці Руси-України.

Коли ж навпослі закипіла, так сказати б, домова війна між козаками и козацкими гетьманами, кождий претендент до гетьманскої булави старає позискати для себе Запорожців, вважаючи на їх силу и вплив моральний. У всіх важійших подіях вікової боротьби Руси-України мають козаки-Запорожці велику иніціятиву або немало-значний уділ. В Січовому коші гомонить слава Руси-України, але й чути там болі и стони руского народу. И навпослі, коли вже городове козацтво розвельможилось панами-державцями по Україні, Запорожці споконвіку демократичні недобрим оком глядять на панів-козаків городових. Скоро по Україні шідіймають ся гайдамацкі шайки пліндруючи маєтки панські, Запорожці то явно то крадькома беруть уділ в тих партизантках. На чолі кождої шайки являє ся

козак-Запорожець, а бодай кождий проводир хоче бути Запорожцем, наче б усе, що походить з Запорожя, було усвящене в очах народа и мало який висший авторитет.

Ось и зрозумно стане, чому Запорожє, хоч відгороджене широкими степами від Русь-України наче остров серед татарского моря, не тратить ніколи свого народнєго характеру, по всі часи остає ся в живих взаєминах з Русю-Україною, и чому козаки-Запорожці у піснях народних знаходять так велику симпатію и являють ся такими любими героями народними*).

Запорожці як и козаки в загалі мали двоєке значіне. Січ и козацтво були твором конечности. Положене краю, неустанні напади азиятицких горд и безсильність державної власти в Річи-Посполитій мусіли викликати таку добровільну (самохїтну) оборону краю, яким було козацтво у першій своїй почині. Так оборона краю як и цілої східної часті Европи від напливу азиятизму становить велику заслугу козаків в культурній исторії світа. Як скоро ж проминула потуга горд азиятицких и Туреччини, що лякали цілий світ цивілізований загладою, як скоро упала сила сеї антицивілізацийної потуги, козацтво яко оборона против сеї потуги мусіло статись и дійсно сталось злишним анахронізмом. Упадок Січи и Козацтва цілого був в тім згляді конечністю, котра нікому ніякої шкоди не могла принести.

З другої ж сторони Запорожє и козацтво так гордове як и низове було обороною Русь-України против єї ворогів, а то вже не тільки азиятицких але й передо всім неазиятицких. В тім згляді було козацтво обороною самостійности Русь-України, єї волі, єї прав и гісторичного посланництва против чужосторонним європей-

---

*) На славу Козаків-Запорожців належить піднести одну дуже важну річ. Манієстом Катервини II. в 14. Грудня 1766 оголошено замір уложєня нового кодексу законів для Росції, „Нового Уложєнія“. На се завізано депутатів усіх „сословій“ до уложєня коміссії, котрій поручено б уложєне сєго великого діла. И Запорожців візвано, щоб вислали свого депутата. Запорожці вибрали двох депутатів и дали їм інструкцію, чого мають домагатись від сеї нової кодифікації. Між иншими наказано депутатам домагатись догвердженя „прав и вольностей прежних, наданих від королів Польских и князів Литовских и потверджєних Российскими Государями *войску Запороскому, народу Малороссийскому, духовному чину и шляхетству* и шоби вони внесєні були *особно* в Генеральне Собраніє ку вічній памяті“. З того виходить ясно, що Запорожці ще в самі послідні часи мали почутє своєї належности до (мало-)русского народу и почувались до оборони прав цілого народу (м.-)русского. О скілько те почутє самостійности Запорожців вплинуло на постановленє зруйнованя Січи — инні для браку матеріалів дотичних самого зруйнованя Січи не дасть ся докладно означити.

ским змаганням. Сам факт, що и в борбі Руси-України з єї неазіатичними ворогами прийшло до повного з'єднання інтересів козацтва з інтересами цілого руского народу, свідчить довідно, що козацтво (так городове як и низове) було питомим твором историчного духа народнєго, огнищем єго політичнєго життя, новим об'явом державности руского народу.

Трагічна история нашого народу виказує, що се зіллєне (з'єдентифікованє) інтересів козацтва и цілого народу не довго трівало, що-раз розділялось и ріжнило ся, аж поки наконець не витворилось в три відрубні прояви: городове козацтво перетворює ся в клясу панів, січове козацтво задержує тільки характер пограничної міліції, а решта руского народу остає ся крєпаками.

Складати вину за витворенє сєго стану річей на одно козацтво, а ще більше на Січ Запороску — значило би обвиняти частину за цілість. Виводити з сєго стану річей неживотність руского народу и єго неспосібність до державного життя — значило би запізнавати правдиву историю и незаперечимі факти, нехтувати вікову боротьбу и не узглядняти географічного и межинароднєго положеня краю. Плакати задля сєго стану річей — значило би грішити против конечности историчного розвою и против животности самого народу.

Можемо сміло сказати, що витворенє сєго стану річей (панства, мілітаризму и крїпацтва) зовсім не було питомим плодом Руси-України а плодом єї сусідів-протекторів. Польща була вже так пересякла, так чутка від розховстаного панства-шляхоцтва, а Москва-Россия так була умаєна царским деспотизмом, дворянским лизупством и панско-боярскою захланністю, що Русь-Україна, висилена и спустошена віковою борбою, відгята навкруги від цивілізованого світу зліп'єрєпованим шляхоцтвом, боярством и диким татарством, шйак не могла очистити свого народнєго идеалу від грязи, що з усіх сторін пасувалась на єї землі и обліпляла єї власних синів. Скоро Україна не змогла після Хмельницького остоятись о своїй силі а мусіла шукати протекторату, — то упадок самостійности мусів спровадити образ життя або з давної Польщі, або з Москви або з Туреччини. Іншого виходу абсолютно не мож було виждати.

За Богдана Хмельницького рішилась доля Руси-України. Хмельницький, відкликавшись до загального інтересу цілого руского народу, з'єумів здійснити против Польщі невидані доси сили и переміг сим загальним інтересом народним новосвітнєго життя людского

специфічний інтерес шляхоцкий середньовічного строю. Шляхта поклонилаь и мусіла поклонитись перед цілим народом.

Як же ж небавом через нерозум Хмельницького знов станув по одній стороні шляхоцко-польський інтерес, а по другій знов тільки шляхоцко-козацький інтерес, побіда мусіла остатись по тій стороні, де була сила державна. По тій стороні ставала однолита організаційна сила державна, по сій дерлось козацтво з чернею и простолюдцем. Се було конечним упадком Руси-України. Після сёго кроку Хмельницького вже ні протекторат Москви, ні протекторат Туреччини, ні поміч Шведів не могли видобути на верх первісного идеалу народнёго підійнятої Руси-України. Русь-Україна добивалась завчасу идеалу новосвітнёго житя: рівноправности и висвободження поспільства. Скоро Русь-Україна не могла твердо стати цілою своєю силою на сім идеалі — до чого тільки зуповна самостійність могла допровадити —, Русь-Україна не могла осягнути сёго идеалу вже ні через Россию ні через яку иншу державу, бо тогді ще ні в одній сусідній державі не перемагав а навіть не здіймавсь сей идеал вольности цілого народу, рівности усіх обивателів.

Після сёго стане ясно, чому кождий тямущий чоловік чути-ме великий жаль за сим упадком Руси-України, але не пожалує ні упадку козащини ні зруйнованя Січи (Січи и козацтва с а м и х п р о с е б е).

Тільки ж сим ще не сказано, що належить одобрити знищене автономії Руси-України и зруйнованя Січи царськими порядками. Повільний акт знищення автономії України и зруйнованя Січи являє ся не инакше, як тільки яко звичайний акт самовільного завоєваня, насильного нищення, межинароднёго недодержаня договорів, — котрий тут о стілько сужнійший, що лучить ся з ним підступ, віроломство и цілковита деморалізация пануючих сфер.

Одобрити сей самовільний акт зруйнованя автономії України и Запороскої Січи значило б стілько, що признати право грубої сили в житю межинароднім, освятити віроломство и безправа назвати правом. Ті, що знищили автономію України и самостійність руского народу та зруйнували Січ Запороску, далеко ще не були апостодами новосвітнёго житя народів и не могли поставити такого идеалу, за який боров ся руский народ.

На сам акт зруйнованя Січи можемо зовсім об'єктивно глядіти. В часі зруйнованя Січи — автономія України вже давно була знищена. Русь-Україна не задержала тогді вже ні крихти своєї самостійности, а Січ Запороска, хоч би була и дальше истнувала,

так само мало помогла б була пропашій автономії, як и саме зруйноване Січи.

Коли не можемо ніяк одобрити навіть акту зруйнованя Січи, то чинимо се передовсім зі взгляду на честь народу. Як небудь піймати річи, а заперечити не дасть ся, що зруйноване Січи було самовіжим закінченем нищення посліднєго відтинку автономії України. Руйнувала Запороску Січ та сама рука, що систематично знищила протекторску самостійність України, запевнену грамотами и присягами російських царів и цариць, почавши від Алексія Михайловича аж до Катерини II. Зруйновано Січ не тільки задля єї злишности, але й найбільш задля того, що козаки-Запорожці, твердо обстаючи при своїх правах, голосно и невтомно нагадували Переяславский трактат, царські присяги и царску поруку самостійности не тільки самої Січи, але и цілого „Малорусского народу“, що дальше козаки-Запорожці до послідних часів брали участь в подвигах народу руского, и все таки могли ще мати симпатію у народу. Все те чинило Січ-Запорожців не тільки злишними але, що більше, небезпечними для централізуючої власти. Не можемо дальше одобрити акту зруйнованя Січи и зі взгляду на сам спосіб виконавця. Що стає ся анахронічним и злишним, що нидіє само собою, те можна усунути и без підступного коварства и неусправедливленого насилля. Кілька місяців перед зруйнованем Січи впевила ще цариця Катерина запороских депутатів, що приверне Запорожцям їх права; ще недавно писав Потежкин, головний мотор зруйнованя Січи, до кошового Запороского підхлібляючі листи и просив гостинця пишучи: „будь ласкавь, батьку, пришли миѣ гарнаго татарскаго коня, чтобъ козаковать годился“ (21. Червця 1774). А вскорі потім ті самі голови мотивували зруйноване Січи: гайдамацтвом и нападами на „наших любих сусідів“ Поляків и Турків! Козакам-Запорожцям заневняв Текелій зуповну безпечність, але після добровільного підданя — підтягнуено чимало Запорожців під суд военний, а полковникам: Порогні, Черному, Делехови, Куликови и Гарді, отаманам Параличови и Голові сконфісковано їх маєтки.

Як не будь судити, а знищене козацтва и зруйноване Січи було знищенем частини руского народу, що була тогді у верху народу. Знищене частини народу може тільки тогді знайти рацию и усправедливлене, коли діє ся для добра народу самого. А знищене козацтва и Січи Запороскої не було задля добра руского народу, а тільки одною ознакою неприхильности для сєго народу. Тим и являє ся зруйноване Січи Запороскої переважно яко підступне насиліе.

* * *

Переходимо тепер до самого опису зруйнованя Січі Запороскої 1775 р.

Не в перший се раз руйновано Запорожців и їх славний кош. Як Мазепа прихилився на сторону Кароля XII. против Петра В., козаки Запорожці пішли за гетьманом „обох берегів Дніпра и войск Запороских“, присланих від царского гетьмана Івана Скоропадского послів: еромонаха Жураховского и сотника Василя Саввича обезчестили, а до царя вислали докірне письмо з угрозами. Під кошовим Гордієнком стало около 8.000 Запорожців и майже вся старшина по стороні короля Шведского під місточком Будищі (1709). Задля того вислав цар полковника Петра Яковлева, щоб уговорити Січовиків на сторону царску и склонити їх до вибору нового кошового. Тільки ж Запорожці прийняли сі запросини вистрілами з гармат и ружя на військо російське и убили одного полковника, кількох офіцерів и до 400 солдатів. Тоді полковник Яковлев wraz з Чигринским полковником Галаганом заатакували Січ и 14. р. Мая 1709 взяли її приступом. Багато Запорожців убито и полонено, около 100 гармат и багато добичі дісталось в руки Россиян, а Січ „стару“ зруйновано до кореня так, що ледви сліди по ній остали ся.

Запорожці перенеслись до Криму. Царским маніфестом з дня 26. р. Мая 1709 оголошено об тім прилюдно и наказано збороняти Запорожцям напово селитись в Січи и инших їх давних осадах а тим, що би повернулись, дозволити селитись в „Малій Росси“ яко поселянам. Запорожці пішли шукати чужої опіки. Спершу хотіли стати кошем на устю річки Камінки в Дніпер (в Херсонській губ.), але Скоропадский и Бутурлин зруйнували сей кош 1711. Опісля заложили Запорожці свій кош на давнім урочищу на Олешках на берегу пижнёго Дніпра.

На Олешках оставались козаки-Запорожці від 1711 до 1734 р., дізнаючи великої напасти від татарских горд кочовничих и мабуть від самого хана. Р. 1730 підійняв російський генерал Гр. Вайсбах гадку укріплення полудневих границь цілою лінією твердинь и редут. Указом з р. 1731 поручено Вайсбахови виконанє сеї так званої „Старої або Української лінії“ з військовими осадами. Наглядаючи сі роботи переконав ся Гр. Вайсбах, що и твердині не дадуть такої безпеки против татарских нападів як колишня Січ Запороска. Ось и задумав заманити назад козаків-Запорожців у російську територію. Діло було не тяжке, бо Запорожці, паскучавши собі на чужині під

татарским протекторатом, дуже бажали повернутись на рідну землю.

Р. 1733 наступило „помилуване“ війська Запороского, а в Марцю 1734 заложили Запорожці „Нову Січ“ над річкою Підпільною вісім верстов від старої Січи.

Так очутились Запорожці знов під протекторатом Росії на колишніх своїх землях, котрі, як самі Запорожці говорили, належали споконвіку Запорожцям. Нова Січ скоро здвиглась на новій оселі, а козацкі зімовики знов постали на запороских землях. А ті землі запороскі широко простирались, як далеко тільки сягала оборонна сила запороского козацтва. Тільки одні Запорожці добре знали границі сих своїх земель, бо, оселяючись зімовиками, випасаючи великі стада, та ловлячи рибу и всіляку звірину, вони одні знали, де ступила козацка нога и де засягло їх панованє. Запорожці тим більше цінили усі свої „вольности“ (як вони називали свою земську займанщину), що тільки вони змогли відганяти напади Татар на сі землі и обезпечитись против всякій напасти.

Запорожці, повернувши на рідну землю, мусіли прийняти в безпосереднє сусідство свого коша гарнізон російського війська, що тут-же під самим боком Нової Січи мав наглядати непевних Запорожців. Крім того змінились и на Україні обставини. В Києві була вже „Малоросійська колеґія“, що управляла цілою Україною и простягала свою власть на нову Січ. Тільки ж Запорожці нехтували иснуюче сеї колеґії и через своїх депутатів у Москві и Петербурзі домагались, щоб їм було діло тільки з „иностраним сенатом“ у Петербурзі а не з малоросійською колеґією. Оперались Запорожці на тім, що цариця (Анна), простивши їм їх вину и прийнявши їх у свою милість, признала тим самим всі права затвержені и нададі козакам и Україні царскими и королівскими грамотами и царскими присягами. На таких засновках стали Запорожці жити у Новій Січи. Правду треба сказати, Запорожці добре вислугувались Росії за їх „помилуване“. Скоро по заснованю Нової Січи запалала війна між Росією а Турцією. Запорожці були и проводирами и першою сторожею російського війська, що звільца стягаючись в тяжких масах не знало ні дороги по степах, ні степової війни з Турками и Татарами. Багато війська російського гнуло у самій дорозі по степах; одні Запорожці були звичайні и до степового клімату и до степового життя и до степової війни. Тож и вислугувались російські генерали славними Запорожцями, як тільки могли. По передових сторожах, по найнебезпечніших місцях, до вислідження татарских сил, до тяжкої партизантки — всюди и все вислано Запорожців.

И на диво славно бились Запорожці, хоч їх сила числом не могла міряться ні до російського ні до татарського війська. Посилялись похвали на Запорожців від Генералів и від цариці, а кошового навіть ордером у блискучих камінях пошановано.

Також самі заслуги для добра Росії принесли Запорожці и в новій війні з Турцією від р. 1769 — 1774, званій Румянцівською. Запорожці були учителями Росіяни, як воювати Турків и Татар хитростю и сміливістю; тільки що ученики в сміливости не могли ніяк зрівнати своїм учителям. Військо Запороске так визначалось своєю відвагою и витревалістю, що перші бояре вважали собі за честь вписуватись у Січ, хоч тої Січі в своїм житю на очі не бачили. Так славний навпослі Потемкин просив кошового власноручним письмом, щоб вписав ёго у Запорожці. Спокій Кучук-Кайнарджинский (1774) закінчив війну. Турки и Татаре були так обезсилені, що Росія перед ними не потребувала вже лякатись о свої полудневі границі. Поруч з тими війнами, що мали обезпечити Росію против Криму, переминялась и Україна и степ ксацкий. З р. 1740 підіймає Росія колонізацію полудневих країн, що доси оставались майже виключно під панованєм Запорожців. Насамперед починає ся закладанє твердинь з військовими гарнізонами. Навпослі (1750) позваляє Росія селитись Сербам на полудневих землях и завзиває нових колоністів. Се були початки Ново-Сербії, новоросійської Губернії. На землях, що вважались доси Запороскими, осідають поселенці з ріжних країв и народів и займають під управу ту землю, де стояли козацкі зівовики, де випасались козацкі стада, де самі Запорожці проживали ловлею и відбивались від Татар. Сим способом офіційно зайнято одну часть земель Запороских и повернено війскову селитьбу з німецкою дисципліною и цілим рядом шанців, що мали стерегти полудневу границу.

Таку самовольну займанщину без призову Запороского коша вважали Запорожці нарушенєм своїх одвічних прав на ті землі. Затривожились Запорожці про свою власність тим більше, що цариця не дозволяла селитись Українцям на сих нових землях, а тільки закликала туди самих заграничних заволок з очевидним заміром знеутралізувати вплив и значіне Запорожців.

Зміркували Запорожці, що тут „Москаль хоче Запорожців в мішок убрати“ та тільки ще надумує ся, як би сей мішок добре завязати. От и стали Запорожці сих непрошених поселенців из своїх земель проганяти та свої зівовики на ново заводити, а тим часом висилають своїх депутатів у Москву и Петербург з поклонами до цариці, щоб вона прав козацких споконвічних не рухала и Запо-

рожцям їх давних земель не відбєрала. Депутати Січові мали з собою всі грамоти королів польських, гетьманів козацких и царів та цариць московських. Прибувши до „Пітера“, вони царици и старшині „иностранныхъ дѣлъ“ низенько кланялись, дорогі подарунки у футрах, конях и верблюдах віддавали, але як тільки до річи добрались, так твердо при своїх правах стояли: вони покликувались на свої грамоти з архиву Січового, покликувались и на універсали Богдана Хмельницького и на трактат Переяславский и на царські присяги и тим всім доказували, що се безправно запороскі землі чужим людям на власність дано. Докази Запорожців були мабуть дуже ясні, бо ніхто из сенаторів не противив ся тим доказам. Цариця хвалила Запорожців и обіщувала зіслати коміссію до розгляду прав запороских на місци; бояре брали подарунки и утримували Запорожців в надії, що їх права назад привернуть ся; — а тим часом на запороских землях все дальше и дальше селились чужі осадники и вже другу губернію Азовску під боком запороских земель заложено. Та не тільки одну землю відбирано у Запорожців. Запорожці з давен-давна вели чималу торгівлю між Україною а Кримом: рибою, солею, кіньми, верблюдами и всіяким товаром, винами и турецькими виробами. На сю з давен-давна вольну торгівлю накладала тепер Россія великі данини, так що торгівля Запорожців мусіла під тим тягаром упадати. Ось и на се заносили запороскі депутати свої скарги перед царицею и перед сенатом „иностранныхъ дѣлъ“. Ходили запороскі депутати від цариці до сенату, від сенатора до сенатора, але діло їх не йшло наперед, хоч вони просиджували по цілих майже роках у Петербурзі. Одні туманили Запорожців, що універсалу Хмельницького и інших грамот нема в петербурскім архиві, „другі“, писали депутати до коша, „роблять надію, що можна відшукати документи, тільки, не вдовольши колежских (сенаторских чиновників) до наших діл назначених, правди не скажуть. Ось для того, хоч ми и декотрих по чести обдарили и від них надіємо ся помочи, то ще и других більших треба обіслати и упросити. Для того вельможности вашої и всего війска покійно просимо: чи не можна би чорних футер, чорних вільчурів три або дві як найскорше прислати. Бо без того не можна обійтись: не давши, и говорить весело не хотять“... А дальше знов пишуть:... „не забудьте на вільчури, бо тут не вдовольши добра ніяк не виходиш. Уміють тут брати и червінци“.*)

*) Гл. Скалковский История Новой Сѣчи, Т. II. ст. 190 — 191.

Підкупне дворянство уводило Запорожців надіями на їх права, а тим часом генерал-Губернатор Гр. Потемкин заводив нові порядки на Україні и Запорожю. Як перше Потемкин, оставши поименним Запорожцем, ласкаво промавляв до кошового батька, так тепер, любачивши твердий опір Запорожців при своїх правах, став їм грозити и здає ся може и перший подав царици гадку зруйнованя Січи. Ось як виражає ся народня пісня о сих запороских депутациях у Петербург, в котрих и кошовий судя Головатий брав уділ:

„Ой вже ж наш батько Головатий
Та нічого не зможе,
Все каже, що Потемкин гордатий
Усе теє переможе...
И Нечоса кричав, кричав,
Хотів по своєму зробити,
А далі охрип — Текелю післав,
Щоб нашу Січ сполошити.“

Ще пробували депутати Запороскі в Петербурзі, піддержувані обіцянками цариці и чиновників, ще Запорожці обставали при своїх зімовиках и почаству відганяли чужих осадців з своїх земель, — як Потемкин дістав від цариці Катерини приказ зайняти Січ и все Запороже збройною рукою. В тій ціли вислав Потемкин Генерал-поручника Петра Текелія*) против Запорожців. Їму помагав князь Прозоровский, колишній товариш козацтва у поході 1770—1774 р.

Корпус Текелія виправлений против Січи складав ся з пяти відділів. Перший відділ, котрим доводив сам Текелій, складав ся з драгунів, гузарів, піхоти и донских козаків; другий під проводом Чорби — з гузарів, пікинерів и донских козаків; третій під проводом Лопухина — з піхоти, трѣх донских полків и гузарів; четвертий під проводом Гр. Бальмена — з драгунів, піхоти и двох донских полків; а пятій під проводом Звірева — з драгунів, гузарів и донских козаків.

Так отже для зайнятя Запороскої Січи, де було всѣго до 10.000 козаків и 20 гармат, вів Текелій 8 полків реулярної кавалерії, 20 гузарских и 17 драгунских шкадрон, 10 піхотних реулярних и 13 донско-козацких полків. Належить також завважати, що ціле військо складалось або з Россіяна, або з Донців, Молдавіян, Угрів, Сибірців и інших чужинців.

*) Текелій після Скалковского був Сербинном, після других в по своїм имену виходить на Угра.

Російське військо так несподівано и тихо підійшло до самої Січи, що Запорожці не скоріше стянулись, аж вже ціла Січ навколо була обступлена Москалями. Тож и співає пісня народня, що Кошовий, поглянувши у віконце та побачивши Москалів, не знав сперва, що се має значити, тай каже до Запорожців: „гей діти, що нам робити? ось иде військо нашої царниці закликати нас, щоб ми знов Татар зганяли як саранчу.“ — „Ой ні, батьку, кажуть на те Запорожці, не туди нас кличуть, не туди звернені московські гармати своїми горлами, а просто на нас!“

И справді не до Криму а просто на Січ звертали Москалі свої гармати и своє військо. Дня 16. (4. р.) Червця підійшов Текелій з своїм війском до Січи и окружив Січ з усіх сторін російськими війсками. Потім вислав полковника Мисюрева до Кошового, щоб ёго до себе визвати. Козаки спершу не хотіли припустити Мисюрева до коша. Як же ж побачили, що Січ навкруги обставлена війском и гарматами, та що й човни на річці Підпільній вже у Московських руках, так що нікуди було втікати а й надто и опору ніяк не можна було ставити, тоді вже пустили Мисюрева до кошового атамана. Кошовий (Петро Калнишевський) виїхав до Текелія з козацкою старшиною.

Текелій казав їх арештувати, а сам вступив дня 17. Червця 1775 у Січ запороську и зайняв її російським війском. Тепер почали списувати и грабити Запороске майно, вогні приваси, війскову касу, артилерію и т. д. Також сконфісковано маєтки кошового Калнишевського, писаря Глоби и судї Головатого и інших козацких старшин. Багато козаків арештовано и віддано під суд войсковий. Ось як описує Корж, колишній Запорожець, се атаковане Січи:

„Текелій атакував Січ таким способом: прийшовши з армією до Дніпра, дав приказ своїм полкам, щоб всі зближались до Запорожя в той сам день т. є. на самі Зелсні свята и обсадили всі запороскі займища по Дніпрі.

Сам Текелій з своєю дивізією и з артилерією приблизив ся того ж самого дня до Січи и став о два гони від неї, розбив свій табор и казав вимірити всі гармати против Січи. Так стояв Текелій два дні а тим часом займали Москалі всі запороскі наланки, містечка и всі слободи по цілому Запорожю. На третій день післав Текелій свого курєра у Січ и просив всю старшину Запороску до себе у гості. В Січи вже знали об тім, що Москалі Січ навколо обступили. Кошовий, отримавши запросни від Текелія, скликав всіх курєнних отаманів на тайну нараду и став ра-

дитись: „а що, панове отамани, будемо тепер робити? Ось Москаль у гості нас кличе, чи підемо, чи не підемо?“ Тоді отамани, ватажки и інші характерпики почали між собою сперечатись: одні годили ся на те, щоб здати ся, а другі противили ся с'єму, на-діючись на своє характерство, и говорили: „Нехай Текелій приведе ще тільки війська, як се, то ми все в пух розібеємо, як мух передавимо. Чи то можна Січ и славне Запороже Москалеви віддати за Спаси-Біг? С'єго ніколи, поки світ сонця, не буде.“ Такими відважними були усі сіроми, бурлаки и нежонаті. Вони не мали ніяких своїх осад то й бунтувались, нічого не наражаючи крім життя! Але ж більша часть так з поміж отаманів як и з поміж богатих козаків, що мали жінки и діти*) и ріжні достатки у зівовиках, так говорили: „хоч ми військо Текелія до ноги витнемо, так все таки біда буде, бо ті полки, що зайняли наші паланки и слободи, почувши про се понищать всі наші пожитки а жінок и дітей наших смертею карати-муть.“ Але найбільш вгомоняв бунтовників січовий архимандрит В. Сокальський. Він убравсь в одужу церковну, взяв хрест у руки и почав вговорювати бунтуючих: „Бійте ся Бога! Ви християне и підіймете руки на християн! Ви християне и хочете проливати кров єдиноутробну! Убійтесь Бога и покиньте таке діло! Видно, вже така доля наша!“ От вже и не знали самі Запорожці, що робити, а там и кажуть до кошового: „Ну, батьку вельможний пане! тепер як хоч, так и думай з сими гістьми, а ми готові тебе слухати, чи йти чи не йти!“— Тоді каже кошовий: „годі братця не йти, бо вже се не дурниця; ви самі бачите, що Москаль нас атакував кругом и пушки всі на нас з'оружив; уже се гості такі, що пійшовши до них не знають чи всі вернемось! Але нехай там вже! нічого вже довше думати. Господи допоможи. Дай Боже в час добрий! Ходімо, панове отамани! Що буде те буде, а буде так, як Бог дасть!“ Потім взяли хліб и сіль и всі пішли до Текелія. Піднесли єму хліб и сіль тай кажуть: „клянємо ся вашій милости хлібом и сіллю!“ — „Благодарю Запорожники за хліб и сіль,“ відповів їм Текелій, а слугі казав взяти від них хліб и сіль. Потім розпитував, хто у них кошовим, які по нїм перші старшини, и як називають ся. Кошовий Калниш (Калнишевський) стояв саме перед ним та сказав, що се він кошовий а з ним судя Косап и писар Глоба, а другі всі курінні

*) Се помиляє ся Корж, бо у Січї жонатих козаків не було и бути не могло. Корж, оповідаючи про зруйкованє Січї в 180-ім році, міг дещо позабути.

отамани з усіх 40 куренів. Тоді просив Текелій кошового сідати, и других посадив, та побалакавши ще де-що з ними взяв з собою часть офіцирів и охоронного війска и пішов з козацкою старшиною у Січ. Прийшовши до Січи спитав Текелій кошового: „Куди-ж ти мене, кошовий, насамперед поведеш у гості?“ Кошовий попросив Текелія и всіх офіцирів до свого куреня и дав усім гостям богатий обід в дерев'яних ваганах (мисках) и кор'яках (черпалах) з ложками и дерев'яними тарілками. Попоївши подякував Текелій за страву и дуже дивувався, що усе начинє а навіть и посудки до нап'итків були дерев'яні, а страви дуже смачні и добірні. Текелій розпитував кошового, хто їм варить їсти и чому вони ідять з корит, коли страва у них така смачна и добірна. Тоді відповів йому Січовик Строць (отаман курінний): „хоч з корита та до сита, а ви хоч з миски та худі“ (бо Текелій був ростом високий, але худий). Текелій спитав атамана: „что это за нар'вчїе, я его не понимаю.“ Строць, поклонившись йому, почав об'яснити: „Звиніть мене, Ваша милість, ви їсте страву з блюд, та лицем худі, а ми їмо з корит, та ситі. Ось гляньте, добродію, на всіх нас, які ми, и розбирайте мою пословицю. Ми все з корит їли, та у волі и свободі жили и ніякого горя не знали; а ваша жизнь під страхом и трепетом по всякий час, так що с'єгодні пан, а завтра пропав. А тоді и камінні и золоті посудини ні на що. Так скажіть, добродію, чи не правду я кажу?“ — „Ну, Строць, благодарю за пословицю; она такъ справедлива, что справедливѣе быть не можетъ и никогда ее забыть не могу.“ Потім попрощався Текелій з кошовим и з отаманами и довго ще розглядав ся по всій Січи. Вернувши у табор, сидів Текелій більше як тиждень у таборі. А тим часом приходили московські офіцири и солдати у Січ, то знов Січовики у табор и гуляли разом. Опісля прикликав Текелій кошового, писаря и судю, прочитав указ цариці и казав їм лагодитись у Петербург до цариці. Косап вмер в тім часі а так виправлено до Петербурга тільки Калниша и Глоба. Потім зайняв Текелій Січ и привів усіх Запорожців до присяги. Як побачили ж Запорожці, що їх старшину виправлено до Петербурга, а Москалі свої порядки и звичаї заводять, зворушились вони и стали думати та гадати: як би тут Москаля у шори убрати, а самим десь помандрувати. И придумали ось що: зібрали передовсім 50 козаків и післали до Текелія з хлібом и сіллю в гості. Прийшли ті козаки до Текелія та кажуть: „Кланяємо ся, добродію, хлібом и сіллю!“ — „Благодарствую Запорожники за хлѣбъ и за соль“, каже Текелій; „что вы мнѣ скажете?“ — „А ось що, добродію: чули ми, що нам вже безпись-

монного вида и без білетів не можна нікуди з Січи вихилатись.“ — „Так, так, Запорожники, не отлучайтесь нікуди безъ вѣдома моего.“ — „Та для того-ж то відома, пане, ми и прийшли, щоб нам хоч оден білет на всіх написали; бо ми будемо купи держать ся и нікуди не розливемося.“ — „Хорошо, хорошо, какъ же у васъ прежде бывало?“ — „Та у нас, пане, білетів ніколи не бувало, ні батьки ні діди наші їх не знали, та й прадіди не чували, а хто куди хотів, той туди їхав и йшов.“ — „Да куда же вы хочете теперъ їдти съ билетами?“ — „В Тилигул *), добродію, на заробітки до лямі **). Нема ні сорочки, ні чобіт, ні .... як бачите, гола сірома; а ще-ж треба буде коли небудь и подушце заплатити, та и панам хоч трохи уділити.“ Текелій голосно засміяв ся и каже: „Ступайте, ступайте, Запорожники, съ Богомъ, зароботывайте себѣ, да и въ казну то собирайте.“ — „Чуємо, добродію, чуємо,“ и поклонившись пішли всі разом в ёго канцелярию. Текелій прикликав адъютанта и казав видати білети на всіх 50 козаків. Тоді зібрались вони зі своєю амуніцією и всілякими припасами, взяли кілька чайок та нічною порою тайком зашуміли веслами у Тилигул. Та не тільки вони одні, але скільки могло поміститись, може и з 1.000 козаків наківало пятами Текелію. За кілька день знов з 50 козаків прийшло до Текелія по білети, та діставши їх знов так вчинили як тамті. Як побачили козаки, що білетів нікому не відказують, то ще більша часть козацтва ужила сеі хитрости у Тилигул. Таким чином вибралась уся сірома з усіх куренів через „Тилигул“ під Турка. Остались тільки сліпі, каліки и старі діди. Наконєць зміркували вже й Москалі, що Січ вже майже зовсім пустою стала; так и стали доносити Текелію, що в Січи вже мало що й сліду з козаків осталось. Схопив ся Текелій за голову, та тільки питає офіцерів: „Гдѣжь они? и куда упли? вѣдь они просили билетовъ въ Тилигуль на зароботки?!“ Дуже розсердив ся Текелій та так засумував, зажурив ся, що через ціліський день до нікого ні слова не проговорив и нікуди не виходив. Як ось знов являють ся и послідні Січовики, може з десять їх було, и кланяють ся хлібом и сіллю та кажуть: „кажи нам, вельможний пане, видати білети на заробітки.“ — „Да вамъ куда уже билетъ, злые Запорожники,“ крикнув Текелій. — „В Тилигул, пане, до лямі.“ — „Въ Тилигуль, въ Тилигуль, все въ Тилигуль,“ розкричав ся Текелій „а городъ пустый оставили; не

*) Тилигул, річка в Одеськім уїзді. На Тилигул вти значить стільки що: за границю, у Турцію.

**) До лямі вти — на рибалки.

веду вамъ нікому билетовъ видавать!“ и відправив їх з очей. Тільки ж и ті послідні хоч без білетів наживали пятами слідом за своїми товаришами. Ось тогді то прикликав Текелій всіх курінних отаманів до себе. Прийшло їх не більше як оден десяток, а він до них з гнівом: „чтожь вы пришли ко мнѣ не всѣ?“ — „Як же нам, пане, всім ирйти, коли нема нікого по куренях.“ — „Да гдѣжь они, что ихъ ивѣть?“ — „Отамани, пане, розѣхались по зимовиках, а сірома без вісти розбрилась. Та й ми думаємо до дому; чого ми будемо в ким будемо комендувати? Старшину від нас відобрали, а козацкого війська нема!“ — „Да гдѣжь ваше войско,“ закричав Текелій, „и гдѣ ваши козаки?“ — „Як пане де? а вже-ж ви ім пане білети подавали на заробітки, туди де риба ні-по-чому, чи в Тилигуд, чи що.“ Тогді Текелій ще більше розсердив ся, покричав на отаманів и вигнав їх з кімнати. Так пересидів він ще якийсь час коло Січи, а потім поїхав у столицю. А військо ёго стояло сім літ в Запороских землях, аж поки московські звичай зовсім не взяли верх*.)“

Дня 17. (5.) Червця 1775 р. зайняв Текелій Січ Запороску. Старшину козацку, кошового Калнишевского, судю и писаря вислано у Петербург, де за них и слух запав, так що не знати, що з ними стало ся. Текелій оголосив Запорожцям волю цариці: що військо Запороске зносить ся, що кождий, чи старшина, чи козак може вернутись до своєї рідни, звідкіля прийшов, або остатись в „Новоросійскім“ краю, тільки не инакше як другі мешканці сего краю т. е. яко війскові або звичайні поселяне. Виключені були тільки старшини, що попали у гнів цариці. А таких було не мало, між иншими війсковий старшина Порохня, полковники; Чорний, Делех, Кулик и Гараджа, а куренні отамани: Паралч и Головка и писар Вирмілка. Сих піддано під суд війсковий и розіслано по ріжних твердицях. Их маєтки и зимовики сконфісковано. Крім того забрали стада богатих козаків. Узискана сума з продажі тих заграблених маєтків випосла 29.912 р. Війскову артилерію, касу и часть Запороского архиву вислано у Петербург; війскові стада зайняті Москалями дістались опісля новим поселенцям Грекам и Арнаутам. — Січ сама була зовсім зруйнована. Пушкарню засипано, курені розібрано, навіть могильні хрести, пам'ятники и дзвінницю збурено и знищено, так що ні оден балѣк не остав ся на другім. Навіть Покровску церкву Січову обдерто з єї украшень, не рупено одних хйба мурів. Січ

*) Подаємо се оповідає Коржа після Скалковского, Исторія Н. С.

перемінилась навпослі в Село Покровск. Из славного Запорожя остались тільки рови, вали и поломані хрести, порозкидані могили...

„Ой Боже ж наш, Боже милостивий,
Вродились ми в світі нещасливі,
Служили вірно у полі и на морі
Тай остались убогі и босі и голі...“

Як ні стерегли Москалі Січи, а через ріку Підпільну, де не було догляду Москалів, пробралось около 5000 козаків під проводом Ляха и на чайках поїхали Дніпром у Туреччину. Се були ті Запорожці, що хотіли битись до посліднього з Москалями за свою самостійність. За призволенем Порти заложили козаки „Запороску Січ“ на дунайскім острові (Гедріллі-Богази).

Маніфестом з дня 17. (5.) Серпня 1775 р. обвістила Катерина II. цілій Россії о зруйнованю Січи, о знищеню Коша и навіть самого имени „війска Запороского Низового“. Як послідний промінь вечірнього сонця блищить, голубе небо кармазином обливає, а потім гасне за чорною хиарою тучевою, — так и послідний остаток колишньої славної Руси-України, єї славних козаків, товаришів и свідків вікової борби руского народу за свою волю счез за темною хиарою деспотизму. Се погасла послідня тінь колишньої автономії України. Ще бурлакували Запорожці по турецких землях, а вже підростали нові сили Руси-України, що здійнялись навпослі за Русь-Україну на новім полі: слова и науки! Не вмирав се руский народ, а перероджувавсь у нове жите.

Малоруска національність.

Між всіми славянскими народами найсумнійше є тепер положене народа малоруского. В бігу часів він утратив всё, що становить силу и славу инших народів. Не тільки не має політичної самостійности, але не посідає й автономії, а надто розділений є між дві (а узгляднивши майже цілковиту відрубність Угорщини від Австрії, то й три) держави, в котрих зістає під переможним впливом инших пануючих народів. На внутр він утратив цілу висшу а навіть майже цілу середню класу, котрі не тільки відрекли ся своєї народности, але й стали завзятыми противниками єї. Ціху народну заховав у більшій части малоруских земель майже лише люд, хлоп на селі та часть простого міщанства. Сей же люд

усюди бідний, темний, експлоатований и гнетений зі всіх боків и всякими способами... Навіть духовенство, сі природні опікуни и хоронителі народа и народности, в далеко більшій часті (именно на Україні) являють ся більш гнобителями и експлоататорами темного люду и відrekli ся идеї своєї національности. Тільки нелічна интелігенція, котра по-часті виходить з люду, має самовіжу народну, тримає ся вірно люду та старає ся удержувати народну хоругву.

Таким положенєм малоруского народа старають ся покористатись можнійші сусіди, близькі свояки его. Польща и Россия, забравши нам ті частини народа, котрі соціальним положенєм, макетом и просвітою найбільше відзначають ся, хотять нам забрати и решту народа, заперечаючи нам — чого другого такого нема в цілм світі! — нашу народну самостійність и відрубність від них. Під впливом їх теорій и в наслідок нашого нужденного положеня цивілізований світ забув на нас, а просвічені люде Європи, знаючі за всіякі народці и дикі племена в Африці, Америці и Австралії, не знають, що тут-же, майже під їх боком, живе самостійний народ, складаючий ся з що-найменше 15 міліонів душ!...

Сумний стан! Та не легше стане серцю, коли погадаємо, що ми в великій часті самі тому винні. Атже ж и ми колись мали и самостійність політичну и силу и славу на зверх (за князя Данила та гетьмана Хмельницького знав и шанував нас світ!), и богацтва и всякі добра у внутрі — та не тільки лиха доля та люті вороги, Татаре, Поляки та Москалі се все нам відобрали. Наше лінивство, наше недбальство, наша байдужість до свого рідного, наші усобиці и розділи на партії та інші такі причини не менше причинили ся до нашого упадку.

Не дивниця ж, що були и суть між нами люде, котрі з невірою поглядають на справу нашу народну, котрі, опираючись на досвіді бувальщини и на теперішнім нашим положеню, не вірять в будучність нашого народа и вважають найкористнійшим ділом покинути всяку гадку о нашій народній самостійности и злити ся в одно з народом, котрий нам найбільш споріднений и найсвітлійшу може мати будучність, яким-то народом по гадці декотрих має бути нарід польський, по гадці інших, численнійших, нарід великоруский.

Чи справді ж так? чи справді ми вже маємо загнути руки, схилити шию та дивити ся мовчки, як другі за нас та не для нас роблять? або як робити, то все таки властиво на користь не-нашу, бо нас, нашої индивідуальности, вже не буде?

Перед всім тратити самохітно свою індивідуальність є неприродно як у поодинокого чоловіка так у цілого народу. Чоловік з-малку бажає не тільки не мати над собою пана, але й бажає жити життям індивідуальним. Се ж природно: бо кождий має свій більше або менше окремиий характер, окремі бажання. Навіть по смерті приємніша чоловікові гадка, що буде жити дальше життям індивідуальним, ніж щоб розплинув ся в безкопечність. Ще більше ся любов до заховання своєї індивідуальности являє ся у народів. Нема майже прикладу на світі, щоб який нарід свідомо и самохітно зрік ся своєї індивідуальности на користь другого або злив ся в одно з другим. Противно, бачимо, що навіть те, що природно здає ся становити одну спільну індивідуальність, розпавшись на частини любує ся в тім, щоб сі частини жили окремінним и самостійним життям. Погляньмо н. пр. (щоб не згадувати за старинний світ) на Гіспанію и Португалію: язик обох народів зовсім подібний — ріжнить ся майже тільки граматично —, походжене племінне, положене географічне, интерес державний, навіть по часті гісторія — всё пре до єдности, а вони однак становлять окремінні індивідуальности не тільки народні але й державні! И не видно навіть великого прямоваия до єдности. Коли при кінці 16. столітя сполучена була Португалія з Гіспанією, вже по 60 літах за горячим намаганем цілого народу відорвалась; а и в новішій часі, перед 10 літами, парламент португальський заманіфестув насупротив Гіспанії и цілої Європи, що Португальці бажать завжди позістати Португальцями. — Подібно старане заховати свою народну індивідуальність бачимо у Данців, Шведів, Норвегійців.

Се природне, инстинктивне прямоваие народів до заховання своєї індивідуальности (маємо тут на гадці не індивідуальність політичну, політичну самостійність, але індивідуальність національну, національність, котра и без політичної самостійности може бути захована) е й зовсім оправдане. Заховане своєї національности не е вправді остаточною цілею якого-небудь народа, але ся ціль, культурний розвій, дасть ся найліпше в рамках національности досягнути (розуміє ся, сли народ має потрібні до того условия). Всі ті ціхи, котрі становлять національність якогось народа, не суть принадкові: вони виробились в плині вік'в під вплинем фізичних и моральних сил. Тому сих ціх не легко позбути ся, и втискане національного характеру, національних властивостей в нові форми не може бути користним для того, з ким ся операція відбуває ся. З давними формами, котрі природно у нього виробились, ему конечно було добре,

вигідно; нові форми, хочби самі по собі були ліпші, для нього мусять бути гіршими. Нехай чужа мова, чужа віра, чужі обычаї будуть и лучші, та для кожного те красше, що его власне. Нехай чужа мова буде більш розвинена, чужа література богатша: легше просвіта прийме ся між народом, коли вона подає ся ему в его власній мові, за помочю его власної літератури. Навіть штука не в кождім згляді є так космополітична, як нераз говорять. Відіймім Шевченкови его рідну мову, и він втратить свое значіне (як се доказують невдачні проби Шевченка писати поезиї в великорускій мові). Та впрочім вага націоналізму узнана загально, и звісно, як велику ролю грає идея національності у теперішньому століттю....

Зречи ся своїй індивідуальности може хотіти лиш той, хто не має почуття своїй вартости, своїй гідности. Утрата індивідуальности є неволя найтяжша з всіх неволь, бо неволя не тільки тіла але й духа. Не можемо отже самохітно тратити свою індивідуальність, — але може ми втратимо її против нашої волі, по неминучій конечности?

Малоруский народ по числу людности займає друге місце між народами славянськими: тільки оден великоруский народ численніший, всі инші, польський, ческий, сербо-хорватський значно менші від него. А однак ні оден з тих народів не думає о затраті своїй індивідуальности, — для чого ж ся доля мала би спіткати одних Русинів?

Але ті народи може більшу мають внутрішню силу, може менш сильних мають противників, може не находять ся та й не находились ніколи в так нужденнім положеню як тепер Русини?— Яка сила народа малоруского, показує исторія. Винищений усобицями князів и набігами татарськими, дістав ся малоруский народ під панованє Литви и Польщі; а однак віковий гнет релігійний, соціальний и національний, всемогучість польської шляхти, махінації єзуїтів при виспости польської культури и цивілізації не змогли его винародовити, спольщити. Значна частина нашого народа від більше ніж 200 літ зістає під панованєм російським; небезпеченство винародовленя тут тим більше, що хоронителькою національности не може тут бути віра, великий фактор у люду: — а однак здужано знищити тільки те, що становить окрасу народа, але сама підстава народности, сам корінь єї, люду, остав ся в загалі таким, яким був. Треба ж зважити, що до не дуже давних часів и в Росні и в Австрії опір против намагань винародовленя був ставлений більш инстицктивно, без властивої самовіжі народної, більш пасивно, в часах крайнього абсолютизму; тепер же взмагає

ся що-раз більше інтелігентна кляса в народі, котра борбу національну, борбу о бит, веде вже з самовіжею, веде після якогось плану. А ся борба у Австрії тим легша, що конституція подає борцям за народність и народ могуті оружия в руки, оружия вільного слова и письма, и дає народови до певного степеня можливість рішати самому свою долю. Що и в Росії такий час надійти мусить, о тім чейже ніхто не сумніває ся. Як важним фактором є пробуджене самовіжі народної, видно в Галичині, де, помімо всяких похибок роблених проводирами народа, скріплене рускої народности в остатних 30—40 літах є фактом незаперечимим. А в Україні виступлене Шевченка, того не тільки людого але и національного поета, чи ж осталося без наслідків? — Ся борба малоруского народа о свою народність є тяжша від борби інших славянских народів задля того, що веде ся против близько посвяченим елементам, отже заміна національности є легша: то знов Русини мають тую користь перед иншими, що борють ся з елементами культурно слабшими від тих, з котрими воюють декотрі інші Славяне (з Німцями). А вже кількадесять літ тому Чехи ще в гіршім положеню були ніж нині ми, а однако розумною и невтомною працею внесли ся до того степеня, що з деяких взглядів мусять їм завидувати не тільки всі інші народи славянські але й деякі з так званих *par excellence* культурних народів Европи.

Звичаї и обичаї, гісторичні традиції, характер, віра, мова нашого народа и в загалі все те, що становить его відрубність від інших побратимих народів и надає ему ціху окремишній самостійної національности, все те становить враз и охорону его від винародовленя. В борбі против Поляків, крім вродженої нашому людови антипатії до польского панства, котре головно польску народність представляє, є найзнаменитшою охороною для рускої народности віра и мова. Та національна борба з Поляками чим раз більше зближає ся до кінця, не тільки тому, що ми дужаємо в силу, але ще більше тому, що Поляки чим раз більше тратять силу — именно там, де польський елемент являє ся тільки яко чужа каста, не маюча ґрунту під ногами, не маючи народу. Яка б ні була наша конституція (в Австрії), а все таки, чим довше вона тривати-ме, тим більше мусить упадати вплив шляхти, отже Польщі (на Руси), а тим більше приходити-ме нарід до пізнання свого соціального значіння, тим більше проте буде взмагати ся значіння народу, отже сила русинни. Подібно як шляхта польска або спольщена в Галичині, так и дворянство російське або зросійщене в Україні є важним

фактором, служачим до нашого винародовлюваня; Враз з дворянством грають там ролю русифікаторів ще всемогуча російська бюрократія и духовенство. Однак як Росія буде поступати дальше на дорозі ліберальних реформ Александра II. (що наступити мусить помимо хвилевого консервативного або й реакційного напрямку), то вплив чиновництва мусить упасти, а більша просвіта народа хочби и в російській мові подавана — звалить и вплив духовенства, коли воно не стане по стороні народу. - Коли ж ті головні фактори російщини упадуть, то упаде и сам елемент російський. До того ж часу наш нарід не зросійщить ся, бо не втратить своєї мови: а хочби школа й не подавала єму лектури у рідній мові, то він її знайде по-за школою. Опісля ж, коли значіне люду взможе ся, він сам буде диктувати, в якій мові має ся вести наука в его (людовій) школі. Що малоруский язык не затратить ся, за се нам ручить перед всім сам тойже язык, котрий знамениті філолози одні висше великоруского языка ставили, другі над всі славянські языки переносили; ручить нам дальше за се література, що в сім язиці розвила ся, а котра в короткім часі свого иснуваня видала таких знаменитих писателів и такі знамениті твори. Така мова и така література не гинуть так легко! Я як не загине мова, то незагине и народність.

Коли так захороненє и розвій малорускої національності оказує ся потрібним для малоруского народа, а скоро затрата єї являє ся неможливою: то захорона и розвій малорускої народности суть єще konieczними для добра Славянства а тим посередно и для добра цілої людскости. Доля малоруского народа в великій часті звязана з долею Славянщини: се оказує вже географічне положенє его посеред великоруского, польского и чехо-словацкого народів. До сего часу Славянщина не відограла ще великої ролі у гісторії всесвітній. Але ж не можна припустити, щоб вона й ніколи не мала такої ролі відограти: великість сего племені, его географічне положенє, его природні здібности, дотеперішня его діяльність сєго не допускають. Щоб яку небудь велику ролю відограти, на те потрібна єдність (не конче політична, нехай би лиш духовна). Єдність дасть ся осягнути и через централізацію и через федерацію. Сцентралізована Славянщина (духово, політичний устрій починаємо тут) представляла б таку цілість, в котрій би поодинокі теперішні славянські народи стратили свою индивидуальність и злили ся в одно однолите и одностайне тіло; розуміє ся, така національна єдність не повстала би тим способом, щоб кождий з теперішних славянских народів вніс в неї відповідну часть своєї національно-

сти (такій амальгам є просто беззислици), але найсильніший народ славянський заховав би свою індивідуальність зовсім, а всі інші свою стратили б на користь тої одної: а що найсильніший є народ великоруский, то всі інші славянські народи мусіли би змосковщитись. Припустім, що се й можливо, — але було би воно корисно для Славянщини, для людскости? Перед всім змосковщеним славянських народів, котрі від більше ніж тисяча літ живуть зовсім окремішнім життям и виробили собі зовсім окремий язик, літературу и т. д., вимогало би великої праці и довгого часу — а через цілий той час Славянщина, з'уживаючи всі сили на таке перетворюване поодиноких національностей, не могла б ступати наперед, не могла б брати уділу у прогресі людскости: час той був би для неї культурного розвою страчений. А й тогді, коли б вже таке національне з'єднане наступило, хосен з него був би невеликий. Так з'єднана Славянщина представляла б вправді велику и одноліту, але жертву масу (жертву, розуміє ся, окрім народа великоруского), бо того н. пр. що тепер Серб яко Серб під оживляючим впливом своїх національних традицій и т. и. та на своїй прадідній мові здужає виконати, стілько ніколи не здужав би виконати ставши Великоруссом. Коли б те, що кождий славянський народ робить або здужає робити заховуючи свою національність, виразити певними цифрами: то сила централізованої Славянщини далеко не рівналась би суммі всіх тих цифер, але становила б далеко менше число. Таку повну сумму становила б сила всеї Славянщини тільки тогді, коли б Славянщина становила таку єдність, в котрій сила поодиноких народів не була б зменшена, т. є. при федерації. Федерация ж славянська не могла б обійтись без малоруского народа яко окремішні індивідуальности, а навіть в такій федерації малоруский нарід мусів би зайняти важне и почесне місце яко фактор, котрий би посередничив, удержував звязь між великоруским народом а іншими Славянами. До такої ролі способлять малоруский народ особливо его географічне положене и те, що він найбільш удержував би рівновагу між переможним великоруским народом а всіми іншими народами славянськими. Федерация славянська, славянофільство є й справді идеалом Русинів и в Галичині (від Маркьяна Шашкевича) и в Україні (Кирило-методієвський кружок в Києві) — а також и идеалом найбільшої часті славянських народів. Найменше їй прихильні Поляки, а відтак и Великорусси. Але ж Поляки тільки тим способом можуть відзискати свої національні права (розуміє ся, в етнографічних границях), а Велико-

руси на всякий спосіб мали б перше місце, стояли б на чолі, були б проводирами у славянській федерації.

Але як у будучности утворює ся Славянщина, яка буде її доля, се в більшій частині не від нас залежить, и тому ми, працюючи коло нашого народа, не можемо багато на те рефлектувати. Яка ж буде доля нашого народа, як він розвіє ся, се вже в дуже великій частині поживає в наших руках. Нехай як небудь лютують вороги, нехай як небудь неприязні будуть обставини: народ, котрий має жизнену силу в собі а веде себе добре, таки їх переборе. Вони можуть его розвій спинити, але цілком его не прибують.

Як же-ж треба вести наш народ, щоб він розвивавсь, кращував ся, щоби сповняв свою ціль, щоби враз з другими народами причиняв ся до розвою людскости?

Наш народ находить ся в наслідок некористного гісторичного розвою в остатних віках в далеко инших обставинах ніж другі народи: — відповідно тому мусить бути и инакше уладжена наша праця коло дальшого розвитку народа. У инших народів до недавня головною підставою народа була найвисша кляса, шляхта, тепер у більшій частині буває и середня кляса, буржоазія: — у нас шляхти и буржоазії майже нема, у нас є майже тільки люд: той люд, здужавши сам оден заховати ся від винародовлення, становить у нас враз и народ (націю), на тім люді мусимо оперти й нашу народність.

Чи можна однак довго на самім люді оперти народність? чи може такий люд-народ поступати на-рівні з другими народами у культурнім розвою — без шляхти, без буржоазії?

Шляхта у найновішій часі майже усюди, втративши свої привилегії втратила и своє значінє, так що и у инших народів стала и стає чим раз більше злишною. Ще й давно маленька Швейцарія майже зовсім без шляхти здужала виробити собі волю и заховати свою независність. З'єдинені Держави північної Америки зовсім без шляхти розвинули ся и взнесли ся скорше и висше ніж не одна держава Європи. Противно сильна шляхта тепер нераз буває тільки шкодою для цілости народа, коли — як се звичайно діє ся — хоче визискувати свою позицію на некористь инших кляс. Тож се, що не маємо шляхти, може нам навіть більше користи ніж шкоди принести.

Однакож сам люд, сама найнижша кляса, хочби и як високо стояла добробитом и просвітою, не може ще на завсідги вистарчити, не може сама собою становити народа. Підставу нинішній суспільности становлять интелекція и капітал, и без сих двох

факторів о самостійнім культурнім розвою якої небудь народної індивідуальности не може бути й мови. Сі два фактори конечні отже и малорускій народности: тільки ж вони не потребують и не повинні истнувати в формі мовби окремої касты, але можуть дуже добре витворитись и повинні все и аново витворюватись з люду. Тим способом кляса, у котрої буде капітал, промисл, інтелігенция, буде все в живій гармонічній звязи з людом, подібно як се діє ся в Зъединених Державах північної Америки, де нема жадного розділу між станами, де рівність не тільки истнує перед правом, але до певного степеня й в соціяльнім житю, де жаден стан ані чесний заробок не ставить чоловіка низшо від других.

Нічого нам отже побивати ся за тим, щоби тую шляхту або тую інтелігенцию и т. д., котрі колись були нашими а опісля винародовились, конечно назад до себе притягати. Коли ж хто з них хоче приступити до нас, до народу, переняти ся нашими идеями, помагати нам у нашій праці коло народа, ми завсїгда готові подати руку и приймити єго щиро и сердечно до нашого гурту.

Кляса інтелігенції, промисловців и т. д., котра повинна витворити ся в достаточнім числі з нашого люду, може становити тільки певний не дуже великий процент того люду, щб взнесе ся понад загал єго через просвіту и працю. Однак и решта люду не може бути лишена яко темна масса, але мусить скрізь одержувати просвіту, и то навіть в більшій мірі, ніж звичайно у народів западної Європы, у котрих середня кляса та ще й висша становлять головну силу.

Щоби ж ми могли просвіту люду добре повести, мусимо перед всім той люд добре пізнати. Ми мусимо пізнати, чого сему людови недостає, що єго болять, чого він бажає, як він думає; ми не тільки мусимо пізнати єго бит и стан, єго жите, єго звичаї и обичаї, але й єго характер, єго погляди, цілу душу єго; тогді доперва спізнаємо, що и як єму треба подавати. Щоби ж се ще лучше спізнати, мусимо заглянути добре и до гісторії нашого народа: там довідаємось, як поступав собі наш народ в сім або тім разі и що єму на пожиток а що на шкоду виходило; там довідаємось, до чого прямував наш народ, чому він сего або того не досягнув и як був би міг досягнути. Отже пізнати наш люд, яким він є тепер, и гісторію нашого народа — се першою конечною вимогою до просвічуваня нашого люду.

По друге, щб ми могли просвічати наш люд, мусимо передше просвітити самих себе. Ми мусимо стояти на висоті нинішній

науки, ми мусимо познакомити ся з ідеями нинішнього віку. Сю нашу культуру, нашу науку мусимо зъужитковати просвічаючи наш люд. Однак ми повинні дуже осторожні бути в перейманю нових ідей з заходу Європи. Те, що єсть певним, беззаперечним вислідком науки, повинно, розуміє ся, и нами бути яко таке узнане и приняте. Але стережім ся всякі які-небудь ідеї и теорії, котрі тільки зродять ся в головах французских або німецких філософів, хочби й мали хвилеву славу, переносити зараз на наш ґрунт. В загалі ми мусимо все розважати, о скільки наш люд є здібний переняти яку науку або ідею, бо часом и правда може зашкодити. Західня культура мусить бути застосована и в згуду приведена з поняттями, з поглядами, з ідеями нашого народу, сли має ним прийняти ся без шкоды для него...

Майже не менше важним ділом, як ширене просвіти між нашим людом, є поліпшенє его материяльного биту. Добрий материяльний бит причиняє ся й до піднесеня просвіти, як знов з другої сторони просвіта причиняє ся до поліпшеня материяльного бита. Одно з другим иде рука в руку — о одно и друге ми повинні старати ся.

Працюючи над нашим людом, ми, розуміє ся, не можемо поминути и тих потреб, які має тепер наша — вправді не дуже численна — інтелігенція. По части, розуміє ся, суть ті потреби такі самі, як и потреби інших народів (волі, науки и т. д.): тих и можна добивати ся у купі з другими. По частях суть се спеціальні потреби інтелігенції рускої: сі відносять ся головно до хоровеня своєї національности и до уможливленя підносити свій люд. Ті потреби то власною працею над своєю літературою и т. и., то розумною и енерґічною політикою мусимо старати ся заспокоїти.

Такі повинні бути наші заходи, наші праці. Яких способів маємо уживати, щоби наш люд материяльно и морально піднести, щоби до сего люду достаточну інтелігенцію виробити — се залежатиме від місця, від часу, від ріжних обставин. Притім ми, подаючи людови просвіту, хочемо держатись тільки чистої правди и науки, не накидуючи людови з гори жадних тенденцій. Як люд наш просвітить ся достаточну, як буде мати притім достаточну, вірну ему інтелігенцією: тогді він сам з тою інтелігенцією виберуть собі дорогу, котрою хотять дальше ступати... Заданє теперішнього покоління — вести люд до того степеня розвою.

У тій праці над нашим людом не повинні нам перепони ставити ні ряди ні інші народи. Ми не прямуємо ані до політичних

ані до соціальних революцій, ані австро-угорські Русини не бажають відорвати ся від австрійско-угорської монархії, ані українські Русини від російської: одні и другі хотять, будучи Русинами, позістати враз вірними підданими. Моральну звязь однако повинні становити Русини всіх країв и сторін. Атже ж ми всі рідні брати, ми всі прямуємо до одної ціли; котрий де чим може, нехай другого споможе.... Як рядам так и народам не грозить від нас ні яке небезпеченство. Вправді розвій нашого народа и нашої народности робить відбудоване Польщі в давних границях неможливим; але за утрату сеї від самих розважнійших патріотів польських покиненої یرії відплатимо ся тим, що вспирати-немо справедливї и уміркванї домагана Поляків в їх етнографічних границях. Так само при розвою нашої народности Великорусси мусять освоїти ся з тою гадкою, що їх народ в самій їх державі є найменше о 12 мільйонів менший, ніж вони хотіли б; але замість 12 мільйонів безсильних невольників вони дістануть стількож вірних сильних союзників, котрі враз з ними щиро працювати-муть для добра спільної держави. Як народам так и рядам наш народ, за зазнану з їх сторони прихильність, прийшовши до своєї мети докаже, що він вміє бути вдячним.

Сто літ минуло від часу, коли знищено остаток автономії руско-українського народа, Січ Запороску, що желізом боронила сей народ від лютих ворогів. И нині Русь мусить нераз бороти ся против нападів ворогів, але вже не желізом, аде словом, словом правди и науки. До такої борби кличе мати Русь-Україна всіх вірних синів своїх... Але не досить відперти напад неприятеля, — треба еще збудувати твердиню, де можна жити безпечно против дальших нападів. Такою твердинею, такою новою Січею нехай буде просвіта нашого люду. До праці отже, до будови! Час небезпечний, вороги сильні: — до зброї! Нехай, як колись за других сто літ прийде подібна річниця, воно застане народ руский вже світлий, славний, щасливий!

У. Р-ич С.

До сего н-ра долучений „Додаток промислово-торговельний“.

Одвічальний редактор: Др. **Олександр Огоновский.**

В друкарні Товариства Імени Шевченка. — Під надзором Фр. Саргієвича.

Виходить випу-
сками в 2¹/₃ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
в. 12. на улиці
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУМКА.

„Чого плаче, чого вяне
Твое серце, Наддніпряне?
Чом так тяжко все вздыхаеш,
В Дніпро сумно поглядаеш?
Чи ти хочеш в нім втопити
Свою тугу, чи скінчити
Жите свое ти думаеш?
Чом ти гадков не взлітаеш
В свої стени, свої бори
Геть аж там над синє море,
До Києва, до Чигрина,
Де вславилась Україна
Під Богданом отаманом,
Козаччини славним паном,
До Вод-Жовтих, до Корсуня,
Де храм мали ворон, чума,
До Синопу, Трапезонту,
До берегів Гелеспонту,
До Буджаку, Перекопу,
До Хотиньского окопу?“...

— „Гірше, гірше, милий брате,
Душі-серцю споминати
Славу, долю, що бували
Та руїною упали;
Бо та згадка наповняє
Трійлом серце, розриває

Груди на дві половині,
А козацькі очі сині
Заступає темнов тьмою
Та кривавою слёзою..“

В Дніпро дивить він, вздыхає,
Плаче, тужить — бо не знає,
Як ся тої згадки збути
И по віки-вік забути
Бувальщину славу, долю,
Козацькую силу й волю.

1866.

Данило Млака.

СЕМЕН ЖУК И ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА. *)

I.

В Баден-Бадені супротив Hotel de Paris єсть невеличкий, дуже гарний, тінистий садок, увесь измережаний доріжками. По краям доріжки обсажені пишними квітками. Серед саду фонтан, округ фонтана майданчик обсажений віковичними липами, кленами и каштанами. На майданчику и де-не-де по доріжкам постановлені під деревами, наче в зелених шатрах, столики. Починаючи з весни, як тільки дерево покриться листом, що дня в отсёму садку грає музика и завжді тут тиск людей: одні сидять коло столиків и аж сопуть — так тягнуть пиво; другі смакують каву, инчі дивляться на порожні пляшки з етикеткою „Lafitte“. И якої тільки не стрінеш національності, якої не почувеш мови! німецька, англійська, найбільш

*) В першій часті хроніки „Семен Жук“ примічено де-які помилки, котрі просимо читателів наших поправити. Осє ті помилки:

Надруковано:		треба читати:	Надруковано:		треба читати:
стор.	стр.	Нр. 1.	стор.	стр.	
4	26	„зідю“	—	зіджу	
10	22	звелья	—	звнща	
11	6	я з роду	—	а з роду	
„	20	Провинили	—	Провинили	
			12	35	У літа — Уліта
			„	41	викувати — викуватити
			13	21	збірщкові — збірщикові
			„	33	вєя потівєка — вєєє й потівєка

француска, хоч Французів тут найменше; найменш великоруска и польска, хоч Великорусів и Поляків тут найбільше... Звісно, що Великоруси, як тільки переїдуть межу свого царства, зараз кидають рідну мову и розмовляють по французки: по своєму за кордоном Великоруси говорять тільки тогді, як лаються між собою, або як зійдуться де в закутку сам-на-сам; тогді вирветься у них рідне слово; але говорить по великоруски публично — велика більшість Великорусів за кордоном, хто ёго зна' через що, не хоче, чи соромиться, чи що.

Садок и Hotel de Paris держав якийсь Німець з польським назвищем. (У той час Поляки не кляли ще Німців и братались з ними.) Ходила гутірка, що господар Hotel de Paris був просто утікач з Волині, що він служив у Роснії урядником, вкрав якусь рядову сумму и чкурнув до Байста, у котрого купив чи випрохав вид саксонского підданця и оселився в Баден-Бадені; але така гутірка може й брехенька; вірно тільки те, що Готфрід фон Цапінський (господар Hotel de Paris) вмів говорити и по польському,

Надруковано:		треба читати:		Надруковано:		треба читати:	
стор. стр.				стор. стр.			
Нр. 2.				258	5	Н, в хаті	— Ні, в хаті
46	7	„Се ти ще?	— Ще ти—ще?	262	4	до очей,	— до очей,
48	9	земному	— зеленому	263	19	вималяючи	— вималюючи
„	38	Дойдїть	— Ти йдїть	Н. 8.			
50	15	скучила	— скучила	295	24	лукавловать	— лукавновить
„	17	скучила	— скучила	296	8	на услові	— на основі
51	20	на гриби	— по гриби	„	30	по два	— на два
Нр. 3.				300	28	Колми́сьць	— Колми́єць
95	20	не наженуть	— не поженуть	302	11	даць	— даси
96	5	сорокиши	— сохраниши	Н. 9.			
„	17	Тирасового	— Васильіного	338	26	и земста	— земстао
„	22	Сїмя	— Семля	„	30	Ивасенка	— Иваенки
98	19	мать	— бабуся	339	32	Рафаєльску	— Рафаєльву
Нр. 4.				342	27	Хмари	— хлири
133	3	Обидва	— Обидва	„	35	примісємо	— примічємо
Н. 5.				346	19	затуля	— зозуля
171	16	хисейному	— хисейному	Н. 10.			
172	35	рукавь	— рукава	378	2	так, що він	— так, щоб він
178	Між 9 и 10 стр.	випущено	— „Ні!“	„	5	мучилась	— мучились
Н. 7.				379	12	в саді	— в саду
253	6	поставили	— поставили	382	14	бездною	— бездонною
„	11	усіли	— усілись	„	31	вчера	— вчора
„	16	вдиравтєся	— адпрятєся	385	12	те-ж, то й	— те-ж, що й
254	39	ведуть привод?	— ведуть у привод?	387	2	и в серц	— и в серці
256	5	всіж	— в сіж				

и по великорускому и по нашому; по нашому тільки він дуже твердо вимовляв *и*, наче великоруске *ы*, и *ю* наче *у*....

Велика саля в Н. d. Paris теж саме що дня була повна всякого народу. Тут округ, зелених столів и біля рулеток не було пустого місця, особливо ж рулетка и карти приманювали великий патовп в час мові хроніки. Мабуть и рулетка и єі поклонники чули, що рулетка доживає останні дні свого, занадто довгого віку, що от-от засвербить у Наполеона III. долоня и захоче він „охрестить“ огнем свого одинчика и запросить у куми під Седан того „железного з трёма волосками чоловіка“, котрий во имя волі и народности виганяє з сойму народних послів и заганяє їх у тюрми, котрий именован „парляментаризма“ спутав и запуздав берлінский парлямент и водить ёго, мов циган ведмідя на ланцюзі... Еге! мабуть баденска рулетка чула, що „герої“ другої половини XIX-ого віку, ограбивши ні в чім неповинну Францію, проковтнувши и не подавившись Ельзас и Лотарингію, доберуться и до баденских вёртепів рулетки и карт. Чи сподівалась тогді рулетка до себе в гості Бісмарка, чи ні, а вірно те, що усі Баденці запримітили, що тієї весни зйїзд „гостей чужоземців“ був у Баден-Бадені незвичайний и ніколи ще не кипіла така страшенна, завзята и горяча праця біля рулетки и зелених столиків, як тогді...

А може ще й природа приманювала чужоземців в отой невеличкий та чепуренький и огрядний Баден-Баден, бо й природа округ Бадена аж надто гарна.

Чи сьак, чи так, а наїзд у Бадені був великий, найбільш гостей наїхало з Россії. Я не стрічав ще такого чоловіка, котрий б, іхавши з Россії чи „на води“ чи з ученою задачею, поминув Баден-Баден... Вже ж не даром завелось там и „русское дерево“....

Вечоріло: стояв кінець цвітня; на дворі ще було видно, але в вікнах Н. d. Paris світ газових рожекв и ламп спорився вже з надвірним світом, наче перший проганяв останнёго, а сей не хотів ще кидати людей...

Округ однієї рулетки стояло чоловік двацять: и на лиці и в погляді кожного з них світились якісь хижі, користні, неспокійні гадки; кожен, вліпивши очі в рулетку, так подався до неї грудьми, наче чекав тієї хвилини, щоб можна було попередить усіх и одному накинутися на рулетку. Дивлячись на сих людей з боку, не можна було не прочитати на лиці кожного, що він мислить: „ех! коли-б на мою долю! Господи! поможи мені!“ Аж ось рулетка стала...

— „Я виграв!“ скрикнув молодий чоловік з невеличкою борідкою. То був наш знаємий Джур. Обіруч вхопив він за

червінці, брав їх в жмені и хватаючи поривисто пхав золото в кишені.

— „Буде! годі!“ сказав він и прожогом метнувся до дверей.

— „Co to? co? już koniec?.. to po moskiewsku!...“

— „C'est une bassesse!“

— „Ja!.. das ist recht schweinish!“

— „Это ужь ни на что не похоже-сь!“

— „C'est lâche —“

почулось біля рулетки разом кілька голосів; бо ніхто з гравших не сподівався, щоб Джур, узявши з кону усі гроші, зараз забастовав гру; ніхто не сподівався, щоб він зломив звичаї рулетки: тим то усі й здивовались Джуровому забастованню и кожен по своєму пустив недобре слово слідом за Джуром. Але Джур не чув того нічого. В ту годину він був несамовитий; вийшовши на улицю, він землі не чув під собою; не йшов, а тюпав, придержуючи обома руками свої кишені: чи на те він придержував, щоб червінці не повискакували, чи може сам собі не вірив и лапаючи кишені хотів завіряться, чи справді він виграв, чи не в галюцинації він? Піт котився у нього з лоба по лицю, а він все тюпав та тюпав швидче до дому... Ось він и дома, у готелю. Вткнувши швидче ключ у замок, він так повернув його, що в замку аж затріцало щось... Вийшовши в свою кімнату, він вихопив ключ и знов замкнувся з середини; попробував, чи кріпко засунуті клямочки у вікнах, спустив завіски на вікнах, засвітив свічку. пішов за ширму и, сівши на ліжку, принявся виймать з кишені золото, кладучи його в шапку; останній червонець вискочив з рук и покотився по долівці під ліжку — Джур прожогом кинувся доставать його.

— „Ой! як втомився я!“ сказав голосно сам собі Джур и держачи обома руками шапку з грішми, не зводив з них очей. Він з роду не бачив стілько золота, не диво, що він притиснув шапку до грудей и всміхнувся. Завітні гадки, завітні мрії його в очевидь починали справджаться; скілько раз пестив він думки: як би так, щоб и швидче и більше назбирать грошей, як би то гарно він тогді став жить, як би розкішно обставив своє кубю, завів коней, їздив протягом. Але, ще їхавши у Жуківку, отсі його мрії — були тільки мріями; а ось не минуло й року, а вже жите його стелиться перед ним скатертю!..

Там його жде молода, гарна невіста, там з нею гроші и земля; тут у нього повні кишені: золота, наче з неба; а там, трохи дальше, мріла перед Джуром добра лікарська практика, знов гроші, усі йому кляцаються, поважають... У Джура аж дух захватувало од таких

думок, и довгенько він сидів наче нерухомий, дивлячись на свою шапку повну золота...

— „Скільки ж тут? треба ж полічити!“ подумав він и став розкладувать російські червінці до російських, французкі до французких и т. д. Руки ёго тряслись наче од пропасниці, очи горіли, щоки розжеврілись, губи тремтіли: справді він походив на Скупого Лицаря. И налічив Джур золота на сім з половиною тисяч карб. — „А я гадав більш!“ подумав він; „ну, та й те добре; не знаю тільки, кого дякувати: чи Бога, чи чорта... Е, та все одно! аби гроші!..“ З снм словом достав він свій сак, вложив бережно в нёго гроші, переложивши їх папером, хустками и сорочками, щоб не брязкали, замкнув сак, повісив ключ собі на шию, и став ходити по хаті, глядячи обома руками борідку. — „Добре!.. добре!..“ думав він, ходячи; „7¹/₂ тисяч!.. добре!.. ну, та й втопився ж я, треба спочить.“

Джур ляг, але сон не йшов до нёго: старі, закохані думки гуртом лізли в голову и разом з образом Риси проганяли сон. Лежить Джур на однім боці — перед ним Жуківка и Рися; перевернеться на другий — червінці, будинки, практика; забється лицем в подушки — ёму верзеться, що злодій вліз в вікно и бере ёго сак... Довго так перевертався Джур, далі схопився, засвітив свічку, глянув на годинник: пів до четвертої, світ!.. він, наче опарений, обувся, убрався, подзвонив кельнера, попросив ёго посчитать, скільки має заплатити, и достать у першім поїзді білет до Дрездена.

Кельнер поклонився и пішов, дивуючись на Джура; а Джур замислився: „Що ж я робити-му в Дрездені? чого я туди поїду? чи не красче б в Ніццу, або до Парижа, а не то в Рим!.. чи може в Жуківку?“ — и ріжні гадки засновали в голові Джура...

Тимчасом скажемо, як Джур опинився в Баден-Бадені. Вернувшись з Жуківки, він через два тижні вже іхав за кордон. Де він роздобув грошей, про се я не знаю. Між студентами багато де-чого говорили, та чи все ж те переймать, що на воді біжить? Одні говорили, що університет післав ёго „усовершенствоваться въ наукахъ“; другі перечили, кажучи, що се неправда, бо були студенти, котрі красче Джура скінчили університет и більш мали права на заповогу від університета; треті казали, що профессор Бокогрій якось умудрився так, що Джур взяв якусь стипендию... Та для нас все — одно!.. ми знаємо, що Джур з Росії завернув спершу до Відня, пробув там до лютого, подався в Прагу и з кінцем лекцій думав поїхати на якийсь час в Жуківку, але стрівся з якимсь приятелем, котрий підбив ёго прожити літо в Європі, а потім звернув

Джура на „учену задачу“ розвідати де-які мінеральні води и написати про них докторську дисертацію. Ся порада дуже сподобалась Джурови, через те найбільш, що в Н. була лічебниця штучних мінеральних вод. „Изучивши“ натуральні води біля самих криниць, їх хемічний склад, їх вплив на недужих и написавши про се трактат, запевно одержиш вплив на лічебницю в Н., значить — прямо підеш по дорозі на добру практику... Осівши на сій думці, Джур післав в Жуківку лист, просячи вибачить ёму, що не може додержати обіцянки и приїхать літом. Ідучи „изучать“ мінеральні води, Джур и ёго приятель задержались з цікавості у Баден-Бадені, и вже, як водиться, завернули подивитися и на рулетку. Першого вечера приятель Джура щось виграв, на другий вечер ще більш, на третій став підмовлять и Джура примазатися до рулетки. Джур не згодився, але на четвертий вечер знов таки пішов в Н. d. Paris з задачею „придивляться як страждуть людські нерви“. Так ходили вони кілька раз: Джуровому приятелеви доводилось и програвать и вигравать. Дивлячись на „нерви“, Джур не міг не запримітити и того, як пригорщі червінців переходять з однієї кишені в другу, як часом один червонець потягне сотні других: и „учена задача“ стала мішатися у Джура з заздростю... Він рішився поставити два червінці и взяв двадцять; поставив 10 и взяв сто; поставив 50 и взяв усі ті червінці, котрі ми бачили у нёго....

II.

Тревожний стан душі не покидав Джура всю дорогу з Баден-Бадена. Він не випускав з рук свого сака: ёму здавалось, що кожен пассажир відає, що в тім саці лежать червінці, и кожен тільки про те й мітикує, як би викрасти ті гроші, кожен тільки жде тієї години, щоб Джур кріпко заснув... И кріпиться Джур, щоб не заснуть; а сон, мов ужисне, так и лізе до нёго, так и сплющує ёму очи. И от почалось боротьба фізичної потреби заснуть и душевного остраху, щоб не проспять сака!... Сидить Джур у куточку вагона, поодаль від других пассажирів и то раз-по-раз курить, то книжку читає, то в вікно дивиться; одно слово: кріпиться Джур наче стара баба на „Діянні“, пильнуючи не проспять, як „дочитаються Христа“... Знеможе сон Джура, от и заснув Джур, але чи мине година чи ні, віь прокинеться та швидко до сака: чи цілий, чи ні? —

И довгою, безконечно довгою здалась Джурови дорога. „И чога я поїхав в Дрезден?“ став думать Джур; „справді чога я там не бачив? чи не лучче б було податися чи в Гайдельберг, чи в Базель,

а то в Дрезден!.. И чого?.. сказано задуріла, затуманилась зовсім голова... Ну, та нічого робить!.. нехай и так, побачимо ще й Дрезден!...“

Аж ось и Дрезден! Зрадів Джур, митю вибіг з вагона, сів в перший омнібус, звелів везти в Hotel Sax. Причепурившись, зараз подався в банк и тільки тогді трохи заспокоївся, як здав своє золото в банк и взяв білет на своє имя.

— „Тепер нехай крадуть!“ думав він... „тепер ляжу виспатися.“ Ліг він спати и проспав увесь день, спочиваючи, наче після якої трудної, тяжкої праці. Треба сказати, що Джур втомився більш душевно, ніж фізично: несподіваний сплячий талан укрив ёго мозок таким туманом, підняв ёго нервову систему так, що ёму великого труда стояло держати свої мисли хоч в аби-якім порядку; не диво, що він сам не знав, куди ёму їхати и чого він поїхав в Дрезден. Щасте як и нещасте часто несуть з собою повну торбину тривоги, неспокою и лиха...

Довгий сон заспокоїв Джурові нерви; вставши, він став спокійніше мислити: що ж дальше діяти, куди податися? Найбільш тягло ёго в Жуківку: „поїхати,“ думав він, „уговорить Жучиху и Рисю на весіле тепер, доказати їм, що одклад не йде в лад... одружаться... та тогді з молодою жінкою и в Н. добре, як би так!“

Довгенько Джур переберав усякі пляни и став на тім, щоб написати до Жучихи лист, просячи її згоди на весіле, и ждати одповіді в Дрездені. Післявши лист, Джур принявся оглядувати столицю Саксонії.

Хиба ж в Дрездені ні на що й подивиться! Одна Галерія картин чого стоїть! То величезний неоцінний скарб трохи що не всесвітнього искусства. Ходиш по салях тієї Галерії, дивишся, любуєшся и впиваєшся тим нектаром, котрий щедрою рукою ле зібрана там живопись... тут читаєш историю живописи, историю її розвою, историю мисли, бачиш душі великих художників: Рубенс, Мурільйо, Корреджіо, Рафаель....

Завернув и Джур в Галерію картин. Обійшовши усі салі в низу, він сів перед Мадонною и задивився на неї. Трохи згодя рядом з нею сіло дві дами: одна висока, літ за 35, повновида, так здоровем и несло од неї; друга понизька и така худа и жовта, що не можна було вгадати її віку. Дами мовчки дивились на Мадонну а Джур став придивлятися до високої дами. Справді ж бо и біля Мадонни не гріх було подивиться и довго дивиться на неї! Що таке було у неї, чим вона причаровувала до себе — сего не скажеш, хочби скільки не дивився на неї, хочби скільки не силковався описати її

красу; так само як не скажеш, який вираз у Мадонни... Скільки не нюхай рожу — не скажеш, чим вона пахне; скільки не слухай, а не скажеш, яка чарівнича сила лежить в трелях солов'я і чим тебе чарують його пісні!.. Людська мова не має, і не буде мати слів і виразів, щоб виразити погляд Мадонни, пахощі рожі і гармонію солов'я. Отже коли б я був художником-малярем і коли б довелось мені списати тип українсько-рускої красавиці, я б красочого і вірнішого не вдумав, як обличчя отієї високої дами, на котру задивився Джур.

— „Час вже й до дому,“ сказала дама своїй товарищі.

Російська мова за кордоном — мов громовина підбила цікавість Джура і він усіма очима впився в даму.

— „Спочиньмо ще трохи, я дуже втомилась,“ одповіла друга дама. „Та й очей не хочеться звести з отсієї картини, так би все дивилась на неї; і чим довше дивитися на неї, тим красче вона становиться.“

Джур не видержав і вмівшався в розмову.

— „Ото — то й єсть велика сила великих художників,“ сказав він; „з першого погляду їх твори наче й не примітні, але вони ростуть перед вами великапами тим більш, чим більш ви спізнаєте їх.“

— „Ви руский?“ спитала висока дама, дивлячись диво-вижно на Джура.

— „Еге! з України,“ одповів він.

— „О, як же я рада с'єму! я сама Українка, з Полтавщини, і щиро люблю своїх земляків, особливо ж рада стрічати їх за кордоном...“ Дама простягла до Джура свою руку і додала: „Я— Лаврова, може чули...“

— „А я доктор Джур“ (у Росії усі лікарі зовуть себе докторами).

— „Давно ви в Дрездені?“ питала Лаврова.

— „З тиждень, чи що; а ви?“

— „И я не що давно! я іду в Швайцарію, там мій син у школі, давно не бачила його, треба провідать.“

Щира розмова завязалась швидко, як звичайно заходить вона, коли де на чужині стрінуться земляки. Лаврова зазвала до себе Джура. Вона жила в „Н. Victoria“, наймаючи п'ять розкішно обставлених кімнат.

Уліца Петровна Лаврова, з роду Многогрішних, була дочкою багатого полтавського папа Бовдура — до мозку кісток омосваленого Генерала; дід її, по батькові, був просто Бовдур, син

же ёго, служачи у Павловій Гвардії, носячи довгу косу и поси-
паючи волосе пудрою, до предковичного свого українского при-
звища додав московске — *овъ*; бо звісно, якось ніяково вимо-
вить „Генерал Бовдур!“ — зовсім не те „Генераль Бовдуrowъ...“
Якось приятнійш и звук, та й більш оддає „российским“ патріо-
тизмом. Дочки Бовдуrowа (синів не було) одержали те вихованє
и ту освіту, яку давали на Україні богати пани літ 20 назад,
„московско-французске“.

Не довго діовала Уляна: на першім балі, котрий задав Бовду-
row задля шіснацятилітя дочки, вона сподобалась лйб-Гвардійскому
полковникові родом з Калуги, Лаврову, чоловікові в-двое старійшому
від неї; а Уляні сподобався мундир Лаврова, ёго вуси и ёго жи-
гуноватість. Через рік вони й побрались. Перші два чи три роки
жили вони собі наче-б то и в любови; відтак пішли між ними сварки,
жінка ревновала чоловіка, чоловік — жінку и дійшло до того, що
Уляна Петровна зісталась тільки номінально Лавровою. Почали вони
заводити свої раути и округ неї стала збираться ціла орда джигу-
нів... Хлинув час демократичного дощу и в салоні Уляни Петровни
трохи-по-троху став заноситься демократичний, хоча звісно фал-
шивий дух и подув вітер „запомоги меншим, меншим братам“.
Уляна Петровна під впливом одного червоного демократа-космополіта,
в котрого вона закохалась, зробилась горячою демократкою. Не
вспіла вона ще зовсім одемократизоваться, як коханця її лікарі
послали кудись пити кумис, там на кумисі він и дуба дав... Ши-
роке серце неodemократки не довго пустовало и приголубило собі
инженера Чайку, завязаного націонала. Чайка требовав, щоб Уляна
Петровна, кохаючи ёго, кохала и ёго идеї и служила їм. Він став
будить у душі Лаврової родові українські традиції, став її підбивать
на реалізованє її речей про „запомогу меншим братам“ и прине-
волив, що вона подарувала своїм „временно обяванымъ“ селянам
увесь викуп за землю. То був значний подарунок и вічний спомин
Чайці; через ёго коханє більш ніж тисяча чоловік одержали добрі
наділя землю. За проводом Чайки Лаврова стала одвертаться од
своїх приятелів-аристократів и в салоні її завелись мережані сорочки,
свитки и українска річ. Уляна Петровна з своїх стотисячних до-
ходів стала уділять десятки карбованців на народні школи и книжки.
И пішла про неї дуна скрізь и по Україні и за Україною. Уряд
став коситься на Лаврову, особливо на Чайку. Хтось порадив їй
іхати за кордон: вона взяла свого одинчика Васю и одвезла ёго
в Цюрих, щоб там ёго виховували „Українцем“. Вертаючись в Рос-
сию вона завернула до Пешта, щоб вклониться Деякові, бачилась

з Тюрюм десь; була и у Палацкого и в Рієра, думала завернути и до Львова, та не стало часу, бо прийшла звістка від Чайки, щоб вона швидче верталась до дому, бо ёму „треба їхать на службу в Иркутск“. Правда: Чайка спинався против такої служби, хотів взять одставку; але ёму переказали, що одставку ёму дадуть, а в Иркутск все таки він поїде. Він поїхав „на службу“. Лаврова спершу думала й собі податися слідом за Чайкою до Иркутска, та чогось так передумала, заплакала, пожурилась и не поїхала, а забралась до себе в село и стала сумувать. Добра доля змиловалась над нею и на розвагу її післала вже знаёмого нам Сопуна. Сопун провадив тіж ідеї, що й Чайка, через се то Лаврова швидко здружилась з ним, та так здружилась, що Сопун перебрався й жить до неї... На селі, звістно, скучно: піде Сопун в свою роту, помуштрує солдатів и нічого ёму більш робить; та й муштра та опротивіла ёму, наче гірка редька. А з Лавровою все таки перекинеться живійш словом. Отже через зиму Сопуна погнали з ёго солдатами в Чернигівщину и Лаврова знов засмутилась; та нагадала, що час провідать сина, и подалась за кордон, взявши з собою на розвагу дочку одного небогатого полупанка, Марусю Чепурну.

Ідучи до сина, вона не хваталась и задержалась у Дрездені, розмисливши виписать сюди й Васю. Вона взяла гарно обстановлену квартиру и завела свій гурт знаємих... Чайка вже вилетів у неї з голови... Щоденними гостями її в Дрездені були поручник в одставці Кронід Нельговский, родом з Пирятина, увіятский піп з Галичини Иван Коцюк, та поміщик з Роменского повіту Максим Ноздроватий. Нельговському по виду було літ 27; високий, плечистий, трохи лисий, з мускулистими здоровими червоними руками. Ёго чорне кучеряве волосе, вираз палких, круглих чорних очей, оливковий цвіт лица, густі підстрижені вуси и довгий острій ніс видавали ёго якимсь Азіятом, особливо в той час, як він бував разом з Коцюком, чоловіком худощавим, низеським, блідим и засмученим. Нельговский видавав, що він їздить по Європі з порукою якоїсь української громади, щоб вислідить житє робітників в Швайцарії, Бельгії и в Німеччині; справді ж він байдиковав и дальше Саксонії не був. Коцюк чоловік літ 30, мав в Галичині добрий прихід; але, поховавши в одно літо жінку и двоє дітей, лишив свою параюю и потяг по Європі розносить свою журбу. Ноздроватий — давній знаємий Лаврової, стрівся з нею, ідучи за кордон, в Варшаві и разом з нею приїхав до Дрездена. Ноздроватий — з колиски крепак, відтак вихованець кадетского корпусу (военної Гімназії), потім гусар, ремонтир и, як усі ремонтирі, завзятий гуляка и жи-

гун; в кінець — ротмістр в одставці и нікчемний хозяїн. Ярійаркові безсонні ночі, вино, карти, московські циганки, актриси — отсе все разом вивітрило з Ноздроватого усе людське, крім образу, и зробило ёго насмішкою не тільки над панами в загалі, а навіть живою насмішкою над полтавським панством, котре, правду сказати, и все гуртом не що инче, як насмішка долі над людським родом. — Шість літ Ноздроватий був виборним маршалком, на третій вибори ёго скинули, за те що він „ліберал“. Ноздроватий розсердився, плюнув и отдавши свої землі жидові в аренду, поїхав за кордон, щоб там травоядних Німців наділять українськими грішми... Лаврова радо держала біля себе Ноздроватого за те, що він умів справити усяку її поруку, приносив їй що-дня усі Дрезденські новини, особливо ж новини з „российско-дрезденської колонії“.

У Лаврової була та щаслива вдача, що кожен, з ким вона заговорила, розмовляв з нею, наче з давнією знаємою: так якось навчилася вона вгадувати людей и вдарять у власний тон кожного. Так було и з Джуром: швидко всім спізнався з Лавровою и став її щоденним гостем. Лаврова ходила и їздила з ним на прогульки, що-дня закликала ёго до себе обідати и слухала ёго розмови. Ноздроватий, розпитавши Лаврової хто такий Джур, махнув рукою, сказав: „хлопоман, санкюлот, лікаршишка“ и не звернув на не́го ні якої уваги. Коцюк не оддалявся од Джура, але й не зближався з ним. За те Нельговський з першого погляду не злюбив Джура, косився на не́го, кривився, наче кислиць навівпиль, спорився з ним, перебивав, ловив на слові и силковався показати Лавровій, що у Джура менше против не́го и освіти и досвіду и розвою.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИЄПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Андрій Боголюбський.

(Дальше.)

Андрія посадила на княжєне уся земля з ущербом прав менших братів, що мали княжити там після заповіту отцівського. Рішущий

в своїх справах, Андрій випередив всякі з їх сторони змаганя до усобиць, разом вигнав своїх братів Мстислава, Василька, осьмилітного Всеволода (1162) и прогнав від себе двох племянників Ростиславичів. Брати разом ис своєю матірю, грецкою царівною, виправились в Грецію, де грецький імператор Мануїл прийняв їх дуже радо. Се вигнане не тільки не було подією противною землі, але навіть в літописях воно приписуєсь неначе-б земській волі. Андрій виганяв також бояр, котрі не здавались ёму зовсім вірними. Такі способи скупляли в ёго руках єдину владу над усею ростовско-суздальскою землею и тим самим давали сій землі значіне найсильнішійшій між рускими землями, тим більше, що була вільна від усобиць и спокійна в тім часі від всякого нападу з-за границі. Та з другої сторони сими способами Андрій призибував собі що раз більше ворогів, що були готові при спосібности погубити ёго всяким можливим робом.

Взявши в свої руки владу в ростовско-суздальській землі, Андрій зручно користувався усіма обставинами, щоб показати своє первенство у всій Русі; вдаючись в усобиці в інших руских землях він бажав, рішати їх по своїй волі. Головною и постійною цілю ёго діяльности було понижити значіне Києва, позбавити давнього старшинства над рускими городами, переносячи се старшинство на Володимир, а разом з тим підпнити собі вольний и багатий Новгород. Він добивав ся того, щоби після свого бажаня віддавати ті два важніші города з їх землями тим князям, котрих він схоче посадити на княжене и котрі вдячні за се будуть признавати ёго старшинство. Коли по смерті Юрія Довгорукого повстав спір о Київ між чернігівським князем Изъяславом Давидовичем и Ростиславом, братом Изъяслава Мстиславича, Андрій опікувався Изъяславом, хоч перше сей князь був ворогом ёго отця. В 1160 р. він зъїхав ся з ним у Волоку и задумав вигнати Ростиславового сина Святослава з Новгороду. В Новгороді вже від кількох літ був нелад; закликали и виганяли то тих, то інших князів. Недовго перед тим, ще за Юрія, княжив там брат Андрія Мстислав. В 1158 р. Новгородці вигнали ёго и закликали синів Ростислава, Святослава и Давида: першого посадили в Новгороді, другого в Торжку, але й против них скоро утворилась в Новгороді неприязна партія. Надіючись помочи від тої партії, Андрій післав у Новгород таку жадобу: „Най буде вам звісно, що я бажаю добиватись Новгороду добром або злом; щоб ви цілували мені хрест, що хочете мати мене своїм князем, а мені вам добра бажати.“ Такий відклик скріпив зворушене в Новгороді, часто стали збиратись бурливі віча.

Спершу Новгородці, ведені прихильниками Андрія, колотились тому, що Новгород удержує разом двох князів и домагались вигнати Давида из Торжка. Святослав сповнив їх волю и вислав брата з Новгородської землі, але й потім противники його не дали Святославови супкоюю, підбурювали против него нарід и довели до того, що товпа спіймала Святослава на Городищу и відослала під сторожею в Ладогу; його жінку замкнули в монастир св. Варвари; закували княжих дружинників, майно їх заграбили, а потім післали просити у Андрія сина на княжене. Андрій дбав, щоб їм по можности дати не тих князів, яких вони домагати-муть ся, а тих, котрих він сам їм дати схоче. Андрій післав їм не сина, а свого племянника Мстислава Ростиславича. Але в слідуєчій році (1161), коли Ростислав побив и убив Изяслава Давидовича и укріпив ся в Києві, Андрій погодив ся з ним и казав Новгородцям взяти знов до себе на княжене того Святослава Ростиславича, котрого вони недавно вигнали и притім, як виражає ся літописець, „на всій воли його“. Андрієви очевидно було всё одно, чи сей, чи инший князь княжити-же в Новгороді, щоб тільки сей князь був посаджений з його руки, та щоб таким способом для Новгородців війшло в звичай приймати князів від суздальського князя. В 1166 р. умер київський князь Ростислав, чоловік уступчивий, що під koniecь погодив ся з суздальським князем и йому догоджав. Київським князем вибрали Мстислава Изяславича. Крім того, що сей князь був сином ненависного Андрієви Изяслава Мстиславича, з котрим так завзято боров ся його отець, Андрій сам ненавидів сього князя, але й Мстислав був не з таких, щоб догоджати кому небудь, хто-б тільки задумав показати над ним власть. У покійного Ростислава було пять синів: Святослав, що княжив в Новгороді, Давид, Роман, Рурик и Мстислав. Спершу Мстислав Изяславич жив з тими своїми двоюродними братами в згоді, та потім на велику радість Андрія між ними приязнь стала розриватись. Поча ось задля Новгорода. Новгородці як и перше не погодились ис своїм князем Святославом и вигнали його, а потім післали до київського Мстислава просити в него сина. Мстислав, не бажаючи колотнечі з Ростиславичами, зволикав з рішенем. Тим часом зневажений Святослав удав ся до Андрія; за Святославом стали смоленські князі, його брати. З ними злучились и Полочане, що перше не були в згоді з Новгородом. Тоді Андрій рішує зажадав від Новгородців, щоби вони знов прийняли вигнаного Святослава: „Не буде вам иншого князя крім сього,“ казав він їм сказати и прислав на поміч Святославови и його союзникам військо против Новгорода. Союзники спалили Новий Торг, спустошили новгородські села и перетяли звязь

Новгорода з Києвом, щоб не дати Новгородцям зійти ся з Мстиславом київским. Новгородці почули зневагу своїх прав, побачили як дуже напосілись на їх свободу, розпалились и не тільки не здались на домагане Андрія, але убили посадника Захарія и деяких інших, сторонників Святослава, за тайні зносини з сим князем, вибрали иншого посадника именем Якуна и найшли спосібність сповістити про все Мстислава Изъяславича и ще раз просили у него сина на княжене. В тім часі як раз вспіли київські бояре Бориславичі роздвоїти Мстислава з двома Ростиславичами Давидом и Руриком*). Коли вслід за тим Новгородці знов прислали до Мстислава просити сина, він вже не вагав ся и післав до них сина свого Романа. Ростиславичі по сій події стались явними ворогами Мстислава. Андрій зараз и покористував ся тим, щоб ити на Мстислава. Рязанські и муромські князі вже перше були з Андрієм в згоді, злучені війною против Болгар. Полочане ввійшли з ним в союз з вражди против Новгородови; на Волини був ёго союзником дорогобужський князь Володимир, дядько Мстислава, давнійший ёго суперник за Київ. Андрій тайно зніс ся з князями сіверскими Олегом и Игорем; в Переяславлю рускім княжив брат Андрія Гліб незмінно ёму вірний; з Глібом був також другий брат, молодий Всеволод, що вернув з Царгорода и дістав княжене в Остерскім Городці в полудневій Руси. Всёго, таким способом, було до 11 князів з дружинами и ратниками. Суздальским війском проводив син Андрія Мстислав и боярин Борис Жидиславич. На стороні Мстислава був брат Андрія Михайло, що княжив в Торжку; не знаючи, що против него зб'ють ся, Мстислав Изъяславич вислав ёго з Берендіями на поміч синові в Новгород; та Роман Ростиславич перетяв ёму дорогу и взяв ёго в полон.

---

*) Суперечка почалась з того, що слуги Ростиславичів украли Мстиславові коні и наложили на них свої знаки. Бояре Бориславичі Петро и Нестор впевнили Давида, що Мстислав з мести за се хоче, прикликавши їх на обід, взяти під сторожу. По якімсь часі Мстислав справді запросив на обід Давида и Рурика. Сі князі з намови бояр зажадали насамперед, щоб Мстислав цілував хрест, що їм не вдіє ні якого лиха. Мстислав обидив ся; образилась за него й дружина ёго: „не годить ся тобі хрест цілувати — говорили ёго дружинники —; без нашої відомости тобі годі було ні задумувати, ні чинити то, що вони говорять, а ми всі знаємо твою щирю любов до братів, знаємо, що ти правий перед Богом и людьми. Пішли до них и скажи: я цілую хрест на се, що не задумував ніякого лиха против вас, тільки ви мені видайте того, що на мене лякхословить.“ Обі сторони цілували на се хрест, але Давид потім не сповнив бажаня Мстислава. „Коли я видам тих, що мені говорили — сказав він —, то опісля мені ніхто нічого не скаже.“ Звідтіля и остигли взаємни між Мстиславом и Ростиславичами.

Підручники Андрія зішлись з військами різних руських земель у Вишгороді и з початком Марця заложили стан під Києвом, близько кирилівського монастиря, и розсуваючись окружили весь город. Загально Київляне ніколи и перше не видержували осади и здавались звичайно князям, що приходили добувати Києва силою. И тепер вони видержали тільки три дні. Берендії и Торки, що стояли за Мстиславом Изъяславичем, склонні були до зради. Коли вороги стали сильно напирати з заду на Мстислава Изъяславича, київська дружина сказала ёму: „чого, княже, стоїш, нам їх не перемогти.“ Мстислав утік до Василева, не встигнувши взяти з собою жінки и сина. За ним гнали и стріляли. Києва добули 12. марця, в середу другої неділі посту 1169 р., и цілий розграбили и спалили в двох днях. Не щадили ні старих, ні малих, ні полу, ні зросту, ні церков, ні монастирів. Запалили навіть печерський монастир. Вивезли з Києва не тільки приватне майно, але й образи, ризи и дзвони. Така жорстокість буде нам понятна, коли згадаємо, як перед дванадцяти літами Київляне повбивали у себе всіх Суздальців по смерті Юрія Довгорукого; певно шіж Суздальцями були люди, що мстились тепер за свою рідню; що до Чернигівців, то вони давно враждували на Київ, а вражда ся змагалась від довгої вражди між Мономаховичами и Ольговичами.

Андрій діпняв своєї цілі. Давний Київ втеряв своє вікове старшинство. Колись город богатий, заслужив собі у чужоземців, що ёго звідували, назву другого Константинополя, та вже й перше усе теряв свій блиск через усобиці, а тепер ёго ограбили, спалили, позбавили много мешканців, поубивавши або позаберавши в неволю, обсміяли и збечестили інші руські землі, неначе-б мстились на нім за ёго прежнее пануванє над ними. Андрій посадив в нім свого покірного брата Гліба, з заміром на будущину настановляти там такого князя, якого ёму схоче ся дати Києву.

Справившись з' Києвом, Андрій по черзі хотів справитись и з Новгородом. Ті самі князі, що ходили з ним на Київ, з тими самими військами, що знищили давню столицю руської землі, пішли на північ, щоб приготувити ту саму долю и Новгороду, яка довелась Києву. „Не будемо горорити — розправляє суздальський літописець, прихильний Андрієви и его політиці —, що Новгородці праві, що вони здавна від прародичів князів наших вольні; а коли-б и так було, то хиба-ж прежні князі казали їм ломати хрестне цілуванє и сміяти ся з внуків їх и правнуків?“ Вже в трьх церквах новгородських на трьх образах плакала Пресв. Богородиця: вона привиділа лихо, що збиралось над Новгородом и ёго землею; вона

молила Сина свого не передавати Новгородців погибелі як Содому и Гомору, але помилувати їх як Ниневитян. Зимом 1170 р. явилось грізне військо під Новгородом — Суздальці, Смольняне, Рязанці, Муромці и Подочане. В протягу трёх днів вони вносили остроги коло Новгороду, а четвертого дня почали приступ. Новгородці бились хоробро, але потім стали слабнути. Вороги Новгорода, надіючись побіди, завчасу наперед ділили між собою жеребом новгородські уллиці, жінки и діти новгородські, подібно як се вчинили з Київлянами; але в ночі з вівтірка на середу другої неділі посту — як оповідає переказ — новгородський архієпископ Іоан молив ся перед образом Спаса и учув голос від образу: „Иди на Илїну улицю в церкву Спаса, возьми образ Пресв. Богородиці и винеси на забороло стіни и вона спасе Новгород.“ На другий день Іоан з Новгородцями випіс образ на стіну у Загородного кінця між Добрининою и Прускою улицею. Туча стріл посипала ся на него; образ обернув ся назад; з очий ёго потекли слёзи и упали на felon єпископа. На Суздальців найшов дур; між ними повстав нелад и вони стали стріляти одні на других. Так оповідає переказ. Князь Роман Мстиславич в вечер 25. лютого з Новгородцями побив Суздальців и їх союзників. Сучасний літописець, розказуючи про сю подію, нічого не говорить про образ, але приписує сю побіду „силі чесного хреста, заступленю Богородиці и молитвам владики“. Вороги утікли. Новгородці спіймали стілько Суздальців, що продавали їх за безцін (по 2 ногати)*). Легенда про спасенє Новгороду мала важне значіне на будущину, піддержуючи моральну силу Новгороду в борбі ёго з Суздальськими князями. Опісля вона мала навіть загальне церковне значіне в цілій Русі: образ, котрому приписували чудотворне спасенє Новгорода від Андрієвого війська, став ся під именем Знаменського одним з найзнаменитших образів Божої Матери, почитаних на Русі. Празник в єї честь установили Новгородці 27. листопада, и православна церква ёго й доси обходить.

Незабаром, однако, вражда остигла и Новгородці погодились з Андрієм. Слідуєчого року вони не злюбили Романа Мстиславича и вигнали від себе. Тоді був неурожай и повстала дорожня в Новгороді. Новгородцям треба було брати хліб из суздальської землі, и се було головною причиною скорого супокою з Андрієм. За ёго згодою вони взяли собі князем Рурика Ростиславича, а в 1172 р., прогнавши ёго від себе, випросили в Андрія сина Юрия. Нов-

*) В гривні 20 ногат. По обрахованю Карамзіна 6 ногат рівні 50 к. Т. II. прим. 79.

город все таки виграв в тім згляді, що Андрій мусів поважати права Новгороду і хоч послав йому князів, та вже не инакше, як на всій волі новгородській.

Мимо пораженья Києва, Андрієви довелося ще раз послати там військо, щоб удержати його в своїй власті. Князь Гліб, що його настановив Андрій, умер. За згодою Ростиславичів заняв був Київ дядько їх Володимир Дорогобуский, давний союзник Андрія, але Андрій наказав йому без проволоки виїхати и заявив, що відступає Київ Романови Ростиславичеві, князеві лагідному й цокірному. „Ви назвали мене своїм отцем — наказав Андрій сказати Ростиславичам —, хочу вам добра и даю Романови братови вашому Київ.“ По якійсь часі Андрій задумав вигнати Романа Ростиславича. Чи він був медовольний з Ростиславичів, добавачючи в них гордошів, чи просто наміряв посадити там брата и тому треба йому було їх вигнати, — як би се не було, він зачіпив тих князів, післав до них свого мечника Михна, жадаючи видачі Григорія Хотовича и двох інших лиць; „вони — говорив він — зігнали з сего світа брата мого Гліба; вони всі пам вороги.“ Ростиславичі знали, що се из сторони Андрія ніщо инше тільки зачіпка, тому не рішались видати людей, котрих уважали невинними, и дали їм спосіб спасти ся. Сього тільки й треба було Андрієви. Він написав їм таке строге слово: „коли ви не жпете по моїй волі, то ти, Рурику, заберай ся геть з Києва, а ти, Давиде, заберай ся з Вишегорода, а ти, Мстиславе, з Білгорода; лишає ся вам Смоленськ: там діліть ся як знаєте.“ Роман послухав и поїхав в Смоленськ. Андрій віддав Київ братови Михайлови, з котрим погодив ся. Михайло лишив ся поки-що в Торческу, де перше княжив, и післав в Київ брата свого Всеволода з племянником Ярополком Ростиславичем. Та інші Ростиславичі не були такі безмовні, як Роман. Вони вислали до Андрія посла з объясненнями, але Андрій не дав відповіді. Тоді вони в ночі ввійшли до Києва, спіймали Всеволода и Ярополка, облягли самого Михайла в Торческу, примусили його зречи ся Києва и вдоволяти ся Черяславцем, що йому відступили, а самі вернули в Київ и посадили на київській столі одного з поміж себе: Рурика Ростиславича. Сам непостійний Михайло, котрого Андрій забезпечив в Києві, відступив знов від Андрія и пристав до Ростиславичів, бо він вже против Андрія и Ростиславичів виступав за Мстиславом Изяславичем. Андрій, дізнавшись про все, сильно розгнівав ся, а тут як раз радили йому дати поміч против Ростиславичів: чернигівський князь Святослав Всеволодович задумував підчас замішок заволодіти Києвом и підмовляв Андрія на Ростиславичів; разом з ним держались и інші

князі Ольговичі. Посол присланий в имени тих князів говорив Андрієви: „хто тобі ворог, той и наш ворог; ми з тобою готові.“

Гордий Андрій прикликав свого мечника и сказав: „Ідь до Ростиславичів и скажи їм ось-що: ви не поступаєте по моїй волі; за то ти, Рурику, заберай ся в Смоленськ до брата в свою отчину, а ти, Давиде, заберай ся в Берлад, не позволяю тобі бути в рускій землі; а Мстиславови скажи так: ти всё накоїв; я не позволяю тобі бути в рускій землі.“

Михно переказав Ростиславичам порученє свого князя. З усіх найбільш не стерпів сєї річі Мстислав. „Він — говорить ровесник — змалку не привик нікого боятись крім єдиного Бога. Він казав остричи Михнови волося на голові и бороді и сказав: „Иди до свого князя и перекажи від нас своему князеви ось-що: Ми тебе доси вважали отцем и любили, а ти прислав до нас такі річі, що вважаєш мене не князем, а підручником и простим чоловіком; роби, що-сь задумав. Бог усєму судя!““

Андрій розъярив ся, як побачив остриженого Михна и почув, що сказав Мстислав. Під головним проводом Андрієвого сина Юрія и боярина Жидиславича виправилось велике військо Суздальської землі — Ростовці, Суздальці, Володимирці, Переяславці, Білозерці, Муромці и Рязанці. Андрій висилаючи їх сказав: „Ви женіть Рурика и Давида з моєї отчини, а Мстислава возьміть: нічого ёму не робіть и привезіть до мене.“ До них прилучились Новгородці. Вони йшли через смоленську землю; бідний Роман, побачивши в себе таких гостей, не міг супротивляти ся и мусів на жадобу Андрія післати з ними своїх Смольнян. Уся та сила вступила в чернігівську землю и там злучив ся з нею Святослав Всеволодович з братами. З другої сторони Андрій підняв на Київ сили полоцької землі: Турівських, Пипських и Городеньських князів, підчинених Полоцькови. Михайло Юрєвич відступив од Ростиславичів и разом з Всеволодом и двома племянниками поспішив заволодіти Києвом. Ростиславичі не спинали ёго. Рурик запер ся в Білгороді, Мстислав у Вишгороді, а Давида післали в Галич просити помочи у Ярослава (Осмоисла). Всё військо переважно напирало на Вишгород, щоб взяти Мстислава, як приказав Андрій. Багато було крику, шуму, траскоти, пилу, мало убитих, але багато ранених. Девять неділь стояло се військо. Двоєрідний брат Ростиславичів, Ярослав Изъяславич Луцкий, що прийшов з усею волинською землею, гледів ддя себе старшиньства и Київського стола, чого добивав ся також Святослав Всеволодович чернігівський, найстарший князь у війську. Самого Андрія тут не було, щоби рі-

шити сей спір своєю могутчою волею; а всі ті князі, самі того не пізнавали, тільки тому явилися під Вишгород, щоб дати змогу Андрієви назначити в Київ такого князя, якого ёму схоче ся. Ярослав, не погодившись з Святославом Всеволодовичем, відступив од союзників, перейшов до Ростиславичів и посунув ся на Білгород, щоб злучитись з Руриком Ростиславичем и ударити на облягаючих. В тім часі союзникам грозив прихід Галичан на поміч Ростиславичам, на завізане Давида. З своєї сторони більша часть союзників не мала ні поводів, ні охоти дальше вести завзяту війну. Смольнян втягнули були зовсім на силу. Новгородці були несупокійні и змінні, легко остигали до діла, до котрого приступили мимоходом; здає ся, що й Полочане и інші війська з білоруских городів не визначались особливою ревністю, бо для них се було зовсім рівнодушно, до кого буде належати Київ. Се всё разом було причиною, що, як тільки союзники побачили зріст неурятельскої сили, то в стані їх повстав переполох и вони нічу перед довітком утікали в такім неладі, що багато переправляючись через Дніпро потонуло. Мстислав випав з міста, пігнав за ними, занів їх табор и забрав полон. Ся побіда над дванайцяти князями и силами так великих земель вславила Мстислава Ростиславича між ровесниками и дала ёму назву Хороброго. „Так то — говорять літописець, — князь Андрій який був розумний в усіх справах, а втратив змисл свій пеповздержністю: розпалив ся гнівом, згордів и несправедливо похвалив ся; а похвалу и гордощі диявол вселяє в серце чоловіка.“

Ростиславичі відступили Київ Ярославови Луцкому, котрий, як можна було надіятись, не довго в нім просидів, и бідна стара столиця знов стала переходити з рук до рук. Але доля єї вже не залежала від волі суздальских князів, як то хотілось Андрієви. Слідуючого року Ростиславичі готові були погодити ся з Андрієм, як тільки на київскім престолі сяде брат їх Роман. Андрієви певно милійше було б бачити там покірного собі Романа, як ненависну вітву Изъяслава Мстиславича або Ольговичів, родових ворогів Мономахового племені; здає ся и Ростиславичі мали се на думці війшовши з Андрієм в зносини. Та Андрій отягав ся з рішучою відповідою. „Підождіть троха — сказав він —, пішлю до братів своїх на Русь.“ Андрій, як видно, не рішив в своїм розумі, в чию користь висказати суд. Несподівана, насильна смерть перетяла всі ёго пляни.

(Конець буде.)

Літературні звістки.

— Пісня про царя Івана Василевича, молодого опричника, да одважного крамаренка Калашника. З Лермонтова пер. М. Старицький. Київ 1875, стор. 24. — Имя п. М. Старицького відоме нашим читателям: п. Старицький переложив казки Андерсена, деякі байки з Крилова и написав, по Гоголевій темі, оперетку „Різдвяна Ніч“; тепер він видав переложену з Лермонтова „Пісню про царя Івана Вас.“ Можна сміло сказати, що з усіх літературних праць п. Старицького остатня — єсть найціннійша. Конечно образи перекладу далеко відступають від образів оригіналу; се й не диво! бо український народ, не знаючи в своїй історії таких варварів, таких хижих натур, таких страшених мучителів, яким був Московський цар Іван Грізний, не виробив и слів на вираз таких образів. В „Пісню“ однако досить добре малює ся обличчє царя:

„От насупив цар брови чорні
И на ёго звів очи гострі,
Мов шуляк зирнув з неба синёго...“

Тільки не знаємо, на що слово оригіналу „ястреб“ замінено словом „шуляк“.

„Пісня“ розповідає, як царський „вірний слуга“ Кирибеевич закохав ся в жінку крамаря Калашникова и підстерігши раз, як вона верталась у вечері з церкви до дому, переняв її и став цілувати и милувати; а вона, вирвавшись, прибігла до дому и розказала про сю напасть мужеви. Як ось цар звелів потішити себе кулачками: на кулачках виступив першим Кирибеевич, викликаючи охотників бити ся. Супротив него виступив Калашников и побив. Цар, бачучи, що его любий опричник побитий, розгнівав ся и казав укарати Калашникова „смертю лютою та ганебною“.

— На Кожум'яках, комедія в п'яти діях. Київ 1875 р., стор. 106. На сій книжці не виставлено имени автора, але, дякуючи оповісткам Ильницького и Левченка, знаємо, що автором комедії є автор „Жмар“ Іван Левіцький. Отже, читаючи саму комедію, пераз питаєш сам себе: чи справді ж її написав Левіцький, той сам Левіцький, що написав и „Причепу“ и „Дві Московки“? чи не помилились часом в своїх оповістках Ильницький и Левченко? або чи не другий який Левіцький написав „На Кожум'яках“? така, справді, чудна отся комедія! Ось слухайте: У заможного крамаря, міщанина Рябова, є дочка Евфросина; а Рябова жінка має сестру Горшину, вдову перекупку, у котрої тож єсть дочка Оленка. Евфросина помазалась якимсь пенсіоном, батько й мати душі в неї не чують, убрають її наче панночку, в шовки, и не сміють супротив неї слова промовити. Евфросина дере в гору ніс, гордує своїми родичами и знущає ся з тітки. До неї залицяє ся цілхорник Гострохвостий; але стрівшись з Оленкою, Гострохвостий, яко джигун, не втерпів, щоб не вдаритись и до Оленки, котра й красча з лица своєї сестри. Гострохвостий обіцює Оленці одружитись з нею, а тим часом сватає ся до Евфросини, заручає ся з нею и от вже зібравшись ити під вінець, як вскакує в двір Горшина и починає ся на дворі у Рябова велика буча. Гор-

пина кричить, що не пустять до вінця; Гострохвостий кричить, що Горшину засадить у тюрму, — усі репетують; а в кінці усі гуртом, навіть і сама невіста, виганяють Гострохвостого з двору.

Справжнього комізму ні в характерах дієвих лиць ні в їх діях нема, коли не вважати за комізд міщанські лайки, сварки и пите горілки. Нам здає ся, що наші драматичні писателі, як п. Старицький и автор на „Кожумяках“, не дуже гаразд одрізняють комізм від сміхотворства а часом и від грубого глумованя. Мусило ще додатк, що той-же самий сюжет, розказаний просто яко повість, зробив би далеко більший и красчий вплив на читателя, ніж комедія, котра для сцени ще більш не годить ся як для читаня.

— **Историческія пѣсни малорусскаго народа, съ объясненіями В. Антоновича и М. Драгоманова. Томъ II. выпускъ I. Кіевъ 1875, стор. 166, ціна 80 к.** — Пп. Антонович и Драгоманов проводять, хоч и не дуже швидко, свою працю, розпочату торік: видали 1-ий выпуск другого тому историчних пісень нашого народу. Подаючи коротешку звістку про сей выпуск, ми не будемо тут розбирати сю працю критично. В новий выпуск введени пісні и думи про боротьбу руского народу з Поляками за часи Хмельницького и окрім того в додатку вірші про Гетьмана Сагайдачного и з епохи Хмельницького, та драма „Милость Божа Україну од обид людських свободившая“, котру, як кажуть, написав Теофан Прокопович.

Редактори збірника вибирали виключно пісні историчні и до того такі тільки, котрі мають характер соціально-економічний, той и менно характер, який мали війни Хмельницького з Поляками. Такого загального погляду на боротьбу за часів Хмельницького України з Ляхами ми не ділямо; бо историчні факти свідчать нам, що Україна піднялась против Ляхів не ради одного соціально-економічного строю а ради усіх утисків, котрі терпів народ від Ляхів и Жидів. Для нас дуже чудно читати, що шановні редактори пісень знайшли в козацьких думках „неприкриття грабительскія побужденія“. Сподіваємось, що, діждавши другого випуска пісень, ми вважемо редакторам на докази їх помилок як про грабоване козацьке так и про де-що инше, введене в додатки під піснями, як на пр. про те що голова Нечая похована у Києві.

— **Geografia Galicyi. Podręcznik dla uczniów seminarjów nauczycielskich i dla nauczycieli szkół ludowych, ułożył Lucjan Tatomir. We Lwowie 1874.** Стор. XVI и 262 8-и. — Книжка ся, хотя має дату минушого року, появилася аж в першій половині сього року в торговлі книгарській. Автор єї, висший учитель мужескої семінарї у Львові, призначив її властиво для учительских семінарій и народних учителів, однак вона дуже придатна и всякому, хто з географією та статистикою Галичини хоче познакомити ся, — не тільки задля того, що властиво илшої подібної книжки так якби не було, але й задля дійсної своєї вартости. Вартість сю становлять, як се о книжках з подібною цілею само собою розуміє ся, не нові розвідки або нові погляди автора, але совістне и докладне збужитковане всяких матеріялів и жерел. Матеріяли ті наводить автор в передмові; не подибуємо там однак між илшими задитованого дільця Рупацького *Lučność Galicyi*, хотя не на однім місци видно, що автор користував ся ним. Книжка п. Татоміра складає ся з слідующих 15 розділів: 1. *Położenie, rozległość i granice.* 2. *Układ pionowy i poziomy*

czyli plastyka. 3. Główny dział wód, stoki kraju i jego wody. 4. Klimat i fizyografia kraju. 5. Podział kraju na powiaty. 6. Ludność. 7. Płody. 8. Przemysł. 9. Środki komunikacyi. 10. Handel. 11. Urządzenia państwowe. 12. Władze i urzędy duchowne. 13. Oświata. 14. Urządzenia społeczne. 15. Pamiętki historyczne. — Найважливіші відзнаки цієї книжки суть: ясний, легко зрозумілий виклад, гарні описи и образове представлене и видиме прямоване до безсторонности. Ясність и популярність в представленю оказує ся скрізь в цілій книжці; гарні описи подибуємо н. пр. в розділі 4-ім: опис Поділя, верховини, в роз. 6-ім характеристика народів польського и руского и різних їх родів, в роз. 7-ім: опис копальні в Вільчці, в Бориславу и и. Прямоване до безсторонности (важна прикмета у польського автора, хочби и в шкільній книжці) видко всюди; де говорить ся о Русинах и їх відносинах до Поляків. Розділ 13-ий трактує о школах, повинен би після нашої гадки ще спеціальніше бути уложеной (позаяк се діло призначене перед всім для шкіл и учителів), и. пр. не зганено там нічого за язык викладовий в школах; цікаво було б тапер знати, в котрих містах суть віділові школи, и т. и. Розділ 16. подає короткий перегляд історії Галичини а відтак спис місцевостей заслугуючих на увагу зі взгляду на споминки або останки історичні. Властивої ж топографії нема у сій книжці, бо міста важні задля свого промыслу, торгівлі, людности и т. и. суть лише поміщені в дотичних розділах — але не зведені до купи. Се добре може для школи, але не вигідне для позашкільного ужитку. — Жалуємо, що не маємо місця для докладнійшої оцінки цієї книжки. Мусимо ще тільки виразити наше бажанє, щоб подібна книжка появилася як найскорше в рускій мові, а тим часом можемо сю книжку поручити нашим читателям.

— Від Червня с. р. стало виходити у Львові нове часописьмо польське п. и. **Przegląd ekonomiczny, tygodnik poświęcony sprawom gospodarszym, handlowym i przemysłowym**. Руска література далека ще до того, щоби мати всякі фахові часописьма; тому звертали-мемо увагу від часу до часу и на такі часописьма в інших мовах, котрі особливо мають мету причиняти ся до розвою економічного нашого краю. Такими з польських часописей здають ся бути *Bartnik postępowy*, за котрий ми вже давніше згадували, и *Przegląd ekonomiczny*.

— **Нові книжки рускі:** *Спис книг, находящихся в магазину Статуїстического Заведенія во Львовѣ*. Львовъ, 1875. (Ся книжка має певне значіне для бібліографії). — В Перемишлі вийшла брошулка п. и. „*Не забудька*“, п. *Веселенка*, посвячена о. Наумовичеві. Ціна 15 кр. — В Коломиї вийшла брошулка: „*Начерк писемництва*“. Ціна 25 кр. — В Коломиї Галицько-рускої Матці вийшли: „*Начала розумного земледіля для меньших земледільцевъ, списалъ Івантій Гилька, священникъ львовской архіепархіи*“. Ціна 15 кр. — Буковинско-рускі академіки (члени товариства „Буковина“ в Відні) видали книжочку „поучительную, посвященную русскому народу въ Буковинѣ“ п. и. „*Галось да народа*“. Ціна 12 кр. — З друкарні товариства ім. Шевченка, вийшла „*Коротка історія малоруского народа. Написав Іван Маркевич, Перша половина. Відень 1875.*“ Ціна 25 кр. — У Відні вийшла: „*Парова машина*. Казка. Коштом и заходом В. Кістки.“ — О важніших з сих книжок донесемо докладніше в наступаючих н-рах „Правди“.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875, Червень, Аппень.

Пожари. Голод. Ознаки покою и реформи военні. Соціалісти. Циркуляри міністерські и голоси пресси. Суд над 9 соціалістами в Петербурзі. Бунт хлопський в Чигиринській повіті. Положене и характер російської пресси. Війна против українофільства. Російська пресоа о Галичині. Статистика малорусского народа. Обрусительні тенденції. Земства. Школи. Українська мова. Ще делкі реформи судові и адміністраційні и нові закони. Дрібні вісти.

Голод, що отрясе ся над Україною у сёму році, и пожари по цілій Росії — такі звістки подає російська пресоа за літні місяці про свій благодит. Після того, як у Маю 2.234 пожари зъїли скарбу народнѣго на 5 мільонів карбованців, у Червню, як вже вилічено, було ще 2.255 пожарів, котрі нароби́ли шкоди вже на 11½ мільонів. За місяць Липень теж тільки й чутки було, що про пожари. Горіло и по селах и по городах; з більших міст після Моршанска ще Пултуск (у Польщі) и Брянск вигоріли трохи не до тла; у остатнѣму страти налічують на 1 мільон карб. Після сёго пожару цар видав нещасним на заповомогу 15.000 карб.; громада російська озвала ся у Петербурзі теж на просьбу о поміч різними театральними представленнями на користь погорілих. Про ініціативу на збиране грошей для погорілих у провінції щось не чутно було, як и звичайно буває се у Росії, де усе починає ся від царя, йдучого поперед свого народу.

Крім звісток про пожари, по приказу міністра справ внутренних, збираю телеграфом звістки од губернаторів про те, як уродин хліб за се літо. На запитанє его з 8-го и 10-го Липня, з поданих ему відповідей з 48 губерній видко було, що у 19 губерніях або мало що уродило, або й зовсім нічого. У Польщі (Келецькій, Ломжинській, Калишській губерніях) град витовк збіжа на 2 мільони карб.; у других місцях північної Росії стала ся тая-ж пригода. Але найгірше випало усім так званим хлібородним, се-б то українским губерніям. Посуха, при котрій через ціле літо не було дощів, випалила там не тільки збіже, а навіть и усю траву: у Чернігівській, Київській, Подільській, Волинській, Катеринославській, Полтавській, Харківській, Херсонській и Бессарабській губерніях не тільки не зберуть насіння на нові засіви, а й сіна на сей рік для худоби не буде. Жучки, саранча та ще якась міль (у Звенигородокому уїзді) поїли усе, чого не спекло сонце. Господарі пани и мужики оумують и не знають, за що взяти ся, бачучи перед собою голод. Правда, у Катеринославщині земський губерський збор збивав ся вже задля сёго и вимував господарям кредит на 50.000 карб., щоб вони хоч засіяли мали чим; другі земства також хотять видавати за паноні капітали. На сему ж боці Дніпра, у так званому Юго-Западному краю, де земств ще нема й де адміністрація, що заступає їх місце,

позакривала бувші у 60-х роках збіжіві магазини, не звісно, що вона тепер зробить против нещастя неурожаю. Демократична газета „Київській Телеграфъ“, подаючи багато звісток про тую пригоду, каже, що палітывами якими-небудь тут не запоможеш, що треба народови дати більш сили против буржуазні; друга газета того-ж краю більш аристократично-буржуазна, „Київлянинъ“, боронячи интереси плутократі, пише статі про те, як багато желізних доріг прибавило ся тепер задля вивозу хліба з Юго-Западного краю, наче й справді прийде ся его тепер вивозити по тим усім дорогам, що вона видічує.

Таким робом, на місци будущего голоду на сей рік — на Україні, не багато чути ні зі сторони адміністрації ні зі сторони місцевої пресси задля відогнання того страшила; треба надію мати на міністра, котрий чейже не даром заходивсь у свій час збирати звістки про урожай: побачивши, як стоїть діло, він може поспіє замовити у Донских и Саратовских стенах хоч сіна для України, поки там его не випалили по своему звичаю Татаре и Калмики.

Тим часом, як горіли по Россії города від огню й збіже від сонця, по великих центрах за се літо немало було спалено палюминацій, бо міщане зустрічали свого и чужого царя. У Варшаві, де цар робив перегляд війск и де наслідникови трону Ляхи піднесли „хліб-сінь“, у Гродні и у Вільні цар був з кішцем Червня; а на початку Липня приїхав з Москви у Петербург Шведский король Оскар II. По злучаю празників, відбувавших ся з тої причини у Петербурзі, офіційальний орган російского ряду „Правительственный Вѣстникъ“ написав статью про мир и супокій, котрий мусять осінити Европу у другій половині XIX-ого столітя після нечуваних до сего часу з'їздів царів. Кілько мож покладати на такі слова, з котрими сходить ся фарисейский тон усіх европейских великих політичних органів, видко з того, що російский цар видав вже на сей рік приказ про новий набір війска, у котрім вимагає ся з Россії не 150.000, як було поставлено новим війсковим законом, а вже 180.000 новобранців. Що напрямом до миру (котрий зъявляє ся у нахилі російского ряду до таких справ як загальна почтова або межинародна телеграфічна конвенції) не перевисшає военного настрою тої держави, видко ще и з других фактів політичної діяльності єї. Такі реформи, як податкова, котра повинна б завершити соціальний єї перестрій після знесеня кріпацтва и заведеня нових судів, лежить вже 13-ий рік занеханою, тогді як реформи у военних справах ніяк не забувають ся. За єї місяці видані закони про особисті и маєткові права вояків, котрими заборонено офіцірам брати шлюб до 25—28 літ, без дозволу начальства; виїшов новий „Воинскій уставъ“ про кари провинивших ся жовнірів, котрий лишає, як кажуть газети, ті-ж самі арести и різги, що й були в уставі 1869 року, тільки додає ще грошеві кари. У міністерстві війни виробляє ся ще новий проєкт нової „военно-конної повинности“, котру хоче тоє міністерство на спосіб пруский накласти на земскі управи и народ, яко натуральну повинність. Також иснує ще оден комітет, котрий виробляє проєкт закона для з'організованя окремого війска, „тюремної стражи“, з власним форменним убранєм и окремим оружем, з своїми командирами и т. д. Ся тюремна стража буде мати своїм фаховим обовязком стерегти засадже-

них в тюрми, а на основане сеї стражи потрібно буде, як кажуть, 50 мільонів карб. Як згадаємо той галас, який піднесено у нас в Австрії, коли донесли газети, що бюджет міністерства війни на сей рік має бути підвищений о 7 мільонів, то мусимо чекати и у Росії такогo ж протесту пресси, коли сей закон про тюремну стражу справдять ся.

Не пускаючись у політичні міркуваня про те, на що и против яких вишніх ворогів Росії потрібно зміцненя пішого війська и кавалерії, ми думаємо, що тюремна стража зъявилась тепер потрібною більше ніж коли-небудь від того, що число революційної молодіжи як за кордоном так и у Росії росте чим далі все більше и більше. Соціалісти, про котрих ми вже згадували, викликали сим літом переполох у Росії. Спочатку міністер просвіти написав циркуляр до усіх закладів наукових, у котрому объявив, що у 37 губерніях показала ся революційна пропаганда. Дальше сказано в сім циркулярі, що, коли уся російська громада злегка дивить ся на те, що серед неї робить ся, то міністер вже обертає ся до своїх учителів и профессорів, щоб хоч вони піддержали порядок у державі. Демократично-ліберальна газета „Недѣля“ сказала при сѣму випадку, що пресси мабуть не прикликують ся на міркуваня по сѣму ділу, бо міністер просвіти ссилає ся на міністра справедливости, котрий відкрив, що й „батьки и матери підводили своїх дітей“ до того революційного соціалізму; але він не показав, які-то були теорії соціалістичні помежи молодіжи и як піддержували їх старі люде. Інші газети передрукували циркуляр міністра, не додавши до негo ані слова від себе. Були й такі газети (найголовніше „Голосъ“), котрі, згоджуючись з мислями міністра, почали дорікати громаді російській за тую байдужість єї до інтелектуальних бур серед молодіжи, при котрій ніхто вже не бачить, де біле а де чорне, а усі тільки лають ся, бо усі чогось невдоволені нічим. Така газета у одному з фелетонів своїх поробила цитати з ретроградних російських газет „Русского Міру“, „Гражданина“, „Русского Вѣстника“ про земскі інститути, про університетську науку и т. п. и порівняла їх з цитатами з закордонного журналу російської соціально-революційної еміграції „Впередъ“. Обидва напрямки дають и університети и земства; „Голосъ“, обляявши їх обох, и указуючи на міністра просвіти як на єдиного чоловіка, котрий бажає щастя Росії, бо відкриває переступну пропаганду, — сам трохи не що нумерає лає то те то друге земство. Така загальна картина того напрямку у російській громаді, про котру ми вже не раз згадували.

У місяцю Липню відбув ся в Петербурзі суд над 9-ма чоловіками, котрі становили першу серію обвинених о соціалізм. Справа вела ся у окремім зборі Сената и показалось, як поширив ся за оден рік буйний напрямок молоді соціальної партії у Росії. Пригадуючи собі торішнє діло Долгушина и Паніна, засланих у Сибір за книжечки, котрі вони з товаришами розносили у народ, ми мусимо конче прийти до такого результату: тогді судили їх тільки за дві книжки; тепер вже ми бачимо цілу серію таких книжечок, у котрих російські соціалісти доказують народови, що єму далеко б краще було жити зовсім без царя и тих привілеюваних станів, котрі тепер иснують.

ють*). Оказало ся на суді, що, підмовляючи робітників або й солдатів лейб-гвардії Московського полка розносити сі книжечки, пропагандисти об'ясняли їм на словах, як у Франції вбили коляска царя, як справа свободи йшла у Америці; вони казали їм, що всього народу у Росії є 82 мільони, тогді як війська — тільки 800.000, що пропагандистів таких як вони є 1500, тогді як поліції, котрій призначено їх ловити, усього 500 чоловік. Два студенти Дьяков и Сіряков (обидва з Вологодської губернії), роздаючи сі книжки робітникам в фабриці Чешера, підмовили до того-ж робітників Герасимова и Александрова. Яку смілисть мали вони, видно з того, що йшли просто до жовнірів у казарми и там розказували про теж саме, поки їх не увязнено. На суді обидва студенти не хотіли нічого казати на свою оборону, бо против них, як вони казали, свідками було 3 людей з поліції. Чотирёх з усіх осуждених заслано на каторжні роботи: Дьякова на 10 літ, Герасимова и Александрова на 9, Сірякова на 6; инших віддано або у арестантські роботи, або посаджено під арест.

Цікаво в цілій сій справі те, що ми бачили доси лиш 9 чоловік з усіх увязнених з 38 губерній, котрих число подають на більше ніж 700. Про других поки-що ніхто не звіщає, що вони зробили або за що їх арестовано; а російський міністер просвіти хоче, щоби громада, се-б то пресса, котра не має права дотикати ся політичних справ так, як би їй хотілось, сказала своє слово про революціонерів або ще й помогла знищити їх.

Дивно й чудно дивити ся з боку на сю прессу російську, котра удає, що висліджує всі головніші факти життя, але про многі з них або зовсім мовчить, або тільки признає ся, що мусить мовчати. Так вийшло недавно з Чигиринськими неспокоями. Справа про наріз землі дуже цікава для пресси веде ся вже там кілька літ, а тільки тепер „Кіевлянинъ“ об'явив, що хоч щось там и було, але ему не вільно писати про те. Як довідали-смо ся з других жерел, там було ціле повстанє. Мужики, котрим закон дав право вибирати сякий чи такий розділ землі, забажали там собі розділу після душ, а не участкового. Остатній ж був в інтересі панства, и начальство зробило его, не вважаючи на їх протести. Мужики не хотіли підписувати протокол и вислали своїх депутатів аж у Петербург. Тіи замість царя, до котрого йшли, побачили там вязницю, у котру їх ваджено на кілька тижнів. Прочі мужики в Чигиринськїм повіті не признавали таки того, що зроблено було против їх волі, и коли вже наконєць жадано від них нових податків, котрих їм не прийшлось би платити при наділі після душ, вони не хотіли платити, а сказали начальству, що вони не підпишуть того, чоґо від них жадають, або як и підпишуть то з приміткою, що вони були до того примушені. На них вислали з Златополя конне вій-

*) Ось назвища цих книжечок: „Хитрая Механика“, „Сказка о четырех братьях“, „Сборникъ новыхъ пѣсень“, „Емелька Пугачевъ“, „Исторія французскаго крестьянина“, „О мученикѣ Николаѣ“, „Чтоъ то, братцы, плохо живется на Руси“. Окрім друкованих найшли ще 6 рукописів такого-ж напрямку и статі з журналу „Впередъ!“

ско. „Робіть з нами, що хочете!“ казали мужики и полягали на землю. Командир приказав драгунам топтати їх, але коні не слухали и не йшли на беззбройних людей, котрі таким робом тільки зневіряють ся у законах, над ними поставлених.

Чом не можна було про се усе писати, „Кієвлянинъ“ не каже, бо всі добре знають причини, з котрих терпить нищія російська преса. „Кієвскій Телеграфъ“ жалувавсь нераз вже на те, що ему про засідання ківської Ради міскої не вільно писати. Та й не тільки провінціяльна преса, а навіть и столиця, маюча більше свободи, жалкує ся все на лихі свої обставини. З одної критичної статі про нищю російську літературу у „Недѣлі“ бачимо, що тепер усі такі статі, котрими колись славляли ся Бѣлинскій, Добролюбов, Писарев — „втратили світ руководящій характер, а для простого озмисленого слова у руководніх статях ще нема місця“, бо „усяка гласность парализована.“ Не маючи можливости писати свободно о своїх справах, мысль літератів російских рве ся кудись у периферіи и там заявляє себе деспотизмом и якоюсь особною шовіністичною нищою. Про справи Франції, Гіспанії, Юго-славянства и навіть нашої Галичини російські газети пишуть так, як тільки можна ліберально; про свої ж — або мовчать зовсім, або пишуть якимсь дивним фарисейским тоном. Результатом сего утиску є те, що найкрасші молоді сили або втікають з Росії, або приймають, як каже тая-ж „Недѣля“, римську науку *taedium vitae*, котра доводить багато кого до самоубійств.

От приклади того, як може забрехати ся преса у Росії. „Кієвлянинъ“, почавши ще тамтого року борбу против українофілів, а обявивши себе „хлопоманом“, назвав недавно той народ, серед котрого він живе и котрому буцім-то служить, „не руськимъ даже не малоруськимъ, — а руськимъ, какимъ онъ всегда былъ и есть въ нашемъ краѣ“. Щоб завірити своїх чигателів, що Малороссів зовсім нема на світі, він замовив собі одну корреспоценцію з границь великоруського и малоруського народа, з Курської губернії. Услужливий корреспондент написав ему, що у тих місцях Малоросси багато де-чого переймають від Великороссів, навіть співають иногді якусь великоруську пісню „Гоць, калинушка моя!“ Вивівши з того, що Малороссів зовсім нема на світі, він напустив ся потім на Костомарова за его „Кудеяра“, у котрім остатній, по его словам, хотів усіх Великороссів представити звірами и людодіями, задля чого й вибрав за найголовнішу особу своєї повісти Івана Грозного. Костомаров дав ему відповідь у „Кієв. Телеграфі“, що він не винен, що Грозний був справді трохи не людодіом; але що він, ще здавна розказуючи про відміни двох руських народів, бажав їм завше братаня, а не тих сварок, які по словам „Кієвлянина“ и „Руського Вѣстника“ буцім-то хотять завести українофіли. Добре знаючи, що тіні українофіли ніяк не можуть сказати усього, чого вони хотіли б, „Кієвлянинъ“ виводить з того, що вони й самі не увірили ся ще дотепло, чи є справді два народи руські, чи тільки один.

Сей єзуїтизм, котрий усвоїли собі Великорусси у відносінах до українського питання, дуже вражає нас, яко тон напуючий у російській журналістиці. Мало того, що Великорусси мають за собою право сильного: як бачили наші читателі з одної української дописи до нашої газети,

вони не встидають ся ще й сього способу чисто єзуїтського у відносинах своїх до неприємного їм українофільства. „Як хочете знати, каже „Кієвській Телеграфъ“, чого бажають тепер українофіли, прочитайте у „Вѣстнику Европы“ статю одного з них (Л. Д.); вона жадає тільки, щоб у народних школах на Україні була заведена українська мова викладовою!“ — ‘Брешете ви!’ кажуть великорускі єзуїти устами „Кієв.“ и „Русск. Вѣстника“; ‘знаємо ми Вас з Вашою викладовою мовою у народних школах! Вам бажало б ся своє царство хахлацьке з своїми університетами, своїми ліназіями збудувати! Ви раді були б и своє військо и свої фінанси окремі завести! Ви — мятежники, ви — невідчужні діти общеруської матери! Може й справді, що ви не бажаєте тепер нічого окрім народних шкіл з народною мовою; але ми певне знаємо, що Ви — переступники, и коли не паробили ще доси гріхів протав царства російського, то конче їх паробите, за що и повинні карі.“

Такі ж відносини російської пресси и ряду до усього, що тільки не великоруське, як завіряє нас „Вѣстникъ Европы“ у своїй хроніці по внутреним ділам за місяць Червень. Нема гірше, як читати усе се и бачити, до чого може довести пресу, сю найсвободнійшу вигадку чоловічого ума, поліцейська цензура и єзуїтські відносини до неї папучої більшости.

Крім недостатку свободи від цензури и адміністрації ще инша нужда угнітає російську пресу. Російські літературні сили, як справедливо нарікає хронікар „Отечественних Записок“, взяті у рабство видавців-антерпренерів, котрі зовсім не дбають за які ідеальні ціли и дивлять ся тільки на те, щоб зробити добрий інтерес. До чого доводять такі відносини, ми виділи на „Новоросійск-ім Телеграф-і“, котрого сотрудники, не могучи погодити ся з поглядами видавника, всі виступили з редакції. Подібне сталося тепер з „Кієвскимъ Телеграфомъ“. Се часопись, котра з всіх російських газет (про журнали, се-б то місячні видання, ми тут не говоримо) найбільше прихильна — чи найменше неприхильна — українофільству, найбільш справедливо и без русифікаторських тенденцій обертає ся до всіх других Славян и в загалі найбільше зближалась до наших поглядів. Отже в 90. н-рі з 30. іюля (12. Серпня) поміщене в ній на самім переді заявлене 13-х сотрудників, що вони „вслідствие разногласія въ мнѣніяхъ относительно веденія газеты, возникшаго между издательницею, г-жею Гогоцкой“, и ними — з днем 1. (13.) Серпня виступають з редакції „Кієвского Телеграфа“. Підписані: В. Б. Антоновичъ, В. Л. Беренштамъ, Ф. Г. Волковъ, М. П. Драгомановъ, П. И. Житецкій, Н. И. Зиберъ, А. В. Классовскій, И. П. Новицкій, К. Р. Овсяный, А. Д. Ушинскій, Г. Г. Цвѣтковскій, П. П. Чубинскій, Я. П. Шульгинъ. Опісля заявив своє виступлене також проф. Романовичъ-Славатинскій. — Сей факт навів на нас гіркі думки. Ми пригадали собі одного Словака, котрий їздив у Росію студіювати єї літературу и повернувши до дому розказував таке: „Літературне діло там широко йде: багато паперу тратить ся на літературу, але мало у тій літературі живненного огня. Сказати по-правді, тон найкрасчих поетів з погляду народного — се не тон чоловіка доспілого, се навіть ще не фантастичні мрії молодця; се тон дитини, що у колясці ще тільки плаче та стогне, не знаючи, чим би собі запомогти. Але що до справ словяц-

ских, то треба нам кинути всяку надію на те, що там може колись запанувати ідея того жаданого нами усіма федералізму, хоч у літературній сфері.“

Що до чужих дотикає ся, там, як ми казали, преса російська держить ся гордого нічим вже незупиненого лібералізму и пускає ся у такі широкі виклади, які тільки й бажалось би бачити у ній о своїх домашніх справах. Галичина, як ми казали, збудила цікавість. Окрім „Кієвского Телеграфа“, куди йдуть докладні корреспонденції про діла нашої „Просвіти“, нами займали ся ще „Петербургскія Вѣдомости“ під новою редакцією и „Кієвлянинъ“. Корреспондент першої газети розказав усю історію нашого краю и народу від 1848 року; схарактеризував діяльність святоюрської партії 3-ма чертами (прихильністю до Росії и до московських рублів, до церковних православних обрядів и до псованя української мови), він ставить яко доказане, що не тільки Галичина, а навіть и Сербя и Болгари тягнуть до Росії и єї православних порядків, а потім лає обидві наші партії — и святоюрську и молоду — за те, що вони не виробили собі дося літературної мови. Лишаючи на боці питане про православие, про схлопности и нахили нашого народа „С.Петербургскимъ Вѣдомостямъ“, ми не можемо не остановитись на тому доріканю, котре вони відносять до молодой партії, простуючої по народному шляху до української або малорускої мови. Дописуватель „Петерб. Вѣдомостей“ добре знає, якої праці потрібно „Слову“, щоб виробити у нас общеруску мову; він бачив, як укладає ся тая газета, виходяча в значній часті за російські гроші; він знає, що там нераз більша половина тексту просто передруковує ся з „Русского шра“ або з інших російських газет. Знає він добре и те, що народна партія у Галичині не може мати великої заповоги у єї літературних працях від Українців, бо тепер на Україні дуже мало хто займає ся тою мовою, котру ми вважаємо своєю; знає, що ми стоїмо не ліпше, як Словаки серед Угрів, що ми не маємо у себе академії, котра могла б працювати коло такого виробу мови, який є у Велико-росії. Але він жадає від нас тої чистоти и правильности мови, яку має на пр. великоруска. Нам не завидю, що великоруска мова у розвою літературному нашу далеко випередила, бо се діло припадку: перенесіть столицю російського царства у Тифліс, та прикажіть усѣму 80-мільоновому народови працювати на користь грузинської мови, то й буде ся мова вироблена и з граматичної и лексикальної сторони. Нас тільки дивує те, що, кажучи про мову молодой партії „русинської“, дописуватель „Петерб. Вѣдомостей“ відрізняє її яко галицьку від української або малорускої. Він міг бачити у нашій літературі, яка вона не є, и праці его сограждан-Українців. Що ані ми ані вони далеко ще не пішли, — хто тому винен?!

Заходив ся про Галичину писати й „Кієвлянинъ“. Дуже реторично описав він и долини и гори наші й весь „театръ Черногорья Гуцульскаго“, що усе видає ся єму яко „форпостъ“ Росії на заході трохи не такий, який вона має на сході у Ташкенті и коло Китая. Бохня и Величка, Мармарош и Токай з своєю сіллю и своїми виноградями — усе по єго пільнам мусять стати колясь „общерусскимъ“; але сѣму перешкоджаютъ, як він собі думає, якісь Ві-

денські комісії, котрі примушують нас писати як замість *каля* і т. д. Сі комісії, каже, довели вже до того, що наш Русин тільки „сь самопожертвуваннями можетъ изучить свой литературный языкъ.“ Найбільше горе нашого народу, з его клерикального погляду, не у тому, що він ість чир (від котрого відвернув би ся не тільки Лях але и другий его більш привиклий до бідованя експлоататор — жид), а в тому, що народ наш ніяк не хоче вірити у „русского Бога“. Ми радо слухали б від „Кієвлянина“ усе, що би тільки писав про наш край, якби у сім его интересованю нами ми не бачили тогож езуїтизму, про котрий ми казали висше.

(Конецъ буде.)

Що діє ся на Україні.

I.

Український „сепаратизм“. Земля и промисл в Черниговщини. Експлоатація народа. Касси позичкові. Старане земств о народню просвіту.

Запевно читателі „Правди“ добре памятають, що з початку 1860-х років, як на сонній Україні розбудилось українофільство, російський ряд, ставши на підвални кїївських и московських, а особливо польських доносів, став вважати українофїлів за сепаратистів. Етже українофїльський політичний сепаратизм й до сего часу нічим не дав себе знати, таї ніколи не дасть, бо політичного сепаратизму в засадах українофїлів нема; вате сам ряд наробиє сепаратизму, в котрому й доси держить Україну и від котрого правобережна Україна и доси не може ні відхрестити ся, ні відмолити ся. Лівобережна Україна давно вже користує ся и земскою и судовою реформами, а в правобережній нема ні нових судів, ні земства: в правобережній Україні як було до українофїльства, так є и нині: господарюють чиновники, жида и Поляки, а український народ тільки мовчки зносить здривства, експлоатацію, та инколи ще жовнірокі „приклади...“ Коли правобережну Україну виведуть з „сепаратизма“, сего ніхто, навіть и сам ряд, не знає; не знає через те, що такий сепаратизм дуже користний для правобережних панів, чиновників, попів, жидів и Ляхів: вої воли гуртом и дурять вищий уряд, завіряючи, що на правому березі Дніпра не слїдує ще заводити ні судової, ні земскої реформи.

Покїль російський ряд додумає ся до того, що спізнає де брехня а де правда, покїль він замість панско-жидівського и попівско-бюрократичного господарства на правому березі Дніпра заведе господарство руско-народне, земске, ми станемо час від часу оглядати, що роблять земці на лівобережній Україні. Бережо на перший раз Черніговщину.

Характер ґрунту в Черніговщині дуже різний; починаючи голим зернистим піском и солончаками, він доходить до самого гарного чорнозему, через що и добробит селян в Черніговщині вельми неоднаковий: тогді як у суражскому, мглинскому, частках новозибковського, городницького, остерського и сосницького повітів селянин не може жити з одного

хліборобства и ніколи не прохарчує себе хлібороб своїм хлібом, ніколи не обходять ся без купованого хліба, в північних повітах Черніговщини можна добре жити з хліборобства и бит сільських хліборобів був би дуже добрий, колиб селяне мали більше землі и колиб їх не обдирали пани, жида и поли.

Така неоднаковість ґрунту землі була натуральною причиною того, що мешканці Черніговщини ведуть дуже різні промисли, хотяй все таки найбільша частина кохає ся в хліборобстві. Є повітя, котрі мають характер фабричний, на пр. стародубський; в других повітах розведено гончарство, колесництво, дегтярство; знов є повітя такі, де селяне виготовляють млинове и жорнове каміне, крейду, плетуть рибальські знарядя, строять човни и т. и. Всі ці промисли стоять на дуже низькому розвоі — раз через те, що селяне не вміють злучити ся до асоціації, а в друге через те, що селяне не мають достатків, щоб поодинокю, без асоціації підняти, розвинути свій промисл. Сею то темнотою селян и їх убожеством и користують ся жида и инчі експлоататори. Майстерства свої селяне збувають на ярмарках; але ярмарки бувають не завжди, а грошей селянинови треба завжди. В самий горячий час селянинови нігде взяти грошей, ярмарок далеко, ждати довго, а хліба купити треба зараз; зараз треба заплатити податки и оброки: збірщики не ждуть, не ждати-ме и піи и не повінчас, не охрестить дитину, поки не візьме наперед плати. Значить треба селянинови добувати грошей зараз. Деж їх у селі добудеш як не у жида, або в „кулака“? От и приходять ся селянинови, по воли — чи по неволи, або продавати своє майстерство не за те, що воно справді коштує, а за те, що дають кулаки, — або ж позичити гроші и платити страшенні відсотки.

Запомогти такій біді селян, вирвати їх з кабали селянских банкірів — значить визволити їх з економічного крпацтва и тим самим дати спосіб піднятиь и розвивати ся сільским майстерствам. Такою запомогою міг стати селянам дешевий кредит на короткі чася — а такий кредит дають тільки селянські кредитові асоціації, або повичкові каси.

На сей бік давно вже звертали увагу як в Німеччині, так пізнійше (1865 р.) и в Росії, особливо ж хватились в Росії за позичкові каси з того часу, як стали заводити земства: так Новгородске земство за два-три роки спорудило для селян 14 повичкових кас. Черніговске земство хоч и бачило велику потребу кас для селян, хотя у него стояла перед очима праця на сім поли новгородского земства, але воно спало, аж покіль не розбудив ёго міністер фінансів своїм приказом в 1871 р., у котрім, выясняючи користь и потребу позичкових кас, радив земству найскорійше и найбільше заводити на селах такі каси. ґуб. земство в кінці 1871 р. прокинулось и розпізнало користь з позичкових кас. Стали радити ся: хто повинен взяти ініціативу в закладаню кас: чи земство, чи самі селяне? и хто повинен господарювати в касах? Тут-то знайшлись люде, котрі выяснили земству, що селяне кругом онутані „кулаками“, через що оподівати ся на ініціативу самих селян не можна; бо кулаки и не допустять її и до другого Пришествія. ґуб. земство утановило виділити 15.000 карб. (грохи не 23.000 ґульд.) на заводини сільских позичкових товариств. Однакю

ще минув цілий рік (1872), покіль радились повітові земства про те, яким побитом заводити позичкові товариства? и тільки в 1873 р. починають ся заводитись касси за підмогою земства.

Першим обізвав ся сосницький повіт, в котрому в 1873 р. заведено сім кас, за ним пішов мглинський повіт и завів 4 касси, а потім и черніговський зібрав ся на одну. В 1874 р. касси знов притихли и за весь рік заведено тільки дві касси: одну в ніжинському повіті, другу в мглинскім. В сім році ще заведено дві: одну в мглинському, другу в городницькому повіті. Таким побитом за п'ять літ на всю Черніговщину ледве завелось 16 позичкових кас, та й то є повіти, як козелецький, остерський, борзенський, глуховський и инчі, в котрих и доси нема ні одної касси.

Дуже б цікаво знати: через що при таких добрих умовах — так туго йде справа заведення позичкових кас? (Губ. земство не жадує грошей, бо усі заведені вже 16 товариств взяли в позичку на 12 літ за 5% гроші у Губ. земства, щоб заложити фонди позичкових кас. Найбільша сума, котру дає Губ. земство в позичку одному товариству, є 1.500 карб. (карбованець = $1\frac{1}{2}$ гульд., або ще докладніше 1 гульден = 63 коп.). Усім 16 товариствам Губ. земство позичило 21.000 карб.) — Так чом же не заводять ся більше товариств? де причина такої апатії? Нігде більше, здає ся нам, як у тій страшенній темноті, в котрій чиновники, попи и експлоататори держать сільський люд. Не можна не оказати, що й на повітових земствах лежить велика вина в сім ділі, особливо на земських повітових управах. На скільки довідуюсь, земські повітові управи як в Черніговщині, так и в Полтавщині, зложені з людей, у котрих замість бажаня добра народови, розвита любов до своєї кишені, а та кишеня наповняє ся жидами и кулаками. Заводити народні позичкові касси значить виходити на боротьбу супротив кулаків; а коли кулаки и жиди користнійші для управських кишень ніж селяне, так нічого й сподівати ся, щоб повітові управи пропадували касси, се-б то пропадували те, що спустошує їх власні кишені.

Однако гляньмо ще, що вдіяли ті позичкові товариства, котрі заведені до 1875 р. Усіх товариств було 14, а товаришів у них 710 чоловік. Капітал товаришів складає ся з 7.816 карб. — За 1874 р. в позичку було взято в усіх 14 товариствах 27.699 карб. Чистої користи товариства одержали в 1874 р. — 1.290 карб. Виплатили товариства Губерському земству позиченої суми 943 карб.

Окрім суми позиченої товариствами у Губ. земства (18.065 карб.) два товариства з мглинського повіту позичили ще по 2000 карб. у Государств. банку.

Число товаришів приблизує ся дуже швидко и значно; на пр. товариство, котре в 1873 р. мало 40 товаришів, на 1. (13.) Січня 1875 р. мало вже 109 товаришів.

Подасмо разом ще одну звістку про те, скільки черніговські повітові земства видали від 1867 р. грошей на народню просвіту. Факти сі дуже цікаві и з них можна зробити чимало деяких викладів; але на сей раз ми приведемо тільки цифри, а що до викладів, так зробимо їх незабавом разом з викладами роботи полтавського земства в справі на-

роднєї просвіти. Починаючи з 1. (13.) Січня 1867 р. до 1. (13.) Січня 1875 р. повітові земства в Черніговщині на народню просвіту видали:

Чернігівське повітове	8.555	карб.
Остерське	18.104	"
Козелецьке	21.721	"
Городницьке	10.141	"
Сосницьке	17.682	"
Ніженське	46.463	"
Борзенське	69.135	"
Конотопське	12.410	"
Кролевецьке	13.305	"
Глухівське	50.130	"
Новозибківське	23.160	"
Стародубське	7.100	"
Новгород-Сіверське	7.056	"
Суражське	3.555	"
Мглинське	5.041	"

А разом всі повітові земства за вісім літ видали на народню просвіту 303.668 карб. На першій місці по видаткам стоїть борзенське, глухівське і ніжинське земство, на остатнім — суражське. Але треба уважити те, що суражський і мглинський повіти пережили три голодні роки, і в ті роки, як і в інші на пр. 1867, 1868, 1870, нічого на народню просвіту не давали. При таких увагах на остатнє місце мусить йти чернігівський повіт, котрий до 1870 р. на народню просвіту не давав ні одної копійки; потім давши в 1870 р. 2.000 к., на другий рік уменшив сю сумму на половину, і в остатній раз на 1874 р. дав 2.335 к. Нам здає ся, що величина сумми на народню просвіту в кождім повіті пропорціональна тому, скілько між гласними є панів, попів і жидів. Однак про се все в другий раз.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Дня 3. Серпня умер по більше ніж 2-міс. хоробі намістник Галичини *г-р. Агенор Голуховський*. Покійник, походячий з небагатої і не дуже старої аристократичної родини, вступив в службу рядову за *Меттерніха* и поступаючи від найнижшого ступня шо-раз вище зістав в 1849 р., по „винаходчику Руєннів“ *г-р. Стадіоні*, губернатором (всхідної) часті Галичини. Після упадку *Баха* именовано его в Серпню 1859 р. міністром справ внутрєнних; яко такий був автором звісного диплома з 20. Жовтня 1860 р., инавгуровавшого нову еру в внутрєній гісторії Австрії. Однак вже в Грудню того-ж 1860 р. мусїв уступити, аж в Вересню 1866 р. за *Белькредія* знов був именованій губернатором Галичини. В наслідок постушованя его при прийнятю резолюції польської в Галицкім соймі позиція его сталась неможливою, аж знов за *Гогенварта* в тре-

тій раз зівстав намісником Галиччини, на котрім становищі лишив ся и по упадку Гогенварта, піддержуваний именно довіриєм монарха. Бюрократизм, аристократизм и католицизм—се головні риси характеру покійника, и тільки в оих границях заявляв ся польским патріотом. За Стадіона и в початках свого першого Губернаторства виступав яко руский патріот, вписав ся до Матиці и т. д., так що тогдішня Рада руска виражала ему кількокрратно свое довірие и дякувала цісареві за его номінацію; однако опісля, особливо в дальших роках свого першого и в часі другого Губернаторства, оказав ся в противнім світлі, що становить и немалу частину его заслуг у Поляків. Дальше прислужив ся Полякам введенням польского язика в школах и урядах в цілій Галиччині за часів Вілгер-міністерства, протегованем Поляків, особливо шляхоцкого роду, в урядах и уладженем справ сервітутових, котре випало в найбільшій часті на користь панів а на шкєду руского народа. Покійник поклав однак неперечні заслуги и для цілого краю: будованем доріг, піднесенем шкїл и видаденем німецьких урядників з краю, через що отворили ся многі передше мало доступні посади и для Русинів. Яко добрий адміністратор и ошадний чоловік потрафив від часу свого першого Губернаторства узискати міліоновий маєток. Для Поляків смерть его, котрий яко довірник корони вмів боронити їх иривилей и автономії краю супротив централізаторско-германізаційних тенденцій теперішнього міністерства, є немалою стратою.

Постійну рубрику майже всіх часописей австрійских становить від смерти г-р. Голуховского обговорюване питання, хто зівстане его наслідником. Виступають именно три кандидатури: г-р. Альфреда Потоцкого, д-ра Земляковского и бар. Поссінгера. Першого кандидує особливо польска шляхта и табор *Gazet-i Narodow-oi*, другого польска псевдо-демократія, партія *Dziennik-a Polsk-ogo*, третєго партія рутено-руская, котра однак ще радше виділа б намісником якого генерала. Централістичні газети вагають ся між пп. Земляковским и Поссінгером, однак більше перехиляють ся до першого, твердячи, що номінацією д-ра Земляковского утішать ся цілий край, особливо ж и Русини! „Руска Рада“ виправді раз (1873 р.) серіозно дебатувала о тім, чи вислати адресу довірия п. Земляковскому чи ні; але народна партія знає д-ра Земляковского тільки яко скрайного колонізатора, котрий навіть не признає истнованя Русинів яко окремішнєї від Поляків народности — тому з всіх кандидатур тая була б ій найпротивніша. Зрештою ми не горячимо ся за жадним кандидатом; — що доброго Русини зазнали за Губернаторства генералів Менсдорфа або Павлартена, або за часу „штатгальтерайлїтера“ п. Поссінгера, ми не можемо добачити.

Газети австрійскі не перестають займати ся *нуждою економічною*. Великий упадок промислу австрійского оказують змови робітників в Берні, за котрі ми згадували передше, а котрі були викликані самими властителями фабрик, що не були в стані удержувати такого значного числа робітників як давніше. Дальшим доказом упадку австрійского промислу є доля одной з перших фірм европейских, фабрики машин Зіля в Відні и Вінер-Найштатт, котра мала вже оголосити банкрутство, через що були б позбавлені хліба кілька тисяч робітників, аж довжники и инші інтересовані постановили утворити з неї товариство акційне,

в котре входять и Зігль, в котре вкладає 600.000 зр. ряд, а Віденьска щадниця позичає $1\frac{1}{2}$ мільона зр. Упадок фірми Зігль наступив в наслідок заборони російського ряду спроваджувати до рос. желізниць машини з заграниці. Також друга фабрика, маюча європейську славу, фабрика вагонів Рінгоффера в Празі, захитала ся и загрозгла, що розпустить 800 робітників; ряд старає ся прийти їй в поміч.

Міністерство торгівлі видало недавно урядове справозданє з своєї діяльности в р. 1874; з него довідуємось, що в 1873 р. вислано поштою 266 мільонів листів, а в р. 1874 лиш 245 міль.; число звичайних посилок спало з $5\frac{1}{2}$ міль. на 4 міль., вартість посилок грошевих в 4.270 міль. зр. на 3.062 міль. зр. Нових желізниць отворено в р. 1873 на 110 миль, в р. 1874 лише 44 миль (будовано однако 154 миль).

При таких обставинах для міністра фінансів нелегким заданєм є управильненє валюты, чого домагають ся газети. Вправді ажю спало (особливо перед кількома неділями, тепер знов трохи підносить ся) так низько, як не бувало від 1859 р. — але се наслідком того, що Німеччина в сім році взяла за підставу монетну золото замість давнішого срібла и з інших випадкових причин, через що вартість срібла скоро знижила ся. Інші держави, Франція помимо втрачених мільярдів, Італія помимо некористного стану фінансів, забрались до повернення натуральної валюты в звінкій монеті, але в Австрії се на тепер мабуть ще лиш *pium desiderium*.

Спільні делегації мають зібратися в другій половині Вересня. Тому скликано в остатніх днях Серпня сойм хорватский и мадарский, щоб повибирали послів до делегаций. — Міністер війни предложить спільним делегаціям бюджет війсковий в загальній суммі 103,430.000 зр. (без маринарки); з того припадає 92,230.000 зр. на ординарню, а 11,200.000 на екстраординарні видатки. В загалі бюджет міністра війни на р. 1876 перевисшає бюджет з р. 1875 о 7,173.000 зр., з чого припадає 6,000.000 на нові зряди воєнні. Газети німецькі и мадарські з причини того 7-мільонового додатку підняли були великий крик; більше умірковані жадають, щоб ті 6,000.000 розложити на кілька літ.

Справи заграничні.

Увага цілої Європи звернена тепер на *повстанє турецьких Славян*, котре розпочало ся в Герцоговині, краю гористім, положенім на всїхд від Дальмації, а споводованє було лютим поступованєм Турків супротив християн. Турція з-початку, бачить ся, невелику вагу прикладала до герцоговинских неспокоїв, и помимо налягань герцоговинского Держища бачи не вислано зараз війск до придушення повстаня. Вправді трібувала Турція, як бодай сама заявляла в дипломатичнім окільнику, добрим способом наклонити повстанців до згоди; але ті угодові намагання турецьких властей не мусіли бути відповідно проваджені, бо вони пхнули людність тільки до більшого опору. Кілька дрібних побід зміцнили и розширили скоро повстанє; а неважком зачали приходити и цілими громадами охотники з Сербії, з Черногоря и Австрії. Вправді Сербія и Черногора мали обіцяти Турції, що будуть заховувати неутральність; але наряд в обох тих краях є сільно збурений и домагає ся отвертої війни

в Туркамі. В наслідок того теперішнє міністерство в Сербії вже подалось до димісії, и як дальше так піде, то князі Мілян Сербскій и Никита Черногорскій не довго зможуть опирати ся воли всенародній. Поступованє Австрії насупротив повстаня не досить рішуще. Вправді англійска міністерияльна газета Standard закидує Австрії виразно кокетованє з турецькими Славянами и намір загорнути часть турецько-славянскої землі, але в другого боку Австрія позволяє Туркам перевозити морем через свою територію (однак лише через Клек, не через Рагузу) війско и живність а забороняє збирати складки для повстанців. Нам здає ся, що таким нерішущим поступованєм Австрія, подібно як в Кримській війні, не догодить а знеохотить до себе обі сторони; лучше б цілком покинути застарілі и фалшиві теорії о ненарушимости Турції а висирати тільки идеї гуманности и воли, котрі суть тут репрезентовані незперечно Славянами. Але більша часть німецьких віденьских газет з ненависти против Славян противить ся тому, щоб Австрія за них вступала ся; противна навіть, щоб Австрія загорнула часть Герцоговини, бо се скріпило би тільки елемент славянскій! Тож и не видко у повстанців тепер вже тих симпатій до Австрії, які мали объявляти ся в початках повстаня (мабуть між католиками герцоговинскими, котрих є коло 50.000, православних є коло 180.000, могамедан коло 70.000); симпатії ті звернені тепер до Сербії и Черногори, Впрочім повстанє розширилось вже и на Боснію, куди внесли єго сербські охотники. Тільки ж що в Боснії ще більш ніж в Герцоговині богата и висша класа Славян потурчилась, хотя задержала свою мову; и ті ренегати гірш правдивих Турків виступають против християнских братів. Бій точить ся неперестанно; сила повстанців складає ся з кількох відділів, а в кождім відділі має бути по кількатисячей (навіть до 8.000) людей збройних, котрі, як кажуть, мають навіть гармати, добрих начальників, а притім займають користні позиції в гористім и до веденя партизантскої війни дуже догіднім краю. Тепер Турція вже скаменудась; настало нове міністерство и війна має провадити ся енерлічно. Але вже вмшалась и дипломатія. Три „північні“ держави, Россия, Німеччина и Австрія, и три „західні“, Англія, Франция и Италия, трібують спокійним способом, интервенцією своєю и на дорозі переговорів, зробити конець повстаню. Відтак Турція и сі держави висилають своїх делегатів до спільної конференції, котра має відбутися в Мостарі, головнім місті Герцоговини.

НОВИНКИ.

— **Черновецький університет.** Дня 4. Жовтня с. р. має святочно обходити ся отворенє нового німецького університета в Чернівцях. Враз же буде обходити ся и 100-літній юбилей прилученя Буковини до Австрії, котрий злучено задля того з обходом отвореня університета, бо бояно ся, що сам юбилей не випадє досить святочно, коли цісар на ніго не приїде а румунска федералістична шляхта демонстраційно відсуне ся від обходу єго. Щоби оба празники як найсвятотраційше обхо-

джено, утворив ся комітет в „старих студентів“ („буршів“) під проводом маршалка краевого Кохановського; а ряд зі своєї сторони позапрошував другі університети (між ними Львівський и Краківський), щоб взяли уділ в святкованю. Як доносить Presse, мають всі курси трѣх факультетів бути відразу отворені; тільки лекції математики и наук природних мають розпочати ся аж в наступаючій році. Значну часть профессорів вже именовано, між тими також для славянської філології (п. Омеліна Калужняцкогo). Катедра руского языка и літератури, видко, не буде утворена; а сему винні рускі посли до Ради державної, всі без виньки, найбільше ж о. Юзичинский, котрий засідав в комісії бюджетовій (гл. нр. 6-ий „Правди“).

— **Загальні збори товариства М. Качковського** відбули ся в Галичи для 24. с. м. Членів а також и гостей явило ся багато. Постановлено змінити статут, именно 1) щоби в часі загальних зборів відбувалась також вистава знарядів господарских, и 2) щоби закладано філії; відтак вибрано нового председателя (знов о Наумовича) и новий виділ. Близші вісти подамо в наступаючій н-рі.

— **Адреса п. Федоровичеви.** Виділ філії Просвіти в Бортниках вислав п. В. Федоровичеви, голові Просвіти, таку адресу:

„Високоповажний Добродію! Мов блискавиця перелетіла по всій галичкій Русі радісна вість, що за Твою, Високоповажний Добродію, ініціативою відохнула Русь на загальних зборах „Просвіти“ нещирю поміч чужої руки, а визволившись тим чином з чужої опіки, піднесла и держить сміло прапор свого самопізнання, своєї волі и свого народного достоїнства. Но тота щира народна воля, поступати на раз виткненій дорозі всенародної просвіти своїми силами не оглядаючись на ніяку поміч, вийшла би, если б Ти, Високоповажний Добродію, не прийшов Твоїм великим, високопатріотичним ділом сему в поміч. Тож справедливо шле Тобі вдячна Русь зі воіх сторін адреси довіря, а ми, репрезентанти філії Товариства „Просвіти“, котре так гарно під Твоїм умним проводом з дня на день розвиває ся, не були би правдивими синами Русі, слиби-сьмо ся не прилучили до того всенародного в честь Твою співаного хору. Слава Тобі проте, щирій рускій Народолюбче, за Твоє велике діло, котре в нинішнім, матеріалізмом на окрізь пересякненім віці, одиницев сяє в Твою честь а в пожиток нашого темного, забутого но доброго руского народа. Имя Твоє записано буде в історії відродження нашого народа золотими, незатертими буквами. Честь и слава Тобі!“

Виділ філії Товариства „Просвіта“ в Бортниках.

Дня 10. л. Липня 1875.

Слідують підписи.

— **Снятині 7. Серпня 1875.** (*Руский театр в Снятині.*) Від місяця дає руский народний театр під зарядом панни Теофіли Романович представлення у Снятині. Признати мусимо, що рідко котра труппа провінціоальна зможе в протягу одного року и при так ограничених средствах допровадити до такого стану, и дійсно, похвала у Львові ім уділяні суть тільки слабим узнанем праці и старанности панни директорки, котра не зважаючи на власний інтерес офірвала себе сцені, и тільки сценою и для сцени народної жие и працює. Перед роком при самім завязаню труппа гостила панна Романович у Снятині, але крім легких

фарс, водвілів и народних образців не могла давати жадних більших штук. Тепер представляно між иншими оригінальні: Чорноморський побит на Кубані Кухаренка, Назар Стодоля Шевченка, Сватане на Гончарівці Основяненка, Підгіряне Гушалевича, и и. З переложених: Фалшері банкнотів, образець в 6 актах з німецького, перел. Наторский; Актор Синичка, комедия в 5 актах з французского, перел. Кропивницький; Великі політики малого міста, комедия в 3 актах з німецького, перел. Гриневецкий; 30 літ або жите шулера, з французского; Шельменко волостний писар, перекладу Барвіньского; Шельменко наймит, перекладу Климковича; Дон Жуан, фантастична трагі-комедия, и и. А в репертоарі трупи знаходять ся ще багато инших оригінальних и переложених більших штук, котрі переплітають ся меншими оперетками, образцями и фарсами. Видко з того отже, кілько праці, труду и заходу стояло припроваджене трупи до можности даваня таких штук, в так короткім часі.

Що до акторів згадати мусимо наперед п. Марка Кропивницького, родом Українця, рутинованого и працєвитого артиста, котрий кожній сцені може принести славу. В ролях типових, як сотника в Назарі Стодоля, Шельменка, Синички, Стецька в Сватаню на Гончарівці незрівняний. В грі ёго не видно найменшої пересади, кожда роль глибоко понята, кождий рух и кожда интонация обдумана, натуральна. При тім образований чоловік, учений музик-композитор, співак солєвий и літерат—може в короткім часі багато причинити ся до розвою нашої сцени, и стане ся з своїми солєвими співками, як Удовиця, Сміх и и., в короткім часі любимцем всеї публіки. Згадати також належить ся, що зовсім безкористно задає собі багато труду при инструованю молодих акторів и инсценізації нових штук, за що все належить ся ёму прилюдна подяка.

Наторский старий артист, в ролях старців незрівняний, також в ролях висшої коміки и жидів неуступаючий и знаменитим акторам, задає ёму лишень багато труду слаба знакомість малоруского языка. Свій Монодрам „Ридана Жида у коршмі з поводу встремельности“ мусів повторяти.

Иван Гриневецкий в чорних характерах, як Варнера в Житю шулера, не уступає нікому. Дуже добрий також в ролях висшої коміки. Талантливий и працєвитий може ще далеко допровадити.

Вітошинский и Людкевич добрі співаки и танцери: перший добре грає ролі поважні, слабше любовників, не будучи досить оборотним в тих ролях; другий має за малий зріст на любовника, однак в ролях сільских парубків прегарний. Поляк з роду, у тім однім році вивчив ся руского языка, що тепер мов родовитий Русин говорить.

Стефурак—рутинований актер в ролях низької коміки, має тільки одну привычку пересаджувати в характеристиці и игрі, при чім разять нераз ёго свалтовні рухи.

Плошевский грає добре ролі старих слуг и комічні, не знає однак добре бесіди и рідко коли уміє добре ролю.

З женщины сама деректорка має в ролях поважних вироблену славу, а проте розписувати оя о ній не потребуємо. — Її сестра п. Марія Романович що ино повернула з купелей, куди виїхала для покріплення здоровля, и має первий раз виступити в Підгірянах 8-ого с. м.

П. Вітошинська добра в декотрих ролях, однак не видко по ній, щоби задавала собі труду и вистудиювала ролі. При слабім голосі тим більше повинна працювати, щоби и гра йшла поточнійше, и щоб трохи приглушувала суфлера.

П. Косовска грає гобре а деколи и дуже добре комічні ролі старших женщин, пиячок и т. под.

П. Семків и Ляновска молоді артистки, надають ся добре и видко по них працю и старанність. Перва може в поважних а друга в найвних ролях в короткім часі при праці як до тепер виробити собі славу.

Найбільше дав ся чути брак любовників и (в небутиости п. М. Романович) любовниць. На ролі любовників були ще п. Душинокий, котрого гра, хотия добра и з розумлінем, однак є занадто претенсіональна, и надає ся ино до ролі поважнійших любовників. П. Биберович може виробити ся, але потребує ще школи и доброго взору. Руками особливо мало що володіє, и в декотрих ефектовнійших сценах виглядав більше на розпачаючого, ніж на унесеного радостю.

На кінци мусимо ще докинути пару слів що до языка даваних штук. Ніхто певно не заперечить, що студіюм граматики не належить ані до дирекції теат у, ані до акторів. Вони беруть штуку, як є написана, и грають її вірно ціля первопису. Однак разячою є завісідг яскрава ріжниця від полонизмів и великоруссизмів аж до скрайних українских провінціоналізмів. Після нашої гадки повинен би видіи Рускої Бесіди, антерпренер театру, зложити коміссію, котра би переглядом усіх — по крайній мірі повнійших перекладів заняла ся и справляла їх так в граматичнім, як и в лексикальнім згляді. Гадаємо, що розріжнити належить три класи характерів: людей образованих, котрі уживають бесіди загально прийатої, людей говорячих попсованою мовою, як дяків, салдатів, рекрутів, жидів и т. п., и селян. Для перших мусить впровадити ся одностайна бесіда, так звана салёнова, и тут театр міг би бути одним средством більше до впровадження одностайности в бесіді. Другим прислужає велика так звана *licentia poetica*, и годі давати які норми авторам. Що до третих же мусить ся остро зважати на наріче уживане у тій або сій стороні. Годі виобразити собі щось більше разячого, як н. пр. мужика з-під Самбора закидаючого провінціоналізмами українскими и на відворот.

По 15-тім серпню виїжджає товариство до Кіцманя и до Черновець. Жичимо ім як найбільшого уділу Буковинців, бо наші Покутяне так слабо навіщали театр, що рідко коли лишила ся надвишка над дневні видатки — щб певно ані до заохоченя дирекції, ані до піднесеня усилій акторів не причинає ся. Сусідні священники з виімкою 2-х або 3-х цілком не показували ся.

— На реставрацію могили Тараса Шевченка в Каневі зложили в редакції „Правди“ вп. пп.: Олекс. Барвіньський 1 зр.; Густав Дроздовский 1 зр., Тома Мелешкович 50 кр., Иван Негребедский 50 кр., Остап Давидович 50 кр., Илрий Огоновский 50 кр., Гавриіл Горецкий 20 кр.; Владислав Лябош 40 кр., Юрий Бадовинац 20 кр. (последні два пп. суть Кроатами), — разом 4 зр. 80 кр.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

3 друкарні Товариства Книги Шевченка. — Під закладом Фр. Сарійського.

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
З. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція в ад-
міністрація під
к. 12. на улиці
Осолоднських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДО „ПРАВДИ“.

Від Чорного моря,
З далекого краю,
Від щирого серця
Русинам бажаю:
Любови та мира,
Та з нами союза....
Нехай не голосить
Шевченкова муза!
Нехай нас кордони
Могли роз'єднати:

Але всім Русинам
Ти, „Правдонько“, мати.
Всіх ти, ніби діток,
До купи збираєш:
Хороших голубиш,
Поганих караєш....
Прощітай же, „Правдо“!
З далекого краю
Тобі, яко неньці,
Поклін посилаю.

Олекса Шаржинский.

З великоруского.

Ой, якби то річка та побігла в гору,
Якби так жило ся, як то в першу пору.
Ой якби зимою квітки розцвітали,
Якби ми кохали, та не покидали.
Якби в синім морі змірять дно канатом,
Якби можна вірить цікавим дівчатом!
Ой якби баби всі були молодіці,
Якби то в горіліці поменше водиці.
Якби всяк раз чарка та в горло вливалась,
Якби та неправда к чортам убєралась.
Та якби голодний кашу в борщ токмачив,
Та якби неправди чоловік не бачив!

Олекса Шаржинский.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

(Дальше.)

III.

Дні минали. Джур більш и більш здружувався з Лавровою; не було такого дня, щоб вони не бачились: то гуляли пішки, то їздили чи в фіякрі, чи по Ельбі на пароході. Про розвідуване мінеральних вод він вже й забув. Одповідь з Жуківки не приходила и часом находили на нёго через те неспокійні гадки; але находили не на довго!.. Так в ясний літний день набіжить хмарка, полє часом и дощ, та не на довго.... Година, друга, и знов ясно... Так и з Джуром: набіжить неспокійна думка про Жуківку, він швидче до Лаврової, — слово по слову, трошки жартів, трошки вигадок, и на душі у нёго знов ясно, знов спокійно.

Нельговский и Ноздроватий по давнєму були вхожі до Лаврової. Тільки стали вони примічать, що Уляна Петровна стає з ними щось ніби не та, як була до знаємости з Джуром. Давнійша приязнь, щирість, душевне тепло якось минали, уступаючи місце индиферентизмові, холодові и витаню паче по заказу.

— „Вона витає нас,“ говорив Ноздроватий Нельговскому, „так, наче ліберальний Губернатор витає комісаря...“

— „Ба! хиба не бачите,“ одповідав Нельговский, „чого се так! разом двом панам не можна служити: єдиного возлюбить, дуугого возненавидить...“

— „Плюньмо на неї, та й годі!“

— „На що!.. нехай собі грається з лікарчиком; натішиться, тай до нас обернеться.“

Раз якось Нельговский прийшов до Лаврової дуже стомлений. „Ох! якже ж я втомився!“ сказав він, обтираючи на своїй лисині піт.

— „Що ж ви робили, що так втомились?“ спитав ёго Коцюк.

— „Був аж на трёх заводах...“

— „Учиться ходили, чи що?“ вволола ёго Лаврова.

По лицю Нельговського пробігла наче судорога. — „Рад би и повчиться и вивчиться, та пізно здумав,“ одповів він; „нехай вже молодші учаться майстерствам: а нам з вами, Уляно Петровна, годі!.. пізно... ми з вами повернули вже на четвертий хрещик.“ Останні слова Нельговський вимовив з притиском, бажаючи тим показати Лавровій, що він зрозумів її шпильку и умисне кольнув и її.

Джур став гризти нігті, Коцюк дивився на свої чоботи и бив кулак об кулак, а Ноздроватий всміхнувся и став розглядувати на стіні якусь картину; Лаврова ж ніби не примітила тієї шпильки и спитала: „Справді, чого ви були на заводах?“

— „Хиба ж ви самі не знаєте... я ж вже не раз говорив вам, що моя місія розвідати жите робочих.“

— „На що се вам?“ спитав ёго Ноздроватий.

— „Се моя задача! спізнавши добрі и злі сторони життя робочих, можна вказати, чим допомогти робочому и у нас на Україні.“

— „Нічим не треба допомогати,“ озвався Джур, якось ліниво и не перестаючи гризти нігті.

— „По вашому — жите робочих так добре йде, що ніякої допомоги не потребує?“ спитав з іронією Нельговський.

— „Я не знаю, як воно йде: чи погано, чи добре; бо я ёго не розвідував...“ одповів Джур крізь зуби.

— „Се и не розвідувавши, відомо усім, що жите не тільки робочих, а й загалом маси селян — дуже зле, як на Україні, так и в Галичині и всюди,“ промовив зітхнувши Коцюк, „и довго воно таким буде, покіль не засвітить сонце справжнього, національного розвою, просвіти и волі.“

— „Воля не тільки узко-національна, але воля й добробит усього чоловічества тогді тільки й засяє, як ми не будемо лізти з своєю допомогою; як кожен робочий, кожен хлібороб зарубає собі на пучці девізу: сам собі помагай!“ промовив докторально Джур.

Нельговський аж руками сплеснув од такої речі; в очах ёго и на лиці показала разом и радість и злість. — „Таку саму проповідь читав я — забув вже в якому романі...“ одповів він. „Коли не помиляюсь, здається, хтось з героїв Шпільгагена проводить таке мудре, таке гуманне правило, не вважаючи на те, що на дні сієї філософської проповіді лежить самий гидкий, самий узкий егоїзм...“

Джур всміхнувся.

— „Чим сміяться,“ заговорив знов Нельговский; „так ви краще, добродію! гаразд розберіть вашу пораду, ваше правило, та тоді и побачите, до чого воно доведе.“

— „Я давно вже розібрав,“ одповів Джур таким голосом, в котрому чулось, що він не хоче дальше спорить; але Нельговского не так-то легко було вгамувати!... стоїло тільки зачепить його за робоче питане и він вже не переставав говорити поти, поки зоставався з ним хоч один чоловік, котрого він вважав за свого слухача.

— „Ні, мабуть ви не гаразд розібрали,“ говорив Джурові Нельговский; „бо коли б ви розібрали своє правило, то не проповідували б такого зла.“

— „По вашому зло, а по моєму добро,“ огризався Джур.

— „Я здаюсь на суд других: нехай другі скажуть, чия правда. Ось слухайте, панове. Пана Джур каже: „помагай кожен сам собі,“ се-б то: ні на чню заемогу не сподівайся. Щоб помагати собі, треба: раз — уміть помагати, знати чим и як помагати, а друге — крім знання потрібна фізична сила, потрібне здоров'є. Яким же побитом, скажіть мені, помагати-ме собі чоловік темний, чоловік недужий?... Се так!... се глум, тай годі! „Помагай сам собі“ значить: коли я йдучи по дорозі бачу, що чоловік спотиннувся, впав, переломив собі ногу, не здужає підвестись з місця, я не повинен заемогти йому и замість того, щоб одвезти його до дому або в больницу, скажу йому: помагай сам собі... От що виходить з вашого правила...“

Джурові не хотілось споритись и боронити свої думки; але не приходилось же й замовчати, бо з того и Ноздроватий, а може й Лаврова, вивели б, що він остався в дурнях. Нельговский б тоді триюфовав, а Джур любив сам триюфувати... Він сказав:

— „Ви берете через край!... Яке хочете правило доведіть до крайности, вийде нісенітниця.“

— „Ні! є старе правило: люби ближнього як сам себе,“ вмівався Коцюк; „доводьте се правило хоч до якої крайности, з нього не вийде нісенітниця.“

— „Тривайте! тривайте! я ще не договорив,“ провадив Нельговский, стоячи серед хати в театральній позиції и махаючи обома руками. „Правило пана Джура для робітників и в загалі таки для „мужика“ — не просто правило, а приговор на смерть. „Помагай сам собі“, кажу я недужому, — ‘Рад би’, каже він, ‘та не вмю.’ — „Не вмієш, так умирай!“ — „Помагай сам собі,“ кажу я голодному, „роби, працею.“ — ‘Робив би,’ одказує голодний,

‘та нігде и нічого; працёвав би, та сили нема, здорова нема.’ — „Нема, так умирай!“ — Третій на мою пораду скаже: ‘я й роблю, и працюю, та за роботу мало платять, дітям на хліб вестає, жінка нездужає.’ — „Було не жениться,“ скажу я; „було вбить природу“... От-що! се таке правило, якого й Мальтус и Рикардо не проповідували... Так, так! нехай живуть тільки богатири, та рентьери, та банкери, одно слово: хто може жить без чужої заповоги — той живи; а хто не вміє чи не може сам собі заповогти, кого природа не наділила ні таланом ні силою ні здоровем ні енергією, кому люде не дали ні освіти, ні землі, ні роботи: той не повинен жить, той вмирай!“ — и Нельговский розвів округ себе руками.

— „Виходить, що й філантропії не треба,“ вставив своє слово Коцюк.

— „А ви думаєте,“ обізвася з злостью Джур, „що з філантропії люде мають користь?... як раз! Філантропи не хочуть чи не можуть зрозуміти, що вони варять воду, що вони гатять ту безодню прорву, котра вік була, есть и буде, котрої не можна загатить, котра зветься боротем за жите.“

— „Отакє ловись!... виходить, що філантропія даремна річ... дурниця?“ питає Нельговский Джура, ставши перед ним и заложивши обидві руки в кишені.

— „По моєму дурниця.“

— „Ви шуткуєте, чи правду кажете?“ допитуєвася Нельговский, не зводячи своїх великих очей з Джура.

— „Ведучи серьёзну розмову я ніколи не шуткую.“

— „Чудно!... а виходить, наче шутки.“

— „Від чого ж се так виходить?“ огризнувся Джур, сердячись більш и більш.

Лаврова слухала и мовчала; для неї неприємно було, що розмова почннала переходити в якусь горячу спірку; вона хотіла б переініти сю розмову на що инче, та не знала, як би лучше се зробить, за кого вступиться. Їй здавалось, що правда не за Джуром, але виразить се вона не хотіла, щоб не підляти в огонь олю.

А Нельговский и Ноздроватий раділи, що Джур сидить наче на голках.

— „Від того воно так виходить,“ одповідав Нельговский, переговорюючи Джура, „що проповіді про самопоміч, про знесене філантропії — суть не що инше, як такий идеалізм, до якого не доходив ще найидеальвіший идеаліст.“

Джур зареготався... „А ви як міркуєте, пане Коцюк?“ спитав він.

Коцюк зрозумів іронію Джура и сказав: „По моєму п. Нельговский правду сказав! сі проповіді — коли не самий крайній ідеалізм, то самий еґоїстичний, самий найгірший реалізм; а чи те чи друге — все одно: давайте ёму назву яку хочете, од назви діло не переміниться, а все таки вийде те, що проповідь „помагай кожен сам собі“ така проповідь, од котрої повинен тікати и затикати уши усякий чоловік, котрий бажає добра и щастя рідному краю на підставі демократії, а не плутократії.“

Ноздроватий, котрий до сего часу мовчав, озвався й собі. — „Тривайте, господа!“ заговорив він мішаючи великорускі и українско-руські слова: „господин Джур говорить: „каждий помагай сам собі“; господин Нельговский виводить з сего, що, коли занедужав чоловік, не нужно ёго лічити, значить: не нужно и лікарів, а господин Джур сам лікар.“

Джур не дав ёму договорить: він встав з свого місця и сміючись сказав: „Хиба й ви за підмогу мужикові, за підмогу робітникові, за філантропію?.. Коли так, то скажіть, будьте ласкаві: як ви допомагаєте своїм „крестьянам“, визволенням з вашого кріпацтва?... чи допомагаєте ви їм, коли трафиться, що у них нічим заплатити вам оброку за землю?“

Панска кров заговорила в жилах Ноздроватого: — „До сего нікому діла нема,“ одповів він.

— „Еге! то-то „нема діла“! — бо ми оброком з селян живемо, на оброці їздимо до Німців, щоб вступатися за німецького мужика“... говорив Джур.

— „Вже ж не кожному безштаньку мішаються в мої діла, в моє житє —“ різко сказав Ноздроватий и увесь почервонів.

— „Отсе як раз по пански, по полтавски,“ усміхнувся Джур.

— „Панове, папове! годі вам!“ озвалась Лаврова, бачучи, що між Джуром и Ноздроватим піднімається фуґа, и знаючи гусарську вдачу Ноздроватого, котрому не дорого стояло и вдарить Джура. — „Прошу вас панове, не спорить!... цур ёму! чого спорить!... Страх, як не люблю в своїй хаті сварки.“

Ноздроватий притих и сказав: „ваша хата для мене храм, ваше слово для мене закон... а з господином Джуром ми докінчимо річ де-інде.“ Ноздроватий взяв шапку, попрощався з Лавровою и пішов, не кивнувши навіть Джурові головою.

Бажаючи розвіять той неприємний вплив, який зробили слова Ноздроватого, Лаврова сказала Нельговському: „Знаєте що? поїдьмо завтра на гулянку в Шандав.“

— „Чи їхать, так и їхать,“ одповів нехотя Нельговский.

— „А ви з нами?“ спитала Лаврова Коцюка.

— „Коли візьмете!“

— „Ну, значить всі гургом! певно, що й Ноздроватий поїде... я ёго вдачу знаю, він до завтраго одійде.“

И знов усі замовкли. Нельговский попрощався и пішов, кажучи, що він втомився и хоче спочить.

Джур просидів у Лаврової до пізна. — Прийшовши до дому, він застав у себе на столі карточку Нельговского и якесь письмо; у Джура наче що ёкнуло в серці, швидче розпечатав він письмо: воно було від Ноздроватого. Ноздроватий писав Джурові, що такі наруги, яку заподівав ёму у Лаврової сёгодня Джур, „змиваються тільки кровю“ и що він прецюрочив Нельговському умовитися: коли, де и яким оружем повинен одбутись поединок. На карточці Нельговского стояло: „за одповідю зайду до вас завтра в ранці о 8-ій годині.“

Джура кинуло в жар. „От-тобі й на!... отсе так!... от-тобі бабусю и юрьів дєв!... Що ж ёго діяти?“... и різні думки забігали в голові Джура. Ходячи великими ступнями по хаті, він усе тер рукою по лобі, наче хотів витерти відтіль пораду для себе; далі взяв шапку, загасив свічку и тьупки побіг до Лаврової.

Лаврова ще не спала; вона дуже здивовалась побачивши Джура: лице ёго горіло, він задихався, піт так цівкою и котив по лицу.

— „Що се з вами? що за знак? кажіть швидче!“ питала Лаврова.

Джур подав їй письмо Ноздроватого и карточку Нельговского: „Прочитайте, все визнаєте... порадьте, що робить!“ сказав він и швидче сів на диван: ноги в нёго тряслися.

Лаврова прочитала.

— „А що?“ спитав Джур.

— „Ноздроватий, завсёгди Ноздроватий!... собака — собакою й пропаде... горбатого хйба могила виправить.“

— „Добре! але що ж я мушу робити?“

— „Певно, що не стріляться!“

— „А як же? треба ж прийнять зажив... хйба оцовістить поліцію — чи що?“

— „Плюнуть, тай годі!“

— „Тоді він мені всенародно заплює очі... Ні, так не приходитьсья!“

Лаврова задумалась. — „Виходить: чи сову об пень, чи пень об сову — сові не легше,“ сказала вона. „Не стріляться погано; стріляться ще поганійше. Я знаю, чого Ноздроватий хоче... тут все лихо коїть Нельговский... та зась! не дїждуть вони... От-що я придумала: идіть вкладуйтесь, та зараз на залізницю.“

— „Куди?“ спитав Джур, наче не дочувши останнєго слова.

— „На залізницю, та з Дрездена; нехай шугає вітра в поля.“

— „Не можна так.“

— „Чому не можна?“

— „Раз: Ноздроватий подумає, що я перелякався ёго та втік; а в друге ні з чим, у мене грошей нема, жду з дому.“ Джур нікому не признавався про свій виїзд.

— „Вовка бояться, так и в ліс не ходить! нехай собі думає, що хоче... а що до грошей, так от вони вам; идіть ивидче справляйтесь,“ сказала Лаврова, подаючи Джурови гроші.

— „Ні!“ одповів Джур, трохи подумавши, „не приходитьсья... лучше нехай він мене вбе!“

— „Годі вам верзти невідь-що! идіть, беріть білети и для себе и для мене.“

— „И ви поїдете?“ скликнув Джур.

— „З вами разом... поїдемо хоч — ну все одно, в Мюнхен, чи що; бо в Швайцарію не можна: вони знають, що мій снй там; довідавшись, що я поїхала в один час з вами, вони й собі подадуться за нами... я знаю, чого їм треба.“

Джур поціловав Лаврову в руку...

Другого дня в ранці Нельговский о 8-мій годині стояв вже біля дверей Джурової кімнати. Двері були замкнуті, він постукав; ніхто не обзивав ся. Нельговский до кельнєра... Довідавшись, що Джур у ночі виїхав, Нельговский тільки руками розвів!... „Отсе вже не по пански, а чорт батька знає, по якому!“ сказав він и плюнувши подався до Ноздроватого.

Не менше здивовався и Нельговский и Ноздроватий и Коцюк, довідавшись, що й Лаврова тієї-ж ночі виїхала з Дрездена.

— „Се вони так в Шандав,“ шутковав Коцюк.

— „Ну, від мене він не втече,“ говорив Ноздроватий, „я знайду ёго и в Росії.“

— „Для мене,“ сказав Нельговский, „він все одно, що торішній сніг; та Лаврової жаль! гарна пані!“

IV.

Ключем кипить и парує в паровику вода; з димаря преться дим и вискакують искри; колеса під ваціонами гуготять по залізних рельсах; парова сила везе з Дрездена швидкий поїзд, а в тому поїзді їде Лаврова и Джур.

Сидить Джур рідом з Лавровою, дивиться на неї, любується її красою, веде сердечну розмову; весело їму, спокійно.... Тільки ж — глянть! и пробіжить на чолі у нього якась нервова дрижа.

— „А що, коли він поженеться за мною?“ мигне в голові Джура думка про Ноздроватого. „От не було печали так чорти накачали!.. и надало мені зачепить його!.. щоб було змовчат, нехай би говорив собі, що хотів; так ні ж!.. десь мене біс сіпонував за язик... Правду кажуть, що язик мій — ворог мій, так воно й вийшло. Та ні! не поженеться!.. се не Россия! тут не з подорожними*) и не на почтових їздять!.. Та й куди б він погнався за мною! Їму одна дорога, мені десять!..“ И заспокоїться знов Джур.

А колеса гудуть! стациі мелькають — ось и Мюнхен!

Лаврова ще на дорозі подала синові телеграфом звістку, щоб їхав не до Дрездена, а в Мюнхен; Джур же й собі послав лист в Жуківку, звіщаючи про свій переїзд, „щоб изучить адельгайдский солоний ключ біля Мюнхена.“

Тижнів через два чи що, Француз Гувернер привіз до Лаврової її одиначика Васю. Хлопця було вбране в одєжу українського покрою: широченні червоні шовкові штани; сорочка з батисту, біла наче сніг, аж вилискується, вимережані и вишиті шовком и золотом рукави; пазуха трохи розхристана...

— „От Ваш и мій Українець,“ сказала Лаврова Джурові.

Джур глянув на хлопця поглядом авторитета, всміхнувся и спитав Лаврову: — „На що ви його так убрали?“

— „На те, що він Українець.“

— „Начеб то Українцям не можна ходити в європейському убрані? пачеб то Українцям треба носити поверх себе таку відзнаку, щоб зараз видно було, що то Українець, а не Фін!“

Не сподобалась Лавровій така річ, вона кинула з боку на Джура якийсь визивающий погляд и сказала:

— „В національній убрані єсть своя користь, воно раз-у-раз нагадує дитні, до якого роду вона належить.“

*) Подорожними зовуться в Росії білети на права брати почтових кошей.

— „Треба, щоб дитина и без виставки знала, хто вона є.“

— „Хиба против сего хто суперечить?.. Певно що треба; та мені здається, що й національний розвій має свою азбуку, свій буквар, як и грамота и письменство. Не вивчивши букв, не вміти-же дитина читать... Перша азбука, перше слово національного вихованя и розвою — єсть рідна річ, далі убрале...“

— „По моєму красче всего, щоб дитина росла и розвивалась прямо тільки людиною...“

— „И виросла и розвилась космополітом?“ перебила Джура Лаврова.

— „Еге! а що ж?! космополітизм не вадить добру ніякої осібної нації, ні добру загалом усіх людей.“

— „Тото бо й то, що вадить! та ще й як вадить!“

— „Отсе для мене новина! сего я з роду не чув,“ сказав Джура з усмішкою.

— „А хиба вже ви й не думали про те, що на світі більше того, про що ви не чули... Ви скажіть мені от-що: чи єсть у космополітів реальний ґрунт? на якій ниві життя реалізували космополіти свою працю? де користь, де плоди космополітичної праці? Нема! бо космополіти однаково працюють и на Німців и на Шведів и на Жидів, и через те праця їх розлітається по всьому світу такими крапельками, що з неї й плода ніякого нема.“

— „Се так ваші Полтавці думають, бо вони дальше свого носа нічого не бачать; а ви оберніться до исторії, та гляньте перш усего хоч на християнство! чи просвіта християнством — не єсть плодом космополітичної праці?“

Лаврова не знала, що сказати, и пвидче звернула на шутку. „Полтавці! дались вам Полтавці!.. може ще скажете: полтавські пани?.. знайшли, де Богу молитися... Хиба не самі ви, дивлячись на Ноздроватого, рівняли полтавських панів до помийниці... Та цур їм! ви красче покажіть мені такий народ, котрий б, стоячи на космополітичному ґрунті, добився собі волі и добра!“

— „А перша революція Французів...“

— „От-тобі й на!.. хиба руїна великої революції вибухла не на національнім ґрунті?.. Годі! годі!.. ви мене не переспорите!“ И Лаврова силковалась швидче перевести розмову на що инче.

— „Лишенько мені! який ти, Василю, блідий,“ говорила вона, дивлячись на сина. „Чи тебе там добре годують?“

— „Добре, мамуню!“

— „Чогож ти такий худий!.. аж перепався, и очи позападали... Чи здоров ти? у тебе ніщо не болять?“

— „Ні, не болять.“

— „А ходи до мене, Васю!“ кликнув ёго Джур.

— „Е!.. та який ж бо ти малокровний! Ось подивіться сюди, Уляна Петровна! от ви й зрозумієте, чого він худий и блідий.“ Джур підвів Васю до матери и потяг у нёго трошки в низ кожу під оком. „Бачите,“ сказав він Лавровій, „дивіться, яке бліде, крові наче нема зовсім. А уши! Господи! мов з воску, аж світяться!.. Ёго треба гоїть и добре гоїть... треба купаться, та жить в селі!“

Лаврова задумалась...

— „Знаєте, що я надумала?“ сказала вона трохи згода Джурові.

— „Кажіть, що?“

— „Вам нічого робить у Мюнхені?“

— „Не можна сего сказати, у мене всюди робота є: тут я розвідую воду з адельгайдської криниці... А хіба що?“

— „Я думала, чи не взялись би ви лічить мого Васю? Виберіть місце, кудиб нам ёго повезти, и поїдемо... Чого сидіти-мемо у Мюнхені?... Що ви на се скажете?“

У Джура одповідь була готова, одначе він не зразу дав її, а тронки подумав.

— „Гм!“ сказав він. „було б и гріхом и соромом не згодиться з вами; доглядаючи вашого сина, я й свою роботу проводити-му... Добре! поїдемо...“

— „Спаси-Біг вам!“ промовила Лаврова стискуючи кріпко Джурові руку. „Тільки я даром не хочу... положіть плату.“

— „Ну, те годі! се вже невідь що ви вигадуете! Я й так не розплатився ще з вами... ні якої плати не треба.“

— „Без плати не хочу.“

Джур трохи покобенився, а далі згодився и на плату... Умовились и не довго думавши переїхали в невеличке село В. на березі Рена.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Андрій Боголюбський.

(Конець.)

При усім своїм розумі, хитрости, переворотности, Андрій не установив нічого тривалого в руских землях. Одинокою побудкою усєї єго діяльності була жадоба власти; він бажав утворити около себе таке положенє, щоб міг переміщувати князів з місця на місце, як шахових хлопців, посилати їх з дружинами сюди й туди, по своїй волі примушувати дружити ся між собою и сварити ся и спонукати їх всіх чи хоч чи нехоч признавати єго найстаршим и передовим. В тій цілі він досить зручно користував ся нелегкими и часто недоладними відносинами князів, незгодою між городами и землями, підбурював и роздував страсти партий. Добру услугу робив єму також внутрішній нелад в Новгороді и неурожаї новгородскої землі и давнє відчуженє полоцкої землі від инших руских земель, и родова неприязнь Ольговичів и Мономаховичів и несподівані зворушеня в роді спору Ростиславичів з Мстиславом Изьяславичем. Найбільше ж допомагали єму ті дикі противогорожанські власности ще неуладженого товариства, при котрих люди не виють погодити особисті цілі з суспільними, и легко можна розрушити страсти надією на обопільний грабіж. Всє то однако були часові способи и тому мали часовий характер. Крім жадоби особисто панувати над князями, у Андрія ледво був який-небудь инший идеал нового порядку для руских земель. Що до єго відносин до власної суздальско-ростовскої землі, то він гледів на ню, неначе на осібну землю від прочої Русі, однак мала вона панувати над Русю. Таким робом дбав він про добробит своєї землі, старав ся обогатити її релігійною святинєю и в тім часі віддав на спустошенє Київ з усім тим, що було там здавна святого для усєї Русі. Як оцінила єго заходи сама суздальско-ростовска земля, показує єго смерть.

Властилюбний князь, вигнавши братів и тих бояр, що не зовсім єго слухали, панував у своїй землі самовластно. Він забув,

що ёго вибрав народ, и об'яжав народ податками через своїх посадників и тиунів и самовольно карав смертю, кого хотів. Страшенні варварства, переказані в літописях про єпископа Теодора, ёго любимця, доволі кидають мрачну тїнь на добу Андрієвого князена, хоч би тільки половина того, що розказувалось, була правда. Андрій, як видно, що-раз робив ся більше й більше жорстоким. Він постійно жив в селі Боголюбіві; там постиг ёго копець. Був у него улюблений слуга Яким Кучкович. Князь розказав казнити ёго брата. Яким почав говорити до своїх приятелів: „Сёгодня того, другого казнив, а завтра казнить и нас: справмось з тим князем!“ В п'ятницю 28. Червця 1775 р. зібралась рада в домі Кучкового зятя Петра. Було там людей 20 а між ними ключник Андрієв Амбал, родом Ясин (Яси — нарід кавкаського племені: думають, що се Кабардинці), и Жид Єфрем Мойзнч. Замітно (яко загальна черта подібних людей), що прибічними Андрія були чужоземці: причуваючи, що свої мають повід нелюбити ёго, він очевидно думав обезпечити ся тим способом — и помилив ся. На раді рішили вбити князя тої-ж ночі. Андрій, після вісти одної літописи, спав сам оден, після інших, коло него був хлопець. Сприсяжкові вийшли на своє діло и вступили на сам перед до погребу, напились для смілости вина а потім пішли до Андрієвої спальні.

— „Пале, пане!“ сказав оден, стукаючи в двері.

— „Хто там?“ відкликнув ся Андрій.

— „Прокіп,“ відповіли ёму. Прокіп був вірним слугою

Андрія.

— „Ні, паробче, ти ле Прокіп,“ відповів, догадавшись, Андрій и кинувсь гледіти меча. Був у нёго меч св. Бориса, котрому він приписував особливу силу, але меча у себе не найшов: Амбал ключник вчасно ёго виніс.

Сприсяжені виломали двері и кинулись на Андрія. Князь був сильний и став боротись з ними. В п'їтьмі убийці ранили одного из своїх, але потім, розрізнівши князя, ударили ёго мечами, саблями и списами. Думаючи, що вже скінчили з ним, відійшли вони, але князь зібрав останні сили, вискочив за ними, стутив ся из сходів и сховав ся під сїни. Убийці почули ёго стогнане.

„Князь зійшов з сїний в низ,“ закричав оден.

„Подивім ся,“ сказали інші и кинулись назад до спальні. Князя там не було.

„Ми згнули — закричали вони —, скорше, скорше гледіть ёго!“

Запалили скоро свічки и слідом крови на сходах найшли князя: він сидів, притиснувшись за сходним стовпом, и молив ся,

Петро Кучкович відсік йому праву руку. Князь вспів промовити: „Господи, в руки твої передаю духа мого!“ і закінчив життя.

Вже розсвітало. Убийці найшли Прокопа, княжого любимця, и забили його. Відтіл знов вийшли вони на сіни, набрали золота, дорогоцінних камінів, жемчуга, всякого майна и вислали вложивши на коний, що приготували їм одномишленники їх. Самі ж вони задягнули княжу зброю и зібрали своїх. „Що,“ говорили вони, „як на нас прийде дружина володимирська?“ — „Пішлемо у Володимир,“ рішили лиходумці.

Вони післали до Володимирців, сповістили їх про подію и казали повісти: „Коли хто з вас що небудь подумає на нас, то ми з тими справимось. Не в нас самих була дума; и ваші в одній думі з нами.“

Володимирці відповіли: „хто з вами в думі, той з вами най буде, а наше діло сторона.“

Цілий дім Андрія розграбили. Так поступали відповідно тогдішнім звичаям и понятям. Майно казенного громадскою волею все віддавалось на „поток и разграбленіє“ (задержане и грабіж). Розьодіте тіло князя викинули на город.

Був між слугами князя оден Київлянин Кузьмище. Дізнавшись, що князь убитий, він ходив и питав то того, то иншого: „Де мій пап?“

Їму відповіли: „От там в городі лежить, та не смій його діткнутись. Се всі тобі говорять: хочемо його кинути псам. А хто прибере його, той наш ворог и того уберемо.“

Але Кузьмище не настрашив ся грізьбою, найшов тіло князя и став голосити над ним.

До него йшов Амбал.

„Амбал, враже — закричав Кузьмище, побачивши його —, кинь коверець або що небудь постелити, або чим небудь прикрити нашого папа!“

„Геть! — сказав Амбал — ми його викинемо псам.“

„Ах ти єретик — закричав Кузьмище —, як псам википути? А памятаєш, Жиде, в якім платю ти прийшов сюди? Ти цілий в бархаті стоїш, а князь лежить голий! Змилуй ся, подай що-небудь.“

Амбал кинув йому коверець и корзю (верхній плащ). Кузьмище обвинув тим тіло вбитого и пішов до церкви.

„Відчиніть святиню!“ сказав Кузьмище людям, котрих там стрітив. Сі люди були вже з радощів пани. Вони відповіли: „кинь його тут в присінку. От ще ти собі напшав з ним смутку!“

Кузьмище положив тіло в присінку, накрив ёго корзном и голосив над ним так :

„Вже, пане, тебе твої парібки не знають, а перше, бувало, гість прийде з Царгорода або з інших сторін рускої землі; то чи латинник, чи християнин, чи поганець, ти бувало скажеш : поведіть ёго в церкву и в палати, най видять всі правдиве християнство и хрестять ся; и Болгари и Жиди и всяка погань — всі, що виділи славу Божу и церковну прикрасу, плачуть за тобою; а ті не кажуть тебе в церкві положити.“

Тіло Андрія лежало два дні и дві ночі в присінку. Духовенство на рішалоь відчинити церкву и відправити над ним папахиду. На третій день прийшов игумен монастиря Кузьми и Даміана, звернув ся до боголюбских крилошан и говорив :

„Чи довго нам гледіти на старших игуменів? Чи довго сёму князеви так лежати? Отворіть святиню, я відправлю папахиду; вложім ёго в домовину, най лежить тут, поки злоба не перестане : тогді прийдуть з Володимира и понесуть ёго там.“

За ёго порадою, отворили церков, положили тіло в камінну домовину и відспівали над ним папахиду. Сёму, як видно, вже ніхто не перешкодив.

Між тим показалоь, що убийці вдіяли поступок, котрий многим припав дуже до вподоби. Правменя Андрієвого не навиділи. Народ, почувши, що ёго вбили, кинувсь не на убийців, а противно робив дальше, що вони розпочали. Боголюбовці розграбили цілий княжий дім, де було нагромаджено золота, срібла, дорогої одіжи, повбивали ёго дітських и мечників (післанців и сторожу), дісталоь и майстрам, котрих збирав Андрій, замовляючи в них роботу.

Грабували и в Володимирі, але там якийсь духовний, именем Микулиця (мабуть той самий піп Миколай, що поміг в 1151 р. Андрієви тайно взяти у Вишгороді образ Богородиці), в ризах перейшов городом з чудотворним образом; се зробило таке вражінє, що зворушене втихло. Вість про убийство Андрія скоро розійшла ся по землі : всюди народ ворушив ся, нападав на княжих посадників и тиунів, котрими всі гидили ся задля способів їх управи; їх доми ограблено, а інших навіть убито.

Не рапше як в шість днів по смерти князя, Володимирці жеваче схаменулись и рішили привезти тіло вбитого. Пятого липця вони вислали игумена богородицького монастиря Теодула, з дєместником (свіваком церковним) Лукою и з двягарами за тілом в Боголюбово, а Микулиці сказали : збери всіх попів, вберіть

ся в ризи, станьте перед образом Богородиці, перед Срібними воротами и ждiть князя! — Срібними воротами звались ті ворота, що виходили на дорогу в Боголюбово; з противної сторони були Золоті ворота.

Народня товпа вийшла з города. Коли похоронний похід став приближатись, показалося княже знамя, чутно було погребальний спів, тогдi намість злоби виступив смуток; згадали, що воїїнник лишив не тільки лихі діла, але й добрі, згадали його ревність в ставляню церков и оплакували князя.

Його поховали в церкві св. Богородиці. Неперечно, що нещависть до Андрія не була уділом одної незначної партії, але її поділяв народ. Инакше годі обьяснити сю обставину, що тіло князя лежало непоховане цілий тиждень и народ, почувши про насильну смерть свого князя, звернув ся не на убийців його, а на його повірників и слуг. Та з другої сторони, коли поступки сего князя безмірно властиялюбного викликали злість народу, то все таки його діяльність в своїй основі годилася з духом и характером тої землі, котрою він управляв. Се найяснійше можна бачити из слідующих подій и усєї історії ростовско-суздальського краю до самого татарского напаву.

Ростовці и Суздальці, особливо сі перші, були недовольні Андрієм за відзнаку оказувану городови Володимирови, и чувство досади зараз проявилось по смерти Андрія. Ростовці прикликали племянників Андрієвих, Ростиславичів, але вони не сміли явитись в царстві дядька и проживали в рязанській землі. Володимирці закликали брата Андрієвого Михайла, що жив в Чернигові. Дійшло було до усобиці: Ростовці взяли верх, змусили Володимирців прийняти одного з Ростиславичів, Ярополка, и відзивались про Володимирців так: „Вони наші холопи и мулярі: ми їх город спадимо або посадника в нiм від себе настановимо.“ Та посаджені князі Ростиславичі, догоджуючи одним Ростовцям, обурили против себе несправедливими поборами Володимирців и цілу землю. „Ми вольних князів приймаємо до себе,“ говорили Володимирці. Тому, коли Володимирці прогнали від себе Ярополка Ростиславича и знов закликали до себе Михайла, то вся земля була по стороні города Володимира. Михайло скоро вмер и Володимирці на вічнi вибрали молодшого сина Юрія Довгорукого Всеволода (хрестне имя його було Дмитро). Ростовці трібували повстати против него з Ростиславичами, та те повелось. За Ростиславичів пішов против Всеволода рязанський князь Гліб, однак його побиди на голову и взяли в полон разом з Ростиславичами и ростовськими боярами, що його

піддержували. Гліб умер в тюрмі. Злість Володимирців на Ростиславичів була так велика, що вони покусались були осліпити їх против волі Всеволода. Причина тої злости об'ясняє ся тим, що Ростиславичі разом з Рязанцями навели на землю Половців. З того часу зворушення на довго втихають в ростовско-суздальській землі. З усєго видно, що и в Ростові партия, що ненавиділа город Володимир и добивалась власти и первенства над усею землею, складалась переважно з бояр, котрі не вміли придбати любови усєго народу и потягнути єго за собою. В самім Ростові мешканці вказали бояр и віддавали їх Всеволодові. Потім, як розбито Рязанців и розсіяно партию ростовских бояр, неприхильних Всеволодові, Ростов був супокійний. Всеволод княжив довго (до 1212 р.) и в многім дальше провадив політику Андрієву, хоч поступав більш умірковано и лагідно. В ростовско-суздальській землі в загалі любив єго народ. У відносинах до Новгороду він користувався всіми обставинами, щоб піддержувати своє первенство и вплив над ним. Але він уступав Новгородцям в злучаю крайного упору з їх сторони и все удавав, що шанує новгородську волю. Замітно при тім, що Всеволод в справах з Новгородом мусів хватати ся крутих способів не з особистої побудки, а по бажаню дружини. Таким робом, коли він не погодивсь з Новгородцями и обляг Торжок и вже готов був відступити и помирити ся, дружина кричала: „княже, ми не прийшли з ними цілуватись,“ и Торжок занято и спалено. З многих черт видно, що гадка про підчинене Новгороду була гадкою усєї ростовско-суздальської землі, а не самих єї князів, и тому то опісля Новгородці так завзято воювали не тільки з самими князями, а загално з Суздальцями и ненавиділи їх навіть тогді, коли годились з їх князями. З другої сторони Всеволод піддержував первенство над рязаньскими князями и в 1208 р., користуючись неладом в рязаньській землі, посадив там сина свого Ярослава. Але разом з тим князем наплили в рязаньську землю Суздальці и взяли в свої руки всю управу; тому Рязанці, що перше самі видали Всеволодові своїх князів и добровільно вибрали Ярослава, не втерпіли, піднялись усею землею, закували Суздальців и засадили в погребі, де їх багато подусилось. Тому Всеволод не зміг удержати для себе рязаньської землі.

Князь Всеволод користувався повагою и в полудневій Русі, годив полудневоруских князів, що сварились між собою, а навіть в далекім Галичи одец князь віддавав ся під єго опіку. По смерті Всеволода наступила коротка усобиця; викликали її переважно Новгородці. Та в 1219 р., по смерті старшого Всеволодового сина

Константина, настановлено у Володимирі князем другого сина його Юрія, и ростовско-суздальська земля до самого татарського нападу була вольна від княжих усобиць. Треба примітити, що в сій землі княжило разом кількох князів, братів и племянників Юрія, та всі вони поступали згідно. Всі вони радили в згоді з народом и сама власть їх залежала від народу. Таким робом, коли Всеволод розділив уділи між своїми синами и Ярославови віддав Переяславль-Заліський, то Ярослав, приїхавши в сей город, скликав народ в соборній церкві св. Спаса и сказав: „Брати Переяславці! Отець мій відійшов до Бога, вас віддав мені, а мене віддав вам в руки. Скажіть, брати, чи бажаєте мене мати своїм князем?“ Переяславці відповіли: „Вельми бажаємо, нехай так буде! Ти наш пан.“ И всі цілували йому хрест.

Се була доба добробиту східної Русі. Земля заселялась; ставили ся церкви и монастирі, штука піднялась до такого степеня, що Русини вже не потребували чужосторонних майстрів: в них були свої будівничі и малярі. Разом з тим ширилась там и книжна просвіта. Ростовський владика Кирило заложив бібліотеку; під його проводом перекладано з грецького и переписувано всякі твори духовної літератури. Кілька рукописий, що збереглись з тої доби, показують, що переписуване доходило до значної краси. Княжна чернігівська Евфросина, дочка Михайла Всеволодовича, завела в Суздалі школу для дівчат, де вчили грамоти, письма и церковного співу. Правда, книжна просвіта була односторонна и вела до монастирської жизни, а тому оберталась тільки у вибранім кружку духовних, мало проникла в народню масу, не обіймала животних потреб; але при всім тім треба примітити, що ростовско-суздальська земля и з тими убогими починами просвіти стояла тогді висше полудневих земель, де раніші почини всякої науки загибали від внутрішнього неладу и половецького спустошеня. Час Юрія був також добою значного розширення Русі на північний-схід. На місци зливу рік: Сухоні и Юга заложено город Устюг, що набрав скоро важного торгового значія. Камські Болгари заволоділи були ним, але Юрій побив їх, змусив заключити супокій, увільнити всіх полонників, дати закладників и вбезпечити супокій клятвою. З другої сторони Русини посувались по Волзі, вийшли в землю мордовську и при зливі рік Оки з Волгою оснували Нижній-Новгород. Мордва, що була під управою многих князьків, не в силах була устояти против натиску руського племені; тогді як одні мордовські князі гледіли помочи Болгар против Русинів, інші, спіймані з не обачка, віддавались руским князям яко підручники и звались „ротанками“

(тому що складали „роту“, т. е. присягу). Так в 1228 р. князі двох мордовських племен Мокші и Ерзи: Пуреша и Пургас, взято воювали між собою. Пуреша став ся ротником князя Юрія и просив у него помочи против свого суперника, а Пургас прикликував до себе на поміч против Пуреші болгарского князя. Але болгарский князь не вспів нічого вдіяти, а Русини війшли в землю Пургаса Ерзю (звану в літописи Русь Пургасову), опустошили її и загнали Мордву в неприступні дрімучі ліси. В 1230 р. Пургас виправив ся був на Нижній-Новгород, але ёго відбили, а син Пуреші напав на него з Половцями и в-конець спустошив ёго землю. Сі події сильно підмагали руску колонізацію на сході. Чужоземці покидали свої прежні оселі, утікали на полудне або йшли за Волгу, а остатки їх, удержуючись в прежній землі, приймали християнство и скоро ставались Русинами. Східно-русский народний елемент, розширяючись дальше на схід, разом з тим приймав в себе чужоплемінну кров и таким робом, зберігаючи основу славянської народности, все більш и більш мішав ся з иншими. Так розвивав ся и установляв ся тип великорусского народу.

Політичні часописи на Україні.

Читателі наші, сподіваємось, знають, що яке-таке громадське життя заворушилось в Росії після скінчання кримської баталії в кінці п'ятидесятих років. Кримська поразка протерла очи російському рядови: він зрозумів, до якої слабости можна довести царство, держачи народ и мисли у тих велізних рукавицях, у котрих пробувало громадське життя в Росії до Кримської війни. Безталанний кінець сеї війни зробив великий вплив, як на російський ряд, так и на громаду. Почулась потреба в Росії нового строю життя, и на перше місце виступила потреба волі, знесене кріпацтва, знесене цензури, свобода слова и т. д. Громадскі думки заворушились и на сонній Україні, а заворушившись вони требовали собі пристановища. Показалась потреба провінціальних часописей. Правда, в Росії и до того були провінціальні органи пресси, заведені ще в 1830 роках, так звані „Губернскія Вѣдомости“; вони видавались и видаються в кождім губернскім місті самим рядом; але маючи уяку и суху офіціальну сферу, маючи редакторами урядників, людей темних, без жадної просвіти, „Губ. Вѣдомости“ ніколи не були часописю; то був ні для кого непотрібний друкований папір, в котрому оповідчалось, де яка коняка прибудилась, де продавати-меться з-під молотка яка худоба, и таке инче. Редактори урядники до того зникчемоули „Губ. Вѣд.“, що навіть указані в програмі етнографічні, географічні и статистичні відділи не появлялись. Очевидно, що така пресса

не могла стати пристанищем мисли, на стільки хоч живої, на скільки мисль виходила живою з-під червоного цензурского чорнила.

Стали прийматися за видавцтво приватних часописів люде громадські. Перший почин вийшов з Києва, де фон-Юнк заложив першу неофіційну політичну часопис, виходячу й доси тричі на тиждень під назвою „Кієвській Телеграфъ“. Незабавом попробовали завести часопис у Чернігові и в Полтаві. У Чернігові в 1861 р. став під редакторством Леоніда Глібова видаватися що тижня „Черниговській Листокъ“. Часопис ся була дуже невеличка, в один аркуш, але дуже прихильна до українофільства: тут друковались праці наших українських писателів: Куліша, Номіса, Лазаревського, Лашніока, Конисского и инч. З певністю можна сказати, що з часом, трохи-по-троху, часопис Глібова розпустилась би ширше и заняла б видне місце в українській пресі; але ж, як на лихо, жите „Черниг. Листка“ випало недовге: спершу недуг редактора заносав був на якийсь час видавцтво часописи, а погім наступив 1863 р., зайшла московска колотнеча, визирирився державець московскої преси Катков на українофільство; задзвонили московскі дзвони, загавкали московскі „охранители“ и нацьковали ряд на українофільство. Між инчими „охранительными мѣрами“ треба було закарвати й видавцтво „Черниговского Листка“.

В Полтаві сталося ще гірше. Ще в 1860 році О. Конисский заходився видавати „Полтавській Городовій Листокъ“, бажачучи усю користь з видання обертати на заведену тогді в Полтаві дівочу семикласну гімназію. Ряд не дозволив сего видання. Тогді в 1861 р. Полтавці замислили видавати щотижневу політичну часопис „Ниву“ и вибрали в редакторя жінку полтавокого прокурора, Великоросса Злигостева. Ряд пронюхав, що се редактор тільки номінальний, а що справжнім редактором має бути О. Конисский, и через те відмовив дозволу видавати „Ниву“. Через рік піднялась колотнеча и в Полтаві: Конисского заслали аж у Вологду и з того часу й доси в Полтаві не проявлявся вже й думка про видавництво часописи.

Українофільів придушили. Але українофільство намахѣване Катковим и доносами з Києва, а разом и польска заверюха дали де-кому можливість покористоватись з них у свою кишеню. Спершу видумали потребу „обрусѣнія“. Така нова „ідея“ вимагала и свого печатного органа и от представителем ідеї „обрусѣнія“ явився у Києві ех-профессор Шульгин и завів на рядову субсидію політичну часопис „Кієвлянинъ“, котра від року 1864 видається й доси тричі на тиждень. Як 1864 рік, так и далі, аж до 1871 р., стояв для „Кієвлянина“ золотий вік. Ряд давав єму що року 6000 карб. (9000 зр.) и обовязкових передплатників. — Спершу субсидію „Кієвлянину“ давала адміністрація з контрибуційного збору, а тепер від 1871 р. дає міністерство просвіти. Про засади „Кієвлянина“ нема що говорити. Політичні и соціальні засади єго завжди підлаждувались туди, з якого боку віє вітер. Спершу він тровив Поляків, оісля ж як вийшла для Поляків полегча, він став проповідувати „сближеніє“. — Коли ж в повітрі стояла тиша и вітер ці відки не вів, „Кієвлянинъ“ накидався на жидів и грязя доти, покиль жиди не приносили єму geld-ів; тогді він починав бити против українства и розпускав свій жаглик з надписом: „довість“.

Таку бучу він замислив було скуєвдити торік и за нікчемний переклад „Тараса Бульби“ почав цьковать усіх українофілів, обвиняючи їх о політичний сепаратизм и призиваючи на їх голови московский грім и петербурску блискавку. Але на сей раз заряди вишшли „холостні“ и „Кіевлянину“ разом з пашим п. Площанским не вдалось обманити російський ряд. Правда, Площанский трохи таки погрів руки біля київських „охранителів“ и за свою инсинуацію взяв кілька там карбованців, але „Кіевлянинъ“ так нічим и не поживився. Не знаємо, яку користь принію „Кіевлянинъ“ рядови и кого він своїм впливом „обрусив“; але довідуємось з доброго жерела, що п. Шульгин з „Кіевлянина“ що-року кладе в свою кишеню кілька тисяч рублів.

Диплячись на „Кіевлянинъ“, заздрість взяла и других київських „обрусителів“. Директор 1-ої київскої Гімназії Андріяшев погадав, що, коли „Кіевлянину“ дають субсидію, коли п. Шульгин за „обрусїніє“ гребе гроші лопатою, так чом же и йому, Андріяшеву, не взяти субсидію?! таж и він чоловік не аби-який, не лижом шттий! От и став він видавати спершу від 1865 року „Народный календаръ“, а потім часопись „Другъ Народа“. Жвавість п. Андріяшева дійшла до того, що він задумав „обрусити“ и місяці и свята и надруковав у своїм календарі, що в лютому є 30 днів... Отже про те дармо! він все таки добився субсидії 1500 карб. — Видання Андріяшева не тільки що антинаціональні, антинародні, але в них ніякого ладу, ніякої засади нема, и часом можна знайти таку нісенітницю, якої не вdere и Гімназіяст з 3-її класи. Отже Андріяшев грубо ріжниться від Шульгина: тоді як останній гирчить, лається, сердиться, перший щось белькоче, наче води в рот набравши; або просить, хниче наче вередлива дитина, а не то якось з острахом плаче...

В кінці 60-х років російський ряд став по-троху виходити з переполоху й знимати ті кайдани, котрі він наложив на слово з 1863-ого року. Стали знов появлятись в провінціях приватні часописи. У Воронежі появился „Воронежский Телеграфъ“ двичи в тиждень и „Донъ“, тож двичи на тиждень. У Харкові „Губерн. Вѣдомости“ передано в аренду приватній особі; программа їх стала ширша, часопись стала політичною и виходить що-дня. Але всі отої три часописи такі, що їх хльба можна нагадати, а говорити про них нічого й не варто. Від 1870 року у Таганрозі п. Браславский заложив політичну часопись „Азовский Вѣстникъ“, двичи на тиждень. Спершу ся часопись цензуровалась у Таганрозі и більше-менше походила на часопись; але швидко її скрутили и веліли посилати на цензуру в Москву. Нехай оам читатель домислитсья, як то добре для політичної часописи виходячої двичи в тиждень, цензураватись за 2000 верств! Покіль рукопись з Таганрога добереться до Москви и вернеться назад з підписом „дозволено цензурою“, то треба по земліниці не менше тижня... Отже й не диво, що „Азовский Вѣстникъ“ подає своїм читателям такі вісти, про котрі вони днів 10 вже як взнали з других часописей. Инколи в „Азов. Вѣстнику“ попадаються дуже цікаві фелетони, в котрих просвічує прихильність до українофільства; а в 46-ім н-рі сего року ми зустріли цікавий лист з Львова; в сім листі корреспондент з великою увагою и доброю симпатією говорить про наші рускі справи в Галичині, особливо про това-

риства „Просвіту“ и „Имени Шевченка“, враз же кепкує з „твердих Русинів“, а найбільше з тої мови, котрою п. Площанский видає своє „Слово“. Корреспондент говорить, що „Слово“ видається такою мовою, якою „нігде ніякий живий чоловік не говорить“.

Тогож часу заведось в Одесі дві щоденних політичних часописей: „Новоросійскія Вѣдомости“ під редакторством Гросуль-Толстого и „Новоросійскій Телеграфъ“ спершу під редакторством Картампшова, а потім через шів року під редакторством Серебренникова. Перша часопись не довго видавалась и швидко закрилась; остання йшла до 1873 року. „Новоросійскій Телеграфъ“ хоч и не мав міцних засад, але держався більш національного прямоваия, котре дуже ясно було висказано в артикулі п. Конисского „О театрѣ вообще, а о Екатеринославскомъ въ особенности“, и колиб видавець и редактор п. Серебренников красче вів свою справу, то ёго часопись засновалась би міцно; але ж невдачний до газетного діла п. Серебренников збанкротовався, хоча й мав геть-то доволі передилатників, и в 1873 р. закрив свою часопись, а Одесса зісталась з одним своїм „Одесскимъ Вѣстникомъ“, котрий до 1872 р. був часописью урядовою, а від 1872 став приватною и ніяк не останеться ні на якому принципі. Раз він видає з себе космополіта, в-друге націонала, в третє — цобиває жидів, а потім розпинається за жидів и сам лізе в жида.

З початку сего року п. Озмидов став видавати в Одесі під редакторством російского педагога Золотова щоденну політичну часопись „Новоросійскій Телеграфъ.“ Перші нумера нової часописи обіцяли наче що й путне: здавалось, що ся часопись стане на демократично-радикальних підвалинах, прямуючи, як и усі російські „ліберали“, до космополітизму. Але минув тиждень и видавець Озмидов показав, що у него нема нічих засад, нічого прямоваия окрім власної кишені и грошей. Він одмежовав собі „комерческу хроніку“ и почав провадити в ній ідеї спекулянтів, ідеї баряшів и обираия селянина. А редактор Золотов в попередних артикулах розпинався за піднесене економічного добробиту того-ж самого селянина, котрого експлоатувати благословляв п. Озмидов. Що-ж дивного, що усі красчі сотрудники через тиждень покинули „Новор. Телеграфъ“, и з того часу Золотов и Озмидов гарцюють в своїй часописи, граючи в прямованє, наче нечистий перед утрєнею! Самий мудрійший стародавних мудреців не скаже вам, чоґо держиться Золотов? які засади політичні він хвалить, куди прямує, що годить и який путь своїм читателям він показує до тої мети, котра зветься *загальним громадским добром?* На першім місци, конечно, п. Золотов носитья з космополітизмом; але-ж — се инак и бути не може, бо в Росії велика більшість „лібералів“ сідлають перш усёго космополітичного коня, раз через те, що се самий дешевий лібералізм, а друге те, що космополітизм *визволяє* від усякої практичної праці!.. Можна говорить не черстаючи и *нічогісьенько* не роблячи. Ставши ж націоналом — треба не слів, а праці, а російські ліберали не дуже то вдачні до праці!.. Инколи п. Золотов пустить манію демократизму, а через день злякається и стане підносити плутократію и всяких рентьєрів. Скаже олово за робочих, а потім в 20 нумерах пише за заводчиків и фабрикантів. Або вставить одно чи два слова против

україноких поців, за їх здирство з народа, а потім — дивись! проповідує, що земщина повинна положити понам від себе плату крім тої, котру дає ряд, бо поци провадаторі народа и ніколи не були урядовою кастою и поліцією в рясах. — В остатнім часі пп. Золотов и Озмидов показали и доказали в очевидь, що на поли московского фанатизму и нетерпимости вони зайшли ще дальше ніж Катков або Шульгин, або ківський професор Сильвестр Гогоцкій. Ми подавали вже звістку про артикул „Русск. Вѣстника“ — „Современное Українофільство“; до сего артикулу недавно в тім-же Рус. Вѣстнику додав и свою „неповну п. Гогоцкій... на те, мов и мій глек на кашусту.“ З сего проводу озвався и п. Золотов в 164. н-рі „Новоросійского Телеграфа.“ П. Золотов виступає против українофільства з такими аргументами, против котрих якось соромно й говорити. Шануючи нашу справу, ми кинули б в неї граюкою, колиб вступили в полемику з „Новор. Телеграфом“, котрому й доси бованіє в очах „політичний сепаратизм українофілів“. Однакож щоб наші читателі могли самі осудити, якими аргументами п. Золотов побиває нашу справу, випишемо конець ёго статі против українофільства: „Сила кожного царства,“ віщує п. Золотов, „має своєю основою *єдність віри и мови*. Коли в 1863 року де-хто запутався в українофільстві, то час вже обдуматись. Період „Основи“, коли був допущений (??) навіть (!) переклад Євангелія на „малоросійское нарѣчїє“, коли розходились кулішівскі творя и перекладались на „малоросійское нарѣчїє“ де-які учебники, сей період минув на віки (?), за що й хвала Богови.“ Питаємо кожного здорового умом и чесного серцем чоловіка, чи можна полемізувати супротив таких аргументів?... Еге! Одесский Катков 1875 р. далеко попередив московского Каткова 1863 р.; та воно й натурально! за 12 літ повинен бути профес!...

Щоб скінчити нашу бесіду про політичні часописи на Україні, ми мусимо вернути ся до Києва и сказати ще кілька слів про „Кієвскій Телеграфъ.“ Не маючи в своїх основах ніякого справжнього політичного принципу, ся часопись до половини 1874 р. плѣталась наче вітряк и в ряду політичних часописей стала, як кажуть, „притчею во язьщїхъ“. У половині 1874 р. „Кієв. Телеграфъ“ купила жінка ківського професора п. Гогоцкая и за пів року (до 1875 р.) мала повну спроміжність пересвідчитися, що єї часопись вельми здискредитована и, щоб підняти єї кредит и постановити справді як політичне письмо, треба добрих сил и чогось „новенького“. Такою новиною для п. Гогоцкої почулось українофільство и вона намовила ківських українофілів взяти в свої руки „Кієв. Телеграфъ“. Таким побитом часопись п. Гогоцкої и видавала з себе орган російських українофілів до 1. (13.) Августа, а від сего дня усі сотрудники-українофіли, не порозумівшись за щось з видавницею, покинули часопись. Однакож п. Гогоцка оповіщає, що єї часопись и дальше не покине того прямованя, котре було метою єї, се-б то „українофільства“. Нам здає ся, що п. Гогоцка говорить щирю правду, бо *того українофільства*, котрого органом був Кієв. Телеграфъ, и не можна кинути; бо без *такого* українофільства ніяка політично-демократична часопись не може постновати на українській землі.

Щоб наша річ була яснійша, мусимо додати, що ми ніколи не вважали „Кієв. Телеграфъ“ яко *справжній* національно-українский ор-

ган. Ми бачимо в нѣму сегочасові ідеї демократизму, ідеї соціального строю, але *політичних* ідей українофільства ми не бачили. Ті ідеї, котрі проводив К. Тел., суть ідеї всесвітні, *однаково потрібні* уоім людям і стілько ж українофільські, скілько н. пр. і бельофільські. Перенесіть ту саму часопись з Києва в Париж — і вона стане французофільскою. Ми горіли бажанєм прочитати, щоб Київ. Телеграфъ виявився в чисто-українськѣм *демократично-національнѣм* питаню і сказав своє слово про те національне становище, котрого повинна бажати і домагатись українська земля і котрого вона *не може* обминути і не зайняти серед славянської семі, серед семі усього світа. Такого слова часопись п. Гогоцкої не промовила. Звертати вину на цензуру не слід; бо хоч російська цензура і геть-то строга, але ж деякі артикули Київ. Телеграфа свідчать, що цензура не заборонила б слова про національне становище України, колиб Київ. Телегр. хотів промовити те слово. З другого боку попадались такі артикули, в котрих К. Телегр. робив такі промахи по українофільському питаню (чи умісне, чи не умісне, про се не беремось судити), що ёго „українофільство“ можна б поставити майже рядом з тим українофільством, котрого не заперечує і „Кієвлянинъ“.

Отже пам все таки було б прикро, колиб вихід сотрудників-українофільів привів до того, щоб К. Телегр. закритися; бо ми бажаетьмо жити кожній *честній* часописець, хоч би й не годились з нею в поглядах і засадах.

З усього сего, що ми сказали, видно, що на великій обширі південної Росії, заселеної 13 мільонами українського народу, існує *вісім* політичних часописей, і між ними тільки *дві* щоденних! Чи треба ж додавати які небудь коментарії до такого страшного убожества! В губерських містах: Катеринославі, Симферополі, Катеринодарі, Херсоні, Полтаві, Чернігові, Каменці, Кишаніві, Мінську і Житомирі не видається не то щоб політичної, але навіть жадної літературної часописи. Нам здається, що причина такого убожества лежить не тільки в централистичному московському прямуваню, не тільки в адміністративних і цензурних російських умовах, але *найбільше* в индиферентизмі і російському космополітизмі краювої інтелігенції. За доказом не далеко ходити: через що Київ. Телеграфъ має тільки 700 передплатників? хиба цензура або адміністрація мішає підписуватись на нѣго?!

Далі ми бачимо, що між восьмома політичними часописями *немає* ні *одної* не то що чисто-українофільської, але навіть хочби й літературної, котра б видавалася українскою мовою. Таким побитом в південній Росії народ український не має ні *одної* часописи на тій мові, котру б він розумів! Цікава річ: чи вже ж би російський ряд заборонив видавати в українській мові яку небудь господарську часопись, приміром про хліборобство? Сподіваємось, що ні! А господарська часопись принесла б народови користь *в-двоє*. Типи „метеликами“, котрі видаються ряди-в-годи у Києві, не можна просвітити народа, вже через одно те, що більша половина „метеликів“ не мають у собі нічого такого, що б прямувало до задачі народної просвіти і добробиту.

Літературні звістки.

— У першій половині сього року умер недалеко Борушковець на Волини **Спиридон Осташевский**, оден з тих немногих польско-руських поетів, котрих найзнаменитшим репрезентантом був Тома Падура, а слабшими репрезентантами їх в Галичині суть Плятон Костецкий и Лев Венгліньский. Покійник походив з польської шляхетської родини, родивсь в Україні и більшу часть житя провів у власнім селі Мишарівці в губернії Подільській. В 1831 р. брав уділ в польськім повстаню, де, яко незвичайно сильний и великий зростом, відзначивсь особистою браурою. В 1863 р. за те, що достарчував повстанцям коней, зброї и живности, заслано єго на Сибір, з-відки по кількох літах повернув. Умер, маючи близько 80 літ.

Осташевский писав де-що по польски, але тільки прозою (*Miłośnik koni* и *Ojciec sółkom*). В язиці рускім написав багато казок, оригінальних и переложених з польского. З тих видав найперше: „*Пів кони казок*“, а відтак „*Пів сотні казок*.“ Казки сі писані віршом, дуже кумедно и з великою вервою. Мова їх чиста — поліске наріччє, в котрім подибують ся декуди й слова неуживані в простій обхідці селянина: бо в повітах Пінському, овруцькому, радомискому и мозирському є багато біднійших поміщиків, котрі ще й доси не цурають ся мови своїх предків. Крім казок уложив Осташевский кілька пісень руских, в котрих однако пробиває ся чисто-польский патріотизм. Бо Осташевский, як и инші поети того-ж напрямку, не відділяв ніколи рускої народности від польської: вважав її тільки яко галузь головного пня, а против признаючих самостійність (мало-)рускої народности виступав яко против небезпечних сепаратистів.

— **L' Ukraine et ses chansons historiques par M. Alfred Rambaud.** Від недавного часу, именно від остатпєї француско-німецкої війни, зачинають Французи ще більше майже ніж Німці звертати свою увагу на Славянщину, а в тій Славянщині не уходить їх бачности и Мала Русь. Особливо двох франц. учених интересують ся живо нашими справами, ш. Legey и Rambaud, котрі оба були и на археологічнім конгрєссі в Києві, и відтак писали о сім конгрєссі в літературно-наукових часописях француских. Оба мужі правдиво учені, знають добре славянські мови, а при тім безсторонні и не споглядають на Славянщину погордливым взором многих своїх земляків або німецких Kulturtraeger-ів.

В 9. томі *Revue de deux mondes* з сього року поміщена повисше згадана статя **L' Ukraine et ses chansons historiques**. Розправа тая становить нарис малорускої народної літератури и написана на підставі „Исторескихъ пѣсній“ Антоновича и Драгоманова, „Чумацкихъ пѣсній“ Рудченка, „Остапа Вересая“ Русова и Лисенка, „Записокъ“ його-запад. Отдѣла Географ. Общ., „Трудовъ“ експедиції Чубинского, книжок Куліша „Записки о Южной Русі“ и „Исторія возсєднісній Русі“ и цвітнєвої книжки „Древней и новой Россіи“. Основно знаючи малоруский язик, ш. автор перейшов докладно згадані книжки, и тому єго статя майже зовсім вільна від помилко, яких повно майже ві всіх книж-

ках чужинців о Росії. Деякі річи, н. пр. „Правда“ Вересає, переложені удачно на французский язык: так само удачно и вірно виложена фабула деяких историчних пісень, н. пр. думи про Хведора Безрідного и н. (переклад хибний тільки в однім місци думи про Марусю Богуславку). О характері малорускої народної поезії каже п. Рамбо, що вона в неустійній борбі против панства виробила собі характер суцесивно-демократичний (*essentiellement democratique*), яким в загалі відзначає ся и цілий склад малоруского народного житя. Интелігенції українській ставить автор в заслугу, що вона живо итересує ся життям народа и єго літературою и що українські учені не гордують займати ся укладанем книжок для народа в народній мові. — В загалі ціла статя п. Рамбо дуже цікава; з найважнійших похибок єї указуємо в иншім місци на те, що число малоруского народа подано тільки на 10—11 міліонів.

— **Нові книжки — рускі:** *Исторія католицької церкви*, учебникъ для шкіль видѣловыхъ, реальнихъ и гимназій, *ведля Кароля Дорфлера*, профессора науки релігії вышшої школи реальної въ Вѣднї, на языкъ рускій переложивъ В. И. Ціна 40 кр. — Д-ра Евгенія *Яноты Чистанка тѣмечка* для 3. и 4. класовъ шкіль гімназіальнихъ. Після другого побільшеного виданя для молодежи руской приладивъ Амвросій Шанковскій, ц. к. профессоръ Гімн., почетный горожанинъ мѣста Коломыї. У Львовѣ, 1875. Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта“. Ціна 1 зр. 50 кр. а. в. — *Народныи обряды у Славякъ, полякима въ черновецкой Русской Бесѣдѣ въ мартѣ мѣсяцѣ 1875 г. Иванъ Бражникъ*, гимн. проф. (Передрукъ з „Слова“.) — *Казні молдавского господаря Ивана Подковы* (Передрукъ з фелетона „Слова“.) — *Наука пѣнія, підручникъ для учителей и учениковъ съ многими пѣснями*. Составилъ *Иларіонъ Шушковскій*. Вѣднѣ 1875. Накладомъ автора. Типомъ Л. Сомера и Комп. Стор. 92 XVI-и. — Накладомъ Галицко-рускої Матиці вийшла книжочка п. н.: „*Сельская господиня*, то есть: що сельская дѣвчина впередъ всего знати повинна, чтобы изъ ней колясь хорошая была сельская господиня, написанъ Игнатій Галька, священникъ изъ Львовской архіепархіи.“ Ціна 12 кр.

— **польскі.** Др. *Изидор Шараневич*, профессор в університеті, выдав (из читаной в Краківській академії розправы): *Król oka na beneficyna kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej polskiej pod względem historyi, przedewszystkiem o stosunku świeckiego duchowieństwa ruskiego w Galicyi do ziemi w tym okresie*. Lwów 1875. Ціна 50 кр. а. в. — 2) *Krótki opis geograficzny i topograficzny austriacko-węgierskiej monarchii dla użytku klas niższych szkół średnich*. Lwów, 1875. Ціна 1 зр.

— **німецкі.** *Адольф Липп*, инспектор и шеф коммерціального відділа при желізници Кароля Людвика у Львові, автор знаменитого діла *Die Verkehrs- und Handelsverhältnisse Galiziens*, выдав недавно книжку п. н. *Der Kohlenexport nach Osten*. Wien, 1875. Ціна 12 зр.

— **французскі.** Згаданий не раз нами французский учений *Louis Leger* выдав: *Etudes slaves. Voyages et littérature*. Paris, Ernest Leroux editeur 1875.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875, Червень, Липень.

Пожари. Голод. Ознаки покою и реформи воєнні. Соціалісти. Циркулярні міністерські и голоси пресси. Суд над 9 соціалістами в Петербурзі. Бунт хлопський в Чигримській повіті. Положенє и характер російської пресси. Війна против українофільства. Російська преса о Галичині. Статистика малоруского народа. Обрусительні тенденції. Земства. Школи. Українська мова. Ще деякі реформи судові и адміністративні и нові закони. Дрібні вісти.

(Конець.)

Але покинемо тую пресу, котра має такі тенденції, и обернемо до більше об'єктивної, котра теж заинтересувала ся Галичиною и українськими частинами Росії. У „Вістнику Європи“ поміщена стаття Драгоманова про збірники Чубинського, видані Географічним російським Товариством в Юго-западному краю. З тої статі, котра між иншим доказує, що найбільше ополяченє сего краю почало ся з кінцем XVIII-ого столітя, виймаємо деякі цікаві для нас дані, ставляючи против них статистичні цифри з другого більше офіційного видання Географічного товариства. Усього люду на 3 губернії Чубинський лічать 5,795.750, котра цифра розпадає ся після народностей так:

Малоросів	4,850.000 (83½%)
Жидів	750.000
Поляків	91.000
Великоросів	50.000
Німців	38.000
Молдаван	12.000
Всіх инших	9.750 (багато Чехів).

З загального числа Поляків лічить ся панів (дворян) 67.300, міщан 19.600 а хлопів-селян тільки 5.100, тогді як малоруска людність найбільше селянска. Землі у польських поміщиків — 6 мільонів десятин, у руських 1½ мільона, а у хлопів — 4 мільони. Сі цифри показують соціальні відносини націй у Юго-Западному краю а також и те, о скільки за остатні 8—10 років побільшало українського люду у тих трьох губерніях, де кілька літ назад було тільки 4,230.000, що становило 77⅓% українського люду.*) О скільки сі цифри одвічають дій-

*) От які цифри подає про українське (малоруське) населенє за 60-ті роки Географічний словар виданий Географічним Товариством, з указанєм на проценти вго серед загального числа людности у губерніях:

у Полтавській	1,840.000 (96%)	Волинській	1,150.000 (73%)
Черніговській	1,890.000 (93%)	Кубанській	350.000 (68%)
Харківській	1,355.000 (85%)	Катеринославській	810.000 (67%)
Київській	1,680.000 (84%)	Таврицькій	300.000 (49%)
Подольській	1,400.000 (75%)	Херсонській	580.000 (44%)

сности, ми не знаємо (бо що до статистики, то тільки тепер пішла чутка, що при міністерстві справ внутренних буде заложений окремий „Статистическій Совѣтъ“, котрого обовязком буде обробляти тую науку офіційально); ми виставляємо їх яко дати, взяті з праці ученого товариства того царства, у котрім офіційні газети, щоб прислужити ся пануючому централізаційному напрямкові, не стидують ся сказати, що 18-мільонового народу зовсім нема, йдучи просто навпоперек наукових фактів. Статю свою у „Вѣстнику Европы“ згаданій автор кінчить бажанем, щоб у Юго-Западному краю зъявив ся и енерлічно розвивав ся той напрямок, котрий, остаючись руским и держачись народного почутя и родової звязи з краєм, підбуджав би молодіж до широких культурних праць. Як би 2—3 незалежні орлани завели ся у Києві та в Відні, не треба було б змагати ся про те, яка нація бажає Росії щастя, а яка виростає на загубу того царства, каже автор — и зовсім вірно, бо свобода пресси и свобода заявленя різних національних потреб як усяка свобода веде тільки до поліпшення добробиту держави.

Але російський централізм и якесь незрозуміле пригнетене усякого вольного слова мабуть не послухає тих простих слів правди. Замість бажаної автором свободи, ми чуємо зовсім про що инше. „Петербургскія Вѣдомости“, котрі здивували нас на кілька день тим, що виходили без редактора и складали ся з самих інсератів, найшли наконець собі редактора, и видавник їх Баймаков пояснив усе діло. Ся гісторія, з котрої видно, що 5 чоловік, представлених рядови яко редактори, не були допущені до редакторства, дуже скомлікована гісторія, и ми вишишемо тільки кілька слів видавника, котрі усе поясняють. Він каже, що чудно було б забажати тепер щось таке писати у газеті, чого не хоче ряд: „правительство зорко и внимательно слѣдитъ за прессой, такъ что никому и въ голову придти не можетъ идти въ разрѣзъ съ видами и стремленіями правительства.“ Се каже чоловік, знаючий добре обставни пресси як у провінції, так и у самій столиці. З того ми виводимо, що, хоч би й справді завели ся нові орлани у Відні и Києві, то мусіли б вони взяти той-же централістичний напрямок, котрого держить ся ряд у сих краях и котрий не може зродити ніяких широких бажаній у молодіж. Напрямок сей дбає тільки про „обрусѣніє“ сих країв, задля чого и новий університет, який хоче

Курекій	800.000 (4х%)	Астраханскій	40.000 (10%)
Воронежскій	730.000 (38%)	Саратовскій	118.000 (7%)
У Землі Довскій	290.000 (30%)	Самарскій	55.000 (4%)
Бессарабскій	200.000 (20%)	Орловскій	11.000 (1%)
Мінскій	180.000 (18%)	Тамбовскій	2.000 (1%)
		Усього — 13,276.000	

Як до сих 13¼ мільонів додати близько пів мільона, що живуть у Люблинській губернії, та ще 3-пів мільона, що є на Кавказі, та 3¼ мільони австрійских Русинів, то й буде усього руско-українського народу коло 18 мільонів.

Сі цифри ми беремо з більшо або менше офіційальних російських жерел и випишемо їх задля того ще, що недавно у французькому *Revue de deux mondes* була поміщена статя під надписом *L'Ukraine et ses chansons historiques* par M. A. Rambaud, котра налічує усього малоруського народу тільки 10—11 мільонів.

отворити міністер просвіти у північно-західному краю, він думає поставити вже не у Вільні а у Полоцку, бо то — старий город нинішній привилеюваної з націй російських.

Туюж мету оброщенія мають и заводжувані тепер по містах Західного краю*) городські управи и думи (ради міські) по уставу 1870 р., з котрих доси була заведена тільки одна — у Києві, яко в центрі найбільше „обрушонному“. Що ряд має на цілі оброщати скільки можна усі ці губернії, видко з того, що, даючи їм городську автономію, він не хоче дати їм земських, губернських соймів и уїздних (повітових) соймів, котрі заведені тепер — з 68 губерній и 14 областей Росії — тільки у 34 губерніях (або лучше, у 354 уїздах). Сего літа вийшов приказ завести земські установи у землі Війска Донского, таї що се вже буде 35-та губернія з земством, а Західний край ще не може дістати тих автономій. Ряд не боїть ся дати автономію містам, де велика сила бюрократії вже дала значний контингент з пануючої и привилеюваної народности; у сільських же громадах ряд боїть ся, щоб разом з автономією народною не зъявив ся свій окремий сепаратизм и партикуляризм.

Воно й те правда, що не дуже багато ініціативи заявляють російські земства у своїй діяльності, бо на пр. доси з усіх 34 реформованих губерній тільки 6 (Херсон, Чернігів, Кишинев, Перм, Владимир, Ярославль) звели у себе свої земські журнали, в котрих друкують ся протоколи їх засідань и розбирають ся найважніші господарські питання. Правда й те, що в більшій часті земств, як каже „Голос“, панує партія так званих Фадѣв-ців, се-б то партія бюрократичного канцеляризму, зневажающа усе, окрім аристократично-буржуазних культурних станів народу. Але все таки заходи земств коло доріг, больниць и шкіл у своїх округах принесли вже не мало користи людови у тих губерніях, де вже існують земства. Найкористнійша и найбільше бажана праця земств, звісно, тичить ся шкіл, бо широка держава російська не може вдоволити наглій потребі науки усім своїм частинам. Так на пр. сего літа потверджені царем и мають отворити ся на новий 1875/6 рік сім реалок (з котрих 5 припадає на Великорусщину а 2 — у Новозибкові и Катеринославі — на Україну) и дві пролімназиі у Ташкенті; вийшов закон о зміні 7-класових лімназія на 8-класові: але усі газети з початку нового академічного року кричать, що мало шкіл, куди-б віддавати дітей у науку.**)

*) Західний край ділить ся на Сѣверо-Западний и Юго-Западний, и містить у собі 9 білоруских и українських губерній, котрі дістали ся Росії після першого розділу Польщі у 1772 р. Тіі суць: Витебська, Могилівська, Гродненська, Віленська, Ковенська, Мінська, Волинська, Київська и Подольська.

**) З 1885 хлопців, котрі по усіх 97 російських лімназіях здавали екзамени доспѣлости, як показує справозданє міністра за той рік, видержало той екзамени тільки 918 чоловік. Як що лічити 9 університетів, поминувши другі висші школи, куди також треба мати свідоцтво доспѣлости, то на кождий університет з усіма видами его припадає по 100 нових студентів. З того видко, що студентів на університетах мало; але у низших класах усіх середних шкіл у Росії, як усі жалують ся, місьць дуже мало. Сі жалоби ідуть и з Києва и з Харкова и з Одесси и з усіх більше культурних міст.

блять багато для побільшання шкіл и не стільки середних, як народних. У всіх 3-х губерніях Юго-Западного краю, де земств нема, у 1872 році н. пр. 1 школа припадала на 7.636 чоловік, а 1 школяр на 249 душ людности, тогді як у ближній Чернигівській губернії, де над школами працюють земства, усіх школярів у народних школах було 17.150 (з них 16.000 хлопців и 1.150 дівчат), що дає там 1 школяр на 100 чоловік людности. Сі поодинокі цифри як и ті загальні, що уїзді земства видають на народні школи 5.000—10.000 рб.*) річно, показують добре, на скільки піднесла б ся просвіта у народі по всіх Западних губерніях, якби тут були заведені земства. Але той фантом зради царю и державі усіх, хто не є з привилєюваної великорусської нації, шкодить сьму цілому краю и він доси не може дістати тих прав, якими вже користують ся другі частини держави.

З другого боку багато справи просвіти шкодить и те, про що хоч кажи хоч не кажи у Роскїі — ніхто з маючих власть не послухає: народна мова у народні школи не пускає ся, як чужа; через те и книжки популярні для України пишуть ся також на мїоці по великоруски, коли не йдуть просто з Солоного Городка Петербурского. Видаєник обрусительної київської газети „Другъ народа“, п. Андріяшев, видав для свого народа недавно таку „Народну Читальню“, котру остро скритикував „Київскій Телеграфъ“ за єї зміют, не тикаючи ся єї мови. Андріяшев же, котрий оказавсь великим неучом и у сїй праці, як и у всіх своїх других, зараз поспїшив стати під знамено общеруского, чи то великорусского офіціального народолюбїя. У „Київскому Телеграфі“ п у „Київлянині“ він надрукував признанє своїх общеруских симпатїй, котрі при звїоному напрямку у Роскїі усе оправдують. Пан Андріяшев хоче сказати: „То нічого, що я пишу для народа чорт зна' що, бо я стараю ся вгодити пануючому напрямкови централїзма. Через те, що б я не писав для українського людю, гаразд буде для нєго, бо ціля моя оправдує усє!“ Ради сєї цілі п. Андріяшев колись доказував, що української мови нема, бо та мова, котрою говорять по всїй полудневїй

*) Се цифра середня, бо бувають земства, котрі зовсїм нічого не дають на школи, або, як Новомосковске (Катеринославської губ.) — усєго тїлько 60 карбованців, котрих не може вистарчити й на одну школу, бо по урядовому обрахованню для кожодї школи в губерніях без земства потрібно 230 карбованців (180 учителєви, 25 свѣщеникови и 25 на хвижки). Другі уїзді земства дають бїльше: Сосницьке на пр. (Чернигівської губернії), маючи бїльше нїж 18 шкіл, дає на них 7,310 карб., при чїм на кожду школу приходить по 350 карб. (з котрих 200 йде учителєви). Найлїпше, здає ся, справа земеких шкіл на Україні стоїть у Марїупольскому уїзді (Катеринославської губернії), де на народні школи видає ся 10.000 карб. на рік, при чїм учителєям призначено по 400 карб. платні при готовїй квартирі. Як що за середню цифру шкїльного бюджету кожодого уїздного земства ми возьмемо 7.000 карб. (при чїм, здає ся, не дуже помилимоє), то се при 354 уїздах з земствами дасть коло 2½ мїльонів розходу земств на народну просвіту. Така цифра у порївнанню з тим, що дає мїністерство на народні школи, буде дуже велика для 34 губерній и лїпше від усєго покаже, як багато вже зробили земства росскїйскї, помимо того, що згаданї нами Євдїєв-ці бажають бїльш видавати гроші не на просвіту людю, а на лімназїі для заможнїйших людєй.

Росії, є — великоруска, тільки зіпсована деякими польськими виразами, котрих вона має цілі сотні тисяч! Ми вже раз мали злучай казати про се, що, поки не буде доброї граматики української та повного словаря української мови, спори про українську (малоруску) мову не устануть. Бо тепер на пр. „Кієвскій Телеграфъ“ каже, що наші наріччя близькі до словацького, Андрияшев каже, що українська мова — цілком близька до великорускої, „Кієвлянинъ“ каже, що єї зовсім нема; значнійша часть польської журналістики твердить, що польська мова є книжна мова Русинів; а який небудь чеський „Оравску Tydenik“ (гл. нр. 19. и 39. з с. р.) буде доказувати, що малоруска мова далеко ближша до чеської, аніж до польської.*)

Але сі уї думки мусять колись дати місце слову правди и науки. Горе тільки, що се слово ми може не скоро почуємо; бо щось не чутно, щоб російська Академія, котра колись заходила єя була укладати українский словарь по пляну Срезневского, тепер щось робила, а продинокі євля, не бачучи у українській інтеллігенції нахилу до свого народного, простують, як показує недавня допись до нашої газети, по пляху „общерусскаго единства“.

Обертаючись анов до новинок тої общерусскої держави, ми усе бачимо самі тільки адміністративно-воєнні реформи централістичного напрямку. Так за се літо вийшов ще царский указ о заведеню у Варшавским судовім окрузі законів 1875 року: „присяжныхъ повѣренныхъ“, се-б то судебных казенних адвокатів там має назначати сам міністер справедливости, бо инакше вони будуть люде з „польскими предубѣждениями“. З Азятикою Россією, над адміністративним переділом котрої працювала одна комісія від 1873 р., теж якусь реформу хотять зробити, по котрій вона розділить єя на дві головні частини з меньшими підрозділами. У першу (западну) половину увійдуть губернії: Оренбургска, Уфійска, Тобольска, Томска, Єнісейска, Иркутска, Якутска и Земля Внутренней Орди. Друга ж, котра буде зватися за-Уральскою(?) Сибірю, розпаде єя на 3 генерал-губернаторства: Омске, Ташкентске и Амурске. До остатнього прийде и весь остров Сахалін, другу половину котрого недавно Японія віддала вже Росії, узявши собі замість неї Курільскі острови. Зрозумно само собою, що на всі ті краї потрібно

*) Якими чудними аргументами доказують Великоросси, Чехи та Поляки єдність або близькість малорусскої мови до їхньої, ось приміри: „Русскій Миръ“ каже, що дефініцію „Грамматика есть искусство (?) правильно говорить и писать“ не мож (?) на малорусский язык инакше переложити, як „Граматыка є выськуество (!!) правильно говорити и писати“. Оравску Tydenik заключає на близькість малорусскої мови до чеської в слів пісень, як „Ой ти, дівчино зарученая! Чого ж ти ходиш засмученая?“ котрих оправді не треба перекладати на чеське, щоб їх зрозуміти Чехови. Подібно и Dziennik literacki у 60-их рр. доказував єдність польского и малорусского языка словами пісні: „Два голуби воду пили, а два колотили — Бодай тії не сковали, що нао розлучили!“ — Щож на такі аргументи казати? хіба відослати аргументаторів до гімнази, нехай — причують єя... Додамо, що „Русскій Миръ“ далеко лучшим, ніж науку в малорускій мові, вважає введемо в малоросійских школах церковно-славянського языка!

буде не мало війська и при новім уладженю, як було и при старім, бо там щось не зовсім супокійно: на Кавказі збунтовали ся Сванети и, як кажуть, вирізали цілий гарнізон, котрий їх мав зупиняти. На азійських границях за Каспійским морем, за котрі „Голосъ“ шідіймав був бучу и спорив з англійскою пресою, були також якісь неспокої.

З инших новинок у внутрєнних справах маємо взяти у нашу хроніку ще хіба те, що скоро мабуть потвердений буде рядом проект будівлі Донецької желізници, котра має злучити Волгу з Чорним морем. — На користь народа вийшов новий гарний циркуляр міністра справ внутрєнних, наказуючий поліції не завертати тих мужиків, котрим, як пішли на зарібки, минув термін паспорта. Доси було так, що вони мусіли вертати ся до дому у своє село особисто, хочби се було верстов 300—500. Сим циркуляром міністра приказує ся внодати ім поштою паспорти на ті місця, де вони заробляють.

Се здає ся в все, що було головнішого у Росії у внутрєнній політиці за місяці Червень и Липень сєго року. Щоб наші хроніки не були надто абстрактними, ми хочемо иноді приглядати ся и поодиноким фактам, малюючим звичаї сеї сторони. Правда, такі факти, які ми можемо нині подати, не дуже рекомендують обичаї и звичаї російські; але вони відбивають на собі тую темноту, у котрій живе масса простого люду, а котрої не розігнала просвіта серед других станів російської громади.

У одній дописи „Голоса“ читаємо, що „хахлакці“ семі десь недалеко під Києвом біснують ся, жінки під назвищем „одмін“ зъявляють ся серед села голісінні и щось пророкують и помагають бити других жінок, привязаних до стовпа. — Багато шкоди терплять господарі на Україні від конокрадів, котрих повно по всіх містах; у Новомиргороді зібрала ся їх громада більше як 80 чоловік и заложили собі товариство, прозване „Золотою конторою“, котре від 1871 року крадо коней де тільки хотіло. А що членами тої золотої контори були и поліційні чиновники, то з нею нічого не можна було зробити, и всякий знав, що, коли пропаде кінь, то треба йти его викупити у конторі, бо инакше ніяк не відбереш. Так ся контора конокрадів иснувала спокійно в-продовж 4 літ, поки єї не віддали всю під суд.

У однім місті дякон не хотів вінчати, поки молоді не дадуть ему грошей, и даявсь за се серед церкви з попом: „Жрїть,“ казав ему у церкві прилюдно, „мої гроші! вам завидно, що я заробляю!“ У другій церкві піп з дяконом посварили ся при самім олтари, и побили ся так, що престол залили кровю. У Чаплинці Штундисти позбирали всі свої ікони, звязали їх шнурками, тягали по калюжі, плювали на них и допталы ногами, а потім, приволикши їх до попа, просили его, щоб він вибавив їх від сих нікому непотрібних ідолів. За се засудили їх сікти різками. По всій Україні окрім Штундистів и Шолопугів, на котрих засидають слідгелів, зъявляють ся ще й другі якісь секти нігілістичного напрямку (на Дону), котрі не хотять пити горіжки, бажають нових більш раціональних релігійних установ, але, рвучись до евангельських ідеалів, на находять ообі ані у книжках, котрі вони читають, ані

у своїй голові нічого більше відповідного до життя, ніж були доси паюючі серед них переконання.

А тим часом висші, так звані культурні верстви також не находять собі праці та кидають ся у таку епідемію, як спиритизм, до того степеня, що трохи не всі газети и журнали мусять їх оброзумлювати. — У Петербурзі веде ся вже кілька місяців справа якогось Овсяникова, котрий підпалив великі млини на кілька десятків тисяч.

У війську після торічної реформи не дуже скоро заводять ся новий більш гуманний лад. У одній роті Гренадирського полка у Москві каштан Шипунов бив завсігди своїх жовнірів так, що, коли вже позбирав свої кулаки на їх лицах, він починав їх бити боком шаблї, палками, кидав на землю, долтав ногами, так що часто після такої розправи командира переносили москаликів з муштри просто у лазарет. Шість літ терпіли вони, наконець постановили, що „так служити нельзя!“ и коли він раз прийшов на муштру и сказав їм звичайне у Росії поздоровлене „здорово ребята!“, вони ему не відповіли, як того вимагає військова етикета, „здравія желаєм!“ Почавсь за сей військовий бунт над жовнірями тяжкий суд. Полковник Віскупський давав деяким з них по 102 палки, щоб довідати ся, хто „зачинщик“ бунту. Після такого суду, котрий трівав не мало часу, посадили їх ще під арест на 2—3 тижні. Коли відтак на суді запитали Шипунова, як ему вистарчало сили духа и сили рук, щоб так знущати ся над своїми жовнірями, він обьяснив, що се він робив „не помня себя!“ Багато чого й ще гіршого робить ся у нас „не помня себя“, каже по сьому злучаю „Недѣля“.

Не маючи більше місця, щоб слідити за поодинокими фактами життя у Росії, остаємо ся поки-що лише дря сїх, лишаючи заповнене сеї рубрики на той час, коли з політичних справ нам зовсім мало представить ся матеріялу для наших хронік. Розказуючи про біжучі випадки, ми не старали ся вибирати найгірші, найпоганіші, а просто виписували з газет такі, які нам попадали ся в руку з першого разу. Другий раз коли-небудь постараємо ся вибрати з них найхарактеристичніші.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Ще на передостатній сесії галицького союму ухвалено односторонно т. з. *уставу против лихви*, в котрій лихва не узнає ся вправді яко підлягаюча карі, але судам має бути дозволено тільки до певної високости признавати проценти и призволяти на екзекуцію. Позаяк же таку уставу наконецно може ухвалити тільки Рада державна, то посол др. Ридзовський поставив там відповідний рішеню галицького союму внесок. Комісія Ради державної освідчила ся против сего внеску, в самій же Раді державній (на повнім засіданю) має ся справа трактувати ся аж в Жовтню чи в Падолясті, коли Рада державна збере ся. Отже з того поводу міністер справедливости розіслав письмо до судів га-

лицьких, в котрім занятує о їх гадку, оперту на досвіді, що до проекту д-ра Ридзовського. З тону письма п. міністра видно, що він рад би, щоб в справозданих судів не було жадної згадки о пидках яко о тих, котрі найбільше займають ся в Галичині лихвою, и що п. міністер противний проєктові галицького сойму и д-ра Ридзовського.

Між угорским и долитавским міністерством точать ся переговори що до заложеня окремішнєго банку національного для видаваня банкнот в Угорщині и що до *ревізії тарифи цлової*. О другій з сих справ радить тепер конференция угорска в Пешті над пропозициями долитавського міністерства; що до справи банкової, то ряд угорский вислав був лют до долитавского міністерства, на котрий лист міністер де Претіо дав недавно відповідь. В тій відповіді говорить п. міністер між иншими о приверненню валюти, що хотів би зробити в 7 літах, о довгу 80-мільоновім (затягнєнім в ц. к. національнім банку) и способі єго покритя; відповідь п. де Претіса на жаданє угорского ряду, щоб угорскі банкноти мали примусовий курс и в Долитаві, уложена дуже осторожно. — Централістичні німецкі газети дуже розгнівані на Мадярів и закидують їм надмірні претенсії в справах цловій и банкові; про те, кажуть, лучше вже, щоб була унія персональна між Австриєю и Угорщиною, ніж дати ся експлоатувати Мадярам при теперішній формі дуалізму.

Сойм хорватский був скликаний, як вже згадували-смо, на короткий час в другій половині минушого місяця на те, щоб вибрав депутатів до сойму угорского, котрий знов має вибрати делегатів до спільних делегаций, що зійдуть ся 21. с. м. З засідань хорватского сойму заслугує на увагу найперше интерпелляция голови оппозиції п. Маканеца (котрий, хотя при виборах упав в своїм окрузі, за те в двох инших округах вибраний був одноголосно). П. Маканец питає, чи не схоче бан зажадати від сойму хорватского 100.000 зр. на підмогу для емігрантів з Боснії, що втікають до Хорвації? Бан Мазураніч відповів, що удержуване емігрантів належить до міністерства справ заграничних и що сума 100.000 зр. була б тяжка для бюджету Хорватії. — На рескрипт королівский відновів сойм адресою, котрої оден уступ відносять ся до подій в Туреччині и виражає довірие Хорватів до політики гр. Андраши, „що ряд спільний австро-угорский сильною рукою и при помочи могучих союзників стереже найвисші інтереси людскости а при тім старає ся обезпечити сунокій не тільки монархії, але и иншим просвіченим державам Европи.“ Помимо того виразу довірия, Мадяри и централісти німецкі розгнівались на сойм хорватский, що займає ся справами політики заграничної, до чоґо він некомпетентний. Маканец же, котрого всякі внески сойм відкинув, зложив маддат посольский. По вибраню послів до сойму угорского замкнено сойм хорватский 30. Серпня.

Сойм угорский отворено 31. Серпня бесідою троновою, в котрій висказано, що майже на кождім поли потрібні суть далеко сягаючі уставодавчі постанови, а именно конечним є управильнене фінансів, бо забезпечене державного биту Угорщили вимагає, щоб я як найкраще привернено рівновагу в бюджеті. Дальше заповідає бесіда тронова проєкти до устав о паправі адміністрації, судовництва, викінчене сіти желізнич-

чої, о урегулюванню висшої комнати, о рішенню питань релігійних и оупружества, о залагодженню справи банкової и о переговорах межи обома частями монархії що до угоди, котру в р. 1867 и 1868 на 10 літ заключено. Наконєць виражає ся надія, що помимо найновіших випадків супокій будо захований и собим зможе без перешкоди ирацювати над своїми задачами — Президентом комнати послів вибраний Гичи, президентом комнати висшої Sr. Майлят. В комнаті висшій збор/ані-зовалаєь досить сильна партія консервативна Senpuеу-а.

Справи заграничні.

Ще 31. Лицця *постанца Герцоговинскі* видали маніфест, в котрім представляють сумний стан християнских мешканців в Туреччині, котрі отже постановили радше лягти в бою ніж дальше так жити; вони відзивають ся до Сербії и Черногори просячи о поміч, дальше просять о поміч и всіх инших Славян, а наконєць и всіх людей без ріжниць віри и народности. Маніфест сей підписали 7 чоловік „в имене Виділу центральною для освободженя Раясів“. З боєвища однако доходять досить сумні вісти для повстанців. Турецкі війска від адриатичкого моря через Клек війшли в Герцоговину зовсім не зупиняні повстанцями, котрих начальний полководець Любобратич тогді не був при війску. Тим способом увільнили Турки від облоги місто Требіню, котре повстанці були облягли и хотіли турецку залогу голодом змузити до піддана. Відтак заняло турецке війско манастир Дуже, котрий, укріплений сильним муром, був одним з найголовніших пунктів для повстанців. Се дійсні и важкі поражки повстанців. Вправді відтак вже мали повстанці побити й Турків, особливо під Новезію, — але се за мала користь насупротив тих поражок. Зрештою вісти з боєвища приходять дуже непевні, бо кожда сторона укладає їх тенденційно. Між тим як славянскі газети доносять о побідах повстанців и що повстанє ширить ся, туркофільскі Віденські газети, имено Neue freie Presse зачевняє, що повстанє слабне и небавком цілком устане, и лає дипломатию, що вона дала обаламутитись полуднево-славянским брехням и запелокоілась якимсь повстанєм, коли руху Герцоговинского не можна було навіть назвати повстанєм; через вмішанє дипломатії, каже N. F. Presse, роздув ся тільки більше огонь, котрий був би не вибухнув так, коли б було від початку говорило ся о повстаню лиш як о гайдамацтві. Neue fr. Presse виводить дальше, що буцім-то оказалось ясно, що тільки одна Турція має силу панувати и удержувати лад на Балканскім полуострові, а полудневі Славяне далеко не способні до того.

Заходи дипломатії до сего часу не мають значного успіха. Делєгати європейских держав, конзулі заграничні, зібрали ся в Мостарі, щоб посередничати між Турцією и повстанцями. Але начальники повстанців цілком не явили ся, а зібрали ся в иншіх місци и видали маніфест, в котрім жадають повної самоуправи Герцоговини и Боснії; з своїми братами магомеданскої віри хотять жити в рівности и згоді, хотять рідити ся самі під князем з якої небудь християнскої династії. Відносини їх до Турції хотять щоб були такі самі, як Сербії и Румунії; готові платити Турції уміркований гарач и прийняти на себе відповідну

часть турецького довгу державного. — Яко причини, чому не прийняли на переговори з конзулями до Мостару, подають, що Мостар є місто турецьке и переговори мусіли б вести ся під пресцією Турків, що нема ніякої поруки, що Турція сповнить умови заключені в конзулях, и що вона давніших своїх обітниць ніколи не додержувала, тільки по кожній дипломатичній інтервенції гнет ще збільшала, — тому їй не можна вірити. Відтак конзулі зачали радити ся, щоб яким иншим способом мож зійти єя и переговорювати ся з начальниками повстанців; між тим Сервер баша похвалився, що заким се наступить, він повстане зовсім придушить. Впрочім Сервер баша обіцює тим, що до певного часу піддадут ся, повну амнестию а Герцоговині не перестав обіцювати реформи. — Відвагу повстанців піддержують и ті ознаки симпатії, які появляють ся не тільки межі Славянами (в Чехах и в Росії збирають ся окладки для повстанців, а навіть польска *Gazeta Podkarpacka* завізвала до того-ж), але и в Англії, де бувший міністер лорд Россель завізвав до окладок, а відтак ще відбув ся мітинг у Лондоні на користь повстаня.

Чи повстане буде мати успіх, залежить найбільше від *Сербії* и *Чорногори*. Отже ж людність обох сих держав не тільки симпатизує сердечно повстаню, але й піддержує єго висилкою охотників и т. и.; але чи оба сі краї розпочнуть війну з Турцією, ще не знати. Чорногорському князеві закидують навіть нещирість супротив повстанців; бо коли їх манить обіцянками, тимчасом має укладати єя з Турцією, щоб як найбільше узискати від неї за захованє супокою. В Сербії ж вправді настало міністерство зложеноє з мужів партії руху (Омладина), але бесіда тренова князя, від котрої надіяно єя, що ршисть питанє супокою й війни, зовсім не роз'яснила непевности.

В *Іспанії* в остатних часах війска короля Альфонса віднесли досить значні користи над Карлістами; именно піддала їм ся важна кріпость Карлістів Сео де Урбель.

НОВИНКИ.

— **Вимір податку ґрунтового.** Для управильненя податку ґрунтового зьорганізовано в Галичині перед 6 літами коміссія, на кожний повіт окрему, під верховним зарядом центральних краєвих коміссій у Львові, в Тернополі и в Кракові. Ті коміссії уложили тепер т. з. тарифу класифікаційну ґрунтів орних, сіножатей, огородів, пасовищ, полонин, ставів и лісів, в котрій оцінено ґрунти и т. д. в той спосіб, що вираховано, кільки 1 морґ приносить чистого доходу по відшибненю всіх коштів. Після високости того доходу, отже-ж и після вартости ґрунту, поділено ґрунти на 8 клас. Той поділ отже на класи и тає оцінка поміщені в тарифі класифікаційній, котру розіслано всім начальникам громад и властителям більших посілостей. Кожній громаді вільно через своїх заступників заглянути ще й в акти катастральні, де по-

дані суть всі причини, задля котрих які ціни положено. Коли б отже котра громада виділа, що ці ґрунти за високо оцінено, що вони тільки не родять, або що видатки на роботу суть більші, може против тому *найдальше до 30. (лат.) Вересня с. р.* реклямувати. Сподіваємось, що наші священики, учителі и всі люде, котрим добро нашого народа лежить на серцю, звертати-муть на те увагу наших громад, щоби сю справу не маловажили, бо від наконечного уложеня тарифи класифікаційної буде залежати оподатковане їх ґрунтів и т. д. на яких кількадесять літ; нехай отже розглянуть ся добре в сій справі и реклямують, кому треба, в означенім терміні, бо пізнійші реклямації не будуть приймати ся.

— **Загальні збори товариства Михаїла Качковського.** Як вже згадували-смо, відбули ся дня 24. (лат.) Серпня загальні збори товариства М. Качковського в Галичи. Ранком того дня відправлено службу Божу, по котрій о. Наумович сказав слово до народа о великих заслугах Мих. Качковського для руского народа и виложив коротенько ціль товариства, названого его именем. Відтак члени товариства и інші люде йшли з церкви при грі музики на ринок, де уставлене було умисно шатро (шопа), в котрім відбули ся збори. При вході до „шопа“ бурмистр Галича прийняв о. Наумовича хлібом, солею и медом, а о. Наумович дякуючи указав на давню славу Галича и виразив надію, що від него (з шопа) вийде світло и спасена руского народа. Членів явило ся 600 до 700 люда, на половину майже священики, на половину селяне. Многі з них попрізджали я з дальших сторін. Перші лавки заняті були дамами; явило ся також 4 репортерів газет. О. Наумович яко предсідатель около 12-ої години в полудне отворив засідане, представив рядового комісаря и перервав засідане на одну годину. По тій перерві відчитано перед воім телеграми, котрих надійшло 25 з різних сторін Галичини, з Буковини и з Відня, и два листи (один з Угорщини). Потім православний священик з Буковини о. Андрійчук, делегат Черновецької „Рускої Бесіди“, привітав збор именем Буковинської Руся, підніс заслуги б. и. Качковського и о. Наумовича и єдинство буковинських Русинів з галицкими. О. Наумович подякувавши сказав теж, що галицька и буковинська Русь одно руске тіло и одно серце, не ділить їх ні віра ні Дністер и Прут. Відтак виступив п. Купчанко, укінчений академик з Відня, и сказав, що Буковина єсть руский край, хотя якийсь час належала до Румунії, бо до 1352 р. мешкали в ній самі Русини, а також назва края, більшість мешканців-Русинів и т. и. підтверджують руский характер Буковини. Однак нарід там нужденнійший ніж в Галичині, бо мало хто о него дбає; для того треба буковинским Русинам разом ити и сполученими силами працювати з галицкими.

Потім приступлено до дневного порядку. Из справозданя відчитаного секретарем товариства о. Шушковским довідали ся зібрані члени и гості, що товариство Качковського, заложене за ініціативою о. Наумовича, має вже 2600 членів, котрі зложили звиш 2000 зр.; з тих видано на друк книжок и т. и. 1988 зр., так що в касі готівкою лишилось 22 р. — Відтак наступила розправа над внеском виділу, щоби в часі загальних зборів відбувалась и вистава господарских знарядів, котрі б и видосовувались. Деякі члени були тому противні, однако ці-

для довгої и досить скучної дебати о тім, хто має сформулувати внесок виділу, рішено поручити будучому виділові зміну статутів в тім дусі, щоби були и вистави и лосоване господарських знарядів. — Наступили тепер внески членів. О. Лопатинский вніс таку зміну статутів, щоб товариство могло мати свої філії на провінції. По довшій дебаті за и против внесок сей принято и поручено будучому виділові постарати ся о зміну статутів в тім дусі. — Відтак о. Струтинский з Станіславського став протестувати против вираженій о. Наумовича и Купчанка, що в Буковині и в Галичині є одна віра: бо в Буковині православне а в Галичині унія. Голосні крики, що бесідник відступає від предмету парад, не дали ему докінчити своєї річі. Дуже розумний внесок поставив академик п. Павлик, жадаючий, щоби збор вибрав комісією, котра б занялась перекладом св. письма на народну мову. Против внеску говорили оо. Мардерович и Шушковский; сей послідний признає, що нарід не розуміє добре св. письма в церковно-славянськїм язичі, та и не оден священник его добре не розуміє, однак вважає внесок п. Павлика не на часі. За внеском говорив о. Николай Огоновский, котрий на закиди, що нарід наш не домагає ся такого перекладу, відповів, що нарід и заложєля наших товариств, Бесід, Рускої Ради и т. д. не домагав ся, а однак вони заложєні. При голововаїю внесок п. Павлика відкинено! — Наконєць вніс ще оден селянин, Сербин, щоби в кождім селі кождий чоловік давав по одному крейцарови на рік на проовіту, и щоби відправляти Службу Божу за пок. цісаря Фердинанда и за здорове цісаря Франц-Йосифа. О. Наумович пояснив, що проект сей дуже гарний але що товариство не має права накладати податок хочби одного крейцаря.

По уділеню абсолютної бувшому виділові через контрольну комісією приступлено до вибору нового виділу. О. Наумович заявив, що не може бути дальше головою товариства, бо мешкає 90 миль від Коломиї, отже не зможе бувати на засіданях виділу; однако коли на внесок о. Мардеровича збір виразив свою просьбу, рішив ся о. Наумович ще на сей раз той обовязок прийняти. Заступником голови вибраний п. Кузьма, адьюнкт судовий в Коломиї. Членами виділу вибрані пп.: Никанковский з Коломиї, І. Кобринский з Мишина, Юл. Красіцкий з Саджавки, Ів. Шмериковский з Сорок, Щербан зі Львова, Шушковский з Коломиї, Ів. Левицкий з Боднарова и Андрейчук з Буковини.

Засіданє закінчилось бесідами о. Моха, котрий подякував в имени товариства о. Наумовичу за его праці коло просвіти народної, о. Заклинського, котрий дякував міщанам Галича за сердечне прийатє, и о. Дудкевича, котрий виразив бажанє, щоби світська интелігенція більше уділу брала в таких зборищах и в загалі в справах народних. — По засіданю удали ся згромаджені на замкову гору, де до пізна при грі музики и співів забавляли ся.

Збори ті звернули на себе загальну увагу в Галичині, а навіть по-часті й по за Галичиною, тут именно й задля того, що ними перестрашились дуже Жиди и зачали кричати на гвалт в своїх львівських и віденьських орґанах, а також удавали ся до властей, щоб вислано військо на їх оборону; а коли їм сєго відказано, то хотіли навіть утікати з Галича. Потім однак успокоїлись и не тільки переконались, що їм не гро-

зять ніяка різня, але ще й могли робити гешефти. — Що до характеру самих зборів, по представлялись вони зовсім поважно під зглядом числа осіб, котрі на них появили ся; не так однако представлялись під зглядом інтересности дебат, які ведено, и вражіння, яке зробили. Дебати велись довгі и скучні, по-части задля того, що бувший виділ не сформував докладно внеску, котрий ставив. О. Наумович, предсідатель, говорив дуже тихо и вже й тому не міг дебатами так керувати, як треба; при тім дебатуючі майже зовсім не рефлектували на селян, для котрих отже сі дебати були неинтересні. В загалі не мож було добачити належитого ладу. На сі річи треба б звернути увагу, якби знов коля мали подібні збори скликуватись. Належить однак застановитись також над тим, чи хосен в таких зборів є так великий, щоб бодай зрівноважив ті видатки грошей и страту часу, які через такий зіезд конечно мусять наступити. Замітимо наконець, що звернула дуже увагу неприсутність проваторів з Ради рускої, Дому народного и т. д. Чи може пп. Павляков, Кульчицкий, Ковальський и т. д. не приїхали задля того, що не хотіли виступити в підрядній роли перед священниками и селянами, та що першу ролю тут грав сельський по части підвласний ім піп?...

— **3 Перемиского.** (*Просвіта народна и ц. к. урядник.*) Як надгуживають навіть ціс. урядники своєї власти, щоб опинити просвіту сільского народу руского, може послужити яко примір се, що оповідає нам один з наших читателів, котрий злучайно пробував сих вакацій в Перемискім. В селі, де шкільну науку веде дуже працюватий учитель, де діти дуже пильно ходять до школи, де не тільки межі молодіжю але й межі старшими багато є людей письменних, де справи громадські ведуть ся звичайно в старім будинку шкільнім не в корчмі, гадки дуже охотно сходять ся в свята до сеі-ж школи, корчму минають хоть и міссий ще не мали у себе, довгів на ляхву не знають, хоть землі мають не много: — в такім селі не добачиш жадної книжки рускої ані Просвітою виданої, ані о. Наумовичем. Яка-ж сему причина? Громада по-при всій своїй заможности має деякі заляглости податкові. Пан инспектор податковий не занедбус при кождім своїм явленю в селі як найревнійше слідити и вивідувати ся, чи люде читають що и що читають, а переконавши ся, що руских книжок не читають, хвалить за се громаду и обіцяє, що так порядній громаді и підожде ще з екзекуцією податків. Розуміє ся само собою, що люде, знаючи о власти пана инспектора и боячи ся екзекуції, волять и не знати нічого о жадних руских книжках, щоб тільки не прогнівати могучого пана, якого ще чують безпосередно над собою.

— **3-під Отрита.** (*Школа народна в Лютовисках.*) Вже майже 6 літ тому, як три громади: Лютовиска, Журавни и Кривка піднялись поставити школу народну в місточку Лютовисках. Під проводом тамошнього пароха о. Игн. Петровского будова шкільного будинку поступала досить скоро; але теперішній парох, о. Володислав Лісковацкий, так мало дбає о се діло, що від Марця 1873-ого року під недбалим дозором начальств громадских *три* громади за *два* роки змогли тільки комин поставити и підлогу дати, а знарядів шкільних справили тільки дві лавки, котрі ще до того похотіли гості, що зібрались в школі на якісь пред-

ставленю малічнім. Коли ж вже на весні минушого року призначено до тої школи учителя и сей учитель явив ся, о. Лісковацкій замість заохотити громаду, щоб як найскорше кінчила будову школи, порадив зложити 40 зр. яко відцепне учителеви! И справді учитель забрав ся, взявши ті 40 зр. Але на весні сего року наслано знов учителя, п. Józefa Górsk-ого, щоб зачав науку з 1. Цвітнем; той не застав ані стола и стільця для себе ані лавок для дітей. Надармо чекав цілий місяць, аж наконєць зачав науку 1. Мая, а діти (45 з трѣх сіл, и то по більшій части жиди з місточка) мусіли через шіттретя місяця (аж до 10. Ляпця) стояти або на підлозі сидіти, а учитель мусів плечима стіни підпирати. Мож було надіятись, що бодай в вакації Рада шкільна місцева, котрої головою є о. Лісковацкій, постарав ся, щоб справлено що треба; між тим в перших днях Вересня мав зачати ся наука в школі, а тут нема нічого крім голих стін!.. Язык викладовий в Лютовлицкій школі єсть польський, котя діти суть майже всі обряду грецького и не чують ніколи и слова по польски, — винавши жидиків міських, та й ті переважно по руски бесіднують.

Нарід в сих околицях єсть так темний, а людей займаючих ся его просвітою так мало, що аж жаль сказати. Школа в Лютовисках є першою в сій околиці, и мабуть й тому їй так тяжко уладитись. Вагато могли б дбали о добро народа, о его просвіту. О Лісковацкій и. пр. через шіттретя року не мав майже ні одной науки недільної в церкві, а и до школи не прийшов и разу, щоб дітей катихизму учити, так що се — з власної волі — мусів учитель робити..

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІІ.

Вп. виділови філії „Просвіти“ в Бортниках. Письмо Ваше до редакції ми відобрали и дякуємо сердечно за оказану нам прихильність. — *Вп. Вас. Н. в Жабівці.* Очікуємо від Вас звістки що до відомих Вам статей. — *Вп. И. В.....му.* Переклади Горация ми б поміщали, однак що до способу перекладаня ми з Вами не годимось. Проба Вами надіслана за надто формою подібна до польських перекладів, а за мало до первотвору; лучше було б відкинути рим, а за те ритм більше зближити до ориґіналу. Прятім язык в таких перекладах повинен бути зовсім чистим, чого у Вас ще не бачимо. — *Вп. Л. Г. в Б.* Річник III-ій „Правди“ з 1869 р. можна ще дістати по ціні 3 зр. без перекладу Пептатевха, а по 4 зр. 50 кр. враз з сям перекладом. — *Вп. И. Е..... в З.* Бюст Шевченка можна дістати по 7 зр. Пр. 14-ий висилаємо; що Ви его не дістали в-час, винна тільки почта. — *Вп. дописувателеви з-над Коронця.* Погляди Ваші в загалі (хотя не зовсім) з нашими згідні; однак допись за довга на малий об'єм нашої часописи. — Всіх шп., котрі хотять, щоб їх листи до редакції „Правди“ дійшли, просимо ої листи франкувати, бо нефранкованих листів редакция не приймас.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

З друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під наданом Фр. Серафимов.

Виходить випу-
скаме в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолітських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсертати) платять ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДУМКА.

Тихо округ мене,
Все спокійно спить!...
Що ж мені не спиться,
Чом душа болить?
Куди рветься серце?
Чого ёму жаль?
Чи воно віщує
Ще журбу й печаль?
Чи нове кренацтво,
Чи нову неволю,
Злу, лиху народу
Невспапущу долю?

Тихо округ мене:
Одвіту нема!...
Хиба ж ваговорить
До мене тюрма?...
Сонну Україну
Вбожество гнітять,
И народ голодний
Стогне та мовчить....

Замовкни серденько!
Годі! не щемі!...
До красчої доли
Ми не дожили:
Даремно учили,
Даремно жили,

Даремно любили
Та слёзи лили!
Голодному треба
Не пісню співать —
Землею та хлібом
Треба помагать!...

1872.

Θ. В — р — ля.

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

IV.

(Дальше.)

Непримітно летів час для Джура и Лаврової. Ренська природа, повітре, щоденні прогулки пішки, на конях, або лодкою чи парохом по Рену, так наче причаровали Джура и Лаврову, що, здається, для їх кроме їх не було нікого!.. Таї справді ж чудовне місце вибрали вони для себе! Світлий, чистий, шпирокій срібний Рен тихою хвилею котився між двома ярко зеленими берегами, наче волосожар по блакитному небу. Невеличке, чистеньке, чепурненьке село В. так примостилося на взгірї, наче поверх дерев и виноградних кущів визирало на Рен и любовалося ёго течією, або наче спорилося з ним питаючи: хто з нас красчий? чи ти, чи я? А що за краса була особливо тихої місячної почи — так и сказати не можна!.. По чистому блакитному небі величаво, торжественно еле-эле пливе місяць!.. та який чистий, який срібноблідий! та який світ ёго ніжний, мягкий, та як мило він оддається в воді Рена!.. так би и заговорив до ёго!.. Здається він усе знає, що у тебе на умі, що на серці, и всміхаючись з своєї висоти дражить тебе таким дражнієм ніжности и любви, котрим би ніколи-ніколи не побажав скінчитися!.. так и кортить тебе обняти, пригорнути до себе и кріпко-кріпко поціловати матір-природу!.. И тут пізнаєш серцем велику силу природи, силу її чар, силу її чарівничого впливу на чувство... тут то забуваєш світ з ёго недолею й неволею, з ёго кровю и слізмами, з ёго безко-

нечними муками и страшенним деспотизмом щасливого над безталанним, багатого над убогим; забувавш усе зле-лихе, яке панує на землі, и якась невидима рука з повної чаші наливає в твоє серце чувство любви, братерства и всепрощєня!.. Мені здається, що оттакі чари пічної краси природи розмягчили б и навернули до любви и добра серце й душу самого загрубілого изверга, и коли б од мене залежало, коли б я мав достатки: я би певно завів там, де стоїть село В., хутор, щоб поправлять самих страшених злочинців. И справді — скажіть мені, юристи и філософи и всі карателі людских провинностей, що красче и мерщій поправить людске серце: чи темні стіни вонючої тюрми з залізними замками и кайданами, чи чарівнича сила краси-природи?!..

Дождався Джур одповіді з Жуківки. Семен писав до ёго, що через недуг Соні так довго не одповідав; звіщав, що він жениться, и звав до себе дружковати; а в кіщи листа додав, що Рися и стара запевнені, що Джур приїде в Жуківку на весіле и тогді вони дадуть одповідь и на питанє про ёго шлюб з Рисєю.

Джур трохи скривився, прочитавши лист, и подумав: „так он — як Семен!.. швидко! не сподівався я, щоб так швидко він здружився... Та й не пише, з ким? каже: я ёго невісту знаю... Хто ж би се така?.. Ні! не догадаюсь... Одначе ж як тут мені быть? не поїхать — не гарно; поїхать — не можна... не можна! раз, що треба довести до кінця гоїне хлопця, в-друге — Лаврова розсердиться, в третє знов незабавом почнутья лекції, треба слухать... Сам не знаю, що й робить!.. чи сая, чи так — негарно; чи пень об сову, чи сову об пень: сові все однаково буде...“

Довго Джур думав; думки ходили ходором; одна другу виганяла з голови и кожна, не звивши собі гнізда, швидче втікала. „От морока!“ заговорив Джур; „ні, не поїду! не можна... Так и напишу Жукові, що нездужаю, або ні коли“... и знов начне Джур ходити по хаті, гладить свою бороду и думать; приїде й така тумка, щоб порадиться з Лавровою; та якже радитья? треба сказать тогді правду, признаться, що у Жуківці ёго невіста... Не можна сего... збрехать: сказать, що дома хтось запедужав небезпечно, батько або мати? — скаже: покажи лист, стане допитуваться!.. Не поїду тай годі!“ Застрявши на сій думці, Джур — день-за-день все збирався писать Жукові одповідь и день-за-день все одкладував.

Люде кажуть, що одклад не йде на лад. Воно й правда! Не пішов и Джурові на лад ёго одклад одповіді.

Джур жив в однім домі з Лавровою: у неї було чотири кімнати в низу, а у ёго дві невеличких на мезанині: вікна з ёго кімнат виходили на Рен и з їх одкривався чудовний краєзір, особливо в час заходу сонця. Лаврова часто приходила в кімнати Джура, щоб любоваться на Рен, як сонце, лягаючи спать, обліле ёго кривіаним колёром!.. Раз Джура не було дома, як зайшла до ёго Лаврова: сидючи біля ёго столика, котрий стояв у самісенького вікна, вона якось інстинктивно взяла зі столу зложену в четверо и списану бумажку и стала вертїть її в руках, не зводячи очей з червоної води Рена и з багряного краю неба.

Сонце сховалось, Лаврова спустила очи на стїл; наче що торкнуло її розгорнуть бумажку: погляд її упав на дату и перші слова: „Друже Антоне!“ То був Жуків лист до Джура... Жіноча цікавість не видержала — Лаврова стала читать чужий лист. Чим дальш вона читала, тим більш на лиці її перебігало якесь дерганє, брови спускались у низ: от вона дочитала, лист випав з рук, руки затряслись... ще кілька хвилин — Лаврова встала, сцїпила зуби, губи чогось перекосилились, вона бережно зложила лист, положила ёго на своє місце и пішла до дому, не дивлячись вже більш ні на Рен ні на небо.

Дома Лаврова прийшла швидче в свою спочивальню и велїла служанці, щоб її ні за чим и ні для кого не тревожили, бо у неї голова болить и хоче вона заспокоїться.

Другого дня як тільки прийшов до Лаврової Джур, вона зараз пішла з ним гулять на берег. Сївши в холодку під деревом, Лаврова задивилась на Рен и задумалась.

— „Чого ви такі смутні?“ спитав її Джур; „мабуть у вас ще й доси не перестала болить голова?“

— „Вона в мене й не болїла; болїло и болить серце...“

— „Се ж від чого?“ спитав усміхаючись Джур.

— „Од людскої брехні.“

— „Єсть від чого!.. хиба ви й доси не привикли... Пора зрозумїть, що наш час єсть час панованя брехні: брехня так вїїлась в людей, що люде брешуть раз-у-раз, щиро вірачи, що говорять правду.“

— „А про себе як ви думаєте? чи й ви належите до таких людей, чи ні?“ И Лаврова так подивилась на Джура, що він не видержав того погляду; спустив у низ очи, взяв з землі камінчик, кинув ёго в воду и проговорив:

— „Я не судья сам собі, нехай люде мене судять!“

— „Одначе ж?... а ну-те, признайтеь, чи не доводилось вам брехать „вірачи“, що ви говорите неправду?“

Лице Джурове трохи витяглося. „Чого вона від мене хоче? на що се вона бє?“ подумав Джур и одповів:

— „Здається: ні.“

— „Що здається так, те може здаватись и инак... Я хочу... чуєте: хо-о-чу, щоб ви по чистій совісти признались...! щоб сказали правду... Не відмагайтесь, не виставляйте свого „здається“, а скажіть просто.“

— „Та на що се вам?“ спитав дивуючись Джур и глянув з підлюба на Лаврову. Вираз Лаврової показував, що вона не шуткує, що її „хо-о-чу“ нічим не перетнеш...

— „Треба! дуже треба...“

— „Може й так обійдетесь... се у вас просто верідованє,“ шутковав Джур.

— „Помиляєтесь... я не вередую и не шуткую, а хочу знать, що ви за чоловік?“ одповіла Лаврова строгим голосом.

— „Та що се сталося з вами? хиба ви в-перше мене бачите? чи ніби ви не знаєте, що я за чоловік?“

— „То-то й ба, що не знаю! скажіть мені, на що ви мене дурили? га!“

— „Коли се?.. як?.. в чім? Бог з вами, Уляно Петровна!.. щоб я — я... дурих вас...“ торохтів Джур.

— „Ви, именно ви! ви дурили мене!“ перебила ёго Лаврова. „Коли у вас нема сміливости згадать, признається, так я сама вам поможу: ви божились, клялись, що одну мене любите, що серце ваше вольне... Се правда? говоріть!..“

— „Се свята правда...“

Лаврова не всиділа на місци... „Ви й тепер ще брешете!.. а який лист вам прислали з Жуківки? про яку невісту до Вас пишуть?“

Джур и руки опустил... ёму ясно тепер стало, про що веде річ Лаврова. „Треба вивернутись,“ пробігло у ёго в голові. — „Коли вже так, коли на те пішло, що ви визнали чужу тайну, так я вам все скажу... тільки для того скажу, щоб вас заспокоїть, а не для того, щоб обороняться самому... Був час у мої дитинні літа, ще студентом — я закохався в одну дівчину и вона в мене, думав одружитися з нею... Але то давна річ... ще до виїзду за кордон те коханє минуло; серце моє стало вольним, и коли я завірив вас, що тільки вас одну кохаю — то завірив и завіряю в правді.“

— „На що ж вас вважають як нареченого? чому ви не написали, що ви не жених більш для неї?“ допитувалася Лаврова.

— „Я, виїхавши з Жуківки, нічого не писав; на всі листи до мене не відповідав.“

— „Брехня!.. як вона знає, де ви? як вона знає вашу адресу?“ перебила Лаврова.

— „Хиба світ клином зайшовся! хиба не можна розпитать у людей? Єсть же такі, що переписуються зо мною...“

— „Гм!.. а на останній лист послали відповідь?“

— „И не думав посилати.“

— „А коли ж пошлете?“

— „Ніколи!.. на що писать!.. швидче забудуть...“

Лаврова замовкла... В серці її піднялось бороть: ревність хоч трохи й заспокоїлась, але зовсім ще не минула; річ Джура ще не запевнила її зовсім; одначе ж виступило и коханє и жаль... Вона починала думать, що може вона образила Джура без вини.

— Ох, ох, ох!“ зітхнув Джур... „Гріх вам, Уляно Петровна! гріх!.. Серце мое повне чистого кохання до вас... воно усе ваше, воно одними вами живе и дише; святій вас нема для ёго нічого и нікого... а ви “ — и знов Джур зітхнув и замигав рісницями... Лаврова мовчала.

— „Уляно Петровна!“ заговорив Джур жалібним голосом; „хочте — вірте, хочте — не вірте, а я клянуся вам, що без вас мені житя не було й не буде... тільки з вами я спізнав свято жизни, тільки з вами хочеться жить!“ И з сим словом Джур нахилився и став ціловать руки Лаврової... Лаврова схилила и свою голову и поцілівала Джура в шию...

— „Я вірю тобі, Антосю!.. я твоя, на віки твоя.“ Лаврова почула, що з очей Джура капають їй на руки слєзи... — „Годі!.. годі! Антосю! не плач!... я виновата, я образила тебе!“

— „Улясю!.. Улясю!..“ хлипав Джур, не випускаючи рук Лаврової.

Лаврова обвила ёго округ шиї и що сили було, притисла ёго до своїх грудей... Серце Джурове розривалось! в ёму ще лежав слід Рісіного образа, ще тїла іскорка чистого світлого кохання до Рісі; а з другого боку стояла краса Лаврової, з нежонатого волею, з великими матеріальними достатками... Лаврова виплась своїми коралевими губами в Джурові уста и в ту хвилию з серця Джура вилетів образ Рісі, вилетїла Жуківка и потухла остання іскра кохання до Рісі... Потухла!.. луна цілованя одгукнулась десь на хвилях Рена и тільки та луна та тихі хвилі світлого Рена були свідками, як Ріся умерла, на віки умерла для Джурового серця...

Вернувшись до дому, Джур вхопив Жуків лист и стиснув ёго в руці. Кров наче з цебра хлинула до ёго в голову; в очах стемніло; він вхопився однією рукою за стіи, ноги затрусились; він швидче сів... Дивився він и округ себе и в даль и на небо, и нічого не бачив... скрізь ёму здавалось темно... Седів він якось без мисли, наче дерев'яний, наче прикований... Так минуло з годину. Джур очнувся: він був увесь мокрий, цівки холодного поту бігли з чола по лицю... „Один тому час!“ сказав Джур и з якоюсь ярою злістю принявся рвать Жуків лист...

— „Конець!“ сказав він кидаючи у грубу останній шматок листа. „Конець!.. Не жди, Семене, ні мене ні одповіді!.. Прощай Рися!..“ Він зачинив дверці у грубі, передагся, умився и пішов у низ обідать до Лаврової...

У вечері Лаврова и Джур довго — довго іздили по Рену на лодці.

V.

Не одна гадка повернулась в голові Рисі про те, що Джур не приїхав дружковать, та навіть не прислав и одповідь на Семенів лист. Покиль справляли весіле, сякі-такі весільні забобони одводили на якийсь час Рисіні думки од Джура... А ось скінчилося весіле, жите пішло звичайною чергою, наступила осінь, заперла вона Рися в домі и в той час, коли Семен и Соня впивались своїм щастем, серце Рисі гризла невсипуща тревога: „Де він? що з ним? чом не пише? чом не приїхав? чи живий він? чи не забув він мене?“ такі питання клубком вилились в молодій голові, и ні сама Рися, ні її кривні не давали їй одповіді... Думає Рися, думає, чого-чого не передумає, — а все таки не заспокоїть себе: поїде вона до Віренка, поживе там день, другий, вернеться до дому и знов ходить замислена, наче не своя. Зберуться гості, Маслоковський и Оскерко почнуть увиваться коло Рисі — и залицяє їх нажене на неї ще більшу тугу.

— „Даремне ти, Рися, тревожишся,“ стане говорить Семен; „певно, що Джурові ніколи, тим він и не їде и не пише.“

— „Говори... ніколи!..“ одмовить Рися; „наче багацько треба часу, щоб написать лист!.. Ні! не „ніколи“; а з ним щось педобре діється... може вмер!..“

— „Вже и вмер зараз... Тривай, и лист прийде и Джур воскресне з мертвих и прийде в Жуківку.“

Рися тільки зітхне на такі речи, а не заспокоїться; та навіть и Семен хоч и не говорить, а починав думать, що Джур забув

про Рися, або може и вмер. Став Жук мізковать, як би довідаться про Джура. „Дай напишу,“ думав він, „лист до Бокогрія: хоч він и незнаємий мені, але дарма! він приятель Джурові и певно знає, де Джур.“

Не довго прийшлося ждати Бокогрієвої одповіді, та тільки вона не вдовольнила Жука. Бокогрій писав, що після листу з Дрездена Джур и до ёго не пише, хоча він послав Джурові два листи. Жук не сказав про переписку з Бокогрієм Риси, а тільки порадився з матерю и з жінкою.

— „Ох, ох, ох!“ зітхала стара Жучиха. „Я й давно бачу, що з сего дива не буде пива, та мовчу вже!... Нехай буде, як Господь дасть.“

— „Що до мене,“ одповідав Жук, „так я раднійший, коли Рися не буде з Джуром; тільки жаль бере, дивлячись на неї... зовсім бідолашна змарніла.“

— „Треба б її чимсь розважить.“

— „Чим же ви її розважите, матусю?“

— „Може б поїхали ви гуртом у Київ, там все таки люде, город; а тут у нас хутор... Стара я людина, вік свій у хуторі звиквала, та й то иногді скучно буває, а то-ж то вам — молодим!.. Ось ну, Сеню! бери Соню та Рися, та в Київ, а я на хазяйстві зостанусь.“

— „Ледве, мамо, чи поїде Рися!.. а про те треба поговорить з нею.“

— „Поговори, синку!“

Повів Семен про се річ з сестрою.

— „Чого ж ми поїдемо до Києва?“ сказала Рися. „На розвагу — кажеш ти! Ги! не розважить мене Київ... коли б ще більшої туги не нагнав... Ні, Сеню, не поїду я! їдь ти, коли хочеш, з Сонею, а я домовати-му...“

— „Що ж ти висидиш дома?“

— „Те-ж святе, що и в Києві.“

— „Ні, Рися! не те. Там люде, освічена громада, там університет... там гніздо думок...“

— „Може се й так, не спорити-му, бо Києва зовсім не знаю; але що ж! кажу тобі, що мої думки — сам знаєш чим засновані; рада б я одкараскаться од них, одчепиться: не можу, чи не вмю... не сходить він у мене з думок... Коли б я знала, що з ним? чом не пише: я тогді б знала, що робить!.. у мене б дістало сили разом порвать, забудь усе минувшє... вирвать з коренем те, що тягло до ёго.“

— „Тягло!.. хіба тепер не тягне?“

— „Не скажу, що ні! але тягне більш до того, щоб освідчиться, чом він мовчить?“

Така розмова з Рисею трохи заспокоїла Жука. Він бачив, що в Рисі минула хвиля сердечної хуртовини, що вона домагається вже не того, щоб бачить Джуря а тільки одного: знать причину, чому він мовчить. — „Коли так,“ подумав Жук, „треба щирійш прийнять за розвідки, треба смілійше йти на зустріч тому, що сталось з Джуром; а що б з ним не сталось — Рися сміло зустріне.“

Так, „сміло“! бо Рися стала трохи не та, якою її стрів Джур. Рік, котрий пройшов од часу виїзду Джуря з Жуківки, не марно минув для Риси... Книжки, розмови з братом, особливо ж з Віренком зробили великий вплив на духовний розвій Риси, и певно сам Джур, стрівши тепер Рисю, не пізнав би в її тілі молоді, веселої, безжурної Риси, котру він спізнав у Жуківці. Рися за рік виросла багато духовно! кругозір її поширив: молоде, дівоче довіре підорвалось впливом аналізу, на котрий навертав її раз-у-раз в своїх розмовах Віренко. И молодий здоровий розум Риси став аналізувать не тільки те жите, яке вона бачила округ себе, не тільки ті речі, які вона чула од Джуря, а й те, про що вона читала.

Стала Рися шукать „правди“; стала добиваться того идеала, котрий вивів би її на пряму стежку из її сумніній. Вона ясно бачила, що жите округ її людей йде негарно, що воно не так би повинно йти; але як? вона не зміла дати собі поради. Їй бажалось, щоб її „идеал“ взяв її за руку и повів тим путем, де б вона змогла принести якусь реальну користь людям. И от раз якось сидячи одна на самоті, стала Рися добираться до духовної сторони Джуря, стала думать над питанням: чи вдовольнить Джур тому идеалу, який вона собі намалёвала, чи поведе він її на ту дорогу, котра веде до правди, до добра, до безкористного устроювання громадского? — Стала вона, як зміла, анатомовать Джурову моральну сторону; згадала ёго розмови, ті засадч, котрі він видавав, и стала шукать у їх чогось правдивого, живого. Чим більш вона думала — тим нижше спускався перед нею Джур... „Ні!“ подумала Рися після довгих думок, „не такого, як Джур, нового чоловіка я хотіла б знайти... Одне ж... все таки... я люблю Джуря... Треба своїми думками поділиться з Сенею, що то він скаже.“

И ось через кілька днів заводять Рися розмову з Семеном про Джура.

— „Скажи, Сеню, правду: як ти вважаєш Джура? які у ёго засади? що він за чоловік?“

— „Правду!.. гм! а не розсердишся?“

— „Ні!“

— „Таж ёго любиш!“

— „Так що-ж, що люблю! Хиба не можна слухать правди про того, кого любиш!“

— „Можна... та, бач, моя правда не вподобается тобі... крута дуже.“

— „Дарма, говори!“

Жук подивився на сестру: лице Риси и погляд були звичайно спокійні.

— „Ну, слухай,“ сказав Жук... „По моёму Джур — перш усего великий ебоіст; далі „космополіт“, політичних засад у ёго не було й нема... гроші — ёго світоч; він пробереться в „люде“; буде колись багатим; буде лічить — та збирать гроші...“

— „Тай годі?“ спитала журливо Рися.

— „Тай годі!.. чого ж ще тобі? ти чого б хотіла од ёго? може думаєш, що він чоловік-громадянин, що у ёго єсть громадска користь?... ні!..“

Рися ще більш замислилась...

— „Чом же ти мені давніше про се не сказав?“ спитала вона брата, трохи помовчавши.

— „Хиба ти мене питала про се? Я бачив, що ти так закохана в Джура, що у тебе нема и в світі нічого над Джуром...“

— „Се правда... я так думала.“

— „А тепер думаєш так?“

— „Ні!“

— „А любиш ёго й тепер?“

— „Люблю.“

— „И пішла б за ёго?“

Рися задумалась.

— „Що ж мовчиш, Рися?“

— „Що?.. не скажу тобі навійрно, чи пішла б, чи ні... Я ёго люблю; але одружитися з ним... треба подумать ще...“

Жук обняв Рися. — „Ну, коли так, Рися,“ сказав він, „так тепер я тобі скажу, що ти не будеш за Джуром...“

— „Чому?“

— „Тому, що він тобі не пара, ти вже не любиш ёго.“

— „Сего я не скажу: правда, тепер я не рвусь вже так до ёго, як рік назад, але колиб він тепер явився, сказав: ходім під вінець! я б може й пішла...“

— „И була б нещастна.“

— „Може!.. а все таки треба, щоб я довідалась, де він и що з ним...“
(Дальше буде.)

РУСКА ИСТОРИЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскій.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Мстислав Удатний.

В першій чвертині XIII-ого столітя визначає ся блискучими чертами діяльність князя Мстислава, котрого ровесники прозвали „Удатний“, а пізнійші историки „Удалим“. Ся особистість може справедливо назвати ся образцем характеру, який тільки міг виробитись умовами жизни дотатарскої удільно-вічевої доби. Сей князь позискав знаменитість не тим, чим инші передові особистости тогочасні, котрих житєписи подаємо. Він не стремів до нових цілій, не дав нового обороту ході подій, не творив нового первообразу суспільного ладу. Се був напротив оборонець старини, хоронитель истнующого, борець за правду, але за ту правду, котрої образ зложив ся вже перше. Ёго побудки и стремління були так неозначені, як и стремління, що управляли ёго віком. Ёго доблести и ёго недостачі посять на собі відтиск всёго, що разом виробила удільна жизнь. Се був найлучший чоловік свого часу, та не переходив тої черти, котру собі назначив дух попередних віків; и в тім згляді жизнь ёго виражала сучасну ёму суспільність.

В тих часах син наслідував в очах сучасних честь або нечесть по отцю. Який був отець, таким перед часом готові були вважати сина. Сим означалось моральне значіне князя при вступленю ёго в діяльність. Від него дожидали, щоб дальше провадив отцівські діла, и тільки дальша доля зависіла від ёго власних поступків. Отець сёго князя Мстислав Ростиславич придбав собі таку добру память, як мало котрий з князів. Він був сином Ро-

стислава Мстиславича смоленського князя, правнуком Мономаха, вславив ся богатырскою обороною Вишгорода, відбиваючись од властлюбних заbagів Андрія Боголюбського. Коли опісля прикликали ёго Новгородці, одержав славну побіду над Чудю, хоробро и невсипущо беріг волі Великого Новгороду и позискав собі горячу любов у Новгородців. В 1180 р. він умер в молодих літах в Новгороді и був одиноким з вибраних новгородских князів, котрим дісталась честь, що похоронили іх в св. Софії. Память ёго так дорога була для Новгородців, що гріб ёго був предметом поклонів, а ёго опісля залічили до збору святих. Ровесники прозвали ёго „Хоробрим“, и ся назва лишилась ёму в історії. Та не тільки хоробростю — він визначав ся також побожностю и ділами милосердя, всіми прикметами, котрими в очах ёго віку могла украшатись княжа особистість. Як ровесники любили сёго князя — показує відзив літописця; крім загальних похвал, які після літописного звичаю давались и иншим князям, говорячи про него літописець уживає таких виразів, котрі очевидно можна приложити тільки до него самого: „Він все поривав ся до великих діл. И не було землі в Русі, що би не хотіла ёго мати в себе и не любила ёго. И не може вся земля руска забути о доблестях ёго. И Чорні Клобуки не можуть забути ёго приголубленя.“ Ся батьківська слава, ся любов Новгородців до него и усєї рускої землі зробили дорогу до ще більшої слави ёго синові.

Мстислав Мстиславич став ся звісним в історії тим, що, помагаючи дядькови своєму Рурикови против чернигівського князя Всеволода, хоробро боронив против него Торческ, та мусів вибератись з полудневої Русі. Він дістав уділ в Торопці, що творив часть смоленської землі, и довго проживав там, не визначившись нічим особливим. Він був вже не в першій молодості и мав замужну дочку, коли новгородскі ворохобні вивели ёго на славну видівню.

Великий Новгород давно ввійшов в тісну звязь, та разом з тим почались и пригоди з суздальско-ростовскою землею и з володимирскими князями, що мали первенство в сій землі. З часів Андрія Боголюбського князі ті бакали наложити руку на Новгород и старались, щоб в Новгороді були князі з іх дому и оставали іх підручниками. Новгород завзято боронив своєї волі, та цікаким побитом не міг розвизатись з володимирскими князями, тому що в самім Новгороді була партія, задля вигод прихильна суздальській землі. До сёго спонукували Новгородців іх торгівні діла. Новгородска земля була до крайности бідна в рільничі плоди.

Добробит Новгороду опирався тільки на торгівлю. Тому для Новгороду було щоденною потребою бути в добрих відносинах з такою землею, відкіля він міг діставати хліб для власного прожитку и всякі сирі плоди, що вивожено за границю, особливо віск, и де б з своєї сторони Новгородці могли збувати заморські товари. Київська Русь шідьупадала: її неперестанно пустошили кочовники и сильно розстроили як княжі усобиці, так и поражене, що наніс Києву Андрій Боголюбский. Суздальско-ростовска земля напротив в порівняню з иншими землями була більш віддалена від нападів чужошлемінних, менше страдала від усобиць, чим раз процвітала, налюднялась и природно стала спосібним краєм для торгівлі. Крім того вона була в порівняню близина до Новгороду, як инші землі урожайні, и зноситись з нею було тим лекше. Всяка вражда Новгороду з князями тої землі відзивалась погубно в господарстві Новгороду и ёго торгових ділах; тому-то в Новгороді були все богаті и впливові люди, що бажали, як би се ні було, жити в згоді з тим краєм. Суздальські князі добре розуміли таку залежність новгородских діл від іх країв и тому сміло позваляли собі насильних поступків з Новгородом. Через цілий час дальшого княження суздальского князя Всеволода Юрєвича, Новгород не любив того князя, вадив ся з ним, та не міг визволитись від него. Из своєї сторони Всеволод, щоб не обурити Новгородців, лестив ся часом іх самолюбству, показував поверховно шанобу воли Великого Новгороду, а потім при злучаю давав ім почути свою желізну руку. В 1209 р., догоджуючи прихильній ёму партії, він вивів з Новгороду старшого свого сина Константина и післав другого сина Святослава без вибору вольного, неначе бажуючи показати, що має право назначати в Новгород такого князя, який ёму буде до вподоби. Однак в Новгороді крім партії, що задія власних вигод склонялась до суздальского князя, була усе противна партія, що ненавиділа в загалі князів суздальскої землі и не хотіла, щоб відтіль князі приходили княжити в Новгород. Ся партія взяла тогді верх и звернулась на своїх противників — сторонників суздальских князів. Народ зложив посадника Дмитра, обвинив ёго, що обтяжає людей, розграбував и спалив двори богачів, що жили з користи суздальскої партії. Всеволод, з мести за таку народню розправу, казав задержувати новгородских купців, що їздили по ёго волости, відберати в них товари и не позволяв з своєї землі пускати хліба в Новгород. Се було 1210 року.

В тім часі якби з нечева являє ся в новгородській землі торопецкий князь Мстислав. В давних переказах не видно, щоб ёго

закликав хто-небудь. Мстислав являв ся яко борець за правду, а правдою для Новгороду було збережене ёго старинної волі. Зимою ненадійно напав Мстислав на Торжок, спіймав дворян Святослава Всеволодовича и новоторського посадника, що держав ся суздальської сторони, закував и вислав в Новгород и переказав Новгородцям таке слово :

„Клянюсь св. Софії и гробови отца мого и всім Новгородцям ; я прийшов до вас, почувши, що князі вас угнітають ; жаль мені своєї отчини!“

Новгородці набрали духа, замовкли партії, притаїлись користолюбиві побудження. Всі хоч чи нехоч стали заодно. Князя Святослава, Всеволодового сина, з ёго дворянами посадили під сторожу на владичнім дворі и післали до Мстислава з чесною річю: „иди, княже, на стіл.“

Мстислав прибув у Новгород и ёго посадили на столі. Зібралось військо новгородської землі: Мстислав повів ёго на Всеволода, та як дійшов до Плоскої — прийшли до него послы Всеволодові з таким словом від свого князя: „Ти мені син, я тобі отець ; визволи сина мого Святослава и мужів ёго, а я визволю новгородских гостей з їх товарами и поправлю заподіяне лихо.“

Всеволод був осторожний и умів в час уступити. Мстислав не мав чого дертись. З обох сторін цілували хрест. Мстислав вернув у Новгород витязем, не проливши ні каплі крови.

Слідуючого року (1211), на жаданє Мстислава змінили новгородского владку Митрофана, сторонника князя суздальского. Хоч ёго наставлено ис згодою віча, однак на предложене Всеволода ; и тому ёго вибір здавав ся тогді несвобідним. Ёго зложили и вислали в Торопець, наслідний уділ Мстислава. На ёго місце вибрали Антонія из Хутиньского монастиря. Яко світський був він бодринном и звав ся Добрина Ядрейкович, ходив у Царгород поклонитись святошам и описав свою подорож, а по повероті постриг ся в монахи ; се був чоловік противний суздальській партії. Мстислав їздив по новгородській землі, заводив порядок, ставив твердині и церкви ; потім підняв два походи на Чудь разом ис Псковичами и Торопчанами. В першім — взяв чудський город Оденпе. В другім — підчинив Новгородови всю чудську землю аж до моря. Взявши з підбитих данину, він дав дві третини Новгородцям, а третину своїм дворянам (дружині).

Коли Мстислав повернув з чудского походу, прийшов до него заклик з полудневої Руси, щоб рішив повставшу там усобицю. Київський князь Рурик Ростиславич, дядько Мстислава, умер. Чер-

нигівський князь Всеволод, прозваний Червоним, вигнав з київської землі Рурикових синів и племянників и сам заволодів Києвом: кілька літ перед тим в Галичи народним судом повісили його свояків Игоревичів; Всеволод обвиняв вигнаних київських князів о участь и прийняв на себе вид местника за казнених. Вигнані звернулись до Мстислава. Знов приключив ся Мстиславови злучай виступити за правду. Вітва Мономаховичів з-давня княжила в Києві; народня воля землі не раз проявляла ся в їх користь. Ольговичі напротив покушались на Київ и запановували в нім тільки насильно. Мстислав зібрав віче и став просити Новгородців, щоб дали поміч його вигнаним своякам.

Новгородці одногolosно закричали: „Куди, княже, поглянеш очима, туди обернешь своїми головами!“

Мстислав з Новгородцями и своєю дружиною посунувся до Смоленська. Там прилучились до него Смольняне. Війско пішло дальше, але тут на дорозі Новгородці поперечились ис Смольнянами. Одного Смольнянина убили в колотнечі, а потім незгода дійшла до того, що Новгородці не хотіли йти дальше. Хоч як їх намовляв Мстислав, Новгородці нічого не слухали; тоді Мстислав поклонив ся їм и, попрощавшись з ними приязно, дальше йшов ис своєю дружиною и Смольнянами.

Новгородці схаменулись. Зібрали віче. Посадник Твердислав говорив: „Брати, як наші діди й отці страдали за руску землю, так и ми ходім ис своїм князем.“ Всі знов пішли за Мстиславом, дігнали його и злучились з ним.

Вони завоювали городи чернігівські над Дніпром, взяли приступом Річицю, підійшли під Вишгород. Тут наступила битва. Мстислав побідив. Двох князів Ольгового роду попали в полон. Вишегородці отворили ворота. Тоді Всеволод Червоний побачив, що справа його програна, и утік за Дніпро, а Київляне отворили ворота и поклонились князеві Мстиславові. На київській столі посадили його двоєродного брата Мстислава Романовича. Запровадивши лад в Києві, Мстислав виправив ся до Чернігова, простояв під городом дванайцять днів, заключив супокій и взяв від Всеволода дари як від побідженого.

Він вернув ис славою в Новгород и сам Великий Новгород підіймав ся в гору його подвигами, бо новгородска земля рішала долю далеких руских країв.

Та Мстислав мав велику охоту до трудів и подвигів, тому не було йому до вподоби, що в Новгороді не щезала партія прихильна суздальській землі. Явилось до Мстислава посольство

з Польщі, куди вже проникла його слава. Краківський князь Лешко закликав його, щоб відняв Галич в Угрів, котрі, користаючись бучами в галицькій землі, посадили там свого королевича.

Мстислав на вічі поклонився Великому Новгородови і сказав: „Єсть у мене діла на Русі; а ви вольні в князях.“

Отже й виправився в Галич з дружиною.

В Галичи именем неповнолітнього угорського королевича Коломана управляли угорський воевода Бенедикт Лисий і боярин Судислав, голова боярської партії, що приликала Угрів. Мстислав вигнав їх обох з Галича, засів у тім городі і заручив дочку свою Анну за Данила, що княжив у Володимирі-Волинськім. Данило був сином Романа, що два рази княжив у Галичи, і його самого в молодости вже не раз закликали і виганяли Галичане.

Незабаром довелось Мстиславу поперечити ся з Лешком, котрий закликав його в Галич. Князь Данило удав ся до Мстислава іс скаргою на Лешка, що він заняв часть волинської землі, і просив помочи, щоб відобрати в него своє наслідство. Мстислав, усе вірний даному слову, сказав: „Лешко мій друг, я не могу піднятись на него; гляди собі інших другів!“ Тоді Данило розправив ся сам і відобрав у поцького князя край, що він собі присвоїв. Лешко думав, що Мстислав потакує поступкам свого зятя, заключив союз з Уграми і став воювати разом і против Мстислава і против Данила. Мстиславові воеводи, що повинні були перші відпирати ворогів, лихо вели діло і здали Уграм і Полякам Перемишль і Городок. Мстислав лишив оборону Галича князеві Данилови і його двоюродному братові Олександрові Белзкому, а сам став на Зубрі. Олександр не послухав і відійшов, а Данило хоробро відбивав ся в городі; коли ж вороги, лишивши осаду, пішли на Мстислава, Мстислав казав Данилови вийти з Галича. Данило по рицарски перебивав ся крізь неприятельську силу з боярином Глібом Зеремієвичем і іншими і з великим трудом, терплячи при тім голод, злучив ся з Мстиславом. Мстислав похвалив зятя за мужність і сказав: „Иди, княже, тепер у свій Володимир, а я піду до Половців, будемо мститись за свою зневагу.“

Та Мстислав виправив ся не до Половців, а на північ. Прийшла до него вість, що князі знов угнітають його дорогий Новгород, і він поспішив видобути його з біди.

Коли Мстислав вийшов з Новгорода, взяла там верх суздальська партія: поводячись торговими інтересами, вона рішила закликати до себе князем одного з Всеволодових синів Ярослава, чоловіка звичаю строгого. До него відправились посадник, тисяц-

кий и десять старших кущів. Владика Антоній, хоч и в духу неприхильний такій переміні, мусів стрічати нового князя з почетом.

Сей князь став зараз розправлятися з неприхильними и противниками, казав двох з них спіймати, Якуна Зуболомича и Тому Доброщинича, новоторского посадника, и відослав їх обох закованих в Твер. Опісля, по намові Ярослава на вічі, сторонники ёго розграбили дім тисяцкого Якуна, спіймали жінку ёго и князь взяв під сторожу ёго сина. Противна ёму партия зворушилась. Пруси (мешканці прускої улиці) убили Євстрата и сина ёго Луготу, здає ся сторонників Ярослава. Розсерджений такою народнёю розправою, Ярослав липив на Городищу намістника Хотья Григоровича, а сам пішов в Торжок и задумав велике діло „замінити Торжок в Новгород“.

Город Новий Торг або Торжок, новгородский пригород, давніше одержав важне торгове значіне. Новоторжці стали перечитись з Новгородцями и природно бажали більшої або меншої незалежності від Новгорода. Положене Торжка було таке, що добрі відносини з суздальскою землею були для ёго мешканців крайною konieczністю. Як тільки в Новгороді повстала незгода з суздальськими князями и починались неприяні виступленя из сторони сих останних против Новгорода, перш усёго діставалось Торжку; суздальські князі займали сей пограничний город новгородської землі: Так в 1181-ім році Всеволод Юевич, роз'єднинившись з Новгородцями, не зміг був дібратись до самого Новгорода, та взяв Новий Торг и збунив ёго. И перше бували приклади, що ті новгородські князі, що були підручниками суздальських князів, вигнані з Новгорода, йшли в Торжок и мали там пристановище, щоб з помічю з суздальської землі шкодити Новгородови. (Так в 1196 р. поступив князь Ярослав Володимирович.) Сии разом Ярослав Всеволодович поступав більш рішущо. Він мав вже приклад на суздальській землі, де князі підняли значіне пригороди Володимира и понижили повагу старих городів: Ростова и Суздаля. За прикладом отця и дядька хотів Ярослав то само вдіяти в Новгородській землі: вчинити Новий Торг столицею землі, а Новгород звести на степень пригорода. Обставини помагали ёму. В Новгородській землі мороз надвередив хліб; повстала дорожня страшна для бідних людей. Ярослав не пускав ні одного воза з хлібом в Новгород. В Новгороді почав ся голод. Родичі за шматок хліба продавали дітий своїх в неволю. Люди умирали з голоду на площах и улицах; мерці валялись по дорогах и пси шарпали їх. Нов-

городці післали до князя Ярослава просити ёго до себе, та Ярослав нічого не відповів їм и задержав послів. Новгородці в-друге післали до сёго князя з такою річю : „Иди в свою батьківщину до св. Софії, а не хочеш ити — то скажи!“ Ярослав знов задержав послів и нічого не сказав Новгородови, та сим разом тільки постарав ся о то, щоб вивезти відтам свою жінку, дочку Мстислава Мстиславича. Він казав спиняти на дорогах новгородських купців и держав їх в Торжку. Тоді, по словам літописця, в Новгороді була велика печаль и плач.

В таких прикрих обставинах знов явив ся Мстислав визволити Великий Новгород и уйшов щасливо перед віддіом из сто Новгородців, що вислав Ярослав, щоб не допускати Мстислава до города. Сей відділ сам піддав ся Мстиславови. В 1216 р. 11-го лютого Удатний прибув у Новгород, казав спіймати и закувати Ярославових дворян, приїхав на Ярославів двір на віче, пощлював хрест Великому Новгородови и сказав : „Або поверну новгородських мужів и новгородські волости, або голову свою положу за Великий Новгород!“ — „На жите и смерть готові з тобою!“ відповіли Новгородці.

Перш усёго Мстислав вислав до Ярослава священика Юрія, з церкви Іоана на Торговищи, з такою річю : „Сину мій, визволи мужів и купців новгородських, иди з Нового Торга и возьми зо мною любов!“ Ярослав не тільки відправив священика без мирного слова, але, якби на посміх над бажанем свого тестя, казав закувати спійманих Новгородців и заслати у вязниці по різних містах, а товари и майно роздав своїй дружині. Число таких вязнів, мабуть убільшене, літописець подає до двох тисяч.

Коли вість об тім дійшла в Новгород, Мстислав казав дзвонити на віче на Ярославовім дворі, явив ся посеред народу и сказав :

„Ідемо, брати, погледимо мужів своїх, ваших братів, вернемо волости ваші, най не буде Новий Торг Великим Новгородом, ні Новгород Торжком! Де св. Софія, тут и Новгород; и в многім Бог и в малім Бог и правда!“

Новгородці не самі були. На поклик Мстислава йшли за них Псковичі з братом Мстиславовим Володимиром, а опісля прилучились и Смольняне з племянником Мстиславовим Володимиром Рурковичем. На щасте Новгородцям, в самій Суздальській землі по смерті Всеволода Юрєвича, був тоді спір між старшим сином ёго Константином Ростовским и молодшим Юриєм, котрому отець, против права старшого брата, завіщав старшинство в Суздаль-

ській землі. Мстислав заявив, що оборонюючи новгородське діло він рівночасно виступає за правду и в Суздальській землі хоче повернути права старшого брата.

В 1216 році 1-го Марця військо рушило в похід через Селінгер, а за два дні утікло кількох знатних Новгородців до Ярослава з своїми семьями, котрим могло б приключитись яке лихо від народнього гніву. В проході через торопецьку землю дозволив Мстислав своїм воєвникам збирати харч для себе и для коний, але строго наказував напастувати людей. Брат Ярославів Святослав приспів був на поміч братови, та Мстислав прогнав ёго від Ржева. Поступаючи дальше Мстислав взяв Зубців, над рікою Вазузею злучив ся з Смольнянами и, ставши над рікою Холохольпею; післав від имени свого союзних князів и Новгорода, подавати Ярославови супокій и винагороду.

Ярослав відповів: „Не хочу супокою; рушайте и йдіть — сто наших буде на одного вашого!“

„Ти, Ярославе, з силою, а ми з хрестом!“ сказали тогді між собою союзні князі.

Новгородці кричали: „Йти ик Торжку!“ — „Ні, не ик Торжку,“ відповів Мстислав. „Коли підемо ик Торжку, то спустошимо новгородську землю; підім лучше ик Переяславлю; єсть у нас там третій друг.“

Новгородці не знали, де Ярослав: чи в Твери чи в Торжку; пішли ик Твери и стали бурити й палити села. Ярослав почув об сім и утік в Твер, та дізнавшись, що вороги йдуть дальше в Суздальську землю, утік в Переяславль. Мстислав вислав боярина Явольда до Константина Ростовського з вістю, а сам з Новгородцями переправляв ся сапьми по леду. Дорогою вони спалили городи Шешю и Дубну, а Псковичі и Смольняне взяли город Коснятин. По дорозі прибув до них посол від Константина з поклоном. Він посилав союзникам 500 людей війська на поміч. Скоро лід став таяти. Вони покинули сані, сіли на коний и поїхали ик Переяславлю, дізнавшись, що Ярослав вже там. Коло городища над річкою Сарою 9-го цвітня, у велику суботу, прийшов до них Константин з своїми Ростовцями. Князі взаімно цілували хрест, вислали Псковичів ик Ростову, а самі, відсвяткувавши великдень, пішли під Переяславль. Ярослава там вже не було; він утік до брата Юрія у Володимир, де готовилось велике військо.

(Дальше буде.)

Літературні звістки.

— **Dr. A. Schäffle.** *Bau und Leben des socialen Körpers. Encyclopädischer Entwurf einer realen Anatomie, Physiologie und Psychologie der menschlichen Gesellschaft, mit besonderer Rücksicht auf die Volkswirtschaft als socialen Stoffwechsel.* I. Band. Tübingen 1875, Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung. — Се найновіше діло автора книжки *Socialismus und Kapitalismus* potwierджує на ново, що бувший міністер торгівлі за Гогенварта є одним з найзнаменитіших коли не найзнаменитішим сучасним національним економом. Сею книжкою доказав др. Шеффле того, що трибували Фурер, Сен-Сімон і н., се-б то увільнив національну економію з її залежності від юридично-політичних наук и встановив її яко самостійну науку.

Др. Шеффле приступає в своїй книжці з філософичною сондою до аналізу суспільности, він хоче неясні понятя національної економії и її відносини до суспільности усунути и цілість зложити в наукову систему. В першій загальній часті прямує до переглядної аналізу, головню на підставі соціальних фактів нинішньої європейської цивілізації; друга часть має обговорювати головні групи суспільних інституцій и функцій. В своїй розправі застосовує др. Шеффле систему наук природних и уважає суспільність яко організм, котрий в своїх остатних елементах мовби молекулах представляє ся яко сполучене найменших ужизнених зародів, комірок, котрі, сполучені між собою субстанцією пнтрацелюлярною, складають си в тканини, з котрих знов повстають розличні органи органічного тіла а тим самим єго загальна поява и загальне дійство. Соціальне тіло приймає в себе органічні и неорганічні тіла яко матеріял своєї будови и представляє ся наконечно яко комилеко осіб и внішних дїбр, яко висша інтегралка и дифференціалка всіх органічних и неорганічних тіл и рухів.

Двигателем життя, соціальною первістною коміркою є у д-ра Шеффля не індивідуум, але родина (фамілія). З неї виростають, відповідно зв'язному організмови, перві соціальні тканини, яко то споріднене, спільність племінна, народна и расова. Тую аналогію розвиває автор и дальше и то також на функції різних родів тканин; відтак утворюють ся органи соціального тіла через зложене з поєдинчих тканин. Так переходить автор цілу організацію людського тіла и цілу організацію суспільности, розкладає и складає на ново суспільне тіло. — Всім частям суспільности признає оя рівноправність на найширшій підставі, консеквентно розвиває ся з того рівноправність всіх народів и всіх рас. — (Pol.)

— **Внутрення організація Січи Запороскої.** *Kuryer Warszawski* в корреспонденції з Каліша доносить: „Архив давних актів в Калішу належить безперечно до найбогатших и найліпше упорядкованих старанем архівіста п. Шанявского. В теперішних часах єго численний збір актів и документів збогачений привилеїями міст и осад губернії Каліської, котрі відповідно до розпорядження властей прислані були до архіву трибунальського. Отже п. Шанявский в актах и привилеїях зістаючих під єго зарядом винайшов кілька цінних даних відносячих

ся до історії України, а враз багато подрібностей незаних доси нашим історикам а объясняючих внутрєнню організацію Січи Запороскої. На підставі тих жерел уложив він широку статю, котра незадовго під надписом *Przyczynki do historyi Ukrainy* появить ся в одній з наших газет."

— **Акти и документи до історії рускої.** „Кієвлянинъ“ доносить, що комісія, визначена до припята рукописей и старих друків з бібліотеки Києво-Видубицького монастиря, знайшла 4 писані книжки літургичні з XVIII-ого віку и около 30 друківаних з трѣх послїдних віків. Монастирський архив оказав ся дуже богатим; що до старинностей и богатства захованих в нїм документів перевищає всі архиви разом инших монастирів київских. Просторий рефектар цілком завалений столами наперів. Найдавнїйші з документів сягають кінца першої половини XVI-ого віку и йдуть від того часу майже без перерви аж до початку сего столїтя. Суть то найбільше акти королів польских, митрополитів київских, добродїїв монастиря, відтак листи и порученя архимандритів, постанови духовного собору монастиря и т. д.

— **Перегляд російських журналів.** В Лищевій книжці *Русского Вѣстника* поміщена етата: „Прибавленіє къ статѣ: Еще нѣсколько словъ объ украинофилахъ“. С. С. Гогоцького. — В Серпневій и Вересневій книжках *Вѣстника Европы*: Ново-кельтское и провансальское движеніє во Франції. М. П. Драгоманова. — В Серпневій книжці *Отечественныхъ Записокъ*: Въ глуши. Романъ Марка Вовчка. Часть вторая. — В Вересневій книжці *Древней и Новой России*: Къ вопросу о слѣдахъ великорусскаго богатырскаго эпоса въ Малороссіи. Письмо къ О. Θ. Миллеру М. П. Драгоманова. — В Вересневій книжці *Русской старины*: Николай Васильевичъ Гоголь и неизданныя поддїинныя его письма, съ предисловіємъ и примѣчаніями профессора О. Θ. Миллера.

— **Нові книжки в Россіи:** а) великорускі: *Исторія русской литературы*. И. Соснецкаго. Изд. 2, испр. и доп., Салаевыхъ. Москва. Тип. Орлова. 420 стор. 8-и. 4200 екземп. Ц. 1 р. 25 коп. — *Сцены изъ еврейскаго, русскаго и малороссійскаго народнаго быта*. В. Дмитрієва. Кієвъ. Тип. Кульженко. 35 стор. 8-и. 1000 екз. — *Кієвъ и его предметія*: Шулявка, Соломенка съ Протасовымъ Яромъ, Байкова гора и Демієвка съ Саперной слабодкой по переписи 2. марта 1874 года, пропзведенной и разработанной Юго-западнымъ Отдѣломъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества.

— б) малорускі: *Бичокъ або бездїтні людє и стьки*. П. Данилевскаго. Тнѣлистъ. Тип. Чанцева. 40 стор. 8-и. — *Наймичка*. Т. Г. Щерченка. Кієвъ. Тип. Фрица. 30 стор. 12-и. 5000 екз.

— Дня 20. с. м. умер в 42-ім році жита ческий поет **Густав Пелегар-Моравский**. Він видав поезїи (Думки, Циприси, оповіданє віршом Пан Випинский), кілька комедий и драм, також повістей и новелъ; через короткий час ще в первій молодости був актором, драматургом ческого театру и редактором фелетона при Рокрок-у, але хирне здоровє не дозволяло ему довго займати ся сими ділами.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Що діє ся на Україні.

II.

На що видають земства гроші? Народні школи и користи з них. Економічний стан українського народу. Єдиний спосіб, як зарадити лиху.

Сподіваємось, що наші читателі не будуть ремствувати на нас за те, що ми ще раз вернемося до Чернігівського земства. Ми вже бачили, яку суму грошей видали повітові земства на Чернігівщині. Окрім т.го губер. земство видало від себе на народню просвіту 90.414 карб., значить за вісім літ від 1867 до 1875 р. чернігівські земці на просвіту народа видали 354.852 карб. Треба додати, що, як не велика ся сума, але не всі земства давали що року гроші на просвіту; так на прикл. в 1867 р. чернігівське, стародубське, новгород-сіверське, суражське и городницьке, в 1868 р. ще й мглинське нічого не давали и тільки від 1871 р. починають усі повітові земства давати гроші на народню просвіту, та й то видатки йдуть дуже не однакові: Чернігівське повітоне земство більш не дає в рік як 2.355 карб.; остирське почало з 516 карб. и дійшло до 2.880; козелецьке, почавши з 811 к., дає тепер 6.000 карб.; сосницьке давало спершу 300 карб., тепер дає 8.900. Щедрійші всіх видатки ніжинського земства — по 13.500 карб., и борзенського, по 15.000 карб. що року.

Отже хоч и здає ся нам великою осьмилітня сума видатків чернігівського земства на народню просвіту, але коли ми її прирівняємо до суми усіх загальних видатків земства за той-же час, то сума на просвіту покаже ся нам аж надто невеликою. Усіх видатків за 8 літ чернігівська земщина зробила разом 4,082.963 карб., значить на народню просвіту приходить ся менше ніж десята часть. Куди ж пішла остання сума? на яку народню користь обернуті ті гроші, котрі збирали з народа? Се річ дуже цікава и на ній варто задержати ся довше. На заведене позичкових кас, як ми вже говорили, земщина видала в позичку 30.000 карб. На заведене в повітах медичинської за-помоги земщина видала 373.500 карб. И се сума значна, але для народа користи з неї мало; бо лікарів треба народови шукати и серед дня зо свічкою. Найбільший видаток став на мирові суди — на сю потребу за весь час видано 747.349 карб. Отже зложивши до купи усі видатки на просвіту, медицину, суди и каси — буде півтора мільона карб. таких видатків, котрі більше чи менше пішли на такі справи, де народови є хоч сяка-такя користь; останні 2¹/₂ мільони пішли для народа більш марно. Не можна не примітити, що земщина з народних грошей дуже щедра на жаловане членам земських управ. На сю справу земщина видала по повітам 575.660 р., а на губерську управу 160.660 карб. Значить, на жаловане управским урядникам трохи не стільки ж, окілько разом и на просвіту и на медицину! Або говорючи иншими словами, чернігівська земщина заплатила більше семисот тисяч карб.

за те, що з неї зібрали більш 4 мільйонів, а з сих 4 мільйонів на народню потребу повернули третину, а $\frac{2}{3}$ видали на такі справи, з котрих народова — як з цапа — ні молока, ні вовни!..

Тяжким каменем на шиї українских земщин лежать так звані „обязательные разходы“, на котрі хоч не хоч, а подавай гроші и котрі забирають більшу половину усього земского збору. Для доказу гляньмо на 1871 рік. У тому році увесь земский збор окладував:

У Полтавщині 650.000 карб., з них „на обязательные разходы“ пішло 465.000 к. В Черніговщині всего збору 590.000, з них урядових видатків 280.000; в Катеринославщині збору 577.000, а з них урядових видатків 279.000 карб.; в Харківщині всего збору 403.000, з них на обовязкові видатки 247.000 карбованців.

Вже се одно не дає нам права дуже виноватити земщину за те, що діло народнєї просвіти на Україні йде дуже слабо. Приміром в 1871 р. було земских шкіл в Полтавщині 462, або 1 школа на 4.000 душ; а в Катеринославщині ще гірше: там на всю губернію було 4.500 учеників!!

Отже все отсе було б дарма! нехай би земщина и небагацько мала шкіл, то коли б ті школи, що вона заводить, були путні и давали добрі плоди, — а то нічого сєго нема! и можна сміло сказати, що ті мільони, котрі народ платить на свою просвіту, идуть не тільки марно, не тільки без користи для України, але з національного погляду виходить, що Україна заводить земскі школи и видає гроші на ту просвіту, котра веде до знищення нашої власної національности. Відомо, що на Україні ряд строго дивиться, щоб в школах не учили по українски, а по московски, и щоб навіть українскі книжки ні яким способом не попадали в народні школи. Яка з того користь виходить — свідчить той факт, що недавно у миргородському повіті явилось 1.590 хлопців з народних шкіл здавати екзамєн, щоб дістати пільгу від військової служби. (В Росії тому, хто здасть екзамєн на окінченє народної школи: читати, писати, чотири справи з арифметики и молитви, дає ся пільга, се-б то військова служба вменшає ся на пів року.) Отже з тих 1.590 душ ні один не здав екзамєна! Сей факт, сконстатований офіціально, говорить сам за себе и ледве чи треба додавати до нєго які коментарі!..

Після сєго нема нічого дивного, що така просвіта народня не оказує ніякого впливу на розвій в народі економічного добробиту: навпаки можна сказати, що така просвіта має вплив на знищенє сільского добробиту; бо селянини, не маючи з шкіл певної користи, видає на ті школи гроші з власної кишені..

Економічний побит українского народу такий поганий, такий знищений, що гіршого й ледве й можна придумати! Минаючи пожежі, минаючи хороби на скотину, забуваючи неурожаї — одно слово вважаючи так, ніби нема на Україні ніяких надзвичайних лихих злучаїв, ми й тогді побачимо, що велика більшість селян на Україні не мають спроміжности з своїх доходів виплачувати одні лиш податки. Для приміру возьмемо селянина з Полтавщини и подивимось на єго економічний побит тільки з того боку, з якого малюють єго московскі часосици; свого ж не будемо додавати нічого.

Возьмім семью, у котрій чотири робітники (такі семьи дуже рідко, найбільш 2 робітники). Така семья має земельний наділ — найбільше як 10 десятин, з котрих три десятини толокує, чотири під житом, а три під яриною. За доброго урожаю з 4-х десятин збирає ся 60 кіп жита або 360 пудів зерна. Коли се все зерно пустить в продаж, за нього дадуть 126 карб. Ярини збере ся найбільше 30 кіп, а на гроші 60 карб. Ото 186 карб. и єсть *весь дохід з землі* и до того дохід — *brutto*. Тепер порахуємо видатки сеї семьи. Подушних, оброку за землю и збори на земщину складають не менше 70 карб.; на водость, писаря, рекрута и инче 10 карб.; на церкву, церковного сторожа, на квартиру, причту церковному 3 карб., попови за сповідь и причастие 50 коп. Крім того піп прийде двичи з молитвою, двичи з крестом, двичи з кропилом: за все се треба заплатити не менше карбованця, всего виходить $84\frac{1}{2}$ карб. Значить з доходу *brutto* зівставалось би $95\frac{1}{2}$ карб. Алеж очевидно кождому, що всего хліба не можна селянинови продати, треба щось собі на харч лишити; нехай найбільше він продасть як половину — на 90 карб., котрі и підуть на видатки казни, земщині, водости й попови... Треба ж чимсь одягтись, обутись, купити соли, дегтю, купити колесо, діжку, полагодити хлів, клуню... де ж взяти на се все гроші? Добре, коли є робота на стороні, то ще сяк-так: роблячи змговий день по 15 к. на своїй *харчах* — мужик заробить карб. $2\frac{1}{2}$ —3 за місяць, и сяк-так зверне ся; а більше так що залазять жидови в довг, в позичку, и вилізе з нього тільки тогді, як стане старцем, спродавши худобу и хату и кинувши землю...

Нічого не вбільшуючи, ми скажемо, що велика більшість селян на воій Україні — банкроти, неоплатні довжники жидів и кулаків. Причиною такого страшенно тяжкого побиту селян на першій місци стоїть *недостача землі и висока плата за неї оброку*; далі йдуть великі податки, а потім ще низька, дешева плата за роботу; послідками ж сего являє ся вже воюєм натурально жидівска лихва, страшенні проценти и знищенє селян, так що Україна заселена тепер трохи не уся українцями-жебракками. Очевидно, що ми говоримо про темну народищу массу, не займаючи панів, про котрих поговоримо незавагом.

Чим же можна допомогти такому народному лиху? яким побитом можна визволити народ з єго економічного крєпацтва? Заводїть школи, позичкові каси, заводїть усякі асоціяції на селах, одним словом: дайте народови просвіту и дешевий кредит — и економічне крєпацтво впаде! Такі речі ми чули нераз и против користи з них нічого не можна сказати, додавши тільки, що школа лише тогді стане корисною народови, коли вона буде *національною*. — Однакож и школа и каси при загальнім соціальнім погляді не що инше як *паліативи*, а треба добратись до кореня, треба придумати щось раціональне, щось таке, що б від разу знесло крєпацтво и від разу поставило на добрім ґрунті економічний побит народа. Спосіб для сего є один тільки: *наділити селян землею, в такій мірі*, при котрій упало б економічне крєпацтво; конечно наділити не за такий високий оброк, який платять тепер за землю; до всего сего зменьшити до самого остатнього мінімум усякого роду податки и налоги. Тільки при таких умовах Україна оживне, очунає; тільки при таких умовах народ визволить ол з економічного крє-

пацтва и тільки тогді підніме ся в краю культура. Здає ся, не треба говорити про те, що є ще чимало и других способів підняти народного добробиту, але воі воля, оскільки б їх не було, тільки дешовняють той, на котрий ми що-ино показали, и котрий по нашій гадці є *conditio sine qua non*!

Ми дуже б раді були, дуже б цікаві були послухати такого філософа, котрий б придумав спосіб визволення українского народу з економічного крпацтва без національної просвіти и без наділа народа землею в тій мірі, яка потрібна народови! На наш же погляд другого способу нема и не буде до того часу, покіль українский народ буде народом-хліборобом. Ми запевнені, що з хліборобства українский народ ніколи не вийде, буде кохатись у нёму вічно и через те спасена народа України — в землі.

О. Старий.

„Русскій Вѣстникъ“ про українофільство.

У книжці „Русского Вѣстника“ за місяць Червень сѣго року є статя під надписом: „Еще нѣсколько словъ объ Украинифилахъ“, у котрій профессор філософії на Київському університеті Гогоцький пише про непотрібність у Росії напрямку, котрий зве ся українофільством. Ми звертаємо увагу на сю статю, позаяк вона робить закиди окрім усього ще й „какой-то Галицкой мнимою ‘Правдѣ’, враждебной Росіи“.

Автора статі ми знаємо яко ученого, що написав великий „Філософскій леконконъ“, про котрий мало хто й коли згадує у росейській літературі, и яко публициста, що писав ще у 1859, 1863 и 1864 роках статі против української мови, про котрі він тепер сам згадує. Як видко з надпису его статі, він хоче сказати майже остатнє слово, ніся котрого, як він думає, вже не буде й бесіди про українську мову и українский народ. Дивлячись на усе, що перед ним робить ся, з висоти філософської катедри и споглядаючи на українский рух з вузького віконця свого ученого кабінету, автор названої статі прозиває українофільство якоюсь хоробою на православному люді Юга и Юго-Запада Росії; усі книжки, які зъявляють ся тепер в українській мові, він зве штучним ділом, маючим метою скласти або вигадати мову нікому непотрібну мову задля того, щоб знищити православний люд на Юві и Юго-Западі Росії. Догадавши ся, що такого знищення бажають якісь чужі суоїде (мабуть Ляхи), він каже, що зовсім непотрібний розвій тої мови, котру він зве „просторѣчіємъ“ и котрою розмовляють тільки з слугами. Доказує се він так, що, якби й спитали малорусского мужика, в якій мові він хотів би учити ся, то той конче не схотів би учити ся на тому „просторѣчїи“, котрим розмовляє тільки служба, вже й через те, що общеруска літературна мова для дітей українских так добре зрозуміла, як и своя рідна. Се він сам добре знає, бо до 7 літ розмовляв не инакше як по українски, а потім дуже легко навчав ся по руски, се-б то загально-культурної

російської мови, котра вироблена працями літератів Юга, Заходу і Північних сторін. Проте він думає, що далеко краще було б, замість того щоб писати книжки по українски, старати ся о заведенє таких шкіл для дівчат, у котрих найголовнішу увагу звернено б на навченє їх чистої великорускої вимови и підсилено ще трохи якогось спеціально-клерикального напрямку, який вже й є у дівочій школі пані А. Д. Блудової.

Такі свої централістичні переконання профессор отверджує тою філософічною підставою, що заснови для життя народів мають силу на цілі тисячі літ, через що різні експерименти з „новими“ ідеями и „новими“ мовами — ніяк простити не можна нікому з Українців, бо питанє про малоруску мову — є питанєм життя або смерти.

Ми згоджуємось з сим остатнім виводом знаменитого філософа, як и в тими поодинокими фактами, що на пр. він легко у 7 літ навчив ся по „общеруски“; але ми хотіли б знати, що розуміє автор статі під життям а що — під смертю? З его ряду мислей видко, що під життям він хоче розуміти знищенє серед народу его „просторґчїя“ и збереженє за помічю общекультурної російської мови якихсь старих ідеалів життя, а під смертю — розвій української мови до ступеня літературної мови и зміцненя якихсь „нових“ ідей. Отже під новими ідеями профессор розуміє перед всім ідею національності и ідею свободного розвитку мови. Дивно таке чути з уст профессора філософії, котрий у овому лексиконі, коли заходила річ про Греків, усе було вихваляв їх національну самовіжу и свободу писати тою або другою мовою з усіх їх „просторґчїя“, що й поставило колінь Греків на таку інтелектуальну висоту, до котрої мало який нарід підіймив ся. Але — *quod licet Jovi, non licet bovi*, думає профессор; проте й находять, що те, що було дуже старим и для Греків — виходить ще новим для українського народу. Він той нарід обрікає на таке існуванє, у якому ми бачимо ще хіба які африканські племена, трохи зовсім не вмючі розпоряджати ся даром мови. При таких відносинах до мови того народу, з котрого вийшов автор статі, він бажає, щоб панували у житю якісь старі ідеали, котрі по его філософским переконанням мусять тривати через цілі тисячі літ. У сих его ідеалах ми не можемо бачити византийських ідеалів, котрими жила Росія до реформ Петра, бо тогді ще не було ідеї о змосковщеню усіго під оден централістичний вид російської держави. Видко по всіму, що єму дуже подобають ся ідеали нової Росії з XVIII-ого столітя и доси. Се, як знаємо, був час знищеня на Україні усіх окремих форм єї життя и підведеня єї під загальну мірку дореформових російських порядків; се був час заселеня України великорускими бюрократами и поміщиками-дворянами, при чім вільний спочатку нарід український заводив ся в кріпацтво. Бюрократична и помещельна аристократія ся, щоб ще більше відрізнити себе від народу, розмовляла поміж собою по французки, а иногді — по великоруски, а на сім боці Дніпра — то й по польски. Вона у сих 3-х мовах бачила соб *szlachetnego*; через що й кождий, хто через рядову службу вилазив з простої маси и народа у середину вишних інтелігентних клас, теж кидав як найскорійше рідну українську мову, мінючи її на котру з привилєгованих мов. Шійшли потім реформи російські: крі-

пацка, судова, земска, городска, військова. Українська мішана аристократія и бюрократія трохи одумала ся, бачучи себе поставленою близьче до народа по царському указу; але усе, що вона зробила, була заміна французкої и польської мови — загально-російською, се-б то великорускою. Не кинула вона своїх старих ідеалів — дивити ся на рядову службу як на найвисшу честь, якої тільки може вона домагати ся. Проте й тепер у земствах, які заведені у полудневій Росії, и на котрі аристократія дивить ся тільки як на нові місця служби рядової, панують централістичні напрямки що до мови, а то й — що до місцевої самоуправи. Найвисші ж верстви аристократії російської окрім того мають ще якісь (подібно високої аристократії у інших державах) окремі нахили до чернецтва, пієтизма, абсолютизма и панрусизма. Така н. пр. пані Блудова, котрої біографію знаходимо у надрукованій недавно у Липску книжці про російських придворних. Подруживши з Погодином, вона задумала піддержувати на Україні православие и великоруску народність против впливу Ляхів, результатом чого й була школа для дівчат, на котру показує п. Гогоцький як на зразок, але з слідування за ним. Що робить ся у сій школі, ми добре не знаємо; але з усього видно, що українські дівчата винародовляють ся там, як и по усіх школах російської імперії. П. Гогоцький, показуючи на те, що тепер далеко вже більше шкіл російських на Україні, аніж за часу коли він учивсь, лічить се діло винародовлення українського народу и знищення его мови за яесь дуже старе діло, а прихильність деяких українофілів до української мови — зве „новими ідеями“, задля того, щоб іх тим назвищем скомпромітувати. Він наче справді забув, що, коли зовсім не було ще на Україні шкіл задля обрусіння українського народу, вже й тогді являв ся протест против загальности одної мови для України в Великою Русью в творах Котляревського, Гулака - Артемовського, Квітки и н. а також в перших пробах Шевченка. Нічого нового нема у тому, що тепер знов почали зъявляти ся на Україні книжки писані по українски; нічого нового нема й у тій гадці п. профессора про видумане української мови, котра наче-б то є не що инше, як поцсована великорущина. Ся пісня вже дуже отара: знав її ще й Шевченко, коли у трицятих ще роках писав про себе:

„Бреше, скажуть, сякий-такий,
 (Звичайно не в очи)
 А так тільки — псує мову
 Та людей морочить!

И справді казали так про нього тогді ще пані російські, котрі знали більше по французки, аніж по свому. Кажуть и доси усі пані и підпанки, що за ними полізли до одної пануючої великорускої мови; та й не вони одні тепер се кажуть. Наплоджуючий ся тепер на Україні новий стан буржуазії з так званих „железнодорожних дьятелей“ и „заводчиков“, межі котрими ми бачимо найбільше чужинців, Німців, Французів, Жидів, Ляхів — весь сей люд у одно слово скаже за паном Гогоцьким, що для української мови, яко мови простого люду, зовсім непотрібно ніякого розвою, що и истнуване еї — діло зроблене фурсовно и штучно.

Але не о те ходить, що більшість подасть голое за паном Гогоцким. Річ о тім иде, де жизнь а де омерть для полудневих країн Росії: чи того ім треба, щоб усі пивки, котрі наїли на український нарід, починаючи від военных и адміністративних чиновників и кінчаючи панством и буржуазією, зміцняли свою силу на некористь народу рядом з зміцненем серед українского люду великорущини? чи того, щоб усі прояви житя як економічного так и морально-інтелектуального розвивали ся під оводними нічим не стіснюваними формами? П. Гогоцкий, як и слід глибокому філософу, боїть ся слова „свобода“, проте й закидає инонуациями на людей, що з ним не згоджують ся. Костомаров колись казав: „щоб рішити питане про українську мову и годність єї для школи, заведіть на Україні добрі школи з українскою викладовою мовою, а тоді й запитайте нарід: чи хоче він у оїй мові учити ся, чи на обще-руській?“ П. Гогоцкий, як філософ, добре мабуть знає, що один з найпевніших способів добрати ся до чого-небудь лежить у аналітичному и експериментальному розборі діла; але, яко публицист, він не згоджує ся з Костомаровим и, довго не думавши, а ргіогі рішає за весь український люд, що, коли єго занитати про се, він не схоче учити ся по своему, а дасть першенство великорускій мові. Яка у нїго філософска коноеквенция, видко з того, що до такого загального виводу приводить єго неоднякий факт, що він малим дуже легко навчив ся по російськи. А в того вже виходить, що мови, на котрій він розмовляв ще дитиною, зовсім нема и що піклувати ся коло неї — діло зовсім нерозумне.

Чудно нам, Галичанам, читати такі арґументи п. Гогоцкого. Ш. п. профессор мабуть гадає, що сказав нам щось нове и дуже переконуюче, а між тим ми давно такі саміоїнькі арґументи чули від Поляків ще в 1861, а навіть в 1848 р., и слова п. Гогоцкого виглядають якби живцем переложені з польского, а тільки вираз „polski“ заступлений виразом „руській“! Як пп. Гогоцкий, Шульгин, Андрияшев et consortes в Росії, так пп. Домбчанський, Захариясевич, Баравич et consortes в Галичині твердять, що (мало-)руский нарід не хоче учити ся в своїй простій, мужицькій мові, тільки в своїй образованій мові (там у великорускій, тут) у польській: як тамті панове, говоривши дітьми по малоруски, легко потім вивчили ся язика великоруского, так само сі панове, говоривши теж дітьми по малоруски, легко — може навіть справді ще легше від п. Гогоцкого — навчили ся по польськи. Цікаве діло при тім, що арґументи ті як и в загалі борбу прогив малорускої національности підносять не так родовиті Великорусси и Поляки, як зроссийщені и спольщені Малорусси! Коли ж п. Гогоцкий хоче, щоб єго арґументи признати важними для України, то з таким самим правом треба арґументи наших gente Rutheni ratione Poloni признати важними для Галичини — отже галицкі Русини повинні зречи ся своєї мови и своєї національности на користь польської! А того може й сам п. Гогоцкий не бажав би. А може єму се й байдуже?...

Крім того всеґо виходить ще у п. Гогоцкого, що українофільствувати, се-б то жалувати свій нарід, коли єго обдирають різні пивки, и заходити ся коло єго літератури — діло зовсім небезпечне у політичному зміслі. Ми не казали б нічого про таку дурницю, якби

вона не малювала нам, на якій висоті можуть стояти у російського професора політичні его переконання. Окрім того він и нас тут зачіпає. Він навчає російську публіку и публіцистику, як треба їм відносити ся до нашої газети: „треба, каже він, показувати, що напярмок „Правди“ піє ся до ворогування з Росією“. Погляд сей на відносини нашої часописи до Росії ми подібували не тільки у п. Гогоцького, але и у деяких галицких общерусів; хотя не можемо уважати его як який закид, котрий би нас дуже дотикав, то однако в інтересі правди и для докладнішого поясненя наших тенденцій хочемо раз на завжди сю річ вяснити. Отже ж припускаємо у нас якогоо ворогуваня против Росії ми мусимо назвати просто абсурдом: таке ворогуванє зрозуміє у Поляків, котрі потребуєть конче знищити або бодай побороити Росією, щоб відбудувати давню Польщу; але як можемо бути ворогами Росії ми, котрим ані в голову не приходить ані не може прийти, щоб відривати від Росії Україну? Ми коли бажаємо щастя-долі Україні, то мусимо бажати щастя-долі й Росії, и бажали б власне у згоді з Росією а не напротив неї розвивати свою національність на Україні. Такий же розвиток нашої національності не тільки не вважаємо шкодливим для Росії, але єще й дуже користним: бо він замість духової жертвоти введе в діяльність живі сили чимало спосібного народа. Як же-ж не можна тим російським лібералам, котрі не годять ся з централізаторскою системою, закинути, що вони не бажать добра Росії: так не можна сего и о нас сказати. Вправді ми цілком инакше поступаємо, як наші так зв. москвофільські орлани у Галичині, котрі тільки хвалять все, що робить ся у Росії: але не той найліпший приятель, котрий найбільше хвалить, лише той, котрий найбільше правду говорить... Хлба може п. Гогоцький идентифікує Росією з слякою або такою системою, котра у Росії панує а против котрої ми можемо виступати? Але в таким злучаю упадок его злюбленої системи мусів би становити и упадок Росії, — тогді ж ми лучше судимо о Росії від п. Гогоцького, бо ми гадаємо, що не одна система упаде в Росії, а Росія буде стояти!

Ми отже можемо до держави російської прикладати тільки сяку або таку критику, а що найбільше давати в своїй часописи місце тим голосам з України, котрим зачинено рот у Росії при єї цензурних порядках. О скільки ми знаємо російську пресу, бачимо, що там про що вгодно писати можна, аби тільки не про права національностей. Що ж тут за вражда против тої держави, коли ми помістимо иногді корреспонденцію з України про те, ще там нема ходу українській мові, що наряд українській що-дня більше й більше московить ся в-за тенденцій хвилевої системи? Маючи право у Австрії писати про се, ми думаємо, що не тільки не підносимо хоругов вражди против Росії, але скільки можемо помагаємо їй рішати питання єї внутрішнієї політики, показуючи на нерівноправність мов єї народів.

Як не філософуйте, пане Гогоцький, по питаню о українській мові и українофільстві, як не бажайте для Росії тої мертвої „жизни“, котрої ви бажали б для неї: реінтеграція народів вашої держави мусить не тепер так в четвер. отати на порозі для до рішення, коли тільки Росія піде тим прогрессивним шляхом, яким вона хотіла б ити яко держава європейска. Коли виступить на порядок денний у Росії питання

про народности, коли заговорять нарешті у Росії не тільки у учених, а й у публіцистичних книжках про неминучість строїти жизнь на законах самовіжі народів царства російського: тогді добачуть и філософ и публіцисти російські, що наша „Правда“ оправді була „правдою“, а не брехнею, як здає ся п. Гогоцькому. Тогді побачуть вони, що ніякого ворогування не підіймали ми против царства російського, а бажали ему, як и австрійському и всякому иншому — одного: світла науки и свободи у житю. Однак сліпому показувати те, чого він не бачить — тільки дармо час переводити! Проте лишаємо п. Гогоцькому право розписувати „Ще кілька слів“ та й „ще кілька деяких слів“ (як він зробив у липцевій книжці „Русского Вѣстника“, де появилсь ще додаток до его попередучої статі) про українофільство. Ми ж остаємо ся при своїх переконаннях про те, що у полудневій Росії конче потрібний розвій національної самовіжі простого українского люду. Запомагати сѣму розвою нам, Богу дякувати, ніхто не заборонає. Ми ждемо тільки, щоб и на Україні скінчив ся той кошмар „обрусїня“ и централізації, котрий, як бачимо, там дуже тепер панує и мутить у головах.

Проте ще раз, як и було вже нераз, робимо поклик до усіх українских народовців від Чорноморї до Висли: — не вважаючи на філософскі примхи „Русского Вѣстника“ и других централістичних орґанів російских — приставати до нашої праці на поли виробу руско-українокої мови на послугу идеям свободи и людокости. Нехай сими спільними працями, скажемо словами нашого великого поета:

Забудеться орамотня
Давная година
И оживе добра слава,
Слава України!

ПЕРЕГЛЯД ЧАСОПИСЕЙ.

Герцоговинске и босняцке повстанє против Турків, нігде правди діти, не нашло такої загальної симпатії в Европі, на яку заслугоє справа борючого ся всею силою тяжко мученого народа против своїх гнобителів, яку охпатію знайшло и. пр. в двадцятих роках повстанє Греків. Здає ся, мов би в протягу близько цїв віку світ поступив далеко на дорозі чистого реалізму и матеріалізму: більшість европейской пресси, попереду т. з. ліберальні дневники, поглядають на нинішню борбу турецких Славян не з становища гуманности, тільки з становища власної користи. Так провователька Віденської журналістики Neue freie Presse всякими наомішками що-дня обсипує повстанців а величає силу Турції, и від кількох вже неділь голосить, що повстанє так якби придалене — се ж все тому, що в побіді турецких Славян, в адужаню полудневої Славянщини видить небезпеченство для панованя Німців в Австрії; подібно боять ся о своє панованє Мадяри. Англійска прессишище звичайно в дусі англійских капіталістів, котрі грубі гроші мають на дов-

гах у Турції и тому раді б як найдовше удержувати Турцію, щоб могли свої гроші відобрати; дарма, що лорд Россель зложив 50 ф. ст.: дневники англійські обсміяли его, а навіть демократизуючі Daily News висказали, що шіднесенє Славянщини в Туреччині ніяк не може викликати в цивілізованій Європі якого-небудь ентузіазму. Польські газети, котрі вже для аналогії долі турецьких Славян з їх власною повинні заявляти симпатію до повстаня, держать ся традиції — зрештою не дуже давної — приязни Турції до Польщі: Турція, каже Dziennik polski, давала и дає завжди безпечну охорону польським емігрантам, — наче б сєго не робили так само и пр. Швайцарія и Англія и наче б Поляки не могли знайти гостинности и у вольній державі полудавославянській! Але мабуть така приязнь до Турції походить у Поляків ще й від того, що Турцію вважають природною неприятелькою Росії... Досить, що з галицьких польських газет одна тільки Gazeta podkarpacka освідчилась цілком ясно за повстанєм и завізувала до складок на Герцоговинців, — але мабуть небагато тих складок зібрало...

Трохи дивно було нам побачити в хорі преси виступаючої против повстаня також журнал російських соціалістів, виходячий в Лондоні „Впередь!“ Поважк зачатий недавно в Росії процес против соціалістів-революціонерів звертає на них загальну увагу и позаяк знаємо напевно, що ці соціалісти-революціонери хотять в свою алітацію втягнути також и малорускі части Росії, то для схарактеризованя сєго сторонництва поміщаємо головні частини передової статі Вперед-а з 1. Вересня в дословнім перекладі:

...„Перший повід до ворохобні був, як видить ся, повід економічний, відказ платити тяжкі податки. Але що ино повід той привів до битки, що ино пали вистріли в просміках Балканів, що ино бризнула кров на ті поля, в протягу віків цолиті кровю: як економічне питанє уступило на задній план. В имя старої національної борби Славян против Турків, в имя старої расової борби Європейців против Азіятів, в имя старої релігійної борби християнства против ислама — в одну масу, одушевлену одною страстею, змішались и оброблюючи землю и пануючі над землею, на пів зголоднілі робітники и богачі експлоататори, радикали різних одтінків и прихильники Карагеоргієвичів, Обреновичів, вірнопіддані Франц Іосифа австрійського, Николая черногорського и, здає ся, Александра російського, православні и католики, скептики и попи. Хижакі, що нажили мільйони експлоатацією народа, посилають тисячі червінців туди-ж, куди посілає свій гріш пролетарій Хорват. Суспільні вороги бють ся, умерають и триюмфують разом. Всі питаня великої економічної борби нашого часу відсунені на другий план и забуті. Одна пристрасть, одна идея одушевляє воїх: бий Турка! бий поганого! бий нехреста!..

...„Ми писали перед двома роками, що „ми симпатизуємо глибоко борбі воїх наших братів-Славян против панованя застарілої культури Турції... але ми симпатизуємо тій борбі на стілько, на скілько в ній проявляє ся прямованє до лучшої загально людської будучности“. Ми готові повторити се й тепер. Так, ми глибоко сочувствуємо всякій борбі невинно пригнетеного и притисненого против его гнобителя, борбі всякої громади людей за їх свободу и независимість. Для нас и спартан-

окі королі, що вмирали за волю Греції в борбі против Ксерксів, и на пів божевільна Жанна д'Арк під Орлеаном — світлі типи старого світа, наповненого мрачними типами простих грабєжників, отвертих egoїстів и лютих фанатиків-катів. Ми не можемо віднестиь инакше як в поважанєм и до польских повстанців и до ирландских фенійців, котрі ще вчера умирали в бою протів сильного ворога й топили ся та топлять ся в тюрмах, в казематах, в копальнях. Ми признаємо їх героїзм и сочувствуємо ему, але и се — борці старого світа, борці за ідеали, котрі оказали ся безсильними для добра людскости, для добра мас. Перед нами ціле жите героїчної діяльности Мадццини и Гарібальдія; вони дожили до того, що могли видіти плоди тої діяльности, и сими плодами оказались — нинішня Італія Віктора Емануїла...

„Для нас є одна свята війна: се — війна праці против капітала, війна робітника против пустого грабєжника, війна вольних братских мас пролетаріята против системи держав, котрі пригнітають маси и розділяють між собою землю на політичні території, людей на ворогуючі національности, щоб лекше висисати кров и шіт народа. Від тої пори, коли в світі зачато проповідати євангєліє робочого соціялізма, всяка сила, ужита на иншу борбу, є сила страчена для поступу людскости; всяка капля крови, пролита на олтарі старих ідеалів релігійних, державних и національних, є жертва принесена фалшивим богам. Борба за свою або тую релігію беззмислена, коли всі релігії оказують ся „болізнєнними призраками чєловчєства“, вироблюючого ся з животинного и полусвідомого стану до світового погляду здорового реалізма и раціональної справедливости. Борба за самостійність сеї або тої державної території єсть безцільна страта сил для мас, котрі будуть пригнетєні и експлоатовані всякою державною властею прї тепєрїшнім ладі. Борба за національність є иллюзія, коли соціяльний переворот знищать одним ударом всяку національну противоположність и роздільність и оголосить братєрство всеї людскости. Єдина независимість, за котру варто и треба бороти ся, єсть независимість праці від всіх угнетаючих її грабєжних елементів. Єдина свобода, за котру варто и належить проливати кров, є свобода розвою всіх робочих груп для установлєня гармонічного ладу нової рівноправної соціяльної суспільности. Єдина віра, котра може и повинна одушевляти чєловіка до єнергічної борби, є віра в можливість осуцєня реалічної справедливости в соціяльнім устроє.

„Дятого ми тільки з глибоким жалєм можемо споглядати на нинішнє повстанє. . . . Ми не можемо навіть вірити, що узисканє національної независимости повинно бути первим кроком для можливости зачатя борби за соціяльну революцію. . . . ми знаємо протівно, що пропаганда соціялізму розлилась в містах Угорщини перед установлєнєм дуалізма; в Чєхії и Хорватії робітничі славянські громади поутворювались під загальним знаменєм робітничої міжнародної борби. Тому ми пересвідчєні, що соціялізм може так добре прийняти ся у робітників підвластных народностей як и політично самостійних. . . .

... „Ми скажемо нашим братям одно. Памятайте, що тї економічні и політичні грабєжники, враз з котрими ви нині бєтє ся як братя, будуть завтра вашими найлютішими ворогами, и що нинішня участь

в історичній бурі не знищила и не знищить ні одного з тих суцес-твенних економічних протиставностей, котрі діють оучасну люд-окість на два неспримимі табори, експлоатованих и експлоатовуючих, жертв и грабежників. Пам'ятайте, що ти, котрих ви убиваете як воро-гів, ти, котрі убивают довкола нас ваших братів, суть в превеликім чолі пролетарії иншого племена, котрі були и повинні бути вчера, ко-трі будуть и повинні бути завтра вашими братами.... Ніхто и ніщо не в силах здержати вас від пинішньої дороги... але серед братовбийчої борби... пам'ятайте, що... нинішня буря перейде, и тоді вам треба буде зачати на-ново, зачати з самого початку вашу проповідь єдиної овятої війни, війни против світа грабежників."

Ми залишимо нині розбирати питанє, чи такий соціальний лад, до якого прямує „Впередь!“ и в загалі соціалісти, дасть ся осягнути; а коли б и дав ся осягнути, чи дасть ся тревало удержати; наконєць коли б удержав ся, чи приніс би він бажанє людскости щастє — се все нині минаємо: нині хочемо піднести тільки дві точки. „Впередь“ бажанє, щоб борба Герцоговинців и Босняків була тільки борбою еко-номічною... Точнісінько того самого бажанє й Neue freie Presse, котру чейже ніхто не помовить о велику прихильність до турецьких раясів, а бажанє для того, бо чисто економічна борба не була б ніколи так страшною для Турції, не стягнула б на себе уваги цілого світа и дала б ся скоро сякими-такими уступками и обітницями залагодити. Та ба, чоловік не одного хліба потребує, суть єще більші, моральні до-бра, дарма що „Впередь“ борців за оі добра називає борцями старого світа!.. Нинішня ж борба турецьких Славян, ставши головно націо-нальною и релігійною, не перестала бути ще й економічною: вона веде ся против всякого гнету и за всяку свободу.

Дальше „Впередь“ здає ся бажати, щоб герцоговинські и босняцкі пролетарії, замість бити ся з турецькими пролетарями, ошолучили ся з ними и розпочали враз з ними борбу против експлоататорів-богачів. Се — дуже ідеально-наївний погляд, така гадка, щоб турецький проле-тарій, котрий до того економічно не єсть так дуже придавлений, лучив ся як з братом з пролетарієм славянским, котрого не тільки омертельно ненаввидить, але котрого навіть паном він як псом яким погорджує! Розуміє ся, що пролетарій-Славянин терпить нераз також від Славя-нина-пана, але щоб тяжкі гнобителі свого простого люду були и між славянскими патріотами, воєвниками в теперішнім повстанку, оєго вже не мож припустити. Славянський пан, коли хоче дуже експлоатовати люда, стає звичайно сторонником Турків, и найчастійше зрікає ся навіть своєї віри и своєї народности, бо власне приязнь и поміч Турків улег-чає ему експлоатованє люду. Так отже любов своєї національности и вірність своїй вірі ідуть тут звичайно разом з любовю до свого бідного простого люду... Але соціалісти російські, належаючи до забезпеченого в своїм національнім біті народа, не мають понятя о ідеї національно-сти, котру називають ідеєю старого світа, коли вона зродилась аж в 19. віці; зовсім илнорують також культурне значінє релігії: у них на воі болі и нужди людскости є оден універсальний лік: соціальний перестрій цілої людської суспільности!..

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Коли в 1867 р. заключена була т. з. угода між Австрією а Уграми, застережено, що за 10 літ має наступити ревізія сеї угоди. Часть сеї угоди становить *договор торговельно-цловий*, и сей договор Угри, вважаючи его некористним для себе, вже тепер наперед вимовили та за для того точать ся переговори о его відновлене на нових підставах. В загалі Угри поміркували, що ціла фінансова угода, після котрої вони на спільні видатки цілої монархії мають платити 30%, є для них не вигідна. Вони парікають, що крім сих 30% вони платять ще и значну часть з 70% принадаючих на Долітавію, именно в той спосіб, що в Долітавії, яко більше фабричний, побпрають ся податки сталі и не сталі від тих всіх продуктів, котрі найбільше спотребовують Угри, отже властиво Угри ті податки оплачують. Вони домагають ся отже звороту податку на користь Угорщини, бодай від декотрих продуктів вироблюваних в Австрії а спотребовуваних в Угорщині. До того промисловці и фабриканти Долітавії, підьунавши після великого траскоту біржевого з Мая 1873 р., раді б упадаючу индустрию ратувати підвищенем ціла від товарів фабричних привоженних з-за границі. Угри ж, яко край рільничий, бажали б противно ту оплату ще знизити, а за те підвищити ціла чисто фінансові, т. є. такі, котрі мають на цілі не охорону власної индустрии, але прибільшене доходу державі. Отже в справі ревізії цлого-торговельного договору відбувала ся тепер конференція в Відні, в котрій брали участь делегати австрійского и угорского міністерств, именно фінансів и торговлі. Конференція ся відбувала ся вже й переще, а 13. с. м. зачала ся на-ново по 2-місячній перерві, и скінчила ся 23. Результати єї ще докладно не звісні. При неоднакости інтересів обох половин монархії справедливу угоду дуже трудно постановити. Німці, як вже згадували-смо, закиднують Уграм надмірні претенсії и прямованя до використання Долітавії.

Австрійске міністерство торговлі займає ся *справами менших галицких желізниць*, котрі, як звісно, находять ся в лихих фінансовім положеню. Як доносять віденьські дневники, ряд загадав перевести ліквідацію сих желізниць и віддати їх в руки нового товариства, котре має ся доперва утворити. З желізницею Альбрехта вже угода зроблена, и тільки має бути ще потверджена загальним збором товариства желізничого и Радою державною. Під новий заряд мала б прийти ся желізниця від 1. Січня 1876. Тепер укладає ся ряд з желізницею Дністрианскою, и здає ся, що також прийде до угоди. Відтак, кажуть, гадає ряд вибудувати лінії Стріль-Бескид и угорску лінію Бескид-Мункач, також лінію Грибів-Загіре, и з тих ліній, також з желізниць Альбрехта, Дністрианскої, Тарновско-Ледохівскої утворити одну велику желізницю; дотичний проєкт мав би бути предложений Раді державній, скоро тільки збере ся. В комбінацію сю може вийти и желізниця Перемішль-Лупків, коли б Угри на се згодились.

Угорський сойм відновив на бесіду тронову адресою, котра не відзначає ся ні якою новою гадкою и є тільки парафразою бесіди тронової. Репрезентант угорських Сербів, Мілетіч (котрий, подібно як в хорватокім соймі Макапец, унав при перших виборах, але вибраний був опісля остентаційно) виступив з окремішнією адресою, в котрій жадає ревізії устави о народностях, щоб немадирскі народности були рівно управнені з Мадырами; промовляв за прилученем Далматні до країн корони св. Стефана, именно до Хорватні; бажає освободження Востії и Герцоговини через прилученє до Сербії. Адресу єю відчитано, але зараз и відкинено. Шеней виступив вправді з шумною бесідою, але прилучив ся до адреси ліберальної більшости, котру прийнято без великих дебат, щб загальну звернуло увагу, бо Мадыри при таких нагодах любили пописувати ся бесідами. — Міністер фінансів предложив соймови бюджет на р. 1876 з обясненем, після котрого дефіцит має вивисити тільки 8 мільонів зр. Деак, котрий через аклямацію вибраний був послом в Пешті але з причини слабости мандату не приймив; тепер при повторній виборі знов одноголосно окликаний послом, и, подужавши, обіцяв, щб мандат прийме. Дня 20. с. м. відпочив ся сойм аж до 4. Падоляста.

Спільні делегати зібрали ся в Відні 21. с. м. Австрійска делегация вибрала гр. Шмерлінґа президентом, а Рехбавера віцепрезидентом. П. Шмерлінґ, розбираючи в довшій бесіді теперішнє положенє держави, сказав: Помимо палних материялів нагромаджених на границі, удало ся дося заховати мир. Не можемо затаїти, що сі події зробили нам вже дося значні видатки. Тим живішє отже відзиває ся наше бажанє, щб рядови и єго союзником удало ся в задоволяючий спосіб уладити єю справу витворенєм положеня діл, котре б повторенє повстаня зробило неправдоподібним. Делегация цілком певно ухвалить средства для лучшого кормленя жовнірів. И справа нових гармат мусять бути рішена. Инстинкт охоронний не дозволяє нам в сій справі лишити ся з заду. З другої сторони треба признати, що фінансові відносини держави в сій хвили не суть дуже щасливі, задля чого заданє, котре маємо поред собою, є справді прикре и в самім ділі труднє. Приступім однак відважно до сего заданя и мабуть удасть ся нам розвязати єго в задоволяючий спосіб. Дня 22. с. м. обі делегати приймав цісар, и відповів на промову президентів, що рахує на досвідчений патріотизм в попіраню єго ряду, щб для безпечности монархії и стерезеня єї інтересів єсть конечним. Рух в декотрих провінциях турецької держави безпосередно дотикає монархії в многих зглядах. Наші сердечні взаємини з обома сусідними мочарствами и приятельскі взаємини з иншими державами кажуть однак надіятись на-певно, що сункій монархії и мир Европи будуть заховані. — Видатки спільного бюджету на р. 1876 вносять 107,586.686 зр. звичайних (о 220.757 зр. менше як в р. 1875), и 7,140.798 надзвичайних (о 2,053.530 зр. більше як в 1875 р.), разом видатків 114,727.484 зр. (о 1,906.161 зр. більше як в р. 1875). По відшибненю власних доходів спільного міністерства, вносячих 5,222.704 зр., и надвижки з мит в суммі 14,251,000 зр. лишить ся до покритя сума 95,253.780 зр., з чого 65,344.093 припадає на Австрію а 29,909.987 на Угорщину. Крім того міністерство війни жадає на заосмотрене армії новими гарматами 17,797.000 зр., з котрих на р. 1876 jako першу

рату жадає 8 $\frac{1}{2}$ мільона. — На засіданню комісії делегації угорської з 24. с. м. архієпископ Гайнальд просив о деякі вясненя в справах орієнтальних. Гр. Андраши вяснив напрямок своєї дотеперішньої діяльності; ціль єї трояка: удержанє європейского мира, оборона власних інтересів монархії и як найбільше улегченє клопотів, викликаних порохобнею. Що до первого, Гр. Андраши, опираючись на згідній поступованю трѣх цїсарств, вважає надію удержаня покою узасадненою. Що до другого, єго особисте пересвідченє єсть, що интереси монархії зовсім забезпечені. Що до діяльності, маючої запобігти повтореню непокоїв, вона стиснена границями управленя и можливости; в тих границях Гр. Андр. сподїває ся осягнути добрі успіхи. — Книжка червона (дипломатичні акти) сего року не буде предложена делегаціям, предложені будуть тільки торговельно-політичні корреспонденціи и справозданя.

Справи заграничні.

Повстанє герцоговинске помимо перехвалок Сервера баші доом не тільки не придушенє але в остатних часах сточили повстанці навіть кілька щасливих битв; особливо в Главскім долі побито Гусоейна башу, котрий сам був тяжко ранений; з 2000 Турків 200 полягли, тільки-ж ранені, а прочі ледве повтікали до Требіні. З 5000 людей, котрих привели Турки через Клек, вже ледве половина має бути здатна до бою. Битки трафляють ся що пару днів, очевидно випадвають часом и на некористь повстанців. Головному відділові в Герцоговині проводить Любобратич; крім него є багато дрібних відділів, в котрих має бути й досить Гарибальдістів. И в Боснії повстанє не притихло, там проводить шп Жарко. Війня провадить ся в спосіб партизантський: повстанці переривають Туркам комунікацію, відбирають живність, а коли більші відділи турецькі против них вирушають, то вони або роблять засідки або цофаять ся в недоступні гори, щоб по відході турецького війска знов ту саму маневру зачинати. Притім мають герцоговинські повстанці опору в Черногорі, куди ся цофаять, и звідки, помимо неутральности князя, побирають підмогу; таку саму опору мають бошняцкі повстанці в Сербії, котра відграничена від Боснії рікою Дріною. Тому Турция громадить значнійші сили на границі Сербії и спроваджує війска аж з найдальших сторін Азії з-над границь Перзії. Котру околицю в місцях повстаня займають турецькі війска, там допускають ся всяких варваротв и лютостей; тому християнські піддані великими громадами утікають до Черногоря и Австрії, и так в Австрії є вже 70.000 а в Черногорі 30.000 збігців, котрих прокормленє сему малому краю дуже тяжко приходить. — Дипломатия ж європейска при тїм всім не дуже славно грає ролю; європейські держави посередом самі винні, що вибухло теперішнє повстанє. Бо хотя вони в р. 1856 султана привели до того, що видав т. з. *гатигуляюм*, котрий запевняє всім турецьким підданим рівноправність релігійну и національну, однак єї постанови ніколи не бували виконувани, а держави європейські о те и не дбали. Так и тепер вправді новисялали конзулів своїх, щоб уговорювали начальників повстаня, але ті справедливо, покликуючись на минувшість, відповіли, що не можуть

спуститись на обітниці Турції але жадають від європейських держав забезпечення, що ці обітниці будуть додержані; так конзулі мусіли повернути з нічим.

Сербія доси не могла рішитись, щоб видати Турції війну. Причини тому суть налягання и грозьби європейської дипломатії и також недостаточне приготоване до війни. На бесіду тронову відповіла скупщина по довгих нарадах адресою, прийнятою більшістю 71 голосів против 44, котра парафразує тільки неясну и двозначну бесіду тронову и не домагає ся видання Турції війни. Однак враз мала окупщина вистосувати тайне письмо до ряду, в котрім війни виразно жадає(?).

НОВИНКИ.

— **Черновецький університет.** Професорами в Черновецькім університеті именовані: 1) на факультеті теологічнім оо.: Вас. Митрофанович, Евс. Попович, Ис. Ончуль, Вас. Репта, Ал. Коморошан и Кон. Попович; 2) на факультеті юридичнім пп.: Ф. Шуллер-Ліблей, Конст. Томащук, Фр. Кляйневхтер, Фр. Верінг, Раб. Кашштайн и Люд. Шієнер; 3) на філософічнім факультеті пп.: Ив. Вробель, Ферд. Цілявер де Блюменталь, Ал. Гольдбахер, Ом. Калужняцький, Ив. Лезерт, Ос. Штробель, Ал. Будинський и Ант. Марти. Лекції з математики и наук природних, котрі після давнішого пляну мали розпочати ся аж в будущім році, будуть — бодай по часті — вже й у сім році читати ся. Також буде викладати ся не тільки румунока література (бібліотекарем університетским п. Сберою), але й руска література, д-ром Клим. Ганкевичем, секретарем університета; оба ці панове мають заняти ті катедри провізорично, яко суплементи. Що до сих наукових, новий університет представляє ся не конче дуже корисно: названі висше професори (по більшій часті надзвичайні) суть майже всі в науковім світі або мало або зовсім незнані особистости, або, як знані, то не конче з доброї сторони; вони вибрані по більшій часті або з доцентів університетских або з учителів шкіл середних и инших подібних закладів. Коли вже сей університет призначений, щоб нести культуру німецьку на захід, то треба було сю культуру ліпше запрезентувати ніж зможе новий університет, треба було знайти до него знаменитости наукові (як зробили Німці з Страсбургом), хочби и з матеріальними жертвами. Однак між молодшими професорами суть и здібні люде, котрі з часом будуть могли виробитись. Нао интересують перед всім катедри славянської філології и рускої літератури; жаль нам, що не можемо покладати повного довіря в професорах сих кафедр, що вони відповідать зовсім своїм становищам. Особливо п. Ганкевича знаємо вправді яко автора одного філософічного дільця (*Geschichte der slavischen Philosophie*), однак зовсім не знаємо яко докладного знателя руского языка и літератури. Не хочемо однак наперед осуджати, а хочемо чекати и судити кожного на основі его діяльності... Сенат черновецького університета уконституував ся 21. с. м. в такий спосіб: ректором вибраний одноголосою п. Томащук (посол до Ради

державної і бувший оовітник скарбовий в Чернівцях, котрий дуже заслужив ся коло заложеня черновецкого університета, чоловік здібний, хотя ледве чи з зовсім достаточним теоретичним виобразованием), проректором Евс. Попович; деканом богословского факультета Митрофанович, проректором Оичуль, сенатором Коморошан; деканом правничого факультета Шуллер-Лібльой, проректором Кляйневхтер, сенатором Канштайн; деканом філософичного факультета Вробель, проректором Ціглярер, сенатором Калужняцкий.

— **Нова філія „Просвіти“.** Русини з Тарнополя и з тамошній околиці заложили в Тарнополя філію товариства „Просвіта“. Конститууючі збори відбули ся дня 29. с. м. Центральний виділ „Просвіти“ вислав яко своїх делегатів ин. Вахнянина и д-ра Гайковича. Докладніші звістки подамо у найблизшій н-рі. — Се вже друга філія „Просвіти“, а сподіваємось, що повинні небавком заложити ові и далші. Мабуть заложене сеі філії дало повід до телеграмми зі Львова до „Neue freie Presse“, що закладає ся кілька філій товариства Качковского. Се товариство вже й для того не може філії закладати, що в первістній статуті сеі о філіях нема жадної згадки, а рішена недавно на загальних зборах зміна статута, уможлиwiająча закладане філій, ще не потверджена намісництвом.

— **Семинарії учительскі в східній Галичині и руский язык.** Звісно, що в чотирох семинаріях учительских Галичини, трьх мужеских (у Львові, Станіславові и Тарнополі) и одній женскій (у Львові), повинна відбувати ся наука що найменше половиня предметів в рускій язичі. Так приписує розпоряджінє міністерияльне, видане ще тогді (за Гогенварта), коли семинарії учительскі в Галичині основувано. Звісно й те, як виконала Рада шкільна під президентурою гр. Голуховского ою волю міністерства: замість щоб половину предметів учено по руски, заведено там воєго-на-воєго науку — руского язика яко предмета наукового! (Однако ще в половині минушого року міністер просвіти п. Штремаєр видав остре припорученє нашій Раді шкільній краєвій, щоб найдалше в сім році згаданє розпоряджінє міністерияльне точно було переведене. Цілий сеі рескрипт п. Штремаєра помістило було „Слово“, и наші міністерияльні мамелюки „ликували“ дуже з того поводу, що оов іх олуженє Німцям-централістам преці на щось придало ся. Однако після рескрипту п. міністра вже в першій половині минушого року повинна буда Рада шкільна поробити всі потрібні приготовленя до виконаня мініст. розпоряджіня; замість того другий п. міністер, др. Земляковский, приїхавши в осєня на васіданя галицкого сойму, пішов и до учительскої семинарії у Львові, розвідав вою справу на місци и — рескрипт его колдеги, п. міністра просвіти, зістав мертвою буквою. Надармо ми ще в Грудню ж. р. звертали увагу на те, що Рада шкільна ніяких приготовлень до введеня руского викладового язика не робить: ніхто більше за тии не обізвав ся, а наші ин. райхерати в тім часі за Німцями припускали штурм до Ради шкільної краєвої, та гадали, що вона вже обалена, коли Рада державна приняла звістний внесок зрєорганізованя галицкої Ради шкільної. Між тии в семинаріях учительских руского язика як не було так нема, а Рада шкільна яка буда така й є, дарма що страгала своєго опікуна и заступника гр. Голуховского! Теперішній рад не!

наче таку політику захоче против Русинів, що оказує ся для них дуже справедливим и ласкавим в словах — в райхсраті и на письмі, зате на ділі не дає їм нічого; насупротив же Поляків поступає так, що грозить їм словами а сприяє ділами... Нехай же наші пп. райхсрати, коли вже хватили ся політики служуть тому рядови, бодай упоминають ся у него о сяку-таку заплату, бодай щоби донильнував виконання своїх власних приказів!...

— **Касино святоюрске у Львові.** Ще в 1862-ім р. założено у Львові за старанем пок. Лавровского перше касино руске на ціду Галичину під назвою „Руска Бесіда“. Се касино, дуже симпатично прийняте всіми Русинами, стало в короткім часі огнищем публичного життя руского у Львові. Однако се не довго тривало; святоюрскі достойники нерадо виділи, що на Руску Бесіду приходили и молоді рускі академики, котрі не віддавали їм такого глибокого почитання, яке їм — по їх думці — яко гієрархічним достойникам и природним проводирям Руси належало ся. Найперше отже заборонено академикам вступ на Руску Бесіду. Відтак коли у нас отворилась партія общерусская а „Слово“ стало всякими способами нападати народовців, рутено-русскіє вже й старших „українофілів“ не пускали до Бесіди. Виключне панованє їх скінчилось однако в р. 1870, коли тим народовцям, котрі ще в давійших літ знаходились в Бесіді, удало ся вибрати виділ переважаю з людей їх партії зложений. Вправді „українофіли“ не надбуживали ніколи своєї переваги, приймали до Бесіди всіх без ріжницї їх політичних або літературних пересвідченій, уважаючи касино власне за таке неутральне місце, де всі Русини повинні з собою сходити ся як для забави так и для взаїмного виясненя овоїх гадок; — однако противники їх не могли сего знести, щоб до якогонебудь товариства вони надежались а не були в нім проводирями, не панували в нім абсолютно. Тому поволи виступили з Рускої Бесіди, а надто щоб її знищити, „управляюцій совѣтъ Народного Дому“ вимовив їй локаль в Народнім Домі и виточив процес о незаплаченє чиншу за давнійші два літа, т. є. власне за такі два літа, в котрих самі членн „управляющего совѣта“ були враз и в виділі Рускої Бесіди и завідували самі єї справами! Що до локалю, то Руска Бесіда процес прогнала и мусіла з Дому Народного уступити ся; о залягаючий буцім-то чинш процес точить ся ще все и є надія, що оим разом виграє „Руска Бесіда“. На всякий спосіб надії святоюрців и галицких „русских“, що Руска Бесіда без них упаде, не оповнились, и самі святоюрці виїшли найгірше з своїм поступованєм, бо від кількох літ зістають без касина. Отже ж їм дуже забажалось мати в около себе людей, котрі б в покорі слухали їх слів мудрости; зачали проте думати о założеню нового касина, и вже перед 1½ роками вербували до него Львівских Русинів. Однако коли не змогли пайти більше як 15 одномишленників, то мусіли свою думку покинути. Між тїм недостаток специфічно святоюрского касина давав ся чути и тим сельским священникам, „прихильникам и почитателям святоюрских достойників“, особливо послам соймовим и т. и., котрі частійше або на довший час приїжджають до Львова. Отже тепер Львівскі и зальвівскі святоюрці зачали на ново вербунок: запросили порозсплано всім львівским священникам, котрих самих є кількадесять, а найбільша часть з них, вже щоб приподобатись овоім на-

отоятели, не омили відмовити, хотя и ніколи не думали о якім касні. Так само звербувано и грохи світских людей. А навіть розозвано за-просили и до деяких світских членів Рускої Бесіди, помимо того що запрошучі оказались и оказують ся найзавзятійшими сі ворогами — так якби в святоюрскім касні було отілько принади, що вони зараз поки-нуть своє а приступлять до сего!.... Нове касно має бути в тім са-мим локалю в Домі Народнім, в котрім містилась давнійше Руска Бе-сіда, помимо того що святоюрці, коли винесли той локаль Рускій Бе-сіді, мотивували се перед судом тим, що вони потребують сего локалю на канцелярню для Дому Народного! Впрочім шанси нового касина не великі, а навіть вже вивязалась борба між світскими его членами а святоюрскими достойниками.. Для Рускої Бесіди впрочім заложено святоюрского касина може бути ще й користним, воно побудить наро-довців, щоб тим ревнійше дбали про свою інституцію и старали ся її розвивати и підносити. Розуміє ся, що Руска Бесіда буде як и доси приймати в члени всяких чесних Русинів без ріжниць: вона буде проте завжди мати характер загально руский, коли нове Русское касно слу-жити-ме тільки спеціяльно святоюрским цілям.

— Поправки похибок. В 17-ім ч. Правди в *Рускій Исторії* зайшли наступаючі помилки: стор. 677, стрічка з гори 11, зам. 1775 має бути 1175; стор. 677, стрічка з долу 8, зам. стутив має бути опу-тив; стор. 679, стрічка в гори 11, зам. на рішалось має бути не ріша-лось; стор. 679, стрічка в долу 12, зам. 1151 р. має бути 1155 р.; стор. 682, стрічка в долу 1, зам. князям має бути князьям. — В ч. 13. в поезії „Над Прутом“ на стор. 506 вірш 13-й з гори замість *бер-бене* має бути *бервене*.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІІ.

— *Вп. А. Г.*..... в Мил. VII. роч. „Правди“ (з 1874 р.) нам при-дасть ся; просимо прислати за посліплатою. — *Вп. Ол. Б.*..... в Терн. Одвітно небавком лютим на питане що до п..... — *Вп. Кузьмі Вол.* Перекладу „Термолами“ Чайковського не можемо ужити. В загалі про-симо тих вп. панів, котрі хотять перекладати повісти и т. н. з чужих язиків для нашого ужитку, чтобы перше з нами порозуміли ся. — *Вп. Из. Мор....у.* В сім році поезії Ваші (2 переклади з Некрасова и 1 думка) не можуть бути поміщені; на другий рік — побачимо.

Від редакції.

З сям н-ром кінчить ся III. квартал VIII-ого рочника „Правди.“ Просимо наших преумерантів як найскорше прислати переоплату, а всіх наших прихильників як найчисленнійше передплачувати и розши-ряти наше часописьмо, а тим способом вспирати намаганя редакції підносити що - раз більше сей єдиний орган малоруский в цілій Русі.

Ціна передплати: на чверть року 1 р. 50 нр., на пів року 3 зр. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Осоловских н. 12. — Як достаточне побільшити ся число преумерантів, отанемо зараз видавати кождий нр. в три аркуші, без підвищення ціни передплатної.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Книжн. Школяри. — Від заредак Фр. Серафимого.

Виходить випусками в 2¹/₂ арк. 3. (15.) и 18. (30.) кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и адміністрація під н. 12. на улиці Осоловських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Один номер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.*)

З великорускої мови переложили

Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ПЕРВА.

I.

*Похмурий демон, дух одлучний,
Над грішним миром пролітав,
И рій тих спогадів найлучших
Ему з колишнього зринав —
Про дні, коли в ясній оселі
Сияв він, ясний херувим,
Коли по чистій, синій стелі
Комета бігла перед ним
И помінятися з ним любила
Усміхом щирим, привітним;
Коли в жадобі, що палила
Его до знання, він зорив

Крізь тумани довічних днів
На Божі пишноти й чари,
И зірок розкидані отари
В безодній обширі слідив;
Коли він вірив и любив,
Щасливий дух первостворіння,
Не знав пі злоби, ні зневіря, —
И не страхав тогді ёго
Віків ряд марних... и багато,
Багато дечого... й воёго
Не мав він сили пригадати!*

*) Подаючи в перший раз переклад більшої поеми Лермонтова, великоруского поета, гадаємо, буде не лишнім сказати про нього кілька слів.

Лермонтов — сорорядний лірик за часів Пушкіна и Гоголя. Его співи були одгуком байронівських пісень; але не мали тільки того безрадісного зневіря, яким одбивала муза великого співця часів французької революції и 1815 року. Ні, не було так у що й вірити нашому співакови; оден тільки лютий стоги розпуки примів вир-

II.

В пустелях овіта він блукав
Давно без заміру й спочину,
Й вік за віком оглядав,
Як за годиною годину.
Землі слабої володар,

Він сіяв зло — та без потіхи:
Могутим силам не було
Ані запину, ні поміхи, —
Боротися нема кому...
Й зло надокучило ёму!

III.

*И над вершиною Казбека
Вигнанець з раю пролітав.
Під ним, немов криштал, здалека
Снігами вкритий шиньль сляв.
А там глибоко десь чорніла
Крива розщелина страшна;
По ній гадюкою мигтіла
Даряда хвиля навісна,

Та Терек плигав, як левиця
Заніяпа, и піна та
Космами падала з хребта,
А він ревів. Й звір п птиця,
Що там кружляє в вищні,
Ревіне хижее вчували,
А золоті хмарки, ясні
Аж из палкої сторони

ватись из грудей у великорусского поэта 30-х років. Подужий голос его пісень як-раз одбивав напрямом тогочасних думок и вражав наболілі серця. Ёго слогі, приладжені до музики, співались по всій освітній Росесі. Проте талан у Лермонтова не досяг до повного ровня: раз — обставини тогочаснёго життя не давали спромоги ёго розумови просвітити ся досконало, а в-друге - й умер він надто рано.

„Демон“ — се набулюбленийний твір ёго хлопчачої музи (він его написав, маючи заледве 15 років; але потім вже багато де-чого виправив). И в сім молодім уже ділі почули ся и особлива достота Лермонтовскої музи, и великий, могутий талант: орлячий літ вигаду, завзятість серця, критичний напрямок мысли, та ще до того треба додати — чарівну оману ёго вірша и мови. Сама суть у поемі „Демон“ позичена Лермонтовим у східних казок; але образ ёго Демона трохи подібний и до байронівского Люцифера („Каїн“) и до Сатани Мілтона („Загублений Рай“). У нім виявив він ту силу, яку в світі курба зве *лихим*; але се *лихе* — не що друге, як одважний и гордий протест розума супротив влади; се *лихе* — в початок сумління, знесвіря и боротьби за знати та за волю.

Демона вигнано в раю за те, що він ворог блаженного спокою, що він одважно здатний и ненавидіти й любити. Хороший він, принадний у своїй непорухній гордині; він ворухить спочути до своєї трагічної долі, за яку він купив свободу собі и право, дивитись на *добро* з „холодним уміхом зневаги“. (Оттакий-то герой в оповіданню молодого Лермонтова.

З пізнійших творів поста надто звертають увагу: „*Мцири*“ — усе те-ж саме змагання за волю; „*Герой нішого времени*“ — герой у сёму романі дійшов до холодної розпуки, и, в зневазі, на все відповідає якимсь отрутилим сміхом; потім ще „*Пісня про купця Калашникова*“, епічно оповідане з часів Івана Грізного — досконалість в художньому етямі!

Ото-ж подаємо переклад „Демона“ покойного Руданьского. Однак переклад сей був ще геть-то не виправлений и де-яких частин зовсім бракувало; для того остатне оброблене й дороблене взяв на себе ласкаво п. Гетьманець и ті місця, які взначені звідочками, ёго перу належать цілком.

Его на північ провозжали.
 И скелі скупчені, смутні
 Над ним схилились головами,
 Немов в таємничому сні,
 Та хвилі стежили. — Рядами
 По скелях замчища з шпильями
 Дивились грізно в тумані:
 Сторожовні велетні

Кавказу вільному до брами.
 И хижо й пишно разом мир
 Там красував... Так недовір
 Окинув все зневажним оком
 Творія Боже, кілька зміг,
 И на чолі ёго високім
 Ніякий одслід не поліг!*

IV.

Минули дикі вершини
 И перед ним издалеки,
 Мов ті пишні килимки,
 Засяли Грузні долини.
 Край чарівний! Старі руїни
 И полусонні річки,
 Що по камінях тихо грають,
 И дні рожі, де співають
 Свої любовці пташечки,
 И тінь кріслатого чинару
 И невмираючі плюці,

И затінки, куди в куці
 Ховається олень од жару.
 Тепло и світ, життя и рух,
 Квіток и смирні милий дух,
 Полудня пал и пестоц ночи
 И зорі — мов дівочі очі...
 Так дивні ж дива Божих рук
 В душі пекельній не збудили
 Ні думки нової, ні сили;
 И що одлучній оглядав,
 Все зневажав, всім гидував.

V.

Крови я сліз своїх підданих
 Не жалувал старий Гудал,
 И дім високий, двір широкий
 Коло Арагви збудував.
 Там на одскалинах що-ранку

Встає величчя тінь од замку,
 И вниз од башти до води
 Рябіють сходи, и туди,
 В чадру сховавши свою вроду,
 Тамара сходить по воду.

VI.

Бувало мовчки сумний дім
 З гори дивився на долини,
 Тепер велика учта в нім...
 Бреньчать цимбали, ллються вина:
 В Тамари сватаня. Гудал
 Усю родину покликав.
 На кривлі, вкритій килимами,
 Сидить Тамара молода,
 Немов та квітка між квітками;
 Кругом дівчага — спів, сміх,
 И час за часом між потіх
 Спливає. Сонечко сіда'.
 Дівчата плещуть. Молода
 Схопила бубон я рукою
 Вертить ёго над головою,

Сама ж то разом поплине,
 То мов закохана стане,
 Гарячими очима гляне,
 Живою брівкою моргне;
 То вигнеться, мов тая лізка,
 То знов, як човник по ставку,
 Сквозне по мягкім килимку
 Ї манесенькая ніжка.
 А усміхнеться — то й не знає,
 До чого сміх той прирівняє:
 Воно б сказати, из-за хмари
 Виходить місяць молодий
 И розливає свої чари
 На хибку воду... так куди
 Его ривняти до Тамари!

VII.

Клянусь я промінем зорі,
Сиянем Сходу и Заходу —
Ані єдиний из царів
Таких очей та милих брів
Не цілував іще из роду;
Та и гаремний водоплив
Своею милою росою
Ні разу душною порою

Такого стану не кропив;
Ані чия рука земная
Кругом високого чола
Коси такої не плела...
Та що й казати? У цілім краю,
Клянусь, як світ позбувся раю —
Краса така що не цвіла!

VIII.

Остатній раз вона гуляла
У батька рідного Гудала
И веселилась, як свої;
А завтра, завтра... що за доля!
Чужая хата и неволя,
И незнаємая осмя!
И думки різні, як хмари,
Міняли личенько Тамари.

За те у неї кожний рух
Таким був простим, любим, милим,
Таким живим та повним сили,
Що най и сам нечистий дух
Лігалоци на нюю гляне:
И тому в серці тьмяно стане...
Він давних братій спомине
И одвернеться — и зітхне...

IX.

И дух поглянув... По хвилині
З ёго сердешнієї пустині
Знялися дивні голоси.
Темряві хмари поцезали
И ясні зорі заблищали
Добра, кохання та краси.
И довго дух зорив очами,
Не навтішався дивом тим;
Немов ті зорі за зорями,
Слувались думи перед ним —
Все думи давні, думи нудні...
И не злітає дух заблудній,

Немов приковапий стоїть.
А серце стогне, замирає,
И мовою невинних літ
До него знову промовляє;
И став лукавий, и не знає,
На ві-що б думку навернуть?
Себе самого омануть? —
Та слів не має оманути;
І покинуть, позабуть? —
Не дав Бог сили позабутя;
Та хоч би Бог ёму й давав,
Так він тепер би не прийняв!

X.

А молодий іще до дня
Сідає карого коня,
До молодої поспішас,
И до вечірнієї зорі
На сіножаті берега
Ріки Арагви прибувас.
За ним верблюдів довгий ряд —
Під багатенними дарами
На-силу плутають погами,
Та брязкоталами бряжчать.

И славний дідич Сінодала
Перед веде як ватажок.
Пристав, мов литий, поясок;
Пістолів, шаблі и кинджалу
Оправа золотом блищить;
Ружє з нарізками стярчить,
И вітер грає рукавами
Его нового жупана;
Жупан увесь у гадунах,
Сідло гаптоване квітками,

Уздечка в китицях, а кінь,
Кругом заініений як змії,
Син вільний, жвавий Карабаху,
Хроше и коситься од страху.
Трудна дорога надійшла:

На право річка скаженіє,
На ліво — прикрая скала...
Проміня гаснуть, вечоріє;
Густий туман ветасє з води —
Став поганяти молодий.

XI.

Аж от, на самім роздорожі
Мала каплиця; з давних літ
Плющем повитая стоїть;
И в ній лежить угодник божий;
Так з того ж часу — все одно
Куди хрещений не спішиться,
До ворогів чи до гостей,
А до угодника костей
Усе заходять помолиться.
И та молитва всіх спасала
Од бузувірського кинджала.
Молилися батьки й діди
И вся родина молодого;
Так самовірний молодий,
По наущеню духа злого,

Не зупинився край святого.
Він до кохапої хапався
И в мислях з нею цідувався,
Та и забувся помолиться.
Аж от, на право, з-за гори,
Мелькнув один, ось два и три,
А далі й бахнула рушниця.
Підвівся князь на стремєнах,
Коня ударив острогами,
Поправив шанку и як птах
Вперед полинув між горами.
А се — знов бахнуло в горах...
Розлягся стогои по долині...
Не довго билися Грузини —
Кінчили справу на ножах.

XII.

Кінчилась справа — и до куні
Верблюди зблилися, стоять
И сумно дивляться на труни.
А вже над трунами креслять
Свої круги голодні птахи...
Не поховають їх монахи
Під плитами в монастирі.
И рідні сестри й матері

До них не прийдуть помолиться;
За те на праведних кістках
Колись стояти-ме каплиця,
И плющ зеленій по боках
Мов сіткою її обкляне,
И перехожий по горах
Нераз помолиться й спочине.

XIII.

А карий пташкою летить,
Бряжчать опущені вудила,
Мотається густая грива,
И сивий порох з-під копця
Високими стовпами ветсє,
И кров и піна на кони;
А в золотому стремєни,

На гриву схилений, трясеться
Убитий лицар. Кров не ллеться,
Вона застигла як смола
На кінській гриві. Кінь из бою
Поне було єго стрілою,
Так куля ж вірною метою
Его и в темряні знайшла.

(Дальше буде.)

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

V.

(Далше.)

В ту саму годину, як Рися вела з братом сю розмову, в хату війшов Віренко. Перед Віренком ніхто з Жуків ні в чім не таївся и Віренко давно знав про кохане Риси.

— „Ех! годі Вам, Орино Йвановно, нудиться,“ говорив Віренко. „Нудьгою нічого не поможете.“

— „Що ж діяти,“ питала Рися, „коли нудьга не кидає мене?“

— „Так ви її покиньте!“

— „Рада б душа в рай, так гріхи не пускають.“

— „Які там у вас гріхи! ви гаразд и согрішите не вмієте,“ шутковав Віренко. „Ви от — розберіть гарненько: чом Джур не іде и не пише? Або вмер, або забув, або ніколи: коли вмер — вічна ёму пам'ять! коли забув — значить пам'ять у ёго коротка, не стоїть и він ні спомину, ні жалю; а коли ніколи, ну, тривайте, колись буде вольнійш...“

— „Ви жартуєте, а мені не до жартів.“

— „Їй богу, не жартую! Вам просто скучно в Жуківці, діла у вас нема ні якого, ось возьміться за діло.“

— „За яке?“

— „Хиба мало діла! Братчик ваш завів кассу, а ви заведіть школу... Не хочете сего, вивчіться акушерству або медицині. И посудіть самі, яку велику користь ви принесете нашій околиці. Я чув нераз ваші бажання помагати народові, от и помагайте; помагайте ёму не в городі, а в селі: наша сила в селі, та в землі... А що вам Джур! забудьте ёго!.. знаючи ваш розвій, ваш погляд, я ніколи б не радив вам стать з Джуром у парі.“

— „А що, а що, Рисю?! хиба не те саме я тобі казав?“ заторохтів Семен.

— „Постій, постій!.. чом же б ви не радили мені?“ спитала Рися у Віренка.

— „А тому, що, вийшовши за Джура, ви переїдете жить в город, про Куличан тогді й байдуже... тогді з вас користи селянам ні якої...“

— „Чудно! хіба, живучи в городі, не можна працювати на користь селянам?“ перебила Рися.

— „Можна! та зверніть увагу на те, що праця городян — більш праця теоритична. Теоретиків у нас — хоч греблю гати, а практиків нема... через се й виходить, що говорять у нас багато, а роблять мало. Цур ёму, тому городові! в городах есть и без нас кому працювать, працюймо в селі!.. Кажу ж вам, наша сила, наше спасене в селі, та в землі... Чи так, Семене Іванович?“

— „З городів идуть на села провідаторі цивілізації, без городян села б запліснівіли,“ одповів Жук.

— „Гай, гай!“ всміхнувся Віренко. „А чи багато ж тих міссіонерів у нас; де ті плоди, котрі вирости на селах з кореня городянської цивілізації? в чім polegшало нашому селянинові? — Яким він був темним літ 200 назад, такий й тепер! Скажете може, що цивілізация визволила ёго з крѣпацтва; а хіба не цивілізация запропастила ёго? хіба, давши особисту волю крѣпакам, „цивілізация“ не наділа на всіх селян ярма економічного рабства? хіба „цивілізация“ земства не скоує більше й більше своїми податками наших селян? А все з городів иде таке добро... и все именем цивілізації...“

— „Е, ні! ні!“ перебив Жук; „тут виновата не городянська цивілізация, а та фалшива дорога, котрою йшла цивілізация... стоїть тільки звернуть на пряму дорогу.“

— „Так, але хто ж зверне? певно, що не ті цивілізатори и ватажки, що посідали в городах... Треба пильновать, щоб селяне самі звернули на путь цивілізації, треба, щоб городянські цивілізатори покинули теоретичну роботу в городах, та взялись за роботу в селах, та повели цивілізацию „з низу в гору“. Всяка рослина иде в гору з землі... Дайте селянам землю, у іх буде хліб; уменьшіть налоги — у селян будуть гроші, не буде жидівської лихви; дайте учителів — вони самі заведуть школи... от що! землі й землі, світу и світу дайте селянам!“

— „От тільки заговорили про землю, зараз и являються земці,“ заговорив Жук, дидлячись в вікно. „Хмара приїхав.“

— „Хмара з-проста не приїде..., але я не хочу й бачить ёго,“ сказала Рися и пішла в свою кімнату.

Хмара справді не з-проста приїхав. Полебезивши де-що з Семеном и з Віренком, Хмара сказав:

— „Я отсе до вас, Семене Іванович! будьте ласкаві допоможіть мені... вибився з грошей, зарадьте мене з касси вашої.“

— „Не можна,“ одповів Жук; „ви не товариш по кассі.“

— „А хйба з касси дають позичку тільки товаришам?“ питає Хмара.

— „Тільки!“

— „Так щож! коли так, то й я пристану в товариші, запишіть и мене.“

— „Добре, тільки ж ви знаєте мабуть, що тепер у нас вже сто товаришів и ми нових приймаємо по вибору; а вибирає не сама адміністрация, а все товариство.“

— „Що ж! певно, що мене виберуть... я ж не аби-хто, а таки й чиновник и член земскої управи и не аби-який хазяїн...“

— „Запевно, що виберуть,“ сказав Жук. „От на тім тижні в суботу збирати-меться товариство, я заявлю про вас.“

— „Отсе й добре; бо в суботу и я буду в Куликах з посередником.“

— „Чого?“

— „Та хйба ви не чули, яку мороку накинulo нам земство з Губернії?“

— „Не чув! кажіть, будьте ласкаві!“

— „Просто чудеса! вселять нам, щоб ми підмовляли селянські громади заводити школи. Яка громада постановить приговор, що дасть будівлю на школу и учителеві, и давати-ме сторожа, топливо и провізію учителеві, так повітове земство по-полом з Губерским давати-муть учителів и платити-муть учителям... Ну, тепер самі осудіть: чи се таки до ладу? раз, що наше повітове земство и так вже тратить на народні школи тисячу сто карб. — а се не шутка! а друге, де таки видано, щоб мужики самі стали здохочуваться до вчення? та й на що воно ім, хйба треба вмить читать и писать на те, щоб орать землю? Повидумують отам у Чернігові невідь що, а ти тут їди та валандайся з мужвою...“

Віренко став барабанить пучками по столу, а Жук сказав:

— „Я не згоджуюсь з вами! школи дуже потрібні нашим селянам и земство се добре видумало, тільки треба намовити селян.“

— „Ото-то й воно: „підмовить...“ Легко сказати!.. так то й підмовиш мужика! От коли б в шинок, він би з-разу послухав,

а до школи ледве... Та й що за підмовлюване мужика! просто звеліть тай годі! Святе діло було у нас, як служив я окружним начальником: гукнеш було, прикажеш — усе, що хоч, як з землі виросте.“

— „Чи пробували ж ви вже підмовлять яку громаду?“ спитав Віренко.

— „Пробували! іздив сам предсідатель у Хмелівку, цілісенький день бився в громадою, нічого не вийшло. Як зтялись, одно твердять: не треба нам школи, тай годі!“

— „Чудно щось!“ промовив Віренко.

— „Нічого не чудно!“ одповів Хмара. „Мужик, кажуть, ворона, а хитрійший чорта: вони добре знають, що школа їм хліба не дасть, а платить на школу треба... Отже в Батурині була казенна школа, тепер нема: покіль були окружні начальники та приказували старшинам заганять діти в школи, потіль и школи були: нестало окружних — и школи опустіли, ніхто не посилає дітей...“

— „На те єсть свої причини,“ сказав Жук.

— „Які?“ спитав Хмара.

— „Раз ті, що приневолювали дітей учитися, а друге, що в школах погапо вчили и били.“

— „А ви б то гадаєте, що можна не приневолювать?.. можна вивчить по бивши? Гай! гай! се ви так говорите, що не знаєте зовсім мужика... Вже ж ми й не мужики, а хіба нас не драли, як вчили? хіба даром кажуть люде, що за битого двох небитих дають?“

Віренко одвернувся и вийшов у другу кімнату; Жуку гидко було ~~сидіти~~ сидіти з Хмарою, він перевів розмову на що инче.

— „Пора б нам, Семене Иванович, розквитоваться за отой клинок — знаєте? що торік ще я говорив вам... а то от-от наїдуть межовать.“

— „Не за мною діло стало: давайте, спитаймо старих людей, виберім третчиків, нехай розсудять.“

— „Що ж судить — коли земля моя!“

— „Ви кажете, що ваша, а я кажу, що моя: от и нехай люде розсудять, хто прав, хто виноват.“

— „Слушайте, Семене Иванович!“ залебезив Хмара, беручи Жука за обидві руки; „що вам стоїть той клинок: двісті квадратних сажнів землі, та 17 дубків... Се для вас — тьфу, а для мене, чоловіка бідного, се велике діло, тай межа не буде зіпсована у мене. Уступіть ви мені той клинок!“

— „Як же я вам ёго уступлю, коли він не мій?“

— „А чий же він?“

— „Ви кажете, що ваш.“

— „А ви — що ваш.“

— „Еге! значить: ні ви мені, ні я вам не можемо уступать; треба, щоб нас люде або суд розвів.“

— „Отсе нехай Господь криє! з роду не сподівався, щоб довелось з вами судиться.“

— „Судиться не сором,“ сказав Жук.

Довго ще Хмара лебезовав, заходив він коло Жука и саяк и так — нічого не вдіяв; Жук стояв на своєму: „нехай люде або суд розведуть нас!“ З тим Хмара и поїхав, обіцюючись скоро навідається до Жука.

Того ж дня в вечері зібрались у Жучихи воєнні. Сопун зайшов у кабінет до Жука и став роздивляти на стінах портрети.

— „Се хто такий?“ спитав Сопун, показуючи на одну фотографію.

— „Мій знаёмий, разом були на університеті; та, здається, ви стрічали ёго и у нас в домі — лікар Джур.“

— „Ба! тепер нагадую!.. так, так! бачив я ёго у вас. Чи ви знаєте, де він тепер?“

— „Хто ёго зна! давно вже не пише до мене... він був за кордоном; може доси вернув в Россию.“

— „Ні, й доси за кордоном.“

Жук схопився и причинив двері.

— „Ви як про се знаєте?“ спитав він Сопуна.

— „Моя знаёма писала... писала, правда, давно, ще з початку осени... Джур у неї лікарем, у неї й живе, десь на Рені; писала я в яким городі, та забув.“

Жук посилювався затаїть свою цікавість и замовк, думаючи розпитать у Сопуна подробицю другим часом. — Але Сопун прийнявся сам широко вести розповідь про Лаврову, про її красу, про її розвій, и виходила з ёго розповіді Лаврова чиясь таким високим, що, як кажуть, ні пером написати ні в казці розказати.

VI.

На другий день Жук не витерпів и побіг до Сопуна на розвідки про Джура. Ті вісти, котрі він одібрав про Джура, особливо ж про Лаврову, зачевнили ёго, що Рися вилетіла з Джурової голови. „Як же тепер зробіть,“ думав Жук, вернувшись до дому, „чи просто з одного разу все розказати Рисі, чи трохи-

по-троху підготує її?“ Їму здавалось, що краще кінчать в один раз; але прийшла думка, що треба спершу порадитися з старою и з дружиною.

— „Боязко, сиу, говорить з-разу,“ радила стара Жучиха.

— „Чого боязко?“

— „Щоб не було так, як з Сонею... цур ёму! Мене накаряв міх, так я й торби боюсь... лучше, синку, повагом!“

— „А ти, Соню, як думаєш?“ спитав Семен.

— „По моёму, не слід тягти; одклад не йде в лад; Рися й сама трохи не завірена, що Джур забув про неї.“

— „Ну, як знаєте діти... та тільки коли б воно знов не виїгло чого!.. крий Боже!.. Заступи нас, свята Варваро!“ И Жучиха набожно перехрестилась и глянула на образ.

Отже того дня якось и сам Жук не рішився заговорить з Рисею, наче ёму жаль її було, паче жаль було розвіять ту мрію, в котрій ходила Рися, и котра справді — давно розвітрилась.

Другого дня в вечері, сидячи за чаєм, Жук завів річ про Джура; силкуючись, щоб бесіда йшла весело, він згадував часи свого студентства. згадував усе, що знав смішного про Джура. Рися мовчки перегортувала листки якоїсь нової книжки, а Жучиха не спускала з Риси очей: вона запримітила, що Рися ніби прикусує губи, ніби їй немилла Семенова розмова, — и стара не помилилась.

— „Годі, Семене, шутковать!“ озвалась Рися. „Мені здається, що тебе кортить сказати щось нове про Джура; ну и говорив би швидче, просто, без обиняків... так?“

Семен не видержав строгого погляду Риси, засоромився и мовчав.

— „Ну, що ж мовчиш?“ допитувала Рися, „говори!..“

— „Коли говорить, так слухай!“ И Семен прийняв розказувати, що взнав од Сопуна про Джура. Рися сиділа мовчки, підперши голову обома руками и поставивши лікті на стіл. Вона сціпила зуби и дивилась на верх стіни, паче перед її очима не стояла та стіна и не закривала далекого безкраёго краёзору.

Жук ходив по кімнаті. Стара плела чулок, Соня щось шила, самовар потух, у хаті було тихо наче в усі, тільки рівні ступні Жука тревожили ту могильну тишу... Усі мовчали, кожен чув себе в якомусь незвичайнім стані.

Так мицуна ціла година, ніхто не починав розмови, наче в кожного приріс язик до піднебіна.

— „Чи так — то й так,“ озвалась Рися, встала, попрощалась и пішла до себе в кімнату.

— „Чи я ёго любила, чи тільки на хвилю закохалась у ёго?“ питала сама себе Рися, сівши біля столу. „Ні!.. я не любила ёго!.. ёго любить не можна... він чоловік без серця... А він?.. він... чи не насміхався він з моєї молодости?.. чи було в ёго хоч капелиночки кохання до мене?“ Рися стала згадувать знов усе те минуше, що було в те літо, як Джур гостёвав у їх. Думки її так наперлись в один бік, що вона в кожнім слові Джура бачила насмішку... О, Боже ж мій!“ скрикнула вона; „яка ж я була дурна, не розумна!.. Ні!.. так робить не можна!.. я повинна покарати ёго... я покараю ёго — не за те, що він закохався в другу, а за те, що він сміявся з мене...“ Рися схопила папір и перо и стала щось писать; але слова не йшли, рука тряслась, вона швирнула перо, порвала на шматки папір и стала швидко ходити по кімнаті.

— „Ні!.. нема сили... дух захватуює!.. та й що писать и куди писать?..“ Вона напилась води... Двері тихенько рипнули и вийшла Жучиха.

— „Ти не спиш доню?“

Рися здивовалась. „Чого се ви, матусю, прийшли?“

— „Провідать тебе, чи здорова ти?“

— „Здорова, ненечко! не турбуйтеся, идіть спать!“

— „Ти дуже бліда, Рисю! а очи як горять!.. я трошки посижу у тебе.“

— „Посидьте.“

— „Що ж, Рисю, ти думаєш робить?“ спитала Жучиха трохи згодя.

— „Ще й сама не знаю, мамо! Знаю добре тільки одно: що, коли правда усе те, що я чула од Сені, так коли б Джур яким чудом переродився, став таким, яким би я хотіла ёго бачить; коли б запрявся, що любить мене, що не жити-ме без мене; коли б я завірилась, що справді без мене він не може жити: то й тогді б я не обернулась до ёго... Честні люди так не роблять, як він: коли він вже не любить мене — я за се не ремствую, але чом він просто не написав мені про се, а замовк? значить він не любив мене, він тільки сміявся... Ідіть, мамо, спать! не безпокойтесь про мене, я спокійна.“

Жучиха журливо глянула на дочку, зітхнула, перехрестила її, поцілівала и пішла.

Рися лягла спать. Не спалось їй; над нею нависла хмара не нудьги, а жалю; їй все таки верзлось одно: що Джур сміявся

над нею. В серце до неї стала пробиватися пімста. „Я вимешу ёму... я посміюсь над ним ще гірше, ніж він з мене... Я ёго знайду... знайду під землею... Я стану перед ним як манія, не дам ёму супокою ні на годину; скажу: „от се тобі плата за твоє коханє...“ Потім... потім...“ Вона й сама не знала, що „потім“. Незвичайне чувство злости давило її; її кидало то в жар, то в холод. К світу чувство трохи вгамовалось и Рися заснула.

— „Матусю!“ говорила другого дня Рися матери; „я через тиждень поїду.“

— „Куди?“ спитала з дивовижєю стара.

— „За кордон.“

— „Що ти, Рися! чого ти поїдеш?“

— „Чого?... поїду вчиться... а може — може й Джура знайду де...“

Жучиха ще більш здивовалась: учора Рися одрікалась од Джура, а сегодня говорить, що поїде шукать ёго!..

— „На що він тобі здався? — ти ж учора говорила...“

— „Говорила, що не обернусь до ёго. — Так, але я не на те й шукати-му ёго... я знайду ёго, щоб посміятися над ним...“

— „Цур ёму, серденько! викинь ёго з голови, забудь про ёго! — Чому ти там учити-мешся?“

— „Медицині буду вчиться... поїду в Цюрих, вивчусь и вернусь до вас в Жуківку...“

— „Мій вік... Рися! сама знаєш: день до вечера... заїдеш, я вже й не побачу тебе.“ Жучиха стала плакати. Слєзи матери тревожили Рися, вона принялась заспокоювать її.

Семен и Соня хоч и здивовались на бажанє Риси, але не одговорювали її їхать в Цюрих. Про Джура Жук не безпечився, він запевно думав, що Рися й сама сказала, що не бігати-ме по Европі, шукаючи Джура, а буде силковаться розізнать, де він, и взнавши запевно про се, явиться перед ёго, „щоб помстити, щоб посміятися з ёго“.

VII.

Зібралось товариство позичкової каси. Обсудивши належачі справи, Жук заявив, що Хмара просить, щоб ёго прийняли в товариші.

— „На що нам Хмара? у нас досить товаришів и без ёго,“ обізвався хтось з громади.

— „Не треба, не треба ёго! він пан и до того ще баламут; цур ёго!“ говорили в другім кінці хати.

— „Тривайте, люде добрі! так не можна!“ заговорив голова, „треба на шарі кинуть.“

— „Що там ще на шарі! Не треба ёго, одно слово: не треба, тай годі!“ гупоріли товариші.

— „Треба по закону,“ озвався Жук.

Довгенько стояла спірка, чи приймать Хмару в товариство, чи ні? в кінець кинули шарами: голова почав считать шарі и — ні одного на право!..

— „А що? а що?! хіба не правду говорили, що не варт було й часу тратить?! Казали просто: не треба; нічого було й на шарі!“

Тим часом у другім кінці села зібралась куликівска громада радиться про школу. Мусів приїхать мировий посередник и Хмара. Як ось привернули и ті громадяне, котрі були на зборі в товаристві каси. Стали говорить, як Хмару не прийняли в товариство: піднявся сміх, регіт, глузи. Шуткам не було кінця. Кожен силковався вставити своє слово, щоб посміявся з Хмари.

— „Добре, добре братці зробили, що не прийняли ёго... И так иноді буває тьмяно, а то ще як наверне Хмара, так певно, що й серед зими йти-ме дощ... ха-ха-ха!..“

— „Бач, куди хотів запустити свої лапи... ласий до чужого добра... Ні!.. дзусь!..“

— „Годі вам зуби скалить!“ гукнув старий дід на молодіж. „Підняли голос, наче в шинку... тривайте, от прибіжить Хмара, так тогді притихнете з-разу; з-разу хвості підберете... знаєм вас!“

— „Куди ж пак! як раз отсе так и злякаємось!.. єсть чоґо! не бачили Хмари!.. ха-ха!“

Почувся дзвінок... показався трояном тарантас; з него виліз спершу Хмара, а за ним вивалився товстий наче жлукто, виголений наче Німець, мировий посередник Гуж. Громада замовкла, звичайно зняли шапки и поклонились.

— „Чи вся громада?“ спитав Хмара.

— „Мабуть уся, а може хто й зістався на припенку кашу їсти,“ одповів хтось з громадян.

— „Ти не шуткий, собачий сину! Я не шутковать приїхав з вами!“ гукнув Гуж.

— „Та які ж тут шутки... ми не шуткуємо.“

— „Начальство веліло школу завести у вас: чи потрібна вона вам, чи ні?“ спитав посередник громаду.

— „Воля начальства! коли треба, нехай заводить, а про нас байдуже,“ обізвався старий Косаренко.

— „Греба, щоб ви дали хату на школу.“

— „Де ж ми візьмемо її? у нас зайвої хати нема.“

— „Вноудуйте!“

— „Ні з чого и нікому; у нас майстрів нема... та й спроміжності — Бог дасть!“

— „Так як же?“ питає Гуж.

— „Хто ёго знає як — я не знаю як!... нехай громада говорить. — Громадяне! говоріть!“ обізвався Косаренко.

— „Говоріть, діду, ви, а ми за вами!“

— „Хиба мені в тій школі вчиться?.. про мене — байдуже, мені її не треба! А коли начальство хоче, так се ёго воля, нехай заводить, нехай буде... ёго воля!“

— „Дурні ви! ось слухайте, що я скажу.“ И Гуж прийнявся розповідать, яка користь буде з школи. Громада слухала и мовчала.

„Ну, що ж! зрозуміли?“ питає Гуж.

— „Та, поздоров Боже вас! зрозуміли усе добре: виходить велика користь: дай хату на школу, дай хату учителеві, дай харчі, заплати сторожу, дай топливо, усе дай, та дай.“

— „За те діти ваші вчити-муться,“ вмішався Хмара.

— „А чому вони вчити-муться там?“

— „Читать, писать, апостола читать в церкві.“

— „Овва, велика користь! апостола у нас и дячок добре читає, а хто хоче — той и в священника вивчиться читать апостола; та й що нам з того апостола... коли усі будемо читать, так нікому буде й слухать...“

— „Чого ж би ти хотів?“

— „Е! чого б я хотів? я б хотів, щоб навчали хлопця чоботи шить, сокиру настадить, оскард загартовать, душню зробити — от, що б я хотів! А то апостола читать.. у дяка хліб одбивать... такої школи нам не треба...“

— „Не треба... не треба!“ гукнула разом громада. „Он у Бучівцях — покіль не було школи, люде були сяк-так, а як завели школу та навчились читать апостола, зовсім люде подурійшали.“

— „Що з дурними говорить? приказать ім, тай годі!“ сказав Хмара.

— „Не можна приказувать, треба пересвідчить,“ одповів Гуж и послав до попа, зовучи щоб прийшов „убіждать“ громаду. Прий-

шов піп; почав текстами доводити користь школи. Громадяне мовчки ковряли щіпками землю.

— „Дякуємо начальству за його ласку, що не забуває про нас; але коли нам потрібна буде школа, так ми її й самі заведемо без начальства,“ сказав Косаренко.

— „Як, як?“ перебив його Гуж. „Без начальства, так се ти против начальства! се ти бунтуєш! Я тебе за се в тюрму, стара собако!“

— „Як же я бунтую?“

— „Мовчи!“ крикнув Гуж. — Косаренко подався назад, насунув шапку и поплентався до дому. З його проводу стали и другі розходитися.

— „Се справдешний бунт!“ підбивав Гужа Хмара. „Гляньте! усі розійшлись: як вони сміли розходитися?“

Довго ще бились Гуж и Хмара и поїхали назад з нічим; громада не дала приговора на школу.

— „Се все так Жук строїть,“ сказав ідучи Хмара Гужові.

— „Чи правда?“

— „Побий мене святий хрест, коли брешу! се все він на пакость земству и начальству... бунтує народ... звістно, він недовіроч: в Бога не вірує, начальства не признає... нігіліст.“

— „Еге! ге!.. так он воно що! Ну коли так, то се річ друга; треба йому втерти носа, треба його підборкати.“

— „А чи знаєте ще те, що Жука до всього підстроює отой Віренко?“

— „Се той Сибирець, що недавно вернули його з Сибіри?“

— „Еге!“

— „Цитьте ж — се не переливки! Тут діло не просте: то-то я бачу, що Куличане піднімаються на диби... аж бач, воно що!.. Не даром же вони против апостолів таке несли... бач, каже, з апостолів нема користі: нам треба шевців та ковалів, а не апостолів... бач! Тривайте ж!.. так воно не буде! Отакі то греблі рвуть... Поганяй ти, диявол! швидче!“ гукав Гуж на погонича.

(Дальше буде.)

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскій.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Мстислав Удатний.

(*Дальше.*)

Уся Суздальска земля узброїлась ; из сіл пігнали на війну ратаїв. До Суздальців пристали Муромці, Городчане и Бродники (сим останним именем звались шайки східних степів). „Сня ишов на отця, брат на брата, невольники на панів,“ говорить літописець, указуючи на се, що в суздальскім війську були Новоторжці а навіть Новгородці ; з Новгородцями против Суздальскої землі йшли Ростовці з своїм князем.

Зібране суздальске військо розложилось над рікою Гзою ; Мстислав з Новгородцями и Володимир ис Псковичами стали коло Юрева, а Константин з Ростовцями став над рікою Липицею. Мстислав післав сотского Ларіона до Юрія :

„Кланяємо ся тобі, від тебе не маємо кривди. Кривда нам від Ярослава.“

Князь Юрій відповів : „Ми з братом Ярославом оден чоловік.“

Тоді Мстислав післав того-ж Ларіона до Ярослава з таким словом : „Визволи мужів моїх Новгородців и Новоторжців, верни волости, що-сь заяв, Волок віддай ; помори ся з нами и цілуй хрест, а крови проливати не будемо.“

Ярослав одповів : „Миру не хочемо ; мужі ваші у мене ; з далека ви прийшли, а вийшли, як риби на сухо.“

Почули від Ларіона сю річ Новгородці, и Мстислав знов післав сказати князям : „Брати Юрію и Ярославе ! Ми прийшли не кров проливати ; не дай Боже дійти до сєго ; ми прийшли розправитись між собою ; ми одного племени : даймо старшинство Константинови и посадім єго у Володимирі, а вам уся Суздальска земля !“

„Скажи братам нашим Мстиславови и Володимирови,“ відповіли Ярослав и Юрій : „прийти ви прийшли, але куди думаєте

уйти? А братови Константину скажи: Переможи нас: твоя буде вся земля!“

Певні себе суздальські князі завчасно хвалились майбутньою перемогою і справили у себе в шатрі бенкет з боярами. Деяких из старих бояр смутило то, що на стороні противників була правда, освячена старими звичаями. Один з них, Творимир, звернув ся до князів з такою річю:

„Князі Юрию и Ярославе! Менші братя у вашій воли; та по мой гадці лучше б вам помиритись и дати старшинство Константинови! Не дивіть, що їх менше, як наших; князі Ростиславового племени мудрі, рішущі и хоробрі, и мужі їх Новгородці и Смольняне відважні в бою: а про Мстислава Мстиславича самі знаєте, що хоробрість дана йому більш усіх; подумайте, панове!“

Молодим князям не сподобалась така річ. За то інші бояре, молодші, лестились їм и говорили так: „Князі Юрию и Ярославе! Ніколи того не бувало, ні за отців ваших, ні за дідів, ні за прадітів, щоби хто з війском ввійшов у сильну Суздальську землю и вийшов з неї ціло; та хочби вся руска земля пішла на нас: и Галицка, и Київська, и Смоленська, и Чернігівська, и Новгородська, и Рязанська, то й тогді нічого з нами не вдіють; а що ті полки — там ми їх сідлами закидаємо!“

Такі слова припали до вподоби князям. Вони скликали бояр и начальних людей и сказали їм таку річ:

„Сам товар прийшов в руки: дістануть ся вам коні, броні, одіж; а хто чоловіка возьме живцем, сам буде убитий; хоч у кого и золотом будуть шиті нарамники, и того бий; подвійна буде від нас нагорода! Не лишимо живим нікого. А хто з полку втече та спіймаємо його, того кажемо вішати и розпинати; а хто з князів понаде нам в руки, то вже ми про них тогді потолкуємо.“

Відпустивши людей, князі вернулись у своє шатро и в певній надії на перемогу стали ділити між собою волости побіджених; и сказав Юрій: „Мені, брате Ярославе, Володимирську и Ростовську землю, а тобі Новгород, а Смоленськ братови нашому Святослави, а Київ даймо чернігівским князям, а Галич нам!“ Літописець говорить, що вони навіть писали грамоти в такім зміслі, и сі грамоти після перемоги над ними попали в руки Смольнянам.

Мстислав з Новгородцями, Псковичами и Смольнянами стояв все ще коло Юрева. Він не зовсім довіряв ростовському князеві; хоч загальні види злучили ростовського князя з Новгородцями, то все він таки був один з суздальських князів и коли б брати з ним догодились, то він, здає ся, пішов би разом з ними, як би справа

приняла виключно змісл борби цілої Суздальської землі з Новгородскою.

Вечером по бенкеті у князів Суздальских прибув від них до Мстислава гонець з завізванем виступити до бою над Липицею. Війна виглядала наче поєдинок; вороги сходились до бою на умовлене перед тим місце.

Мстислав и ёго союзники прикликали зараз Константина, потолкували з ним широко и довели до хрестного цілування: він присягнув на те, що не перейде до братів и не зрадить союзників. Вслід за тим посунулись в ночи Новгородці и їх союзники над Липицю.

Суздальські полки також виступили вічу; в стані Константина заграли в труби и воєвники ёго разом крикнули. Тоді, коли вірити новгородському переказови, па Суздальців найшов переполох и самі князі, що так недавно у виобразни ділили між собою волости побіджених, трохи що не повтікали.

Ис світом Новгородці з союзниками були вже на Липици. Ворогів, що визивали їх до бою в то місце, де була рівнина, там не було: вони перейшли через ліс и стали па горі, що звалась Авдова гора. Тоді Новгородці и їх союзники також пішли від ріки Липици в сторону и стали на горі, що звалась Юрева. В низу під нею протікав ручай, званий Тунег, а на другій стороні долини була гора Авдова, де стояли Суздальці. Якийсь час вороги гляділи одні на других при ранішнім сонци и не починали битви. Мстислав усе ще задержав вид, що вийшов до бою тільки з крайної konieczности, що виною всёго упряйство и несправедливість суздальских князів, и що він сам волять супокій як війну. Він ще раз вислав до Юрия трёх мужів з таким словом:

„Помирись, а не помирись ся, то або ви відсіль відступите на рівне місце и ми на вас підемо, або ми відступимо ик Липици, а ви на нас нападайте.“

Юрий відповів:

„Миру не приймаю и не відступлю; ви перейшли через нашу землю, так крім сеї зарослі не перейдете.“

Суздальські князі казали в низу загородити пліт и вбити коли: вони думали, що вороги на них ударять нічу.

Одержавши відповідь од Юрия, Мстислав визвав охотників, удаду молодіж, и пустив їх починати битву. Молодці бились завзято до вечера: тоді був великий вітер и стало дуже холодно. Воєвники Мстислава сёрдилися, що вороги ухляють ся від рішущого бою.

Рано союзники рішили йти під Володимир и стали збератись.

Суздальці замітили в неприятельськім таборі горопашність и нагально стали сходити з гори, думаючи на Новгородців и їх союзників ударити з заду; але Новгородці зараз обернулись на них.

Тут князі розпочали раду. Ростовський князь сказав: „Коли ми підемо мимо них, вони нас займуть з заду, а люди мої не відважні до бою: розійдуться в гори.“

На се відповів Мстислав: „Брати, гора нам не може помогти и гора не побідить нас; гляньте на силу чесного хреста и на правду: підемо до них!“

Розпалені ёго словами союзні князі почали уставляти військо в боевий порядок. З своєї сторони Суздальці, побачивши що противники не йдуть дальше, самі почали уставлятись. Новгородці з Мстиславом и Псковичі ис своїм князем займали середину, на однім краю стояли Смольняне, на другім — Ростовці з Константином. У Константина були славні витязі Олександр Попович ис слугою Торопом и Добриня Різанич, по прізвищу „Золотий Пояс“. Напротив Псковичів став Ярослав ис своїми полками; в ряді з ними були збіглі Новгородці и Новоторжці, з ними стояли Муромці, Городчане и Бродники. Против Мстислава и Новгородців стояла вся Суздальська земля з князем Юриєм, а против Константина и Ростовців ёго молодші брати.

Мстислав, проїзджаючи перед рядами Новгородців, говорив: „Брати! ми війшли в землю сильну: погляньмо на Бога и покріпим ся; не оглядайтесь назад: утечею не уйдеш; забудьмо, брати, жінок, дітей и доми свої: идіть до бою, як кому любо умирати, хто на кони, хто пішо!“

„Ми на конях не хочемо умирати — ми будемо битись пішо, як батьки наші бились над Колокшею!“ сказали Новгородці.

Новгородці скинули з себе верхню одіж, чоботи и босі побігли наперед з криком. За їх прикладом пішли Смольняне, та скинувши чоботи, обвинули собі ноги. Смольнянам проводив Ивор Михайлович; він їхав верхом так, щоб ёго бачили воєвники. За ним слідували князі з дружиною тож на конях. З противної сторони кинулись до бою піші Ярославові люди. Ивор проїздив через зарослі и під ним спотикнув ся кінь; піші Новгородці випередили ёго и счіпались з неприятелем: були в роботі булави и топоры. Підняв ся страшний крик.

Суздальці дали тягу: Новгородці збили з пантелику стяг (знамя) Ярослава. Потім приспів Ивор ис Смольнянами. Дібрались

до другого стяга. Князі з дружинами оставались по заду. Тут Мстислав, побачивши що молодці зайшли дуже далеко и неприятельска сила може їх окружити и знищити, закричав : „не дай Боже, брати, видавати оних добрих людей!“ И він пустив ся наперед крізь свою піхоту ; за ним пішли й інші князі. Настала завзята борба. Юрий и Ярослав тягу дали, лишивши свій табор. Мабуть вчинили се в надії, що противники кинуть ся грабити, а тим часом можна буде вернутись и ударити на них. Та Мстислав закричав : „Брати Новгородці, не кидайтесь на табор, тільки бийте їх ; а то — вони вернуть ся и знищать нас.“ Новгородці послушали и дальше бились завзято, а Смольняне лишили битву и стали грабити табор. Сам Мстислав тричі проїхав крізь неприятельські полки, побиваючи на право и на ліво топором, що був привязаний до його руки шнурком.

Всіх розбито ; багато Суздальців упало під ударами топорів новгородских и смольнянских, багато потонуло в утечи, багато ранених прибігло у Володимир, Переяславль, Юрев и там повмерали. „Така-то була,“ говорить літописець, „слава Юрия и Ярослава ; даремна була їх хвальба : на прах замінились сильні полки їх.“ Сімнайцять знамен Юриевих, тринайцять Ярославових и до сто труб и бубнів дісталось витязям. Шістьдесят людий взято в полон ; убитих ворогів літописець налічив 9203, а в Новгородців и Смольнян убитих було тільки 5 людий : цифри, розуміє ся, баєчні. Неперечно тільки се, що Суздальців розбито на голову.

Сю замітну битву сточено в четвер 21. цвітня 1216 р. Насамперед утік Ярослав ; Юрий слідував за ним : він заїздив три коні, приїхав без сідла на четвертім у Володимир в полудне того-ж дня, босий и тільки в сорочці. В городі лишились тільки попи, черці, жінки и діти, народ не воєвничий. Побачивши своїх, вони втішились : думали, що вертають витязі ; мабуть и перше впевняли їх : „наші переможуть!“ Однак Юрий не вернув витязем ; змішаний їздив він около стін города и кричав : „укріпайте город.“ Тоді замість радощів повстав плач. В-вечер збільшилась тривога, коли з нещасного побоевища стали звератись біглеці : хто раневий а хто нагий и босий. Цілу ніч сходились вони оден за другим.

Рано зібрав князь віче и говорив : „Брати Володимирці, замкнемо ся в город и станем відбиватись.“

„З ким затворимось?“ відповіли йому. „Брати наші полягли, інші взяті в полон, а ті, що прибігли, беззорожні : з ким станемо до бою?“

„Усё то я знаю,“ говорив Юрій. „Прошу тільки: не видавайте мене ні Мстиславови, ні братови мому Константинови! Лучше я сам по своїй воли виїду з города.“ Володимирці обіцяли.

Союзники підступили під город в неділю 29. цвітня, и обіхали ёго до вкола.

В ночі з неділі на понеділок запалив ся княжий двір у Володимирі. Новгородці хотіли взяти город приступом, та Мстислав не пустив їх; на другу ніч знов повстав пожар; Смольняне хотіли йти на приступ, однак їх спинив князь Володимир Рурикович. Не звісно, що було причиною сих пожарів: чи злучай, чи підпалюване в користь облягаючих, або кидане огню через стіну. Та після другого пожару Юрій прислав поклін князям и казав повісти: „Не дійте мені лиха сёгодня; завтра я виїду з города.“ Рано Юрій з двома молодшими братами явив ся у Мстислава и ёго союзників и сказав: „Брати, кланяюсь вам и чолом бю: жите лишть и накорміть хлібом; а брат мій Константин у вашій воли!“ Юрій подав дари князям и вони помирились з ним.

Мстислав дав таке рішене: Константинови взяти Володимир, а Юрію віддати Радилів-Городець.

Без проволоки зладнали чайки й насади. В них сіла дружина князя Юрія; одна чайка дожидала самого князя з ёго жінкою. Юрій помолив ся в останній раз в церкві Богородиці, поклонив ся гробови отця и сказав: Суди, Боже, брата мого Ярослава: він мене довів до сёго!“ З ним відправив ся владика.

У Володимир вїхав Константин. Городяне вийшли ёму на зустріч з хрестами и цілували ёму хрест на вірність. Він щедро обдарував своїх союзників: Новгородців, Псковичів и Смольян.

Упрямий и жорстокий Ярослав з побоевища утікав в Переяславль так скоро, що заїздив чотири коні, а на пятім приїхав у город. В пориві досади приказав він позаковувати всіх Новгородців и Смольян, які тільки були в городі в торгових и инших справах. Новгородців казав він кинути в погреби и тісні кімнати; їх було півтораста людей и багато з них подусилось; пятнайцять Смольян держали в заперті осібно и вони всі остали живі.

Мстислав з союзниками 3. мая підходив під Переяславль. Разом з ним ишов ис своїм полком Константин. Не допустивши їх до Переяслава, Ярослав сам добровільно вийшов и явив ся у брата свого Константина.

Константин взяв ся помирити Мстислава з Ярославом. Ярослав післав щедрі дари князям и Новгородцям. Та Мстислав не пішов у город, не хотів бачити Ярослава, а жадав тільки, щоби

дочка його, жінка Ярославова, приїхала до него, и щоби всіх задержаних Новгородців, що ще були живі, безпроводочно визволено и йому прислано. Жадане витезя сповнено. Надармо потім Ярослав послав до Мстислава з просьбою, щоб відпустив жінку. „Справді мене хрест побив!“ казав він. Мстислав показав ся неприхильним и відїхав з дочкою в Новгород.

Сею побідною війною Мстислав утвердив при Новгороді високе моральне значінє и показав, що не можна безкарно нарушати його права и самостійности; також установив він з Новгородцями угоду в Суздальській землі, як перше вчинив се в Київській з тими-ж Новгородцями. Ні оден князь не здійав того для Новгородців, що здійав для них Мстислав Удатний: та вони, як показує дальша історія, мало користувались його заслугами.

Слідуючого року, лишивши жінку и сина в Новгороді, Мстислав ходив з новгородськими боярами в Київ, відій для приготування будущего походу в Галич, а повернувши з Києва в Новгород взяв під сторожу Станімира з сином. Здає ся, Суздальська партія оживала, и против Мстислава загадувано хитрощі. Мстислав впрочім скоро випустив його. Те-ж саме потім сталося и в Торжку, де посажено сина Мстиславового Василя. Мстислав взяв там під сторожу Борислава Некуришинича, але також простив йому и випустив. Сі злучаї показують, що й Мстислав по всім тім, що вчинив для Новгороду, не міг надїятись довго там бути в згоді з усіми: він мав противників. В тім часі вмер в Торжку син його Василь; тіло його привезли в Новгород и похоронили близько дідівського гробу в св. Софії. Оплакавши сина, удатний князь незабаром після того явив ся на вічі и сказав:

„Кланяюсь св. Софії, гробови отця мого и вам! Хочу погледіти Галича, а вас не забуду. Дай Боже, лягти коло гробу отця мого, у св. Софії!“

Новгородці просили його лишитись з ними. Все дармо. Мстислав відїхав, и на все. Не довелося йому лягти у св. Софії.

(Конець буде.)

КРИТИКА.

Коли ж виясниться?

(За вводом повісті Н. Левіцького „Хмари“.)

И день иде, и ніч иде,
И, голову схиливши в руки,
Давуешся: чому не йде
Апостола правди и науки.

Шевченко.

Торік, трохи що не в кінці вже року, видані у Києві повісті п. И. Левіцького (Нечуя) особною книжкою. Читателі „Правди“ давно вже знаємі з повістями п. Левіцького; бо частки „Хмар“ и коротенькі етюди „Запорожці“ и „Не можна бабі Парасці вдержатись на селі“ печатались в „Правді“. Через се ми й не будемо розказувать самої сути сих повістей. Ми бажаємо розглянути тільки одну повість „Хмари“, та й то не саму повість, а тільки характери деяких героїв „Хмар“. Просимо читателя не сподіватися від нас розгляду „Хмар“ на підвалинах чистої естетики. Сего ми не зробимо, не через те, щоб маловажали естетику — ні! за естетичним розвоєм ми вважаємо великий вплив и на інші сторони громадского жита; але на сей раз ми не ставимо своєю задачою естетичну критику: ми подивимося на героїв „Хмар“ з инчого боку, бажаючи врозуміти, що завело в хмари тих героїв, яким побитом можна б розігнать хмари и коли виясниться на годину в нашому громадскому житті?..

Вірно те, що без естетичного розвою можна огрубіти; але ще вірніше, що самою чистою естетикою не можна розігнать тих темних хмар, котрі повисли над нашою громадою, як в загалі, так особливо над тією часткою громади, котра зветься інтелігентною, котра повинна бути проводаторем в народне жите нових ідей, освіти, політично-національного и економічного розвою, *стоячи на ґрунті моральному*. Важніша річ та, що отсі чорні хмари не розходяться, а більш и більш нависають; більш и більш темніє в нашому житті; серце наше більш и більш ходоне и стине и не обзивається до народних нужд! Хмари деморалізації, хмари вузкого еґоїзму, хмари бюрократизму и поганого індіферентизму — до всего, крім грошей, застилають нам світ науки, світ моральности, світ *громадского* добра! — Хмара космополітизму, маска праці, буцім-то на народню користь, ширяться и ширяться, и виходять недолюдки; виходять не люде з національним розвоєм — а наймити банкірів, у котрих рідний край там, де гроші, де задовольнене еґоїзму. За хмарами такої деморалізації не видно світу! Хмари закрили від нашої громади остатнього часу безконечно тяжку долю, страшенне убожество наших селян! закрили наше загальне духовне убожество, закрили нашу темноту, наші національні рани!.. Громада загалом — наче осліпла!.. але ж в самій правді вона не осліпла, а тільки хмари засліпили її. Прямоване до еґоїстичної матеріальної користи напустило

на очі нашої інтелігенції ту темну воду, котра не дає нам бачити нічого, що стоїть вище матеріально-економічної користі.

З такими обставинами — не час говорити про чисту естетику; але, не цураючись естетики, треба братись за щось інше, за щось міцнійше, за щось таке, що б розігнало хмари нашої деморалізації і вивело нас на путь *національного* и *економічного* розвитку, — розвитком без елізму, розвитком для загальної громадянської користі. Конечно на такий путь нігде и ніколи громада не виходила *уса и разом*, завжди виводять її поодинокі провідаторі. Чи єсть же у нас такі провідаторі, котрі б вели нашу громаду з хмар на ясну, добру годину? Не час тепер говорити про таких поодиноких провідаторів, про те як вони з'являються, як живуть и т. д. Ми на сей раз маємо увагу подивитись тільки на героїв п. Левіцького и пошукать, чи нема між ними таких людей, котрі б вивели нас з хмар, котрі б хочби й тільки показали нам стежку до розігнання хмар; таких людей, котрі б навіть хоч оказали б нам, *коли ж воно вийдеміся?*

I.

Головних діячів в повісті п. Левіцького два: профессор Дашкович и студент Радюк. — Дашкович син сільського священника з Київщини; він являється читателю в перший раз студентом Київської духовної академії. Вийшовши з академії, Дашкович оженився в дочкою темного купця, Сухобруса, Степанидою, в котру закохався ще студентом, и став профессором в академії; „швидко піднявся він між профессорами своїми лекціями по історії філософії. З кожним роком лекції його були луччі й луччі; він не довго був в академії, його скоро попросили профессором в московський університет; але в Москві він скоро скучив до дому и за Києвом и перейшов в київський університет. Дашкович любив науку для науки и закопувався все глибше в книжки. Для своїх університетських лекцій йому треба було дуже добре познакомитись з наукою. Він був цікавий не до однієї філософії, и другі науки звертали на себе його увагу. В його шафах и столах лежали товсті купи паперу, списані його рукою“ (стор. 50, 51, 53, 87).

Вже й тут Дашкович здається нам чудним якимсь чоловіком! Він профессор філософії, він любить науку, значить и йде поруч з нею; на його лиці був розум, мисль и сила“ (стор. 9): але як же сей освічений філософ не розумів, що любов „науки для науки“ нічого не варта! Ще дивнійше для нас становиться, коли згадаємо, що скінчане Дашковичем академії, його профессора в Москві и перші роки профессорства в Київському університеті припадають на той час, коли не тільки в західній Європі, а навіть и в Росії була збуджена мисль *життя громадського*, наука для життя а не для науки... Хіба таки Дашкович не читав сучасних йому філософів Європи? Хіба він не чув про Білінського, Герцена, Грановського?.. чудно! Але, бачте, Дашкович бажав „вгадати ті ідеї, які колись об'являлись в нашому плем'ї (українсько-руському?) и попередити (чого ж так, що попередити?) в великорускім, коли ваші (великорускі) давні царі хотіли збудувати міцне царство, а потім и в нашім українському, а потім ідеї мира славянського... Яка то філосо-

фія засвітить на берегах Москви, Неви, Дунаю, а там може й на берегах Дніпра и Чорного моря“ (стор. 90)... Справді, коли б Дашкович жив з *людьми*, то йому не треба було „вгадувати“ тих ідей; бо вони вже и в *той* час виявились! и з тогочасової професури хіба Дашкович та свояк його Воздвиженский не примічали виявлення и панованя, в невеличкій часті рускої інтелігенції, ідеї волі и освіти, визволення крєпаків, вольної пресси, економічного розвою и т. д. — Автор наче й сам запримітив ою помилку, и паче бажаючи зглядити її додає, що „під впливом московської славянофільської школи Дашкович почав приступати до свого народа, до своєї національності аж надто оддалеки. Его філософска думка виїхала з Москви и потім поплила не прямо в Україну, а обігнула її, простуючи через Прагу, через Варшаву, через Білгород, а потім до України. Дашковичова філософія дуже широко хотіла розпустити свої крила, щоб обхопити всю славянщину, а послі він и сам не стуся, як він поминув Україну“ (ст. 239). Нам здається, що він поминув Україну зовсім натурально, через те що ступав дуже широко! Хіба и в наш час мало таких українських радикалів, котрі „минають“ свій край, свій народ через те, що біжать дуже далеко, ступають дуже широко! и те, що вичитають з книжок, силкуються зараз ввести в народне житє, не звертаючи уваги на народній склад и розвій... Запевне коли б Дашкович більш звертав думки на те, що було *біля нього и кругом нього*, він би любив науку не тільки для науки; коли б він перш ніж вгадувати, яка філософія засвітить на Дунаю, подивився, який „світ“ овітить на Дніпрі, він би „не минув України“.

Чим більш ми знаємимось з Дашковичем, тим більш бачимо, що п. Левіцкий не справився з ним: так багацько у Дашковича противорічя и з собою и з тим, що діялось між живими людьми.

Ось слухайте: Минувши Україну и розпустивши широко на всю славянщину крила своєї філософії, Дашкович не забув, що у нього дочка на зрості, що вона невіста, и завів що тижня вечери для своєї молодой дочки, закликаючи на вечери молодих студентів, а з ними Болгар и Сербів (ст. 239). Пошав на сі вечери и Українець, студент Радюк, и от коли зайшла між Радюком и Дашковичем розмова про український народ, українску національність, народню літературу и народній язык, так „обидва вони ніби знайшли Америку, и не могли натшитись тією новиною“ (ст. 244). Нехай би ся розмова була новиною для Радюка, але для Дашковича, котрий замірявся вгадувати, які ідеї опанують Україну, розмова про українску національність и літературу не повинні б бути *новиною*! — Не повинні! але були, через те що у Дашковича не було жадного національного розвою, и не диво, що він скоро „зовоім звернув на инчу дорогу, почав забувати свій народ“, котрого, додав и од себе, він и не знав, „свою літературу“, котру ще менше знав ніж народ свій, „и чогось вчепився до чистої науки та до Славян, неначе в їх було все щастє України, все щастє українского народу“ (стор. 267).

На наш погляд Дашкович ніколи й не звертав з цієї дороги, и нічого було чіплятися йому „до чистої науки“, коли він увесь вік усе покидав її и „любив науку для науки“. Ще раз кажемо, що не один Дашкович, а всі „учені“, люблячі „науку для науки“, „учені“, не ма-

ючі національного ґрунту в своїм розвою, нічого красчого й не заподіють, як замізуть у ті хмари славянщини, або й космополітизму, у які забрався Дашкович. И дивоватись тут нічого! космополітизм — коли не зовсім мрія, утопія, так він пристав тільки творам великих ґеніїв, а не кожному рядовому чоловікові... Справді: дайте нам тип — тип *живого* космополіта, або Славянина, що се за чоловік буде? се буде пікчемний лежибока, у котрого або „не вої дома“, або хмари у голові; або він буде брехун, котрий, не хотючи, не велючи працювати, реалізувати ової речі в очевидь. на тій ниві де можна и треба працювати, проповідує працю *для всієї людскости*. О, се великі люде на маленькі діла!.. и коли у них не „жуки у голові“, то вони й самі добре знають, що проповідь їх про космополітичну працю єсть проповідь пікчемниці, проповідь утопії! — Скажіть мені: як можна працювати рядовому чоловікові *космополітично*? Хиба де єсть народ космополіт? Нема чоловіка без лиця, нема народу без національности!.. працювати користно для народу можна тільки працюючи на національнім ґрунті!

Одначе ходім у слід за Дашковичем. Перевертаєте ви пять листків и Дашкович знов перед нами стоїть з ничим духом! Тільки що ми бачили, що Дашкович „почав забувати свій народ“, якось через пять листків хвалить він Радюка и ставить сему великою заслугою те, що Радюк „любить свій народ, що Радюк націонал“ (стор. 279). Тут автор узав на себе психологічний гріх!.. Хто забув *свій* народ, для того нічого не стоїть и в другому любов до свого народу. На стор. 284 автор знов додає, що Дашкович „зовсім заплутався, то в науці, то в славянським питанні. Він усе сидів и читав, навіть писав писани в великорускі журнали... став скося поглядати на молодих людей“. — Нам здається раз, що Дашкович дуже *швидко* покосився на молодіж, се б було вірно психологічно, коли б од часу ёго прилязи до молодіжи, коли він став її зазивати до себе, и до часу, як він став коситися на молодіж — пройшли десятки літ; одні ідеї и погляди пережили другі; а то сего нічого не було. Друге, що автор даремно докоряє Дашковичови тим, що він заплутався в славянському питанні и „по чужих нивах розвивав те сімя науки, котре повинен був посіяти на своїй убогій ниві“ (стор. 284). Для Дашковича й не було другого виходу: він був „Славянин“ по своїм засадам; для українського народу, для України-Руси — він *завсїгди* був чоловік не від міру, чоловік — мертвий. До такого виходу и в наш час доходять усі ті профессори и передовики, котрі путаються в славянських питаннях, минаючи Україну-Русь яко окремішню самостайну національність! Так и в наш час ничі профессори, ооромлячишь просто виказати себе радикалами-космополітами, маскуються українофільством, видають з себе горячих українофільів, а на самому ділі — розвивають сімя науки и своєї праці не на ниві рускої землі, а де попало: и в Москві, и в Римі, и в Лондоні!.. Се ті-ж самі Дашковичі нашого часу: тільки Дашкович окутався хмарою філософії — а Дашковичі нашого часу брешуть и окутуються хмарою езуїтизму... трапляється їм вийти, хоч против волі, на чисту воду, на працю національну: вони дадуть нам послїду, а чоло сіють в Москві, бо вони для нашої мови и літератури одмежують розвій межами розвою маси. Пишіть, мов, по українски тільки про те, до чого дійшов розвій маси;

а що вище маси, про те по українски писати не слід; для того єсть „российська“ мова... „Випереджати жизни, кажуть отой Дашкович, не можна.“ — Конечно, не ми станем симпатизувати Дашковичу за те, що він сімя науки кинув на чужу, а не на своєю ниву, але й докорять ёго тим не можна, бо хоч він и каже, що „колись молодим и він мав идеї, ті котрі проповідують народовці [идеї: „злитися зовсім з народом“], але ми ёму тут не віримо: *таких* идеї у *нёго* *ніколи* не було, такі идеї *ніколи* не воплощались у ёго душі, у ёго серці. Те, що він задавався питанням про філософію и идеї на берегах Дніпра, ще не доказ того, що у *нёго* справді панували в душі идеї народовців: то були ёго думки, мрія, а не идея національного розвитку. Той, хто присвоїв собі идеї національні, хто зжився з ними, для того вони плоть ёго плоти, дух ёго духу, без них — як без душі, він не може жити: бо він живе *тими* *идеями* *и* *для* *тих* *идеї*. У таких людей — літа и старість не мають такого впливу на національні идеї, які показав Дашкович, говорячи, що идеї народовців „за старостю літ повискакували у *нёго* з голови“ (стор. 310). Ні! вони не повискакували, а їх *ніколи* й не було в голові Дашковича; бо коли б *идеї* народовців сиділи у голові Дашковича, він пересадив би їх и в голову дочці своїй, котра „українські пісні чула тільки од кухарки“ (стор. 253), котра, вийшовши з інститута, „не няла віри, щоб книжки були писані не аристократами“, котра, видно, не чула ні про Кольцова ні про Ломоносова (се гріх п. Левіцького против інститутської освіти), а навіть и про Шевченка... Ще додати треба, що дочка Дашковича входила в жите за часу найбільшого розвитку демократизму, націоналізму, за часу лучшої пори в Росії. — Кажу ще раз: коли б в голові Дашковича були справжні идеї народовців, він прищепив би їх до своєї Ольги и вона не говорила б про *нёго*, що він крім філософії и свого кабінету нічого не знає“ (стор. 307). Дашкович любив Україну інстинктивно, він дивувався стихам Шевченка, говорив (примітіть авторову противоріч), що то „божественна поезія, високі думи“ (стор. 311); але так би він говорив и про поезію Міцкевича, Пушкіна, Байрона, Гайне, Шекспіра и кожного поета-генія. Твори Шевченка наповнають душу Дашковича не національною идеєю, не тією идеєю, котрою мучився дух *генія-поета* „за братів-крепаків“, не тією идеєю, котру носили націоналі, а просто поетичною красою, силою могучого слова.

Коли б в голові и в серці Дашковича сиділи справжні національно-українські *идеї*, він не сидів би мовчки тогді, як в ёго очах, в ёго хаті ёго гості янапи на Радюка, обізвали ёго сепаратистом за те, що він промовив, що „нам потрібний національний ґрунт, народ, наша рідна поезія, наш язик“ (стор. 321). На Радюка трохи не з кулаками лізуть за ёго правдиві речі, обзивають ёго „черкесом“, глузують, що „внайшли народовці якусь нову мацію“; свояк Дашковича Воздвиженский репетує, що народовців „скрутить треба залізними обручами“, а Дашкович мовчить, ні слова не промовив, наче води в рот набрав! Ні, не так би зробив чоловік з *идеями*! Скажуть, що Дашковий підтоптався, зостарівся; так що ж! хіба *дух* старіє, хіба в підтоптаному тілі не живе юний *дух*, хіба *идеї* старіються з тілом?... хіба од старости „вискакують“ з голови ті *идеї*, що залізли туди за-молоду?

Хиба старість, літа и тяжка неволя и недоля вигнали з Шевченка ті ідеї, котрі десять літ виганяли з нього за Уралом? Лучший довід нашої речі вл. п. Костомаров. Літами він геть-то зостарівся (певно, що він старший Дашковича, певно, що жите ёго далеко не таке спокійне, як Дашковича): а хиба старість вигнала з нього ті истинно-національні ідеї, котрі опановали ёго ще з молодю? Люде истинно освічені, люде правдиво и широ люблячі свій край, люде закохані в національні ідеї, люде з серцем, з бажанем добра своєму краю — старіючись літами, не старіють а кріпнуть духом, не осідають так як осів Дашкович (стор. 325), а піднімаються коли не своїми новими працями и творами, так своїм впливом на нове покоління. У таких же мізерних натур, як Дашкович, конечно, не вгадаеш, що кого попереджає зостарітись: чи дух, чи тіло? и не диво, що від старости од них відлітають ті гадки, котрі їм здавались наче ідеї, а хмари, що закривали од них справжні ідеї, нависають над ними більше й більше, покіль не нависнуть так, як нависли вони над Дашковичем, котрий скінчав на тім, що „розпочав велике писане про філософію Китая и Индії“...

Справді дальше нікуди було йти Дашковичу з овоєю „наукою для науки“... він тільки даремне потеряв час, блукаючи з своїми мріями по Европі и по Славянщині; ёму б користнійше було й починать від Китаю и Индії, вже через одно те, що він, *яко учений, яко профессор, профессор часу піднятя національно-демократичних ідей и діла*, більш належав до Китая ніж до Европи.

Такий то Дашкович! По нашому се натура мізерна, без характеру, натура нікчемна. Не говоріть панове, що таким ёго зробила бурса, київска духовна академія и жите! Ні! що київска академія заслонює чернечими хмарами світ ідей, світ науки, се правда; але натури міцні, натури не такі пентюховаті як Дашкович — вибиваються з-під тих хмар и виходять на світ. Ні Чернишевского ні Добролюбова не засліпили хмари ченців... Чом же Дашкович не вибився з тих хмар, а ще більш укутався ними? а вибитись ёму, вийти на світ, освітитись ідеями и проовічати ними других — для Дашковича можна було, коли б у нього була для того хіть. Згадайте тільки, що в часи ёго и в Москві и в Києві були вже *живі* люде; по Росії носились вже слово Білінського, потім Герцена; гучно вже обзивалась муза Шевченка, слова Вовчка, речі Чернишевского и Добролюбова!.. Перед очима Дашковича окоїлась заверюха в 1848 р. в Галичині, воскресли Русичи в Галичині, визволені крпаки в Росії; але Дашкович нічого сего не бачив и не чув, бо ёго вкривали хмари „науки для науки“, хмари славянофільства. Навіть найкрасний час профессорского життя в Києві, час Пирогова, и той не мав впливу на мізерну натуру закоруздого філософа...

Отже який мізерний сей профессор, який він для нас несимпатичний, а коли б ми поставили ёго поруч з профессурою нашого часу, то ми знайшли б у Дашковича такі підвалини, котрі б примусили нас поставити ёго на перше місце и може б визвали до него симпатію. У Дашковича певно не було (бо автор нам не показує сёго боку) однієї тієї сторони, котра оддає од себе вонючим міязмом між профессурою нашого часу. Дашкович не ліз в лакеї, не гнався за мундирами, хрестами и лентами, не гнувся в три погібелі перед начальниками, щоб виканю-

чити подарунок хутору, або „аренду“, як се роблять філософи нашого часу. Він не йшов до жидів в найми за гроші, не робив з своєї професури приманку для легковірних людей, не оддавав свого имени на прокат банкірам, не ставив задачою свого життя — гроші в вузкі матеріяльні користи, не будував на перепродаж будинків, не оддавав в повичку грошей за жидівські проценти, не розвивав між молодіжю ні біржевої горячки, ні езуїтського примованя до космополітизму, під виставкою українофільства. Видима річ, що у овіченого, морального чоловіка такі сторони не будуть заслугою, и Дашковичу ми їх ставимо в заслугу тільки рівняючи ёго з тими Воздвиженскими, котрі прийшли до нас не з Тули и Орла, а з Київщини и ничих міст нашого краю, и котрі панують в наших храмах науки и „люблять“ науку не для науки“, як Дашкович, а для свого мізерного егоїзму; „люблять“ її як приманку, як виставку, щоб прабільшить свої матеріяльно-користні задачі.

Між Воздвиженскими нашого часу старий Дашкович був би сонцем; одначе таке сонце не розжене хмар, не введе нас на ясну, годинну стежку національного розвою... Ні! не в таких людях наше спасене, не в Дашковичах, не в Воздвиженских наша сила, не на них наша надія. Не професура розжене наші хмари; вона й сама укуталась в хмари и укутує хмарами нашу молодіж — и ті хмари й темніші, й страшніші тых хмар, котрі покрили Дашковича, страшніші через те, що сі хмари — суть хмари великої деморалізації...

Хто ж одначе з героїв „Хмар“ введе нас на ясну годинну стежку? хто розжене хмари? чи не Радюк? А подивімось на нёго, що се за чоловік?

О. Кошовий.

(Конець буде.)

Літературні звістки.

— Нові газети и журнали в Росії. „Правительственный Вѣстникъ“ подає опис 11 свіжо концесіюпованих періодичних видань, котрі будуть виходити „съ дозволенія предварительной цензуры“; між тими є 6 великоруских, 4 польских а 1 в єврейскім язиці. В великорускій мові мають видаватись: 1) „Библиотека техническихъ производствъ“, місячний журнал, в Петербурзі; 2) „Листокъ педагогическаго музея“ (Н. Фену), місячне виданє, в Петербурзі; 3) „Журналъ для всѣхъ“, з додатком „Охотничьихъ Записокъ“, тижневий журнал в Москві; 4) „Народный Листокъ“, видавництво комитета „общества распространенія полезныхъ книгъ“ в Москві, в неозначених часах виходу, після того як назбирає ся матеріялу; 5) „Дожская Пчела“, політична газета, два рази на тиждень, в Ростові-на-Дону; 6) „Листокъ Объявленій“, в Казани, три рази на тиждень. — В польскій мові мають виходити: 1) *Więziada Literacka*, тижневий беллетристичний журнал, в Варшаві; 2) *Ateneum*, учено-літературний місячний журнал, в Вар-

шаві; 3) *Gazeta Lubelska*, селясько-господарська і торгова газета, чотире рази на тиждень; 4) *Korrespondent Płocki*, фінансово-торгово-рільнична газета, два рази на тиждень. — В єврейській мові має видаватися: „*Ga-Ceфіра*“ („Ранішня Зоря“), політична тижнева газета в Варшаві. — „*Русскій Міръ*“ подає яко ноголоску, що адміністративні сфери Росії займають ся питанням, чи не дати провінціональній пресі більшої свободи, подібної яку має преса столична (в Петербурзі і Москві); именно мала б бути знесена „предварительная цензура“, а кавці мали б бути на половину зменшені.

— „Голосъ“ доносить, що вийшов в світ первий том „*Славянскаго Сборника*“, виданого Петербурским відділом „славянскаго благотворительнаго комитета“. По гадці видавців „Славянскій Сборникъ“ призначає ся виключно для знакомлення з славянскими народностями и буде виходити по шірі призбираних статей. Другий и третій том вже друкують ся; первий обіймає більше як 40 друкованих аркушів и продає ся по 3 рублі. В нім поміщені між иншими розправи: „Карпатская Русь“ Я. О. Головацкаго, „Исторія словаковъ“ Пича, „Старообрядцы въ Добруджѣ“, „Положеніе райи въ современной Босніи“ Н. А. Попова и и.

— *Gazeta Narodowa* пише: „Записуємо нове имя, молодого писателя на поля праці гісторичних. Є пям п. *Kazimierz Górski*, котрого розправу п. н. *Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią* маємо власне перед собою. Автор розвинув в тій праці незвичайний засіб ерудиції и оказав ся совістним писателем. Не можемо тут подавати подрібної критики... скажемо тільки, що праця ся зробила на нас добре вражінє и що в п. Казимірі Гурскім витаємо на тій дорозі, по котрій ступав Лехевель, Морачевскій и Шайноха, дуже пожаданого и пожиточного робітника.“

— Урядова *Gazeta Lwowska* поміщає в фелетонах оповіданя и образки гісторичні або взяті з життя руского народу новіших часів. Так в н-рах 109—122 з сего року поміщенє оповіданє: *Opryszek, opowieść zdarzeń prawdziwych*. Якийсь п. dr. Antoni J. розказує „на підставі актів урядових Комітати кримінальної подільської, списаних на 9.375 аркушах“, жите славного подільского розбійника Кармелюка. „Руский Фра-Діавольо“ (так его називає автор) виглядає тут зовсім инакше ніж в оповіданю Марка Вовчка „Кармелюк“ (поміщенім в I-ім рочнику „Правди“), а також цілком инакше як у книжці п. Максимова „Сибирь п каторга“. Др. І. представляє Кармелюка звичайним жорстоким розбійником, котрий найтяжшими муками вбивав свої жертви; „людови він не давав опіки, але здрав его без устанку, а не бунтував его против панів“; твердженє п. Максимова, що „Кармелюк ратував останки козацької волі против фапшази панів“, називає др. І. омішним: — він признає Кармелюкови тільки багато енергії и сили. Після д-ра І. Кармелюк називав ся властиво Устим Карманюк, и аж пізнійше прозваний був Кармелюком; родив ся 1788 р. в селі Головчинцях в Літнянскім повіті. Оженявши ся, служив 6 літ в панокім дворі, але за якийсь непослух відданий був 1812 р. до в'їюка. Се й шхнуло его на дорогу розбійництва; він дезертував, став злодієм и розбійшакою, був 3 рази висланий на Сибір и 3 рази втік, був пострахом цілого північного По-

дія а навіть і дальших сторін, аж в 1835 р. в хаті своєї коханки був підступом вбитий. На скільки др. І. вірно представив жите Кармелюка, можна б тільки осудити маючи в руках урядові акти, котрим він користав ся; але вже й з самого оповіданя видко, що суд яго о Кармелюку не досить безсторонний, бо деякі факти не зовсім згідні з тим судом. Розправу свою кінчить п. І. висказанем свого погляду на козацькі бунти и на Шевченка: Острианиця, Павлюк, Нечай, Кривонос, Палій и т. д. — всі без внемки були прості „гайдамаки и розбишаки“, котрим лише о те ходило, щоби „нічого не робити, пити, гуляти“; проте п. І. дає польських поетів українокої школи Чайковського, Гославського, також Гоциньского и Богдана Залевського, що вони апотеозували тих розбишаків. А о Шевченку каже, що він „зовсім инакше виглядав за жита як по смерти, особливо від часу, kiedy pewne stronnictwo, z niejasno wypisanem na sztandarze zadaniem, zaczęło go uważać za pierwowzór arcykapłana ludowej wolności“. Полемізувати тут против тих поглядів фелетоніста *Gazet*-и *Lwowsk*-oi ми не гадаємо; тільки мусимо виразити наше зачудоване, що *урядова* газета, котра б повинна бути взорцем безсторонности, поміщає такі виходки против Шевченка и українофілів!.. В н-рах 150—158 тойже др. І. в статі „*Książę Sarmacyi. Obrazek z drugiej połowy XVII. stulecia*“ оповідає жите и смерть Юрия Хмельницького, именно від 1685 р., коли Хмельниченко ферманом султанским именованый був гетьманом України и князем Сарматні. И ся статя написана в дусі дуже неприязнім русині, козацтву и „хлопству“. Особливо ненавидить автор Хмельницьких, котрих рід називає родом супів.

— **Нові рускі книжки.** Накладом товариства „Просвіта“ вийшла нова книжка для народу під надписом: „*Росказы про силы природы*. (Після виданя Кіевского.) Часть I. У Львові 1875. Друковано в 10.000 примірникахъ.“ Ся книжочка обіймає 4 розділи: 1) Про воздухъ (повітре) та вѣтеръ. 2) Про воду та пару. 3) Про гукъ (шумъ) та тишину. 4) Про світло та темряву. Про Київське виданє сеї книжки ми вже згадували в н-рі 11-ім. Ціна львівського виданя 10 кр. — Нова шкільна книжка для гімназій що ино вийшла п. н.: „*Минералогія для низшихъ класъ середнихъ шкѣлъ, зъ нѣмецкихъ учебниковъ Зилм. Феллекера и І. Лейниса перевѣвъ на рускій языкъ М. Полянскій, профессоръ при ц. к. академ. гимназій во Львовѣ. Львовѣ 1875.*“ Ціна 50 кр. а. в.

— **Нові газети польскі у Львові.** Від Жовтня сего року стали у Львові виходити дві нові газети польскі: 1) *Goniec Lwowski*, виходить щодня и поміщає місцеvu и замісцеву хроніку и всілякі дрібні вісті в роді *Kurjera Warszawsk*-ого и львівського *Kurjera Polsk*-ого; 2) *Kongresponent handlowy*, виходить (під редакцією Гольдмана) в оден аркуш що дві неділі в польскім и німецкім язичі, и містить всілякі торгові вісті.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Спільні делегації відбувають даліше свої засідання. В долитавській фінансовій комісії інтерпелювано *Гр. Андрашия*, подібно як в угорській, о відносинах Австрії до заграничних держав, особливо до Турції и до повстаня. *Гр. Андраши* відповів подібно як в комісії угорської делегації. Обі делегації призволяли 8½ мільйона на нові гармати; нові проби з тими гарматами відбувались в присутности членів спільних делегацій, и мали випасти дуже добре, так що навіть *Neue fr. Presse*, котра передше промовляла горючо против гармат *Ген. Ухациюса* а за сталевими гарматами пруского фабриканта *Круша*, тепер признала вартість перших. Делкі дрібніші жаданя міністра війни, и пр. на реорганізацію штабу *Генерального*, делегація австрійська відкинула; угорська делегація як завжди так и сего року більше оказує жертвенности на цілі восні.

Neue freie Presse помістила дві статі звісного з 1848 р. и з часів *Гогенварта* (проектм зробити Австрію конституційно-монархічною федерацією, подібно як Швайцарія єсть республіканскою федерацією) *д-ра Адольфа Фішгоффа*, котрі вийшли и окремою брошурою. *Др. Фішгоф* займає ся там питанням, як би дались зредувати великі війська, удержувані державами європейскими, відповідно до фінансових сил кожної держави. Він пропонує, щоб, подібно як порозумівають ся з собою кабінети, порозумівались и народи через мужів свого довіря, котрі б з собою сходились, умовлялись и відтак кождий в своїм краю діяв відповідно тій умові. Проект *д-ра Фішгоффа* звернув на себе в журналістиці австрійській велику увагу, и вже забирають ся переводити его в практику.

Сими днями відбували ся в Чехії вибори послів до Ради державної, котра скликана на день 19. Жовтня. „Молоді“ поставили своїх окремих кандидатів в більшій часті виборових округів сільських и міських; однако и послі іх партії не мають ити до Ради державної так довго, як довго більшість чеських послів буде тому противна. Мабуть се іх становище (бо фактично тепер нема ріжниць між вибором „молодого“ а „старого“ до Ради держ.) й було причиною, що кандидати „молодих“ пропали при виборах: з іх кандидатів вибраний тільки оден! Впрочім вибрано самих „старих“. Найлучше було б, коли б „молоді“ виступали з окремими кандидатами лиш там, де ведуть окрему політику, т. є. при виборах до сойму: там виборці й мають інтерес вибирати іх кандидатів.

Чеські газети, загінані на Росію задля єї неприхильного поступованя против повстаня полудневих Славян, оповідають, що до упадку міністерства *Гогенварта* найбільше причинилась Росія, бо російсь-

ський посол в Відні Новиковъ в 1871 р. на приказ свого ряду спротивив ся санкціонованю гогсвартівської угоди з Чехами! А коли Чехи тогді жалували ся на се поступоване Росії, сказано їм, що Росія може тільки православних Славян спомагати!..

Дня 4. с. м. обходжено в *Чернівцях* *отворенє університету* и праз 100-ї роковини прилученя *Буковини до Австрії*. Німецькі газети переповнені описами того празника. Приїхав на него міністер Штремаер, прибули депутації кількох університетів австрійських и німецьких, багато німецьких буршів, були торжественні бесіди, бенкети, забави, концерси и т. н. Ромуни, особливо шляхта, не брали участи в тім празнику. Кілько студентів вписало ся до нового університета, ще не знати.

Справи заграничні.

Справи туроцкі ще завсїгда найбільше звертають на себе увагу цілої Европи. *Повстанє в Герцоговині и Боснії* не вгасає, хотя в остатних двох тижнях не чути було о значнійших битвах. Число всіх повстанців в Герцоговині має тепер вносити до 14.000, з котрих одна третина має набивані з заду карабіни, а дві третини мають звичайні. Амуніції и живности має бути подостатком. Повстанці готовлять ся удержувати повстанє через зиму, надіючись, що з весною змінять ся обставини на їх користь. Між тим дипломатія європейска не перестає займатися справами повстаня, хотя місія конзулів скінчилась на нічім. Газети славянські, особливо чеські, загнівані найбільше на Росію, у котрій півгофіціальний *Journal de St. Petersburg* захвалював введене реформи адміністраційних в Боснії и Герцоговині зі сторони Турції, котра й обіцює такі реформи, яко найліпший спосіб до закінченя повстаня и задоволеня раясів! „Панславистичні ідеї збуджувати, якийсь час підсичувати або одобряти, а відтак їх зараз яко хоробливих, ложних або шкодливих з Петербурга відперти ся, се належить до нерідких появ німецько-российської тактики над Невою,“ каже *Politik* и додає, що симпатії полудневих Славян звернуть ся до Англії, котра більше дбає о сих Славян, ніж російський ряд и нарід. — Гарібальди в однім листі виразив свою симпатію до повстаня; Турків, каже, час би вже прогнати до Азії.

Особливо напирєє європейска дипломатія на *Сербію*, де більшість народа а навіть и більшість скупчини хоче війни, хотя се жаданє в адресі скупчини не було виразно висказанє. Князь Мілян дня 4. с. м. зъявив ся сам в скупчині, зажадав довіря для себе и відтак відпустив міністерство Рістича, зложене з членів сторонництва Омладиня, турячючого о відбудованю великосербської держави. Нове міністерство вже зложене; президентом єго єсть Калевич, бувший предсідатель скупчини. Характер нового міністерства ще не зовсім ясний, до него входить и деякі члени Омладиня.

Між тим *Турція*, хотя енерлічно веде борбу на поли дипломатичнім и боевім, винищилась на поли фінансовім. Майже дві третини своїх річних доходів мусить Турція видавати на оплачуванє відсотків від довгів, а тільки одна третина йде на потреби державні. При тім гоо-

подарка фінансова як найлихша, а на потреби султанські (удержуване гаремів) йде безлік грошей. Коли тепер ще прийшли великі видатки з причини повстання, то Турція не могла сього видержати и оголосила, що через п'ять літ буде платити лише половину відсотків від довгів, се-б то оголосила половичне банкрутство. Се заявлене турецького ряду вкликало велике обуренє в західній Европі и мають наступити представлення із сторони интересованих держав.

Россія займає ся тепер більше ніж справами полудневих Славян, котрих генерал Игнатієв відсилав до ласки султана, справами азійськими, де розпочалась війна з пограничним Кокандом. Генерал Кавфман завойовує сей край, однак війна, здає ся, протягне са довше и розширять ся и на сусідні краї.

НОВИНКИ.

— **Институт „Дім Народний“ у Львові.** В днях 29. и 30. Вересня відбули ся загальні збори членів „Дому Народного“. Всіх членів явило ся над 60, між ними над 40 з по-за Львова. Член „управляючого совѣта“ о. Ленкий відчитав справозданє з діяльности совѣта за час від 30. Вересня 1874 до 29. Вересня 1875, а касієр п. Мацілінський предложив „розсчець касу“. Довідали-смо ся з него, що Дім Народний мав в 1874-ім році всего приходу 33.660 зр. в готових грошах и 2.552 в ефектах, а розходу 29.068 грішми и 2.100 в ефектах, отже лишило ся в касі з кінцем 1874 р. готівкою 4.591 зр. и в ефектах 452 зр. Важніші позиції приходу були: за винаймлене Дому Народного и 3 інших кам'яниць 25.483 зр., з 1873 р. лишило ся 3.235 зр. готівкою и 400 зр. в ефектах; останній прихід 4.932 зр. готівкою и 52 в ефектах становили добровільні датки, позички и депозити. З розходів були найважніші: податок від Дому Народного и 3 інших кам'яниць 7.747 зр., сплата довгів 5.172 зр. готівкою и 2.100 зр. в ефектах (між тими 3.572 яко самі відсотки), гонорарія (предсідателеви, касієрови, адвокатоми, инжинероми и адміністратороми села Білки) 1.283 зр., видатки канцелярійні 425 зр., адміністрація (надзирателеви Дому Народного, сторожам, на ассекурацію и т. п.) 2.947 зр., запомоги (для учеників буреп Дому Народного 800 зр., иншим 758 зр., разом) 1.558 зр. Се справозданє касове збор прийав до відомости и уділив „управляючому совѣтови“ абсолюторно; враз же постановлено вибрати комісію з 3 членів, котра б на будуче переглядала рахунки. — Було б дуже пожадано, щоби „управляючий совѣтъ“ оголошував докладніші справозданя касові, ніж сегорічне, де навіть при одній позиції (280 зр.) зовсім не виражено, на що гроші видані. Також було б дуже пожадано, щоби був оголошений стан майна Дому Народного; так лише знаємо, що нерухомого маєтку посідає Институт Дому Народного чотири кам'яниці у Львові и села Костешів-Білка; з довгів знаємо лише о 30.000 взятих з вдовичо-сиротинського фонду Львівської архієпархії и о 6.000

зр. тяжчих на селах Білка и Костенів; на села сі видано доси окола 32.000 зр., вони ще тепер не приносять жадного доходу, и лиш щ від сего року приходу з них тільки, що вони самі удержують ся. О господарці в Домі Народнім кружать многі не дуже користні поголоски; ми не хочемо їх нотувати, бо не знаємо, чи и о скільки вони мають яку підставу: — на всякий спосіб користнійше було б для самого інститута, коли б оголошенем докладних рахунків від самого заложеня Дому Народного як и виказу теперішнєго его стану маеткового справа була вияснена и можливим инсинуациям koniecь положено. Моральне право домагати ся такого виясненя мають не тільки ті, котрих „управляющому совѣтови“ подобає ся прийняти в члени, але в загалі нарід руский, котрий своїми датками заложив Дім Народний. „Управляющій совѣтъ“ оистематично всіх „українофілів“ не приймає за членів, хочби вони й сповнили всякі статутном приписані вимоги; коли ж годі припустити, що кілька „українофілів“ змогли б запанувати цілим інститутом, то таке поступоване „управляющого совѣта“ дає тільки повод до підозріваня, що „совѣтъ“ боїть ся можливих інтерпелляцій від людей, котрі супротив всяких преподобій и благородій могли б сміло и отверго вступити....

Найважнійші постанови загального збору були: в справі будованя церкви при Народнім Домі ухвалено, щоби торжественне положене угольного каменя відбуло ся по можности в Маю 1876 р. и щоби на сю урочяість запросити нарід и власти, також и дати музикально-декляматорский вечер; на будову церкви призначено річно 5000 зр., а коли буде треба, то й більше. На стипендію 3. (15.) мая, призначену для самих селянских дітей, зібрано доси 640 зр., и задля того о. А. Заклинский (з Богородчан) закидує „управляющому совѣтови“, що мало дбає о сю справу. Відтак ухвалено роздати в 1876 р. 800 зр. бідним ученикам в квотах найбільше по 40 зр. Зглядом бідних учеників в бурсі Дому Народного постановлено лишити „усмотрѣнію управляющого совѣта на одержаніе учениковъ опредѣлити нужную суму“; о. Пелех жадав яснійших и вигіднійших комнат для тих учеників, але внесок его відкинено. — Довші розправи вели ся над „дѣвочимъ воспиталищемъ“ в Бучачу. Початок до заложеня сего „воспиталища“ зробив о. Цирик, подарувавши на тую ціл свій дім в Бучачу, котрий ему не приносив ні найменшого доходу: але що той дім оказав ся недогідним, то закуплено из складок и грошей Народним Домом подомініканьский кляштор, котрий трохи зреставровано и котрий тепер цинить ся на 17.000 зр.(?) Референт „управл. совѣта“ о. Павликов нарікав на „строительный комитетъ“, котрий рідко відбуває засіданя и не предложив жадних рахунків, а председатель „строительного комитета“ о. Курилович з Бучача нарікав, що сей комитет прислав 2 рази загальні и подрібні рахунки а також важні протоколи, а референт „управл. совѣта“ о тім нічого й не знає! Накопец рішено: 1) уложити инвентар бучацкої реальности; 2) уложити проект, яким має бути тов „воспиталище“ и звідки взяти на него фонди; 3) уложити виказ приходів и розходів від часу припнятя сего інститута під заряд Дому Народного; 4) розглянути, чи не лучше було б продати роальність в Бучачи а „воспиталище“ заложити у Львові або в яким иншій місті. Сим воім має

заняти ся „управляющій совѣтъ“, котрому и в справах адміністраційних лишено вільну руку. — Постановивши відтак ще прийняти другого урядника при Народнім Домі з річного платоу 500 зр. и помешканєм и установивши бюджет на р. 1876, приступив збір до вибору нового „управляючого совѣта“. Предсідателем вибрано знов одногосно крилош. о. Кульчицкого, а членами крилошан оо. Петрушевича, Павликова, Малиновского и Шведицкого, оо. Лепкого и Делькевича, и пп. Ковальского и Гавришкевича, в загалі тих самих, що були членами „управл. совѣта“ в 1875 р., тільки що замість п. Геровского и о. Крижановского вибрано оо. Петрушевича и Делькевича; заступниками вибрало о. Крижановского и пп. Кулачковского, Добрянского и Геровского.

Делкі польскі газети займали ся близьше сегорічними загальними зборами членів Дому Народного, именно Ојезузна зробила замітку, що в святоюрскім таборі при заложеню „Русского Касипа“ и на загальних зборах Дому народного показалося роздвоєне, витворились два відтинки: одні остались вірними давнішим традиціям и розуміють руский нарід яко темну масу сельского люду в восхідній Галичині, репрезентовану своїми овячениками и консисторіями; найвисшими идеалами їх політики суть юліянський календар, грецкі обряди релігійні, зміцнене власти духовенства и т. и. З того чисто святоюрского сторонництва виростає тепер відтінок ліберальний, котрий не хоче признавати священників єдиними и виключними представителями рущини; суть то по більшій часті молоді люде, що туряють о цілковитім ассимилованю восхідної Галичини з Росією. Старі Святоюрці ж суть в души тільки платонічними прихильниками Росії и православия, ім бо перед всім ходить о вплив и власть священників, а в Росії перший-ліпший урядник або оєцир проводить и „галицко-русского народа“; вони кокетують отже з Росією тільки „на пострах Ляхам“. Проте молоді овітскі члени руссо-їльської партії закидають старим святоюрцям гіпокрізію и особисту амбіцію задля того, що послідні интерес своєї касты ставлять по-над идеал „всерусского единства“. На загальних зборах Дому Народного мали руссо-їли виступити з острою критикою против „управляючого совѣта“ з причини недостаточних рахунків и т. и., и роздразнене між обома сторонами мало бути дуже велике. На ті заміти Ојезузна-и відповідає „Слово“, що „оттѣнковъ у насъ нѣтъ, а есть поодинокіи личности въ народной іерархіи, которыи дешевымъ опособомъ, благерствомъ безъ трудовъ, хотѣли бы заняти вездѣ видное мѣсто, именно желали бы фигурировать яко члены комитетовъ, комисій и проч., не думая исполнити связанныхъ съ тѣмъ обязанностей. Оппозицію противъ поодинокихъ личностей, якъ духовного такъ мірского сословія, при выборахъ въ комитеты не можно очитати роспаденіємъ одной русской партіи на два отѣнки.“

Ми крім заміток висказаних повисше, маємо ще от-що сказати: Переглядаючи цілу діяльність інститута „Дім Народний“, бачимо, що вся користь єго для руского народа залежить в тім, що кільканащять руских учеників дістають що-року по 40 зр. запомоги та що в бурсі Народного Дому містять ся двадцять и кілька бідних руских школярів.

Та й то до удержання бурсоаків причиняє ся тільки Дім Народний 800-ма зр. и помешканем, в більший же части залежить удержане їх від жертвенности и доброї волі приватних людей. До просвіти руского народу, до піддвиження его, до піднесеня нашої літератури и т. д. Народний Дім нічим не причиняє ся. Бібліотека в Домі Народнім не отворена и мабуть цілком не упорядкована; для руского театру велика саяя Народного Дому стоить замкнена. Атже вартість цілого майна Народного Дому вносить кількасот тисяч, а користь з него така, яку мож би мати з капіталу 30.000 зр.!! И нема навіть надії, щоби скоро було ліпше: не знаємо вправді, чи чистий дохід в наступаючих роках не буде більший від доходу в кількох ostatnich роках; але судячи після сих-же, чистий дохід буде вносити що-року 5—6.000 зр., а *стілько-ж* *призначено на будову церкви*, отже весь чистий дохід піде на церков, а з Народного Дому через які кільканацять або й кількадесят літ такий буде хосен, який є й тепер! Справді, рускі народовці з певного згляду можуть тільки раді бути, що їх не приймають в члени „Народного Дому“; бодай не спаде на них одвічальність за лихе ведене найбільшої рускої институції в Галичині!...

— В Тернополі 5. Жовтня. Нема може ні в однім з провінціальних міст Галичини так значного кружка інтелігентних Русинів, як в нашім подільскім Тернополі, а до того ще й міщанство достарчує поважне число тямучих и розумних руских людей; по судах же та школах зустрінеш чимало щирих и ревних патріотів руских. Дяккі з них знані Важ навіть з літературних праць, як др. Лучаковский, Александер Барвіньский. Недоставало тільки, щоби сі красні інтелігентні осли злучити до опільної праці для добра народного. Отже й се отало ся в сих днях, бо, як Ви вже й доносили у „Правді“, завязалась тут 29. Вересня філія товариства „Просвіта“. На зборах явилось 25 членів: міщане-обиватели, урядники, учителі и замісцеві овященики, між котрими мило повитали-смо старенького отця Скоморовского. Збори відкрив горячою промовою делегат центрального виділу, проф. Наталь Вахнянин, а провід зборам обіймив др. Володимир Лучаковский. Др. Волод. Ганкевич вняснив, в яких відносинах має бути філія до центрального виділу, а відтак наступили вибори до виділу філіяльної. Вибрані: др. В. Лучаковский, адвокат краєвий, яко голова; Александер Барвіньский, професор в учительській семінарії, Лев Шехович, адьюнкт судовий, о. Северин Навроцкий, катихит в учительській семінарії, и Петро Левіцкий, професор лімназіяльний. Крім сих панів приступили тепер до „Просвіти“ и ввійшли до філії Тернопільської: а) з Тернополя: Вікт. Загайкевич, учитель лімназ.; Конст. Горбаль, учит. лімн.; Евг. Алексевич, священик; Фед. Чорненький, концип. фін.; Ст. Трач, учитель; Юр. Леців, учитель; Ост. Чвартацкий, авскульт. суд.; Ив. Максимшин, урядн. почт.; Т. Кордуба, мельняк; Он. Ткачук, мельняк; Коморовский, офіці. суд.; Логинський, прокуратор; Зен. Котович, адьюнкт суд.; Вас. Занько, авск. суд.; Едм. Сохакций, ветеринар; Ник. Дудякевич; б) з околиці Тернопільської: о. Іос. Скоморовский, парох в Березовици Великій, Іос. Студинський, парох в Китячці; Ник. Кордуба, свящ. в Острові; Мих. Сковоронський, дяк в Острові; Ив. Луць, господар в Острові; Мих. Ивасечко, свящ. в Камінках; Ил. Роздольский, декан в Стегниківцях;

Гр. Чубатий, парох в Ступках; Чировский, завідатель парохії в Купчинцах; Іос. Вігошинський, пар. в Денпсові; Іос. Чачковский, парох в Товстім; Ал. Поховский, парох в Покропивни; Іос. Барвіньский, завід. пар. в Гарбузові; Мих. Бабій, господ. в Гарбузові.

По виборах до виділу філіяльного наступили дебати над внесками членів. П. Н. Вахнянин при сій нагоді зазначив те, що центральний виділ „Просвіти“ звернув тепер в виданнях товариства більшу увагу на задоволення реальних потреб народа: він старає ся передовсім в популярних розправах подавати народови практичні ради в справах дотикаючих его найбільше, як в ділах веколєвих, рекламацій від побору військового и т. и. При тім и днесено велику стійність брошурки Вол. Барвіньского „Про векслї и лихву“. Відтак п. Вахнянин поставив внесок, щоби філія старалась о поміщуване сільських школярів у промисловців и купців; небавком, казав бесідник, при наростаючій людности не стане для народу землі під управу, намножить ся пролетаряту, а відпливу для него ні якого не буде. Внесок сей викликав живу дискуссию и в-кінці був одноголосно прийнятий.

При сім муоимо зложити прядлюдну подяку всечесному пану бурмістрови, котрий відступив на збори безплатно салю засідань Ради міскої.

— **Міністер Штремаєр у Львові.** Ідучи на утворене університету до Черновець, м. міністер просвіти забавив одец день у Львові. Через той час звіджував заклади наукові, університет, гімназії, учительські семінарії а навіть школи народні, и всюди розвідував, як веде ся наука німецкого языка. Кажуть, що п. міністер був задоволений тим знанем німецкого языка, яке застав у молодежи гімназьяльної. Ми надїлись, що, навіщаючи имено семінарії учительські, п. міністер схоче переконати ся, о скілько виконують ся его власні розпоряджїня, видані перед 1½ роками, що до науки руского языка. Однако п. міністер и не запитав о те. Отже ж ми зовсім не противні тому, що п. міністер так дуже дбає о німецкий язык; ми навіть раді б, щоб наша молодїж більше знала по німецьки, ніж тепер знає: однак п. міністер повинн враз, стоячи по-над спорами сторонництва и національностей, дбати о те, щоб кождому було свое право. Що руский язык в семінариях учительських є управлений, доказує навіть власне розпоряджїне п. міністра; але спосіб, в який п. міністер дбає о виконанє свого розпоряджїня, здаєсь указувати, що воно мало цілею не вимірити справедливость Русинам, але тільки надати *позір*, що ряд дбає и про Русинів... Сподїваємось, що наші послї в Радї державній, имено о. Качала, не занахають при першій нагоді в тій справі поставити интєрпелляцію до ради...

— **Катедра географії в Львівскім університеті.** Як звісно нашим читателям, через якийсь час кружила в сферах університетских у Львові вість, що міністерство просвіти надало п. Нат. Вахнянинови стипендію в ціли, щоб міг слухати викладів географії на заграничних університетах и приспособляти ся до обнятя катедри географії у Львові. Опісля однако розголошено, що ряд, заким рішїть ся кому небудє дати сю стипендію, розпнїше конкурс на саму катедру. Тепер же доносять польські газети, що таки удїлено стипендію — однак не п. Вахнянинови, але професс. в Львівскій реальній школі п. Бенонїєму. Вправді

н. Беноні ніколи не займав ся географією, нігде не слухав викладів географії, нічим не доказав що має замишлене до сеї науки, а п. Вахнянин слухав викладів географії в Відні и видав нарис географії (після німецького), о котрім з похватою зганув публічно п. Духиньский — П. Беноні займав ся більше політикою; він єсть членом клубу postępowego polskiego, попираючого п. міністра Земляковского...

— Ожсузпа в кореспонденції з Києва, а за нею й Gazeta Narodowa, донесла, що професор старинної історії в Київській університеті, **Михайл Петрович Драгоманов**, позбавлений катедри и арестований за те, будцім він був начальником соціалістичного заговору на Україні. Довідуємось з певного жерела, що п. Драгоманова не арестовано, тільки віднято єму катедру (до чого мав багато причинитись донос звісного доносчика Юзефовича), и то „без обьянення причинь“.

— **Ученики-Русини в Львівських Гімназіях.** У Львові, як звісно, є три Гімназії: одна з викладовим язиком руским, одна з німецьким, одна з польським. До рускої Гімназії ходять майже самі Русини, всіх до 280, між тими кількох латинського обряду; властивих Поляків є в тій Гімназії ледве 10. До німецької Гімназії ходять найбільше жида, котрі в деяких класах, и пр. в 1-ій, становлять більше ніж 2 третини учеників (звич 1С) на 150). Русинів є в тій Гімназії 70. В польській Гімназії руский язик викладає ся лиш через дві години на тиждень, як каліграфія, спів и т. и., и навіть наука релігії веде ся в язичі польським; однако є там більше ніж 100 учеників-Русинів! Навіть молитви перед наукою и по науці кажуть ученикам Русинам відмовляти по польски — против всякого права!.. Руский катихит дивить ся на те спокійно, а руских родичів надить всілякими способами, щоб посиляли своїх дітей до польської Гімназії, для того, щоб міг побирати ремунерацию за науку язика руского. Тим катихитом є о. Онуфрій Лепкий, член „управляючого совѣта“ Дому Народного, Матніці и пр. и пр.

Від редакції.

З сиж н-ром зачав ся IV. квартал VIII-ого рочника „Правди.“ Просимо наших пренумерантів як найскорше прислати переплату, а всіх наших прихильників як найчисленнійше передплатувати и розширяти наше часописьмо, а тим способом встирати намаганя редакції підносити що-раз більше сеї єдиный орган малоруский в цілій Руси.

Ціна передплати: на чверть року 1 р. 50 кр., на пів року 3 зр. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Осоломоних и. 12. — Як достаточо побільшить ся число пренумерантів, станемо зараз видавати кожній нр. в три аркуші, без підвоження ціни передплатної.

З першого швірку сего рочника вже не маємо всіх чисел; тільки III-ій квартал можна ще за пренумераційну ціну — 1 зр. 50 кр. — дістати. З давнійших рочників маємо ще II-ий по ціні 4 зр., III-ій по ціні 4 зр. 50 кр. в св. письмом (пентатевхом), а 3 зр. без св. письма; V-ий по ціні 3 зр. в VI-ий по ціні 4 зр.

Одвічальний редактор: **Др. Олександр Огоновский.**

В Друкарні Товариства Ілани Шавцова. — Від зарлод Фр. Сербського.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осолинських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.

З великорускої мови переложили

Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ПЕРВА.

(Дальше.)

XIV.

Гудал наляканий схопився,
А за Гудалом и весь рід:
Та чий же кінь то повалився
Коло самісіпких воріт?
И що за лицар нещасливий
Лежить на карому коні?
Нога застигла в стремені,

Рука схопонула на гриві...
Не довго ждав ёго Гудал,
Не довго й мила виглядала;
Він слово дав и не зламав,
Прибув на вечір до Гудала...
Та вже до Суденного дня
Не сяде більше на коня!

XV.

Як божий грім, упала кара
На всю Гудалову семью:
Старий сумує, а Тамара
Не бачить світа од жалю.
Аж от, вечірнєю добою
Зачула голос над собою:
„Не плач, дитятко молоде!
„Твоя слёза не упаде
„На труп живущою рососою...

„Вона лиш очи стуманя'
„Та біле личко оналя',
„А він не чує и не знає
„Ні твоїх мук ані жалю.
„Він там далеко у раю,
„Як біла хмаронька, літає
„И чує дивні голоои,
„И для небесної краси
„Краю земную забуває.

„Повір, що світ такий пустий,
 „Така пуста ёго утвора,
 „Що він не варт и крашлі горя
 „Такого янгола, як ти.
 * „В повітровім океяні,
 „Без стерня и без вітрил,
 „Тихо плаває в тумані
 „Ціле займиско світил.
 „И в полянах неомірних,
 „Без ознаки и сліда,
 „Хмарок ясних, непокірних
 „Пробігаюгься стада.
 „Час зустрічі, час розлуки
 „Ім — ні втіха, ні печаль;
 „Ім — що буде, то не мука,
 „Що було, того не жаль!
 „Під годину злої долі
 „Іх собі ти спомяни,
 „И в недолі будь без болі,

„Та без жалю, як вони!*

„Як тільки ніч густую сітку
 „По-над Кавказом розвине;
 „Як тільки світ в її намітку
 „И завинеться и засне;
 „Як тільки вітер підійметься
 „И по травичі зашумить,
 „И пташка сонна стрепенеться
 „Та защебече й полетить;
 „Як під зеленою вербою,
 „Облита пізнєю росого,
 „Нічная квітка розцвіте,
 „И ясний місяць изійде
 „Над піднебесною горою:
 „Я кождий раз из вицини
 „До тебе буду прилітати
 „И давни та чудні они
 „На сонні очи навівати.“

XVI.

*Занишкли речи; десь навдали
 Ще голоси їх замирали.
 Тамара скочила бліда,
 Та подохливими очима
 Навколо дико погляда';
 У неї стисло під грудима
 Новим болінем, на чолі
 Тривога грала, и її
 Ні до нестяму, ні до страти
 Було не можна порівняти.
 Немов вся разом зайнялась,
 Ії вся кров огнем взялась;
 Душа, ламаючи кайдани,
 Кудись линула, де в тумані
 Іще бренив чудовий глас.
 Вже перед світом її очи
 Жаданий сон якось стуляв;

Але-ж и він гадки збуриав
 Якимсь-то маревом пророчим:
 Пришлець з туманом на чолі,
 Блистучий дивною красою,
 Схилився над нею головою,
 И оком смутним на нїї
 З таким коханем він дивився,
 Немов за нею б то журився:
 То був не янгол з висоти,
 Ії зборонник пресвятий —
 Вінець з проміня дорогого
 Не покрашав чола ясного;
 То був не з пекла сатана,
 Злобливий мучень. — Ні! він
 схожий
 На вечір був — ясний, погожий:
 Ні світлий день, ні ніч смутна!*

ЧАСТКА ДРУГА.

I.

* „Ох, тату — батеньку рідний!
 Не лай, не жур мене! Погрози
 Покинь! Я плачу. Бачиш слези?
 Не перві, околе, вони!*

У мене любий під землею:
 Скажи ж моім ти женихам,
 Що я їм серця не оддам,
 Що я не буду ні чиею;

Що з того дня, як милий труи
 Ми законали під горою,
 Мене нашав лукавий дух
 И не дає мені спокою:
 Чи на годинку задрімну —
 Сумні сні до світа будять,
 Чи говорити що почну —
 Мої думки далеко блудять;
 Мене огнем пече що-мить,
 Я сохну, вляну, як білина;

В мене оттут, оттут болять!
 Чи я ж у тебе не дитина?..
 Не жур мене, не лай мене,
 Оддай мене до монастиру,
 Молитись буду Богу щиро,
 То Бог помилює мене.
 Для мене світ краси не має,
 Мені ва світі тягота:
 Нехай же келія свята
 Мене живою поховає!“

II.

И в монастир, помежи гори,
 Тамару бідну одвели,
 И волосяні убори
 На юні перса надягли;
 Але ж и жорстка волооіня,
 Як перед тим бувало шовк,
 Не подавала їй спасіня
 Од грішних мислей та думок.

Бувало молиться сірома
 Коло святого вівтаря,
 А співанка давня знаєма
 По думці ходить, як мара;
 Або у самому кидилі
 Приставяться, бувало, милий
 И як зоря горить, горить...
 Та тільки душу туманить.

III.

В яру меж дикими скелями,
 Чорніе давній монастир;
 *Чинар розкладистий, густий,
 Стрункі тополі геть рядами
 Їго укрили. В гущині
 Біліє мур. Як сонце пада'
 За гори спіі, на вікні
 Там часом блимає лямпада;

А в холодку кругом хрести
 Святих черниць. Квіткам цвісти
 Було там любо. А за ними*
 По голім каміню з вершини
 Вода погожая біжить,
 И лєгься тихо на долину,
 И дикий терен и калпну
 Живими бризками росить.

IV.

*На північ видко було гори.
 Вони, коли погаснуть зорі
 И сонце повий світ несе,
 Коли глибоко десь в долині
 Димок синесенький повзе,
 А дзвін и стогне и реве,
 До церкви будячи Грузинів,
 Коли Арменка йде здалі
 По воду тихою ступою, —
 Тоді верхівя спіжияні,

Немов ті хмароньки, лоною
 Вишнево-синію стіною
 В прозорій одались глибини.
 А коли проміні румяні
 У-вечір гасли, всі вони
 Були в рожевій целені.
 Один Казбек в шляку срібрянім,
 Кавказа гордий, дужий цар,
 Стояв сумний повпоче хмар.*

V.

Так серце ж грішнее Тамари
 Нечисті думи закували;
 И божий світ не веселить;
 Потемотніли зорі-очи,
 Ії бездольною вyalить
 И сонця світ, и темність ночі.
 Бувало тільки з-за горбка
 На землю ніч спадати має,

Нещасна вже до божника
 Як божевільна припадає
 Йї плаче й стогне, як мара...
 А подорожній проїзджає
 И думає, що то в горах
 Злий дух прикований конає...
 Та швидче коні поганя'.

VI.

Бліда, помучана, сумна
 Тамара часто край вікна
 Просиджує и дні и ночі...
 В далеку даль затопить очі,
 И цілий день сумує, жде.
 Ії шепче хтось: „пожди! прийде!“
 *Не дармо ж сні иї постели,
 Не дармо той з'являвся ії,
 В чіх очах був смуток милий,
 В чіх річах був непокій.
 Одно ії випало — нудитись,
 Сама не відає, чому?

Захоче Богу помолитись —
 А серце моляться ёму!
 Нещасна звалиться в постелю,
 Але ж и постіль не свіжить:
 Вогнем ії подушка горить,
 Мов пеклом хто дихнув в оселю.*
 Вона зривається, тремтить,
 Палають груди — ні дихнути,
 Не видно світа — тьма густа...
 И блудять руки пригорнути,
 И поцілунку ждуть уста.

VII.

Сховалось сонце за увгіря,
 Тумал по Грузії осів;
 На монастирській подвір'я
 Одлучній янгол прилетів;
 И довго, довго він не смів
 Святого місця дотикатись.
 Була година, що хотів
 Од злої думки одцуратись.
 Як хмара чорний та сумний,
 Він ходить все коло стіни
 И за нечутними стопами
 Йде шепіт тихий між листами.
 А далі глянув на вікно:
 Аж мила жде когось давно
 З гарячим серцем та устами.
 *От, стихло все... а се здалі
 Чудово гусі загули,
 И пісня тихо зачалася;
 Вона мов смутком понялася,
 И звуки ті лились, лились —

Немов з сумних очей чергою
 Слєза спадас за слєзою;
 И разом співи ті були
 Такі ласкаві, чарівні,
 Немов би янголи святі
 Ту пісню склали для землі.
 Здавалось, сам ясний, крилатий
 З святого неба прилетів,*
 Старого друга привитати
 И про діла забутих днів
 Почав, сумуючи, співати —
 Важкою думу розважати.
 *Одлучній дух спинився враз,
 Припав чолом до муру тихо...
 И в ёго грудях в перший раз
 Зворушилось давнє лихо:*
 Ёго вогнем ніби пече,
 Летіти хоче — й не злітає,
 Крило на місці застиває,
 Не підіймається з плечей,

И из погашених очей
Слѣза горячая спадає.
А де скотилася вона,

И до сѣго часу край вікна
Лежить важка, камінна плита,
Наскрізь пропалана й пробита.

(Далше буде.)

СЕМЕН ЖУК и ЁГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

(Далше.)

VIII.

Рися поїхала... В домі Жуків стало ялось не так як було: усе стояло на своїм місци; тіж стіни, таж мебель, тіж люде, не має тільки однієі Риси — и кожному чоловікові з боку стало примітно, що виїзд Риси нагнав якийсь смуток на дім Жуків. Стара Жучиха ходила наче не своя: то вештається и сується мовчки по всім хатам, то сяде знов, як скоро по смерти було мужа, під своїм любимим вікном, плете чулок; пучки її перебігають по прутках, а очи вставляться и дивляться кудись далеко: не на гумно вже, як колись було, не на сад, не на церкву,— ні, вони дивляться кудись висше церкви, низше неба, наче хочуть знайти ту далеку країну, куди заїхала Рися.

Минуло тижнів шість. Од Риси прийшло два листи: один з Відня, другий з Цюриха: писала Рися, що вона записалась в університет, що екзамен здала добре. Семен и Сеня на радощах аж в долоні сплеснули; Жучиха всміхнулась, глянула на образ, перехрестилась и знов взялась за чулок.

Аж ось заголосили під ворітьми дзвінки и біля Жучишиного двору зупинилось три вози. Сім чоловік в панському убрані вийшли в дім, по-зад усіх стояв наш знаємий Хмара.

— „Що воно за оказія?“ подумала Жучиха. „Що се за гості, та ще як раз на обід... Лишенько ж мені!.. треба ливидче бігти до куховаря, щоб страви стало на всіх.“

Жук и собі не мало здивовався, побачивши між гістьми офіцера в жандармскім убрані... Один з гостей з гербовими лудзиками виступив наперед, підойшов до Жука и спитав:

— „Ви Семен Иванович Жук?“

— „Я,“ одповів Жук.

— „Я судовий слідователь, а отсе зі мною товариш прокурора, коміссар, жандармский офіцер и становий; а ото останні — ваші сусіди: дворяне Хмара и Кабанець; я взяв їх за свідків... По волі начальства я мушу потрусить вас.“

Жук трохи поблід. В душі ёго закипіла злість. „Порядки благоустроеного государства“ підняли в ёму цілу хуртовину: він в очевидь бачив, на скілько заспокоєне в „благоустроеному государстві“ жите частных людей. Як евангельский злодій, про котрого сказано, що ніхто не відає, коли прийде „тать в нощи“, так и слуги „благоустроеного государства“ вриваються, коли захочуть, в дім кожного и роблять, що хочуть...

Жук пересилив себе и спокійно спитав слідователя:

— „Чого ж ви шукати-мете, трусячи мене?“

— „Законопротивних бумаг и книг.“

— „Добре! шукайте!.. Тільки спершу обявіть мені, як слідує по закону: з якої причини ви трусити-мете мене?..“

— „З волі и по приказу начальства...“

— „Се не причина —“

— „Другої ми не знаємо...“

— „Та, коли так, то й я вас не знаю; будьте ласкаві, покажіть мені приказ начальства, щоб я завірився, що ви справді од начальства, и щоб я знав, що ви чиновники, а не хто инчий...“

— „Хто ж инчий має право трусити?“ одповів слідователь.

— „Всяково буває... самі добре знаєте...“

— „Се-б то як?“ перебив товариш прокурора, „се-б то ми самозванці?“

— „Я сего не кажу, я хочу запевнитися, що ви не самозванці.“

— „От становий и сусіди ваші Кабанець и Хмара запевнять вас, хто ми; а приказу ми вам не покажемо... не гайте нам часу, ведіть у кабинет!..“

Жук здвигнув плечима.

— „Коли по волі не хочете, ми потрусимо по неволі; поламаємо замки у вашому бюрі и потрусимо,“ сказав слідователь.

— „Робіть, що хочете,“ одповів Жук.

Принялись трусить. Передивились усі столи, скрині, переширили усі мишачі вірки; дивились у груби, лазили на горища, ходили по коморах, в омшанику, були и в клуні... Одложили на бік вид могили Шевченка, книжку Бока „Про здорового и недужного чоловіка“ и два якісь листи. Скінчали трусеницю, стали розпитувать Жука. „Де печатана книжка Бока?“ спитав слідователь.

— „В Москві, — хіба не бачите?“ одповів Жук.

— „Гм! тут нема першого листка... може воно печаталось у Лондоні —“

— „Може,“ сказав сміючись Жук.

— „А що отсе за листи у вас, відкіль и від кого?“

Жук глянув на листи и сказав:

— „Один з Чернігова од мого товариша, другий з Києва од лікаря.“

— „А про яке отсе товариство пишуть до вас з Чернігова?“

— „Се писалось кілька літ назад, як клопотався я завести позичкову кассу.“

— „Гм!“

Чиновники стали ще раз читать той лист. Перечитали... переглянулись один з другим и вернули Жуку.

Написали акт, що нічого законопротивного не знайшли, и стали прощатся просячи у Жуків вибаченя, що потревожили їх: „Знаєте,“ говорив жандарм, „наше діло підневольне, ми не по своїй волі; велять — повинні слухать.“

Чиновники поїхали, зістався Хмара, щоб поговорить „про свої сусідські діла“.

— „Чи знаєте, Семене Иванович, що отсе усе значить?“ сказав Хмара, лестячись до Жука.

— „Добре знаю: те значить, що вас не прийняли в позичкове товариство...“

— „Що ви, що ви! Господь з вами! щоб я пішов на таке паскудне діло!.. Оборони мене Боже!.. От нехай мене отсей святий хрест побє!“ Хмара перехрестився.... „А я дорогою випитав у слідователя: се на вас зробив донос Гуж.“

— „За що?“

— „Не знаю.“

— „Е! ви всі одного Бога чорти, усі одним миром мазані... Коли б правда ваша, що Гуж зробив донос, так певно, що ви ёго підбили, — бо за що б Гуж доносив на мене?..“

— „У ёго вже натура така: може хотів вислужиться... отже й скріпився... так ёму й треба!..“

— „Тревайте!“ перебив ёго Жук; „коли ваша правда, так я подам на Гужа жалобу, за те, що він зробив донос, и напишу, що довідався про се од вас.“

— „Борони Боже!“ скрикнув Хмара, підскачивши з свого місця... „Як се можна! я вам по дружбі, потайно се сказав, а ви хочете писать!.. Як се можна!.. ви мене погубите, за се мене в Сибір запроторять...“

— „От я виходить, що тут якась брехня єсть!.. Ну, та се ваше діло; а я знаю що робити, знаю, що бучу підняв не сам Гуж: без підпалу дрова не горять...“

Хмара ще раз забожився, що він не сном ні духом не причастен ні до чого, що все се Гуж скуєвдив, попрощався и поїхав.

Через пів року у Куликах поселився жандармський унтер-офіцер. Рідкий депь виймався такий, щоб він чого-небудь не замутився у двір, а часом и в дім до Жучихи: то рука заболить— прийде лікарства просить; то прийде позичить чорнило, або купить чого и т. и...

(Дальше буде.)

МОІ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

(Етюдн з життя.)

I.

Марта Михайловна Перепечка.

Марту Михайловну Перепечку я спізнав давно, літ 20 назад: я тогді був ще молодим паробком, а вона дівчиною літ 16-и. Гарна була тогді Марта Михайловна, або, як звали її тогді, Мартуня: просто козир-дівка! Зростом висока, плечі закруглені, широкі, білі наче вапно; стан стронкий, тоненький; ручки малюсенькі, кожа на їх так и одливала блідорожевим колёром! коса довга, товста, чорна — як ніч!.. як заплете було стрічки, та спустить, так трохи що не до землі... чоло широке, пряме; під ним, наче дві чорні півки гнулись брови, обвиваючи великі очи з довгими рісницями!.. Ой! що то за очи були!.. згадаеш їх, так и тепер помолодієш!.. темно-сині, наче крило у ворона, а погляд — погляду їх з-роду, з-віку я не забуду!.. мабуть, коли б вмержи я встав з гроба, то б первим ділом згадав очи Мартуні! такого по-

гляду я більш нігде и ні в кого не бачив... Гляне було Мартуня, так з очей її наче іскри летять, наче хто на тебе приском кине!.. дивишся, мовчиш, нічого не промовиш, покіль вона не зведе з тебе свого погляду!.. так наче хто річ одбере, наче нічим станеш... Якась чудна, небесна сила була у погляді Мартуні!..

Щож дивного, що я закохався в Мартуню! дивно б було, коли б и не закохався в таку красу!.. То було перше моє кохане!.. Не вернеться воно, ні! перше кохане и перші муки не вертаються! Тай добре! цур ёму! що, коли б у 40 літ та заклеотіла кров тим клеотом, котрий клеотить у 20 літ!.. гай, гай!.. та хто ёго зна', що б и робив чоловік!.. Двацять літ минуло, а й досі, наче сёгодні, памятаю, як тремтіло, як билось у мене серце до Мартуні! А як стисне вона було у мене руку, то завжди було другою вхоплюсь за лівий бік!.. так якось інстинктивно! ніби-то придержать серце, щоб не вискочило...

Отже й не побрались ми, а через що? так собі!.. раз при мені Мартуня стусонула межі плечі дівчину за те, що не швидко подала їй рукавички. — Се було ще за крѣпцтва, так, звістно, з слугами не панькались так, як тепер!.. о, ні! тогді було малесенька панска дитинка, материне молоко ще не одсохне у неї на губах, а вже й воно беться!..

И хто ёго знає, чоґо я не злюбив Мартуню за той духопелік!.. служанки мені не жаль було, я знав, що її плечі привикли до духопеліків, и сама побита нічого не сказала, навіть и в очах її не видно було, щоб від Мартуниного духопеліка стало їй або боляче, або соромно!..

Отже не злюбив я Мартуню, тай годі... швидко попрощався, вернувся до дому, та й ударився в слёзи!.. Молоді слёзи не дорогі; тим, видно, и румсав я довго, наче мала дитинка!.. румсав, аж поки не стомився и не заснув. И мати й сестри питали: „чоґо плачу?“ — не сказав! мовчав, та плакав! Виплакався, виспався добре и, хто ёго знає чоґо, на другий день подався геть-геть далеко од Мартуні!.. Та так и не стрічався з нею, навіть и не чув про неї нічого цілі двацять літ, аж поки знов не навернувся до рідного хутора.

Хутор мій недалеко од того села, де жила и тепер живе Марта Михайловна: землі наші межа в межу.

Вернувся на хутор: пусткою якось оддає від ёго! матуся вмерла, сестри пішли між люде; дом похилився, на клуні криша провалилась, у колодізі дубова соха згнила, а й товста була!.. в ишшенику порожні улики, а колись буди з медом и з бджолами,

огорожу кругом обнесли на топливо, верби на греблі повсихали... Не диво! двацять літ минуло, а двацять літ у нас — се жите цілого покоління! Все старіє... один час, хоч и швидко минає, а ніколи не старіє: він тільки людей старить! зістарів и мене він... а може й не один він! хяба люде не докладували рук, щоб зістарить мене!..

Зістарівся й пасічник мій Василь Чміль. Покинув ёго чоловіком не старим, в силі, при здоровю, а тепер — он який згорблений, голова як лунь, борода сива, на силу переступає з ноги на ногу.... Каже, и в ёго було лихо и він, каже, випив дві неповних!.. жінку поховав, сина взято в некрути, дочку видав за між, а вона взяла та й повісилась! Зістався Василь самотою: и бджоли перемерли и собака ёго любима Ратуй, що все у пасіці з ним жила, и вона здохла...

„Тільки я ще й вештаюсь!.. та вже не довго й мені,“ говорив Василь до мене. „И ви, добродію, подались!.. бачте, и голова лиса, и на чолі смужки, и лице якесь пожовкле; а чи таким ви були, як... памятуєте... ходили до Марти Михайловни!..“

— „Літа, Василю!..“

— „Еге! літа! хяба ваші літа які? Літа! гм!.. знаю я — літа!.. а Марта Михайловна часто нагадує вас!.. як тільки зустріне мене — перше слово про вас.“

— „Хяба вона ще... й...“

— „И досі дівує... пора б... так як замовлено... и женихів багацько було: були між ними и не аби які люде, присватувався и ваш шуряк... Не пішла... перебирала все; ну и доперебиралась! тепер рада б обіруч хоч и за старого: так віхто не бере...“ Василь хитро подивився на мене и додав: „усе на вас сподівалась... тепер як почула, що ви одружи ись, и ся надія пропала.“

— „А мати її й батько?“ питаю я.

— „Давно повмирали... вона одна живе, з'убожіла дуже... Та може поїдете до її, навідаєтесь?“

— „А що ти думаєш? давай, справді поїду!“

И поїхав!

Колись біленький, чепуренький будинок Перепечки — стояв тепер якось сумно! такий карявий, рудий, не побілений: на широкім дворі, де красовалась шовкова трава, рута, рожа и море квіток, тепер лежали величнні купи, наче стоги, березових тоненьких гіл'єк, начухраних з хворосту. Перед рундуком порозстиляні рядна, на ряднах сушиться против сонця фасоля; біля ряден сидить старенька баба и пряде куделю, заткнувши гребінь за

пояс... Ворота в двір замкнуті, вїхати не можна. Я ступив у фіртку. Величenna чорна собака, що лежала біля баби, почувши, що я дяпнув клямкою у фіртці, кинулась до мене.

— „Проведїть, бабусю!“

— „Ідїть, ідїть! не бїйтесь, вона не займе... Цу-цу, цу-цу!.. Чухрай!“ А Чухрай не слухав баби и кїдався на мене.

— „Що ж отсе мені в світі робити!“ говорила баба. „Вража собака не слухає мене, не йде сюди, а мені не можна одійти од фасолі... капосні свині так и накинуться!“

— „Проведи, Вивде!“ озвався хтось з-за перелазу, „а я й сама подивлюсь за фасолею... йди швидче!“

Баба стала проганяєть Чухрая.

— „Чи дома Марта Михайловна?“ спитав я.

— „А тож де — як не дома!.. он-де вони стоять,“ одповіла баба.

На першїм ступні рундука, на котрому инде протрухли дошки, стояла Марта Михайловна, покривши голову білою хусткою. Глянув я на неї и здивовався!.. Боже! чи справді отсе перед мене стоїть прежня Мартуня? Де отсе узалося у неї худе жовто-зелене лице?.. хїба ж були у Мартуні такі сині дуги під очами? хїба руки у неї такі костляві, чорні?.. Та се може не Мартуня?.. придивляюсь, глянув на очи: вона! вона... моя прежня Мартуня! її очи, її погляд! познав я їх...

— „Здорові були, Марто Михайловна!“ кажу їй.

Дивиться вона на мене, придивляється, пізнає...

— „Що?“ питаю, „не пізнаєте?“

— „Пізнала!..“ одповіла вона, и з грудей її мимовольно од неї вилетїло тихе, тяжке зітханє...

— „Боже! Боже! як ви змінилися!.. тільки по голосу й пізнала вас!.. просимо ж до хати!“ говорила Перепечка.

Вступили в хату. Шпалєри позсиняли, на помості — скрізь лисини; у вікнах дві шибки вибито и заклеєно синїм сахарним папером; на стелі рїжі плями, видно, що дощ пробивався в хату... оддає якось цвілью...

Сїди... Марта Михайловна встала в мене свої очи и жалїбно хитала головою!.. мені показалося, що очи у неї вохкі...

— „Не таким я вас знала! не таким!..“ говорила Марта Михайловна, и знов показалося мені, наче голос її тремтить, наче чується в ёму якась и сумна и жалїбна нота... „Тай постарїли ж ви!.. а лисина!.. лисина через усю голову!.. де ж ділись ваші кучері? чи в снігах, чи в степах ви їх покїнули?“ допитувалася

Марта Михайловна. И я вже не та!.. ні! ой, літа, літа!.. Чи давно ж ви приїхали в наші ліси? чи на довго? "

— „Не знаю ще... може й зовсім.“

— „Господь з вами!“ одповіла Марта Михайловна, хрестячи мене, хто її знає на що. „Де таки вам жить в наших вертепах!“

— „Чом же мені не жить тут? ви ж живете.“

— „Я... я... инче діло... Та й яке вже мое житє!..“ Вона зітхнула.

— „Що ж у вас нового?“ спитав я її, и спитав тільки так, ради того, щоб що небудь сказати.

— „Хиба за 20 літ мало чого нового!.. усєго й не згадаш... Коверзуна Ёсипа знали?“ спитала Перепечка.

— „Знав.“

— „Пропав!.. був літ десять опекуном над дітьми Торби... звісно — крав, шахрвав, поки сироти росли... Виросши кажуть: дай одчїт... А який там одчїт?.. не дав; ёго під суд... в тюрму засадили; посидів він, мабуть, бїльш пївроку; та, видно — наскучило, не дождався поки суд приїхав... отрути приняв... мишяку, чи що... Отже й затерли, зам'яли, сказали що причинна вдарила, а яка там причина! — просто не хотів чоловік ити в Сибїр, тай годї.. А Лісового Симеона не забули?“

— „Нї... а що?“

— „Спився з кругу... в старцях тепер... И Величко пропав!.. зазнався був... а далї знохався з жидами, сахарний завод завів: горїлку став гнать, та й догнався до того, що усю худобу з під барабана продали... сам тепер десь у Литві служить... а жінка вмерла... Но що вже був добрий хаздїн Чайка, и він звївся... старцем живе... усїм тепер погано стало...“

— „Чого так?“

— „Порядки новї пішли... крестян одїбрали, земство видумали, школи, новї суди... и все таке нове... найгірш, що людей одїбрали... Ну, коли вже царю мало своїх — нехай би вже брав собі й наших, та без землі; а то й землю одїбрали... земля не царска, а наша... знищили всїх и ще нищать, новї налоги видумують... усе плати та плати, а з чого ёго взять?.. Криї Господи, як погано стало жити!“

— „И вам погано?“

— „Менї?.. та менї ще в-двоє гірш... Хиба не знаєте: сирота, одинока... з'убожїла... доходів нема... було землі 200 десятин: сто на крестян одїбрали, а 30 продала на прожиток; аж ви знаєте, що за покїйного отця у нас на конюшні два шестерики

стояло, а тепер одна без клуба кобила, та й тієї нікому запрягти... Було три плуги волів — тепер и поганого назимка нема... було десять коров — усі чума взяла... Тяжко!.. думаю продать останню землю и двір та піду в черниці...“

— „Що ви, Марта Михайловна!.. чого вам у черниці?“

— „Душу спасать... не можна тут жити... нічим жити!..“

— „У вас ліси є...“

— „Що ліси!.. тепер ліси гниють... он, подивіться, скільки на дворі хворосту гниє. Колись то все гроші були; тепер гниє. Привезуть березину на дрова, почухрають: цівку попалять, а гіля пропадає, гниє. Колись за таке гіле добрі гроші платили...“

— „Хто ж куповав їх?“ спитав я, дивуючись, щоб за різки та платили добрі гроші.

— „И станові куповали, и окружний куповав, у поліцію брали и инвалідний начальник куповав.“

— „На що?“

— „Треба було... хіба не знаєте? сікли... чи солтата висікти, чи кого другого, все різки треба: от и купують було у нас. А тепер — на що ім, коли нікого сікти? тепер усі панами стали... бить не можна!.. Погано!“

Перепечка задумалась, я став курить.

— „Чи не купите ви у мене сего добра?“ спитала мене ні з сего ні з того Марта Михайловна.

Я здвигнув тільки плечима и кажу:

— „На що воно мені?“

— „Пригодиться... у печи топить, або й на що друге: я б дешево продала, по четвертаку б за віз продала: купіть!“

— „Та на що ж мені?“ одмагався я: „у мене свого лісу доволі.“

— „Знаю, знаю, та свій ще рубать треба, а се готовий. Купіть! греблю загатите...“

— „У мене й греблі нема.“

— „Так на що инче повернете.“

— „Ні, не треба мені!“

— „Жаль!.. а я думала, що хоч ви допоможете мені, беззащитній сироті... Аж ні! пропаде хворост!.. А може ви порадите кому купити? На залізну дорогу чи не купили б?“

— „Там різок не треба.“

— „Тепер, кажуть, хворост у ціні; ви свій по чім продаєте?“

— „Всяково буває: и 4 и 5 карб. за сажень... так у мене не такий хворост, а настоящий, що на плетінь иде, дубовий та лісковий.“

Поговорили ще трошки, я вже хотів їхать, аж ось вийшла якась замазана, у сажі молодиця, очіпок на бік подався: — „Чи не пора пироги виймать?“ спитала вона Перепечку.

— „Ох мені лихо!“ крикнула Марта Михайловна. „Я й забула! пропали пироги... перепеклись!.. а ти сама й байдуже!.. у! дивись!“ докоряла вона молодицю. „Иди ж, иди, чого стоїш зложивши руки, наче сёгодні проведена!.. Кажу тобі: йди та виймай швидче! та зараз, вийнявши з печи, поклади в решето, та накрій подушкою... чуєш?“

— „Чую, не позакладало ще!“ одповіла молодиця и пішла.

— „Ні, треба самій піти! а то вона заівечить мені пироги... Вибачте, я на годиночку!“ И з сим словом Марта Михайловна потюпала в кухню.

А я глянув в сад: скрізь кропива та бурян... вишні, яблоні, груші на половину повсихали... пуста!..

— „Що се, ви за шапку взялись?“ сказала вернувшись Марта Михайловна.

— „Час до дому.“

— „И не думайте!.. двацять літ не бачились, та так би отсе на часиночку... Ні... не пущу! зараз пироги подадуть.“

Таж сама молодиця принесла пироги.

— „Прошу покорно! призволяйтесь,“ говорила Марта Михайловна.

Не з'їсти пирога — все одно, що до самого серця образить Марту Михайловну. Я присунувся до пирогів, а Марта Михайловна підкладувала мені сметани и якось гордо розповідала, що ніхто в сусідстві не спече таких пирогів як вона.

— „Я чула, що ви вже жонаті?“ запитала послі пирогів Перепечка.

— „Жонатий.“

— „А я й досі дівую... сумно одній; одначе б нічого, привіа, коли б тільки більші достатки та менші налоги...“

„Со духи праведних скончавшийся —“ почувся голос на улиці. — „Еге! се Грицька Соломаху ховають,“ сказала Перепечка, дивлячись в вікно. „Вічна ёму память и царство небесне! добрий був чоловік, та чудний... чудно так и вмер... Ви не знали ёго?“

— „Ні, не знав.“

— „Е, чудний чоловік був! Він з козаків: и що за вдачний чоловік був! Так, хто й зна', пічому не вчився, а усе знав: и швець, и кравець, и коваль, и боднар, и печник — куди кинь, так клин... Землі своєї у ёго не було; він безбатченко, сирота... Пристав у приими до багатой: жішка возьми, та й запий... стала по шинкам ходить... він її просить не пий, а вона ще гірше! Красива була з себе: статна, румяна... Стала гулять, станового до себе причаровала... Грицько якось и підстеріг, та, не вам кажучи, и вимазав становому дегтем голову... а жінці нічого и не сказав... дурний!.. де б взятъ її та сполосоватъ од шиї до пят!.. Прочув про се исправник; приїхав, за щось причепився до Грицька, зо подушне б то чи що, та й висік ёго... От Грицько й запив... та отсе з перепою и Богу душу оддав... Кажуть: став пити з того, що не виніс сорому; та я сему не вірю... великий там сором, що ёго висікли! Ова! велика цяця!.. и не таких, як він, січуть... Він спився од даня: жішка дала ёму такого зіля — от и спився!“

У мене чоґось стиснуло у грудях: чи од пирогів Марти Михайловни, чи од розповіді її про Грицька, не знаю! Певно, що од пирогів... Я взявся за шапку.

— „Та посидьте бо — ще хоч трошечки!“ запрошувала Перепечка.

— „Ні, пора до двора.“

О. Я. К—й.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЇЇ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньскій.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

Князь Мстислав Удатний.

(Конець.)

Коли Мстислав лишив був Галич, попав ся він тогді в руки Угрів. Там знов посадили королевича Коломана, а головним воеводою був назначений бан Фильній, що в літописях наших зве

ся „Филья прегордий“. Він дуже гордував Русинами, порівнював їх з глиняними горщиками, а себе з каменем, примовляючи: „Оден камінь багато горщиків побє.“ Була ще у нього й друга примовка: острый меч, борзий кінь — багато Руси! (т. е. завоюю.) Їго гордість дражнила Галичан и він не довіряв їм. Мстислав Удатний тим часом прикликав Половців и йшов на Галич (1218). З ним був Володимир Рурикович, що недавно помагав ёму в борбі з Суздальскою землею. Почувши то, Фильній укріпив Галич а в середині города замінив в твердиню церкву св. Богородиці; се ще більш роздражнило против него Русинів, бо добавчали в сім зневагу святниці. Поляки помагали Уграм. Фильній не допускав Мстислава до города. Він взяв з собою галицкокого боярина Судислава и інших и вийшов на зустріч Мстиславови. Поляки становили праву сторону ёго війська, а Галичане и Угри ліву. Руске військо тож розділилось на дві половини. Одною проводив Мстислав, другою — Володимир, а Половці стали дальше, щоб ударити на неприятеля тогді, коли попадуть на них Русини. Мстислав, замітивши, що Поляки стоять досить далеко від Угрів, побачив, що треба діяти: зараз одділнв ся від Володимира и вийшов на горб, де кріпив своє військо именем чесного хреста. Володимир дуже відказував на него за се и говорив, що Мстислав погубить всё руске військо. Поляки нагально ударили на Володимира, змусили ёго до утечі и пігнали за ним, так що він уторске військо втратив з очий. Але тогді Мстислав и Половці разом кинулись на Угрів. Різня була завзята, Русини побили Угрів. Самого Фильнія взято в полон; всі ёго Угри упали духом. Поляки, прогнавши Володимира, набравши добичі, вертали з великим полоном и співали побідні пісні и не знали, що сталось з їх союзниками; аж тут цараз натрапили на витязів, а з другої сторони рускі біглеці звернулись на них. Поляків зовсім розбили. Половці забрали побіджених в полон, жадно кдалсь до коний, збруи и одежі; однако Русини, по приказу Мстислава, не кидались на добичу, тільки били ворогів без пожалуваня. Стони и крики побитих доходили до Галича. По цілому полю ваялись тіла непоховані; вода в ріці зачервонилась від крови.

Мстислав, взявши з собою сійманого Фильнія, домагав ся здачі Галича и обіцяв повне помилуванє. Сам Фильній післав від себе раду, щоб здали ся, бо не було ні якої надії на побіду. Три рази послав Мстислав и предлагав, щоб піддались. Однак Угри, що сиділи в Галичи, оперались а навіть виганяли з города Галичан з жінками й дітьми, бо боялись зради та й для того, щоб

не годувати їх під час облоги. Тоді заявив Мстислав, що тепер вже не буде помилування осадженим. Угри в своїй певності були так необачні, що зважали тільки на одні ворота, а між тим Русини підкопались, підземною дорогою дістались в город, одбили від воріт Угрів, ошоломлених ненадійним нападом, и отворили Мстиславови ворота.

Рано Мстислав ввійшов до Галича. Коломан з жінкою и знатніші Угри з своїми жінками заперлись в церкві св. Богородиці. Мстислав підступив під церкву и домагав ся здачі. Угри не здавались. Безвідя томлю їх. Мстислав сам післав Коломанови посудину зимної води. Угри дякували за таку великодушність, ділили між собою воду мало-що не по капли, однак все таки не піддавались. Наконєць коли їх став змагати голод, вони отворили церковні двері и упросили Мстислава, щоб їм хоч жите дарував. Угорські барони з своїми жінками и трохи Поляків дістались в полон Половцям и Русинам. Самого спійманого Коломана з жінкою Мстислав виправив в Торческ. Галицька земля з великою втіхою признала витязя князем своїм. Селяне добивали Угрів, що розбіглись з битви. Русини величали Мстислава „своїм світом“, називали „сильним соколом“, говорили, що сам Бог поручив йому меч, щоб усмирих гордых чужоземців. Бояре, що придержувались Угрів, здавали ся на ласку витязя. Головніший з них, Судислав, прийшов до Мстислава, обіймав його коліна и просив помилування. Мстислав не тільки простив йому, але навіть дав в заряд Звенигород. Данило приїхав до тестя з малою дружиною и поздоровляв його. Вони бенкетували и радувались; а з ними радувалась уся галицька земля.

Коли угорський король Андрій почув о нещастю, що довелось синові, вислав до Мстислава домагана, щоб визволив спійманого, в противнім злучаю грозив післати велике військо. Однак Мстислава годі було настрашити грізьбою. Він одповів, що побіда залежить від Бога и він, Мстислав, надіючись на Бога, готов стрітити неприятельські сили. Король мало-по-малу лишив свій гордий тон: його жінка осібним посольством упросила Мстислава змилюватись и визволити сина. З своєї сторони бояре скоро замітили слабі сторони характеру Мстислава, добились впливу на него и всякими способами наклали до супокою з угорским королем. Мстислав при усій своїй хоробрости и военности все був склонний до супокою и починав війну тільки тоді, коли противники не хотіли миритись на умовах, котрі він признавав згідними з правдою. В 1221 р. Мстислав не тільки помирих ся з Уграми

и Поляками, але заключив дружну угоду з угорським королем, заручив дочку свою Марию з його сином Андрієм и віддав будущому зятеві в посідане Перемишль.

Однак по двох літах доля взивала Мстислава до иншого подвигу. В тім часі, коли рускі князі и дружини їх терали сили в усобицях, в незвісних східних сторонах діялись великі перевороты. На північній граници Хиньської імперії хан Темучин, володар Монголів, народу перше підвладного Татарам-Ніучам, став ся сам володарем численних татарських племен, збурив часть хиньської імперії и взяв Пекин, потім звернув ся на захід, завоював и збурив могучу и цвітучу імперію Турків харазмских*) и положив основу найобширнійшій імперії, що коли-небудь истнувала в Азії. Він володів незмірними просторами від Амура до Волги, управляв многими народами, що складали його воєнну силу, и був прозваний Чингіс-Ханом, т. е. великим ханом. Його воєнні загоны досягли Половців. Татары зіткнулись з Половцями на східнім березі каспійського моря, де Половці жили в згоді з Алянами (мешканцями Далестана). Щоб відтягнути Половців від того союзу, проводирі полку, що вислав Чингіс-Хан, спершу хитро здружили ся з ними, впевнивши їх, що Татары, одноплеменні з ними, не хотять виступати против них неприязно. Половці повірили їм и відступили Алянів; однак потім Монголы, розправившись з Алянами, підбили й Половців. Половецких князів, вже хрещених, Юрия Кончаковича и Данила Кобяковича убито. Татары гнались за їх товаришами до валу Половецкого, що відділяв землю половецку від рускої.

Половецкий хан Котян, тесть Мстислава Удатного, прибіг в Галич до зятя ис страшною вістю, що йде из сходу страшенна сила незвісних завоєвників: „Сёгодня відняли нашу землю, завтра вану візьмуть,“ говорив він.

Мстислав розіслав вістунів до різних руских князів и скликав їх на раду про загальну справу в Київ. Багато князів зїхалось сюда. Там були Мстислав Романович кївський, Мстислав Удатний галицкий, Мстислав чернигівський, Данило Романович волынський, Михайло Всеволодович, сини Всеволода Червоного и багато инших. Тільки суздальський Юрий не приїхав на раду. Хан Котян щедро обдарив руских князів: кінями, верблюдами, буйволами и невольницями, а инший князь половецкий, Бастий, охрестив ся. Мстислав Удатний просив руских князів спішити на по-

*) Бухара, Самар канд, Герат, Балх, Хава и н.

міч Половцям : „Як ми їм не поможемо,“ говорив він, „то Половці пристануть до ворогів и сила їх стане більша.“ По довгих нарадах князі рішили сполученими силами йти в похід. „Лучше зустрічати ворога в чужій землі, як в своїй,“ говорили Русини.

Місце збору назначено було на Дніпровім острові, званім Варяський (відає Хортиця). Туди сходили ся з своїми князями Київляне, Чернигівці, Смольняне, Галцчане, Волинці. Цілий Дніпро вкрив ся їх суднами. Из Курска, Трубчевска, Путивля йшли туди князі з своїми дружинами, суходелом на конях, а тисяч Галичан з воєводами Юриєм Домажиричем и Держикраєм Володиславичем переплили Дністром в море и, вступивши в Дніпро, стали при ріці Хортиці.

Коло Заруба явились у руских князів татарські послы з таким словом : „Зучуваємо, що йдете против нас, послухавши Половців, а ми вашої землі не тикали, ні городів ваших, ні сіл ваших; не на вас прийшли, тільки прийшли по волі Божій на холопів и конюхів своїх Половців. Помиріть ся з нами; коли втекуть до вас, — гоніть від себе и заберайте їх майно; ми чули, що й вам вони заподіяли багато лиха; ми їх и за се бемо.“

Однакож князі, замість відповіді, позабивали послів. Неперечно вони поступили так з тої причини, що Половці оповідали їм, як Татаре хитро одурили їх: предложили дружбу, щоб роз'єдинити їх з Алянами, потім напали на них самих.

Збор відбув ся в цвітню 1224 р. Коли всі зійшли ся, війско посунулось долі Дніпром и стало станом не доходячи Олешя. Тут прийшли до них другі татарські послы и говорили так : „Ви послухали Половців и позабивали послів наших; тепер идіть на нас, ну так идіть; ми вас не тикали: над всіми нами Бог.“

Князі на сей раз відпустили послів ціло. Передні татарські відділи стали появлягись над Дніпром. Мстислав Удатний перейшов через Дніпро з 1000 воєвниками. З ним пішли Данило Романович, Мстислав Німий, Олег Курський и інші молоді князі. Вони розбили и прогнали сторожевий відділ. Біглеці заховали свого воєводу Гемебега в яму в якімсь половецькім кургані. Половці відшукали ёго там и упросили Мстислава, щоб позволив їм убити ёго. Мстислав шгов дальше.

Між тим в стані рускім над Дніпром розберали, які се вороги. Юрий Домажирич говорив : „Вони визначають ся яко добрі стрільці и знамениті вояки.“ Інші ж одказували ёму : „Се народ простий, гірш Половців.“ Молоді князі піднукували старих ити вперед : „Мстиславе и ти, другий Мстиславе, ходімо на них!“

Ві второк 21. мая Русини зялились зо стану и пішли в степ. Вони скоро зустрілись з татарским загоном. Рускі стрільці розсіяли ёго и ім дісталось в добичу багато товару. Вісім днів ишли вони до ріки Калки, де знов стрітили татарский загон, котрий побив ся з ними и щез. Мстислав Удатний випередив руских князів, казав Данилови перейти Калку и сам перейшов вслід за ним з заднёю сторожою. Нараз перед ними виступили татарські полки. „Ладнай-тесь!“ закричав Мстислав. Русини кинулись до бою. Двадцять-трилітний Данило метнув ся вперед и був ранений в груди, однак не замів сёго и дальше бив ся. Хоробро бились и Мстислав Німий и Олег курский. Однакож сила татарска перемогла їх; Данило обернув свого коня назад; за ним помчались и инші. Утік и Мстислав Удатний в перший раз в своїй жизни.

Між тим инші рускі князі перейшли через Калку, розложились станом и вислали на перед Яруна з Половцями. Татаре з розгоном ударили на Половців. Половці кинулись назад, звернулись на руский стан и потолочили ёго. Русини ще не всліли зладнатись, як почалась страшна різня; Русиня, змішані через Половців, утекли.

Підчас загального побігу Русинів оден Мстислав Романович не сходив з місця и стояв на високім каменистім березі Калки з зятем своїм Андрієм и Дубровицким князем Олександром. Більша часть Татар гналась за втікаючими, а оден загон з Бродниками окружив трёх хоробрих князів, що огородили себе кілем и відбивались від них неустанно три дні и три ночі. Трудно було Татарам перемогти їх силою и вони вхопились хитроців. Якийсь Плюскія, що гетьманував над Бродниками, вмовляв князів, щоб здались Татарам на викуп, и цілував хрест на се, що вони остануть живими. Князі повірили и вийшли, та Плюскія зараз звязав їх и видав Татарам.

Татаре, взявши твердиню, повбивали всіх руских вояків, що там були, а звязаних князів положили під доски, а самі засіли на досках обідати. Так скінчили жизнь свою нещасні князі.

Татаре гнались за втікаючими до самого Дніпра и по дорозі вбили шістьох князів, а між ними Мстислава чернигівського. Мстислав Удатний утік перед погонею и, добившись до Дніпра, спалив и пустив по ріці судна, що стояли на березі, щоб не дати змоги Татарам переправитись через ріку, а сам з останками розбитих вернув у Галич.*).

*) Літописець виставляє Мстислава неначе провинником нещастя Русинів над Калкою, говорячи, що він з зависти не звістив обох Мстиславів про Татар тогді,

Поражка князів нагнала Руси загального страху, що змагар ся від наглого з'явлення незнаного ворога. Вражінє, яке вдіяла на уми ся подія, виражає ся ясно в словах сучасного літописця: „Прийшли — говорить він — невідомі народи, про котрих ніхто гаразд не знає, хто вони такі и відкіля прийшли и яким язиком говорять и якого вони племена и яка в них віра; одні говорять, що їх зовуть Татарє, а инші — Таурмени, инші знов — Печєніги.“ Книжники толкували, що се ті самі народи, про котрих говорив Методий Татарский: „Бєдеон колись-то загнав їх в пустиню Етрїєвску, між сходом и півночю, и вони мусять вийти відтам перед кінцем світа и запопонити багато земель.“

Після нещастя, що довелось Мстиславови над Калкою, становище ёго в Галичи не було тревале; бояре не любили ёго и наставляли на него, та й він сам по своїй простодушности ставав ся нераз жертвою їх хитрощів. В слїдуючїм 1225 році ёго трохи-що не повадили з зятєм ёго Данилом. Князь Олександр белзкий, чоловік хитрий, ненавидів Данила и наговорив Мстиславови, буцим зять хоче убити ёго и підмовляє на него Ляхів. Палкий Мстислав піддав ся обмовцеви. Дїйшло діло до війни. Данило, відплачуючись Олександровї, спустошив белзку землю и розбив загоп Мстислава, висланий на поміч Олександрови. Роздражнений Мстислав кликав вже половецкого хана Котяна, та на щастє обмова відкрилась. Олександр підслав до Мстислава якогось Яна, котрий так нескладно став перед ним брехати, що Мстислав побачив обману. Тесть и зять помирились и Мстислав в знак дружби подарував Данилови незвичайного коня, обдарував Данилову жінку Ащну, свою дочку. З того часу він вже не перечив ся з Данилом.

Однак в Галичи не кінчились бучі. В 1226 р. оден боярин, Жирослав, наговорив боярам-товаришам, буцим Мстислав закликає свого теста Котяна на те, щоб вибити бояр. Бояре повірили и скрились в карпатські гори, відкіль звістили Мстислава об тім, що

коди Данило зіткнув ся з ними. Однак се винуване годї признати справедливим. Не говоримо вже про се, що така черта суперечна з характером Мстислава, на оскільки він нам звісний з прежних ёго діл, сама хода подій така, що поводженє Мстислава в сей дець легко обьясняє ся иншими побудками: Мстислав шшов наперед инших князів и кілька днів вже з ними не мав ніяких взаємин. Перейшовши через Калку, він зустрїв ненадієно татарські полки; ёму довелось так нагло розпочати бій з неприятелем и ёго відділ був так нечислений, що перше треба було думати про власне спасенє, ніж давати знати князям. Справедливїше можна б було дорїкати Мстиславови злишним юнацтвом и нерозвагою, залядя чого він, чоловік вже не молодий и досвідний, шшов на перед з горячою молодіжю, не роздумуючи об тім, що може зустрітти в дорозі и попасти на осли неприятельські, що далеко переважать ёго власні.

ім сказав Жирослав. Мстислав післав до них духовну особу іменем Тимотея. Тимотей заляв ся перед боярами, що князь нічого не задумує против них и перший раз чує об тім. Віи вговорив бояр, щоб приїхали до Мстислава. Мстислав обличив перед ними Жирослава и прогнав ёго від себе.

Наконець бояре вспіли таки позбутись Мстислава з Галича. Королевич Андрій, що ёму Мстислав заручив свою дочку и віддав Перемишль, за підмогою боярина Семюнка утік до отця и підводив ёго, щоб відняв у Мстислава Галич. Бояре з своєї сторони представляли королеви, що вони не хотять Мстислава, а бажають Андрія. Король пішов з війском в Галичину. Поляки з воеводою Накославом помагали ёму. Занявши Перемишль и Звенигород, король не важивсь їхати в Галич: віщуни віщували ёму, що він не буде жити, як побачить Галич. Король зачав заберати галицькі пригороди. Ёму вдалось взяти Теробовлю, Тихомлю, та під Кременцем ёго відбили и він повернув назад ик Звенигороду. Тут вийшов против него Мстислав, вступив до бою и розбив ёго. Король хутко втік домів. Мстислав зміркував, що ёму годі довше прожити з боярами, и хотів віддати Галич Данилови, однакож бояре Судислав и Гліб Зеремієвич, що грали тогді головну ролю між боярами, здержали ёго. „Ні тебе, ні Данила не хотять бояре — говорили вони, — віддай заручену дочку свою за королевича Андрія и посади ёго в Галич; від него все можеш взяти ёго назад, коли захочеш, а віддаси Данилови — по вік не буде тобі Галича!“

Мстислав шанував усе волю землі и поступив так, як бажали ёї люди, що були тогді, по своїй силі, заступниками землі. Мстислав оддав дочку свою за Андрія и з нею також Галич, а сам задержав для себе Понизе и відїхав в Торческ. Скоро жалував він своєї легковірности, бо Данила ненавиділи тільки бояре, а простий галицький народ бажав ёго. Дізнавшись об сім, Мстислав через посла Данилового Демяна післав таке слово Данилови: „Сину! згрішив я, не дав тобі Галича.“ Гліб Зеремієвич старав ся всіми силами не допустити Мстислава видїтись з Данилом и передати в руки ёго землю и дім и дітий.

Слідуючого після того року (1228) Мстислав умер: з Торческа поїхав він в Київ, заслаб в дорозі и вмер, успівши постригти ся в схиму після тогдішнього звичаю набожних князів. Після вісти польского историка, тіло ёго похоронене було в Києві в церкві св. Хреста, що сам її поклав*).

*) Нині сеї церкви нема и могила Мстислава незвісна.

КРИТИКА.

Коли ж виясниться?

(За проведом повісти Н. Левіцького „Хмара“.)

(Конець.)

II.

Студент Радюк був родом з Полтавщини, син не дуже багатого поміщика, одставного гусарина. Радюку не довелось з молоком неськи вис-сать ні підвалин національного розвою, ні рідної мови, ні любови до народу; бо мати ёго, хоч и сама Полтавка, хоч з роду Йскр, але ви-хована була в харківському институті „по французки и по московски“ (стор. 147). Правда, батько Радюка — козачий син — орудовав не тільки „чудовним українским язиком“, але й інстинктивним коханем України; та що ж з того!.. чоловік без жадного національного розвою, чоловік без національної просвіти, старий Радюк навчав тільки сина анекдотам, та не перечив дитині переймать од наймитів українські ці-сні — и учитись говорити по українски, грати з хлопцями в гилки и цурки, дерти горобців у повітках и їсти козельки и щавель. Та й за се старий Радюк воював з жінкою своєю, котра бажала виховати сина по своїм: „щоб син не розказував мужичих казок мужичою мовою“. Радючка дорікала свого мужа, що він „зовсім зіпсує дитину“, але Ра-дюк заспокоював її вигадками та побрехеньками, и коли Радючка пи-тала „що вийде з того хлопця?“ — Радюк відповідав: „гусарин вийде, як ёго батько.“ (стор. 151.) Як бачите, старі Радюки не далеко захо-дили в виховані сина! батько жадав тільки, щоб син ёго вийшов „гу-сарином“, а мати и вдовольнялась тим...

Тяжко становиться на душі од такого вихованя, — тим більше тяжко, що воно факт не тільки минушого, а й сегочасового житя ве-ликої більшости українских дворян в Росси! Та навіть и не одних дворян... Ще тяжче, що сю національну пляму українско-руські поміщики и не одякують стерти, так вони в неї закарявали, що їм и в голови не приходить думка, щоб дітей своїх виховати не гусаринами, не конно-гвардійцями, не камер-пажами и лизоблюдами, а людьми свого рідного краю. Ми знали и знаємо близько чимало україно-руских поміщиків, знаємо и дуже богатих и не дуже богатих — и всі вони виховують своїх дітей однаково: дочки-панночки, білоручки, без жадного національного ознаку, без жадного політичного розвою; а сини „россияне“ лакеї, або барішники. Нам доводилось стрічати дуже богатих поміщиків україно-філів — и там те-ж святе. Нарядять вони Гриця або Павлуса свого в українске убрание и завезуть виховувати в Дрезден, або й дома од-дадуть на руки Німця; стане у Гриця пробиватись вуо — и родителі ёго и він сам червоніють од українського убраня, соромляються мови своєї родини и, яко мога, пруться, щоб той Гриць, гетьманский прав-нук, швидче вліз в камергерске убрание! Та що й казать! нехай при-іде в Україну-Русь новий Діоген и скільки хоче шукає між „поміщи-

ками": не знайде ні одного з національним розвоєм, з національними звичаями в домі и в семьї. Всї вони окутані хмарами москвофільства, або всеросійщини, або космополітизму; а найбільш и частійш хмарами индиферентизму. Найбільша вина за таке семейне виховане дітей падає на голови ненёк. Рускі женцини и в Україні и в Галичині стануть у великому одвіті перед судом исторії! у них знайдеться хіба одна одповідь: „ми самі були рабнями и родили рабів; ми самі сиділи в темноті и не вмїли освічувати дітей; ми самі не мали ні національного, ні політичного розвою, через те не давали ёго й дітям.“ Так! а чом же ви, пані, не говорили и не говорите *дома в семьї* рідною мовою? на що ви в Галичині держитесь польскої, а в Україні „російскої“ мови? що ви на се скажете? Не знаю я, що ви скажете, а знаю, що до сего часу ви не вмїли и не хотїли обняти те *найголовнїше* поле вихованя в семьї, котре вам указано самою природою!.. Час вам, рускі женцини — одуматись, час взятись за освіту, за виховане дітей, час, щоб ви кормили дітей Руси молоком Руси, а не молоком Польщі и Москви. Спитайте самі себе, рускі женцини, що ви до сего часу зробили для добра свого краю? яку частку ви маєте в исторії нашого національного розвою? де ваша праця на сій ниві? Спитайте, подивїться и в себе и коло себе, що скаже вам ваша совість!..

Молодого Радюка оддали вчитися в Київ в лімназию, де панувала великоруска мова. „Павлик (назва Радюка) вернувся до дому на вакації, стративши слід української національності и язика.“ (стор. 151.) Тут ми не можемо погодитися з п. Левіцким; не можемо вірити, щоб школяр за такий короткий час, менш пів-року, стратив свою рідну мову. Те покоління, до котрого ми належимо, старше од покоління Радюка літ на 20, и в наш час великоруска мова панувала далеко не менше, ніж в час Радюкового вченя в лімназії; однакже ми не стратили своєї мови... Ніяка в світі школа, ніяка мова не має, и не може мати такого міцного впливу, щоб в такий невеликий час стерти у школярів їх рідну мову. Коли ж у Радюка лімназия за пів року стерла „слід українського язика“, так значить там и стирать нічого було; значить ні у наймитів, ні в пастухів, ні в паробків, ні в батька він не навчився „українському язичу“.

Після сего нам здається не зовсім натуральним перескоком и те, що Радюк, скінчивши лімназию и приїхавши до дому на вакації з університету, „говорив чистим українским язиком“ — (стор. 159). Де ж він навчився? Автор каже, що „в університеті почалося для Радюка нове житє. Європейські ідеї почали вже заходити з наукою и все більше й більше ширялись між молодими людьми. Радюк почав думати о своєю головою и почув, що він переродився...“ Він богацько читав, „у ёго були українські й рускі (велико-?), французські й німецькі книжки. Європейска просвіта, європейські ідеї, все те разом наплило в ёго голову, зачепило всі ёго думи. Він разом хотів все те прикласти до свого народа, до України.“ — Добре, але ж де він вивчився говорити по українски и вивчився знов таки так швидко?

В університеті між товаришами Радюк був передовиком (стор. 154): „всі ёго любили за розум, добрість и щирість“. Пробуванє и розвій Радюка в університеті и приїзд ёго до дому, ёго розмову з роди-

телями и сусідами, його горячі речі, дивовижу на нього сусідів и гурторку про нього між сусідами автор описав нам дуже вірно. Читаючи, як Радюк розмовляє про свої ідеї де треба де й не треба, як сіє їх и на чорновім и на камінь, як він розкажує, що він „націонал“, и т. и. — так и бачиш живих людей перед собою, тих людей, котрих було „чимаало“ в початку 1860-их років! нам доводилось у ті часи стрічати Радюків скрізь од Кубані до Карпатів. Доводилось пераз нам и чути и читати докір тим людям за те, що вони богацько говорили, а нічого не робили. Такого докору українсько-руська молодіж 1860-их років зовсім не заслужила и самий докір не має за собою ні верна правди. Що Радюки богацько говорили, говорили більш ніж подобало, се правда, але виноватить їх за се не можна: бо тим самим вони давали данину и своєму часу и своїй молодості. Треба тільки згадати, хто тогді не говорив, хто не гукав? треба спитати, хто більш торохтів: чи молодіж українсько-руська, чи великоруска? и хто ж винен в сьому? хто приневолював Герценовский „Колокол“, нікчемні проклямаці „Великоруса“, „Землі й волі“ и божевільна грізьба великоруских радикалів, грізьба урядови в тім, що, коли він не дасть волі до дня тисячелітя Росоні (1862 р.), так „мы обратимся къ народу“. В-друге сама молодість приневолювала Радюків кричати й гукати, часом и нісенітницю! Хто ж в нас не був молодим? хто в нас в паробочі літа не кричав?.. Виноватить Радюків за те, що вони богацько кричали — значить, вибувши про свою власну молодість, виноватить и самих себе... Сегочасова молодіж не кричить, не гукє, але що ж вона робить? де єї праця? куди вона простує?.. Але про се річ буде ще, а тепер додамо, що неправда й те, що Радюки нічого не робили. Радюки не гірш нас знали, що їм „треба діла“; але, мало ще знаючи народне українське житє, мало знаючи житє в загалі, ставши „націоналами“ не з коліски, а трохи що не вчора, вони не знали, де шукать, де знайти діло? через те вони зовсім натурально й робили так, як и Радюк п. Левіцького, се-б то: „скрізь проповідував свої ідеї, котрі не давали їму спокою, мутили їму в голові, доки він не порозносив їх по сусідах.“ Знов таки и за се вина лежить не на Радюку, а в тім, що не було людей, котрі б вивели Радюка на путь праці, котрі б сказали їму, де и як треба працьввать. Одним словом: над Радюками нависли ті благодатні хмари, з котрих летєть теплий, літній дощ; дощ, без котрого надходить посуха и гине рослина. Дощ пішов, було й де сіять, але сіячів не було, не було навіть людей, котрі б сказали Радюкам, де сіять и яку пашню сіять. Було богацько цогончів, та не було плугаторів.. Не було кому вивести Радюків з хмар на ясну годинну стежку національного розвою, національно користної праці. Як тільки де появлявся правдивий провідатор и говорив: „ось-де треба орати и сіять“, Радюки ширю, з любовію, з героїчною енергією, тією енергією; котра живе тільки в молодих серцях, брались за працю и орали наче воли. Хіба не Радюки будовали и держали недільні и щоденні народні школи? хіба не Радюки йшли волюстними писарями? Але що ж!.. Автор „Хмар“ з историчною вірністю говорить, що „все те жуєило сходить и рости само по собі, не полите водою й роскою, без всякої помочи, під горячим камінем и піском“

(стор. 175). И не диво, що як Радюк „більше думав про свій народ и Україну, то ёго душа ніби томула в якусь темну безодню, де не було ні дна ні верху, де не було завіщо вхопитись“ (тамже). И от покіль Радюки шукали, *за щоб* вхопитись, вхопились *за них!*.. Дашковичі з товариством покрились хмарами „науки для науки“, хмарами шуканя „славянської“ філософії, хмарами космополітизму; а тим часом над Радюками нависали нічі хмари: хмари Говорського, Каткова, Шулґина и инцих; хмари Ляхів з доносами на українофілів, хмари трусениці, хмари російської реакції. Згадайте панове справді час 1860—1866 року! почніть згадувати хоч в адреси подольських Ляхів-шляхтичів и з процесса, котрий визвала та адреса! Аж сумно становиться!.. Гріх би був не пригадати де-чого з тих одповідей, котрі дали російському сенату подольські маршали, як позвали їх до „суду“ за адресу. Литвинський маршал Іосиф Радзівевский говорив, що адресу о прилучені Подоля до Царства польского вони написали через те, що „в сусідній Австрії, під зарядом уряду систематично проводиться розділ на племена, з чого и на Подолі родилась українська партія, котра спершу взуружила против панів народ, а потім в „Основі“ и „Дці“ стала доказувати, що вони (Ляхи) ради користи и панованя над народом виреклись з своєї пвці и віри.“ — А Гайсінский маршалок Іосиф Дашковський пішов далеко дальше: він просто заявив, що „в Києві розвивається товариство Шевченка, якихсь *комуністичних* прямоваій, маючи своєю задачею збунтовати народ и викоренити властників землі“ (Дивись Жур. Мин. Юст. 1863 р. нр. 4, Апрель, стор. 163—188). А що діялось тогді в Києві! Адміністрація у Києві и за Києвом була завалена доносамы Ляхів на Українофілів. Коли б ми стали усе те згадувати, що писалось и печаталось *против* українофілів, нам би пришлось написати дуже велику книжку!.. Доноси лились як вода з прорви и тими доносамы, коли б вібрати їх, можна б загатить греблю од Моква до Варшави. Поляки на сій ниві щиро працювали: вони не тільки самі гавкали на українофілів, а за ними гавкали, хто за гроші, а хто з сліпоти — и Говорки и Шулґини и Катковні!.. Перед урядом українофілів виявили вонд трохи не страшнішими від Омеляна Лугачова!.. И як з лотоків вода, ринуло на українофілів арешти и засадня!.. Ошлялись Радюки и в Коді, и в Сибірі, и в Вятці — одним словом Радюків хватали и розсилали без суда. И для нас дуже дивно, що Радюк п. Левіцкого якось задержався, не щонав в заслани, хоча „окрізь процесвідував свої сміливі ідеї, доки не дійшла про ёго чутка до міської поліції. Сусіди почали остерегати батька й матір и просили їх трохи придержувати сядна, щоб не добути якого лиха“ (стор. 226). Нашої цікавости про се „Хмари“ не вдовольняють! — Радюк, закохавшись в Масюківицу, вернувся в Київ, скінчив університет, став вхожим в дім Дашковича и закохався в ёго дочку Ольгу. В домі Дашковича ми стрічаємо Радюка знов тим-же таки горячим українофілом, він проповідус и там свої ідеї. Тільки ті ідеї на инотитутку Ольгу Дашковичівну не мають вже того впливу, який вони робили на неосвічених, але й не скалічених духовно хуторянок. В домі Дашковича, окреме самого господаря, гости и свояки сміються з Радюка и питають, „чи не Черкео він?“

Автор „Хмар“ не дуже правдиво описав дивовижну інститутську начальницю і деяких „аристократів“ над тим, що їм довелося чути од Радюка про українофільство. Відно, що *я верста, її жите, її погляди* відомі автору не дуже близько. — Але і нам до них на сей раз не богато діла, ми до них ще вернемося в другім місці, а тепер підемо у слід Радюка.

Ольга полюбила Радюка, але одружитись з ним не хоче: „дайте мені часу подумати!“ каже вона. І батько і мати Ольжині раді б видати дочку за Радюка, навіть Дашкович вихваляє Радюка перед Ольгою за те, що він „любить свій народ, націонал, не говорун“; але „на такого мужа як Радюк звикла бачити Ольга в своїх мріях“ (стор. 281). „Вона собі малівала супруга з блискучими еполетами, в отрічках (?) в хрестах, і в добрихми достатками“ і просто вирекла овоїй матері: „не буду я жінкою Радюка“ (ibid.). Одначе вона не призналась так просто Радюкови і він ходив і ходив до Дашковича, носючи в серци щире кохане до Ольги и надію, що вона буде ёго жінкою. —

Раз зібравсь у Дашковича гости і тут в розмові про українофільство, українофільв „судили, змушались над ними“. Радюк не оправився так легко з гостями Дашковича, як справлявся з гостями овоїх родителів; і от він став просить Ольгу, щоб вона заступилась за українофільв „хоч одним словом“; — Ольга мовчала.

— „Чи вже ж и ви стояти-мете за такі думки, за такі гадки, які оттам тільки що говорились“ (в другій хаті між гістьми Дашковича)? питав Радюк Ольгу: вона мовчала.

— „Так ви стоїте на за мене?“ допитувався Радюк; а Ольга мовчала і мовчки пішла до другої кімнати. „Так вона не за мене, а за них!“ подумав Радюк и почув, що втратив Ольгу на віки. (стор. 323.)

По нашому Ольга, яко вихована на інститутських гнилих основах, основах незнапая, темноти и московско-аристократичної французини, поступила відповідно самій до себе, натурально. Дивуватись сему можуть тільки такі мало досвідчені люди як Радюк, дивуватись можна тільки тому, що ні Дашкович ні Радюк не мали ніякого впливу на розвій Ольги, після виходу її з інституту.

Одначе Радюк укритий хмарою кохання не міг пнядєсеретно судити, так як ми тепер: він вхопив шанку и побіг в Дашковичового дому.

Той вечер рішив усе для Радюка. „Прощай моя любов! моя чиста, свята, осміяна любов, прощай мое дороге щастє!“ сказав собі Радюк.. Так скінчив він з Ольгою, але той кінець став ёму початком иншого вла. Гости, котрі гостівали того вечера у Дашковича, наслухавшись Радюкової розмови, стали розносити по всему Києву вісти, що Радюк чоловік страшний, має в голові думку знищити церкву и государство и набрався страшної пошести з Парижа и Німеччини; „ёго не можна пустити ні в школу, ні в канцелярію, ёго б було варто вкинути зараз в тюрму“... „До Радюка стало чіплятьса начальство, де він був на службі, натякнуло ёму, щоб він шукав собі де-інде місця. Він попросився в гімназію, ёго не прийняли. Радюк поїхав до батька в село“ (стор. 327). Автор не говорить нам: що робив Радюк в селі, але ми бачимо, що селяноке жите не привязало до себе Радюка, и дивно, що він не

знайшов собі діла на селі! Який б негарний час не стояв, а все б таки можна було знайти якесь користне діло для народа, таке діло, за котре б не накинудась адміністрація. Ми конечно не винуватимо Радюка, хоч би він и нічого не робив на селі, бо він був чоловік теорії: він трохи що не зовсім не знав життя *таким яким воно є*, и нігде було йому опізнати життя: в університеті и серед своєї київської громади він жив теоріями, виправся ними, инколи навіть заходив „в хмари“ теорії, а в домі Дашковича стояли густі хмари кохання до Ольги та хмари „науки для науки“. Правда, Радюк бував и на селі *вакаціями*, але ж хіба „за час вакації“ можна опізнати практичне життя народа? А не опізнавши життя, не знати-меш и того що треба, чого не треба народови.. З одної ідеальної любови до народа, як з козла, — ні молока, ні вовни. Не було б нічого дивного, коли б ми поставили яко догад — що може такі думки примусили Радюка вернутись до Києва. Автор розказує, „що чимало минуло часу; Радюк, поховавши матір, приїхав з батьком и з сестрами в Київ. Начальство в Києві стало лучше, в Києві почалася тиша; Радюка знов прийняли на службу. Він знов взявся за науку и почав готуватись до університетської катедри, а далі одружився з першим своїм коханим, Галею Масюківною.“ (стор. 327 — 332.)

И конець! Дуже б цікаво знати: чи дали в університеті катедру Радюкови, чи ні? Кажу: цікаво, бо ми знаємо, що в українсько-руських університетах (Києві, Харкові, Одесі) між професурою можна знайти кого хочте, тільки ледве чи знайдете Радюка. Бсть професори, особливо в Києві, баршники, банкири, опекулятори, найбільше есть бюрократів; есть москвофіли, пруссофіли, російські ліберали, консерватори, радикали, космополіти и найбільш индиферентисти до всего, крім грошей; здається, можна знайти и „нормального чоловіка“, та ледве чи знайдете Радюка; коли ж и есть Радюк який, то певно він замуравався подібно як печерокі „угодник“: та жалко, що над ним нема таких дощечок з написами, які лаврівські ченці позаводили в печерах над мурами угодників. Знов таки й се не диво! хмари легкої наживи покрили в наш час усю Европу: в Лондоні из тих хмар вийшов Тічборн, у Відни Оффенгайм; у Росії Кокорев, Варшавский, Губонін та игуменія Митрофанія: щож дивного, що ті хмари не минули и України и покрили навіть університети так, що з голів професури світять не світ науки а блискавиця акції и грошей...

Я говорив, що не-що давно було богацько Радюків, тепер щось їх не видно; де ж вони подівались? чи вже ж їх усіх так обгорнули „хмари“, що й не розбереш, де Радюк, а де Оффенгайм?

Частина Радюків одвідала засланиа, друга вдалась „на службу“, третя на села. Не всі Радюки вістались Радюками. Одні, вертаючись з засланиа, поїхали тією дорогою, на котрій можна видавати з себе ніби то Радюка, а справді — бути индиферентистом, можна бідковатись про ледачу долю робочого чоловіка, а справді викручувать з того ж таки робочого — усе що можна викрутити на свою егоїстичну користи; — Радюки, котрі вдались до служби, почали обростать мохом бюрократизму. Ми не докоряємо Радюкам „службою“... ні! ми щиро бажаємо, щоб між урядниками, починаючи з сільського цисаря и кінчаючи міністрами, було яко мога більш Радюків: але ми докоряємо їх бюрократизмом. Мабуть

у наших урядників з Радюків так мало було морального и національного твердого ґрунту, що вони якось швидко перероджуються з націоналів в космополітів, в російських и австрійських лібералів и становляться бюрократами, з негарною ознакою сего слова.

Єсть ще невелика частка як старих так и нових Радюків, котрі працюють собі тихенько, вважаючи не на чини и хрести, не на гроші, не на еґоїзм, але на громадску національно-народню користь! вони не гукують про себе, як гукав Радюк и. Левіцкого, що вони націонали; ні! між Радюками нашого часу діло — *опереджає слово*. Тільки наше горе, що таких людей у нас дуже ще мало; але гаразд те, що сі люде не звертають уваги на городянске жите, а працюють *по селам*, біля народу, навчаючи ёго не словом, а ділом. За те ж городянокі націонали-радикали дразнять сих людей „ченцями“. Дарма! був калісь час, що ченці вносили між людей освіту и добро, боронили, як и в Україні, віру и національність; отже може й „ченці“ нашого часу своєю працею, своєю роботою піднимуть вітер, котрий розжене хмари. Ми напевно вірямо, що наші селянські „ченці“ не звернуть з тої тропи, котрою вони йдуть; не підуть путем профессорского аскетизму и педагогизму, не підуть дорогою „російского або австрійского ліберала“, чи, що для нашого національно-економічного розвою все одно — путем „нормального чоловіка“, и заведуть на селлах ті нові „обятелі“, з котрих текти-ме и народня освіта и народній добробит. Одначе ж праця одних тільки „ченців“ не виведе наш народ *звсім* на ясну годинну стежку; треба, щоб на запомогу „ченцям“ вийшли наші женцини и внесли в свої семі, в виховане своїх дітей справжні національні и економічні основи. Тоді тільки *гуртовою роботою* розженемо хмари и тоді певне, що виясниться.

Незабавом сподіваємося повести ширше річ про роботу, яка належить до женцин.

О. Кошовий.

Біля Збруча, Квітень 1875 р.

Закладини черновецкого університета и 100. роковини прилученя Буковини до Австрії.

Якби взялися так як треба,
То й мудрість би була своя.

Шевченко.

Я приїхав до Черновець 3. Жовтня по-полудни, тим самим потягом, котрим прибув и міністер Штремаер; не дивниця проте, що з старшиною міста и нового університета вийшло множество цікавих людей до святочно прибраного двірця желізници. Посеред товпи відзначались німецькі бурші в червоних, синих та зелених шапочках, дожки з трибарвними шарфами через плечі: вони приїхали з різних отерін Німеччини на закладини німецького університета.

В місті всюди рух, всюди гамір: множество людей всякого роду в стану роїть ся по улицах. З бальконів, удекорованих килимами, цвітами, повівають хоругви всілякі: и букварненкі и галицкі, и польскі и рускі и німецкі, а найбільше чорно-жовтих, австрійських. В многих вікнах приготовлені транспаренти до ілюмінації, декуди ракети и штучні огні, а недалеко до дому рядового (Regierungshaus) мюздрі. Видко, приготовляе ся великий фестин...

Вечером в Неділю и в Понеділок велика, світла ілюмінація, якої Львіа ніколи не бачив, з походами факлєвими при грі музики через місто. Ще там строїв, уніформів, цестрого мира — годі описати! Огневі стражі майже з цілої Галичини, делегати з університетів и міст, множество цікавих, що приїздили на позорище з жінками и дітьми, становив нечислену різнобарвну товпу.. Вечером в Неділю була воїгбе на честь міністра у бурмістра, на котрій було до 600 осіб. В Понеділок великий обід, а ві Второк вечером давали німецкі бурші так званій *комеро*.

Найважнішим днем був Понеділок, 4. Жовтня, властивий день празника отворєня університета и 100. роковин прилучєня Буковини до Австрії, а враз и день имени С. Вел. цисаря. На пляцу великим, обмежєним від півночи волоскою катедрою, гарним и великим будинком, від заходу домом карним, від полудневого входу красною палатою рядовою, а вирочім гарно прибраними камяницями — відбув ся найперше празник прилучєня Буковини до Австрії. З трєх сторін замикали сей пляц трибуна амфітеатрально усталєні, украшені хоругвами, фестонами-листяни, цвітами и біндами; четвертий бік азмякав шпалір війока. На середині пляцу стояла що йно викінчена, закрита ще статуа Австрії. День був дуже красний. Множество народу займало трибуни; далеко більше множество товпило ся в-округи сєго пляцу, тиснуло ся улицями, залагало вікна, балькони, дахи и комони довокільшних камяниць. На пляцу роїли ся стражі огневі в різнобарвних мундурах, делегати розличних товариств и майже всіх громад Буковини, студенти в ряди усталєні, капелі музичні, бурші, коміссарі порядку и п. О 11-ій годині перед полуднем при гукі мюздрів зближив ся похід, зложеній з міністра Штремаєра, старшини міскої, корпорації університета, членів виділа красвоє, репрезєтантів воїх урядів, війсковости, делегатів сторонних університетів, приїздних запрошєних гостей и п., а за тими безлічне множество людєа всіляких язиків. Лиш шляхти буковинскої (румунскої) не було: вона вся нароком вїхала на сі дні з Черновець.. По вистрїлах з мюздрів відспівав мужєский хор гарний гимн сваточний, умисне уложеній на сей празник, до котрого кождої строєня складно прилягав австрійский гимн народний. По співі наступила бесіда бурмістра, дотичаща празника, а на даній знак спали заслони з статуи Австрії, дуже удачної, що нараз гарно васягла в золотім блєску сонця. Відтак анов салєви з мюздрів, стрільб, музика війскова відограла гимн народний — и конєць сєму овяту. Похід звернув ся тепєр до університета, де відбулась инавгурація сєго.. в павгерманьскім дуєі.

Значїне Черновецкоєго університета спїзнаємо, коли розсмотримо відносини людности Буковинскої и розберемо ті бесіди, котрі при отворєню університета говорєно. — В Буковині мешкають два народи:

волооський (румуноський) і руський, майже рівні числом, та на рівні бо-гацтвом... Се диво, що той Русин воює бідний: его дук, вельможі, пани перейшли в чужий табір, и лиш оден хлоп-рільник остав ся. Таке и на Буковині. Коли в Росси руський шляхтич став Москалем або Поляком, в Угорщині Мадяром, в Галичині Поляком: то на Буковині він став Волохом. Однак руска мова на Буковині ще до кині зістала конвєрзацийною — не тільки межі Русинами, але й межі Волохами и Вірменами, не тільки межі проотим народом, але й між вишлїденцєм, а навіть межі сільською шляхтою. В Чернівцях найчастійше учуєш бесіду руску, таку самісіньку, якою ми говоримо, якою пише Федькович и Данило Млака. Се очевидно докazuje, що язык руський є не менше культурний як волоський, и що тут легко и гарно розвинула б ся культура руска, коби лиш були спосібні огородники, котрі б виїли и хотіли щиро плекати гарну руску рослинку... До тепер на Буковині земля ще лежить облогом: там и сям прозябе яка руска квіточка, та й звяне...

Отже на тій підставі, що Волохи не суть культурним народом а їх язык культурним языком, а Русини ще й бідні, основали Німці свій плян зацепити на Буковині культуру німецьку. Се мало б стати ся через заложенє німецького університета, через відплєлє межі молодіжю жита німецьких буршів и через удержуване німецького языка в школах, урядах и судах. Тенденції германізаторські, які до недавна панували в Галичині, де тепер однак уступили тенденціям колонізаторским, перенесли ся на Буковину, де для них бачуть лучше поле. Пригляньмо ся, о скілько вони тут оправдані и які для них представляють ся шанси.

Німців в Буковині нема — хіба деякий урядник, учитель або військовий, переселений тут як екзотична рослина. Але є в Чернівцях множество Жидів, а в їх руках почивають всі маєтки міста, вирочім дуже задоволеного; всі кавярні, трактиєрні, готелі сууть жидівські — нема ані одного християньського; всі красші кам'яниці, всі екіпажі (крім трьох) сууть власністю Жидів. Отже Жиди становлять в Чернівцях и на Буковині підставу німецького елементу, и будуть, вціпляючи німецьку культуру, враз и зміцняти елемент жидівський, розкладаючий, як звісно, жизнь народню, висисаючий животні соки з краю и народа...

Прислухаймо ся тепер усяким бесідникам, що промовляли при отвореню черновецького університета. Делегат університета Штраасбургского сказав, що він приїхав за волею Бісмарка, що серце німецьке радує ся новим ділом: бо, як заложеном університета в Штраасбургу основана сторожа німецької культури над Реном, так черновецьким університетом заснована друга сторожа німецької культури, на вході, над Прутом... А ректор Черновецького університета, др. Томащук, що вирік ся рускої народности и став Німцем, так як теперішній ректор Львівського університета вирік ся руского роду и став Поляком, тому що нема користи служити своему бідному народови, сказав в инавураційній мові тоті чудні слова: „Нема просвіти ні культури — лиш одна Германьска!“ Чи ц. Томащук не знає гісторії культури вєсвітній? чи може в своїм запалі, бажаючи добити ся слави, почестей, титулів, не тямив, що говорять? або, окружений німецькою та жидівською товпою, котра

плескала в долоні за кожною его фразою охлібляючою Германьському елементови, не дбав про те, як осудить се діло гісторія?... .

... Ми не заперечуем однако, що в теперішніх обставинах не міг поветати инший університет, як німецький; ми не заперечуем и того, що створене й німецького університета може принести хосен краєви в загалі, а Русинам Буковинским в особливости. Якби на тім університеті професори руского язика й літератури и славянської філології відновили належито своій задачі; якби крім того завязало ся в Чернівцях товариство народно-руске, котре б щиро и ревнио працювало для руского люду и рускої інтеллігенції словом и ділом, наукою и помочою, пропагандою тверезости, закладанем громадских шпихлірів, кас позичкових, складів, читальнь, розширюванем добрих популярних книжочок, стоваришуванем руских реміоників, розбудженем національного духа у рускої молодіжи и т. д.: то в Чернівцях и на Буковині розвинула б ся красна культура — але не жидівско-німецька, тільки своя... Тепер же того всього не має...

Сироваджено буршів, також поприбирали ся за буршів Черновецькі жиди, и виправлено фестин буршівський в цирку, гарно приотроєнім в празничну салю. Коло 1/2 9 год. вечером розляг ся по цирку трічи прикрий стук, від сильного удару рапіром по голім столі... Silentium! Зачервонілий старший бурш встунив на трибуну з величезним стаканом пива в правій руці, и витав всіх буршів и їх товариства порозкидані по цілім світі властивою буршам черепітаною латинскими словами промовою, котру закінчив вихлденем стакану пива. Всі присутні гості пили також пиво и їли, відтак співано знану буршівську пісню *Gaudeamus igitur*, потім наступили розговори, гамір. За якийсь час озвав ся знов трикратний стукіт рапіра; знов виступив бурш, говорив о німецькій культурі и випив пиво... Аж застукано третій раз, и встунив на трибуну сам ректор п. Томащук, ніби-то бурш старий, з стаканом пива в руках. Говорив, що німецька культура — то сонце, щб має своє власне світло, а австрійські народи — то трабанти, котрі від того сонця дістають теплоту и світло... Мені ж знов прийшов на гадку такий-же старий бурш у Львові, котрий межи польскими буршами виступає з мовами... вони ему плещуть в долоні, а він тішить ся и радує ся: а прозабув також, що его руска мати родила, до руского лона горнула, руским молодом кормила и рускі пісні до сну співала... И я, вислухавши бесіду п. Томащука, з прикрим чувством встиду и болю відійшов до дому...

Буковино, Буковино! шкода твоєї вроди, твого теплого підсоня, твоїх богатих ободонь и гір лісистих! ти могла б бути раєм маленьким, якби жидова не пригнітала до землі твого доброго и любого народа, не висисала ему кровя з-під серця, а тепер загадує еще й придупити его розум... Русини Буковинські! возміть ся щиро до праці для свого бідного народа, та працюйте на своїй ниві, розвивайте рідне слово, не шукайте чужих богів — а просвітте свій темний нарід, и звужиткуете німецьку культуру на его користь, а не дасте їй вийти на користь жидівську...

Літературні звістки.

— **Рускі виклади в Львівсьім університеті.** В оім курсі відбувають ся на світських віділах Львівського університета отсі виклади в язичі рускім: *На виділі філософічнім* викладають: 1) др. Омелян Огоновский: а) Обяснене літописи Нестора, 2 год.; б) Історію рускої літератури в XI-ім и XII-ім в., 2 год.; в) Славянску митологію, 1 год.— 2) Др. Исидор Шараневич: Історію Червоної Руси з XVII. віка, 3 год. *На виділі правничім* викладають: 1) др. Олександр Огоновский: Австрійске право приватне, 8 год; 2) др. Иван Добрянский: Австрійске право карне, 6 год. — (*На виділі теологічнім* викладають по руски: 1) др. Франц Костек: Теологію пасторальну, 9 год.; 2) Иван Віличко: Катихитику и Методику, 5 год.)

— На засіданю виділу філософічного краківської **Академії наук** з дня 11. с. м. зложив секретар академії проф. Шуйський між иншими надісланими працями також розправу д-ра Омел. Огоновского „О приименіках в язичі старославянскім, рускім и польскім“ и Зиг. Гьольера „Назви весільні, вираженя и предмети уживані при весільних обрядах люду на просторони колишньої річиносполитої“.

— В Києві вийшли недавно: **Гайдамаки. Т. Г. Шевченко.** Тип. Фрица. 92 стор. 8-и. 5000 екз. Ціна 10 коп.

— Дня 11. Жовтня (29. Вересня) умер російський поет **Гр. Алексій Константинович Толстой** в Черниговській губернії, в своїй маестности Красний Ріг. Він родив ся 1817 р. в Петербурзі, але дитинні літа прожив в Черингівській губернії. По короткій службі на поли дипломатичнім мандрував кілька літ по Німеччині, Франції и Італії. Відтак в Кримській війні служив яко майор, а по війні взяв диміссію. Головні час літературної діяльності Гр. Толстого були перші літа Кримської війни. Поезні свої и инші твори поміщав особливо в російських журналах „Современнику“, „Русской Бесѣдѣ“, „Русскому Вѣстнику“, „Отечественныхъ Запискахъ“ и „Вѣстнику Европы“. Написавши багато дрібніших поезій, баллад, також дві більші поеми „Грѣшница“ и „Іоаннъ Дамаскинъ“, видав в 1861 р. историчний роман „Князь Серебряный“; роман сей написав Гр. Толстой, роблячи гісторичні студія до написаня трагедіи з життя царя Ивана Грозного. Така трагедія появилась в 1866 р. в „Отечественныхъ Запискахъ“ п. т. „Смерть Іоанна Грозного“ и була дуже прихильно принята и в печати и на сцені: вона належить до найлучших драм в російській літературі. Непаче одну цілість з сею трагедією становлять дві дальші трагедіи: „Царь Федоръ Іоанновичъ“ и „Царь Борисъ“; критика осудила їх трохи слабшши від „Смерти Іоанна Грозного“. В „Вѣстнику Европы“ від 1868 до 1871 р. було поміщене множество дрібних поезій Гр. Толстого.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Спільні делегації окінчили свої засідання 18. Жовтня, котрого-то дня оголошено делегатам санкціоноване спільної устави фінансової, а 19. Жовтня зачали ся *засідання Ради державної*. Клерикальні послы в Тиролю, межи котрими вів ся спір, чи мають вступати до Ради державної чи ні, погодили ся и явили ся всі; так само и послы чеські в Моравії, помимо противних завізань староческих орґанів. Не явили ся тільки, як звичайно, Чехи. Міністер фінансів предложив прелімінар бюджету на р. 1876; після того розходи виносять 403,870.000 зр. (о 21,588.000 зр. більше ніж в р. 1875), з того 15,295.000 в звичайних а 6,293.000 зр. в надзвичайних розходах. Розхід побільшив ся особливо на оплату довгів, на спільні видатки (зброєне армії), проценти державного довгу и запомогу желізницям. Прихід прелімінований в сумі 378,942.000 зр., се-б то о 5,852.000 зр. більше ніж в сім році. Міністер яко конечну підносить регуляцію валюти, приходи мають побільшити ся „реформою“ податковою. Недобір на 1876 р. буде виносити 24,928.000 зр., т. е. о 15,736.000 зр. більше як в минушнім році. Сей вивід бюджетовий приняла комната послів холодно, деякі уступи визвали навіть сильне незадоволене. Дневники не тільки опозиційні але и вірно-централістичні також незадоволені особливо тим, що н. міністер запо-відає підвищене теперішних податків (в виді реформи) а навіть и на-ложене нових. В прелімінарі бюджету на 1876 р. вже не вставлена ніяка квота на запомогу для кат. духовенства, бо в тім-же році вже платня для духовенства має бути урегульована. — На засіданю з 21. с. м. бар. Келлерберґ вніс користну для людности зміну устави о управ-ляльненю податку ґрунтового; однакож внесок сей відослано до коміссії по промові Вольфрума, що внесок вправді зовсім справедливий, але в західних краях таксація ґрунтів вже окінчена, а в Галичині ще ні, отже стала би ся кривда західним краям! Відтак принято внесок н. Шар-шмідта перемінюючий закон о регуляції ґрунтового податку так, що головна сума, яку має принести ґрунтовой податок, в дорозі закона буде постановлять ся що 15 літ. Дальше займала ся Рада державна уставою о риболовстві; помимо того, що в генеральній дебаті державно-правна опозиція и Поляки закидували Раді державній некомпетенцію ухваляти тую уставу, більшість рішила приступити до спеціальної дис-кусії. — На порядок дневний в найблизших днях має прийти внесок Вільдавера о надзорі шкільнім, вимірений против тирольських ультрамонтанів и також против Галицкої Ради шкільної. Внесок той мав рішити ся ще на попередній сесії, в Марцю сего року, однако тогді ряд був в труднім положеню, а бояв ся вступленя з Ради державної Поляків, отже виміг на більшоости Ради державної, щоби той внесок відрочено

до осені. Поляки гадали, що внесок Вільдавера вже цілком не прийде під наради, але завели ся, и зачали готовитись до сильної опозиції...

Між тим як грім з доного неба спало на Поляків донесене пів'юрядової Politische Correspondenz, що „цісар постановою з 23. с. м. розпорядив, що на будуще именоване директорів при школах середних в Галичині має підлягати наконечно рішенню цісарському, а учителів в тих школах має именовувати міністер просвіти; Галицка Рада шкільна буде тільки пропозиції предкладати міністерству просвіти, котре и ві всіх службових відносинах буде вищою инстанцією для цілого персоналу учительского.“ Таким способом розтято лордійский узол: Галицка Рада шкільна без постанови Ради державної зредукована до становища інших Рад шкільних краєвих. Як зі становища автономії краюої ся постановою цісарска єсть рефресом, так з другої сторони вона була майже конечністю при поступованню нашої Ради шкільної, поступуючої так абсолютно и беззглядно, що не тільки всі рускі але и польскі газети мусіли против неї виступати. Однако доперва будучність покаже, о скілько тая постаново, користна для Русинів в засаді, буде для них користна и в дійстности: бо если міністерство буде завжди так точно держати ся пропозицій Ради шкільної, як держало ся н. пр. при обсаджуванню місць учителів и директорів в семінаріях учительских, то невеликий буде з неї хосен!..

В наслідок тої постанови цісарскої, наступившої за ухвалою всего долитавского міністерства окрім д-ра Земляковского, др. Земляковский мав подати ся до димісії, однако цісар дося сеї димісії не прийняв. Після Gazet-и Narodow-oi др. Земляковский позістає в міністерстві, а навіть не подавав ся формально о димісію.

Німецкі централістичні послы найбільше интересують ся тепер справою цво-торговельною, як и людність німецка, особливо в Відни, интересує ся нею дуже. Дня 28. с. м. зійшли ся делегати трёх клубів централістичних и по живих розправах дійшли до повного порозуміння. Здає ся, що ухвалили не уступити Уграм, хочби мало прийти до зрвання союзу торговельно-цвоого.

Справи заграничні.

Повстанє в Герцоговині и Боскії треває дальше и приходять вісти навіть о значнійших битвах між повстанцями а Турками. Показує ся навіть, що и инші провінції турецкі суть підміновані, що истнує заговор також в Болгарії, в Альбанії и на острові Креті. Як доносить Neue fr. Presse, зі сторони Росії и Німеччини лишено Австрії дальшу иніціативу в дипломатичнім діланю. Боснійска людність не здібна до бою все ще емігрує на австрійску територію; вправді Турки обіцяють емігрантам повертаючим до краю повну безпечність и всякі шльги, але повертаючих ріжуть а їх мешканя палять. Австрійско угорска держава видає тепер вже пересічно 10.000 злр. що-день на удержанє емігрантів, а ті видатки, здає ся, ще побільшать ся. Дописуватель одного дневника так описує розначливе положенє Босняків и Герцоговинців: „Я видів сотки и тисячі истот людских, умираючих з голоду, я бачив під Сланс сотки родин, що схоронили ся на скалах безплodних и диких, а котрі від трёх неділь позбавлені хати, одежі, напою и теплої страви.“

Мусить бути дуже тяжка самоваля турецька, скоро ті люде рішили ся радше терпіти найтяжший недостаток, аніж їй піддати ся. — Турецькі війська нарушили границю сербську; коли Сербія на те жадувала ся, заявила Турція, що се стало ся в наслідок непорозуміння. Також послі шістьох держав європейських робили Турції з того поводу представлення; Турція обіцяла перевести слідство и укарати винних.

В *Сербії* відбув ся 17. с. м. слюб князя Міляна Обреновича з панною Наталею Кечкою, богатою дочкою бувшого російського генерала. Цар російський вислав на слюб яко ового репрезентанта генерала Сумарокова, котрий в часі шлюбного бенкету на тоаст Міляна в честь царя російського відповів заявленем великої прихильности царя для князя и народу сербського. Слюб відбув ся з великою виставністю и прія великій радости народа, як донесли телеграмм. Однак з тими телеграмми не дуже згідні инші вісти, що по уликах Білгорода появляли ся млякати против князя Міляна; редактора газети „Исток“ и багато инших осіб арестовано; в приватних домах відбували ся ревізії.

В *Румунії* відправлено 12. с. м., яко одвіт на 100. роковини прилученя Буковини до Австрії святковані в Чернівцях, торжественну поминальну службу божу в Яссах за душу молдавського господаря Григорія Яки, котрий 1777 р. був убитий Турками за те, що виступав против занятя Буковини Австрією. Буковинські Румуни вислали на той обхід депутацию.

Цісар *Німеччини* Вільгельм приїхав 19. с. м. до Медіоляну и був королем Віктором Емануїлом дуже торжественно прийнятий. На обіді внесли оба монархи дуже сердечні тоасти. Князь Бісмарк не товаришив цісареві. — Небавком зіїде ся парламент німецький, в котрім сподівають ся великих борб ліберальних депутатів против кн. Бісмаркови з причини реакційної внутрішньої політики Бісмарка, яка проявляє ся имено в свіжім проєкті новелі карної. Кажуть однако, що кн. Бісмарк постановив свою внутрішню політику так само безглядно и рішучо перевести, як перевів внішню; а коли б знайшов енерлічну опозицию у партії ліберальної, то відкличе ся до народу. — В Баварії, єдинім німецькім краю, котрий задержав більшу независимість, вибрано сего літа сойм в більшости католицько-партикуляристичний; сей сойм малою більшоотю голосів ухвалив адресу вимірену против політики міністерства, котрому закидує, що запропащує права Баварії на користи єлємонії прускої. Задля того міністерство баварське подалось до димісії; однако король не прийняв тої димісії, противно виразив міністерству своє довіре.

У *Франції*, котра зі воїх країв Європи економічно найкрасше розвиває ся, не устають спори партий, а имено увивають ся бонапартисти. Їх головний провідатор Рує недавно на Корсиці мав бесіду, в котрій промовляв за ревізією конституції. Напротив же Тьєр, котрий знов вступає в акцію, словом и письмом промовляє за республікою; особливо звернула не себе увагу не тільки в Франції але й в цілій Європі его бесіда в Аркашон під Бордо, в котрій заявив, що республіку вважає усталеною. Франція може при тім, задля мирного успособленя Європи, числити на симпатию и не буде відособнена.

НОВИНКИ.

— **Статистика Черновецького університета.** Урядова Czernowitzer-Zeitung подає виказ студентів, записаних в Черновецькім університеті. В загалі є: 1) на виділі теологічній 35 порядочних и 6 надпорядочних; 2) на виділі правничій 68 поряд., 14 надпор. и 8 госпітантів; 3) на виділі філософічній 27 пор. и 8 надп. — отже разом 130 студентів пор., 28 надп. и 8 госпітантів. Відтягнувши від числа 130 поряд. студентів 35 теологів, остає поряд. студентів світських виділів, для котрих властиво університети закладають ся, 95.

Після країв є студентів (поряд. на світських факульт.): 3 Буковини 48, з Галичини 41, з прочої Австрії 3, з Угорщини 1, з Румунії 2. — Після народностей є Німців 48 (між тими 33 Жидів), Русинів 24 (16 на правн., 8 на філос. виділі), Поляків 13, Румунів 10. — Після віри: православних 17, рим.-кат. 26, гр.-кат. 16, вірм.-кат. 2, протестантів 1, жидів 33. Отже Жиди з Німцями становлять більшу половину студентів, а Жиди самі перемагають числом значно кожду иншу народність: вони становлять більше ніж $\frac{1}{3}$, Русини $\frac{1}{4}$ студентів. Цікаво, що всіх Румунів є лише 10, а з-за границь Австрії, з Румунії, Турції, Сербії, Бессарабії и т. д. є лише 2 студ.!

Що до шкіл, прийшло з Гімназій Букованських 47 студ. (з Черновецької 40, з Сучаши 7), з Гімназій Галицьких 6, з угорських 2; з університета Віденьського 24, Львівського 14, з инших 2.

На 1-ім році виділу правничого є 33 студ., на 2-ім 16, на 3-ім 12, на 4-ім 7. — На виклад Калужняцького старославянської граматики вписалось 2, на Ганкевича виклад рускої літератури 4 (порядочних и надпорядочних слухачів).

Ряд старає ся впрочім всякими опособами знайти як найбільше студентів до Черновецького університета: так з 20 стипендій по 105 зр., оснований цісарским рескриптом з 17. Червня 1850 для Русинів філософічного и правничого виділу, 10 перенесено до університету Черновецького. Також зібрано в Чернівцях за ініціативою міністра Штремаера до 1000 зр. на фонд стипендійний.

— **Статистика Львівського університета.** Всіх студентів в Львівськім університеті є в сім році 890, з тих 821 порядочних, 45 надпорядочних и 24 фармацевтів. На виділі філософічній є всіх студентів 158, з тих 132 поряд., 2 надп. и 24 фармацевтів; на виділі правничій є всіх студентів 522, з тих 503 поряд. и 19 надпор.; на виділі теологічній є всіх 210, з тих 186 поряд. и 24 надпор. Отже на обох світських виділах є порядочних студентів 635.

Після народности є на всіх трьох виділах порядочних и надпоряд. студентів 485 Поляків, Русинів 358, Жидів и Німців 47 (се-б то 44 Жидів и 3 Німців). На виділі філософічній є Поляків 105, Русинів 49, инших 4; на виділі правничій Поляків 338, Русинів 141, инших 43; на виділі теологічній Поляків 42, Русинів 168. На обох світських виділах разом є Поляків 443, Русинів 190, а инших народн. 47. Отже Русини переважають числом Поляків лише на виділі теологічній (4 рази), на

виділі філософичнім Русини становлять майже лише подовину, а на виділі правничім майже лише $\frac{2}{5}$ (42% Поляків). Сей стосунок є дуже некористний для Русинів, коли зважимо, що Поляки мають для себе ще другий університет, в Кракові, в котрім число руских студентів мабуть не буде и 20. Не дивниця ж, що в урядах, судах и школах таку перевагу мають Поляки и польский язык!...

Числа після релігії суть майже такі самі як після пародностей, бо всіх студентів греко-катол. обряду почислено яко Русинів, всіх рим.-кат. яко Поляків, а всіх єврейскої віри яко Жидів. Студентів вірменско-катол. віри є лише 5 и тіи вчислені меж Поляків; протестантів є 3, вони пораховані яко Німці. — Після „приналежности“ тільки 7 студентів (на факультеті правничім) суть з-за границі, всі інші суть підданними австрійськими.

— **3 Львівського університета** доносять нам о дуже яскравім надъужитю деяких університетських властей супротив руцини. Понеже одна справа, о котрій нас звіщають, не так ще не вьяснена як не рішена, то вдержуємо ся на тепер подавати докладні подрібности о ній. Однак не залишимо за нею слідити и в своїм часі подати її до відомости не тільки рускої публіки але и сфер, котрі мають обовязок и право наглядати над порядком в університетах и точним виконуванем законів.

— **Рускі академики у Львові.** Ми вже нераз згадували, що між теперішними рускими академиками не видко вже ані того горячого патріотизму ані тої любви до науки, яким відзначала ся руска молодіж в 60-х роках. Подають нам свіжі докази того. На руских викладах в університеті показує ся дуже мало слухачів: на що ж бо ї олухати рускої літератури, рускої гісторії и т. и., коли спх наук при екзаменах юристам зовсім не буде треба а и філософи можуть без них обійти ся?... А навіть на обовязкові виклади правничі в рускій мові деякі не запиують ся, а записують ся на ті самі виклади польські! Так з самого 3-єго року прав вписалось 7 студентів на виклади польські, пп. И. Юр., Н. По., Стр., Реш., С. Ку., И. Ма., М. Ма., Лот. — Який пожиток з тих панів буде колись мати парід, коли вони вже тепер, в віці котрий буває найбільше вільний від егоїзму и найбільше готовий до любви и пожертвованій, оказують ся байдужими до справ народних, до народної мови?...

— **Русинки в женьській семінарії учительській у Львові.** Як перестерігає ся народна и языкова рівноправність в женьській семінарії учительській у Львові, видко з того, що учениці тої семінарії ходять на польські ексгорти и до латинських костёлів... Є там вправді руский катихит, але сей катихит є враз и при мужескій семінарії, отже не може рівночасно в двох закладах свої обовязки сновняти. Руского языка на першім році женьскої семінарії учить Поляк п. Z., котрий по руски не вміє, а котрому уділюване науки руского языка має послужити лише до посвідчення, що він до сего предмета кваліфікований: коли п. Z. буде подавати ся о яку посаду, до котрої потрібне знате руцини, то може виказати ся, що він по руски знає, бо учив руского языка!! Така-то польська логіка! — Не можемо притім не виразити нашого зачудованя, чому так мало Русинок вписує ся до семінарії: чи ж не лучше, замість давати доньки до приватних конвктів, де звичайно и згадки нема

о русинні, посилати їх до семінарії, де и воіх предметів лучші учать учителя и бодай яко-такo русский язык мусить узвглядняти ся? А чим більше Русинoк би там було, тим ще більше мусіла б узвгляднятись русинна. Сего року в цілій женській семінарії є лише 11 Русинoк!

— **Велика нужда рускої учащої ся молодежи.** Русини Галицькі не тільки не мають численної інтелігенції, але и не мають багатого а навіть заможного міщанства и селянства: вони, з малими внімками, становлять сам пролетаріят. Не дивниця ж, що й мало є рускої молодежи в середних школах: бо ані учитель народний ані маломіщанин або селянин не є в стані давати сина до иншого міста до школи, оплачувати за него шкільні такси, купувати єму книжки и инші потреби шкільні, справити єму одєжу и оплачувати для него харч и помешканє при темерішній дорожні. Задля того звичайно лише родичі з близших місцевостей дають дітей до більшого міста, наймають їм мешканє у якого сторожа або зарібника, а харч (муку, бульбу, фасолю, хлїб и т. и.) від часу до часу привозять з дому, на скільки можуть, и то звичайно лиш оден-два роки, а відтак хлопець змушений вже сам про себе дбати. Правда, що таке жите вироблює иногді сильні характери, — але кільки то молодих сил иде через тое марно! або тратять здоровє, або змушені задля браку удержаня покидати науку... Найяскравіше показує ся тая нужда між учениками рускої (академічної) Гімназії у Львові: ученики пераз задля недостатку чобіт, одєжі по кільки днів не можуть приходити до школи, а кільки то вони намучать ся голодом! Львівські бурси можуть тільки маленьку часть тих бідняків помістити, а инших запомог так якби не було... Задля того з великою радостью витаємо вість, що учителя рускої Гімназії у Львові (до котрої ходять майже виключно Русини) загадали взяти ся до придбаня способів и утвореня фонду, з котрого би бідні ученики тої Гімназії могли діставати запомогу. Сподіваємо ся, що заможніші Русини дооколичних сторін Львова а навіть и цілого краю прийдуть в поміч сям щирим намаганям руских учителів (котрі й самі при тім приносять їм матеріальні жертви) и запоможуть по силам бідну молодіж єдиної рускої Гімназії в цілій просторони руского краю...

— **Унія Матейки и Виділ краєвий.** Звісний образ славного польского маляря Матейки, представляючий *унію Любельску*, закупив для „краю“ комітет, зложеній з кільканайцяти Поляків, за гроші зібрані добровільними складками, и дарував єго виділови краєвому для поміщеня в соймовій салі. Однакo виділ краєвий, розписуючи тепер конкурє на пляни до будинку соймового, призначив в тім пляні образ „унію“ не до головної салі соймової але до одної з комнат побічних. З того поводу підняли польські газети великий крик и жадають, щоб виділ краєвий або помістив образ в соймовій салі, або ті що образ дарували відберуть єго и помістять тимчасом в институті Оссолинских. Се и справді було б найлучше, навіть для самих Поляків: бо на що придасть ся їм, коли образ п. Матейки буде презентантам руского народа неустанно пригадувати, як Поляки додержували унію... буде неустанною пересторогою для Русинів стерегти ся всяких умов и договорів з Поляками?..

— **Найновійший лік руско-українского народа.** В 1875 році полковник генерального штабу А. Ф. Риттихъ видав книжку „Племенной

составъ контингентовъ русской арміи и мужескаго населенія Европейской Россіи.“ В сій книжці п. Риттих показує нам пайновійший лік, поміж инчим, руско-українського (малоруского) народа по новим жередам, на пр. ще невиданим картам п. Чубінського до VII. тому єго „Трудовъ“. Для своєї спеціальної цілі п. Риттих перелічує тільки мужеске племя, але в книжці єго є таблиці процента и женьогого, котре трохи то більше то менше мужеского, а в цілости єго буде як раз половина, коли ще не більше. По Риттиху всего руско-українського народа в Росіи 14,168.288 душ. Додавши до сєго числа галицьких Русинів 2,230.000, буковинских 140.000 и угорских 700.000 (коли не більше, як кажуть), будемо мати 17,238.288 всіх Русинів (Малоросів, Українців). Тільки в книжці п. Риттиха ми знаходимо велику етнографічну помилку: в Таврицькій губернії він не знаходить ані однісінького Малоросса, а тільки Великорусів!! навіть в чисто українских повітах: дніпровському, бердянському и мелітопольському! Хто ж не знає, що до самого Перекопа в Криму живуть Українці, трохи перемішані з колоністами? Тим-то тих 363,398 риттихових Великорусів ми запевне знаємо яко Малорусів, не лічачи українских сіл в самому Криму. Приклавши їх, ми маємо всего руско-українського народу 17,601.686 душ. При тім з книжки Риттиха ми бачимо, що в Бассарабії на 546.176 Молдаван припадає 352.098 Українців, де вони заселяють повіти хотинський и аккерманський и меншу половину бондерського, окрім того що в кождім повіті Бассарабії живе українских колоністів найменше 18% (п. орґевський) и найбільше 20% (Кишинев) и 25% (Яскій повіт). В Землі війська донокого Українців 309.748, майже третя часть усього народа. Вони заселяють усю міську станицю (91%) коло устл Дона и половину донецької (54%) и в усіх станицях роблять 13% и 14%. Від Саратова аж до Астрахану Українці живуть по-над західним берегом Волги в усіх повітах коло Волги (В Саратовській губернії 119.074, и в Астраханській губ. 77.112). За Волгою Українці є в Сибірській губер. в повоузенському и николаївському повітах 60.000, и в красноярському пов. астраханської губ. коло устл Волги 49.032. Є колонії розкинені на Манічі, Єгорліку, в Ставропольській губер., на Кавказі и за Кавказом під Сухум-кале. На північ чисте українске племя йде до Білостока Гроднянської губернії и Седльця в Польщі. Всіх Великоросів по Риттиху 33,839.406, Білорусів 3,488.600... Треба вважати, що п. Риттих має слабість лічити між Великорусами жителів всіх городів на березі Чорного и Азовского моря, як Криму, тоді як ми знаємо, що в Одесі міщане, котрих як раз половина города, не Великоруси а Українці, хоч говорять мішаним городским язиком. Треба тільки подивитись на їх тиш и спитати, з відкіль вони вийшли. В харківській губер. Риттих лічить 247.180 Великорусів, тоді як їх там по новим газетним звіткам 150.000. Від тих помилок можна лічити українске племя на 18,000.000 душ.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Якова Шенчука. — Під надзором Фр. Сарайського.

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один номер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платить ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.

З великорускої мови переложили
Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ДРУГА.

(Дальше.)

VIII.

И входить він любити радий,
Душа одкрита для добра,
И думає — прийшла пора
По-правді знову жить без зради.
Та як кохана ж то прийме?
Чи приголубить, привитає?
И сум и страх ёго бере,
И холод душу обіймає.
Виходить він, аж перед ним

Стоїть небесний херувим,
На нёго ясно поглядає;
Блищить правдивее чоло,
А білосніжее крило
Убогу душу покриває:
*И на духа темного упав
Той промінь радісного світа,
И замість тихого привіта
Его докором привитав:*

IX.

„Облудо світа вікова!
„Хто звав тебе до сёго двору?
„Заблудних душ по сюю пору
„И не було в ёму, й нема.
„Чого ж ти в пізнюю годину
„Морочиш Божую дитину?
„Хто звав тебе?“ — А сатана

На нёго глянув из-під лоба,
И по душі пекельна злоба
Знов полилась, як трутина.
„Вона моя!“ промовив грізно:
„Покинь її! Вона моя!..
„Боротися за нюю пізно,
„И нам обом ти не судья!

„На серце, повнее гордині,
 „Я наложив печать свою:
 „Не місце тут твоїй святині —
 „Тут я паную и люблю!“

И янгол смутними очами
 На бідну жертву позирнув,
 И махнувши знехота крилами,
 В блакитнім небі потонув.

X.

Тамара.

*Ой, хто ти? Річ твоя негожа.
 Чи пекло шле тебе, чи рай?
 Чого ти хочеш?

Демон.

Ти хороша!..

Тамара.

Та хто ти? хто? Одивідай!..

Демон.

Я той, кого ти виглядала
 И цілі ночі й цілі дні,
 Чия душа тобі шептала,
 Чию ти душу розгадала,
 Кого ти бачила во сні.
 Я той, чий вид надію губить,
 Що тільки, тільки розсвіне,
 Я той, кого ніхто не любить
 И все живучее клене.
 Я той, котрому до віку
 Нема ні міри ані ліку.
 Я миру — бич, добру — поріг,
 Я ворог неба, ворог долі,
 Я пан знатя, я дідич волі,
 И я — припав тобі до ніг!
 О світе тихий мій, коханий!
 Прийми мене хоч из жалю:
 Тобі приніс я перші рани
 И слёзу найпершую мою!
 Ти можеш знову прихилити
 Мене до неба и добра;
 Твоею ласкою покритий,
 Я міг би знову, як зоря,
 По небу ясному ходити.
 Прийми мене! Прийми, молю!
 Тебе пекельне я люблю!
 И скоро я тебе зобачив,
 То й зараз в серці знеповажив
 Несмертну душу я свою,

И я позаздрив мимоволі
 Отій земній короткій долі:
 Не жить як ти — зробилось жаль,
 Без тебе жить — бере печаль...
 *И в серці знов кохання мука,
 В очах сподіванки слёза —
 И давня туга, мов гадюка,
 В старні рани заповза'.
 И що без тебе вічні віки,
 Мої державица без лікі,
 Що я за усміх твій оддам!
 —Якийсь суний, порожній храм!*

Тамара.

Од мене далі, дух негожий!
 Я віри ворогу не йму!..
 Царю небесний! Ох, не могу...
 Отрута в серці и в уму:
 Забула я молитву Божу,
 Забув мене й Небесний Цар...
 Послухай! Ти мене загубиш;
 Твої слова печуть, як жар...
 Скажи ж: на-віщо мене любиш?

Демон.

На що, для чого? не питай...
 В твоїх очах и пекло й рай;
 Для тебе гордо я скидаю
 Вінок терновий з голови
 И все колишне забуваю.
 Чи знаєш ти: як я кохаю —
 Так не кохати-мете ви?!
 Люблю од віку и до віку,
 Люблю тебе, моя краса,
 Як тільки люблять небеса
 И не любити чоловіку!
 З початку світа образ твій
 В моєму серці наболівся,
 Передо мною він посився
 У корожнеті віковій;
 У пернім руху світовім
 Мені имя твоє звучало

И в небі яснім та святім
 Тебе одної не ставало.
 Ой, як би ти могла дійти —
 Так ні! не можеш ти спізнати,
 Яка то тяжка тягота —
 Усе житя, віки, літа,
 И панувати й горювати,
 За зло й добро не мати плати;
 Для себе жити дні, віка,
 Нудити світом и собою
 И тію тяжкою боротьбою,
 Що без покори й без верха;
 Все жаліти й не бажати
 Все знати, відати кругом,
 И против волі зневажати
 Та все ненавидіть гургом.
 Задеве праведнее слово
 На мене ворог мій парік,
 Обійми світу молодого
 Мене покинули по-вік...
 Спніло небо глибинію,
 Ходили зорі підо мною,
 Обліті світом золотим,
 Вони на мене поглядали
 И всі мене не пізнавали,
 Що я їх давній побратим.
 Таких, як я, братів нужденних
 Я на пораду покликав;
 Але-ж очей и видів темних
 Уже я й сам не пізнавав.
 Я з розпачи махнув крилами
 И полетів поміж горами...
 Куди ж летів я и зачим?
 Весь світ для мене став чужим,
 И рідні брата ворогами:
 Оттак бурхливою порою
 На синім морі корабель
 И без вітряла й без весел
 Пливе глибокою водою;
 Оттак у літній ранній час
 По небу синієму нераз
 Пасмо розірваної хмари
 Одно, без друга и без пари
 Летить без місця и сліда,
 Бог знає звідки и куда.
 Не довго ж я и світом правив,
 Не довго світ гріху учив,
 Усе достотнее неславив,
 Усе найкрасчее сквернив;

Я полумя святої віри
 У нёму швидко погасив:
 Чи ж вимагали моїх сил
 Самі безглузді й лицеміри?
 И на погибель и на страх
 Пішов блукать я по горах,
 Блудячи в темну ніч зорёю,
 И вершник спізнаний порою,
 Та збитий в сторону огнем,
 У прорву падав не конем,
 На поміч звав, и слід кривавий
 За ним по кручі червонів...
 Але й сі лютіні забави
 Не все подобались мені!
 *Борючись з бурями, часами
 До неба порох я збивав,
 И попід хмарами шугав
 Між блискавками та громами,
 Аби в боротью як-небудь
 Нудоти збутися німої,
 Втекти од думи вікової
 И незабутнее забудь!*
 Що ваші муки, горе, болі
 Старих и нових поколінь
 Перед годиною одною
 Моїх невідомих болінь?!
 Що люде всі? житя їх, путь?
 Вони пройшли, вони пройдуть!
 Надія є: жде правий суд;
 Простити може, хоч осудить!
 Моя ж журба за мною всюди,
 И їй по вік кінця не буде —
 Вона не ляже у землі!
 Вона то ластиться мов змії,
 То страшним полумям палає,
 То на пекельні думки,
 Як на холодні кістки,
 Холодним каменем спадає!

Тамара.

*На що боліня ті німі?
 Ні їх, ні скарг мені не треба!
 Ти согрішив...

Демон.

Чи-ж против тебе?

Тамара.

Нас можна чути...

Демон.

Ми самі.

Тамара.

А Бог святий?

Демон.

Не вір, Тамаро:
У Бога небо, — не земля.

Тамара.

А пекло, мука, вічні карі?

Демон.

Так що ж? Не будеш ти без пари,
Бо там з тобою буду я!

Тамара.

Хто б ти не був на тому світі,
А я, забувши супокій,
З якимсь прихилом мимохіті
Твій голос слухаю м'який;
Але, як річ твоя лукава,
И маниш ти... то що ж пак я...
Ох, змилуйся! Яка там слава?
На що тобі душа моя?!
Невже я небу найдорожша,
Невже найкрасча я за всіх?
Ні, не одна ще є хороша,
Яка й не знає, що то — гріх!
И до їх праведного ложа
Не приторкалась ніяка
Ще чоловічяя рука!
Ні, присягни тут... поклянися,
Кажі... я мучуся... дивися:
Ти бачиш маріня мої —
И смутком їх в душі лякаєш...
Ти все спізнав, усе ти знаєш...
И очи жаль пройме твої!
Клянись, лукавни заміри
Всі вирвать з гордого ума!
Невже в зневіреному мирі
И клятьби вірної нема?

Демон.

Клянусь я першим днем створіння,
Клянусь остатним світа днем,
Клянусь срамотою злочиня

И правди вічної огнем;
Клянусь зневагою тяжкою,
Подуги маревои хистким,
Клянусь порадою з тобою
И знов розраїнем страшним;
Клянуся хмарищем духів,
Моїх братів, мені спомогих,
Мечами янголів беззлобих —
Моїх несплющих ворогів;
Клянуся небом и землею,
Пекельним щастем и райским,
Остатним поглядом твоїм,
Слзєю першою твоєю,
Ласкавих уст твоїх диханем,
И хвилями шовкових кіс;
Клянусь заласем и стражданем,
И тим коханем, що приніс!
Я зрікося мстивости старої,
Забув гординю я и зло,
И вже лестивости трутної
Не буде вадити жало!
Я хочу з Небом помиритись,
Кохати хочу и молитись,
Я хочу вірити добру.
Слзєю каєня зітру
З чола, що пада' пред тобою,
Огонь небесного клятя,
И мир в темноті й супокою
Нехай без мене додвіта'!
Повір: тебе один я знаю,
Тебе один я зрозумів;
Тобі, мій вишуканий раю,
До ніг я власть свою зложив.
Твого кохання жду, як дара,
И віки вічні дам за мить:
В добрі и злі, повір Тамаро,
Ніхто мене не затдумить!
Тебе я, вільний дух обширі,
Візьму в надзоряні краї,
И будеш ти цариця в мирі,
Найперша подруга мені.
Звідтіть зорити-меш без жалю,
Землі й слезини не даси,
Де ані щастя, мій кришталю,
Ані довічної краси,
Де все переступи та страти,
Де притуд пострасти й гріху,
Де не здолають ні помщати,
Ані кохати без отраху!

Хіба ж не знаєш, що таке
 Людске кохане хвилёве?
 Крови збуріне молодее,
 Так за годиноньку ж сливе
 Холоне серце зимове!
 Хто встоїть супротив розради,
 Як нуд охопить навісний,
 Протів жіночої понади
 И привередливих тих мрій!
 Ні! Не тобі, моїй дружині,
 Судила доля наперед —
 Зівати мовчки тут в долині,
 Рабою ремства й приверед
 Юрби холодної, німої —
 Друзів и ворогів твоїх,
 Між праці буднієї, тяжкої
 И сподіваній незбутних!
 Не згасне марно світ очей
 Твоїх за муром сим високим,
 Серед молитов одиноких,
 Чужих для неба и людей!
 О, ні! хорошее створіне!
 Твій — красчий шлях, а сей —
 покинй!
 Тебе ждуть инші боля

И инших нестямів глибинь!
 Покинй допрежні всі бажаня,
 Оту мізерію людям;
 Безодню гордого я знаня
 Тобі за те на-взаєм дам!
 Мені підлеглих духів зграю
 Я приведу до ніг твоїх,
 А на послуги покликаю
 Прислужниць легких, чарівних;
 Для тебе з зіроньки ясної
 Вінець злотистий я схоплю,
 Візьму з квіток роси річної
 И тими перлами скроплю;
 Західним промінем блискучим
 Твій стан гнучкий я обвію,
 И духом чистим та пахучим
 Навкруг повітре напою!
 Довічне пісню чарівную
 Тобі співати буду я;
 Чертоги пишні побудую
 Из туркусу та криштала.
 Пірну у низ на дно морскее,
 За хмари високо злечу,
 Тобі я дам все, все земнее —
 Кохай мене!..“*

(Конець буде.)

МОЇ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

(Етюди з життя.)

II.

Сила Федорович Гарбуз.

А ось вам и другий мій давній знаёмий, теж таки й сусіда мій: Сила Федорович Гарбуз.

З Силою ми у купі росли, грались, бились, поруч сиділи на одній лаві у школі, разом „вивчились“; разом ступили в жите.

Сила паробком був якийсь сумний, дикий; боявся людей, особливо дівчат... тікав од їх, наче чорт од ладану. Сяде було собі на самоті та все Өукидида або Вірлілія чи Цицерона читає; на силу було витягнеш Силу з хати.

Сила тогді подавав великі надії. „З ёго вийде значний чоловік,“ говорив наш учитель історії. — А сам Сила було говорить

мені: „Коли б тільки мені вивчиться, та вибраться з під батьківської кормиги (батько його був полушанок), коли б мені знайти яке діло таке, щоб можна було мені самостайно жить, тогді ти побачиш мене!.. увесь оддамсь народові!..“

Я слухав и вірив Силі и самого мене розбирала охота „оддається народові!..“

Вивчились ми з Силою и розійшлись: він взяв в право, а я в ліво, и пішли, и не бачились двацять літ.

Стрічаємось отсе недавно. Сила став товстий; лице красне, аж вилискується, таке чисте, виголене...

— „Як живеш, Сила?“ питаю його.

— „Так собі! нічого Бога гнівить!.. тільки праці богацько...“ одповів Сила.

— „А над чим працюєш?“

— „Хиба ні над чим! я й гласний в земстві, и членом в школьній раді, и мировим судею, и опікуном, и своє хозяйство, хоч и невелике, а все таки треба на його праці... А ти як живеш?“

— „Живу собі, та хліб жую.“

— „Тай годі!“

— „А що ж більше?“

— „Е, що! хиба в наш час мало чого можна робити, аби хотів?!.. земству б служив!.. Та ти, як бачу, обважнів, облінивсь... Ось приїзди до мене: я тобі піддам енергії; дивлячись на мене и сам візьмешся за діло... Приїдеш?“

— „Добре, приїду.“

Мені сподобалась и веселість и енергічність Сили. Зовсім не тим став Сила, яким був з молодю. Зараз видно, що чоловік живе „самостайною силою“... Я поїхав до Сили.

Приїхав... Сила вибіг на зустрічу мені; цілує, витче, не знає де посадить, чим похастувать.

А в домі у Сили наче в раю! скрізь бронза сяє, картини, килими дорогі, долівка навоцена блищить як скло... Любо!.. Отже й достатки у Сили невеликі: земельки чи буде 400 десятин, чи може й ні; и семья велика: мати, жінка, три сестри и семеро дітей; треба ж то їх й нагодовать и напоїть и зодягти и обути... скільки то грошей треба!.. У другого б и снаги не стало — а у Сили ні! Сила умудряється якось жить в розкоши!.. Звісно: чоловік з енергією и з головою!..

На другий день дивлюсь: у Сили повний двір людей! хто пішки, а хто й на підводі.

— „Чого се до тебе стільки людей привалило?“ питаю у Сили.

— „Судитись все!“

— „Хиба ти усіх їх на один день визвав?“

— „А що ж! я, брате, бережу людський час, не хочу, щоб позви залежувались, от и на сьогодні назначив 40 позвів: визвав 25 позивачів, стількож супротивників та 15 обвинувачених, та чоловік сто свідків...“

От судья, так судья! подумав я.

Напились чаю, посідали, тогді Сила почав творить суд...

Другого дня дивлюсь: що за морока! учора Сила судив од снідання аж до обіду, трохи не чотири години з ряду, а людей не поменьшало... А може, думаю, и нові позивачі...

Як ось люде підступили до рундука, вийшов до їх Сила.

— „Чого хочете, люде добрі?“ питає він їх.

— „Одпустіть, паночку, нас до дому! зовсім обхарчилися: брали на два дні хліба, а сидимо четвертий день...“ загуло кілька голосів.

— „Не моя вина, люде добрі! не моя, голубята мої! Не я вас звав, а закон; не я вас держу, а закон...“

— „Коли б ще не така робоча година, то б ще сюди й туди! а тож трава горить, косити треба, та й накошеного не згребли ще... Одпустіть, пане!“ обзивався хтось з гурту.

— „Розсуджу — тогді й одпушу, а до того не можна!.. Сам добре знаю, що тепер робочий час; так що ж я маю робити, коли закон на всякий час однаковий: и на зиму и на літо... Підждіть, голубята! більше ждали; а не розсудившись не йдіть: бо за се заком карає пенею...“ уговорював Сила народ.

— „Що ж отсе за притча!.. га!“

— „Отак то позивайся, ні собі хліба ні кобилі сіна, и попасти нігде... хоч ляж, тай плач!“

— „Нехай би вже терпіли ті, що позиваються, а за що ж ми, свідки, тратимо час?“

— „Так! за доброго дива!“

— „Ні, не за те, а щоб у гурті веселійше було.“

— „Щоб тобі так весело було на тім світі —“

— „Чого ти навіжений лаєшся! я шуткую, а він лається...“

— „Тобі шутки, а в мене в животі бурчить...“

Так гомоніли між себе люде.

Од снідання до обіду знов Сила судив. В ранці — дивлюсь — людей не видно...

— „Що,“ питаю у Сили, „розсудив усіх?“

— „Де тобі!.. десять позвів розсудив, а ще трицять; дай Боже за три дни скінчать.“

— „А деж люде?“

— „Е, де люде!.. морока мені з ними!.. Отак як бачиш: приходиться не тільки судить, а ще й кормить їх... Воно чогось та стоїть прохарчувать таку громаду, та штук 20 коней... Одначе я не нарікаю!.. друг друга тяготу носить, треба ж допомогать народу... Лучше ж я прохарчую їх даром, ніж ім ходити чи їздити до мене по двичі — инчому верстов шістьдесять буде...“

Я трохи не кинувся ціловать Силу.

— „Ох-ох!“ говорив далі Сила, „не легко бути судею; але я заспокоюю себе тим, що й з мене єсть якась користь народові, що й я, скільки маю спроміжности, запомагаю піднесеню економічного побиту в народі... Та стоїть же наш народ запомоги: хиба він мало терпів и терпить! хиба мало він платив и платить! хиба мало брехали и брешуть на ёго!.. От недавно ще я читав десь, що наш народ не засвоїв собі поваги до чужої власности... хиба се не клевета?.. От тобі зараз доказ тому: слухай! Ніхто з тих, що прийшли судитися, не захотів дарма їсти мого хліба, а всі попросили роботи... робота з їх звісно вже яка!.. ну, та важна не робота, а бажанє праці, бажанє не їсти даром чужого хліба! Що ти на се скажеш?“

— „Так, так!“ одповів я.

Сила сів судить, я пішов собі погуляти в степ. Дивлюсь: величenna валка косарів.

— „Здорові були!“ кажу ім; „чню траву косите?“

— „Судіну, Гарбузову...“

— „Толокою, чи що?“ питаю.

— „Еге, толокою! такою толокою, щоб її ніхто й не дїдав!..“

— „Як се так?“

— „Е! так наша піч пече!.. бодай не говорить!.. Розпитайте заднёго — а то отаман почує...“

Закортїло мене розпитать... Тільки в нашого селюка не зразу розпитаеш, треба починать з-далека. От слово по слову и розпитав я, що сегодня, як ще я спав, стали люде знов просить Силу, щоб швидче одпустив. Сила ім знов по вчорашнїму: „не я держу, а закон;“ а вони ёму своє: „їсти нічого!“ — „Я б,“ каже ім Сила, „й нагодовав вас, та ледве чи захочете ви їсти мій хліб даром, наче старці? Коли хочете, йдїть на роботу, покіль позову; вас и нагодують и напоють...“ Не що робить, и пішли: хто косить, хто гребе, хто тютюн шарує, хто копці возить: усім роботу знайшли... И добре! люде мають що їсти, а Сила має робітників, покіль судья розсудить.

Того-ж дня я повернув до дому. По дорозі чув од людей, що Сила як став судою — шесте літо —, не наймає ні косарів ні женців ні гребців ні молотників: „народня любов“ — усе ёму робить! Поззиває він людей, щоб судить, а вони наче в подяку за те, що він „підносить їх екопомічний побит“ — бо, звісно, харчує їх — и покосять ёму, и пожнуть, и помолотять... Так вже й привик народ, и не ремствує на Силу; „закон“, кажуть люде, и косить, и гребє, и возить, и жне, и молотить Силі; а Сила тим самим доказує, що „наш народ кріпко засвоїв шанобу до чужої власности и любов до праці...“ Хиба ж се не заслуга Силина?..

На третю неділю наверхнувся и Сила до мене в хутір. Мене наче що одвернуло од ёго... Одначе треба гостя витать: сидимо, розмовляємо...

Звісно, я веду розмову про наші хуторянські обставини: про тютюн, про косовицю, про жидівські шинки, та про безчисленні свята: святкуємо сьогодні Паликопа, завтра якусь „Утоли Печали“, після завтра Маковія, та так що місяця и насвяткуємо тижнів зо два, а робота стоїть.

Сила слухає, одповідає якось наче нехотя, а більш закидає „ліберальні“ речи про політику. „На біса, каже, нам здалась ота Хива, отой Ташкент, тільки людей нівечимо!.. наче свого мало!“ Та як почав, як почав!.. батю мій! — чого-чого Сила не наговорив! кого тільки не вилаяв! Особливо ж допікав людей померших та далеких: не забув ні Наполеона з Седаном, ні Бісмарка з Лотарингією, ні Базена з Мецом... пробрав и папу бідолашного и Гербста; похвалив тільки японського Мікадо та Люї-Бяна... навіть и Гарібальдія вилаяв „лежибоком“: „чому, каже не йде він и доси одбирає Трієст?..“

Завзятий Сила!.. перебу отсе я ёго, скажу: „тривай! чого ти лізеш у Рим та в Трієст; обернись красче на наші рідні, хатні справи! придивись до Києва, до Полтави...“ Так ні! Сила про свої справи и слухать не хоче.

Аж ось приїхав мій сусіда, священник. Розмова перемицалась. Пан-отець став бідковатися про своє убжжество. „Тепер, каже, віри в народі мало стало, через те й штунда завелась... Народ одбився од церкви, акафістів мало наймають, на часточку не подають, за вінчанє мало платять, а є й такі, що й до сповіди не ходять... без віри погибнемо!“

Сила з усмішкою потуряє попу и знов верне річ на Калька та на Ледоховського... Говорив, говорив, говорив чогось богато; більш все про Прусів, а далі якось повернув на демократію, на

соціологію, та як утне: „коли, каже, зійде зоря демократії, світ економічного добробуту, так певно, що більш ні від куди як від нас; бо у нас, и тільки в одних нас, усі реформи заложені и закладаються на чисто-демократичних підвалинах...“

Я подивився на свої чоботи; жінка, слухаючи Сидині речі, глянула в вікно, чи не зайшло теля в сад; а пан-отець гладив бороду та шептав щось про себе. Судячи по тому, як двигтіли у пан-отця губи, мені показалось, що він шептав: „да воскресне Бог и разточаться врази его...“

Перевів Сила дух, запалив люльку та й знов за демократію, за робочих: „Тепер, каже, на черзі усюди робоче питанє: воно переверне вверх дном усю Европу, а нас мине! бо у нас нема робочого пролетаріяту, наш народ надлен землею, наш народ шанує чужу власність... у нас нема експлуататорів-заводчиків, наше царство — царство хліборобів, царство — мужиків: у нас найбільший пан у душі мужик, рідний брат простого селянина... Кожен з нас, людей середнього стану, завжді рад допомогти мужикові, ми не вміємо користуваться даремно працею мужика, праця ёго за для нас святиня...“ Сила замовк... И згадав я, як у Сили „закон“ и оре и сіє и косить и жне... И радий я був, випровадивши Силу до дому... Цур ёму! великий він „ліберал“; страшно слухать ёго речі...

О. Я. К—й.

ШИЙКА ФЛЯШКИ.

Казка Андерсена*).

В тісній круглій улиці стояв серед многих інших хилих забудованій старий, високий дім, котрого дряхлі стіни здавали розходитись на всі боки. Самі вбогі люде в нім сиділи, але найбільшє визирало з кімнати наріжної. За вікном тої кімнати висіла до сонця стара, ошубрана клітка, в котрій не було навіть порядної мисчинки з водою, а лише перевернута шийка від фляшки, заткана корком у долу. У вікна відчиненого стояла добряча старушка. Саме позатикувала клітку свіжим мокринцем, а в клітці скавав малий чижик из щєблика на щєблик и співав, що аж лунало докола.

„Співай ти там собі,“ сказала шийка фляшки. Але не пропрекла того так, як то ми вимовити можем, бо шийки фляшок го-

*) Ганс Хрістіан Андерсен умер сего літа 4. Серпня в Копенгаген, в 71-ім році жита.

ворити не вміють, але такі тоє якось в собі сказала, подібно як не раз и ми люде в-путри носимо ся з думками.

„Тобі зовсім не штука так виспівувати, бо маєш всі члени; най но бись затрібовав, як то такому, що втратив більш ніж половину тіла и нічо ему не остало лише шия и уста, а и тві еще корком заткали — певно бись так голосно не співав! Але такой то дуже добре, если хто може бути так вдоволеним и веселим. Я ж зовсім не маю чоґо співати, ані не могу тепер співати! Але тоє не все так було. Як то я співала, коли ще була цілою фляшкою! а коли корок з моєї шиї витягнуено — тоґді на пр. підчас прогульки до гаю з кожнярем, коли его дочка заручилась — о тоє так добре тямлю, як коли б се доперва вчера сподіялось! Коли пак над тим подумаю, кільки то я пережила! — була в огни и в воді, на долу в брудній земли и там десь високо в облаках — а тепер вішу в клітці перед вікном на свіжім воздусі и до сонечка. Стоїть дійсне прислухатись моім пригодам, — але не стану голосно о них розказувати — не могу!“

И шийка фляшки почала оповідати дії житя свого, так якось мимрячи собі, а було воно справді досить чудне.

Мала пташнина виспівувала нині найкрасні пісеньки, а долом на узици гнали швидко вози, сновались люде и кождий думав лише о тім, що его занімало, або й ні об чім. Не так однакож шийка фляшки.

Спогадала найперше пламенну піч в гуті скляній, де вдуто в ню жизнь; спогадала, що там було дуже горячо, и що дивила в червону піч, в котрій уродилась, чуючи велику нахильність опять до неї вернути; але згодом, в міру як холонула, чула, що їй и там добре, де саме була. Находилась в ряді з цілим повком братів и сестер, походячих з тої самої печи. Але одні з них вдуто на бутельки шампанські — другі на фляшки на пиво, а так и межи ними велика станула ріжниця. Пізнійше в світі, в житю може фляшка на пиво наповнитись найлучшим вином, а бутелька від шампанського може служити до маравого трану на чоботи... Мимо тоє однак мож було сей час пізнати вже з закрою, до чоґо хто сотворений: благородність єсть и остане все благородністю, хотьби й при смаровилі на чоботи.

Усі фляшки зістали гнеть онаковані, а з ними и вона. Тоґді й не здумала, що прийдєсь їй скінчити яко шийці від фляшки. Не побачила перше денного світла, аж її враз з многими иншими випаковано в погребі винаря и виполокано вперве. Дивно їй якось становилось. — Лежала там собі без змісту, без корка и чулась

дивно порожною; не доставало їй чогось, але сама не знала чого. Наповнено її потім добрим, хорошим вином, дано корок и запечатано червоною живицею. Из вні приліплено написку: Prima sorte. Так їй здалось, наче хто одержить найлучший успіх при изпиті — але вино було й справді дуже добре, тож и фляшка була одличеною.

В молодости буваєсь поетичним. Звеніло и шуміло в фляшці тільки всячини, о якій доси не мріла. Зелені, ссяючі від сонця узгір'я вкриті виоградниками, веселі дівчата и моторні молодці співають и танцюють — о як повабне то житє! — Так то звеніло и шуміло в лоні фляшки, трохи чи не так, як в нутри поетів, котрі часто и самі не знають, які чувства ворущать їх душею.

Одного ранка фляшку продали. Хлопець кожняря купив по звелію свого майстра фляшку найлучшого вина и власне дістав тую-то фляшку. Вложили її відтак до коша побіч шинки, сира и уженини. Лежало там також свіжесеньке масло и біленький хлібець. Дочка кожняря запаковала то все, як слід. Була так молода, така гарна! Карі очка єї ссяли, а на устах грала усмішка, котра так промовляла до серця, як єї оченька. Мала емкі, пухкі рученята, білі-білесенькі — але шия єї була єще білійша. Дійсне, була се одна з найкрасних дівчат в місті, а предсі не була єще заручена.

Кіш ис снідами був біля неї, коли родина виїжджала до гаю. Шийка фляшки виглядала з посеред кінців білої скатерти; на корку був ляк червоний, глядів прямо в лице дівчиці, часом спозирив також и на молодого керманича, що сидів побіч неї. Був то єї приятель з літ дитинних, син маляря. Здав був недавно изпит на керманича и мав другого дня виплисти на кораблі далеко в чужі краї. При пакованю снідів в кіш богато о тім бесідовано, а серед тої розмови не видко було дійсне богато радости в очах або на устах гарної дочки кожняря.

Обоє молоді люде прохожувались по зеленім гаю и богато говорили з собою. О чім вони так богато з собою говорили, сего фляшка не чула, бо стояла в кошику — трівало то якось вельми довго, нім її винято, але коли се на остатку наступило, покмітовала зараз, що тим часом щось сподіялось веселого и утішного. Очи всіх а передовсім очи дівчиці ясніли, говорила мало, а лиця єї горіли мов дві рожі цвитучі.

Отець сам узяв відтак повну фляшку и вивертку (трибушон). Дивно якось дієсь фляшці, коли вперве так празнично має виступити. Наша фляшка не могла ніколи забути тої хвилі, коли так

нагло в ній зазвучало „пан!“ , корок вискочив и клюк! клюк! лило ся вино до підставлених келишків.

„Многі літа нареченим!“ закликав старий и спорожнено всі келишки до дна, а керманич уцілював свою молоду нарековану.

„Щастя и благословеня!“ шептали родителі, а молодець наповнив ще раз келишки.

„Щасливого повороту и весіля від нині за рік!“ кликнув ущаснений.

Коли вже спорожнено келишки, взяв молодий керманич фляшку до рук и говорячи: „Булась свідтелькою найкрасшої хвилі життя мого, най тебе ніхто уже не звиває!“ кинув її високо в воздух. Тоді и не здумала молода дівчина, що її побачить еще раз в воздуху, — а предсі так мало бути. Фляшка спала межі ситник малого ставка. Пригадувала собі ще тепер точнісенько, як там лежала и так собі мислила: „Далам ім вина, а дістаю в заміну водицю — але вони певно чесно думали.“ Не могла вже бачити ні наречених, ні зрадової старшої пари, але чула, що бавились ще довго и співали охочо.

Пізнійше прийшло двох малих хлопят сільських; тиї бавились в ситнику, забачили фляшку и взяли її з собою, найшлась оттак опять межі людьми.

До хати край ліса, де хлопці мешкали, прибув їх брат, щоби попрощатись, тай небавом їх и опустив. Мав бо удатись в далеку путь на море. Мати стояла заплакана и паковала те и се, що мав отець вечером взяти з собою до міста для найстаршого сина, хочачи з ним еще раз бачитись и занести єму поздоровліне и благословліне своє и від матери. До клучка вложено також и малу фляшчину з підправленою горівкою. В тім прийшли хлопці з більшою и сильнійшою фляшкою, що її були найшли. В ній більше змістилось, ніж в тамтій малій, а підправлена горівка єсть довідним ліком, именно коли має в собі трохи крапель полинових. Оттак не було то червоне вино, як першим разом. Як би ні було, велика фляшка мала пійти на корабель, а не мала фляшчина, и так вийшла знов в путь по широкім світі, дісталась на чердак корабля з Петром Йонсон — а був то той сам корабель, на котрім находивсь и молодий керманич. Той однакож не бачив фляшки, ані теж не був би єї пізнав або спогадав: „то єсть та, з котрої при моїх заруковинах пили здоровля.“

Не було тепер в флящі вина, але тое, що в ній було, було дуже добре. Кілько разів її Петро Йонсон добув, називали її єго подруги з почетом „аптікою“. Достачала ім дуже цілющого на-

питку и як довго в ній була хоть крапелька, була дуже ужиточною. Хороший був то час!

Але дні неслись — аж на остатку фляшка стала порожною и поставлено її в кут. Лучилось — чи то було в первій подо-рожи, чи теж в повороті, того фляшка точно не знала, бо не взято її на суходіле — лучилось відтак одної ужасно темної ночі, що настала страшенна буря. Навершені боввани валились тяжко, підносили судно, то знов загрузали в страшенну топлищу, щогла зломилась, корабель вдарив о дно морске, боввани вторгли до нутра судна, помпи не успіли повдержати їх навали — корабель почав тонути! Єще в останній хвили написав молодий керманіч на куснику паперу: „Боже помилуй нас! — потонаємо!“ При тім написав имя своє и своєї нарекованої, назву корабля та вложив той окравок паперу до порожної фляшки, котра поблизь стояла, втолович корок сильно в шийку и фляшку на бушуючі фялі кинув, не знаючи, що то була тота сама, з котрої шив вино на щасте и удійстнене своїх надій. Тепер буяла та сама фляшка по філях з поздоровлінем и сумною вістею.

Корабель затонув разом з людьми — але фляшка плила що раз дальше. Мала тепер серце в своїм нутри, лист прощальний. Сонце сходило и заходило; фляшці здавалось нераз, що вернули перві дні єї житя: нагадувалась їй червона пламенна піч и приходила їй навіть охота кинутись в ню опять.

Втишило ся море — але небаком прийшли пові бурі. Не вдарилась нігде о скалу, не пролигнув єї кит. — Дні и літа уга-няла так по морю то на полудне, то на північ, де її лише понесли фялі и пруди морскі. Була сама-самісенька, але була власною своєю панею, но и тоє з часом навтямить ся.

Записана картка паперу, послідні вирази прощальні нареченого до избранної могли би лиш смуток привести, если б коли небудь дістались до властивих рук. Але де були тепер ті пухкі рученята, що то розстеляли білі скатерти на зеленім муравнику в гаю в день заруковин? Де була дочка кожняря? Де лежав край родинний, або який край був найблизший? О тім всім фляшка не знала, плавала там и сям, то наперед то вспять, аж на останку зну-рилася ся тим плаванем без ціли. Не було се задачею єї иствования, а такої мусіла єще плавати, аж напоследку дісталась на беріг краю — краю чужого. Не розуміла ні слівця з того, що там говорепо, не була се мова, якую давнійше звичайно наоколо себе чула — а богато на тім теряєсь, коли не розумієсь бесіди.

Піднято фляшку, помічено в ній папір, видобуто єго, обертано и вивертано на всі боки, але чужинці не розуміли, що там було прописано. Кмітовали, правда, що фляшку викинено з корабля, и бачили, що на папері було щось написано, але що то таке було — того не встигли відгадати. Тому вложили картку знову до фляшки, заткали корком и вставили до шафи в просторій світлиці в великім домі гостиннім. Коли який гість там прибув, видобували папір, розвивали, обзирали и завивали вправо, так що букви, написані лише оловцем, ставали що раз більше нечитними. На послідок ніхто вже не міг достережи, що там були букви, а фляшка стояла ще цілий рік в шафі, потім винесли її на вижки, де гнеть вкрилась ціла пилом и павутинем. Споминала собі тогді літні часи, як то з неї пили в зеленім гаю и на кораблі, як потім буяла по широкім морі, носючи в собі тайну, лист — вздох прощальний.

На вижках стояла яких двадцять років з накладом. И була б там може ще й довше зіставала, коли б не мусіли перебудувати дім. Зірвано дах, відкрито фляшку и говорено про ню — та жалко! вона не розуміла язика. Не мож бо нічого навчитись, коли пробуваєсь на вижках, навіть коли б се далеко довше тривало, ніж двадцять літ. „Коли б мене були на долині в світлиці оставили,“ мислила собі, „то бим була певно навчилась.“ Виполокано и висушено фляшку, а потребувала того справді; потім счулась так чистою и прозорою, відмолоділа мов на старі літа — та окравок паперу при тім затратив ся.

Наповнено фляшку насінєм цвітів, на тім однак зовсім не розумілась. Заткано її знов щільно корком и зачинено добре в скрини, так що ні світа ні людей, а тим менше сонця або місяця не могла бачити. „А в подорожі такої дещо повинно ся бачити!“ подумала собі фляшка; найважнішою подією було однак, що опять пувала и прибула там, куди була призначена, и на останку побачила світу Божого.

„Господи! що за мозольне паковане там за морем,“ крикнув хтось, „а такої пукнула.“ Але фляшка була ціла. Розуміла тепер кожде слівце, що докола неї говорено: була то та сама мова, яку чула при печі в гуті, у винаря, в гаю и на кораблі, мова єдина, голосна и правдива; поважна, красна мова, котру розуміла. До отчини оттак вернула и то її витали. З радощів була би з рук вискочила и ані змітила, що витягнувши корок насінє з неї випорожнено а відтак занесено до погребу, щоби її сховати — и забути. Таки то дома найліше — хотьби и в погребі! Ані й не

здумала роптати на се, що так довго там лежала. Лежала собі в добрім місци, а трівало тоє кілька літ, аж на послідку прийшов хтось одного дня, забрав усі фляшки а з ними її також.

За містом в городі був великий празник. Пестрі лампіони висіли на великих Гірляндах; вечір був чудовий, воздух супокійний а небо чпсте, звізди блестіли так хороше и молодик (молодий місяць) саме що сходив.

В хідниках трохи віддалених було також освітлено, щоби гості бачили по крайній мірі, куди йти. На палісадах в кущах присилено також фляшки ис свічками и там-то находимо опять нашу знакому. Видавалось їй в отгій хвили все так красним, була бо впять в зелени, була свіделькою втіхи и розкоши, чула музику и співи, галас и гуторку людских голосів, именно від тої сторони городу, де горіли пестрі лампіони. Наша фляшка стояла вправді на убочи, але се власне подавало їй багато думок. Стояла тут и держала свічку, як для пожитку, так теж и для розривки — а так и винно бути. В такій хвили забуваєсь и о двадцяти роках перебутих десь на поді, а якже то часто єсть річу вельми ужиточною и спасенною забути!

Туж коло неї переходила молода пара, зовсім так, як оті наречені тогді під час прогульки до гаю. Здалось фляшці, що їй вертаєсь молодість. По дорозі ходило багато гостей а й багато чужих, котрі прибули, щоби придивитись празникови, а межи ними була також старушка, котра зовсім тоє самое думала, що и фляшка. Думала о зеленім гаю и о молодій парі, котра так близькою була єї серцю, — о так близькою, бо-ж саме вона була оттою дочкою кожняря колись так гарною. Отта година була найщасливішою в єї житю, а такої години не забуваєсь ніколи в житю, хотьби діждалось найпізнійшої старости. Але вона не пізнала фляшки, ані теж фляшка єї не пізнала. Так часто переходимо коло себе в житю и так стрічаємось на ново з собою — обі вони мали також єще стрінутись з собою: були предсі в тім самім місті.

З городу дісталась фляшка знову до виняря, наповнено її знову вином и спродано воздухоплавцеви, котрий мав слідуючої неділі за помічу балапа вознестись в воздух. — Превеликий був здвиг людей, придивляючих ся тому незвичайному позорищу; війскова музика грала и ділно багато приготованій. Фляшка помітила тоє все з коща, в котрім лежав також живий крішк, відай дуже маркїтний, бо знав, що мав по тоє лише винестись під облаки, щоби звідтамтіл бути спущеним на обережнику від спаданя (спадохороні). Фляшка ж о тім всім не знала, але бачила, як ба-

лон що раз більше надував ся, так що ставав все більшим, аж на-послідок вже не всів більше надутись. Потім почав поволи нестись в воздуху, стаючи вельми неспокойним. Липви, котрими був присилений до землі, поперегиано и в сей час підніс ся з кошом, чоловіком и крілком. Музика заграла, а зібрана людність кликала: урра! — „А то зовсім весело, так по воздуху буяти,“ подумала фляшка, „то новий спосіб подорожуваня; там в горі не вдарити вже о скалу!“ А много тисячей людей поглядало за балоном, и старушка также, котра стояла в кімнатці наріжній, там де під вікном висіла клітка з чижиком, котрий не мав еще начинечка на воду, а мусів пити из черепини старої фліжанки. На вікні стояв малий корчик миртовий, усунений власне немного на бік, щоби не випав за вікно, коли старушка вихилалась, щоби дивитись за балоном. Бачила точно в балоні чоловіка, як спускав крілика з обережником, потім випив здоровле всіх зритель и викинув фляшку високо в воздуху. Старушка и не здумала, що вона и єї нарекований ту саму фляшку виділи, як в дни радісним, в зеленім гаю перед їх очима легіла в воздухах.

Фляшка не мала часу до розглядуваня; нагло и ненадіяно почула, що досягла до найвисшого щєбля в своїм житю. Вежі и дахи були глубоко під нею а люде видавались такі маліські.

Спадала тепер и то з борзостю зовсім иншою, як крілик. Виверталась в воздухах, чулась так молодою, не тямилась з радощів — але то все не довго трівало. Що ж то за подорож була! Сонце сияло над фляшкою, люде позирали за нею цікаво, балон давно вже був зник, скоро теж зникла и фляшка. Спала на дах и розбила ся, але було еще тільки житя в черепах, що не могли спокійно лежати, але радше скакали и котились, аж впали на подвіре и там розтовклись еще в дрібніші кавальчики. Лише шийка фляшки держалась, а була рівно мов диямантом обрізана.

„Мож би єї ужити для пташка в клітці,“ подумала старушка в помещканю на долині; але вона сама не мала ні пташка, ні клітки, а придбати того добра для шийки не оплатило б ся. Що иншого старушка в кімнаті наріжній, тій могла шийка пригодитись, и так достала ся тая шийка на гору, одержала корок в отвір, а тая часть єї, котра перше все була в гору звернена, дісталась нині на долину, як то часто и в житю лучаєсь. Потім наповнено її свіжою водицею и завічено в клітці к великій радости пташини, котра так голосно співала, що аж лунало.

„Співай ти собі,“ моркотіла шийка фляшки, а була то, як знаєм, шийка незвичайна, була предсінь в балоні. Нич иншого о єї

судьбі не відано. — Тепер висіла яко начине на воду в клітці, могла бачити, як люде на долині по улици ходили, могла чути, що старушка говорила в кімнаті. У старушки був саме хтось в гостях, була се єї приятелька, також собі старенька. Бесідовали з собою — не о шийці фляшки, о ні! але о куци миртовім в вікні стоячим.

„Не викидай дармо пяти тьярів на вінець миртовий на весіле твоєї дочки,“ сказала добряча старушка; „дістанеш его від мене — повен цвітів. Ади, як мій мирт хорошо зацвив. Бсть то літоросток з твого мирта, що-сь ми его дала в день перед моїми заруковинами, мала я его носити в рік пізнійше на моім весілю. Та день той ніколи не прийшов для мене — милого очи, що були сотворені для мене к радости и благословеню на земли, заплющились на віки. На дні морским десь спить він тепер супокійний. Куцик миртовий зостарів ся, я еще дужше постарілась; а коли куцик почав вянути, вчახнула-ж остатній здоровий літоросток и пересадила его тут в землю, и ото виріс знову хороший куцик, стане на вінець до шлюбу.“

И слёзи заблестіли в очах старої, чесної дівци; говорила о приятелю своєї молодости, о заруковинах в гаю, мислила так богато, але ані на гадку їй не навернулось, що тут біля неї, оттам під вікном, була еще памятка з одного красного, безворотного минушого часу: шийка фляшки, в котрій зазвучало „пац!“, коли витягнуено корок, щоби випити за здоровле и щасний поворот. А шийка фляшки не пізнавала єї також: ані навіть не слухала того, що розказувано — думала лише о собі...

Переложив *И. Верхратский*.

РУСКА ИСТОРИЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Пановане дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицький.

В XIII-ім віці ціла хода историчних подій в полуднево-західній Русі довгий час обертає ся коло особистости Данила Галиць-

кого. Щоб зрозуміти значіне сеї особистости в своїм часі, конечно переглянути попередні події в сім краю.

Полуднево-західна Русь, Галичина, як у внутрішнім ладі своєї жизни, так и у внішних обставинах, находилась в таких умовах, при котрих усе більше й більше слабіла звязь, що лучила її з иншими рускими землями. Хоч и тут не вгасало почуте народніє суплемінности з останними, та история указувала їм ріжні дороги: се бачимо вже в XII-ім віці.

В Галичкій землі княжив до 1188-ого р. рід Ростислава Володимировича (внука Ярослава I.). Володар, син Ростислава, по смерті нещасного Василька став одиноким князем и передав по собі (1141) власть синові своєму Володимирові, котрого звать звичайно Володимирком. По нім наслідив син Ярослав, прозваний в пісні о полку Игоревім „Осмомислом“. Злучена в одних руках, галицка земля була довго свобідна від княжих усобиць и задля щасливих умовів своєї природи находилась, в прикладі до инших земель руских, в цвітучім стані. Власть князя зовсім не мала тут монархічної сили. Князь був князем після давної славянської идеї; видно, що давні суспільні навички не змінились, коли рускі князі завоювали сю хорватську землю и прилучили її до загальної системи руских земель під властю єдиного княжого роду. Князів, що управляли Галичем, вибирали и вони були залежні від віча. Та само віче було в руках богатих и сильних володарів земель — бояр. Вони, як видно, всіли так вивиснитись над усею иншою масою народу, що виключно орудували справами землі. Маємо також вісти об тім, що люди незнатного роду ставали боярами, з чого можна додуматись, що галицка аристокрація оснєвувалась не стілько на знатности родів, скілько на вдачі и богацтві. Галичкі князі були так залежні від віча, що воно судило не тільки їх політичну діяльність, але й домашнє житє. Таким способом, коли Ярослав не злюбив своєї жінки Ольги и взяв собі любовницю якусь Настасю, Галичане не стерпіли такого сорому, снали Настасю и спонукали князя жити з правою жінкою. Всі заходи Ярослава, щоб усунути свого правого сина и передати наслідство неправому, остались марними. Ярослав умер в 1187-ім році. Галичане, на перекір завіщаню, вигнали сєго неправого сина, Олега, и настановили князем правого — Володимира. Та и сей князь справував ся не так як слід, отже попав ся за те під строгий суд віча; був се пияниця, що не любив порадиників, насидував чужі жінки и дочки, взяв собі за жінку попадю від живого чоловіка и придбав з нею двох синів. Галичане так розлютились, що деякі хотіли взяти князя

під сторожу и казнити; інші ж домагались від него розводу з попадею и раяли ёму вибрати жінку до вподоби (після обичаю). Володимир побояв ся за житє своєї любой попаді и утік разом з нею и дітьми до Угорщини, а Галичане закликали на ёго місце князя з сусідної волиньської землі — Романа Мстиславича*) (1188). Кажуть, що сам Роман тайно ділав у Галичи в свою користь, добиваючись вибору. Сей князь, розумний и сильний волею, не довго вдержав ся в Галичи: король угорський Беля І., до котрого вдав ся прогнаний Володимир о поміч, замкнув тогож в башту, завоював Галич и посадив сина свого Андрія. Роман мусів утікати до свого Володимира-Волиньского. Успіхи Угрів підмагала та обставина, що в самім Галичи утворилась партія, котра гледіла собі вигод від угорської власти. Однако и пануванє чужоземців не було там тревале; яко католики вони дуже скоро вспіли роздразнити нарід против себе зневагою православної віри. Володимир утік між тим из свого запертя и з помочю польского короля Казимира Справедливого знов заволодів Галичем 1190 р. Чуючи ся дуже непевним в своїм положеню, удав ся Володимир до суздальского князя Всеволода и віддав ся під ёго зверхність, обіцюючи бути в ёго воли з усім Галичем. Тим способом заводилась, як здає ся, тісна звязь між противоположеними країнами тогдішнього руского світа; однак ся поява не мала ніяких тревалих наслідків, бо й відносини між рускими князями не були тревалі. По смерти Володимира Роман вже не вольним вибором а з помочю польского війска и оружя добув собі знов Галич в 1198-ім році.

Після вісти польского письменника Кадлубка Роман жорстоко відомстив своїм неприхильникам в Галичи: він четвертував їх, розстрілював, закопував живцем в землю и казнив иншими видуманими муками, а тих, що змогли утечи, закликував вернутись, обіцюючи всіякі ласки. Коли ж деякі вернулись, то Роман спершу додержував даного слова и обсипував ласками и милостями легковірних, опісля ж винаходив приклучки, щоб їх обвинити в чім небудь и передавав мученицькій казни. „Не подусивши пчїл, не їсти-меш меду,“ примовляв Роман. Він пагнав такого страху Галичанам, що тії просили короля польского, щоб він сам ними орудував або через своїх намістників. Усі ті вісти про лютість Романа находять ся виключно у польского историка та не зустрічаємо їх

*) Внука кнївского князя Изяслава Мстиславича, звісного в исторії своєю завзятою борбою спершу з Суздальцями, а потім з Юриєм Довгоруком. Рід Романич походив від Мстислава, старшого Мономахового сина.

в руских літописях, котрі Романа поетично зображають удатним богатирем, страшним, як Мономах, тільки невірним чужоземцем: „Він ходив після заповідий Божих — говорить про него руский ровесник —, поборював поганців, кидав ся на них як лев, гнівний як рись, занапащував як крокодил, пролітав по їх землі як орел...“ И дійсно сей князь и в інших злучах показав свою силу и діяльність. По довгій боротьбі и усобицях в київській Русі, він нарешті успокоїв її и удержав на якийсь час в своїй власті; сам він не став київським князем, тільки посадив в Києві своїм підручником племяника. Нераз поборював він Половців, Ятвягів и Литву*). Багато ще можна було сподіватись від такого князя для долі полуднево-західної Русі. Та в 1205-ім р. Роман посварив ся з польським князем Лешком и поляг в потребі під Завихвостом.

Роман лишив по собі молоду вдову з малолітніми синами. Старшому Данилови було тогді чотири роки, а молодший Василько був ще на руках няньки.

Зразу Галичане признали князем старшого сина Романового и клялись вірно стерегти ёго. Але немовлятку зовсім не можна було удержатись в такій неспокійній землі. Галичина була дуже лакомим куском, так для руских князів, як и для чужоплемянних сусідів, а Галицкі бояре не визначались постійністю, були ласі на вигоди и не всі могли любити Романів рід. Стали добиватись о Галичину одні за другими. Спершу бажав нею заволодіти отець першої Романової жінки, князь Рурик Ростиславич київський. Коли Половці, що закликав їх Рурик, збурили Київ в спосіб варварський, заманив був Роман того-ж Рурика до себе на раду и постриг ёго в монастири. Тепер той самий Рурик, почувши що Романа нема на світі, зняв з себе чернечу одіж, зібрав свою київську дружину, найняв Половців и метнувся на Галич. Вдова Романова вдалась під захист названого брата и друга єї покійного чоловіка. Сей названий брат був перше супротивником Романа — той-сам угорський королевич Андрій, що колись то разом не своїм отцем прогнав ёго з Галича; оісля коли Роман в-друге заволодів

*) У польско-литовських істориків збереглося оповіданє, будьто він запрягав побіджених Литовців до плугів, заставляв їх витинати ліси и управляти землею и будьто з тої причини про него на Русі склалась пословиця: „Зле Романа робив, що Литвином ореш.“ Однєк та вість, переказана вже в XVI-ім віні, більш як 300 літ по Романі, не заслугоє ніякої історичної віри, тим більше, що у Русинів тогочасних, котрі дивились на Литву як на ворогів, не могла вдержатись пословиця, що гудила строгість Романову над ворогами.

Галичем, вони подружились, назвались побратимами и постановили між собою таку угоду: коли хто з них умре скорше, то другий має дбати про ёго семью.

Андрій тільки що одержав угорську корону и не забув своєї обіцянки, даної Романови. Він, побачившись з княгинею в Сяноку и приголубивши Данила як рідного сина, дав ёму військо на поміч против Рурика. Рурик утік назад до Києва.

Та слідуєчого року семье Романовій грозило нове лихо. В Чернигові зібрався княжий з'їзд: зійшлися на раду потомки Олега Чернигівського; до них пристав Смоленський князь з синами; вони рішили наняти Половців и йти добувати Галицької землі. По дорозі пристав до них Рурик з синами и племянниками, и підняв з собою Берендів*), що жили в Київській землі. Союзники вступили в раду також з Поляками, з котрими ще Галичане не заключили супкоюю по Романовій смерті. Вдова знов удалась до Андрія, та нім з Угорщини приспіла поміч, вона побачила ся в такім положеню, що оставатись на місци здавалось небезпечно. З одної сторони Русни й Половці, з другої — Поляки, та й сам Галич зворушив ся, и багато в Галичи було таких, по котрих можна було сподіватись, що її видадуть разом з дітьми. Вона втікла з дітьми у Володимир-Волинський, в спадщину свого чоловіка. Галичане розділились на партії. Верх в Галичи взяв тогді боярин Володислав: коли вигнав ёго колись то Роман, проживав він в сіверській землі, спізнав ся з тамошними князями Игоревичами и тепер пораяв Галичанам закликати їх на княжене. Игоревичі були тогді в сім війську, що йшло на Галич; коли ж одержали запросини, скрили ся з союзного стану и явили ся в Галичи. Найстаршого брата Володимира Игоревича посадили на Галицькім столі; другому братови Романови дали Звенигород. Оставав ся третій брат Святослав, без місця. Тогді Игоревичі ціслали якогось попа у Володимир-Волинський з такою річю до Володимирців: „Видайте нам Романовичів и прийміть князем Святослава, — а то города вашого на світі не буде!“ Володимирці, почувши се, так розлютились, що хотіли вбити попа, присланого до них з тим предложенем. Найшлися розумні, що сказали: не можна вбивати посла. Однак сі розумні говорили так задля того, що готові були сповнити бажане Игоревичів. Княгиня довідалась об сім и, порадившись з боярином Мирославом, дядьком Даниловим, утікла з города в ночи потай через стінний отвір, бо боялась вийти воротами. Мирослав

*) Вітвa туркоманського племенi, близька Торкам, Печенігам, Чорцям Клобукам.

ніс Данила, нянька Василька. З ними був ще якийсь священник. Втікли вони до Лешка, віддавались під охорону чоловіка, котрого ще уважано їх ворогом. Польський князь прийняв їх з рицарською великодушністю; княгиню з Васильком лишив у себе, а Данила з польським боярином Вячеславом Лисим вислав до Андрія Угорського и велів так сказати: „Я не памятаю лютости Романа, а ти був ёго другом; ти кляв ся обороняти їх; вони тепер на вигнанню: ходімо, вернемо їх батьківщину!“

Однакож Лешко на ділі оказав для Романовичів менше прихильности як в словах: правда, він вигнав з Володимира Святослава Игоревича, що приїхав сюди після утечі княгині, але віддав княжене не дітям Романовим, тільки рідному племянникови Романовому Олександрови Всеволодовичу, бо Лешко мав за жінку ёго дочку Гремиславу. Василька пустив Лешко з матерю в Берест. Берестяне самі випросили ёго собі князем, були довольні и говорили, що „вони мовби бачили у себе великого Романа.“

Андрій Угорський після утечі вдови Романової розсудив, що не можна вдержати Данила на княжій стільці и не ставав на перешкоді Игоревичам, що засіли в Галичи. Та Игоревичі самі скоро посварились за свою добычу: Роман Игоревич з помочю другого брата свого вигнав третёго, Володимира, и заволодів Галичем. Опісля ж по приказу Андрія угорський воевода Бенедикт Бора спіймав Романа в купели, відослав в Угорщину и став сам орудувати Галичем. Незабавки Бенедикт роздражнив Галичан всякими силюваннями и своєю розпустою так, що на поклик Галичан знов явились Игоревичі, прогнали Бенедикта и розділили між собою Галичину; та сим разом вже не перечились так як перше и відступили княжене в Галичи найстаршому з-посеред себе братови Володимирови. Тоді думаючи зміцнити свою власть, Игоревичі уложили плян вигубити тих бояр, котрі своєю змінчивостою здавались їм небезпечними. Хитрі замисли над деякими удались, та між призначеними на смерть був їх колишній добродій боярин Володислав, з котрого ласки вони стали князями в тій землі. Володислав в пору дізнав ся про лихо, що ёму грозило, вспів утечи з иншими боярами до Андрія и просив тепер на княжій столець в Галичи Данила, що проживав у короля угорського. Король дав Данилові на поміч військо. Насамперед піддав ся Перемишль и видав Святослава Игоревича. Звенигород боронив ся але піддав ся, потім як спіймали на мості Романа Игоревича, що відтам утік. Князь Володимир Игоревич щасливо утік з Галича. Молоденького Данила посадили на батьківскім столі.

Полонених Игоревичів осудили народним судом и повісили — подія, що виходила з ряду звичайних подій на Русі тогочасній.

Малолітній Данило не довго міг удержатись посеред бояр, що хотіли орудувати в його имени. В Галич прибула мати Данилова, котрої він не пізнав по довгій розлуці. Бояре скоро її вправили з боязни, щоб вона не відняла їм власти. Коли Данило з плачем кинув ся за матірю, оден з них ухопив за повід його коня. Роздражнений хлопець ударив мечем коня и ранив. Мати сама вирвала з його рук меч и вговорила його, щоб лишив ся в Галич, а сама поїхала в Белз.

Почув об тім король Андрій, поспішив з війском и привів назад матір Данилову в Галич, а боярина Володислава, що найбільш причинив ся до єї вигнання, взяв з собою закованого в Угорщину. Та ледво що Андрій віддалив ся, бояре знов змовились против Данила и прикликали на княжий столець Пересопницького князя Мстислава. Данило мусів утікати. Андрій сям разом не міг вже допомогти йому, бо тогді в самій Угорщині вчинилось зворушенє, що стояло житя королевої.

Прикликаний Мстислав Пересопницький своєю чергою не вступив у Галич. З Угорщини прибув Володислав, котрого визволив Андрій, и тогді в Галич, по недавній казні князів, сталась подія, також не бувала на Русі, від коли панував Руриків дім: боярин Володислав, що не був княжого роду, назвав ся князем в Галич. Однак йому не було суджено розпочати нового княжого роду. Лешко став по стороні Данила, вигнав Володислава з княження и увязнив його. Володислав умер в заперті. Галич лишив ся без володаря.

Здавалось тогді, що ні Данилови и ніякому иншому рускому князеви не можна сидіти в сім неспокійнім городі. Лешко раїв Андрієви посадити там малолітнього сина Андрієвого Коломана, заручивши його з трилітнєю дочкою Лешка Саломією. Се діло зложив воєвода Пакослав, що доси показував ся прихильним Романовій родині. Щоб вдовольнити Романовичів, одбрано наслідний Романів уділ Володимир в Олександра Белзкого и віддано Данилови (1214), котрого бажали мати князем и Володимирські бояре. Таким способом була тепер в руках Данила значна часть Волини. Городи: Камянець, Тихомля и Перемиль припали Романовичам:

З того часу Данило на довго втратив Галич. Ним заволодів Мстислав Удатний, котрий віддав за Данила дочку свою Анну.*)

*) Гл. житєпись Мстислава Удатного.

Данило займав під свою владу Волинську землю и повернув від Поляків Бересте, Угровеск, Верещин, Столпе, Комів и цілу так звану тогді „Україну“, т. є. часть Волини, що притикала до Польщі лівобіч Буга. Наслідком того повстала війна, в котру мимохіть впутив ся Мстислав Удатний. Хоч вона спершу вела ся невдачно для Данила и Мстислава, та край, що заняв Данило, все таки остав при нім.

Потім Данило помирился з Лешком и обернув ся на Олександра Белзкого, що відступив од него під час оборони Галича и всякими способами шкодив ёму. За віроломність князя після тогдішних понятій повинна була відповідати ёго земля. Данило и Василько напали на Белз в ночі и вчинили там страшне спустошене. В памяти мешканців довго задержалась ся ніч під назвою „злої ночі“. На просьбу Мстислава Данило дав спокій Олександрови.

В 1224-ім р. Данило разом з иншими князями мав уділ в страшній для Русинів битві над Калкою, боров ся по рицарски и дістав рану в груди. Він так зайняв ся тою битвою, що довго не замічав своєї рани и замітив її аж тогді, коли утік и став пити.

(Далше буде.)

Літературні звістки.

— **Київъ и его предмѣстья:** *Шумовка, Соломенка съ Протасовымъ Яромъ, Байкова гора и Деміевка съ Саперною Слободкою, по переписи 2. марта 1874 г.* — Торік 2. (11.) Марця київске Географічне товариство переписало усіх мешканців, які були в той день у Києві. Ся значна и цінна праця Географічного товариства видана тепер з печати в світ; вона займає великий фоліант в 400 сторін и містить в собі дуже цінні етнографічні и статистичні матеріали, котрими ми сподіваємось колись покористуватись, щоб зробити широкий огляд етнографічного стану Києва. На сей час, подаючи тільки коротку звістку, ми мусимо сказати, що видане в світ праці Географічного товариства повинно зацінити рот усім тим, котрі говорили, що Київ не українсько-руське місто.

Усіх мешканців у Києві 127.251 (71.848 мужчин и 55.403 жєнщин). Така велика перевага числа мужчин очевидно стає ся від тої численної сили війська, котре пробує в Києві. Для нас важнійша на сей раз тая таблиця, в котрій вилжені числа, що ділять мешканців Києва по мові. „Обще-руською“ мовою, се-б то літературною (російською), говорять у Києві 48.437, українською чи малорускою 38.553 душ, великорускою 9.736 душ. Сі числа стоять уваги. Нам здає ся, що з сих трѣх

чисел вірним належить признавати тільки остатнє; з першого ж числа треба виділити попереду велику силу війська, далі чиновників, котрі певно не поуміли, побоялись признати ся, що рідна їх мова єсть малоруска. Мешканців у Києві, котрі говорять польською мовою, є 7.863 душ, значить Поляків у Києві трохи що не 17-а частка, або що на 16 чоловік не-Поляків приходить ся один Поляк. Може вже тепер Поляки посоромлять ся вважати Київ за польське місто. Цікаво примітити, що 189 душ, котрі признали рідною мовою польську — належать до православної віри. Ще більше цікаво те, що поміж мешканцями говорючими по жидівски 69 чоловік обявило себе належачими до православної віри!! Не знаємо, може в Києві і справді є „православної віри жиди“; коли виявлялись „Поляки Мойсеєвого закону“, то чом же не виявити ся и „Русинам Мойсеєвого закону“; але добре б було взнати, чи нема й „русских“ жидівскої віри? Ми не ставимо віри в звязок з національністю; ми добре знаємо, що релігія національності, а національність релігії не шкодить, и можна, зістаючись Русином, не держати ся православної віри, так само, як православному можна зіставати ся Німцем; що инше однако Жиди на Україні и в Галичині. И там и тут у Жидів нація є віра се одно в то-ж само. Втративши свою віру, Жид соромить ся, цурає ся своєї рідної мови, хотя в своїх економічних поглядах робить ся ще гіршим жидом.

Кинемо ще коротенький погляд на освіту Києва. „Высошихъ учебныхъ заведеній“ у Києві 2: університет и духовна академія; середних се-б то Гімназій для хлопців и дівчат 11; низших 6, початкових 9, приватних шкілок 26, жидівских 8, музикальна 1; театр 1, редакцій періодичних видань 6; книгарень и читалень 20; типографій 6, літографій 13. Неписьменних у Києві, се-б то таких, що зовсім не вмють ні читати ні писати, 66,219 душ!! Не можна сказати, що мало!

— Редакція чеської часописи „Рокрок“, виходячої в Празі, помістила в фейлетоні переклад оповідання Марка Вовчка „Три долі“ під заголовком: „Jak na Ukrajině miluji.“

— Нові книжки — русні: „Общество им. Михаила Качковскаго“ выдало доси три книжочки: 1) „Съ Богомъ. Написавъ Иванъ Наумовичъ. Съ печатнѣ Михайла Бѣлоуса въ Коломыѣ 1875.“ Ціна 10 кр. а. в. — 2) „Повѣсти Франца Штробля. I. Недбайко. II. Проовѣщеніе. Съ печатнѣ Михайла Бѣлоуса въ Коломыѣ 1875.“ Ціна 10 кр. а. в. — 3) „О правахъ и повинностяхъ въ громадѣ, повѣтѣ, краю и державѣ. Написавъ Игнатій Галька. Часть I. Львовъ. Съ печатнѣ Института Ставропільскаго 1875.“ Ціна 10 кр. а. в.

— польські: *Przegląd kwestyj spornych o Rusi*, przez Maryana Gorzkowskiego. W Krakowie, w drukarni Leona Paszkowskiego 1875.“ 120 стор. 8-и. Ціна 1 зр. ав. Ся книжка є окремиий відбиток з Краківскої газети Czas.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875, Серпень, Вересень.*)

„Восточні питання“ у Росії. Уральські козаки. Неспокій на Кавказі. Війна в Кокані. Становище Росії супротив повстаня турецьких Славян. Складки на Герцоговинців. Рух соціалістичний. Цензура. Заходи міністерства освіти. Педагогічні звізди. Університет на Сибірі. Початкові школи.

У Росії, на котру тепер з причини Герцоговинокого повстаня звернула увагу вся європейська преса, підняли ся за остатні два місяці свої „восточні питання“ — на Уралі, на Кавказі и в Кокані.

Про Уральські неспокої ми мали вже злучай згадувати: вони почали ся з-початку сього року з причини ввводжуваня реформи військової, котра нарушила багато старих прав Уральських козаків. Ті протестували против нових порядків и за се їх почали приговорювати адміністративним и воєнним судом в заслужку на Аму-Дарю. Отже літом в осіню почали відєєлати їх партіями з Уралу на Аму-Дарю. При сьому, як видно з корреспонденцій по газетах, було не мало злучаїв, нагадуючих часи Алексєя Михайловича а то й Івана Грозного, котрий переселяв з одного місця на друге по 300 и 400 родин. Одна партія козаків з 140 людей не хотіла йти з рідної оселі у чужу сторону: вони полягали на „рідну землю“ и тільки тогді повставали и пішли, коли їх почали бити задами (кольбами) рушниць. При вимандруваню другої партії у 200 чоловік злучило ся таке, що показує, як неохотно виповняють деякі прикази російські чиновники. Полковник Черноморсков, котрий мусів випроводжати сю партію на Аму-Дарю, одвів їх трохи тай розпустив само вольно на старі їх оселі; другі козаки, котрих теж хотіли вже переселати, почали показувати на розпущених и просили для себе такого-ж прощєня. Названий же полковник, вернувши ся назад, довго не давав ніякої відповіди на усі запитаня, де він подів тую партію; наконєць обяснив, що він їх простив и розпустив по домах через те, що вони єму покаяли ся. Не знаємо, що стало ся з полковником, котрий так самостійно розпорядив ся з людьми даними єму на покаранє; людей же, над котрими він думав попрактикувати свою гуманність, знов усіх поарестували и заслали таки, куди було приказано. „Віржевія Вєдомости“ кажуть, що таких висланих на Аму-Дарю козаків з Урала буде більше як 1500 людей.

На Кавказі теж не обійшло ся без крови. Там у Кутайській губернії є земля Сванетів, котрих обмірили пре передділі земель, з чого вишшли так звані у Росії „недоразумїня“. Сванети поломили мости на дорогах, забрали ся в гори и не хотіли було пускати до себе війск, котрі пішли їм розьяснити ці „недоразумїня“. Скінчилось, як звісно, на тім, що село

*) Задля недостатку місця в попереднім и-рі мусіли ми відложити єю хроніку аж до сего числа.

Вечо, де вони притуляли ся, було спустошене, вони усі були повбивані або розігнані, и тепер там вже нема чого „недорозумівать“.

Кокан — се така вассальська земля Росції, як Сербія у Турції. Вона підлежить адміністрації Туркестанського генерал-губернатора Кауфмана, але має свого власного хана Худояра. Люд там, як каже „Голосъ“, „проникнуть духомъ демократіи“ и становить массу, котра легко западає ся до повстаня. Окрім того там з-давня вже були придворні сварки и интриги против Хана. З Червня почались неспокої: ворохобню против Худояра хана підняли з одного боку свояк Назар-Бек, а з другого Кипчаки и Киргізи. Хан післав против остатних Абдеррахмана, а той перейшов на сторону повстанців и з ними пішов на Кокан. Худояр з переляку утік, а російське посольство під охороною козаків тож мусіло втікати. Тоді син Худояра, за котрим стапуло духовенство, обьявив себе претендентом на ханство и вислав до генерал-губернатора Кауфмана проклямацію, що він хоче жити у мирі з Росцією. Але тин часом 8. Серпня Кипчаки перейшли через російську границю а з того й почала ся війна. На Коканців пішли з Ташкента козаки и стрільці, побили їх раз, другий, наконець 21. и 22. Серпня коло кріпости Махрам усі 30,000 Коканців були розігнані полковником Скобелевим, при чім відобрано ім 39 пушок, и усе діло, як доніс Кауфман у телеграмі, зроблено було „чисто“.

За сю битву він дістав від царя золоту шпаду з брилантами з надписом: „За пораженіє Коканцевъ 22. августа 1875 года“. — Багато роздавав цар нагород за сей час и по другим злучаям: шість різних полків святкували 100-і роковини свого иснуваня, и ім роздані були хоругви и по 50 копійек на чоловіка подарунків. Таку-ж роздачу грошей (по 50, 25 копійек) робив цар по всіх містах, де були осенні „смотри“, се-б то у Москві, куди приїздив з Нижегородского ярмарку, ввічливо прийнятий тамошним купецтвом, герцог Единбургскій, у Києві, де робили ся маневри и де город приймав царя з „хлібом и сіллю“ и иллюмінаціями. Товариство кївських роскольників дало ще від себе царю 800 карбованців на роздачу салдатам; окрім того він нагородив усіх поліцейских..

Росція, як казав сі канцлер, після Кримскої війни збирає ся з ошлами. Про те не дивно, що орлани, займаючі ся змінами у міжнародній політиці, бачучи сі сили и їх екзерциції, питають себе, куди можуть бути обернені сі сили. З того часу, як розпочало ся Герцоговинське повстанє, не мало знов було написано на сю тему. Югославянскі газети, надіючись спочатку хоч дипломатичної интервенції від свого „найстаршого брата“, зачали відтак докоряти Росції за те, що вона заведе свої „вогочні питання“ у себе дома, а покинула думати про славянське питанє; затим підняли голос и чеські и польскі газети. Політикуючи, не мало вони и нафантазували; на пр. буда й така вже комбінація, що Австрія, умовивши ся з Росцією, хоче забрати собі Боснію и Герцоговину, а Росцію заспокоїть відданем їй східної Галичини. Тон при сему у славянских газетах став дуже острый против Росції, яко против такого царства, котре забуває, що воно є славянське. Нам здає ся, що сі докори мають лише половину правди, се-б то лише на стілько, на оскільки Росція є дійсно славянська. Киргізи ж, Ногаї, Кримці, Німці, Шведи, Молдаване, Фіни, Кавкаскі и Сибірскі народи, живучі

у Росії, на стільки-ж славянські, як і самі Турки, против котрих взи-
вають Славяне Росію. Одповідь на славянські почуття зі сторони Рос-
сії, здає ся нам, мала б подібне значіне, як святковане Австрією по-
біди німецького оружя над Францією. Правда, що у Росії пануючий
над усіма другими народ великоруский може в певнім згляді вважати ся
старшим братом усіх Славян; але з одного боку — ще питане, чи інтереси
сёго народу будуть ідентичні з інтересами цілої Росії яко держави, а
з другого — Славяне могли вже достаточо пересвідчити ся о тім, що
Росія у відносинах до них ніколи не була славянскою, лише панрусси-
фікуючою. Що же до самої російської громади, то національні почуття,
якими живуть н. пр. народи австрійско-угорської монархії, мовчать серед
громади російської, зложеної з кількох різних народів. Окрім того усім
дуже добре звісно, що, при істнованю дуже строкої цензури на пе-
чатне и непечатне слово у Росії, інтеллігентні люде російської гро-
мади часто зовсім не можуть висказати тес, що вони хотіли б... Рос-
сійська інтеллігентна громада довгий час була холодна до справи за-
помоги славянським братам и задля того, що сею справою займав ся го-
ловно непопулярний за свій клерикальний напрямок „Славянський бла-
готворительный комитетъ“. Виймку становили лиш деякі поодинокі ви-
падки: Так н. пр. Орловські земці (замість того, щоб розписати складку
на Герцоовинців, незаборонену рядом) дали 1000 карбованців з земскої
касси, призначеної на зовсім інші цілі. „Славянський благотвори-
тельный комитетъ“ по сёму злучаю видав відозву до всіх земств рос-
сійських, щоб ішли за Орловцями. И справді пішли тою-ж дорогою
земства Екатеринбургске, котре дало 1000, и Тверске, котре дало 250
карб. з земскої касси. Ми дуже раді, що у Росії складають гроші на
нещасних Герцоовинців, але способи, якими се робить сл, вражають
нас дуже. Земці не дають гроші з власної кишені (тільки Тверські земці
зложили самі 70 рублів), але беруть з земських кас гроші, вимушені
від мужика, не вважаючи на те, що той сам мужик — на Україні —
терпить голод и потребує сам ще запомоги... И в загалі гроші на Гер-
цоовинців (з дуже немногими виймками) складають самі бідняки. Ці-
каві цифри в тім згляді подавав „Голосъ“ у своїх звістках про складки
на Герцоовинців. З жовнірів по ротах на нр. позбирали мабуть їх офі-
цери цілі десятки карбованців; з складок на таріл̄ь у маленьких цер-
ковцях, куди певне ходять самі бідняки, збирано цілі сотні; а такі гу-
манно-християнські заведеня, як київські монастирі, обертаючи цілими
мільйонами, давали усёго по кілька або кільканацять карбованців. Та-
ким робом ти два бодці, на котрі вказував сербський митрополит яко
на причину до запомоги — одновірність и однокровність страдаючих
Герцоовинців, як бачимо, не підбуджали спеціяльно християнських або
національних інституцій російських. Славянські комітети жалували ся
з початку, що члени їх не хотять платити своїх обовязкових грошей,
не ходять на засіданя, так що треба до них за грошима посилати.
Публична гулянка, зроблена по ініціятиві Петербурского комітету,
також не удала ся. Наконєць професор Ламанский на першім осіннім
зборі сёго комітету вговорив комітет віддати усі 3000 карб., які він
має тепер, Герцоовинцям, — и з того часу складки и в інших міс-
цах ішли краще. За десять дєнь після сёго Петербурский комітет ві-

брав ще 2 $\frac{1}{2}$ тисячі, Московский ще більше (коло 3000); навіть и Київокпй спроміг ся зібрати коло 200 карбованців. Немадо назбирали редакції газет, особливо „Голоса“, також „Кіевлянина“. Товариство стараня о хорих и ранених жовнірів ще передше дало 10.000, а потім оісько-гооподарске товариство 1000 рубл. Окрім того появили ся осібні товариства дам у Одесі, Петербурзі и инших містах, котрі почали чи публично через газети чи без оголошеня збирати не сотнями а цілими тисячами. З міст найбільше дала Москва, де Рада міска призначила на тую ціль 20.000 карб. Наконець, як доносили неросейскі газети, сам цар дав 30.000 карб. — Инші люде, не могуци запомогти славянских братів грішми, пішли жертвувати за них свою кров, найбільше їх було з України.

Остатні факти показують, що Герцоговинці и Босняки не даром могли покладати наді на гуманні чувства интеллігентної російської громади, але стілько-ж, як и на англійскі симпатії й ніяк не більш, бо органи православія, як на пр. монастирі, зістались собі мовчки у цілій тій справі. Цікаву мисль висказав теж „Кіевокій Телеграфъ“. Він сказав, що, хоч публично не сміє дотикати ся до політики, котру веде ряд, але з більшою охотою ліг би кіотьми за братів, аніж у 1848 році, коли приходило ся по приказу ряду лити кров в ворожу націю.

Такі найголовніші точки руху, що піднявсь про братів-Славян у Росіи за сей час, заносимо у овою хроніку, щоб перейти до діл внутрішнієї політики, котра йшла овоім порядком. Як „Кіевокій Телеграфъ“, так и ніхто мабуть у Росіи не знає, за кого приїде ся лягати кіотьми и чию, братню чи чужу, кров проливати, ставши жовніром російского царства; але усі мабуть добре бачуть, що царокі подарунки війску и поліції окрім воіх межинародних відносин походять ще й від внутрішнієго неладу у царотві. Проійшло літо, и бог пожару, „червоний півонь“ як звуть его у Росіи, забравши за місяць Серпень ще на 12 $\frac{1}{2}$ мільйонів народієго окарбу собі в жертву*), утихомиривсь. За те настав другий сезон — сезон жертв ще одному богови царства російского — страху держави перед соціяліотичною пропагандою, котра усе вгору та вгору йде. Почались аресты по усіх центрах, до яких тільки доходить революційна газета „Впередь“. Про се наші галицькі читателі знають вже мабуть з польоких та німецьких газет. Сі арестованя відбувають ся тепер вже періодично так правильно, що мож було про них майже так само сказати перед осіню, як кождої весни можна предказати, що за літо у Росіи вигорить мужичої деревяної будівлі на 50—70 мільйонів. Але про се не можна підвести цифри, як до пожарів: чи буде тепер тої молодіжи, котра рве ся усіми силами душі до соціялістичного руху, стілько-ж, як и було той рік (700 хлопців), чи більше, чи менше — ніхто сказати не може. Ряд насупротив того чим раз змагаючого ся руху заховує все одну

*) Ся цифра вилічена ще не по воім злучаєм пожарів, бо з 2.622 пожарів, бузних в місяць Серпня, про 242 злучаєм невісно, на яку сумму там пюгоріло. За літні три місяці вигоріло мабуть на 30—40 мільйонів карбованців; вібрано ж підписками по газетах було усього 90.000..

тактику: хотя тепер вже не тільки молодіж, а й батьки и матери тих дітей, що він арестує, насторожують ся против него, він не хоче чути про те, що пресса и живе слово мусять бути свободнішими задля того, щоб оппозиция не мала потреби хватати ся революційних средств.

З кінцем літа цензура (чи „Департаментъ препонъ и неудовлетвореній“, як назвав її у одній з своїх остатних сатир Щедри) закрила на 6 місяців місячний журнал „Знаніє“. Рядом з сям читаємо у газетах полеміку за „поперечників“, як звать самі себе нинішні соціялісти-емігранти, або „упразднителі“ нинішних порядків, як називає їх „Голосъ“, при чм газети стоячі за ними не йдуть під кару цензури. Дальше знов читаємо, що наче-б то ряд хоче и провінціяльній пресі дати більше свободи, ніж вона тепер має. З такої нелогічності можна вивести, що цензура у Росії вже голову стратила, не знаючи де треба їй „препони“ оставити. — А може вона гадає, що давши шільгу провінціяльній пресі нічого не втратить з своєї власти а за те тим більше буде могла придущувати газети столиці?.. Треба бо знати, що з газет провінціяльних тільки дві київські, Одеска и Сибірска („Сибирь“) можуть називати ся газетами в європейскім змислі; інші ж, губерські, повітові, міські и т. д., котрих в у Росії до 600*), не мають жадного впливу, и знесенє для них „предварительной цензуры“ мабуть буде „славою без пожитку“...

Друга власть (котру той-же сатирик назвав „департаментомъ всеобщаго помраченія“**), се-б то Міністерство Просвіти, теж видало правила, придущуючі громадску иніціативу в ділі просвіти. Доси у літі бували в Росії так звані „педагогічні звязди“, або „учительські курси“, котрі устроювали земства на свій кошт, збираючи учителів народних шкіл з цілої губернії и виписуючи з столиці яких небудь відомих педагогів, або руководителей таких курсів. Руководитель сей показував учителям педагогічні способи, давав примірні науки хлопцям; зібрані учителі теж могли вправляти ся и могли подавати навіть свої деякі пляни и мисли, до розвою шкільного діла дотикаючі ся. Сям же літом міністер просвіти видав правила о педагогічних курсах, котрими контроля его инспекції над оими земскими зборами зміняє ся як тільки мога: руководителя на оі курси не може вибирати само земство, він буде назначатись міністерским директором народних шкіл; директор учительської семінарії або инспектор шкіл буде руководити руководителем; учителі не можуть самі від себе що-небудь пропонувати, а мусять тільки слухати руководителей, котрі потім роблять ім оцінку и вибирають таких учителів, котрим корисно буде ще один раз вислухати курс, и яких зовсім не треба пускати на такі курси и т. д. Збори учителів не можуть вже бути, як було доси, публичними, се-б то ті земці, котрі дають на них гроші, не можуть вже доглядати, чи

*) 65 „губернскихъ“, 11 „областныхъ“, 5 „градоначальническихъ“, та більш як 600 „уездныхъ“.

**) Сопъ въ лѣтнюю ночь. „Отечест. Записки“ за Августъ.

добре веде своє діло нанятий ними (хоч и не ними вже вибраний) руководитель.

Після сих нових правил вже й сего літа вели ся курси у Херсоні и Чернигові замість тих педагогічних з'їздів, яких просили сі земства у міністерства. Треба знати, що земства до сього часу мусіли удавати ея за руководителем тільки у столицю, де є одно педагогічне товариство на всю Россію, бо коли педагоги хотіли заложити таке саме у Києві, міністерство не дозволило. Отже у Херсоні руководитель пан Гарусов, котрий був рекомендований петербурским педагогічним товариством, замість того щоб навчати зібраних учителів, гуляв з ними по ночах на островах, а потім доніс адміністративно-міністерській власті (попечителю Одеского учебного округа), що учителі народні збирають ся на „анти-правительственные сходы“, через що по праву єму даному просив 20 чоловік з них одставити. З тяжкою бідою випросили потім сі нещасні учителі, що їх не всіх а тільки п'ятёх з них прогнали зі служби, за те що вони попали ся у руки такого руководителя, як Гарусов; останній же, в нагороду за своєю педагогічну діяльність, дістав місце инспектора лімназіи у Одесі.

Крім того займало ся міністерство просвіти справою заведеня нового університета на Сибірі. Показало ся, що конче треба б завести для Сибірі університет хоч з двох факультетів (юридичного и медицинського), бо на цілу Сибір, де лічить ся $3\frac{1}{2}$ мільїона люду, н. пр. учених лікарів є всього лиш 50. Міністерство думає отже, як би придбати на такі два факультети профессорів; се ж для нёго тепер дуже трудно, бо, лякаючись „опасних“ людей, воно не може найти собі добрих профессорских сил, и наилучших профессорів з університетів виганяє так само, як и названих нами учителів народних шкіл у Херсоні. Так недавно, як ми вже звіщали, був вигнаний з київського університету міністром просвіти звісний працяма по древній исторії и своїми публіцистичними статями профессор Драгоманов. — З сим має якусь звязь и те, що, як ми зачули, над цілим Юго-западним краєм пазначена якась „ревзійонна коммисія“ під председательством Юзєфовича, щоб виробити в сім краю якісь нові „реформи“. Цікаво було б про єю коммисію почути з корреспонденцій або з російских газет.

Великий плян хоче міністерство перевести в Петербурзі. Воно хоче, хоч не на свій кошт а на кошт города, завести 157 початкових шкіл у столиці задля введеня обовязкової науки письма. Розлік сих шкіл зроблений після спису людности Петербурга 1869 року, котрий показав, що дітей від 8 до 12 літ у Петербурзі є 15.746. Коли на кожду школу покласти по сто чоловік, то й буде через кілька літ весь Петербург навчений письма. Тільки на кожду таку Петербурьку школу призначено у бюджеті далеко більше, ніж на яку небудь иншу початкову школу у Россії — по 2.050 карбованців, так що обовязкова наука стояти-ме Петербург, коли місто на се згодить ся, около 350 тисяч. Проте нам здає ся, що, хоч ся проба, як її звуть, задля заведеня обовязкової науки у Россії и буде зроблена в Петербурзі, то на таких-же засновах провести її на усю Россію буде зовсім неможливо. До сього нас приводить слідующий розлік: У недавно вийшовшому „Статистическому временнику“ після офіційальних дат ціла людість Россії (окрім Фінляндії) за 1870

рік винесла 83,256.000 душ*). На се число хлопців від 8 до 12 літ після таблиць статистика Буяковського у Росії мусить бути 9,780.000, а дівчат того-ж зросту 9,120.000, а разом 18,900.000 або 23% усієї людности. Коли відшибнемо 900.000 на тих, котрі мають спроможність учити ся у гімназіях и инчих школах и покладемо, що 100 дітей становлять одну з ново-проектованих шкіл, то таких шкіл потрібно буде на усю Росію 180.000. Положивши на кожду школу лише по 1.000 карбованців, ми дістанемо розхід 180 мільйонів, розхід, на котрий Росія ніяк не може здобути ся...

Просвіта у Росії тільки тогді буде могла розширити ся и проникнути маси, коли ряд покине теперішню свою централізаторську систему а враз дасть и більше свободи у шкільному ділі. Міністер просвіти боїть ся революції від свободи, котру він дав би учителям. Але ж скорше може настати революція від гнету, котрий родить конечно незадоволене, та від того, що людей позбавляє ся місць и жене ся не одного в ряди „поперечників“. Нехай ряд перестане думати про те, що всі 83 мільйони людности у Росії мусять стати Великоруссами; нехай Українцям, Полякам, Німцям, Литовцям, Фінам и усім своїм народностям позволить учити ся в своїй мові; нехай земствам розширить їх права в шкільному ділі, замість стіснити їх; нехай дасть більшу свободу мисли и слова: а тогді обовязкова наука народу розрешить ся легко, тогді Росія буде могла ривалізувати в просвіті народних мас з иншими культурними народами...

*) Вони складають ся в слідуючих цфер:

У 50 губерніях середній Росії	65,704.500
У 10 губерніях Привислянских	6,026.500
На Кавказі	4,763.300
У Сибірі	3,405.000
У середній Азії	3,356.700
	<u>83,256.000</u>

Се цифри найновіші, хоч вони й відносять ся до 1870 року, бо за пізніші роки нема ще спеціальных даних.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

Рада державна, приступивши до спеціальних розправ о риболовстві, відослала проект тої устави ще до комісії, а взяла під нараду проект устави о жандармерії. Аж 9. с. м. прийшов під дискуссію внесок Вільдавера в своїй первістній формі, дотичацій тільки Тиролю, а з опущенем §. 3-ого дотикаючого ся Галичини, котрий §. в наслідок розпоряджіння цісарского з 23. минувш. місяця став ся злишнім. В генеральной дебаті перший забирає голос п. Черкаский. Він жадує оя на

двозначне поступоване ряду супротив Поляків: ряд в минувшій сесії постарав ся о відрочене внеску Вільдавера буцім-то задля Поляків, а між тим міністер просвіти в Цвітні с. р. написав лист до ґр. Голуховського, щоби Галицький сойм сам ухвалив ограничене преролатив Ради шкільної краюї. Відтак міністер просвіти, навіщаючи педавно Львівські школи, виразив ся похвально о шкільних відносинах Галичини и обіцяв, що буде старатись о усунене внеску Вільдавера: а приїхавши до Відня справді постаравсь о его усунене, але в який спосіб?.. Сли була яка звязь між Поляками а рядом, то ся звязь тепер зовсім розірвана: здоптані компроміси заключені при ревізії конституції, не додержано програми ряду и кпнено нам рукавицю — насилою пхають нас до опозиції. Ми підіймемо туя рукавицю; яких способів хватимо ся, залежати-ме від обстави. Що ж дотикає ся самої устави, заперечаємо Раді державній компетенцію до єї трактованя, а сли комната за нею заявить ся, ми не будемо присутні при спеціальних нарадах над тою уставою. — Против внеску Вільдавера говорили ще клерикальний посол з Тиролю др. Граф и ґр. Гогенварт; оба закидували Раді державній некомпетенцію трактувати сю справу, а ґр. Гогенварт закинув противній стороні навіть ломане конституції. За внеском Вільдавера промовляли сам внескодатель, пп. Діттес, Кресері, Зіс, Ковальський и референт комісійний. П. Ковальський висказує подяку цісареві и рядови за цісарске розпоряджіне з 23. Жовтня, вважає всякі компроміси незгідні з конституцією зломанем конституції, згадує о навіщеному міністром просвіти Львова, що его не проваджено до учительських семінарий, в котрих не виповнені его розпоряджіня (п. міністер був в женьській семінарії у Львові, але зовсім не розглядав ся, чи его розпоряджіня, дотикаючі ся прав руского язика, суць виповнені — рад. „Правди“), а наконець запевняє, що в Галичині цісарске розпоряджіне принято з радостью. Вкінци промовив мін. Штремаєр: він вважає внесок Вільдавера, о скілько дотикає ся Тиролю, непотрібним; насупротив п. Черкаського боронить поступованя ряду зглядом Галицької Ради шкільної. Відтак комната послів значною більшостью голосів ухвалила приступити до спеціальної дебати, по чім опозиція (Поляки, партия Гогенварта и Моравські Чехи) опустила саяю. Принято внесок Вільдавера майже без дискусії в 2-ім и 3-ім читаню (з опущенем §-у 3.). Поляки прийняли з великим ентузіазмом сильну бесіду п. Черкаського, академічна и инша молодіж урядила ему по повороті до Львова похід з факлями, а Львівська рада міска гадає его вибрати членом Ради шкільної.

Поміхо шумної бесіди п. Черкаського *поступоване Поляків* є нерішуще и боязливе. П. міністер Земляковський не уступає з міністерства, а опозиція польських послів в Раді державній скінчилась на тим, що в часі спеціальної дискусії на внеском Вільдавера вийшли з салі на рад. Причини тої першучоси суць ріжні: недостаток твердої опори польської шляхти и интелігенції в їх народі, що не дозволяє Полякам вести пасивної опозиції на спосіб Чехів; взгляд на некористне положене Поляків в Росії и Німеччині; обава утратити и тії добутки, які Поляки ще все мають в Галичині, и ще деякі инші обстави... Місце намістника Галичини має бути вже небавком обсаджене: після найновіших вістей намістником буде ґр. Альфред Потоцький, віцепре-

видентом п. Залевский, а теперішній віцепрезидент п. Бартманський піде до Відня до міністерства чи до адміністраційного трибуналу.

Впрочім загальна увага все ще найбільше звернена на *нужду економічну*. Заповіджене міністром фінансів підвишене оплат правних и штемплів, наложене нових податків на нафту и н. приняла людність дуже нерадо. Газети виказують, що вже тепер люде оплачують податки не з доходу але з капіталу. Дійшло до того, що на однім зборі виборців в Відні оден вірноконституційний промисловець при голосних онлесках так відозвав ся: „Партия, до котрої наш посол (др. Гоффер) прилучив ся, займає ся найбільше тим, як люде мають ся женити, сповідати и судити. Але се нам не долягає, и без таких нових устав ми могли б ще обійти ся. И без нової устави карної ми ще не пропали б. Кривда нікому не може ся стати, відколи маємо суди присяжних. Нас нищать біднота, в котру впадаємо, а тут нам буде кождий милий, хто нам допоможе. Що ж би нам шкодило, коли б нині повернув Гогенварт, котрим завсїгда страшать депутованих? Коби нам тільки поміг матеріально!.. Міністер торгівлі п. Хлюмецкий сказав, що не знає, де причина загальної нужди; сумна то річ, коли міністер того не знає. Ми се добре знаємо.“

На засіданю Ради державної з 29. Жовтня вніс міністер торгівлі *проект уставу о желізницях, маючих будувати ся коштом держави*. Міністер сказав при тім: Желізниці австрійські суть всі без виїмки в руках приватних, але дістають безпосередню підмогу від ряду — мають гарантію чистого доходу. Декотрі з тих желізниць вимагають значної підмоги, а нема надії, щоби уділені їм фонди могли колись звернути державі. При тім впадає в очи, що сїть желізнична не всюди стосунково єсть розділена, и тарифи суть високі, а догляд державний не є відповідний. Дозволено конституувати ся спілкам желізничим не маючим условів животности, котрі завязали ся не з потреби, але радше задля зиску и спекуляції. Щоби сі хибн усунути, вважає міністер відповідним средством до того сполучене таких ліній желізничих, у котрих сполучене є їх взаїмним интересом. Ряд має на увазі два роди желізниць: такі, котрі суть конечні зі взглядів державних, а особливо економічних; потім такі, котрі служать тільки поодиноким околом индустрийним и місцевостям. Позаяк нині держава має більший кредит, то ряд гадає власним коштом будувати желізниці. Яко кошти будови нових желізниць на р. 1876 жадає міністер 12,350.000 зр. Дочисливши до того кошти заповнених вже уставою желізниць в квоті 11,342.000, винесе разом 23,692.000 зр. Міністер кінчить тим, що, помимо жаданих значних жертв, положене наше не є таке, щоби смо не могли зробити того видатку в цілях продукційних. — В комісії бюджетовій др. Гербет розпочав горячу борбу против ряду по поводу желізниць. Він виказав, що ряд видав на запомоги для желізниць в 1868 р. 200.000 зр., в 1869 р. 3,401.000 зр., в 1870 р. 5,917.000, в 1871 р. 8,597.000, в 1872 р. 10,584.000, в 1873 р. 16,454.000, в 1874 р. предіміновано тільки 13,458.000 а треба було дати 17,000.000, в 1875 р. треба буде 19,000.000, а в 1876 р. 33,000.000. Закидав рядови, що н. пр. желізниця Рудольфа в кількох роках свого истнованя пожерла вже від держави 33 міліони зр. Желізниця Полуднева, щоби шкодити желізниця Рудольфа, висилає

товари на Сальцбург, замість коротшою дорогою на Леобен; через те товари зістають кілька днів довше в дорозі и псують ся. Товариства желізничі прелімінують нарочно низші сумми, жадаючи заемоги, а потім ряд мусить тим більше доплачувати. Прихід многих желізниць зменшає ся, а кошти рухи щораз збільшають ся.

В *Угорщині* доконалась при кінці Жовтня давно заповіdana зміна в міністерстві: дотеперішній президент міністрів гр. Венкгайм уступив позістаючи міністром двору, а на его місце вступив Коломан Тиша. В угорскім соймі розпочалась дебата бюджетова. Урядова газета сконстатувала, що від 1. Січня до кінця Вересня с. р. доходи були майже о $5\frac{1}{2}$ мільонів більші а видатки майже о 12 мільонів менші, ніж в тім самім часі 1874-ого року. Сі цифри додали Мадярам трохи відваги, котрих вже найпрозважнійші депутовані зачали тратити надію в направлене відносин фінансових.

Справи заграничні.

З *Боснії и Герцоговини* все ще доносять о дрібніших и більших битвах, о надході нових охотників з Дальмації и висилках оружя, а наконєць о жютости Турків. Край страшно спустошений, а голод змушує магомеданських рільників до того, що лучать ся з християнськими повстанцями.

В *Сербії* все ще дух воєнничий. Міністер війни мав заявити, що Сербія до війни готова, и задля того декотрі міністри мають бажати війни з Турцією; однако князь Мілли рішучо противить ся війні. На кількократні рекламаци Сербії, що турецькі війська нарушають сербську гранацію, великий везир обіцяв взяти війська від гранації.

Россия, наче б діткнена закидами славяноких газет, змінила мовби своє попередне становище супротив повстаня турецьких Славян. „Правительственный Вѣстникъ“ помістив важну статью, на котру звернула увагу преса в цілій Европі. Пригадують ся там кроки, які Россия враз з иншими державами робила у Турції, щоби стеретти европейского мира и повдержати вмішане Сербії и Черногори; відтак сказано: Турція обіцяла поліпшити положене християн, а султан видав „праде“ для рівноуправненя християн з мусульманами. Коли однак завсїгди показує ся, що постанови, вимушені державами гарантуючими, не бувають дотримувані и довіре до них упало, проте кабінети мусять постарати ся о утревалене довіря, без котрого Турція не зможе завести знамірених реформ.} На всякий злучай треба положити конець сумному положеню християнської людности в Турції. Відтак оповідають газети о розмові, яку мав ген. Игнатіев мати з великим-везиром и з самим султаном. Ген. Игнатіев вину, що повстане ще не скінчилось, приписував Турції, виразив надію скорого получшеня сеї справи и дав до пізнаня, що в противнім разі християне не можуть бути лишені на дальші гоненя: держави були б змушені до безносередного вмішаня. Газети прирівнюють сю бесіду Игнатієва о виступленя Менжикова неред Кримскою війною.

В *Німеччині* розпочали ся засіданя парламенту. Бесіда тронова згадує о отагнації в промислі и торговлі, додаючи, що се суть періо-

дичні зъявища, котрим ради не в силі запобігти. Яко користну появу підносить бесіда тронова, що зискано людність Ельзасу и Лотарингі до спільного діланя в адміністрації держави. Буджет на р. 1876 виказує потреби німецької держави в суммі 480,110.000 марок.

В Франції зібрав ся 4. Падолиста знов збор народний и розпочав наради над уставою виборовою. При голосованю прийнято тую систему виборів, яку пропонував ряд, помимо противних забігів республіканців.

НОВИНКИ.

— **Gazeta Narodowa** помістила недавно передову статю п. и. **Język ruski w książkach i szkołach**, в котрій підносить на ново трактовану вже **Ruch-om literackim** (гд. Правда, нр. 11, ст. 457) справу язика в руских учебниках. **Gaz. Nar.** каже, що в сих учебниках повно незрозумілих (українських?) слів, а термінологія взята з великорускої мови, рускі діти лекше розуміють польський язик. Вона домагає ся отже, щоби на місци теперішних руских учебників поставити инші, писані галицким людовим язиком, з термінологією взятою з польської мови. Ціла статя не заслугоє на поважне трактоване и не викликала навіть відгомону в польській журналістиці. Ми огранячимо ся на сих кількох словах: 1) Всі учебники переходять цензуру „комісії для укладаня руских шкільних книжок“, котра не допускає ані великоруссизмів ані—розуміє ся — також полонізмів. 2) Руский язик в Галичці и на Україні є оден и той сам, що посвідчить кождий маючий сяке-такє понятє о рускім язичі; польський же язик и лексикально и граматично є цілком відмінний. 3) Термінологія польска, як и термінологія кожного язика а ргіогі не тільки руским але и польским ученикам незрозуміла, бо треба перше мати понятє річи, щоби зрозуміти термін. Сли **Gazeta Narodowa** викаже докладно, щб в руских учебниках незрозуміле руским дітям и як можна би се в зрозумілий для них спосіб виразити, тогді вдамо ся в дальше трактованє сеї справи — тепер тільки констатуємо, що **Gaz. Nar.** хотіла б язк в руских учебниках поступенно польщити, щоби его колись чисто польским язиком заступити.

— **Справозданє товариства руских академиків „Дружний Дихвар“ у Львові.** Загальні збори відбули ся 1. падолиста 1875. Найчисленніше явили ся ново прибувші академики. — Виділ вибраний на минувший рік старав ся довірю, яке на него вложено, відповісти. За его старанєм приступило 40 нових членів. Свої праці загагоджував виділ в 20 засіданях, з котрих вийшло: урядженє представлєня театрального на дохід товариства, відправленє поминального богослужєня за тов. Гродского, дальше помагав виділ товариства „Просвіта“ и „тов. им. Шевченка“ при урядженю вечера в память Тараса Шевченка; поодиноким членам приходив в поміч поданєм лекцій и инших занятій, и уділив 25 членам пожички в загальній сумі 186 зр. 30 кр. Виділ старав ся також о доставленє книжок и о инші вигоди для товаришів. Ухвалений на торічних зборах статут предложив виділ 3 рази намістництву, однакж затвердженя доси

ще дожидає. Стягане позичок и вкладок від членів не залишав виділ прицильнувати.

Справоздане касове :

А. Капіталу в році 1874 було . . .	1212 зр. 55 кр.
Б. В році шкільнім 1875 прибуло . . .	130 " 85 "
а) в добровільних датків . . .	58 зр. 23 кр.
б) з вкладок членів . . .	60 " 65 "
в) з звернення відсотків . . .	11 " 85 "

разом 1343 зр. 28 кр.

В. Відтягнувши від того безповоротні видатки на запомогу, відписане помершим членам и видатки канцелярійні . 32 зр. 43 кр.,

лишає ся в маєтку товариства 1310 зр. 85 кр.

Г. З того находить ся :

а) на позичках між членами товариства	1121 зр. 18 кр.
б) яко фонд коренний	139 " — "
в) яко фонд резервовий в щадниці галицькій	50 " 67 "

До того маєтку прийшло товариство в головній часті з вкладок своїх членів (10 кр. місячно); решту принесли три представлєня театральні заходом академиків уряджені, датки членів основателів и почестних, а наконєць щедрість людей не належачих до товариства, між котрими підносимо з подякою даток селян з Ліщоватого, заходом о. Т. Турчмановича.

Понеже маємо багато товаришів, котрі помочи товариства дожидають, то просимо всіх вп. панів, що будьто з позичками будьто з вкладками залягають, о скорє надсидає тихже; провідною гадкою нашою є, стояти передовсім о власніх силах, а до того треба конче точного виповнюваня обовязків у всіх членів.

Від тепер вступає товариство на нову дорогу. Ухвалєне на торчівнім зборі заложєне бібліотеки наукової и отворєне читальні входить в сім році в жите. Праця наукова, пізнанє власної гісторії, літератури, побиту свого народа, відтак розговори и виклади в товаристві о найважнійших сиравах, які тепер на Русі и в Европі всіх найзнаменитших мислителів займають, се буде лучити Русинів-народовців на університеті, скріпляти, заохочувати и образувати, щобл, скінчивши студії, народови овому и людскости вірно служили, а гадкою о блестячій карєрі з вищиченої дроги не збивались.

Бібліотека обіймає кілька діл власних и деякі цінні випожичені для товариства. Надсидає діл наукових бодай в позичку приймаємо з найбільшою подякою.

Склад сегорічного виділу: 1. Бєлей Иван, правник, *касієр*; 2. Бобикєвич Константин, ф лософ; 3. Горбачєвский Антін, правник, *заступник голови*; 4. Дольницький Улян, філософ; 5. Закляньський Леонид, філософ, *бібліотекар*; 6. Литвинович Роман, філософ; 7. Павлиш Андрій, правник, *голова*; 8. Рудницький Иван, правник; 9. Слезак Иван, правник; 10. Стеблєцький Рафаїл, ук. правник, *контролєр*; 11. Федорович Иван, правник, *секретар*. — Заступники: 1. Левіцький Филип, техник; 2. Дзюбанюк, техник; 3. Тянячєвич Олекса, правник.

У Львові, 7. падолиста 1875.

Андрій Павлиш, голова.

Иван Федорович, секретар.

— В ч. 119. „Слова“ в вступнім артикулі було сказано, що перед кількома літами против завязавшого ся „Академического Кружка“ (котрий що-року збільшає ся числом членів) академики, дпюрновавші тогді в виділі краєвим и русикальнім (старім) банку, поставили носе, будьто руске товариство, маюче в сім році 25 членів, з котрих и оден не являє ся на університетских руских лекциях. В тих словах нема и зерна правди. Заложене обох руских академічних товариств у Львові вже було нераз розказане в часописьмах, и всякий — крім редакції „Слова“ — знає, що не академики завязуючі „Дружнёго Лихвяря“, але ті що закладали „Академическій Кружок“ відлучили ся від загалу руских академиків. Що же тичить ся числа членів „Д. Лихвяря“, то контингентом щорічний академиків вступаючих до „Лихвяря“ більший єсть ніж „Кружка“, а „Слово“ було б більше зблизило ся до правди, коли б було написало, що сего року самих новопривбувших академиків вступило до „Др. Лихвяря“ 25. Воіх членів має „Лихвяря“ 95. На руских викладах число членів Лихвяря коли не більше ніж Кружка то бодай рівне, о чім переконати ся може редакция „Слова“ з каталогів д-ра Добрянского и д-ра Огоновского. — Дивне впрочім се интересоване „Слова“ рускими академиками насупротив тої що-найменше байдужости, з якою спокійно глядить на те, що люде належачі до его партії посилають своїх дітей до польської гімназії у Львові, щоби по польски учились віри батьків своїх и по польски молили ся.

У Львові 15. Падолиста 1875.

Від виділу товариства „Дружній Лихвяря“.

— **Руске духовенство и руский язык.** Як дбає наше духовенство (розуміє ся святоюрскої, чи общерусскої партії), котре так любить величати ся своїм патріотизмом насупротив світских людей и українофілів, о руский язык, показують сі факта. З початку с. м. Львівский митрополитий ординарият вистосував письмо до провінціалету оо. Василиян у Львові (з запитанем о причини, чому двох Василиян пішло до Хома) — в німецкім язиці. Отже не тільки з властями рядовими але навіть з духовними, рускими, корреспондує св. Юр по німецки!.. До урядів же и судів на сто подань походячих від руских священників ледве 5 або 6 знайде ся писаних по руски — и урядники-Русини з гірким чувством мусять — ведля истнующих приписів — на сі подана відписувати також не по руски, але по німецки або по польски. — Між родичами учеників, котрі ходять до польської гімназії у Львові, є немале число руских священників, котрі цілком спокійно дивлять ся на те, що їх діти учать ся релігії и говорять молитви по польски. И знайшов ся руский священник (не „біглець“ з Хома, але член Матиці, Дома Народного, Ради рускої), котрий каже руским дітям по польски учити ся св. віри и по польски молити ся! А руске духовенство не відізнає такого чоловіка від себе, але вибирає его до „совѣта управляющаго Народнымъ Домомъ“ и т. и. А навіть недавно на засіданю коонисторским у св. Юра поставлений був внесок (о. Малиновским), щоби о. Лепкого за его великі заслуги коло рускої віри зробити консисторским совітником, и аж супротивлене самого митрополита охоронило руску консисторію від такого скандалу!.. Най же патріотизм руского духовенства!

— Яко причинок до исторії унії в Холмській дієцезії подаємо сесю вістку від достовірного самовидця, овященика з Галичини, котрий перейшов на православіє: На Підлясю, де найбільше терпіли селяне від екзекуцій московских, коли вже їм не в могуту становило ся дальше страждати, вибрали кількох з себе и післали до Губернатора Громеки з тим заявленем: „Здойміть з нас тяжку екзекуцію, бо дальше так жити не можемо; перейдем вже и на саме православіє, лише дайте нам пільгу.“ Громека порозумів оя зараз з Іоаникієм, архієпископом Варшавским (православним), и захопив сей час підписи тих селян и ще з инших сіл, „що вони по своїй добрій волі перейти хотять на православіє“. Відтак післав свою реляцію и підписи просто до Петербурга — міністрови. Все тое стало ся без відомости консістора Холмского, бо Громека ненавидить Попеля, а Іоаникий є великий его суперник. Звісна річ, що в таких справах чиновники один перед другим забігають, щоби після интенцій ряду свою ревісію показати. Іоаникий для перших возоєдинених поквалієв оя надати овященика з-за Буга; але за короткий час випросили собі дотичні парафіяне тую ласку у Іоаникія, щоби той овященик назад собі там пішов, звідки прийшов. Іоаникий зробив тое для них, хотяй не радо, бо „галицких Русоких“ він не може стерпіти. Міністер запитав відтак Попеля, чи знає він о тім першім факті переходу на православіє. Попель поміркував ся и описав міністрови интриги Губернатора Громеки, Іоаникія и неприхильність для Галичан ген.-Губери. Коцебуого, поручаючи его опіці нещасних Галичан, жертвовавших все для російского ряду. Тим часом Громека звивав ся з збиранем підписів — так що селяне в многих деканатах були вже православними (бодай на папері), коли овященики їх и консістор Холмский тримав оя ще з-верха унії. Міністер и синод петербурский виrozumів тогді Попеля и віддав ему в руки наконецне заведене православіє. Ф. Дячан не перестав и при тій опосібности „рити“. Містерним ділом его злоби було донесене до російских часописей того зміоту, що вся дієцезія перейшла на православіє з духовенством цілим, лише „отець Л. Цыбыкъ упоротвуєть вь унію“. — При обіді публичнім в Холмі в день празника „возоєдиненія“ запитав один овященик (з Галичини) старшого брата з своєї парафії: А правда, що добре бути православним? А сей відповів: „Książę Dobrodziej, na taki sposób to i diabeł by został prawosławnym. — Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!“...

— Помилки друкарські. В статі „Руска исторія“ в 20-ім н-рі на стор. 805 стр. 9 з горі, замість *Методий Татарский* має бути *Методий Патарский*. — В статі „Хроніка російська“ в 17-ім н-рі на стор. 696 в стр. 4 з долу між словами *секти* и *нігілістичного* пропушено слівце більш.

— Для нещасних славянских родин з Герцоговини зложили в редакції „Правди“ вп. пп.: др. Корн. Сушкевич 5 зр., Лонгін Лукашевич 1 зр.; о. Гнат. Рожанський від господарів в Слободі Небилівській (зложені в церкві) 11 зр., від о. Малецкого 5 зр., від господарів Юрка Рижаря 1 зр., Николая Галькевича 1 зр.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В Друкарні Товариства Ілюмінаторів. — Під надзором Фр. Сергієвского.

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер стоить 30 кр. а. в. — За оголошеня (яносерати) платить ся після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДЕМОН.

ПОЕМА ЛЕРМОНТОВА.

З великорускої мови переложили

Руданський и Гетьманець.

ЧАСТКА ДРУГА.

(Конець.)

ХІ.

И він нечуть
До уст Тамари молоді
Уста горячі притулив
И просьби, грізьби, жалі, болі—
Словами-чарами залив.
Шекельний взір невинні очі
Палив огнем, и серед ночи
Над нею саме він блищав,
Неодхилний, як кинджал —
Лукавий Демон гору взяв:

И поцілунка яд укритий
У саме серце перейшов,
И крик тяжкий, несамовитий
По сонних келіях пробшов.
Тут все було: любов и жука,
Мольба остання перед ним,
И несподівана розлука
З житем хорошим молодим..
. . . . .

ХІІ.

На той час сторож богобойний,
Ходив понуро край стіни,
Та, дивлячись на келії сонні,
У дошку мідяну дзвонив.
И коло келії одної
Він заповнявся тихо, став

И замутившись не підняв
Руки од дошки головної,
Та довго, довго не рушав;
Здалося, ніби він чував
Крізь тишу — уст палке стопліне,
Зненацька—крик якийсь, стогніне,

И страх ёго опанував,
И над старою головою
Заграли грішні думки...
И ждав він довго під стіною;
Так зникло все. Оддалеки
Одні нагірні вітерки
Розмову лясця заносили,
Та з берегами говорили
Невгомондливі річєньки.

И до угодника святого
Старий молитву став читать,
Аби покусу духа злого
Од свого серця одігнать,
И неспокійною рукою
Перехрестив своє чоло,
Та знову мірною ступою
Край сонних келіїв пішов.

XIII.

Як Пері сонна молода,
Вона лежала в домовині,
Яксь спокійна та бліда,
Білійша снігу й полотнини.
Здавалось, ніби задрімнуть
Її закрилися очиці,
И для обуди тільки ждуть
Чи поцілунку, чи зірниці.
Та дармо й промінь золотий
У очи темні світив,
Даремно крєвни Тамари
Уста холодні цілували,
А смерти вічною печать,
Уже не сила розлаять!
И все, що жило за кохало,
Що так до серця промовляло,
Тепер один холодний прах!
А на заклепаних устах
Невідома, як та могила,
Яксь ухмілка ще світила, —
Але-ж на що вона й яка?..
Чи сміх над долею лихою,
Чи недовірливість гірка,

Чи тягота житєм, собою,
Чи з небом розгородь тяжка —
Про те невідомо нікому,
Хиба йно Богові одному.
А так до себе и манить,
Як написи старезних плит,
Де може буквою чудною
Закрита казка давних літ,
Ознака мудрости земної,
Глибоких дум забутий слід.
И довго бідного створіня
Не дотикався янгол тліня,
И довго біла та німа
Посеред келії на марах
Лежала мармором Тамара,
Таємнал, як смерть сама,
Убрана вся мов на весіле;
Квітки рідні, пахуче зіле
Над супокійною округ
Ллють чарівний, пахучий дух,
Та стиснуті її руками,
Немов прощаються з лугами.

XIV.

Пора ховати. Дзвін реве;
Збираються набожні люди;
Старий Гудал волося рве
И моляться и бється в груди;
А далі в тузі на коня
Остатній раз понуро скочив,
И з тілом рушида рідня
На цілих три дні и три ночі.
*Серед гробків її дідів
Для неї яма вже стояла.
Якийсь из прадідів Гудала,

Рабовець сел и хуторів,
Як смерть зирнула до постелі
И покаєний час настав,
Поставить церкву обіцяв
На самім дикім тімні скелі,
Де проміж фули, що гула,
Часами чувся клеєт орла.
И незабаром на вершині
Серед заметів снігових
Знялась святого храма стіна,
И в них, спокуюючи гріх,

Той лиходій ліг в домовині.
З тої пори на скелі там
Зробилось любе кладовисько;
Буцім з того, що небо близько,
Тепліше буде мертвецам?

Буцім спокійніш буде спати,
Як далі людський рух и стук...
Даремно: вмерлим не чувати
Ні бувших радощів ні мук!

XV.

Повисче гір, повисче хмари
Один из янголів святих
Летів на крилах золотих.
Він душу грішную Тамари
До свого лоня притуляв,
Йй страх и болзнь розганяв
Своїми дивними словами,
Та несмертельними слёзами
Смертельні плями обмивав.
И за зорями золотимп
Уже ім рай замаячів,
Аж — от из пекла звивсь, злетів
Сам Демон з грізними очима
И ім дорогу заступив.
Він був горячий та некучий,
Мов та небесная змія,
И загремів громами з тучі:
„Вона моя! Вона моя!“
Душа налякана Тамари
Припала тихо до грудей,
И палко молиться и жде —
Чи не мине лихої карі?
А той над нею все стояв,
И хто б ёго тепер пізнав?
Яким давивсь він грізним оком,
И скільки в погляді глибокім
Було отрути там и зла?
И, холодом несло жорстоким
З ёго камінного чола.

„Лукавий, щезни з сёго краю!“
До нёго янгол одрікав:
„Доволі ти вже панував;
„Але суда вже час настав —
„Вона призначена до раю!
„Пройшли її тяжкі дні
„И враз з кайданами землі
„Кайдани зла из неї спали:
„У нас її давно вже ждали!
„Ії душа була из тих,
„Яких жите одно мигтіння
„Непересного боліня
„И недосажливих утіх;
„Господь живіи струни іх
„Зітків з найкрасчого еєвиру,
„Вони не створені для миру,
„И мир створився не для них:
„Вона страданями скупила
„Облуду серця, голови;
„Вона кохала и любила,
„И рай одкрився для любви!“
И янгол грізними очима
На духа темного зирнув,
Махнув крилами золотими
И в синім небі потонув —
А темний дух прокляв и чари,
И думи чорні свої...
И знов блукає він без пари
И без надії по землі!

На схилі камянім гори,
Край Кашовурскої долини,
До сёго часу и пори!
Стоять зубчасті руїни:
Вони діткам навкруг страшні
Своїми давними казками;
И меж старими деревами,
Як свідок тих чарівних днів,
Камінний помник той чорніє.
Внизу розкинувся аул,

Земля цвіте и зеленіє,
И всюди гагас, гук и гул;
Идуть из крамом ген Ормiani,
Бренчать дзвінки издалеки,
И через сиві тумани
Переляваються річки.
И тою піснею живою
И холодочком и весною
Як те безклопінте дитя,
Не навтішається житя.

Але той замок нелюдимий,
 Що вже одбув чергу свою,
 Сумує стінами німими,
 Як сивий дід меж молодими,
 Що пережив свою сімю.
 И тільки тихою порою,
 Як зійде місяць над горою,
 З'являться жите и тут:
 Біжать комірники, гудуть;
 Старий павук, рибалка жвавий,
 Плете сітки свої лукаві;
 Зелених ящірок сім'я
 По хаті бігає та грає,
 И сторожка лиха змія
 З норя помалу вилізає
 На довгу плиту, и на пій
 То в три кільця себе звиває,
 То ляже рівно и засяє,
 Мов тая шабля на війні,
 Що з рук убитого спадає.
 И дико все. Старих слідів
 Нема нігде; рука віків,
 Як видно, щиро їх зм'ятала,
 И не розкаже до віку
 Ні про заможнього Гудала,
 Ні про хорошую дочку.
 Так Божа ж церква над горою,

Де їх кістки земля взяла,
 И по сей день не полягла,
 Держиться Божою рукою.
 Покрай воріт її стоять,
 Мов сторожі, старі гранити
 Їм голови снігами вкриті,
 А груди їх, замісто лат,
 В леду блискучому горять.
 И коло них кругом обвали,
 Мов заморожані річки,
 Над кручею понадвисали
 Тай передумують думки.
 А заметіль на чатах ходить
 И догляда' старих мурів;
 То шісно довгую заводять,
 То викликає сторожів.
 Одні хмарки легкі здалека
 Не забувають тих сторін,
 Линуть до церкви на поклін
 И на почесне до Казбека;
 А из людей — камінних плит
 Ніхто слезою не росить.
 Старий Казбек, як янгол божий,
 Стоїть над ними на сторожі,
 И не розбудить чоловік
 Їх сону мертвого по вік!

СЕМЕН ЖУК и ЇГО РОДИЧІ.

Хроніка.

Написав в 1873 році

О. Яковенко.

ЧАСТЬ ДРУГА.

(Конець.)

IX.

Наступив 1872 рік.

Весна. Жуківський сад мов молоком облитий: дерева в повнім цвіту во всій красі; ясне чисте сонце повагом, гордо пливе по синьому небу. На садовому банку в домі Жучихи лежить великий килим, на ёму двоє дітей: дівчинка и хлопя. Хто б не гля-

нув на їх, зразу б вгадав, що то Семенові діти — обоє як вилитий батько!.. Біля дітей купа іграшок, стара нянька забавляє дівчурку. А в домі и в дворі Жучихи велика суєта: кучер на конюшні ллитує и запрягає коней; служанка носиться то в кухню з дому, то в дім з кухні. Стара Жучиха якась сумна, замислена вештається, клопочеться, вкладаючи и завязуючи торбинки: в одну вона кладе пиріжки, в другу — всячину, в третю жарену курку. Копі запряжені и підыхали до рундука: слуги почали виносити з дому подушки и клунки...

— „На що ви, матусю, стілько понапікали? де ж нам з отсими торбинками возитися,“ говорить Соня.

— „Бери, доню, бери! воно не заважить; ідеш на день, бери на два.“

Вложились. Стали прощатися. По старосвітському звичаю усі, хто був у хаті, сіли. Ніхто ні слова... Ще хвилинка — піднялась стара Жучиха, а за нею и всі: стала вона перед образом, положила три земні поклони, перехрестила сина и мовчки, обнявши, стала ціловати його.

— „Не барись, синку!“ еле промовила стара, а слізи так и текли з очей. „От-як на старість! самотою зістаюсь... лишаєте мене одну...“

— „Як одну — а он двоє вам унуків,“ сказала Соня. Жучиха глянула на унуків, зітхнула и ще кріпше заплакала.

То Семен віз у Київ свою жінку до лікарів. За другою дитиною Соня стала хорить, худить и жовтіть. Свої лікарі довго лічили, довго поїли її латинськими приправами — нічого не помогало, а в кінець нарадили їхати у Київ.

Київські лікарі задержали Сою на цілий місяць. Семен зістався з нею.

Раз якось Жук зайшов у книгарню до Литова купити якусь книжку. На другім боці книгарні стояв якийсь мужчина и розмовляв з купцем, лица його не видно було Жукові. Почувши голос того мужчины, Жук здригнув и инстинктивно обернувся: перед ним стояв Джур.

— „Ба! Антоне!“ скрикнув Жук.

Джур подався назад и почервонів.

— „Чи справді не пізнаєш?“ питав Жук, підходячи ще ближше.

— „Здається... Жук,“ промовив стиха Джур.

— „Здається... не бійсь, не вклепався!.. вірно: Жук. Та хиба ж таки я так переіменився, що трудно пізнати мене?“

— „Таки перемінівся,“ одповів Джур, відступаючи до дверей. „Чи на довго в Київ?“

— „Коли випустять... я привіз недужу жінку.“

— „Ба, я й забув и не поздоровив тебе... Ти вже й жонатий — скажи, з ким?“

— „Приходи до мене, так побачиш... а то я не скажу.“

— „Добре, добре, зайду, конечно зайду; скажи, де ти задержався?“

Жук дав адресу.

— „Завтра з-ранку певно зайду до тебе; жаль, що, сегодня не можна: зараз іду до вельми недужого в село, а вернусь хіба в ночи... ну, та побачимось!.. Бувай здоров!“ Джур поклонився, протяг Жукові руку и не то що вийшов, а вибіг з книгарні. Слідом за ним побіг и Жук, щоб швидко занести жінці таку несподівану новину. У себе Жук застав лікаря.

— „А вгадай, Соню, кого я бачив?“

— „Не люблю вгадувать, кажи просто, кого?“

— „Джура!“

— „Що ти!.. чи правда? де він?“

— „Тут у Києві.“

— „Давно?“

— „Не скажу, не розпитував, не було часу, Джур вельми хватався до якогось недужого в село.“

— „Хіба ви знаєте Джура?“ спитав лікар.

— „Як же, як же... ми разом вчилися, були приятелями, він у нас ціле літо гостёвав... Та як поїхав за кордон, так наче в воду вивав: кілька літ ні слуху ні духу... аж де стрілись... казав, завтра зайде до нас.“

— „Чудно!“ одповів лікар.

— „Що чудно?“ спитав Жук.

— „Я за певне знаю, що Джур хотів сегодня іхать зовсім з Києва.“

— „Куди?“

— „Далеко — аж у Єгипет.“

И Семен и Соня витріщили очи на лікаря.

— „Чого в Єгипет?“ спитали вони разом.

— „Гоїться... у ёго чахотка... ёму не довго жить; він зовсім спровався... и дім свій продав.“

Кожне слово лікаря більш и більш підбивало у Жуків цікавість и кидало іх у дивовижу. Вони стали розпитувать у лікаря подробицю про Джура и от-що лікар розказав ім.

— „Позаторік приїхала з-за кордону до нас у Київ богата пані Лаврова и привезла з собою домашнього свого лікаря, вашого приятеля Джура. Маючи у себе великий гурт знайомих поміж панями, Лаврова за пів року зробила Джурові таку практику, якої не має у нас ні один лікар-профессор. У Києві тільки й говорили, що про Джура. И справді стояв він того! було де не поїї, там и вродить Джур. Та й везло ж йому здорово! Через рік він купив у Лаврової дім; вступив товаришем до акціонерного банку и став директором... Далі виступив з дисертацією про глисти, взяв учене званє — доктора медицини и став доцентом в університеті. И хто його зна' як у його ставало часу: усюди він поспівав: и в банк, и в університет, и в клініку и на практику... Війшов він у велику славу; гроші загірбав лопатою, а все таки Лаврової не кидав. був у її лікареш, и жив у неї... Ходила про їх сяка-така гутірка; ну, та у нас у Києві вже без того не можна... Отже останнєю зимою став Джур кашлять. Капляє та кашляє, а далі и кров показалаь... Погане діло! зібрав він до себе на пораду трохи що не всіх київських лікарів, и я був. Роздивились, вислухали... Е, погано!.. бучорчатка... треба їхать в Єгипет, там може ще й протягне“...

— „То то,“ заговорив Жук, „дивлюсь я на його й сам собі не вірю: чи се Джур, чи ні? такий він став худий, та чудний з лиця.“

Даремно другого дня Жуки ждали до себе Джура: він не приїхав, — він ще з-вечера виїхав у Єгипет...

Х.

Соні полегшало; и в Жуківці повеселійшало, особливо як в кінци весни прийшла від Риси звістка, що вона іде до дому.

— „Видно, що я не зовсім грішна,“ говорила Жучиха стара. „Бог почув мої молитви: сохранив моїх дітей и одвернув од Риси нещастє. Яка б то вона була безталанна, коли б одружилась з Джуром.“

Рися довідавшись, що в Петербурзі заводять при медицинській академії курси для женщин, стала на тім, щоб залишити цюрихський університет и перебраться у Петербург, сподіваючись на те, що разом одчинять усі чотири курси и вона здасть екзамон прямо в четвертий курс.

Чим більш підходив той день, в котрий сподівались Рисю у Жуківку, тим більш Жучиха становилась неспокійна; серце ма-

тери лічило не дні, а години. Забула стара Жучиха про все, тільки одно й було у неї на думці, щоб швидче приїхала Рися. Стара не зводила своїх очей з воріт: як тільки загуркотять на улиці колеса, вона зараз и біжить до вікна.

— „Йване, Йване!.. Параско! Параско!“ гукає вона на слуг, „біжить швидче до воріт, подивіться, чи не Рися іде.“

На-силу дождалась стара приїзду своєї любі Рисі. Рисю й пізнати трудно було, так вона змінилась: піросла, роздобріла...

— „Де се, Рисю, твоя коса?“ питалась стара у Рисі, дивлячись на її обстрижену голову. „Ти мабуть нездужала, так визли коси?“

— „Ні, матусю, се я умисне обстриглась.“

— „На що?“

— „Красче так, менше діла; з довгою косою й возня велика: треба її чесати, вбирати, тратити час — а часу у мене зайвого не було; треба було пильповати про вчоне... От я й обстриглась, так красче, швидче.“

— „Може воно й так,“ одповіла стара, „то якось не яково, чудно... у дівчини обстрижена голова, наче у хлопця... Наші люде очи тобі висміють... у нас дівоча коса — святе діло.“

— „Байдуже! хай сміються!“

— „Та вже ж, дарма ярма, аби воли були; дарма коса, аби ти була з нами,“ говорила стара Жучиха.

Не та справді стала Рися. Не тільки з лица, не тільки в своїм убранні, але й думками своїми вона перемінилась. Вона розпитувала Семена про жите селян, про їх потреби материяльні и духовні, и кожен раз свою розмову кінчала пагадуючи слова Віренка: „в селі, та в землі наша сила...“ Вона рівнала жите селян на Україні до жита селян за кордоном. Не стояв перед її очима на Україні той страшенний пролетаріят, котрий вона бачила за кордоном, але ще страшнійше ёго стояла темнота и убожество українских селян.

— „Що, Сеню, твоя каса добре йде?“ питала вона у брата.

— „Дуже добре и користо.“

— „Що ж, ти на касі и став?“

— „Се-б то як?“

— „Завів касу — тай годі и вся поміч селянам?“

— „Ні, не вся; зимою купуємо гуртову молотілку и віялку и заведемо при касі гуртову крамничку.“

— „А далі?“

— „Далі побачимо: що треба буде, те й заведемо.“

— „Се все палятиви.“

— „Правда! але красче ніж нічого.“

— „А я ось-що гадаю: коли б матуся виділила мою частину землі, я б її подаровала Куличанам...“

— „Ні, Рисю! матуся, покіль жива, сего не зробить.“

— „Певно, що не зробить; а коли б зробила, ти б що на се сказав?“

— „Поможи Боже!“

— „Памятай же се слово!“

— „Коли воно має, так я й не забуду ёго.“

Швидко минуло літо. Не успіла стара Жучиха й наговориться з Рисею!.. Прийшла спасівка — и Рися подалась до Петербурга. Подамось же и ми за нею.

(Конец II. части.)

ЧЕРВОНА КВІТКА.

Казка.

По обох сторонах шляху жовтіє жито. Де-де пробиваються які другі трави та квітки; а от коло самої дороги стоїть така гарна, червона квітка, що любо й дивитись! Як тільки її побачиш, здається вона зовсім як рожа, а подивишся ще трохи — ні, не рожа! Гарна та рідка була квітка! Отсе було йдуть по шляху дівчата в город, дивляться на її та не знають, як її звати. Схогіла одного разу якась дівчина зірвать сю червону квітку, та другі дівчата їй сказали, щоб не рвала: „бо — кажуть — така квітка, що ми ще з роду не бачили. Нехай тут красується, а люде будуть коло неї йти та дивитись, яка вона гарна.“

Затим її ніхто й не трогав, так вона собі й росла гарненько. Тільки отсе раз стояла собі ся квітка, нахилилась по трошку, дивилась на шлях, та балакала з другими квітками.

Аж зирк! щось сіріє. Приглядалась квіточка та й бачить, що се вітер стовп пилу несе, та й одхилилась знов од шляху, щоб її пилом не занесло. Стовп проїсся, а на квітку впала одна порохина. Се ще вперше бачила червона квітка таку порохину: така вона була ласкава та говорлива — зараз почала з квітками балакати.

— „Чого,“ каже вона до червоної квітки, „ти тут стоїш, хиба не хочеш на світ Божий подивитись?“

— „Ні,“ каже квітка, „мені Бог не дав такого способу, щоб я на світ милий дивилась з того місця, з якого схочу.“

— „Бідна ти!“ їй одмовля' порошина. „А я так отсе все з одного місця на друге перехожу. Та й бачила ж я!“

— „Роскажіть и нам, що ви бачили?“ кажуть усі квітки, що там стояли.

— „Зараз, мої милі. Тільки що не знаю я, відкіль же вам начать розказувати.“

— „Та,“ каже якась квітка, „я вже мабуть скоро й вік свій перейду, а все не знаю, як се воно все на світі робиться? хоч и сонце — відкіль воно приходить? від чого воно иншого разу е, а иншого ні?“

— „Го,“ каже порошина, „на сее я тобі щось розкажу. Й ще не те знаю.“

И з сим словом порошина так подивилась на всі квітки, як будто хотіла їм казати: „які ж вродились, що й сего не знаєте!“ Затим вона почала розказувать.

— „Є такі землі, що вам з роду не снилось, я бачу такого. А чи ж ви знаєте, як прозивається та сторона, що ви на їй проживаєте?“

— „Шлях!“ викрикнула якась маленька квіточка, що ще не зовсім давно світ побачила.

— „Що?!“ гаркнула порошина, „шлях!.. ти кажеш: шлях!.. О, Боже ж мій милий!.. Та хиба чимало шляхів на тій стороні, що ви проживаєте?“

— „Я тільки один и бачила,“ каже якась друга квітка.

— „От за те ж вам Бог не дав такого способу, щоб ви ходили куди небудь, що ви такі дурні та нерозумні.“

— „А коли ми такі нерозумні,“ загомоніли усі квітки, „то навчіть нас, пані, уму-розуму!“

И з сим словом усі квітки разом поклонились порошині в пояс. Побачивши те, порошина добренько зраділа, та не подала до того квіткам виду — чванливо подивилась коло себе и почала свій розказ.

— „Земля, де ви живете, прозивається Україною. Чимало е на світі других сторін; одна зветься Україною, друга яким небудь другим ладом, — тільки усі вони вкупі звуться сунєю або землею. Є такі місця, що залиті водою — то моря та океяни; там так багачько води, що як подивнився кругом, то й пічого не бачно, хиба одна вода. Уся земля зовсім кругла и вертиться округ

себе й округ сонця. Як повернеться до сонця тим місцем де ми, то в нас и сонце сяє — оттогді вже в нас день. А як повернеться так, що не бачно сонця, оттогді вже в нас ніч, а в другій стороні день. А як земля повернеться один раз округ сонця, то те вже й мине цілий рік.“

— „А як же ви, пані,“ каже квітка, що на їй порошина сиділа, „усе се пізнали?“

— „Багацько я бачила усього й багацько вчилась, от и розуму набралась, та й те ще не все знаю що треба. А що земля кругла, то я сама побачила: летіла з одного місця на друге усе прямо та й прямо; де була вода, то я перелітала на кораблі, що по воді ходять, вибирала таке там місце, щоб мене вітер не здунув, та й пішла знов до землі... Летіла рік, може й другий, коли знов перелетіла до того самого місця, відкіль почала літати. Се ж — як би земля не була така, як я кажу, то як би я знов була на тому місци?“

Усі квітки мовчать, та й дивляться у землю, коли знов та сама червона квітка каже:

— „Ви, пані, такі розумні, що ви б може й мене навчили, як би мені можно було усюди літати?“

— „Поживи, квіточко, ще трошки — сама зробишся поросиною, та й усього побачиш.“ И порошина схопилась и полетіла знов дивитись світа.

А квітки остались самі. Стоять вони час так и другий, розмішляючи, коли чують — щось шуматить. Червона квітка тільки що голову підняла, коли бачить — коло неї вже серп стоїть... Не багацько часу пройшло, як вже червоної квітки не було на шляху: зжала її ненароком якась дівчина, що жала жито коло шляху.

Побула червона квітка трошки у тієї дівчини, тай сама швидко зробилась поросиною, та й пішла по світу літати.

Пройшов рік, або два. Стоїть собі шлях, як и стояв поперед. Вітер несе мимо ёго поросини, а між тими поросинами й та, що колись червоною квіткою була. Дивиться вона коло себе та й каже:

— „Отсе ж те місце, що я з ёго літати почала. Усю землю облітала я кругом, та й бачу, що правдоньку мені казала та поросинна.“

Дивиться вона коло себе та й бачить, — вже нема тих квіток, що з нею тогді стояли, та й каже:

— „И другі квітки полетіли вже порошнями, так и мені не треба тут довго засиживатись, а треба діло робить, та вчитись.“

Посідила ще трюшки порошина, подивилась на свій рідний край, й знову полетіла розуму вчитись. З того часу вже ніхто її коло шляху не бачив.

М. Л.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньский.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицький.

(Дальше.)

Вернувши домів и виходившись з ран, Данило знов узяв ся розширювати свою державу. Князь Мстислав Пересопницький, володар Луцка, віддав Данилови свою батьківщину, поручивши ёму сина, що незабаром умер. Луцком поспішив заволодіти Ярослав, син двоюродного брата Романа Ингваря, що колись-то княжив в Луцку. Данило їхав на прощі в Жидичин и зустрів Ярослава Ингваревича на дорозі. Бояре раяли спіймати ёго. Данило з гнівом відкинув такий хитрий спосіб: „Я іду на прощі — сёго не вдю,“ одповів він. Та вернувши у Володимир післав він своїх бояр в Луцк. Вони спіймали Ярослава, а потім заняли Луцк. Данило дав вправді в иншім місци уді Ярославови, однак вже яко свому підручникови. В тім часі відняв Данило в него Дорогобуж, а в Пиньських князів — Чарторийск и полонив синів Пиньского князя Ростислава. В усіх тих справах ділав згідно з Васильком, з котрим ціле жите не розлучав ся и не розділяв ся — примір дуже рідкий в исторії руских князів.

В 1228 р., по смерти Мстислава Удатного, Данило заняв Познзє.

Таке вивисшенє Данила викликало против него цілий союз руских князів. Ростислав Пиньский сердив ся на него за відняте Чарторийска, за полон синів и підмовляв против него Володи-

мира Руриковича; сей знов памятав, як Роман насильно постриг ёго отца. До союзу прилучились Чернигівські и Сіверські князі. Але Данило почув об сім в час и прикликав Ляхів, котрим гетьманував прихильний ёму воевода Пакослав. Союзні князі осадили Камянець и нічого не могли вдіяти, тим більше що прикликаний на поміч князь Половецкий Котян перейшов на сторону Данила. Вони мусіли відступити. Данило пігнав ся за ними, та Київські и Чернигівські бояре приїхали до нёго від своїх князів и вговорали ёго, щоб помирился. Тим способом Данило знищив усі замисли противників и сей успіх ще більше підняв ёго посеред руских князів; не тільки всі пражні краї остались ім, але й Пивські князі стались ёго підручниками, а Володимир Рурикович з того часу виступає яко постійний друг и союзник Данила.

В 1229 р. убили в Польщі Данилового союзника Лешка. Данило виправив ся помагати братови ёго Конрадови против Володислава (князя Опольского) и лишив підручника свого князя Пиньского, щоб беріг україн Волиньских від нападу Ятвягів. Русини зайшли в глибину Польщі так далеко, як ще ніколя не заходили: вони разом з Конрадовими сторонниками облягли Каліш и майже без бою змусили ёго здати ся Конрадови. Тоді Русини и Поляки заключили між собою таку умову: „Коли між ними будуть в будущину усобиці, то Русини не повинні брати в полон польских простих людей (челяди), а Поляки — руских.“

Вертаючи з того походу, почув Данило, що боярин Судислав, котрий володів у Галичи именем королевича, думав покористуватись тим, що Данило зайшов так далеко в Польщу, и в ёго не-присутности заняти Позизе. Але ледво Судислав вийшов з Галича, недовольні ним Галичане вислали посольство до Данила и просили, щоб прийшов до них як можно найскорше, поки не вернув ся Судислав. Данило виправив против Судислава тисяцкогo Демяна з війском, щоб задержував ёго, а сам з великою дружиною поспішив на поклик Галичан, щоб випередити Судислава, и на третій день добив ся до Галича. Та хоч як спішив ся Данило, а Судислав зміг ухилитись від спотички з Демяном, скорше від Данила вийшов у Галич и замкнув ся в нім. Данилови довелось добувати Галича облогою. На щасте Данило успів заволодіти загородним двором Судислава и найшов там багато запасів для війска: тим способом міг він рішитись на довшу облогу. Він розложив ся станом в Углиничях, на другій стороні Дністра. Тисяцкий Демян и старець Мирослав привели до нёго кількох бояр Галицкої землі, що склонили ся на ёго сторону; прибули до нёго свіжі сили з

Волинської землі. Данилови треба було перейти на другий берег, щоб оточити город. Осаджені старались не допустити його до того, випадали з города и били ся на леді; але тоді пустилась на ріці крига; нараз Семюкко, котрого ровесник з виду порівнює з червоним лисом, запалив міст на Дністрі, щоб утруднити Данилови перехід через ріку. На щасте Данила пожар загас при самим кінці мосту. Данило ис скріпленням війском перейшов ріку и обляг город з усіх сторін. Тимчасом на його поклик збігав ся до нього народ з Галицької землі від Боброка до Ушиці и Прута. Очевидчки земля була за Данилом. Се спонукало обложених здати ся. Данило війшов у город. Памятаючи про давню дружбу з королем угорским Андриєм, він пустив королевича свояка свого домів и сам відпровадив його до Дністра. З королевичем утік и Судислав. Народ кидав на нього каміня и кричав: „Гет, геть, бунтовниче землі!“ Таким способом Данила по довгих літах неприсутности знов узнали князем в городі, відкіль його були вигнали ще дитиною.

Видалене королевича було вразливе для угорської чести. Судислав усильно підмовляв Угрів, щоб відбили втрачений Галич. И справді, син Андрія, Беля, зібрав дуже велике військо и пішов через Карпати. Та тут почали падати непереривні дощі. Коні стрягли в болоті, люди покидали коний и проберались високими місцями. З великим трудом дістались воши до Галича. Данила там не було; він перед тим війшов з города, щоб закликати на поміч Поляків и хана Половецького Котяна, а в Галичи лишив тисяцкого Демяна. Угорский посол підъїхав до города и голосно кликнув до Галичан: „Люде Галицькі! Вас каже звістити король Угорский: не слухайте Демяна; най Данило не надіє ся на Бога и свої сили. Стілько країв підбив наш король, то й Галич не вдержить ся против нього!“ Демян держав ся сильно; Галичане стояли за Данилом: Данило вже доходив до Галича з зібраним війском. Між тим дощі не переставали, Уграм від неусташної вохкості облетіло обуває, появились хороби и помір. Інші вмерали, сидачи на кони, інші знов — при розложених ватрах; деякі спускали духа, підносячи шматок мяса до губ... Від дощів сильно выляв Дінстер. „Злу игру заграв він Уграм,“ — говорили ровесники. Король зняв облогу и пішов як Прутови. Дощі прослідували його. Угри гинули на дорозі.

Та ледво що через непогоду позбув ся Данило ворогів, аж тут знов стали против нього в самим Галичи кувати боярські корожди. До сього дав привід боярам и підмовляв їх той сам

Олександр Белзкий, постійний тайний ворог Данилів. Бояре так невважливо обходились з князями, що одного разу на бенкеті якийсь боярин залив Данилови лице вином. Данило стерпів се. Вслід за тим от-що злучилось. На зборі бояр Василько жартобливо вишмагує меч на одного, що названий в літописи „слугою королівским“. Сей ухочив зи щиг. Бояре опісля повтікали. Князі здивувались тими втеками, не знаючи що се значить ся. По якімсь часі, коли Василько поїхав у Володимир, один боярин, Пилип, запрошував Данила до себе на бенкет у Вишню. Данило поїхав, однак на дорозі зустрів ёго післанець Демяна з такими словами: „Не їдь, княже, на бенкет! боярин Пилип з князем Олександром хотять тебе вбити.“ Данило вернув ся. Говорили, неначе б то бояре Молибоговичі, за підмогою Олександра Белзкого, нарадились учинити пожар, щоб в кілоті убити Романовичів; та пригода з Васильком завела на них боязнь, що Романовичі дізнались про змову, и тому й розбіглись. Василько, по приказу Данила, заняв Белз, уді Олександра, а післаний сидельничий ёго, Иван Михайлович, спіймав Молибоговичів з їх спільниками, всёго 28 людей. Данило простив їх; мабуть докази були недостаточні и всё обмежалось підозрінем.

Великодушність не помогла Данилови. Дізнав ся він, що бояре знов змовляють ся против нёго з Олександром. Данило з вісімнадцятю віршми „отроками“ зібрав віче и спитав Галичан: „Хочете мені бути вірними? Я піду на ворогів моїх!“ Усі закричали: „Ми вірні Богови и тобі, господине!“ Сотский Микула навів тут примовку Романа, Данилового отця: „Не подусивши пчід, не їсти-меш меду.“ Данило пішов у Перемишль, але ті, що йшли за ним, не були дійсно ёму вірні. Князь Олександр з боярами вже вспів утечи на Угри, де ждав ёго Судислав. За їх намовою, король Андрій з синами, Белею и Андрієм, виступили на Галич. Боярин Давид Вишатиц, за намовою своєї тещі прихильної Судиславови, видав королеви Ярославль. Потім другий боярин, Климата, післаний з війском против Угрів, піддав ся ворогам; за ним стались и інші бояре зрадниками.

Данило мусів покинути Галич и удав ся до Києва, щоб дістати війська у свого союзника, київского князя Володимира, а король осадив знов сина свого Андрія в Галичи,—та не па довго. Данило з Володимиром київским и Половцями два рази розбив Угрів и пішов прямо на Галич. Бояре, видаючи що успіх клонить ся на сторону Данила, стали переходити до нёго. Перший приклад дав боярин Гліб Зеремієвич. Данило обласкавив їх, роздавав

ім волости и думав хоч на час привязати їх до себе. Князь Олександр Белзкий відступив Угрів, пристав до Данила и випросив у нього прощення. Данило обляг Галич; стояв під ним 9 неділь, дождаючи заморози, коли можна буде перейти по леді через Дністер. Обляглі стали терпіти голод. Судиславови, що був з королевичем, удалось звести хитрого Олександра. Князь Олександр, приманений обіцянками, що дістане Галич, прислав був недавно до Данила, а тепер знов зрадив ёго и перейшов до обляглих. Та обляглим від того не полекшало. Королевич Андрій упер в облозі. Тоді всі Галичане рішили на вічі прикликати Данила и оден з давних ворогів ёго, Семюнка Червоний, виїхав до Данила просити ёго в город. Судислав и князь Олександр змогли втекти: Судислав — до Угор, а Олександр хотів гледіти захисту в тєстє свого, Київського князя, та Данило гнав за ним три дні и три ночі, не досипляючи, — дігнав ёго у Полонного и спіймав в Хоморських лісі. Не звісно, що вдіав Данило з тим чоловіком, що так нечесно поступав з ним багато разів — та з того часу имени ёго не згадують в літописях.

В тім часі появляють ся в нашій історії мимоходом загадочні и доси необьяснені Бологовські князі, що володіли берегами Бога. Про сей край не стрічаємо в літописях вістий про давні події и годі відгадати походження сих князів у розвітвленю Рурикового дому. З того отже видно, що се були князі інших давних родів, що лишились незалежними від Руриковичів. В тім переконує нас також се, що сам Данило в переговорах про них з Поляками називає їх „особиними“ князями. Занявши Понизє, Данило хотів підчинити їх своїй власті; вони були все ёго противниками и при кождім злучаю ставали по неприятельській стороні.

Позбувшись Угрів, Данило мусів ще довго бороти ся з рускими князями за Галич. Тоді як князь Київский Володимир помагав Данилови, Чернигівский князь Михайло злучив ся з Бологовскими князями, напав на Київщину и підійшов під Київ. Данило поспішив на відсіч союзника. Чотири місяці разом з Володимиром Руриковичем воював він Черпигівску землю и, вертаючи назад через Полісе, дізнав ся, що вороги ёго навели Половців на Київщину. Війско Данилове було дуже втомилось и старий Мирослав, що виховував ёго, відрадив ёму йти на них. Навіть сам князь Київский поділяв гадку старця; та вірний собі Данило сказав ім: „Воякови, що кинувсь до бою, годить ся або побороти або полягти. Чи не казав я вам перше сам, що треба дати відпочити втомоленому війску? А тепер нічого боятись! Ідімо!“ У Торче-

ска наступила кривава потреба (в 1234 р.). Данило боров ся завзято, поки під ним не вбили гнідого ёго коня. Ёго вояки стали втікати; сам Данило мусів удатись за ними. Київського князя и Мирослава взяли в полон. Літописець приписує се нещасте тайній зраді бояр Молибоговичів.

Як бояре Галицкі дізнались про нещасте Данила, прикликали на княжене Михайла Чернігівського и сей заняв Галич. Мимо добродушности Данила, бояре Галицкі не могли ёго ніяк полюбити. Вони бачили в пім князя, котрий сей час зломить іх силу, як тільки утвердить ся, и се буде тим лекше, що простий народ був Данилови прихильний. Бояре, забравши в свої руки цілу Галичину, поділили між собою всі доходи и бажали лучше бути або зовсім без князя, або мати такого, щсб був зовсім в іх руках. Але и того и сего годі їм було добутись, тому що хоч усі вони й цінили свою станову потужність, та жили між собою незгідливо. Оден тиснув и штовхав другого; в кожного були свої вигляди, и тому оден бажав того князя, другий — иншого; кождий надіяс ся через князя вивисшитись понад своїх сунерників.

Михайло не довго вдержав ся в Галичи. Відтіхав він у своїх справах в Київ и лишив у Галичи сина свого Ростислава (1235). Данило був під той час в Холмі, що сам заложив, аж тут прийшла до нёго вість з Галича, що Михайло виїхав з города и Галичане бажаяють Данила. Простим мешканцям безмірно накучилися боярські чвари и вони твердо рішились не піддаватись більше намові бояр, а держатись сильно Данила для власної користи. Данило сміло підтіхав під Галич. Мешканці стояли ватагою на стіні. Данило звернув ся до них: „О мужі Галицкі, чи довго ще терпіти-мете пануване иноплемінних князів?“ Усі вони в оден голос закричали: „Се наш володар, Богом даний!“ — „И всі — говорить літописець — пустились до нёго як пчолы до матки.“ Епископ Артемій и дворский*) Григорий спершу здержували народ, та побачивши, що нічого не вдіють, ис слёзами на очах, и — по вираженю того-ж літописця — „усміхаючись и облизуючи губи“, ввійшли до князя Данила, поклонились и сказали: „Прийди, княже Данило, прийми город!“ Данило війшов у город и заткнув знамя своє на німецких воротах в знак побіди. З урочистостю вступив він до церкви Богородиці и прийняв стіл отця свого. Бояре кланялись ёму до ніг и просили прощєня: — „Згрішили-смо — говорили вони —, чужого князя держали.“ — Данило відпопів: „Я вас

*) Выборный городокай управляющий уряд.

помилую, тільки в будущину так не чинить, щоб з вами не було гірше.“ Ростислав утік до Угорщини.

Таким робом Данило по довголітних трудах и неперестанній боротьбі став ся володарем усїї Галичини и Волини. Зрозумів він, що годі ёму постійно пробувати в Галичи, и поселив ся в Холмі, що сам збудував. Одного разу, перед тим, іздив Данило на полюванє, що так в нім любував ся, и приїхав на місце, котре ёму вельми вподобалось. „Як зве ся се місце?“ спитав він. „Холм“ — відповіли ёму. „Нехай тут буде город Холм,“ сказав він и присвятив будучий город св. Иванови Золотоустому, бо тогді кождей новий город присвячувано якомусь святому. Тут поклав він собі оселою и гарну церкву св. Ивана. На ёго поклик стали сходитись сюди мешканці з ріжних сторін. Тут власть Данилова була сильнійша и безпечнійша, не так як в старому городі; тут не було переказів, противних княжим поглядам. Всі діставали свої домівки по милости князя и тому були привязані до нёго задля власних вигод. Перенестись из старого города в новий було тогді вигідним способом князеви задля супокою и безпечности. Тут міг він жити, окружений вірною дружиною, не страхаючись боярских хитрощів, котрих трудно було устерегти ся, живучи посеред бояр.

Власть Данила простиралась и на Київську землю; наконєць підчинив він собі и самий Київ. Город сей відняв був у Володимиря Руриковича (що вмер 1236. р.) Ярослав Суздальский; опісля переходив з рук до рук, а наконєць заняв ёго Данило, та було се вже на передодні страшного потрясеня, що перевернуло весь лад рускої исторії.

(Дальше буде.)

З НАРОДНИХ УСТ.†)

VIII.**)

Раз сидить чорт над берегом біля річки, та о чімсь неборак задумавсь и не чує, як з-заду крадетьця вовк (вони значить вовка та собаки ярчука тільки й боятьця и вовк може підкрастись до чорта, так

†) Поміщаючи сі етнографічні матеріали, хочемо тим заохотити до пильного збираня пісень, казок, повірок, приповідок народних и т. и. и в Україні и особливо в Галичині. Важнійші такі матеріали ми готові поміщати в „Правді“, а що до інших постарасьмо, щоб з них був належитий ужиток зроблений.

**) Гл. Правда 1874, вр. 4.

що той и не счується). Як на те по тій дорозі проходить рашавець, шкода йому стало чорта, дай думав: одвалаю од смерті? — взяв и гукнув: „ей земляк, стережись!“ Той кинувсь, зирк, недалеко вовк, він шубовість у воду й нема; а вовк тоді потюпав у ліс. Як вовка не стало видно, чорт тоді виліз из води й каже чоловікові: „ну, одвалав ти мене од смерті; прийди ж до мене завтра и приведи те, що є в тебе найвірніше: я тобі оддячу.“ От прийшов чоловік до дому, думав, що б його взяти? Возьму собаку! вона найвірніша. Ото так собі й міркується, а далі дума': похваляюсь лишень ище жінці, мо вона що пораде. Узяв ото й похвалився. Як підійметься ж тоді на його жінка: „так ти сякий та такий, мене проминяв на собаку; хиба я в тебе не вірна?“ И лихо! хоч з дому тікай бідному чоловікові. Ну ото на другий день пішли вони в-двох, приходять: чорта ще нема. Ждать, пождать — нема; от чоловік и каже жінці: „Ну лишень, жінко, я трошки замгну, а ти міні піськай.“ Ліг ото собі й заснув. Коли се іде коляска, коні сірі, гладкі як печі, та гарні, коляска нова так и мигтить, и в колясці панич хороший, молодий; убрання на йому дороге, годинник, ланцюшок и сам такий як картина. Порівнявся з тим чоловіком, спинив коні: „Здрастуй красавиця!“ — Здрастуйте! — „Що ти тут робеш?“ — Та так нічого. — „А то хто такий?“ — Се мій чоловік. — „Ото такий поганій! ти така хороша, а він такий гидкий; покинь його, сідай лучче зо мною, будеш міні жінкою!“ Зачав єї розхвалювати, а чоловіка гудити. Вона опершу не хотіла, а далі згодилась бути його жінкою, иде до коляски, а він тоді й каже: „якже ти будеш міні жінкою, коли в тебе муж живий? а ти вже, коли так, на ніж та заріж його.“ И вговорив єї, щоб зарізала. Вона взяла ніж, прийшла, тільки що хотіла різати, а чорт (той панич був чорт) тоді як крикне: „стережись“ — той и прокинувся. Жінка так и скаменіла од ляку, а чорт и каже: „Ну, тиж мене спас учора, а я тебе сьогодні“, та й счез. Той тоді й зостався ні з чим, а якби був, дурний, узяв собаку, то собаки б не приманив: инча є така, що й хліба не возьме, а друга й хліб иззість, як кине, та и впять таки гавкати-ме.

IX.

Була собі молодиця та така, що недавно вийшла заміж, та ото ще де-чого в хазяйстві гаразд и не вміє. Тільки напекла вона раз паляниця, та баче вже єї сама, що вдолила, та щоб обманити чоловіка, й каже: „дивись чоловіченьку, яка паляниця, як пух, як дух, як пірячко“ (он він у сім ділі не тямє, то може подума', що й справді гарна паляниця) — та сказавши се и одвернула кудись ити, а він єї тоді тією паляницею, як бевхне по плечіх! Вона тоді як заренетує: „Ич, який сукин син, и жалю нема: ударив наче камінюкою!“

X.

Раз їхали два семинаристи и заїхали на постійний двір — а двір от так якби и Будищах держав чоловік простий —; позносили ото вони з воза свої клунки и просять хазяйку, чи не можна достати кавунів

то динь. „Чом не можна? можна!“ От вона й пішла за кавунами, а хлопчик років пяти зостався дома и давай ото кричати, що мати не взяла ёго з собою,—а хата сміжно з тією, де семинаристи. Кричав ото він, кричав, поки вморивсь и замовк. От один семинарист, бо ім обридло що воно кричить, и каже: „Ну слава Богу, перестало“; а хлопчик: Е, перестало; спочину та знов буду!

XI.

А то значить у однієї жінки та був на квартирі москаль. От раз її не було дома, пішла кудись, а дома зостався хлопчик; вона ж там загаїлась так, що воно й виголодалось. Як на те москаль їсть хліб, от хлопця, щоб як небудь дав ёму москаль хліба, а просити може боялось або соромилось, и давай співати: „мати хліба не дає, мати хліба не дає“ — он москаль почує та сам ёму дасть; а москаль як закричить: „Что ты подлець врешь“, а хлопця тоді наче розсердившись: „В своїй хаті та не можна й хліба співати.“

XII.

У однім селі та значить був дяк и брехуняка такий з ёго, що не збрехавши ніколи й не побалака'. Раз ото він приходе до попа, піп був на веселі: „Здоров Хведоре, а ну лишень збреши що небудь!“ А Хведір, начеб то й не він: „Е батюшка, ніколи брехати, треба кобилу запрягати та за село махати; у чумаків воли хворяють, так вони 30 мішок половни по два мішки соли міняють.“ — И! піп аж затрусивсь, звелів мерщій запрягти кобилу, наклав половни, поїхав. Іздив, іздив, коли се так уже над вечір вертається, кобила зморена, сам такий сердитий та до дяка: „Що ти сукин сину брешеш, які там у біса чумаки?“ — „А вжеж, батюшка, брешу, ажеж ви й самі мене просили, щоб збрехав що небудь.“

XIII.

А то значить один пішов позичати воза, а той у кого він позичав замітив уже ёго та й каже: „та я б тобі, сину, й дав, та ти орючи як рубасш що або притісуєш, то далеко дуже од воза одіходиш.“ — Е ні, ей Богу! дядечку, що ні рубаю, то все до колеса. — „Тим то, ... сину, як я тобі давав той раз, та все обіддя було порубане?! иди ж собі к лихій годині та більше й не навертайся!“

XIV.

Іде чоловік, коли се хтось гука': дядьку, дядьку! постой! щось треба! Той став, жде, дума' чого ёму треба; коли се прибїг з истником: „Орю в сукиного сина та ні об віщо й почуватись, позволь хоч об віз“ — та став та й чухастьця.

XV.

А то раз їхав чоловік великим шляхом у степу та проїздить пуз верстув, побіля верстви значить дорога буда накочена, та якось и зачепився. От стар тоді, чуха' потилицю: „Так не сукиному синові тіюнта, ніде й возом проїхати.“

XVI.

Я зарізавав значить селянин вівцю, забідував її, облупив, дійшлося кишки нимогувати; так ніяк не зуміє, все що потягне, вона й перерветься: тільки вівцю вкаляло. Морочивсь він морочивсь, нічого не вдіє. Ог він узяв та вирвав усе з хляком, з ціпцем, з довгими кишками та й шнурував собаці. „А на лишень, каже, Сірко, ще й ти з ними поморочся.“ Ото було мороки бідному Сіркові!

(Записано в Зінькові.)

Г. Забадько.

Де-які слова:

загнути, більше ніж „радімати“ и менш ніж „заснути“ — заснути на саму малу годину и то легким сном:

вдолити, теж що и „вкоїти“, або з більшою силою згломсэдати, зробити во до ладу;

одвалити, хоча тут сказано и одвалати, але більше б годилося „оборонити, спасти“, бо одвалати значить з великою працею оборонити, на силу оборопити;

забілоуовити, різницьке слово, значить напороти й облупити шкіру на ногах и на шиї и замізати гука, а *гук* се те горло куди йде їжа; мабуть од слова білий бо мясо на ногах буває жидаве и біле.

Літературні звістки.

— Де-що з перекладів и самостайних творів І. Гріненко. *Випуск І. Єлисаветград, 1875 р.* — Книжочка, назву котрої ми виписали, видана на ужиток Єлисаветградської ремісничої школи и містить в собі на 39 сторонах 29 коротеньких поезій. Здає ся, се перший почин Гріненка (псевдонім). Даремне стали б ми шукати в поезіях Гріненка якої будь одної ідеї, котра б загалом панувала. Такої ідеї не ма, та, здає ся, до такої ідеї и сам автор ще не дібрався. Поезії його свідчать, що сучасової освіти у автора не вельми багато, однакж мож гадати, що автор стоїть на тій стежці, котра може довести его до засвоєня справжніх ідей нашого часу. Є у п. Гріненка поезії, котрі свідчать, що в голові его ворухить ся ідея бажала запомогти убогому житю народному, и автор деколи каже своє слово про ту запомогу, котра здає ся ему подібною. Гріненку приміром здає ся, що у нашого парода на Україні є воля и подостаток землі, а що нарід живе убого тільки через те, що він темний, що у нього нема просвіти, що треба тільки одвезти дитину в город у школу, або завести школи по селах — и житє

народа получшає. Автор, видно, не гаразд придивив ся до народного жита и мало сам просвітив ся наукою. Бачить він, що :

„Земля и заводи в руках у жидів“ —

и думає, що сільськими школами можно запомогти сему лиху. Нема слова против того, що школа и просвіта приносять користь народови, та тільки не такі школи, не така просвіта, які шаують тепер на Україні.

В однім з своїх віршів п. Гриненко розказує, що нас мучили, а ми пісні співали. Що ж з сего? Певно, що треба було не тільки співати, але й працювати. Так би ми й порадили кождому, хто нарікає на долю. Але не так радить наш молодий співак. От-що він каже :

„Співаймо ж, о браття,
Ті пісні, співаймо,
А з піснями наших
Дідів опоминаймо!
Згадавши жита їх,
Навчімося жита,
Біду переносить (?)
И брата любити.“

Окрім недостатка ідеї и просвіти, в поезиях Гриненка видно ще недостатку знаня и правил версифікації и рідної мови. Поезії его читають ся трудно; музыкальності и образности у них в загалі нема. Ледве чи можна признати українськими народними такі слова, як уживає прямиром Гриненко: *коломи* (стовпи, чи що?), *решотки* (се-б то крати). Ледве чи говорять по українски *беззащитнее* и т. и.

— Літом сего року вийшла з друкарні товариства им. Шевченка книжка п. и : „Коротка історія малорусского народа. Написав Иван Маркевич. Перша половина. Відень 1875.“ Цевеличкою тою книжочкою (вона обіймає 51 сторін 8-я) автор, мусимо признати, прислужив ся дуже нашій интеллігенції. Таких діл, котрі би нам служили яко підручники до нашої гісторії, у нас так як би зовсім не було. Автор заслужив собі на похвалу тим більше, що не вдоволяє ся подавансь фактів в порядку хронологічнім, не запускає ся в вичислюване подрібне війск, гетьманів и соймів та соймиків, на котрих бенкетуючи нараджувала ся розбуяла шляхта польска над тим, як би Україну и свободну козачину втрутити в крѣпацтво и неволю; сеї похлбки, в котру так легко впадають писателі підручників и коротких начерків гісторичних з великою шкодою для ясного представлення розвою ідеї народної, омивав наш автор щасливо, але може занадто великою тревогою. Обавляючи ся способу писаня аналістичного, мало що не впаив в другу скрайність и не подав нам розвою народного в виді, хотяй правдивім, але відірванім и сухім. Автор підхонив, як бачимо, з знанем докладним прямованє Русичів до громадского устроєня внутренного и до демократичних инстятучій державних, и сиуючи тую провідну гадку мов нитку червону, уснував гарний клубочок; не подавши однак ані географічних условів, під якими козачина розвила ся, ані не звернувши уваги на намагання инших народів європейских и на відносини їх до своїх рядів, що становить ціху цілих епок и віків, не підхонивши відносин оучасної Польщі и козачини до инших держав (як н. пр. до

цісаря німецького, до Швеції, Турків, Татар, до господарів молдавських и волоських), чим би не одна комбінація и замір козаків вияснились були; не вияснивши, в яких правних відносинах був шляхтич-малпат на Україні до мужика, а не лише як він тих прав надъживав, не міг автор того клубка в красну тканину сткати. Образ гарний, не хибує ему навіть цілості, коли не має перспективи ані зводу; великанської борби двох військ сподієш ся, а видиш тільки гомеричний поєдинок героїв. Гісторія є впливом не тільки потреб и інстинкту народа, але результатом тисячних відносин.

Думаємо також, що треба було більше означити дат хронологічних.

Другий закид тичить ся того, що автор цілком спустив з ока відносини козаків, поборників віри христової, до бісурман. Потреба тої борби викликала інституцію козачини, вона виплекала у козаків духа лицарського, в борбах з Татарвою розцвила ся вона, и в тих борбах лежить правдиво героїчна, більша и красча пайка нашої гісторії. В „Історії малоруского народа“ — а ще в такій, котра закроїла на історію козачини, як сеся книжочка — не належало перейти над тим цілком мовчки. Козаки не забували на ту свою задачу и тогді, коли зброю своєю вже на Ляхів звернули. В війнах з шляхоцкою Польщою хилить оя роздвоєна козачина вже до упадку. Як сѣнкс стоїть перед тобою Сагайдачний, коли згадаєш о війні его Хотимській и облозі Москви, а не вспінеш про славні походи на Прут, на Крым и про гулянки его козаків на морю и побережю Натолії. Тоті власне борби надали славної козачині властиву їй ціху в віку 16-ім и в першій половині 17-ого, тими борбами стала вона, устроївшись формами демократичними, висче над инші з готової шаблони склеєні ордени и закони, котрих впряжено з гори в форми гієрархічно-аристократичні, як н. пр. закон німецький, котрий тим чином, не оповнивши своєї ціли, став ся орудем пац, цісарів німецьких та королів польських, ба навіть своїх власних малістрів.

Не зовсім відповідно затитулована ся книжочка „Історія малоруского народа“. В ній бо нема цілої гісторії нашого народа аж до Хмельниччини (бо так далеко допроваджено в сій першій половині), лиш є гісторія козачини від часу, коли перші єї сліди появляють ся. Погляд на гісторію попередущу, на часи панованя князів варяго-руських, на розвій перших держав руских и на лихоліте монгольске, на часи литовського и польського панованя аж по Жигмонда I., обмежив автор на одну картку и він служить яко вступ до гісторії козачини.

Наконець признати мусимо, що спосіб представлення поодиноких ситуацій політичних и соціальних є завжди и всюди ясний, вірний, об'єктивний и природний. Точки, котрі взяв автор на око, підносить він всюди консеквентно, в'язучи завжди в спосіб прагматичний причини и наслідки, так що уміє увагу, заинтересоване читателя завжди в рівнім панруженю утримати. Язык у него чистий, вираз ядренний, тенденція поступова и красна. Тішимо ся отже, що в короткім часі має друга подвила тої книжки появити ся.

— **Перегляд російських журналів.** В Вересневій, Жовтневій и Падолістовій книжках *Древней и Новой России* поміщена стаття: „Симеонъ Полоцкій. Историко-литературный очеркъ. Л. Н. Майкова.“ — В Жовтневій книжці *Русской Старины*: 1) „Каразинъ, основатель харьков-

скаго университета.“ 2) „Гоголь: неизданныя письма 1843—1848 гг., съ примѣч. профес. О. Θ. Миллера.“ В Падолистовій книжці Р. С.: 1) „Каразинъ, основатель харьковскаго университета.“ 2) „Послѣдній кошевой Запорожской Сѣчи Калнышевскій.“ — В Жовтневій книжці *Вѣстника Европы*: „О сравнительно-историческомъ изученіи русской литературы. А. Н. Пыпина.“ В Падолистовій книжці В. Е.: „Древній періодъ русской литературы и образованности. Сравнительно-историческіе очерки. І. Племя, народность. А. Н. Пыпина.“ — В газеті *Кіевскій Телеграфъ* нр. 134 був поміщений фелетон Я. Новицкаго: „Изъ записокъ туриста. І. Что сохранилось въ памяти народа о запорожцах: Сагайдакѣ, Скотивецѣ, Дворяннкѣ. Взглядъ запорожца Дворянненка на настоящую жизнь, въ сравненіи съ прошлой. Придѣпровская мѣстность Сагайдашна.“

— **Нові рускі книжки:** У Києві вийшла недавно книжка п. н.: *Що робиться у воздуху і що з того треба знати землеробу.* Р. Горбунова. Тип. „Кіевск. Телегр.“. 43 стор. 8-я. 3000 екз. Ціна 10 коп.

— **Ческий переклад Т. Шевченка.** Ческа тижнева часопись Světog доносить (в 46-ім н-рі), що в видавництві ческім Poesie světové, обіймаючим переклади найзнаменитших поетів літератури всесвітнєї, має небавком появи́ти ся и нереклад поезій Тараса Шевченка п. н. „*Basně Tarasa H. Ševčenku, přeložil Al. Durdik.*“

— **Рускі календарі на р. 1876.** На будущий рік вийшли в Галичині и на Буковині, як и на минувший, три календарі: 1) *Временикъ Института Ставропільського* у Львові, містить крім части календарскої особливо розправу о календарях д-ра Исид. Шараневича. Ціна 55 кр. ав.; 2) *Народный русский мѣсяцословъ*, з друкарні Білоуса в Коломиі, 88 стор., містить в собі „часть інформаційну, господарську, поучительну и забавну.“ Ціна 36 кр. ав.; 3) *Буковинско-русскій календаръ*, виданий „Русскою Бесѣдою“ и уложеній Д. Вѣнцковским, містить поезіи и розправи Вѣнцковского (Начеркъ славянскої філософіи), д-ра Ганкевича (О снахъ), Андрійчука и и. Ціна 50 кр. ав.

— **Рускі виклади в університеті Черновецкім.** В рускім язиці відбувають ся виклади в Черновецкім університеті лише на теологічнім и філософічнім виділах, и то на теологічнім виділі е лише 1 виклад, а на філософічнім 2 виклади рускі, хотя румунских викладів е на теологічнім факультеті 10, а на філософічнім 2! Всі инші виклади суть німецкі (на теологічнім факультеті 5, на юридичнім 24, на філософічнім 20). Профессори теології з такими іменами як Митрофанович, Попович (Евсебій и Константин), викладають або по німецки або по румунски, але не по руски! На філософічнім виділі викладає проф. Калужнякцій по німецки; старославянську граматику, порівнюючу науку о звуках славянских язиків, и також відбувають ся семінарицкі вправи в славянської філології. По руски викладають: I) на теологічнім факультеті: доцент *Стефанелмі*: вправи катихитичні (головно по румунски); II) на філософічнім факультеті: суплент др. *Ганкевич*: 1) Історію рускої літератури, ч. I.; 2) Естетичну аналізу поетичних творів Котляревского.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

На засіданню *Ради державної* з 12. с. м., по ухваленню внеску Вільдавера, дебатовано над пропозицією ряду о поміщуванню сиротинських капіталів; внесок ряду домагає ся, щоби надаліше навіть до 5 зр. приймано до кас сиротинських и процентовано по 6 від 100 річно. Комната відкинула внесок Беллеріха о переході над сям проектом до порядку дневного и рішила приступити до спеціальної дискусії. При кінці того засідання внесено дві важні інтерпеляції в справах економічних. П. Eichhoff и 114 товаришів (з всіх вірноконституційних и руского клубів) укоряють австрійську торговельну політику з послідних 10 літ и неясність що-до торговельно-політичних намірів ряду и допитують ся: 1) Чи гадає ряд виновісти торговельні и цлові договори заключені з Францією, Бельгією, Голляндією, Німеччиною, а особливо з Англією, котрі в сім и в наступаючім році кінчать ся? 2) Яким способом по гадці ряду мають бути будущі цлові стопи устанавлені? чи гадає ряд ще в теперішній сесії предложити Раді державній мінімальну тарифу цлову? 3) Яких охоронних способів гадає ряд хватитись в своїй торговельно-політичній акції? Другу інтерпеляцію поставив п. Грохольський и 56 товаришів (з клубів польского и Гогенварта). Указавши на сумні економічні обставини, на ушадок не тільки великих підприємств торговельних и промислових, але також на небезпечність грозячу ремеслу и рільництву, піднесши визискуване праці продукційної, особливо рільника и ремісника, невгамованою лихвою, зганявши дотеперішнє поступованє ряду насупротив того стану річей яко не опираючий ся ні на яких певних засадах и добре обдуманім пляні, інтерпелянти, зі згляду на маючий небаком на ново заключити ся торговельно-цловий договір з Угорщиною, котрий на довгі літа рішить о нашій економічній будущности, допитують ся: чи ряд гадає ознакомити комнату з головними зарисами пляну акції до піднесеня економічних обставин и до уділення засад, яких наміряє держати ся на будущність в політиці цловій и торговельній? — Обі тлі інтерпеляції вимірені властиве протів ряду: перша дотикає ся тільки справи цлової и, докоряючи дотеперішнє прямованє ряду до зниженя цол, жадає системи протекційної; друга порушає всі справи економічні и здає ся жадати системи вільної торгівлі. Кількадесят послів вірноконституційних не приступили до інтерпеляції своїх політичних товаришів; між сими є також др. Брестль, котрий цілу агітацію протекціоністів вважає яко підняту тільки в обороні інтересів партулярних а не інтересів цілого промислу австрійского. — Міністер торгівлі відповів на обі інтерпеляції (26. с. м.), що торговельні договори з Англією и Францією будуть виповіджені, а цловий договір з Німеччиною та-

кож порушений; ряд старає ся усилю, щоби чим скорше предложити Раді державній проект нової цілової тарифи, однако передше мусить порозуміти ся з угорским рядом. — Ще перед сим одвітом міністерства відбув ся (22. с. м.) в Райхенбергу в Чехах дуже численний з'їзд промисловців австрійських, котрі ухвалили резолюцію, щоби договори торговельні виводжене в інтересі цол протекційних.

На засіданю з 16. с. м. внески ряду зглядом побору рекрута в р. 1876, зглядом увільнення нових або відновлюваних будинків від податків и зглядом виміру податку дод ткового від опілок акційних приділено властивим коміссіям. Проект устави о уміщуваню сиротиньских капіталів відослано назад до коміссії. Дебатовано відтак над зміною §. 12. устави о управильненю податку ґрунтового. — На дальших засіданях Ради державної займано ся найбільше уставою о степлякю векслівім.

Відручним письмом з 24-го с. м. именував цісар маршалка крайового, *ґр. Альфреда Потоцкого*, намістником в Галиччині. Номінацією ою майже ціла австрійска преса: централістична и федералістична, польска и руска, приняла з задоволенем. И ми уважаємо вибір *ґр. Потоцкого* з всіх пропонованех кандидатур найлучшим, знаючи сего мужа яко чоловіка справедливого и уміркованого. Не з рівним задоволенем приняла неприхильна Полякам преса ту відомість, що віцепрезидентом вістає й дальше и. *Бартманський* „з школи *ґр. Солуховского*“; ми гадаємо однако, що властивий тон в заряджуваню кравними справами буде надавати намістник а політика віцепрезидента буде мусіла стосувати ся до волі шефа. — Як доносять *Neue fr. Presse*, представляла ся *ґр. Потоцкому* депутация руских послів до Ради державної; *ґр. Потоцкий* увіряв делегатів, що він всіми силами своїми буде старати ся вдоволити бажанням руских мешканців краю, щоб уможливити супокійне пожитє всіх народностей Галичини.

Справи заграничні.

З боевища в *Герцоговині* доносять, крім дрібніших бієк, о більшій битві під *Гораяском*. Турки, хочачи запровіянтувати кріности *Гораяско* и *Ніксіч*, вирушили в 5000 мужа для охорони транспорту; однако, нападени від повстанців, в дводневій борбі були побиті, втратили до 1000 людей, и також вся живність дістала ся повстанцям. Між воюючими завзятість з обох сторін доходить до найвисшого степеня. И повстанці и Турки відрубують полоненім и раненім голови и складають в піраміди, Турки ще до того люто збиткують ся над полоненими. Тепер заосмотрюють ся повстанці в нове оружє и вводять точнійшу організацію війскову. Особливо звернули свою увагу на те, як уладити ся на зиму: поставовили сконцентрувати свою головну силу в околі *Зубчі*, котрий з природи яко гористий творить опанцеланий табор. Там зпесля значні засоби живностей и звідтам гадають удержувати звязь з иншими околами, випадати з відгам и непокоїти Турків. — В *Боснії*, хотя доношено о розбитю відділа попа *Жарка*, точать ся все ще менші битви. Також в *Болгарії* приготовлено все до повстаня, и тільки велике число турецкого війска и бачність турец-

ких властей спіяла доси его вибух. — Гарібальді прислав головному начальникови герцоговнянских повстанців Любобратичеву лист, в котрім заохочує его, щоб удержав повстанє через зиму. — Між державами зачинає появляти ся невяна зависть по поводу справи вохідної. Кажуть навіть, що союз трѣх цїсарів з тої причини розірве ся. В Берліні, кажуть, нерадо бачуть, що Россія загнала ся вже далеко своїми симпатіями для повстанців. Россія знов глядить недовірливо на Австрію. Наконєць англійскі газети загрозили, що, коли б враз з Австрією и Россія заняла Герцоговину, то Англія вишле флоту до Константинополя. Times домагає ся, щоби Австрія за порозумінєм з иншими державами сама обсадила Боснію и Герцоговину.

Газети, именно польскі, доносять, що *Россія* сильно зброїть ся. Зміною свого поступованя зачинає Россія знов зискувати прихильність полудневих Слavian. Складки на Герцоговнянців зростають чим раз більше: міністерство дозволило скарбонки для збираня грошей виставити на двірцях желізниць и валонах, и ві всіх бюрах порозвішувано друковані оголошеня вживаючі о поміч для братів-Слavian. Значні сумми зїбрали земства и Ради міскі, а митрополит Петербурскій оголошєв лист до духовенства закликаючий до збираня складок.

В парламенті *німецькім* не явили ся депутовані з Альзаци и Лотарингії, крім одного, котрий заявив, що его колеги парламент *німецький* не вважають справжнім соймом Альзаци и Лотарингії, а вважають таким лиш провінцияльній сойм в Страсбургу; дальше доказував, що обі сі провінції від часу забору до Німеччини обтяжені суть більшими видатками и тягарями, а всё, що Німці нового ввели, є або зло або непотрібне або за надто коштовне.

Іспанії грозить знов війна з Америкою о острів Кубу, а домова війна з Карлістами не устас. Републіканці також зачинають розвивати авітацію. Впрочім зближають ся вибори до сойму (кортезів), від котрих буде залежати будучність молодого короля Альфонса.

В *Англії* настала велика переміна в поглядах на справу турецьку; Англія, котра з таким напруженєм всіх сил виступила в кримській війні в обороні Турції против Россії, вважає вже Турцію за пропащу. До такого погляду довело Англію, крім пересвідченя о неможливости довгого удержаня Турецького панованя в Европі, також половичне банкрутство, котре Турція недавно оголосила. Вправді все ще Англія з недовірем споглядає на Россію, але вона боїть ся тепер більше походу Россії на Индію ніж на Царгород. Тому наслідник трону англійського обїзджас тепер Индію, щоби скріпити там панованє Англії, и тому Англія закупила тепер всі акції каналу Суецького, щоби сей канал — найблизшу дорогу до Индії — мати в своїх руках. Перше Англія всякі можливі перепони ставила будованю того каналу, обавляючи ся конкуренції близше положених держав, особливо Франції; однак коли вже канал був збудований, уміла его використати так, що далеко найбільше англійських кораблів переїзджас через него.

Образки з побиту російської держави.*)

Перечитуючи газети російські задля висліджування ходу внутренньої і міжнародної політики тої держави, мені трапило ся багато и такого читати, що не дотикає ся може зовсім політики, але малює теперішнє домашнє житє и характер єго у поодиноких осіб живучих сєї держави. З діяльности поодиноких людей, кажуть, виростає и діяльність цілої держави. Хоч воно й дуже цікаво, висліджуючи передові статі газет російських, міркувати про те, чи буде у найблизших часах прибитий рускій щит „на вратах Царяграда“, але й тая думка, що мабуть ще при Олезі и Святославі, коли вже почали наші предки перти ся на Балканокій півостров, жили собі люде не думаючи про Царгород, а все таки и їх житє стало цікавим, — думка тая, кажу, підбиває мене и про теперішних неполитиканів російських повести трохи річ.

Отже почнемо від Варягів, чи-то Остзейців. Народ сєй, як відомо з историчних праць предсідателя Московского славянского Комітета, п. Погодина, був завсїгда народом культуртрефским, зародивши искру царства російского. Вже й тогді, як тільки й було що Київ та Новгород та Царгород, почав народ сєй з заходу заходити різними заходами, щоб відвернути очи братів наших, Славян руских, від Чорного моря до свого Суомалайнского чи-то Варяского. Тогді вже він ошасливив наших найблизших братів, поставивши и на Вілоозері и у Изборску и у Новгороді а потім и в Києві и Галичи тні основи, котрі доси стоять нерухомо на славу всєго славного и преславного славянского міра. Пляли собі тихенько та любенько літа, плили віки; забували по-троху діди наші и брати Українці про Чорне море, бо світ усе їм засвічував звідти, де горить иногді полярнє сяєнє, де побачив той світ и рушитель „основ“ Вольтєр, покликуючи своїм братам-Французам: „C'est du Nord, d'où vient à nous la lumière!“ Проїшов вже и 56-ий рік и 71-ий, коли вже не Запорожці и не славні вої Игоря знов було задумували ся за питанє про Чорне море. Приїшов вже й 75-ий рік, коли знов усі пригадали те Чорне море и той остамбулений Царгород; а культуртрефєр Варяский чи то Остзейский все не спить.

З'явивсь він літом сєго року у Гапсали, се-б то, здає ся, у тому самому місті або дуже близько коло того міста, де „Отечественныя Записки“ хотіли б бачити столицю Россії. Звуть єго Кіммедем, а був він сєкрегарєм маїстрата и до того ще гапсальским геріхтсгоф-маїстром. Дїло так почало ся. Вкрадено було 20,000 карбованців з маїстрату, а між ними були гроші й Кіммеда, бо який же Варяг чи то Остзеєць лічть казенні и власні гроші — за різні окремі каси? Проте й почав він дошукувати ся тих грошей: наловив людей и понасаждав їх у тюрму. Як добрий маїстер свого діла він и живе у тому-ж будинку, де була тюрма, бо так легше усєго доглядати самому а, де треба, то й свою власну руку накласти. А се єму часто приходило ся робити в сїй справі. Одного нарубка (як розказував „Голось“),

*) Подаючи в Хропіці російській за Червень и Липєнь у 17-ім н-рі „Правила“ деккі факти з житя у Россії, ми обіцяли були (стор. 697) зібрати иншим разом більше характеристичних фактів. Се ми й зробили и подаємо такі факти у отсій статі.

котрий не признавав ся до того, що він мусів гроші вкрасти, Негг Кіммель повісив на жезний гак на цілу ніч и приходив допитувати нічю; других він приковував до стіни на таких коротеньких кайданах, що, коли вони хотіли сісти або лягти, то мусіли руки лишати до гори здвинути; так закованими оставали ся вони по цілих тижнях. Декому, щоб скорше признавали ся до того, чого хотілось пану Кіммелю, він сам гвинтом скручував пальці у окрему машинку для того зроблену; усіх бив без устанку різками, так що оден з арестованих помер під різками 21-го Липця; декого годував соленою рибою, щоб іх мучила злапа, а воду давати їм забороняв; декому з арестованих не давав їсти по 3 дні; а одного хлопця, котрому мабуть мало було різок дома, водив аж геть на гробовища и сік его там на могилі его матери. Так само розпиряляв ся він и з беременними жінками, котрі були межі арестованими. Цілий Май и Червень люде, домувавші коло малістрату, не могли спати по почах від крику людей, що він нівечив, и стали жалувати ся Ревельскому губернатору, що арестанти погано себе ведуть; той заслав ревізора у Гапсаль, такого-ж Варяга, чи-то Остзейця. Остатній оглянув тюрму, послухав, що кажуть у городі, и повернувшись у Ревель допис губернаторови, що нічого такого нема, бо тільки кажуть у городі, що Кіммель січе, але ж він не може бути таким варваром, бо він — студент Дерптского університету и т. д. Але коли вже справу розгодили газети и на Кіммеля наїхала дійсна ревізія (мабуть вже не Остзейска), то тая найшла не людей арестантів, а якісь покалічені живі трупи, висохлі з голоду, з перебитими спинами, на котрих прикинули ся струни. Так оповідали російській газети; Ревельска ж культуртрегерска Zeitung и доси ще запевняє, що се все була тільки газетна брехня.

Треба знати, що у Гапсаль приїздить багато чиновного люду на літо з Петербурга, котрий не може виносити людского крику, и з того й почала ся ця история. Як би іх не було там, ми може и не чули б про всі геройства бувшого Дерптского студента, перейшовшого у Варяги, бо и в Ревелю и в Гапсалі, як кажуть, зовсім не дивували ся тому фактові, що Геріхтсгоф-майстер січе и катує людей. Петербурскі пани, бачте, дуже розніжені люде и не тільки на Гапсаль, а й на свої під-Петербурскі „дачі“ (се-б то підміські села, куди виїзджають на літо) нарікають, що не можна там вижити ціле літо до осени, бо іх обдирають, як тільки можна, коли вони виходять з дому. Гайдамацкий дух руйнованя и грабуваня у Росії, як бачимо, дотикає ся не тільки до людей (найбільш до тих, що ходять з повною кишенею), а й до неживих предметів. У літі на пр. пускають балони в повітре. У Полтаві коли такой балон не пійшов в гору, а сів на землю, его взяли наші брати-Українці, та й ро зірвали. Теж саме хотіли бузи зробити и брати-Петербурці з таким самим балоном, як писали про се газети.

Але вернемо ся знов у північні сторони, и посуваючись звідти перейдемо вже потім до України. Заліємо спочатку на саму найвисшу точку того „культурного слою“ чи верстви, про котру розписував ся генерал Оадъевъ. На самій горі сі мусять стояти міністер просвіти граф Толстой. Він, як звісно нашим читателям з остатньої „Хроніки російської“, хоче завеести обовязкову науку по цілій Росії, задля чого

хотів був примусити город Петербург, щоб зложив ему гроші на такі школи у Петербурзі. А ся справа скінчила ся дуже чудно. „Управа“ города Петербурга згодна ся у принципі з міністром на те, що конче треба завести у Россії обовязкову науку, але просила міністра зробити попередю те, чого вона вже жадала від нього ще у 1871 році (5. Мая) и потім знов у 1872 (7. Марця), коли вона по нагоді 200-літнього юбилею Петра Великого дала ему гроші на 14 дівочих шкіл, на 4 нові школи и підтримане старих. Показало ся, що міністер доси не дав ніякої відповіді на тогдішнє жаданє петербурскої Ради міскої, а тепер нараз, не звісно з якої причини, переполошив ся усіх учити, що далеко трудніше аніж заспокоїти старе вже залежале практичне жаданє Ради.

Цікаві злучіи зустрічали ми и в низших сферах. У Ревелі, се-б то у тих-же Остзейских краях, був на пр. такий злучай. У одного пана прийшов час жінці родити. Баба сама не могла дати ради и просила післати за лікарем. Той прибіг чогось дуже злий, оглянув родильницю дуже недбало, вилаяв бабу, що вона его надармо тревожить, и сказав, що до шести годип все добре скінчить ся. Минудо тих шість годип: гірше й гірше мучила ся пані, а коли чоловік єї побіг за другим доктором, той сказав, що тут небезпечна справа и треба робити операцію. Зачато робити операцію, и жінка, памучивши ся через першого доктора Клевера, не витримала єї и вмерла. Нещасний єї чоловік хотів оголосити сей факт через місцеву газету, написав про се и відніс до редакції. Але доктор Клевер поспів вже забігти до цензора, котрий заборонив газеті друкувати про доктора и его недбалість! Тільки в столичних газетах добив ся вдовець оголошеня факта з его жінкою.

Посуваючись з сторін Варяских дальше у „руські“ землі, теж немало цікавого зустрічаємо у хроніках газет російских. У Ярославі сікли канчуками недавно одного злодія, Ваньку Гарного, за усіля злодійства. Таки розпирави рідко вже уживають ся з того часу, як у Россії введены нові суди; але люд той, котрому яко щось надзвичайне приписують „плеті“, ще не перевівсь и знає старі традиції, як треба з катом поводити ся. Сёму Ваньці Гарному всипали 71 канчуків, и він кричав не своїм голосом в-продовж цілої операції, так що люде, котрі стояли близько, втікали, а оден упав и вмер. Потім считали Гарного, чи дуже то тяжко було переносити єї муки; а він усміхаючись сказав, що то він шуткуючи кричав, щоб кат не дуже его катував: бо з катом, батче, він був колись знакомий.

Старі середнєвічніи звичаї и понятя живуть не тільки — в формі канчуків — межі злодіями з низших клас, але багато заховалось и у тих, з котрих хотіло ся Оадфєву зробити верхню культурию верству. Мати єї шляхетної верстви, город Варшава, и доси ще не втрачує своїх панских традицій, котрими славивсь колись, як жив на кошт нашого люду. Хоч его й старають ся змучити знаменитим обрусінем брати-Великороси и Українці, хоч там Чех Єзбера и завів вже національний музей з різних шпартгалів, вишуканих ним у середній Россії: все таки се місто не хоче забути свого шляхетского строю. Там, батче, у царські дні 8 раз на рік дають ся безплатні представленя в театрі по російски, чи то для того, щоб скорійш обрусити Ляхів,

чи просто щоб не кричали про рапеш тї, котрим дають ся сісепсес. Театр розсилає тогді даром білети по всіх урядах, щоб перед всім могли прийти „служащі“. От и доставсь одній шляхтяночці-чиновниці такий білет; пішла вона, коли зярк! — коло неї сидить сторож з того-ж уряду, де служить єї муж. Підняла вона крик за те, як сміє начальник давати їй білет рядом з locajem сьбіорет. Мало що не прийшло до поединку: так розходив ся шляхетский гонор пані Варшавянки.

Але як подивитись, то й Петербурці мабуть лекції висшого шляхетного тону брали з тої-ж Варшави: не дармо до остатних часів звали ся найлучші з теперішних столичних военных лімназий „cadette-скими“ та ще й „шляхетскими“ корпусами. Сего ж літа у Петербурзі судили двох молодців з висшого beau-monde-у за те, що вони забавлялись в саду на прогулянці тим, що били людей „хлыстами“ (се-б то трохи не тими „плетьми“, котрими кат списував спину Гарпому), кулаками и т. д.; одного прохожого вони (як признавали оя потім на суді) заманили у коляску „военною хитростью“, натовкли его там тай викинули на ходу гегь на мостову. Правда, про таке ж кидане чоловіка на камінь або на землю ми вичитували ще й у Кременчуці, де поліціянт штовхнув одного робітника на землю, так що ему кров з рота полила ся; але там робив се простий поліцейский сторож, се-б то чоловік зовсім не з культурної верстви а просто приставлений на те, щоб був порядок та й годі! У Петербурзі ж єї два паничі, про котрих ми розказали, були оден — „корнет“, се-б то вивчивший ся у „шляхетский“ школі, Савин, а другий — кандидат університета Суцов.

Лишаючи на боці город Москву з его хронікою, щоб не сказали нам знов, що ми спимо и бачимо, як би нам ворогувати з сим именем и напрямком, котрий з нєго виходить, перескочимо трохи більше на полудне — у Калугу, де наше „Слово“ бачить зразок мови, до котрого як Тантал до яблोक воно не може досунути ся при всій своїй Сизифовій праці. И тут не без „безчинства“. В сїм місті, звісно, є суд, бо як же можна бути без суда? Адже ж як люде кривдять оден другого, то треба ж їх и розсудити. Але не так думає предсідатель калужского суда! Пришов до нєго якийсь мужичок: „Ватюшка, каже, свѣтъ атѣць мой радіий! Соизволь прошеніце то прінять!“ Той вирвав у нєго папір и кинув в лице: не смієш ходити до мене сякий ти такий! Підходить до нєго ще и пан якийсь. Того не посмів бити, а просто вилаяв за те, що він сміє приходити и тревожити такого високого судового чоловіка як предсідатель суда.

Се усе факти, а не мрії наші. Российскі пани, котрі гордять ся тим, що вони не Ляхи Річи-Посполитої, вміють гонору чисто шляхетского завдати. Лаяли їх колись польскі газети за їх дикость, татарокі порови и таке ише; але подивіть ся, рапowie, чи не Ваш буде сеї князь, що у Харкові обібрав одну з тих нещасних жінок, за котрих наш Шевченко плакав свій вік весь, чи як за покриток сільських, чи як за дівчат задріпаних петербурских?! Була така одна дівчина у Харкові. Заробила собі тою працею, що сорожить християнску моноламичну Европу, щось більш як 3000 карбованців. Підвернув ся до неї панич — шляхетний князь та й годі. „Йди каже за мене за муж!“ — Мучила ся вона, мучила ся, та й розказала ему, яка вона и що вона. Він на

тебе: „Люблю тебе, каже: я — князь, то вже на сі пересуди не дявлю ся!“ Оженив ся, відобрав усі єї гроші та й втік, кинувши її у княжому достоїнстві тим-же торгом торгувати, як и торгувала.

У тому-ж городі, славному Харкові, купець оден жив з якоюсь міщанкою з Чугуєва. Не звісно вже, що межи ними зайшло, але раз він покликав до себе муляря, завязав ему очи, повіз кудись, возив, возив, а потім звелів замурувати цеглою у стіну тую жінку, при чім держав над нещасним робітником револьвер.

Як би не сей револьвер, то ви сказали б мені, панове, що я начитав ся середньовічних романів, та звідти, з тої доби панування феодалізму, таке вам розказую, перекручуючи лише имена на російські нові городи, — бо Харкова зовсім не було за часи славних князів, графів и герцолів, а з'явивсь він лише з того часу, як погнали нас з України на нові Слободські землі, щоб вицвітало нове царство, ніколи не чуване — мужицьке Русске царство. Я й сам би не хотів вірити, що се у наш „демократичний“ мужичий се-б то XIX-ий вік, та ще й у мужичому царстві російському робить ся. Але мушу вірити, бо вичитав се з тих книжок, котрих не знали ні середні віки, ані навіть XVII-е століте — з газет.

Чудно мені трохи тільки, що газети ті, здає ся, видають теж пани, але й вони йдуть иноді против нових феодалів нового буржуазного панства хоч би й без титулів баронських, котрі за деякими Оффенгаймми лише зістають ся. Пянська газета „Кієвлянин“, котра нілк не може збути ся омерзіння до „мужичої“ української мови, недавно виступила против одного такого пана, яким ще й доси дуже легко зробити ся у Росії кождому чужинцеві, аби лиш умів розмовляти на мові найвищої класи російських панів — на французській. Задля таких панів заложений був в Києві одним Французом Grande-Hotel, котрого завідатель Бернар сего літа з одного князя, такиж Барятинського, за оден день здер шістнораста карбованців за шість комнат, котрі той замовив собі завчасу через київську поліцію. Щоб зрозуміти, звідки взяла ся така сума, скажемо тільки, що за повозки з двірця желізничі и на дворець взято було 28 карбованців; за сніданя (яйця, котлети и компот) на 3 особи поставлено було 15 карбованців; обід на кожду особу (без вина) коштував по 8 карбованців. Князь віддав рахунок готельвний поліції и городській управі. Вони потягли у суд готельщика, и судья найшов, що так и слід брати з панів, розмовляючих найвищою мовою; адвокат навіть здивував ся, як сміє поліція и город чіпляти ся до так „високо поставленої особи“, як пан Бернар, и справа скінчила ся на нічім; тільки „Кієвлянин“ лютував, що найвищі верстви дуже дорого беруть и дуже дорого дають за усе — и за сніданя и за суд над ними.

Але спустимо ся у низ в тіє класи и того з народів російських, звістки про котрий будуть цікавіші для читателів „Правди“. Коли б по аналогії в Старою Індією тую верству, що розмовляє на зовсім нишій мові, ми назвали брамініями, то сих ми мусимо назвати судрами, бо їх мова й не лічить ся за мову, не вважаючи на те, що наука признала вже її за таку. Я не хочу згадувати про тіє економічні обстанови, котрі при голоді на Україні примусили на пр. Одеске

земство видати 60.000 карбованців сему людови на саме паоіне для будучого року, котрі примусили нарід український бігти на Чорноморя и на Дон у сѣму-ж нещастному для України році. Не хочю я згадувати про се не через те, що се нецікава б річ була або що, а через те, що таким робом заліз би я знов у політику. Бо саме тогді, як писано, що на Україні та и в північній Росоні настає голод, що мужики віддають панам свої воли на годуване зимою на таких умовах, що з трѣх пар волів весною собі вернуть лише одну пару, віддавши дві другі панови за прокорм, ще й тогді, як наводили ся вже статистичні цифри, що хліба на Україні не вистарчить*): тогді через Одессу вивожено хліб як найскорійше, так що до 1-го Липця вивіз там побільшав против звичайного о цілий мілліон четвертей. Аж від місяця Вересня, коли мабуть не було вже чоґо висилати, з Одеси зовсім не вивожено хліб, окрім того мабуть тільки, котрий закупив славянський комітет на голодаючих Герцоговинців. Але се вже такі факти, бачте, котрі тичать ся внутрєннєй політики, проте я й не хотів би їх зачіпати.

Мені цікаво було подивити ся, як живе той нарід, про котрий тепер не приказано згадувати у Росоні, як живе він що до моральної сторони его побиту. Подивив ся — и начитав таких фактів, котрих місце скорійш у неевропейській Турції, аніж у землі, де від 1861 року усю стали вважають ся рівними и свободними.

У одному селі Єлисаветградского уїзду (повіту) були вечорниці. Гуляли, пили мабуть, посперечали ся и посварили ся. Тут в.оім дівчат напали на одну з своїх подружок, волочили по землі, вимазали дегтєм усю низше пояса и побили так, що вона в чотири дні після того померла. Там знов десь попали писаря з дівчиною на городі в такій ситуації, у якій гомеричний Гефайот зляпав колись Афродиту; й обґо писаря и сю дівчину звязали так само, як Гефайст богів, обоє разом и почали возити по всему селу. Діти кидали на них камінем, як за часи житя Жидів під законами Мойсея.

У козелецькому повіті у селі Мокрицях був шинк, де з шинкарем завжди напивав ся якийсь Чиж. Раз пропали у них гроші и вони здумали, що злодієм сих грошей є сторож з жеізничці. Вони дігнали его, як він вийшов з шинку, привязали до стовпа, били так, що зарав око вибили, скрутили голову геть назад и т. д.

У тому-ж уїзді (Чернигівської губернії) була у мужика Книша жінка паниця. Він роздяг її, загнuzдив на оброті и почав водити по селах и дорогах як того медмеда, ще й понукуючи. Жінка втікла від чоловіка и найняла ся за робітницю. Але він підманив її до себе на обід, після котрого повіз у поле. Там привязав її голову до воза и роз-

---

*) От як уродило на пр. у трѣх губерніях Юго-західного краю в порівняню з иншими роками: у київській губернії сіна замість звичайних 15 $\frac{1}{2}$ мілліонів пудів зібрали усєго 12 мілліонів, а у подольській замість 17 тільки 11. Хліба лрого и оямого у всіх трѣх губерніях зібрано було стілько, що випало на чоловіка лише 6-8 четвертей, тогді як задля заспокоєня найконечніших потреб треба там мати 10--12 четвертей на душу.

бик їй кнутом усе тіло до того, що ціле облило ся кровю. Тоді привіз її до дому и полив ще нафтою, щоб її більше боліло.

Такі-ж муки, коли ще не більші, завдали одному 19-літньому парубкові Родзівському мужика бердичівського уїзду за те, що він перехопив був їх коней: змушували его танцювати по колючках, заливали водою з чобота и били так, що він ледве живим остав ся. Конокрадів або просто вбивають, як злучило ся з трёма з них коло села Пархомівки у липовецькому уїзді київської губернії, або вядумують на них надзвичайні муки, нагадуючі часи гайдамачини або й козацьких розправ з Ляхами. От-що на пр. розказує оден з арестованих злодіїв у „Київлянині“ про розправу, котру вчинили над одним конокрадом Крит...идесь під Каменець-Подольським. Зловивши его на ділі, били его спочатку дубинами и висмикали бороду; потім привязали ноги до задньої осн воза, а шворками до передньої розтягали его так, що й кістки у нього хрустіли; відтак привязали голову до колеса, а з низу підкладали огонь, щоб він задихав ся від диму; тоді ж зняли з нього чоботи и били кнутовищами по пятах, кажучи, що се задля того, щоб він ліпше міг бігати за кіньми. Цілу ніч висів він над горючим вуглем и дровами и не міг нічого собі помогти, бо руки були звязані до гори за спиною. На другий день наділи ему на ноги кінські пута и нігнали за собою: пута проїли ему ноги до костей.

Так розказує оден арестант у Києві, котрий налічив вісім різних родів злодієств (скачки, жулики, шулера, боса команда, карманщики або марвихери и т. д.), практикованих в самім Києві. Крадіж, грабежи и по всіх останних місцях України, як видко, процвітають. У городі Острозі и коло нього трохи не щодня окрадають, так що якийсь пан мусів зробити желізні крати в вікнах у себе; у могилівському уїзді Каменець-подольської губернії ходить якийсь гайдамака Лозинський з 13 людьми своєї ватаги, и поліція не може зупинити его.

Хто против сего всього може що небудь вдіяти? Голодний рік мусить ще побільшати число різних провідисвітів; деморалізація народу ще більше розіве ся... Тим часом міністер, що тепер виганяє учителів з народних шкіл по денунціяціям на них, може заведе обовязкову науку письма у Россії. Будемо хоч на се покладати надію, але таки запитаємо: довго ще тая хоч и обовязкова наука буде у Россії на обовязковій, а не на народній мові?..

НОВИНКИ.

— Витяг из протоколу засідань виділу товариства „Просвіта“ від загальних зборів на дни 27-ого Мая відбутих. Від загальних зборів по конець місяця Падолиста 1875 відбув виділ товариства „Просвіта“ 13 засідань; кромі того збирали ся поодинокі секції: літературна и адміністраційна раз на тиждень.

На першім засіданню уконституовав ся виділ и поділив ся на секції, як се вже давнійше (в ч. 11 „Правди“) подано, ухвалив випечатати

оправдане за минувший рік у 2.500 прим. и розіслати его з часописьмами „Правдою“, „Сіоном“ и „Газетою школьною“, якоже кождому новому членови дати з грамотою. На тім засіданю поручено членови виділу, д-рови Ганкевичови, зайати ся поданем до Намістництва о затверджене змін пороблених в статуті на загальних зборах. Понеже Намістництво зміненого статуту не затвердило, то заложено в своїм часі рекурс до міністерства, на котрий ще нема відповіді, и тому до тепер ще старий статут обовязує.

Важніші справи, котрими дальше виділ займав ся, суть: Виділ приймив 25 нових членів звичайних и двох сіпомагаючих до товариства и заложив дві нові аленції для розпродажи книжок. — Надруковано прийняту ще минушого року працю правничу п. Барвіньского „Вексель и лихва“ в 8.000 прим., дальше надруковано популярне дільце „Росказы про силы природы“, перероблене після виданя київского — у 2 частях (2-а часть вийде сими днями з друку), в 10.000 примірників. Друкують ся власне 2 конкурсові праці д-ра Ом. Огоновского: „Житє Бориса и Гліба“ в 6.000 прим. и „Житє Т. Шевченка, популярно розказане“, в 10.000 прим., и 3-та часть Практичної науки господарства сельского Ив. Бічая (передрук з „Газети школьною“). Пять других популярних книжочок є уже приготованих до друку, 3 передано ще до оцінки — а 5 надісланих манускриптів узнав виділ за невідповідні до друку. Из шкільних книжок видруковано в оім часі „Німецку читанку для 3. и 4. клася Яноти, перевід Шаяковского“ — Мінералогію проф. Полянського и першу часть фізики проф. Полянського. Друкують ся: Німецка граматыка Яноти перероблена Калужняцким, часть друга — и друга часть фізики. Більше шкільних книжок „Просвіта“ видавати не буде, понеже не приймила субвенції визначеної на тую ціл соймом краевим.

Ухвалено дати для бібліотеки товариства „Січ“ у Відни по 1 прим. кождого виданя популярного даром, а по 1 прим. воіх шкільних книжок в замін за исторію малорукокого народа Ив. Маркевича, товариством Січ видану. Переслано також даром 19 книжочок „читальни Качковского“ в Рішнику, и передано даром до бібліотеки акад. Лімназіи для бідних учеників по 2 прим. воіх шкільних книжок. — Рішено всім правильно вкладки уплачуючим членам товариства висилати даром по одному прим. кождої популярної книжочки почтою під опаскою. — Завязано (філію) збір повітовий в Тернополи, до котрого приступило 33 нових членів, так що число воіх членів товариства в тім часі о 60 побільшило ся. Виділ філії в Тернополи уконституовав ся, вибравши д-ра Володимира Лучакивского, адвоката краевого, головою. Староство тернопільске не потвердило завязаня тої філії, отже виділ філії заложив рекурс до міністерства.

За виділ: *Даміян Гладилевич*, заст. голови.

— **Русна семінарія духовна у Львові.** История відродження народности и літератури рускої в Галичині є звязана в важних точках з исторією семінарії львівської. Заложена, як відомо, 1783 р. яко институт дяцезальний, а р. 1785 переіменена в генеральну гр.-кат. семінарію, збирала вона в ової стіни всю майже тогдішню інтелігенцію руску, а публичний характер єї був о стілько руский, о скілько питомці учили ся предметів в язиці ріднім так по части устній як и письменній. Коли

лекції теологічні перенесено в семінарії на університет (1787), був руский язик викладовим для всіх 6 предметів теологічних побіч паралельних лекцій латинських. Не є нашим заданем слідити тутка за тим, як виглядав тогді той викладовий руский язик и до якого розвою дійшла наука ним уділяна а урядовими декретами забезпечена, — не можемо також розберати тутка, длячого вже в р. 1808 перестав бути руский язик викладовим на теологічним а р. 1805 на філософічним виділі. До исторії семінарії подав важні дати Я. Головацький в II. вип. Наукового Сборника 1865 в статі: „О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австр. влад.“; розправляє він о знєсеню руских викладів, та приписує вину тогож ворогам нашої народности и нашого обряду. Іосиф Левіцький в переднім слові до своєї *Grammatik der ruthen. Spr.* 1834. стор. III—IV пише о тім уступленю руского язика в катедр університетских — більше обективно ніж Я. Гол. — так: *Diese Wohltat* (допущєне руск. язика до публ. викладів) *des hochherzigen Monarchen wussten die Russinen nicht gehörig zu schätzen. Anstatt diese Gelegenheit als ein Hauptbildungsmittel ihrer Muttersprache fortwährend zu benutzen, sahen sie vielmehr eine Art Zurücksetzung darin, dass sie nicht auch, wie die Deutschen und Polen, lateinisch Philosophie und Theologie hören sollten, und trugen selbst zur Wiederaufhebung dieser Anstalt an.**) Як в многих справах бувало, так и тепер самі Русини винні не одному злому. Відомо дальше тоє, як в початком XIX. в. зачало руске міщанство и духовенство польщити ся, як в семінарії нашої був язик польський довгі а довгі часи язиком товариским, тай що перший Маркіян Шашкевич в р. 1834 по руски виголосив своє „слово к питомцем“. Семінаристи, священники рускі були першими будителями руского духа, першими подвижниками руского рідного слова. Вони перші почувли святій обовязок нести просвіту під селянську стріху: Маркіян Шашкевич спорудив перший народний буквар. Любили широ простий нарід и старали ся пізнати его етнографію: незабутний Маркіян, Вагилевич, Илькевич, Гнидковский, Лозинський, Могильницький, Устиянович, Головацький и ин. Довело ся, правда, в р. 1845—1848 — декотрим Русинам-семінаристам відіграти ролю яничарів в службі ідеям польским, але не мож тих молодих людей так просто осудити. Треба взяти на увагу їх вихованє и дух часу. Кождий поклик до змаганя за якусь висшу идею трогав силно їх горяче чувство для волі, для справедливости, а молоденька образня не допускала, щоби розум розважав оглядно факти минувші и факти теперішні, котрі в той час так глітно товпили ся.

Як в першій добі нашого розвою народного (р. 1848), так и в другій (р. 1860) появляє семінарія добрих патріотів руских межі питомцями, а за їх добротворним впливом змінило ся в самім институті много на лучше. Не гордують вже клєрики язиком рідним руским; не знайде ся нині ані один, котрий би з своїми товаришами по польски говорив. Замітити можна у многих велику охоту и старанє прибільшувати собі засоби наукові на ріжних нивах людского духа.

*) Гляди також „Альбумъ“ 1860 стор. 363—364, де Лев Кордаевич теє потверждає.

Важним задатком всіх студій и всеї просвіти в нинішних часах єсть опопуляризоване добутоків наук, и приложене їх до реального жита. В однім ділі, до тої цілі простуючим, поміг вельми семінаристам преосв. митрополит Сембратович. Ото назначив він учителя приватного для агрономії. Кождий нині бачить, що наука агрономії є дуже важна для такого, котрий землю обробляти та в мій средств до прожитку шукати мусить. Звісно також всякому, що лише раціональне господарство нині оплачує ся. Так отже семінаристи, перейшовши курс агрономії, придбають собі много указок для практичного свого стану яко господарів сельських, піднесуть свій бит матеріяльний власною порадою и помочою. Але ще більшої досягlosti набирає оесе діло, коли розважимо, що священник на селі, сам добре, раціонально господаруючий, буде враз найлучшим приміром и порадиником для селянина-хлібороба. *Longum est iter per praescepta, breve et efficax per exempla.* Знаємо о многих злучаях, що селяне переймили доперва від свого душпастиря не одну добру річ: плужок німецький, обгортане бараболє, сікарню, насіне яке пліднійше и многі инші способи в управі рілі, в хованю кудоби, в пчільництві. Священник добре господаруючий має більшу повагу у своїх парафіян; знакома річ, як то селяне узнають и шанують спосібности практичні власних своїх громадян, як сокирників, ковалів и инших майстрів. Розвине ся у такого священника дбалість, оглядність, розсудливість и робітність: а перейде вона и на парафіян. Ріля и господарство взорове на ній най буде у священника найважнійшим жерелом єго достатку матеріяльного; тогді не буде потребував шукати виску з нещасних *jura stolae*, котрі давно вже був би час не тільки урегулювати але й цілком усунути...

Хочемо тепер визначити ще одну дуже важну точку в вихованю нашого духовенства. Маємо на гадці єго „світске“ образование. Мабуть тепер вже між духовною гієрархією не повинні б знаходити ся такі люде, котрі б гадали, що священникови крім чисто теологічних відомостей не треба инших наук; мабуть вже всюди повинно б проникнути пересвідченє, що священник, яко пастир свого стада, яко обиватель держави, яко чоловік займаючий певне становище в суспільности, и дотично світського образования не повинен стояти низше від колишніх своїх коллегів: урядників, учителів и т. и., — противно, що навіть теологія яко наука не обійде ся цілком без инших світських наук... Отже в остатніх роках в Львівській семінарії оказуєсь инша практика. З Бог знає яких причин ректорат заборонив семінаристам ходити на світські виклади на університеті, хотя се перше було дозволено и немало даровитших молодців з того користало, и хотя й тепер молодіж семінарицка бажає й допрошує ся такого позволеня. За причину тої заборони подає ректорат вимоги дисциплінарні, що буцім-то семінаристи, записавші ся на світські виклади, опускали лекції и ходили по місті. Ми ж з власного досвіду и з уст дотичних професорів знаємо противно, що кождий професор бажає як найбільше мати слухачів-семінаристів, бо ті найшильнійше ходили на виклади. Не перечимо впрочім, що бувало й так, як каже ректорат: але з причин кількох вишкочив злучаїв забороняти всім ходити на світські виклади, се значить, щоб ужати німецької приповідки, *das Kind mit dem Bade ausschütten*. А впрочім, чому ж

дозволяє ся семінаристам, кожному хто хоче, ходити далеко далше ніж на університет, до закладу глухо-німих, на науку німіки? Там далеко легше опускати лекції, а однак ректорат — справедливо — не зважає на те....

Найдивніше зі всього, що тая заборона ходити на світські виклади діткнула и викладів руского язика и літератури! Причини подають ся ті самі, що й до инших викладів. Про потребу и хосенність для руских священиків докладного знання рускої мови и літератури, гадаємо, не треба широко розводити ся. Атже узнав се и сам митрополичий ординаріят, котрий (ще давнішими роками) розпорядив, щоби всі теологи з IV-ого року обовязково ходили на виклади руского язика и літератури. Так и практикувало ся все за часів проф. Головацкого, а відтак через кілька літ и за д-ра Ом. Огоновского. Тепер же лише деяким немогиим дозволяє ся ходити на руский язик, так що ходить — крім 8 Перемишляків з III-єго року — лише 8 теологів Львівської диєцези з IV р!.. и то не на всі виклади, а лише на оден!! Даремн: були всякі просьби всіх семінаристів — ректорат відповідав стереотипним поп розвинута. И так рускі теологи що до овободи науки гірше суть поставлені від латинских, бо тим не боронять слухати викладів польської літератури....

А може ректорат для загалу семінаристів вважає достаточними лекції т. з. Slavonica, котрі подають ся в самій семінарії? Але ж зони не вистарчають навіть для самої науки старословенского и церковного язика, коли порівняємо з ними нинішний степеь лін/вістики словянської, на який поставив її Міклошіч. А навіть в практиці не великий хосен приносять. Нам лучало ся бачити, як то даяк або инший письменний селянин, розчитуючи ся в св. письмі, запитував священика свого о виясненє слів досять звичайних (не мислей), а священик був в клопоті, бо не знав сам, а словаря під рукою не було..

Руска література новішого и найновішого періоду, критично розібрана, уявить священикови народного духа, познакомить его з народною поезією, з єї идеалами и образами, добротворно вплине на его естетичне чувство, розбудить в нім власну творчість и величність мислей, а стиль его вивисшить. Відтак полюбить священик свою народність, свій рідний язик, котрий в селянині має своє найпевніше пристанище и збереженє. А доброго священика руского без любви того язика, котрим говорить малоруский нарід и котрим своєю літературою визначив — не можемо собі представити. Єсли бо він стане гордувати язиком руским, то стане гордувати и интересами руского люду, окрепя ся аристократизмом касты и сотворить собі кумира - идола — в чужині.

Підносимо отже тую важну справу, и подаємо під розвагу преосв. митрополита и вс. ординаріату. В интересі руского народа и в интересі самого нашого духовенства просимо, щоби відно було семінаристам всіх чотирох років ходити на лекції світских наук, а особливо язика руского и літератури в університеті. Ходить нам о поступ правдивий в образованю наших молодших братів, котрі записали ся на теологію, о іх усовершенє. Коли-бо мають бути священиками, найже будуть добрим и священиками.... Ходять нам також о совістне використання нашой автономії для цілей патріотичних в тих точках, в котрих результати залежать від наших власних діл.

— „Рускій языкъ въ нашихъ школахъ“. Під тим надписом помістило „Слово“ в 126 н-рі допись „изъ подъ Кросна“ якогось „отца“. Сей „отець въ имени многихъ несчастныхъ упрашаеть умышлено пословъ нашихъ въ Вѣднн, обратити вниманіе г. министра на настоящее состояние науки въ школахъ нашихъ“. Повід до того подав „отцу“ повий буквар рускій, в котрім він подибав слова, яких не міг знайти в жаднім словари рускої, славянских, всіх індо-європейских, навіть санскритської мови, а також правописъ и форми языкові, „которые до теперь ни науково доказаны ни систематически въ яковой граматичѣ собраны и порядочно уложены“.

Переглядаючи ті слова и форми, бачимо, що „отець“ не знає не тільки всіх індо-германских языків, але й не має найменшого понятя о рускім язиці и его граматичі. Він не знає н. пр., що межі руским і а и не ма жадної ріжниці, що граматики рускі виразно дозволяють зам. *при* и *при* писати, що придихове *е* завів сам протець нашої етимологічної правописи М. Максимович; ему не знані такі слова, як *рановий*, *горобець* (зам. воробець), котрі знає майже кожда руска дитина, и такі знов як *пѣрнаю*, *вни*, котрі політичні и літературні его товариші уживають або в власних творах або в книжках ними видаваних (Гушалевиц: *пѣрняютъ*, Дідицкий: *вни*). Він здає ся и не знає, який є словар Партицкого, бо як же він в тім *нѣмецко-рускім* словари шукав, як каже, руских слів?

Що до „обращенія вниманія г. министра“, то ми радили б „отцу“, редакції „Слова“ et consortes, просити міністра радше о заложенє якої шкільки, де би старі крайне аррогантні а илворантні недоуки могли учити ся основнійше руского языка.

— Памятник Шевченкови и школа его имени на Україні. Недавно читали ми у одній російській газеті, що якийсь з російских малярів хоче намалювати чи вже малює нашого незабутнього кобзаря над Дніпром, взявши задля сего портрет Шевченка. Микішин, композитор памятника Богдану Хмільницькому, що буде поставлений в Києві, хоче у тім помнику замість фігури кобзаря взяти теж фігуру Шевченка. Так відносять ся до памяти великого поета інтеллігентні класи в Москві и Петербурзі. — Як доносили-смо в хроніці російській за Лютий (нр. 7 „Правди“), Петербурскій клуб художників також хотів був щось зробити для збереженя памяти українского поета, котрого статуєю він має у своїй сали межі другими літератами и поетами. Він хотів випросити дозволеня поставити помник Шевченкови и збудувати школу его имени у селі Кирилівці, де родив ся поет. Задля сего клуб обернув ся до Графа Воронцова, теперішнього властителя Кирилівки; але той відповів, що имя поета у рідному его селі так „непопулярно, що нема чога й думати про який-небудь памятник“. Через те клуб дуже тепер старати ся о позволенє поставити помник Шевченкови в Києві и збудувати там школу его имени.

Ми не думаємо, щоб при гадці о школі имени Шевченка Петербурскій клуб подумав хоч скільки-небудь про мову, в якій треба б учити українскій люд у тій школі. З самого ж Києва доходить до нас зовсім инші звістки. „Кієвлянинъ“, газета працююча над „обрусівнієм“, за що дістає запомогу від ряду, пропагує там зовсім що инше. Друкуючи вірші

якогось неудавшого ся поета з прославлєнєм царя и родной Волги, він каже, що у Києві конче треба б завести літературне товариство для підтриманя таких діячів російської літератури.

Сумно подумати, до чого дійде справа нашої народної самовіжі за кордоном, коли й далше усе так буде вести ся, як тепер... Де ж ти „Українофіли“, против котрих воював так „Кієвлянинъ“? Чом вони мовчать, чом не підносять з своєї сторони думки про заложене якого товариства „любителів малорускої словесности“? Чи ж після того, як перестала виходити „Основа“, и як пп. Куліш и Коховський на перших роковинах Шевченка признавали, що дуже мало є працєвників на поли розвою самовіжі народнєй на Україні, чи ж, кажемо, не може найти ся людей для праці на національному ґрунті? Ані Харків, ані Одесса, ані Полтава, ані Катеринослав, ані Київ навіть — за дуже малими виїмками — не заявляють ніякої охоти до праці над рідною мовою и до заложєня рускої часописи, котра чи ж не була б також гарним помнником Шевченкови?..

Перед початком кожного року межі оголошенями нових журналів и газет російських шукаємо, чи не явить ся який новий „Друг народа“, котрий міг би стати хоч против того обрусительного „Друга“, який вже є в Києві, — але завжди шукаємо надармо. Одна гадка мучить нас при сїм перегляді: „чи довго ще так?“

— В суді в Снятині повивішували недавно нові написові таблиці над дверми в язиці польскім, німецкім и жидівскім — лишень в рускім ні. Видко отже, що пан судья навіть жидівський язык вноше кладе, як руский.

— Спростованє. В статі „Русинки в женській 'семинарії у Львові“ (в Новинках 21-ого н-ра „Правди“) було між иншим сказано, що учениці тої семинарії ходять на польські екскурти и до латинських костєлів. Сю звістку простуємо нині о стілько, що служба божа для кандидаток відбуває ся не в лат. костелі, але в домовій каплиці; руский катиххт (помимо того, що оповняє такі-ж самі обовязкі и в женській семинарії) має там завжди рускі екскурти и читає литургию: рускі свята, а від часу до часу також в неділі (в инші неділі отже ходять и Русинки на латинську службу божу, се ж тому, що всіх Русинок є 11, а учениць латинского обряду 120!).

— Для нещасних славянских родин з Герцоговини зложили далше в редакції „Правди“: о. Гнат Рожанський надіслав від папі Турчяпської 3 зр., складку вч. господарів з Ясеня 8 зр. 60 кр., від вч. Аптарского господаря з Ясеня 1 зр., від вч. Юрчишина господаря Ясеня 1 зр., разом 13 зр. 60 кр. — з виказаними в 21-ім н-рі „Правди“ 24 зр. всєго разом 37 зр. 60 кр. ав.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІІ.

— *Вн. о. Сел. в Ж. Ч.* 1. вислати Вам не можемо, бо вже нема в запасі; 4 зр. через ред. Сіона не одержали-смо. — *Вн. о. Сков. в Козл.* Жадані числа вислали-смо повторно, хотя в своїм часі вони Вам були вислані.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

В друкарні Товариства Ілюст. Шевченка. — Під зареком Фр. Сєрєбряков.

Виходять випусками в 2 $\frac{1}{2}$ арк. 3. (15.) и 18. (30.) кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и адміністрация під п. 12. на улиці Оссолинских.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. Оден нумер стоить 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платять ся після тарифа.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

МАРІЙКА.

„Дитино рідненька, що сталося з тобов?
И в днину и нічку долинов, горов
Шукалам, питалам — десь була? скажи!
На двое серденька у грудях не рви.“

— „Ах, ненько-голубко, не знаєш мій біль,
„З рокити розбив ся мій сизий сокіл,
„Бго я шукала по дебрах, грунях,
„Миналась, топилась в горячих слёзах.

„Лежав він у крові, рукою тримав
„Серденько и ніби до мене шептав:
„Марійко, на той світ зо мною ходи,
„Як в раю там жити та будемо ми.

„Над ним я сиділа и нічку и день...“
„Ти сціпла, дитино, з морозу як пень...
До печи ходи-но, розгріє ся кров,
Віджиєш, пташино, полекшає знов...“

— „Ні, ненько-зазулько, пропало усе...
„Не чуєш, як він мя до себе зове?
„Ходи вже, Марійко, бо сумно мені
„Самому лежати отут при скалі,

„Иду вже, мій милий! здорова бувай,
 „Сердечная ненько! Прощай ми, прощай!..“
 Звалилась на лаву и зблідла як сніг,
 А мати зімліла, ушала из ніг.

1875.

Данило Млаха.

БЛАГОСЛОВІТЬ БАБИ ПАЛАЖЦІ скоропостижно вмерти!

Люде добрі! що мені на світі божому робити? Не можна мені через бабу Параску не то що на селі вдержатись, не можна мені через неї на світі жити. Набріхує на мене, судить мене по селу й по хуторах; як скажена собака бігає по дворах, по хатах та вигадує на мене таке, що й купи не держиться. Що божого дня бігає до попа, до дяка й до проскурниці. В попа вже її садовлять на стільцях, горілкою частують, а мене и в сіни не пускають. Господи милостивий та милосердний! и що я людям заподіяла? Сяжу собі в хаті тишком-нишком, та Богу молюся. Моя стежка тільки од хати та до церкви. Я ніколи не зачіпила дитини, за всіх молюся Богу, ще й Параску, стару суку, поминую в молитвах. А вона за те підняла на мене всю громаду; як би могла, здається, нацькувала б мене всіми собаками на селі. Тепер всі люде на селі чогось визвірилися на мене: вже не просять мене на обіди трапезувати, не здоровкаються зо мною. Збунтувала проти мене весь мій рід: намовила мого чоловіка, и пасинка, и його жінку, и мою дочку, що держить Тиміш її небіж, навіть мого сина, малого хлопця. Вся рідня мене кляне, товче, як жиди Гамана. Вже на силу душа моя держиться в тілі. Я не знаю, що вже далі буде. Не можна мені не то що на селі вдержатись, не можна мені вже на світі жити. Люде добрі! благословіть мені скоропостижно вмерти. Нехай мій гріх побе Парасчину душу!

Що вона на мене понабріхувала! Я сяка й така, и носата, и зубата, и горлата, и задріпана, и лиса, ще й до того відьма. Боже мій! тільки до тебе здіймаю руки. Я собі молюся Богу, а Параска бреше по селу, що я роблю чари. Чи в неділю, чи в свято иду собі до церкви та гляну, що в мене нечисті руки, та й зайду до криниці й помию собі руки й ноги. А Параска бреше, що я коло криниці набираю землі, нашіптую та роблю чари. Як вихожу

з хати по воду, то беру відра на плечі тай починаю на сінеш-нєму порозі „Мя-ца-й-сина“; идучи стежкою, перемолоюсь и „Оче наш, ожи ёси...“ и „око на небеси, око на земли...“ и „избави нас од лукавого твоего святого“; а прийду до криниці, то як раз домолюся до „Прийдімо поклонімося“, та й стану на кодіна коло криниці та й кладу поклони на чотири угли. А Параска плеще громаді, що я відьмила, кругом криниці лазила навколішки и била лобом в колючки. Як би я справді була відьма, я б поперед усього показала тобі, Парасю, свої чари коло твоїх воріт, а не коло криниці. Я собі, як вихожу з церкви, перецілюю всі святі окони та й вихожу позад усіх, бо не ханаюсь поперед усіх людей, як дурна Параска, що біжить з церкви, як та вівця, поперед малих хлопців. Як вийду з церкви, вдарю перед порогом поклона та й двері поцілюю, а иду з цвинтаря, то й стіну проти престола поцілюю. Параска усім бреше, що я відьма, бо замки в церкві цілюю. Се чиста сатана, це при людях згадуючи! Не можна мені через неї, як слід, по божому закону, и Богу помолитись. И покойна моя мати були такі богомільні: цілували в церкві двері й стіни. Мабуть Параска через те й мою матір зве відьмою. Оббрехала мене на все село, а тепер мене и малі діти дражнять відьмою, а сусіди поробили нові двері в хлівах ще й замками замикають на ніч корови. Отакій сором на старість, як бачите, з доброго дива!

Хоч и не приходится хвалити, але я скажу, що я скрізь на селі трапезую й обществую через те, що їм паску що-року в Києві в Лаврі. Так уже мені Бог дав. Мабуть Параска хоче, щоб и я заглядала в церкву тільки на Різдво та на Великдень, як вона заглядає. Прийде раз на рік до церкви, стане на цвинтарі та й заглядає в церкву через поріг; як той дідько, боїться ладану та хреста. Ще й піп не поблагословить людям ити з церкви, а вона зараз так и попре з цвинтаря, аж намітка на їй метляється. Я вже догадуюсь, чого вона боїться ладану та хреста: спитайте тільки мене. Хиба ж не знаємо, що Параска почала бодню з салом на петрівчане пущеня, а на Петра вже зосталось тільки пів бодні. Не святі ж з неба приходили те сало їсти: сама вона тріскала цілу петрівку скоромне ще й своїх синів годувала. Мій хлопець цілий піст носив в поле в торбині хліб та цибулю, а її сини послали сало, ще й мого хлопця оскоромили. Я своїм носом чула, що з її вивода цілу петрівку на все село смерділо виинкварками. Я вже знаю, до чого воно йдеться! Не дурно ж вона каже, що я в церкві цілююся з дошками... Я все своє добро порозносила по монастирях, а чи бачив хто, щоб Параска коли в

церкві обмінила свічку, подала на часточку, або напаяла окахтист, або справила панахиду за свою покойну матір, щоб чорти на тім світі не смалили її на огні, бо вона була таки правдива відьма?! Я готова и заприсягтись, и землі ззісти, що Параска, коли не пристала на нову віру до штундів, то швидко пристане, ще й свого дурного чоловіка потягне за собою. Не дурно ж вона заглядає в церкву через поріг, як собака через ворота, та й разу свого лоба не перехрестить; я вже знаю, з ким вона накладає. Я вже чула, що її сини вже зовсім пристали до штундів. Колиб її взяли в Київ та посадили на покуту в монастир та ще саме в жива! Або нехай лучше отдадуть її в Сибір, щоб дух її не смердів у нашому селі. Вже вона не одмолиться и не одхреститься: вхопить нечистий її душу ще до смертн. Нехай же чорти обсмалять її на тім світі, як кабана, щоб не брехала на мене. Побачить вона! згадає тогді мене, як чорти витоплять з неї те сало, що придбала в піст.

Але отсёго я вже ніяк не знесу: набрехала Параска, що в мене голова з роду лиса. Се ж вона пече мене в самі печінки. Я не дівка тепер, не свічу волосом проти праведного сонця; мені й тих кіс не треба, що й теперечки маю аж до пояса, але ж на що брехати, що я дівкою була лиса! Чи ж вона забула, як я колись, ще за панщини, вибігала на лан позивати свого чоловіка за те, що він мені вирвав коси? Всі люде на лану бачили, як я показувала панові свої синяки, як скндала очіпок та навитягала з кіс дві добрі жмені волося. Всі люде бачили, що я не з вівці ёго тягла, а з своєї голови. Мабуть тільки Парасці повилазили баньки, бо не втерпіла, зараз таки прибігла й почала брехати тому пикатому битливому панові, що я те волося сім рік збирала з гребінця ще й половину жидівського з містечка принесла, а як у моєї дочки облізла голова, то я, буцім, и те позбирала та підмостила під очіпок. Так набрехала на мене панові, що червономордий пан побив мені спину ще й з лану прогнав. Каже вона, що я й дівкою була задріпана, а про те забула, що я далеко од неї молодча. Я ще на припічку кашу їла та гусенята пасла, а вона вже вганяла по улицях та по досвітках за хлопцями, аж тини тріщали. Я стала дівкою, а вона вже світила свиним волосем: трохи не посивіла на пні. До мене, то пігде правди, йшли старости, так що в мясниці й двері не зачинялись. Я одіслала з гарбузом двадцять пар старостів, а до неї ніхто з старостами и через поріг не заглядав, доки сама не піддурила Омелька; та й той узяв її мабуть тим, що в ёго и тепер не всі в дома, а замолоду зо-

всім таки не було одної клепки в голові. Сама вона блу дниця з роду, як и мати її була. А ще на мене кричить, що я мала байстриюка. Вона не знає, що я за того байстриюка и одпросилась, и одмолилась: виходила по манастирях та по церквах, ззіла з тридцять пасок в Києві. Коли мене брав Соловейко, то знав, кого брав; тільки одна Параска коде мені очі тим байстриюком, де мене не вглядить. Так уже мені донекла, так настирилась, що хоч з мосту та в воду. Нема мені де схватись од неї, як од мух у спасівку, хоч лягай в домовину. Отсе піду до священника та скажу: Батюшко! не можна мені через Параску довше на світі жити; благословіть мені хоч зараз скоропостижно вмерти. Я запишу все своє добро на сорокоуст, щоб Бог простив мені гріх, тай благословіть мені з мосту та в воду!

Колиб Параска брехала на мене по селу, та хоч мого роду не заціпала, а то збунтувала проти мене всю мою родину: и мого чоловіка, и пасинка, и пасинкову жінку, навіть моє чадо, мою заміжно дочку, ще й мого сина, малого хлопця — хоч зараз кидай хату! То було ніколи й не загляне в нашу хату, обминає наш двір десятою улицею, перестала брати воду з криниці на нашому городі, а се колись одного дня, ні сіло ні впало, Параска рип нашими сінешними дверима. Як стояла я в сінях коло діжки з водою, та так и охолола: держала в руках кухоль з водою та й впустила до долу. А вона, як собака через тин, так и плиснула проз мене через поріг та в пасинкову противну хату. Мені й добрий день не сказала, тільки блиснула на мене здоровими вовчими сірими очима. Вскочила вона з пасинкову хату, та й дверима гурнула, аж мені в голові гуркнуло. На свою голову гуркай! крикнула я на всі сінні; бодай ти своєю головою наклала! Стою а коло діжки, як стіна, а вона там за дверима цмокається та дзігорить, як сорок сорок на тину. Моя душа вже чує, що Параска говорить з пасинком про мене, бо я в неї сижу на язиці день и ніч. Я таки не втерпіла: одхилила трошечки двері та й заглянула в хату. Дивлюся я, Параска сидить за столом на вбокуті й обществує. Пі гладке, аж пухле лице лиснить проти вікна, як раз так, як лисніла морда в нашого старого пана. Та й гладка ж морда стала в Параски! як той здоровий гарбуз на баштані; та така пухла, що, якби тикнув пальцем, то, здається, палець так би й загруз, як у кабанячому здорі. На голову начепила квітчасту хустку з червоними торочками; ще й в добре намисто вбралася! Убралася, неначе дурна дівка на весіля. Вже б давно їй час дбати на

смерть та готувати ладан, намітку та воскові свічки, а вона в червоне намисто вбирається. Я молюча од Параски, а все сховала в скрині собі на смерть, и намітку, й сорочку, и гроші на похорон: на свічки, на подзвінче, на корогви, на євангелию, та на мари—бодай вже на марах винесли або мене, або її, бо ми ніколи не помириємось. Дивлюся я через двері, стіл застланий скатертю, на столі пляшка й чарка й полумисок з солоними огірками, а другий з печеним курчям. Коли я придивлюся, аж поруч з Параскою сидить мій Соловейко! Як побачила я свого чоловіка коло Параски, то трохи не зомліла. За столом сидить и пасинкова жінка, а пасинок похожає по хаті, заклавши руки по паньски, вибачайте, за чорт-зна'-що... Зняла я руки до Бога, та вже й діла не роблю. Сиділи вони та пили, поки сонечко геть-геть підбилося в-гору. Тільки що Параску виперло з хати, а я в хату до пасинка. Дивлюся: од курчати тільки кісточки валяються під столом, пляшка порожня, а на столі валяються з хліба недоїдки, ще й гадючі Парасчпні зуби видко на святому хлібові. „Добрий-день!“ кажу я до пасинка; „пили й їли з моїми ворогами, а матері й не попросили!“ та давай докоряти своєму чоловікові: „на що ти пускаєш ту зміюку в нашу хату, через наш поріг! хіба ж ти не знаєш, що вона готова мені очи видерти своїми пазурями!“ Говорю я з-тиха до чоловіка та все наближаюсь до ёго, а він мене як пхне, я аж на лавку сіла, наче мене зумисне хто посадив. „То се ти мене пхаєш через мого ворога!“ промовила я з-тиха, та налала на лаві ножа тай кажу: „не бий мене за Параску, бо побжурю отсим ножом тобі в вічі!“ А він як скочить до мене, як ударить мене по щоці, а щока так и зайнялася огнем та й посиніла, як буз. Я вхопила з стола полумисок з огірками та ёму межі очи полумиском, а він тогді давай мене молотити. Господи! візьми мою душу до себе в рай. Скинув з мене очіпок, розчипчив мене, вхопив за косу з одного боку, а пасинок з другого: трохи не розірвали голови. Я тогді до невістки: „оборони мене, сяка така дочко, бо мене вбють!“ а вона стоїть коло помийниці та на кутні сміється. Вирвалась я, вибігла з хати, наділа дорогою очіпок, та й пішла плачучи до дочки. Коли одчиняю двері, аж у дочки на лаві, як той гарбуз, знов блищить пухла Парасчпна тварюка. Я хрєп дверима та на двір; сіла на призьбі тай сижу. Сижу тай думаю: се не Параска, се вже смерть моя слідком ходить за мною. Вийшла дочка тай просить мене до хати, а я кажу: прожени поперед свою свекруху ломакою з хати, бо як гляну на її одушовате лице, то мені стає нудно. Коли чую, Параска виперлась

з хати в одні сінешні двері на город, я тоді в другі двері тай увійшла в хату. Ввійшла я в хату та таки не втерпіла: напала на дочку мокрим рядом. А дочка слухала, слухала та як визвіриться на мене, а за пею и чоловік її почав уступатись за свою матір. Як причепились до мене, як приперли мене до дверей, то я ледви втікла з хати. Прихожу я плачучи до дому та з жалю розказую про своє лихо малому синові, бо вже нема мені до кого прихилитись. А воно погане як крикне на мене: „бо ви, мамо, самі винні, що вас усі товчуть, як жиди Гамана!“ Боже мій єдиний! и сей блазень забиває мені баки. Проклята Параска настрепчила всіх дітей проти мене. Світе мій ясний! не хочу на тобі більше жити. Нехай мене лучше понесуть на марах, ніж я маю поневірятись та терпіти од своїх дітей, од своєї рідні!..

Прийшла я до дому, хотіла молитись Богу, а мене и злість и жаль бере: не йде молитва на серце. Сіла я, підперла голову рукою та й плачу, аж у хату входить мій Соловейко. Я тогді до ёго: „коли твій син робить мені лихо, то вижени ёго з противної хати; або ёго вижени, або я піду в світ за очи.“ Він до мене и не обізветься: мовчить запекла душа, наче води в рот набрав. Коли ж ти не хочеш говорити зо мною, думаю я, то я сама доберу способу выкурити з хати твій поганий плід. Соловейко з хати, а я за сокиру та прожогом в пасинкову хату. Пасинка не було дома, тільки в хаті була ёго жінка. Я з пересердя кинулась до печи та давай рубати піч; розваляла їм комин, черінь и припічок. Нехай собі вибираються, про мене, хоч на вигон! Розвалюючи піч, побила кочергою горшки на полиці, а далі давай різати пасинкові курчата: половину поварила, половину попекла, пообідала собі та й кажу пасинкові: отсе ж тобі московска закуція, щоб ти вибрався з хати хоч під три чорти, або й далі. Як наробить він галасу, а за ним ёго жінка, а за нею и мій чоловік! а я собі похожаю по хаті та облизуюсь після смачного обіда. Били ви мене, за те ж и вас побила лиха година, кажу я, та вхопила святій образ під паху під свиту, підмостила під очіпок повиривані коси та до священика. Впала я перед ним на коліна, показала свої рани, зняла очіпок, навиягала з кіс дві жмені волося. Витягаю чиншиці та пасма з своєї голови тай розказую: отсе вискуб з мене чоловік, а се пасинок, а се невістка, а се все Парасчине діло. Од попа побігла в управу до волосного. Тільки що надхожу до управи, а звідтіля Параска з порожними відрами та й перейшла мені зумисне дорогу. Біжить проклята, прудка як коза, а порожні відра цок та цок об коромесло. Переходь, кажу,

переходь дорогу! ноги тобі покорчять, бо я йду з святим образом під нахою: не заподієш мені лиха, чарівнице! Говорю я до неї, а в душі в мене тѣхкає, бо я бачила, що Параска була в волости, и де вона помаже своїм язиком, там и святі образи не допоможуть. Прихожу я до волости, и сама хрещусь, и образ хрещу. В волости повно людей. Волосний, таки мій кум, судить людей, а десятник, москаль, куняє на лавці. Стою я коло порога, застоюю черги, а мій кум гляне на мене з-коса, наче пятака дасть, та все судить других, а про мене й байдуже. Що се таке! думаю я: я ж, здається, скрізь на селі обществую, и в тебе ж недавно трапезувала й на покуті сиділа, а ти мене наче не бачиш. Перехрестила я під свитою святого Миколая, вийшла сміливо серед хати та й кажу до волосного: Добрий-день вам! з котрого часу ви мене не добачаєте? Я вже обтерла ваші пороги, на дверях стоячи. Як скочить з місця волосний, як крикне на десятника: запри її сяку-таку в холодну на три дні та здери з неї чотири карбованці за розваляпу піч та пятого за горшки та курчата! Я тогді до ёго з-тиха: потривай куме! кричи та знай, на кого ти кричиш. Я ж и в тебе на покуті сиділа...

Він не дав мені далі й слова промовити. Як торгоне мене в спину, а десятник з другого боку в плечі кулаком, тай випхнули мене за поріг. Бере мене москаль за плечі тай тягне в холодну. Я бачу, що не переливки, та давай я собі кричати на десятника: ти сякий такий сину! чи давно ж ти постягав у мене з жертки вінки цибулі, повисмикував з-під стріхи свячене маковієве зілля, ще й узяв сніп маку на причілку. Я ж тобі й слова лихого не промовила! А він як пхне мене в холодну, я так и впала на солону, ще й образ впустила до-долу. Боже мій! що се таке діється на світі? мене усе село поважає, передо мною сам дяк здіймає шапку, а вони мене закидають у свинюшник з барлогом. Я схопилася та давай з нересердя стукати в двері. Стукаю в двері та кричу, коли огляжуся, аж я стукаю не кулаком а святим образом. Чи вже з переляку, чи вже й не знаю од чого, стукала я образом, доки образ не розскочився по-половині. Як глянула я на свій гріх, та трохи не зомліла. Поцілувала святого Миколая та давай тогді лупати ногами в двері. Трохи дверей не висадила, а таки до свого добилася: мусіли мене пустити. Побігла я до дому як не самовита, коли гляну в скриню, аж проклятий москалюга заграбив мого добра з скрині на десять карбованців: и нову плахту, и запаску, и намітку, що держала про смерть, ще и звій полотна. Пропало моє добро, ще й новісіньку сокиру Соловейкові по-

щербила. Ой Господи! се вже мабуть швидко страшний суд буде, що таке лихо діється нч світі. Бють мене, молотять, місять, рвуть на мені коси, як на святій Варварі. Я вже тепер великомучениця та й годі. Колиб уже Господь милосердний прийняв мою душу до себе! И де та смерть моя забарилася! Якби я не знала, що мене поховають на собачому кладовищі, я б давно сама собі смерть заподіяла. Але вже довше не видержу: не можна мені через людей віку дожити. Буде вже з мене сипяків. Тепер я и справді лиса, бо обірвали мені на голові все волося. Ще й гріх прийняла на душу. Як гляну я на святого Миколая, на ту розколіну через самісіньку борідку, то й думаю, що мені, за мої гріхи, зостається тільки скоропостижно вмерти. Нехай уже Параска живе на світі, а мені нема місця на землі: мені вже дорога просто до Бога.

Постривай же ти, Соловейку! думаю я: я ж тобі оддячу ще и на сім світі, коли ти держиш руку за Параскою та за моім лихим родом. Коли всі мене товчете, як макогін макітру, як рубель качалку, покину я свого чоловіка, свій поганий рід, своє село, та піду в світі по монастирях. Вхопила я торбу з сухарями, вдарила три поклони перед образами та й кажу до чоловіка и до рідні: прощайте на віки! тільки ви мене й бачили. Я за вас молилась Богу, а тепер піду в Київ та проклянну вас, и Параску, и все село. Поклонилась їм до землі та й майнула з двора, и хліб не жятий покинула на полі. Вийшла я на гору за царину, та й не оглянулась: не жаль мені села, хочби ёго й свята земля поглинула. Пішла до Києва одговілась, пішла до Почаєва одговілась, знов вернулась до Києва та по тижню сиділа у кожному монастирі; з Києва потяглася по-над Дніпром лугами та дібровами в Ржищівський монастир на храм, потім в Корсунський, а з Корсунського в Богуславський на одпуст, а звідтіл в Лебединський знов на храм. Йду собі лугами, берегами та зеленими лісами. На дворі літечко, ясно й тепло, як в усі; скрізь пташки щебечуть. Прийду в монастир, народа сила, дзвони дзвонять, наче музики грають. Скрізь мене приймають та витають, як божу странницю. Як вгадаю, як моя рідня за мною плаче, то мені аж на серці весело: а раз аж сама трохи заплакала, так розжалобилась. Нехай же, думаю, тепер мій чоловік попосоває горшками в печі, коли злигався з моїми ворогами. Ходила я по монастирях та по церквах до холодів, доки не обносилася. Чую, вже моя душа зовсім прохолола; на серці в мене стало, як на дворі після Покрови; я й повернула тогді до свого села. Прихожу я до свого двору. Як угляділа мене моя рідня, так и повибігала вся з хати. Невістка

вибігла, одчиняє мені ворота; мій Соловейко кинув ся до мене та давай плакати, пасинок плаче, син плаче, невістка плаче: кажуть, думали, що вже мене й на світі нема. Іду в хату, собаки спинаються на мене та, ей Богу, лижуть мені руки. Прийшла я в хату, сіла під образами на покуті, роздаю всім кипарисові хрестики та пляшечки з почаївскою водою. Невістка застлала стіл білою скатертею, поклала на столі хліб та сіль, бігає по хаті як курка з яйцем; я всім розказую про святі монастирі. Тепер я бачу, що знов обществую, та й давай усіх навчати: бачте! плачете за мяю, а лихо робите; сьогодні садовите мене за тесові столи, а завтра, мабуть, знов будете за коси скубти, а мого лютого ворога Параску за столи садити. Люде облесливі, як ті собаки: и хвостом вертять, и зуби вишкіряють. Чую я, почали благовістити на вечерню, бо тогді була субота. Наділа я білу сорочку, завертіла голову наміткою та й иду собі через город до церкви. Тільки що вийшла на город, коли гляну, аж Параска бере воду з моєї криниці. Глянула на мене та як роздявить свою вершу, як гавкне на весь город: „чи вже знов прибудилась до села, волоцюго? Я думала, що вже й ворон твоїх кісток сюди не занесе, що вже тебе й на світі нема, та отсе беру воду з твоєї криниці. Чи й за гряницею тягалася волоцюго, чи тільки по Одесу старців водила?“ Як побачила я Параску, та й не стямила; як кольнула мене колька в печінки, та з того часу коле мене та й коле. Вже й свячені миколайки піла, вже й маковіївним зіллям підкурювалася, нічогісінько не помагає. Од того часу як тільки де побачу Параску, та мене зараз кольки колють и в грудях, и в животі, и в печінках, так що й дихати не можна. Певно то не Параска брала воду з криниці: то нагла смерть моя стояла коло криниці, бо мені разом світ замакітрився, а Параска не знаю де й ділась, наче в криницю шубовснула. Од того часу я вже ледве дышу, ледве хожу: штрикає мене колька день и ніч. Не можна мені довше жити. Про мене пехай майстрі й сегодня роблять домовину. Я вже не живу, а тільки мучуся, стогну та тихо молюся: „ослаби, остави! прости, й одусти, й припусти; присунься й одсунься, прикотись и за село по-за царною покотись! од нині и до віка!“ Благословіть мені наглою смертю вмерти!

И. Левіцький.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицький.

(Дальше.)

Вже Татарє під проводом монгольського хана Батия, внука Чингісханового, спустошили и завоювали Східню Русь. Русини всюди боронились по лицарски: не здав ся ні оден город, ні оден князь; та оборона ся була нерозумна и тому зовсім безуспішна. Перш усєго в 1237 р. зовсім спустошено Рязаньску землю. Всі городи сеї землі знесено з накорінком; сторона опустіла, а між тим Суздальско-Ростовска земля не визволяла її з лиха и вслід за нею постигла її така доля. Татарє спалили Москву (що тогді ще була тільки пригородом Володимира) и вигубили в ній старого й малого. Дня 7-го лютого 1238 знесли и Володимир. Тут в соборній церкві згнула родина князя Юрия Всеволодовича, багато бояр и народу. Татарські полки розсіялись по землі, бурили городи й села и всюди вигубляли людей. Дня 4-го марця того-ж року, князь Юрий Всеволодович з иншими князями своєї землі вступив у запеклу битву з Татарами на березі Сити, та єго там поразили и вбили. Спустошивши Східню Русь, хотів Батий ити на Новгород, та дрімучі ліси и болота не допустили єго. Татарє збурили тільки Торжок и повернули на полудне. Всюди Батий стрічав запеклий опір. Малий город Козельск боронив ся 7 неділь, а коли Татарє єго добули, то пролили в ній стілько крови, що малолітній тамошній князь Василь залив ся кровю. В 1239 р. вони заняли и спалили Чернигів и зближались до Києва. Племянник Батия, Менгу-Тимур, любував ся красою Києва з Пісочного городка на лівій стороні Дніпра. Камінна стіна горішнєго города, з-за котрої миготіли позолочені верхи Десятинної церкви, св. Софії и Михайловского монастиря, цвітні цегляні покрівлі княжих теремів, на право, в низі, долі Дніпром Подол з многими церквами, на ліво Никольський монастир, величнн Печерска обитель и Видубицький монастир, одрізані від города и оден від дру-

рого дрімучим лісом, що розкинувся по крутій горі — от-що ударяло степового хижака. Вислав він у Київ послів, щоб домогались здачі. Послів убили. Завоюватели відступили з наміром прийти слідуячого року и покарати Київлян.

Під кінець 1240 р. прибула страшна сила Батієва, перейшовши, мабуть, ледом через Дніпро. Татарське полчище облягло горішній город (що займав місце нинішнього старого города). За його дільницею як ріці Либеди були обійстя, певно тоді з накорінком знищені. На полудне в стороні Никольського и Печерського монастиря був густий ліс. Літописець говорить, що полчище ворогів було так сильне, що в городі не можна було почути слова від скрипу теліг татарських, рику верблюдів и ржання коний. Батій почав свій приступ від Ляцких воріт, що були на полудневій стороні. Татаре день и ніч били пороками стіни и накінець пробрили їх. Київляне запекло боронили останків стін, поки накінець Татаре не збили їх из стін и самі не вийшли на стіни. Тоді Київляне стовпились коло Десятинної церкви и за одну ніч виставили около неї укріплення. Коли завоюватели стали бурити и ті укріплення, Київляне з своїм майном, що хто вспів захопити, вдерались на верх церкви и відбивались відтіля до останку; накінець під ними завалились стіни церковні, після переказу літописця від тяготи, але правдоподібніше підбиті татарськими пороками.

Що зруйноване Подола не маємо вістий, та неперечно, що цілий город Київ замінли тоді в руїну. Можна також припустити, що значна часть мешканців вчасно повтікала, бо приходу Татар давно дожидали.

Тисяцкий Дмитро, що лишив його Данило в городі, дістав ся, цілий зрапений, Татарам, та Батій казав його пощадити, мабуть для того, щоб покористуватись ним при дальших походах.

Завоївничі полки Батієві посунулись від Києва на захід и нищили й руйнували все по дорозі. Город Колодяжин (нинішній Ладизин), против прикладу ниших руских городів, здав ся добровільно, в надії що знайде помилуване. Однак Татаре винищили в нім усіх мешканців, хотя часто в подібних злучах оказували звитаженням пощаду. Всі Волиньські городи лягли в руїнах; тільки Кремянець, розложений на неприступній горі, не піддав ся Татарам. У Володимирі вигублено всіх мешканців що до поги. З необачка нападені Русини покидали свої оселі в городах и селах, скривались в лісах або втікали, самі не знаючи куди. Данило був тоді в Угорщині: ще перед чуткою про приближене Татар він удав ся на Угорщину, щоб висватати свого сина, та се йому сим

разом не повелось. Підчас ёго неприсутности Татаре зруйнували опустілий Галич. Тисяцкий Дмитро, бажаючи зберегти свою землю від дальшого спустошеня, вговорив Батя, щоб спішив на Угорщину, и представив, що в противнім злучаю Угри и Німці зберуться на нёго з великою силою. Завоювателі розділились на дві часті: одні через Карпати пішли в Угорщину, другі через Польщу в Шлеско и Моравію, відкіля за три роки назад вернули в свої степи.

Данило приїхав з Угорщини, а не знаючи, де находиться ёго родина и брат, поїхав до Польщі. Там побачився він з княгинею и Васильком, що крились в Польщі перед Татарами. Мазовецький князь Болеслав віддав прогнанцям город Вишгород, де Данило доти пробув, поки не довідався, що Татар вже нема в ёго волости.

Повертаючи в свою землю, він хотів задержатись в Дрогичині, та намістник тамошний не пустив свого князя; відай був він у змові з боярами, котрі думали покористуватись загальною сумятицею, щоб знов розпочати свої хитрощі против князя. Данило поїхав тому з братом Васильком як Берестю, та не міг зблизитись до города задля смороду з гниючих тіл. То само довелось їм у Володимирі; там не стрігли вони ні одної душі; всі церкви були наповнені купами трупів. Видно, що люди підчас нападу татарского гледіли захисту в церквах и там гинули. Довелось Данилови відбудувувати оселі и збирати розігнані останки людности.

Між тим галицкі бояре, захопивши в свої руки всю землю, думали правити нею самовільно. Та тепер вони вже не згодились з волею Данила. Боярин Доброслав и Судич, попів внук, самовільно заняли Понизе, а Григорій Василевич заволодів горішню країною Перемиською. Сі бояре від себе роздавали волости и доходи різним своїм підручникам; так у Доброслава було двох підручників: Лазар Домажирич и Ивор Молибожич, люди низького роду (як говорить літописець), котрим сей боярин поручив Кололию, що давала перше князеві дуже великий дохід солею. На щасте Данила сі бояре ворогували між собою и, ненавидячи князя, доносили ёму одні на других. Таким робом Доброслав оскаржував перед Данилом Григорія. Користуючись їх враждою, Данило не вірив ні сёму ні тому и казав спіймати обох и післав свого печатника Кирила списати всі грабежі и надбужитя бояр підчас їх правління.

Неспокійний, задиристий син Чернигівського князя Ростислав Михайлович по черзі не переставав непокоїти Данила. Тоді, як Кирило оглядав Понизє, Ростислав получив ся з князями Бологовськими и силкувавсь заволодіти Бакотою в Понизю, та не успів. За то Данило розправив ся з Бологовськими князями, що вже ёму були вконець надоїли. Він именно був лихий на них за те, що вони погодили ся з Татарами. Татаре лишили в супокое сих князів в їх землі для того, щоб вони сіяли на них пшеницю и просо. Лютуючи дальше против Данила, надіялись вони на поміч Татарску. Данило мав право дорікати їм певдякою для себе, бо перед тим він визволив їх з рук Мазовецького князя Болеслава и трохи що не воював за них з Болеславом. Тепер, караючи їх за союз з Ростиславом, він вступив з війском в їх землю, заняв и спалив їх городи: Деревич, Губин, Кобуд, Кудин, Городець, Божский и Дядків. Ростислав непокоїв Данила до самого 1249 р. Він оженив ся з дочкою Угорського короля Белі и з помочю тєстє надіяв ся заволодіти Галичем. В ті суперечки вмішались и Поляки, бо друга дочка Белі була за князем Болеславом; на сій підставі Данило помагав суперникови Болеслава Конрадови, що був жонатий з ёго своячкою. Наконець по довгих незначних битвах наступила рішуща потреба 1249 р.

Ростислав з війском, зложеним з Русинів, Угрів и Болеславових Поляків, підступив під город Ярославль. Уграми проводив воевода Фильній, прозваний у Русинів „прегордий Филя“, той самий, котрого колись-то побив Мстислав Удатний. Чвапливий Ростислав говорив: „Коли б я знав, де тепер Данило и Василько, з десятма вояками поїхав би на них!“ Між тим він устроїв воєнне вігрище (турнир) и боров ся з якимсь Воршем. Під ним спотикнув ся кінь: Ростислав упав и надвередив собі плече. Се вважали лихою ворожбою. Тим часом Данило з Васильком ишли против нєго. За ними на поміч слідувала Литва и Поляки Конрадової сторони; тут було також кількох руских князів, що прийшли на службу до Данила. Вони мали в дорозі також ворожбу: над їх війском зібралась ціла хмара орлів и гайвороня и з криком кружили над війском. „Се знамено на добре“ — говорили Русини. Битва наступила 17. серпня. Угорський воевода Фильній находив ся в заднім полку и, тримаючи в руках знамя, кричав: „Русь лихо бе ся; видержимо їх перший напір: вони не витерплять довго різні.“ Однак Данило вдарив своїм полком и потолочив ёго. Знамя Фильнія відняли и продерли на половину. Молодий син Данила, Лев, зламав о ёго прибор війсковий свою спису.

З другої сторони Поляки, показуючи на Русинів, кричали: „Про-
 женім великі бороди!“ — „Лжете,“ закричав Василько, „Бог нам
 помічник!“ Поляки після свого звичаю закричали „киріє елейсон“
 и разом кинулись на Василька, та Русини відперли їх и прогнали.
 Ростислав, побачивши що Угри и Поляки втікають, утік и сам. По-
 біда була зовсім по стороні Данила. Боеводу Фильня спіймав Ан-
 дрій дворський, привів до Данила и там ёго вбили. Тоді ж каз-
 нили полоненого боярина Володислава, приводця чвар. Ростислав
 з того часу вже не забавав Галицького стола. Тесть ёго Беля
 дав ёму в уді Мачву на Саві, и після того имя ёго вже не по-
 являє ся в рускій исторії.

Слідуючого року Данило помирился з Угорским королем,
 при посередництві митрополита Кирила, и король віддав свою
 дочку за сина Данилового Льва. Весіле відправляли в Изволині и
 Данило на знак супокою привів ис собою и віддав королеви Угор-
 ских вояків, полонених підчас Ярославскої битви.

Так нарештє Данило успокоїв и себе и свої землі, як від
 Угрів так и від руских князів. Багато труду и змаганя, багато
 тяжких літ и невгаваючого терпіня стояло ёго се успокоєне.
 Тепер він був оден з найсильніших володарів в Славянщині.
 Доси він не вважав ся данником хана. Монгольські полчища тільки
 що пройшли по полудневій Руси руйнуючим ураганом и лишили
 по собі, хоч страшні сліди, та легкі до поправленя. Доля инших
 князів руских, здавалось, минула Данила. Та не так справді скла-
 лось, як здавалось. В 1250 р. прибули послы від Батия з грізним
 словом: „Дай Галич!“

Данило засмутив ся. Занятий пеперестаними війнами з своїми
 суперниками, не вспів він укріпити городів своїх и не міг опер-
 тись татарському полчищу, якби воно пішло на нёго. Обміркувавши
 своє положене, Данило сказав: „Не дам половини батьківщини
 своєї, сам поїду до хана.“ И справді Данилови припадало, відсту-
 пивши Галич, не тільки втеряти землю, що добув такими довгодіт-
 ними кривавими змаганями, але ёму загрожувало ще більше лихо:
 віднявши Галич, Монголи не дали б ёму супокою з иншими ёго
 краями. Тому розумнійше було вчасно признати ся данником
 хана, щоб задержати свою силу на будущину, коли при обстави-
 нах прихильних можна буде инакше заговорити з завоювателями
 Руси. Дня 26. жовтня виїхав Данило в далеку дорогу.

Проїздаючи через Київ, Данило задержав ся у Видубицькім
 монастири, скликав до себе соборних старців и монахів, просив
 помолитись про нёго, відслужив молебн Архистратигу Михайлови

и з благословенством игумена сів у судно и поїхав в Переяславль. Тут стрітили ёго Татаре. Ханський темник*) Куремса провадив ёго дальшою дорогою. Тяжко и страшно було іхати Данилови. Сумно споглядав він на поганські обряди Монголів, що володіли в сих місцях, де перше панувало християнство. Ёго страхали поголоски, що Монголи кажуть, щоб православний князь кланяв ся корчам, огневи и помершим прародичам. Степами доїхав він до Волги. Тут стрітив ёго якийсь Сунгур и сказав: „Брат твій кланяв ся корчеви и тобі припаде кланяти ся.“ — „Диявол говорить твоїми устами,“ сказав розсерджений Данило; „щоб Бог загородив твої уста та щоб не чув я такого слова!“

Батий завіззав ёго до себе и на втіху Данила не заставляли ёго нічого такого робити, що б виходило на службу балванам.

„Данило, — сказав Батий — чому ти так довго не приходив до мене? Тепер ти прийшов и гарно зробив. Чи пєш наше молоко, кобилій кумис?“

„Доси не пив, та як кажеш — то пити-му.“

Батий сказав ёму: „Ти вже наш Татарин, пий наш напиток.“

Данило випив и сказав, що підє поклонитись ханисі. Батий відповів: „Иди.“

Данило поклонив ся ханисі а Батий післав ёму вина з словами: „Не привикли ви пити кумис, пий вино.“

Данило провів 25 днів в Орді, а потім відпущено ёго ласкаво. Батий віддав ёму держави ёго яко посідлости наслідні. Своїки и знакомі стрітили ёго по повороті з радістю але zarazом и з смутком: радувались вони, побачивши що вернув він живий и здоровий, а сумували об ёго пониженю. Разом ис своїм князем уся руска земля чула се пониженє и воно пробилось у виклику сучасного літописця: „О гірш лиха честь Татарска! Данило Романович, князь великий, що володів рускою землею, Києвом, Волиню, Галичем и иншими краями, нині стоїть на колінах, зве ся холопом, обложеной даниною, за жизнь тремтить та грїзьби страхає ся!“

Підяганє ханови хоч понижало князів, але за то скріпляло їх власть. Хан віддав Данилови, як и иншим князям, землі ёго в наслідне посіданє. Перше Данило, так як и инші князі, звав свої землі наслідною батьківщиною, — та се слово мало инше зна-

*) Начальник десяти тисячного війська.

чіне як перше слово батьківщина. Перше воно означало не більш, як моровствєнне право князя правити и княжити там, де княжили ёго прародичі. Та се право залежало ще від різних умов: від волі бояр и народу, від владі суперників, котрих було чимало, від чужоплемінного сусідства и від усяких пригод. Князі мусіли неустанно берегти й хоронити себе власними силами. Тепер князь, поклонившись ханови, передавав ёму своє княженє на власність, як завоювателєви, и одержував ёго назад, як наслідну державу; тепер він мав право на захист и оборону зі сторони того, хто дав ёму державу. Ніхто не міг відняти в нєго княженє, крім того, від кого він се одержав. Вічеве право, що виражалось або волею бояр, або волею всєго народу, конечно мусіло замовкнути, тому що князь міг тогді все пострашити непокірних Татарами. Сусідний князь не відважувався вже так сміло, як перше, виганяти иншого князя, тому що останній міг шукати охорони в сильній Орді. Князі ставались господарями (государь). Се положенє відразу зрозуміли Східні князі и тому так легко погодились з новим ладом річий. Однак Данило дуже привик до давнєго ладу життя, щоб погодитись з новим положенєм. Він більше зближав ся до європейских понятій, як Східні князі. Сорому невольничого положеня не можна було для нєго нічим відкупити. Ёго щирою гадкою було визволенє из соромного ярма.

Ціль сю міг Данило осягнути в будучині так матеріальним скріпленєм, як и вивисненєм свого моровствєнного значія в ряді європейских володарів. Всі позістаючі хвилі життя свого посвятив Данило сій ідеї и, як побачимо, невдачно.

Приязнь и союз з Угорским королєм стягнули Данила в справи західної Європи. По смерті австрійско-стирийского герцога Фридриха хотів Угорский король не допустити Німецкого цїсаря до забору Австрії и Стирії, що тепер не мали володаря. Король прикликав 1252 р. Данила на поміч. Діло зладили цїсарські послы в Пожзі. Тут Данило бачив ся з німецькими послами, що дивувались незвичайним для них узброєнєм Русинів: їх кіньми, одітими в шкіряні прибори воєнні, и їх блискучою, татарскою зброєю. Сам Данило їхав рядом з королєм, одітий по руски; сідло під ним було оббите чистим золотом, стріли и шабля позолочені з мережками. На нім був „кожух“ (певно що не тулуп, бо тогді був жаркий день) з грецької матерії, украшений кружевами и золотою тасьмою. Князь був убутий в зеленых сафьянових чоботах, вишитих золотом. Ёго чудовий кінь, доброго хову, викликав здивованє и похвали. „Твій приїзд, після звичаю руских князів, дорожший

для мене як тисячі срібла," сказав ёму на привіт Угорський король. Недовго потім почався новий спір за австрійсько-стирійське наслідство. У покійного Фридриха було дві дочки: одна з них була за Отокаром, сином Чеського короля Вацлава, а друга, Гертруда, була вдова маркграфа Баденьського. Отокар в згоді з партією, що держала ёго сторону в Австрії, хотів заволодіти цілим наслідством. Гертруда удалась у захист Белі. Тут на дворі ёго познакопився з нею Данилів син, Роман, и оженився з нею. Таким способом Данило забажав утвердити сина у володінню Австрією и Стирією. Для задуманих цілей Данилових мав би успіх в сій злучаю дуже велику вагу. В союзі з Белею и зятем Белі, Болеславом Соромливим, польським князем, Данило виправився против Отокара в Ческу державу, в землю Опавску (Троппав). Похід сей, безплідний в наслідках, замітний тільки тим, що, по словам літописця, ні оден руский князь не заходив так далеко на захід.

Данилові союзники, Поляки, в сій війні зовсім не були хоробрі, так що Данилови довелося їх напоминати. Наконєць втерпявши терпеливість він сказав їм: „Коли хочете, идіть геть, а я останусь з малою дружиною.“ Сам Данило тогді сильно був слабкий на очи, та все таки невсипучо проїздив з голим мечем, збирав и захоплював вояків. Союзники, не занявши города Опави, взяли тільки городок Насилє (Носельт), потім спонукали Чеського воеводу Герборта прислати меч Данилови в знак покірности. У війні тій, після загального тогдішнього звичаю, не обійшлося без варварського спустошення краю, та Данило ладив того-ж лютисть. Також робом, взявши город Насилє, він тільки визволив своїх полонеників и не казав нікому діяти лиха.

Романови Даниловичеви опісля не вдалось заволодіти Австрією. Белея змінив свої пляни що до Романа. Лишивши в себе при дворі сина Гертруди з першого подружжя, він задумав женити ёго з своєю дочкою и задержати для нёго спорні краї, и тому покинув без помічи Романа, що воював з Отокаром в Австрії. Облагий в Найбурґу коло Відня, Роман разом з жінкою терпів нужду, на даржо вижидаючи відсічи від Белі. Тогді Отокар ёму так равав: „Лиши короля Угорського; він тобі багато обіцяє, а нічого не додержить; ти жий свояк: розділи землю на половину; а що я говорю правду, на те даю тобі свідків: папу и дванадцять єпископів.“ Та Роман ділав після норовствених правил отця свого, що ніколи не зрадив союзників, и сказав: „Я вчинив обіцянку королеви Угорському, своєму тестю: не могу тебе послухати. Соромно и грішно

не додержати даного слова.“ Сама жінка підмовляла ёго против Белі: „Він узяв мого сина до себе — говорила вона —, хоче забрати нашу землю, а ми за нёго тут голодуємо.“ Роман не приклонив ся. Прихильна їм жінка потай пробиралась из Найбурґа до Відня и приносила їм їдо. Наконєць якийсь Веренґер вивів їх з облоги и Роман поїхав до отца.

Пляя Данила в сім згляді зовсім не вдав ся.

(Конець будс.)

До всіх живих руских людей!

От-от незабавом мине *пятнадцять* літ з того часу, як скінчив своє жите наш безсмертний поет Т. Г. Шевченко. Пятнадцять літ — трохи не ціле жите цілого покоління, а що ж ми, поклонники мученика-поета, вдіяли за сей великий час, що ми принесли на память нашого батька Тараса?.. Що? ми не то, що доси не маємо житеписи Тараса, а навіть доси не зібрані и не надруковані як переписка Тараса з ёго кривними и приятелями, так само и споминки про нёго друзяків, приятелів и знаємих!.. А час иде и уносить з собою дорогі матеріали задля житеписи Тараса! Чи-ж то не сором?!..

Ми з великою радостью одчиняємо двері нашої часописи и запрошуємо *всіх*, у кого є листи Шевченкові, прислати до нас, для надрукованя. Заразом запрошуємо приятелів и знаємих Шевченка, щоб вони не держали під спудом своїх споминок и швидко печатали їх: чи у нашій „Правді“, чи де инде, щоб тільки друковали. Особливо ж запрошуємо В. Г. Шевченка, М. М. Костомарова, П. О. Куліша, М. М. Лазаревського, М. К. Чалого, Д. П. Пильчикова, В. М. Білозерського, Козачковського, Марка Вовчка, Сошенка, щоб вони оголосили свої споминки про Шевченка; бо тільки тогді можлива буде *справжня* житепись Шевченка. Чи вже ж ви, панове, не обізветесь на наш голос? чи вже ж таки ви занесете в могилу *народне* добро и залишите свій народ, свою родину без житеписи нашого батька?!

Недостача правдивої и докладної житеписи Шевченка, на нашій рідній мові, на тій мові, котрою поет збудив 18 мліонів народа — се велика народня пляма. Чи вже ж таки не час її стерти? и хто ж перед всім повинен брати ся за се діло, як не друзяки поета?!

Ні оден лист, писаний поетом, ні одне слово ёго не повинно zostавати ся десть в сховку, бо ёго листи, ёго слова — суть добро *всього* руского народа, и той, хто ховає у себе листи Шевченка або матеріали для житєписи ёго, заподіває *велике злочинство* як перед руским народом, так и перед усім світом!

Тим-то ми сердечно дякуємо за присилку до нас двадцяти двох листів Тараса, писаних ним до названого свого брата В. Гр. Шевченка. В сёму ж таки числі ми починаємо друкувати сі високоцінні матеріали; друкуємо їх цілком, не вважаючи на те, що де-що з них було вже надруковано в „Оснoві“. Листи починають ся з 13. (25.) Липня 1859 р. и кінчать ся 29. Січня 1861 р., отже остатній лист писаний не на цілий місяць перед смертю поета. Маємо надію, що добудемо й споминки Варєоломея Григоровича — яко ілюстрацію до сих листів. А тепер, лишаючи инчі характеристичні сторони сих листів, звернемо увагу тільки на оден бік.

Тоті листи свідчать, що в остатні два роки Тарасового житя головнішими гадками ёго були: висвободженє ёго братів и сестер з крєпацтва; бажанє одружити ся и поселити ся на Україні над самісіньким Дніпром, так щоб „Дніпро був коло порога“. И ні одно з сих святих бажаній поета не сповнило ся! Правда, Варєоломей Григорович купив був у Канівського общества ту саму землю, котра подобала ся Тарасови и на котрій лежать тепер ёго кістки; але виішав ся якийсь Поляк, став підмовляти міщан, міщане стали жалувати ся Київському начальству, котре и знесло умову на продаж тої городяньскої землі!.. Після сего Варєоломей Григорович мусів вже взяти в аренду на 90 літ ту землю, де спочиває наш мученик-геній!! Таким побутом живому Тарасу смерть не дала поселити ся в Україні *на своїй землі*; а кісткам ёго перешкодив Поляк лежати *на своїй землі*!..

Се ще не всё: земля, на котрій могила Шевченка, й доси не обгороджена, навіть не обкопана ровом, через що товар и всяка скотина бродить там наче в пустини! Могила Тараса западає; каміня розвалює ся, хрест над могилою гниє!.. И се така шаноба від 18 мільонів дітей своїму батькови! За 15 літ не спромогли ся не тільки довести діло до того, щоб нашого генія кости покоїлись не на чужій землі; ми навіть не спромогли ся обгородити могилу, завести на ній садок, охоронити її, щоб її не топтав товар, щоб вона не розвалювалась!

Чи вже ж таки Шевченко не заробив собі у нас и на могилу, чи ми справді вже так зъубожіли, що не в наших силах

зібрати 4—5 тисячів гульденів? Здає ся ж, у нас на Україні є дукачі-богачі, котрі що року мають з своїх маєтностей по 50 тисяч доходу; чи вже ж вони не спроможуть ся уділити „пенту вдовиці“? Деж наші українські патріоти, де їх патріотизм? — Нічого звертати тут на те, що російський ряд заборонить поставити пам'ятник Шевченкови... Се неправда! ряд не заборонить! заборонює наш поганій еґоїзм, наше лакомство, наше духовне крпацтво!..

Именем поета зовемо вас, усі українські люде, особливо ж українські дуки! знімть ви з України велику срамотню пляму и охороніть народню святиню! Здає ся, не вимерли в Україні ні Милорадовичі, ні Тарновські, ні Скоропадські, ні Рубинштейни. Ні, вони не вимерли, а тільки — заснули?.. Пробудіть ся ж, панове! схаменіть ся!

Нас 18 мідіонів; коли сотня часть нас, се-б то 180.000, дасть тільки по одному гульдену (63 копійки), то се поставить таку сумму, за котру можемо на віки вічні поставити не тільки пам'ятник Шевченкови, але завести и кілька шкіл ёго імени.

Хто ж возьме ся за се діло? В Росії красче всего взятись „Обществу литераторовъ и ученыхъ“, а у нас в Галичині Товариству имени Шевченка.

И так обізвіть ся *живі* рускі люде, коли ви справді ще живі; коли ж ви мертві, то „мертві сраму не имуть“.

Листи Т. Г. Шевченка

до *Вароламея Григоровича Шевченка.*

Основа
1862 (6)

I.

Я не дождався Парчевського; той не зробив нічого, тільки купив гербового паперу; а на папері тім пишть вже ви, що знаєте, и що вам Бог на розум пошле. Оставайтесь здорові; нехай вам Бог допомагає на все добре. Щирій брат ваш Т. Шевченко. Іюль 13, 1859.

II.

20. августа, Прилуки.

14-го августа вирвався я з того святого Києва и простую тепер, не оглядаючись, до Петербурга. А проїзжаючи пирятинський повіт, я прочув, що в Кочубеевих добрах не було добра, тай не буде. Отой Ракович, що писав до тебе, посадив у Згуровці ового приятеля, якогось п'яницю и здирцю Браньковича. Тепер він тільки що приймаєтця управлять. Цур ёму, тому Кочубееві. Ладнай з отим жидом, що ти казав мині, лучче буде.

Чи ти зробив що з Вольским? як ні — дак зроби як умієш, и як тобі Бог поможе, бо мині и в день и в ночі снятця ота благодать над Дніпром, що ми з тобою оглядали.

Не здивуй, що так мало пишу до тебе. Ніколи. Сьогодні рушаю в Копотоп. Напиши мені в Петербург по тому адресу, що єсть у тебе. А тим часом цілую тебе, сестру і ваших діточок. Оставайся здоровий. Щирий брат твій Т. Шевченко.

III.

С. Петербург 10. септября 1859 г.

7. септября в ранці приїхав я в Петербург і прочитав письмо твоє у М. М. Л. — Пишеш, що тебе не було дома, що ти хлопців возив у Херсон. Добре зробив еси! та тільки, чи притокмив ти їх у те училище Торгового Мореплавання? Як що притокмив, то молися Богу, та лягай спати; з хлопців будуть люде, тільки треба спати на одно око.

Пишеш, що бачився з Парчевським, і я з ним бачився в Черкасах: те саме він і мені говорив, що й тобі; нехай собі робить як знає, а ти, мій рідний брате! зроби як умієш і як тобі Бог допоможе.

Продать він тієї землі не волен, а законтракувать на 25 літ волен съ огласія опеки. Як би ти побачився з Вольським, та з ним добре поговорив, та умовився?! Та вже там роби, як знаєш і умієш, та тільки зроби, бо мені й досі снитця Дніпро і темний ліс по під горою. Контракууй на своє имя: на сей случай я оставив письмо у Вольського і аркуш гербового папіру в 90 копійк. На тім тиждні у мене будуть гроши, то як треба буде, то я зараз і пошлю тобі. Добре було б, якби Юсип або Микита взялися за постройку, веселійше б гроши платить. Як би ти побачився з ними. Як побачиш Дзензеновского, Липомана, Грудвинского і ёго стару матір, та поцілуй їх всіх за мене.

Чи ти получив моє письмо з Прилуки?

Пришли мені оту маленьку книжечку хоч переписану; мені розрішено друковать, то книжечка та мені тепер треба.

Посилаю Рузі не всеобщую исторію, а Робинзона Крузе; для мика се буде дучче. Исторію пришлю на той рік, або сам привезу.

Сестру, тебе і всіх діточок ваших тричі цілую. Оставайся здоровий. Нехай тобі Бог помагає на все добре. Брат Т. Шевченко.

IV.

1859 г. 2. ноября.

Ще позавчора передано мені твоє і Присіне письмо, а я тільки сьогодні заходився одвітувать. За лежнею, бачиш, ніколи й посидіть. Погане ти пишеш про мою справу. Вольський, я знаю, добрий і щирий чоловіга, та чи вдіє він що в цій справі? от-що! Я пишу ёму, а ти будь ласкав, перешли, або сам, як мати-меш час, передай ёму письмо моє. Нехай він тобі просто скаже: чи буде що з сего, чи ні? А поки каша, то будемо масла добувать. У мене думка ось яка: яка твоя на сєс буде порада? Поки що буде, купить би у Вольського дубів 40 лісу, вирубать, та й нехай би собі сохне. А окласти ёго можна коло Пякарів, на Росі, на жидівській ліоній пристані і пильні. Як ти думаєш: чи до ладу воно буде? Як що до ладу, то хутенько напиши мені, то я зараз і гроши вишлю. Чи так, чи сяк, а де небудь треба зупинитця. В Петербурзі я не сонжу, він мене задущить. Нудьга така, що нехай

Бог боронить всякого и хрещеного и нехрещеного чоловіка. Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватать? Як що ні, то спитай у неї нишком, чи не дала б вона за мене рущників? або нехай сестра спитає, се жіноча річ. Оті одуковані, та не одрюковані панночки у мене у зубах завязли. Нефорощ!.. тай більш нічого!

А тим часом прошу твоєї щирої братнієї поради — и перше так було, а тепер аж надто стало тяжко на самоті. Як би не робота, то я давно одурів би; а тим часом не знаю сам, для кого и для чого роблю. Слава мині не помага' и мині здається, як не заведу свого кишла, то вона мене и вдруге поведе Макарові телята пасти... Харитина мині дуже, дуже подобалась. Порадься з своєю жінкою, а з моєю сестрою, то й мині раду дайте; а поки-що нехай вам Бог помагає на все добре. Щирий твій друг и брат Т. Шевченко.

Напиши Присі, що, як буде добре вчитця, та не пустовать, то я ще кращій пришлю їй подарунок.

На щот отієї книжечки ти сказав правду и спаси-бі тобі.

Ще ось що: може Харита скаже: що вона вбога, оирота, наймичка, а я багатий, та гордий; то ти скажи їй, що в мене багато де-чого нема, а часом и чистої сорочки; а гордості та пихи я ще в моєй матері позичив, у мужички, у безталанної крепачки.

Чи так, чи сяк, а я повинен оженицца, а то проклята нудьга зжене мене з світа. Ярина сестрі обіцяла, найти мині дівчину в Керяловці; та яку ще вона найде? а Харита сама найшлась. Навчи ж її и врозуми, що вона безталанною зо мною не буде.

Максимович у Прохорівці уступає мині таке саме добро, як и в Парчевського, тільки що не коло Дніпра, от моє лихо! Видко Дніпро, та далеко, а мині ёго треба коло порогу. Ні вже! нехай Вольський хоч чорта перескочить, а мині дружбу докаже. А на щот дубового лісу, як ти дучче придумаєш, так и зроби. Низенько кланяюся сестрі, и цілую тричі її сінка.

V.

7. декабря.

Не було в куми и запаски, аж глядь кума у плахті похожає. То так оце и з твоїми письмами сталося: вчора одно, а сьогодні друге. Спаси-бі тобі мій рідний брате! мій друже єдиний! за твою турбацію. Вольський мині пише, (що) тепер зробити нічого не можна. Пек ёму, тому шепотняникові Парчевському, може той клопоть од нас не втече. А поки що торгуйся, яко мога, з Понятовским, через того старого економа. У Києві у мене нема нікого такого, щоб хто добре знав Понятовского; пошукаю, чи не найду тут. Богатих уюди знають. Ще ось що: напиши мині, чи богато там землі у тій Забарі? яка вона? чи можна буде садочок розвести, та ще щоб справді сердитий Дніпро не пошкодив? розпитайся гарненько. До Чижова я завтра сам напишу; або попрошу ёго великого приятеля Галагана: ёму він щирійше скаже, як мині.

Тепер о Хариті. Твоя порада добра. Спаси-бі тобі. Та тільки забув ось що, а ти це добре знаєш: я по плоті и духу оня и рідний брат нашого безталанного народа, та й як же себе поєдвать з собачою

панською кров'ю. Та й що та панночка одукована робити-ме в моїй му-жицькій хаті! З нудьги пропаде таї міні укоротять медового віку. Так то брате мій! друже мій єдиний!

Харита міні подобалася, хоч я її и назирки бачив: нехай ще сестра Ярина подивитця на неї, та що вона скаже, то так воно й буде. Мати, всюди неоднакова мати. Коли розумна, та щира, то й діти вийдуть в люде, хоч по під тинню; а хоч и одукована, та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку.

У тебе, здаєтця, годуетця кабан в сажі. Я бачив, як Харита ёму їсти носила и ти, певно, заколеш ёго к святкам, то пришли міні по почті 20 фунтів ковбас; бо я лучче тричі в німця пострижу оь, и всю пилишовку буду мясо їсти, як мати-му німецькими ковбасами розговлятьця. Та щоб ковбаси були такі самі, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка, під яблунею сидячи. Нагадай лиш добре. Та як би до ковбас, та ще й сала додати, то воно б дуже добре було! на се добре діло посилаю тобі 10 карбованців; рещт оддай сестрі Ярині.

Ко новому року вийдуть початки мого сочиненія (нові). Я через тебе пошлю чотири книжки Алексію Івановичу Хропалю, то тоді він тобі й ска..(же), як и що робить, а до того я й ёму напишу.

Ще оь що: спаси-бі тобі, що ти зовеш на пораду и на розглядни сестру Ярину. Що ж вона побачить? те що й я бачив; Хариту, та й більш нічого! А як би твоя жінка, а моя сестра, сказала слово, то це б було до ладу. Попрося її, нехай скаже, нехай порадитця.

А поки що буде, нехай Бог шле добре здорове и жінці и діткам твоім. Оставайся здоровий, та швидче пиши до мене, до твого искреннёго друга и брата Т. Шевченка.

О людській волі я розпитував; але ніхто нічого не знає, коли, як и що з того буде.

А дубового и яснового дерева треба купити и вирубати, нехай собі лежить та сохне, поки що буде.

VI.

С. Петербург 12. Генваря 1860 г.

На силу я дождався твого письма; я вже думав, що ти, крий Боже! занедужав, або принаймні на Бессарабію помандровав. За ковбаси и сало спаси-бі тобі; а як получу, та покоштую, то ще раз скажу: спаси-бі! думаю, що вони такі самі будуть, як я ті, що ми з тобою, колись під яблунею вкушали. Мені байдуже, що ми вже не ті стали, аби ковбаси не старілися, а з ними и ми помолодіємо; коли б тільки нам отой хутір придбати, та поєднати Хариту. Дуже, дуже я зрадив, що вона вподобалась Ярині. Чи Ярина ще й досі у тебе гостює? Як ще й досі, то нехай би вона нишком, по своєму спитала Хариту, а ти б міні написав те слово, або сам спитай, що вона скаже?

Вольський міні пише, що Пикарі будуть Зміського. Міні самому здаєтця, що він моторненький панок; я з ним бачився в Черкасах. Не-хай и буде добра надія, а з Понятовским тепер треба зробити; ёго вже прошено.

Міні самому здаєтця, що лучче взяти на посебно; а тим часом роби, як тебе Бог навчить; як що треба буде грошей, то пиши. На

тим тяжні виїде моя книга, то будуть и гроши. А дубового лісу все таки треба купити, завздалегідь, нехай собі сохне. Писав я позавчора про тебе до Семирєнка; не знаю, що він тобі скаже. Як получиш мого Кобзаря, то одвезеш ім усім по книжці, то може вони й поласкавішають.

Другим разом напишу тобі більше, а тепер бувай здоров; поцілуй за мене сестру Ярину, Катерину, свою жінку и своїх діточок. Оставайся здоровий. Не забувай искренняго твого друга и брата Т. Шевченка.

VII.

1860. Феврала 1.

Ти мині дуже на швидко писав, а я тобі оце навзаводи пишу, — ніколи. Ось-що! чи получиш ти моє письмо и Кобзаря? чи був ти у городищі? чи бачився з П. Θ. Семирєнком? Як що бачився, то напиши мені, що він тобі сказав? Та ще ось що: напиши мині гарненько, що то за пан Троцинокий? Де той Кагарлик и що то за грунт, що він нам пропонує, що він коштує? Я се літо до тебе не приїду, ніколи, — роби як сам знаєш, о грошах не турбуйся. Кобзарь добрий чиниш платити, спаси-бі йому. Та напиши мині хоч пів слова о Хариті; вона мині спати не дає. Оставайся здоров. Цілую твою жінку и твоїх діточок. Т. Шевченко.

Як мати-меш час, то сам одвези письмо П. Θ.; а не, то одішли.

VIII.

Прочитай оце письмо, та, поміркувавши гарненько, запечатай, та або сам одвези, або одішли, або під лаву кинь. Та що! нехай Харита, добре подумавши, скаже: чи піде вона за мене, чи ні? чи бачився ти з П. Θ. Семирєнком? Та напиши, чи той грунт у Троцинокого над самим Дніпром? бо як не над Дніпром, то мені й за копу його не треба! — Ще як скаже Харита, що піде за мене, то прийми ти її в своїй хаті, як рідну сестру. Нехай вона сердешна од наймів трохи одпочине. На харч и її одежу я тобі вишлю гроши. Попроси за мене и сестру мою, а свою жінку, щоб и вона її привітала. Тричі спаси-бі тобі за Васю. Як побачиш брата Йосипа, то скажи йому; нехай очує, та захожуватца мені хату ставить.

А о волі ще й досі не чуть нічого доброго.

Напиши мині, чи є в Харити батько, або мати? чи крепачка вона, чи вольна? коли крепачка, то чия? и яка плата за її волю?

IX.

18. лютого.

Напиши мині швиденько адрес Жаботиноського и Кериловського пана: як його зовуть и що воно таке? та напиши, як зовуть синів брата Микити, брата Йосипа и сестри Ярини. Жінки и дівчата уже не панщане, а про чоловіків, парубків и хлопців ще нічого не чуть и за ґрунти теж.

Та напиши мині гарненько, як и що зробив ти з Троциноським? як що добре зроблено о ґрунті, то дбай дубовий, берестовий, ясеневий, кленовий и липовий ліс и пиши о грошах.

Чи бачивоя ти з Семеренком и що він тобі сказав? Посылаю тобі нашвидку зроблений план хати, поміркуй и роби, як сам добре знаєш; мені тільки треба, щоб робота була дубова, та круглий ганок скляний на Дніпро.

Спитай у Харити, що вона скаже? щоб я знав, що міні думать, и що робить! На се літо я не приїду до вас, роби як сам здоров знаєш, а я тобі скажу: спаси-бі.

Чи получив ти Кобзаря и письмо Трощинському? У Керилівскої був; вона нездужа' и я її не бачив, а Маню тричі поціловав за тебе и один фунт добрих кончет отдав.

Ще раз прошу тебе: спитай у Харити, що вона скаже, и напиши міні швиденько.

„Русская газета“ запершена. Послав я тобі „Современникъ“ и „Народное Чтеніе“, чи получив? Послав я тобі не надписаних пять книжок Кобзара. Може тобі ще треба буде, то напиши, бо ёго швидко й не стане. Пани дуже кривлятця на слішого старця.

Ще раз благодаю тебе: напиши, що скаже Харита? Оставайся здоров. Цілую тричі твою жінку и твого Йосипка, Ганулю, Присю, Андрийка, Каленника и тебе, мій щирый брате и друже!

Ти б добре зробив, як би міні прислав ковбао, а то я захляв без сего добра.

Х.

23. марта.

Чого се ти замовк, мов тобі заціпило? чи не завадило тобі од казань, що ти для мене так мудро скомпонував. Спаси-бі тобі, мій брате рідний, мій друже єдиний! Брехня цёму, я тільки не идолопоклонник такий, як оті християне, сіпаки, брехуни. Собака погавка', а вітер рознесе.

В послідньому письмі просив я тебе, щоб ти міні швиденько (написао?) о Микиті, Йосипі и Ярині, и о їх дітях и грунтах. Робота моя о їх волі аж шкварчить, а ти ані телень! Чи ти вмер, чи тільки ще занедужав, чи може, крий Боже! запишався? Пиши ж міні все, та пиши гарненько, а надто о Хариті. Чи ти казав її о мені и що вона тобі сказала? Будь ласкав, поверни цім ділом на мою руку, а то не втерплю, одружуся з такою шерепою, що йі тобі сором буде.

Що ось що: як будуть питать брата Йосипа, на чім він грунті живе, то нехай скаже; на своїм. За грунті положена якась плата, то сестрі Катерині доведетця потім платить, а тепер Йосипові бесплатно отдадут, а тим часом не знаю ще, як воно зробітця. Чи зробив ти що з Понятовским, або з Трощинським? як що ні, то чи не зробиш чого з Заніевским. От би добре було! а дубового, кленового, липового и ясинового певне не придбав!

Що тобі Бог послав, чи дочку, чи сына? зови мене в куми. Чи получаєш ти книжки, що я посилаю? Як здоровья твоєї жінки, а моєї сестри? Чи приїдуть твої хлопці и дівчата на святках до дому? Для Присі єсть у мене гостинець; та нехай лучче прочитає добре Робинзон Крузе. Чи Вася вже вчитця письму? Бувай здоров з жінкою и з діточками! пиши до мене швидче; бо я трохи не одурів, ждучи твого письма о братах и о Хариті.

Одвези сам книжки в Городище и оддай своїми руками; в Керилувку перешли, а пять книжок роздай кому сам знаеш. Та ципи мияні, бо я вже аж утомився, ждучи твого листу.

Літературні злочинства.

Бичокъ, або бездітні люди. Стрикування (?). Прохора Данилевського. Тифліс, 1875 р.

Смійтесь, смійтесь! покиль не засміялися на кутні.
Народна поговорка.

З того часу, як Гоголь (батько) в своїм „Простак“-у, а Котляревський в своїм „Москалю-Чарівнику“ ввели українського „мужика“ на потіху панам, минуло пів віку; погляди на народ, на становище його серед громадян, в загалі, так перемилися, що між поглядами того и нашого часу не знайдемо нічого сенько похожего. Людям просвіченим, людям з моральним розвитком тепер вже и в гадку не прийде „глузувати“ з „мужика“, виставляти на посміховище всенародне — селянську темноту або убожество. В наш час ні один честний и правдиво освічений писатель не посміє вивести не тільки „Чупруна“, а навіть и такі обставини, як приміром у Гоголя сватане на ярмарку. Отже коли в Європі панують и в житті и в літературі погляди на народ як на велику силу, замучену, засліплену и придалену темнотою и убожеством, як на силу, котру интелігентні люди повинні спізнати з усіх боків и пильновати, щоб та сила піднялась в тій своїй величності, в якій вона повинна бути — яко чоловік, яко „образ божий“: так от в сей самий час у Тифлісі, десь на роздорожі між Азією и Європою, являється літературний Азіят, Прохір Данилевський, у котрого погляди на народ чисто такі, котрі панували на Україні за часу Котляревського, и котрі в наш час ледве чи панують де и в Персі!

Чи полудневе кавкаске сонце, чи який азіятський лукавий вкинули в душу Данилевського того червяка, котрий викликає бажанє слави. И от у Прохора Данилевського засвербіла рука и давай він „стрикувати“ писаня про „народне жите“. Не знаю, чи лукавий збив з пантелику Прохора Данилевського, чи може там и збивать нічого було: вірно тільки те, що Данилевський а великою відвагою випустив на літературне поле свого „Бичка“.

Лукавий так „пострикував“ Прохора Данилевського, що він, бажючи „настрикувати“ якесь літературне оповіданє з народнього жита, „настрикував“ літературне злочинство, за котре ми и повинні позвать Прохора Данилевського на суд.

Ось слухайте читателі, що „настрикував“ Прохор Данилевський, сидючи собі у Тифлісі під полудневим промінем сонця. Недалеко десь біля Києва жив собі чоловік Охрім Жижка. В Охрімѣ була своя оселя: двір, хата, комора, своє поле; хліба свого ставало Охрїмови на цілий

рік. Охрім часто їздив на базар у Київ (стор. 3). Додавши, що Охрім — в своїм стані — був чоловік не аби-який, не дурень, не безглуздий: вже одно те, що він їздив по дорогам, показує, що своїм розвоєм Охрім стояв вище маси своїх селян: „Ему, каже автор, усі вірили, він таки з соромом був, ніколи не шкодив;“ значить, скажу я, дай Боже, щоб и воі наші селяне стояли не нязше Жижки. Жінка Охримова Параска „була собі проста: що скаже Охрім, усе вона робила...“ Отсей то чоловік поїхав раз у Київ на базар и, йдучи біля лімназі, побачив „швейцара“, прийняв ёго за пана, став розпитувати ёго, „чи це у вас, добродію, не хамазей(?) який з крамом?“ Швайцар засміявся и розказав Охримови, що то лімназія, куди oddають дітей в науку. Охрім жалкує, що у нёго нема дітей, що, колиб у нёго був син, то він „пропіз би ёго в ученё, може великим чоловіком би він був.“ — Під впливом таких гадок Охрім просить швайцара, чи не можна б оддати ёму ового бичка в лімназію задля науки. Швайцар згоджується и бере Охримоного бичка в науку на три роки. Вертається Жижка до дому и радіє в Параскою, що „бичок іх письменним буде“; на радощах Жижка збудував для бичка нову хату и світлицю, щоб то було де жити бичку, як вийде з науки. Аж ось через який там час прийшла гутірка, що в те село, де жив Охрім, їде на слідство „сравникъ Бичковъ“ (ст. 31.) Охрім запевнився, що то справником той самий ёго, Охримв, бичок, котрим він їздив колись у Київ на торг и котрого віддав в науку (ibid.). От як приїхав Бичков, Жижка взяв „оінця“ и пішов до нёго. Бичков не признав себе Охримовим бичком, тогді Охрім накинув на справника малигач, повалив ёго, а Параска стала бити справника, та вже голова одборонив справника... От и все! автор завіряє, що він не знає, що далі оталося з Жижками. Та й на що б ёго знати! можна б гадати, що Жижку посаджено в больницу для душевно хорих; але така догадка розбивається тим, що й Прохору Данилевокому треба б посидіти в тій больниці, — але він сидить не в больниці, а в Телісі и „стрикує“ літературні злочинства.

Виставлять народ в таких образках — значить заподівати злочинство супротив народа; а за злочинство карають.

Література не має таких кар, які визначені законом карним за соціальні злочинства: у літератури єсть тільки одна кара — *зневага*. Так би й ми мусіли вчинити в Прохором Данилевским, одвернувши від ёго літературної праці в великою зневагою; але ж перш ніж осудити якого злочинця на кару — треба розсудити: чи можна, чи слід поставити ёму в вину ёго злочинство?

Злочинство не ставиться в вину злочинцеві, коли воно заподіяно не в добромумі; приміром коли злочинство заподіяно чоловіком дурним, безглуздим, божевільним, або в годину якого-будь душевного недугу, утрати розуму и т. д., одно слово: чоловіком не при своїм умі. Такі злочинці — не оуть злочинці, а люде душевно недужі и іх треба гоїти, а не карати.

Нам здається, що, примірівши отсю акцію до Прохора Данилевокого, не можна буде поставити ёму в вину ёго літературного злочинства; бо справді овічений чоловік, при своїм умі, не стане так глумитися з народа, коли він збачає які темні боки в народнім житті.

Писатель з честним серцем и здоровим мозком, хоч и впаде, якколи в гумор и покаже яку омшну сторону, але ж той сміх оддаватиме не таким глузованем, яке настрикував Прохор Данилевский, а з-під того сміху капати-муть гіркі слези.

Може у автора „Бичка“ и єсть розум, але в ту годипу, коли він писав свого „Бичка“, він був не при своїм умі и через те певно забув, що той, хто бажає списовати образки з народнього житя, повинен орудувати внутрішнім звязком з народом; а без такого звязку вийдуть не етнографічні образки, а злочинні карикатури...

Колиб п. Данилевский був при своїм умі тогді, як „стрикував“ „Бичка“, він би сам зрозумів, що такий ідіот, яким в кінці оповідама вийшов у него Охрім, не міг бути той самий Охрім, яким він списав єго з початку оповідама.

Розум Данилевского запаморочився до того, що він з Охримова бичка видоїв для себе ось яку мораль, котрою він и кінчає своє оповідаме:

„В бездітстві инші так живуть;
(Де діть худобу) — все гадають;
Найдуть бичка — єму дадуть
И самі чрез єго пропадають.

Таку мораль и такими віршами можна писати тільки тогді, як на розумного чоловіка нападе запаморочене розуму; або коли у чоловіка не свій розум, а бичачий и телячий. От через се ми, вважаючи Прохора Данилевского яко писателя з запамороченим розумом, не поставимо єму в вину єго літературного злочинства, а тільки скажемо про него, що він и сам не відає, що творить.

На хвості у „Бичка“, чи те цак — вибачте! — на хвості у книжці Прохор Данилевский „настрикував“ „співки“. Именно „настрикував“! бо навіть так отуманив єго кавказкий нечистий, що він не зрозумів, як треба написати „співки“ и написав раз „співки“ а в-друге „співки“. Отих співок усіх шість и містяться вони на двох сторінках; алеж „хоч трошки, та з напкою!“ Послухайте, як „співає“ „бичок“, чи то пак — Прохор Данилевский:

„Куповав я їй сережки
И красні черевки,
Тонки сорочки з мережками
Намисто три низки;
Да ще було, як приїздив
До нас у мясяниці
Пан, котрому колясь продав
Я вовок ішениці,

Тей пан личман на ланцювці (?)
Таки прохороший
Подаровав мойй жінці
И дав цілкові гроши.
Эге, эге, мій голубе,
Та й що ж тут казати...
Бо про жінку тобі лучче
У пана спитати...“

Конечно — даремно в сих „стрикуваних“ шукати поезії, вже й то б було гаразд, колиб можна було знайти хоч здоровий змісл, а те й того нема.

Від щирого серця радимо Прохорови Данилевскому більш не „стрикувати“, а те, що „настрикував“ вже, однести на горище мишам на сніданє або кинути в піч, тай попід закепати у землю, щоб вітер не роввіяв по тому краю, де

„За горами гори хмарами повті,
Засіяні горем, кровію полаті.“

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійсько-угорської монархії.

Одвіт міністра торгівлі в комнаті послів *Ради державної* був звернений головню до вірноконституційних інтерпелянтів, и ледве в кінци шмоходом торкнув о інтерпеляцію правиці; одвіт сей відослано до комісії економічної. Між тим деякі товариства реміоничі и промислові з Лінц, Штайер, Штайнбах и и. централістичних сторін надіслали адреси з подякою послам правиці за оборону дрібного промислу, ремесла и рільництва. Відтак займала ся комната послів на кількох засіданях предложеном ряду в справі зміни декотрих постанов закона о штемплях и належитостях правних; проект принято 3. Грудня в третім читаню; ряд оподіває ся на будущий рік о 4 міліони більше доходу в підвишеня штемплів и належитостей на підставі того закона.— На жадане суду окружного в Цель призволила комната послів на вичочене слідства против (централістичному) пословн Брандштеттерови з причини обманства и фалшованя векслів.

Дня 3. и 4. Грудня вела ся в комнаті послів *розправа о лихві*, викликана внеском п. Ридзовского и всіх инших польских и руских послів з Галичини, поставленим ще перед роком. Справоздане комісії годить оя з п. Ридзовским в тім, що надзвичайне задовжене менших посідателів землі походить найбільше від лихви и що треба конче підняти міри не допускаючі загального убожества селян; однак воно не годить ся з тим, що головним поводом взможена лихви є знесене закона против неї, але видить той головний повід в темноті, лінивстві, пиянстві и т. и. Комісія гадає отже, що найкорше можна б опиняти розширене лихви доброю процедурою, гіпотечними книгами, заложеном краввих гіпотечних закладів для менших посідателів и т. и. — и кінчить ове справоздане резолюцією звиваючою ряд до вислідженя, „о скілько лихим економічним відносинам, які появилсь особливо в Галичині надзвичайним задовженем малих посілостей, можна б запобігти через переміну цивільного законодавства“. Промовляло 9 бесідників, по найбільшій часті против свободи лихви; за тою свободою промовляли тільки жидівські послы з Галичини Гені/сман (сей указував на „порці“, що и шляхта польска займає ся лихвою) та Ляндав и централіст Менгер; однак и оі признавали, що треба шоось зробити для охорони людю. Найзнаменитшою була бесіда п. Ридзовского. Він виказує противорічність в осуді комісії, котра з одної сторони приймає яко позитивний факт, що в Галичині затыгають оя позички на 100, 200, 500 а навіть до 1000 зр. від ста, а з другої сторони твердять, що поводом убожества не є закон зносячий патент против лихви. Що до пропонованих комісією гіпотечних книжок и т. и., замічає, що в Галичині таких книг для менших посілостей нема и роботи над ними лиш що зачато

и ледве за десятки літ скінчать оя; до того ж часу ціла сільська людність буде позбавлена своїх ґрунтів а ґрунтові книги принесуть пожиток лише тим, котрі селяську людність чорними своїми руками найнеправішим але зовсім лєгалним способом лишили власности. Дальше виказує бесідник статистичними даними, що в Галичині — на 800.000 малих посідастей в 6371 місцевостях — в 1867 р. розписано в 130 місцевостях 164 ліцитацій, в 1868 р. в 187 місцевостях 271 ліцитацій и т. д., а в 1873 р. в 409 місцевостях 640 ліцитацій, в 1874 р. в 633 місц. 1026 ліцитацій! Отже число публичних ліцитацій побільшає ся що-року о $1\frac{1}{2}$, а колиб ті обставини трівали и дальше, то в 13 літ всі малі посідасти були б заліцитовані!! Коли розважимо, що довжник продовжене термину всіми можливими опособами вже наперед окупив, що галицький селянин віддасть всі свої ґрунти, щоб тільки лишити оя під батьківскою стріхою: то можемо з того пізнати, як пагубною є лихва в Галичині. Відтак пропонує бесідник виповнити декотрі недостатки цивільних законів, щоб именно суды прислугувало право надто великі відсотки ограничати, тяжкі и в блуд вводячі услови вважати примусом або помилкою, а довжника засудити лиш на відданє того що дійсно позичив; особливо ж вносить, щоби в резолюцію коміссії вставити слова „а в кождім разі и в дорозі карного законодавства“. Потім напротив оправоздана коміссії, котре поводом руїни вважає тую оботавину, що в Франції промисловці можуть завсідги дістати достаточні капітали по 3—4 від ста, а в Австрії не инакше як що найменше по 8 від ста, висказує своє пересвідченє, що, як буде знесена вільність лихви, капітали більше будуть уживані для промислу. Насупротив можливого закиду, що боронить річ давно вже засуджену теорією, відповідає словами: *Historia est omnium rerum magistra*, а лоліка фактів, бодай в Австрії, давно вже засудила тую теорію. — П. Ковальюкий указує, що торговля, промисл и ремєсло в Галичині від 1868 р. не тільки не поступили наперед, але пішли в зад. Коли міністерство зачитало висший суд у Львові о наслідках знесеня патенту о лихві, суд виоший відніс оя до повітових судів, а з тих 112 (на 119) жадають окремішних репоряджінь для Галичини. Бесідник виває, щоб раз вже що зроблено в тій справі и кінчить словами: *Vienna delibante Galicia perit*. — Инші бесідники (з оппозиції) виступали против цілої системи рядової, против малої лотєри и т. и. Наконєць принято резолюцію коміссії з додатком п. Ридзовского. З міністрів ніхто не забрав гоюса, а те віще недобре оїй справі.

Дня 6. с. м. зачали ся *розправи бюджетові*. Виділ бюджетовий представив видатки на р. 1876 в загальній суммі 403,400.000 зр., а приходи в суммі 372,700.000 зр. (ряд обчислив приходи на 378,942.000 зр.), отже недобір має виносити 30,700.000 зр. Дебати бюджетові мають тую властивість, що до них можна все приладити, що коли-инде не дасть ся виявити, бо бюджет обіймає волякі потреби. Кождий бесідник отже старає ся тут виговорити, що цілий рік має на серцю: з тої причини ті розправи и важні и цікаві. До гоюсу (в генеральній дебаті) записало ся 23 бесідників, між тими 14 против бюджету. Однако и централісти не дуже щадили ряд, противно деякі з них, як Гайрїх (в диюкуссї спеціальній) и Пленер, найбільше досолили міністерству, а послідний

острим своїм виступенням против міністра фінансів викликав навіть скандал. В загалі централісти домагають ся ощадности в видатках на війско; бесідники з сторонництва права воляк хибя и всяку нужду виводять з пануючої системи централістичної. Перший бесідник Кленш, хотя централіст, видить причину злого в дуалізмі: він волів би вже унію персональну; виступає против підвищення податків, если не буде рівночасно переведена ціла реформа податкової системи враз з постійними средствами піднесеня народного добробиту. Пленер говорить за введенням загального податку особо-доходowego и радить лучше підвишити податки ніж накопяти довги на довги; дефіцит обраховує не на 30 а на 48½ мільйона, а з додатком 11 мільйонів на будову рядових залізниць в округлій суммі на 60 мільйонів. Герман доводить що рівність обивательска є тільки на папері, автономія мертва, а централізм жерелом непорозумінь, ратунок тільки в децентралізації. Гайльсберг и Штайдель промовляють за редукцією війска, а Штайдель жадає ще забраня майна жертвої руки, се-б то маєтку церковного, на поратоване держави. Пражак витикає наслідки дуалізму и хибне господарство централістичне. Дунавський представляє ціле положене економічне, промовляє за реформою податків, освідчає ся против забору майна жертвої руки, а що до розбросня Австрії каже, щоб держави офензивні перший крок зробили. Дня 7-ого с. м. говорить князь Чарториский: рад не вдоволяє ані консерватистів ані лібералів ані не заспокоює жаданя Галичини, він плекає тільки бюрократію шкодливу для народів; замість редукції армії жадає бесідник розширення автономії, а тим самим и редукції урядників. Возняк жалує ся на ряд, що не дбає про Словенців. Менґер старає ся ослабити закони правди, виступає против Поляків и федералістів и твердить насупротив ки. Чарториского, що бюрократія конечно потрібна в розвою державнім. Ценциала не годить ся з міністерством проовіти, бо германізує через школи, з мін. торгівлі, бо сотворило хору индустрію, котра потребує ціла охоронного, а о міністерстві рільництва каже, що воно не свідоме своєї задачі. Наумович каже, що сельска людність в Галичині стоїть над берегом пронасти: жерелом сего зла вважає розстрій соціальних відносин, розділ інтелігентних сил краю, недостаток патріотизму и игру в високу політику; нарікає на галицький сойм, що не сповняє своїх обовязків, що н. пр. внесок п. Павликова о заложеню позачкових кас и шпихлірів громадских опочиває ще в актах сойму. Дальшу причину економічної нужди Галичини видить в несправедливім поступованю при розршеню сервітутів, в надзвичайнім обтяженю народа податками и додатками, в деморалізації его через горівку и лихву; визнає ряд, щоби ухвалений в Галицькім соймі закон против піянства предложив до санкції цісареві, а закон о процінації ні; в кінци звертає увагу на лихі жнива сего року и жадає, щоби ряд при стяганю податків мав взгляд на те. По бесідах ще кількох послів міністер Депретіс відповідав в довгій бесіді на ріжкі закиди, а особливо на бесіди Пленера и Дунавського; насупротив песимістичного погляду майже всіх бесідників, міністер, хотя теперішнє положене признає трудним, однак старає ся виказати, що воно ще не є критичним для держави. На тім закінчалась генеральна дискусія.

НОВИНКИ.

— **Справозданє виділу товариства „Січ“ у Відні за рік 1874/5.** Осередком сѣгорічного житя и руху тозариства „Січ“ стала ся читальня, заложена у жовтню минушого року, и коли товариство поступило в сѣму році в чім небудь наперед, то головно читальня має се завдячати. Тому ж виділ звернув найбільше на неї свою увагу, и старав ся упорядкувати її по можности в такий спосіб, щоби члени, оказавші в тім згляді надзвичайну оцірливість, мали из неї фактичну користь. Задля того заходи виділу звернули ся на придбанє що найліпших газет и журналів, а результат сих заходів був ось який :

У читальни лежали: 1. Правда, 2. Вѣстникъ Европы, 3. Отечественныя Записки, 4. Знаніє, 5. Дѣло, 6. Deutsche Rundschau, 7. Archiv für Anthropologie, 8. Ausland, 9. Jenaer Literaturzeitung, 10. Literatur, 11. Wt. medizinische Wochenschrift, 12. Zeitschrift für das öffentliche und Privat-Recht, 13. Oest. landwirthschaftliches Wochenblatt, 14. Gartenlaube, 15. Кіевскій Телеграфъ, 16. С. Петербургскія Вѣдомости, 17. Недѣля, 18. Впередъ, 19. Neue freie Presse, 20. Die Presse, 21. (Augburger) Allgemeine Zeitung, 22. Tagblatt, 23. Politik, 24. Osten, 25. Gazeta Narodowa, 26. Fliegende Blätter, 27. Humoristische Blätter, 28. Neue Fliegende, 29. Floh, 30. Bombe, 31. Kaktus.

Як двох послѣдних літ, відбували ся и сѣго року у Січи відчити. Читали вменшо слѣдуючі иш.: *Ив. Горбачевскій*: 1) „Про нерви и мозок“, 2) „Рослина и звѣря“; *Б. Бабій*: 3) „О задоволеню природних потреб чоловіка“; *Щ. Сельскій*: 4) „Про віддыханє“; *Теофіл Гарасимович*: 5) „Дещо з хеміи рілнничої“; 6) Фрагменти з агрономіи; *Ост. Терлицкій*: 7) „Шевченко и Некрасов“, 8) „Початки великорускої народности“; *Мирон Зарицкій*: 9) „Чого домагається соціалізм від товариства людского?“; *Ил. Гарасимович*: 10) „Спенсера наука о вихованю и Ляскера розправа *Uiber Anlagen und Erziehung*“; *М. Зарицкій* працю *Подолянина* (псевд. члена Січи): 11) „Чому ми бідні?“. Крім сих відчитів обговорювано питанє: „Яких книжок нам потреба для простого народу?“

Виділ не забув и про забавну часть, и урядив в минушім році шість забавних вечериць, три проїздки в околиці Відня, и одну проїздку до Семерин-Мірцушляг (в Стырії).

Товариство обходило и сѣго року роковини смерти Тараса Шевченка вечерницями, на котрі виділ запросив и инші славянські товариства. Виділ вислав своїх делегатів на славянський комерс уряджений хорватским академ. товар. „Velebit“ в память 10-літнєго истнованя сѣго товариства, на котрім делегат и. Горбачевскій вигодосив именем „Січи“ відповідну бесѣду. Виділ вислав своїх делегатів на святочні вечерниці уряджені чеським академ. товар. „Akademicky Spolek“ в честь 25-літнєї діяльности при тутешнім університеті проф. чеської літератури п. Шембери, на котрих вечерницях делегат п. Теофіл Гарасимович пожелав юбілтовя именем „Січи“. — Виділ ухвалив брати участь в пращальних вечерницях студентів-Славян, уряджених, за иніціативною чеськ. академ. товар. „Akademicky Spolek“, воими славянскими товари-

ствами, и постарав ся, що хор нашого товариства відспівав на згадам їх вечерницях дві рускі пісні.

Дуже значно побільшила ся у минушому році бібліотека нашого товариства. Набути російські журнали и книжки поміг нам багато бувший професор ківського університета п. М. П. Драгоманов, за що йому виділ именем цілого товариства сердечну подяку складає. Подякувати мусить виділ також и нашому членови п. Остапови Терлецькому за ви-позичене своєї приватної бібліотеки для ужитку товариства. Бібліотека Січова містить тепер у собі 611 номерів у 924 томах.

Рух касовий оказує ся из слідууючої табелі:

Приходи:

Капітал переданий торічним виділом	234	зр.	39	кр.
Вкладки членів почесних и звичайних	352	"	45	"
За віднаймене кабінету	65	"	—	"
Проценти	13	"	24	"
З розпродажи „Исторії..“ виданої товариством	12	"	30	"
Всячина: дарунки, з сиродаж газет, паперу и т.и.	58	"	89	"
		разом	736	зр. 27 кр.

Розходи:

Чинш за хату товариства	225	зр.	—	кр.
Газети	88	"	37	"
Друк „Исторії Маркевича“	106	"	—	"
Бібліотека	55	"	18	"
Опал и світло у хаті тов.	35	"	7	"
Канцелярія тов.	28	"	80	"
Вкладка до „товар. им. Шевченка“	10	"	—	"
Всячина: инвентар, услуга и т. и.	18	"	7	"
		разом	566	зр. 59 кр.

Порівнявши приходи з розходами, остає ся в касі товариства 169 зр. 68 кр.

Годі було не закримітити, що наше товариство заявило у. манув-шім році досить значне умовненне жите и що границі товариського житя, означені нашими статутами, стали для нас тісні и недостаточні: товариство чисто забавне не могло відповісти усім духовим потребам своїх членів. Тому ж задумав виділ — на жадане многих членів — пере-мінити товариство з чисто забавного у забавно-літературне, и предложив надзвичайному загальному зборови дня 6-го мая 1875 р. відповідні зміни в статутах, котрі тойже приняв. Однакож намістництво не подтвердило сих змін. З тої причини скликав виділ другий надзвич. загальний збір на день 5-го липця, и зміни починені на тім зборі зістали подтвержені намістництвом розпоряджінем з дня 25-го жовтня 1875 р. ч. 30938.

Зараз по затвердженю статутів видало товариство своїм накладом першу часть истории малоруского народу Ивана Маркевича в 1000 при-мірниках. Друга часть приготовлена вже до друку.

Переминою нашої Січи в товариство літературне кінчить ся, ду-маємо, формальна сторона того нового руху, котрий три роки тому на-зад розпочав ся в нашім товаристві. Єще 1873 року почались в Січи відчитти літературні, в котрих брала участь немала частина членів,

охочих до праці. Щоби тим відчитам и загалом усёму стремліню літературному надати більше внутрешній вартости и сили, треба було постарати ся о читальню и бібліотеку. Заведено її старанем товариства, и читальня и бібліотека отворені зістали 1-ого жовтня 1874 року.

И жите наше в Січї справді стало тепер поволи підноситись. Січ трагить тепер характер чисто забавного товариства, и стає товариством для поважного наукового житя.

Під формальним зглядом вона осягнула немалі результати. Члени товариства, котрі схотять посвятити ся праці науковій, будуть мати материял достаточний. И виділ уступаючий має надію, що й під зглядом літературним товариство наше зможе осягнути такі самі, коли не більші, результати, — и що наші гарні заміри не остануть ся пустою фразою.

Сегорічне жите наше громадске покаже нам, о скільки надії наші основані на правді, о скільки жива в нас любов для поважної праці, о скільки молодіж народня годна зрозуміти потреби народні и після них застосувати свої патріотичні стремління.

У Відни 1. грудня 1875.

Ил. Гарасимович, секретар.

Щасний Сельский, голова.

Теперішній виділ: Иван Горбачевский, голова; Щ. Сельский, заст. гол.; Денис Біліньский, бібліотекар; Мирон Зарицкий, касієр; Петро Огоновский, секретар; Мирон Яюс; Цеглинский.

— **Товариства руских академиків.** Ми подали у 21-ім н-рі справоздане товариства руских академиків у Львові „Дружний Лихвар“, а в сім н-рі подаємо справоздане такого-ж товариства у Відни „Січ“. Крім сих двох руских студентских товариств истнують ще у Львові „Академическій Кружок“, а в Відни „Русская Основа“ и „Буковина“. Подаємо и о них звістки, головно на підставі їх справоздань, оголошених в „Слові“.

„Академическій Кружок“ завязав ся в тім самім році, коли завязувавсь „Дружний Лихвар“. Властиве мали всі Русини-академики насупротив подібного товариства Поляків заложити одно товариство руске; но коли значна більшість ухвалила, щоб се товариство мало ціху малоруску, кільканайцять молодців из сфер „Слова“ и ст. Юра заложили під протекцією сих своїх покровителів товариство, „Академическій Кружок“, котре й вскорі дістало безплатне поміщене в Народнім Домі и всяку поміч від „Слова“ и звісної части руского духовенства; таким чином воно могло поступешю взростати, аж у минувшім році стало видавати свій орган „Друг“. Тенденції и гадки членів сего товариства дуже розличні: общерускі, рутенські а навіть и малорускі, як и розличні суть причини, удержуючі членів Акад. Кружка при сім товаристві..

Дня 7. Падолиста відбули ся загальні збори „Академ. Кружка“. З справоздання касієра показало ся, що каса товариства піднесла ся в минувшім році о 370 зр., так що в день зборів було в ній 1400 зр. Також бібліотека, до котрої дістає товариство багато російских часописей и книжок даром, побільшилась о 221 діл. Вибрано новий виділ з 11 членів, а крім того окремих хорально-музикальний з 5 членів и відчитовий з 7 членів. Також рішено по можности розширити

объем „Друга“. — Дня 19. ж. м. устроїв „Акад. Кружокъ“ музикально-декляматорский вечер в память Михаила Качковского, а 27. Падолиста член Акад. Кружка, п. Франко, читав лекцію „Книга Гова съ точки зрѣнія поэтической“ и свій власний риемований переклад книги Гова на малоруский язык. Для докладнійшої характеристики „Акад. Кружка“ поміщаємо понизше деякі звістки и поступоване на сегорічних загальних зборах его.

Русская Основа у Відни истнуе вже 9-ий рік. Дня 14. Падолиста відбули ся загальні збори, на котрих вибрано новий виділ, на завізане нового председателя 7 членів приступило до товариства ім. Качковского, а потім забавлявано ся співами, деклямаціями и т. п. Справоздане за минувший рік згадує, що в комнатах товариства що тижня в суботу відбували ся сходини членів и гостей, в котрих бували відчити, виклади русского (великорусского) языка и літератури и наука співу. Читали А. О. Любарскій (з Россиі) „Объ исторія Руси и руской літературы“, О. Л. Дрималик „О горячихъ напиткахъ и ихъ вліянїи на здоровый и больный человеческій организмъ“ и П. Алексевич „Объ исторїи культуры и геологїи“. Крім того А. О. Любарскій учив (велико)русского языка. Особлившу увагу звертало товариство на устроєне співацкого кружка. В бібліотеці товариства находить ся 387 (особливо російських) діл в 995 томах. В читальни крім 4 Віденських німецьких газет и галицко- та угорско-русских находились „Голосъ“, „С. Петербургскія Вѣдомости“, „Русскій Міръ“, „Новое Время“, „Вѣстникъ Европы“, „Гражданинъ“ и „Одесскій Вѣстникъ“. При читальни истнував також т. з. „чайный клубъ“, котрого заданем було уможливити бідним членам товариства дешево вечеряти в товаристві. Наконєць уряджували члени Русской Основы кілька забавних вечерів. Піддержували се товариство послы шш. Наумович, Геровский и Заклинский, и „русскій помѣщикъ“ Ник. П. Фурманъ.

Як видко з сѣго, члени „Русской Основы“ мабуть вважають своєю міссїєю або ити для несеня культури в Россию або культуру російську нести до Галичини. Культуру російську однако розуміють вони мабуть дуже односторонно, в дусі Славянского благотворительного комитета. Такої культури, розуміє ся, Галичина не потребує и культуртреґери „Русской Основы“ будутъ чужими людьми серед свого народа...

Менше проносований характер общерусскости и більше звязи з своїм народом має товариство „Буковина“ у Відни. Товариство се завязало ся перед двома роками головню членами Русской Основы, котра тогді здавалась що упаде. Членами „Буковини“ суть буковинскі академики-Русини, котрих мабуть більша часть належить враз и до Р. Основы. Товариство „Буковина“ уряджувало також забавні сходини, на котрих з послів до Ради державної являли ся шш. Наумович, Заклинский, Озаркевич, Геровский и Томащук. На сходинах були також відчити: п. Ор. Авдиковский читав свій шкіц „Продана“, а п. Г. Кунчанко свою повість „Два золотыя кресты“ и комедию „Недѣля въ селѣ“. Крім того члени Буковини учили ся співу и устроїли оден музикальний вечер, на котрім явило ся 300 гостей, між ними проф. харківського університета Алексѣенко и п. 27-і роковини знесеня панщини в Австрїі святкувало товариство окремиим празником, а відтак за помощью деяких

осіб з по-за товариства видало популярну брошурку для буковинського народа.

Сего року завязало ся еще в *Чернівцях* товариство руских академиків п. н. „Сюзь“, котре 2. Студня відбуло свої перші загальні збори, на котрих вибрано виділ товариства.

Навертаючись до товариства Львівського „Дружний Лихвар“, констатуємо дуже радо, що товариство се, котре в попередучих літах мало цілею тільки материяльну заемогу своїх членів, тепер прибрало враз ще й характер товариства літературного. У сім місяци відбули ся вже два відчити в Дружнім Лихварі: 5 с. м. п. Леон. Закляньський читав „о результатах з порівнятельного досліджуваня язиків“, а 12. с. м. п. Ом. Вінтоняк читав „о початках козацтва, его резвою и идеях, якими воно руководило ся“.

— Як поступає „Академічний Кружок“ насупротив Русинів академиків, нехай пояснять слідуючі факти: В р. 1874 прислав виділ „Акад. Кружка“ до виділу „Дружнёго Лихваря“ письмо, завзиваюче до згоди и єдности. Виділ „Др. Лихваря“ прийняв се письмо з радостею, думаючи, що противники вже раз опам'ятали ся та сполучать ся разом до спільного діла, и так повернуть згода и єдність межі академикамп-Русинами. Однак показало ся, що „Акад. Кружок“ хотів лише запанувати над Лихварем; але коли побачив свої недостаточні сили, завернув ся назад и ані гадав про згоду. Сего року показав „Акад. Кружок“ найлучше, до чого він спосібний. Декотрі з товаришів Друж. Лихваря хотіли ся в члени Акад. Кружка виписати, — але їх не прийнято. Принято лише п. В., котрого спосібности були Акад. Кружкови дуже пожадані; но коли той, яко член, на однім зборі в коминах Ак. Кружка другому членови сказав, щоб він уживав язика народного и не російського, котрого й дуже мало знає, не досить що ему віднято голос, але навіть карту делігимаційну підступом відобрано, подерто и его перед всіми зганьблено.

Дня 7. Падолиста с. р. відбував Акад. Кружок загальні збори на університеті. А позаяк університет, яко місце науки и сходин академиків, все для них отворений, зібрало ся кількох товаришів Др. Лихваря, щоби ся тому загальному зборови придивити. Єще добре не посідали в лави — аж нараз приходить товариш Акад. Кружка и гонить їх з салі, мовячи, що місця для гостей нема. — Знаючи, що при всіх публичних зборах и ві всіх порядних товариствах „галерія“ для слухачів є вільна (NB. Акад. Кружок не оголосив, що вступу нечленам нема), питає оден з членів Др. Лихваря голови збору: для чого нас женете? „А, бо тепер прийдуть під обради такі питання, над котрими будуть ся сварити, а о тім ніхто не може знати, лишень члени товариства.“

Отже нововибраний голова знав вже паперед о сварнях и вважав тні дебати компромітуючими для товариства?... Розуміє ся, що по такім завзиваню ми чим скорше вишшли з салі, и „Акад. Кружок“ міг відбути свої збори цілком безпечно и межі самими своїми.

У Львові, дня 8. Падолиста 1875.

Вигнанці з загального збору „Акад. Кружка“.

— Новий намістник Галичини, Гр. Альфред Потоцкий, зачав своє урядованє 1. Грудня и приймав представленя репрезентантів урядів,

корпорацій и товариств. Між иншими представляли ся ему и репрезентанти Просвіти, Рускої Бесіди и товариства им. Шевченка. На промову в рускім язичі совітника о. Ильницького довідував ся намістник докладно о справах сих товариств и запевнив о своїй прихильности для них.

— **Катедра руского язика и літератури в університеті Черновецім.** Недавно дістали-смо надруковану „вступну річ“ д-ра Клям. Ганкевича, суплента руского язика и літератури в університеті Черновецім. З неї видає ся, що п. Ганкевич зрозумів свою місію и обіцює виповняти її совістно. „Я не приходжу“, каже він, „аби розпростроняти чужу культуру, але аби нашу власну, пптому, роднпну підкріпляти, аби посвідчити стару, ясну—хоть від многих збывану правду, що Русини живють, ділали и ділати будуть и т. д.“ Розводжучясь далій над обовязками молодежи академічної, взиває її, щоби горнулась до науки, того жерела води живущої, покликуює її, щоби образовала розум и загрівала до всего що красне свої серця и порозуміла, що без сего молоді люди стали б відлюдками, карієровичами, трусливими, а ніколи дозрілими мужами з сильними характерами.

З тим и ми згоджуємо ся. Мило нам почути такий голос нашого земляка-профессора, згортаючого около себе розстрілену молодіж и накликаючого до сумлінної праці, котра до обективної правди допровадить. Ми думаємо, що він охоронить наших академиків від повіву того духа студеного, всяке народне почуття забиваючого и космополітизм ширячого, який віє там з катедр *der deutschen Kultur und Wissenschaft*. При тім надіємось, що п. Ганкевич, розбираючи естетично класичні наші твори почавши від Котляревського, покаже нашим академікам не лиш тое, що є загально красним и образуючим елементом, але піднесе и тое, що пригадує нам нашого пптогого генія народного и нашу вдачу. Від часу до часу будемо ся о тім, як там наука язика нашого поступати-ме, довідувати...

При тій нагоді запевняємо тих академиків, котрі сю вступну річ переписавши до друкарні подали, що її (отже вже першого відчиту!) не зрозуміли, бо той, що ся встїдає свого а бажає якогось (общє)русского, не стане такої *русским*, але борше похожим буде на урлєнника нашого, що чужими макаронізмами ломить собі язик, а красну нашу бесіду огидить. Деякі тверді не наші слова „в ступній річі“ приписуємо також тим, що ся видрукованем тої річі займали. Новий довід, що обовязки п. Ганкевича тяжкі...

— **Професор М. Драгоманов.** Ще у 19. н-рі донесли ми, що професорови в Київскім університеті Мххайлу Петровичу Драгоманову віднято катедру „безь обьясненія причинь“. Віденська газета *Die Presse* так пише о сій справі:

„Ще в маю с. р., коли кінчив ся літній семестр, зроблено Драгоманову в имени міністерства просвіти пропозицію, щоб сам зрезигнував з своєї катедрі; за те давано ему до пізнанія, що тогді одержить одвітне місце в однім з північних університетів. Драгоманов не згодивсь на те а жадав, щоб его ставлено перед суд, сли ряд гадає, що він в чім провинив. Міністер просвіти постановив отже сам усунути его з університета, и в тій ціли, представивши его перед царем яко

небезпечного українського алітатора, узяв імператорське рішення, замикаюче перед Драгомановим університети в Києві, Харкові і Одесі. О сьм рішеню знали в Києві ще в Серпни, але держано его в тайні аж до виїзду царя з того міста. Коли виїхав, знов запропоновано Драгоманову, щоб опустив Київський університет. Твердий характером Українець відказав рішущо. Тоді дано ему офіційальну димісію „безъ объясненія причинъ“, що рівнає ся цілковитому усуненю з-служби державної.

Причини усуненя Драгоманова були і засадничі і чисто особисті. Що до перших оскаржувано его о українські сепаратистичні діявання, котрі буцим-то заявляв в часописьмах російських і заграничних. Драгоманов дійсно в многих своїх письмах торкав руско-українське питанє; особливо заслугоють на згадку статі друковані в Вѣстнику Европы, а именно „Восточная политика Германіи и обрусѣніе“ (гл. аналізу сєі статі в Правді 1872, стор. 123 и д.), „Русскіе въ Галиціи“ (Правда 1874, ст. 36 и д.), „Литературное движеніе въ Галиціи“ (Пр. 1874, ст. 30), „Народныя нарѣчія и мѣстный элементъ въ обученіи“ (Пр. 1874, ст. 805), „Еврей и Поляки на Руси“. Крім того появили ся его статі в Правді (1873 и 1874): „Литература російська, великоруска, українська и галицька“ и в Rivista Europea: „Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia“ (Пр. 1873, ст. 257 и д.). Враз з проф. Антоновичем видав ще два томи „Историческихъ пѣсней малорусскаго народа“.

„Ві всіх своїх письмах він виступав вправді против українському державному сепаратизмови, боронив навіть в певних границях літературної і культурної спільности Малоруссів з Великоруссами; але враз и підноси в високо значіне демократично-людової літератури Малоруссів зі взглядів педагогічних и також зі взгляду на рішенє питаня польського. Був також горячим боронителем умственої и суспільної самоуправи провінцій; в тім дусі написав студию в Вѣстнику Европы в Вересню с. р.: „Новокельское и провансальское движеніе во Франціи.“ Галицько-польська журналістика засудила сї статі яко панславистичні и москалѣфільські (хотя Драгоманов перший в російських письмах по повстаню з 1863 р. підняв голос в обороні народних прав Поляків в їх етнографічних границях); а російські часописи (Русскій Вѣстникъ, Голось) оголосили їх українськими и сепаратистичними, а навіть прихильними Полякам.

„Крім згаданих засадничих причин побільшили неприхильність рядових фігур к Драгоманову ще й особисті. В одній з перших статей Драгоманова, дотичащих малорусского питаня, поміщеній в С. Петербурскихъ Вѣдомостяхъ, була враз и критика читанки введеної до шкіл народних Київского учебного округа кн. Ширжинским-Шихматовим, тогдішним директором того округа, теперішним підсекретарем в міністерстві просвіти. Тая критика вдіяла, що Драгоманов довгі літа оставав доцентом в університеті, не одержуючи помінації на порядочного профессора. В кінці 1873 р. сам міністер Толстой почув себе ураженим через Драгоманова. Гр. Толстой звіджував тогді київський округ. Почитателі его дали ему обід в Києві, а славний денунціант Юзефович виступив з похвальною бесідою в честь заслуг міністра.

Бесіда тая була надрукована в Київляннї, видаванім проф. Шульгином, з помпятичною передмовою самої редакції. Небавком потім появився в Вїстнику Европы кореспонденція з Києва, описуюча подрїбно уложену з гори а незручно виконану овацію для міністра просвіти, причім кореспондент привів частину з бесіди Юзефовича з р. 1861, котра звучала на цілком иншу путу. Загально приписувано тую кореспонденцію Драгоманову. Гнів міністра, Шульгина, Юзефовича et comp. був не до описаня. Молодого професора напастовано по часописях, шикановано урядово. Ёго представлювано безъустанно яко Українця-сепаратиста, в кінци яко соціяліста, котрий познекавши прихильність молодежи шкодливо на неї впливає.“

Деякі подрїбности в справі проф. Драгоманова подає також соціялістична часопись Впередъ в 22-ім н-рі. „Цар, приймаючи попечителя в Києві, пише Впередъ, висказав єму своє незадоволенє за „безпорядки“ в університеті. — „Какіе? Ваше Величество?“ — А Драгоманов... — „Это отдѣльное и исключительное явление.“ — По відъїзді царя Драгоманову предложено подати о диміссію... Головні доносчики були: помічник попечителя, доносчик на Костомарова, Юзефович, 6 раз висміяний Драгомановим печатно по своїм заслугам, и профессор Гогоцькій. Наконець Лев Донатинский, родом з Галичини, учитель в Київській гімназії, поспішив, вернувшись з вакаційної проїздки, допести в Києві, буцім-то Драгоманов на мітингу в Галичи промовляв против Росні. Такої бесіди зовсім не було; не було и Донатинского в Галичи, до Драгоманов цілком не говорив, тому що говорили и не допускали нікого говорити „пошы-болтуны“... На тім мітингу крім „ужасной болтовни“ и лести рядовому комиссареви не було нічого особливого.“

— Для нещасних славянських родин з Герцоговини зложили дальше в редакції „Правди“ : вл. Иван Кич надіслав від о. Грушкевича з Мокрян 5 зр., п. Кастан Білінський 1 зр., разом 6 зр. — з виказаними в (21-ім и) 22-ім н-рі „Правди“ 37 зр. 60 кр. всего разом 43 зр. 60 кр. ав.

— **Похибки друкарскі.** В статі „Руска Исторія“ в 22-ім н-рі на стор. 878, стр. 7 з дол., зам. *Динстер* м. б. *Дистер*; на стор. 880, стр. 7 з гори, зам. *прислав* м. б. *прислав.* — В Новниках в н-рі 22-ім на стор. 904 в стат. „Спростованє“, стр. 6 з гори, зам. *и в жесткій семінарі* м. б. *и в мужескій семінарі.*

З 24-им н-ром скінчить ся IV. квартал VIII-ого роцника „Правди.“ Просимо наших передплатитів як найскорше прислати передплату, а всіх наших прихильників як численнїйше передплатувати и розмитрати наше часописьмо, а тим способом взырати намаганя редакції підносити що-раз бїльше сей єдиний орган малоруский в цїлій Руси.

Цїна передплати: на чверть року 1 р. 50 кр., на пів року 3 зр. Адресувати в Адміністрацію „Правди“ на ул. Оссолинских н. 12.

~~Тих~~ вл. наших передплатників, котрі доси осталось нам винні за минувші квартали, просимо, щоби свої залежности як найскорше понадсилали. Точне видаване якого небудь часописьма є можливе тільки при точнім передплатуваню.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

3 Друкарні Товариства Івана Шевченка. — Під загляд Фр. Сергїядого.

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
3. (15.) и 18. (30.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссольвських.

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНЕ.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Оден нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошеня (инсерати) платять ся
після тарифи.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ДВІ ДОНЬКИ СЛАВИ.

„Куди ж то, ворони? куди, лиховістні,
Стадами, хмарами як тучі йдетé?
Хиба ж и вам хочесь у рай благовістний
За божою птицев? куди женетé?“

— „Не треба раю нам, нам рай ваш навісний;
Нас ниша пригода, потреба жене.
Се Турки нас просят, піти попоісти
Славянского мяса, нім ще не мине.

Там в Герцеловині убогій и голій
И в Боснії пир нам веселий готов;
Вздовж грані Дальматів, по чистому полі
Ми чуємо трупи, ми чуємо кров.

Он-там летимо ми, там буде до волі
Нам страви, напою з-під зморщених бров
Очей безталанних, убігших з неволі —
Там куна на куні вже трупа, там кров.“

„Гей! стійте, верніте! даремна утіха:
Нема там ні пиру ні жиру для вас;
Наш цар благородний замовив всі лиха,
Минув ся час горя, минувсь лютий час.

З весною, зловістні, туди полетіте!
З весною цар білий туди наджене

На Турка, щоб Сербів всіх освободити —
Тоді то вам празник веселий будé.“

— „Не годен замовить ваш цар милосерний
Голодної смерти и гора и слёз;
И доля з весною туди не поверне:
Всё знищить меч Турка и лютий мороз.

Бо зависть не дасть там добра учинити;
Лиш свого питають у Відни й Москві;
А поки що — Турки, Азийці несаті
Всё виріжуть тамки и вижуть в огні.“

Летять — полетіли. — А там на границі
Дальмацькій и Босна й сестра сі мре.
Ім синії рани січе сніговиця
И голод ім душу из грудниці пре.

И в ожеледь тіло жезіний*) дощ криє
И серце у сестер вже мерзне, не бе —
Над ними по горах сніжний вітер вие,
А біля них син їх, повстанець, иде.

„Ой сину наш, сину! ти ж мовив, юначе,
Що братя Славяне и сестри усі
Над нашою долею сердечно заплачуть
И поміч дадуть нам в пригоді тяжкій.“

„— Цить, мамо голубко! терпи, поки можеш,
И сніг, иней білий до ран приложи;
Я соколом піду по всіх людях божих —
Славяне допоможуть, Славяне без лжи.“

„Ой, сину! згадаеш: наш бій, наші муки
Игровищем тільки для ока Славян;
Вони — приплеснуть нам! но теплі руки
Вони не приложать до сих наших ран.“

Одні приплеснуть нам, а инші може
— Так як вже й бувало — на поміч підуть,
Хоть и християне, ворожим Османам,
А поміч немногі и бідні дадуть.

*) Жезіним дощем називають гірняки наші Бойки ненасте, що землю ожеле-
дью вкриває.

Даремна надія — бери нам ту яму!
 Нехай непорочні за волю умрем.
 Подиєм до Бога и там християнів,
 Славян там на суд ми оватий запізем.“

— „Цить, майко! я піду до руского стрія,
 Він нас не забуде, він нас помяне,
 Він ворогів наших шанками закрие,
 Копитами коней своїх рознесе!“

И підняв ся сокіл смілий,
 И мов лискавиця
 Полетів по всіх-всіх землях
 Слави-удовиці.
 З ясним оком, з чистим серцем
 — Хоть увесь кривавий —
 Бе поклони перед братами,
 Просить в поміч Славу.
 Просить люд стоміліонний
 И царів ззиває —
 Люд зігха', а государі
 Бог вість що гадають.
 Може того бісурмана,
 Що окрав іх люди,
 Запівзуть раз перед себе
 И судити будуть?
 Може жаль ім царя-брата —
 Підуть помагати
 Босну и Герцеловину
 Знову заковати?...

Ми не знаєм — в наших землях
 Музики и танці,
 А по Динарійских горах
 Ріжуть люд поганці.
 По Славянщині широкій
 Обжинки обходять —
 А над Савою повстанці
 В слёзах, в крові бродять.
 По Славянщині новий хліб
 Люде споживають —
 А над Савою іх братя
 Землю десь глодають.

Вздовж Дальмації и Кроації
 Каліки й недужі

Мруть від ран, під хиарним небом,
 З голоду и стужі...
 Вияють вітри, сніговиця
 Осінь проганяє
 И конаючі сестри
 Саваном вкриває.

Корнiло Н. Устиянович.

МОЇ ДАВНІ ЗНАЁМІ.

(Етюдн з життя.)

III.

Дмитро Книш.

Чудний чоловік отсей Дмитро Книш! Двадцять літ, як я ёго перший раз бачив; а хоч би тобі він на макове зернятко перемінився! Яким був тогді, таким и тепер. Та не то що не перемінив своєї вдачі, а й на вид не подався: ні потовщав, ні похудів, ні посивів, зовсім таки не постарів, наче він тих 20 літ и не переживав!.. Хиба вже дуже довго и пильпо станеш придивлятися до ёго, так запримітиш, що инколи у Дмитра очн не такі ясні, як колись були, и погляд не такий палкий; а більш нічого не запримітиш!

Я зазнаю Дмитра, як він ще був панским, ще паробковав: високий, кремізний, широкоплечний, русявий, кучерявий; ходить повагом, трохи перевалюючись з одного боку на другий; завжди не веселий, раз-у-раз недоволен. Отаким я ёго бачив в-перше, такий він и сегодні. Як тогді ёго дражили „протестантом“, так се призвище зісталося за ним и по нині, так вже и вире він „протестантом“.

Та й не даром же й прозвали ёго так: він усім не доволен, нічим ёго не можна задовольнити, на все він нарікає, усе він судить; усе у ёго не до ладу, усе у ёго не так як слід би, одно слово: против усёго кін протестує.

Він з дворових, сирота. На 12-ім літі ёго взято до панів в дім; там він лакейчуковав. Ёго й не били, й годовади як и всіх людей, а зодягали — красче ніж кого иншого; и робота ніяка там була: прийми та подай, набий панові люльку, вичисти чоботи, перемиш панску посуду, та нагодуй щенят: от и все! чоґо б, здається, ще ёму! Так ні ж! не така вдача у Дмитра була, не задовольнила ёго панска передня: то огризается він супротив

старшого лакея, то лається з економкою, то гризеться з кухарчуками, то забється собі у снігах, та струже що небудь, або клітку майструє, або робить мишину пастку. Та от-так розвів у передній трісок, наче на дровітні. Пан поскуб ёго за чуба, а він обвісив губи, та насунився, наче тхір, тай каже :

— „Відпустіть мене, пане, на село!“

— „Що! на село? — чого?“

— „Невгодно мені тут.“

— „Ах ти, собаче кодро!“ гукнув пан. „Ще й воно сміє розсуджати, де ёму вгодно, а де ні! А зась! я тебе як відпущу на конюшню, та як скажу стягнути штани, так знати-меш ти, що вгодно, а що не вгодно.“

Дмитро замовк. Що ж би думали, так він и осів? Еге! як би то так! так ні ж! Яке мале було, а пустилося на хитрощі. Став він панску посуду бити: отсе було несе в кухню тарілки, та умисне и впаде, начеб то спіткнувся. Посуда лу-лусь об землю! тільки черепки забрінчили... Ведуть Дмитра на конюшню, підложуть ёму в голови ті черепки и почнуть періщити з обох боків: періщать, періщать ёго, а воно собі мовчить, пари з уст не пустить, наче ёму заціпило, наче воно не живе, мов не ёго бють! От раз в-друге, в-третє! не допомагає: бють Дмитра, а він — знай собі бє посуду. Отже добився до того, що панові огидло вже ёго бити: велів він ёго завдати на винницю. А тогді як раз будовалася нова винниця: Німець якийсь будовав. Провели Дмитра до Німця.

— „Що вмієш робити?“ питає ёго Німець.

— „Німецькі клітки вмію.“

Німець — лу-лусь ёго по пиці, та й питає:

— „Що хочеш робити?“

Мовчить Дмитро.

Приставили ёго в столярню.

И тут не внодобалось ёму: подумав він, погадав він, та ноги на плечі и пішов у довгі лози. Коли ж так як через місяць чи що ведуть Дмитра: ноги заковані у путо, а руки звязані. Провели прямо в випійцю; отаман приніс шияляги, положили Дмитра, а Німець-механік присів на барильце, запалив люлєчку и велів „міряти“ Дмитра шиялягою и в-довж и в-поперек... Добре сполочовали ёго и послали свиней пасти.

Тогді Дмитрові минав 18-ий рік. Став Дмитро свипярем. Ну вже ж тут ніяка робота, сиди собі з гяргмою, та дивися, щоб свині не забріли в збіже, — от и вся робота: жити б та Бога

хвалити. Так на Дмитра ж нічим не вгодиш. Та мабуть и сам Бог на ёго не вгодить.

Перебув Дмитро зиму сяк-так: дивився за надвірними и годованими свинями, а як тільки занялось на весну — не всидів Дмитро: знов ноги на плечі, знов у довгі лози. Та вже на сей раз щось довго ёго не було; мабуть років зо два, коли не більше; думали всі, що вже Дмитро пропав, що певно десь ёго вбито. Коли ж на тобі! як раз на самісенького Спаса ведуть раба божого: и голова переголена и руки в ланцюхах, а на ногах путо! На сей раз вже не били ёго, а тільки посадили на бика, се-б то одним кінцем залізного ланцюха підперезали ёго и кінець замкнули, а другим кінцем замкнули до двохпудової гири. Тижні зо два сидів Дмитро на бичу, та драв піря; а далі зроблено ёму полегкість: зняли ёго з „бика“ та одну ногу забили в колодку и приставили пасти гусей. Волочив він колодку щось довгенько, мабуть чи не до самої Покрови, покіль колодка не протерла ноги аж до мяса; тогді збили.

— „Тепер нехай тікає!“ сказав пан и велів ити Дмитрові до печи у винницю.

Пішов!.. нога аж-аж болить, а він — ані тельє. Мовчки вергає собі дрова у піч, тай годі! Прийшов раз пан у винницю, подивився на Дмитрову роботу, похвалив ёго и обіцяв прислати якоїсь мази, щоб швидче нога загоїлась. На Дмитра наче хто приском кинув: від панскої похвали наче робота випала у ёго з рук... Пхне він поміно у піч, та й дивиться на ёго и жде, покіль не гукнуть на ёго:

— „А ну, волоцюго! чого стоїш?.. пхай дрова! втомився, чи знов на бика захотів?“

Вхопить Дмитро колоду, та так вергоне її у піч, що аж піч затріщить.

— „Помагу, ти кривоногий! піч хочеш розвалить, чи що?“

Хто ёго зна', що б воно було дальш; але не довго довелось Дмитрові кочегарювати. За три дні перед пилиповим пущенем прийшов у винницю отаман, приставив до печи другого кочегаря, а Книшові велів обмитися, причепуритися, надягти чоботи нові, котрі й дав ёму зараз, и йти до церкви.

— „Чого се до церкви?“ спитав Дмитро.

— „Там побачиш.“

— „На сповідь, чи що? я ж, здається, не збераюся ще на той світ, и не говію.“

— „Ну вже, швидче йди... молода жде!“

— „Яка молода?“ питає Дмитро, вирививши очі.

— „Приська, здається.“

— „От-тобі й на! не було печали, так чорти накачали!.. Та що се ви, дядьку, шуткуєте, я й не думав ніколи женитися.“

— „Так люде за тебе думали; та й коли тобі було за мандрівками думати!“

— „Так хто ж старостовав за мене?“

— „Пан.“

— „Бач, який добрий!.. кого ж и висватав ще! Приську!.. що за дівка!.. швачка! и от-от розсиплеться...“

— „А ти все знаєш?“ гримнув отаман.

— „Чув, люде базікають... а що, дядьку, буде, як я не піду в церкву?“ спитав Дмитро обувши чоботи.

— „Поведемо... в зуби не подивимося... та ще перед вінцем можна и в баню повести, коли захочеш...“

— „Коли так, про мене, лучше ведіть, а сам не піду.“

Отаман оперезав ціпком Дмитра, вхопив по за шивороти и повів у церков.

Пан-отець з причтом и молода з друзками и світільками були вже в церкві. Знайшлись и бояре: причепили молодому квітку, поставили на рушник и... звінчали!

— „Тепер знов у винницю?“ спитав Дмитро у отамана, вийшовши з церкви.

— „Тепереньки до дому йди з жінкою, тай людеї проси на весіля; дурний! звичаїв хиба не знаєш?“

— „Моя ж домівка у винниці!“

— „То-то у винниці!.. була у винниці, а тепер буде на сіді у своїй хаті, поміж людеї!“

— „Се-б то як?“

— „Побачиш, як; йди за мною.“

Пан велів одвести Дмитрові хату на сіді, город, дав в придане порісну свиню, телицю, відро горілки на весіле, хліба, шпона, сала и на заводини карбованця грошей. Люде пили, веселилися, а Дмитро сидів, мовчав, та сумно усміхався: до чарки й губ не приложив...

От и жонатий Дмитро! на кутю Бог благословив ёго дочкою...

Живе Дмитро, хозяйнує: пан на цілий рік визволив ёго з панщини.

На жінку Дмитро не грімає: ніхто не бачив, щоб він її цюцлював або приголубив; за те ніхто не бачив, щоб він її коли

й штовхнув, ніхто навіть не чув, щоб він її й вилаяв. У себе в хаті и в господі він не то що наче чужий, але не скажеш, що він и свій. Так собі, мовчить, сопе, тай годі... Видно, що чоловік чимсь не доволен, — а чим він не доволен, не вгадаєш.

Прогула гутірка про волю! люде зраділи, а Дмитро ніби для ёго те крѣпацтво й байдуже! — Прийшла и сама воля! Усі люде раділи, святкували, а Книш ні слова радісного не промовив, став и на волю нарікати: „Що мені, каже, з сієї волі, коли істи нічого!“ И землі мало, и земля погана, самий пісок, и оброк за землю великий: нічим на Дмитра не вгодиш, усе не по ёго.

Вибрали ёго старшиною. Став він старшиновати: правда, не відмагався, але зараз усе захотів поставити по своєму! зараз, щоб жиди в селі не було, давай підбивать громаду на привговор, щоб жид не шинковав, щоб навіть зовсім шинку не було в селі... Громада не послухала: відома річ, без шинку не можна! Добре Дмитрові, що він не вживає, так ёму й байдуже, чи є шинок на селі, чи нема; а задля громади шинок важна річ. На половину громада послухала Дмитра, вигнала жиди з села, а шинковати препоручила якомусь москалеві. Дмитро й тут не задовольнився: „шинкар, каже, все одно, чи він жид, чи москаль, чи наш брат; коли вже він шинкар, так и кровопійця.“ — Далі Дмитро став до збірника приставати: „Не так, каже, податки збираєш, не в свій час, квітки людям не даєш.“ А збірник ёму правду каже: „як я давати му квітки, коли я не письменний?“ А Дмитро ёму каже: „навчись!“

— „Е, навчись! де ж ёго навчиться, коли школи у нас нема?“

— „А шинок є?“ відповідає Дмитро.

И чого ёму той шинок ввірився так? наче він ёму у горло заліз, та там мов та болячка душить.

Причепився знов Дмитро и до попа. „Здирство, каже, одно з отсего попа, тай годі; а користи, як з того цапа! чи вже ж то усюди у людей такі деруни-попи, як наш?“ Поїхала раз попада по селу льнувати, а Дмитро стрів її, та й ну ганити! „Ви, каже, лучше б в старці йшли; а то бач! з жиру щоки наче кавун, а іздите по селу, старцюєте, канючите жиєню лёну! тьфу!“ Попада образилась, та до станового; становий до посередника, посередник прибіг, зібрав громаду и скинули Дмитра з старшини.

Думав Дмитро, думав довго, та давай спродувать усе спродав, тільки кобилу лишив собі та віз; наді и хату передав громаді, а на весні взяв жінку й дочку и подався в дорогу. Нікому

на селі у себе не сказав, куди се він чепчикує. Заїхав до мене в хутір попрощатися.

— „Куди се ти Дмитро?“ питаю ёго.

Махнув він рукою тай каже:

— „Не питайте!.. сам не знаю!.. у Таврію піду, або за Кубань, на поселеніє.“

— „Чого се так?“

— „Тут тісно! землі мало, земля лиха, урожаїв нема; а плата велика, не вистачиш на одні подати та оброки.“

— „Аж и в Таврії те-ж святе.“

— „Може! та дармо вже! хоч гірше, аби инче; вже замірився, так назад не піду.“

— „Ну, поможи тобі Боже!“

— „Дякую вам на сім слові... прощайте!“

— „Прощай Дмитре!“

Подався Дмитро у Таврію; не було про ёго ніякої чутки цілих два роки, наче в воду чоловік впав. Аж ось з місяць назад чую, Дмитро вернувся!.. Не втерпів я, швидче до ёго: „що се ти Дмитро! вернувся?“

— „От-так, як бачите! вернувся.“

— „Чого?“

— „З дурного розуму!“

— „Як се так?“

— „Не взяв відсіля „увольнительного приговору“, а там без ёго мене не прийали. Написав я сюди раз, в-друге, в-третьє — нічого!.. не шлють мені приговору. Пишу, щоб хоч „паспорту“ вислали, — и того не послали... От мене й випровадили відтіля яко ‘безпаспортного’...“

— „Що-ж тепер діяти-неш?“

— „Ніщо більш, як жити-му...“

И живе Дмитро Книш! той-же самий Дмитро: смутний, невеселий; все не по ёго, усім він не доволен! така вже вдача у ёго... Мабуть ёму так на роду написано! —

О. Я. К — ий.

БІДНИЙ ДУМКОЮ БАГАТІЄ.

Фантазія.

Раз в-осени, дуже пізнію добою, принесли мені з почти газети. Я розібрався, присунув до ліжка столик, поставив на столик лампу, ліг на

ліжко и розгорнув газету. Мої очі минули вісти за усякі царства и кинулися на вісти з славянських земель. Зажирливим оком я переглянув вісти з Сербії, з Боснії, з Герцеговини, и моя душа задріжала: Серби брали перевагу над Турками. Газета випала з моїх рук, я задумався про долю Славян, про долю людскости... На дворі гув страшний осінній вітер, то притихав, то знов так завивав, наче звір у поли, и, здається хотів роздавити вікна, рознести віконниці и залити холодом та дощем мою теплу хатину. Холодний дощ стукав, як горох, об залізну покрівлю, порошів, наче град, в шибки вікон, а в моїй хатині було тепло, як в усї, привітно, ясно. Страшна непогода ще гірше ворушила мої мрії, моє серце; полетіли мої думи за високі гори, за сині моря, в далекий край, де лилася людска кров, од людських таки рук.

Світ од ляпни прямо лився на великий килим над моїм ліжком, и на килимі дуже ясно малювався здоровий лев, з густою гривкою, з вишкірепими міцними зубами; він роздирав кігтями козу, и з-під ёго пазурів лилася кров. Кругом льва на килимі вилася Ірлянда з квіток и зеленого листу. На маленькому килимі коло ліжка малювався павич з розкішним блискучим хвостом. Я поставив очі на страшних щелепах льва, а думи мої літали за морем. От здається мені, що лев скалить зуби, ворушить очима; очі ёго блищать, як жар. Кругом ёго заворушилися квіткки, як од тихисенького вітру, загойдався зелений лист. Великі рожі, червоний мак, настурці й астри одстали од килима, закивали головками и з їх полилися пахощі на моє лице. З-під листя вилетіли маленькі пташки и сіли на рожах. З помосту пурхнув павич, сів на стовпці мого ліжка и розпустив аж до помоста свій зелено-блискучий розкішний хвіст. Гляпу я на розірвану козу, а з неї цівкою бризнула тепла кров та прямо мені в лице. Я прокинувся, протер очі. Всі дива счезли, и моя збуджена фантазія знов полетіла край синього моря...

И здається мені, що я десь в якомусь великому и чудовому городі, в великому домі, и стою на високому балконі. Передо мною дуже широкий майдан; кругом майдана розкішні високі доми, церкви, дворці. Против мене майдан иде до самого моря. Мені видко далеко, далеко на море. Море трохи ввігналося в землю, и півкругом далеко з обох боків идуть в море високі скелісті гори, з острими верхами и шпичастими скелями. Високо, високо серед самого неба над широким морем світить повний місяць, та такий великий та червоний, який він буває на підпівні, тоді як викочується з-за ліса або з-за гори. Весь город, море, високі гори

Й скелі були залиті якимсь дивним рожевим світом, але таким ясним, що ви ко було далеко на море й на гори, видно було білий сніг на верхах гір, на стріжких скелях, а через усе море до самого берега стлалася широка червона стежка од місяця, де грав промінь на воді, наче пересипав червоними искрами. На дворі було тепло, пишно; тепло було степове, сухе, полуденне: так и лашилось до лица, так и зачіпало душу й серце и тихенько тревожило мрії. Глянув я в-низ, аж увесь майдан був залитий народом, як буває на великих ярмарках на Україні. Вся покривля домів, церков, всі балкони й вікна були обсіпані народом. Здавалось, ніби народ зібрався дивитись на якесь диво, ждав чогось незвичайного, хотів дивитись на якусь дивну сцену на морі, на горах. Народ гомонів, гув тихо, наче десь під землею, и неначе все чогось ждав. Я придивляюсь на амфітеатр високих гір и бачу, що й ті гори обсіпані, але не людьми, а якимись звірями. Звірі так и вкрили всі гори й долини, як комахня, и так само ворушились, бігали, перепиняли один другому дорогу, перелазили один через другого, и од того руху щось далеко гуло й шуміло, як хвита на морі. Я придивився на той рух, и бачу, що звірі гризуться між собою. Одна ватага сходила з гори на долину, нападала на другу ватагу, впивалась у неї зубами, ссала кров, загризала до смерти, а на неї з другої гори, наче копиця снігу, скочувалась друга ватага, нападала и загризала на смерть. Всі гори були наче живі, наче самі ворушились з верху до низу, и з їх текла ріками кров и втікала в море. Береги моря почали червоніти. Мої очі впилися в ті дикі ватагв. Війна! війна! загомонів народ на майдані, и я бачу, що то войдуються й гризуться не звірі, а люде... и чорні, и білі, и жовті, а найбільше між ними білих... При ясному світі місяця я навіть углядів на їх всяке убраня. Тепер я догадався, чого то в тому городі зібрався народ дивитись на якусь сцену, на якесь диво... Але мене не вдовольнила та картина крови й смерти. Моя душа чогось була страшно тревожена. Я ждав чогось великого, дивного, страшного. Не дурно ж почервонів місяць, як пожежа серед ночі; не дурно ж почервоніла вода в морі, як кров. Коли гляну я на небо, а з неба покотилась одна зірка и впала в море, за нею друга... а далі посипались з неба усі зорі, и почали падати в море, неначе огняний дощ. На морі підскакували огняні бризки и високо летіли в-гору. На самій далекій горі спанхнуло полумя неначе огняний сніп, а з огнем та димом полилася з-верху огняна ріка и потекла в море. На другій горі з другого боку огонь прорвав вершок гори, й звідтіль потекла

через орду людей в море огняна річка. Потім разом блиснув огонь на всіх горах, неначе хто поодтикав їх з-верху. Огняні ріки потекли в море з усіх усюдів и понесли массу людских трупів. Все море стало червоне, наче розтоплене залізо; все море горіло й нашіло огнем и полум'ям. А зорі падали в те огняне море дощем и бризки летіли висче од мене, висче од домів. Одна гора страшно тріснула, одірвалася од берега и перекинулася в море, а з джерела полилася на повітрі огняна рідка масса, наче з фляшки, котрою людска рука махає на повітрі. За тією горою одмолилася знов друга гора и покотилася, як грудка землі, в море, а далі третя. Задріжали церкви й доми в городі. Народ разом крикнув и застогнав, аж у мене душа заболіла. Я почув душею, що в природі настає велика зміна, велика катастрофа, и в мене в душі похололо, а серце ледве билося в грудях. Я чув, як під моїми ногами застугоніли стіни дома, застугоніла й заревла земля, неначе страшний звір, котрого ранили дуже здорово. Вся земля, весь світ здавався мені якимсь живим звірем, якимсь дивом, котре жило й дихало, котрому прийшла своя черга смерти й руїни. И я пам'ятаю, що я показався сам собі таким маленьким, таким нікчемним на землі перед тим дивом в натурі, що діялось перед моїми очима. А народ все стояв на домах, на церквах, обліпивши покрівлю, наче мухи. Коли се разом щось так страшно тріснуло, так загреміло, так стукнуло, що вся земля, здається, рушилася з місця, и загула, и заревла, и захилиталася, як тополя на вітрі. Народ посипався з домів, з церков до долу, як сиплется пшениця з мішка. Місяць заворушився, захитався, став великий як дім, розколовся на трое и розскочився на всі боки. Три шматки, червоні як жар, тихо спускалась у низ, освітили небо й землю таким ясним пекельним світом, що в мене очі заболіли. Шматки тихо спускались у низ, та все ставали більші, а кругом їх сияв блеск на небі, як од сонця. Вони скотились и счезли за морем, тільки zostавили позад себе три смуги ясні, білі, як по заході сонця. Море заклекотіло, як червоне розтоплене залізо. Я бачив, як трусилася земля, як почали заваляватись доми, церкви, як падали великі колони и стріжки верхи готичьких церков. В мене заморочилася голова, вмерло серце в грудях. Я чув, що вже гину в страшній мировій катастрофі.

Оглядаюся кругом себе и бачу тільки руїни та трупи. Дивлюся на небо и бачу, що воно все чорне, наче ёго хто покрив чорним оксамитом. Нігде не блищала ні одна зірка, тільки з низу, од моря, червоного як кров, лився тихий кров'яний одблеск и трошки

освічував навкруги небо з низу невеликою полосою. Од того тихого й страшного світа небо здавалось ще темнішим и чорнішим. Я одвів очи од моря и глянув позад себе. За мертвим городом стояла висока й широка гора, вся вкрита густим лісом. Гора стояла, як широка піраміда, дуже далеко спускаючи свої боки, а на самому вершечку гори, високо над лісом, стояв дуже великий храм и такий високий, що ёго прозорі й шпичасті готицькі верхи пірнали в чорному небі. Він був весь білий, весь з білого мрамора, и на ёго широких и високих стінах, на прозорих легких верхах ледве мигав червонавий одблеск од кипучого моря. Я пішов широкою аллеєю на гору до того храму. Все дерево, всі гильки пашіли жаром, як розпечене каміня. Листя схло и обсипалось з дерева, наче в осени. Жара так давила мене в грудях, що на-силу дихав, але якась сила вела мене на гору дуже швидко, наче несла на крилах. Я вийшов на гору и побачив, що там дерево зеленіє, цвіте й не вяне. Кругом храму цвіли купи розкішних пахучих квіток и напували тепле повітре пахощами. Дуже високі й широкі двері в храмі були одчиняні настіж. Я вийшов у храм, и мене обляла й обхопила свіжість великого храму. Я почав легче дихати; піт висох на моєму гарячому чолі. В храмі було ні темно, ні ясно: ні то ранній ранок, ні то пізній вечір. Але вишина й ширина и краса храму так мене вразила, що я став и роздивлявся на всі боки. Храм був готицький, з двома рядами рожевих превеликих колон по обох боках храму. Рожеві колони з темними жилками дуже гарно й виразно виступали на чистих білих мраморних стінах. На помості, як мережки, миготіли чорні, білі й рожеві мраморні квадратні плити. Золоті капітелі и золоті рубці на острих зводах ледве блищали в темряві в вишині. Я пішов в глибиню того храму и здивувався: над моєю головою розстелялась кругла широка баня, наче безодня, а перед моїми очима була стіна з трьома великими вікнами без шибок сд верху храму аж до самого долу. Між вікнами стояли групи колон рожевих, білих, зелених, так чудово згармонізованих, що я не міг надивуватись високій естетиці архітектора. Колони йшли аж у баню и счезали в темряві. Через усю стіну, по-над вікнами, впоперек колон, висіли рядами завіси такого чудового золотого цвіта, наче їх обмалював промінь сонця. Я підійшов до крайнього вікна и подивився на двір. На дворі була страшна темна ніч, чорне як оксамит небо. Глянув я на край неба, там блиснула зірка, але така велика, як око, и така ясна та гарна, як дорогий камінь. Глянув я на другий край неба, и там виступили зорі и мигали, наче очи,

дівились на мене; а далі все небо вкрилось великими зорями, червоними, білими, изумрудовими. Мені легче стало на серці: я почув, що на небі починається життя замість чорної смерті, и мені стало веселіше при зорях, наче при дорогих милих людях. Прихожу я до середнього вікна, коли гляну, на дворі ранок. Небо синє, як синє море, а край неба палає червоним огнем. Маленькі хмарки, як стадо лебедів, тихо червоніли над землею. На землі цвіла весна красна. За вікном був сад весь в білому цвіту, а на квітках блищала роса, як брилянти. В вікно потягло духом веспи, духом тієї життя, молоді й свіжої, що лягає на серце тихою радістю и надією. На дворі було тихо. Пташки спали. Коли се на яблуні тѣхнув соловейко, а десь між вербами обізвався другий, а далі третій. Заспівали соловейки, наче весь сад защебетав, нає співав кождий кущ, кожде дерево обсіпане квітками. Життя, життя починається на світі, молода й свіжа життя! Я памятаю, як против мене на синєму небі стреміли рідкі гильки персиків и абрикосів, наче облитих молоком и лебединим пухом; я памятаю, що коло самого вікна стояла яблуня, вся в рідких, великих рожевих букетах, а одна гилька влізла в вікно, прилипла до рожевої колони. Я притулив до горячого лоба ніжні, як діти, єї листки й квітки и чув, що весняна життя входить в мене, входить в мою душу, ліється в серце, як пісня, як поезія... Глянув я на пишні села на горі, на білі хатки, и там прокидались люде, рипали дверима, йшли до криниць по воду... Довго я стояв и чув, що й моя душа оживає и молодіє життя весни...

Прихожу я до третого вікна: коли гляну на всю ширину його, аж на дворі пишне літо, сама середина літа, саме полудне... Яка роскіш! яка життя! як уся природа кипить и клекотить життя, и не має куди збігти тій багатій життя! Сонце серед неба блищить як золото, и обсіпає золотом землю. Просто против мене тихо підіймалося згір'я, скільки можна було скинути оком, и обпіралося об синє небо, и все те згір'я було залите морем пшениці, жита, морем колосків. З усіх боків те море обступили зелені дубові ліси и своєю темною зеленю ще більше нагадували високі береги по-над морем жита, жовтого як золото, пшениці, жовто-горючої як жар. Море колосків то вдавалося півкругом в ліс, то забігало вузкою річкою або сагою глибоко в діброву, то обхонлювало зелені острови дубини й грабини. Я впізнав українські поля, я впізнав українських жінок, впізнав українську пісню під дібровою, и серце моє затремтіло. Я нігде не бачив ні понукача ні бороди жида-посесора, що влітрає астрєбині очі на чорні руки Українця. Пісня

весело ладася з вольних грудей, и я почув щастє того краю. Глянув я на право, там росли и мліли на сонці зелені роскішні сади, виноградники. Якісь люде, гарно повбيرانі, щасливі й веселі, працювали в садах. А там під деревом сидить Группа, обідає, а молода дівчина читає книжку, нахиливши молоде лице над листками. Які костюми, які пісні! Я неначе дивився на чудову сцену мирового театра и не міг налюбуватись усякими піснями, усякими язиками. З поля долітала до мене мелодия українска, як пахощі рожі, з саду знов летіла якась горяча східня чи полуднева мелодия, а там співали знов якусь оригінальну пісню з оригінальними словами, а там щось тішило серце веселими нотами; як молоде вино грала та мелодия. Скільки жизни в тій волі, в тій всякості, в тій оригінальності! Куди глянеш, все инче диво на багатому світі, инчі лица, инча поезия, инча краса багатой землі.

Глянув я на ліво од себе, и там знов нова картина, нова краса. Там синіло озеро, а кругом ёго стояли високі гори. Над озером стояв пишний, хоч невеликий город, не китайський, не турецький, не російський и не український, а пишний європейський городочок, гарний, білий, чистий, як цяцька. Одна частка ёго спустилася над озеро и кінчалась камяною пристаню, а друга виходила на високу гору, що обривалася скелею просто серед озера. На скелі стояв пишний храм, невисокі, але чисті доми. Я бачив кожде блискуче вікно в хатах, кождий каміньчик мостової, чорні сповки асфальтового тротоара. Я бачив купи свіжих дітей на вільях над синім озером, чув гук рояли з вікна на горі, и той гук звенів сріблом понад водою. Яка тиха жизнь людска! яким добром и щастєм налилось мое серце, налилась моя душа! Я прокинувся и був хоч у сні щасливий.

И. Левіцкій.

РУСКА ІСТОРІЯ

В ЖИТЕПИСЯХ ЄІ НАЙГОЛОВНІЙШИХ ДІЯТЕЛІВ.

М. КОСТОМАРОВА.

(Переложив Ол. Барвіньський.)

Перший відділ: Панованє дому св. Володимира.

VII.

Князь Данило Романович Галицький.

(Конець.)

На півночи велось Данилови лучше. Ятвяги, нарід воєвничий, дикий и жорстокий, що жив у лісах и болотах нивішній гроднень-

скої Губернії, набігали и пустошили рускі краї и уводили багато полону, котрий держали в тяжкій неволи. Данило добив ся в їх лісисті болота, збурих їх оселі и визволив усіх руских полонеників, наконець в битві убив їх князя Стеконта, підчинив їх своїй власті и наложив на них данину.

Також з Литвою велось ёму до ладу. Сей парід, колись-то покірний руским князям, знетерпеливили німецкі рицарі, що бажали жорстокими способами розширити між ним хрещене. Спотичка з тими новими ворогами пробудила сплячі сили Литвинів, и вони не тільки завзято и мужно відбивались од ворогів, але стали воєвигим и завоювательним народом. Литва стала розширятись на шкоду Русн. Оден з еї князів, Миндовг, заложив свою столицю Новгородок на Рускій землі и став найсильнішим князем в цілій Литві. Двох племянників ёго: Тевтивил и Едивид стали князями -- оден Полоцким, другий Смоленським, а дядько їх Викинт Витебським. Миндовг хотів підчинити їх своїй власті; тогді вони удались о поміч до Данила. Данило, по смерті першої своєї жінки Анни, оженив ся з сестрою Тевтивила и Едивида и тепер горячо став по їх стороні. Щоб упокорити Миндовга, Данило заключив союз з Рибою, узброїв против Миндовга половину Жмуди (вітву Литовців) и Ятвягів и припер Миндовга так, що сей заявив бажане прийняти католицьку віру, щоб розірвати союз Данила з Німцями. В 1252 р. він хрестив ся в присутности папского легата и магістра німецкого ордена и коронував ся королем. Хрещене ёго було удане, в душі лишив ся поганцем. Небавом побачив Миндовг, що союз ёго з Німцями доведе ёго до підданства и що лучше буде злучитись з Русинами. Він помирих ся з племянниками и предложив мир и споріднене Данилови, віддавши дочку свою за сина Данилового Шварна. Союз сей довів до ладу син Миндовга, словутний Войшелк. Спершу жадний крови и жорстокий, князь сей литовський прийняв потім християнство, постриг ся в черці и став ся строгим затворником. Прихильний Данилови, він до него привів свою сестру, що мала бути жінкою Шварна. Супокій тм забезпечили, що старшому синові Романови лишили Новгородок, Слоним и Волковийск, однак мав він признавати первенство Миндовга.

Та всі ті успіхи були недостаточні для цілий Данила. Ёму треба було добитись значіня и сили в Европі, впевнитись надією на поміч з Западу на тогді, коли він явно рішить ся виступати против Татар. В тій цілі треба було ёму злучитись з такою осереднією силою, що двигала цілим західним світом. Такою осеред-

п'єю силою здавав ся ёму папа. Неустанні и довгі відносини з західними католицькими володарями конечно мусіли впоіти ёму високе понятє про могутість духовного римского престолу, хоч в сім часі та могутість в дійстности не могла вдіяти того, що діяла перед столітєм. Зносили з папою почали ся ще від 1246 року. Данило заявляв бажанє віддати ся під охорону св. Петра, щоб ити під благословенем римского престолу разом з західним християнством на Монголів. Як Данило там удав ся, появил ся наслідком того цілий ряд папских посольств и буль. Бажаючи передо всіа зладити прилученє рускої церкви, папа Инокентий IV. післав до Данила домініканьских монахів Алексія Гецелона и інших для наради об вірі и для постійного побиту при рускім князю, писав цілий ряд буль, називав у них Данила королем, позволяв Русинам незмінно задержати відправу литургии па просфорах и заховувати всі обряди грецкої церкви и предкладав, між иншими, коронувати ёго королем. Та Данило мав на думці тільки одно: дійстну поміч Заходу для визволеня Руси від Монголів и тому не піддавав ся ніяким хитрощам. „Що мені по королівськім вінци?“ говорив він папскому послowi: „Татаре не перестають нам робити лихо; на що мені приймати вінець, коли мені не дають помочи!“ В 1249 р., втративши надію на папску поміч, Данило вигнав єпископа Альберта, котрого папа пазначив головою духовенства в полудневій Руси. Папский лєлат виїхав гнівний з Галичини. Тим закінчились тогді зносини Данила з папою. В 1252 р. король Угорский помирился Данила з Римом и зносини з папою відновились. В 1253 р. папа видав булю до всіх християн Чех, Моравії, Сербії и Поморя, взиваючи їх до хрестного походу против Татар, а слідуючого 1254 р. булю до архієпископа, єпископів и інших духовних осіб Естєнії и Прус, щоб вони проповідували хрестний похід против Татар. В очах Данила ціла Европа східна готова була повстати против завоювателів Руси. Тогді ж папа відправив послів до Данила з королівською короною, та Данило не дуже горячо хапав ся сеї папської ласки. Коли він в повороті з чєского походу побачив ся з тими послами в Іракові, то сказав їм: „Не годить ся мені бачитись з вами в чужій земні. Опісля!“ На другий рік приїхав на Русь папский лєлат Опізо з королівским вінцем, скипетром и щедрими обіцянками помочи против Татар. Данило и тепер ще вагав ся; та ёго вговорили, щоб прийняв предложенє папи, з одной стороны — ёго мати, а з другої — польські князі Болєслав и Земовит. Сі останні з своїми вельможами обіцали Данилови зараз ити против Татар, як тільки він прийме

вінець. В Дрогичині папський лєлат коронував величаво и помазав Данила (1255). Ёго успокоїли упевненя лєлата, що „папа шанує грецку церкву, проклїнає тих, що гудять єї обряди, и намїряє скоро зібрати собор для злученя церков.“

В сїм-же році почались неприязні виступленя против Татар. Не знати, чи дійшла поголоска до Монголів, що на заході збирають ся йти на них, чи може роздражнїло їх то, що Данило укрїпляв свої городи. Хнїнський темник Куремса підступив під Бакоту. Ії передав Татарам Милїй, мабуть Русин, и Татаре назначили ёго в нїй баскаком. Данило, занятий тогдї справами на Литві, післав у Бакоту сина свого Льва. Лев відбив Бакоту и привів спїяманого Милїя до отця. Зрадник всїв убагати князїв. Лев сам заручив за нєго и Данило, спустившись на ёго запевненє вірности, визволив Милїя, а сей зараз знов віддав Бакоту Татарам. Куремса підступив під Кремянець, та не добув ёго. Найшов ся руский князь, що вгледїв можливість покористуватись гнївом Татар против Данила для своїх вигод : се був Изъяслав, князь Новгородско-Сїверский, племянник тих Игоревичїв, що колись-то повішено їх в Галичи; він заявив Татарам бажанє заняти Галич и просив їх помочи. Куремса сказав ёму : „Як ти підеш на Галич ? лютий князь Данило вєе тебе!“ Изъяслав не послухав ради и пішов у Галич. Почувши об сїм, Данило післав туди з відділом сина свого Романа, а сам коло Грубішова з своїми людсьми полював диких кабанїв, власноручно забив трєх звїрів рогатиною и віддав мясо воякам : „Як зустрїнете навїть и Татар — говорив він їм —, не бїйтесь!“ Видно, що Татаре своїм одним именем наганяли страху Русинам. Роман напав на Изъяслава так з немева, що сей не мїг ані оборонитись, ані втекти, виліз на церкву и там сидїв три днї, а на четвертий не мїг видержати безвїдя, здав ся, и ёго привели до Данила.

Куремса, чоловік слабий, бездїйний, не тикав довго Данила. Се надавало відваги рускому князеві. Він рішив ся відобрати у Татар рускі городи аж до самого Києва. Литовский князь Миндовг обїцяв з ним разом виступати. Данило вислав військо під проводом синїв своїх : Шварна и Льва и воеводи Дениса Павловича. Денис взяв Межибоже; Лев заняв береги Буга, и вигнав відтам Татар; віддїли Данилові и Василькові завоювали Бологовский край, а Шварно заволодїв усіми городами на схід по ріку Тетерев до Жидичева. Білобережці, Чорнатиці, Бологовці из своєї сторони прислали послїв своїх до Данила, та город Звягель, що обїцяв прийняти до себе Данилового тіуна, зрадив и не здавав ся. Данило сам виправив ся вслїд за своїм сином Шварном, взяв Звягель при-

ступом и розселив ёго мешканців. Тоді то Литовці, намість пом'ягати Данилови и йти з ним після обіцянки ид Києву, стали грабити и пустошити ёго краї коло Луцка, зовсім ненадійно для Данила. Висланий против них дворський Олекса покарав їх жорстоко, загнавши потопив їх в озері. Та зрада Литовців застановила дальші подвиги Данила.

Вражда Татарам була оповіщена. Куремса рушив на Луцк, та сей город стояв на острові и мешканці зараня зиесли міст; Татаре через ріку Стир хотіли пускати каміня в город, та знялась сильна буря и зломала їх пороки. З того часу Куремса не нападав на Данила. Та в 1260 р. назначено замість Куремси иншого темника, именем Бурундая, чоловіка жорстокого, воєвитого.

От вже й пять літ минуло з того часу, як Данилови обіцяли на поміч сили хрестного походу,—та обіцянка не сповнилась; Данило між тим, спускаючись на поміч з Заходу, роздражнив Татар и тепер лишив ся о власних силах. Бурундай явив ся з величезним війском на Волинь, не дорікав Данилови за ёго останні виступленя, а післяв приказ, щоб ишов з ним на Литву. Данило рад був и тому, що міг на хвилю позбутись таких гостей, и вислав на Литву до Бурундая брата свого Василька. Недавня зрада Литовців, що застановила успіхи Данила, оправдує ёго поступок. Татаре розсіялись по Литві, палили й пустошили. Бурундай, неначе б то довольний послухом Василька, ласкаво відпустив ёго у Володимир. Та слідуячого 1261 р., повернувши з Литви, Бурундай післяв до Романовичів таке грізье посланє: „Зустрічайте мене, коли ви в згоді зо мною, а хто мене не зустріне — з тим я у війні.“ Василько справляв тоді весіле своїй дочці з Чернигівським князем и, лишивши весільний бенкет, мусів вїхати на поклін до грізного темника. Данило не вїхав до нєго а вислав намість себе сина свого Льва и Холмского владика Ивана.

Вислані явились до Бурундая під Шумском и принесли ёму подарунки. Бурундай припняв їх грізно и став кричати на Василька и Льва. Владика зовсім тороплений став від страху. Наконєць Бурундай сказав князям: „Коли хочете жити з нами в згоді, то розкиньте всі ваші городи.“

Помочи надіягись було ні відки; при найменшій упорі Бурундай задержав би князів и пустив би Татар вигубити в краю старих и малих. Припадало уступити.

Лев розкинув укріпленя города Львова, котрий сам заложив, и города Стожка, що не давно збудував Данило, а Василько післяв приказ збурити укріпленя Кремянца и Луцка. Сам Бурундай

удав ся з Васильком у Володимир, бажаючи бути свідком збуреня укріпленій столиці Волинського краю. Не дійшов до сього города татарський темник и задержав ся ночувати на Житані и сказав Василькови: „Иди и розкинь свій город.“

Василько прибувши під Володимир побачив, що годі скоро розібрати усі стіни до приїзду Бурундая, и тому казав запалити їх. Бурундай приїхав вслід за ним и з радістю споглядав, як погасали згорілі стіни, обідав потім у Василька, обійшов ся з ним ласкаво и на піч виїхав з города, а рано післав до Василька Татарина Баймура, котрий так ёму сказав: „Васильку, Бурундай казав мені розкопати твій город.“

„Роби то, що тобі приказано!“ відповів Василько.

Даймур розкопав Володимирські окопи: се означало побіду Татар над Русинами.

Опісля Бурундай закликав Василька и приказав, зібравши бояр и слуг, ити на Холм.

Данила вже не було в ёго столиці. Владика Иван приїхав сюди наперед и розказав Данилови об сім, що чув від Бурундая в Шумску. Данило втік на Угорщину. Годі було ёму змагатись з Татарами, а щоб унижатись и по невольницьки повзати, того не міг він стерпіти.

Город Холм був добре укріпленій пороками и самострілами: бояре и городяне готові були відбивати приступ. Бурундай сказав Василькови: „Се город твого брата, йди до городян, намов їх, щоб здали ся.“ Разом з ним вислав він трёх Татар и товмача, щоб уважав, що буде Василько говорити з Русинами.

Василько набрав у руки каміньчиків и, прийшовши під город з Татарами, став так кричати: „Ей ти, холопе Константине, и ти, другий холопе, Луко Иванковичу, се город брата мого и мій, здавайтесь!“ и з тими словами тріччи кинув каміня об землю.

Боярин Константиц, стоячи на стіні з городянами, зрозумів, що означало се кидане каміня: Василько не смів сказати словами того, що бажав, то ж давав ім знак, щоб вони не чинили того, що він приказував ім словами.

„Иди геть — закричав боярин Константин —, а то ми тебе парнемо каменем в лице; ти вже тепер не братом своему братови, а ёго ворогом.“

Татаре розказали Бурундаєви то, що чули, и Бурундай був дуже довольний Васильком. Брати укріплені городи осадою не годилось з духом Татар и тому то Татаре так наставляли, щоб в землі ними покореній не було твердинь. Татаре відступили.

Бурундай казав Василькови, щоб з ним ишов на Польщу. Василько мимохить мусів знов послухати и бути свідком и участником спустошеня краю. Татаре взяли приступом Судомир (Сендомир), не пощадили ні роду, ні зросту и вибили всіх мешканців, коли вони вибігли в поле из збуреного города. Надіавши спустошеня в Польщи, Бурундай віддалив ся в свої становища в наддніпрянській Україні.

И так усі щирі гадки Данила розбились. Захід одурив ёго. Він мусів зрозуміти, що з тої сторони годі ждати Руси спасеня від Татар. Ёго зносини з папою не довели ні до якого пожаданого результату, ні для нёго, ні для папи. Данило бажав помочи против завоювателів и тільки задля сеї помочи шукав охорони у папи; папска політика мала на увазі одно: перехитрити Русинів и підчинити їх церкву своїй власти, в якім би материяльнім положеню вони ні лишались. Зрозумно буде, що Данило, побачившись зведеним из сторони Заходу и бачивши неміч папи для своїх цілий, не хотів більше знати ёго. Папа Олександр IV. ще в 1257 р. писав ёму булою з гіркими докорами за се, що він не оказує ніякого послуху папському престолови, и грозив церковною клятвою. Данило вже не звертав уваги на сі грізби. В сій справі Данило поступав зовсім чесно и бездоганно: він не хитрив, а говорив відкрито, що ёму треба дійсно помочи против ворогів, и тільки під тим условом обіцяв признати духовну власть римского первосвященника, та не инакше як тогді, коли буде скликаний собор, що мав установити злученє церков. Ні того, ні другого не вчинив папа, котрий в дійстности не міг сповнити того, що обіцяв. Зрозумно, що Данило міг вважати своє сумліне спокійним, відвернувшись від папи.

Позбавлена своїх твердинь, Русь стала ще більш як перше відкритою для Литовских набігів. Литовці, відплачуючи Русинам за Татарский похід, напали на руску землю, але їх прогнав и розбив Василько. Вслід за тим в 1262 р. в Литві наступив переворот: Миндовг, що повернув знов до поганьства, був убитий. Син ёго Войшелк, покинувши на час чернецтво, став Литовским князем, поубивав ворогів Миндовга и готовив ся знов ити в монастир, лишаючи княженє Даниловому синові Шварну. Серед тих подій в 1264 р. Данило, ще перше захорувавши, умер в Холмі и похований там в церкві Богородиці, що сам поклав.

В доли сёго князя було щось трагічного. Добив ся він багато, чого не дівняв ні оден полуднево-русский князь, и з такими змаганнями, котрих би инший не видержав. Майже вся полуднева

Русь, цілий край, населений полуднево-руским племенем, був в ёго власти; та не зміг Данило визволитись від Монгольського ярма и дати своїй державі самостійного значіня, отже тим самим не лишив тревалих заснов самостійности на будучину. У відносинах до своїх західних сусідів, як и в загалі в усій своїй діяльності, Данило все відважний, не зялканий, але заразом великодушний и добросердний аж до наївности, не був зовсім політиком. У всіх ёго вчинках не бачимо хитрости, навіть тої хитрости, що не допускає людей попадати в обману. Сёго князя можна зовсім противставити осторожним и розсудливим князям східної Русі, котрі при всій різнообразности особистих характерів, переймали від отців и дідів дорогу хитрощів и насилья, и привикли не розберати способів для осягнення цілн.

Не минуло сто літ по смерті Данила — и в тім часі, коли в східній Русі витворювались тревалі заспови державної єдности, полуднева Русь — появившись ще в XIII-ім в. на короткий час в образі держави під властю князя, що мав титул монарха між європейськими володарями — не тільки розпалась, але сталась добичю чужоземців. До такої долі неперечно приводило її Географічне положенє, близьке сусідство з Європою. Східною частю полудневої Русі заволоділи Литовці, західною Поляки, а коли сі получились між собою в одну державу, Полуднева Русь була на многі віки відорвана від рускої семі, підлягаючи насильному угнітові чужих елементів и вибиваючись з під їх угніту тяжкими, довгими и кривавими змаганнями народу. Та особистість Данила Галицького тим не менше позістає благородна и будить для себе найбільш спочуття з усіх особистостей в цілій старинній рускій исторії.

Листи Т. Г. Шевченка до Вароломея Григоровича Шевченка.

XII.

28. марта.

23. марта я писав до тебе трохи не лаючи, а 26. марта получил твое и пана Трощинского письмо. Добре ти зробиш, як поєднаєш мене з паном Трощинским, але спершу поєднай мене з Хариткою, а потім проси Трощинского, щоб він розклав плату на три части по 500 карб.; до нового 1861 року я виплачу ёму всі 1500 карб. Як що він здасться на се, то зараз пиши мені, бери гроши, приймай добро и хозяйнуй. Грунт законтрактуй на 25 літ на своє имя, або на моє, як знаєш.

Добре б ти зробив, як би поїхав у Керилівку, та сказав би Микиті, Йосипові и Ярині, щоб вони не квапилися на волю без поля и без ґрунту; нехай лучче підждуть.

Трощинському сьогодні не пишу, ніколи; поки що, торгуйся з ним сам, як тобі Бог допоможе. А дуже б, дуже добре б було нам у купі вік докоротать над староденним Дніпром! Посилаю тобі 10 книжок Кобзаря, продай їх, як можна буде, и гроши оддай сестрі Ярині. Жду твого 'обіцяного письма од 15. марта, а тим часом цілую тебе, твою жінку и твоїх діточок.

XIII.

15. мая.

Чи ти мої письма не читаеш, чи, прочитавши, занехаеш? Я вже тобі тричі, а оце в четвертий раз пишу, що я се літо не вирвуся з Петербурга, що не прибуду до дому, чи до тебе, а ти мені що-разу товкмачиш, що я тебе жду, що чи будеш ти чи ні? Знай же тепер, що я и літо и зиму не буду на Україні; а на ту весну, як Бог поможе, то прибуду, а ти до того часу дбай о клатні землі, чи по тім, чи по сім боці Дніпра, тільки щоб над самісеньким Дніпром, та дбай так, щоб нам у купі оселиться. Занехай Ржищев, цур ёму, тому домові, повітці, вітрякові, потім трём грушам. Як що тобі дуже уподобався пан Трощинский, то бери у ёго службу; я чув, що він пан и заможний и не дуже лукавий; а там, як мати-меш час, то подивися сам на ті Рудяки; бо Григорович и збрехать уміє. Як що подобаються тобі оті Рудяки, то возьми в посессию 20 десятин на 25 літ, гарненько поторговавшись з Трощинским, та захожуйся будувати. Се літо ніколи, а на те хйба. Та ще ось що: як зробиться отак, як я оце пишу, то дбай о дубовім лісі на надвірню комору (на роботу), и як що та придуркувата Харита не охаменулась, то проси сестру Катерину и сестру Ярину, чи не накинуть вони оком у Кериловці яку огрядну та чепурну дівчину, хоч и вдовицю, аби честного роду, та щоб не стара и доладна була. Без жінки и над самісеньким Дніпром и в новій великій хаті, и з тобою, мій друже брате! я буду на самоті, я буду одинокий.

Що робиться в Межирічі? чи не бачився ти з Зміевским? а той грунт, що ми з тобою оглядали, у печінках сидить. Одішли оцей екземпляр Объявленія о Основі П. О. Семеренку, я ёму після Кобзаря уже двичі писав, а він мені зні телень! хай собі сердиться, коли в ёго така сердита натура. На сім тижні я, або Вілозерський пошле Трощинському такий-же екземпляр Объявленія.

Оставайся здоровий. Цілую твою жінку и твоїх діточок. Друг и брат твій Т. Шевченко.

Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт зна' по якому; вони хоч би у Присі вчилися писати по людському.

В половині іюня, а може й раньше, заїде до тебе офіцер Новицкий. Привітай ёго гарненько и найми, або сам позич ёму коней до Жаботина. Ёму поручено самолично торговаться з Флёрковским, а в Городище на завод сам ёго повези.

XIV.

29. іюня 1860 року.

Сьогодні в Корсуні премерзене свято, а в моїй тихій хаті и такого, благодарить Бога, нема. Добре б ти зробив, як би побачився та

привітав од мене оту шляхту много знанную мною лично; а вона сьогодні вся повинна бути у Корсуні. Сьогодні певно буде у Корсуні и Наталка Шулячівна, то ти, яко чоловік не без розуму, поклонися їй од мене, а більш ані телень. Коли так зробив, то зробив добре. Я її добре не розглядів, здається трошки педантка и не дуже чепурна; а нечепурна жінка и циганові не дружина. На ту весну, Бог поможе, приїду подивлюся, та поражуся з сестрою и з тобою, а поки що, коли трапляється її неледачий чоловік, то нехай їй Бог помагає. Шкода, що ота Харита зледаціла, а мені б луччої жінки и на край світа шукать не треба.

Чи був ти у Рудяках? що ти там бачив и чи зробив що з тим паном Трошинским? напиши мені швидко.

Ще ось що: на тім тижні президент общества літературного получив письмо од Флёрковського. Він пише, що братів и сестру Ярину з дітьми випускає на волю без ґрунтів и без землі безплатно; але вони не беруть такої поганої волі. И добре роблять.

Як ще не був, то незабаром буде у тебе Новицкий. Добре б ти зробив, як би вкрав у Лопухина день, або й другий, и поїхав з Новицким у Жаботин, та в двох сказали б отому дурневі, щоб він не боявся Керилівчан, а положив би яку хоче плату за ґрунти и за землю (не менше чотирох десятин на душу) и щоб зараз написав тому-ж президентові Егору Петровичу Ковалевському.

Поцілуй за мене свою жінку, Йосипка, дівчат и хлопців, коли вони дома. Керилівчанам скажи, щоб вони на ту погану безземельну волю не дуже квапились.

Чи бачився ти з Кулішем и що зроблено з хатиною и садочком над Росью и де те добро, чи в самому Корсуні, чи недалеко ёго? напиши мені. Подякуй ще раз отого пана за сукно на свитку; а свитка, як пошита, то нехай у тебе жде мене, твого брата и друга Т. Шевченка.

XV.

1. іюля.

Позавчора я послав тобі письмо, а сьогодні получив твоє. На чорта ти їх адресував біс батька зна' кому? я од ёго получив розпечатане.

Коли ти кажеш, що коло Канева добре буде, то бери десять десятин землі з умовою заплатити гроши *въ продолженіе года въ три срока*.

И зараз-же напиши мені, чи багато треба грошей для почину?

Обудуваться так, як кажеш, добре буде. Бувай здоровий! нехай тобі Бог помагає на все добре. Т. Шевченко.

XVI.

29. іюля.

Посылаю тобі 1000 карбованців грошей. Як що можна буде розділять плату за ґрунт на три роки — розділи; а як же ні — заплати разом за 10 десятин землі, а купчую кріпость зроби на своє имя. Про хату напишу тобі, дождусь твого письма, друг и брат Ш.

Нехай мені Прися напише, що вона прочитала в тих книжках, що їй послав. Скажи Васи, що, як буде вчиться, то я їй на ту весну намістечко привезу.

Йосип п'яний і дурний, вибач ёму; а сестрам, як побачиш, од мене поклонись. У сестри Ярини спитай, як побачиш, чи оженила вона свого сердешного сина, чи ні?

На хату купи тільки соснового дерева; на двері и одвірки дубового, або ясенowego.

Хата щоб була 10 аршин в-шир и 20 в-здовж. Як найдеш сухого береста, то бери; здається краще не буде, хоч на лави.

Чом мені Прися и Ганнуся нічого не напишуть? Вася, та ще, думаю, и говорять не вміє.

XVII.

22. августа.

Ми з тобою, здається, и розумні люде, а робимо чорт зна' по якому. Ти мого письма не дождешся, пишеш мені, а я, на тебе дявлючись, тобі одветую, не знавши, що ти мені писатл-меш. Розумні люде, здається, так не роблять. Я сьогодні пишу до тебе, бо маю час, але на почту письма не подам, аж поки не получу од тебе звістки о получении 1000 карб. Як би ти для почину до весни обійшовся ціми грішми, то добре б було, а як що ні, то напиши, я ще пришлю, тільки не багато. Я оце заходився жениться та мені, бач, и тут треба гроши, а вся надія на Кобзаря, та на Основу. Будуще подруже моє зоветься Лякерія, креначка, сирота, така сама наймичка, як и Харита, тільки розумнійша однім — письменна, и по московськи не говорять. Вона землячка наша з під Ніжина.

Тутешні земляки и землячки наши (а надто панночки) як почувли, що мені Бог таке добро послав, то ще трошки подурнійшали. Гвалтом голосять: „не до пари и не до пари!“ Нехай їм здається, що не до пари, а я добре знаю, що до пари.

В осени, як обробишся з полем, покопаеш наше будуще кшпю, вибери на тому кшплі найкраще місце и посади яблоню и грушу на память 28. іюля 1860 року.

Поберемосл ми після Покрови. Добре б ти зробив, як би к нашому весілю прислав сушений карасів десяток, другий, або й третій. Та запеченого Дніпрового ляца одного, другого, або й третёго. Ти писав мені, що в Каневі сего добра — хоч лопатою горни, а тут и за гроши не добудеш. От-тобі й столиця! В Пекарях якась вдова, попада, продає хату. Купить би, та к осени перевезти на грунт и поставить, а весною нехай би сестра Ярина з меншим сном перевезлась у ту хату, та й хозяйнувала, а тим часом я з жінкою прибуду, то вона б и нам пораду дала б. Бо я и жінка мой, хоч и в неволі и в роботі зросли, але в простому сільському ділі нічого не тямлю. То порада б сестри Ярини дуже б до ладу була и мені и Лякерії.

Отаке-то скоїлось! несподівано я приїду до тебе в гості з жінкою, сиротою и наймичкою. Сказано: коли чоловік чого добре шукає, то й найде. Так и зо мною тепер трапилось. Мені тепер не жаль, що Харитина трошки придурковата.

25. звгуста.

Добре я зробив, що позавчора не дописав сего письма и не послав тобі! сегодні я получив твоє письмо и бачу, що ти з Кулішем аж надто розфантазировались. Книгар Кожанчиков сегодні сказав мені от-що (а він се діло добре знає): На 3000 готовика и на 3000 кредиту „въ книжной торговлѣ можно получить 10 процентовъ съ усиленнымъ трудомъ“. Мені самому не подобається твоє оіпачество, та нема де дїться!.. Бумага и чай се инша річ! напиши ти мені гарненько, чи багато тобі треба кредиту на се діло? а тим часом отого клятого оіпачества не кидай. Воно тебе хлібом годує, а хліб велике діло.

Посилаю тобі план хати; коли що найдеш не так, то поправ и напиши мені, а тим часом окопуї хеваду и купуй ліс сосновий; на одвірки тільки, та на двері купи дубового та ясенowego, та на поміст липи. Як що дуже треба буде грошей, напиши — я добуду и пришло. Добре б було, як би Ярина весною рано перевезлась на мій ґрунт. Може можна найнять для неї у Каневі хаточку на літо; а літом ми з жінокою прибудемо, та в-кушї порадилося, що нам робить?

На надвірню комору (робочу) при случаї дубового лісу купи; нехай собі лежить, та виоихає, поки що буде.

Цілую твою жіночку, діточок и тебе. Т.

XVIII.

5. октябрія.

Спаси-бі тобі, мій друже-брате, за твої великі клопоти з тим землеміром, та з иншими п'явками людськими. Спаси-бі ще раз!

Дуже, дуже добре ти зробив, що не посадив яблонї и груши; прищепи веоною на дичках: воно й швидче и більші виростуть. Я з своєю молодогою, не побравшись, розійшовся. Ликеря така самісенька, як и Харита, дурнійша тільки тим од Харити, що письменна. Що мені на світі робити? я одурію на чужині, та на самоті!

Добре б зробив (як мати-меш час), щоб сам поїхав у Київ, та своїм оком подивився на оту мадам Соар. По слуху вона мені не подобалась; подивись лиш на неї своїм батьківським оком. Ремінна свита з відлогою на тім тижні тобі пошлеється на зараз и добре зроблена. Коштує 32 карб. На сі гроші сирав Йосиповим дітям на зиму одєжу, а довги ёго не плати, нехай сам платить. Микиті скажи (як побачиш), що він дурний, ні з ким не порадившись зробив чорт зна' що.

Письмо Ф. и мое письмо и копія з условія печатаються в пятій книжці Народнаго Чтенія, тим я тобі тієї копії и не посилаю.

Порадь їм, будь ласкав, щоб вони швидче записались в міщане, в Звенигородці один, другий в Черкасах, а Ярина в Каневі: мені тут радять так, не знаю як ти порадиш? грошей, що там треба буде, то я вишлю.

Каленика поцілуй тричі за мене и скажи ёму, що, як добре знати-ме математику, то астрономію и навигацію за пояс заткне. Отак и скажи ёму.

Шкода мені Йосипкової лапочки(?), а ще більше шкода того дурня, що він и не бачить, що він нівечить... шкода, тай годі.

Спаси-бі тобі за лящи и карасі: на весілля вони не прибудуть, бо весілля того й не буде, а ми в-двох собі з М. М. Л., по чумацькому та по бурлацькому, зваримо борщу з карасями, лящем закусимо, та подякуємо тобі з жінкою и помолимося за щасте и здорове твоїх діточок. Бувай здоров! Твій брат и друг Т. Ш.

Пришлю, або сам привезу Васі гостинця, як буде добре вчиться, а як же ні, то й ні!

XIX.

2. декабря 1860.

На місці Аркаса в Одесі якийсь Павлов, але и той Павлов нічого не вдіє без оцего Іваницького. Перешли ёму мое письмо, та будемо ждати, що з того буде. Добре б ти зробив, як би ще и сам ёму написав гарненько. Та це як знаєш, так и роби. Посилаю тобі письмо мого великого приятеля київского, прочитай ёго; та як будеш у Києві, зайди в 2-гу гимназію, спроби квартиру інспектора Михайла Корнієвича Чалого, поклонися ёму од мене. Це він мені пише про М. Соар. Та зайди ще до И. М. Сошенка. Чалай тобі скаже, де він живе. Вони тобі порадять, що робити з Присею и Ганнусею. Ніколи. Бувай здоровий. Клапняється тобі Куліш.

XX.

23. декабря.

Я лучче тричі чорта ... .., як мати-му писати отому поганому Селецькому. Я тобі вже писав, як будеш у Києві, то побачся з Чалим и Сошенком; вони тебе на все добре наставлять.

Цілую твою жінку и твоїх діточок. Скажи Васі и Йосипкові, що на новий рік, як будуть добре вчиться, я їм гостинцея пришлю. Йосипкові я думав прислати доброго сукна на штани та на жупанок (як буде добре читать), а то й березової каші пришлю.

Вратові Йосипові скажи, що дурень, Микиті не кажи нічого. Як доведеться побачить сестру Ярину, то скажи їй, що вона брехуха. А сестру Мотрю поцілуй тричі за мене.

Ти од себе напиши що небудь розумне отому Яковові Терновському.

XXI.

22. генваря 1861 р.

Погано я зустрів оцей новий поганый рік. Другий тиждень не вихожу з хати: чхаю, та кашляю аж обісіло. Як тебе там Бог милує? Ти, мабуть, послідніх двох моїх писем не получив, що нічого не пишеш. В першому письмі, адресованному в Корсунь, послав я письмо незапечатане, щоб ти прочитав и переслав в Одесу полковникові Іваницькому, главному начальнику механического заведенія при обществѣ мореходства и торговли. Письмо про Каленика. Друге письмо адресоване в Київ в дом Саар, в которому также не запечатане письмо в Потоки на имя Я. В. Терновского; чи получив ти оті письма, чи ні? чи получив ти буквар и Основу?

Заткни пельку отому проклятому землемірові, та роби швидче з тим сердешним ґрунтом. Та що ти зробиш, зараз же и нацищи мені,

щоб я знав, що з собою робити: чи їхать мені весною в Канів, чи ні? Як треба буде грошей, то напиши: а може я сам привезу. Богато б ще треба де чого сказати тобі, та не здужаю. Нехай до другого разу. Бувай здоровий! цілую твоїх діточок и твою жінку. Т.

XXII.

29. генваря 1861.

Так мені погано, що я ледве перо в руках держу, и кат ёго батька знає, коли воно полегшає. Ось що! Втора заходив до мене прощатся полковник Антонович; він сьогодні поїхав в Одессу. Антонович цей один из самоглавних членовъ Общества пароходства и торговли в Одессі. Я просив ёго за твого Каленика и він мені сказав от-що: щоб ти ёму не барившися написав, котрий Каленикові год? я чому він учився в Херсоні: чи навигації, чи механіки, чи математики? ёму це треба знать для того, щоб до чого лучче притулить Каленика. Напиши ж ёму, та попрося гарненько, то може що й буде. Адресуй так: „Въ Одессу въ дежурство Новороссійскаго и Бессарабскаго Генераль-губернатора Его Высокоблагородію Платону Александровичу Антоновичу.“

Чи послав ти моє письмо Иваницкому в Одессу? чи получив буквар и Основу?

Начхай ти в ярумку отому Жидові, що ти пишеш, з ёго грунтом и з ёго хатою. Кончай жвидче в Каневі, та напиши мені, як кончиш, щоб я знав, що робити з собою весною? Прощай! утомився, наче копу жита за одним заходом змолотив. Цілую твою жінку и твоїх діточок. Т.

Літературні звістки.

— Нове гарне виданє поезій Тараса Шевченка вийшло сими днями у Празі п. н.: „Т. Г. Шевченко. Кобзарь з додаткомъ Споминокъ про Шевченка писателівъ Тургенева і Полонскаго. Nakladem knižkarectví dra Grégra a Ferd. Dattla. 1876.“ Стор. XXIV и 416 VIII-и. З портретомъ Шевченка з літографіі Фарскаго в Празі. Ціна 2 зр. а. в. або 1 рб. 50 коп. — Виданє се прийшло в саму пору, бо з остатнєго Петербурскаго виданя „Кобзаря“ розійшлись вже всі екземпляри, а и з Львівскаго виданя „Поезій“ лишилось тільки некомплети. В виданє dra Grégra ввійшло навіть дещо, чого не було в Львівскимъ виданю, як Передмова до Гайдамаків в прозі. За те випущено около 40 поезій, находлихъ ся в Львівскимъ виданю, між ними и довші поеми, як Кавказ, II живимъ и мертвимъ, Неофіти, Відьма, Петрусь и и., особливо такі, котрі заборонені російською цензурою (ті мабуть будуть поміщені в окремі томі). Поезії наступають по собі в порядку хронологічнім, лише драма Назар Стодоля стоїть на самімъ кінци. Однако хронологічний порядок не цілкомъ переведеный; н. пр. Причинна, о котрій сам Шевченко в своїй Автобіографіі каже, що вона є найраніший з ёго печатнихъ творів, стоїть на

5-ім місці. Під текстом поміщені и варіанти: декотрі з тих варіантів ми волили б видіти в самім тексті. В списі друкарських помилок не всі суть вміщені, н. пр. на стор. 370 в остатній поезії Шевченка пропущена ціла стрічка: (Творили б) *лежа, спотюю, Парили б* (скрізь понад землею). Помпнувши однак сі дрібниці, се видане е найбільше и найгарнійше з всіх видань поезій Шевченка, а (зі взгляду на дуже гарний друк и папір) при тім ще й дуже дешево.

— Коштом товариства *Січ* у Відни вийшла книжочка п. н.: „Шевченко. Сотник. Марина. Титарівна. У Празі. Друкарня Др. Ев. Греєра 1876.“ Ся книжочка містить у собі три що йно названі поеми Шевченка и єсть очевидно передруком з „Кобзаря“, виданого у д-ра Греєра. Ціна 3 копійки або 5 крейц. а. в. Для тих, що не в силі купити собі повне видане творів Шевченка, такі книжочки можуть бути дуже пожадані.

— У Одесі вийшла книжка, обіймаюча всі поетичні твори М. И. Костомарова, п. н.: „Збірникъ творівъ Іоєрмії Галки. Одесса, 1875.“ Стор. 356 XVI-и. Ціна 1 рб. 75 коп. (= 3 зр. ав.). У одним з перших н-рів після нового року подамо ширше справоздане про се діло.

— Письма К. Н. Устияновича. Часть I. Поэмы историчні. *Накладом Владислава Федоровича. У Львові, 1875.* (Ціна 1 злр. 20 кр. а. в.) Під таким заголовком появиля ся сими днями спора, бо 12 листів (384 стор.) великої XVI-ки друку обіймаюча книжка. П. Корнило Устиянович, оін звісного лірика и новеліста нашого Николая Устияновича, знаний вже читателям нашим з дрібних поезій, у „Правді“ друкованих. В сій книжці він у-перше виступив яко епік з більшими творами. За мало ми ще часу мали, щоб докладно перечитати и критично оцінити сі нові твори п. Устияновича, бо в них ще й нагромаджено стілько гісторичного, археологічного и мітологічного матеріалу, що годить ся критикови посвятити більше часу на оцінку, як вимагає звичайна рецензія. Лишаємо собі отже на пізнійше обговорити докладнійше сю книжку, на яке обговорене вона й заслугує, а тепер подамо лиш коротко зміст єї. Ся книжка містить у собі, крім письма автора до п. Федоровича, три твори поетичні: I. *Вступ* (стор. 3—18), се мов-би приготоване читателя до предмету дальших двох творів, введене єго в містери старини, в котрім автор виводить діда, розказуючого дівчині перекази нашого народа про початок світа, и ученого, котрий слідить гісторию Славян. Тим и вказав наш поет на жерела, після котрих зложив собі образ давних часів, оспіваних ним в дальших двох творах: народний устий переказ и досліді науки. В сім „Вступі“ відзначає ся особливо пісня ученого до Дунаю (стор. 16—18), богата мислями и написана ядерним словом. — II. *Вадим* (стор. 19—33); тут описує автор початок панованя Варягів над Новгородськими Славянами и неудалі подвиги послідних висвободити ся з-під чужого ярма. Ся поема була вже друкована в VI-ім рочику „Правди“, однак тепер її автор дуже значно переробив. Уже в тій короткій поезмі кидає ся в очи, що найсильнійше виходять місця драматичні, як и в загалі епічні поезії п. Устияновича мають в собі багато драматичного елементу, хоч и в епічних місцях або в рефлексіях подібує ся поетична краса. III. *Искоростень*, епічна поема у 24 піснях, з „заспівом“ и „процою“ (епіолог), стор. 37—376. — Заопів, се гарна

апотеоза сміливості и сили мысли людскої, котру просить автор, щоб помогла ему роз'яснити мраку покриваючу часи борби Деревлян з Варягами за свободу. В 24-ох слідуєчих піснях (1. Варяго-Росси, 2. Древа, 3. Наїзд, 4. Искоростень, 5. Віч, 6. Розбої, 7. Кривавая ніч, 8. Повстанє, 9. Смерть Игоря, 10. Торжество, 11. Сватанє, 12. Ягода, 13. Віщованє, 14. Тризна, 15. Бойслав, 16. Роз'єднанє, 17. Наслідки, 18. Коляда, 19. Війна, 20. Посольство, 21. Стратимір и Доля, 22. Битва, 23. Жертва, 24. Блаженна Ольга) виспівав поет цілу епопею борби Деревлян з Варяго-Руссами за волю, а оповіданє гісторії народу переплів гарними описами и сценами з домашнєго та родинного житя. Крім гісторії народу Деревлян, оповідає автор також гісторію кількох родина деревлянських, котрі виступають яко головні діячі в гісторії и групують навколо себе нарід, так що доля їх звязана з долею цілого народа, а по части и на відворот. Через те повязанє набирає поема ще більше интєресу для читателя, котрий в оповіданю бачить не тільки нарід яко політичну цілість, а також єдиниці, їх житє и їх судьбу. Оповіданє декуди нагадує простотою народні думи, місця ж драматичні написані з силою виразу и дикції. Мова народня, умієтно прикрашена и убарвлена старорускими виразами. Характери добре обрисовані и консквентно переведені. В *епілогу* (прощ) дає автор свій погляд на релігію. Идеал автора чистий и високий — се народня воля. — Можемо занєвпити наших читателів, що приємно и не без користи проведуть час, читаючи поезіи п. Устияновича, котрі указують на більшій поетичний талант, ніж ми звикли бачити найновішими часами у нас в Галичині або в Україні. З цікавостю очікуємо появленя драм п. Устияновича, до котрих, як згадує у письмі до п. Федоровича, поеми Вадим и Искоростень становлять тільки мов-би вступ. — *В. Г.*

— Що ино вийшли в Києві „Пісьні М. Лисенка“: 1) *Полюбилася* л. Ц. 40 коп. 2) *Закувала зозуленька*. 40 коп. 3) *Утоптала стежечку*. 75 коп. (Всі 3 пісні з переспілкою 2 рб.). Талант п. Лисенка, композитора опери Різдяна Ніч, „Плач-у Ярославни“ (50 коп.), автора „Збірника українських пісень“ (2 вип. à 2 рб. 50 коп.), за надто знаний славно и в Україні и в Галичині, як щоб ми потребували заохочувати нашу публіку познакомити ся и з сими найповнішими єго композиціями.

— Ліки своєнародні, з домашнєго обиходу и в картинах житя. *Київ, 1875*. Стор. 56 XII-и. Ціна 7 коп. — *Про холеру*. *Київ, 1875*. Стор. 48 XII-и. Ціна 7 коп. — В першій з сих книжочок є трохи забагато непотрібних поетичних додатків, хотя вже не тільки, як в книжочці виданій ще р. 1874 „*Про хвороби*“, за котру ми говорили в I-ім н-рі с. р. За те друга книжочка (Про холеру) написана дуже добре, и таких книжочок ми бажали б як найбільше видіти и в Україні и в Галичині.

— В Жовтневій книжці „*Вістника Європи*“, найзнаменитшого російского журналу, поміщена статя звістного и нашим читателям (г. Правда 1868, нр. 28. и д.) ученого Великорусса А. Н. Пыпина: **О сравнительно-историческомъ изученіи русской литературы**. Подаємо з сеї статі докладнійше ті частини, котрі нас найбільше дотикають сл. Автор, виказавши неосновність погляду славяно-фільської школи, котра прий-

має істнованє двох окремих цивілізацій: романо-германської и греко-славянської, виказавши, що цивілізація можлива тільки одна и що западна Европа в тій цивілізації о много дальше поступила ніж Россия, переходить до обговореня питання: чи можуть и повинні істнувати літератури поодиноких народів славянських, або чи російський (великоруский) язык прийме ся за загально-славянський літературний язык? Автор виказує, що російська література, щоб маза прийати ся н. пр. Чехами и Поляками, мусіла б по духу и змісту зрівноважити не тільки польську и чеську літературу, але ще й німецьку: инакше ані для Чехів ані для Поляків нема радиї приймати російський язык, и вони, якби вже мусіли вибирати, вибрали б (особливо Чехи) язык німецький — раз що вони вже до него привикли, він мов їх другий рідний язык, а по-друге, що вони вступили б в богату обширну літературу... Відтак приходить п. Пипін и до питання про малоруску літературу. Наш час, каже, є особливо часом національних відроджень. Національні рухи відбувають ся в ріжних формах и у великих гісторичних народів (гісторія німецької и італіянської єдності), и в менше знатних племенах и також в легких відтінках народностей. П. Пипін вправді не ставить малоруского народа и языка на рівні з чеським, польським и сербським, а тільки вважає малоруский нарід відтінком великоруского народа а малоруский язык нарічнем (загально-)русского языка, помимо того однак виступає рішучо в обороні малоруского літературного руху. До 50-их років, каже, малоруский рух відбував ся спокійно и не вzbуджував обав; в 60-их роках его стали підозрівати, „въ московской фабриці“ з него зробили небезпечний політичний сепаратизм, за котрим треба вбачливо слідити и его викоренити. Людям, котрі піймали цілу дурноту сих инкримінацій, трудно було и високазати свою гадку. Яку моральну вартість мала діяльність літературних доносчиків, видно з того, що адміністрація, котра в наслідок їх инкримінацій заборонила була малорускі книжки, по кількох літах відступила від сего заказу....

Рух в малорускій літературі збудили дві причини, обі природні и певинні: потреба чути звуки и поетичні мотиви рідної мови и бажанє причиняти ся до просвіти народа за помічю книжок в зрозумілім для него языкі. Так и весь об'єм розвою малоруского наріччя ограничає ся на популярно-поетичні и педагогічні твори. Слі деяким людям українофільського напрямку и здавалось, що провінціяльна література може бути дальше ведена, може розпросторонити ся на ширші літературні задачі: то и в тім нема зовсім нічого злого. — А в певних границях розвій провінціяльної літератури може видавати дуже хосенні результати: тая література охороняла б в народі просвічену свідомостю любов свого рідного, подавала б певний степєнь просвіти в рідній мові, причиняла б ся дуже до образованности (до котрої нарід зразу відносить ся недовірчиво), не роблячи з неї конечного поводу до ломаня рідного языка и не приневолюючи нарід бачити в ній щось чуже й недобре. Тая звязь з ріднею, не розривана (як звичайно) в першій порі науки, могла би бути так сильним педагогічним средотвом, о яким тепер, може бути, трудно собі й утворити понятє.

Дальше п. Пипін відпирєє закид, що малоруска література тому непотрібна, бо російський язык цілком зрозумілий Малороссови. Не признаючи

всього, каже: хотя б однак и можливою була наука в російській мові, лишає ся множество появ чисто локального характеру, котрі віділяють Малороссів в окремішний народний тип, дуже неподібний до великорусского: крім окремішнього складу особливости, котрий відзначає „хахла“, своя властива народна поезія, перекази, обичаї, котрі можуть дати матеріял для локальної літератури. Наконєць факт, що ся література истнує и розшижує ся, достаточнo доказує єї потребу.. Страх наших консерватистів відзиває ся старою канцелярською, котра стратила понятє о простих чоловічих відносинах. Обави сепаратизму були наконєць трохи дивні ще з одного боку: чому тим ревностним людям здавалось, що привязанє до рідної сторони, бажанє служити своїм пайблизним землякам, розвивати живі елементи народного побиту — неможливі в данім порядку річей и конче означають сепаратизм? — Порівнавши відтак рух малоруский з паралельними єму примірами в романській и германській Европі, відпирає наконєць и той закид, буцім-то розвій місцевих язиків міг би ограничити, зменшити значнє пануючого язика и єго літератури.

Ми, розуміє ся, не зо всіми поглядами ученого Великоросса годимо ся: имено ми вважаємо себе більше окремішними и самостійними супротив великорусского народа, ніж Словаків супротив Чехів, або Словінців супротив Сербів; так и мову нашу вважаємо рівнорядною з иншими славянськими, отже и з російскою; сей же наш погляд опираємо на гадці звисних авторитетів, між тими и родимців п. Пилина. Однако наш відмінні погляди не ослаблюють, противно зміцняють виводи п. Пилина: коли бо наша література навіть при несамостійности малоруской мови має право истнования и розвою, о скілько більше має право до того, сли вважаємо нашу мову и наш народ самостійними в ряді других славянских народів?...

— Дня 17. (29.) Падоліста відбули ся збори Юго-западного отділа імператорскаго русскаго географическаго общества в Києві. Предсідатель В. Б. Антонович прочитав свій реферат: „Кієвскіє войты Ходьки — эпизодъ изъ быта кієвскихъ мѣщанъ XVI—XVII-ого в.“ Відтак читано реферат д. ч. Т. Е. Маковецкого: „Результаты медицинскаго осмотра лицъ призывнаго возраста во время перваго призыва, въ 1874 году, въ ямпольскомъ уѣздѣ, подольской губ.“ Після сих рефератів відчитано письмо д. ч. А. А. Кандиби, при котрім сей-же привів 1666 поговорок, пословиць и загадок. Наконєць д. ч. М. П. Драгоманов подав цікаві звістки о кобзарях Полтавскої губернії. Показує ся, що в сій губернії є багато кобзарів: в селі Черевках Миргородского повіту є 26-літній кобзар Опанас Савченко, котрий співає про утечу трѣх братів з Азова, про бурю на Чорнім морі, про Ивана Вдовиченка Коновченка; в селі Зіівцях є кобзар Василь, котрий грає на 25-струнній бандурі. Крім того є в сих-же 2 и в 5 инших селах 14 кобзарів. В Пирятинскім повіті є 1 кобзар, а в Лохвицкім 2 кобзарі. — Ми згадували вже нераз о діяльности и виданях югозападного відділа „русскаго географическаго общества“, и раді б на него звернути більшу увагу наших земляків, особливо в Галичині, де нема жадного товариства ані інституції займаючої ся збиранєм и видаванєм етнографичних матеріялів хочби лиш сего краю. Як видимо з друкованої програми Географ. товариства, воно займає ся збиранєм всяких вістей про мало-

руський нарід: пісень народних, пословиць, казок, звичаїв, обрядів, побуту, язика и т. и. Ми з своєї сторони завзявасмо всіх приятелів нашого народа и науки: займати ся таким збиранем и описуванем, а призбирані матеріяли або відслати просто в Київ до „Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества“, або також до Редакції „Правди“. Маючим охоту заняти ся збиранем матеріялів ми готові уділити Программу товариства.

— **Dr. Fr. I. Celestin. Russland seit Aufhebung der Leibeigenschaft. Laibach, 1875. v. Kleimayr & Bamberg in Comm.** 388 стор. VIII-ки. Ціна 4 зр. ав. — Автор сеї книжки є австр. Славянин, котрий в 1869 р. пішов до Росії, а по 4 роках повернув назад. У вступі він переходить коротко всі відносини Росії від часів Александра I. до Кримської війни и виводить головних представителів всяких напрямків; відтак описує стан в Росії перед знесенем крєпацтва и зміни того-ж стану, які через знесенє крєпацтва наступили. В другім розділі займає ся реформами фінансовими, особливо податковими, також розвитком кредиту и асоціацій. Коротше виложені реформи судові и адміністраційні, між сими однако ширше розправляє ся о земствах губерніяльних и повітових. Найдокладніше описані реформи в шкільництві, особливо борба між реалістами и класиками. В останнім розділі займає ся автор російською суспільністю, між иншими розводить ся над „нігілізмом“ и „радикалізмом“, а подає характеристику сею посліднього після писем Чернишевского. — Німецька критика прийняла сю книжку дуже прихильно.

— **Календарі рускі на р. 1876.** Крім згаданих в 22-ім н-рі трѣх календарів руских, котрі вийшли у Львові, в Коломиї и Чернівцях, появил ся ще оден й на Угорській Русі в Унґварі: *Календарь общества св. Василия Великого*, котрий крім календарської часті та типка не містить в собі нічого заслугуючого на згадку. Ціна его 25 кр. — В загалі австрійско-рускі календарі на 1876 р. малу мають вартість; на згадку заслугують тільки историчні статі Шараневича (и статя „О Кіевскихъ и Московскихъ митрополитахъ“ А. Петрушевича) в „Временнику Иститута Ставропигійского“, а в „Календарі Буковинскім“ статя Е. Андрійчука „Народное творчество“ тим одним, що автор „обов'язує ся дати за описаніє чотирьохъ 'казокъ' гульдєна а за десять оригінальнихъ народныхъ пѣсней тожь гульдєна, надбючись, что симъ способомъ розоблачатся житіє-бытіє нашого народа не въ одномъ отношеніи и мы соберемъ великое сокровище плодовъ непорочной народной фантазіи“. В тій самій статі однако той сам и. Андрійчук каже, що він не може „одобрити стремленіє тыхъ, которые мыслятъ, что и высшіи науки должны употреблять нарѣчіє простолюдина, тымъ бо не достигается ніякая благорозумна цѣль мы отчуждаемъ отъ церкви спасшой нашу народность отъ гибели“!!

— В місяцю Жовтню с. р. умер на Поділю в Росії польський поет и повістяр **Aleksander Groza**, належавший до т. з. української школи, автор поеми *Starosta Kaniowski*, драми *Нгує* и и. — В Грудню с. р. умер в Москві **Михаїль Петровичъ Погодинъ**, звісний гісторик и політик славянофільської школи.

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Хроніка російська.

1875, Жовтень, Падолист.

Війна в Кокані и зріст Росії. Запевненя покою и поголости в єннї. Справа Герцеговинців. Справи банкові. Рух соціалістичний. Проїздка міністра просвіти по Малоросії и бесіда єго в Херсоні. Комісія університетська. Російська публіцистика о питаню про малоруску літературу. Голод. Штунда. Російська журналістика краєва и загранична.

Азійські питання Росії не скінчили ся на побіді під Махрамом, бо ще й доси тягне ся справа прилученя нових земель на правім боці ріки Сир-Дарьї. Землі тї від Обкурска до річки Нарина, належавші передше до коканского хана, по приказу Кавфмана від 25. Вересня перейшли під державу російську и над ними був назначений начальником побідитель під Махрамом Скобелев. Але Кипчаки не схотїли від-разу покорити ся Росії; вони, зібравшись у велике військо, напали на Наманган и мало не взяли єго. Потім згромадили ся усі коло города Баликчи, у полках по 3—4000, а у самих Баликчах схопило за рушницї трохи не 20.000 люда. Скобелев пішов на них з своїм Наманганским війском 12-го Падолиста, и, як доносив Кавфман телеграмою, побив и розігнав їх усіх до-чиста. Бачить ся, що, хоч и хотїли б Кипчаки, згадуючи колишне своє панованє над Росією, ще довше бороти ся, все-таки приїде ся їм покорити ся перед воєнною силою Росії, котра тим способом довершає тї завоюваня, які почали ся перед стома літами з Криму, перейшли потім на Кавказ а тепер переступили вже за Каспійське море. Поставивши метою своєю цивілізувати всхід, Росія їде туди міцно держучись своєї одной політики завоюваня; територія держави російської за 20 літ панованя Александра II., як показує календар Суворина на 1876 р., побільшила ся о 36.357 квадрат. миль, се-б то о кусєнь землі три рази більший від цілої австрійско-угорської монархії, а становлячий десяту часть цілої російської держави. Шкода тільки, що властиве цивілізоване лиш дуже незначно поступає на перед. Вже у 1867 році установлено Туркестанське Генерал-Губернаторство, котре розростало ся від того часу чим разь дальше через нові забори; тогді-ж була зложена и так звана „стєпова комісія“ для впробденя „гражданскаго положеня“ сих земель; але й доси тая комісія нічого не зробила, и доси ще всі тї землі и народи живуть під зарядом міністерства війни.

В загалі військові справи займають тепер перше місце у Росії. Недавно як цар обїзджав и переглядав свої війська, відтак почав ся новий „всєсословный наборъ“; після святкованя 100-літнього ютнованя шістєх полків наступив царський празник, так званий свято-юрський. Сей празник відбував ся що-року на день св. Юрія 26. Падолиста, и учасниками єго бували всі, що дістали орден св. Юрія, яко доказ най-

більшій сміливості на війні. У сьому ж році сповнило ся 25 літ від того часу, як теперішній цар (у 1850 році) дістав сей орден від батька за хоробрість, оказану против Кавкаських верховинців. На сей празник приїхали принц Кароль пруский и архикнязь Альбрехт австрійский яко каваліри того-ж ордена. По поводу слів царя, сказаних на сім празнику, газети багато розписали ся про союз трьох цісарств яко поруку европейского спокою. Але помимо покоевих слів царя, помимо того, що Россія в своїм офіційальнім орґані, заявляючи про симпатії до полудневих Славян, заявляла враз и бажаня союзних трьох цісарств: примусити Турцію миром покінчити з Герцеговинцями, помимо того, що султан видав свій Ираде, а Англія без военного галасу захопила собі еусейский канал, пустивши у діло силу міцнійшу від сталєвих канон — гроші, помимо того всього в Росії майже всі ждуть, що на весну у повім році піде в діло сила війскова, на котрій все-таки найбільше опирають ся найголовніші держави Европи.

Що до повстаня Герцеговинців, то воно тепер у Росії всіх дуже займає. Всі значнійші газети вислали своїх кореспондентів у Герцеговину, а хоч міністер внутренних справ заборонив земским и городским управам робити пожертвованя з казенних и громадских сум, то розказами про Герцеговинців збудили газети жертвенність приватну, а зібрані складки тепер лічуть ся вже десятками тисяч, коли не дійшли до третей сотні. Герцеговинцям з Росії крім грошей вислані й лікарі и лазарети; складка на Герцеговинців хоч иде, так само як и перше, красше між бідним людом, але стала вже й справою загальною, так що Старо-Чехи беруть назад свої докори, роблені Росії за єї байдужість до полудневих Славян. Чи йде се усе до помиреня Славян з Турками, чи до тих переворотів, ведля котрих вже де-хто з европейских публицистів-політиків почав перестроювати усю карту Европи на свій лад, — не будемо про те міркувати. Тепер вернемо ся до мирного життя тої держави у остатних місяцях.

Справа короля желізниць Струсберга, котрий без корони сидить вже у Московській казематі, не мало паробила там галасу. Банкове діло, котре за остатні роки штучно пішло в гору у Росії (акційних товариств було в Росії у 1855 р. 81, а в 1875 — вже 513, при чім каштал сих товариств зріс з 100 мільонів на 1.937 мільонів карб., отже трохи не в 20 раз!)*), має и там своїх діячів, що вміють єго компромітувати. Директори Московского „судного банка“, котрі дали Струсбергови 7 мільонів карбованців, тим самим підкопали свій банк и хоч зараз побігли до міністра фінансів просити підмоги, але не втікли від суда и тюрми, бо їм було відказано. Треба віддати честь російському рядови, що він хоч и не міг піддержати того банка, котрий сам себе загубив, але зараз „по Высочайшему повелѣнію“ установлена була ліквідаційна комісія для охорони інтересів кредиторів банка. Акціонери зістали ся все-ж таки без грошей и поки справа точить ся, немало слез пролилось и проле ся ще з причини сего краху, котрий пустив по світі жebraками не одного з уповаючих на силу грошевих

*) Сі дані беремо з календаря Суворина на 1876 р.

паперів. Сій справі присвячені були й фелетони й верхні стовбці газет російських.

Немало було писано в російських часописьмах й про революційно-соціалістичну пропаганду, про котру тепер заговорили й ліберальні органи російські („Вѣстникъ Европы“), яко про неможливі мрії російської революційної молодіжи, чим подали нагоду газеті „Впередъ“ вести з ними полеміку. Псевдо-ліберальні ж газети, а в дійстности консервативні, як на пр. „Голосъ“, повели річ вже й про те, як зупинити молодіж від того соціально-демократичного руху, у котрий переродив ся колишній нігілізм. „Учіть в гімназіях лучше исторіи, каже „Голосъ“, а не так, як почали учити єї за часів класичної реформи, то молодіж и буде меньше революційною“. Але що робить ся з тими молодцями, котрих кілька сотень сидять у тюрмі за соціально-революційну пропаганду, ніхто нігде й нічого не розказував; що робить ряд, щоб зменшити тую пропаганду межі робочими класами російського люду, котрого все-таки, після офіціальних даних, є в Росії 15 міліонів, теж нічого не було чути.

Доказуючи, що така пропаганда неможлива, органи російські з новою силою заняли ся педагогікою, тим більше що факти дали на те матеріал. Сі факти — ізда міністра просвіти у полудневих краях Росії, приказ єго про обовязкову науку и мандрівки університетської комісії.

Про обовязкову науку багато міркувало Петербурскє Педагогічне товариство, але у кінци все-таки приходило до того, що перш, аніж гнати хлопців и дівчата в школи, треба постаратись о самі школи и добрих учителів до них, чого ніяк обовязково зробити не можна, як и не мож простим розпоряджінем зродити серед люду охоту до шкіл, коли він з якої небудь причини сих шкіл не любить. Міністер же, задумавший рішити сей *circulus vitiosus* просто своїм приказом, тим часом іздаячи по новоросійському краю збирати собі там од панства похвали за свою класичну реформу. Де він не був, єго зустрічали обідами, річами, так що ся проїздка єго, як казали газети, була мов „тріюмфальним походом“. Скільки в сих річах було завсїгди щирости, видно з того, що оден з бесідників, щоб не дуже мучити ся укладанєм бесіди міністрови, повторив свою річ, котру держав вже до того-ж міністра ще у 1873 році. Одною з найцікавіших бесід, оказаних в сій проїзді, була річ самого міністра у Херсоні. „Мені дорікали, казав між пншями міністер, що заводячи класичну систему науки я хочу виробити з нашої інтеллігентної громади аристократію. Так, панове, я хотів и хочу, щоб гімназіи наші давали нам аристократів ума, аристократів знаня, аристократів труда!..“ На сі слова п. міністра поспінали ся рясні оплески від присутних аристократів труда, з котрих у не одного цілий труд залежить в тім, щоб зїсти обід з паном міністром.

Ми б тут и не казали нічого против такої аристократії, о вироблюваню якої згадував п. міністер, коби тая аристократія „інтеллігенція, знаня и праці“ в тім тільки, а в нічим иншім, була аристократією, коби вона вважала себе братією мужика, а не вищою кастою, та коби вона не ставала (у тому — малорускому — краю, де п. міністер сказав свою бесіду) враз и аристократією по мові. Але ж

факти показують що инше: хто поступає в гімназію, щоб виробити ся в аристократа ума, знаня и праці, той перед всім мусить зробити ся аристократом по мові, мусить забути тую мову, якою говорив до гімназії, задля нової мови російського ума, знаня и труда — мови великорускої, мусить и забути свій народ — винародовити ся. А того винародовлення вже чимало у Росії. Вже истнующа доси аристократія у полудневій Росії на стілько позбула ся свого національного почуття, що зовсім кинула й думку про мову народа, з котрого вона вийшла. Недавно, як читали ми у „Кієвлянині“, помер бувший учитель и директор різних гімназій полуднево-російських — Пристюк, оден з людей, котрі офіційально підіймали у 60-х роках питане про заведенє Малорущини у школах Малоросії. Нових людей межі служачими в міністерстві просвіти на его місце не зъявляє ся, а жите чим дальше все більше вироблює такі форми аристократичнєї гордості, якої приклад показав ся у Новомосковському повіті: там недавно оден пан був вибраний предсідателем повітового земства, але він сказав, що не хоче бути предсідателем, поки межі членами земскої управи буде хоч оден мужик —

„бо в простого мужика простий єсть обичай,
А в письменного особний політичний звичай“,

як казав колись наш Климентій Зиновій. Сих окремих звичаїв у відносинах до мужика не потребують и учити ся в школах українські пані, бо вже більше як 150 літ назад „письменні“ виділили ся з простого народу на Україні...

Університетська комісія, котра має виробити реформу російських університетів, їздить по всіх університетських городах. Вона була вже у Казані, Дерпті, Києві, Одесі, и по всіх сих містах прикликала до себе кожного професора окреме и, роздавши питання (81 чи 51), розпитувала про перестрій університетскої устави. Кажуть, що сій комісії дуже подобали ся Дерптські німецькі буршеншафти, котрі розвивають серед молодіжи не що инше, як дух особливої кастовості. Прочувши, що у Дерптському університеті є ще доси карцер для студентів, комісія ся у Одесі випитувала ся професорів, чи не було б добре завести карцери по всіх університетах російських? Головнішим же питанням комісії, як кажуть, є підвишенє плати за лекції, котра тепер виносить 40 карб. річно.

Що до публицистики російської взглядом українського питання, то наші читателі вже знають про гадки „Русского Вѣстника“. Тепер же оден з великих журналів, „Дѣло“, помістив статю Мордовцева (колишнєго працѣвника в „Основі“), котрою він доказує, що хоч и є тепер у Росії провінціальні літератури, межі котрими найголовніша — українська, але всі вони мусять упасти, щоб дати тим більшу силу розвою одній літературі центральної, се-б то столичній. Такий вже закон, каже бувший українофіл Мордовцев, що у центрі збирають ся и капітали и таланти з ителлігенції и праця розумова. Інші гадки висказує Великорос Пыпин в „Вѣстнику Европы“, котрий, указавши, що нинішній час є часом „національнихъ возрожденій“, боронить супротив московських централістів право до истнованя и розвою малорускої літератури. А друга нецентралістична часопись, „Недѣля“, виступила

проти самої статі Мордовцева; але все-таки з того факту, що так званий демократичний орган „Діло“ є разом и централістичним у питаннях по літературі, можна бачити, як мало ще у російській публіцистиці можуть мати ходу децентралізаційні мисли, на котрих мусить засновувати ся и українофільство; а з того, що проф. Драгоманов, котрий у „Вістнику Європи“ писав про потребу децентралізації пресси, українний яко українофіль-сепаратист, легко бачити можна погляд теперішнього ряду російського на сю справу.

Переходячи до самого народа українського, и тут не бачимо нічого відрядного. Нарід той — голодує и бідніє що-дня більше. Херсонський губернатор, odkриваючи земський збор у сім році, сказав, що обставини економічні після великого неврожаю — грізні, що навкруги панує голод, и земска управа мусіла видати 50.000 карбованців на голодуючих. По войі полудневій Росії, як ми вже нераз казали, не вродило ані сіна, ні хліба. Не маючи чим годувати себе и свою худобу, мужики продають коні, вівці и корови ні за що. Так на ярмарку у Лебедині під Харковом туго корову, за котру весною платили по 40 карб., тепер давали за 15, коней за 6 карб., а жеребців по 2 карб.; у Літинському повіті мужики продають коней, що стояли 8—12 карб., по 40—50 копійк, а жеребців по 10—20 коп. Жиди, що тих коней купують, завязують ім рот и пускають на поле, де кінь побігає зо 2 дни а потім здихає з голоду; тогді жид дупить з него шкіру и продає по 1 рб. 20 коп., 1 рб. 60 коп. Впрочім про се горе не дуже багато згадували кореспонденти по газетах, так що мало можна бачити, що робить ся против того голоду, котрий певно є у полудневій Росії.

Більше чутно було про штундистів и ще нову секту „хлистуців“, котра зъявила ся в Чорноморі. Штундисти Єлсаветградського повіту дійшли вже до того, що другі люде з того самого села просили, щоб їх вислати куди-небудь, хоч у Сибір, аби лиш не жити з ними; а все-таки секта розростає ся и зміцняє свою інтензивну силу. Цікаво, як захищали ся штундисти насупротив архієпископа херсонського Леонтия. Він їх поклякав був у церкву на свою службу божу, але вони сказали, що їх наука не позволяє ім до церкви йти, а коли він хоче їх бачити, то прийдуть в яку небудь хату, хоч ім здає ся, що зовсім нема чога з ним говорити, бо вони й самі розуміють слово боже дуже добре. И справді при дебатах з архиєреєм, котрі відбували ся в домі священика, вони доказали и велику начитаність в святим письмі, и упертість в своїх переконанках, а при тім воім ввічливість и ліберальні відносини до тих, хто з ними не згоджує ся. „Ми тільки бажаємо, казали вони, щоб нас так само не чіпали и не лізли до нас з своїми науками, як ми не ліземо и не чіпаємо. Коли хто хоче йти до церкви, то нехай собі йде: ми не боронимо; а у нас церков — в серцю. Слово євангельске яєне само по собі тому, хто хоче розуміти его чистим серцем; а дає воно не задля зла а для добра, то вже з-роду не зашкодить тому, хто его читає. Ми его й читаємо тільки дома, бо так більша користь его читати; а в церкву чога ми пійдемо, коли ми там нічого не розуміємо!“ — Поліцейско-адміністративна власть, „исправник“, котрий був при сих релігійних дебатах, сказав штундистам, що їх не за читанє слова божого прослідують а за тайні зборища, котрі заборонені законом и зовуть ся

„скопищами“. Не знаємо, на кілька добровільним було заявлене зі сторони мужиків не-штундистів просьби виселити штундистів; але архієпископ обіцяв просити у цивільного начальства о їх виселені куди-небудь з села Любомірки, щоб заховати дітей сього села від ереси. Сей факт показує, на скільки ширить ся и зміцняє ся релігійний рух у нашого народа за кордоном. Переслідуваня зі сторони цивільної власти и такі дебати, де архієпископ не находить вже доказів, мусять, як и завсїгда, розворушити ще більше сей напрямок, а висилки штундистів з одного села до иншої місцевости мусять розширити круг релігійного руху. Те, чого дійде нарід своєю головою, завсїгда находить відгомон серед народа з таким самим розвоєм, и завсїгда, як показує нам гісторія, скоро розростає ся у великий рух. Проте ми мабуть не помилились, коли скажемо, що малоруский нарід у Росії тепер стоїть перед великою зміною у морально-інтелектуальнім зміслі, и що той напрямок, який візьме его мисль, не залежати-ме від філософії „культурної верстви“, котра відділена від нього найбільше мовою. Нам здає ся, що, якби такі просвітители его, як редактор „Друга Народа“, охотили мати в сій справі який-небудь вплив на нарід, то й про них він сказав би те-ж саме, що про церкву: „ми не розуміємо вас!“ Для правдивих же приятелів народа, котрі й не цурають ся его мови, було б тут широке поле до діланя, котре б и немалу користь могло принести справі народній...

Російські газети тільки при особливших злучаях займають ся ближше народом, бо в загалі, як ми вже не раз казали, тон публицистики російської тепер став не той, яким він був у 60-их роках, и одрізняє ся більшою абстрактністю від того реального и прогрессивного тону, при котрім аристократична газета „Вїсть“ не мала нігде ходу. Як тогді крім сеї одної газети трохи не усі були ліберальні, так тепер трудно сказати, яка з газет справді ліберальна, за винятком хіба „Недїлі“, котра добре держить ся демократичного напрямку и завсїгда стоїть не менше за провінціяльні як за столичні або так звані інтереси високої політики. Але її спляє цензура висказати в кожній біжучій справі те, що гадає. Таким робом питання практичні мусять шукати собі місця у заграничній російській пресі, межі котрою, як звично вже нашим читателям, лондонский „Впередь“ и нове письмо, котре тепер стало виходити в Женеві, „Набат“, простують до революції. Крім того є видавництво російських книжок в Берліні, у книгарни Веґґа (E. Vögel); література, яка з відтам виходить, не є революційна, а скорійш „конституційна“, коли так можна сказати, бо оден з працївників єї, Кошелев, у двох своїх книжках, що вийшли у сїм році („Наше положеніє“ и „Объ общинномъ землевладѣніи въ Россіи“), викладає цілу систему того, як мусіла б виробити ся тепер у Росії конституція з „великою земскою думою“ и більшим уділом самоуправи у провінціяльних земствах. Найцікавійші між російськими книжками Берлінського виданя впродовж сего року були: книга п. н. „Революційный консерватизм“, написана Самариним и Дмитрієвим против Петербурских дворян и книги Фадѣева „Русское общество въ настоящемъ и будущемъ“ або „Чѣмъ намъ быть?“, и отвертий лист князя Васильчикова до графа Толстого, міністра просвіти.

Звісно вже, чого хотіло ся Фадѣву и дворянам Петербурской губернії, коли вони схотіли з'організувати так звану „всесловну вождь“, у котрій пани знов отримали б ще більшу силу, ніж мали за часи кріпацтва. Фадѣвъ теж доказував, що „культурній верстві“, се-б то тим-же поміщикам дворянам, мусить государство давати усе, чого тільки можуть жадати обивателі царства російського, тогді як від низших клас воно мусить тільки брати, брати и брати на користь „культурної верстви“. Самарин и Дмитрієвъ кинули ся и на дворян петербурских и на Фадѣва, доказуючи їм, що идеи їх стоять далеко по-заду идей „Вѣсти“, и покладають надію на ряд російський, що він реформою податку з подушного на поземельний поведе дальше реформи в ліберальнім дусі и не допустить сим „консерватистам“ зробити їх „консервативну революцію“. Князь Васильчиков в листі до міністра Толстого докоряє его, що він науку хоче зробити можливою тільки для кількох тисячів заможних людей, тогді як у Росії цілі мільйони народу, не менше панів, потребують науки. И справді народ, що мусить платити податки не після величини землі, котрою володіє, а по числу людей у семі, винищує ся чим раз більше, а через те чим дальше тим и труднійше буде розводити між ним просвіту...

ПЕРЕГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Справи австрійско-угорської монархії.

В Раді державній, по укінченню генеральної дебати над бюджетом, дня 9. с. м. після промови референта д-ра Брестля, котрий подібно як міністер фінансів виступив против песимістичних поглядів на економічне положення Австрії, зачато дискуссию спеціальну. Перші розділи бюджету : цісарський двір, канцелярія цісарська, Рада державна, прийнято без дискуссії. При розділі о раді міністрів виступали деякі послы з державно-правної опозиції, а також оден централіст (п. Гайрпх з Чехії), против диспозиційного фонду. П. Вурм (з правіци) сказав : незадоволене против ряду тепер більше ніж коли-небудь. Ряд не додержав обітниць, що спровадить мир межи народами. За добру політичну кондукту роздавано концесіїи шайкам лайдаків; давано субвенціїи желізничі підприємцям, під котрих діяльністю довго стогнати-муть народи Австрії. А п. Гайрпх, вказуючи на пригнетене пресси, сказав: Тільки днівників на свої послуги, що теперішній ряд, не мав ще ні оден инший перед ним, а однак не придбав собі більшого довіря. Однак більшість комнати приняла назначену квоту на фонд диспозиційний. Також прийнято послідующий розділ о міністерстві справ внутренних, помімо опозиціїи. — На засіданю з 10. с. м. при титулі о водних будовах зголошували ся послы майже всіх краів о регуляцію своїх рік. Міністер Ляссер закинув проте, що в генеральній дебаті кождий говорив о ошадности, а в дебаті спеціальній хотять знов гроші за вікно вкидати.

Найдовше — кілька днів — тягнули ся дискуссуіи при розділі „міністерство просвіти“. Ліберали закидували рядови, що не досить

енергії оказує супротив ультрамонтанів, именно супротив єзуїтів: Чехи з Моравії нарікали на покривджене людности моравско-чешкої, котра за мало має шкіл чеських супротив німецьких (на те знов відповідали Німці з Моравії); польські послы промовляли за визначенєм сумми 25.000 зр. на поставлене палати рускому єпископови в Перемишлі (на дармо), за приверненєм єпископства Краківського, за помноженєм гімназій и реалок в Галичині и за утворенєм медичинского факультета в Львівскім університеті (на се жаданє п. Черкавского одвітив проф. Зіс при оплесках централістів, що він скорше був би за знесенєм Львівского університета!), а о. Шведзійский представляв нужду руского духовенства в Галичині (міністер просвіти одвітив на те, що по новім році надіє ся дотичний проект предложити комнаті послів). При розправах о школах народних п. Шеффель, попертий лівницею, жадав, щоби в сих школах введено регулямія війсковий яко обовязковий предмет: хлопці від 11 до 14 р. мають обовязково бути вправлювані в війсковій муштрі, в зимі теоретично, в літі практично, пенсіонованими офіцерами або підффіцерами. П. Газе з Більска виступав против польских читанок в школах народних, що суть конфесійні и старають ся більше будити патріотизму польского ніж австрійского. П. Межнік з Моравії відповів, коли в німецьких читанках знаходять ся оповіданя о німецьких славних мужах, то так само треба Чехам и Полякам признати право, щоб їх діти читали в школі о славних мужах чеських и польских.

Розправи над иншими частями бюджету пішли скоро. При бюджеті податків постійних пп. Вайбель и Кронаветтер жаловали ся на строгість в стяганю податків и висоту коштів. П. Розер жадєє більшої строгости при надаваню концесій на шинкованє горілки, а зниженя податку від пива. Проскевц и Скржинський жадали зниженя ціни солп. При бюджеті міністерства торгівлі Німець-демократ Кронаветтер виступав против покликунаня Німців з Німеччини на високі и за високо плачені посади. При позиції „почти и телеграф“ с. Озаркевич вносив, щоби верховну управу почт и телеграфів в поодиноких краях коронних віддати окремому департаментови в памістництві; також жалувал ся на непорядки на галицких почтах, именно при пересилках з рускими адресами. Бюджет всіх міністерств приняла комната послів після внесків бюджетової коміссії, тільки на бюджет міністерства рільництва, котрий коміссія насупротив вимаганя міністерства майже о половину була окроїла, призводила комната о 130.000 зр. більше. Дня 18. с. м. прийнято цілий бюджет в 2-ім и 3-ім читаню, а відтак роз'їхали ся послы на свята и мають зібратися аж 10. Січня.

Комната *палів* відкинула на засіданю з 20. с. м. внесок Вільдавера 34 голосами против 34. Против сего внеску промовляв кн. Чарториский, котрий заперечав Раді державній компетенцію в сій справі, и мін. Штремайр, котрий подібно як в комнаті послів представляв сей внесок яко непотрібний, не маючий ні якої практичної користи. Централістична преса, котра напевно надіялась принятя внеску Вільдавера, дуже не радо и з страхом прийняла сей результат голосованя. Бюджет прийняла комната палів без всякої дискуссії в тій формі, як его ухвалила комната послів.

Мадяри не перестають угнітати немадярські народності в Угорщині. Ще давніше зніс ряд угорський всі три лімнази словацкі, а тепер ще й розв'язав и словацку Матицю в С. Мартоні. А коли Серб Мілетіч в соймі інтерпелював в тій справі міністерство, новий президент міністрів Тіша відповів, що Матиця робила демонстрації неприязні державі при отвореню загребського університета; маєток єї буде поміщений на процентах, доки не буде можна віддати єго якому товариству, маючому дійсно цілею просвіту. — Так само поступають Мадяри з Ромунами, а коли Румун Бордеа жалував ся на те в соймі, Мадяри кликали: добре вам так! и бесідник закінчив свою орацію тим, що Мадяри поступають з Ромунами совсім так само, як в Герцеговині Турки з раясами.

Справи заграничні.

Справа повстання Герцеговини и Боснії все ще займає перше місце між всіми політичними справами Європи. Помимо зими и великих снігів повстане треває в обох сих провінціях, и Турція, при всіх своїх змаганях, не може віднести жадної значнійшої користі. Турецкі війська здецимовані поразками и хворобами. Повстанці Герцеговинські заняли на злму вигідне и безпечне становище в околі Зубців и держать цілу країну між Дубровником и Требіні. Відділи повстанців Босняцких (до 1000 люда) опирають ся головно о гори Козарацкі. В Герцеговині утворив ся „леґіон слявяньський“, в котрім вже з початком Студня було до 300 Русинів (з України), Чехів, Сербів, Словенців и и.; начальником іх Русин Яновський. — Три цісарства: Австрія, Россія и Німеччина умовили ся що до реформи, яких мають жадати від Турції, щоб повстане закінчити мирно; уложенем проекту сих реформ мала заняти ся Австрія. Тим часом Турція випередила європейські держави, бо султан оголосив новий фірман, заповідаючий реформи судові и адміністраційні в Турції и повне рівноуправленє християн. Повстанці однако жадним паперовим реформам не довіряють, и на весні мабуть борба розпічне ся з ще більшою силою. Вирочім и європейські держави, як кажуть, не хотять вдоводити ся простими обіцянками турецькими, але жадають гарантій, що єї обіцянки будуть додержані.

Парламент *німецький* відкинув додаток до уставу карної и заострене уставу прасової помимо жаданя Бісмарка. Від того межі Бісмарком а націонал-лібералами наступило певне роздвоєне. Бісмарк мав указувати на змагаючий ся в Німеччині рух соціялістичний и сказати, що при найблизших виборах до парламенту вже покаже ся зріст сили соціялістів, а буржоазія пожадує, що єго проєкти до законів відкинено.

В *Франції* збор народний вибирав сенаторів, т. є. членів компати висшої. Збор народний має право вибирати четверту часть воіх сенаторів, т. є. 75; вибори випали в наслідок аліянсу републиканців з лєлітністами и бонапартистами на користь републиканців, котрих вибрано звиж 50; орлеаністи, котрі сподівали ся, що пересадять своїх кандидатів, були цілком побиті.

НОВИНКИ.

— **Руский театр в Станіславоі.** (*Допись.*) Народний театр під дирекцією п. Т. Романович, гостизши у нас від 1. Падолиста до 14. Грудня с. р., надає нам до рецензії обширний материял. Пишучи нині оправдане, обмежимо ся на стислим и чисто річевім суді даного, теорій и програм будучого не виводимо, та все ж надіємось, що, опираючись на факти и на пильний догляд цілого кружка, не так легко попадемо в односторонність.

Чужі всякої безумовности, не маємо и беззглядної похвали для вибору штук, який Станіславу дістав ся. В загалі дало ся учути мале число штук народних, и то мимо що воля и сила товариства єсть по тому. Однакож годі тут дирекцію саму одну винувати, бо вичерпавши торік у нас дотичні засоби инвентаря, без повторень все таки встигла поставити кілька новостей на сцену, и то з поважних. Випувати нам тут лише писателів, котрі або волочать далій пошибом Котляревського, або „для живопися побиту“, без мисли и дії травестують етнографічні материяли; а бурлива давнина наша, а живі громадські питання сучасні, а драми з щоденної, буйної жизни народу, села, ждуть писателя! Задля того ми вдячні народній сцені, що нам сим разом, яко лучшу заповідь будучого, подала новість *Гната Приблуду*, поважну народну драму. Автором звісний п. Данило Млака; темат з гісторії села, Буковини, трактований на всякий злучай з великою любовю и поважанем всего, що порушує жыцію селянина. Сильно тут нарисоване змагане чоловіка з супротивною долею, з неправдою усяких властей, аж під конець правда верх бере, не дожидавши страшного суду, або посмертної побіди. Виведені на сцену обряди, звичаї та пісні яко момент поетичний, и під сим, трохи надто ідеалізуючим світлом иде дія, сорозмірно розставлена. Завважаємо однак, що сій драмі хибує належитої драматичної техніки, прямої лінії в дії, инакше при множестві осіб дієвих, а радше драм побічних серед драми, увага розсіпає ся, діалоги протягають ся. Видно, автор тексту не дорівняв авторови музики до сеї драми, п. *И. Вороблевичу*, бо й годі инакше, як тільки дійсно вдачними назвати такі нумери, як спів Чабана, Гната, Анниці и другі. Обвіває нас воздух верховини, як волі, бо свої ж се, живцем народні а нові мотиви нас череймають, — и в сім новім нахилі поета витаето его достоїнство яко композитора. Оден тільки дует — з траффанія — слабо, здає ся, нагадує недавний, закинений автором гомін чужих мелодій, переважаючий ще в музиці его до „Каспра“. Музика до „Гната Приблуду“ є нам порукою, що талантливі писателі, сли коли, то тепер певно не мали би ждати на поміч композитора, не тільки безинтересовного, як знаємо докладно, але и офірливого в високій мірі.

Що до игри, то Гнат Приблуда з музикальної и сценічної сторони вийшов гарно; що до инсценізації, то обширний текст не міг не втомити акторів, и для того домагає ся він доконче редукції. З дальших оригінальних творів *Ольга* п. Яблоновского, давана тут в значно новій редакції, надає ся дуже до сталого нумеру в репертоарі. Редакция зро-

блена після бажаня, висказаного торік у „Правді“ (нр. 21), де в промісті була річ; додаємо тут, що музика до Ольги, тож п. И. Воробкевича, що до хорів ефектніша, як у „Гнаті“; та виконане їх вимагає сил в оркестрі, на які в малих городах ледве лічпти. Держать ся ще, лиш для гарної музики п. Вербіцкого, *Підгіряне* о. Гушалевича в репертоарі, хотяй жаль по правді сеї музики для драми без искри драматичного помислу, де в сухі ситуації співні всиповані, а найважніші факти громадскої и людскої жизни підчинені любовному моментови. Заданені також трохи *Верховинці*, але у нас для локального интересу идуть дуже добре, и вірнійше, як у автора, тиш мандатора камерального виражає ческий урядник Гердлічка, котрого память непочесна ще жне у горах. За одним заходом залічимо ще між слабійші нумери *Дон Жуана*, а особливо *Ката Амстердама*; за те головно игра дуже гарна піднесла *Дон Цезара*, *Поломане житє* (нова штука Чернишева), далій драми з виразним загальним змістом: *Фалієри*, *Від ступня до ступня* (нова штука Кайзера) и *Галлу* що до тексту, — а особливо *Жида* Корженівського, з важким натиском соціальним сеї драми. Ще може більше, ніж п. пр. Верховинці, надають ся власне такі твори сего писателя як *Жиди*, *Пані Каштелянова* и и. через сеї натиск соціальний для галицької, и то власне рускої публіки, котра виросла під впливами и традиціями шляхетчини, и присвоїла собі погляди ієрархічні без крихти об'єктивізму.

Між комедіями, даваними без виїмки з великою живостою, ставимо на першім місці *Великих політиків*, *Ксантіпу*, *Хлопця и даму*, *Зависну жілку*, на другім *Перше повмирали*, *Пустоти сестринця*, *Людвика XIV.* и и. Новість *Актор Сикичка*, переклад, яко прикра критика закулісних интриг столичних, не надає ся на комедію; а в *Москві Чарівник*, мпмо старанного відданя, держить ся головно лиш співом на взаводи ооддатского против українского. З водвілів випали гарно *Слаба сторона* и *Двох сліпих*, менче добре *Новий суд*. З фрашок недільних слабій дуже *Чорт и швец*; *Роберта и Бертранда*, и *Дібрану Трійку* піддержує сама музика. З співів подобались *Удовіщю я любив*, за Кропивницьким, и *Риданіє Арсендареве* на тверезість, п. Натурского. Під зглядом музичним на окреме визначеня заслугоє виконане Гальки, відтак *Гната Приблуди*, *Ольги*, *Підгірян* а також и решти водвілів и фрашок, котрих слабій сторони музика и гра нераз покривали.

О кілько нам відомо, Група новостей, відай оперет з-за кордону оригінальних и переводів, находить ся в студії, оподіваний також на гостинні виступи в р. 1876 п. Кропивницький. З дальших уряджень потребує, що укладаєсь власне статут театральний и каса для піддержаня системи кооперативної, яка з великою вигодою воїх членів фактично завела ся з початку самого, для обезпеченя біту кожного при коштах несталої жизни.

Що до уділу публіки, то з місцевих молодіж, охоча як завсїгда, ставляла головний контингент за Падолієст. Крісла лиш мірно займала старша публіка, и зарівно як торік, ми бачили багато нежданых а ревних гостей, а не одного близького и званого дарю виглядали. Лиш з кінцем Падолієста, коли люте бездороже уступилось, а ще лучше в Грудню, розрушала ся и публіка околична, а так можемо радо скон-

статувати против р. 1874 значно більший уділ духовенства з окрестности. Також и місцевий уділ став порядочним, и лиш було розгоститись, коли через наглу реставрацію зарвавшої ся салі перервано ряд представлень. И вже 14. Грудня, позискавши собі всесторонні симпатії, попрачала народна сцена Станіславів хорошим представлєнем „на дохід Герцеґовинців“, мимо страшної заверюхи и мимо руштовань у салі.

(Тую частину дописи, в котрій поміщена оцінка игри артистів и артисток в поодиноких ролях, мусимо опустити, раз задля недостатку місця, а по-друге задля того, що така оцінка вже була подана нераз в „Правді“, именно и в справозданю з пробуваня театру в Станіславові в 1874 р. — від того-ж часу не наступила жадна важнійша зміна. Мусимо прѣ тим також додати, що одержали-смо з иншої стороны доне-сене представляюче нам театр в Станіславові в трохи менше користнім світлі. На всякий спосіб такі штуки, як и. пр. „Кат Амстердамский“ и с. п., не повинні находити ся в репертоарі руского театру. — Приц. редакції.)

— **Руский язык в учительских семинариях.** Наконець постановила Рада шкільна краєва (як донесла „Газета школьна“) завести руский язык яко викладовий в утравквістичних семінаріях учительских, в мисль найновійшого розпоряджіня міністеріяльного. Половина предметів має викладати ся по руски, половина по польски. Сли виклад руский, то рівночасно подадуть ся наукові терміни польскі и оден з учеників повторить цілий виклад по польски; так само при викладі польскім подадуть ся наукові терміни рускі и оден ученик повторить цілий виклад в язиці рускім. Щоби кандидати учительскі могли набрати ліпшої вправи до викладів руских, препоручив еще п. міністер, щоб при шкільках, злучених з семінаріями учительскими (им. у Львові, Станіславові и Тарнополи), утворено паралельні класи з викладовим язиком руским. Тим способом повстануть перші 4-класові народні школи рускі в нашім краю.

Не знаємо цілком докладно сего пайновійшого розпоряджіня міністеріяльного; однак способом, в який виконує его наша Рада шкільна, ми не можемо бути цілком задоволені. Перед всім наші т. з. утравквістичні семінарії учительскі не мають достаточного числа учителів, знаючих добре руский язык, бо коли вони закладались, Рада шкільна краєва не гадала вводити в них руский язык яко викладовий, и пообсаджала місця, хотя й немало Русинів убігало ся, майже самими Поляками. А міністерство також не дбало о те, бо потверджуючи пропонованих Радою шкільною учителів не питало зовсім, чи вони вміють по руски. Так отже не можемо вважати руского языка поставлєним на рівни з польским, сли з 4 учителів викладати буде по руски директор, котрий тільки малецьке число лекцій має, и учитель руского языка. Випаде бо, що не половина але може ледве третя часть тижневих годин буде признана на виклади рускі.—А друге: не чуємо нічого, щоби в *жєньскій* семінарії у Львові, котра ж також повинна бути утравквістична, мав ввести ся руский язык викладовий. Чи се може для того, що в оїй семінарії мало є Русинок, а не-Русянки за мало знають руский язык, щоб в нїм слухати викладів? Тогді ж повинна в приготовляючїм році наука руского языка подавати ся їм в такїй мірі, щоб були в нїм достаточнo ознакомлені. А

може для того, що там нема кому по руски викладати? Тоді є обов'язком Ради шкільної вишукати таких людей: в краю знайдіть їх досить....

— **Недостаток паші в Галичині.** В остатніх часах зачали зі всіх сторін сипати ся наріканя на недостаток паші в нашім краю. Селяне, не могучи худобу перезимувати, продають її, особливо коней, за безцін (коня по 2¹/₂, 1¹/₂, зр. и дешевше) жидам, котрі убивають їх на шкіру. В Золочеві жида 70 коней замкнули в стайнях не давши їм нічого їсти, аж коні з голоду погубили. В самім містечку Скалаті, як казав о. Наумович в Раді державній, убито около 800 коней, а в цілій Галичині погубили десятки тисячей. Який тут капітал пропав, чим буде наш нарід обробляти ся на весні, и в лікм часі тая страта винагородить ся?! Протів тої ж нужди не видимо, щоб хто що робив. Часописи зачали о тім згадувати аж тогді, коли вже сотки худоби погубили; власти рядові, о скілько знаємо, займали ся стілько сею справою, що староста Золочівський радив селянам не продавати коней а самим вбивати, бо більше возьмуть за шкіру ніж за коня; на те однакож відповіли селяне, що вони не мають серця вбивати худобу, що помагала їм в їх праці. Посол др. Яновский інтершлював ряд в Раді державній, чи знає о сій нужді и що гадає протів того робити? але міністерство ще нічого на те не відповіло. А о властях автономічних та о товаристві рільничім и не чути, щоби інтересувало ся сею справою! — Треба ж би всім, до кого се належить а хто лино може що порадити, взятись як найскорше до сеї справи, щоб ратувати ще що ся дасть....

— **Допись з Буковини.** (*Инспектор оп. Марк и „Слово“*.) Якийсь незваний Черновецький дописуватель подав в ч. 127 „Слово“ про деякі обставини и особи зовсім безьосновні вісти. Звісна се усім річ, що так як справедливі докори подані до публичної відомости звичайно мають добрі наслідки, так знов докори несправедливі, безьосновні викликають протівні наслідки. Кождого се здивувало, що й нашого загално поважаного инспектора краевого д-ра Осипа Марка зачеплено в сій дописи. Сей вже віковий муж, котрий тут дізнає загално поважання, котрий дбає про добро краю нашого и коло піднесеня народних шкіл надзвичайно заслужив ся, єсть-то чоловік сильного характеру, щирий, чесний и справедливий. Яко чоловік шляхотний старав ся він кождій з народностей нашого краю на чоли народнёго шкільництва догодити, и то трудне задане удалось ёму вже по части перепровадити. Поводуючюнь безеторонностю и справедливістю, не забув він и про Буковинських Русинів. Хто ж завів науку рускої релігії в Черновецькій гімназії и визволив тим опособом руску молодіж від зроманізованя? Чім заходом мусять в руских громадах учити руского язика? Хто не допустив, щоб руских шкіл народних не обсаджувано учителями, котрі не знають руского язика? Хто постарав ся, щоб при недавнім именованю инспекторів окружних для руских цовітів именовано мужів рускої народности, як о. Изидора Мартиновича и п. Ракоче? Хто постарав ся о те, щоб в Раді шкільній краєвій, в комісії для виготовленя книжок для шкіл народних, також двох членів *рускої бесіди* заісдало? Се тільки деякі заслуги инспектора д-ра Ос. Марка, котрі він положив коло нашого безталанного краю и Буковинської Руси, — а за то все, за ёго довголітню, хосенну діяльність зберав він тільки несправедливі докори

и невдячність. Чи ж не шкодить таке поступоване дописувателя „Слова“ справі цілої народности? Чи не відтручує він тим способом людей, що тій справі щиро й сердечно служили? Неперечно! Сей невдячний, що тільки свого я не забуває а загалови шкодить, заслугує на те, щоб ёго яко такого публично напаятнувати. Прошу для того Вас, Вп. Редакторе, в интересі правди и в обороні чести нашого заслуженого ин-спектора п. д-ра Ос. Марка сих кілька слів до Вашої многоцінної часописи прийняти.

— Про портрет Т. Шевченка дістали-смо отсю допись: В н-рі 22-ім „Правди“ в „Новинках“ сказано: „Недавно читали ми у одній російській газеті, що якийсь з російських малярів хоче намалювати чи вже малює нашого незабутнього кобзаря над Дніпром, взявши задля сёго портрет Шевченка“. Тут вкралась помилка, котру вважаємо за річ заслугуючу на поправку. Російська „Всемирная Иллюстрація“ в н-рі 352 з 27. Сентября с. р., в рубриці „Літописи штук, театру й музики“, оповіщає про се-ж саме отсьими словами: „Теперечки наш талантливий академик К. А. Трутовский займається викінченем ефектної по композиції картини, виображаючої Тараса Шевченка з бандурою в руках. Малоруский поет, затопляний в думи и сидячий на березі величнього Дніпра, любується заходом совця“. Отже, як бачите, згадану „Правдою“ картину малює не хто инший, як знаменитий українский маляр, що вславився вже не в одній Росії, а й на Заході, чималим вже числом роскішних и дорогоцінних ескізів и картин з природи й життя українского. — *Київский Россіянин.*

— Рада міста Львова и гр.-кат. катихити в Львівських школах народних. На засіданю з 2. Грудня с. р. розправляла Рада міста Львова над визначенем ремунерації гр.-кат. катихитам в школах народних у Львові, удержованих коштом міста. Після устави належить ся катихитам платня тільки тогді, сли уділяють науку найменше через 17 годин на тиждень. Рускі катихити не учать через тільки годин и задля того були внески, щоб ім не дати нічого, або щоб ученики гр.-кат. обряду побирали науку релігії враз з учениками рим.-кат. Однак на представлене радних-Русинів: о. Сембратовича, пп. Вахняпина и Димета рішено визначити ім якусь відповідну ремунерацію. Показало ся при тім, що число учеників-Русинів є досять мале: в 5 школах хлопчячих є всіх хлопців обряду гр.-кат. 172, а в 5 школах дівочих воіх дівчат гр.-кат. 162, разом дітей 334.

— Число людности жидівскої и число жидів в війську. Після найновіших обчислень мешкає тепер в Галичині 575.333 Жидів, в Чехії 89.539, в Моравії 42.644, в Долишній Австрії 51.808 и т. д., а в загалі в цілій Австрії звиж 822.000. Помимо того служить в війську загалом тільки 2020 жидів. Се звернуло увагу властей політичних а ще більше війскових, и завізнано кагали (жидівскі громади конфессійні), щоб дали виясненя; бо тільки дві суть можливі причини: або жиди уклонюють ся від служби військової або суть до неї нездібні. Міністерство оборони краювої має близше розглянути ся в сій справі.

— На фонд запомоги для бідних учеників рускої (академ.) гімназії у Львові (о котрого закладаню доносили-смо в н-рі 20-ім „Правди“ на стор. 823) надіслав, на руки директора тої гімназії сов. о. Иль-

нядкого, вп. Мих. Шведзіцкий, богослов з Перемишля, зібраних 23. Падолиста на весілю у о. Шведзіцкого, пароха в Поздичи, 3 зр. 10 кр. а. в.

— **На реставрацію могили Т. Шевченка** надіслав до редакції „Правди“ вп. Иван Микита, ад'юнкт судовий в Лютовисках, 1 зр.

— **Для нещасних славянських родин з Герцеговини** зложили дальше в редакції „Правди“: вп. Иван Микита, ад'юнкт судовий в Лютовисках, 1 зр.; о. Іосиф Могильницький, парох в Бабчу, 1 зр.; п. Теофія Романович, директорка руского театру, дохід з представлення театрального в Станіславові даного на тую ціль, 10 зр. 45 кр.; вп. датель не хотячий заявити свого имени 20 зр.: разом 32 зр. 45 кр., — з виказаними в (21-ім, 22-ім и) 23-ім н-рі 43 зр. 40 кр. всього разом 76 зр. 5 кр. а. в.

Від редакції.

З наступаючим н-ром зачне ся IX-ий рокич „Правди“. В 1876-ім р. буде „Правда“, я и тепер, виходити в 2½—3 аркуші 15. (3). и 30. (18.) кожного місяця. Передплата на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. а. в.

Ті вп. передплатники, котрі зложили цілу належитість за р. 1875 и надішлють передплату хоч на оден квартал р. 1876, дістануть яко безплатну премію „Руску историю в життєсиах найголовніших єї діятелів М. И. Костомарова“, в перекладі п. Ол. Барвіньского (передрук з „Правди“). Для непренумерантів „Правди“ ціна сеї книжки буде 60 кр. а. в.: Друга часть Рускої истории буде поміщати ся в році 1876, а передрук єї дістануть вп. передплатники „Правди“ знов яко премію під подібними вимінками.

Крім того будемо в наступаючій році поміщати „Світогляд українского народа“ Ив. Нечуя, з котрого також буде робити ся передрук.— З поезий поміщати-мемо перед всім дальші частини „Іліяди перекладу Руданогого“; з повістей, крім 3-єї и 4-ої части „Семена Жука“, „Марка Проклятого“ О. Стороженка; відтак „Споминки Варооломея Шевченка про Тараса Шевченка“. В „Літературних звістках“ будемо подавати перед всім повну бібліографію руску, а також и иншу, и задля того просимо всіх авторів або накладців, котрі хотять, щоб про їх книжки було згадано в „Правді“, щоб єї книжки надіслали до нашої редакції.

Многі з наших абонентів не заплатили ще всієї належитості за 1875 р.: тих просимо, щоби свої залежності як найскорше надіслали. Точне видаване якого небудь часописьма є можливе тільки при точнім передплатуваню. У наступаючій році посилати-мемо „Правду“ лиш тим, хто за-вчасу надішле передплату.

Передплату просимо присилати тільки до адміністрації „Правди“, уд. Оссолинских пр. 12. Місцеві передплатники зовольт „Правду“ відбрати в канцелярії друкарні товариства им. Шевченка за оказанєм карти пренумераційної.

Одвічальний редактор: Др. Олександр Огоновский.

3 друкарні Товариства Імени Шевченка. — Від заривка Фр. Сергійского.

